DE OPMERKER.

TECHNISCHE HOGESCHOOL DELFT

ORGAAN

VAN HET GENOOTSCHAP

„ARCHITECTURA ET AMICITIA",

WEEKBLAD VOOR BEELDENDE KUNST EN TECHNISCHE WETENSCHAP.

26e JAARGANG

1891.

Dol 2059

POLYTECHNISCHE SCHOOL

ARNHEM.

DRUK VAN G. W. VAN DER WIEL & Co.

REGISTER.

Bladz.

A.

Architectura et Amicitia.
Vergadering van 7 Januari 9
» » 21 » 25
De A. et A.-tentoonstelling op het Damrak. 29, 33, 42, 55, 56
Vergadering van 4 Februari 41
Rapport der Jury ter beoordeeling van de inzendingen in de Afd. Kunstnijverheid van de tentoonstelling op het Damrak 55
Vergadering van 18 Februari 61
» » 4 Maart 77
De feestavond in »Stroucken" 88
Vergadering van 18 Maart 97
Prijsvragen . . . 97, 129, 137, 145, 153, 249, 289, 321, 353
Vergadering van 1 April 113
» » 15 » 130
» » 29 » 145
» » 3 Juni 185
» » 9 September 297
» » 23 » 313
» » 7 October 329
» » 21 » 345
» » 4 November 361
» » 18 » 377
» » 2 December 395
» » 16 » 413

Amsterdam. (Begraafplaats in den Watergraafsmeerpolder te) 1
Amerikaansch solicitor over Bouwkunst. (Een) 10
Architectura te 's-Hage. (Vergaderingen enz.). 14, 30, 45, 65, 81, 100, 118, 125, 158, 189, 293, 308, 325, 342, 357, 374, 398, 408
Arti et Industriae te 's-Hage. (Vergaderingen) . 37, 65, 80, 100, 126, 132, 157, 308, 341, 381, 417
Amsterdam. (De Beurs te) 44, 73
Algemeene Voorschriften van het Departement van W., H. en N. 52, 72
Architecten en Kunstschilders. (Aan de Nederlandsche). 61
Ambachtsschool te Amsterdam. (De) 79
Amsterdam. (De gedenksteenlegging aan het nieuwe Buitengasthuis te) 178
Architecten. (Fransche) 186, 202
Asphaltwegen in Amsterdam 194, 212
Arnhem. (Musis Sacrum te) 209
Arbeidsraad voor de bouwvakken te 's-Hage. (Reglement voor den) 217
Amsterdam. (Versieringen ter gelegenheid van het bezoek van den Duitschen Keizer aan) 220, 225, 228
Arnhem. (Restauratie der Groote of St.-Eusebiuskerk te). 221
Architecten (Iets over de opleiding van) 227
Arbeidsduur. (Loon en) 242
Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te Rotterdam 260
Ambachtsonderwijs. 267
Amsterdam. (Tram- en stoompontverbindingen te) . . 282
Arbeidsraad. (Haagsche) 290
Arbeid en Nijverheid. (Raden van) 292
Amsterdam. (Duinwaterleiding te) 306
Amsterdam. (Museum-terreinen te) . . 323, 346, 355, 416
Arbeid. (Kamers van) 374
Aanplakbiljetten (Geïllustreerde) 414, 421

B.

Begraafplaats in den Watergraafsmeerpolder te Amsterdam 1
Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. (Vergaderingen) . . . 4, 14, 37, 45, 83, 92, 125, 333, 357, 390, 408
Bouwkunst. (Een Amerikaansch solicitor over) 10
Bouwkunst (Esthetische beschouwingen over de hedendaagsche), door Jonas Ingenohl 18, 26
Bouwkunstbeoordeeling 30
Beschrijvende meetkunde, door F. Lz. Berghuis. (Boekaankondiging) 38
Bouwverordening 43
Beurs te Amsterdam. (De) 44, 73
Burcht te Leiden. (De) 44
Bekappingen (Iets over gesmeed-ijzeren), door J. A. van der Sluys Veer 49, 62
Bouwpolitie te Groningen 53
Bouwwerken. (Stoomwerktuigen bij) 57
Bouwwereld te Budapest (Wetenswaardigheden uit de), door W. Stok Jr. 70, 78
Brieven uit Groningen 98, 163
Blois (Geschiedkundige herinneringen, verbonden aan het kasteel van), door C. W. Nijhoff 105

Bladz.

Bouwkunst. (Verband der wiskunde met de practijk der) 161
Bestelhuis van den Ned. boekhandel, in het weekblad *De Amsterdammer*. (De plaat van het) 171, 187
Belangrijk besluit. (Een) 172
Buitengasthuis te Amsterdam. (De gedenksteenlegging aan het nieuwe) 178
Bezoek. (Hoog) 195, 203
Bouwvakken te 's-Hage. (Reglement voor den arbeidsraad voor de) 217
Bezoek van den Duitschen keizer aan Amsterdam (Versieringen ter gelegenheid van het) 220, 225, 228
Berlijn. (De internationale tentoonstelling van kunst te). 243
Beton en zijne toepassing. (Een en ander over het). 257, 265
Bliksemafleiders. (Onderzoek van) 274
Bosboom. (Johannes) 305
Bosboom—Toussaint-museum. (Een) 332
Bouwplan aan de Laan-van-Meerdervoort te 's-Hage. (Het nieuwe) 362

Boekaankondiging.
Beschrijvende meetkunde, door F. Lz. Berghuis. . . . 38
Naar aanleiding van het vlugschrift des heeren De Stuers: »Het Binnenhof en 's landsgebouwen in de Residentie", door I. Gosschalk 124
Arti et Industriae, tijdschrift, gewijd aan de bevordering der kunstnijverheid in Nederland 169
Onze bouwmaterialen, beschreven door J. A. van der Kloes 269
Handleiding tot het vervaardigen van lichtdrukken, door P. A. Frijlink E.Mz. 282

C.

Carbolineum 204
Chicago's wereldtentoonstelling 211, 227
Congres van de Ned. Maatschappij tot bev. der Nijverheid te Haarlem 236
Candidatuur Dr. P. J. H. Cuypers. (De). 241
Congres voor ambachtsonderwijs te Haarlem. 260
Critiek 315
Concurrentie 337

D.

Dam. (De versiering van den) 225, 228
Duinwaterleiding te Amsterdam. 306
Delft. (De vacature van gemeente-architect te) 307

E.

Esthetische beschouwingen over de hedendaagsche bouwkunst, door Jonas Ingenohl. 18, 26
Eere, wien eere toekomt 156, 177
Egout (Tout à l'), door W. Kromhout Cz. 369, 378, 387, 395
Eberson—De Roever 391, 401

F.

Feestavond in »Stroucken". (De) 88
Fransche architecten 186, 202
Fransche kathedralen. (De) 353

G.

's-Gravenhage. (Mijn jaarlijksch bezoek aan het Gemeentemuseum 56
's-Gravenhage. (Het kinderziekenhuis te) 91
Groningen. (Brieven uit). 98, 163
's-Gravenhage. (Het Haagsche Bosch en het stedelijk Museum te) 178
's-Gravenhage. (De waterverversching te) 204
Gasfabrikanten in Nederland. (Vereeniging van) . . . 221
's-Gravenhage. (Het rapport der commissie in zake de zomerspuiing te) 251
's-Gravenhage. (Een nieuwe R.-K. kerk te) 282
Garnier-album 306, 332
Gemeente-architect te Delft. (De vacature van). . . . 307
's-Gravenhage. (Verbouwing van den schouwburg te) 346, 372
Geschiedenis van het panorama. (De) 348
's-Gravenhage. (Het nieuwe bouwplan aan de Laan-van-Meerdervoort te) 362
Geïllustreerde aanplakbiljetten 414, 421

H.

Hansen. (Theophil Freiherr von) 70
Haagsche kunstkring. (De) 187, 380, 397
Hoog bezoek 195, 203
Hervorming. (Onderwijs-). 233
Haarlem. (De Ambachtsschool-tentoonstelling te) . 249, 268
Haarlem. (Congres voor ambachtsonderwijs te) 260

Bladz.

Hulde aan Westerman. (Een). 281

I.

Instituut van Ingenieurs. (Koninklijk) 196, 291

K.

Kromtrekken van kastdeuren. 4
Kunstnijverheid te 's-Hage. (Het Museum van) 34
Kunstschilders. (Aan de Nederlandsche architecten en). 61
Kinderziekenhuis te 's-Gravenhage. (Het) 91
Kasteel van Blois (Geschiedkundige herinneringen, verbonden aan het), door C. W. Nijhoff 105
Kunst. (Oude en nieuwe) 114, 121, 137, 146
Kalk is beter: schelpkalk of vette steenkalk? (Welke) . 121
Keuring van portland-cement. 169
Kunstkring. (De Haagsche) 187, 380, 397
Kunst. (Plastische) 197
Kruidenierskunst 241, 251
Kerk te 's-Hage. (Een nieuwe R.-K.) 282
Kerk te Wiesbaden. (Derde Evangelische) 298
Kunstnijverheid 306
Kadaster en landmeetkunde. (Vereeniging van). . . . 347
Kathedralen. (De Fransche) 353
Kamers van arbeid. 374
Kerkroof te Warmenhuizen. (De) 401

L.

Leiden. (De Burcht te) 44
Loon en arbeidsduur 242
Leiden. (De Stadsgehoorzaal te). . . . 313, 362, 373, 380
Lutèce. (De) 333
Laakkanaal. (Het) 372
Liernur's stelsel. (Toepassing van) 408

M.

Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Verslagen Afd. Leeuwarden . 5, 82, 109, 118, 142, 364, 382
» » Leiden. 5, 54, 82, 93, 117, 156, 341, 364, 400
» » 's-Hage . 20, 66, 100, 109, 133, 357, 382, 425
» » Rotterdam 21, 116, 173, 408
» » Arnhem 55, 93, 133, 157, 342, 382
» » Utrecht 101, 203, 333, 401
» » Amsterdam. 342, 399
» » Groningen 399, 425
63e algemeene vergadering. 179, 188
64e algemeene vergadering. 321
Prijsvragen. 20, 99, 355, 408
Tentoonstelling 161
Vragen, gesteld door het Bestuur der Maatschappij . . 356

Mendes da Costa en Zijl. 13
Museum van Kunstnijverheid te 's-Gravenhage. (Het) . 34
Museum te 's-Gravenhage. (Mijn jaarlijksch bezoek aan het Gemeente-) 56
Museum te 's-Gravenhage. (Het Haagsche bosch in het stedelijk). 178
Musis Sacrum te Arnhem 209
Maatschappij voor den Werkenden Stand. (Tentoonstelling van teekeningen van de teekenschool der) . . . 241
Museum—Suasso 242
Mauritshuis. (De schilderijen van den hertog van Westminster in het) 301
Museum-terreinen te Amsterdam. . . . 323, 346, 355, 416
Munster (De Ulmer), door J. A. van der Sluijs Veer. 329, 338
Museum. (Een Bosboom-Toussaint-) 332

N.

Nieuweramstel. (Raadhuisbouw te) 131
Ned.-Zuid-Afrik. Spoorwegmaatschappij in de Krokodilpoort, Transvaal. (Iets over de werken der) 218
Ned. Maatschappij tot bev. der Nijverheid te Haarlem. (Congres van de). 236

Necrologie.
Dr. Heinrich Schliemann 3
Friedrich Freiherr von Schmidt. 33
C. Springer. 69
Theophil Freiherr von Hansen 70
J. C. van Wijk 87
J. Verloop Czn. 269
Johannes Bosboom 305

O.

Oude en nieuwe kunst 114, 121, 137, 146
Opleiding van architecten. (Iets over de) 227
Onderwijshervorming 233
Onderzoek van bliksemafleiders 274
Onze woonhuizen 275

P.

Prijsvragen en wedstrijden.
Kerk te Apeldoorn. 2, 29
Restauratietent op een feestterrein, uitgeschreven door de Afd. Leiden der M. t. b. d. B. 20
Kerkgebouw voor de Doopsgezinde gemeente te Deventer. 35
Ontwerp van een schouwburg, uitgeschreven door de Vereeniging »Architectura" te 's-Hage 43, 116
Provinciaal Museum van oudheden, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen. 43, 80, 148, 211
Open brief van het Bestuur van »Bouwkunst en Vriendschap" in zake het tentoonstellen van prijsvraag-ontwerpen 53
Reclamekaart voor den heer E. Brandsma. . . 72, 99, 155
Prijsvragen, door A. et A. in 1890 uitgeschreven . 97, 137, 145, 153
Predikantswoning voor een dorp, uitgeschreven door de Afd. Leeuwarden der Mij. t. b. d. B. 99
Hotel met restauratie voor eene provinciestad, uitgeschreven door het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix te Leiden 99, 110, 141
Pastorie te Wildervank 125, 131
Prijsvragen, uitgeschreven door A. et A. in 1891:
a. Een hotel in eene hoofdstad 129, 353
b. Een eerediploma voor de laatstgehouden Genootschapstentoonstelling 130
c. Een gedenkzuil voor een eeuwfeest. 130, 321
d Eene opmeting van een aan te wijzen Oud-Hollandsch poortje 130, 289
e. Eene schouw 130, 249
Aanleg van het Oosterpark te Amsterdam. 141
Gesticht tot verpleging van behoeftige krankzinnigen in de provincie Drente 141, 173
Prijsvraag voor een hoofdstuk »het Bouwvak" in een aanstaande wet op den arbeid 235
Wedstrijd voor handwerkslieden, uitgeschreven door de Afd. Amsterdam der Mij. t. b d. Bouwk. 244
Protestantsche kerk en pastorie te Osnabrück 274
Lutherkerk te Breslau. 275
Vrije wedstrijd voor amateur-photographen 286
Vorstelijk verblijf in de nabijheid van eene groote stad in Nederland; eereprijsvraag, uitgeschreven door de Mij. t. b. d. Bouwk. 355

Portland-cement. (Keuring van) 169
Photographie. (Internationale tentoonstelling tot bevordering der) 196
Plastische kunst. 197
Prix de Rome. 226, 273
Pompejaansche huis te Parijs. (Het) 236
Panorama. (De geschiedenis van het). 348

R.

Raadhuisbouw te Nieuweramstel 131
Rotterdam. (De gedenksteenplaatsing aan de Wilhelminakade te) 195
Restauratie der Groote of St.-Eusebiuskerk te Arnhem . 221
Rome. (Prix de) 226, 273
Rotterdam. (Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen te) 260
Roesten van ijzeren pijpen te voorkomen. (Om het) . . 276
Raden van arbeid en nijverheid 292
Rijksmuseum. (Het) 292, 300
Roever. (Eberson—De) 391, 401

S.

Schliemann. (Dr. Heinrich). 3
Statistiek 14
Schouwburgbouw 17
Schmidt. (Friedrich Freiherr von) 33
Stoomwerktuigen bij bouwwerken 57
Springer. (C.) 69
Schelpkalk of vette steenkalk? (Welke kalk is beter:) . 121
Steden. (Verfraaiing van) 201, 210
Sprokkelingen. 220
Suasso (Museum—). 242
Schilderijen van den Hertog van Westminster in het Mauritshuis. (De). 301
Stadsgehoorzaal te Leiden. (De) 313, 362, 373, 380
Schouwburg te 's-Hage. (Verbouwing van den) . . 346, 372
Strijden 354

T.

Tentoonstelling op het Damrak. (De A. et A.-) . 29, 33, 42, 55, 56
Teekenonderwijs. (Ned. Vereeniging voor) 116
Tentoonstelling van de Maatschappij t. b. d. B. . . . 161
Tentoonstelling tot bevordering der photographie. (Internationale) 196

Bladz.

Transvaal. (Iets over de werken der Ned.-Zuid.-Afrik. Spoorwegmaatschappij in de Krokodilpoort,) 218
Tentoonstelling te Utrecht. (De invitatie-) 225
Tentoonstelling van teekeningen van de teekenschool der Maatschappij voor den Werkenden Stand. . . . 241
Tentoonstelling van kunst te Berlijn (De internationale). 243
Tentoonstelling te Haarlem. (De Ambachtsschool-). 249, 268
Tram- en stoompontverbindingen te Amsterdam . . . 282
Tout à l'égout, door W. Kromhout Czn. . 369, 378, 387, 395
Toepassing van Liernur's stelsel 408

U.

Utrecht. (De invitatie-tentoonstelling te). 225
Universiteitsgebouw te Utrecht. (Het nieuwe). . . . 233
Union internationale permanente de Tramways te Hamburg. (Algemeene vergadering der) 285, 289
Ulmer Munster (De), door J. A. van der Sluijs Veer. 329, 338

V.

Vergaderingen van Architectura et Amicitia.
Vergadering van 7 Januari 9
» » 21 » 25
» » 4 Februari. 41
» » 18 » 61
» » 4 Maart. 77
» » 18 » 97
» » 1 April 113
» » 15 » 130
» » 29 » 145
» » 3 Juni 185
» » 9 September 297
» » 23 » 313
» » 7 October 329
» » 21 » 345
» » 4 November 361
» » 18 » 377
» » 2 December 395
» » 16 » 413

Vergaderingen van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Afdeeling Leeuwarden. . . . 5, 82, 109, 118, 142, 364, 382
» Leiden. . . 5, 54, 82, 93, 117, 156, 341, 364, 400
» 's-Hage . . . 20, 66, 100, 109, 133, 357, 382, 425
» Rotterdam 21, 116, 173, 408
» Arnhem 55, 93, 133, 157, 342, 382
» Utrecht 101, 203, 333, 401
» Amsterdam. 342, 399
» Groningen 399, 425
63e algemeene vergadering. 179, 188
64e algemeene vergadering. 321

Vergaderingen der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.
Vergadering van 24 December 4
» » 5 Januari 14
» » 22 » 37
» » 3 Februari. 45
» » 26 » 85
» » 5 Maart 92
» » 7 April 125
» » 3 October 333
» » 27 » 357
» » 19 November 390
» » 10 December 408

Vergaderingen van de Vereeniging Architectura te 's-Hage.
Vergadering van 7 Januari 14
» » 21 » 30
» » 4 Februari. 45
» » 18 » 65
» » 4 Maart 81
» » 18 » 100
» » 8 April 125
» » 22 » 158
» » 6 Mei. 158
» » 1 Juni 189
» » 2 September 293
» » 16 » 308
» » 30 » 325
» » 14 October 342
» » 28 » 357
» » 11 November 374
» » 25 » 398
» » 9 December 408

Vergaderingen van de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen.
Vergadering van 10 Januari 21
» » 7 Februari. 55
» » 28 » 81
» » 12 April 132
» » 25 » 150
» » 26 September 324
» » 31 October 363
» » 28 November 398

Vergaderingen van de Vereeniging Arti et Industriae te 's-Hage.
Vergadering van 24 Januari 37
» » 14 Februari. 65
» » 27 » 80
» » 14 Maart. 100
» » 3 April 126
» » 11 » 132
» » 24 » 157
» » 12 September 308
» » 10 October 341
» » 14 November 381
» » 12 December 417

Vragenbus 38, 73, 91
Voorschriften van het Departement van W., H. en N. (De Algemeene) 52, 72
Vereeniging voor teekenonderwijs. (Nederlandsche) . . 116
Verfraaiing van steden 201, 210
Vereeniging van gasfabrikanten in Nederland 221
Verloop Czn. (J.). 269
Vergadering der Union internationale permanente de Tramways te Hamburg. (Algemeene) 285, 289
Vereeniging voor kadaster en landmeetkunde. 347
Verzekering van werklieden 348
Vragen, gesteld door het Bestuur der Maatschappij t. b. d. Bouwk. 356
Vitrit, een nieuw materiaal voor de bouw- en kunstindustrie 407
Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen. (Nederlandsche). 424

Varia.
Gevaar van het gebruik van holle gegoten-ijzeren kolommen 4
Gecombineerde zelfwerkende luchtpomp-ventilatie, systeem Boyle 165
Vochtige muren. 165
Asbestverf 165
Herstellen van rails 227
Glazen bouwsteenen 244
Kopieeren van teekeningen in blauwe lijnen op witten ondergrond 276
Duurzaamheid van hout. 284
Glasfabrikage 293
Een nieuw bindmiddel voor lijmwaterverf 308

W.

Wijk. (J. C. van). 87
»Witte". (De) 132
Waterpas-instrument. (Zak-) 140
Wiskunde met de practijk der bouwkunst. (Verband der) 161
Wilhelminakade te Rotterdam. (De gedenksteenplaatsing aan de) 195
Waterverversching te 's-Hage. (De) 204
Wereldtentoonstelling (Chicago's) 211, 227
Woonhuizen. (Onze) 275
Westerman. (Een hulde aan). 281
Wiesbaden. (Derde Evangelische kerk te) 298
Werklieden. (Verzekering van) 348
Warmenhuizen. (De kerkroof te) 401

IJ.

IJzeren bekappingen. (Iets over gesmeed-), door J. A. van der Sluijs Veer. 49, 62
IJzeren pijpen te voorkomen. (Om het roesten van) . . 276

Z.

Zijl. (Mendes da Costa en). 13
Zakwaterpas-instrument 140
Zomerspuiing te 's-Hage. (Het rapport der commissie in zake de) 251
Zuivelfabrieken 405

PLATEN.

Bladz.

1, 2. Begraafplaats in den Watergraafsmeerpolder te Amsterdam 1

3. Hoofdingang van de Tentoonstelling van A. et A. op het Damrak, door den architect Jan Springer 41

4. Kapconstructiën 49

5. Toren op het kruis van den Dom te Keulen 49

6. Twee typen van Budapester woonhuisindeeling 78

7. Raadhuis te Ketel, van den architect H. J. Jesse 114

8. Ontwerp van een raadhuis voor Nieuweramstel, van den architect R. Kuipers 131

9. Christelijke school te Rijnsburg, van den architect H. J. Jesse . . 155

10. Versiering in de Nieuwe Kerk te Amsterdam 177

11. Versiering aan de Wilhelminakade te Rotterdam 195

12. Ontwerp eener villa, van den architect Willem Camman. 217

13. Versiering ter ontvangst van den Duitschen keizer te Amsterdam . 220

14. Universiteitsgebouw te Utrecht. 233

15. Pastorie der H. Mariakerk te Amsterdam, van den architect Dr. P. J. H. Cuypers 257

16. Het beton en zijne toepassing 265

17. Graftombe van Aleid van Culemborg te IJselstein 289

18, 19. De Ulmer Munster 329

20. Concours Jan van Beers. (Bekroond ontwerp) 341

21. St. Pancras-station te Londen 377

NB. De bladzijden geven de plaats aan, waar de omschrijving te vinden is.

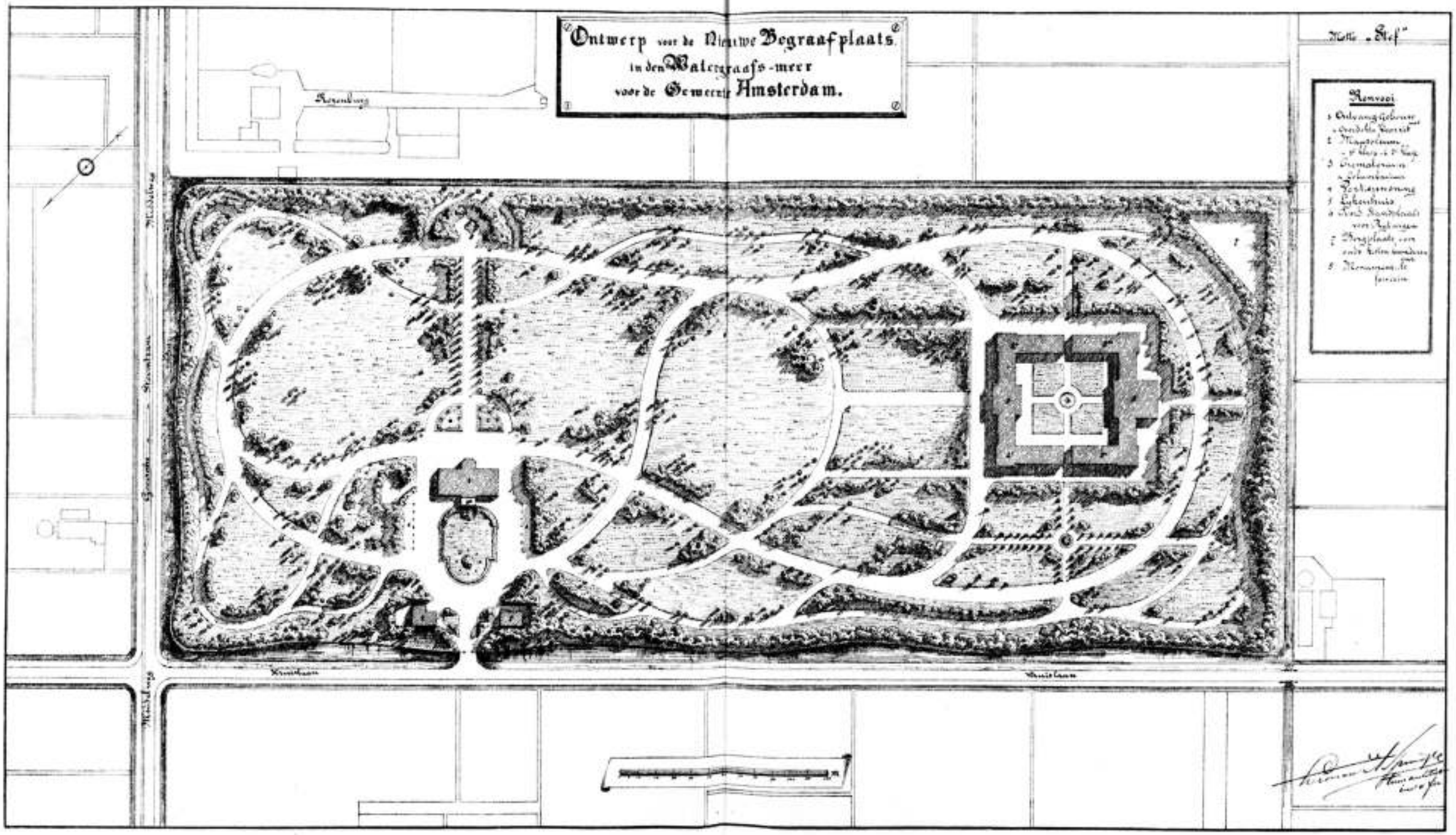

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Gemeente Amsterdam.
Afdeeling Publieke Werken
(buiten mededinging)

Ontwerp voor een Begraafplaats voor de gemeente Amsterdam in den Watergraafsmeerpolder.

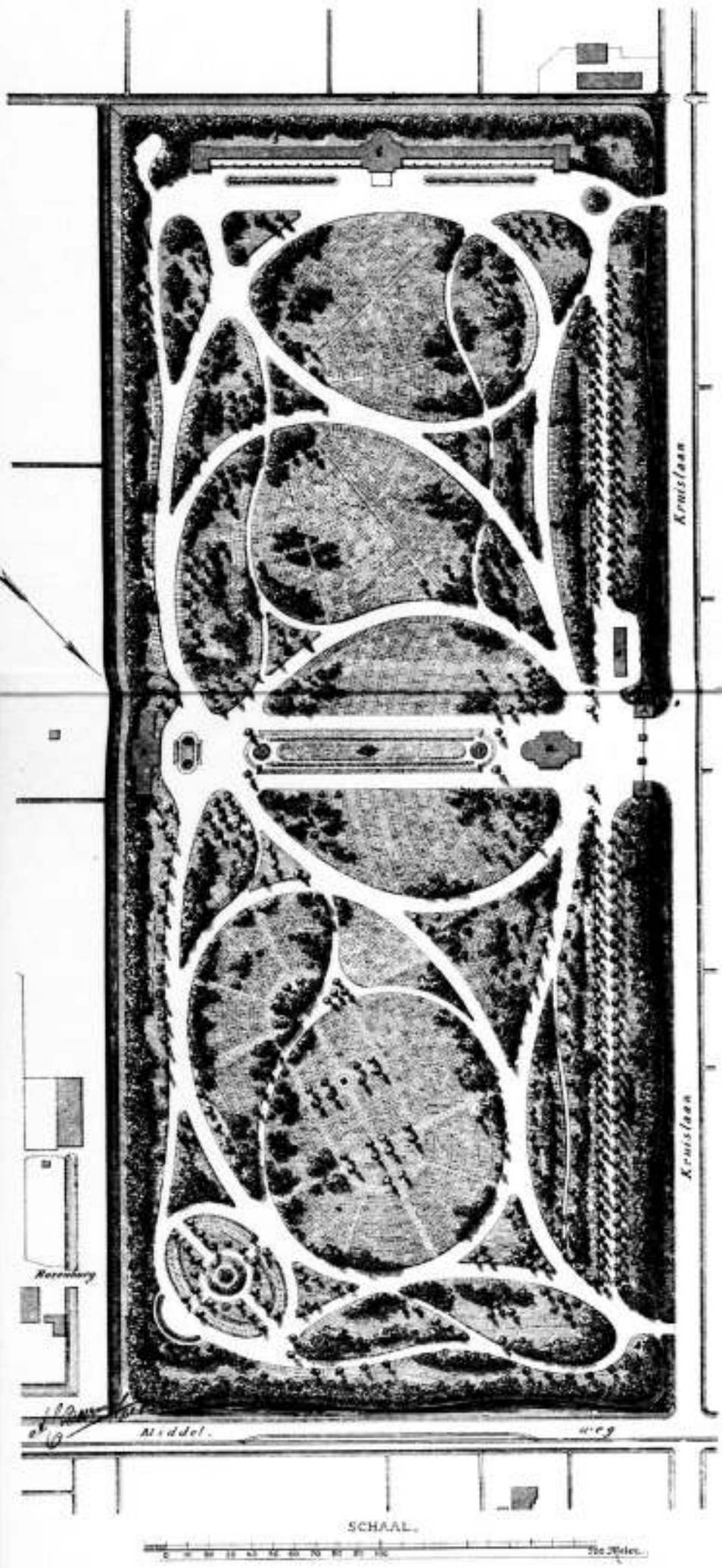

Prysvraag
voor een
Ontwerp van een Begraafplaats voor de gemeente Amsterdam in den Watergraafsmeerpolder.
ingezonden door H. Copijn te Utrecht.
IIe Prys.

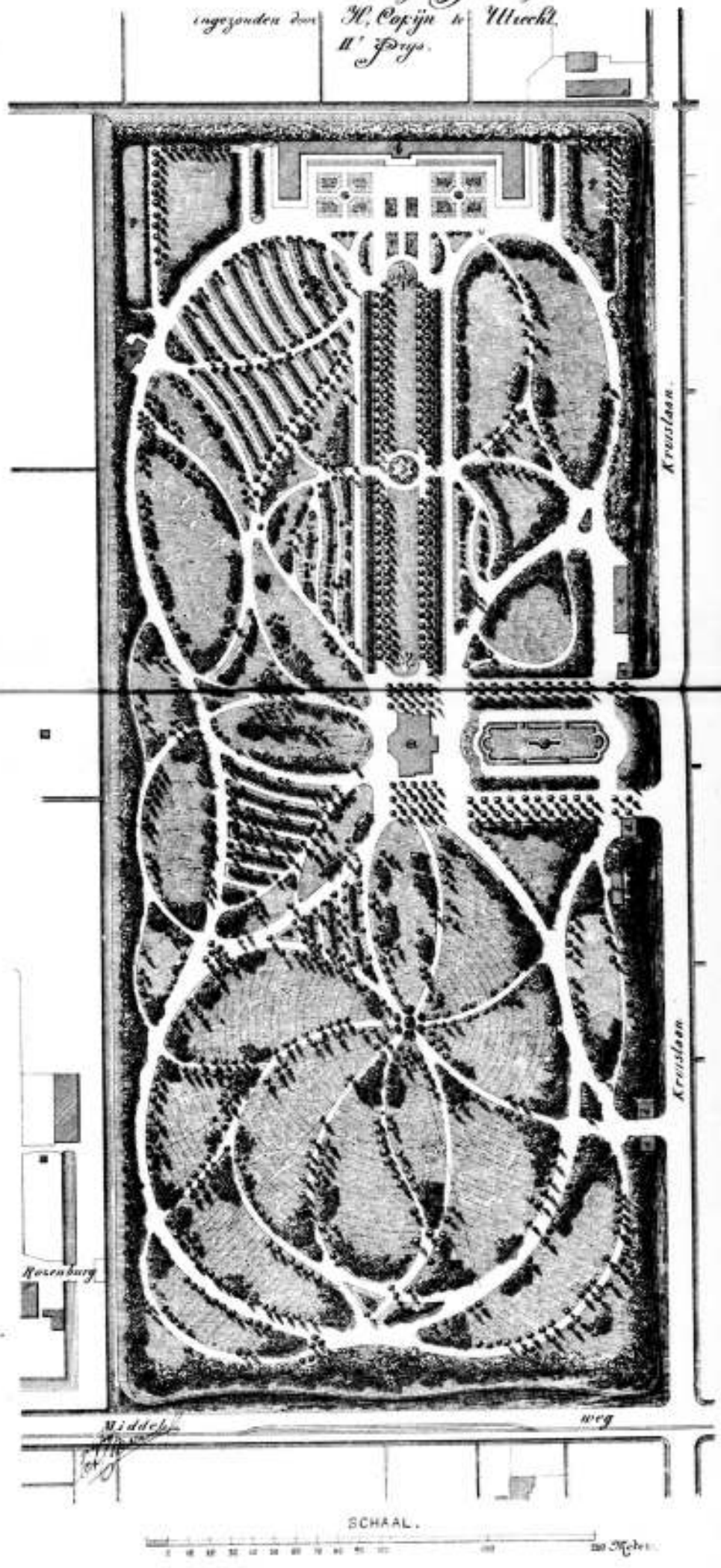

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 1. ZATERDAG 3 JANUARI 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.M.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jlz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ses gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

(A. et A.)

BEGRAAFPLAATS IN DEN WATERGRAAFSMEERPOLDER TE AMSTERDAM.

(*Met twee platen.*)

Door de welwillendheid van de heeren Leon. A. Springer en A. C. Boerma zijn wij in staat gesteld onzen lezers in kennis te brengen met de beide bij een besloten prijsvraag bekroonde plannen en met een vroeger aan de Afd. P. W. bewerkt plan voor een nieuwe begraafplaats te Amsterdam.

Het programma van deze prijsvraag: „het leveren van een ontwerp voor den aanleg van een begraafplaats voor de gemeente Amsterdam in den Watergraafsmeerpolder", luidde als volgt:

Art. 1. Ter mededinging aan deze prijsvraag worden uitgenoodigd de tuinbouwkundigen: H. Copijn te Utrecht; L. A. Springer te Hilversum; L. J. Ritter te Haarlem en de firma Zocher te Haarlem.

Art. 2. Men verlangt een planteekening op een schaal van 1 à 500 met de noodige langs- en dwarsprofielen van den aanleg van het terrein in den polder Watergraafsmeer, op de hierbij gevoegde situatieteekening voorgesteld.

Art. 3. De aanleg van de begraafplaats moet zooveel mogelijk het karakter van een landelijk park dragen.

Art. 4. De begraafplaats moet de noodige ruimte aanbieden voor:

a. 3,000 eigen graven, waarvan:

1e klasse	40	procent.
2e „	40	„
3e „	20	„

b. 50,000 huurgraven, waarvan:

1e klasse	1	procent.
2e „	3	„
3e „	10	„
4e „	12	„
5e „	74	„

Men kan aannemen dat bij de huurgraven de lijken der volwassenen 2 hoog en die van kinderen beneden de 12 jaren 3 hoog kunnen begraven worden en dat van deze laatsten de sterfte ongeveer 60% van het geheele sterftecijfer bedraagt.

De grafruimte kan worden gesteld:

voor volwassenen:
1ste, 2de en 3de klasse, lengte 2.60 M., breedte 1.30 M.
4de „ 5de „ „ 2.30 „ „ 1.— „
voor kinderen beneden 12 jaren:
voor alle klassen, lengte 1.80 M., breedte 0.90 M., ongerekend de noodig geachte ruimte voor paden tusschen de grafmonumenten.

Een afzonderlijk gedeelte, ongeveer ter grootte van 1000 M² moet bestemd worden voor de begraving van overblijfselen van lijken en kisten.

Klassen-indeeling in afzonderlijke of gemengde perken is den ontwerper vrijgelaten.

Art. 5. Men wenscht den hoofdtoegang tot de begraafplaats aan de zijde van de Kruislaan, die gelegen is op ± 4 M. ÷ A.P. Een gemakkelijke oprit moet van daar leiden tot de op 2 M. ÷ A.P. op te hoogen begraafplaats.

Art. 6. Een hoofdweg moet zich uitstrekken over de geheele begraafplaats. Van daaruit moeten voetpaden gelegenheid geven tot toegang naar de graven.

Art. 7. Op de teekening moet worden aangewezen de plaatsruimte in plattegrond (zonder meer) voor de volgende gebouwen:

1°. Een ontvanggebouw, bevattende vestibule met overdekten voorrit, een spreekzaal, groot ± 100 M², drie wachtkamers, ± 50 M² ieder, twee kleedkamers, ± 20 M² ieder, benevens een woning voor den opzichter;
2°. Een mausoleum, verdeeld in 1ste- en 2de klasse, geschikt voor te zamen 100 familiegraven;
3°. Een gebouw voor lijkverbranding;
4°. Woning voor een portier en 3 knechts;
5°. Een lijkenhuis;
6°. Overdekte standplaats voor rijtuigen.

Art. 8. Men verlangt bij het ontwerp een memorie van toelichting, waarin o. a. is vermeld de wijze en de soort van beplanting, de wijze van verharding der wegen en eene globale raming van de kosten, die de aanleg (zonder de kosten van ophooging, gebouwen en andere kunstwerken) zou vereischen.

Art. 9. Het schrift moet op alle stukken van een andere hand dan van den ontwerper zijn, terwijl de teekeningen in kleuren moeten worden behandeld.

Art. 10. Bij het ontwerp moet zijn gevoegd een

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

KUNSTHISTORISCH BUREAU

verzegeld couvert waarop hetzelfde motto als op de in te zenden stukken voorkomt en bevattende den naam van den ontwerper. Dit couvert zal alleen na schriftelijke toestemming van den ontwerper en na de uitspraak van Burgemeester en Wethouders mogen worden geopend. Tevens moet bij de stukken gevoegd zijn een correspondentie-adres, om zoo noodig met den ontwerper te kunnen correspondeeren zonder dat zijn naam bekend wordt.

Art. 11. Aan elk der mededingers wordt voor zijn ontwerp, indien stiptelijk voldaan is aan de bepalingen van dit programma, toegekend eene vergoeding van *f* 250.

Voor de twee bestgekeurde ontwerpen worden verder uitgeloofd premiën van *f* 500 en *f* 250. De ontwerpen blijven het eigendom van de Gemeente; in elk geval worden de twee premiën toegekend.

Art. 12. De bij Burgemeester en Wethouders ingekomen antwoorden op deze prijsvraag worden ter beoordeeling in handen gesteld van de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken der gemeente Amsterdam, onder presidium van haren gewonen Voorzitter, den Wethouder belast met de Publieke Werken, die zich met de voorwaarden, in dit programma vervat, hebben vereenigd.

Het advies dezer Commissie wordt door haar overgelegd aan Burgemeester en Wethouders, die alsdan uitspraak doen.

Het resultaat dezer prijsuitschrijving was, dat de heer Ritter en de firma Zocher beiden voor de uitnoodiging tot mededinging bedankten, zoodat slechts twee ontwerpen ter beoordeeling werden ingezonden.

Hiervan werd de 1e prijs toegekend aan het ontwerp, ingezonden onder het motto *Stof*, van den heer Leonard A. Springer te Hilversum, en de 2e prijs aan het ontwerp, ingezonden onder het motto *Silence*, van den heer H. Copijn te Utrecht.

Reeds vroeger waren ontwerpen voor bovengenoemd doel bij Publieke Werken, aan de afdeeling van den stads-ingenieur, in gereedheid gebracht; de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken meende echter bekende tuinbouwkundigen tot een wedstrijd te moeten uitnoodigen, waarbij het gemeenteplan, hierbij gevoegd, buiten mededinging bleef.

Ingevolge besluit van het Gemeentebestuur zal de begraafplaats worden aangelegd volgens het ontwerp, waaraan de 1e prijs is toegekend geworden.

Het omkaden en met zand ophoogen van het terrein, inmiddels gereed gekomen, werd bij openbare aanbesteding dd. 4 Juni 1888 aangenomen, door de heeren B. A. Wiegerink te Groenloo en T. E. Terwindt te Pannerden, voor de som van *f* 281,000, terwijl bij de aanbesteding dd. 24 November 1890 voor het maken van den parkaanleg, volgens het ontwerp waaraan de 1e prijs werd toegekend, het minst is ingeschreven door den heer C. van Boven, voor de som van *f* 81,100.

TOELICHTING BIJ HET ONTWERP „*Stof*" VOOR DE NIEUWE ALGEMEENE BEGRAAFPLAATS IN DE WATERGRAAFSMEER, VOOR DE GEMEENTE AMSTERDAM.

De hoofdeisch in het programma van de besloten prijsvraag was: *de begraafplaats in te richten als* LANDELIJK *park*.

Dus, eenvoudig, vrij van alle overdreven praal.

Daar ook de onmiddellijke omgeving landelijk eenvoudig is en er geen oneffenheden in den vlakken polderbodem te zien zijn, moest volgens mijn meening ook in het terrein van het park, niettegenstaande de aanmerkelijke verhooging, geen noodelooze beweging aangebracht worden, wat op dit betrekkelijk beperkt terrein bij het plaatsen der graven ook met eenige moeilijkheden gepaard zou gaan en de glooiingen niet lang ongeschonden zouden blijven. Slechts waar het noodig was om de vereischte gebouwen goed te doen uitkomen, is een kleine verhooging noodig.

Daar de Kruislaan vrij van stoomtram en druk verkeer is, werd daar de plaats van ingang gekozen, doch zoo dicht mogelijk bij den Middelweg, omdat van dien kant de meeste toevoer zal zijn.

Links is de doodgravers-woning, rechts het lijkenhuis. De oprit naar het ontvanggebouw met overdekte voorrit en in de hartlijn van den ingang geplaatst, voert langs twee overdekte standplaatsen voor rijtuigen. Achter het ontvanggebouw is een ruim plein behouden voor het verkeer der lijkkoetsen en belangstellenden, die zich bij een lijkstatie wenschen aan te sluiten. In de lijn van den ingang door het ontvanggebouw is aan den achterkant daarvan een rechte laan geprojecteerd, die, beplant met den donkeren altijd groen blijvenden en zuilvormigen Tanus hybernica, naar een punt voert, bestemd voor een monument. Een breede rijweg slingert zich over het geheele terrein, toegang gevende tot het mausoleum, waaraan verbonden een crematorium columbarium. Dit groote gebouw is ontworpen op een terras, aan den voorkant in het midden langs een ruime trap te bereiken. Verschillende wegen, waaronder ook twee voor rijtuigen, geven toegang tot het terras. De hoofdrijweg loopt achter het gebouw om, waar hij dienst kan doen om de lijken gemakkelijk naar het crematorium te brengen.

De graven, waarboven monumenten of andere gedenksteenen geplaatst worden, vinden langs de wegen, onder boomen of tegen heesters en boomgroepen hunne plaats. De lijken van onvermogenden worden op de groote grasvelden begraven, zoo ook die, welke van gemeentewege bezorgd worden. De overige vinden hunne plaats op de zijwaarts gelegen stukken.

De beplanting is gedacht in eenvoudige schakeeringen, doch mild voorzien van blociende heesters, waarvan de keuze zoo moet zijn, dat gedurende 6 maanden de natuur zelve de omgeving der graven met bloemen tooit. Vooral moet deze te vinden zijn bij de graven der armen, waar, uit den aard der zaak, anders nooit één enkele bloem te zien zal zijn.

Wat alzoo bij de inrichting van dit ontwerp de leidende gedachte is geweest, vindt men weergegeven in mijn schets „Kerkhoven en Begraafplaatsen", in n° 25 van den vorigen jaargang van *De Opmerker*.

Hilversum. LEONARD A. SPRINGER.

Tot toelichting van de plaat, waarop het ontwerp van den heer H. Copijn te Utrecht en dat van het beheer der Publieke Werken te Amsterdam zijn afgebeeld, dient de volgende verklaring:

a. Ontvanggebouw met overdekte doorrit.
b. Mausoleum.
c. Crematorium.
d. Portiers- en opzichterswoningen.
e. Overdekte standplaats voor rijtuigen.
f. Lijkenhuis.
g. Bergplaats voor beenderen.
h. Bergplaats.

(A. et A.) INGEZONDEN.

DE APELDOORNSCHE PRIJSVRAAG.

Voorzeker zullen velen met mij met ingenomenheid de tentoonstelling der antwoorden op de Apeldoornsche prijsvraag tegemoet gezien hebben. Het valt ons, Rotterdammers, waarlijk niet dikwijls ten deel, de antwoorden op belangrijke prijsvragen in onze stad te kunnen beschouwen. Een woord van dank dus aan hem of hen, die ons daarvoor in de gelegenheid stelden.

Was de groote verwachting, die ieder zich van dezen prijskamp gemaakt had, door reeds gemaakte op- en aanmerkingen ook al iets verminderd, zeker is die na het zien der zes alhier geëxposeerde ontwerpen geheel verdwenen, ja zelfs durf ik veronderstellen dat elk aandachtig beschouwer even verbaasd als teleurgesteld de tentoonstelling zal verlaten hebben; verbaasd.... over de bekroning, teleurgesteld.... door het gehalte der ingekomen antwoorden.

Iedereen toch zal zich hebben afgevraagd: „Is dat nu het resultaat van den kamp, waaraan alleen mocht worden deelgenomen door mannen, die van de Jury een brevet van capaciteit kregen?" „Is dat nu het resultaat van den kamp, waarover de Jury blijkens haar rapport zoo hoogst voldaan is?" Men ziet het voor zich en moet het dus daarom gelooven; hoorde men het enkel door overlevering, dan zou men het werkelijk betwijfelen.

Gaan we nu de meest besproken ontwerpen eens na, en beginnen we bij het bekroonde, dan staat zeker wel ieder erover verwonderd, dat aan dit ontwerp de hoogste onderscheiding ten deel viel. Zoowel het plan als de architectonische vormen laten zeer veel te wenschen over, wat trouwens al voldoende blijkt uit het rapport der Jury, uit het schrijven in *De Opmerker* dato 13 dezer van den heer H. G. J., en uit dat van den heer Dr. P. J. H. Cuypers in het *Bouwkundig Weekblad* dato 20 Dec. ll. Ik meen dat bij de reeds gemaakte opmerkingen alleen nog behoeft gezegd te worden dat in het bijzonder het detail van den hoofdgevel zeer slordig bewerkt en in geen enkel opzicht bestudeerd is.

Vergelijkt men bedoeld ontwerp bij de vier gepremiëerden, dan moet, dunkt mij, die vergelijking zeer ten nadeele van het eerste uitvallen.

Is voor mij, zooals uit het bovenstaande blijkt, de beoordeeling der Jury duister, zoo is in het schrijven van den heer Dr. P. J. H. Cuypers, in het *Bouwkundig Weekblad* dato 20 December ll., één punt minder duidelijk toegelicht. ZEd. bewijst daarin als 't ware met het rapport der Jury in de hand, dat het ontwerp „'t Haantje van den toren" beter is dan het bekroonde, doch maakt niet direct de conclusie dat dit ontwerp als het meest aanbevelenswaardige in aanmerking moest komen.

Is dat wèl ZEds bedoeling, dan kan ik op grond van onderstaande feiten zijne anders zoo hoog gewaardeerde opinie niet deelen.

Hoewel ik ten volle overtuigd ben mij in geen opzicht met ZEd. te mogen meten, hoop ik dat het mij vergund zal zijn bij de door ZEd. gemaakte bemerkingen ook eenige der mijne te voegen.

Vooreerst is het plan, behalve te gerekt, volstrekt niet gecomposeerd; ten tweede is, naar mijne bescheiden meening, het maken eener drieschepige kerk op het bestaande terrein af te keuren, daar de grond te klein is en de zware steunpunten hinderlijk zullen zijn voor de bezoekers; ten derde heeft daardoor die kerk meer het karakter eener R.-K. kerk aangenomen dan van eene Protestantsche; ten vierde zullen de zware balken, die door het middenschip gaan om de zeer zwakke kapconstructie te dragen, aan het inwendige geen behaaglijk aanzien geven; ten vijfde zullen de min of meer klassieke kolommen, die Gothieke en Romaansche bovenvormen dragen, behalve dat zij niet gelukkig gecombineerd zijn, de bouwkosten geheel noodeloos verhoogen.

Eindelijk verklaar ik ook niet te begrijpen hoe de heer H. G. J. die kerk kan gelijkstellen met eene van Hendrik de Keizer, daar die toch zeker meer eenheid in zijn ontwerp zou gebracht hebben.

Vergelijk ik nu dit ontwerp met het ontwerp *Ormus*, dan meen ik dat vooreerst de plattegronden een belangrijk verschil ten gunste van laatstgenoemd ontwerp opleveren. De in- en uitwendige architectuur geeft geen 17e-eeuwsche kerk, maar eene in moderne vormen, meer naar de eischen van onzen tijd. Waren die vormen, uitwendig aan den toren, inwendig aan de raamomlijstingen en kap met wat meer soberheid behandeld, dan zou daarmede in alle opzichten het gevraagde geleverd zijn.

Aangezien nu naar mijne beschouwing de plattegronden de hoofdzaak zijn en de veranderingen bovengenoemd zonder veel moeite en zonder nadeel aan de architectuur toe te brengen, kunnen gemaakt worden, zou naar mijne zienswijze dat ontwerp het eenige zijn dat voor uitvoering kan worden aanbevolen.

De weinig schitterende uitkomst van deze prijsvraag zal, naar ik hoop, de serie van prijsvragen met besloten mededinging wel sluiten. Wordt bij publieke prijsvragen dikwijls door te zwakke krachten eene poging in het werk gesteld om iets te leveren, het is toch, dunkt mij, bij elke prijsvraag van eenig aanbelang steeds gebleken dat ook zeer bekwame mannen hunne krachten daaraan ten beste gaven. Dat dus Jury-leden niet tegen een weinig meer werk zullen opzien, waardoor ieder vrij zal zijn, zijne krachten aan elke zaak te meten, wenscht ondergeteekende hartelijk.

U dankzeggende, geachte Redactie, voor de plaatsing dezer regelen, teekent hoogachtend,

uw dw. dienaar,
W. MEIJNEKEN.

Rotterdam, 24 Dec. 1890.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 945e vergadering zal gehouden worden op Woensdag den 7en Januari 1891, des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.
b. Installatie van den heer D. Lijsen Jz. als gewoon lid.
c. Ballotage van de heeren A. G. J. de Rooij en E. J. van Hoorn als gewone leden.
d. Bijdrage van den heer L. J. Rijnink.
e. Kunstbeschouwing, te geven door den heer G. H. Heinen.

2e. De coupons der geldleening van 1886, op 1 Januari j.l. vervallen, kunnen op alle werkdagen tusschen 9 en 12 uren des morgens, ten huize van den Penningmeester, Wijde Kapelsteeg 1, alhier ingewisseld worden.

Tevens wordt aan belanghebbenden herinnerd dat de coupons genummerd: 39, 43, 49, 50, 51 en 75, vervallen 1 Januari 1889 en die genummerd 26*b*, 28, 29, 39, 43, 49, 50, 51 en 75, vervallen 1 Januari 1890, nog niet ter inwisseling zijn aangeboden.

Namens het Bestuur:
De 1ste-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

DR. HEINRICH SCHLIEMANN.

De beroemde Duitsche archeoloog Dr. H. Schliemann is den 26 Dec. j.l. plotseling te Napels overleden. Kort geleden had hij bij Prof. Schwartze te Halle eene operatie ondergaan, die de verwijdering van beenwoekeringen in den gehoorgang ten doel had en goed scheen gelukt te zijn. Van Halle had hij zich over Berlijn en Parijs naar Napels begeven, vanwaar hij zou terug-

keeren naar Athene, waar zijne vrouw hem wachtte. Te Napels werd echter ontsteking van den gehoorgang geconstateerd, die zich spoedig aan de hersenen mededeelde. Terwijl de geneesheeren beraadslaagden over de mogelijkheid eener trepanatie, overleed Schliemann onverwacht aan de gevolgen van een abces in de hersenen.

Schliemann werd op 6 Januari 1822 te Neubuckow in Mecklenburg-Schwerin geboren. Zijn vader was een onbemiddeld dorpspredikant, en de omstandigheden, waarin het gezin verkeerde, waren zoo ongunstig, dat de veelbelovende knaap reeds op veertienjarigen leeftijd de school moest verlaten, om in een naburig stadje winkelbediende te worden. Vijf jaren lang bleef hij hier, en scheepte zich toen te Hamburg als kajuitsjongen in op een naar Venezuela bestemd vaartuig, dat op 12 December 1841 op de kust van het eiland Tessel schipbreuk leed. Ziek en van alle middelen beroofd werd Schliemann te Amsterdam in het gasthuis opgenomen en verkreeg, na herstel, een post als kantoorlooper op het kantoor van de Firma F. C. Quien. Van zijn weinigje vrijen tijd en zijne bezoldiging van ƒ 400 per jaar maakte hij gebruik om vreemde talen (Engelsch, Fransch, Hollandsch, Spaansch en Italiaansch) te leeren en zich boeken aan te schaffen. Daar zijne patroons hem echter geen bevordering wilden toestaan, zocht hij eene andere plaats en vond die bij de Firma Schröder. Hier besteedde hij zijne vrije oogenblikken aan de studie van het Russisch, en aan de kennis van die taal had hij eene overplaatsing naar St.-Petersburg te danken, waar hij reeds in 1847 een eigen zaak opzette, en wel met zoo goed gevolg, dat hij binnen den tijd van tien jaren een aanzienlijk vermogen had verworven. Ofschoon hij in dien tijd zijne taalkennis zeer had uitgebreid, kwam eerst in 1856 de studie van het Oud- en Nieuw-Grieksch aan de beurt.

Van 1855 tot 1864 maakte Schliemann vele reizen in Zweden, Denemarken, Italië, Egypte, Syrië en Griekenland. In de jaren 1864—67 maakte hij eene reis om de wereld, en in 1868 betrad hij voor het eerst den klassieken bodem van Ithaka. Spoedig daarop begaf hij zich naar de kust van Klein-Azië, waar hij in de heuvelen van Hissarlik de overblijfselen van het oude Troje meende te herkennen en in 1870 zijne eerste opgravingen ondernam. Het recht hiertoe en op het beboud van het gevondene had hij voor eene som van fr. 50,000 van de Porte verworven. De verwachtingen werden door de uitkomsten verre overtroffen, en hoewel hem door verschillende musea zeer aanzienlijke sommen voor de door hem opgedolven schatten werden geboden, weigerde hij al die aanbiedingen en stond zijne verzameling in 1882 af aan het Duitsche rijk, dat haar in het museum voor land- en volkenkunde te Berlijn eene plaats verleende.

Terwijl het onderzoek te Hissarlik werd voortgezet, ondernam Schliemann, eveneens met uitnemend gevolg, opgravingen in de akropolis te Mykene, waar hij de reeds aan Pausanias als de graven van Agamemnon en diens metgezellen bekende „koningsgraven" onderzocht en een aantal hoogst merkwaardige gouden sieraden vond. Later zette hij zijn nasporingen voort in de schatkamer van Orchomenos.

Schliemann heeft de resultaten van zijne nasporingen samengevat in een aantal geschriften van groote wetenschappelijke waarde. Voor enkele van deze werken hebben Gladstone en Virchow voorreden geschreven.

KROMTREKKEN VAN KASTDEUREN.

In *De Opmerker* van 6 December jl. komt het verslag voor eener onlangs gehouden vergadering der Afdeeling *Leiden en Omstreken* van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, waarin bij de beantwoording der vraag omtrent het kromtrekken van kastdeuren werd geconstateerd: „dat, indien de deuren van bekwame houtzwaarten gemaakt en goed in elkaar gewerkt worden, het kromtrekken niet zou geschieden."

Steller dezes verschilt in deze van meening; langdurige ondervinding heeft hem duidelijk doen zien, dat het trekken van alle deuren altijd in dezelfde richting, hoe zuiver ze ook bij het afhangen bleken te zijn, het gevolg is van den groei der boomen, die zich allen naar dezelfde richting keeren, evenals de bloem naar 't licht. Rechts afgehangen deuren zullen op den duur boven afstaan, terwijl die, ter linkerzijde afgehangen, van onderen afstaan.

Aangezien de draaiing der boomen, met de zon om, niet bij allen even krachtig werkt, zijn sommige daarvan gezaagde delen, naargelang ze dwars of recht van draad zijn, zeer sterk en enkele maar weinig aan trekking onderhevig. Het verdient daarom aanbeveling alleen hout, dat recht van draad is, voor deuren te bezigen, waarbij men erop moet letten de deuren altijd, als het maar eenigszins kan, aan de linkerzijde af te hangen, en bij blinden en buitenluiken (in tegenstelling met de tot heden gevolgde gewoonte) altijd de linksche slag het laatst dicht te laten gaan, daar dan de sluiting op ongeveer $^1/_3$ van onderen medewerkt tot het voorkomen van ongewenschte gaping.

J. v. d. B.

VARIA.

GEVAAR VAN HET GEBRUIK VAN HOLLE GEGOTEN-IJZEREN KOLOMMEN. In de *Deutsche Bauzeitung* wordt op het gevaarlijke der toepassing van holle gegoten-ijzeren kolommen gewezen, als het water daarin kan doordringen en zij voor den invloed van vorst niet gevrijwaard zijn.

Bij het bouwen van een groot magazijn werden dergelijke kolommen tot dracht van een gewelfd plafond geplaatst en, daar het dak niet geheel gereed was, werd de binnenruimte van eenige dier kolommen, door aanhoudende regenbuien, ten deele met water gevuld. Bij het invallen van hevige vorst, deed men de onaangename ontdekking dat twee der kolommen op de gietnaad opengebarsten en een zestal zuilen met ijs gevuld waren.

Hoewel dit geen ongeluk veroorzaakt heeft en alles hersteld is, moet het aan toeval geweten worden, dat de zaak zoo gelukkig is afgeloopen. Het verdient aanbeveling maatregelen te nemen, waardoor het gevaar vermeden wordt en wel te meer, daar dit op zeer eenvoudige wijze kan geschieden, door de kolommen zonder gesloten voetplaat te maken of wel daarin eene opening te laten of een gat te boren, waardoor het water gelegenheid heeft weg te loopen. Dit eenvoudig voorschrift verdient navolging.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van 24 December 1890.

De Voorzitter opent de Vergadering en nadat de notulen der vorige vergadering onveranderd zijn goedgekeurd, spreekt hij den nieuwen leden een woord van welkom toe, daarbij den wensch uitende dat zij mogen medewerken tot den vooruitgang en bloei der bouwkunst met aanverwante vakken in 't algemeen, en speciaal die te Rotterdam.

Alsnu geeft hij het woord aan den heer W. L. Boersma van 's-Gravenhage, die dezen avond eene lezing zal houden over de vraag: »wat is kunstnijverheid", welke voordracht wegens hare uitgebreidheid en belangrijkheid in een der vakbladen in haar geheel zal worden opgenomen. Spreker werd door den Voorzitter namens de Vergadering dankgezegd; laatstgenoemde meent in den geest der Vergadering te spreken met hem een »tot weerziens" toe te roepen.

Na ballotage werden vervolgens 2 nieuwe candidaten als lid aangenomen, en nadat er eene commissie tot het nazien der rekening en verantwoording des Penningmeesters benoemd was, werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST. AFDEELING LEEUWARDEN.

Vergadering van 24 December 1890.

Na afdoening der gewone werkzaamheden, las de Voorzitter een schrijven van het Hoofdbestuur voor, meldende het overlijden van onzen geëerbiedigden Koning, Beschermheer der Maatschappij en sprak eenige gevoelvolle woorden ter nagedachtenis van den overleden vorst, die steeds blijken heeft gegeven van zijne groote belangstelling in de kunst.

Na 't afdoen van eenige huishoudelijke bezigheden, waren de verkiezingen aan de orde van: *a* twee nieuwe bestuurleden; *b* benoeming van een Voorzitter; *c* twee leden als afgevaardigden naar de algemeene Meivergadering; *d* drie leden voor de Commissie tot het opmeten en in teekening brengen van oude gebouwen in Nederland. De uitslag was dat de periodiek aftredende bestuursleden, de heeren S. Baron en H. Keiser Jzn., en tot Voorzitter de heer J. E. G. Noordendorp werden herbenoemd; dat tot afgevaardigden werden gekozen de heeren Noordendorp en Rooseboom en als leden voor de Commissie de heeren Kramer, Van der Hoef en Faber. Allen lieten zich de benoeming welgevallen.

Alsnu werd het woord gegeven aan de heer K. L. Faber Jzn., opzichter der gemeentewerken, tot het houden van eene voordracht, waartoe hij tot onderwerp had gekozen: Het opvoeren van lasten door hand- en waterkracht.

Na een inleidend woord, wees spreker er allereerst op dat de behandeling der werktuigen tot het opvoeren van lasten in het algemeen een te uitgebreid veld aanbiedt om daarover in weinig tijd eene volledige beschouwing te geven. Eerstens heeft men daarbij toch te letten op den aard van de drijfkracht, hetzij die uit hand-, stoom-, gas- of waterkracht bestaat. Te dien aanzien verklaarde spreker de constructie der handliften, die meest alle verschillen en ingericht zijn voor de diensten die ervan gevergd worden; hoewel de op te voeren last met deze soort van liften niet groot kan zijn, wordt toch op vele gevallen gewezen waarin ze met voordeel toepassing kunnen vinden.

Bij groote opvoerhoogten en groote belasting is de handlift echter tijdrovend en zal eene hydraulische lift beter aan het doel beantwoorden, vooral daar, waar de waterleiding met hoogwater-reservoir als drijfkracht kan gebruikt worden.

Voor spreker tot de behandeling der hydraulische werktuigen overging, liet hij eenige beschouwingen over de eigenschappen van het water voorafgaan om daaruit de wetten af te leiden van vloeistoffen, wanneer deze in vaten zijn opgesloten.

Ten eerste wordt de wet van Pascal: »Een druk, aangebracht in een vloeistof, plant zich voort in alle richtingen met onverzwakte kracht" als grondslag aangenomen voor de werking van de hydraulische pers, waarvan de inrichting door teekeningen werd toegelicht; op duidelijke wijze werd dit uiteengezet en hierbij op de veelvuldige diensten gewezen, die dit werktuig niet alleen aan de nijverheid, maar ook voor 't opvoeren van zeer zware lasten bewijst.

Na de drukking van het water op den bodem en op de randen van een vat, benevens de opwaartsche persing van het water te hebben behandeld, stond spreker uitvoerig stil bij de elevators, door waterdruk bewogen, waarbij bij achtereenvolgens de werking verklaarde van de elevators met direct werkenden stempel; die, waarbij de zuiger uit stukken bestaat, welke telescoopvormig in en uit elkander schuiven; die, met indirect-werkenden stempel en ten slotte de elevators met hydraulische motor, door twee oscilleerende cilinders in beweging gebracht.

Ten slotte wees spreker op de aanmerkelijke verbetering in de constructie, zoowel 't gemak als de veiligheid betreffende, en op de mindere kosten van aanleg en exploitatie.

Nadat naar aanleiding van het gesprokene nog een paar vragen waren beantwoord, sloot de Voorzitter met dankzegging aan den spreker de vergadering.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN.

Vergadering van 29 December 1890.

Even als hare voorgangsters kenmerkte ook deze vergadering zich daardoor dat vóór de opening eene kunstbeschouwing werd gehouden. Ditmaal was het de heer J. P. de Koning, die het plaatwerk *Materiaux et Documents d'architecture et de sculpture* welwillend ter beschikking had gesteld.

Na de opening der vergadering, lezing der notulen en een paar mededeelingen van huishoudelijken aard, werd den Penningmeester, den heer J. P. de Koning, verzocht, voorlezing te doen van de rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar. Daaruit bleek dat was ontvangen ƒ 322.51 en uitgegeven ƒ 289.54, zoodat het voordeelig saldo ƒ 32.97 bedraagt. Onder dankzegging voor het gehouden beheer werd de Penningmeester gedechargeerd. De begrooting voor het volgende jaar, sluitende met een vermoedelijk batig saldo van ƒ 57.97, werd post voor post behandeld en ten slotte met algemeene stemmen aangenomen.

Over het punt vergoeding aan afgevaardigden had nog eenige discussie plaats. Het Bestuur toch stelde voor, in plaats van twee, één afgevaardigde naar de vergaderingen der Maatschappij te zenden, maar die dan ook zoodanig te salarieeren, dat hij niet uit eigen middelen het tekort behoefde aan te vullen. Aangezien men het over dit voorstel niet spoedig eens was, werd ten slotte bepaald dat vóór elke vergadering der Maatschappij, het Bestuur dienaangaande een voorstel zal doen.

De heer Jesse wenschte ook een deel van het batig saldo te besteden, door een spreker uit een andere plaats uit te noodigen, ofwel uit het Museum te Haarlem of uit de bibliotheek der Maatschappij, het een en ander herwaarts te doen komen. De Voorzitter kon zich met dat denkbeeld wel vereenigen.

De heer Roem wenschte als voortzetting van de gehouden wedstrijden van werklieden, ieder jaar een som te zien uitgetrokken, om te dienen tot prijs voor de bekroning van het beste werkstuk, dat door de Leidsche werklieden vervaardigd is. Ook dit denkbeeld vond bij het Bestuur ingang en zal in nadere overweging genomen worden.

Daarna wordt het woord gegeven aan den heer P. de Wilde, die tot onderwerp zijner bijdrage gekozen had: »arbeiderswoningen".

Spreker ving aan met in herinnering te brengen het rapport door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs in 1853 aan Z. M. den Koning gezonden, en waarin toen reeds op den onhoudbaren toestand der arbeiderswoningen werd gewezen. Vervolgens besprak hij de artikelen dienaangaande in *De Werkmansbode*, verleden jaar door den heer Heldt geschreven, en wees op het wetsvoorstel, in 1854 door den afgevaardigde Wintgens ingediend en de redevoering, door dien afgevaardigde in 1856 gehouden, omtrent den toestand der arbeiderswoningen.

Ten slotte geeft spreker eene beschrijving van de woningen in den Jordaan en in de Jodenbuurt te Amsterdam. Met eigen oogen heeft hij zich voor eenige dagen nog van dien ellendigen toestand overtuigd en hij doet dan ook een beroep op de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, om naar vermogen in dere zaak mede te werken. Moge ook hier het onderzoek der Enquête-commissie tot verbetering leiden.

Te bejammeren was het dat spreker in zijne bijdrage alleen het slechte aanhaalde. Velen had hij zeker verplicht door ook op goede voorbeelden te wijzen en eene mededeeling hoe eene arbeiderswoning moest ingericht worden, aan welke eischen ze behoort te voldoen en voor welken prijs zij te maken is zou van groot nut zijn geweest.

Na dankzegging aan den heer de Wilde, vroeg de heer Groen of het op den weg der Afdeeling lag, om tot verbetering in den toestand dier woningen pogingen aan te wenden, waarop de Voorzitter antwoordde dat ieder lid der Afdeeling moet medewerken om aan den onhoudbaren toestand een einde te maken. Hoe meer wij wijzen op de gebreken der menschonteerende woningen, hoe eerder wij tot het goede zullen geraken; daarom dan ook dankte hij inzonderheid den heer de Wilde; het zelfonderzoek toch verdient toejuiching en aansporing.

Ter berichtiging op kunstindustrieel gebied was ingezonden een boekenkast en schrijftafel (bureau ministre) van den heer Sanders, en een antieke kast van den heer Speet, beiden meubelmakers alhier. De heeren Mulder en van Driel deelden als Jury, bij monde van laatstgenoemde, hun oordeel mede, dat voor eerstgenoemde voorwerpen, vervaardigd van blank eikenhout, zeer ongunstig was. Zij betreurde het dat de vervaardiger van zulke meubelen alvorens deze te maken, niet te rade ging met deskundigen. Werd dit wel gedaan, dan zou voor denzelfden prijs beter werk geleverd kunnen worden. De antieke kast kon beter den toets doorstaan, hoewel er van deze soort traniere te vinden zijn.

Aan de orde was vervolgens het benoemen van twee bestuursleden, in plaats van de heeren J. Roem en J. P. de Koning, die niet herkiesbaar waren. Gekozen werden de heeren W. C. Mulder en Adr. J. van Achterberg. Eerstgenoemde, ter vergadering tegenwoordig, nam de benoeming aan.

Tot Voorzitter werd met algemeene stemmen op 1 na herkozen de heer D. E. C. Knuttel, die zijn dank daarvoor betuigde.

De heeren Roem en De Koning werden daarna bij hun afscheid als bestuursleden door den Voorzitter toegesproken en hun dank gebracht voor hetgeen zij in het belang der Afdeeling verricht hadden; deze hartelijke woorden werden met applaus begroet.

Wegens het vergevorderde uur werd de behandeling der vragen uit de bus tot later uitgesteld, en nadat als lid was voorgesteld de heer T. J. de Ridder, werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De heer P. Tirion, sedert 1877 Secretaris der afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, heeft zijn ontslag ingediend. Aan zijn wensch is voldaan, onder dankzegging voor al hetgeen door hem met zooveel toewijding en belangelooze opoffering van tijd en werkkracht voor de Afdeeling is verricht.

Tengevolge van de jongste bestuursveranderingen zijn benoemd: de heeren H. J. Mondt, tot Voorzitter; G. Brouwer Jr. tot Secretaris; J. W. H. Berden, tot Penningmeester.

— Door bemiddeling van de Vereeniging »Architectura" alhier worden de teekeningen, ingekomen op de besloten prijsvraag voor een kerk met toren te Apeldoorn, op 2, 3 en 4 Januari, van 11 tot 4 uren, publiek tentoongesteld in het perceel, Lange Voorhout 15, daartoe welwillend beschikbaar gesteld.

— In de eerste algemeene vergadering van de Nederlandsche vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen bracht de Voorzitter, de heer F. W. Westerouen van Meeteren, hulde aan de nagedachtenis des Konings. Met waardeering werd melding gemaakt van het toetreden van den heer De Jong, een der grootste werkgevers in het Noorden, van de lezing van Dr. J. Th. Mouton op het congres te Amsterdam en van het succes op de jongste tentoonstelling van voorwerpen, ter beveiliging van arbeiders. Het aantal leden bedraagt thans 150; tot leden van het definitief Bestuur werden benoemd: de heeren Dr. J. Th. Mouton, P. A. Bos, Mr. H. J. A. Mulder, F. H. van Malsen, G. D. Nellensteyn, D. v. d. Horst, Mr. G. T. J. de Jongh, G. Knuttel en F. W. Westerouen van Meeteren, en tot tijdelijk technisch adviseur de heer Westerouen van Meeteren.

AMSTERDAM. Onder de gebouwen welke hierterstede thans nog getuigen van den rijkdom en den kunstzin onzer voorvaderen neemt het zoogenaamde Trippenhuis op den Kloveniersburgwal een eervolle plaats in.

Het gebouw ontleent, gelijk bekend is, zijn naam aan de gebroeders Trip, die het omstreeks het midden der zeventiende eeuw lieten bouwen en er zich metterwoon vestigden. Na geruimen tijd zoowel het Rijksmuseum van schilderijen als de Koninklijke Academie van Wetenschappen gehuisvest te hebben, dient het thans, na de overbrenging der schilderijen naar het nieuwe Rijksmuseum op de Stadhouderskade, alleen tot berberg voor laatstgenoemde instelling: een bestemming, waaraan het ruime gebouw thans op waardige wijze beantwoorden kan.

Trekt reeds het uitwendige van deze huizinge de aandacht door zijn monumentalen, rijk in steen gebeeldhouwden gevel, niet minder belangwekkend is, of liever was, de inwendige versiering, voornamelijk de beschildering der zolderingen. Deze verkeerden evenwel tot voor eenige jaren in treurigen staat, aangezien sommige met een dikke laag lijm en krijt bedekt, andere geheel of gedeeltelijk vernietigd waren. Op schendende wijze was voor het oorspronkelijk mooie kunstwerk doek of pleister in de plaats gesteld. In overeenstemming hiermede was de betimmering van de meeste vertrekken licht-grijs geschilderd. In 't kort: het geheel leverde een treurig beeld op van den wansmaak en 't gebrek aan gevoel, in het begin onzer eeuw, tijdens de Fransche overheersching, ontstaan. Zoo was b. v. de zoldering van de bibliotheekzaal, een meesterstuk van schilderwerk, met doek bespannen en daarna .... gewit!

Gelukkig ontstond in de laatste jaren een streven ten goede in de versieringskunst, krachtig gesteund door de Hooge Regeering, en voorzeker komt alle lof toe aan den Rijksbouwkundige voor de gebouwen van onderwijs, enz., den heer J. van Lokhorst, die alles doet om te herstellen wat door vroegere onkunde bedorven is.

Bij een ingesteld onderzoek kwam genoemde bouwkundige tot de ontdekking, dat in de bibliotheekzaal, achter het gewitte doek, zich het eigenlijke plafond bevond, gecaissonneerd met doorhangende balken, beschilderd met bloemen-ornement in g oud en kleuren, wat evenwel tot op een klein gedeelte na vernietigd was. Gelukkig was het overgeblevene voldoende om te doen zien hoe het oorspronkelijk was. Nadat de betimmering van het plafond de noodige herstellingen had ondergaan, werd de beschildering opgedragen aan de heeren Reijenga en Smit, decoratieschilders, Heerengracht 301, alhier, welke firma zich van hare taak kweet op een wijze, welke allen lof verdient.

N. v. d. D.

ZWOLLE. De ingenieur J. Schotel heeft verslag uitgebracht over het onderzoek naar de prises d'eau voor de waterleiding, hem door B. en W. opgedragen. Daaraan is het volgende ontleend:

De Heerdesche heide verkeert voor het doel onder zeer gunstige omstandigheden. Vooral het oostelijk gedeelte vormt als het ware het verzamelpunt van een neerslaggebied van ettelijke honderden hektaren oppervlakte. Door het treffen van gepaste maatregelen tijdens eene eventueele exploitatie kan men zorgen, dat bijna al de op dit gebied gevallen regen der prise d'eau ten nutte komt.

Vervolgens maakt het meerendeels zeer grove materiaal, waaruit de bodem bestaat, dezen geschikt tot gemakkelijken aanvoer van het grondwater.

De stand van het grondwater, 4 à 45 M. onder de oppervlakte, is mede een gunstig verschijnsel; men voorkomt daardoor diepe ingravingen en toch is die stand diep genoeg om een minimum aantal bacteriën in het grondwater te verwachten. Het gering aantal bacteriën, dat geconstateerd is geworden, is vermoedelijk nog toe te schrijven aan verontreinigingen, die tijdens het uitvoeren der boringen en het stellen der standpijpen overmijdelijk waren.

Het scheikundig en het bacteriologisch onderzoek van het water leerde het kennen, uit een hygiënisch oogpunt beschouwd, als eene der meest aanbevelenswaardige watersoorten.

De zeer geringe hardheid van het water is eene hoedanigheid, die de goede grondwatersoorten in Nederland alle in meerdere of mindere mate bezitten; bij het ontwerp en de exploitatie der waterleiding dient echter bijzonder rekening gehouden te worden met deze eigenschap.

Uit het regelmatig verband tusschen den waterstand in de standpijpen en meer nog uit het chemisch onderzoek der monsters, die uit de pijpen zijn genomen op zeer variëerende diepten, van 13 tot 46 à 47 M. onder de oppervlakte, blijkt dat men met een enkelen grondwaterstroom te doen heeft.

Uit een en ander blijkt, dat de Heerdesche heide de meest aangewezen prise d'eau is voor eene drinkwaterleiding. Het was echter noodig, ten einde het avant-project voor de prise d'eau te kunnen vaststellen, nog enkele meerdere boringen te verrichten. Thans wordt dan de gelegenheid geboden om op het punt van de hoeveelheid nader te kunnen ingaan.

De kosten zijn, behalve grondaankoop, globaal geraamd op *f* 450,000.

Voor eene waterleiding, waarvan de prise d'eau in staat is om 200 M³ per uur te leveren, met de daarbij behoorende machines enz., zullen de aanlegkosten, behalve den grondaankoop, *f* 400,000 bedragen. Met die inrichting kan men dus in 15 uren 3000 M³ leveren, terwijl dienovereenkomstig bij langer werkduur der machines het productievermogen kan verhoogd worden zonder uitbreiding, dus zonder verhooging der kosten van aanleg.

HAARLEM. In den avond van jongstleden Dinsdag had een bijeenkomst plaats van de leden der Ned. Maatschappij van Nijverheid, ter bespreking van de tentoonstelling, het volgende jaar te dezer stede te houden. De Voorzitter, Mr. Joh. Enschedé, leidde het onderwerp in. Zonder de medewerking der nijverheid zelf zou het niet mogelijk zijn iets tot stand te brengen, en als het plan der tentoonstelling in goede aarde mocht vallen zou het Bestuur kunnen medewerken. Het bestuur had zich voorgesteld de tentoonstelling niet al te bescheiden in te richten en daarvan een middelpunt van iets gezelligs en aantrekkelijks te maken, b. v. een feestterrein met een gebouw voor de tentoonstelling, enz. Doch in de eerste plaats moeten de kosten voor het gebouw gedekt worden, en nu heeft de Maatschappij van landbouw reeds bereidwillig haar gebouw beschikbaar gesteld, doch dan blijft nog over het maken van een vloer, decoratie enz., welke kosten gedekt zullen moeten worden door het verhuren der ruimte, de muurvlakte enz. Het bestuur had gerekend dat *f* 7.50 per M². zal moeten worden betaald, en dat 600 M. beschikbaar gesteld konden worden. Het beginsel zou zijn uitsluitend Haarlemsche nijverheid tentoon te stellen en alzoo agenten van binnen- en buitenlandsche huizen uit te sluiten van het exposeeren van de producten dier ondernemingen.

De heer Van Minden zou zijn voor eene provinciale tentoonstelling, dan konden de Haarlemmers een wedstrijd houden met anderen, doch de Voorzitter meende dat alleen Haarlem en omstreken moesten worden vertegenwoordigd. De tentoonstelling is natuurlijk eene reclame, en als men nu alleen Haarlemmers toelaat, kan men eens zien wat in Haarlem gemaakt wordt en dat het niet noodig is naar buiten te gaan om wat goeds te krijgen.

De heer Augustinus oordeelde dat in Haarlem concurrentie genoeg is en men dus geen provinciale tentoonstelling behoeft te maken; ook andere heeren verklaren zich voor eene plaatselijke tentoonstelling. Er werd uitgemaakt dat de tentoonstelling een plaatselijk karakter zal dragen; waarschijnlijk zal zij geopend worden in de maand Juli, tegelijk met de algemeene vergadering, en niet langer dan 4 weken duren. De aanwezigen waren met het plan ingenomen en men zal trachten zich de medewerking van de bloemenhandelaars te verzekeren.

PERSONALIA.

— Bij koninklijk besluit zijn de heeren P. G. J. Joosten en A. R. Witkop benoemd tot rijksopzieners op de spoorwegdiensten, respectievelijk ter standplaats Amersfoort en Utrecht. Met ingang van 1 Januari j.l. zijn de rijksopzieners A. J. Hendriks en J. G. Starck van dat toezicht eervol ontheven.

— Bij den Waterstaat in Nederl.-Indië is benoemd tot ingenieur 2e kl. de ambtenaar G. van Nes.

— Met ingang van 1 Januari e. k. zijn bij de Exploitatiemaatschappij benoemd tot afdeelings-chef bij den dienst van tractie en materieel de heer Jhr. J. F. C. de Pesters, thans adjunct-ingenieur, waarn. afdeeling-chef en tot ingenieur der tractie, tevens tijdelijk chef der werkplaats te Utrecht, de heer H. J. Achenbach, thans adjunct-ingenieur.

— Bij kon. besluit is de heer N. C. Frohn, laatstelijk opzichter 3e kl. bij den dienst der Staatsspoorwegen op Java, op zijn verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— Tot opzichter der gemeentewerken te Berg-Amhacht werd benoemd de heer A. Zijderlaan, bouwkundige te Stolwijk.

— Aan den civiel-ingenieur E. H. Stieltjes te 's-Gravenhage is op zijn verzoek door het bestuur der Vereeniging van burgerlijke ingenieurs eervol ontslag verleend als redacteur van het weekblad *De Ingenieur*, met ingang van 1 Februari 1891.

— De heer Th. J. Rosskopf, adjunct-ingenieur bij de Exploitatie-maatschappij is benoemd tot adjunct-ingenieur 1e klasse bij de Nederlandsch-Indische staatsspoorwegen.

— De kapitein-ingenieur R. Scheffer, werkzaam in de stelling van Amsterdam, is overgeplaatst bij het korps genie-troepen te Utrecht, ter vervanging van den kapitein D. G. Nelemans, die overgeplaatst is bij den staf der genie te Zutfen.

— Ter benoeming tot leeraar aan de teekenschool te Edam, zijn voorgedragen: de heeren A. M. J. Diemont en H. K. H. Hensse, te Amsterdam.

BERICHT.

Aan den zes-en-twintigsten jaargang van *De Opmerker* zullen minstens twintig platen worden toegevoegd. In weerwil van deze uitbreiding blijft de abonnementsprijs onveranderd.

Over het bedrag van het abonnement ad *f* 2.25 per drie maanden wordt in het midden van elk kwartaal beschikt; de prijs wordt tot *zes gulden* voor het geheele jaar teruggebracht, als dit bedrag vóór den 1sten Februari 1891 *vrachtvrij en zonder eenige korting toegenaamd* aan de Administratie van *De Opmerker* te Arnhem wordt toegezonden.

Afzonderlijke nommers zijn, voor zoo ver de voorraad strekt, steeds te bekomen bij de genoemde Administratie en bij den heer Joh. G. Stemler Czn., Boekhandelaar in de Haarlemmerstraat te Amsterdam. De prijs bedraagt 15 cent per nommer en 25 cent per plaat.

Van de jaargangen 1884—1890 zijn nog enkele volledige exemplaren voorhanden; de prijs daarvan is per jaargang: in losse bladen *f* 3.—, ingebonden *f* 3.80.

Proefnommers worden op franco aanvrage gratis toegezonden.

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding Kerk Voorburg.

Het E. K. Par. Kerkbestuur v. d. H. Martinus te VOORBURG, is voornemens **aan te besteden** op **Dinsdag 27 Januari a. s.** des middags ten 12 ure in het Koffiehuis de *Gouden Bal* bij M. NOUWELAND alhaar:

HET BOUWEN EENER NIEUWE KERK MET TOREN ENZ.

De teekeningen met bestek liggen ter inzage in voormeld koffiehuis, terwijl de photolithografische afdrukken der teekeningen (Schaal 1 : 100) te verkrijgen zijn à *f* 5 per stel en de bestekken à *f* 1 bij de Boekh. E. DE IONT & Zn. te ROTTERDAM.

Aanwijzing in loco op Woensdag 21 Januari a. s. des middags ten 12 ure. Inlichtingen geeft de Architekt E. J. MARGRIJ te ROTTERDAM.

☞ Hiermede vervallen de in vorige advertentiën genoemde datums.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van beerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venlo*.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 15 Januari 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 11.

Het bouwen van eene Bergplaats voor Petroleum aan Onder-langs. Begrooting *f* 13,400.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize:

aanwijzing op Donderdag 8 Januari a. s., 's voormiddags 11 ure, op het terrein van den bouw; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen à *f* 1.— ter Secretarie verkrijgbaar.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickeratraat

AMSTERDAM.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weërsgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige contrôle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

☞ **Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Grasvures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

DE LINT & C°.
Oostzeedijk 248, Rotterdam
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bevoelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* werden toegezonden:
1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn.*

GRUSONWERK,
Magdeburg—Buckau.
VERTEGENWOORDIGERS:
CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam — Amsterdam.

NEDERLANDSCHE FABRIEK
voor
VENTILATIE, AFKOELING en VERWARMING,
Systeem: **JACOBI-VICTORIA.**
KANTOOR: Regulierspr. 95, Amsterdam.
FABRIEK: Zeist.
Dit Systeem vereenigt in zich **Ventilatie, Afkoeling** en **Verwarming** en voldoet aan de door de Hygiëne gestelde eischen.
Men vrage PROSPECTUSSEN.

Rolluiken
van **Staal** of **Hout** met Staalband doortrokken of met verstelbare lichtopeningen, zelfrollende, met drijfwerk enz. enz.
E. en P. ROTTSIEPER, *Remscheid* (Rijnpruisen).

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN,** Bouwstraat 25, *Utrecht.*

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
FRED. STIELTJES & C°. Amsterdam

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem.*
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,*
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Ondersoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Veiligheids-Liften
VOOR
Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.
VOOR
Personen, Goederen, Spijzen
ENZ.
Vraag onse geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Bij STENFERT KROESE & VAN DER ZANDE, te *Arnhem,* komt van de pers:
Beschrijvende Meetkunde,
door **F. Ls. BERGHUIS,**
Directeur van de Ambachtsschool en van de Gemeentelijke Avondschool voor Handwerkslieden te Arnhem.
2 deelen met Atlassen. Prijs per deel met Atlas *f* 1.50.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem.*
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam.*

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN à 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling à 15 cent per stuk en 25 cent per plant, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam.*

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Het Bestuur van het Genootschap is samengesteld als volgt:
Jan Springer, *Voorzitter.*
Jonas Ingenohl, *Vice-voorzitter.*
C. W. Nijhoff, 1e *Secretaris.*
Karel Muller, 2e-*Secretaris.*
J. A. v. d. Sluijs Veer, *Penningmeester.*
J. C. D. di Gazar, *Biblioth.-Archivaris.*

2e. Als gewone leden zijn aangenomen de heeren A. G. J. de Rooij en E. J. van Hoorn.

3e. In het Genootschapslokaal is tentoongesteld eene collectie photographieën van moderne beeldhouwwerken en van den Bacchus-optocht van Prof. Haehnel, tot dit doel welwillend door den heer G. H. Heinen afgestaan.

4e. De coupons der geldleening van 1886, op 1 Januari j. l. vervallen, kunnen op alle werkdagen tusschen 9 en 12 uren des morgens, ten huize van den Penningmeester, Wijde Kapelsteeg n°. 1 Amsterdam, worden ingewisseld.

Tevens wordt aan belanghebbenden herinnerd dat de coupons genummerd: 39, 43, 49, 50, 51 en 75, vervallen 1 Januari 1889, en die genummerd 26*b*, 28, 29, 39, 43, 49, 50, 51 en 75, vervallen 1 Januari 1890, nog niet ter inwisseling zijn aangeboden.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

945e *Vergadering van Woensdag 7 Januari* 1891.

Nadat de waarnemende Voorzitter, de heer J. A. v. d. Sluys Veer, de vergadering had geopend, werden de notulen der vorige bijeenkomst gelezen en onveranderd goedgekeurd. Daarna installeerde de Voorzitter den heer D. Lijsen Jz. als gewoon lid en beval hem de behartiging der Genootschapsbelangen ten zeerste aan.

Aan alle leden wenschte de Voorzitter een gelukkig nieuwjaar toe, terwijl hij de hoop uitsprak dat het pas aangebroken jaar voor het Genootschap een van ongekenden bloei moge zijn, waartoe hij aller medewerking en aller toewijding verzocht. Als gewone leden werden vervolgens door de Vergadering aangenomen de heeren A. G. J. de Rooy en E. J. van Hoorn.

De heer L. J. Rijnink beklom nu het spreekgestoelte tot het houden zijner bijdrage. Als onderwerp had spreker gekozen *Beton en zijne toepassing*, waartoe hij begon met het gebruik van beton in den ouderen en nieuweren tijd na te gaan. Vervolgens zette hij het verschil uiteen tusschen beton en concrete, terwijl hij erop wees in hoeverre beton de voorkeur verdient. Hij besprak daarna de verschillende havenwerken, waar op groote schaal van beton gebruik is gemaakt, o. a. de haven te Algiers, de dokwerken te Toulon, de Handelskade te Amsterdam en de dokken te Ensenada in Argentinië. Spreker keerde daarop tot het materiaal beton terug door de behandeling der volgende vier punten:

1°. De bereiding van beton
2°. De toegepaste verhoudingen voor beton.
3°. De behandeling bij het storten van beton in kipbakken en kokers.
4°. De te nemen maatregelen om eene goede versteening te bewerkstelligen.

Na eene duidelijke uiteenzetting dezer punten, waarbij spreker zich tot nadere toelichting van eenige platen bediende, werd nog het verschil tusschen cementbeton en trasbeton behandeld en aan het eerstgenoemd materiaal verre de voorkeur gegeven.

Op verzoek van den Voorzitter stond de heer Rijnink zijne bijdrage af, teneinde ze in haar geheel in het weekblad te doen opnemen.

Als kunstbeschouwing had de heer G. H. Heinen afgestaan eene collectie photographieën van moderne beeldhouwwerken en van den door Prof. Haehnel gebeitelden Bacchus-optocht uit den afgebranden schouwburg te Dresden. De heer Heinen was zoo welwillend zijne collectie, die zeer veel belangstelling wekte, eenigen tijd af te staan om ze in het Genootschapslokaal te doen exposeeren.

Nadat de Voorzitter de aandacht der leden nogmaals op den inzendingstermijn voor de te houden kunsttentoonstelling had gevestigd, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

EEN AMERIKAANSCH SOLICITOR OVER BOUWKUNST.

(Uittreksel uit de voordracht, door den heer J. H. LELIMAN, *Eere-Voorzitter van het Genootschap Architectura et Amicitia, den 3 December 1890 gehouden).*

Er is sedert datum 2 April 1890, toen ik in uw midden het een en aêr over *„Rome en nog iets"* ter vergadertafel bracht, *veel, zeer veel* voorgevallen.

Veel — zeg ik — dat der vermelding hier dubbel waard zou zijn, en *zeer veel*, waarop de spreuk *Video Taceo*, of: *zie en zwijg* even gereede toepassing vindt als het gulden woord: *zwijgen is goud*, of andere verkwikkende epitheta van gelijke beteekenis.

Gaarne beken ik u, geachte medeleden, voor de eerste maal zoo lang dit Genootschap bestaat, werkt en bloeit, mijne bloôheid bij de keuze van een onderwerp voor dit avonduur. Het viel mij eenigszins zwaar te kiezen uit den chaos der stoffe, die hier behoort te worden besproken en afgedaan op elke vergadering. Wil uw bureel een lijst, dat het over zijn spreker vrijelijk beschikke. De voorraad was mij ditmaal zoo groot en belangrijk, zoowel op het terrein van het onderwijs in de kunst, als op dat van hare theorie en practijk, dat ik vreesde het één te kleinachten, door het andere eene zekere voorkeur te gunnen of onrecht te doen.

En toch vond ik een onderwerp, dat mij van over den Oceaan, als het ware was komen aanwaaien en u door het oproepbillet dezer 943ste vergadering werd medegedeeld. Ik hoop dat de Transatlantische titel u moge behagen, en nog meer reken ik op uw geduld en uwe aandacht, bij hetgeen ik u ga vertellen. Luister s. v. p. een wijl, hoe ik aan den titel kwam, u bekend gemaakt als:

Een Amerikaansch Solicitor over Bouwkunst.

Gij weet, geachte vrienden dat er ten jare 1889, van 4 Mei tot 15 November, in de Fransche metropool Parijs eene wereldtentoonstelling met alle mogelijke pompe is gehouden; eene expositie, zoo als er te voren naar mijne heugenis nog geene in Europa had plaats gehad, en dienszvolgens gerust *den trots* der Fransche natie mag genoemd worden.

Geen wonder dat dit wereldfeit groote voldoening gaf, en al was het eene gepaste afleiding om gebeurtenissen van voor een eeuw niet onpassend te herdenken, zooveel is zeker dat de menschenwereld — nieuwsgierig en altijd tuk op leering en vermaak — zich niet onbetuigd heeft gelaten, het vele schoone en nuttige in Parijs te gaan bezien, genieten en bewonderen.

Tijdens die gedachtenisviering van een Fransch revolutie-feit — de omwenteling in 1789 — waarvoor ons goed Nederland volstrekt geen sikkepit dank schuldig is — waren het de kunst en de wetenschap, die elkander als om strijd de palmen der overwinning betwisten. Geen wonder dat er congressen bij tientallen werden gehouden, die allen de moeiten en kosten des bezoeks dubbel loonden. Op het congres, gewijd aan de Bouwkunst, was ik tot mijn spijt zoo goed als de eenige Nederlander, op eigen kosten tegenwoordig, en werd mij op voorstel van het Bestuur bij acclamatie der Vergadering den titel van *Eere-Vice-voorzitter* verleend, dien ik dankbaar aanvaard heb en hoog houd! Van dat congres meende ik u een vertrouwelijk verslag te geven, maar zag daarvan af, toen mij onlangs door het Fransche Ministerie van Koophandel, Industrie en Koloniën, een officiëel voorloopig rapport werd toegezonden. Dat rapport heb ik, evenals eene fraaie *Eere-medaille* — op naam — als gedenkpenning mij toegekend, hier méégebracht; het eerste met verzoek dit interessant boek in den leescirkel rond te zenden; de tweede onderscheiding ter uwer welwillende beschouwing, als souvenir aan *Parijs*, de stad van veel licht en duisternis tegelijk.

Bij deze twee kapitale verrassingen, die ik — voor kunst en land — op zeer hoogen prijs zal blijven stellen, wachtte mij bij mijne terugkomst in het Vaderland, na een afzijn van zeven volle weken — een derde — die hier speciale vermelding en waardeering verdient. Wat was zij? Ik vond bij een degelijk woord van opdracht en hulde aan de architectuur, op mijn schrijftafel, kant en klaar eene keurige vertaling uit het Amerikaansch-Engelsch, door Mevrouw Laure Leliman, mijne lieve ega, — in mijne afwezigheid uit *„The Architect"* vrij en flink verwerkt en bevattend een onderwerp, waarin ik veel belang stel — in de hope — dat het u evenzeer moge behagen, haar en mij — maar vooral den redenaar uit Philadelphia hier te zien optreden, zoo men zegt *de commun accord*, om u mijne heeren een wijl aangenaam te zijn. En wie was die redenaar? Antwoord: SIR WARWICK, een geëerd en achtbaar stads-*Solicitor* — dat is bij ons zooveel als een procureur — uit een der schoonste en grootste steden der nieuwe wereld, welks pit *New-York* door Nederlanders, zoo gij weet, is gesticht.

Veroorloof mij hem, dat is de *Solicitor Warwick*, als dilettant-bouwkundige u hier voor te stellen, en te doen optreden met woorden en stellingen, die voortreffelijk mogen heeten voor hun doel en strekking, en die tevens — of opnieuw — zullen getuigen, dat het Paulus' woord: *alles te toetsen is voor den mensch onmogelijk*, waarheid was, is en zal blijven, zoolang er menschen op aarde wonen. Maar, en zoo sprak die goede apostel ook: *Zoo iemand meent dat hij iets weet, die weet nog niets, gelijk hij behoort te weten.* Deze heerlijke gulden spreuk moge soms niet van toepassing zijn op de werken van hen, die altijd gaarne het tegendeel meenen en getuigen, ze geve u bij voorbaat de verzekering dat *Sir Warwick* in 't minst niet naar ijdelheden of groote woorden haakt, en in geen geval pretentieus op zijne begaafdheden is.

Hoor hoe de geachte feestredenaar uit Amerika spreekt:

Waarom ik, zoo zegt *Sir Warwick* — de stads procureur — de aangewezen persoon ben, hier, ter feestvergadering van bouwmeesters, over de vroegere en latere bouwkunst de openingsrede uit te spreken, is mij eenigszins onverklaarbaar.

Noch door opvoeding, noch door beroep ben ik als bouwmeester bekend, ofschoon ik der bouwkunst veel studie wijdde en zij mij veel genot heeft verschaft.

De bouwkunst bezit niet eer de waardigheid eener kunst, of kan, zooals eens iemand zeide, eerst dan eene wezenlijk verheven kunst worden, als de maatschappij op eene zekere hoogte van beschaving staat.

Godsdienst, macht, rijkdom, pracht en de fijnere genietingen des levens, of te zamen de voortbrengselen en uitvloeisels van opvoeding en kunstzin, doen den wensch ontstaan en de gelegenheid vinden de kunst te steunen en aan te moedigen.

Maar in de geheele reeks der schoone kunsten is er geen enkele, die zóóveel heeft gedaan voor het menschdom als de architectuur, dat is dus: de architect.

De schilderkunst streelt het oog, bekoort het gevoel en de smaak, ofwel vertijnt de beschaving.

Het heerlijke coloriet van een Titiaan, de lieflijkheid in uitdrukking van een Raphaël, vervullen ons met innige liefde en bewondering. Een Michel Angelo is ons ideaal. De beeldhouwkunst schept uit ruwe steen, door den beitel des kunstenaars, de levensschoonheid in hare heerlijkste en bevalligste vormen.

Wij staan in opgetogen bewondering voor de werken van een Phidias, voor die van een Angelo, en van een Canova, van een Thorwaldsen en duizend kunstbroeders.

De Apollo Belvédère, de Venus van Milo, de Laocoon's groep, zullen ieders oog bekoren, als de schoonste werken van den genius der kunst. En toch schijnen deze wonderwerken eerder als toevoegsels, dan wel als verfraaiende vormen bestemd te zijn voor de schoonste en de meest practische van alle kunsten — dat is: de bouwkunst.

De onopgevoede en niet beschaafde mensch kan onmogelijk voor een monument of voor een prachtigen dom of een kerkgebouw staan, zonder onder den indruk te komen van zijn eenvoudigheden, zijn eenvoud, zijn grootschheid en tegelijk van zijn schoonheden.

Ofschoon de regelen, die zijn smaak of kunstgevoel moeten beheerschen, hem niet zelden onbekend zijn, en hij de schoonheid en constructie niet kan ontleden; ofschoon hij *een* stijl niet van een *anderen* weet te onderscheiden en de redenen zijner ontevredenheid of goedkeuring zelfs niet aanstippen kan, hij is en blijft toch innig aangedaan en zal in bewondering staren en genieten bij de beschouwing der sierlijkheid en grootschheid in de verhoudingen van het bouwgewrocht.

Het is buiten twijfel dat — zoo als ik zeide — er geen kunst zóóveel indrukken en goeds der menschheid geeft als de bouwkunst, zoowel in practischen als esthetischen zin beschouwd

Zonder hier te veel van uw tijd en geduld te vergen, wil ik in korte trekken de tijdperken harer geschiedenis aangeven, want de wording en vooruitgang der Bouwkunst is even helder, als die der wetenschappen en der letterkunde.

Het oorspronkelijk doel der architectuurkunst was, om den mensch een toevluchtsoord te bezorgen, tegen de wisselingen der temperatuur, derhalve hem zomers tegen de brandende zonnestralen, en des winters voor de nijpende vorst en koude te beschermen.

In vroegere tijden, lang vóór de maatschappij goed geregeld was, jaagden de menschen en weidden zij hunne kudden of bebouwden den grond.

Deze gang van zaken en bezigheid is in alle eeuwen trapsgewijze tot meer beteekenis en volmaking gebracht.

De jager, die het wilde dier tot aan zijn hol vervolgde, leefde in de open lucht, en maakte — evenals de prooi — zijn woning in bosch of hol. De herder vervaardigde zich eene tijdelijke woning, een hut, en bleef nooit langer op eene plaats, dan er voedsel was voor zijn vee. Maar toen de landbouwer, de bewerker van den grond, zich eene vaste woning als zijn huis, zijn *home* maakte en hij de vreugd van een familieleven leerde kennen en ook het vaderlandsche gevoel om eigen haard kweekte, was dat huis vast *in* en *op* den bodem gebouwd en zelfs stabiel, tegen elken invloed volkomen bestand.

Uit dit hoogst nederig begin ontstond de bouwkunst, die hooger vlucht nam en meer beteekende, zoodra de maatschappij vooruitging, de beschaving vorderde, hoofdsteden, steden en dorpen werden gesticht, en de prachtzin of rijkdommen toenamen. Eerst toen bloeide die kunst. Immers prachtige tempels en kunstgewrochten, aan den Staat, de goden of den godsdienst gewijd, verrezen.

Wij moeten ons ver naar het Oosten, in Indië verplaatsen, en vinden daar de menschen, die het eerst eenige beschaving wisten aan den dag te leggen.

De Hindoes hadden tweeërlei constructiën, als werkelijk alleenstaande gebouwen en tempels in de rotsen. Als bijzondere kenmerken hunner gebouwen gelden: omvang, kracht en, voor ons, eene ietwat logge versiering. Omgeven van een natuur, die vaak tot schrik, ontzag of vrees bracht, voelden zij de macht des Allesoverheerschenden, en schreven de ontoombare natuurwerkselen toe aan ZIJN kracht, ZIJN wil, ZIJN wijsheid en ZIJN Almacht.

Juist door dien angstigen eerbied ontvlamde hunne verbeeldingskracht, en daardoor waren hunne grilligheden — schier teugelloos — zoo goed als wild en zonder schoone vormen, zooals wij die wenschen en eeren.

Hunne werken schenen wel dwergen, in vergelijk met die door de natuur gewrocht. Hun onontwikkelde smaak liep, wat de kunst betrof, in het honderd en kwam tot allerlei buitensporigheden, die ons zonderling toeschijnen.

Toen zij tempels begonnen te bouwen, doordrongen van hunne eigene onmacht en nietigheid, trachtten zij die door een verbazingwekkenden omvang, groote hoogte en zware ornementen, oogenschijnlijk *kracht* te geven in lompe vormen, die eenigermate hun eigene bijgeloovige, overdrevene voorstellingen der natuur nabijkwamen en nabootsten.

Bijvoorbeeld: is in de rotstempel te Ellora geene zwaarmoedigheid te bespeuren, die de mate hunner verbeelding duidelijk afteekende? De pijlers en draagsteenen zijn zwaar, het binnenruim is donker en gevuld met uit de rotsen gehakte kolosfiguren, ter beschouwing voor allen, die daar kwamen bidden en als met schrik vervuld waren.

Hun streven scheen te zijn: Laat de mensch zich klein en nietig gevoelen tegenover de kunst, die voor godsdienstige doeleinden is daargesteld, of maak hem afhankelijk van God of Goden.

Die eerste volken hadden een minder karakteristieken stijl in de bouwkunst, als ons die door latere eeuwen wordt aangetoond en voor oogen gebracht.

Somtijds waren de kolommen en de draagpijlers zonder eenig ornement, en soms weer overladen.

Meestal waren ze buitengewoon opgesmukt en bewerkt, doch ze ademden kracht en grootschheid. De bouwmeesters hadden in de producten der bouwkunst nog niet de lijnen en verhoudingen der schoonheid gevonden, zooals die in latere tijden uit de verschillende stijlen blijken.

Wij verlaten nu *Indië* en gaan naar *Egypte*. Geheimzinnig en onbestemd schijnt ons het doel der Egyptische kunst. In de schaduwen der Pyramiden staande, aanschouwen wij het grootste verschijnsel der oude wereld en de meest machtige poging der menschen om in de bouwkunst iets daar te stellen dat verbaast. Geometriek en wiskundig zuiver in verhoudingen, schenen ze gebouwd om eeuwig te blijven, want de verwoesting door den tijd en de vernielzucht van den mensch, schijnen die kolossen zoo goed als getrotseerd te hebben.

De eeuwen, die sedert als een ommezien zijn heengevlogen over hunne toppen, hebben bijna geen teeken achtergelaten, dat die Pyramiden zoovele eeuwen oud zijn.

Het geloei der winden en het woelen van het woestijnzand hadden zeer weinig invloed op hare eeuwigsterke wanden. Nog zeer vele eeuwen zullen er voorbijgaan, eer ze vernietigd zijn. Als wonderen van het verleden staan ze steeds daar. Zooals in *Indië*, is de voorname indruk van de kunst der Egyptenaren de indrukwekkendheid en de omvang, die beiden de eeuwen tarten en trotseeren. De tempel in de rots te Ipsamboul, met zijn reuzen-standbeelden, het paleis te Luxor, met zijn massieve zuilengangen en kolosbeelden, maken den mensch tot een nieteling of dwerg in hunne nabijheid

De prachtige tempel op het eiland Philae en de bouwvallen van Thebe wijzen een grooten vooruitgang

in de kunst aan. En diensvolgens kunnen we reeds de schoonheid der lijnen opmerken en waardeeren, die zich in de openbare gebouwen van Griekenland — te Athene — voordoen.

In zulk een kort overzicht als dit, zijn wij wel verplicht de bouwkunst van de Babyloners en Syriërs over te slaan, en op onzen weg naar het land der schoone kunst een enkelen blik te werpen op de bouwwerken van Persepolis, die reeds van grooten vooruitgang en van ontwikkelden smaak getuigen. Wij bereiken dan de *stad Athene!* Aanschouw het Dorado der oude en wijze kunst, en zie het Egeïsche strand. Daar ligt die eeuwenoude stad, heerlijk en wel zich verheffend, waar de lucht rein is, en licht is de bodem.

Athene, het oog van Griekenland, was en zal blijven de moeder en de bakermat der kunst.

Wij staan aan den voet van den Acropolis, die bekroond wordt door de tempels, ten eeuwigen dage als genot en studie der wereld blijvend.

Treurig, edoch schoon in hunne bouwvallen, spreken zij ons van een verleden bouwkunst en vereering, wier invloed zoo lang zal blijven als er menschen op de aarde rondwandelen, en zij hunne wenschen naar schoonheid uitspreken.

Wij roepen ons het Parthenon voor den geest in al zijn glorie. Iedere lijn is een schoonheidslijn en ook ieder puntje geeft een blijk van verfijning in den smaak. Alles is volkomen in zijn ganschen aanblik en gestalte. Eenvoudig en waar in zijn groot- en grootschheid. Elk onderdeel vervult onzen geest met voldoening, verrukking en genot. Zuilen, kapiteelen, architraven, kroonlijsten, alles is volmaakt, schoon in omtrek en detail, in zier en silhouet.

De friezen en tympans zijn gesierd door Phidias' wonderbeitel, stralend van leven door de inplanting van zijn bezielenden geest. In zijn Dorischen eenvoud staat het Parthenon voor ons, als de hoogste uiting der bouwkunst. Niettemin zijn de tempel van Theseus en nog een schat gebouwen waardige broederlijke kunstgewrochten uit het tijdperk van den grooten Perikles.

Er waren drie oorspronkelijke en tevens verschillende stijlen in de Grieksche bouwkunst, bekend onder den naam van zuilenstijlen *of ordes*, en wel omdat juist door het gehalte der kolommen, de stijlen meer in 't bijzonder werden gekenmerkt. Ze heeten de Dorische, de Ionische en de Korinthische. De eerste bouworde teekende zich door kracht en eenvoud. Ik voeg hierbij dat er in deze stad (Philadelphia) niet ver van hier (het vergaderlokaal) een gebouw bestaat, waarheen een bezoek van u allen zeker gewenscht is. Ik bedoel de Rush-Library in Broadstreet, nabij de Washington-Avenue. Door kenners wordt dit gebouw als het schoonste Dorische monument van geheel Amerika aangemerkt.

Op den Dorischen volgde de Ionische stijl, bevalliger en fijner in zijn lijnen of, zooals de leerlingen uit *Ruskin's* school zouden zeggen, gekenmerkt door meer geest en ziel.

De Korinthische bouworde is lichter en sierlijker dan de Ionische; zijn bewerkelijke kapiteelen maken het geheel voor meer versiering vatbaar.

Het Parthenon, de Theseustempel en die van Neptunus, te Pestum, zijn uitmuntende kunstgewrochten van den Grieksch-Dorischen stijl.

Het Erechtheum in Athene, de tempel van Minerva-Polias in Priena zijn van het zuiverst Ionisch gehalte, terwijl de tempel van Apollo Miletus een prachtig voorbeeld van Korinthischen bouwstijl is.

Om uit onzen tijd iets te noemen, mag ik u het Girard-College aanwijzen. Gij allen kent dit uit uwe wandelingen in Philadelphia, en waardeert het als een voortreffelijk gebouw in Korinthischen stijl.

Van Griekenland, verplaatsen we ons naar Rome, of de stad der zeven heuvelen!

In die schoone aloude stad vonden voor alles twee andere bouw-ordenstijlen bijna algemeene toepassing. Zij heeten de Toskaansche en de saamgestelde of Composita-orden. Zij inspireeren zich op de lijnen der reeds genoemde drie Griecksche klassen of stijlen. De Toskaansche lijkt veel op de Dorische, en de Composita is als 't ware eene samensmelting der drie andere bouworden. Rome nam zijn bouwlessen bij de Grieken. Het zou eene herhaling der Attische kunst zijn, om door de dagen des keizerrijks te gaan en de bouwstijlen te bestudeeren, die het eeuwenoude Rome versieren. In de vijfde eeuw ging het Westen van het Romeinsche keizerrijk te gronde. Hun land was aangevallen door de barbaren uit het Noorden en door deze bezet geworden. Vóór dat eene vaste neerzetting dezer nieuwe maatschappij tot stand kwam, doorworstelde Europa eeuwen, die door bittere onwetendheid en bijgeloof erg verduisterd waren. Doch eindelijk brak de dageraad door.

De kunst begon door den invloed van den godsdienst te herleven. In den beginne was een stijl in de kerkelijke bouwkunst overheerschend.

Dien stijl kennen wij onder den naam van de romaneske of romaansche, op zijn beurt opgevolgd door den Gothischen, dat is de puntbogenstijl, zooals ze soms aangeduid wordt in tegenstelling van den rondbogenstijl, dat is die, behoorende bij den Romaanschen stijl, zoo even genoemd.

De benaming Gothisch kwam van de Gothen of Visi-Gothen, en werd gebezigd ten blijke der bespotting, tegenover de klassieke bouwstijlen en hen die ze toepasten.

Er was volstrekt geene overeenstemming tusschen de klassieke of antieke en de gothische bouwvormen; zelfs was het contrast zeer sterk. In de Gothiek is de geheele druk verticaal. Alle deelen worden daar gesteund. Bij de klassieken was geen zweem van zwakte in de kolommen of pijlers in opstand. Er rees geen twijfel in den geest des beschouwers, omtrent de degelijkheid en vastheid.

Geen truc of geheim bij den bouw van een boog; geen bijna zwevende steenen steunselen; geen lancet of puntig toeloopende vensters, waarboven doelloos hooge geveltoppen, geene reusachtig geboogde deuropeningen, wier frontalen als 't ware in de lucht hingen en schrikwekkend waren.

Aan den Griekschen tempelbouw was geen enkele lijn, die vrees of zwakte verried [1]).

In den Gothischen of puntboogstijl, vooral in dien der latere dagen, toen hij geheel van den Romaanschen stijl afweek, werden de gebouwen opgetrokken volgens het ijzingwekkende balanceerstelsel.

Het geheele gebouw werd op verschillende plaatsen op die gekunstelde wijze in evenwicht en rechtop gehouden. Dit evenwichtstelsel eischte een contra- of tegensteunstelsel met een constructie-systeem, dat door enkele geniale aanhangers tot eene stoutheid werd gebracht, die verbaasde, en werd opgevoerd tot eene hoogte of trap, dat sommige der schoonste constructiën, door talentvolle bouwmeesters uit de middeneeuwen ontworpen, ineenstortten of versterkt moesten worden, vaak niets anders achterlatend dan een bouwval en een beklagenswaard kenteeken hunner roekelooze dwaasheden [2]).

[1]) De belangstellende in deze wordt verwezen naar deel XV der Bouwkundige Bijdragen van 1867, waar bl. 187—206 een rede voorkomt van den Hertog de Valmy — getiteld: „De Grieksche Orden beschouwd als de idealen van het schoon", vertaald door den heer H. G. Galbij.

[2]) Verzoeke uwe belangstelling voor het artikel De Kunst der Middeleeuwen, door Professor Ernest Renan, vertaald door J. H. Leliman, Bouwkundige Bijdragen, deel XV, bl. 81—120 (1867).

Hun gothiek streven was enkel een zeker effect te bereiken. Zij streefden naar groote dunheid, slanke, zeer fijne verhoudingen en dachten minder aan de kracht dan aan de bevalligheid.

De toren en de spitsen van de Domkerk *St.-Pierre* te Caen, de kathedralen van Toledo en Keulen, het stadhuis te Middelburg, het Dogenpaleis aan het kanaal te Venetië, zijn merkwaardige overblijfselen van den Gothischen bouwstijl.

Deze stijl bloeide in de 12e eeuw, ontwikkelde zich in de dertiende, was in de 14e bijna volkomen en toog in de vijftiende eeuw ten verval.

Oorzaken, wier ontstaan we thans onvermeld willen laten, riepen toen in geheel Europa, eene hergeboorte of verjongd tijdperk in de kunsten en letteren te voorschijn.

De Grieksche en Latijnsche klassieke werken, die in de boekerijen van Alexandrië en Constantinopel opgeborgen waren, werden te voorschijn gehaald en met grooten ijver en warmte bestudeerd, zoowel in de oorspronkelijke talen als in hunne vertalingen. De kunst en de smaak der klassieken waren de passie van den dag voor bijna alle kunstenaren.

Dat veelbelovend verjongde tijdperk, bekend als de *Renaissance*, bracht in de kunst ook een nieuwen bouwstijl op den voorgrond, die geschoeid was op de regels en lijnen der oud-klassieken. In dit tijdperk verrezen o.a. gebouwen en monumenten als de *St.-Pieter te Rome*, de *St.-Paul te Londen*, en duizend anderen, die u zeker allen bekend zijn.

En toch afgezien van enkele gebreken in dezen Renaissance-stijl, wat kan schooner indruk geven, wat kan de ziel tot dieper eerbied en verheerlijking brengen, als een van die monumenten en Godshuizen, zoo rijk in samenstelling en gedachten aan het verleden. En al is de bouwstijl zelfs niet Grieksch, Romaansch, of Gothisch, het moet altijd gezegd kunnen worden:

»Its high embowed roof,
»With antique pillars, massy proof,
»And storied windows richly dijed,
»Casting a dim, religious light."

Hetgeen zooveel zeggen wil in proza als:

Het hooge gewelfde kerkdak, gesteund door
zijn antieke pijlers, massief en sterk,
verheft zich boven rijk beschilderde vensters,
die een schemerig licht inwerpen en tot godsdienstrin stemmen.

Zoo kwamen we allengs tot onzen tijd, gedwongen menig belangrijk detail over te slaan, bij gebrek aan tijd.

Wat leert ons nu de practische richting onzer dagen?

Wij stonden een oogenblik stil bij enkele bouwgewrochten, even voortreffelijk als die van Athene.

Wij wandelden te midden der eerbiedwaardige bouwvallen van Babylon en wierpen een blik op de romantiek en hare overblijfselen, zoowel in Rome als elders. En nu is de vraag, waarom wij deze stijlen uit het verleden bestudeeren en eeren? Immers enkel om ze in wijsheid en met verstand toe te passen bij de hedendaagsche bouwkunst, in al hare fraai- en doeltreffendheden.

De oude wereld overtrof ons in de pracht en grootschheid harer openbare bouwgewrochten en tempels, maar de grijze oudheid was onbekend met de genoegens en de gerieflijkheden van ons huiselijk leven, in ons tehuis of *home*. Laat ons door de straten van het oude Athene wandelen, denkende aan haar vroegere macht en praal. Op onzen gang naar den Acropolis staan we stil, en luisteren daar naar de wijze woorden, die van Socrates' lippen vloeien en tot zijne leerlingen gericht zijn.

Verder gaande treft ons oor het vertelsel van een rhapsodist, die eene geschiedenis van Homerus voordraagt op een wegslepende wijze, dien bard waardig.

We gaan naar de pleinen en tuinen, mengen ons onder het volk en bij de tienduizenden, die de staatkunde van Athene toejuichen en zelfs bedillen of napluizen.

Al verder treden we het Parthenon binnen en zijn bij de geloovigen, die hunne goden aanbidden.

De dag is voorbij, de zon verdwijnt achter de heuvelen, de Acropolis baadt zich in de gouden stralen van het heerlijke verschijnsel eens zonsondergangs. De nacht breekt aan, en nadat wij met den Atheenschen burger hebben bewonderd, gaan we naar onze eigene woning en rusten! In deze groote eeuwenoude stad, met al haar schoonheden, gaan we naar een *home* of huis, niet te vergelijken met het onze in onze stad, dat maandelijks of zelfs per week 15 à 20 dollars huur opbrengt.

De burgerman — zelfs de arme — geniet thans meer van de gemakken zijner nederige woning, dan de heerschers en de prinsen uit den grijzen ouden tijd.

Wat baat het een mensch, al wordt er een hemelhooge tempel met torens opgebouwd, der Godheid gewijd, als hij zelf in een armzalig *kot* verblijf moet houden en zijn leven slijten? Wat helpt het den mensch, al is zijn stem tot zelfs in den Raad van zijn land nog zoo krachtig, als hij naar eene woning of hok of leelijke ongezellige doos moet trekken, zonder eenig comfort of gerieflijkheid?

Onze beschaving is honderdmaal hooger opgevoerd, dan die der oudere koninkrijken en republieken, waarvan ik sprak. Al die gemakken in dat huis maken immers de menschen tot betere, meer ordelijke burgers, en zelfs meer oprecht in hunne kunst- en vaderlandsliefde. Daar is op de geheele wereld stellig geen stad, waar de huizen doeltreffender zijn ingericht dan in de stad *Philadelphia*, waar wij thans bijeen zijn. Wij, Amerikanen, hebben geen bijzonderen kunststijl in onze nieuwe wereld voortgebracht.

Wij kweekten nooit de pracht, en bezaten de rijkdommen niet, voor de stichting van tempels, zooals ons de oudheid naliet. Wij bestudeeren het verleden, ter wille van zijn kunst, en daarom is het voor bouwmeesters zeer gewenscht, dat zij dikwerf vergaderingen houden als deze, ten einde van gedachten te kunnen wisselen. Immers het Westen moet weten wat in het Oosten voorvalt; het Noorden moet kennis dragen wat en hoe er in het Zuiden wordt gepraat, gearbeid en gebouwd.

De bouwmeesters en aannemers of bouwondernemers moeten dikwerf in nauwe gemeenschap tot elkander worden gebracht, opdat ze alle vraagstukken kunnen bespreken, die ons voordeel brengen in het volle besef dat onze *homes* nog meer volkomen, en onze steden nog sierlijker en grootscher kunnen en zullen worden dan ze reeds zijn, dank zij hun ijverig streven, hunne kennis en kunstmacht.

(A. et A.) MENDES DA COSTA EN ZIJL.

Het is niet de eerste maal dat deze namen met zekere hoogachting, ja door sommige jongeren met iets dat naar vereering zweemt, genoemd worden; reeds, nu juist drie jaren geleden, was van deze heeren eene collectie in de Marnixstraat tentoongesteld, die ons geheel inwijdde in hunne kunstopvatting, zoo geheel verschillend van wat wij altijd hadden gezien van anderen. Reeds toen, en eenige jaren vroeger, o. a. met het bekende apenfries, gaven zij blijk te zijn werkelijk artisten, iets waardoor zij verschilden met de overigens zeer bekwame beeldhouwers uit ons land.

Wat zoo moeilijk onder woorden is te brengen, waar het verschil is tusschen technische vaardigheid en kunst, dat kan men zoo gemakkelijk gevoelen bij de beschouwing van de werken der heeren Mendes da Costa en Zijl, en het doet ons daarom genoegen dat daartoe af en toe gelegenheid geboden wordt en wij genieten kunnen van de uitingen van den artist, niet het minst daar, waar zijn eerste gedachten, in vormen gekneed,

doen denken aan zwartkrijt-krabbels van Rembrand, of vooral van de Italiaansche meesters.

Oorspronkelijk in hunne opvatting en breed, in hooge mate beschaafd in hunne uitvoering, bezitten deze werken eene bekoring, waarvan het te hopen is dat zij de architecten zoodanig weten te „imponeeren", dat het beeldhouwwerk van onze moderne gevels eens aan deze handen zal worden opgedragen, natuurlijk vooropstellende dat die gebouwen de vereischte architectonische oorspronkelijkheid bezitten, waardoor de noodige homogeniteit gewaarborgd wordt.

W. C. Bauer.

(A. et A.) STATISTIEK.

De firma Blikman & Sartorius heeft een vergelijkend overzicht van de in de laatste tien jaren te Amsterdam in publieke veiling gebrachte vaste goederen in het licht gegeven.

Deze staat geeft interessante cijfers te zien. Terwijl in het jaar 1881 niet minder dan twintig en een half millioen gulden over een totaal van 1320 verkochte perceelen werd omgezet, was het aantal verkochte perceelen in 1886 tot 706 gedaald tegen een verkoopwaarde van ongeveer tien en een kwart millioen gulden, dat is dus eene vermindering van 50 %. In 1890 waren deze cijfers weer gerezen tot 1075 verkochte perceelen tot een gezamenlijk bedrag van ƒ 13,800,000.

VEREENIGING »BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP."

Vergadering van Dinsdag 5 Januari 1891.

De Voorzitter opende de vergadering en installeerde de nieuwe leden op de gebruikelijke wijze, waarna de notulen der vorige vergadering werden voorgelezen en goedgekeurd. Daarop werd mededeeling gedaan van een ingekomen schrijven van de Vereeniging A. et A., waarin eenige bijzonderheden voorkomen omtrent het aanstaand te vieren feest, o. a. het houden eener tentoonstelling van bouwkundige ontwerpen, tot welk doel de Voorzitter de leden tot medewerking aanmoedigt. Het bericht, dat de algemeene vergadering in den loop der volgende week zal plaats hebben, werd voor kennisgeving aangenomen.

Als spreker voor dezen avond trad op de heer Henri Evers, Voorzitter der Vereeniging, die als tweede lezing over »Moderne Bouwkunst" de *Richtsnoeren en Beginselen in de Bouwkunst* behandelde.

Als grondslag der algemeene richting in de architectuur noemde hij de Grieksche kunst en haar streven naar waarheid, in uitdrukking bijgestaan door de vormentaal der Renaissance. Als uitgangspunt stelde hij dat iedere richting allereerst moet zijn: »rationeel," in de goede beteekenis opgevat. Dienvolgens besprak hij het groote verschil met de richting, welke dit eerste vereischte in de bouwkunst als officieele titel, als etiket aanneemt, en wel in den vorm der zich noemende »redegevende richting in de bouwkunst", op de Gothiek gebaseerd.

Het verschil bestaat in de opvatting van het woord »Bouwkunst." In het eerste geval is het »une décoration 'qu'on construit", en in het tweede geval »une construction qu'on décore."

Spreker beschouwde de bouwkunst als iets levends, iets georganiseerds, iets sprekends in haar steenen onbeweeglijkheid; als de verwezenlijking van eene artistieke gedaante, overeenkomstig den aard en het karakter van het bouwwerk, in lijnen en omtrekken bepaald, overeenkomstig het materiaal daargesteld en geconstrueerd, waarin de schoone vorm de constructie beheerscht, en niet omgekeerd. Als stichter der »redegevende richting" noemde hij den genialen Franschman »Viollet le Duc", die deze opvatting door alle stijlperioden doorvoert, ja zelfs de schoone scheppingen uit de Renaissance »barbaarsche uitingen" noemt, waar zij den toets zijner meening niet kunnen doorstaan. In het kort behandelde spreker eenige details omtrent het leven en de opvattingen in de bouwkunst van dezen bouwmeester. Spreker toonde vervolgens aan hoe het beginsel volgens zijne beschouwingen ook, en vooral in de schoonste meesterwerken der Gothiek, is gehuldigd en gaf hiertoe eene beschrijving van de »Notre Dame" te Parijs, de Koningin der kathedralen, toonde de schoone punten hierin aan, en beschouwde dit kunstwerk daarna van een redegevend standpunt, waaruit blijkt dat zoowel de opvatting van den schoonen voorgevel als de fraaiste motieven der zijgevels *niet* redegevend volgens de *bekrompen* beteekenis der officieele richting (hiertelande) zijn. Trouwens deze richting veroordeelt zichzelve en vindt, ofschoon van Regeeringswege haast voorgeschreven, zeer weinig aanhangers, welke weinige, nauwlijks het juk der »leaders" afgeschud hebbende, doorgaans spoedig hunne ingeprente en opgedrongen opvattingen daaromtrent laten varen. De pretentieuse titel is niets dan een holle phrase, en in de practijk *zonder zin*. Haar invloed is op de algemeene richting hiertelande *gelukkig* gering, en zij heeft als uiting in de bouwkunst slechts waarde voor gebouwen op het gebied der utiliteitsarchitectuur, niet tot de bouw*kunst*, maar tot de bouw*kunde* behoorende. Na eene korte pauze hervatte spreker het woord om zijne opinie mede te deelen omtrent de taak van den architect en de wijze waarop ieder, al naar gelang zijner krachten, kon medewerken tot den bloei en den vooruitgang der bouwkunst.

Namens de geheele Vergadering werd spreker door den Vicevoorzitter de oprechte dank overgebracht, getuige de groote belangstelling waarmede zijne voordracht van het begin tot het einde gevolgd was en de uitbundige toejuichingen bij het verlaten van het spreekgestoelte.

Na ballotage werden vervolgens 7 nieuwe leden aangenomen, en sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van 7 Januari 1891.

Deze eerste vergadering in het nieuwe jaar werd door den Voorzitter geopend met een heilwensch voor de Vereeniging, hare leden en begunstigers.

Na lezing en goedkeuring der notulen werden als ingekomen stukken ter tafel gebracht: het eerste jaarverslag van het Haagsche Museum van Kunstnijverheid, en een schrijven van het Genootschap »Architectura et Amicitia" te Amsterdam met eenige programma's der tentoonstelling van kunst en nijverheid, te houden van 25 Januari tot 8 Februari e. k. ter herdenking van het 35-jarig bestaan van het Genootschap.

De Voorzitter deelde mede dat de op 2, 3 en 4 Januari gehouden expositie der ontwerpen van de Apeldoornsche kerk, door ruim 150 personen werd bezocht.

Na breedvoerige discussie werd het antwoord vastgesteld op de twee eerste punten van den brief der Timmerlieden-vereenigingen (zie verslag der vorige vergadering). De verdere beantwoording zal in eene volgende bijeenkomst worden behandeld.

Het Jury-rapport over de prijsvraag »*Boekenkast*" werd voorgelezen en het ontwerp, onder het motto »*Studie*" door den heer A. J. Sanders ingezonden, met den uitgeloofden prijs bekroond. Het rapport van de commissie voor de schets-avonden werd voorgelezen en in handen van het Bestuur gesteld.

Tot onderwerp van de 2de prijsvraag werd gekozen: »*een schouwburg*."

Na nog eenige huishoudelijke werkzaamheden werd de vergadering gesloten.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Het stoffelijk overschot van Dr. Schliemann is Zaterdag, overeenkomstig zijn uitersten wil, begraven te Athene op het Grieksche kerkhof voorbij den Ilissus. De Koning en de Kroonprins van Griekenland, de Ministers en het *Corps diplomatique* waren bij de plechtigheid tegenwoordig: de kerkelijke dienst werd door den hofkapelaan verricht. Redevoeringen werden gehouden door den Amerikaanschen gezant, door den Directeur van het Duitsche Archeologische Instituut, door den Directeur der Amerikaansche Archeologische School en door den Directeur van het Grieksche Departement van Oudheden. De Directeur van het Duitsche Instituut getuigde dat, zoo lang Homerus gelezen worden zal, de arbeid van Schliemann in eerbiedige herinnering zal blijven.

— In den nacht van Vrijdag op Zaterdag jl. is te New-York de Fifth-Avenue schouwburg in eenige uren geheel afgebrand. De brand is aangekomen in eenen kelder. De vertooning van *Cleopatra*, met Miss Fanny Davenport als gast, was een half uur te voren afgeloopen, zoodat niemand zich in het gebouw bevond. De brand sloeg over naar het aan den achterkant gelegen Herman theater, waarvan het dak vernield werd, en vervolgens naar een aan den overkant der straat staand hotel, waarvan een paar verdiepingen afbrandden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-Gravenhage. Aan de fabrikanten van Nederland is kennis gegeven van de oprichting eener vereeniging, bestaande uit studeerenden voor technoloog (scheikundig ingenieur) aan de polytechnische school te Delft en uit technologen, die aldaar hun diploma reeds verkregen hebben.

Het doel der vereeniging is: *a.* het houden van voordrachten op scheikundig en technisch gebied; *b.* het bespreken en regelen van excursies. Het Bestuur bestaat uit de heeren: U. J. Heerma van Voss S.C.Jz., voorzitter; W. A. Beukers A.Jzn., secretaris: J. Westerbaan Muurling, penningmeester.

(*Zie verder het Bijvoegsel.*)

Aanbesteding.

De aanbesteding van bestek N°. 11:

het bouwen van eene Bergplaats voor Petroleum aan Onder-langs te Arnhem,

wordt tot nadere aankondiging **uitgesteld.**

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

(Voor rekening van den Staat)

Op **Dinsdag den 27sten Januari 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

Bestek N°. 535.

Het verrichten van eenige herstellingen aan kunstwerken en gebouwen, behoorende tot den spoorweg van WAALWIJK naar VLIJMEN.

De besteding geschiedt volgens § 34 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Januari 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te Rotterdam en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ0,50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 20 Januari 1891, ten één ure, des namiddags.

Utrecht, den 6 Januari 1891.

OPENBARE AANBESTEDING.

Op **Maandag 26 Januari 1891** des middags ten 12 ure, zal de COÖPERATIEVE BOUWVEREENIGING 's-GRAVENHAGE te *'s-Gravenhage*, in het Zuidhollandsch koffiehuis aldaar, aanbesteden:

het bouwen van 13 WOONHUIZEN in 2 perceelen,

waarvan het bestek met 4 teekeningen tegen betaling van ƒ 3,50 verkrijgbaar is, bij de Zuid-Hollandsche boek- en handelsdrukkerij, Wagenstraat 70 te *'s-Gravenhage* en ter inzage ligt in voornoemd koffiehuis.

Inlichtingen worden verstrekt door den Architect S. WIJN, Atjehstraat 16 en aanwijzing gedaan, beginnende aan het Koningsplein, den 19den Januari a. s. ten 12 ure.

Het Bestuur.

A. H. VAN BERGEN,

FABRIKANT TE

Heiligerlee, prov. Gron.

SPECIALITEIT IN

Nieuwe Constructie

BRANDSPUITEN.

TORENUURWERKEN

EN

LUIDKLOKKEN,

op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.

ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.

Gouden en Zilveren Medailles.

Oproeping van Jongelingen.

De aandacht wordt gevestigd op de voorwaarden tot opleiding van Jongelingen voor het **Kader der Genietroepen in Nederlandsch-Indië**, omschreven in de *Nederlandsche Staatscourant* van 8 Januari 1891 No. 6, waarvan afdrukken *kosteloos* zijn te bekomen bij het Departement van Koloniën.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

(Voor rekening van den Staat.)

Op **Dinsdag den 20sten Januari 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

Bestek BF.

Leveren van stalen schroefbouten.

Bestek BG.

Leveren van stalen tirefonds.

Bestek BH.

Leveren van stalen platen met klemwiggen.

De besteding geschiedt volgens de artt. 17, 18 en 16 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 6den Januari 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en bij den Heer Sectie-ingenieur H. E. BEUNKE te Utrecht, en zijn op *franco* aanvraag aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50** per stuk.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Utrecht, den 5den Januari 1891.

Aanbesteding Kerk Voorburg.

Het R. K. Par. Kerkbestuur v. d. H. Martinus te Voorburg, is voornemens **aan te besteden** op **Dinsdag 27 Januari a. s.** des middags ten 12 ure in het Koffiehuis de *Gouden Bal* bij M. NOUWELAND aldaar:

HET BOUWEN EENER NIEUWE KERK MET TOREN ENZ.

De teekeningen met bestek liggen ter inzage in voornoemd koffiehuis, terwijl de photolithografische afdrukken der teekeningen (Schaal 1 : 100) te verkrijgen zijn à ƒ 5 per stel en de bestekken à ƒ 1 bij de Boekh. E. DE BONT & Zn. te Rotterdam.

Aanwijzing in loco op Woensdag 21 Januari a. s. des middags ten 12 ure. Inlichtingen geeft de Architekt E. J. MARGRIJ te Rotterdam.

☛ Hiermede vervallen de in vorige advertentiën genoemde datums.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER**

EN

ZWEEDSCH GRANIET.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. Böhler & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Hoefsegels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten

met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

FRED. STIELTJES & C°. Amsterdam.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de matste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ZWEEDSCH GRANIET.

NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,

uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE

Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van

KESSEL & RÖHL te *Berlijn*.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Luchtpompventilatoren

EN

SCHOORSTEENKAPPEN

Systeem „BOYLE"

Overal met het meeste succes geplaatst.

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardeloose imitaties gewaarschuwd. (3)

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruisen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvrag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*

NEDERLANDSCHE FABRIEK

voor

VENTILATIE, AFKOELING en VERWARMING,

Systeem: **JACOBI-VICTORIA.**

KANTOOR: Reguliersgr. 95, Amsterdam.
FABRIEK: Zeist.

Dit Systeem vereenigt in zich **Ventilatie, Afkoeling** en **Verwarming** en voldoet aan de door de Hygiëne gestelde eischen.

Men vrage PROSPECTUSSEN.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat

AMSTERDAM.

Bekroond:		Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Gouden Medaille	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.	Amsterdam 1883.	Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,

Glasmozaïek,

Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,

Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

F. Boon,	te Helder,	ƒ 1690
J. Lak,	» idem	» 1695
J. Tielrooij,	» idem	» 1653
J. W. Kamper Jr.,	» idem	» 1517
J. Pronk,	» idem	» 1508
J. Bakker Az.,	» idem	» 1498
H. de Wit,	» idem	» 1483
J. Hubbeling,	» idem	» 1445
J. Bethlehem,	» idem	» 1445
J. v. Brederode,	» idem	» 1443
H. Korff Az.,	» idem	» 1395
J. Hoogerduijn,	» idem	» 1278

2a. de levering van straatklinkers; ingekomen 8 bilj., als:

	Waalklinkers per 1000	Fr. klinkers per 1000
G. Tolenga, Leeuwarden,		ƒ 10.74
A. Nos, Arnhem,	ƒ 16.98	
P. Spruit, Helder,	13.80	11.48
J. F. Philips, idem		11.24
G. Moorman, idem	13.95	11.75
P. de Waard, idem	16.36	
Faber & Zn., Harlingen,		11.39
J. v. Hasselt, Kampen,	14.50	

3a. de levering van zand en het vervoer van materialen, ged. '91; ingek. 3 bilj., als:

		zand per M³
D. de Vries,	Helder,	ƒ 0.38
G. Moorman,	idem	» 0.45
Joh. Diemaar,	idem	vervoer van materialen
Waalsteen		ƒ 0.70 per 1000
Fr. steen		» 0.55 » »
grond en puin		» 0.50 » M³

Puttershoek, 7 Jan.: het maken van veranderingen aan het gebouw van het stoomgemaal 't Hooft van Benthuizen", te Puttershoek, onder beheer van de ingenieurs W. C. en K. de Wit, te Amsterdam; ingek. 9 bilj., als:

L. v. Oudhuisden, Maasdam,	ƒ 16,652
J. Buurman, Puttershoek,	» 16,500
R. v. d. Berg, 's Gravenhoel,	» 16,340
A. v. Staveren, Kralingen,	» 12,486
A. v. d. Griend Jr., Puttershoek,	» 10,475
M. Visser, Papendrecht,	» 9,950
J. Visser Gz., idem	» 9,840
A. Blok, 's Gravendeel,	» 9,395
Jan Kamsteeg, Giessendam,	» 8,990

Waalwijk, 8 Jan.: het bouwen van twee winkelhuizen en een heerenhuis, onder beheer van den bouwkundige Jos. v. Ree; ingekomen 6 bilj., als:

G. v. Dommelen,	te Nieuwkuik,	ƒ 7430
G. de Bont,	» idem	» 7340
A. Michaël,	» Loonschedijk,	» 7250
G. v. Dijck,	» Waalwijk,	» 7200
J. v. d. Lee,	» idem	» 6740
M. v. Eggelen,	» Vlijmen,	» 6041

Gegund.

Arnhem, 9 Jan.: het onderhouden van- en het doen van herstellingen en vernieuwingen aan het rijks-archiefgebouw te Arnhem, ged. '91 en '92; ingek. 7 bilj., als:

J. R. Stoel,	te Arnhem,	ƒ 1130
Wed. G. Liefting,	» idem	» 1090
R. Bolder,	» idem	» 1089
A. v. Dalen,	» idem	» 1078
W. J. G. Gribnau,	» idem	» 1024
H. v. d. Sand,	» idem	» 1020
J. H. v. Rijd,	» idem	» 996
Ruising		» 1050

Leeuwarden, 9 Jan.: de vernieuwing van de sluis te Gorredijk; ingek. 31 bilj.:

hoogste inschr.	L. de Waard, Staveren,	ƒ 40.900
minste »	D. Damstra, en F. G. Bokhuis, Leeuwarden,	» 34.497
Gegund, Ruising		» 37,000

ADVERTENTIEN.

OPENBARE AANBESTEDING.

De DIRECTIE der *Goudsche Mechanische Garenspinnerij* te *Gouda* zal op **Dinsdag den 20 Januari 1891**, bij enkele inschrijving, **aanbesteden:**

Het MAKEN van een Nieuw Machinegebouw.

Het bestek met teekeningen tegen betaling van ƒ 5, benevens inlichtingen zijn te verkrijgen bij de voornoemde Directie.

OPENBARE AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag den 27 Januari 1891**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize alsdaar **aan te besteden:**

Het voltooien van de AARDENBAAN voor de spoorwegverbinding ten dienste van de Petroleum-Terreinen, onder Charlois, het maken van een vaste brug over de haven van Charlois en het verrichten van eenige andere werken.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn verkrijgbaar bij Wed. P. VANWAESBERGHE EN ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* n°. 73, tegen betaling van ƒ 1.50.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis, terwijl de aanwijzing in loco zal plaats hebben op Dinsdag den 20 Januari 1891, des voormiddags te 10½ uren, te beginnen aan den *Parallelweg* te *Feijenoord*.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *HARDERWIJK* zullen op **Woensdag 28 Januari e. k.**, 's namiddags 2 uur op het Gemeentehuis,

AANBESTEDEN:

Het afbreken van de bestaande, en het bouwen eener nieuwe SCHOOL in de buurtschap Hierden, met bijbehoorende werken.

BESTEK met TEEKENING ligt ter lezing op het *Gemeentehuis* alhier; te *Arnhem*, in de *Poet van Cleve*; te *Utrecht*, in de *liggende Os*; te *Deventer*, in het Hôtel *de Keizer*; te *Zwolle*, in *de Zon* (Markt); te *Amsterdam*, in het Café *de roode Leeuw* (Vijgendam); te *Zutphen*, in het Hotel *het Zeijnshoofd*; en is verder verkrijgbaar op de *Secretarie* te *Harderwijk* voor ƒ 1.75 *met* en ƒ 0.75 *zonder* teekening.

AANWIJZING op het terrein geschiedt op **Vrijdag 16** en **23 Januari e. k.** telkens 's namiddags **2** uur; terwijl inlichtingen zijn te verkrijgen bij den Gemeente-Architect J. H. MAKKINK.

PRIJSVRAGEN.

KERK VOOR DE DOOPSGEZINDE GEMEENTE TE DEVENTER.

Op deze prijsvraag zijn de volgende veertig antwoorden ingekomen:

1. Quadraat.
2. M. S.
3. Vrije Studie.
4. O.
5. Driehoek in cirkel, waardoor een pijl (*figuur*).
6. Geen doorn blom is welkom.
7. Calimaque.
8. Prosit Neujahr.
9. Curia.
10. Ibis.
11. Oude Munt.
12. Uit liefde voor de kunst.
13. Theo.
14. S.
15. Vrijheid.
16. Menno Simonsz.
17. Eenvoud.
18. Menno Simons.
19. D. G. D.
20. Con Amore.
21. 31 December 1890.
22. Rust Roest.
23. Twee driehoeken in cirkel (*figuur*).
24. Klaverblad (*figuur*).
25. Menno Simons.
26. Volharding.
27. Gij zult.
28. St.-Sylvester.
29. Do ut des.
30. Spes.
31. A.
32. 't Geloof.
33. Kruis in cirkel (*figuur*).
34. Vermaanhuis.
35. Anna.
36. Twee dooreengestrengelde cirkels, waarbinnen eene ruit (*figuur*).
37. Soli deo gloria.
38. Ter beoordeeling.
39. Menno.
40. St.-Lucas.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De bisschop van Noord-Dacotan heeft voor zijn diocees in de waggonfabrieken van Pullman eene kerk op wielen laten bouwen.

Het uitwendige dezer eigenaardige kapel verschilt slechts weinig van eene sleepingcar, maar inwendig is zij met snijwerk van eikenhout in gothieken stijl voorzien en geheel als eene kerk ingericht. Predikstoel, altaar, doopvont, een bisschoppelijke zetel en een kamerorgel zijn aan het eene einde geplaatst, waar ook een klein kabinet voor den bisschop is ingericht, terwijl de verdere ruimte van den waggon zitplaatsen voor 70 personen bevat. De geheele waggon is 56 voet lang en 20 voet breed. Hij wordt aan de goederentreinen in Noord-Dacotan aangehaakt en aan de bepaalde stations op een zijspoor geschoven.

De bewoners der nabijgelegen dorpen zullen vooraf van de godsdienstoefening, welke door den bisschop in zijn kapelwagen gehouden worden, bericht ontvangen, en ongetwijfeld deels uit godsdienstzin, deels uit nieuwsgierigheid van deze zeker niet alledaagsche gelegenheid om naar de kerk te gaan gebruik maken.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. In de *Staatscourant* is het verslag opgenomen van de commissie van toezicht op de Rijks-academie van beeldende kunsten te Amsterdam, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken uitgebracht omtrent den prijskamp in schilderkunst, die verleden jaar gehouden werd en waarbij den heer Goovaerts de gouden eerepenning werd toegekend.

— Door den ingenieur A. J. Krieger, te Amersfoort, werd aan de Regeering, aan Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland en aan de directie der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen een nieuw ontwerp voor een localaalspoorweg Gouda — Haastrecht — Stolwijk — Bergambacht — Ammerstol — Schoonhoven aangeboden.

De voorbereiding der nieuwe spoorwegregeling was oorzaak, dat deze zaak geruimen tijd heeft moeten rusten. De Nederl. Rijnspoorwegmaatschappij was bereid zulk eene lijn te huren tegen een minimum bedrag van ƒ 800 per jaarkilometer, terwijl de Staten van Zuid-Holland reeds eene subsidie van ƒ 127,500 en de Gemeenteraad van Schoonhoven ƒ 75,000 in het aandeelenkapitaal voor eene op te richten maatschappij tot aanleg dier verbinding hebben goedgekeurd.

AMSTERDAM. In een uitvoerig rapport over de adressen van den architect H. J. Wigman, tot wijziging van de bebouwing in de omgeving van het Leidscheplein, in verband met den voorgenomen schouwburgbouw aldaar, stellen B. en W. aan den Raad voor, afwijzend te beschikken op die adressen.

MIDDELBURG. In de zitting van den Gemeenteraad, Woensdag j.l. gehouden, werd tot de benoeming van een gemeentebouwmeester overgegaan. De *Middelburgsche Courant* vermeldt daaromtrent het volgende:

»Zooals vroeger vermeld is bestaat de niet alphabetisch gestelde aanbeveling voor die betrekking uit de heeren: S. van der Meijden, hoofdopzichter der gemeentewerken te Dordrecht; P. G. Lancel, idem te Leiden; J. A. Frederiks, bouwkundige te Middelburg; J. P. Hogendijk, architect van de gemeente Sneek; J. M. W. van Elselingen, civiel-ingenieur, opzichter van den provincialen waterstaat te Kolijnsplaat, en M. A. C. Hartman, civiel- en bouwkundig ingenieur, buitengewoon opzichter bij de gemeentewerken te Arnhem.

»Uitgebracht worden 17 stemmen.

»Bij eerste stemming verkrijgen de heeren Van der Meijden 6, Hartman 5, Frederiks 4 en Lancel 2 stemmen.

»Bij de tweede vrije stemming worden 18 stemmen uitgebracht en is de uitslag dezelfde; een briefje is blanco.

»Thans geeft de voorzitter in overweging te stemmen tusschen de twee heeren, die de meeste stemmen op zich hebben verenigd, zijnde de heeren Van der Meijden en Hartman.

»De heer Tak meent dat, waar er bij de vorige stemming een briefje te veel is ingeleverd, die stemming opnieuw moet plaats hebben, wijl er eene fout in de stemming kan schuilen en de mogelijkheid niet is uitgesloten dat een der leden met voordacht een blanco briefje heeft ingeleverd.

»Dit denkbeeld wordt gedeeld; daarop de tweede stemming vernietigd en overgegaan tot eene nieuwe vrije stemming.

»De uitslag daarvan is dat thans worden uitgebracht 17 stemmen, dat de heeren Van der Meijden 7, Hartman 5, Frederiks 4 stemmen verkrijgen en eene stem op den heer Lancel is uitgebracht.

»Bij herstemming tusschen de heeren Van der Meijden en Hartman wordt eerstgenoemde met 10 stemmen benoemd, terwijl op den heer Hartman 7 stemmen zijn uitgebracht."

ZUTFEN. De Gemeenteraad heeft het besluit genomen om het bestaande raadhuis te verbouwen volgens een nader vast te stellen plan en zich daarboor gered uit de moeilijkheden, waarin hij door het uitschrijven van de prijsvraag voor een nieuw raadhuis gekomen was.

ASSEN. Eene eigenaardige kerkelijke quaestie is tot oplossing gekomen. Het gold de verwarming van eene zeer koude en tochtige kerk, een langwerpig vierkant gebouw van omstreeks 8000 kubieke meter. Allerlei plannen werden beraamd en verworpen, tot eindelijk de proef genomen werd met een paar eenvoudige vulkachels, die elk een mud kolen bevatten. De proef slaagde volkomen; de temperatuur bereikte eene aangename hoogte. Noch kilheid, noch overgroote warmte behoeft voortaan een beletsel te zijn voor het bezoeken van de kerk. Al is het middel primitief, valt het niet te ontkennen dat het stoken van vulkachels dikwerf meer afdoende is dan dat met een verwarmingstoestel. Op dat gebied valt nog veel te leeren.

REDEN. Voor de betrekking van opzichter over de eigendommen, werken en inrichtingen dezer gemeente, welke betrekking ontstaan is tengevolge het overlijden van den heer M. K. Smit, hebben zich 95 sollicitanten aangemeld.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is aan H. F. Goovaerts toegekend de gouden eerepenning, bedoeld bij art. 13 der wet van 26 Mei 1870 (Staatsblad n°. 78), en is hem voorts, voor het tijdvak van 1 December 1890 tot en met 30 November 1891, een jaargeld van *f* 1200 verleend, bestemd om hem in de gelegenheid te stellen zich in de schilderkunst te volmaken.

— Bij Koninklijk besluit is aan C. W. Verloop, op verzoek, eervol ontslag verleend als lid van de permanente militaire spoorweg-commissie.

— Bij Koninklijk besluit is aan Dr. R. D. M. Verbeek, hoofdingenieur bij het mijnwezen in Nederl.-Indie, vergund het aannemen van het ordeteeken van officier der Keizerlijke orde van den Draak van Annam.

— De Gemeenteraad te Middelburg heeft uit de vroeger medegedeelde voordracht tot gemeente-bouwmeester benoemd den heer S. van der Meijden, hoofdopzichter der gemeentewerken te Dordrecht.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 3. ZATERDAG 17 JANUARI 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.W.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling 20 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als buitenlid is toegetreden de heer G. de Hoog Hz., te Antwerpen.

2e. Op de door het Genootschap uitgeschreven buitengewone prijsvraag voor een Café-concert, waarvoor de prijzen door den Eere-voorzitter, den heer J. H. Leliman, beschikbaar zijn gesteld, zijn 6 antwoorden ingekomen onder de motto's: 1e *Emblema's in kleuren van een café-concert*, 2e *Entr' acte*, 3e *Sophie*, 4e *Bas*, 5e *Een 1 cents Postzegel*, 6e *Solser komt*.

De ingekomen antwoorden zijn in het Genootschapslokaal tentoongesteld.

3e. De 946e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag den 21en Januari 1890, des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.
b. Installatie van de heeren A. G. J. de Rooij en E. J van Hoorn als gewone leden.
c. Voorstellen betreffende de organisatie van de Schetsclub.
d. Expositie van eene collectie teekeningen, platen en photographieën van het *Kasteel van Blois*, bijeengebracht door de heeren A. Salm G.B.zn., Ed. Cuypers, B. J. Ouëndag, T. W. M. Poggenbeek, W. Kromhout C.zn. en C. W. Nijhoff, met eene bijdrage van den heer C. W. Nijhoff.
e. Kunstbeschouwing, te geven door den heer J. G. van den Berg: *„Tours et tourelles historiques de Belgique" par Jean Baes.*

4e. In het Genootschapslokaal is tentoongesteld eene verzameling photographieën van moderne beeldhouwwerken en van den Bacchus-optocht van prof. Haehnel, door den heer G. H. Heinen welwillend voor dit doel afgestaan.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

BERICHT.

Het Bestuur van het Genootschap maakt bekend, dat in plaats van den heer Th. G. Strengers, die door omstandigheden verhinderd is zijne functie waar te nemen, tot *Secretaris der Tentoonstellingscommissie is benoemd de heer Jonas Ingenohl.* Heeren inzenders wordt hierbij medegedeeld, dat *de inzendingstermijn* is verlengd tot *Woensdag den 21sten Januari e. k. Brieven*, de tentoonstelling betreffende, gelieve men te adresseeren aan den heer Jonas Ingenohl, Secretaris der Tentoonstellingscommissie, *American-hotel, Amsterdam. In te zenden kunstvoortwerpen* te adresseeren aan genoemden Secretaris, *tijdelijk tentoonstellingsgebouw, Damrak te Amsterdam.*

De opening van de tentoonstelling is bepaald op Woensdag den 28sten Januari e. k., de sluiting op Zondag den 8sten Februari e. k. De tentoonstelling zal geopend zijn van des morgens 10 tot des namiddags 4 uren.

Het Bestuur verzoekt den heeren inzenders beleefd, maar dringend, van vermelde data nota te willen nemen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) SCHOUWBURGBOUW.

De Amsterdamsche Gemeenteraad heeft deze week beslist dat de nieuwe schouwburg zal gebouwd worden op dezelfde plaats aan het Leidscheplein, waar vroeger de stadsschouwburg stond; het plan Wigman werd verworpen en eveneens een voorstel om in het Weteringplantsoen den schouwburg te bouwen.

Met den bouw zal nu waarschijnlijk wel spoedig begonnen worden; of het gebouw nog meer op het Leidscheplein zal voorspringen, zooals onlangs verteld werd, daarover liet het Dagelijksch Bestuur zich niet uit en geen der leden scheen het noodig te vinden daarnaar te informeeren. In ieder geval zal de verbetering van het Leidscheplein, en vooral van den toegang naar de Weteringschans, die alles te wenschen overlaat, nu vooreerst wel niet meer ter sprake komen. De discussies gaven den indruk dat de Raadsleden het ontstaan van een schouwburg-quaestie tot

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

elken prijs wilden voorkomen en dat zij daarom de esthetische zijde van de quaestie maar liefst onbesproken lieten.

Dit mag als een te prijzen bewijs van zelfkennis beschouwd worden, te betreuren is het dat eene vergadering, grootendeels uit rechtsgeleerden en kooplieden bestaande, geroepen is om in hoogste ressort uitspraak te doen in allerlei vraagstuken, die eene speciale bevoegdheid vorderen.

(A. et A.) ESTHETISCHE BESCHOUWINGEN OVER DE HEDENDAAGSCHE BOUWKUNST.

Voordracht, gehouden in de vergadering van 19 November 1890,
door JONAS INGEXOHL.

Het zal altijd eene moeilijke zaak zijn om met eenigen grond te bepalen, in hoever men in de kunst vooruitgaande is. In de wetenschap is dit anders: duidelijk zijn de vruchten te zien van de volharding harer beoefenaars, om al meer en meer de geheime krachten van de natuur op te sporen en ze tot 's menschen nut, genot, of hoe men het doel van den vooruitgang ook noemen moge, te kunnen aanwenden.

Ieder is het eens dat de 19de eeuw ontzaglijk veel heeft uitgedacht en zij daarom aan de spits van al hare voorgangsters mag worden gesteld, een triomf dus voor de mannen der wetenschap, die in de laatste tijden zijn opgestaan; algemeen wordt dankbaar erkend wat zij hebben tot stand gebracht, niemand betwist hun roem.

Kan dus de vooruitgang op wetenschappelijk gebied als een feit worden geconstateerd, in de kunst is dit onmogelijk. Een levend geslacht kan over de kunstwaarde van hetgeen het zelf voortbrengt niet oordeelen, alleen kan het de richting bepalen, waarin zich die kunst zal bewegen. Het nageslacht echter is het voorbehouden, den tegenwoordigen arbeid aan de blijvende kunstwaarde te toetsen en de vraag op te lossen, in hoeverre wij thans iets bijdragen tot verheffing van den kunstzin bij het volk en of de richting, die in een vorig tijdperk werd ingeslagen, eene goede richting was of niet. Dit geldt natuurlijk voor alle kunsten. Hoeveel zal er nog gestreden moeten worden, eer voor goed is uitgemaakt of b. v. de verhevene, schitterende muziek van Wagner als kunstuiting op één lijn is te stellen met, of hooger staat dan Beethoven's gevoelvolle, tot het hart sprekende compositiën! Het kan zijn dat, over 100 jaren, Wagner en zijne thans nieuwe richting de overhand hebben behouden, maar ook dat hij dan reeds lang van het programma is verdwenen of nog slechts sporadisch daarop voorkomt. Wie zal het zeggen? „Die Weltgeschichte ist das Weltgericht!"

In de bouwkunst is het natuurlijk niet anders. Elke eeuw kan haar eigen stijl, elk tijdperk zijn eigene vormen aanwijzen, elke stijl wederom zijn tijd van opkomst, van bloei en van verval; maar eerst eeuwen later dan de tijd, welke dien stijl voortbracht, kon haren bloei en haar verval worden bepaald, omdat het nageslacht, vrijer en daarom onbevooroordeeld bij zijne indrukken, de verschillende kunstrichtingen van vroeger onderling kan vergelijken en niet onder den indruk verkeert van de eenzijdigheid van het weinig varieerende stijlmotief.

Alleen de XIXde eeuw kan geen stijl aanwijzen, en nu haar laatste tiental jaren is ingetreden, kan gerust worden geconstateerd, dat zij der bouwkunst niet veel heeft opgeleverd, wat de nazaat bijzonder belangrijk zal noemen. Wél is zij, wat reusachtige bouwwerken betreft, al hare voorgangsters verre de baas en verheft zich de Eiffeltoren trotsch in de lucht als getuige van de stoute constructiën, die 's menschen vindingrijke geest kon uitdenken, maar dit symbool van overwinning van den geest op de stof heeft met de kunst niets te maken en zal bovendien op zijne beurt toch wel weer worden overtroffen door samenstellingen, waarbij die tot dusver zijn gezien, misschien belachlijk klein zullen schijnen. Blijvende waarde hebben dergelijke werken niet; zij kunnen slechts dienen om in de XXste eeuw te doen zien, hoe men geleidelijk tot de nog veel grootere constructiën dier toekomst is gekomen.

En nu de kunst, die de laatste jaren hebben voortgebracht. Zal de 2de helft dezer eeuw later gunstiger worden beoordeeld dan wij nu over hare 1ste helft denken? Wellicht is dit het geval met hetgeen op het gebied der bouwkunst in het buitenland wordt geproduceerd; wat we van de hedendaagsche Nederlandsche architectuur zien, geeft niet veel hoop op eene roemvolle beoordeeling in latere tijden.

Het valt niet te ontkennen dat de bouwkunst hiertelande alles behalve hoog staat, veel lager dan in de overige landen van Europa. Frankrijk, België en Duitschland hebben elk hunne eigenaardige manier van bouwen, die zich juist nu, in het laatst van de eeuw, tamelijk krachtig ontwikkelt. Zoo spreken wij tegenwoordig van echt Fransch, nieuw Vlaamsch en typisch Duitsch, en toonen daarmede het eigenaardig karakter aan, dat de moderne architectuur van het buitenland kenmerkt. Wel is waar, is er niet veel origineels in te vinden, en is in geen dezer landen de lang verwachte nieuwe stijl uitgevonden, maar toch is bij velen onzer buitenlandsche kunstbroeders een streven naar vooruitgang in eene bepaalde richting duidelijk merkbaar, en wordt door elk op zijn manier de vlag der nationale kunst zoo hoog mogelijk gehouden.

Jammer, dat ditzelfde niet kan worden gezegd van onze bouwmeesters. Van een Nederlandsch karakter, dat zich door eenige eigenaardigheid van vreemde architectuur onderscheidt, wordt vooral in den laatsten tijd al heel weinig bespeurd; voor eene nationale kunst — we moeten het bekennen — wordt hiertelande weinig of niets gevoeld. Des te meer valt dit te betreuren, daar toch juist ons land in vroegere tijden het land der kunsten bij uitnemendheid was en er nog zooveel te leeren is van de talrijke bouwwerken, die van dien bloeitijd getuigen. Over de grenzen wordt dit beter begrepen dan hier, want de meest belangrijke boek- en plaatwerken, die over de Hollandsche Renaissance zijn verschenen, zijn van vreemde hand afkomstig. Merkwaardig is, dat wij daarentegen juist bij den vreemdeling ter schole gaan en dat vooral de Duitsche architectuur van den tegenwoordigen tijd de bron is, waaruit velen der thans werkende Nederlandsche bouwmeesters de motieven voor hun zoogenoemd „Oud-Hollandsch" putten. Dat wij op die wijze nooit eenige oorspronkelijkheid zullen verkrijgen en er dus geen sprake van eenig cachet van nationaliteit kan zijn, is duidelijk. Waar de vreemden onze oude kunstmotieven bestudeeren en veranderd naar hunnen hedendaagschen smaak in toepassing brengen, waar diezelfde gewijzigde motieven weer door onszelven worden overgenomen, daar zullen wij niet anders dan onvaderlandsche kunst voortbrengen; een kunst uit de tweede hand, waarop het nageslacht weinig trotsch zal kunnen zijn.

Een tijd lang waren wij op het goede spoor.

Toen men, en vooral de architect Gosschalk, de aandacht vestigde op de schoone lijnen en vormen van den Oud-Hollandschen stijl en de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst de oude bestaande gebouwen, die eenige merkwaardigheid bezitten, liet in teekening brengen

en publiceeren, waren wij op den goeden weg. IJverig werd toen nagevorscht en opgemeten; het goede voorbeeld, door de baanbrekers gegeven, werd door vele jongeren gevolgd en de Oud-Hollandsche stijl werd begrepen en gewaardeerd. Als wij toen zoo waren voortgegaan, dan stond hoogstwaarschijnlijk nu, met een meer dan twintig-jarigen studietijd achter den rug, de vaderlandsche architectuur weer op een hoog standpunt en konden wij in elk geval met recht van onzen *eigen stijl* spreken. Dat kostbaar kleinood, toen in ons bezit, is door onachtzaamheid verloren gegaan. Langzamerhand hebben velen zich door vreemden invloed laten beheerschen en bij uitzondering ziet men in den tegenwoordigen tijd nu en dan nog een echt Hollandsch geveltje optrekken. De oorzaak is gemakkelijk te vinden. Ons land wordt op schrikbarende wijze overstroomd door vreemde, vooral Duitsche bouwkundige boek- en plaatwerken. De „Architectonische Rundschau", een werk dat zeker bij ons allen bekend is en wegens zijne geringe kosten in ieders bereik valt, is een voorbeeld. Al wat de nieuwere Duitsche architectuur oplevert, wordt in dat werk op de meest aantrekkelijke manier voorgesteld; alleen bij uitzondering wordt daarin nu en dan een gevel van anderen dan Duitschen bodem opgenomen.

Voor het op ruime schaal publiceeren van degelijke buitenlandsche werken kan men veel aanvoeren. Op esthetisch gebied zal het ons voor eene al te groote eenzijdigheid behoeden, maar ook worden wij op die wijze bekend met de nieuwste toepassingen van constructiën, gebruik van materialen enz. Wordt echter die publiciteit overdreven en zoo geweldig groot dat men bijna niets anders onder de oogen krijgt dan vreemden kost, dan wordt het middel erger dan de kwaal, althans wanneer, zooals zoo vaak gebeurt, de vreemde motieven getrouw worden overgenomen. Daardoor ontstaat evenzeer eenzijdigheid en wel eene die nog veel meer te duchten is dan de straks bedoelde. De invoer van die werken kan dus zeer nuttig worden geacht, mits zij uitsluitend worden gebruikt voor studie en niet voor kopiëeren, dat, hoe handig het ook wordt gedaan, toch altijd de kanker van de kunst zal blijven.

Men houdt hier veel van kopiëeren en weinig van zelfstandigheid. Ontstaat dit door gemakzucht of wellicht door eene zekere schuchterheid om niet te veel van het gewone af te wijken? Het laatste zal wel de hoofdoorzaak zijn, omdat men nu eenmaal weet dat iets nieuws hier bijna tot de onmogelijkheden behoort. Het is een aangeboren trek van de Nederlanders, om hunne eigene grootheden door een verkleinglas te bekijken en daarentegen al, wat uit den vreemde tot hen komt, hemelhoog te verheffen. Dit zit zóó vast bij het publiek ingeworteld, dat een Nederlander, hoe verdienstelijk ook, altijd eerst naam in het buitenland moet maken, wil hij in zijn eigen land worden opgemerkt. Hetzij hij een kunstvak beoefent en zich daarin onderscheidt, of wel in den een of anderen tak van wetenschap uitmunt, zijne landgenooten zullen zijne verdiensten voorbijzien en geen aandacht aan den persoon schenken, tenzij eerst de vreemdeling bij monde van *Köln. Zeitung*, *Figaro* of *Times* ons op 's mans capaciteiten heeft gewezen.

Dit is natuurlijk in algemeenen zin gesproken, maar de uitzonderingen zijn te weinig om ze niet voor bewijs van den regel te houden.

Maar wordt zoo iemand in het buitenland opgemerkt, dan is de baan ook hier voor hem gebroken en dadelijk zijn de bladen onuitputtelijk van den lof voor onzen verdienstelijken „stad- of landgenoot", die de eer van zijn vaderland zoo goed weet op te houden, enz. Maar daarbij wordt vergeten te melden, waarom de jonge kunstenaar of geleerde zijn heil in het buitenland moest zoeken; verzwegen dat de kunst hier eenvoudig te laag staat om de meerdere of mindere verdienste van hem, die iets nieuws aandurft, iets weet te creëeren, te kunnen onderscheiden en dat de verdienstelijke stad- of landgenoot, wilde hij niet langer worden doodgezwegen en den strijd om het bestaan kunnen volhouden, wel gedwongen was om de grenzen over te steken. Dit is niet overdreven: hij die werkelijk verdienste bezit, doet helaas beter met heen te gaan. Van waardeering of aanmoediging van de zijde zijner landgenooten is geen quaestie; zij blijven hem steeds met wantrouwen aanstaren en zullen geen hand uitsteken om hem staande te houden. Dit doet de nationale kunst den dood aan; het getrouw navolgen van vroegere motieven werkt minder nadeelig dan het onvermogen om daarvan op meer zelfstandige, origineele wijze gebruik te maken en nieuwe gedachten aan oude principes, die bleken goed te zijn, vast te knoopen.

Want, om eens iets anders dan een ander te doen of te maken, om zijn eigen kunstgevoel te laten spreken boven dat van anderen, speciaal dat van buitenlanders, dat zit er bij ons bitter weinig in; dat durft men niet. En hij, die daartoe wel den moed heeft, wordt meestal door zijne eigene vakgenooten belachlijk gemaakt, zonder dat zij vooraf de moeite nemen zich in de kunstrichting te denken, die den maker tot zijne schepping heeft geleid. Zoo iemand zal zich wel wachten zulk een afwijking van het alledaagsche voor den tweeden keer te probeeren, maar zoekt maar weer zijn toevlucht bij den colporteur van buitenlandsche werken, die, zeker van zijn zaak, hem met een fijn lachje tegemoet komt en zich voor het vervolg recommandeert voor de leverantie van allerlei kunst.

Au fond beschouwd, is zulk een colporteur eigenlijk de vader van menig kunstproduct van den modernen tijd.

Wie dus in zijne werken eene geestelijke onafhankelijkheid wil tentoonspreiden, wachte totdat hij ook stoffelijk onafhankelijk is, althans wanneer hij niet door bijzondere invloeden wordt beschermd of door officiëele personen wordt begunstigd. In laatstgenoemde gevallen staat hij sterk en kan hij op zijn beurt de critiek weer doodzwijgen.

Een voorbeeld hiervan is te vinden in den bouw van het Rijksmuseum. Wij allen herinneren ons nog den storm van afkeuring, die tegen den bouwmeester losbarstte, toen het gebouw ver genoeg was gevorderd om te kunnen worden beoordeeld. Deze scheen zich echter aan de scherpe critieken weinig te storen en zweeg ze werkelijk dood. Toen nu in '83 bij gelegenheid der Koloniale Tentoonstelling de vreemdelingen onze stad bezochten en velen van hen vol bewondering waren voor den uitmuntenden toon en de verdienstelijke details van het kunstwerk, keerde langzamerhand het blaadje om en begonnen ook sommige Nederlandsche bouwkundigen de schoonheden in het gebouw te ontdekken, met het gevolg dat men het nu voor het meerendeel daarover is eens geworden. Wel is men nog van gevoelen dat de bestemming niet duidelijk genoeg uitwendig is uitgedrukt en dat het gebouw meer van een of andere kerkelijke inrichting heeft dan van een museum voor schilderijen, maar over het algemeen blijft het thans als kunstwerk onaangetast en nog maar weinigen vinden het gebouw op zichzelf niet schoon. Het is wel kenschetsend voor het peil, waarop de huidige bouwkunst staat, dat wij van buitenlanders moeten leeren hoe een verdienstelijk landgenoot moet worden beoordeeld. Bij de opening van het Centraalstation

alhier, was de critiek voor den bouwmeester reeds veel waardeerender gestemd.

Over de eigenaardige kunstrichting, waarin zich de stichter dezer beide monumenten beweegt, moge men met hem in meening verschillen; niemand zal de wijze, waarop deze bouwmeester de 16de- en 17de-eeuwsche motieven met middeneeuwsche inspiraties samenvlecht, als inconsequent afkeuren of hem een zekere originaliteit, die den waren artist doet kennen, betwisten, ook al toont hij zich in zijne werken sterk geïnfluenceerd door de vormen van den Franschen meester Viollet le Duc.

Wellicht gelukt het zijnen volgelingen zijn stijl meer tot volmaking te brengen en zonder het algemeen karakter te schaden, de middeneeuwsche elementen door meer vaderlandsche te vervangen. Dat dit kan, toont ons de bouwmeester reeds zelf, althans er behoort een sterke verbeeldingskracht toe, om in het Centraalstation een middeneeuwsch gebouw te zien.

Als de stijl van den heer Cuypers hier ooit vasten voet krijgt, zullen daarmede waarschijnlijk nog vele jaren gemoeid zijn. Wij Nederlanders nemen niet spoedig iets over van een landgenoot, hoe goed zijn gegeven voorbeeld ook is. Maar wanneer hij zich een school sticht en later in zijne richting wordt doorgewerkt, dan zal hij het nageslacht aan zich hebben verplicht en nog eens als groot man worden geëerd. Is dit niet het geval en sterft met hem ook de Cuyperiaansche richting, dan blijft hem toch nog de verdienste over van een onafhankelijk kunstenaar te zijn geweest, die bij niemand ter schole ging dan bij zijn eigen gevoel.

Het kan zijn dat weinigen mijner toehoorders deze beschouwing met mij deelen; ik spreek zelfs de meening uit, dat, wanneer ik haar 10 jaren geleden had geuit, men misschien aan mijne geestvermogens was gaan twijfelen. Edoch de tijden veranderen, met de tijden de menschen en met de menschen ook het kunstbegrip. Ik merkte daareven reeds op dat de werken van den heer Cuypers reeds anders worden gezien en beoordeeld dan toen; ik voor mij hoop dat hij meer en meer door zijne tijdgenooten mag worden begrepen en zij zijne kunst op de rechte waarde leeren schatten.

Wat wij in elk geval van hem kunnen afkijken, dat is de kunst om met zoo weinig mogelijk middelen, zooveel mogelijk te doen. In al zijne gevels, hetzij in den kerk- of den profaanbouw, overal heerscht een soberheid, een rust, welke benijdenswaardig is, waartoe niet weinig wordt bijgedragen door het zeer spaarzame gebruik van gehouwen steen en de ruime toepassing van baksteen. Het is jammer dat dit hiertelande over het algemeen nog zoo weinig wordt gedaan. Vaak denkt de bouwmeester de schoonheid van zijn gebouw belangrijk te verhoogen, door zooveel mogelijk hard- of zandsteen te gebruiken, wat echter in den regel een tegenovergesteld effect heeft.

In Duitschland, waar men om zoo te zeggen de zandsteen maar voor het grijpen heeft, wordt veel meer met baksteen gedaan dan hier, en omgekeerd kan er hiertelande haast geen gevel worden opgetrokken of er moet minstens voor de helft uitheemsch materiaal aan zitten, terwijl toch juist de baksteen *ons* materiaal moest zijn. Hoe vreemd, dat wij juist deze goede eigenschap van onze Duitsche naburen niet navolgen en al het andere, zij dit ook minder passend voor ons land, navolgen.

Natuurlijk, afwisseling is goed, maar afgescheiden van de omstandigheid dat onze woonhuisgevels over het algemeen veel te klein van afmeting zijn om zulk een groote afwisseling noodig te maken, is er toch genoeg variatie te krijgen met de verschillende kleuren in baksteen, waartoe het tegenwoordige fabrikaat ruimschoots de gelegenheid biedt. Hiermede wordt niet beweerd, dat het gebruik van natuurlijke steen moet worden uitgesloten; wordt zij aangewend voor afdekkingen om de daaronder liggende deelen te beschermen en voor enkele versieringen, die niet in baksteen zijn uit te voeren, dan kan daarmede grootendeels de taak van den steenhouwer zijn afgeloopen en is van dien kant voor afwisseling genoeg gezorgd. Zooals nu wordt gebouwd, is het dikwijls een raadsel of de gevel van baksteen met zandsteen, of van zandsteen met baksteen is bedoeld; men mist den grondtoon en alles wordt onrustig en rammelt. (*Slot volgt.*)

PRIJSVRAGEN.

RESTAURATIETEKENT OP EEN FEESTTERREIN *).

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door de afdeeling »Leiden en Omstreken" van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, is één antwoord ingekomen, onder het motto *Oudejaar*.

De uitslag van de beoordeeling der Jury is dat genoemd ontwerp werd bekroond met het getuigschrift der Afdeeling en twintig gulden.

Bij opening van het naambriefje bleek de vervaardiger te zijn de heer B. E. Spijker Az., bouwkundige te Leiden, thans opzichter bij den bouw der Stads-gehoorzaal aldaar.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 9 Januari 1891.

Met een hartelijk welkomstwoord opende de Voorzitter deze eerste vergadering in het jaar 1891; hij hoopte, dat onpartijdige waardeering van elkanders werk in de bouwkundige wereld steeds meer en meer op den voorgrond zou mogen treden, en daardoor de naam der Vereeniging »Bevordering der Bouwkunst" steeds blijvend zou worden gehuldigd.

In welgemeende woorden bracht de Voorzitter zijn hulde aan den heer Tirion, die ruim 12 jaren met groote toewijding de betrekking van Secretaris der Afdeeling waarnam en verzocht had zijn functie te mogen neerleggen. Als stoffelijk blijk hunner symphatie bood de Voorzitter den heer Tirion, namens de leden, een notenhouten cilinder-schrijfbureau aan, tot aandenken aan zijn vele belangrijke diensten.

Daar de heer Morre voor de benoeming tot bestuurslid bedankt had, werd de heer Frowein in zijne plaats aangewezen; tot Ondervoorzitter werd benoemd de heer P. du Rieu en tot Secretaris de heer G. Brouwer Jr.

Door de Afdeeling *Amsterdam* zijn als prijsvragen uitgeschreven: een ontwerp voor een landelijke herberg met overdekte kegelbaan en een ontwerp voor een nieuw diploma der Afdeeling. De prijzen zijn voor eerstgenoemd ontwerp: getuigschrift en *f* 60, en voor het diploma: getuigschrift en *f* 30.

Met algemeene stemmen werden als lid aangenomen de heeren J. H. V. Reuser, A. G. Vos, A. Loran, J. A. Houtman en M. Houtman.

Door de Commissie, belast met het in behandeling nemen van het verzoek der Timmerliedenvereeniging, om pogingen in het werk te stellen tot behartiging harer belangen, werd bij monde van den heer F. J. van Malsen rapport uitgebracht. De Commissie was van oordeel, dat de toestand van den werkman in 't algemeen verbetering eischt; de weg om deze te bereiken is echter zeer moeilijk. Hoewel de Commissie met vele punten in genoemd verzoek instemde, kon zij er niet toe overgaan algeheele adhesie te betuigen. Teneinde echter de belangen van den werkman naar eisch te behartigen, meende zij door hemzelf te moeten worden voorgelicht; mitsdien stelde zij voor 3 categorieën, n.l. architecten, werkbazen en werklieden, bij elkaar te roepen tot het houden eener gemeenschappelijke bespreking ter bereiking der gewenschte doeleinden.

Door de Vergadering werd dit voorstel toegejuicht en het Bestuur opgedragen bij de keuze der verschillende leden dezer nieuw te benoemen Commissie vooral de aandacht te vestigen op architecten, die door hun werk meer direct met den toestand der werklieden bekend geacht kunnen worden.

Daarna hield de heer C. H. Peters eene voordracht over »de kunst en de materie".

Aangenaam is het over kunst te spreken, en vooral is het gemakkelijk en wordt het zelfs als een zekere onontbeerlijkheid bij een goede opvoeding beschouwd, om nu en dan eens eenige theorieën te verkondigen over kunst. De practijk echter zegt: doe, en praat er niet over; werk, en zie niet om. Zoo deze spreuk geldt voor eenige kunst, dan is dit zeker het geval in de bouwkunst.

*) Men zie het programma, opgenomen in *De Opmerker* van 11 Mei 1889.

De kunst om te bouwen, die uitsluitend ten doel heeft de hoogere en lagere behoeften van den mensch te voldoen, die kunst staat in het naauwste verband met de bouwstof, »de materie". Door de enorme uitgebreidheid der materie, wilde spreker zich uitsluitend bepalen tot een zeer klein deel, n.l. »de baksteen".

Tot in de kleinste bijzonderheden ging de heer Peters het gebruik der baksteen in de oudste tijden na, onder aanhaling van zeer interessante wetenswaardigheden over de pottebakkerskunst en de daaruit voortvloeiende ceramiek. Na eene behandeling der baksteen, door de Grieken voor hunne monumenten gebruikt, en een algeheel overzicht van de stichting van Rome van af het bouwen der rieten hutten, door uitgewekenen en herders, tot het stichten der meest verheven monumenten door de grootste kunstenaars, eindigde spreker zijn lezing met den wensch dat door de Vergadering dit onderwerp eens verder in behandeling zou worden genomen. De Voorzitter uitte namens de Vergadering het verlangen, dat de heer Peters, die dit onderwerp met zooveel studie had behandeld, en in zulke schoone vormen wist weer te geven, bereid zou gevonden worden, om het verder voort te zetten, en tot een conclusie voor onze hedendaagsche bouwkunst zou mogen geraken.

Na een woord van welgemeenden dank aan spreker, werd de vergadering gesloten.

AFDEELING ROTTERDAM.

Vergadering van Donderdag 15 Januari 1891.

De Voorzitter maakt melding van een schrijven van het Bestuur der Maatschappij, waarbij kennis gegeven wordt van het overlijden van Z. M. den Koning, Beschermheer der Maatschappij en herdenkt in gevoelvolle woorden de goede hoedanigheden en den kunstzin van den ontslapen vorst, met welke hulde de Vergadering ten volle instemt. In de tweede plaats wordt een brief ter tafel gebracht, begeleidende de vragen, door het Bestuur der Maatschappij ter behandeling op de eerstkomende algemeene vergadering voorgesteld.

Het feit dat de toegezegde almanak nog steeds niet verzonden is, geeft aanleiding tot de juiste opmerking, dat dit stuk uiterlijk den 31 December jl. reeds in het bezit der leden had moeten zijn.

De Secretaris deelt mede dat de antwoorden op eenige der door de Maatschappij uitgeschreven prijsvragen den 16 Maart te Rotterdam kunnen worden verwacht en uiterlijk den 30ste d. a. v. moeten worden teruggezonden. Op voorstel van den Voorzitter zullen ze een dag worden tentoongesteld en wel daags na het houden eener avondvergadering.

De heer L. J. Nijenhuis wordt als bestuurder herkozen, en tot vervanging van den heer H. J. Dupont, die niet herkiesbaar is, wordt de heer A. W. Meijneken benoemd. Laatstgenoemde neemt de betrekking aan met de verzekering alles in het werk te zullen stellen om de Afdeeling op te beuren. De Voorzitter wenscht de heeren Nijenhuis en Meijneken geluk.

De heer E. H. Dutilh had monsters ingezonden van Engelsche verglaasde metselsteenen uit de fabrieken der Lumleij Brick C°., Fence Houses C°., Durham van de heeren Day en White. De afmetingen dezer steenen bedragen 7 × 11 × 22 c.M. en de prijs per duizend 14 £ voor effen wit, aan eene zijde verglaasd en 35 £ voor diverse kleuren en aan drie zijden verglaasd. De Vergadering was van oordeel dat de prijzen buitengewoon hoog gesteld zijn en dat er uit dien hoofde geen sprake kan zijn van toepassing en wel te meer, daar op veel goedkooper wijze met inlandsch fabrikaat een schoon effect verkregen kan worden.

Bij de behandeling van de eerste der door de Maatschappij gestelde vragen, deelt de heer Meijneken mede dat de naam *Verblendsteen* aan het Duitsch ontleend is en de beteekenis heeft van bedekking. Volgens de heeren Meijneken en Verheul, die deze steen in toepassing brachten bij den bouw van het kantoor der firma Lukwel & Tiele en van de huizen voor de heeren De Brey en Hoekstra, bedraagt de prijs *f* 30 per duizend; de steenen hebben een klocken waalvorm, zijn hol met staande of liggende gaten en worden, om het meeste effect te verkrijgen, met terugspringende voegen schuin afwaterend gemetseld.

De eerste vraag wordt ter beantwoording gesteld in handen van de heeren A. W. Meijneken en B. Hooykaas en de tweede in die van de heeren stukadoors Gebrs. van Vreeswijk, Frederiks en Glasquin.

Bij vraag 3 had eene korte bespreking plaats en werd erop gewezen dat bij het bevestigen van verglaasde tegels aan buitenmuren, met het oog op den invloed van vorst, geen tras mag worden gebruikt, daar de samenhang dan spoedig verbroken is. De heer Meijneken deelt mede dat in België voor dergelijk werk een mengsel van zeer fijn gemalen branderij-asch en hydraulischen kalk wordt geberigd en de heer Cramer brengt in het midden, dat voor de bevestiging van tegeltjes in schoorsteenen wel eens stroop aan de specie wordt toegevoegd. Deze vraag en de vierde worden den heeren H. Cramer en Van Andel ter beantwoording in handen gesteld.

De vijfde vraag over het onderhoud van daken van gegalvaniseerd ijzer geeft den heer Braat aanleiding om te beweeren dat roest ontstaat door de samenvoeging van twee geheel verschillende metalen, die bij hitte en koude niet gelijkelijk uitzetten en inkrimpen, waardoor onzichtbare scheurtjes ontstaan. De heeren Verheul en C. Roovers worden uitgenoodigd deze vraag te beantwoorden.

De zesde vraag omtrent het keuren van aangemaakte verven zal den heeren schilders Van Andel en Hasper tot het uitbrengen van rapport worden toegezonden, terwijl de heer Henri Evers zal worden uitgenoodigd de zevende vraag, handelende over het gebruik van arkels, te beantwoorden. De achtste vraag naar het meest verkieslijke systeem van woningen voor arbeiders, wordt den heeren E. G. A. Fol en J. A. Voorhoeve in handen gesteld en de heer H. Evers zal worden verzocht zijne meening mede te deelen over de negende vraag naar de voor- en nadeelen van de steeds toenemende toepassing van torens bij publieke en particuliere gebouwen.

De laatste vraag, in handen gesteld van de heeren Vormer en Meijneken, gaf aanleiding tot eene discussie tusschen de heeren Verheul en Fol. Eerstgenoemde verklaart dat de betrekking van bouwkundig opzichter zeer moeilijk is, en dat het houden van toezicht en het maken der details voor een werk van eenige beteekenis niet aan één persoon kan worden toevertrouwd; de heer Fol is van meening dat een opzichter het beste gevormd wordt door in den beginne als adsistent van een bekwaam vakman op een klein en daarna op een grooter werk zich te oefenen, natuurlijk met dien verstande dat de opleiding, van meet af, zoowel in de werkplaats als aan de teekentafel in goede handen geweest is.

De heer Verheul deelt ten slotte mede, dat door hem het voorstel is gedaan tot het houden eener tentoonstelling van werkstukken, door werklieden vervaardigd en wel in het jaar 1892, daar voor het loopende jaar hierterstede geen lokaal voorhanden is. De heer Dijserinck, voorzitter van het Departement »Rotterdam" der Maatschappij tot nut van 't Algemeen, beeft ook medewerking beloofd door als voorzitter op te treden.

Daar de tijd te ver verstreken was om van gedachte te wisselen omtrent den werkkring en den toestand van de Afdeeling, sluit de Voorzitter de bijeenkomst.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 10 Januari 1891.

Deze vergadering kenmerkte zich door een bijzonder talrijke opkomst der leden, hetgeen waarschijnlijk te danken was aan een paar belangrijke punten op de agenda. Behalve eenige zaken van huishoudelijken aard kwamen daar o. a. op voor een schrijven van de Architectenkamer en een adres van de Huisschildersvereeniging te Groningen.

Laatstgenoemd schrijven behelsde een verzoek om den steun der Vereeniging, voornamelijk van de architecten. Adressanten verzochten hunne medewerking om voortaan bij aanbestedingen van gebouwen, enz. de verfwerken afzonderlijk, afgescheiden van den hoofdaannemer, aan te besteden. Bij het uitvoeren van een bouwwerk heeft de schilder toch met bezwaren van allerlei aard te kampen. Hij kan, vereenigd met timmerman enz., bijna onmogelijk goed werken. Bovendien gebeurt het dikwijls, dat de hoofdaannemer een of anderen verver het werk gunt, wien het eigenlijk niet toevertrouwd is, en deze behoudt dan waarschijnlijk in 't vervolg het onderhoud, enz., zoodat de gewone huisschilder daardoor een klant verliest. Dit kan anders worden, wanneer het verfwerk niets met den aannemer heeft uit te staan, maar later afzonderlijk, onder toezicht van een architect, wordt uitgevoerd.

Over dit adres ontstond al spoedig eene levendige discussie, waaruit bleek, dat het meerendeel der leden er wel *vóór* was, om het verfwerk van de overige werkzaamheden te scheiden en in den geest van het adres het verfwerk in 't vervolg afzonderlijk, en dan het laatst, te laten uitvoeren. Maar ... een groot bezwaar is gelegen in den tijd, die gewoonlijk voor een werk gegund wordt. Een werk, waarvoor vroeger een jaar tijd gegund werd, moet nu in 3 à 4 maanden klaar zijn. Ook grepen de werkzaamheden van timmerman en verver dikwijls dermate in elkaar, dat eene afscheiding onmogelijk scheen. De slotsom der besprekingen was, dat de Vergadering besloot, adressanten te kennen te geven, dat ze hun zooveel mogelijk steun beloofde, zonder officieel zich tot iets te verbinden.

Het schrijven van de Architectenkamer handelde over eene te stichten »onderlinge verzekeringmaatschappij tegen ongelukken voor werklieden," welke zij van plan is te Groningen op te richten. De heer Hoekzema leidde dit punt bij de Vergadering in en wees zeer uitvoerig op het wenschelijke en tevens op het mogelijke van het oprichten eener dergelijke maatschappij. In het kort ging spreker de verschillende artikelen na, die over dit punt in de *Vragen des Tijds*, het *Bouwkundig Weekblad*, enz. geschreven zijn, in welke art. het wenschelijke ervan werd uiteengezet. De heer J. Spakler Jr. noemt het een zedelijken plicht voor werkgevers en patroons hunne werklieden te verzekeren, doch het komt hem voor dat

de premie bij de bestaande maatschappijen voor verzekering der werklieden tegen ongelukken te hoog is. Een nauwkeurige statistiek van ongelukken ware in deze zeer gewenscht. Van de 1000 verzekerde werklieden in Duitschland kregen gemiddeld 5 een ongeluk, hetzij met doodelijken afloop, hetzij met geheele of gedeeltelijke invaliditeit als gevolg. Volgens een eenvoudige berekening werd aan die 5 werklieden een bedrag van *f* 3650 uitbetaald, hetgeen in ronde cijfers op de *f* 1000 van de aanneminsgsom slechts het kleine bedrag van *f* 2.50 uitmaakt. Een *onderlinge* maatschappij had dit vóór, dat de premiën laag konden zijn, en het te veel betaalde desnoods aan de leden kon teruggegeven worden; het tekort kon door middel van hoofdelijken omslag gedekt worden. Allereerst zou er echter een garantiekapitaal moeten wezen, wat successievelijk moest worden afgelost en vervangen door een reservefonds. Om dit te verkrijgen, hoopte men op den steun van gegoede ingezetenen, die tegen eene matige rente wel eenig kapitaal beschikbaar zouden willen stellen. Om de zaak te doen gelukken, is eene algemeene deelneming noodzakelijk. Architecten, aannemers, werkgevers, enz. werden hiertoe dringend uitgenoodigd, opdat onze stad een voor den werkman zoo schoone inrichting zoo spoedig mogelijk tot stand mocht zien komen.

Na eenige discussie nam de Vergadering een motie aan, waarin ze aan de Architectenkamer hare volle sympathie betuigde, en werden 5 leden uit haar midden benoemd om zich verder speciaal met dit doel bezig te houden, n.l. de heeren Kruizinga, De Vries, Edzards, Switters en Schroote.

Tot Juryleden voor de uitgeschreven prijsvraag werden benoemd: twee bestuursleden, een gewoon lid der Bouwk. Vereeniging te Leeuwarden en de heer Moolenaar, Voorzitter der Vereeniging alhier.

Nog werd in den loop van den avond het Protector Petri, in den handel gebracht door Van Mastrigt te Arnhem, besproken, welk middel om droge muren te verkrijgen, de aanwezigen zeer goed toescheen. De commissie wenschte het in 't voorjaar in 't groot toe te passen, en daarna hare bevinding den leden mede te deelen.

Om het salpeteren van muren in gangen, vestibules, enz. te voorkomen, vond de commissie voor materialenkennis het metselen met portland-cementmortel beter dan met trasspecie, hoewel volgens haar oordeel die uitslag nooit geheel voorkomen zal kunnen worden, daar klei en grint, de bestanddeelen van de gewone metselsteen, meest altijd eenige deelen salpeter bevatten. Ook sprak zij als haar gevoelen uit, dat een met Protector Petri bestreken muur zeer goed geverfd zou kunnen worden en de verf niet zou loslaten.

Wegens het late uur bleef de kunstbeschouwing ditmaal achterwege.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Burgemeester en Wethouders der residentie hebben den Raad voorgesteld nog een gemeente-opzichter te benoemen, op eene jaarwedde van *f* 1000.

AMSTERDAM. De Raadscommissie, benoemd om het vereischte onderzoek te doen en den Raad voor te lichten omtrent de voordracht van het Gemeentebestuur, om den commandant der brandweer eervol van zijne betrekking te ontheffen, heeft voorgesteld den heer W. A. van Moock eervol ontslag te verleenen als commandant der brandweer, en hem een pensioen van *f* 1200 toe te kennen. Dit voorstel is nog niet in behandeling genomen en vooraf zal alles, wat betrekking heeft op het verhoor van den commandant, openbaar worden gemaakt.

— *De Amsterdammer, Dagblad voor Nederland*, schrijft: Allen zijn opnieuw voor beursbouw in de weer.

Het middel door de heeren van de effectenbeurs gekozen, werkt uitstekend. De Raad, de commissie voor de Handelsinrichtingen, de goederenhandel en de effectenhandel, met de Kamer van Koophandel natuurlijk daarbij — zijn 't eens dat er iets gebeuren moet. Het was dan ook al te dwaas, maar steeds te laten wachten op een beloofde beurs, met het oog op wier stichting men jaren achtereen nu reeds belasting heeft geheven.

De Beurs komt er thans zeker .... als men de plaats maar weet te vinden, waar zij staan kan!

— In *Arti et Amicitiae* alhier, zal na de voorjaarstentoonstelling van teekeningen door de leden der Maatschappij, een tentoonstelling worden gehouden van kunstwerken van den te Oosterbeek overleden landschapsschilder Bilders, waarbij gevoegd zullen worden de kunstwerken van zijn overleden zoon Gerard Bilders.

GRONINGEN. Bij de Architecten-kamer te dezer stede bestaat het voornemen eene onderlinge verzekering-maatschappij voor werklieden tegen ongelukken op te richten. De Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst zal deze zaak krachtig steunen.

VENLOO. De plannen voor een rioolstelsel ten behoeve der stad zijn gereed; de kosten worden globaal op *f* 100,000 geraamd.

PERSONALIA.

— Aan den gemeente-opzichter P. K. Smit te Hindeloopen is, wegens hoogen leeftijd, een eervol ontslag verleend.

— Tot leeraar aan de teekenschool te Edam, is benoemd de heer A. M. J. Diemont, te Amsterdam.

— De heer H. J. Lovink, gemeente-opzichter over de plantsoenen en landerijen te Zutfen, heeft de benoeming tot adjunct directeur der Nederlandsche Heidemaatschappij te Wageningen aangenomen.

— Te Utrecht is overleden de heer A. D. Hamburger, oprichter en eigenaar der Kon. Ned. Lood- en Zinkpletterij en lid van de K. v. K. aldaar.

— Bij den algemeenen dienst van den Waterstaat in Nederlandsch-Indië zijn *overgeplaatst*: van de residentie Semarang naar de residentie Kedoe, de opzichter 3e kl. L. C. Kramer; van de residentie Cheribon naar de residentie Tegal de opzichter 3e kl. M. R. Wallrabe.

Toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaatsafdeeling, de ing. 3e kl. B. V. E. Houthuijzen; aan den chef der 3e waterstaatsafd., de opz. 3e kl. P. van Heijningen en de ambt. ter beschikking, ten einde dienst te doen als opz. 3e kl. H. M. Toxopeus en H. Ludeling; aan den chef der 4e waterstaatsafd., de adsp.-ing. J. C. Voorduin en de opz. 3e kl. P. L. Leusden.

Overgeplaatst: bij den algemeenen dienst van waterstaat enz. in de res. Soerabaja, van Modjokerto naar de hoofdplaats Soerabaja, de opzichters 2e kl. J. A. Schiotling en K. Kress; bij den alg. dienst in de afd. Brebes der res. Tegal, van Baros naar Bandjar, de ingenieur 2e kl. H. H. van Kol.

Geplaatst: in het gouv. Atjeh, de ter beschikking gestelde ambt. op nonact. laatstelijk opz. 1e kl. M. Donk; in de residentie Cheribon de ter beschikking gesteld ambt. op nonact., laatstelijk opz. 2e kl., H. J. E. G. F. Hofmeijer.

Benoemd: tot adsp.-ing. van den Waterstaat enz. J. H. Faber en E. A. van Arcken, daartoe gesteld ter beschikking van den gouverneur-generaal.

— De heer J. Kruijt, in opleiding geweest zijnde tot adspirant-ingenieur voor het mijnwezen in Ned.-Indië, heeft voor die betrekking bedankt tengevolge eener benoeming tot ingenieur bij de Koninklijke Nederlandsche maatschappij tot exploitatie van petroleumbronnen in Ned.-Indië.

— De heer J. G. F. van Vrijberghe de Coningh, adjunct-telegraaf-inspecteur 2e klasse, is met ingang van 1 Januari 1891 benoemd tot adjunct-ingenieur 1e klasse bij den dienst van weg en werken aan het Centraalbureau der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen.

— De Raad van Renen heeft uit 57 sollicitanten den heer D. Huijting te Heerenveen tot gemeente-opzichter benoemd.

— De heer N. Nieuwenhuis, hoofdopzichter bij de stadsreiniging te Amsterdam, is aldaar in den ouderdom van ruim 31 jaren overleden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam teekenaar voor eene meubelfabriek. Adres lett. 5 H U, Algem. Adv.-bur. Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam. (*Zie advert. in n° 3.*)

VERVOLG DER AFLOOPEN.

Leeuwarden, 13 Jan.: het vernieuwen van sluis no. IV bij Wijnjeterp; ingek. 13 bilj., als:

J. v. d. Molen, Buitenpost,		*f* 12,496
C. de Groot, Asperen,		» 12,480
H. de Herder, Groningen,		» 12,211
D. J. Keuning, Ureterp,		» 12,180
T. Bijlsma en H. de Klein, Leeuwarden,		» 12,000
F. Hilarius	idem	» 11,998
J. A. v. d. Sluis, Gorredijk,		» 11,990
L. M. Poelstra en Eldering, Suawoude,		» 11,980
J. Bakker, Kolium,		» 11,163
R. v. Zinderen Bakker, Kortezwaag,		*f* 11,948
R. A. v. d. Veen, Heerenveen,		» 11,875
O. M. Meek, Donkerbroek,		» 11,560
dezelfde,		» 11,470
M. de Vries en L. Zandstra, Lemmer,		» 11,398
H. Sterk, Oosternoer, en H. Hendriks, Drachten,		» 11,274
Banning		» 12,500

Alkmaar, 15 Jan.: het vergrooten en verbouwen van de meelfabriek van H. A. Bots, te Alkmaar, onder beheer van den architect W. H. Matthijsen, te Alkmaar; ingek. 9 bilj., als:

K. Verwoel,	te Schermer,	*f* 5885
J. D. Tesselaar,	» Alkmaar,	» 5885
G. N. Vlaming,	» Schagen,	» 5444
W. Duinmeijer,	» Alkmaar,	» 5358
M. Zonderhuis,	» idem	» 5329
G. Buigewaard,	» Egmond a/Zee,	» 5280
J. Brom,	» Alkmaar,	» 5170
Van der Waal,	» idem	» 5079
W. Vasbinder,	» idem	» 4894

Tilburg, 15 Jan.: het bouwen van een kantoor en magazijn voor de firma D. Gersons & Zonen; ingek. 11 bilj., als:

J. v. Gorp,	te Tilburg,	*f* 2698
M. Reijnen,	» idem	» 2620
P. v. Hees,	» idem	» 2600
H. C. Lepelaers,	» idem	» 2325
M. C. Philipsen,	» idem	» 2250
J. H. Lepelaers,	» idem	» 2249
André Lepelaers,	» idem	» 2205
H. Groenen,	» idem	» 2155
P. J. v. Riel,	» idem	» 2149
E. Waijers,	» idem	» 2144
Jansen Waijers,	» idem	» 2139

Een biljet van onwaarde.

Arnhem, 16 Jan.: het onderhouden van het gebouw van het prov. best. van Gelderland; ingek. 7 bilj., als:

Wed. G. Iefting,	te Arnhem,	*f* 1100
G. J. Lucassen,	» idem	» 994
J. G. Grilman,	» idem	» 985
J. H. v. Riel	» idem	» 979
J. A. Koenders,	» idem	» 975
H. v. d. Sand,	» idem	» 973
B. Bolder,	» idem	» 965

De vooruitbetaling van het abonnement moet vóór 1 Februari geschieden.

ADVERTENTIEN.

H. H Architecten.

TE KOOP: **Architectonische Studiën-Blätter** van H. ENDE, *Berlin*, 4 dln. Brieven onder N°. 69 aan den Boekh. ADRIAAN DORSMAN, Hartenstraat 24 Amsterdam.

Oproeping van Jongelingen.

De aandacht wordt gevestigd op de voorwaarden tot opleiding van Jongelingen voor het **Kader der Genietroepen in Nederlandsch-Indië**, omschreven in de *Nederlandsche Staatscourant* van 8 Januari 1891 No. 6, waarvan afdrukken *kosteloos* zijn te bekomen bij het Departement van Koloniën.

TE KOOP

het **Heerenhuis**, staande op het terrein van de Steenfabriek **ZELDENRUST** te **DRIEL** met daarbij gelegen **Tuin, Kippen- en Varkenshokken, Mestput** enz., voorts **Woning van den Baas, Losplaats aan den Rijn** en **Erf**, te zamen groot 1½ Hektare. Het Huis bevat de noodige **Woonvertrekken** met **Koe- en Paardenstallen**, benevens ruimen **Hooizolder**.

Nadere inlichtingen verstrekt de Notaris **A. MOLL**, te **Arnhem**.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der gemeente *GRONINGEN*, zijn voornemens, door hunnen gecommitteerde, bij enkele inschrijving, **aan te besteden:**

Het MAKEN en LEVEREN van GESMEED en GETROKKEN IJZER voor de omheining van de Veemarkt (bestek no. 388), onder bijlevering van alle daartoe noodige bouwstoffen, arbeidsloonen, transporten, enz. enz.

De voorwaarden van aanbesteding zullen van heden af ter secretarie der gemeente, (afd. financiën en onderwijs) ter lezing liggen, en aldaar à *f* **0.25** per exemplaar verkrijgbaar zijn, terwijl nadere inlichtingen te bekomen zijn aan het bureau der gemeentewerken.

De op zegel gestelde inschrijvingsbiljetten, ingericht overeenkomstig art. 10 van de voorwaarden van aanbesteding, moeten vóór of uiterlijk op **WOENSDAG** den **28 Januari** e.k. aan het raadhuis worden bezorgd op het bureau voor financiën en onderwijs, tusschen 9 uur 's morgens en 1 uur 's namiddags of tusschen 2 uur en 4½ uur 's namiddags.

De opening der ingekomen biljetten zal plaats hebben in een der vertrekken van het raadhuis op **DONDERDAG** den **29 Januari 1891**, des namiddags te 12½ uur.

Groningen, 15 Januari 1891.

Burg. en Weth. voorn.: BUCAILLE.
De Secretaris: DE MEESTER.

Teekenaar Meubelfabriek.

Een bekwaam Teekenaar, bekend met constructie- en perspectiefteekenen, kan direct geplaatst worden. Brieven fr. lett. 5 H U, Algem. Advert. Bureau NIJGH & VAN DITMAR Amsterdam.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag den 3den Februari 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 533.

Het verrichten van grondwerken, het opbreken en leggen van sporen en wissels, het maken van veeladingen en het uitvoeren van diverse werken, ten behoeve van de uitbreiding op het station GRONINGEN.

Begrooting *f* 27,800.

De besteding geschiedt volgens § 86 van het bestek.

Het bestek ligt van den 12den Januari 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.00**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 27sten Januari 1891, ten 10 ure des voormiddags.

Utrecht, den 10 Januari 1891.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag den 3den Februari 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 534.

Het maken van een gebouw voor arbeiderskamer en bergplaatsen op het Station MAASTRICHT.

Begrooting *f* 3400.

De besteding geschiedt volgens § 53 van het bestek.

Het bestek ligt van den 12den Januari 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 28 Januari 1891, ten *één* ure, des namiddags.

Utrecht, den 8 Januari 1891.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weêrsgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige contrôle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.

VERTEGENWOORDIGERS:

CHARLES REMY & BIENFAIT,

Civiel-Ingenieurs,

Rotterdam—Amsterdam.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 248, Rotterdam

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER**

EN

ZWEEDSCH GRANIET.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.—** zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.

2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.

3°. „ „ voor **jalousiekappen**.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.—** worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.

FRED. STIELTJES & C°. Amsterdam.

ITALIAANSCHE

TERRAZZO-VLOEREN

gelegd door Ital. werklieden van af *f* **4.—** met inbegrip **ondervloer.**

Attesten ter inzage.

Adres Fabriek **„DE VELUWE"** *Brinklaan*,

APELDOORN.

Teekeningen en Prijscourant op aanvrage.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel-** en **Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug-** en **Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Gzn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Alle soorten van **DRUKWERK** voor Handel en Nijverheid worden tot *concurreerende prijzen* met de vereischte stiptheid en netheid geleverd door de Stoomdrukkerij van

G. W. van der Wiel & C°., ARNHEM.

Uitgebreid materieel — Nieuwste machines.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met **EERE-DIPLOMA** (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Blokerstraat AMSTERDAM.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S Luchtdruk waterreservoirs
voor het **oppersen, filtreeren** en **verdeelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referentiën. (4)

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON, ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht.*

ZWEEDSCH GRANIET. NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn.*

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- en andere **INSTRUMENTEN,**
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & C°.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor **HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.**
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, ***Amsterdam,***
***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

van Delft tot de Doenkade; minste inschr. C. Zanen Hz., te Ammerstol, voor f 7384
Raming » 7500

's-Hage, 19 Jan.: het onderhouden en gedeeltelijk vernieuwen ged. '91 van eenige straat-, grint-, schelp- en puinwegen; ingekomen 7 bilj., als:
L. de Neef, te 's-Hage f 37.500
J. v. d. Elshout, » Scheveningen, » 32.539
B. P. Haarman, » 's-Hage, » 31.541
A. de Waard en J. C. Diercks, » idem » 29.695
G. v. d. Drift, » idem » 29.400
J. de Bruin en G. J. v. d. Horst, » idem » 29.100
H. Jongenburger, » Waddinkxveen, » 28.280

's-Hage, 19 Jan.: het doen van vernieuwingen en herstellingen, alsmede het ged. '91 onderhouden van een gedeelte van den grooten rijksweg der 1e klasse, no. 7, van Delft tot de Doenkade, deel uitmakende van en behoorende tot 's rijks-groote en andere wegen in de prov. Zuid-Holland; ingekomen 13 bilj., als:
L. de Neef, te 's-Hage, f 8600
G. v. d. Drift, » idem » 8500
L. de Bos, » Vrijenban, » 8350
J. A. Veenhos, » Heenvliet, » 8250
M. C. de Bruin, » Overschie, » 8210
C. v. 't Woudt, » Vrijenban, » 8205
J. B. Vaanden, » 's-Hage, » 8100
J. de Bruin en G. J. v. d. Horst, » idem » 8100
A. F. de Booij, » Oegstgeest, » 8000
M. Bot, » Vlaardingen, » 7885
D. Varkevisser Jr., » Overschie, » 7689
H. Jongenburger, » Waddinkxveen » 7607
C. Zanen Hz., » Ammerstol, » 7384
Raming » 7500

Bezooien, 19 Jan.: het bouwen van een koffiehuis voor C. van Dongen; ingekomen 7 bilj., als:
C. Michiel, te Loonschendijk, f 2899
J. Nieuwenhuizen, » Sprang, » 2833
H. v. d. Meijs, » Besoijen » 2790
G. v. Dijck, » Waalwijk, » 2665
M. v. Berkel, » Besoijen, » 2535
E. W. Treffers, » Waalwijk, » 2482
P. v. Hulten, » idem » 2259

Alkmaar, 20 Jan.: het bouwen van een kaaspakhuis, onder beheer van den architect W. H. Matthijsen; ingek. 14 bilj., als:
C. N. Vlaming, te Schagen, f 5283
C. Grootegoed, » Alkmaar, » 5135
W. Duinmeijer, » idem » 5124
M. Zonderhuis, » idem » 5113
H. Hoekmeijer, » idem » 5055
C. Vasbinder, » idem » 4970
T. G. v. d. Waal, » idem » 4955
W. Vasbinder, » idem » 4940
G. S. Habiecht, » idem » 4929
J. Teeuhar, » idem » 4848
G. Ruigewaard, » Egmond a/Zee, » 4840
N. de Boer, » Medemblik, » 4816
J. Boom, » Alkmaar, » 4786
K. Verweel, » Omval gem. Alkmaar, » 4685

Utrecht, 20 Jan., voor de Maatschappij tot expl. van staatsspoorw.: 1o. bestek BF, het leveren van stalen schroefbouten; ingek. 9 bilj., als:
Van Rietschoten en Houwens, Rotterdam, f 4105
dezelfden, idem » 3925
R. S. Stokvis & Zonen, idem » 3750
E. Despas, Haux-Ardenne, » 3740
N. Nicaise, Marcinelle, (Martinstaal) » 3654
dezelfde, (Bessemerstaal) » 3269
Everts en Van der Weijden, Helmond, » 3424
Van Heukelom en Verweij, Utrecht, » 3310
Düsseldorfer Eisenhütten Actien-Gesellschaft, Dusseldorf, » 2920

2o. bestek BG, het leveren van stalen tirefonds; ingek. 4 bilj., als:
per 1000 KG.
R. S. Stokvis en Zonen, Rotterdam, f 182
Düsseldorfer Eisenhütten Actien-Gesellschaft, Dusseldorf, » 160
N. Nicaise, Marcinelle, » 153.80
Everts en Van der Weijden, Helmond, » 150

3o. bestek BH, het leveren van stalen platen met klemwiggen.
Perc. 1, stalen randplaten; ingek. 7 bilj., als:
per 1000 KG.
Fr. Krupp, Essen, f 88.50
Gute Hoffnungshütte, Oberhausen, » 75.40
Soc. Cockerill, Seraing, » 74.10
Soc. an. des Aciéries d'Angleur, Renory, » 73.75
Soc. an. de la Fabrique de fer d'Ougrée, Ougrée, » 73.—
Aachener Hütten Actien-Verein, Rothe Erde, » 70.60
Eisen & Stahlwerk Hoesch (Act.-Gesell.), Dortmund, » 63.45

Perc. 2, a. stalen klemwiggen; ingekomen 2 bilj., als:
per 1000 KG.
L. W. H. Soeten, Venlo, f 200
Ch. Foccroule, Angleur, » 185

b. ijzeren klemwiggen; ingek. 5 bilj., als:
per 1000 KG.
Funcke en Hueck, Hagen, f 198
A. Gadisseur Closset & Co., Luik, » 194
H. B. Seissenschmidt, Plettenberg, » 193
C. Gadisseur en Déribon, Luik, » 188
L. W. H. Soeten, Venlo, » 185

Amsterdam, 20 Jan.: het bouwen van twee winkelhuizen met bovenwoningen en photographisch atelier, aan het Rembrandtsplein hoek Amstelstraat, onder beheer van den architect C. A. Bombach Cz.; gegund aan Z. Dresnik, te Amsterdam voor f 28.000.

Gouda, 20 Jan.: het maken van eene nieuwe stoom-machinekamer, voor de goudsche machinale garenspinnerij; ingek. 9 bilj., als:
W. Bokhoven, te Gouda, f 20.200
W. de Jong Wz., » idem » 19.632
J. de Jong, » idem » 19.223
H. J. Nederhorst, » idem » 18.543
Alb. Louwes, » Rijswijk, » 18.500
Wildenburg, » Gouda, » 18.400
P. A. Burghout, » idem » 17.585
C. P. W. Dessing, » idem » 17.525
Mees Visser, » Papendrecht, » 17.480
Gegund.

Zutfen, 21 Jan.: het bouwen eener R.-K. school onder beheer van den architect J. Uiterwijk Az., te Zutfen; ingekomen 27 bilj., als:
H. Enklaar, te Dieren, f 22.700
L. Enklaar, » idem » 22.647
J. v. d. Braak, » Apeldoorn, » 20.695
Ch. Wegerif » idem » 20.630
J. W. Geurden, » idem » 20.490
K. Bleeker, » Zutfen, » 20.300
J. Schut, » Brummen, » 20.157
H. J. Kalt, » Heerenveen, » 19.979
G. Barstoel, » Brummen, » 19.597
G. W. Kerkkamp, » idem » 19.465
J. Beltman, » Deventer, » 18.290
H. Roel, » Gorsel, » 18.300
G. J. Koerdeman, » Zutfen, » 17.996
G. J. Carmiggelt, » Brummen, » 17.889
A. J. Pasman, » Zutfen, » 17.768
J. B. Ruisink, » idem » 17.600
A. J. Uiterwijk, » idem » 17.181
Raming » 19.700

Giethoorn, 21 Jan.: het vergrooten van de school te Noordeinde, benevens de levering van het benoodigde ameublement, onder beheer van den architect B. Rouwkema, te Steenwijk; ingek. 17 bilj., als:

	school	meubels
J. Nijholt, Wolvega,	f 7352	
J. E. Muller, Noordwolde,	6990	
B. v. d. Plas, Steenwijk,	6970	f 865
J. Eisinga, Gorredijk,	6947	888
H. Lambrechts, Meppel,	6900	
E. Groenink, Steenwijk,	6666	
H. Aberson, idem	6663	
Gebr. Aberson, idem	6583	
K. Hartstra, Knijpe,	6522	
A. de Boer & Zn., Steenwijk,		783
B. Overwijk, Heerenveen,	6488	
W. Mienstra, idem	6088	930
J. L. de Vries, Oldeholtpade,	6068	788
L. Onderweegs, Paasloo,	6017	704
H. Slot, Zwartsluis,	5997	793
W. Voerman, Steenwijk,	5438	730
J. de Boer & Zonen, idem	5149	729

Zwolle, 21 Jan.: het bouwen van een instituut met woning te Zwolle, onder beheer van de architecten W. en F. C. Koch; ingekomen 11 bilj., als:
J. v. d. Waart, Enkhuizen, f 21.277.74
C. Eckhardt, Almelo, » 21.200
J. Eshuis, idem » 20.600
H. A. Witzand, idem » 20.489
K. Otten, Meppel, » 20.000
H. Timmer, idem » 19.100
L. Meijer, Zwolle, » 18.981
K. J. Kalt, Heerenveen, » 18.839
G. v. Unen, Zwolle, » 17.849
K. A. v. d. Berg, idem » 17.493
H. G. Treep, idem » 17.344

Kastricum, 21 Jan.: het bouwen van eene pastorie aldaar, onder beheer van den architect K. Bakker Dz., te Alkmaar; ingek. 21 bilj., als:
K. Bakker, Kastricum, f 9200
C. N. Vlaming, Schagen, » 8373
J. Overtoom, idem » 8300
J. Schipper, Beverwijk, » 8100
C. Ruigewaard, Egmond a/Zee, » 7940
Wed. J. Res, Kastricum, » 7920
M. Nol, Assendelft, » 7800
C. de Groot, Egmond-Binnen, » 7600
F. T. Maas, Haarlem, » 7560
M. Oorthuis, Egmond a/d. Hoef, » 7525
C. Verweel, Oterleek, » 7525
C. Grootegoed, Alkmaar, f 7509
C. Tromp, Kastricum, » 7498
R. de Boer, Medemblik, » 7247
C. de Groot, Beverwijk, » 7109
G. Gaarthuis, Egmond-Binnen, » 7009
J. Siesters, Haarlem, » 6980
C. v. d. Vlugt, 's-Hage, » 6930
V. P. Braun, Beverwijk, » 6910
G. P. H. Schermer, Uitgeest, » 6890
W. Vasbinder, Alkmaar, » 6860

Huissen, 22 Jan.: het bouwen van een woonhuis met achterhuis en schuur, op den bouwhof „het Pannenhuis", onder beheer van den bouwkundige Jos. Diebels;
hoogste inschr. F. H. Verheij, Nijmegen, f 15.090
minste » H. Hoogveld, Valburg, » 11.320
Niet gegund.

Groningen, 22 Jan.: het onderhouden van 10 schoolgebouwen met toebehooren, ged. '91; ingek. 2 bilj.; minste inschrijver J. Vorsteeg, te Groningen, voor f 4180.

Leiden, 23 Jan.: het inrichten van het gebouw no. 4 a/d. Stillen Rijn te Leiden tot Centraal Israëlietisch kinder-, wees- en doorgangshuis, onder beheer van den architect W. Kok, te Leiden; ingek. 18 bilj., als:
B. Koller, te Leiden, f 4290
P. Hasselbach, » idem » 3942
J. v. Tilburg, » Zoeterwoude, » 3850
H. J. J. Christiaanse, » Leiden, » 3838.50
J. Blok, » idem » 3800
H. J. Slaats, » idem » 3798
H. Sloos, » idem » 3795
H. de Jongh, » idem » 3730
J. Botermans, » idem » 3560
A. P. K. Hardeman, » idem » 3479
J. M. Nielsen, » Leiderdorp, » 3221
W. v. d. Drift, » Leiden, » 3074
Gebr. Smitteman, » Leiderdorp, » 2908

Nieuwleusen, 23 Jan.: het bouwen van een woonhuis met bijlevering van materialen, voor notaris B. W. Frijling; ingek. 11 bilj., als:
A. v. Straten, Zwolle, f 7390
G. v. Unen, idem » 7289
H. Snijder, Avereest, » 7200
D. Appelo Dz. en J. Wildeboer, Zwartsluis, » 7139
R. Kip, Avereest, » 6930
Gebr. Aberson, Steenwijk, » 6783
J. Houwink, De Wijk, » 6645
Joh. Werner, Hasselt, » 6542
J. de Boer & Zn., Steenwijk, » 6247
W. Voerman, idem » 6163
E. Groenink, idem » 5892

VERVOLG DER AANKONDIGINGEN.

Donderdag, 19 Febr.

's-Hage, te 11 uren, door de architecten Joh. Mutters Jr. en J. Verheul Dz., in het hotel „de Twee Steden": het verbouwen van het hotel „de Twee Steden", gelegen aan het Buitenhof te 's-Hage. Aanw. 6 Febr., te 2 uren.

DE BEURS TE AMSTERDAM.

De *Amsterdammer*, *Dagblad voor Nederland*, schreef deze week:

Een verrassing in 't vet.

De beursquaestie bijna opgelost.

Eergisteren is ten Raadhuize een vergadering gehouden van belanghebbenden, o. a. de Kamer van Koophandel, het Bestuur van de Vereeniging voor den Effectenhandel enz.

De vrede is gesloten tusschen de twistende Bondgenooten. Vóór 1 Februari zullen de plannen worden *vastgesteld*, aldus beloofde de Burgemeester. Tien jaar heeft de strijd geduurd, en, met of zonder krijgslist, wordt nu de vesting stormenderhand veroverd.

Wij zullen zien!!

En werkelijk is er een voordracht betreffende het stichten van een nieuwe beurs op het Damrak ter Secretarie nedergelegd.

Onder mededeeling, dat de Commissie van bijstand in het beheer van de verschillende Handels-inrichtingen zich met de zienswijze vereenigt, stellen B. en W. derhalve voor te nemen het volgende besluit:

De Gemeenteraad van Amsterdam.

Gezien de voordracht van B. en W. dd. 22 Januari 1891, besluit: 1°. te verklaren: *a* dat een terrein buiten de omgeving van den Dam of het Damrak voor den Beursbouw minder geschikt is te achten en dat eveneens geen terrein in aanmerking kan komen, door onteigening te verkrijgen; *b*. dat de Gemeente bereid is een bedrag beschikbaar te stellen, dat met het oog op de opbrengst der beursbelasting enz., de som van 2½ millioen gulden niet overschrijdt; 2°. B. en W. uit te noodigen, zoo spoedig mogelijk, in overleg met de Kamer van Koophandel en na de vertegenwoordigers der verschillende takken van handel te hebben gehoord, de noodige voorstellen te doen, om van Gemeentewege een voldoend Beursgebouw te stichten op het thans aangeplempte of, zoo noodig, verder aan te plempen deel van het Damrak.

PRIJSVRAGEN.

KERKGEBOUW VOOR DE DOOPSGEZINDE GEMEENTE TE DEVENTER.

Neemt men in aanmerking, dat de antwoorden op deze prijsvraag vóór of op den 31 December j.l. werden ingewacht, dan verdient de Jury een woord van lof voor den spoed, waarmede zij een veertigtal ontwerpen beoordeeld en haar arbeid volbracht heeft. Blijkens eene in dit blad voorkomende advertentie worden de ingezonden plannen op Zondag 25 en Maandag 26 Januari van 11 tot 4 uren ter bezichtiging gesteld op de bovenzaal der societeit »Hereeniging" te Deventer. Er werd reeds eene voorloopige tentoonstelling in hetzelfde lokaal gehouden en wel op Woensdag en Donderdag jongstleden, maar deze expositie kon uit den aard der zaak alleen door stadgenooten bezocht worden, daar zij op het laatste oogenblik geannonceerd werd in het *Deventer Dagblad* van dezelfde dagen. Bovendien was er toen geene gelegenheid inzage te nemen van het rapport der Jury, en juist in dat stuk wordt het meeste belang gesteld door hen, die aan den wedstrijd deelnamen.

Wij vertrouwen dat het rapport op de nu geannonceerde tentoonstelling niet zal ontbreken en dat vele bouwkundigen zich naar Deventer zullen begeven; zij, die te Amsterdam of in de buurt der hoofdstad wonen, kunnen wachten tot dat de tentoonstelling daarterplaatse gehouden wordt, dat volgens het programma der prijsvraag moet geschieden.

De Jury heeft den prijs van *f* 300 toegekend aan den heer T. E. Kuipers, architect te Amsterdam en de premie ad *f* 250 aan de heeren J. Wolbers, architect te Haarlem en Jan D. Gantvoort te Deventer.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING LEEUWARDEN.

Vergadering van Donderdag 22 Januari 1891.

De Voorzitter spreekt de vergaderden een welkom toe op de eerste bijeenkomst in dit jaar, geeft een kort overzicht van al hetgeen 1890 heeft opgeleverd en wijst op het steeds toenemend ledental der Afdeeling.

De notulen der vorige vergadering werden gelezen en onveranderd goedgekeurd, waarna het woord gegeven wordt aan den heer G. H. Bauer Jr., decorateur te 's-Gravenhage, die op uitnoodiging van het Bestuur der Afd. zich welwillend had beschikbaar gesteld tot het houden van eene lezing over eene door hem ondernomen kunstreis door Italië.

Alvorens de mededeelingen aan te vangen, brengt de heer Bauer in het midden dat hij eene bemerking moet maken omtrent den vorm, waarin hem het woord is verleend; hij is geen spreker en alleen gekomen om eene reisbeschrijving te geven en daarbij, aan de hand van de opgestelde photographieen, al het interessante op die reis te behandelen. Terwijl de tijd te beperkt is voor een meer dan vluchtig overzicht moet de duur der reis bekort worden; uit Den Haag vertrekkende, wordt de reis over België en Frankrijk genomen, nu en dan een uitstapje gemaakt om in steden als Antwerpen, Brussel, Parijs, Marseille en Nizza de voornaamste gebouwen te bezichtigen, en daarna voortgezet tot de op Italiaanschen bodem gelegen stad Milaan. Spreker staat in de allereerste plaats stil bij de kathedraal, geheel van wit marmer gebouwd, uitwendig versierd met tal van marmeren beelden en gekroond door een verguld koperen Madonnabeeld van 4 M. hoogte.

Het beklimmen van den toren is de moeite overwaard; men geniet van de schoone gezichten, die zich aan het oog ontrollen over de stad en hare omgeving tot aan de Alpen, waar zich de besneeuwde toppen van den Mont-Blanc en den St.-Bernard vertoonen.

Verder wordt de in 1878 voltooide passage beschreven; zij wordt door een koepel bekroond, en de keurig uitgestalde winkels, des avonds door meer dan 2000 gaslvlammen verlicht, zijn bezienswaardig. In het stedelijk Museum is eene groote verzameling van kunstwerken bijeengebracht, niet alleen van beroemde Italiaansche meesters als: Leonard da Vinci, Raphaël e. m. a., maar ook van Rubens, Rembrand en Van Dijk.

Te Turin, eene oude stad, geheel naar een vast plan gebouwd, vindt men het inwendig rijk gedecoreerde Koninklijk paleis, waarin een kamer tot museum van wapens is ingericht.

Genua ligt aan de golf van dien naam, telt weinig straten die voldoende breedte hebben, en heeft prachtige omstreken met villa's en paleizen; de voorgevel van den Dom, in wit en zwart marmer opgetrokken, trekt de aandacht.

De reis gaat van daar naar Pisa en Livorno en wordt tot Rome voortgezet. Deze stad met hare herinneringen en eeuwenoude geschiedenis, wordt steeds door vreemdelingen van alle natiën bezocht. Het Vaticaan is de voornaamste verzamelplaats van de Italiaansche kunst, onder welke gebouwen de St. Pieter het eerst wordt bezocht. Reeds van verre is de koepel zichtbaar; van af het groote plein, dat zich van het gebouw uitstrekt, komt men door prachtig bewerkte deuren in de kerk en spreker geeft een schets van den indruk, die den beschouwer overweldigt, om daarna de onderdeelen en het inwendige te beschouwen.

Na het verlaten der kerk worden de voornaamste deelen der stad bezocht en toegelicht door photographieen, waarop de merkwaardigste gebouwen als: het Colosseum, eerepoorten, paleizen enz. besproken worden.

Op even uitvoerige wijze worden verder de merkwaardigheden van Napels, Florence, Parma en Venetië behandeld om ten laatste de terugreis over Zwitserland te aanvaarden.

De Voorzitter bedankte den heer Bauer voor de zoo belangrijke mededeelingen, die in verband met het groote aantal goed uitgevoerde photographieen een duidelijk overzicht geven van de kunstwerken, die hij het voorrecht heeft gehad te mogen aanschouwen. Onder bijval der aanwezigen spreekt de Voorzitter den wensch uit den heer Bauer weldra te mogen terugzien voor de behandeling van een enkel gebouw, daar de tijd te beperkt was om al het schoone naar waarde te kunnen genieten.

Tijdens de pauze werden de antwoorden op de prijsvragen, uitgeschreven door de Maatschappij, met belangstelling berichtigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de talrijk bezochte vergadering.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. In den Gemeenteraad had eene gedachtenwisseling plaats over het afwijzend preadvies op het verzoek van werkloozen om direct middelen te beramen, ten einde aan de ellende paal en perk te stellen. Bij die gelegenheid werd er door het raadslid Van Malsen terecht op gewezen dat de gemeente, als eene der grootste werkgeefsters uit den omtrek, te letten had op de omstandigheden en dat de algemeene verdeeling van het werk in Den Haag te wenschen overlaat. Werken, des zomers door den Raad gevoteerd, worden niet in den daaropvolgenden zomer uitgevoerd.

De heer Van Malsen noemde drie aanzienlijke werken, als het ware geknipt om in winterarbeid te worden uitgevoerd, o. a. het maken van een weg door de westduinen en den verderen aanleg van den nieuwen Parkweg.

Als er maar eerst eene betere regeling van werkzaamheden kwam, zou de gemeente niet midden in den zomer bijna gelijktijdig alle werken moeten ter hand nemen. De Burgemeester verzekerde het denkbeeld ernstig te zullen overwegen.

— Ten bewijze dat ook in het buitenland niet alles vlug van stapel loopt, diene de mededeeling dat na een arbeid van anderhalf jaar de diploma's en medailles afgeleverd zijn voor de Nederlandsche bekroonden op de laatste wereldtentoonstelling te Parijs.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 4. ZATERDAG 24 JANUARI 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.W.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Aan heeren leden wordt medegedeeld, dat de bijeenkomsten der *Schetsclub* op Maandag 2 Februari a. s. zullen aanvangen onder leiding van den heer *Gerard Muller*, *kunstschilder te Amsterdam*.

Aanvankelijk zal worden geschetst naar kunstvoorwerpen en stillevens.

Aanvragen voor het lidmaatschap gelieve men te richten aan het adres van ondergeteekende, Americanhotel te Amsterdam.

De Secretaris der Schetsclub,
J. C. D. di Gazar.

2e. Aan heeren leden wordt bericht, dat de portefeuilles van den leescirkel, volgens art. 85 van het reglement de vorige week opgehaald, wegens reparatie gedurende 3 weken aan de circulatie zullen worden onttrokken.

De Bibliothecaris-archivaris,
J. C. D. di Gazar.

3e. Als buitenlid is toegetreden de heer W. Neelmeijer te Apeldoorn.

4e. In het Genootschapslokaal is tentoongesteld eene uitgebreide collectie schetsen, platen en photographieën van het kasteel van Blois, bijeengebracht door de heeren Ed. Cuypers, Paul J. de Jongh, W. Kromhout Cz., C. W. Nijhoff, B. J. Ouendag en T. W. M. Poggenbeek.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

946e Vergadering van Woensdag 21 Januari 1891.

Nadat de Voorzitter de vergadering had geopend, werden de notulen der vorige bijeenkomst voorgelezen en onveranderd goedgekeurd Als gewone leden werden daarop geïnstalleerd de heeren A. G. J. de Rooij en E. J. van Hoorn, wien de Voorzitter de behartiging der genootschapsbelangen, bij de aanvaarding van hun lidmaatschap, ten zeerste aanbeval. De heer J. C. D. di Gazar deed daarop mededeeling van de plannen tot reorganisatie van de Schetsclub.

De heer Gerard Muller, kunstschilder te Amsterdam, heeft zich belangeloos bereid verklaard de leiding der werkzaamheden op zich te nemen Verder waren in het lokaal de noodige verbeteringen aangebracht om eene goede verlichting der voorbeelden te verkrijgen, en nu bestond het plan om eenmaal in de week, en wel des Maandags, bij elkaar te komen om zich onder de leiding van den heer Muller te oefenen in het schetsen met krijt naar op te geven voorwerpen en later naar model, en tevens de gelegenheid tot oefening in het aquarelleeren open te stellen. De heer Di Gazar stelde, met het oog op de te maken onkosten, voor, de contributie van 1 op 5 gulden te stellen. De heer H. G. Jansen verklaarde zich tegen deze verhooging, daar hij ze ongemotiveerd vond. Op voorstel van den Voorzitter werd daarop besloten de contributie vooreerst te laten zooals ze is, en later, als men beter over den toestand kan oordeelen en het noodig mocht blijken, haar met onderling goedvinden te regelen.

De heer C. W. Nijhoff bekwam nu het woord tot het houden zijner bijdrage over het kasteel van Blois. Spreker wenschte vooraf op te merken, dat deze bijdrage slechts geschiedkundige herinneringen, aan het kasteel van Blois verbonden, zou bevatten, daar genoemd monument, als kunstvoortbrengsel reeds meermalen in het Genootschap behandeld was geworden, en wel in 1884 door den heer A. W. Weissman in zijne uitstekende verhandeling over de vroeg-Renaissance in Frankrijk, Duitschland en Nederland, en in 1885 door den heer A. Salm G.Bzn. in zijne juiste en uitvoerige beschrijving van genoemd kasteel. Verwijzende naar genoemde jaargangen van *De Opmerker* wenschte de heer Nijhoff dus thans alleen te spreken over het kasteel van Blois, als historisch monument.

Na eene beschouwing over het verband van geschiedenis en kunst ging spreker de wording van het kasteel na, besprak den feodalen tijd, toen het huis van Champagne zijn zetel op deze plaats had opgeslagen, vervolgens den tijd der Châtillons, die het huis Champagne opvolgden, om daarna over te gaan tot het

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

huis Orleans, waarmede eigenlijk de geschiedenis van het kasteel belangrijk begint te worden. Achtereenvolgens werden de voornaamste gebeurtenissen, die onder Lodewijk en Karel van Orleans, Lodewijk XII, Frans I, Hendrik II, Karel IX, Hendrik III en Hendrik IV op het kasteel van Blois plaats vonden, behandeld, en werd nagegaan in hoeverre deze plaats in de geschiedenis van Frankrijk op historische vermaardheid kan bogen. Ook het leven van Gaston d'Orleans werd beschreven, den laatste, die het monument met groote constructies heeft uitgebreid.

Eindelijk werd vermeld wat er van Blois, na de Fransche Revolutie, was overgebleven en hoe in 1845 onder leiding van den beroemden Franschen architect Duban met de herstelling werd aangevangen. Na afloop dezer bijdrage nam de Vergadering de uitgebreide collectie schetsen, platen en photographieën, Blois betreffende, in oogenschouw, die aan de wanden van het Genootschapslokaal waren geëxposeerd.

De Voorzitter bedankte den spreker voor zijne bijdrage, terwijl deze haar op het daartoe gedaan verzoek afstond, teneinde haar in *De Opmerker* te doen opnemen.

De nu volgende kunstbeschouwing, door den heer J. G. van den Berg afgestaan, bestond in het plaatwerk *Tours et tourelles historiques de Belgique*, par Jean Baes, voor welker bezichtiging de Voorzitter den heer Van den Berg den dank der Vergadering overbracht.

In de vragenbus werden twee vragen gevonden:

1e. Tot welken graad en in hoeveel tijd kan iemand (bouwkundig opzichter, 21 jaar) opklimmen bij het corps der genie, wanneer hij nu bij dit corps dienst neemt? Welken weg moet hij inslaan?

2e. Ligt het niet op den weg van het Genootschap om in zake den schouwburg en andere actueele quaesties eene meeting te beleggen?

De eerste vraag werd in handen gesteld van den heer L. W. R. Wenckebach, die zich met de opzending ervan naar een deskundige wilde belasten, terwijl de tweede na eenige discussiën over het vóór en tegen in handen der Vak- en vragencommissie werd gesteld.

Op de vraag van den Voorzitter of nog iemand iets in het midden had te brengen, wenschte de heer Paul J. de Jongh gaarne te weten of bij de aanstaande kunsttentoonstelling de zekerheid zal bestaan dat op de ingezonden ontwerpen ook de naam van den teekenaar zal voorkomen. De Voorzitter antwoordde, dat het programma hieromtrent geene bepaling bevat. Wilde men deze zekerheid hebben, dan diende men nu nog circulaires aan alle inzenders rond te sturen, om te vragen of deze met de bepaling genoegen nemen, en zoo niet, dan zou men dus hunne inzendingen moeten weigeren.

De heer H. G. Jansen betreurde het, dat deze bepaling niet in het programma vermeld is, daar het er bij eene tentoonstelling van architectonische teekeningen toch vooral op aan komt, wie het ontwerp geteekend heeft en niet wie er zijn naam onder mag zetten. Bovendien heeft het Genootschap in deze zaak reeds meermalen te duidelijk zijne meening te kennen gegeven om nu zelf in dit opzicht te falen. De heer Ingenohl vond, dat een protest, als de heer Jansen wenscht, niet op den weg van 't Genootschap ligt. Wordt er gezondigd, dan kunnen de teekenaars zelf protesteeren. De heer Karel Muller zeide, dat de heer Jansen de architecten te veel uit het oogpunt van schilders beschouwt. Deze geven hun schilderij als hun werk; bij de eersten echter is de teekening bijzaak en het ontwerp hoofdzaak. Hij was dus tegen de bepaling. De heer Bauer was van meening, dat het Genootschap de belangen der jonge bouwkunstenaren dient voor te staan, daar de meeste leden zelf hiertoe behooren. Nu zou het goed zijn indien de namen der teekenaars onder de ontwerpen voorkwamen, daar dit meest jongelui zijn en het publiek, in verband met andere werken van denzelfden ontwerper, meteen zou kunnen beoordeelen wie eigenlijk de vervaardiger van het ontwerp is: hij, die er zijn naam onder zet, of degene die de teekening heeft vervaardigd. De Voorzitter antwoordde, dat men dikwijls te veel gewicht aan de teekening en te weinig aan het ontwerp hecht. Hoe dikwijls moet niet eene teekening menigmaal door den architect gecorrigeerd worden, hoevele profielen worden niet gewijzigd, hoeveel verhoudingen niet veranderd. En wie kan dan ten slotte als de teekenaar beschouwd worden. Indien werkelijk de jongeren zulk een groot aandeel in de ontwerpen hadden, dan zouden zij dit, bij de nu te houden tentoonstelling, door hunne inzendingen hebben moeten toonen, en daarvan is tot heden nog niet veel gebleken. Het voorstel tot het rondzenden eener circulaire aan de inzenders, om de namen der teekenaars op de ontwerpen te plaatsen, werd vervolgens in stemming gebracht, en met 19 tegen 15 stemmen verworpen.

Ten slotte deelde de Voorzitter nog mede, dat de heer A. N. Godefroy zich bereid heeft verklaard in de volgende vergadering als spreker op te treden met eene bijdrage over het verband tusschen bouw- en wiskunde, met toelichtende kunstbeschouwing. Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering vervolgens gesloten.

(A. et A.)

ESTHETISCHE BESCHOUWINGEN OVER DE HEDENDAAGSCHE BOUWKUNST.

Voordracht, gehouden in de vergadering van 19 November 1890,
door JONAS INGENOHL.
(*Vervolg en slot van bladz.* 20.)

De allereerste eisch voor een kunstwerk, hetzij in toonkunst, schilderkunst of bouwkunst, is dat een alles beheerschende grondtoon besta, waarmede elk onderdeel in harmonie moet zijn, wil het geheel aan het oor of het oog voldoen. De toondichter schrijft zijne compositie steeds in een grondtoon, waarvan, volgens de wetten der harmonieleer, elk accoord, elke versiering afhankelijk is, en gaat het stuk in een anderen toonaard over, dan geschiedt dit volgens dezelfde wetten geleidelijk en met de bedoeling om zijne toehoorders, wier impressie steeds in dezelfde richting is gevoerd, eenige oogenblikken af te leiden, om hun gedachtengang straks met verdubbelde aandacht naar den grondtoon terug te voeren. Uit den aard der zaak is deze afwisseling minder noodig en gewenscht voor muziekstukken van kleiner omvang en wordt zij dan ook bijna uitsluitend aangebracht in zulke toonwerken, die door hunne langdurige werking op den geest der toehoorders bepaald behoefte doen ontstaan aan afwisseling, dus om verveling te voorkomen. Het middel zou echter volstrekt geen doel treffen, wanneer telkens andere overgangen werden gehoord, zoó dat de eigenlijke grondtoon verloren ging. Hierdoor toch zou een chaos van verwarring ontstaan; want, hoewel elke toonaard op zichzelve evengoed en even schoon is, kan er toch maar één, als leider van het geheel, het geschreven stuk beheerschen, waaraan dan ook alles en dus ook de overgangen ondergeschikt zijn.

In hoofdzaak kan dezelfde regel ook voor het esthetisch bouwen gelden, in verband met de te gebruiken materialen. Ook hierbij moet met den grondtoon worden rekening gehouden, die sterk moet predomineeren over de stof, die voor enkele onderdeelen wordt gebezigd. Dit verstonden de bouwmeesters in de 16de eeuw zoo goed, want het rustige en edele aan de gevels van onze oude gebouwen werd grootendeels teweeggebracht door het spaarzame gebruik van gehouwen steen. Hiertoe waren trouwens onze vaderen meestal wel genoodzaakt door de groote moeilijkheid, waarmede de aanvoer van dit materiaal gepaard ging. Zelfs nu, met onze snelle en gemakkelijke verkeersmiddelen, wordt er nog bijna altijd op het steenhouwwerk gewacht, en wij allen weten, hoe belemmerend dit op den geheelen bouw werkt. Driehonderd jaar geleden bestond dit bezwaar natuurlijk nog veel meer en ook daaraan kan dus voor een deel worden toegeschreven, dat er, althans in dat tijdperk, zoo weinig met gehouwen steen werd gewerkt.

Maar men wist met dat weinige te woekeren. Zulk een stukje steen werd dikwijls met de grootste liefde behandeld en door kunstenaars gebeeldhouwd, terwijl de fijne profileering der lijstwerken en de geringe hoogte van blokken en banden van de bedoeling getuigen om de baksteen als hoofdmateriaal het geheel te doen beheerschen. Doch sinds is de gehouwen steen veel goedkooper geworden en vaak meent de moderne bouwmeester, dat, hoe rijker zijn gevel daarvan is voorzien, hoe meer kunstwaarde hij bezit, zoodat dikwijls het vele gebruik afhankelijk wordt gesteld van de beurs van den patroon: hoe meer deze kan betalen, hoe meer de lijsten en blokken op elkaar worden gestapeld.

Dat wij daarmede op den verkeerden weg zijn, eischt geen betoog. De kunst moet niet afhankelijk zijn van het materiaal; omgekeerd moet de stof dienstbaar worden gemaakt aan de kunst en hoewel het wel eens aan sommigen gelukt, met veel gehouwen steen iets aardigs te maken, gaat hiermede toch het eigenaardig vlakke, het typische van den echt Hollandschen stijl verloren.

Bovendien is de zandsteen voor ons land totaal ongeschikt. In dit land van regen en modder en bijbehoorende grauwe luchten, verlangt het oog naar zachte maar levendige kleuren, naar aangenamer toon dan die, welke de natuur ons gedurende de meeste maanden van het jaar heeft toegedacht. Niet dan bij uitzondering zien wij nu en dan eens de blauwe lucht en zelfs dan beletten de nauwe straten haar nog meestal de warmere tinten aan de gevels der huizen mede te deelen. Waar nu de natuur te kort schiet, kan de kunst veel tegemoet komen, en het is wel degelijk de taak van den bouwmeester om met die omstandigheid rekening te houden en alles te doen wat in zijn vermogen is, om zijn gebouw een *blijvend* aangenamen indruk te verzekeren. De gemengde berg- en baksteenbouw kan dit teweegbrengen, mits de baksteen het materiaal is, waarvan het huis opgetrokken en de bergsteen alleen voor afwisseling toegepast wordt. Hoe weinig van dit materiaal echter noodig is om het gewenschte effect teweeg te brengen, toonen ons enkele gevels in de Vondelstraten en aan den Parkweg, die het oog alleraangenaamst aandoen door hunne vroolijke kleurenharmonie en die toch, omdat er heel weinig gehouwen steen aan is, zeker niet veel geld hebben gekost.

Het is werkelijk eene schrede in de goede richting, dat er althans gepoogd wordt een esthetisch effect te verkrijgen met afwisselende kleuren, zij het ook dat die pogingen niet altijd even gelukkig uitvallen en soms tot de zonderlingste combinatiën aanleiding geven. De goede proportiën van een gevel, zoowel in hoofdlijnen als details, is en blijft de hoofdzaak, maar alles is het niet. Om het geheel artistiek te doen slagen is meer noodig en wel, naast die juiste verhoudingen, in de eerste plaats de goede toon, die door de kleuren van het materiaal wordt verkregen, en welke trouwens, wanneer in hoofdzaak baksteen gebruikt wordt, zoo gemakkelijk is te verkrijgen.

Wel-is-waar kan de baksteen niet overal voor gebezigd worden; in de Renaissance b. v. zijn de kapiteelen, basementen, de hoofdgestellen enz. alleen in gehouwen steen uit te voeren en voor die doeleinden zal dit materiaal dan ook wel altijd moeten blijven dienen. Men vergete echter niet dat de Renaissance hier eigenlijk niet thuis behoort, dat zij in vroeger tijd hiertelande nooit vasten voet heeft kunnen krijgen. Wat wij Hollandsche Renaissance noemen, is een stijl, die geheel op zichzelve staat, door de eigenaardige, geheel bijzondere vormen, in zijne ontwikkelingsperiode ontstaan, en die, hoewel zijn oorsprong te danken hebbende aan de klassieke vormen, toch eigenlijk met de echte Renaissance weinig of niets gemeen heeft.

De wedergeboorte van den klassieken stijl kon op onzen bodem ook niet worden overgeplant. Niet alleen toch waren de platte daken in ons regenachtig klimaat eene onmogelijkheid, maar ook bestond de moeilijkheid, om, althans in de noordelijke provinciën, genoegzame hoeveelheid gehouwen steen te verkrijgen.

Bovendien begreep men hoogst waarschijnlijk ook toen reeds, dat in esthetischen zin moest worden rekening gehouden met de geaardheid van onzen dampkring en het dus zaak was den algemeenen toon onzer gevels zoo levendig en gezellig mogelijk te houden. Het ware te wenschen dat ook thans op deze omstandigheid meer werd gelet, niet alleen om eene meer vaderlandsche kunst voort te brengen dan die welke thans bij de moderne bouwwerken wordt vertoond, maar ook omdat de zandsteen, waarmede zoo enorm veel wordt gewerkt, toch eigenlijk voor ons, ook practisch beschouwd, een zeer slecht materiaal is. De eene soort zal het langer uithouden dan de andere, maar op den duur is geen zandsteen bestand tegen het water dat hier zoo overvloedig uit den hemel valt. Binnen een kort tijdsverloop, waarvan de duur afhangt van de windstreek, waarnaar de gevel is gericht, is het poreuse materiaal verweerd en zwart geworden, waarom het dan ook vroeger tot behoud veelal werd geschilderd. Dit radicale middel wordt tegenwoordig niet meer toegepast, en terecht; een natuurlijke steensoort met een verflaag te bedekken is een vandalisme en druist tegen ons esthetisch gevoel in, omdat iets, wat als het ware door afkomst en bestemming, recht heeft om gezien te worden, opzettelijk aan het oog wordt onttrokken. Als bouwmateriaal heeft de zandsteen evenveel recht van bestaan als de hardste andere soorten; alleen moet de toepassing afhankelijk zijn van het doel, waarvoor het materiaal bestemd is en van de streek waar het gebruikt wordt.

Hoe ongerijmd echter dat schilderen ook zijn moge, toch hebben wij eraan te danken, dat nog zoo menig aardig detail uit vroeger dagen voor het nageslacht is bewaard gebleven, en uit dat oogpunt beschouwd mogen we onze voorvaderen nog dankbaar zijn voor dien practischen maatregel. Er zijn velen, die het zwart-worden, het verweeren van de steen niet zoo erg vinden, waarbij zij dan wijzen op de gevels van het tegenwoordig paleis op den Dam, waaraan die donkervuile kleur niet zoo hinderlijk is. Voor den monumentalen bouw, waarvan de details flink en forsch zijn opgevat en de gevels zelve overigens geheel vlak zijn, zooals bij dit gebouw het geval is, kan die bewering wellicht worden toegegeven, maar bij onze woonhuisgevels, met hunne dikwijls angstig fijne orneering, zal de minste kleurverandering onbehaaglijk zijn. Men denke b. v. eens aan het bekende huis van den heer Nienhuys op de Heerengracht en stelle zich dit zoo zwart voor als het paleis op den Dam. Waar zouden de fijne Italiaansche ornementen in de pilasters en de miniatuur engelen-

kopjes blijven, waar al die overige zoo prachtig uitgevoerde, subtiel behandelde details? Zij zouden den toeschouwer zeker niet meer bevredigen, omdat — aangenomen dat al het lijst- en beeldhouwwerk in 't minst niet beschadigd zou zijn — de fijne kleur van de nieuwe zandsteen, thans zoo goed in harmonie met de bewerking daarvan, verdwenen zou zijn en een grauwvuile kleur alleen kan worden geduld bij den forsch monumentalen bouw, waarbij in tegenstelling van het hier bedoeld geval, het geheel meer op den voorgrond treedt en de orneering bescheiden op den achtergrond blijft. Men kan hiertegen aanvoeren dat de steensoort van het gebouw aan de Heerengracht veel harder is dan die, waarmede de gevels van het paleis op den Dam gedeeltelijk zijn bekleed en dus meer tegen weer en wind is bestand. Daartegenover staat echter de veel fijnere bewerking van details en orneering en de honderden hoekjes en gaatjes, waarin het water blijft zitten, en al was dit het geval niet, toch zal ook deze gevel, zoo goed als elke andere, zijn frischheid verliezen en langzamerhand zwart worden; dit is alleen een quaestie van tijd.

Het is echter veel erger dat soms gevels worden opgetrokken met een zeer zachte zandsteenbekleeding, b. v. tufsteen of zoogenoemde Savonièresteen, die hier al heel spoedig verweerd is. Deze toepassing kan niet anders dan streng worden afgekeurd. Dikwijls is het den bouwmeester te doen om met een goedkoope zandsteensoort een aardig geveltje te maken en daarmede bereikt hij zijn doel even goed als met het duurzaamste materiaal. De patroon is er uiterst mede in zijn schik, voor zoo weinig geld zooveel moois te hebben verkregen en de bladen putten zich uit in lof voor den artist, die dat wist te creëeren. De reclame voor dezen is dus volkomen gelukt, met weinig middelen weet hij veel te doen: dat recommandeert. Maar na eenigen tijd moet de eigenaar ondervinden dat hij te vroeg victorie heeft geroepen, dat zich hier en daar bedenkelijke vlekken beginnen te vertoonen en op sommige plaatsen de lijstjes en ornementjes al beginnen af te brokkelen. Het ontbindingsproces is begonnen, de vlekken worden al vuiler en donkerder en ten laatste ziet het eerst zoo aardig geveltje er afzichtelijk uit, zoodat de eigenaar tot de treurige ervaring komt dat hij door den hooggeëhemelden vakman deerlijk is bedrogen. Bepaald bedrogen, want de deskundige is moreel verantwoordelijk voor het materiaal zijner keuze en daarbij is de eisch niet, dat het huis voor korten tijd aan het oog voldoet, doch dat het door soliditeit in materieel zoowel als in constructie ten volle berekend is een langen tijd weer en wind te kunnen trotseeren.

De particulier, die de opdracht verstrekt, moet zich op hem, die zich uitgeeft voor deskundige en wien hij toch een kapitaal toevertrouwt, volkomen kunnen verlaten en verzekerd zijn dat zijne belangen zullen worden behartigd, door degelijk werk te leveren. De technicus, die dezen regel over 't hoofd ziet en het belang van zijn lastgever opoffert aan zijn eerzuchtig streven naar een reclame-artikel in de dagbladen, is een oneerlijk vakgenoot, wien geene werken meer moesten worden opgedragen.

Zooals reeds is gezegd, is het doel dezer betooging niet, het gebruik van zandsteen af te keuren, wèl het misbruik dat door onoordeelkundige toepassing ervan wordt gemaakt. Voor onze woonhuisgevels, die van baksteen en bergsteen zijn gedacht, zij het gebruik van het laatste materiaal spaarzaam, opdat de soberheid, zonder welke een gevel toch nooit blijvend zal voldoen, niet worde geschaad. Ook geldt dit grootendeels voor den monumentaalbouw.

Het onlangs voltooide Victoriahotel aan het Damrak b. v. kan op zichzelf als een flink, degelijk gebouw worden beschouwd; toch ware het misschien beter geweest de gevels grootendeels in gebakken steen uit te voeren, omdat, zooals zij nu zijn opgevat, de omgeving erdoor wordt geschaad. Die groote massa natuurlijke steen past niet bij de lage en smalle huisjes aan Damrak en Prins-Hendrikkade en ook de doodsche wit-gele kleur steekt niet gunstig af bij de warmere tinten dier huizen, vooral niet bij de zoogoed gekozen kleurschakeering van het station, hetwelk, hoewel zooveel malen grooter dan het Victoriahotel, toch volstrekt niet in disharmonie met de omgeving is.

In de lijnen en details van het station is het bescheiden karakter onzer stad zooveel mogelijk volgehouden, waarmede bewezen is, dat dit ook in den monumentaalbouw wel mogelijk is; bovendien is de bouwmeester zeer gelukkig geweest in de keuze van het materiaal, waarom het bouwwerk, dat van den Dam gezien een aangename afsluiting van het Damrak aanbiedt, door zijn goeden toon zoo volmaakt in de omgeving past. Van het hotel aan de overzijde daarentegen, hoe goed misschien ook op zichzelf, kan ditzelfde niet worden gezegd, en dat is niet het gevolg van zijne belangrijke afmetingen, maar van de zware detailleering, de forsche voorsprongen en overbouwing en niet het minst van den grijzen, onvriendelijken toon van het geheel. De huisjes rondom het groote gebouw gelijken, daarbij vergeleken, wel speelgoed en verbergen zich angstig achter den reus op den hoek, die bestemd schijnt om voor hen allen de gure Noordenwinden op te vangen. Wellicht heeft de bouw van dit hotel de aanleiding geopend voor een nieuwe Damrakbebouwing, die nog eens in de toekomst tot stand zal komen en waarvan het dan de hoeksteen zal zijn; dit is mogelijk. Ik voor mij echter wensch, dat die toekomst nog verre ligt en wij vooreerst nog niet zullen zien gebeuren dat de echt Amsterdamsche gevels voor dergelijken uitheemschen kolossaalbouw moeten plaats ruimen.

Maar de tijden veranderen, de eischen en behoeften wijzigen zich langzamerhand. Bijna overal waar verbouwd wordt, moeten thans twee of meer oude huizen onder des sloopers hamer vallen, om in plaats daarvan één grooter gebouw te kunnen oprichten. Groote winkelmagazijnen, ruime kantoren, paleizen van café's en restaurants, zijn aan de orde van den dag en wie als koopman zijne artikelen wil étaleeren, is door de concurrentie gedwongen zulks te doen achter spiegelruiten, die om hare reusachtige afmetingen alleen reeds een reclame zijn voor den ondernemer en voor... den architect. Alzoo is het te verwachten dat binnen een zeker tijdsverloop al die oude huizen en winkeltjes tot de geschiedenis zullen behooren, en hoe gaarne wij ook onze stad zoo lang mogelijk het eigenaardig karakter willen laten behouden, dat haar tot een der merkwaardigste steden van de wereld stempelt, toch is de stroom niet te keeren en moeten wij mede vooruit; ja, is het ontegenzeglijk de taak van den bouwmeester om den tijdgeest te bestudeeren en als beschavend hervormer de evolutie te leiden. Dit doen wij echter niet door de architectuur der buitenlandsche magazijnen, restaurants enz. ten onzent over te brengen, door de conceptie en de details van onze Duitsche of Belgische buren stipt na te teekenen en het product dan stoutweg voor Oud-Hollandsch te verklaren. Dat doen wij evenmin door vreemd, voor ons klimaat ongeschikt materiaal zooveel als maar mogelijk is te gebruiken en geheele gevels van gehouwen steen op te trekken, die met hunne zware profileering en forsch sprekende voorsprongen wel aan breede boulevards en ruime pleinen thuis behooren, maar niet in onze nauw ineengebouwde steden met hare pleintjes, die meer op binnenplaatsen gelijken, en hare stille grachten, zoo smal, dat men de huizen alleen van af de overzijde kan waarnemen, maar toch zoo degelijk en deftig, in haar grootschen eenvoud, zoo weergaloos artistiek door het vlakke en rustige van de lijnen en den daarmede harmonieerenden diepen toon van de gevels.

Maar dat kunnen wij wèl doen door ook in onze groote bouwwerken, zoowel als in onze woonhuizen en winkels, den nationalen stijl te handhaven. Wij hebben in ons eigen land nog te veel merkwaardigs om de bron van studie elders te zoeken; daarvoor nog te veel oude, typische motieven, die als het ware de afspiegeling zijn van den eenvoudigen maar degelijken Hollandschen geest en den stempel drukken op ons zelfstandig volksbestaan. Zonder ernstige studie van datgene wat in het voor onze kunst zoo bloeiende tijdperk is tot stand gebracht, kunnen wij die zelfstandigheid niet behouden, maar zullen integendeel langzamerhand al meer en meer achteruitgaan, totdat wij eindelijk in onze bouwkunst geheel en al zullen zijn opgelost in Fransche wuftheid of Duitsche droogheid. Dit moet zooveel mogelijk worden tegengegaan, maar daarom is het nog niet noodig de uit vroegere dagen bekende vormen getrouw na te volgen; integendeel moet die studie het artistiek gevoel meer en meer ontwikkelen om, geïnspireerd door de oude meesterstukken, nieuwe gedachten te scheppen, passend voor de eischen van onzen nieuwen tijd. Op die wijze worden wij onszelven weder en kunnen daardoor een beschavenden invloed op het publiek uitoefenen, iets waartoe de bouwkunst meer bestemd schijnt dan elke andere kunst, omdat de menigte bepaald gedwongen wordt onze voortbrengselen te zien. Niemand kan worden genoodzaakt een concert bij te wonen, of een tentoonstelling van schilderijen te gaan zien; daarheen gaan alleen de belangstellenden. Het geheele volk echter, belangstellend of niet, wordt genoodzaakt de aan den openbaren weg staande nieuwe gebouwen te zien en, de menschen mogen er in den beginne onverschillig voorbij loopen — wat werkelijk schoon is zal ten slotte de aandacht trekken en de welverdiende lof niet worden onthouden. Dat werkelijk schoon bestaat niet in het gebruik van allerlei natuurlijke steensoorten, in overlading met ornementen en in goud op de muren en de daken, ook al zou dit alles op den duur goed kunnen blijven. Dat werkelijk schoon bestaat in de goede verhoudingen en in den rustigen toon.

Ten slotte nog deze opmerking: Dikwijls wordt er geklaagd, dat het publiek zoo weinig kunstzin bezit en te weing geld over heeft om iets goeds te laten bouwen, doch wij moeten billijk zijn en eens rond zien wat en hoe er alzoo in de laatste jaren is gebouwd. Als we dan opmerken hoe in vele gevallen het fraaie is gezocht in het overmatig gebruik van kostbare materialen, soms met verwaarloozing van de eerste eischen der esthetica, dan roepen wij het den staatsman na: „herziet uzelven"; niet bij het publiek, maar bij ons, bouwkundigen, bestaat gebrek aan kunstzin; wij, die den volke moeten voorlichten en smaak inboezemen, wij begrijpen zelven niet, met hoe weinig middelen oneindig veel is tot stand te brengen en het ware schoone soms juist in dit weinige zit. Keeren wij terug tot onze eigene kunst, trachten wij haar in onze bouwwerken met de moderne eischen in overeenstemming te brengen; dan ontstaat wellicht nog eens ook voor ons land een zuivere nationale richting, vrij van vreemde inspiratiën: *een nieuwe Hollandsche stijl.*

DE „A. et A." TENTOONSTELLING OP HET DAMRAK.

(A. et A.) Wie thans het interieur der Damrakloods zag, zou niet vermoeden dat daar op den 1sten Februari (het is nu 23 Januari) een tentoonstelling geopend zal worden van bouw-, beeld- en schilderkunst (1).

Niets is zoo in staat ons alle illusies van decoratief, goud en bloemen weg te nemen als gapende kisten, rollen en lijsten, die pêle-mêle over een grijzen vloer verstrooid liggen, aangestaard door een groep afgietsels van maskers en koppen, welke grijnzend de mogelijkheid betwijfelen binnen enkele dagen betere plaatsen te erlangen. Zij rekenen echter buiten de opstellers, deze maskers!

Zij begrijpen niet, deze holle tronies, dat alles reeds aanwezig is, dat het denkbeeld van decoratie evenzeer gereed ligt in het brein van den rangschikker als de materialen en stoffen voor de uitvoering in de winkels van Nieuwendijk of Kalverstraat; dat de hand, die straks de uitslagen maakt, reeds uitgestrekt is naar het krijt of houtskool, dat bij Voskuyl in de vitrine op den uitkijk ligt.

Wacht slechts een oogenblik, ongeduldige holkoppen, die wie weet van de hoeveelste verdieping zijn afgeloopen en zich nu op den vloer niet thuis gevoelen, wacht slechts en ge zult spoedig zien hoe met vereende krachten alles aangevat wordt, hoe de versieringsgedachte, nauwlijks het brein ontsnapt, op den grond haar vormen vindt en straks door schaaf en kwast haar volle rijpheid krijgt.

Dan nog hier een „lap" en daar een „veeg" en de beurt is aan de „hang-commissie", die wij veel te hangen en te plaatsen toewenschen om beloond te zijn voor zóóveel *Soesah* en commissie-drukten.

W. Kr.

DE APELDOORNSCHE PRIJSVRAAG.

(A. et A.) Wij vernemen dat het bouwen van de Hervormde kerk te Apeldoorn thans door kerkvoogden definitief is opgedragen aan den heer Jan Verheul Dzn. te Rotterdam, inzender van het ontwerp *Ornuz*. Die opdracht ging vergezeld van de mededeeling dat het bekroonde plan — dat van den heer Du Rieu te 's Hage — voorgoed was terzijde gelegd. Het is ons niet bekend of de heer Du Rieu aan de uitnoodiging van het Kerkbestuur tot omwerking van zijn plan en begrooting heeft gevolg gegeven; de heer Verheul had, zooals bekend is, daarvoor bedankt. Hiermede zal de historie nu wel uit zijn; men mag met grond verwachten dat het kerkgebouw, door Verheul te stichten, zal geven wat het ontwerp belooft (hetgeen lang niet altijd het geval is).

We betreuren het slechts dat het fraaie plan van Berlage niet mede in aanmerking is mogen komen: even eenstemmig als het eerstbekroonde ontwerp in vakkringen en daarbuiten werd te licht bevonden, even algemeen was de waardeering voor Berlage's arbeid.

Met dat al is de geschiedenis der prijsvragen weer met een pikante bijdrage vermeerderd. Gaf reeds het besloten karakter van deze concurrentie reden tot ontevredenheid en verwonderde het velen, dat door Bestuurderen der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aan dergelijk exclusivisme werd medegewerkt door eene benoeming als Jurylid te aanvaarden, — bij het bekend worden van den uitslag, gevolgd door het incident van de zoogenaamd oncollegiale houding des heeren Verheul, kwamen de pennen eerst recht in beweging. Niemand minder dan Dr. Cuypers, daartoe door velen aangezocht, betoogde in eene uitvoerige critiek in het *Bouwkundig*

(1) De tentoonstelling wordt 15 Februari gesloten.

Weekblad de onhoudbaarheid van de door de Jury gemaakte rangregeling tusschen de ontwerpen van de heeren Du Rieu en Berlage.

De weekblad-redactie raakte het hoofd geheel kwijt. Te kwader ure had dit blad zijn beproefd systeem van onthouding in prijsvraagquaesties eens laten varen en zich op het gladde ijs der beschouwingen gewaagd, met het gevolg echter dat het eenige weken achtereen als een ontredderd zeeschip tusschen verschillende meeningen werd heen en weer geslingerd. Het klinkt vermakelijk om in zoo'n geval nog van eens ander's *standpunt* te hooren gewagen; men ziet het echter wel meer van personen, die zelf niet al te vast in de schoenen staan.

Prijsvragen zijn uitstekend; we zullen het stelsel blijven verdedigen en aanbevelen, doch wanneer ze geen beter resultaat kunnen brengen dan hier weer te constateeren is, dan zouden wij ze liever geheel afgeschaft zien. Wij wanhopen echter nog niet aan verbetering. De hier besproken uitslag wijten we geheel aan de onverklaarbare houding van de Jury en aan hare onhandige vrienden. H. G. J.

(A. et A.) BOUWKUNSTBEOORDEELING.

In *„De Portefeuille"*, Weekblad gewijd aan Kunst en Letteren" vonden we de vorige week nº. 1 van eene, naar wij hopen lange serie „Bouwkundige Schetsen", van de hand van onzen bekenden stadgenoot, den architect H. P. Berlage Nzn.

De schrijver stelt zich blijkbaar ten doel zijn lezers, dat is in dit geval het meer ontwikkelde publiek, eenig idee te geven van de grondbeginselen der architectuur. Hoezeer dit noodig is behoeven wij *onzen* lezers wel niet uiteen te zetten; een andere vraag is echter of van dit loffelijk pogen veel heil te verwachten is.

Het nut van redeneeren tot het opwekken of ontwikkelen van smaakgevoel bij de massa mag betwijfeld worden; slechts wanneer het gelukt, hetzij door geschrijf of op wat wijze ook, om belangstelling voor zeker kunstvak te wekken, het te verheffen tot een onderwerp, waarvan de goede toon eischt dat men een en ander afweet, eerst dan mag het pleit als gewonnen worden beschouwd, echter slechts in zooverre dat het grootste deel van het publiek zich moeite zal gaan geven om na te bauwen wat door enkele kenners wordt verkondigd, liever dan door een oppervlakkig eigen oordeel zijn mindere vatbaarheid voor het kunstschoon in quaestie bloot te leggen.

Zoover zijn we echter nog lang niet en wel voornamelijk omdat te onzent het genus *kenners* nog nagenoeg niet aanwezig is. Men zoekt ze natuurlijk in de allereerste plaats onder de bouwkunstenaars zelve, doch ieder die weet uit welke heterogene bestanddeelen ons architecten-corps is samengesteld, zal het niet verwonderen, dat van eenstemmigheid in de beoordeelingen zelden sprake is. Het publiek, hiervan niet onkundig, maakt dus weinig omslag met het uitspreken van een eigen oordeel, erop rekenende, dat het zich steeds op dezen of genen vakman zal kunnen beroepen.

Wij hopen intusschen dat het den heer Berlage, die wij zoowel tot de kenners als tot de kunners rekenen, moge gelukken zijn lezers belangstelling voor het onderwerp in te boezemen, en hen tevens vertrouwd te maken met de groote principes in de architectuur, welker kennis in de bouwkunst, meer dan in eenige andere, voor eene juiste beoordeeling harer werken in de eerste plaats noodig is.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van 21 Januari 1891.

Na opening van de vergadering, werden de notulen der vorige bijeenkomst gelezen en goedgekeurd en ontving de heer A. J. Sanders uit handen van den Voorzitter de bekroning van zijn ontwerp voor een boekenkast, ingezonden onder het motto »Studie". De Voorzitter voegde eenige woorden van waardeering en aanmoediging daaraan toe.

Daarna werd het programma opgemaakt voor de 2e prijsvraag, onderwerp »Schouwburg". Bij deze samenstelling werd uitgegaan van het beginsel om voor de deelnemers zoo min mogelijk beperkende bepalingen te maken, ten einde de prijsvraag voor een ruime studie van het onderwerp geschikt te doen zijn.

De heer E. F. Ehnle had ter kunstbeschouwing aangeboden het vervolg eener serie etsen van W. Steelink. Overigens werden eenige huishoudelijke zaken afgedaan en moesten, wegens het vergevorderde uur, de laatste punten van het convocatiebiljet tot de volgende vergadering worden uitgesteld.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De Gemeenteraad van Dijon heeft met een meerderheid van 17 stemmen tegen 3 besloten tot het doen afbreken van het kasteel, door Lodewijk XI gesticht. Het doel van die afbraak is plaats voor een nieuwen boulevard te verkrijgen. Dit kasteel, boven welks hoofdpoort een zwijnskop is uitgehouwen (zinnebeeld van Lodewijk XII, die den bouw voltooide), werd gedurende de 18e eeuw als staatsgevangenis gebruikt. Onder de personen van naam, die daar een gedwongen verblijf hebben gehouden, telt men de hertogin de Maine, Chevalier d'Eon, Mirabeau en generaal Toussaint l'Ouverture. Later is een deel van het gebouw veranderd in eene kazerne voor de gendarmerie, terwijl een ander gedeelte voor stedelijk museum dient. Vier der groote torens, onder Lodewijk XI gebouwd, bestaan nog, en eene daarvan, de *Tour Guillaume*, heeft vier verdiepingen, waaraan men nog geen verval kan zien. (*N. v. d. D.*)

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De lang voorgenomen en telkens uitgestelde oprichting van een Museum voor kunstnijverheid komt tot stand; de testoonstelling zal eerstdaags gehouden worden in het huis, naast de Academie van Beeldende Kunsten gelegen. Dit huis, toebehoorend aan de familie Van der Heim, is voor dit doel beschikbaar gesteld. Stichters, donateurs, begunstigers en de meeste autoriteiten zijn tegen a. s. Zondag en de twee volgende dagen (25, 26 en 27 Januari), tot een bezoek aan het nieuwe Museum uitgenoodigd.

— Op uitnoodiging van de architecten W. R. van Liefland en J. Verheul Dz, waren Maandagmiddag een aantal ingezetenen bijeengekomen tot het houden eener voorloopige gedachtenwisseling over de door hen ontworpen plannen tot den bouw van een nieuwen schouwburg in de Residentie. De plannen voor de stichting van het gebouw aan den Bezuidenhoutschen weg, op het erf van de villa Suermondt, werden technisch en financieel door hen toegelicht. Het uitvoerige debat leidde vooralsnog tot geen bepaald besluit.

— De hoofdingenieur IJzerman, aan Sumatra's westkust werkzaam, zal een onderzoek instellen naar de beste gelegenheid tot afvoeren van de steenkolen oostwaarts. De heer IJzerman gaat nog deze maand over land naar Siak en zal vermoedelijk half Maart den tocht volbrengen. In het begin van September is hij reeds te Loeboe Ambatjang geweest.

ROTTERDAM. Het bestuur der Academie van beeldende kunsten en technische wetenschappen maakt bekend, dat de driejaarlijksche tentoonstelling van kunstwerken van levende kunstenaars in 1891 te Rotterdam zal worden gehouden in het gebouw der Academie, Coolvest. Zij zal van 17 Mei tot en met 28 Juni geopend zijn, en niet verlengd worden.

De zorg voor alles wat op de tentoonstelling betrekking heeft, is opgedragen aan eene commissie uit het bestuur, bestaande uit de heeren: Mr. W. H. s'Jacob, Chs. Rochussen, A. S. Chabot, J. de Kuyper, P. A. Schipperus, Hend. Veder en den heer Jan Striening als 2de-Secretaris.

MAASTRICHT. Door de heeren Sarolea, ingenieur te Heerlen c. s., is bij Ged. Staten van Limburg concessie aangevraagd tot het ontginnen van steenkolen in de gemeenten Heerlen en Voerendaal over eene terreinsuitgestrektheid van ongeveer 435 hektare.

— Eerst gisteren, den 23 Januari, hebben Gedeputeerde Staten van Limburg de benoeming van een opzichter bij den provincialen Waterstaat ter hand genomen. Reeds in de nommers van dit weekblad, d.d. 5 en 13 September, kwam de oproeping voor, zoodat het dertiental sollicitanten, waaronder 3 civiel-ingenieurs, ruimschoots gelegenheid hebben gehad geduld te oefenen. De civiel-ingenieur Huenges te Venloo werd benoemd.

☞ **Zie verder het Bijvoegsel.**

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië is:

Benoemd: tot ingen. 1e kl. H. P. Mensinga; tot adsp.-ingen. de civiel-ingenieur F. Th. Engel;

Ontslagen: op verzoek, eervol uit 's lands dienst, de ing. 1e kl. bij den Waterstaat H. Ypes.

Overgeplaatst: naar de res. Tegal, met intrekking zijner toevoeging aan den chef der 2e waterstaatsafd. de ops. 3e kl. W. Wolters; naar de res. Banjoemas, met intrekking zijner toevoeging aan den chef der 2e waterstaatsafd., de ops. 2e kl. H. C. van Rheeden.

Toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaatsafd., de ops. 3e kl. W. M. Jordaan en A. G. den Hartog.

— Wegens meer dan vijftien jaren onafgebroken dienst is aan den opziener 2e kl. bij het mijnwezen C. Lentze een tweejarig verlof naar Europa verleend.

— Tot ingenieur, chef van dienst van exploitatie bij de Luik-Maastrichtsche spoorweg-maatschappij is benoemd de heer Ch. Squilbin, thans in gelijke betrekking bij de spoorweg-maatschappij Grand Central Belge.

— De buitengewoon opzichter der genie, H. Timmermans, thans geplaatst te Hellevoetsluis, wordt met 1 Februari a. s. geplaatst te Uithoorn.

— Tot directeur der gemeentereiniging te Meppel, is benoemd de Heer S. H. van der Veen, die tevens opzichter is over de gemeentewerken aldaar.

— Gedeputeerde Staten van Limburg benoemden den Heer Huenges, civiel-ingenieur te Venloo, tot opzichter van den Provincialen Waterstaat.

— Tot opzichter over de werken en eigendommen der gemeente Reden is benoemd de heer W. Honig, opzichter over de gemeentewerken te Arnhem.

— De heer W. J. Brandts te Amsterdam, voormalig leerling der Rijks-normaalschool voor teekenonderwijs, is benoemd tot teekenaar bij de gemeentewerken te 's-Gravenhage.

— Het bestuur der Industrieschool van de Maatschappij voor den werkenden stand te Amsterdam benoemde tot 2e leeraar voor het rechtlijnig en bouwkundig teekenen de heer J. van Reijendam en voor het handteekenen C. A. Lion.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter bij de gemeentewerken te 's-Hage. Jaarwedde ƒ 1000. Adres vóór 1 Februari, aan Burg. en Weth.

— Dijkopzichter der waterkeering van de cal. Hoofdplaat en Thomaespolders. Jaarwedde ƒ 700. Adres bij het bestuur van genoemde polders te Hoofdplaat, vóór 10 Februari.

ADVERTENTIEN.

Prijsvraag „Kleine Villa".

De niet-bekroonde antwoorden op bovenstaande, door de Vereeniging »Architectura" te 's-Gravenhage uitgeschreven prijsvraag, kunnen door de inzenders — **onder opgave van het Correspondentie-adres** — bij den ondergeteekende worden afgehaald, van af Maandag 26 Januari 1891.

De 1e Secretaris,
J. BROUWER,
Hugo de Grootstraat 57, Den Haag.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 12 Februari 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek Nº. 2.

De levering franco Arnhem van goot- en trottoirbanden van Niedermendiger steen en van hardsteen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen tegen betaling van ƒ 0.75 per stel ter Secretarie verkrijgbaar.

Het DOOPSGEZIND KERKBESTUUR te *DEVENTER* noodigt belangstellenden uit tot het **bezichtigen** van de

ingezonden plannen

voor den **bouw eener nieuwe kerk aan den Penninkshoek** op **Zondag 25** en **Maandag 26 Januari**, van 11 tot 4 ure, op de bovenzaal der Societeit **Herensingel** te DEVENTER.

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 2 Februari 1891**, des namiddags ten twee ure, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule), worden **AANBESTEED:**

Volgens bestek Nº. 470.

de levering van diverse houten balken, stammen en planken, ten behoeve van onze werkplaatsen te Haarlem in den loop van het jaar 1891 benoodigd.

Het Bestek is ad ƒ 0.50 verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau „Tractie en Materieel", Kamer Nº. 191 in voormeld gebouw.

Inlichtingen worden verstrekt door den Ingenieur van de werkplaats te HAARLEM.

De Administrateur.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET- en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & Cº.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt, is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**. is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie Opmerker 13 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

DE LINT & Co.
Oostzeedijk 248, Rotterdam
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** en ZWEEDSCH GRANIET.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*,
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Haefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 68 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het BESTE Houtbederfwerend middel.
FRED. STIELTJES & Co. Amsterdam.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — Gouden Medaille Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren, Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn*.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.M.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jcz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH, Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ses gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Bijeenkomst der Schetsclub op Maandag 2 Februari, des avonds te 7½ uren, in het Genootschapslokaal, American hotel, Amsterdam.

De Secretaris der Schetsclub,
J. C. D. di Gazar.

2e. De 947e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag den 4en Februari, des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Lezing, te houden door den heer A. N. Godefroy, eerelid van het Genootschap. Onderwerp: „Het verband tusschen Bouw- en Wiskunde".

c. Kunstbeschouwing, te geven door den heer A. N. Godefroy, dienende als toelichting van genoemde lezing; *Prisse d'Avennes*, „L'art Arabe de Kaire", benevens eenige afbeeldingen van Nederlandsche kunst, van H. de Keijzer en anderen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

BERICHT

Het Bestuur van het Genootschap maakt bekend, dat de tentoonstelling van Bouw-, Schilder-, Beeldhouwkunst enz. voor invité's en inzenders, en voor de leden met dames op vertoon van hun diploma, zal geopend worden op Zondag 1 Februari a. s., des namiddags te 1½ uren. De tentoonstelling zal voor het publiek geopend zijn van Maandag 2 tot en met Zondag 15 Februari, van des morgens 10 tot des namiddags 4 uren. De tentoonstelling wordt gehouden in het tijdelijk tentoonstellingsgebouw, Damrak, te Amsterdam.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

VERBETERING.

In het verslag van de laatste Genootschapsvergadering wordt de heer Paul de Jongh genoemd als degene, die de wenschelijkheid ter sprake bracht om bij de inzendingen ter tentoonstelling, de namen der teekenaars nevens die der ontwerpers op de teekeningen te doen voorkomen. Dit moet zijn de heer M. de Jongh.

FRIEDRICH FREIHERR VON SCHMIDT.

(A. et A.) Het betrekkelijk groot aantal mannen van beteekenis, dat in het pas begonnen jaar reeds den tol der natuur betaalde, werd deze week nog vergroot door het overlijden van een beroemd architect.

Den 23sten Januari stierf te Weenen, in den ouderdom van 66 jaren en na een langdurig lijden, de Dombaumeister, Professor und K. K. Oberbaurath, Friedrich Freiherr von Schmidt.

Met hem is weder een der coryphеeën van de Weener school heengegaan: Semper, Ferstel en Förster gingen hem reeds voor; de grijze Hansen en Hasenauer zijn nu nog over van degenen, die de grootsche bouwbeweging in de Oostenrijksche hoofdstad leidden.

Als Gothiker stond Von Schmidt, te midden van deze kunstenaarstrits, vrijwel alleen; toch wist hij zich eene overwegende positie te verschaffen en kan hij beschouwd worden als de baanbreker en het erkende hoofd van de nieuw-Gothische school in geheel Duitschland.

Schmidt werd geboren in Wurtemberg, waar zijn vader de betrekking van Luthersch predikant bekleedde. Waren niet vermogende personen, die den grooten aanleg van den jongeling ontdekten, te hulp gekomen, dan zou het den vader niet mogelijk geweest zijn, de kosten van eene behoorlijke opleiding te dragen; nu kreeg de zoon echter gelegenheid de Polytechnische school te Stuttgart te bezoeken, en na volbrachte studiën werd Schmidt als steenhouwer in de *bauhütte* aan den Keulschen Dom aangesteld, alwaar hem, om zijn uitstekend werk, al spoedig de moeilijkste opgaven werden toevertrouwd.

Nauwlijks 30 jaren oud, dong hij mede in de bekende prijsvraag voor de Weener *Votiv-kirche*, waar Ferstel den eersten prijs behaalde. Het ontwerp van

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Schmidt werd met den derden prijs bekroond en spoedig daarop werd de meester naar de kunstacademie te Milaan beroepen.

De oorlog, welke een jaar later uitbrak, noodzaakte Schmidt Italië te verlaten en een hoogleeraarsambt te Weenen te aanvaarden. Spoedig werd hij hier met belangrijke bouwwerken belast. Het gebouw der Lazzaristen-congregatie opende de rij en met dit schoone werk had hij zooveel succes, dat hem ook de bouw der St.-Othmarkerk werd opgedragen. In denzelfden tijd bouwde hij twee andere kerken: een in de wijk Brigittenau en een in de voorstad Fünfhausen, allen in Gothischen stijl, doch van zoo eigenaardige opvatting, dat de buitengewone begaafdheid van den meester er luide uit spreekt. Eene kerk van eenigszins lateren tijd, in de voorstad Wäkring, wordt eveneens hoog geroemd. Naar zijne ontwerpen werden verder gebouwd: een kerk te Graz, een Dom in eene Chineesche stad, de katholieke kerk te Weimar, de kerken te Wildbad-Gastein, Boukarest, Innsbrück, Dortmund, Malmö, de slotkapel van de hertogin van Braband enz. Bovendien vond hij nog tijd om belangrijke restauratie-werken aan den Stefanusdom te Weenen uit te voeren en, toen de vroegere dombouwmeester stierf, werd Schmidt tot diens opvolger benoemd. In deze betrekking wist hij, met betrekkelijk geringe middelen, grootsche zaken tot stand te brengen, zoodat ook aan dit monument de naam van den meester zal verbonden blijven.

Ook op het gebied van den profaanbouw was Schmidt met uitstekend gevolg werkzaam Het monumentale Weener raadhuis en het bouwwerk, dat hij op de plaats van het afgebrande Ringtheater stichtte, behooren tot de edelste werken van de nieuwere architectuur. Het zijn ware paarlen der Gothiek en ieder, die ze slechts eenmaal mocht aanschouwen, blijven ze onvergetelijk. Ook het academische gymnasium, een gebouw welks inrichting als onovertroffen wordt geroemd, benevens verschillende fraaie woonpaleizen aan de Ringstrasse zijn van zijn hand.

Op het prijsvraag-ontwerp voor het nieuwe raadhuis schreef hij het motto: *Saxa loquuntur*, en inderdaad „spreken de steenen" van Schmidt; zij verkondigen den roem van hem, die ze tot een zoo verheven geheel wist samen te voegen; zij stemmen tot weemoed bij het verscheiden van een man, die in den volsten zin des woords artist en bovendien een edel mensch was.

De school van Schmidt heeft zich in de laatste jaren in geheel Duitschland eene eerste plaats veroverd. Een aanzienlijke schare jongere architecten drukken zijn voetstappen en zullen zijn kunstprincipes ook in de toekomst in eere houden.

Bij zijn leven heeft het den meester niet aan waardeering ontbroken. Wezen wij reeds op de veelvuldige en onbekrompen wijze, waarop het Schmidt vergund was zijn ideeën te verwezenlijken, hetgeen wel steeds voor den architect de meest gewenschte onderscheiding zal blijven — van hoogerhand ontving hij verschillende ridderorden; hij werd door den Keizer van Oostenrijk in den adelstand verheven en later voor het leven tot lid van het Heerenhuis benoemd.

HET MUSEUM VAN KUNSTNIJVERHEID TE 'S-GRAVENHAGE.

Mijne gedachten waren nog geheel vervuld met den droeven gang naar *Eik en Duinen*, waar wij een afscheidsgroet hadden gebracht aan den edelen Verniers van der Loeff, toen ik Maandagmiddag even vóór drieën het Museum van Kunstnijverheid binnentrad.

Een mijner kennissen, die mij op den voet volgde, klopte mij bij den ingang op den schouder en voegde mij glimlachend toe: „Ja meneer; lang verwacht, maar toch gekregen" en liet er dadelijk op volgen: „Ik heb er een aardig duitje aan gegeven, maar.... het is goed besteed."

Een en ander liet mij vrijwel koud en met een onverschillig: „Zóó, we zullen zien", ging ik naar binnen.

Tot mijn leedwezen moet ik u verklaren, nimmer onder de voorstanders van een nieuw museum te hebben behoord, en mijn bezoek aan de tentoongestelde voorwerpen van kunstnijverheid heeft in mijne opvatting niet de minste verandering gebracht.

De Residentie bezit op het gebied van musea m. i. voor de Hagenaars *genoeg*, ja wellicht reeds *te veel*.

Lees de maandelijksche of jaarlijksche statistische opgaven van het aantal bezoekers; trek er de vreemdelingen af en ik geloof — of beter gezegd, ik ben er zeker van — dat de Haagsche kunstliefhebbers zóó gering in aantal zijn, dat zij geen nieuw museum verdienen.

Maar de vreemdeling!

Tegenover hem ben ik in dat opzicht wellicht pessimistisch. Toch geloof ik, dat mét of zonder Museum van Kunstnijverheid, het aantal bezoekers van de Residentie noch zal toenemen, noch zal afnemen.

Tot zoover eene „persoonlijke" opinie!

Het Museum van Kunstnijverheid der Academie van Beeldende Kunsten, opgericht zoowel ten behoeve van het onderwijs als van het publiek, omvat:

a. oorspronkelijke en gekopiëerde voortbrengselen van oude en nieuwe kunstnijverheid;
b. afgietsels en reproductiën;
c. prenten en teekeningen;
d. boeken en plaatwerken, op de kunstnijverheid betrekking hebbende.

Reeds vóór 1885 waren pogingen gedaan om het museum op te richten. Het leggen van den grondslag, die ten slotte mocht leiden tot het stichtingsbesluit, dagteekent van eene vergadering, die den 16den Februari van gemeld jaar gehouden werd door de Haagsche Afdeeling van de Vereeniging voor Fabrieks- en Handwerksnijverheid.

De heer Grandia schetste in die bijeenkomst wat met de oprichting van een Museum beoogd werd. Eene Commissie van voorbereiding uit het Bestuur dier Afdeeling werd benoemd en eenigen tijd daarna uitgebreid door toetreding van gedelegeerden uit den Raad van Bestuur der Academie van Beeldende Kunsten en uit de Besturen van het Departement 's Gravenhage der *Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, der Haagsche Afdeeling van de *Maatschappij ter bevordering van Bouwkunst* en der Vereeniging *Arti et Industriae*. Nadat de toenmalige Burgemeester, Mr. J. G. Patijn, van deze Commissie de leiding had op zich genomen, werd den 28sten Juni 1886 op het raadhuis de eerste constitueerende vergadering gehouden, waartoe ook was uitgenoodigd Jhr. Mr. V. de Stuers en die verder werd bijgewoond door de heeren Patijn, G. H. Bauer, A. P. Godon, Joh. Gram, G. P. Grandia, P. A. Haaxman Jr., J. van Lith Jr., F. H. van Malsen, H. P. Mutters, Joh. Mutters Jr., J. J. van Nieukerken en A. W. Stortenbeker.

Het in deze vergadering benoemde voorloopig bestuur meende de zaak voorshands te moeten laten rusten met het oog op de in wording zijnde nationale tentoonstelling van kunstnijverheid, waarvan men den uitslag wenschte af te wachten.

Zoodra zekerheid verkregen was omtrent het welslagen dier onderneming, kwam de commissie van voorbereiding nog herhaalde malen bijeen en werd eindelijk in Maart 1890 besloten tot de oprichting van het museum.

Het bestuur bestaat uit de heeren Jhr. Mr. Victor de Stuers, Voorzitter, P. A. Haaxman Jr., Secretaris en de leden Mr. C. J. E. en Mr. O. Graaf van Bijlandt, A. P. Godon, J. J. Heldring, F. H. van Malsen, J. J. van Nieukerken en W. C. Snouck Hurgronje.

De verzameling voorwerpen moge klein zijn — c'est clair comme du chocolat — toch komt een woord van lof toe aan den Voorzitter voor de rangschikking. Het opstellen en inventariseeren is geschied door den heer Mialaret, hoofdleeraar aan de Academie, die zich welwillend en geheel belangloos met die taak belastte

Voorts zij vermeld, dat de commissie van den directeur der Academie, den heer A. van Delden, steeds met de meeste bereidvaardigheid hulp ondervond, waar zij meende die te moeten inroepen.

Door tusschenkomst van den Voorzitter, die zijn verblijf te Parijs tijdens de wereldtentoonstelling aldaar voor het museum ten nutte maakte, zijn aangekocht eenige voortreffelijke specimina van moderne kunstnijverheid in aarde-, glas- en tinwerk, welke om hunne oorspronkelijke en fraaie vormen en decoratie op de Parijsche tentoonstelling algemeen de aandacht trokken.

Van de Parijsche „Union Centrale des Arts décoratifs" is aangekocht eene uitgezochte verzameling afgietsels naar schoone kunstvoortbrengselen uit Chateau de Rambouillet, Louvre, Chateau d'Anet, Palais de Versailles en Hotel Carnavallet.

De fabrikanten Eugène Hallette te Coudry en Robert West te Calais gaven fraai kantwerk ten geschenke. Joh. Merkelbach te Utrecht heeft door hem vervaardigd geciseleerd leder in bruikleen afgestaan. Een terra-cotta schoorsteenmantel uit het begin der 18e eeuw leverde de heer J. J. van Nieukerken.

Het Rijk zorgde voor fragmenten van het Heilige Graf in de Domkerk te Utrecht, van het poortje van het binnengasthuis en tympan van het St. Eloisgasthuis aldaar (15e eeuw) en voor uitstekend geslaagde afgietsels van in de rijksmusea aanwezige gedreven zilveren schotels en bekers.

Niet onaardig zijn de statuten van Graven en Gravinnen van Holland (Rijksmuseum „brons") die wellicht afkomstig zijn van het praalgraaf van Jacoba van Beieren uit de Hofkapel te 's-Hage.

Het leeuwendeel der schenkingen heeft men te danken aan den Voorzitter, die (behalve een viertal schouwkasten) een belangrijk deel, te veel om te noemen, van zijne particuliere verzameling aan de instelling afstond.

Onder de voornaamste inzenders noemen wij verder nog de Commissie voor het kunstnijverheidsmuseum te Utrecht, Jhr. H. Th. Hora Siccama, Jhr. van Karnebeek, Jhr. A. de Stuers te Parijs en J. G. Frederiks te Middelburg.

Twee benedenkamers en drie vertrekken op de eerste verdieping van de vroegere woning van Jhr. Van der Velden, grenzende aan de Academie, bevatten de bijeengebrachte kunstvoorwerpen.

Als deel van de Academie van beeldende kunsten *„ten behoeve van het onderwijs"*, zijn wij met de stichting ingenomen.

Wil men echter van „museum" spreken en de instelling tegen eenig entree voor het publiek openstellen, dan vreezen wij voor fiasco, tenzij men aan den ingang in kolossaal schrift leze:

„Si l'on n'a pas ce qu'on aime, on aime ce qu'on a."

PRIJSVRAGEN.

KERKGEBOUW VOOR DE DOOPSGEZINDE GEMEENTE TE DEVENTER.

De veertig antwoorden, op bovengenoemde prijsvraag ingekomen, werden Zondag 25 en Maandag 26 Januari op de bovenzaal der Sociëteit Hereeniging te Deventer tentoongesteld en vooral des Zondags ontbrak het niet aan belangstellende bezoekers, waardoor het nu en dan moeite kostte zich een weg te banen tusschen de schragen, waarop de plannen waren tentoongesteld.

En toch gaf de rangschikking, waarbij met de verhoudingen en de verlichting der zaal rekening gehouden moest worden, geene aanleiding tot bedenkingen. Met de minder aanprijzenswaardige gewoonte, die dikwerf bij dergelijke tentoonstellingen gevolgd wordt, om een toegangsprijs te heffen, was gebroken en het rapport van de Jury van beoordeeling lag ter visie. Wij laten hieronder den inhoud van dit stuk volgen, daar de lezing wellicht van belang is voor hen, die verhinderd werden de tentoonstelling te bezoeken of het voornemen hebben de plannen te Amsterdam te bezichtigen.

Het rapport, opgemaakt door de heeren C. Muysken, Voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, F. J. Nieuwenhuis directeur der gemeentewerken te Utrecht en J. A. Mulock Houwer, gemeente-bouwmeester te Deventer, luidt als volgt:

De Jury, door u benoemd ter beoordeeling van de plannen, ingekomen als antwoord op de prijsvraag voor een kerkgebouw ten dienste uwer Gemeente, heeft de eer u het volgend verslag aan te bieden:

In het veertigtal ingekomen projecten vindt men het vraagstuk, in het programma gesteld, op zeer onderscheiden wijzen opgelost. Zoowel wat betreft de practische indeeling, als de architectonische ontwikkeling, hebben deze plannen een zeer verschillende waarde. Onzen algemeenen indruk kunnen wij in de volgende beschouwing neerleggen.

Voor den plattegrond van de eigenlijke kerkruimte treden twee hoofdvormen op den voorgrond, namelijk die van den langwerpigen rechthoek en de centrale vorm als de regelmatige achthoek, of een daaraan ontleende vorm. Wegens de eischen der acoustiek meenden wij aan de eerste oplossing de voorkeur te moeten geven. Bij de betrekkelijk beperkte afmetingen van het gebouw, behoort de algemeene vorm der kerk en de plaats van den spreker zoo gekozen te worden, dat de geluidgolven zich zoo ver mogelijk ongehinderd kunnen voortplanten.

Toch is bij sommige plannen met rechthoekigen grondvorm deze eisch verwaarloosd en de spreekplaats in de midden van een der lange zijden aangebracht.

Terwijl bij de meerderheid de lengte-as der kerk evenwijdig genomen is met de as der hoofdpoort, is deze bij anderen ongeveer loodrecht daarop aangenomen. De laatste opvatting scheen ons moeilijk tot een gunstig resultaat te kunnen leiden; ze brengt bijna onvermijdelijk mede, het plaatsen van de hoofddeur in het midden van een der langszijden en daarbij een leelijke doorsnijding der kerk door gangpaden.

De distributie der zitplaatsen is niet altijd oordeelkundig uitgevoerd; meermalen zijn deze, onbeschut voor tocht, onmiddellijk tegen zijwanden met lichtramen geplaatst; somwijlen is de spreker moeilijk te zien van de zitplaats. Dan weer verdeelt men het publiek voor de oogen van den predikant in twee helften, door het aanbrengen van een gangpad midden door de kerk. De niet te groote afmetingen van het terrein heeft sommigen verleid buitenmuren met lichtramen dichter bij naburige erven te plaatsen, dan het Burgerlijk Wetboek toelaat.

Voor de ruimte voor het verwarmingstoestel en de brandstoffenbergplaats is dikwijls op den beganen grond een te voorname plaats ingeruimd, terwijl toch bij de

meeste wijzen van verwarming een ligging in het sous-terrein preferabel, zoo niet een absoluut vereischte geacht moet worden.

Vele ontwerpers hebben niet genoeg rekening gehouden met de ingesloten ligging van het bouwterrein en te veel werk gemaakt van de façaden. Zelfs hebben sommigen gebouwen met torens ontworpen.

Het bevreemdde ons dat geen der mededingers bij het ontwerpen van buiten- of binnenordonnantiën zich heeft laten inspireeren door de karakteristieke vormen van de oude façade aan den Penninkshoek.

Bij vele projecten ontlokten de kapconstructiën ons ernstige bedenkingen.

Teneinde op geleidelijke wijze tot een conclusie te komen is door ons, na een algemeen overzicht, een schifting gemaakt tusschen de verschillende plannen en daarbij hebben wij 13 plannen overgehouden, die wij meenden nader te moeten beoordeelen. Bij de opsomming dezer dertien projecten, voegen wij hier terstond de opmerkingen, waardoor wij tot ons eindoordeel kwamen.

N°. 23. *Twee driehoeken in cirkel* (figuur). Bij dit project is de kerk met de lengte-as loodrecht geplaatst op de richting van de hoofdpoort, waardoor aan het project de gebreken kleven, welke die dispositie medebrengt.

N°. 16. *Menno Simons.* Deze kerk heeft den minder gewenschten centralen vorm, de banken zijn niet alle doelmatig geplaatst; de achteruitgang is niet geschikt voor de kerkgangers. De kapconstructie is zwak. Het teekenwerk is verdienstelijk.

N°. 13. *Theo.* Met uitzondering der kap lijdt dit plan aan dezelfde gebreken. De gewijzigde plattegrond met verschoven as is beter dan het uitgewerkte plan, aangezien hierbij de lichtramen te dicht komen bij de naburige erven. De aangebrachte toren is overdaad.

N°. 39. *Memo.* De overdekte verbinding tusschen poort en vestibule is niet aangegeven. De zeshoekige vorm der catechisatiekamer is niet gemotiveerd. De distributie der banken volgens het bijgevoegde plan *A* is beter dan die in het uitgewerkte. De kerk is vrij laag.

N°. 10. *Ibis.* De plattegrond is door noodelooze ruimte-verspilling uitgerekt tot bijna het geheele bouwterrein ingenomen is. De eenzame zitplaatsen in de zijbeuken geven aan deze nevenhallen geen recht van bestaan. De uitgang aan de zijde van de Spijkerboorsteeg kan niet dienen als achteruitgang voor de kerk. Het project verraadt een talentvolle hand.

N°. 1. *Quadraat.* De breede segmentbogen boven de zitplaatsen terzijde zijn niet fraai. De nabootsing in stuc van netgewelven komt ons niet rationeel voor. Ook is het plafond te verdeeld ten opzichte van de vlakke wanden. De kapconstructie is zwak.

N°. 14. *S.* De kerk is ondoelmatig breed. De achteruitgang is niet geschikt voor de kerk. De plaats van den predikant onder het orgel, onder een vrij lage nis, wordt niet gunstig geoordeeld.

N°. 20. *Con Amore.* De distributie, onsymmetrisch ten opzichte der lengte-as, is niet gelukkig. Voor entree en vestibule is te veel ruimte opgeofferd. De lijnen der zichtbare overkapping zijn niet fraai. Het spreekgestoelte heeft voor in een nis niet de meest aangewezen plaats verkregen.

N°. 40. *St.-Lucas.* De distributie is hoogst eenvoudig. De plaatsing der banken langs de buitenmuren had kunnen vermeden worden. De orgelnis is ongeschikt voor het plaatsen van een grooter orgel dan het bestaande. De vernauwing van de doorgang tusschen poort en vestibule doet kwaad aan den indruk der entree. De kapconstructie vereischt versterking. De architectuur der gevels is te rijk en niet zeer stijlvol.

N°. 36. *Twee doorevengestrengelde cirkels, waarbinnen eene ruit* (figuur). De catechisatiekamer is niet gunstig verlicht. Er is eenige disharmonie tusschen de vormen der verschillende bouwdeelen en de schaal, waarop zij zijn uitgevoerd. Door de breede dammen tusschen de ramen, zal de verlichting der kerk te spaarzaam zijn.

N°. 4. *Cirkel* (figuur). De vorm der kerk is doelmatig. De ramen staan aan één der zijwanden te dicht bij het aangrenzend erf. De kapconstructie is te zwak en zou versterking door trekstangen eischen. De wijze van overwelving is niet onverdienstelijk, doch eenigszins gezocht. Zoowel binnen als buiten maakt de architectuur een goeden indruk.

N°. 6. *Geen dorre blom is welkom.* De plattegrond is doelmatig, zoo ook de verdeeling der zitplaatsen, de spreekplaats voor den predikant en de ruimte voor het orgel. Aan de kerkwanden is door de daarvoor geplaatste halfzuilen met daarop rustende bogen een rijk relief gegeven. De overige architectonische behandeling is eenvoudig en degelijk; wij merken alleen op, dat de ondersteuning van het voetpunt der kapspanten wat gekunsteld is. Het gedeelte van den plattegrond, waarin gelegen is de wachtkamer van den predikant met portaal en gang, zou met een kleine wijziging te verbeteren zijn. Een der kerkvensters komt dichter dan 2 meter bij een naburig erf. Het gebrek zou te verbeteren zijn, door eene kleine inkrimping in de breedte van de kerk, waaraan deze toch wel eenige behoefte heeft.

Het is u reeds bekend, dat wij het laatst behandelde plan den prijs waardig gekeurd hebben en het plan n°. 4, motto *cirkel* (figuur), de premie.

Munt het plan n°. 6 onzes inziens boven allen uit, terwijl de daaraan klevende gebreken van ondergeschikten aard zijn en gemakkelijk te verhelpen zijn, de toekenning der premie aan n°. 4 geschiedde eerst na ernstige overweging van de waarde der verschillende gebreken en deugden van dat plan, in vergelijking met andere projecten. Ten slotte hebben de aantrekkelijke vormen der architectuur buiten en binnen van het bewuste plan den doorslag gegeven.

De algemeene indruk van de tentoonstelling was bevredigend, al kan het niet geloochend worden dat er veel kaf onder het koren gevonden werd. Over de toekenning van prijs en premie deelen wij het gevoelen van de Jury en alleen op de schifting van de dertien ontwerpen, die de eer eener nadere bespreking waardig gekeurd werden, veroorloven wij ons bemerking te maken. Wij gaan daarbij van de veronderstelling uit dat dit dertiental, naar de meening van de Jury, eene hoogere waarde had dan de overige plannen, waaraan geen enkel woord gewijd werd en dit is ons inziens niet in allen deele het geval.

De bouwkundigen, die zich moeite geven eene prijsvraag te beantwoorden, hebben eenig recht dat hun werk beoordeeld wordt en dat hun de critiek der Jury met een enkel woord wordt medegedeeld. De daaraan verbonden arbeid is niet van dien omvang, dat de Jury zich aan dezen billijken wensch onttrekken kan en het zou voorzeker tot aanmoediging strekken als zij voor het vervolg in dien geest haar taak zou willen opvatten.

In art. 2 van het programma wordt voorgeschreven dat het kerkgebouw inwendig eenvoudig moet worden ingericht en dat uitwendig, wegens de ingesloten ligging van het bouwterrein, alle versiering nagenoeg overbodig wordt geacht. De ontwerpers hebben dezen wenk ter harte genomen, en ook met het oog op de

bouwsom hebben zij voor buiten- en binnenordonnantiën geene motieven ontleend aan de karakteristieke vormen aan de oude façade aan den Penninkshoek. Was dit geschied, dan zou de raming van kosten het vastgestelde cijfer hebben overschreden en het ontwerp uit dien hoofde moeten worden terzijde gelegd.

Het is waarlijk te verwonderen dat niet meer ontwerpers een toren op of bij het kerkgebouw hebben geplaatst, te meer daar bij de bouwwerken van den tegenwoordigen tijd eene voorliefde voor torens, erkers en uitbouwen heerscht, al strekt zij niet altijd om het aanzien te verhoogen. Bij een kerkgebouw is een toren zeer gepast, maar in het onderhavige geval was hij onnoodig, daar het bouwterrein aan alle zijden door gebouwen wordt ingesloten en het vastgestelde cijfer van kosten op bezuiniging bedacht deed zijn.

Alles te zamen vattende, vermeenen wij het kerkbestuur met den uitslag der prijsuitschrijving geluk te mogen wenschen.

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van 22 Januari 1891.

De Voorzitter opende de vergadering en, nadat de nieuwe leden op de gebruikelijke wijze geïnstalleerd zijn, werden de notulen der vorige vergadering voorgelezen en onveranderd goedgekeurd. Verder werd medegedeeld dat de algemeene vergadering om bijzondere redenen, tot nader te bepalen datum, is uitgesteld.

Alsnu verzocht de Voorzitter de attentie der aanwezigen voor de voordracht, hedenavond door den heer A. F. Gips van Bergen-op-Zoom te houden over Japansche Kunst.

Tot kort geleden was deze kunst eene weinig bekende, en spreker betreurde het ten zeerste dat de voorbeelden, die onder de oogen van het publiek in daartoe speciaal opgerichte bazars werden gebracht, doorgaans zoo verhasterd of gebrekkig waren, dat het hem niet verwondert indien de meesten zijner toehoorders voor deze kunst weinig gevoelen, althans minder dan waarop zij overeenkomstig hare waarde aanspraak mag en kan maken.

Het waren de Parijzenaars met den hun aangeboren smaak voor kunst, die de eerste stappen deden om deze kunst door woord en beeld zoodanig bij de Westersche kunsten te introduceeren, dat ze gewaardeerd werd om de eminente kunstvolle scheppingen, waaraan zij zoo ruimschoots tal van voorbeelden kan bijbrengen. Ten einde haar echter goed te beoordeelen, is het wenschelijk haar in het land zelf te aanschouwen.

Het is eene geheel op zichzelf staande kunstuiting, die langen tijd slechts in eigen boezem bekend was, waarin het decoratief element sterk predomineert en waarin de latere aanraking met Europeesche beschaving helaas hier en daar afwijkingen heeft doen ontstaan die in originaliteit en smaakvolle opvatting den toets der nationale richting niet kunnen doorstaan. Daar eene uitgebreide behandeling der Japansche architectuur spreker te ver zou leiden, stipt hij slechts aan, dat zij den beschouwer een zeer schilderachtig effect geeft, zoowel wat de keuze der ligging als de opvatting van het geheel betreft. De woonhuizen hebben doorgaans slechts eene verdieping en zijn ten opzichte der omringende natuur meestal zóó gelegen en in zoodanige kleuren geschilderd, dat zij hiermede een geheel vormen. De inwendige distributie is zeer eenvoudig, terwijl licht, lucht, ruimte en comfort op den voorgrond staan. Tafels en stoelen ontbreken, terwijl het houtwerk veelal blank is afgewerkt en de spijkerkoppen door eene bronzen bekleeding aan het gezicht onttrokken zijn.

In het woonvertrek bevinden zich slechts de meest noodzakelijke voorwerpen alsmede eenige vazen, tot plaatsing van bloemen. De buitendeuren kunnen doorgaans wegschuiven en geven toegang tot veranda's, kwistig met bloemen en hangplanten versierd. Bijna alle binnenmuren kunnen worden weggenomen, waardoor verschillende apartementen te formeeren zijn. De eenige vaste muur is voorzien van eenige kasten en een nis vlak over den ingang, waarin doorgaans een of ander bronzen beeld op rijk versierd voetstuk geplaatst is.

De wanden zijn bespannen met effen doeken, en meestal beschilderd met gevarieerde voorstellingen in waterverf. De trap opgaande, komt men aan de eenige verdieping, waar zich behoudens andere vertrekken ook de slaapkamer bevindt; de legerstede bestaat uit een soort matras met een uitgeholde plank aan het hoofdeinde, ten einde den hals der vrouwen bij het rusten te dragen, opdat het zeer ingewikkelde hoofdtooisel niet in de war gerake. De buitenwanden bestaan uit eene soort pleister, vermengd met gehakt stroo, en het dak uit zware naast elkander geplaatste balken, die, door de felle zonnehitte uitgedroogd, bij het minste zuchtje een piepend geluid geven. Een der vertrekken is veelal bestemd tot bewaring van bijzondere kostbaarheden en versieringen, die slechts bij bezoek in de woonvertrekken getaleerd worden. In het vaatwerk en andere voorwerpen van dagelijksch gebruik heerscht somtijds de meest overdadige weelde.

Deze kunst vindt haar eenige leermeesteres in de natuur, en wordt nu eens toegepast zuiver overeenkomstig de werkelijkheid, en dan meer in gestyliseerden vorm aangebracht. Alles wat in de natuur voorkomt, vormt voor hen een motief van versiering. De natuur wordt tot in de kleinste details door hen bestudeerd en den kinderen reeds van hunne jeugd af aan erop gewezen grooten eerbied te hebben voor alles wat zij te zien geeft. De studie en het weergeven is zoo juist en getrouw, dat men, bij de toepassing van niet inheemsche motieven van dieren of planten, aanstonds kan zien dat de fantasie erbij in het spel is geweest of dat zij het bij overlevering hebben aangenomen.

Spreker behandelde de voornaamste planten en dieren, bij hen in toepassing als versieringsmotieven, alsmede de menschelijke figuur en de mythologische voorstellingen, bij welke beschouwing het decoratieve karakter steeds zoer sterk te herkennen is, dat door anderen dikwijls ten onrechte als gebrek van technische uitvoering den Japanners verweten wordt. Spreker helderde een en ander op met eenige eigenhandig gemaakte schetsen en tal van schoone afbeeldingen, waaruit zeer klaar blijkt dat »symmetrie" bij hen een onbekende zaak is, en wij de verbazende accuratesse van teekening, alsmede de hooge ontwikkeling van kleurgevoel zoowel in gedachte als in techniek, niet genoeg kunnen bewonderen. De Japanner heeft eene zeldzame voorliefde tot het kweeken van vrucht- en andere boomen in miniatuurvorm, terwijl hij tegelijkertijd enkele bloemen tot een maximum in afmeting aankweekt.

Zoo bijv. kweekt hij de pruimenboom op 80 millimeters hoogte in vollen bloei, en weet verschillende bloemen tot de grootte van een koolplant te brengen. Zijn gevoel voor bloemen is zoo sterk ontwikkeld dat hij doorgaans de vrucht er voor versmaadt.

Een Parijsch schrijver noemt de Japanners de »grootste decorateurs der wereld", wat volgens sprekers oordeel, opgevat in de goede beteekenis van het woord, voor vlakversiering volkomen waar is. Bij de nauwlettende studie der scheppingen in deze kunst ontmoet de kunstenaar zulk een uitgebreid veld van nieuwe motieven, geheel afwijkende van de bestaande, dat zij wat originaliteit en compositie betreft op dezen naam zeker aanspraak kunnen maken. Dit geeft spreker aanleiding tot het treden in eene vergelijking van de »decoratieve kunst" met de eigenlijke »schilderkunst"; crop lettende dat de grootste kunstwerken op ieder gebied van een Phidias, Raphael, Michel Angelo, en zoovele anderen der klassieken, doorgaans een decoratief karakter dragen en met een decoratief doel gemaakt werden, vermeent hij dat deze kunst niet beschouwd moet worden als een onderdeel van de schilderkunst, maar dat zij daarmede op gelijke lijn mag geplaatst worden. In de hoop dat spreker door zijne bijdrage bij alle aanwezigen de Japansche kunst, zoo dikwijls miskend, in hunne achting heeft doen rijzen, sluit hij zijne rede, onder daverende toejuichingen.

Namens de Vergadering werd hem door den Voorziter de oprechte dank betuigd voor zijne interessante bijdrage, waardoor de leden in de geheimen eener kunst werden ingeleid, die na al het gehoorde ontegenzeglijk alle waardeering verdient en op hoogen prijs gesteld moet worden door ieder, die de kunst beoefent.

Na ballotage werden vervolgens 2 nieuwe candidaten tot leden der Vereeniging aangenomen, en bracht de 1e-Secretaris namens den Ex-voorzitter, den heer J. C. van Wijk, welgemeenden dank aan hen, die hem bij den aanvang van het nieuwe jaar blijken van belangstelling hadden doen toekomen.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van Zaterdag 24 Januari 1891.

Door bijzondere omstandigheden had deze eerste vergadering voor 1891 nu eerst plaats; de Voorzitter opende haar met de gebruikelijke heilwenschen voor het begonnen jaar. De notulen werden gelezen en goedgekeurd.

In zake het schrijven der Timmerlieden-vereenigingen was het Bestuur van oordeel, dat het niet op den weg der Vereeniging ligt, zich met een dergelijke, speciale zaak voor timmerlieden bezig te houden.

Van de proefaflevering van het tijdschrift waren 2000 exempl. afgedrukt met drie proeven van platen, als een photographie, een pen- en een gewasschen teekening.

De vroeger aangekondigde lezing van den heer Kerling zal plaats hebben op de eerstvolgende gewone vergadering, terwijl op een buitengewone vergadering in Februari Dr. Wijnmalen een lezing zal houden en de heeren Berlage en De Kruijff in Maart en April.

Met algemeene stemmen werden vervolgens aangenomen: als werkend lid de heer P. du Rieu; als kunstlievende leden de heeren J. J. Schraag, F. A. Koch, A. van Vlijmen en G. J.

Steenbeek, en als buitenlid de heer S. Lantinga te Rotterdam.

Alsnu waren aan de orde het jaarverslag, de rekening en verantwoording over 1890 en de begrooting voor 1891.

Uit het eerste bleek, dat de Vereeniging zich in een toenemenden bloei mag verheugen. De rekening over 1890 sloot met een batig saldo, dat in vergelijk met vroegere jaren zeer gunstig genoemd mocht worden.

De begrooting voor 1891 werd aangenomen, waarop een post van ƒ 100 was uitgetrokken voor een eventueel uit te schrijven prijsvraag, waarvoor in de eerste plaats als onderwerp werd voorgesteld een diploma voor de Vereeniging.

Herbenoemd werden als Voorzitter en Bestuursleden de heeren H. L. Boersma, Kerling en Van Vliet, die zich de benoeming lieten welgevallen.

Door Jhr. V. F. L. de Stuers werd ter kunstbeschouwing aangeboden een prachtige verzameling photographieën, meest van oud goud- en zilversmidswerk, uit de 15e, 16e en 17e eeuw, uitsluitend in Holland vervaardigd.

(A. et A.) BESCHRIJVENDE MEETKUNDE,
door F. L. BERGHUIS.

De heer Berghuis heeft wederom onze vakboeken met een deeltje vermeerderd, ditmaal handelend over *Beschrijvende Meetkunde*.

Zooals uit de voorrede blijkt, is het zijn bedoeling geweest niets te leveren, dat zoowel geschikt is voor het onderwijs aan de Hoogere Burgerscholen en aan de verschillende teekeninrichtingen als voor eigen studie."

Naar eigen keuze kan gegaard worden wat men voor den H.-B.-S.-leerling, aanstaanden bouwkundige, werktuigkundige of metselaar dienstig acht, om naar eigen opvatting (van den leeraar) de opgaven aan te vullen met voorbeelden uit de practijk.

Dit toch is m. i. zeer wenschelijk.

De leerling-bouwkundige — zoon van aannemer, werkbaas of meesterknecht — is steeds geneigd weinig waarde te hechten aan dezen tak van *zijn* theorie.

»Mijnheer, moet ik ook projectie doen?"

»Zeker jongen, 't is erg nuttig voor je, later...."

»Ja maar, mijnheer, wat heb ik er nou an?"

De practische zin van dit slag van jongens moet voortdurend gevoed worden. Een lijn, die schuin staat ten opzichte der beide proj. vlakken is — met haar verkorte projecties — voor hem een moeilijk te doorgronden ding; haalt men echter een heistelling aan als voorbeeld, of een hoekkeper of een schraag, dadelijk wordt 't begrepen. Jammer is het dus m. i., dat in tegenstelling van de Beschrijvende Meetkunde van V. Pesch — die door haar abstracter vorm speciale geschiktheid heeft voor meer geschoolde leerlingen — deze bewerking niet doorspekt is met voorbeelden uit de practijk, zooals vooral de heer Berghuis dat zou kunnen doen. Deze opmerking doelt niet om iets af te dingen op de waarde van het werk, integendeel, het eischt allen lof voor zijn duidelijkheid en beknoptheid — edoch...., de gelegenheid was zoo schoon in dezen geest theorie en practijk samen te doen gaan.

Misschien later een supplement-deeltje ter aanvulling....?

W. KROMHOUT.

VRAGENBUS.

Vraag N°. 1. Hoe construeert men op afloende wijze totaal geluidwerende muren, en welk materiaal wordt daarvoor gebruikt?

Vraag N°. 2. Hoe moet men een ijskelder construeeren zoodat hij werkelijk beantwoordt aan het doel, en welke materialen zijn daarvoor de beste?

☞ De Redactie houdt zich voor de mededeeling van antwoorden op deze vragen aanbevolen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Deze week hield het uitvoerend comité der nationale tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid, aldaar in 1888 gehouden, zijne laatste vergadering, waarin het eindverslag der commissie van liquidatie werd aangehoord en goedgekeurd. De Vereeniging is daardoor feitelijk ontbonden.

Verscheidene aandeelhouders van het waarborgfonds hebben de hun toekomende terugbetaling van ƒ 3.50 ter beschikking gesteld van de commissie van liquidatie, waardoor als batig saldo aan het bestuur van het nieuw opgerichte kunstnijverheidsmuseum een bedrag van ruim ƒ 850 kan worden ter hand gesteld.

— Volgens gerucht is de commissie van deskundigen, door B. en W. benoemd tot onderzoek van den invloed der zomerspuiing op het zeewater, reeds geruimen tijd geleden tot de conclusie gekomen, dat het spuien in den zomer geen schadelijken invloed uitoefent op het badwater.

— In het gebouw Diligentia had eene druk bezochte bijeenkomst plaats van het Centraal Comité voor de Internationale Sport-tentoonstelling te Scheveningen, bijeengeroepen door het uitvoerend comité, ter behandeling van het voorstel om de tentoonstelling van 1891 tot 1892 uit te stellen. Met algemeene stemmen werd daartoe besloten.

— De Duitsche Vereeniging voor openbare gezondheid en de Vereeniging tot bevordering van het welzijn van den werkman hebben besloten twee prijsvragen uit te schrijven, eene van 1000 mark voor de beste constructie van eene kamer-kookoven, geschikt om in arbeiderswoningen gebruikt te worden en eene van 500 mark voor de beste verhandeling over het ventileeren van arbeiderswoningen.

AMSTERDAM. In de vergadering van Vrijdag 30 dezer behandelde de Gemeenteraad de voordracht van B. en W. omtrent den beursbouw, de verschillende adressen, te dezer zake ingekomen en een amendement van een viertal raadsleden. De Voorzitter deelde bijzonderheden mede omtrent de onderhandelingen, die gevoerd werden om eene scheiding te voorkomen, zooals de Vereeniging voor den Effectenhandel wilde, als er niet spoedig voorzien werd in de behoefte aan een goede en geschikte beurs.

De discussiën hebben de zaak tot geen oplossing gebracht; volgens den Voorzitter is de beursquaestie eenvoudig een geldquaestie, die beheerscht wordt door de vraag of de Raad de noodige fondsen zal willen toestaan voor onteigening al dan niet. B. en W. durfden met het oog op den financieelen toestand niet voorstellen, behalve 2½ millioen voor den eigenlijken beursbouw, nog een paar millioen voor onteigening uit te geven, maar de Raad heeft het in zijne macht anders te beslissen.

Ten slotte werd eene door den heer Van den Wall Bake ingediende motie met 17 tegen 15 stemmen aangenomen. Zij strekt om: 1°. zoodanig bedrag als vereischt wordt, beschikbaar te stellen voor eene beurs op een terrein door onteigening te verkrijgen, mits rente en aflossing gedekt kunnen worden uit de exploitatie der beurs en de beursbelasting; 2°. B. en W. uit te noodigen in overleg met de Kamer van Koophandel en de verschillende handelslichamen de noodige voorstellen hieromtrent te doen. Met dit zeer twijfelachtig resultaat eindigde de zitting. De Voorzitter stelde in uitzicht, dat over veertien dagen de noodige gegevens zullen verkregen zijn, ter beoordeeling of met onteigening eene beurs zal kunnen gesticht worden, waarvan de rentelast uit de opbrengst is te dekken.

— Aan den heer Van Moock, commandant der brandweer, is eervol ontslag verleend, zonder toekenning van pensioen.

Den heer Hoogenboom, directeur der slachtplaats, is het administratief beheer der brandweer tijdelijk opgedragen en bij brand zullen voorloopig de sectie-brandmeesters, elk in zijn sectie, bevel voeren.

ARNHEM. In de vergadering van het Departement Arnhem van de *Maatschappij ter bevordering van Nijverheid*, gisteren (Vrijdag-) avond gehouden, behandelde de heer C. S. van Geuns het onderwerp: »Arbeiderswoningen", in verband met de voorgenomen onteigening in Klarendal.

Spreker gaf eene korte schets van hetgeen op 't gebied van den bouw van arbeidswoningen in de laatste 20 jaren in de verschillende landen van Europa is verricht; daarbij werd in het bijzonder besproken de sedert eenige jaren opgerichte 's-Gravenhaagsche Woningmaatschappij, werkende met een kapitaal van ƒ 100,000 en eene beschrijving gegeven van de inrichting der woningen, de wijze van verhuring, winstverdeeling enz.

Vervolgens vestigde spreker de aandacht op het door de gemeente aangenomen plan tot onteigening van een gedeelte van Klarendal, waardoor door den aanleg van nieuwe straten eene oppervlakte van ongeveer 3 hektare beschikbaar komt. Hij wees op de noodzakelijkheid om te zorgen dat deze terreinen, na den aanleg van straten en riolen, niet opnieuw aan den meestbiedende verkocht zouden worden, waardoor zij wellicht weder in handen van speculanten zouden vallen, zonder dat een algemeen plan van bebouwing was vastgesteld. Deze overweging leidde spreker tot het voorstel om eene commissie te benoemen uit de leden van het Departement Arnhem van voornoemde Maatschappij en de leden van de Afdeeling Arnhem der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Deze commissie zou het plan voorloopig kunnen bespreken en zich in verbinding stellen met het Gemeentebestuur. Daardoor bestond er mogelijkheid in Klarendal eene arbeiderswijk te zien verrijzen, die aan de eischen van den tegenwoordigen tijd voldoet. Spreker's doel was uitsluitend de aandacht op deze zaak te vestigen en daaraan den eersten stoot te geven.

Na eenige discussie werd aan den tegenwoordig zijnden Secretaris der Afdeeling van de Maatschappij t. bev. d. Bouwkunst verzocht dit punt bij de hedenavond te houden vergadering der genoemde Afdeeling ter sprake te brengen, waartoe deze zich bereid verklaarde.

Zie voor Personalia en Vacante Betrekkingen het bijvoegsel.

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 12 Februari 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 2.

De levering franco Arnhem van goot- en trottoirbanden van Niedermendiger steen en van hardsteen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen tegen betaling van ƒ 0.75 per stel ter Secretarie verkrijgbaar.

RABITZ
Vuurvaste Constructie

levert groote voordeelen op, vooral bij verbouwingen.

DE WANDEN 4 c.M. dik op draadwoefsel zijn **even sterk** als **massive muren.**

PLAFONDS tot op 10 M. afstand vrijdragend zijn volkomen **geluidwerend** en **onbrandbaar.**

ISOLEERWANDEN sluiten de vocht geheel af; op deze wanden, die spoedig droog zijn, kan direct worden behangen.

RABITZVLOEREN, direct over

ijzeren of houten balken gelegd, dragen 1000 K°. per M².

Eenig concessionaris en uitvoerder in Nederland

THEOD. FERD. BIERHORST,
HAARLEM.

FABRIKANT van Italiaansche **Mozaik-** en **granito-vloeren,**

Eiken- en **beukenhouten parketvloeren**

TAPIJTPARKET om op oude bestaande vloeren in plaats van kleeden te lijmen.

Vochtwerend parket in asphalt.

NB. Door eene **Rabitzwand** is het gebouw der tentoonstelling te *Keulen* bij den grooten brand op 7 September behouden.

(Zie *De Opmerker* van 11 October l. l.)

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Donderdag 12 Februari 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 14a.

Het maken en leveren van 44 Jaloezieën voor de nieuwe Meisjesschool.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en teekening tegen betaling van ƒ 0.75 ter Secretarie verkrijgbaar.

Aanbesteding.

De architecten G. J. van GENDT en C. M. G. NIERAAD, te *Arnhem*, zullen op **Woensdag 4 Februari 1891**, des voormiddags te 11 uren, in het hotel SLUIS aldaar, in het openbaar **aanbesteden:**

Het afbreken van het perceel N°. 4 aan de Walstraat te Arnhem en het aldaar opbouwen van eene Remise met 2 bovenwoningen voor rekening van de heeren Gebr. RIEMER te Arnhem.

Het bestek is te bekomen tegen betaling van 50 cents ten kantore der architecten, waar tevens nadere inlichtingen zijn te bekomen. De teekeningen liggen ter visie in het bestedingslokaal van des morgens 9 tot des middags 4 uren, terwijl aanwijzing in loco zal worden gegeven op Dinsdag 3 Februari, des voormiddags te 11 uren.

AANBESTEDING.

Op Vrijdag 6 Februari 1891, des middags te 3 uren, zal in het Koffiehuis *De roode Leeuw*, door de Bouwmaatschappij „Warmoesgracht" te AMSTERDAM worden **aanbesteed:**

Het amoveeren van de Perceelen Warmoesgracht No. 7, 9, 11 en 13, en het daar ter plaatse stichten van een Gebouw voor Kantoorlokalen, speciaal ook ten dienste van de Vereeniging voor den Koffiehandel, met de leverantie van alle Materialen en Arbeidsloonen.

Het bestek met Teekeningen is ad ƒ 3 per stel te verkrijgen ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN en HÜBNER, N. Z. Voorburgwal te Amsterdam.

Inlichtingen geeft de Ingenieur-Architect A. L. VAN GENDT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 16den Februari 1891** des namiddags te twee ure, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed** volgens bestek N°. 471:

De levering van 40000 gekeepte in met chloorzink bereide platte eiken houten dwarsliggers in acht perceelen, elk van 5000 stuks en van 35000 gekeepte en met chloorzink bereide platte grenenhouten dwarsliggers in zeven perceelen, elk van 5000 stuks.

Het bestek is ad *Een gulden* verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau »Weg en Werken", kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz., uit diverse groeven levert

J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van
KESSEL & RÖHL te *Berlijn.*

FRED. STIELTJES & C°.
Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

CARBOLINEUM EXCELSIOR is het **BESTE** Houtbederfwerend middel.
FRED. STIELTJES & C°. Amsterdam.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:
1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.
3°. „ „ voor **jaloezieënkappen**.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

DE LINT & C°.
Oostzeedijk 245, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk** en **etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS**, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

Houtbereiding tegen Bederf.
KYANISEERINRICHTING.
Bereiding bij iedere weersgesteldheid.
Met en zonder houtlevering.
Scheikundige contrôle.
H. LENSINK,
Houthandel en Kyaniseerinrichting.
ARNHEM.
Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Veiligheids-Liften
VOOR
Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.
VOOR
Personen, Goederen, Spijzen
ENZ.
Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

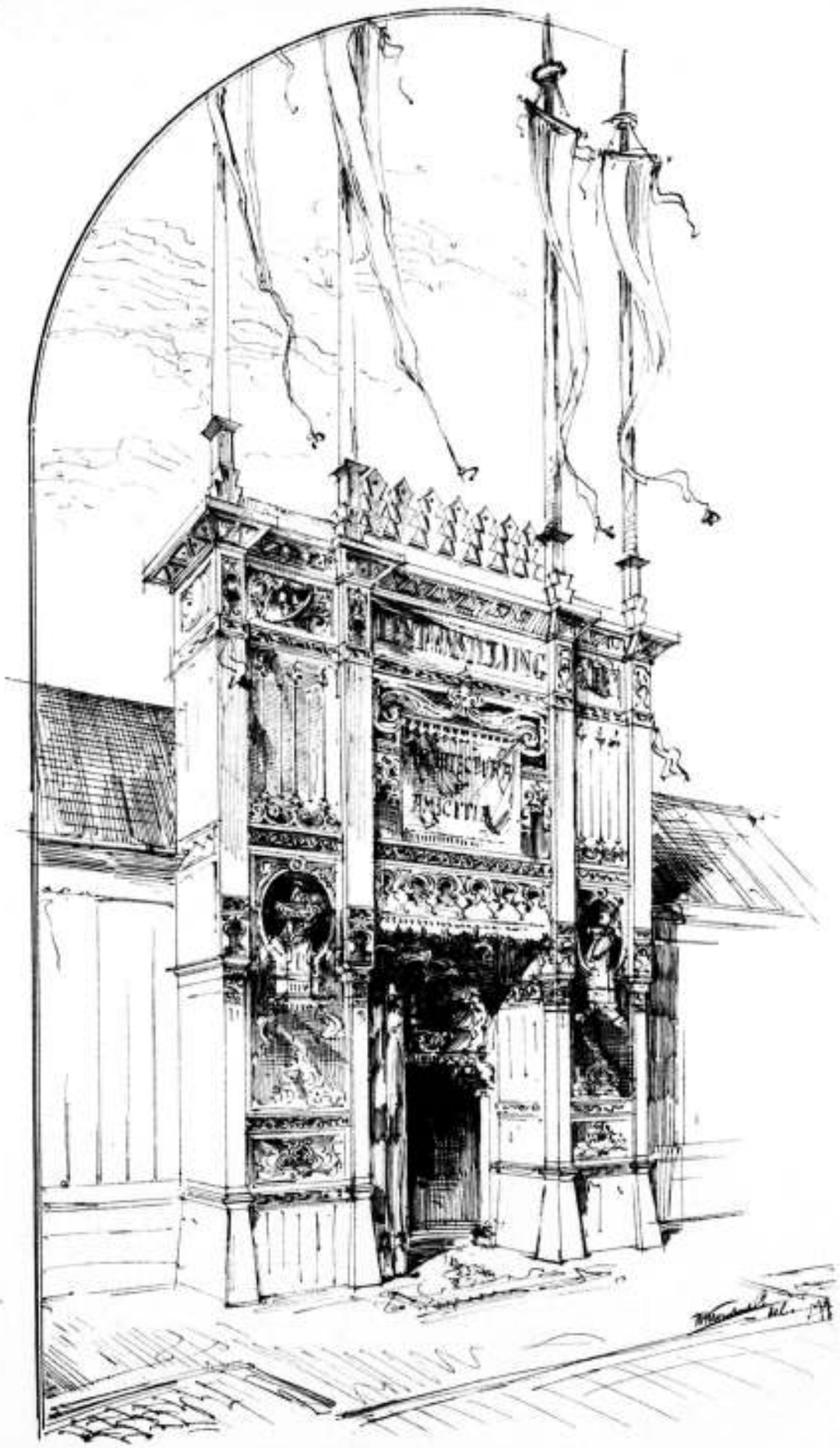

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 6. ZATERDAG 7 FEBRUARI 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.M.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jcz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN od 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling od 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Bijeenkomst der Schetsclub op Maandag 9 Februari, des avonds om half acht, in het Genootschapslokaal.

De bijeenkomsten zullen in het vervolg elken Maandag op denzelfden tijd gehouden worden, terwijl de oproepingen in het weekblad voortaan achterwege zullen blijven.

De Secretaris der Schetsclub,
J. C. D. di Gazar.

2e. De Tentoonstelling van Bouw-, Schilder-, Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid, door het Genootschap georganiseerd, ter herdenking van het 35-jarig bestaan, is geopend van 1 tot en met 15 Februari, van des morgens 10 tot des namiddags 4 uren.

Leden van het Genootschap hebben vrijen toegang op vertoon van hun quitantie-diploma.

3e. Als gewoon lid is voorgesteld de heer C. G. 't Hooft Jr., te Amsterdam, door de heeren G. H. Breitner en C. W. Nijhoff.

4e. Als buitenlid is toegetreden de heer A. J. van Kempen, te Obdam.

5e. De heer Th. G. Strengers, die tijdelijk verhinderd was de werkzaamheden, aan het secretariaat van de tentoonstellings-commissie verbonden, op zich te nemen, heeft thans deze functie wederom welwillend aanvaard.

Alle stukken, de tentoonstelling betreffende, gelieve men voortaan te adresseeren aan den heer Th. G. Strengers, Secretaris der Tentoonstellings-commissie, tijdelijk tentoonstellingsgebouw, Damrak te Amsterdam.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) BIJ DE PLAAT.

Op de plaat wordt de hoofdingang voorgesteld van het houten gebouw op het Damrak te Amsterdam, waarin van 1 tot 15 Februari eene Tentoonstelling van Bouw-, Schilder-, Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid door het Genootschap Architectura et Amicitia gehouden wordt.

Deze hoofdingang is door den heer Jan Springer, Voorzitter van het Genootschap, ontworpen.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

947e *Vergadering van* 4 *Februari* 1891.

De Voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen der vorige bijeenkomst werden voorgelezen en goedgekeurd. De Eere-voorzitter, de heer J. H. Leliman, sprak daarop in een kort woord zijne sympathie uit voor de thans op het Damrak door het Genootschap georganiseerde tentoonstelling, en bracht hulde aan allen, die aan hare totstandkoming hadden medegewerkt.

De Voorzitter, de heer Jan Springer, herdacht vervolgens de wordingsgeschiedenis der tentoonstelling en deelde mede hoe men aanvankelijk niet op zulk eene uitgebreide medewerking had durven hopen. De Commissie was dan ook verplicht geweest nog een zaal meer dan oorspronkelijk bedoeld was, in gebruik te nemen, daar de bouwkunstige inzendingen in de hoofdzaal niet allen geplaatst konden worden. De Voorzitter bracht den dank der Vergadering over aan de heeren leden, die met zooveel toewijding hun steun bij de samenstelling hadden geboden. Behalve de tentoonstellingscommissie, bestaande uit de heeren Jan Springer, L. W. R. Wenckebach, E. van den Bossche, G. Crevels, Michel Hendrickx, Prosper Delin, Leonard A. Springer, E. J. van Dijk en Th. G. Strengers, waren het vooral de heeren H. G. Jansen, M. de Jongh, Paul J. de Jongh, Piet Springer, J. Duncker en J. E. van der Pek, die hun tijd en hunne talenten beschikbaar stelden en hunne beste krachten aan de goede zaak hebben gewijd. Verder herdacht de Voorzitter de diensten, bewezen door den heer Jonas Ingenohl, die zich tijdelijk met het secretariaat der tentoonstellingscommissie belastte, terwijl hulde werd gebracht aan den heer G. H. Breitner, die, in vereeniging met den heer L. W. R. Wenckebach, de zorg voor de schilderijenafdeeling welwillend op zich had genomen. Verder had de heer J. A. v. d. Sluijs Veer zich bij afwezigheid van den Voorzitter met het voorzitterschap der commissie belast, terwijl de heeren Michel Hendrickx en Prosper Delin met groote welwillendheid de zorg voor de decoratiën voor hunne rekening hadden genomen. Ook de heeren J. J. P. Thüring, J. Hop-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

POLYTECHNISCHE

man, Van Houtum en Vos & Le Grand hadden met gewaardeerde bereidwilligheid de Commissie bij de decoratie van het tentoonstellingsgebouw ter zijde gestaan, terwijl de heer Van Zanten zijn zorg aan de verschijning van den catalogus besteedde.

Onder de ingekomen stukken bevond zich een schrijven van den 2e-Secretaris, den heer Karel Muller, waarin deze mededeelde dat hij wegens tijdelijk verblijf in het buitenland zijne bestuursfunctie voorloopig niet zou kunnen waarnemen.

De Voorzitter stelde, met het oog op den korten duur van dit verblijf, voor, de werkzaamheden van den 2e-Secretaris tijdelijk onder de andere bestuursleden te verdeelen, hetgeen de goedkeuring der Vergadering wegdroeg. Van den heer A. N. Godefroy, den spreker van den avond, was bericht ontvangen dat ongesteldheid hem verhinderde zijne belofte na te komen, terwijl hij zijne lezing en kunstbeschouwing ter beschikking stelde. De Voorzitter was van meening dat de lezing, door een ander voorgedragen, te veel van hare waarde zou verliezen, waarop de kunstbeschouwing, bestaande in een aantal schetsen en gravures van oude gebouwen en gedenkteekenen en het prachtwerk van Prisse d'Avennes „l'Art Arabe de Kaire" met de meeste belangstelling bezichtigd werden, terwijl tot den heer Godefroy het verzoek zou worden gericht om zijne bijdrage een andermaal te willen houden of haar voor het opnemen in het Weekblad te willen afstaan.

In de vraagbus werd de volgende vraag gevonden: Welke practische en esthetische waarde heeft de Arabische kunst voor de hedendaagsche kunstenaars in 't algemeen?, welke vraag in handen werd gesteld der Vak- en vragencommissie.

Nadat nog als gewoon lid was voorgesteld de heer C. G. 't Hooft Jr., door de heeren G. H. Breitner en C. W. Nijhoff, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.) ONZE TENTOONSTELLING.

De laatste dagen van de vorige week waren voor de Commissie en voor de talrijke vrijwilligers, die zich bij haar aangesloten hadden, dagen van buitengewone inspanning.

Een gedeelte van het personeel had zich, onder leiding van de heeren Hendrickx en Delin, in een der bijzalen van de loods op 't Damrak opgesteld om daar de groote lappen doek en schotwerk, die voor de kleurige gevel-decoratie moesten dienen, te beschilderen. 't Zag er daar recht *schilderachtig* uit. Een andere afdeeling was Donderdagmiddag begonnen de tallooze kisten en pakken, waarin de inzendingen aangekomen waren, van hun kostbaren inhoud te ontdoen en 't laat zich begrijpen dat in den chaos, die daardoor ontstond, de taak van de hangcommissiën lang niet benijdenswaardig was.

De vrees, die menigeen bij den aanvang had voelen opkomen, hoe men namelijk de enorme holle ruimte van de Damrakloods behoorlijk gevuld zou krijgen, werd niet alleen beschaamd, doch spoedig bleek het, dat de groote toevloed van inzendingen eer gevaar voor te weinig plaatsruimte zou veroorzaken en dat dus de grootste inspanning noodig was om op tijd gereed te zijn.

Het bleek gelukkig ook nu weer dat een beroep op de medewerking van onze leden, waar het geldt op amicale wijze Architectura te dienen, nimmer te vergeefs gedaan wordt. Toen er gewerkt moest worden, waren er schier handen te veel en onder die vroolijke bedrijvigheid ondervond men, dat de preperatieven niet het minst aangename gedeelte van de lustrumtentoonstelling vormden.

Door de geschikte indeeling van het tijdelijke gebouw was het mogelijk de verschillende afdeelingen in diverse lokalen op te stellen, zoodat b.v. de schilders een afzonderlijke ruimte, geheel naar eigen smaak, konden inrichten. De Commissie had zich daarom in groepen gesmaldeeld en kon zoodoende op vele punten tegelijk den arbeid beginnen. Er werd gehamerd en op ladders geklouterd, alsof men nooit anders gedaan had, en was men het somwijlen niet dadelijk eens, of het een of ander modern tableau ook 't onderste boven hing, op 't eind kwam de boel toch gereed en was het aantal reclames naar verhouding al vrijwel gelijk aan het gewone gemiddelde.

Zondagmiddag werd de tentoonstelling voor leden, inzenders en genoodigden, waaronder vele autoriteiten, geopend; het Bestuur en de Commissie werden al dadelijk van vele zijden met den goeden uitslag gelukgewenscht en den volgenden dag werd de toegang ook voor het publiek opengesteld.

We zouden nu een opsomming kunnen laten volgen van wat er alzoo te zien *is*, doch achten dit onnoodig, daar ieder de gelegenheid heeft, en daarvan naar wij vertrouwen een ruim gebruik zal maken, om zelf te gaan zien.

Ten einde de nieuwsgierigheid van mogelijke twijfelaars wat te prikkelen, bepalen we er ons toe te wijzen op een collectie brillante naakt-studies van Breitner, tal van schilderijen van onze eerste meesters, heerlijke etsen van W. A. J. Bauer enz. Men verzuime ook niet in de schilderijenzaal de daar opgestelde bronsgroep van Mendes da Costa & Zijl, een apenfamilie voorstellende, te bewonderen.

De architectuur-afdeeling, welke een voorzaal, de groote middelzaal en een gedeelte van een der zijzalen beslaat, bevat, naast talrijke interessante projecten en studiën van bekende architecten, ook een flinke collectie teekeningen van het jongere geslacht, dat voornamelijk het ledental van A. et A. uitmaakt.

Met het oog op het actueele van de quaestie, zullen de verschillende hier tentoongestelde beursprojecten Krasnapolsky—Springer, Van Gendt, het plan Werker, benevens een bijna vergeten plan van een beurs aan den Dam, ook zeker niet nalaten het groote publiek belang in te boezemen en wij twijfelen evenmin of het publiek zal, bij den kleurrijken aanblik, dien deze zalen opleveren, overtuigd worden dat de architectuur-teekenkunst in de laatste tijden een geheele ommekeer heeft ondergaan en zoodoende meer tot het algemeene bevattingsvermogen is afgedaald.

Bovendien wordt deze afdeeling opgeluisterd door eene prachtige inzending van ons eerelid, den stadsgezichtschilder C. Springer. Een negental groote kooltekeningen, pittoreske kijkjes in oud-Hollandsche steden voorstellende, doen dezen meester hier weer waardeeren als een artist, die de architectonische details geheel meester is.

Ook de inzending van Deysselhoff, aquarellen met zeebewoners, plantenstudiën en humoresken, ondervindt om de karakteristieke behandeling veel belangstelling; er deden zich zelfs al verscheidene koopers op.

In de afdeeling beeldhouwkunst hebben de heeren Crevels & V. d. Bossche en Mendes da Costa & Zijl zoowat het rijk alleen. Hunne inzendingen geven echter een goed denkbeeld van twee geheel verschillende richtingen in de hedendaagsche sculptuur.

Ook de afdeeling kunstnijverheid geeft veel te zien. Men vindt er prachtig kunstsmeedwerk, waaronder dat van den Brusselschen artist Prosper Schrijvers vooral de aandacht trekt, verder diverse inzendingen met gekleurd en geëtst glas, meubelen, faïence, plaatwerken, bewerkt graniet, enz. enz.

Een verzameling oude teekeningen en gravures verschaft nog een blik op de wijze van werken van onze voorvaderen en brengt menig gemoderniseerd punt weer in zijn oude gedaante voor den geest.

Wij meenen hiermede te kunnen volstaan om onze lezers tot een druk bezoek op te wekken. Aan hen nu de zorg om ook in wijder kring de aandacht te vestigen op het vele bezienswaardige, dat hier slechts voor korten tijd bijeen is gebracht.

Eerst wanneer een druk bezoek van het publiek aan onze tentoonstelling ten deel valt, kan het doel, waarmede zij werd ontworpen, als bereikt worden beschouwd, en dat doel was in de eerste plaats meerdere belangstelling te wekken voor de architectuur en de aanverwante kunsten.

PRIJSVRAGEN.

SCHOUWBURG.

Het Bestuur van de Vereeniging Architectura te 's-Gravenhage heeft de eer alle in Nederland wonende bouwkundigen uit te noodigen tot medewerking aan eene door haar uitgeschreven Eere-prijsvraag, voor het ontwerp van een Schouwburg voor ongeveer 800 toeschouwers.

Het programma is van den volgenden inhoud:

Art. 1. Het gebouw wordt gerekend rondom vrij te staan.

Art. 2. Afmetingen en vorm der te bebouwen oppervlakte kunnen door de ontwerpers worden aangegeven.

Art. 3. Het gebouw moet bevatten:

a. In de toeschouwersruimte:

De schouwburgzaal;

Foyer, rookkamer en koffiekamers, met buffetten en bijlokalen;

Een of meer vestibules en de noodige trappen;

Bureau's voor plaatskaarten en contrôle;

Wachtposten voor politie en brandweer;

Vestiaires en retirades.

b. In de tooneelruimte:

Het tooneel en het orkest;

Artistenfoyer, stemkamer, repetitiezaal;

Minstens acht kleine en drie groote kleedkamers;

Bergplaatsen voor decoraties, costumes, meubelen en tooneelbenoodigheden;

Een verblijf voor de Directie, bevattende vier kamers, waarvan een voor bibliotheek;

Een ingang met portiersloge;

Een atelier voor den decorateur;

Vijf vertrekken voor tooneelbeambten;

Retirades.

Art. 4 Het wordt den ontwerpers vrijgelaten het aantal zitplaatsen van de schouwburgzaal al of niet gedeeltelijk in galerijen op te nemen, of wel de plaatsen voor de toeschouwers amphitheatersgewijze te ontwerpen.

Bij het tooneel moet de voor machineering vereischte ruimte aanwezig zijn.

Art. 5 De wijze van avondverlichting, verwarming en ventilatie behoeft niet te worden aangegeven.

Art. 6. Voor de mogelijkheid eener gemakkelijke en spoedige ontruiming van het geheele gebouw moet worden gezorgd.

Art. 7. De keuze van bouwstijl wordt geheel vrijgelaten.

Art. 8. Van dit ontwerp worden de volgende teekeningen verlangd:

de noodige plattegronden en minstens twee doorsneden, op de schaal van 1 à 100;

aanzichten van de verschillende gevels, waarvan de voornaamste als netteekening en de overige als schets moeten worden behandeld, allen op de schaal van 1 à 100;

een travee van den voornaamsten gevel op de schaal van 1 à 20.

Overigens wordt de behandeling der teekeningen den ontwerpers vrijgelaten. De te verkiezende kan eene perspectief-teekening toegevoegd worden, welke echter niet van invloed zal zijn bij de beoordeeling.

Art. 9. Als prijs wordt uitgeloofd het eere-diploma met het daaraan verbonden eerelidmaatschap der Vereeniging.

Art. 10. De antwoorden moeten vrachtvrij worden ingeleverd tusschen 1 Mei en 15 Juli 1891, ten huize van den 1ste Secretaris der Vereeniging, den heer J. Brouwer, Piet-Heinstraat 31, te 's-Gravenhage.

Art. 11. De inlevering behoort te geschieden met stipte inachtneming van art. 44 van het reglement, luidende:

„Alle ingezonden ontwerpen moeten zijn voorzien van een motto of teeken en vergezeld van een verzegelden naambrief, vermeldende den naam en de woonplaats der vervaardigers. Buiten op den naambrief moet hetzelfde motto of teeken zijn aangegeven, benevens een correspondentie-adres."

Art. 12. Het Bestuur behoudt zich het recht voor alle ingezonden ontwerpen publiek tentoon te stellen; zij blijven evenwel het eigendom der vervaardigers. De bekroonde ontwerpen moeten, wanneer het Bestuur zulks verlangt, ter beschikking van de Vereeniging worden gesteld.

Art. 13. De ontwerpen moeten door of van wege de inzenders, op een nader te bepalen tijdstip, bij den 1ste Secretaris worden afgehaald, onder opgave van het correspondentie-adres.

's-Gravenhage, Januari 1891.

Het Bestuur.

NB. Aan de leden van „Architectura" worden tevens in herinnering gebracht de artikelen 48 en 49 van het reglement.

Een woord van lof mag der vereeniging „Architectura" niet onthouden worden; een ruime oogst van antwoorden wordt haar van harte toegewenscht. Welis-waar wordt geene geldelijke belooning toegekend, maar het eere-diploma en het daaraan verbonden eerelidmaatschap zullen velen bouwkunstenaars tot prikkel strekken aan den wedstrijd deel te nemen en hunne talenten ten beste te geven. De wetenschap, dat de architect Charles Garnier te Parijs deel zal maken van de Jury, verhoogt het aanzien van deze prijsvraag.

PROVINCIAAL MUSEUM VAN OUDHEDEN.

Tot lid der Jury van beoordeeling der antwoorden op de prijsvraag „Provinciaal museum van oudheden", uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, zijn benoemd de heeren J. E. G. Noordendorp, H. H. Kramer, beide te Leeuwarden, en L. M. Moolenaar te Groningen. Het programma van deze prijsvraag komt voor op pag. 389 van den vorigen jaargang.

(A. et A.) BOUWVERORDENING.

Bij den Amsterdamschen gemeenteraad is een voordracht van B. en W. ingekomen, ten doel hebbende een artikel in de bouwverordening, waarbij het maken van balkons en erkers wordt gereglementeerd, eenigszins aan te vullen.

In het bestaande artikel (n°. 320 van de Algemeene Politie-verordening) is reeds bepaald dat in straten, wier breedte minder dan 7 M. bedraagt, geen balkons of erkers aan de gevels mogen worden gemaakt en dat

zij in straten van meerdere breedte en op grachten mogen worden aangebracht, mits:

1°. op voldoende wijze gesteund en aan de gevels of balklagen verankerd;

2°. de onderkant der balkons ten minste 2.70 M. verheven zij boven de daaronder gelegen stoep of het daaronder gelegen voetpad;

3°. de voorsprong buiten de gevels minder dan 1 meter bedrage.

De voorgestelde wijziging luidt aldus:

„In straten, wier breedte minder is dan 7 M., mogen geen balkons of andere uitbouwingen buiten de rooilijn worden aangebracht.

„In straten van meerdere breedte en op grachten mogen die balkons of andere uitbouwingen niet worden aangebracht, *tenzij daarvoor door Burgemeester en Wethouders vergunning is verleend*, en mits:

„1°. de onderkant der balkons of andere uitbouwingen ten minste 2.70 M. verheven zij boven de daaronder gelegen stoep of het daaronder gelegen voetpad;

„2°. de voorsprong buiten de rooilijn minder dan 1 M. bedrage."

In de toelichting wordt medegedeeld, dat door de Commissie van Bijstand de aandacht is gevestigd op de wenschelijkheid van herziening van bedoeld artikel. Voor zooveel erkers betreft, is het namelijk in den laatsten tijd meermalen voorgekomen, dat, hoewel aan die bepalingen werd voldaan, niettemin uitbouwingen werden voorgesteld, door adressanten *erkers* genoemd, doch die een karakter droegen, dat met de bedoeling der tegenwoordige bepaling niet wel is overeen te brengen, en welke uitbouwingen niet alleen als middel tot versiering, maar ook tot vergrooting van gebouwen moeten strekken; dit laatste dikwerf tot ongerief van de bewoners der belendende perceelen.

B. en W. zullen dus, wordt de voordracht aangenomen, in ieder voorkomend geval moeten beoordeelen, of de geprojecteerde uitbouw wel alleen als middel tot versiering moet strekken, en wanneer de mogelijkheid kan aangetoond worden dat de oppervlakte van een gebouw door een erker buiten de rooilijn vergroot wordt — en dit is natuurlijk altijd het geval — kan de vergunning worden geweigerd.

Wij vreezen dat eene zoodanige bepaling in de tenuitvoerlegging op ernstige moeilijkheden zal stuiten, dat ze aanleiding zal geven tot allerlei willekeurige handelingen, waardoor de bouwpractijk belemmerd en het ontstaan van onsierlijke gevels toch niet voorkomen wordt. Wij geven gaarne toe, dat het meerendeel van de in den laatsten tijd gemaakte uitbouwen aan sierlijkheid veel te wenschen overlaat en we zouden het zeer toejuichen, wanneer het maken van wanstaltige gevels van hoogerhand kon worden tegengegaan, doch daartoe is meer noodig dan het inlasschen van een alinea in de bouwverordening.

Het beoordeelen van de meerdere of mindere sierlijkheid van een bouwwerk, en het uithoofde daarvan weigeren van een vergunning, mag niet worden overgelaten aan ambtenaren, die alleen zijn aangesteld om de technische en administratieve bepalingen der verordening op het bouwen te handhaven. Het begrip welstand, zooals het van overheidswege wordt opgevat, is te vaag en leidt tot te weinig gewenschte uitkomsten dan dat wij nog meer beperkende bepalingen dienaangaande zouden in het leven geroepen wenschen te zien.

Bovendien achten wij het gevaar voor misbruik van de vrijheid tot het maken van erkers enz. niet zoo heel groot.

Het Burgerlijk Wetboek bevat bepalingen, waarbij het maken van ramen binnen zekeren afstand van het grondeigendom des buurmans verboden wordt; de minimum-hoogte uit de straat en een voldoende constructie zijn reeds in de bouwverordening voorgeschreven, zoodat gevaar of overlast voor bewoners der belendende perceelen of voor de voorbijgangers reeds voorkomen is.

Tot het maken van voorschriften, die niet zijn gebaseerd op eischen van orde, veiligheid of gezondheid, is een gemeenteraad niet bevoegd.

DE BEURS TE AMSTERDAM.

Het vraagstuk omtrent de plaatsing van de Beurs is in de laatstgehouden zitting van den Gemeenteraad verre van opgelost. Uit de debatten schijnt te blijken, dat de meerderheid weinig sympathie heeft voor het denkbeeld van Burgemeester en Wethouders om de Beurs te stichten op het thans aangeplempte of zoo noodig verder aan te plempen deel van het Damrak en de door den heer Van den Wall Bake voorgestelde en met kleine meerderheid aangenomen motie, stelt het Dagelijksch Bestuur in de gelegenheid met een afgerond voorstel voor den dag te komen.

De bouw van eene Beurs, der hoofdstad waardig, mag niet langer worden uitgesteld en de vraag, waar zij zal worden opgericht, is hoogst belangrijk; gelukkig ontbreekt het niet aan tal van bescheiden, die geraadpleegd kunnen worden en daartoe behoort het officieele rapport der Commissie, door den Raad in 1879 benoemd, en waarin het Dagelijksch Bestuur, de Gemeenteraad, de Kamer van Koophandel en Fabrieken en de Handel vertegenwoordigd waren. Aan die gemengde Commissie werd opgedragen al de hangende plannen voor eene nieuwe Beurs te beoordeelen en de daarvoor meest geschikte plaats aan te wijzen; het blijft een raadsel, waarom dit rapport, den 19 November 1879 uitgebracht, nimmer in den Gemeenteraad behandeld werd.

Nu het bij de jongste bespreking der Beursquaestie gebleken is, dat in den Raad zoowel voor de Beurs op den Dam (plan Krasnapolsky) als de Beurs Heerengracht (plan Van Gendt) warme voorstanders gevonden worden, loont het de moeite om het bovengenoemde rapport te raadplegen, waarin beide plannen en meer anderen besproken worden. Werd het tot heden buiten behandeling gehouden, het belang der zaak brengt mede van dit stuk kennis te nemen en wel temeer, daar een beslissend advies gegeven werd. De Commissie is bij het vestigen harer keuze van het denkbeeld uitgegaan, dat de groote kosten voor een terrein slechts dan gerechtvaardigd kunnen heeten, indien daarmede een belangrijke verbetering van de verkeerswegen te land gepaard gaat en volgens het eenstemmig gevoelen der leden komt de voorrang toe aan het plan Van Gendt. De voordeelen van die keuze worden in het licht gesteld: er wordt niet alleen een uitnemend, in 't midden der stad en in de nabijheid van den Dam, gelegen beursterrein verkregen, maar ook de aanleg wordt voorbereid van een centraalweg, die den Dam met de uiteinden van de stad verbindt. Het bezwaar lag in de kosten voor den weg van den Dam tot aan het beursgebouw, maar deze kunnen volgens het oordeel der Commissie niet onder den beursbouw begrepen worden, daar de Gemeente vroeg of laat toch tot het maken van dien weg moet overgaan.

De voorspelling van de Commissie is bewaarheid en de verkeersweg zal geheel op kosten van de Amsterdamsche Omnibus maatschappij worden gemaakt, waardoor de grootste bedenking tegen het plan Heerengracht is uit den weg geruimd.

De ontwerper van dit plan heeft in een vlugschrift de beursquaestie behandeld en daaraan eene kaart toegevoegd, in het vertrouwen dat daardoor de oogen van velen zullen geopend worden om, nu het nog tijd is, de vele voordeelen van een Beurs aan de Heerengracht te overwegen.

DE BURCHT TE LEIDEN.

In de dezer dagen gehouden vergadering van den Gemeenteraad werd een voorstel tot benoeming van eene Commissie voor het onderzoek naar den oorsprong van den Burcht aan de orde gesteld. Uit de stukken bleek dat de historische Commissie vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde zich bij brief van den 30 November 1890 tot den Raad gewend had en in dat schrijven de verzekering gaf van hare belangstelling in het herstellingswerk aan den Burcht en van hare ingenomenheid met de wijze, waarop dit ten uitvoer werd gebracht door den gemeente-architect, »die zich doordrongen gevoelt van de verplichting, om niet te herstellen naar een gewaand oorspronkelijk plan, maar om eenvoudig in stand te houden en voor het nageslacht te bewaren wat langverleden eeuwen ons hebben overgeleverd."

De historische Commissie wijst op het belang voor de geschiedenis van de stad om te weten of de Burcht van Romeinschen of lateren oorsprong is en nu de geleerden het daaromtrent niet eens zijn en de meeningen op niet voldoende gronden rusten, om elkander te weerleggen en te overtuigen, is het van groot belang de overblijfselen van den ouden bouw van nabij te bezichtigen en te bestudeeren. Daar het onvermijdelijk geworden herstel met het blootleggen der grondslagen gepaard gaat, bestaat thans de gelegenheid dat onderzoek te doen en de Commissie is de meening toegedaan dat men deze zeldzame gelegenheid niet ongebruikt mag laten voorbijgaan, te meer daar het vinden van eene Romeinsche munt nabij de grondslagen van het gebouw het vraagstuk van den oorsprong als het ware opnieuw aan de orde heeft gesteld. De Commissie doet het voorstel een opzettelijk onderzoek van de meest bevoegden voor rekening van de gemeente te nemen en de twee hoofdambtenaren van 's Rijks museum te Leiden, de heeren Dr. C. Leemans en Dr. W. Pleyte, tot dit onderzoek uit te noodigen en aan hen over te laten het getal tot drie of vijf leden uit te breiden door toevoeging van zoodanige binnen- of buitenlandsche geleerden, als zij zullen oordeelen de voorkeur te verdienen.

In de voordracht van Burgemeester en Wethouders wordt de bereidwilligheid van de Historische Commissie op den hoogsten prijs gesteld en erkend dat een wetenschappelijk onderzoek van belang is, terwijl ook huns inziens de heeren Dr. C. Leemans en Dr. W. Pleyte in de eerste plaats in aanmerking komen om in die Commissie zitting te nemen en zich met de verdere samenstelling daarvan te belasten. Het College deelt de meening dat de kosten van geringe beteekenis zullen zijn en geen bezwaar kunnen opleveren; maar wenscht, daar er een voldoend aantal deskundigen in ons land kan worden aangewezen, de benoeming van buitenlandsche geleerden uit te sluiten tot vermijding van kosten. Burgemeester en Wethouders achten het van belang dat ook de gemeente-architect in de Commissie zitting neme, niet alleen omdat hij met de leiding van het herstellingswerk der walmuren is belast, maar vooral omdat hij reeds een veelomvattende studie heeft gemaakt van den oorsprong van den Burcht. Dat onderzoek is ten vorigen jare door hem ingesteld naar aanleiding van opmerkingen van den Minister van Binnenlandsche Zaken aangaande de wijze van herstelling der walmuren. Op een van Regeeringswege aanbevolen gewijzigd plan van herstelling is alsdoen, naar aanleiding van de beantwoording dier opmerkingen door den gemeente-architect, niet verder door de Regeering aangedrongen. De voordracht strekte den Raad in overweging te geven:

1°. aan de Historische Commissie vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde den dank van het Gemeentebestuur te betuigen voor hare gewaardeerde bemoeiingen in deze;

2°. de heeren Dr. C. Leemans en Dr. W. Pleyte uit te noodigen eene Commissie voor het onderzoek naar den oorsprong van den Burcht samen te stellen en daarin zitting te nemen, met verzoek den uitslag van het onderzoek aan den Gemeenteraad te willen mededeelen, onder bepaling dat geene buitenlandsche geleerden tot leden der Commissie zullen worden benoemd en dat de gemeente-architect zitting zal hebben in de Commissie;

3°. ter zake een crediet van *f* 300 te verleenen, waarop de kosten voor het door de Commissie in te stellen onderzoek zijn geraamd.

Bij de discussiën werd door een paar leden van den Gemeenteraad voorgesteld uit het voorstel de bepaling te lichten dat in de commissie geen buitenlandsche geleerden zullen zitting nemen en in verband daarmede 't aan de heeren Leemans en Pleyte over te laten wie zij zich overigens in de commissie wenschen toe te voegen. Zij meenden dat genoemde heeren de aangewezen personen zijn om aan te wijzen wie met hen in de commissie zullen zitting nemen. Het bezwaar, ontleend aan de groote kosten, die daaruit zullen voortvloeien, wordt door hen niet gedeeld, indien de heeren voornoemd slechts weten, dat eene zekere som niet door hen mag worden overschreden.

De Voorzitter verdedigde de voordracht, bracht in het midden dat het argument der kosten wel degelijk zwaar weegt en achtte het noodig dat de gemeente-architect in de commissie zitting neemt, ook omdat hem het herstel van den Burcht is opgedragen. Zonder hoofdelijke stemming werd het voorstel aangenomen met deze wijziging dat ook buitenlandsche geleerden in de Commissie kunnen zitting nemen, als de heeren Dr. C. Leemans en Dr. W. Pleyte dit noodzakelijk achten.

De leden van den Raad werden in kennis gesteld met de briefwisseling, door het Gemeentebestuur en den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de herstelling van den Burcht gevoerd, en hadden een afdruk ontvangen van een artikel, dat weldra in de *Bouwkundige Bijdragen* zal verschijnen. Dit artikel, van de hand van den gemeente-bouwmeester D. E. C. Knuttel, geeft eene beschrijving van den Burcht, door eene teekening toegelicht, en van de wijze, waarop de herstelling zal geschieden; uit de daarin opgenomen briefwisseling blijkt dat de herstelling van den Burcht reeds verder zou gevorderd zijn, als de referendaris der afdeeling »Kunsten en Wetenschappen" niet gemeend had een woord te moeten medespreken. Het is voor den gemeente-bouwmeester eene voldoening dat de Minister in Maart 1890 van het Gemeentebestuur de verklaring wenschte te ontvangen dat op dezelfde wijze zou worden voortgegaan met de restauratie, die in Mei 1889 door de Regeering onoordeelkundig genoemd werd.

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van 3 Februari 1891.

Na opening der vergadering en lezing der notulen werden de nieuwe leden op de gebruikelijke wijze geïnstalleerd, en werd vervolgens de aandacht verzocht voor de derde voordracht van den President, den heer Henri Evers, over »Moderne Bouwkunst", getiteld *Compositie in de Bouwkunst*. Hieraan was eene kunstbeschouwing verbonden.

Spreker deelde mede dat hij niet zonder eenige aarzeling en bevreesdheid dit onderwerp durfde te behandelen, want hoe veelomvattend en ingrijpend is niet het begrip van het woord »Compositie" in de bouwkunst? Hij wees verder op het gevaarlijke eener theoretische behandeling van de qualiteiten eener compositie, of eene abstracte beschouwing over het schoon eener compositie, daar zoo menigmaal de schoonste theorieën op dit gebied in de practijk schipbreuk leden; hij wilde daarom hedenavond zich bepalen tot het aantoonen van het schoon in de practijk en nagaan hoe de indruk daarvan verkregen is door de vormentaal. Tot dit doel besprak hij als eerste en voornaamste onderdeel »de zuil" of hare afleidingen in den vorm van »pilaster", met de toepassing aan gebouwen van voorheen en thans. Hij behandelde in het kort met ons verschillende monumenten, waaronder enkele uitvoeriger, als: het Paleis van Justitie te Parijs, de Bibliotheek van San Marco, de Schouwburg te Buda-Pest, het ontwerp voor de Beurs te Amsterdam, van Cordonnier; liet ons zien hoe de toepassing van eenzelfde motief, met wijziging der onderdeelen, groote verandering teweegbrengt, en besprak dientengevolge de beteekenis van het woord *schaal* in een gevel, waardoor het geheel het oog voldoet. Deze is geen vaste maat, doch ontstaat door vergelijking; zij neemt als uitgangspunt aan de afmetingen van den mensch, en moet dientengevolge ook voldoen aan enkele practische eischen. Zoo b. v. mogen de afmetingen van balustrades, traptreden enz. een zekere maat niet overschrijden als in onmiddellijk verband staande met de normale menschelijke figuur.

Ook bij repetitie van hetzelfde motief, op verschillende hoogte in een gevel aangebracht, is de schaal een groote factor en moet er steeds *eenheid van schaal* aanwezig zijn, wil de gevel ons niet een verwarden indruk geven.

Na eene korte pauze hervatte spreker het woord ten einde zijne beschouwingen in deze te vervolgen met betrekking tot de Renaissance en moderne bouwkunst. Hij liet ons zien hoe hetzelfde beginsel ook hier geheuldigd wordt, met wijziging in de onderdeelen, overeenkomstig landaard, klimaat en materiaal, en besprak in verband hiermede enkele der voornaamste Fransche en Duitsche kasteelen, als die van Blois en Heidelberg, uitvoeriger.

Tengevolge van de toepassing der Hollandsche baksteen in de verschillende perioden, wordt een groote invloed uitgeoefend op de verhoudingen; de gebouwen hier schijnen slanker en lichter door de afwisseling in kleur en het optisch effect. Als goede voorbeelden hiervan citeert hij verschillende der voornaamste gebouwen, zoowel uit vroeger tijden als van heden, en wijt het aantrekkelijke dezer gevels in hoofdzaak aan de goede toepassing van de begrippen, hedenavond in 't algemeen besproken, zoodat hij tot de conclusie komt: *dat de onderdeelen der orden op zichzelve zonder beteekenis zijn, doch dat kunne meer of minder hooge artistieke waarde bepaald wordt door de wijze waarop de scheppende gedachte hen tot een architectonisch geheel verbindt.*

Namens de aanwezigen werd spreker door den Vice-voorzitter de welgemeende dank overgebracht voor de interessante voordracht en de boeiende wijze waarop zij was ingekleed. Hij was overtuigd dat de geheele vergadering, de beginselen der compositie, hedenavond zoo klaar uiteengezet, op grooten prijs stelde, en in de practijk deze ideeën zooveel mogelijk zou huldigen. Deze woorden werden met toejuiching begroet.

Na ballotage werd een nieuwe candidaat tot lid der vereeniging aangenomen en sloot de Voorzitter, niets verder aan de orde zijnde, de vergadering.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van 4 Februari 1891.

De Voorzitter opende de vergadering, de notulen werden gelezen en goedgekeurd. Onder de ingekomen stukken bevond zich een schrijven van den heer Charles Garnier te Parijs, bevattende een toestemmend antwoord op de hem gedane uitnoodiging tot deelneming aan de Jury der Schouwburgprijsvraag. Dit schrijven werd luide toegejuicht en daarop besloten deze prijsvraag te bekronen met het eere-diploma der Vereeniging en het daaraan verbonden erelidmaatschap (zie het programma in dit nummer).

Vervolgens werd het antwoord vastgesteld op den brief der Timmerlieden-vereenigingen (zie verslagen der vergaderingen van 24 December en 7 Januari j.l.).

Het voornemen bestaat eene Commissie te benoemen, die met afgevaardigden van andere vakvereenigingen zal beraadslagen over de mogelijkheid om lotsverbetering voor den werkman te verkrijgen.

Door den heer F. H. van Malsen, donateur der Vereeniging, was ter kunstbeschouwing aangeboden: C. Divald, *Die Meisterwerken der bildenden Kunst.*

Bij de bespreking der in de bus gevonden vraag: *Bestaan er ook goede en niet te dure boeken over de kennis van bouwmaterialen, behalve die van V. d. Kloes en De Vries?* werden o. a. genoemd het weekblad *De Ambachtsman*, de bekende werken van Plaschaert en V. Grieken; *De praktische metselaar* zoowel van Haverkamp als V. Gendt en de practische timmerman van V. Gendt.

Hierna sloot de Voorzitter de vergadering.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Tot opvolger van Verlat als directeur van de academie te Antwerpen is benoemd A. de Vriendt, die tevens belast is met den cursus in het schilderen naar het levend model.

— Ernest Meissonier, algemeen erkend als een der voornaamste schilders van onzen tijd en overladen met eerbewijzen uit binnen- en buitenland, is op bijna tachtig-jarigen leeftijd gestorven. De plechtige begrafenis had den 3den deezer plaats en na afloop van den kerkdienst in de Madeleine werd het lijk naar Poissy overgebracht.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Door de Bouwmaatschappij Willemspark is aan den heer Zocher opgedragen het maken van een plan tot bebouwing van de onlangs door die onderneming aangekochte terreinen tusschen den Parkweg en het Vondelpark, welk plan thans aan de goedkeuring van het Gemeentebestuur van Nieuweramstel is onderworpen.

— De beoordeeling der ontwerpen in den wedstrijd voor een reclamebiljet, uitgeschreven door den heer L. Brandsma alhier, zal plaats hebben in het gebouw der *Maatschappij tot bevorderding der Bouwkunst* op 19 Februari e. k. De termijn van inzending is met 15 Februari gesloten.

HAARLEM. Ten vervolge op de mededeeling in het nommer van 3 Januari jl. dient, dat de afdeeling »Haarlem" der Maatschappij van Nijverheid aan de nijveren te dezer stede circulaires heeft rondgezonden, waarin wordt kennis gegeven, dat het voornemen bestaat, bij genoegzame deelneming aan het Gemeentebestuur te verzoeken in den Hertenkamp een gebouw te plaatsen voor het houden van eene tentoonstelling van plaatselijke nijverheid. Alleen bij zoodanige deelneming dat de kosten van het gebouw in elk geval gedekt zijn, zal de uitvoering van het plan mogelijk worden.

De tentoonstelling zal worden gehouden van 18 Juni tot 19 Juli a. s., welk tijdstip zoodanig is gekozen, omdat het samenvalt met de algemeene vergadering der Maatschappij.

ZAANDAM. Bij den Gemeenteraad zijn ingekomen de voorstellen van Burgemeester en Wethouders betreffende den sluisbouw in den Dam. Hiervoor waren volgens opdracht plannen gemaakt door de heeren J. G. van Niftrik, ingenieur te Amsterdam, en J. v. d. Koogh, gemeente-architect te Zaandam. Aan het tweede plan werd door Burgemeester en Wethouders de voorkeur gegeven; van de kosten, geraamd op ƒ 245,000, of met de onteigening te zamen ƒ 300,000, te verdeelen over het rijk, de provincie en belanghebbende Zaansche gemeenten, komt ± ƒ 40,000 ten laste van Zaandam.

CORRESPONDENTIE.

Plaatsruimte verhindert voor heden het opnemen van het verslag der afdeeling *Leiden en Omstreken* van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en van andere artikelen

BERICHT.

Aan de geabonneerden op *De Opmerker*, die geen gebruik gemaakt hebben van de voordeelige voorwaarden der VOORUITBETALING, zal de quitantie over het EERSTE KWARTAAL tegen de helft dezer maand worden aangeboden.

Herhaalde malen worden enkele nommers aangevraagd, die slechts dan worden toegezonden als de kosten, in het hoofd van het blad vermeld, daarbij worden overgemaakt.

De Administratie.

— Aflevering 1 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Wady-Rir en de Algerijnsche Sahara (met fig.). — Het Schanschieff-element en zijn toepassing. — Een vereenvoudigde telegraaf-inrichting (met fig.). — Het gebruik van den luchtballon in de jongste oorlogen (met fig.). — De verbeterde phonograaf van Edison. Bijdrage tot de kennis van het phonografische alfabet (met fig.). — Korte mededeelingen. — De naphta-dampbooten van Escher, Wyss & Cie (met fig.). — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Antwoorden.

PERSONALIA.

— De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft, voor het tijdvak van 15 Februari tot 31 December 1891, benoemd tot adsistent voor de Waterbouwkunde aan de Polytechnische school te Delft J. W. Th. van Oijen, civiel-ingen. te 's-Gravenhage.

— Met ingang van 1 Mei a. s. wordt bij het korps opzichters van den Waterstaat, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend aan A. G. J. Henkelman als opzichter 1ste klasse, en worden met dien datum bevorderd, tot opzichter 1ste klasse W. van Enst B.Jz., tot opzichter 2de klasse J. Bos, en tot opzichter 3de klasse J. Schol.

— In plaats van wijlen den heer J. Kluit, heeft het bestuur der Vereeniging van burgerlijke ingenieurs den heer A. A. Bekaar benoemd tot lid van de commissie ter herziening der algemeene voorwaarden.

— De heer E. H. Stieltjes heeft op dringende en herhaalde uitnoodiging zijne aanvrage om ontslag als redacteur van *De Ingenieur* ingetrokken.

— Tot adjunct-ingenieur te klasse bij den dienst van »weg en werken" van de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, is benoemd de heer H. J. E. Wenckebach, 1e-luit.-ing. van het korps genietroepen. In verband met deze benoeming heeft de heer W. eervol ontslag uit den militairen dienst aangevraagd.

— De Gemeenteraad te Dordrecht benoemde tot hoofdopzichter der gemeentewerken, de heer J. Kruis, thans opzichter.

— Tot architect aan den Reichsgerichtsneubau te Leipzig is benoemd de heer J. W. Hanrath, vroeger woonende te Amsterdam.

— Aan den tijdelijken opzichter 1e kl. bij de Publieke Werken te Amsterdam B. F. Groenewold is eervol ontslag verleend.

ADVERTENTIEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 24sten Februari 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 536.

Het maken van eene goederenbergplaats op het station HELENAVEEN.

Begroting 1,580.—.

De besteding geschiedt volgens § 54 van het bestek.

Het bestek ligt van den 5den Februari 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te *Venlo* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 17 Februari 1891, ten elf ure, des voormiddags.

Utrecht, den 2 Februari 1891.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 16den Februari 1891** des namiddags ten twee ure, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed** volgens bestek N°. 473:

Het leveren van ongeveer 306 M³. met chloorzink bereide EIKENHOUTEN voor wissels.

Het bestek is ad *een gulden* verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau »Weg en Werken", kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

OPENBARE Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag den 24 Februari 1891**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize alhaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van eene GYMNASTIEKSCHOOL aan de Boekhorststraat.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor ƒ 1,— verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* n°. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Maandag* den 16 *Februari* 1891, des voormiddags te 10 uren.

Aanbesteding.

De Architect-Ingenieur J. SCHOTEL te ROTTERDAM is voornemens op **Maandag 16 Februari** e. k. des voormiddags 11 uur, in het koffijhuis van JOOST PIETERMAN te ZWIJNDRECHT, ten behoeve van zijn principaal aan te besteden:

Het bouwen van een WOONHUIS met annexen ter ges. oppervl. van ca. 330 Centiaren.

Bestek en teekeningen liggen ter visie en zijn ad ƒ 2.50 per stel te bekomen in het koffijhuis voornoemd en bij J. VAN DER HORST, Groenmarkt, DORDRECHT.

Aanwijzing op het bouwterrein, nabij de spoorwegbrug te ZWIJNDRECHT, Woensdag 11 Februari, des voormiddags 11 uur.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

Op **Dinsdag den 17den Februari 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 537

Het vervangen der gegoten ijzeren draaibrug en der vaste houten brug met toebehooren over den Omval nabij Amsterdam, door een getrokken ijzeren draai- en vaste brug voor dubbel spoor met daarmede in verband staande werken, ten behoeve van den spoorweg AMSTERDAM UTRECHT.

Begroting ƒ 36,200.

De besteding geschiedt volgens § 74 van het bestek.

Het bestek ligt van den 2den Februari 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur E. R. BEUNKE te UTRECHT, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 9 Februari 1891, ten elf ure, des voormiddags.

UTRECHT, den 30 Januari 1891.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Donderdag 12 Februari 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 14a.

Het maken en leveren van 44 Jaloeziën voor de nieuwe Meisjesschool.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en teekening tegen betaling van ƒ 0.75 ter Secretarie verkrijgbaar.

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER EN ZWEEDSCH GRANIET.**

Aan H. H. Fabrikanten en Handelaren in Bouwmaterialen.

Tot 1 April 1891 worden **MONSTERS** gevraagd ten behoeve van het Departement van openbare werken van den ORANJE-VRIJSTAAT, H. H. Fabrikanten en Agenten, welke **monsters, prijscouranten** en **afbeeldingen** van hunne artikelen ter beschikking wenschen te stellen, worden verzocht een en ander franco in te zenden vóór genoemden datum aan den heer G. W. VIXSEBOXSE, architect, NIC. WITSENKADE N°. 1 te AMSTERDAM, door wien voor verdere verzending zorg zal worden gedragen.

BLOEMFONTEIN O. V. S.
December 1890.

J. E. VIXSEBOXSE
Gouvts architect O. V. S.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 16den Februari 1891**, des namiddags te twee ure, zal in het Centraal Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule), worden **aanbesteed** volgens bestek N°. 471:

De levering van 40000 gekeepte in met chloorzink bereide platte eiken houten dwarsliggers in acht perceelen, elk van 5000 stuks en van 35000 gekeepte en met chloorzink bereide platte grenenhouten dwarsliggers in zeven perceelen, elk van 5000 stuks.

Het Bestek is ad *Een gulden* verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau „Weg en Werken", kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Grasures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ZWEEDSCH GRANIET.

NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz., uit diverse groeven levert

J. H. P. JANSE

Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van

KESSEL & RöHL te *Berlijn.*

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat AMSTERDAM.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvrag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht.*

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

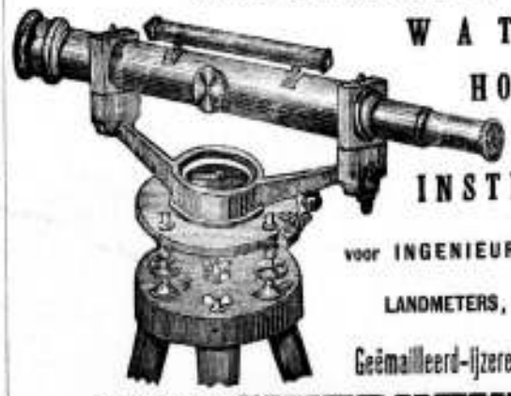

WATERPAS-HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN

WEEGWERKTUIGEN.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** aan
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Boefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

Atelier
voor Glasschilderkunst en Glas in lood.
Speciale inrichting voor glasetserij,
Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, lochtdeuren, raamhorren** enz. enz.
E. LÖHRER, **Stationsplein Utrecht**.
Men vrage schetsen en prijscourant.
Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Overal met het meeste succes geplaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardeloose imitaties gewaarschuwd. (3)

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — **Isoleerend.**
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel-** en **Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug-** en **Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — **Gouden Medaille** Amsterdam 1883. — **Bekroond:** Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren, Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, **Amsterdam,**
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

GRUSONWERK,
Magdeburg—Buckau.
VERTEGENWOORDIGERS:
CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam — Amsterdam.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

Kapconstructien

Fig 1 Fig 2 Fig 3 Fig 4

Fig 5 Fig 6

Fig 7 Fig 8

Fig 9 Fig 10 Fig 11

Fig 12 Fig 13 Fig 14

Fig 15 Fig 16

Fig 17 Fig 18

Fig 19 Fig 20

Fig 21 Fig 22

Fig 23 Fig 24

Fig 25 Fig 26 Fig 27 Fig 32

Fig 28

Fig 29 Fig 30 Fig 31

Fig 33 Fig 34

Fig 35-39

Fig 40

Fig 41

Fig 42

Fig 43 Fig 45

Fig 44 Fig 47 Fig 48

Fig 46

Fig 49

Fig 50

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Toren op het kruis van den Dom te Keulen

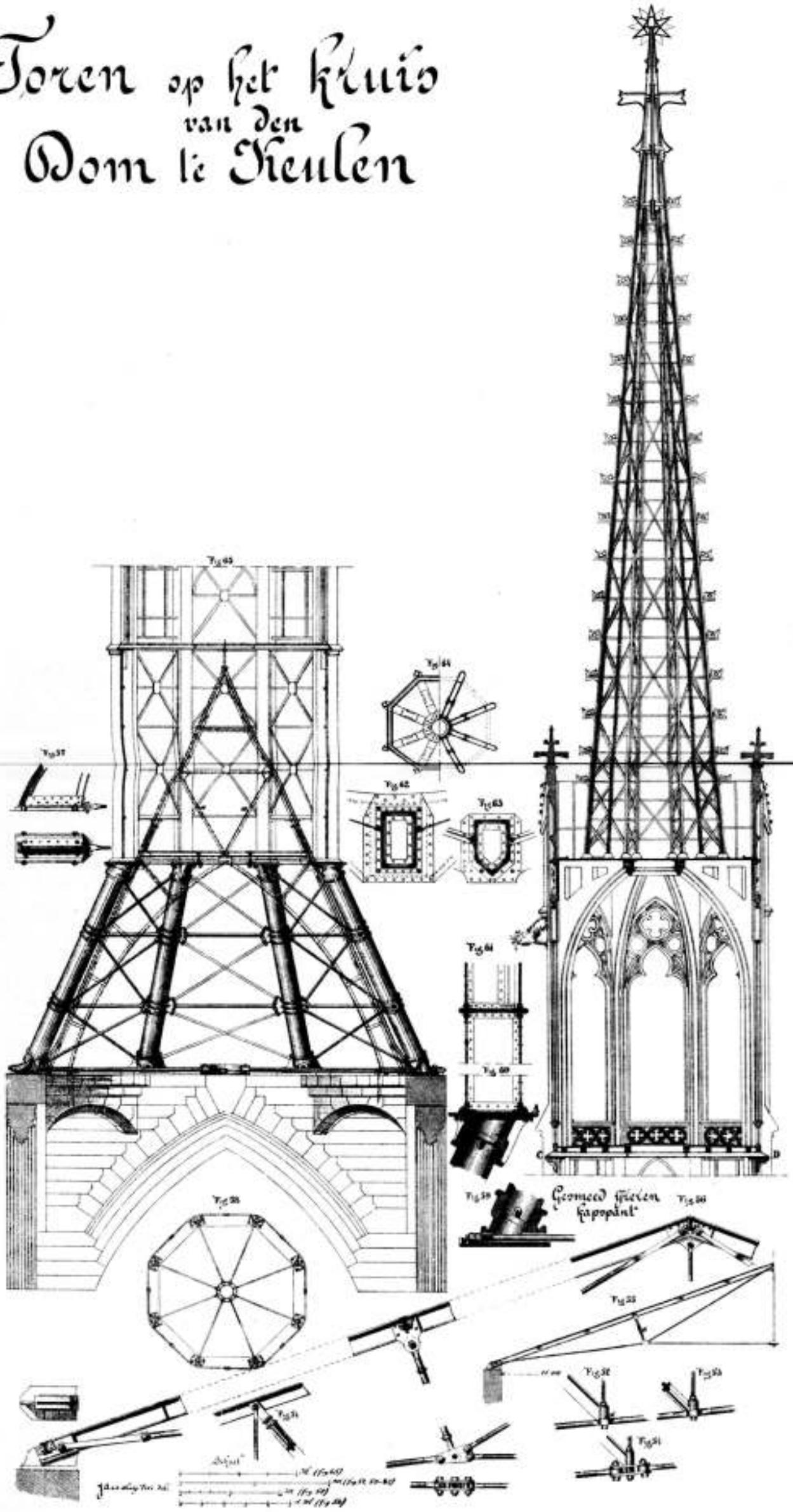

Photolith van G.J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 7.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG Nº. 7. ZATERDAG 14 FEBRUARI 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.ET W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
ouvens der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelvar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De Tentoonstelling van Bouw- Schilder- Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid, door het Genootschap georganiseerd ter herdenking van zijn 35-jarig bestaan, zal, in plaats van op den 15den Februari, gesloten worden op Dinsdag den 17den Februari, des namiddags te 4 uren.

Leden van het Genootschap hebben vrijen toegang op vertoon van hun quitantie-diploma.

2e. De 948e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag den 18den Februari, des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Ballotage van den heer C. G. 't Hooft Jr., als gewoon lid, voorgesteld door de heeren G. H. Breitner en C. W. Nijhoff.

c. Kunstbeschouwing.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) IETS OVER GESMEED-IJZEREN BEKAPPINGEN.

Voordracht gehouden in de vergadering van 8 October 1890,

door J. A. VAN DER SLUYS VEER.

(*Met twee platen.*)

De voortreffelijke eigenschappen van het gesmeed ijzer maken dit materiaal bij uitstek geschikt voor kapconstructiën, waarbij zoowel tegen druk- als trekkracht weerstand moet geboden worden. Het is voor dit doel altijd verre te verkiezen boven gietijzer en meestal ook boven hout.

De buitengewone groote rekbaarheid van het smeedijzer is oorzaak dat een aantal ⌊ of T ijzer-profielen tot in de kleinste doorsnede-vormen door walsen verkregen kunnen worden, zoodat groote spanningen altijd nog betrekkelijk licht te construeeren zijn; het is daarom verklaarbaar, dat dit materiaal in den nieuweren tijd bij de meeste groote bouwwerken toegepast wordt.

Wat de constructie van gesmeed-ijzeren bekappingen betreft, zoo valt daarbij in de eerste plaats op te merken, dat ze in zooverre van de houten verschillen, dat staande of liggende karbeels, tot ondersteuning der gebinten, niet voorkomen, omdat hier het driehoeksysteem dienst doet, waarbinnen de enkele verbindingen slechts trek- en drukkrachten te weerstaan hebben. Hieruit volgt reeds van zelf, dat, bij gebreke van voldoende dwarsverbindingen, de neiging tot uitwijken hier grooter is dan bij houten kappen, omdat de bintbalken — hier trekstangen — niet alleen dienst doen voor ondersteuning, maar ook ten doel hebben het verschuiven in horizontale richting zooveel mogelijk tegen te gaan. Een regelmatig trekstangensysteem is dus bij dit soort bekappingen zeer noodzakelijk, ten einde geen zijdelingschen druk te veroorzaken op de sluitmuren van het gebouw. Deze verbindingen komen voor in horizontale, hellende of gebroken richting.

In bovenvermeld driehoeksysteem moet één zijde steeds als schoor beschouwd worden. Het aantal dezer laatsten hangt af van de hoogte der bekapping, van het materiaal dat als bedekking gebruikt wordt, en vooral ook van de spanning Aan de eene zijde met de gebinten verbonden, brengen zij de belasting, op dat punt aanwezig, over op het onderste punt, waaraan de trekstangen bevestigd zijn, waardoor gene op de steunpunten wordt overgebracht. Op deze wijze ontstaat een stelsel van verdeeling van het geheele systeem, omdat het zich oplost in vaste, onverschuifbare driehoeken, waardoor geene uitwijking der buitenmuren kan plaatshebben, doch waarop de geheele belasting in verticale richting werkt. Noodzakelijk voor de onverschuifbaarheid van dit geheele stangensysteem is eene doorloopende langsverbinding.

Is dit bij houtconstructie gemakkelijk te verkrijgen, door de onderdeelen door beugels te verbinden, bij ijzeren bekappingen, waar deze constructiedeelen ontbreken, geschiedt dit deels door de aanwezige gordingen, maar hoofdzakelijk door diagonale verbindingen van rond ijzer tusschen de enkele gebinten in de lengte van het gebouw, die de knooppunten onderling vereenigen. Ook gebruikt men wel plat ijzer, dat, in het dakvlak liggende, diagonaalsgewijze van onder naar de nok doorloopt.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen: A. et A.

POLYTECHNISCHE SCHOOL

Is alles alzoo tot een onverschuifbaar systeem vereenigd, zoo hebben bij belasting de verbindingen aan verschillende eischen te voldoen; de gezamenlijke trek- en hangstangen hebben neiging tot afscheuren, en de schoren moeten weerstand bieden tegen drukking, terwijl de bintbalken in dubbelen zin aan drukking en trekking onderhevig zijn; houdt men dit in het oog dan is het gewenscht de stangenverbindingen en bintbalken van gesmeed ijzer, de schoren van giet- of gesmeed ijzer te maken. Schoenen en moffen kunnen steeds gegoten zijn.

ZADELDAKEN.

Voor gesmeed-ijzeren bekappingen is het zadeldak een der beste vormen. De afstand der spanten hangt af van het materiaal, voor bedekking bestemd, en moet zich ook zooveel mogelijk richten naar de buiten-ordonnantie der gebouwen. Alvorens tot de details der verbindingen over te gaan, zullen wij, in systematische volgorde, de meest gebruikelijke wijzen van constructie nagaan.

Bij een vlak dak, van niet meer dan 5 à 6 M., wordt het voldoende geacht, de onderste uiteinden der kapbeenen door eene trekstang *a* onderling te verbinden (fig. 1). Het hierdoor gevormde gebint is met een balk te vergelijken, die, met beide uiteinden vrij op de muren liggende, door eene voeg in het middenste steunpunt, hier de nok, eene gebroken lijn vormt. De voor zulk een draagbalk geldende wetten vinden ook hier onveranderd hare toepassing. Fig. 2 toont ons denzelfden doorsnede-vorm, evenwel met dit verschil dat de trekstangen niet horizontaal liggen, doch eene gebroken lijn aangeven. Het nadeel van deze constructie is, dat deze laatsten bij toenemende helling eene grootere spanning verkrijgen, waardoor de doorsnede verzwaard moet worden. Ook treedt hierbij de verticale hangstang als noodzakelijk constructiedeel op, terwijl deze in het eerste geval niet onontbeerlijk is. Is de spanning tusschen de muren grooter dan 5 à 6 M., zoo moeten de spantboenen tusschen de steunpunten een- of meermalen ondersteund worden; dit geschiedt door schoren, die hier dezelfde diensten bewijzen als de gebruikelijke karbeels bij houtconstructie. Een karakteristiek onderscheid tusschen de eerste en laatste is wel, dat zij bij houtconstructie een vast punt op de zolderbalken vinden, terwijl bij ijzer de door schoren belaste punten der trekstangen weer door andere staven worden gesteund en verbonden zijn met de in de gebinten liggende knooppunten; deze staven zijn in den regel van rond ijzer, waarvan de richting naar de plaatsing der schoren eene verticale of hellende is. De afstand der schoren wordt bepaald zoowel door de doorsnede als door de lengte der kapbeenen en kan aangenomen worden op 2.25 à 2.50 M., terwijl bij een geëvenredigd profiel van het kapbeen deze afstand tot 3 M. kan verhoogd worden.

De fig. 3 en 4 toonen ons twee dwarsprofielen, waarvan de een met horizontale en de andere met hellende trekstangen, en waarbij ieder kapbeen in het midden door een schoor ondersteund wordt. De voeteinden der schoren vallen hier samen met het midden der trekstang en dit punt is met eene hangstang aan het nokpunt verbonden, waarbij valt op te merken, dat de spanning in den verticaal in fig. 4 grooter is dan in fig. 3 (*).

Eene geregelde voortzetting van het systeem om de gebinten te ondersteunen door schuingestelde schoren, wier uiteinden door hangstangen verbonden zijn, voert ons tot het Engelsche driehoek-systeem. Fig. 5 en 6 stellen een gebint voor van spanningen van 13—15 M. Bij die van 17 en 18 M. is eene vermeerdering van verbindingen noodzakelijk, zooals uit de fig. 7 en 8 te zien is; het getal op zichzelf staande driehoeken richt zich naar de lengte van het te ondersteunen kapbeen. De trekstangen kunnen bij al deze constructien horizontaal of hellend zijn. Hoewel, bij toenemende helling, deze steeds meer weerstand moeten bieden, staat hiertegenover het voordeel, dat de schoren door hare mindere lengte ook grooteren druk kunnen weerstaan; de helling mag evenwel in deze gevallen niet meer dan 10° bedragen.

Bij het bovengenoemde is aangenomen, dat de schoren een scherpen hoek met den kapbalk maken, eene constructie, die met het oog op eene grootere drukspanning niet steeds als voordeelig te beschouwen is; gunstiger zal deze zijn, wanneer de schoor rechthoekig onder de kapbeenen is aangebracht en omgekeerd zal de drukspanning grooter worden, naarmate de hellingshoek minder wordt.

Bij eene spanning van 8 of 9 M. zal de constructie van een gebint gemakkelijk uit te voeren zijn, zooals fig. 9 aangeeft. Deze is niet alleen practischer, maar ook is de berekening in de enkelvoudige deelen eenvoudiger.

Bij eene bekapping van grootere hoogte en daaruit voortvloeiende grootere lengte der schoren en volgens dit systeem geconstrueerd, is het te verdedigen, dat de trekstangen hellend zijn (fig. 10). Het is eene oogenschijnlijke verbetering, dat men de beide middelste trekstangen *a b* en *b c* eene horizontale richting geeft; het geeft een weinig besparing van materiaal, omdat de hangstang uit het nokpunt qua constructie vervallen kan, terwijl ook de lengte der trekstangen iets kleiner wordt. Dit laatste systeem is bekend als dat van Polonceau (fig. 11). Het komt neer op een stelsel van trekstangen, wier richtingen eene gebroken lijn vormen en die ieder op zichzelf in de snijpunten met de overige constructiedeelen tot een vast knooppunt vereenigd zijn.

Polonceau bracht dit systeem, waarbij echter de kapbalken van hout waren, het eerst in toepassing bij zeer vele gebouwen langs den spoorweg van Parijs naar Versailles; sedert dien tijd worden de op deze wijze geconstrueerde kapgebinten veelvuldig toegepast, vooral voor spanningen van 8—9 tot zelfs 12 M. toe. Zijn de oplegpunten der kapbalken op eenigszins grooten afstand verwijderd en dus de belasting op de eerste grooter, zoo is het noodzakelijk, hen op meerdere punten hunner lengte door schoren te ondersteunen.

Het systeem Polonceau heeft tot grondslag een op eenvoudige wijze gewapenden balk, die in schuine richting als kapbalk is opgesteld en waarvan de uiteinden onderling door eene horizontale trekstang zijn verbonden, en zoodoende dus onverschuifbaar blijven.

Uit dezen grondvorm is een geheel stelsel van andere combinatiën af te leiden. Beschouwt men nogmaals fig. 9 en neemt men aan dat de spanning 13 à 14 M. wordt, zoo zijn de constructiën met dubbel aantal schoren (fig. 12 en 13) bekend als het Fransche systeem.

Beide komen hierin overeen, dat bij toepassing van hellende trekstangen een middelste verticaal noodzakelijk is.

Voor eene zelfde spanning kan ook een gebint geconstrueerd worden, waarbij de schoren even lang zijn (fig. 14). Hierdoor ontstaat tegelijkertijd eene dubbele dwarsverbinding, daar de voeteinden der tegenoverliggende schoren ieder door eene trekstang moeten verbonden worden; de tusschen de schoren aangebrachte diagonalen verzekeren deze tegen zijdelingsche beweging.

Bij eene spanning van 17 of 18 M. is eene drievoudige ondersteuning der kapbalken noodzakelijk (fig. 15 en 16), waarbij de vereischte wartels moeten

(*) Ter onderscheiding van de gedrukte en getrokken deelen, zijn de eersten door dikke, de laatste door dunne lijnen aangegeven.

aangebracht worden, om het geheele systeem behoorlijk te kunnen aanspannen. Uit eene combinatie van het Fransche, Engelsche en Polonceausche systeem zijn nieuwe verbindingen af te leiden voor spanningen van 17 en 18 M., zooals door de fig. 17 en 18 is aangegeven.

Bij alle tot nu toe behandelde voorbeelden geschiedde de ondersteuning der kapbalken volgens hoofdsysteem, of systeem eerste orde. De constructie kan evenwel ook zoo zijn, dat in deze hoofdsystemen een nevensysteem of systeem tweede orde aanwezig is. Hoe dikwijls dit ook plaatsvindt, het komt er steeds op neer, dat de belastingen, drukkende op het nevensysteem, op de knooppunten van het hoofdsysteem worden overgebracht. Fig. 19 geeft een in bovenstaanden zin geconstrueerd dakgebint voor eene spanning van 15 à 16 M. Hierin beteekenen *a a* de schoren van het hoofdsysteem, *b b* die van het nevensysteem; de belasting, drukkende op de punten *c c* wordt door middel der hellende trekstangen op de knooppunten van het hoofdsysteem overgebracht. Bij gebruikmaking van beide systemen is het gewenscht, de afstand der schoren iets kleiner te maken dan bij eenvoudige toepassing van het hoofdsysteem.

Spanningen van 22 en 24 M. kunnen op deze wijze gemakkelijk overdekt worden (fig. 20).

Voor spanningen van 26 en 28 M. kan men gebruik maken van een gebint, bestaande uit hetzelfde gecombineerde systeem, zooals uit fig. 21 blijkt.

Een eigenaardigen vorm heeft het nevensysteem bij de gebinten (fig. 24), die Schwedler geconstrueerd heeft voor de retortenhuizen der Imperial Continental Gas-association te Berlijn. Deze hebben eene spanning van 18.80 M., terwijl de afstand onderling 2.82 M. bedraagt. Tusschen de hoofdknooppunten zijn de kapbalken geconstrueerde liggers, waarvan de onderrand eene parabolische lijn vormt, terwijl de verdeeling der schoren tusschen beide randplaten afhankelijk is gemaakt van de voor de bekapping noodige gordingen. Evenals in vorige gevallen wordt ook hier de belasting, door de tusschengelegen punten, op de knooppunten van het hoofdsysteem overgebracht. Naast de reeds besproken constructiën zou men ook die kunnen noemen, waarbij de schoren een verticalen stand hebben (fig. 25).

Hoewel deze niet algemeen gebruikelijk is, zoo is de drukspanning in de schoren hier somtijds gunstiger dan bij hellenden stand. Neemt men aan, b. v. in een punt *a* (fig. 26), dat de schoren verticaal, recht- of scheefhoekig ten opzichte van de as van den kapbalk geplaatst zijn; brengt men nu de grootte der in het knooppunt bestaande belasting over, volgens de lengte der lijn *a e* en trekt men uit *e* eene lijn evenwijdig met den kapbalk, zoo stellen de lengten der lijnen *a e*, *a g* en *a f* de in de schoren aanwezige drukspanning voor. De verhouding van deze waarden tot elkander hangt af van de helling van het dak en den stand der schoren.

In fig. 27 vindt de ondersteuning der kapbalken plaats door twee schoren, waarvan de een verticaal, de ander schuin gesteld is; deze in veel opzichten goede verbinding is te gebruiken voor spanningen van 13 à 14 M.

Fig. 28 geeft een in hoofd- en nevensysteem geconstrueerd gebint, waarbij de verticale stand der schoren is toegepast. De schoor, die het dichtst bij de goot gelegen is, draagt bij dusdanige plaatsing steeds de geheele belasting van het desbetreffende knooppunt, zonder meerdere drukspanning te veroorzaken in het onderste deel der binten, terwijl deze in de laatste gedeelten even groot is.

Ten slotte kan zich nog het geval voordoen, dat de richting der trekstangen benedenwaarts hellende is (fig. 29). Zulk eene constructie is te verdedigen, wanneer bij geringe hoogte der bekappingen het noodzakelijke van eene betere pijlverhouding blijkt, in verband met eene betere verbinding der onderdeelen.

In elk geval is de werking der trekstangen minder, dan bij elke andere richting. In dezelfde verhouding dat hare spanning grooter wordt, naarmate de hellingshoek opwaarts vermeerdert, vermindert deze, naarmate dit in tegenovergestelden zin plaatsvindt. Daarentegen heeft de middelste hangstang juist eene omgekeerde werking. De trekspanning van deze vermindert, naarmate de hellingshoek der trekstangen in opgaande richting kleiner wordt en is nul bij horizontale richting, doch gaat in steeds grooter wordende drukspanning over, naarmate de hellingshoek in omgekeerde richting grooter wordt. In de fig. 30—34 zijn eenige voorbeelden volgens dit principe aangegeven, waarbij alles neerkomt op het noodige aantal steunpunten voor de kapbalken zelven; van deze is die volgens fig. 31 een omgekeerd systeem Polonceau.

Wat nu in het algemeen de hoeveelheid werking in de onderdeelen betreft, zoo is het gemakkelijk te begrijpen, dat deze voor de verschillende constructiedeelen ook van verschillende intensiteit moet zijn.

Zoo neemt de drukking van af het nokpunt voortdurend toe, omdat bij elke ondersteuning in de tusschengelegen punten deze grooter wordt, om bij de oplegpunten het maximum te bereiken. Slechts bij gebinten met verticale schoren is de drukspanning, zooals wij boven gezien hebben, in de beide laatste gedeelten van den kapbalk even groot. Deze laatste moet steeds berekend worden ten opzichte van samengestelde krachten, en wel tegen druk- en trekkracht. Daar men hem steeds beschouwen kan, als aan de einden ondersteund en in de door schoren ondersteunde punten, als vast aangespannen, zoo ligt het breukmoment in dát knooppunt, dat het dichtst bij de oplegging gelegen is; de noodzakelijke doorsnede van een kapbalk hangt dus af van het hier bestaande buigingsmoment. Eene zelfde verhouding doet zich voor bij de spanning in de enkele deelen der trekstangen; ook hier is het maximum van deze waarden daar, waar deze het oplegpunt verbinden met de schoor, die het meest gedrukt wordt; verder naar het midden wordt de spanning door den invloed der schoren minder.

Alle constructiedeelen, welke bij een gebint noodig zijn tot overbrenging van den verticalen druk, worden in toenemende mate van het einde tot het midden toe benuttigd. De schoren en verticale stangen en bij het Fransche systeem ook de hellende, hebben bij eene grootere lengte ook eene grootere belasting, de eerste tegen drukking, de laatste tegen trekking. Hiermede moet voor de gedrukte deelen rekening gehouden worden, dat bij grootere lengte, afgescheiden van het daaruit reeds voortvloeiende geringere weerstandsvermogen tegen knikken, hunne doorsnede in toenemende mate grooter wordt. Men ziet volgens den aard en de wijze, waarop de enkele verbindingen van een kapgebint behandeld worden, het bij deze juist het tegenovergestelde is als bij een geconstrueerden of tralieligger; de oorzaak hiervan is te vinden in de omstandigheid, dat bij den laatste de onder- en bovenranden parallel loopen, terwijl bij de eerste deze elkander in de oplegpunten snijden.

Bovenstaande gegevens in het oog houdende, moet de doorsnede der kapbalken den vorm hebben van een enkele of dubbele T, ter gemiddelde zwaarte, zooals in de fig. 35—39 is aangegeven; de dikte der middenrib van 0.5—1 cM. en de lengte van 8—12 cM. zijn de meest gebruikelijke maten. Bij groote spanningen of be-

lastingen bestaat de doorsnede dikwijls uit twee deelen en wordt hiervoor gebruikt de enkele of dubbele [vorm. Bij alle doorsneden volgens deze fig is het gemakkelijk de overige constructiedeelen aan te brengen. Ook de schoren krijgen soms eene doorsnede, evenals de kapbalken, hoewel deze zeer geschikt van gegoten ijzer kunnen gemaakt worden; de kruisvorm is dan de beste; deze moet in het midden het zwaarst zijn en naar de einden dunner uitloopen (fig. 39). De verschillende trek- en hangstangen hebben gewoonlijk den cilindrischen vorm, aan de einden plat uitgesmeed, ter verbinding met de overige constructiedeelen.

(*Wordt vervolgd.*)

ALGEMEENE VOORSCHRIFTEN VAN HET DEPARTEMENT VAN W., H. EN N.

(*Ingezonden.*)

Mijnheer de Redacteur!

Het vlugschrift van Mr. Egbert J. C. Goseling, advocaat en procureur te Amsterdam, getiteld: „De Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, beoordeeld naar hunne toepassing in de practijk", werd in de nummers 47 en 49 (22 Nov. en 6 Dec. '90) van *De Opmerker* aan eene critiek onderworpen.

Deze critiek, gewaarmerkt met de initialen A et A., is geteekend H. G. J.

Beleefd verzoeken wij u eenige opmerkingen daaromtrent in *De Opmerker* te willen opnemen. Onze afwachting of van *bevoegder* zijde dat zou worden opgevat, is oorzaak dat wij eerst *nu* met dit verzoek tot u komen.

Tot het bekend maken dezer opmerkingen worden wij tevens geleid om nog meer de aandacht te vestigen op het belangrijke vlugschrift van Mr. Goseling, nu toch een mogelijke herziening der A. V. *nog* aan de orde is.

H. G. J. beweegt zich op zoo beperkt terrein en ziet zoo zeer uit de hoogte op den aannemersstand neer *zooals hij dien kent*, dat wij moeten betwijfelen of hij wel ooit kennis heeft gemaakt met een aannemer van beteekenis.

Voor deze onze opvatting pleit o. i. reeds zijn eerste opmerking over § 443 der A. V., handelende over *oponthoud in de oplevering*, ontstaan door storm, vorst, brand en andere omstandigheden, onafhankelijk van den wil des aannemers.

„Het is toch duidelijk" — zoo schrijft H. G. J. — „dat vorst b.v. voor graaf- en timmerwerken weinig of „geen oponthoud behoeft te veroorzaken en dat bij „andere werken, door voldoende voorzorgsmaatregelen „schade of oponthoud door vorst zou zijn te voorkomen."

Volkomen zouden wij dat met hem eens zijn, wanneer het gold het graven van een paar fundamentsleufjes of een keldertje, maar wie maar een weinig begrip heeft van een flink aardewerk op het gebied van sluizenbouw, spoorwegen en dijken en bekend is met onzen door en door vochtigen bodem, weet dat een *grondwerk van eenige beteekenis* bij vorst onmogelijk kan worden uitgevoerd.

„Bij waterwerken", — zoo vervolgt hij — wordt „dikwijls de constructie van tijdelijke, voor de uit„voering van het werk noodige kistdammen of andere „waterkeeringen aan den aannemer overgelaten, wiens „*belang* (*) dus meebrengt deze constructiën zoo licht „en dus zoo goedkoop mogelijk uit te voeren."

§ 13 der A. V. voorziet echter in de gevallen van afdamming; wel degelijk moeten de plannen van den aannemer aan de goedkeuring der directie worden onderworpen. *In de bestekken* van werken voor W. H. en N. schuift de directie echter de verantwoordelijkheid behendig van zich af, hetgeen H. G. J., *met het oog op de hooge eischen den ingenieur gesteld*, tegenover den aannemersstand, *zooals hij dien heeft leeren kennen*, toch wel *minder fair* zal vinden.

Verder schrijft H. G. J.: „Op andere plaatsen ziet „men een aannemer, bij het invallen van vorst of regen „een houten afschutting opstellen, ten einde daarachter „een gevel op te metselen. De beoordeeling nu of een „aannemer in dergelijke gevallen blijk heeft gegeven „alles te hebben gedaan wat menschelijkerwijze moge„lijk is, of er dus sprake kan zijn van force majeure „in den waren zin van het woord, kan alleen geschieden „door deskundigen," enz. enz.

De weinige vierkante meters afschutting evenwel, benoodigd ter beschutting tegen vorst of regen van dit of dat geveltje, laten wij buiten beschouwing als zijnde in deze van te weinig beteekenis om te bespreken. Het doel van H. G. J. zal toch wel niet zijn om gebouwen b.v. als het Rijks-museum of het Centraal station te Amsterdam in geval van vorst of regen door en voor rekening van den aannemer te laten omtimmeren en te verwarmen? want juist alléén met het oog op de uitvoering van dergelijke en andere werken onder het beheer van W. H. en N. komt eene beoordeeling van de A. V., bij dat lichaam in gebruik, te pas.

Aangezien H. G. J. het overigens vrij wel eens is inzake de vele onbillijkheden, welke Mr. G. in de A. V. aanwijst, rest ons alleen nog een behandeling met betrekking op de §§ 451 en 452, *nalatigheid en kortingen*, 453 en 457 *over de verplichtingen en over het in gebreke blijven van aannemer en borgen*, en § 475 *over de geschillen*.

Mr. Goseling stelt de *buitensporige macht*, bij al deze bepalingen aan de directie toegekend, in het licht en verlangt dat alle geschillen, geene uitgezonderd, die tusschen directie en aannemer ontstaan, zullen worden beslist door drie scheidsmannen door partijen te benoemen, wier uitspraak voor partijen zal zijn als een rechterlijk gewijsde in het hoogste ressort.

Groot bezwaar ziet H. G. J. in de gelijke verhouding van directie en aannemer als twee contracteerende partijen bij een gewone overeenkomst. Hij noemt ze *onhoudbaar* en *vreest* dat het *prestige* der directie tegen over den aannemer, *haar ondergeschikte*, geschokt, ja zelfs geheel verdwijnen zal.

„De directie kan niet optreden als partij, doch alleen „als *Rechter!*" zoo roept hij uit, en zegt verder: „Dit „is een conditie, die de geheele bouwpractijk beheerscht „en die ook de indirecte oorzaak is van het bestaan „van den aannemersstand, zooals wij dien kennen. Zoo„lang aan een ingenieur of architect andere en hoogere „eischen van kennis worden gesteld dan aan een aan„nemer en zoolang het financieele belang van den laatste, „als de eerste en voornaamste drijfveer van zijn daden „moet worden beschouwd, zoolang zal de bouwmeester „als de persoon moeten gelden, die alleen geroepen is „uitlegging te geven aan contracts- of besteksbepalingen, „waarbij andere quaestiën dan die van het gewone recht „hoofdzaak zijn."

Maar, vragen wij, welke quaestiën van beteekenis blijven er dan over, wanneer onduidelijke contracts- en bestekbepalingen alléén door de almacht der *beslissende directie* worden beheerscht.

Nu laat H. G. J. wel een lapzalfje volgen door aan te geven, waaruit eene directie moet bestaan, maar zoolang het niet mogelijk is om bijv. evenals bij „klinkersteenen" bij het uitwendige ook het inwendige van een

(*) Sic!

directie te leeren kennen en niemand instaat is de stof aan te geven, waaruit zoo'n model-directie „op keur" kan gevormd worden, zoolang zal ook elk Minister welke eenvoudig adviseert: „*Gehoord den Hoofdingenieur*" en deze natuurlijk: „*Gehoord den ingenieur*" en die weer „*Gehoord zijn opzichter*" (want zoo gaat het) ten allen tijde *eenzijdig* beslissen en wel in 't voordeel der directie.

En waarom vreest nu H. G. J. voor geschokt en verloren prestige?

Iemand van degelijk gehalte en ontwikkeling verliest zijn prestige niet. Stilzwijgend wordt hij erkend als „de meerdere", door elk die lager staat. Maar dat prestige ontvangt men niet bij het diploma als ingenieur of als architect en evenmin, als aannemer, bij de aanneming van een of ander werk of bij 't teekenen van een contract; die meerderheid is een gevolg van veelzijdige ondervinding en kennis van werk, veeltijds te lezen in het bestek en zelfs wel onmiddellijk te gevoelen op het werk.

De *degelijke* ingenieur of architect zal tegen een *degelijk* onderzoek door theoretisch en practisch gevormde mannen *niet* opzien, alleen de minder ontwikkelde ziet daarin gevaar en, om dat te ontkomen, dekt hij zich met de even onzedelijke als autocratische A. V., thans nog in gebruik bij W., H. en N.

Terecht zegt Mr. Goseling in zijne inleiding:

„Gedurende een twaalftal jaren bracht mijne practijk „mij voortdurend in aanraking met aannemers. Bijna „altijd bepaalde zich het advies, dat ik hun op hunne „overigens zeer gegronde grieven moest geven, tot den „raad, *zich bij alles neer te leggen*, omdat zij tegenover „de A. V. geheel machteloos waren — want daarin was „voor alles gezorgd, behalve voor de belangen van den „aannemer."

H. G. J. wijst er zelf op hoeveel onvolledige en onbegrijpelijke bestekken er de wereld worden ingezonden, gedekt door de aanhaling der A. V., als waren deze letterlijk in het bestek omschreven met de volgende wijziging bijv.:

voor het *Rijk* of van *Rijkswege* moet gelezen worden „de *Gemeente* of van *Gemeentewege*";

voor den *Minister „Burgemeester en Wethouders"*, of wanneer het een particulier werk geldt, *„de aanbesteder"*; voor den *Hoofdingenieur* of *bouwmeester der landsgebouwen*: *„de directeur van Gemeentewerken"* of de *„architect"*.

En daarmee geeft ieder gemeente- of particulier architect aan een bestuur- of particulier aanbesteder, 't zij ze zijn behoorlijk gepatenteerde tappers, koekbakkers, apothekers, kleermakers of eerzame kruideniers, een macht zooals die bij de A. V. aan den Minister is toegekend en worden zij dus bij *verschil*, Rechter in eigen zaak.

Gehoord de bezwaren van den aannemer, gehoord den architect . . . .

De architect heeft gelijk!

Die zaak is dan van de rol.

Naar onze meening gevoelt elk ingenieur of architect, welke niet in Rijks dienst is en toch de A. V. in zijn bestekken inlascht om zich achter hare verschansingswerken te dekken, zich zwak.

Wilde het Genootschap „Architectura et Amicitia" of haar redactie een goed werk doen, dan ontwerpe het *Algemeene Voorschriften voor particuliere werken* en neme dan daarin het beginsel van „scheidsgerecht" wel degelijk op tot een spoorslag voor den architect om *duidelijk* te zijn in besteks- en contractsbepalingen en ter voorkoming van eenzijdige uitlegging en willekeur.

Het billijkheidsgevoel blijkt evenwel toch bij H. G. J. sterk ontwikkeld te zijn, getuige zijn *waardeering* van al het goede dat *overigens* in het vlugschrift door Mr. Goseling is geschreven, waardoor hij dan ook zijn stempel zet op de erkenning van het vele onzedelijke en onduidelijke in de A. V. zoodat, mocht de redactie van A. et A. aan den arbeid willen gaan om bedoelde A. V. voor particuliere bouwwerken te ontwerpen, die onder zijn medewerking al veel verbetering beloven, maar hij zal dan daarbij ook rekening moeten houden met de vele menschelijke zwakheden, die ook den ingenieur en den architect aankleven.

En wat het zwaartepunt der *financieele belangen* van den aannemer bij de uitvoering van werken betreft, deze staan volstrekt niet minder op den voorgrond bij den aanbesteder. Ieder aanbesteder staat in dit opzicht op hetzelfde standpunt, want men tracht, zooveel men kan, voor *zoo weinig mogelijk* de werken tot stand te krijgen.

Daarbij komt dat er helaas architecten gevonden worden, die zich minder beschouwen als deskundig tusschenpersoon om aannemer en bouwheer tot elkander te brengen en het werk te leiden, maar zich een goeden naam bij het publiek trachten te bezorgen door aan alle eischen van den bouwheer te voldoen. Men vergete niet dat ingenieurs noch architecten onfeilbaar zijn en de aannemer de dupe kan worden van een slecht project en een vaag bestek.

Des Pudels Kern in het schrijven van H. G. J. blijkt naar onze bescheiden meening te zijn om de Rijks A. V. bij voortduring ook bruikbaar te houden voor de uitvoering van particuliere bouwwerken, maar o. i. mag A. et A. geen eenzijdigen invloed oefenen op de Staats-commissie tot herziening der A. V., welke in gebruik zullen moeten komen voor de *verschillende uitéenloopende* werken onder het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid.

B.-V.

PRIJSVRAGEN.

Aan onderstaand schrijven van de Vereeniging »Bouwkunst en Vriendschap", geven wij volgaarne plaatsruimte.

Aan
Heeren Opstellers en Beoordeelaars van Prijsvragen.

WelEdele Heeren!

Was men tot voor korten tijd niet eenparig overtuigd van de wenschelijkheid ook in Rotterdam de op prijsvragen ingekomen antwoorden te exposeeren, de kunstbeschouwing onlangs door onze Vereeniging georganiseerd, heeft aangetoond dat hier inderdaad veel belangstelling is, en zulk eene zaak niet alleen haar nut heeft voor Rotterdam maar ook voor vele plaatsen in zijnen omtrek.

Door van deze zijne overtuiging in het algemeen kennis te geven en te vermelden, dat de Vereeniging »Bouwkunst en Vriendschap" gaarne bereid is de gewone daaraan verbonden kosten te dragen, en haar vergaderlokaal zoowel overdag als 's avonds daarvoor beschikbaar te stellen, meent het Bestuur der Vereeniging bovengenoemd, te handelen in het algemeen belang der architectuur, en van de deelneming en de deelnemers aan prijsvragen.

Hopende dat dit schrijven eene aansporing moge zijn om bij voorkomende gevallen in de programma's ook eene expositie te Rotterdam op te nemen, hebben wij de eer te zijn:

Uwe dienstwillige dienaren
Namens het Bestuur:
De Voorzitter,
HENRI EVERS.

De te-Secretaris,
C. J. STRUIJK.

BOUWPOLITIE TE GRONINGEN.

Bij de behandeling van de laatste begrooting deed het Gemeentebestuur het voorstel de bouwpolitie op andere wijze te regelen en te breken met den bestaanden toestand, waarbij deze tak van politietoezicht is opgedragen aan een agent van politie, dien de commissaris daarmede gelieft te belasten. Het denkbeeld van B. en W. om een deskundige aan te stellen bij het bureau van politie, aan wien het toezicht op het bouwen zou worden opgedragen, vond geen genade bij de heeren van den Raad en het voorstel, in een der afdeelingen gedaan, om dien deskundige aan het bouwbureau te verbinden, werd evenmin goedgekeurd: de overgroote meerderheid was van meening dat de bouwpolitie zeer geschikt kon worden opgedragen aan

de opzichters, die aan het bureau der gemeentewerken verbonden zijn en tengevolge daarvan werden B. en W. uitgenoodigd eene nadere voordracht te doen. Dit nadere voorstel heeft verbaring verwekt; naar het gevoelen van de meerderheid in dit college behoort de uitoefening van dat toezicht tot de taak der politie en gaat het niet aan daarmede ambtenaren te belasten, die geheel buiten het politie-personeel staan en aan den commissaris niet ondergeschikt zijn. Op grond daarvan werd handhaving van den bestaanden toestand aanbevolen.

In de laatstgehouden vergadering van den Gemeenteraad werd er terecht op gewezen dat de opzichter over de plantsoenen aan het bouwbureau is verbonden, speciaal met het toezicht over de plantsoenen belast is en daarom tot onbenoemdigd rijksveldwachter werd aangesteld. Die toestand heeft nooit aanleiding tot ongelegenheid gegeven en om deze reden kan de bouwpolitie aan ambtenaren van het bouwbureau even goed worden opgedragen; de bouwpolitie wordt daardoor niet onttrokken aan de gemeentepolitie, die hare bevoegdheid ook in dit opzicht behoudt en de ambtenaren hebben met den commissaris niets te maken dan dat zij aan dezen hunne processen-verbaal zenden. De drie opzichters van het bouwbureau worden dan ook niet met werk overladen, als elk hunner het toezicht over een derde der gemeente uitoefent.

In den loop der discussie deelde de Voorzitter mede dat hij behoort tot de minderheid in het dagelijksch bestuur, die de bouwpolitie aan een specialen deskundige, te verbinden aan het bouwbureau, wil opdragen en dat hij informatien heeft ingewonnen in 5 der grootste gemeenten van ons land, hoe de toestand daar is geregeld. Van Amsterdam, Utrecht, Arnhem en Rotterdam heeft spreker de informatien ontvangen, waarvan hij mededeeling doet. In geen dier gemeenten is de bouwpolitie opgedragen aan de gemeentelijke politie; zij wordt daar uitgeoefend door ambtenaren, die rechtstreeks staan onder de bevelen van B. en W. — zooals te Amsterdam en te Utrecht — of onder het toezicht van B. en W. en van het bouwbureau, zooals te Arnhem.

Het raadslid, dat de voordracht van B. en W. aan critiek onderwierp, bracht ten slotte in het midden dat er niet werd toegezien en dientengevolge niet geverbaliseerd. De agenten van politie kunnen de overtredingen niet nagaan, omdat zij er geen verstand van hebben en er niet op kunnen letten of er overtredingen worden begaan, en daarom wordt er niet geverbaliseerd. Het is zelfs voorgekomen dat er een geheel huis is gebouwd, zonder dat daarvoor vergunning gevraagd was aan B. en W. en zonder dat dit de aandacht van de politie had getrokken. Daar B. en W. zelve verklaren dat het toezicht slecht is, moet naar verbetering gestreefd worden, en daartoe werd als amendement op de conclusie voorgesteld, dat de Raad besluite:

»1) het toezicht op de naleving van de bepalingen van het reglement van politie, voorkomende in artikelen 92—105, mede op te dragen aan de opzichters, werkzaam bij het bureau van gemeentewerken;

2) B. en W. uit te noodigen voorstellen aan den Raad te doen omtrent de wijzigingen, die dientengevolge in het reglement van politie en in de instructie der opzichters noodig of wenschelijk zullen bevonden worden."

Dit amendement werd met 20 tegen 8 stemmen aangenomen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van 29 Januari 1891.

Bij het binnentreden der zaal werd het oog aangenaam getroffen door de aan den wand tentoongestelde platen uit het werk *Decorative Vorbilder und Figurlichen Schmuck an Werken der Architectur*, daartoe afgestaan door den heer Adr. J. van Achterberg, en van het bekroonde antwoord op de prijsvraag »Ontwerp van een restauratietent op een tentoonstellingsterrein."

Door den heer Oostveen alhier waren eenige nieuw zilveren voorwerpen ingezonden, als 2 bekers, een kristallen schaal op zilveren voet en een inktkoker met zilveren beeld, terwijl de heeren Horloos en Kosters als oud-zilverwerk hadden ingezonden een vischspaan, een olie- en azijnstel (stijl Louis XVI), een gedreven bakje in rococo-stijl en een presidentstokje uit de vorige eeuw.

De Voorzitter, de heer D. E. C. Knuttel, opende de eerste vergadering in dit jaar, riep den leden een hartelijk welkom toe en sprak den wensch uit dat door samenwerking de Afdeeling in bloei moge toenemen en steeds de te behandelen onderwerpen tot bevordering der Bouwkunst mogen strekken.

Na voorlezing der notulen, complimenteerde de Voorzitter de nieuwe bestuursleden, de heeren W. C. Mulder en Adr. J. van Achterberg en deelde mede dat die heeren waren benoemd respectievelijk als Penningmeester en 2e-Secretaris.

Ter kennis der leden werd vervolgens gebracht het programma der uitgeschreven prijsvraag van de Afdeeling Amsterdam, en medegedeeld dat de antwoorden op de Apeldoornsche prijsvraag en die op de prijsvragen der Maatschappij eerlang zullen tentoongesteld worden.

Daarna vernam men dat het Bestuur besloten had het beoordeelen der in te zenden voorwerpen op kunstindustrieel gebied niet meer op te dragen aan een paar aan te wijzen personen, maar aan eene vaste Commissie uit verschillende leden bestaande; de uitslag der beoordeeling zou daarbij niet in waarde verminderen en alle persoonlijkheid zou vermeden worden. Als leden der Commissie werden benoemd de heeren Knuttel, Mulder, Van Driel, Lancel, Jesse, Achterberg, Van Ruyven en Van Dam, terwijl de heer Jesse als Secretaris zal optreden, ons telkens het rapport der Commissie aan de inzenders te doen toekomen. Op die wijze hoopt men het doel bevorderlijk te zijn en blijft het eene zaak die niet anders dan de inzenders ten goede kan komen.

Aan de orde is het »Rapport der Jury en uitreiken der bekroning."

De heer Lancel bracht als rapporteur der Jury voor de beoordeeling der afdeelingsprijsvraag, een uitgebreid verslag uit, waarin vooral de gebreken, die het ontwerp aankleefden toegelicht en de verbeteringen, die zouden aangebracht kunnen worden, duidelijk uiteengezet werden; ook het goede werd natuurlijk niet vergeten. Een afschrift der beoordeeling zal den inzender ter hand worden gesteld. De bekroonde, de heer B. E. Spijker, werd hierna door den Voorzitter hartelijk toegesproken en hem de geldelijke belooning uitgereikt; het diploma, dat voor deze gelegenheid door een calligraaf te dezer stede wordt vervaardigd, was nog niet gereed, doch zal op een volgende vergadering, nadat het ter bezichtiging is gesteld, den bekroonde overhandigd worden.

Na dankzegging aan den rapporteur der Jury, deelde de Voorzitter mede dat het Bestuur een schrijven aan de overige Afdeelingen had gericht, om te trachten een uniform-diploma te erlangen. Wanneer de afdeelingen gezamenlijk een prijsvraag uitschreven, kon een grooter geldelijke belooning toegekend worden, en heeft men meer kans om goed voor alle afdeelingen passend getuigschrift te verkrijgen.

De Commissie voor het beoordeelen der ingezonden voorwerpen op kunstindustrieel gebied, bracht vervolgens verslag uit, waaruit bleek dat de voorwerpen van nieuw zilverwerk, afkomstig uit de fabriek van de heeren Van Kempen en Zoon te Voorschoten, verre achterstaan bij de voorwerpen van oud zilverwerk.

Vervolgens komen in behandeling enkele rapporten op de vragen, door het Bestuur der Maatschappij gesteld, als:

1°. *Welke zijn de beste kleurmiddelen, alleverf uitgesloten, voor cementgevels, zoowel uit een schoonheids- als een nuttigheidsoogpunt; hoe moeten deze worden aangebracht, en wat leert de ondervinding daaromtrent?*

De Commissie, bestaande uit de heeren C. R. van Ruijven en A. F. Wempe, brengt bij monde van eerstgenoemde rapport uit en zegt dat de kleurmiddelen voor cementgevels zich meestal bepalen tot mengsels van cement of kalk met water, waarbij als kleurstof wordt gevoegd muurzwart, oker, zwartsel enz. Deze kleurmiddelen zijn surrogaten, die evenmin uit een schoonheids- als uit een nuttigheidsoogpunt aanbeveling verdienen, omdat ze spoedig verkleuren en geen voldoenden weerstand aan de lucht bieden. Bij warm weder verdampt het water en vallen de grondstoffen als poeder af, terwijl bij regen de kleurcellaag water opneemt en alzoo verdunning van de kleuren plaats heeft.

Als beste kleurmiddel is het zinksilicaat aan te bevelen. Dit behoort te zijn samengesteld uit zinksilicaatpoeder, afkomstig van de slakken, bij de reductie van het zink uit zijn erts verkregen, aangemengd met verdund waterglas, dat op den areometer van Baumé 25° of een dichtheid van 1.210 aangeeft. Dit silicaat vormt een harde steenachtige laag; het bezit een groote duurzaamheid, terwijl de bestreken gedeelten een mat en schoon aanzien verkrijgen. Door toevoeging van zwart, dodekop, oker of ultramarijn kan de kleur naar welgevallen gewijzigd worden.

Rapporteur voegt erbij dat de te silicaten gedeelten zorgvuldig van alle kalkdeelen moeten bevrijd worden en volkomen droog zijn; ook moet het bestrijken met vaardige hand en met veel zorg geschieden, anders ontstaan er vlekken, en zal men het korrelige, steenachtige aanzien missen. Ten slotte wijst de heer van Ruyven omtrent het zinksilicaat naar een antwoord, op een desbetreffende vraag door hem gegeven en opgenomen in het verslag. (Bijlage tot de: *Bouwkundige bijdragen*, Deel XXII, stuk 3, 1875.)

Omtrent de vraag *Welke voor- en nadeelen, wat betreft doelmatige inrichting, schoonheid en kosten, kleven de steeds toenemende toepassing aan van* TORENS *bij* PUBLIEKE *gebouwen?*

De commissie ter beantwoording dezer vraag, bestaande uit de heeren H. J. Jesse en J. P. de Koning, zegt bij monde van eerstgenoemde, dat zij moeilijk een afdoend antwoord kan geven. Zij meent dat bij 't bespreken der voordeelen, onderscheid dient gemaakt te worden tot welke doeleinden de torens toegepast worden. Dienen zij enkel tot versiering dan zijn de *voordeelen* zeker zeer gering, daar de ruimten, die zij van binnen vormen, veelal van weinig nut zijn. Zijn de torens van uurwerken met wijzerplaten, lui- en speelklokken, windwijzers, bliksemafleider enz., voorzien, dan zijn het voordeelen die het publiek ten goede komen.

Volgens overtuiging van den heer Jesse wegen de nadeelen over 't algemeen niet op tegen de voordeelen. Is de constructie en vorm eenigszins samengesteld, dan is de vrees voor inwatering en lekkage zeer groot. Alleen een *goed doordachte* en *juiste* samenstelling van soliede materialen, die weinig onderhoud vereischen, is de eenige waarborg tegen de vele kwalen, waaraan deze bouwwerken veelal mank gaan.

Omtrent de schoonheid wenscht de Commissie op te merken, dat bij de toepassing van een toren, eerst dient uitgemaakt te worden of zij een natuurlijk gevolg is van de indeeling van het plan of de bestemming van het gebouw. Is zulks het geval, dan zullen ook steeds soliede steunpunten voor den toren aangetroffen worden en geen lastige of verborgen constructies noodig zijn, om den toren voldoende te steunen.

Voor de schoonheid zelve zijn geen regelen aan te geven. Een toren kan dan alleen mooi zijn, wanneer hij het gewenschte karakter aan het gebouw weet te verleenen. Zoo moet o. a. een kerktoren veel strenger van lijnen zijn dan een stadhuistoren en deze weder geheel anders dan een toren voor een rechtsgebouw.

Omtrent de kosten is evenmin een zekere maatstaf aan te geven. In gewone gevallen kan men als zeker aannemen dat de te verwerken materialen 25% tot 50% meer aan arbeidsloon kosten, steigerwerken daaronder begrepen, dan dezelfde materialen aan arbeidsloon in gewoon werk.

Ten slotte wenschte de Commissie erop te wijzen, dat hoe duidelijk een toren in het bestek omschreven moge zijn, men bij de uitvoering steeds zal bemerken een of ander tekort te komen. Het verdient daarom aanbeveling een post uit te trekken: *nog te verwerken materialen aan den toren.*

Nadat besloten werd de overige vragen in de volgende vergadering te behandelen, werd den heer Van Achterberg dankgezegd voor zijne geleverde kunstbeschouwing en na aanneming van 2 nieuwe leden de vergadering gesloten.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van Woensdag 11 Februari 1891.

De vergadering was oorspronkelijk gesteld op 31 Jan. j.l., doch daar toen slechts 2 bestuurs- en 2 gewone leden tegenwoordig waren, werd zij verlaagd tot heden.

De notulen van de vorige vergadering werden goedgekeurd.

Van het Bestuur van het Departement van Nijverheid was eene uitnoodiging ingekomen om de verg. van het Departement op 30 Jan. j.l. bij te wonen; de Voorzitter van dit Dep. zou op die vergadering behandelen het onderwerp: Arbeiderswoningen, voornamelijk in verband met de gedeeltelijke onteigening van Klarendal.

Van de Afd. Leiden en Omstreken was een schrijven ontvangen met een voorstel om mede te werken tot het uitschrijven van een prijsvraag voor een getuigschrift, uit te reiken bij het bekronen van prijsvragen uitgeschreven door de Afdeelingen. Uit elke Afdeeling zou voor het opmaken van het programma en de beoordeeling een jurylid worden genomen. Het voorstel om in principe hiermede in te stemmen, doch eerst naar de kosten te informeeren, werd aangenomen.

Alsnu kwamen de verschillende vragen, door het Hoofdbestuur gesteld, weder ter tafel en werden terloops stuk voor stuk behandeld, daar zich geen der leden met de behandeling had willen belasten.

De benoeming van eene commissie in zake het voorstel van den heer Berghuis: »het verkrijgen van kunstlievende leden en als gevolg het uitschrijven van prijsvragen door onze Afdeeling" werd tot eene volgende vergadering aangehouden, daar de heer Berghuis door treurige familie-omstandigheden niet ter vergadering tegenwoordig was.

De heer Evekink bracht nu een kort verslag uit van het medegedeelde op de vergadering van het Departement van Nijverheid, alwaar door omstandigheden hij slechts alleen als bestuurslid tegenwoordig was. Het resultaat van die bijeenkomst was een uitnoodiging aan het Bestuur der Afd. om met het Departementsbestuur te vergaderen. Uit elk der besturen zouden dan 3 leden gekozen en deze commissie aangevuld worden met nog 3 personen, om daarna te onderzoeken welke voorstellen ten opzichte van die onteigening en bebouwing aan de Gemeente zouden worden gedaan.

De Voorzitter noodigde het lid Freem uit, zijn denkbeeld hierover mede te deelen, daar deze op de vergadering van het Departement tegenwoordig was en na de voordracht repliek had geleverd. Genoemde heer voelde zich echter, als buiten het Bestuur der Afd. staande, niet geroepen op de resultaten van de gezamenlijke bijeenkomst vooruit te loopen.

De Voorzitter stelde een partij fraaie photographieën ter bezichtiging, hoofdzakelijk van afbeeldingen van gebouwen in Nederland uit het kunsttijdperk der Renaissance.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, TE GRONINGEN.

Vergadering van 7 Februari 1891.

Daar deze bijeenkomst hoofdzakelijk gewijd was aan zaken van huishoudelijken aard, o. a. de wijziging der statuten en van het huishoudelijk reglement, is er niet veel van moe te deelen.

In plaats van de jaarlijksche aftreding van alle bestuursleden, zullen voortaan jaarlijks twee leden aftreden welke met uitsondering van den Voorzitter niet terstond herkiesbaar zijn.

Een verzoek om verlenging van den inzendingstermijn voor de uitgeschreven prijsvraag kon niet ingewilligd worden; deze blijft volgens het programma op 1 Maart a. s. vastgesteld. De heeren Noordendorp en Kramer te Leeuwarden en de heer Moolenaar te Groningen namen hunne benoeming als juryleden aan.

Ter inzage waren de volgende werken tijdens de vergadering aanwezig: *De Architect*, *De Bouwmeester en Decoratiemotieven*.

De vraagbus bevatte de volgende vraag, die aan de betrokken Commissie ter beantwoording werd overhandigd:

»In de meeste bestekken komt de bepaling voor, dat de aannemer na de eerste oplevering gedurende een zekeren tijd alle gebreken, die aan het werk komen, moet herstellen. Wanneer nu gedurende dien tijd door de directie geen gebreken worden geconstateerd, maar de aannemer eerst na het verstrijken van den onderhoudstijd, wanneer de afrekening nog niet heeft plaats gehad, op verschillende gebreken wordt gewezen, is hij verplicht ook dan nog die gebreken op zijn kosten te herstellen?"

(A. et A.) RAPPORT van de Jury ter beoordeeling van de inzendingen in de Afdeeling Kunstnijverheid van de tentoonstelling in het tijdelijk gebouw op het Damrak te Amsterdam.

Aan
het Bestuur van het Genootschap
„Architectura et Amicitia".

Weledele Heeren,

Ingevolge uwe vereerende opdracht tot het beoordeelen van de inzendingen in afdeeling G van uwe tentoonstelling in het tijdelijk gebouw op het Damrak, hebben ondergeteekenden de aldaar geëxposeerde voorwerpen van kunstnijverheid in oogenschouw genomen en zich tot Jury geconstitueerd.

Alvorens u de slotsom van hun onderzoek mede te deelen, zij het hun vergund, het volgende op te merken:

De Jury meende in uwen geest te handelen door in sommige opzichten eenigszins verder te gaan dan de letter van het programma, waarbij onderscheidingen werden uitgeloofd, aangaf.

Zij meende namelijk dat de inzending van de firma Hocker en Zoon, af geeft zij geene *uitgevoerde* kunstnijverheidsvoorwerpen te zien, niettemin aanspraak mocht maken op eene hooge onderscheiding;

en verder was zij van oordeel dat de inzending van L. Bourgonjon (N°. 5 van den catalogus) en die van J. Keur (N°. 31) gevoegelijk bij groep I konden worden gerangschikt, al zijn de hier bedoelde voorwerpen niet bepaald tot de schrijnwerken te rekenen;

andere inzendingen konden niet bij een der groepen worden ingedeeld; de Jury nam daarom de vrijheid deze voorwerpen, voor zoover zij voor eene onderscheiding in aanmerking kwamen, afzonderlijk te bekronen;

en eindelijk is de Jury, bij het beoordeelen van enkele inzendingen die door vertegenwoordigers van fabrikanten waren bezorgd, van de onderstelling uitgegaan, dat voor zoodanige bemiddeling geen aanspraak kan gemaakt worden op de hoogste onderscheiding.

Na deze overwegingen heeft de Jury de eer u de navolgende lijst van bekroningen voor te stellen:

Groep I. Schrijnwerken.

L. Bourgonjon, Amsterdam. Religieuze beeldjes en eikenhouten juweelkistje (n°. 5 en 4 van den catalogus), *Eere-diploma.*

Gebrs. van Malsen, Den Haag. Parketvloeren (n°. 15), *Eere-diploma*).

Gebrs. van Houtum, Amsterdam. Eikenhouten boekenkast (n°. 10), *Diploma van Verdienste.*

J. Keur, Zandvoort. Houtsnijwerk (n°. 31), *Diploma van Verdienste.*

Groep II. Metaalwerken, waaronder ijzer-, koper-, zink- en bronswerken.

Firma Hoeker en Zoon, Amsterdam. Ontwerpen van diverse kunstvoorwerpen in metaal, ontworpen en geteekend door K. Sluijterman (n°. 67—70 van den catalogus, afd. Bouwkunst), *Eerediploma.*

Prosper Schrijvers, Brussel. Kunstsmeedwerk (n°. 20), *Eerediploma.*

J. van Vuuren, Amsterdam. Kunstsmeedwerk (n°. 22—24), *Diploma van verdienste.*

Groep III. Glaswerken, waaronder gebrand en gegraveerd glas.

J. L. Schouten, Delft. Geschilderd en gebrand glas (n°. 19), *Diploma van verdienste.*

G. H. Lommen, Roermond. Gebrand glas (n°. 26), *Diploma van verdienste.*

H. J. de Lange, Amsterdam. Geëtst glas (n°. 26), *Diploma van verdienste.*

Groep IV. Ceramiek en Mozaïek.

J. J. Sand, Amsterdam. Mozaïektegels en vaas (n°. 13), *Diploma van verdienste.*

Brinck en Co., Amsterdam. Fijne Engelsche tegels voor wandbekleeding enz. (n°. 32), *Diploma van verdienste.*

Groep V. Stoffeering.

Jan H. L. Hanau, Utrecht. Friesversiering (n°. 6), *Diploma van verdienste.*

Tot geen der groepen behoorende:

J. H. P. Janse, Amsterdam. Bewerkt graniet en photolithographieën van in graniet uitgevoerde werken (n°. 12), *Diploma van verdienste.*

Roeloffzen & Hübner, Amsterdam. Collectie photographieën van het Centraalstation e. a. (n°. 16), *Eerediploma.*

J. A. G. de Leur, Den Haag. Photographieën en architectonische plaatwerken (n°. 89), *Diploma van verdienste.*

Ten slotte heeft de Jury de eer u voor te stellen om aan allen, die door inzendingen in deze afdeeling aan het welslagen des tentoonstelling medewerkten, dank te betuigen.

De Jury voornoemd:
H. P. Berlage Nz.
A. Salm G.Bz.
H. G. Jansen, rapporteur.

(A. et A.) ONZE TENTOONSTELLING.

In de afwijking van de oorspronkelijke bepaling aangaande de sluiting van de expositie, die op Zondag 15 Februari bepaald was, kan worden medegedeeld dat deze termijn met twee dagen is verlengd, zoodat de tentoonstelling nu op *Dinsdag 17 Februari a. s.* zal gesloten worden.

Zij mocht zich tot dusverre in een voortdurend en steeds toenemend bezoek verheugen en genoot ook de eer door de dagbladpers in zeer waardeerenden zin besproken te worden. En hoewel deze besprekingen uit den aard der zaak niet in alle opzichten overeenstemden of met onze inzichten strookten, moeten we toch den moed der overtuiging respecteeren, waarmede sommige critici hunne indrukken boekstaafden.

In ieder geval heeft het aanleiding gegeven om het publiek in de gelegenheid te stellen, te onderzoeken in hoeverre de beoordeelingen naar ieders opvatting juist waren. En dat hiervan ruim gebruik is gemaakt, bewijst de leegte in het souchesboek der dorpelwachters.

Voorzeker kan deze tentoonstelling dan ook geslaagd genoemd worden. Wat dit zegt, zal ieder beseffen die weet of kan nagaan wat er toe noodig is om eene tentoonstelling van architectuur zoodanig in te richten, dat zij voor het groote publiek genoeg aantrekkelijkheid bezit om een eenigszins bevredigend bezoek te krijgen. Nochtans moeten we hopen, wanneer het Genootschap bij gelegenheid van een volgend lustrum weder eene tentoonstelling organiseert, dat deze dan, ook zonder de overigens zeer gewaardeerde hulp der kunstschilders, populair zij.

MIJN JAARLIJKSCH BEZOEK AAN HET GEMEENTE-MUSEUM TE 'S-GRAVENHAGE.

Ik mag of wil er niet op bogen een trouw museabezoeker te zijn, maar mijn gang naar het nieuwe Museum van kunstnijverheid is onwillekeurig oorzaak geworden, dat ik Donderdag nog eens een blik ging slaan in de zalen van ons Gemeente-museum.

Sedert Januari '90 had ik er geen voet meer gezet, en het bleek mij, dat *zij* ongelijk hebben, die niet elk jaar eens of tweemaal het Museum bezoeken, en niet bijhouden, wat de aanwinsten zijn. Door vragen komt men te Rome en wanneer men zelf een weinig oplettend rondziet en aan de opzichters, die de welwillendheid in persoon zijn, het een en ander vraagt, dan is men spoedig op de hoogte.

Zoo ook ik.

Het meest trok mijne aandacht, dat de oude uniformen zijn verdwenen.

Die oude rokken en verder gesnor, waren mij reeds meermalen een doorn in het oog geweest.

Soldaten, dienstmeisjes en kinderen mogen er veel aan verloren hebben, mij was het eene verademing te hooren, dat die bergplaatsen van stof en mot naar het Rijksmuseum waren overgebracht.

Een lief zaaltje is daardoor beschikbaar gekomen en met vrucht heeft men er gebruik van weten te maken.

Onder de in het afgeloopen jaar bijgekomen voorwerpen behooren o. a. een tweetal ijzeren haardplaten, die in de groote benedenzaal een plaatsje hebben gevonden. Een er van prijkt met het welgelijkend portret van den Koning van Engeland, onzen beroemden Prins Willem III, met het jaar 1696; de andere draagt het meer gecompliceerde wapen der Prinsen van Oranje. Jammer dat deze plaat eenigszins geleden heeft.

In de vitrines aldaar viel mijn oog op den sleutel van een geldkist, weleer in gebruik bij de bank van leening. Zoowel uit een historisch oogpunt als op het gebied van kunstnijverheid, heeft die sleutel recht op het bescheiden plaatsje dat hij inneemt.

Als meesterstuk van calligraphie treffen wij er een herinneringsoorkonde aan van wijlen onzen Minister van Financiën Van der Heim, hem in zijne qualiteit als boekhouder-diaken in 1854 vereerd. Het étui is fraai met verguld-zilver geornementeerd.

Voor het drukwerk uit den tijd van het Koninkrijk Holland is belangrijk een Hollandsch paspoort in blanco, op witte zijde gedrukt. De rijk met naaiwerk van groene zijde aangebrachte versierselen aan de kanten, geven recht tot het vermoeden dat het een presentexemplaar voor Koning Lodewijk is geweest.

Vier Hollandsche speelkaarten uit de 18e eeuw, getuigen ervan, hoe onze grootvaders de zuinigheid wisten te betrachten, door die voor visitekaartjes te bezigen.

Zuiver historisch is het stukje van den kouseband — blauwe zijde met zilveren lovertjes geborduurd — gedragen door Prinses Marianne der Nederlanden, op den dag van haar huwelijk met Prins Albert van Pruisen. Een oud Duitsch gebruik deed dien kouseband onder de gasten verdeelen.

De vroegere wees- en momboirkamers worden in onze herinnering teruggeroepen door een oud gebruik om het saldo der afrekening, soms slechts een stuiver en eenige penningen, onder de boedelpapieren te bewaren.

In het lieve zaaltje, zoo verstandig door den Directeur versierd met het vrij fraaie goudleer en waarin de spreukenstandaard troont, is in een nis het sierlijke beeldhouwwerk van J. B. Xavery aangebracht. Het is gemerkt en draagt het jaartal 1724.

Ik zou de twee heerlijke albasten bustes, man en vrouw, welke die kast ornneeren, bijna vergeten. Het is Italiaansch werk en wellicht stellen zij voor Koning Willem I en zijne gemalin.

Uit dit zaaltje komen we in de hoekkamer. In een kast „style Empire" zijn geborgen overblijfselen van vroegere pottebakkerskunst in twee aarden kannetjes, die beide op Haagschen grond zijn opgegraven.

In de zaal, uitziende op het Tournooiveld, vinden de liefhebbers van oude beeldhouwkunst een terracottabeeldje, een Priaap. Met de daarbij behoorende console is het eveneens in Den Haag opgegraven. Helaas is het bovenlijf absent, doch de schoot met vruchten is zeer goed bewaard gebleven. Overigens is het op eene wijze verminkt, dat „dames" het beeldje gerust kunnen bezichtigen.

In de vitrine in diezelfde zaal liggen de eeredegen, in 1812 door Keizer Napoleon aan Jonckbloet vereerd, en een Japansch zwaard, gemaakt naar een oud model. Ook dit is een geschenk van den hoogleeraar Jonckbloet.

Thans een blik in de zalen, bestemd voor de schilderkunst.

Voor Israëls en V. d. Sande Bakhuijzen ontblooten we het hoofd. Verrukkelijk! Op de tentoonstellingen hebben we *het Naaistertje* van den eersten en *de Vijver* van den laatsten bewonderd.

Gabriël maakt met zijn meesterlijk werk in de *Kamper Veenderij* een uitstekend figuur.

Dan volgt Thérèse Schwartze met haar *Pensive*. Dit schilderijtje geeft wel iets te denken, maar .... het engelachtige kopje doet over veel heenstappen.

De Herfstavond in 't Haagsche Bosch van Destree is goed gedaan. Een beetje wazig, maar wie kent niet zulke wazige luchten in ons land!

Een lief klein Heppener'tje, *de Trekvaart*, is de opmerking waard evenals *Vruchten* van Sara Hendriks.

Thans volgen eenige stukken van oudere meesters, meerendeels einde 18e en begin 19e eeuw.

Een *Kaarslichtje* van den Haagschen Cornelis van Cuylenburgh, een bijzonder specimen van een ander genre; dit geldt ook voor de twee Krausz'en: *een loopende eend* en *een landschap.*

Dan volgt nog een groot stuk — dat echter vrij wat geleden heeft — van den hofschilder van Prins Willem V, T. P. C. Haag, voorstellende *de val van Phaeton.*

Nu volgen voor de historische galerij de portretten van Prins Maurits, naar Mierevelt; van Prins Willem George Frederik, door C. Delin; van Prins Frederik en zijne gemalin, door F. W. Hintz; van den eenigen Dunkcler, die in een Haagsch museum niet mocht ontbreken en daarom door de goede zorgen van den directeur, door hem en eenige amateurs ten geschenke werd gegeven. Dit portret is gedaan door Jean Bernard Wittkamp.

Verder het portret van den jongen schilder Taco Scheltema, door den jeugdigen Thomas Simon Cool, beiden helaas te vroeg der kunst ontvallen, en eindelijk eene krijtteekening van Prins Frederik als Grootmeester Nat. der Vrijmetselarij.

Het vermelden en bespreken van de sedert '90 ingekomen medailles, prenten, teekeningen enz. zou ons te ver voeren.

Wij eindigen dan ook met een woord van voldoening, dat in den laatsten tijd zooveel zaken van allerlei aard — 't zij door schenking, 't zij door aankoop — hebben bijgedragen tot den meer en meer toenemenden bloei en groei van het stedelijk Museum.

STOOMWERKTUIGEN BIJ BOUWWERKEN.

Verleden jaar werd door een paar leden van den Gemeenteraad te Amsterdam een voorstel ingediend tot wijziging van art. 24 der Algemeene Politieverordening betreffende het gebruik van stoomwerktuigen (locomobiles) bij het uitvoeren van bouwwerken. Dat artikel luidt:

„Het is verboden bij het uitvoeren van een bouwwerk, op of aan den openbaren weg een stoomwerktuig te gebruiken, waarvan de vuurhaard anders gestookt wordt, dan met cokes of een andere voor dat werktuig door Burgemeester en Wethouders goedgekeurde brandstof.

„Deze bepaling is niet van toepassing op werktuigen, welke naar genoegen van Burgemeester en Wethouders voorzien zijn van rookverbrandende inrichtingen."

Dit voorstel werd in handen gesteld van de Commissie voor de strafverordeningen, die alsnu den Raad in overweging geeft art. 24 te lezen als volgt:

„Het is verboden, bij het uitvoeren van een bouwwerk, op zoodanige wijze een stoomwerktuig te gebruiken of te bedienen, dat de rook zich over den openbaren weg verspreidt, tenzij de vuurhaard van dat werktuig uitsluitend met cokes gestookt wordt."

Ter toelichting van dat artikel deelt de Commissie mede dat bij de eerste bespreking de opmerking werd gemaakt, dat, naar men beweert, aan het gebruik van cokes als brandstof voor de bedoelde stoomwerktuigen of aan de toepassing van het systeem der rookverbranding op die werktuigen bezwaren verbonden zijn. Die opmerking gaf haar aanleiding om, alvorens over dit voorstel advies uit te brengen, aan de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke werken inlichting te vragen, van welken aard die beweerde bezwaren zijn en of zij onoverkomelijk zijn, zoodat wanneer óf het uitsluitend gebruik van cokes, óf door Burgemeester en Wethouders eventueel het gebruik van eene rookverbrandende inrichting werd voorgeschreven, de handhaving van dit voorschrift niet wel mogelijk zou wezen.

Uit de van genoemde commissie ontvangen stukken werd de indruk verkregen, dat de bezwaren tegen het gebruik van cokes als brandstof en het gebruik van rookverbrandende inrichtingen bij de bedoelde werktuigen niet zoo overwegend kunnen geacht worden, dat handhaving van het voorschrift van art. 24 onmogelijk zou zijn. Daar er evenwel bezwaren in de toepassing van dit artikel blijken te bestaan en daaruit voor de ingezetenen groote overlast voortvloeit, meent ook de Commissie, dat een poging moet gedaan worden om door wijziging der bepaling daarin te voorzien.

In afwijking van het voorstel van de beide Raadsleden acht zij het echter beter om, in stede van aan de gebruikers der bedoelde werktuigen de middelen voor te schrijven, waardoor het hinderlijke van rook wordt vermeden, de keuze dier middelen aan de gebruikers zelven over te laten en te verbieden die werktuigen op zoodanige wijze te gebruiken of te bedienen, dat de rook zich over den openbaren weg verspreidt, en daaraan de bepaling te verbinden, dat het

stoken van den vuurhaard uitsluitend met cokes van het verbod is uitgezonderd. Bij het uitsluitend gebruik van cokes toch, is de ontwikkeling van rook niet van dien aard, dat daardoor aan voorbijgangers of bewoners van omliggende perceelen hinder kan veroorzaakt worden.

De oplossing van het vraagstuk om vuur zonder rook te maken wordt aan de aannemers overgelaten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Bij Koninklijk besluit van 13 dezer is eene commissie ingesteld tot het houden van een vergelijkend onderzoek van candidaten, dingende naar een getuigschrift van voldoend afgelegd examen voor opzichter aan 's Rijks Waterstaat, bestaande uit de heeren: J. G. W. Conrad, inspecteur van den Waterstaat in de 1e Inspectie als Voorzitter; H. E. de Bruyn, hoofd-ingenieur voor den algemeenen dienst van den Waterstaat te 's-Gravenhage; E. R. Van Nes van Meerkerk, ingenieur van den Waterstaat te Breda; W. C. Metzelaar, ingenieur-architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen te 's-Gravenhage, K. E. Van Rijsinge, hoofd eener school te 's-Gravenhage; en Jhr. F. L. Ortt, ingenieur van den Waterstaat te Brielle.

— In de vergadering, door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs Dinsdag gehouden, hield de heer H. A. van Ijsselstein eene voordracht over de tegenwoordige handelsbeweging van Rotterdam, waarbij tal van kaarten en grafische voorstellingen tot toelichting werden overgelegd.

De dubbelwerkende zuig- en perspompen naar het ontwerp van den heer A. Huet werden door den heer H. P. N. Halbertsma uitvoerig besproken, waarop een repliek van den heer Huet volgde.

Nadat de president de aandacht had gevestigd op de in Brockhaus' *Conversations-Lexicon* vermelde bijzonderheden, dat de bekende G. D. Fahrenheit hier te lande octrooi zou hebben bekomen voor een werktuig tot het droogmaken van aan overstroomingen blootgestelde landstreken, waaromtrent de leden G. van Diesen en A. Huet iets naders in het midden brachten, en nadat het lid J. D. Evers erop had gewezen dat in de jongste aflevering van de *Verhandelingen* ten onrechte de naam niet was vermeld van het lid J. Schroeder van der Kolk als bewerker van het door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid aangeboden en daarin opgenomen verslag van den uitslag der beproeving van de Hooge Brug over het Merwedekanaal, sloot de president te half vier de vergadering.

Eenige nieuwe leden werden aangenomen en anderen als zoodanig voorgesteld.

— Naar wij vernemen, zal binnen weinige dagen aan de Staten-Generaal een ontwerp van wet worden aangeboden tot verhooging der staatsbegrooting voor het stichten van een nieuw gebouw voor het Ministerie van Binnenlandsche zaken, volgens de plannen van den rijks-bouwmeester Peters.

De kosten van het nieuwe gebouw, dat geheel op de plaats komt van het bestaande, worden geraamd op circa *f* 320,000.

— De Gemeenteraad stelde het winstaandeel van den Directeur der gemeentegasfabriek op *f* 1500 vast.

— In de *Staatscourant No.* 34 wordt ter kennis van belanghebbenden gebracht, dat aan het departement van W. H. en N. het programma eener prijsvraag voor een ontwerp van op het station Warschau te maken hoofdgebouwen voor vertrekkende en aankomende reizigers ter inzage ligt. De antwoorden op deze, door de bestuurders van den spoorweg Warschau–Weenen uitgeschreven prijsvraag, zullen vóór 8/20 Mei 1891 ingeleverd moeten zijn.

AMSTERDAM. Door B. en W. alhier worden, ter vervulling der betrekking van gemeente-architect, door het aan den heer G. de Greef Jzn. verleend eervol ontslag, aanbevolen de volgende heeren: J. A. Mulock Houwer, civiel- en bouwkundig ingenieur en gemeente-architect te Deventer; A. W. Weissman, bouwkundige 1e kl. bij de afdeeling publieke werken, alhier, en J. Leijh, gemeente-architect te Haarlem.

— Voor de oprichting van een gebouw in den geest van het People's Palace in oostelijk Londen, werd door den heer P. W. J. eene som van *f* 150,000 beschikbaar gesteld. Dit gebouw zal worden opgericht in de Rozenstraat en de architect C. B. Posthumus Meijjes is belast met de vervaardiging van de plannen voor de inrichting.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is eervol uit 's lands dienst ontslagen de opzichter 3e kl. bij den Waterstaat J. J. de Zoete.

— Bij besluit van den minister van financiën van 14 dezer is de landmeter der eerste kl. bij het kadaster te Gorichem, de heer C. J. Th van der Hoeft, op zijn verzoek, met 1 Mei e. k. in gelijke betrekking geplaatst te Maastricht.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Buitengewoon opzichter bij het onderzoek naar de middelen tot verbetering van den waterafvoer bij Zwartsluis naar Zee. Salaris *f* 70 per maand en vergoeding voor reis- en verblijfkosten. Adres vóór 25 Februari aan den hoofdingenieur van den prov. waterstaat te Zwolle of den ingenieur van den prov. waterstaat te Assen.

— Bouwkundig opzichter tegen 1 of 15 Maart, bij den bouw van een gemeentehuis te Heerewaarden. Salaris *f* 50 à *f* 70 per maand. Adres den Burgemeester vóór 20 Febr.

— Opzichter-teekenaar gedurende 3 maanden, ad *f* 50 per maand. Adres n°. 3922, bureau *N. Rott. Ct.*

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding.

Op **Donderdag 26 Februari 1891**, des namiddags ten één ure, zal door Burgemeester en Wethouders der Gemeente HARDERLEN in het Gemeentehuis aldaar worden **aanbesteed**:

Het bouwen eener school groot VIER lokalen.

Het bestek met teekeningen, te bekomen tegen betaling van *f* **1.25**, liggen ter inzage aan het Gemeentehuis en bij den architect Alb. NIJLAND te UTRECHT, terwijl op Donderdag 19 Februari, des namiddags ten één ure, aanwijzing te HARDERLEN zal worden gegeven.

Burgemeester en Wethouders voornoemd.
D. G. HELDEWIER, *Burgemeester.*
W. C. MERKX, *Secretaris.*

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo.*

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 2den Maart 1891**, des namiddags ten 2 ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed**:

Volgens bestek N°. 468.

Het maken, leveren, verven en opstellen van den plaatijzeren bovenbouw van eene draaibrug met aansluitende vaste brug over den Rijn bij de Vink nabij Leiden. Raming *f* 47500.

Volgens bestek N°. 469.

Het veranderen van den onderbouw van de brug over den Rijn bij de Vink nabij Leiden, het maken van eene hulpbaan en hulpbrug en het ophoogen van den Spoorweg. Raming *f* 33750.

Bestekken met teekeningen zijn van den 16den Februari af tegen betaling van *f* 1.50 per stel verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken kamer 154.

Aanwijzing wordt gedaan als in de bestekken vermeld.

DE ADMINISTRATEUR.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stereotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de zuinste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ZWEEDSCH GRANIET. NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,

uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn.*

Houtbereiding tegen Bederf.
KYANISEERINRICHTING.
Bereiding bij iedere weersgesteldheid.
Met en zonder houtlevering.
Scheikundige contrôle.
H. LENSINK,
Houthandel en Kyaniseerinrichting.
ARNHEM.
☞ **Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.**

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 23ste Februari 1891**, des namiddags ten **twee** ure, zal in het **Centraal Personenstation** te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule), worden **aanbesteed**:

Volgens Bestek N°. 472. Uitvoeren van onderhoudswerken op den spoorweg Amsterdam-Winterswijk, en Hilversum-Utrecht in 5 perceelen. Raming *f* 35040.97
Volgens Bestek N°. 474. Uitvoeren van onderhoudswerken op het baanvak Amsterdam in 2 perceelen. Raming *f* 27155,07½.
Volgens Bestek N°. 475. Uitvoeren van onderhoudswerken op den spoorweg Helder-Uitgeest, Haarlem-Uitgeest-IJmuiden, en Haarlem-Zandvoort, in 3 perceelen. Raming *f* 22386.38½.

De bestekken zijn tegen betaling van *f* 2 per exemplaar verkrijgbaar aan het **Centraal Administratiegebouw** der **Maatschappij** aan het **Droogbak** te AMSTERDAM bij den Portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau Weg en Werken kamer **154**.

Aanwijzing geschiedt en inlichtingen kunnen worden verkregen als in de bestekken vermeld.

Op deze bestekken zijn toepasselijk de Algemeene Voorwaarden der **Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij** d.d. 31 Januari 1883 (gewijzigde herdruk van 23 Januari 1891) die bovendien tegen betaling van *f* **0.50** per exemplaar aan bovengenoemd bureau verkrijgbaar zijn.

DE ADMINISTRATEUR.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 26 Februari 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek N°. 11.

Het bouwen van eene Bergplaats voor Petroleum aan Onder-langs. Begrooting 13,400.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Aanwijzing op Donderdag 19 Februari a. s., 's voormiddags 11 ure, op het terrein van den bouw aan Onder-langs bij den Haspel; bestek met gevegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen tegen betaling van *f* 1.— ter Secretarie verkrijgbaar.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 2den Maart 1891** des namiddags ten twee ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed**:

Volgens bestek N°. 476.

Het leveren van stalen lasch- en eindplaten, stalen nokken, schroefbouten en houtschroeven en ijzeren haakbouten in 8 perceelen.

Het bestek is tot *een gulden* verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

DE LINT & Co.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** en **ZWEEDSCH GRANIET.**

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
ZERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat AMSTERDAM.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem.*
De Directeur, W. **PATON WALSH.**

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het oppersen, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDE'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijscen en referentien. (4)

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van werken in zink en andere metalen te *Delft* bevelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in lood, zink en koper en vooral ook voor Kunstsmeedwerken naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:
1°. Catalogus van ornamenten in lood en zink.
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren trapbalusters en balusters met zinken ornament.
3°. „ „ voor jalousiekappen.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.
Fabrikant van
Italiaansche Mozaïek-, eiken- en beukenhouten Parketvloeren, enz.
Eenig Concessionaris van de vuurvaste Rabitzconstructie.
Wanden, Plafonds en Gewelven
op draadweefsel,
brandvrij, geluidwerend, spoedig droog, besparing van ruimte, vrijdragend.
Eenige uitgevoerde grootere werken:
1886. Plafonds, wanden, encadrement van het toneel in den nieuwen Stadsschouwburg, te Halle a/d Saale.
1887. Alle plafonds, binnenwanden, encadrement van het toneel, zelfs de *barsteringen* en *vloeren* in het Lessingtheater, te Berlijn.
» Actiënbrouwerij Dortmund, alle daken.
» Vrijdragend gewelf met 10 meter boogen luchtkoker van 2.50 M. diameter.
1888. Koninkl. Charité, Berlijn, alle lucht- en ventilatiekanalen.
1889. Eene geheele Hulpkerk te Hagen in W., binnen- en buitenmuren.
1890. Groote Silo voor de stad Trautenau. Enz. enz.
Uitgevoerde werken in Nederland:
Vrijstaande wanden en gewelfbekleeding aan de nieuwe fabriek der firma C. J. van Houten & Zoon, te Weesp.
Academisch Ziekenhuis te Leiden, op de solderverdieping, geheele ziekenafdeeling, zalen, kamers, keuken enz.
Nieuw Poolsch Koffiehuis Amsterdam, alle vertrekken op de eerste, tweede en derde verdieping en zolder, wanden en plafonds.
Groote branden, waar de gebouwen door de Rabitzconstructie gered zijn:
1. Brouwerij Paulsen, Aken.
2. Koffiebranderij, R. Bruck, Berlijn.
3. Cichoreifabriek, Closs Nachf, Neurenburg.
4. Meelfabriek, W. Werhahn, Neuss.
5. Fabriek chem. techn. Producten, T. Engelhardt, Neurenberg.
6. Droogkamer van Kalkzeihe, Forstman & Huffmann, Werden.
Eenig Representant der firma
SCHLIEMANN & Co.:
FABRIEK
VAN
Gummi-Baumaterialen,
Linden, Hannover.
Caoutchouc-bestrating,
voor Rijwegen, Trottoirs, Scholen, Kerken, Fabrieken, Lawntennis enz.
Caoutchouc-Daklak.
Kit- en Isoleer massa.
Verschillende uitgevoerde werken:
1886. Doorrit naar een fabriek in de Glocksee, Hannover.
1887. Rijweg op de Goethe-brug tusschen en naast de tram, Hannover.
1888. Tolhuis in 't Vrijhavengebied, Hamburg.
1888. Rijweg in de Prinzenstrasse, Hannover.
1888. Rijweg Lützow-Ufer, Berlijn.
1888. Fabrikhof, Georgswall, Hannover.
1889. Friedrichstrasse, Kestnermuseum, Trottoirs Georgstrasse, Hannover.
1890. Binnenplaats der Löwenbrauerei, München.
1890. Steinstrasse, Hamburg.
1890. Tunnels Handelsterrein der Staatsspoor, Delftsche poort, Rotterdam.
1890. Boulevard d'Anspach, Brussel.
1890. Goederenloods der Staatspoor, Brugge.

GREVE'S LOODWIT wordt ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd afgeleverd, is het EENIGE Loodwit dat NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt. is dus het EENIGE Loodwit dat NOOIT door handelaren kan worden vervalscht of vermengd. is het BEST DEKKENDE, het DUURZAAMSTE, het WITSTE, het langst KLEURHOUDEND en daarbij het VOORDEELIGSTE in 't gebruik.
Zie Opmerker 12 Juli '90. Afdrukken van de Officieele Rapporten worden gaarne verstrekt.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruisseen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer H. ZIMMERMANN, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën Bureau van *De Opmerker*, Driebuinengracht 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ses gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewone leden zijn voorgesteld de heeren J. Mendes da Costa en L. Zijl, beeldhouwers te Amsterdam, door de heeren H. G. Jansen en C. W. Nijhoff, en de heer N. v. d. Waaij, kunstschilder aldaar, door de heeren C. L. van Kesteren en H. J. Walle Jz.

2e. Als gewoon lid is aangenomen de heer C. G. 't Hooft Jr. en als buitenlid is toegetreden de heer H. Beetz, architect te Weesp.

3e. De Tentoonstelling van Bouw-, Schilder-, Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid, op het Damrak te Amsterdam, is den 17en Februari jl. gesloten geworden.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) AAN DE NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN EN KUNSTSCHILDERS.

De Vereeniging „Architectura" te 's Gravenhage mocht bij het uitschrijven van eene eereprijsvraag voor het ontwerp van een schouwburg de voldoening ondervinden, dat door de heeren Charles Garnier te Parijs, Dr. P. J. H. Cuypers en A. Salm GBzn, beiden te Amsterdam, het verzoek tot het vormen der Jury voor die prijsvraag, welwillend werd beantwoord en de benoeming aanvaard.

Tot erkenning van het feit, dat de heer Charles Garnier voor deze gelegenheid onze stad zal bezoeken, meent genoemde Vereeniging een beroep te mogen doen op den steun van de Nederlandsche architecten en kunstschilders, zoo door medewerking aan de prijsvraag zelve (zie het programma in *De Opmerker* en het *Bouwkundig Weekblad* van 7 Februari j.l.), als tot het samenstellen van eene portefeuille met schetsen, studies en ontwerpen van Nederlandsche kunstenaars, ten einde die den heer Garnier, op later te vermelden feestelijke wijze, als nationale hulde en ter herinnering aan te bieden.

Het Bestuur van bovengenoemde Vereeniging spreekt zijn vertrouwen uit, dat de aandacht hierop gevestigd moge worden en blijven, opdat het succes van eene portefeuille, op bedoelde wijze samengesteld, zoo volledig mogelijk zij, en verklaart zich gaarne tot verder verlangde inlichtingen bereid.

Correspondentie-adres: Hugo-de Grootstraat 57, bij den heer J. Brouwer, 1e-Secretaris der Vereeniging.

Het Bestuur.

Onze Haagsche zustervereeniging schijnt zich ten volle bewust van de verantwoordelijkheid, die op haar rust, door het tot jurylid benoemen van een man als Garnier.

Nu deze niet alleen de benoeming heeft aangenomen, maar ook het voornemen te kennen gaf ervoor naar hier te komen, dient de uitgeschreven prijsvraag met te meer ernst als eene nationale zaak beschouwd te worden en wenschen we „Architectura" een buitengewoon succes ermede.

En wat het album aangaat, — hiervoor zijn zeker voldoende krachten in den lande om eene collectie samen te stellen, waardig om den heer Garnier aan te bieden. Gaarne ondersteunen we daarom het verzoek der Vereeniging om bijdragen te leveren voor het nationale aandenken aan Charles Garnier.

De Redactie.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

948e *Vergadering van* 18 *Februari* 1891.

De heer J. A. van der Sluys Veer opende als waarnemend Voorzitter de vergadering, waarna de notulen der vorige bijeenkomst werden voorgelezen en onveranderd goedgekeurd.

Onder de ingekomen stukken bevond zich een schrijven van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, waarin genoemde Vereeniging de bemiddeling van het Genootschap inroept om te verkrijgen dat bij belangrijke prijsvragen, de ingezonden antwoorden ook in Rotterdam geëxposeerd zullen worden. De Voorzitter deelde verder mede, dat de gehouden tentoonstelling, die Dinsdag jl. gesloten werd, zich in groote belangstelling van de zijde van het publiek heeft mogen verheugen.

Hierna volgde de ballotage van den heer C. G. 't Hooft Jr., die met algemeene stemmen als gewoon lid werd aangenomen.

Alsnu was aan de orde de kunstbeschouwing [illegible]

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

toe de heer C. Schöffer, kunstlievend lid van het Genootschap, eene keurige collectie teekeningen, gravures, en prenten van oude en hedendaagsche meesters had afgestaan. De Voorzitter stelde voor aan den heer Schöffer hiervoor den dank der Vergadering over te brengen.

Nadat nog als gewone leden waren voorgesteld de heeren J. Mendes da Costa en L. Zijl, door de heeren C. W. Nijhoff en H. G. Jansen en de heer N. van der Waaij, door de heeren C. L. van Kesteren en H. J. Walle Jzn., werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.)

IETS OVER GESMEED-IJZEREN BEKAPPINGEN.

Voordracht gehouden in de vergadering van 8 October 1890,

door J. A. VAN DER SLUYS VEER.

(Vervolg en slot van pag. 52.)

Wat betreft de details der verbindingen in de knooppunten, zoo zullen wij in de eerste plaats de constructie nagaan, zooals deze is toegepast bij twee van de oudste Engelsche stations-overkappingen, volgens het driehoeksysteem uitgevoerd: het London-Road en Victoria-station te Manchester, beide omstreeks 1848 gebouwd. Fig. 40 geeft eene gedeeltelijke doorsnede der bekapping van het Victoria-station, een hoofdstation der Londensche en Noordwestelijke spoorwegen, en uitsluitend voor het personenverkeer bestemd. Deze bekapping is, bij eene spanning van 35 Engelsche voet (= 10.64 M.), geheel van gesmeed ijzer; de details der verschillende driehoekspunten zijn aangegeven in fig. 41.

Volgens dit figuur is bij het nokpunt een gegoten-ijzeren schoen aangebracht voor bevestiging der kapbalken en der middelste verticaal; aan deze schoenen zijn twee paar ooren boven elkander, waarvan de onderste dienen voor de kapbalken en de bovenste voor de nok, om het geheel in een onverschuifbaren toestand te houden; op deze ijzeren nok is eene houten bevestigd, waarover eene bedekking van zink of ijzer; eene gesmeed-ijzeren wig verbindt de verticale stang tusschen de ooren aan den gegoten-ijzeren schoen. Op niet zeer doelmatige wijze is, volgens dit figuur, het knooppunt A geconstrueerd, waar trekstangen, schoren en hangstang te zamen komen; de plat uitgesmeede, van oogen voorziene einden worden verbonden tusschen twee horizontale koppelplaten, terwijl de schoor hier tevens aan bevestigd is door middel van eene omgebogene flens; de bouten C en D verbinden al deze onderdeelen, waarvan de assen niet in één punt samenkomen, zooals het eigenlijk behoorde, en waardoor een draaiingsmoment kan ontstaan, wat nadeelig is voor de constructie. Bij gebrek aan eene betere langsverbinding zijn deze rechthoekig op de richting der trekstangen aangebracht, met de einden tusschen de koppelplaten verbonden (zie plattegrond bij E). Hoewel deze laatsten even zwaar zijn als de eerstgenoemden, was eene geringere doorsnede hier volkomen gewettigd. De geheele verbinding wordt door middel van de hangstang in het nokpunt opgehangen.

Bij F is aangegeven een zijaanzicht van den gegoten-ijzeren schoen, ter verbinding, zoowel van het kapbeen, als van de trekstang; de eerste wordt in eene sponning door twee schroefbouten hiermede verbonden, terwijl dit bij de trekstangen geschiedt door middel van twee wiggen. De voetplaat van den schoen heeft slechts eene breedte van 4—6 Engelsche duim. Door de punten, waarin het voeteinde der ⊤ vormige schoren met de hellende trekstangen samenkomen, loopt de hangstang G, door middel van twee schroefbouten hiermede verbonden; ter behoorlijke aanspanning zijn onder en boven kleine wiggen; ook hier komen de assen der onderdeelen niet in één punt samen. Ook is nog bij H de verbinding der schoor met den kapbalk aangegeven, terwijl de hangstang, waarvan het boveneinde in den vorm van eene vork is uitgesmeed, met een schroefbout aan den kapbalk is vastgemaakt.

De hoofdgebinten van deze overkapping staan op een afstand van 5½—7 Engelsche voet (1.67½ à 2.10 M.) van elkander, terwijl die van de kolommen, waarop alles rust 20—22 voet (6.08 à 6.68 M.) bedraagt.

Van de in fig. 41 bij A voorgestelde verbinding onderscheidt zich die in fig. 42 daardoor, dat hier de naar het midden der bovenste koppelplaat loopende schoren door middel van een omgebogen gedeelte met de hangstang verbonden zijn, terwijl dit in het eerste figuur plaatsvond door de moerbouten der trekstangen; een vulstuk is hier noodig tusschen de koppelplaten, wat evenwel geen nadeelige gevolgen voor de spanning in deze platen zal teweegbrengen. Ook voor de langsverbinding loopen de trekstangen evenwijdig met de as van het gebouw.

Doelmatiger is eene langsverbinding door middel van kruisschoren, die de gebinten onderling verbinden, en waardoor de onverschuifbaarheid volkomen gewaarborgd is.

Fig. 46 geeft een algemeen zijaanzicht, terwijl de details op eenigszins grootere schaal uit de fig. 43, 44, 45, 47 en 48 te zien zijn. Volgens fig. 46 bestaat de langsverbinding uit 4 staven van circa 2 cM. middellijn, die zich in het midden in een ring vereenigen en daaraan met moeren verbonden zijn. Zij worden met het onderste omgebogen einde op het bovenvlak der koppelplaten bevestigd (fig. 45) en van boven tegen de zijvlakken van den nokschoen (fig. 47). De horizontale trekstangen in de lengte van het gebouw zijn met het oog op de meer doeltreffende kruisschoren veelal als overbodig te beschouwen.

Een minder doelmatige langsverbinding is aangegeven in fig. 49, omreden door de trekspanning in beide helften der diagonalen, steeds in veranderde richting werkende, de bout *a* al het nadeel hiervan zal ondervinden.

In plaats van de verbinding aan de bovenzijde te bewerkstelligen, door de einden om te buigen en daarna met bouten vast te maken, kan deze ook geschieden door twee hoekijzers of tusschen twee aangegoten ooren (fig. 50). Uit een constructief oogpunt is dit laatste niet altijd te verkiezen, omdat men veelal omtrent voldoende sterkte in dit opzicht onzeker is.

Wat de schoren betreft, deze zijn dikwijls van gegoten ijzer en in doorsnede kruisvormig, waardoor, zooals vroeger reeds besproken is, de grootste weerstand tegen knikken kan verkregen worden (fig. 51).

De verbinding aan de kapbalken geschiedt door de uiteinden den vorm van een vork te geven, die om de staande rib heengrijpt op hetzelfde punt, waar de verticaal den eerste snijdt. Wat aangaat de verbinding van den voet der schoren met de trek- en hangstangen, zoo geeft fig 52 (met wijziging der doorsnede van de schoor in fig. 53) eene zoodanige die somtijds voorkomt, doch niet in alle opzichten aanbevelenswaardig is. De voet eindigt hier in een hollen cylinder, waardoor de verticaal gaat en deze is door moeren aan de plat uitgesmeede trekstang verbonden; een kleine wig *x* dient hier om het verschuiven van de schoor tegen te gaan. Daar het in veel opzichten te verkiezen is de trekstangen voor elk half gebint uit verschillende deelen saam te stellen, zoo kunnen deze onderling door koppelplaten verbonden worden (fig. 54). Hierdoor heeft men ook het voordeel de trekstang, die het meest

naar het midden ligt en minder spanning heeft, eene geringere doorsnede te kunnen geven. De plaatsing der schroefbouten, rechthoekig op de as der trekstangen, is te verkiezen boven het evenwijdig loopen aan de verticaal, want, afgezien van het noodzakelijke van wiggen, zijn deze in het laatste geval ook meer onderhevig aan afscheuren.

De volgende verbindingen worden veelvuldig toegepast; zoo geeft fig. 55 de doorsnede van een kapgebint aan, tot grondslag hebbende een gewapenden balk, zooals deze het eerst is toegepast door Camille Polonceau, met gebruikmaking van houten kapbalken. Deze laatsten hebben, behalve hunne ondersteuning aan de einden, er ook nog eene in het midden, en wel door de schoor *a*, welke rechthoekig hiertegen is aangebracht. De verticaal uit het nokpunt is niet altijd noodzakelijk, vooral wanneer de horizontale trekstang minder dan 3 à 4 M. lengte heeft. De rechthoekig op de kapbalken aangebrachte gordingen bestaan hier eveneens uit getrokken ijzer, hetzij in ⊤ of ⊥ ijzervorm en bewijzen dienst zoowel voor de bedekking als voor de verstijving der gebinten onderling. Voor den juisten stand der verschillende stangen is het noodig, de horizontale middelstang naar behooren te kunnen aanspannen daar zij in werkelijkheid de regulateur van de geheele verbinding kan genoemd worden. Daarvoor moet zij uit twee gedeelten bestaan, in het midden verbonden door een wartel, voorzien van linksche en rechtsche schroefdraad. Door eene ronddraaiende beweging van dezen wartel hebben de voetpunten der kapbalken neiging tot elkander te komen, hoewel door den tegendruk in het nokpunt en door te groote spanning de mogelijkheid kan bestaan, dat deze hierdoor een convexen vorm aannemen.

In fig. 56 zijn eenige details van bovengenoemd kapspant aangegeven, waarbij de gegoten-ijzeren schoen van eenigszins anderen vorm is dan de vroeger besprokene en wel door de doorsnede, die aan den kapbalk gegeven is.

De verbinding der trekstangen met den schoen geschiedt door twee vlakke platen, waartusschen aan het eene einde de eerste en aan het andere de laatste, door middel van schroefbouten wordt bevestigd. De gordingen worden met hoekijzers aan den kapbalk verbonden.

Een voornaam punt is, de samenvoeging of verbinding van het ondereinde der schoren met de trekstangen. Om deze vier onderdeelen onverschuifbaar te maken, is het beste middel gebruik te maken van twee koppelplaten, die, in tegenstelling van de vroeger besprokene, niet horizontaal, doch verticaal geplaatst zijn en wel op zoodanigen afstand, dat de einden der trekstangen en schoor zich gemakkelijk daartusschen bewegen kunnen. De vorm van deze koppelplaten richt zich naar het aantal te verbinden onderdeelen; de dikte is afhankelijk van de stelling, dat beider doorsneden, na aftrek der boutgaten, op het zwakste gedeelte minstens even groot is, als de grootste doorsnede van de daartusschen liggende trekstang. In bovenstaand geval moet dus de doorsnede dezer platen gelijk zijn aan die trekstang, welke de verbinding vormt tusschen deze en het voeteinde van den kapbalk. Eene langsverbinding is hier gemakkelijk te verkrijgen, door in het vlak der schoren diagonalen van rond ijzer aan te brengen.

De voeg van de verbinding der kapbalken in het nokpunt wordt gedekt door twee platen, met klinkbouten aan de kapbalken verbonden; hieromheen grijpen de vorkvormige uiteinden der hellende trekstangen, terwijl de hangstang aan een ⊤ ijzer wordt opgehangen, dat onder aan de kapbalken is vastgeschroefd.

Van de vele belangrijke bouwwerken, waarbij het ijzer als materiaal voor de bekapping is toegepast, neemt zeker de Dom te Keulen eene voorname plaats in, en wel omdat hier voor de eerste maal bij kerkbouw, het hout voor ijzer heeft moeten plaats maken.

De houten bekapping boven het koor, sedert het jaar 1322 meermalen vernieuwd en verbouwd, was door het gebrekkig onderhoud van de loodbedekking, bij het begin van het herstellingstijdperk van dit bouwgewrocht, in 1824, in zoo slechten toestand, dat de bouwvereeniging, met goedvinden van Schinkel, dit gedeelte het eerst onderhanden nam, om de gewelven te bewaren voor den invloed van het weer. Bij eene noklengte van 104 voet, bedroegen de bouwkosten van dit nieuwe koordak, met inbegrip van beschieting en bedekking met looden platen, volgens de overgelegde rekeningen uit het archief, 20,000 thaler.

In aanmerking nemende de vergankelijkheid van een houten bekapping, werd na voltooiing der rondgaande muren, gelijktijdig met de constructie van den toren op het kruis, een plan gemaakt, om ook de bekappingen van het langs- en dwarsschip uit ijzer samen te stellen, wat van hoogerhand in beginsel werd goedgekeurd.

De ondergang van zoovele kerkelijke kunstschatten der middeleeuwen is proefondervindelijk daaraan toe te schrijven, dat bij brand, door het ruime gebruik van eikenhout, deze zoo sterke verbindingen door het niet zeer dikke gewelf naar beneden vielen, waardoor het vuur naar het inwendige der kerkgebouwen werd overgebracht.

Bij de toenmalige hoogte der techniek en ijzerindustrie en ook wegens de vrij hooge houtprijzen in Duitschland, kwam het bij de voorbereidende werkzaamheden tot herstel der bekapping ter sprake, of boven het vergankelijke hout niet het gesmeed ijzer te verkiezen was, nadat het volgens vergelijkende opgaven bewezen was dat de herstellingskosten voor beide materialen vrijwel gelijk waren. Ook in Frankrijk en Engeland had de toepassing van ijzer voor de constructie van bekappingen reeds dadelijk ingang gevonden, en de hierover verzamelde gegevens gaven zulke gunstige resultaten, dat in 1859, toen de constructie van den toren op het kruis onderhanden was, besloten werd tot het maken van een gedetailleerd ontwerp met begrooting van kosten voor eene ijzeren bekapping; dit ontwerp werd gemaakt door den Dombouwmeester Voigtel, en het gevolg was, dat de uitvoering in de jaren 1860 en 1861 tot stand kwam. Het ijzerwerk werd geleverd door de Cölnische Maschinenbau-Actien-Gesellschaft te Bayenthal bij Keulen.

De constructie bestaat uit 32 hoofdgebinten, die ongeveer 3.75 M. van elkander staan, en waarvan de hoogte en hellingshoek in juiste verhouding zijn tot de afmetingen van het bestaande koordak (*).

De kapbalken der hoofdgebinten, evenals de daaronder liggende slanke boog, welke onderling door ijzeren platen van 1.1 cM. dikte tot een systeem verbonden zijn, rusten gemeenschappelijk op eene gegoten-ijzeren vlakke plaat; beiden worden door de aan weerszijden vastgeklonken hoekijzers met schroefbouten hieraan verbonden, terwijl de ondereinden door eene trekstang zijn gekoppeld, ter voorkoming van zijdelingsche uitwijking; in het midden van deze trekstang is een wartel met linksche en rechtsche schroefdraad. In den top van den spitsboog is een groote bintbalk als langsligger, waarover een ⊤ vormige, die tevens voor de beide schoren *a a* een vast steunpunt vormt. Boven deze laatsten worden de kapbalken door een kleineren bintbalk verbonden, terwijl de verbinding in het nok-

(*) De doorsnede is met stippellijnen op de teekening aangegeven. (Zie fig. 65).

punt plaats heeft door dubbele platen, waarop door aangeklonken hoekijzers de nok rust.

De nok is van balkijzer, 23.5 cM. hoog met een middenrib van 9 mM. dikte, waarop de ijzerconstructie tot verstijving der créte bevestigd is.

De kapbalken zijn van ⊤ ijzer en hebben bij eene ijzerdikte van 13 mM. eene breedte der horizontale rib van 12.4 cM. en eene totale hoogte van 9.1 cM.

De langsverbinding van deze bekapping geschiedt door negen ⊤ vormige gordingen in ieder dakvlak, die bij de gebinten in gegoten-ijzeren hoekijzers rusten; ellipsvormige gaten zijn daarin geboord, opdat eene uitzetting in de lengte kan plaatsvinden, zonder dat eene zijdelingsche druk tegen de spanten wordt uitgeoefend.

De afstand der gordingen bedraagt gemiddeld 1.56 M.; deze gordingen dragen de spantribben, die op afstanden van 0.70 M., evenwijdig loopende aan de gebinten, hierop met schroeven zijn bevestigd. De spantribben hebben eene vierkante doorsnede van 4.5 cM. en zijn volgens de verdeeling der dakbedekking van gaten voorzien. Deze laatste bestaat uit dennen delen dik 2 cM., die onmiddellijk op de spantribben en met eene onderlingen afstand van 10.5 cM. met schroeven hieraan bevestigd zijn.

Ter voorkoming van zwenkingen in de richting der lengte zijn tusschen de hoofdgebinten diagonalen van rond ijzer, van 2 cM. diam., aangebracht, aan de binten met hoekijzers verbonden, en op de snijpunten onderling tusschen twee koppelplaten bevestigd.

Op de nok van het kerkdak is de 1.25 M hooge créte bevestigd, waarvan het ornement van zink, ter dikte van 0.5 cM. is vervaardigd. Inwendig is ijzerwerk ter versterking tegen winddruk, en zijn de ruimten tusschen zink en ijzer volgegoten met asphalt, ter voorkoming van een electrochemisch oplossingsproces.

Het totaal oppervlak van het langs- en dwarsschip bedraagt bij eene noklengte van 115.20 M. ongeveer 3830.50 M²., en is gedekt met looden platen, ter zwaarte van 25 KG. per M². De verbinding der platen onderling geschiedt door dubbel omgebogen randen; zij zijn door gesoldeerde ooren op het dakbeschot bevestigd. Aan gegoten ijzer is aan deze bekapping gebruikt 21670 ℔ à 37 thaler per 1000 ℔; aan gesneed ijzer 339,288 ℔ à 74.50 th. per 1000 ℔, te zamen voor een bedrag van 26078 th., waaronder de levering, arbeid, opstelling enz. begrepen waren. De steigerwerken werden geleverd en onderhouden door de bouwvereeniging.

De totale kosten, waaronder het dakbeschot, ijzerconstructie, steigerwerken, enz., bedroegen ongeveer 54000 th. Rekent men de noklengte op 115.20 M., dan waren de kosten p. M¹ 467 th. of p. M² dakvlak 14 th.

Het in 1824 uit dennenhout vernieuwde koordak, van even groote doorsnede en ook met lood gedekt, kostte bij eene noklengte van 32.70 M. en eene bouwsom van ongeveer 20000 th., ± 611.50 th. p. M¹; een bedrag dat door de hoogere houtprijzen van later dagteekening nog aanmerkelijk grooter zou geworden zijn. Als slotbeschouwing mag men aannemen, dat eenzelfde constructie van gesmeed ijzer, ook wat kosten betreft, boven het hout te verkiezen was, en de uitkomsten waren zoo gunstig, dat de toepassing van ijzer later bij verschillende bouwwerken in hooge mate de voorkeur verkreeg.

Zooals reeds vermeld werd, zijn de ijzerwerken voor deze bekapping, benevens die voor den nader te noemen toren op het kruis, voor zeer billijken prijs geleverd en met groote zorgvuldigheid gesteld door de Cölnische Maschinenbaugesellschaft te Bayenthal, die toen onder directie stond van den Directeur-generaal Goltstein; de vervaardiging in de fabriek stond onder toezicht van den ingenieur Schultz, terwijl het toezicht bij het opstellen was opgedragen aan den ingenieur Gerber.

TOREN OP HET KRUIS.

Tijdens de herstellingsperiode kwam ook de vraag ter sprake over den vorm en het te gebruiken materiaal voor den te bouwen toren op het kruis.

Oorspronkelijke plans voor dit bouwdeel bestonden er niet, en reeds had Boisserée bij de uitgaaf van zijn werk over den Keulschen Dom er een ontwerp voor een middentoren aan toegevoegd. Dit vraagstuk was des te lastiger, omdat er niet alleen sprake was van eene architectonische behandeling, maar ook van een onderzoek naar de constructie van de reeds bestaande en nog te maken bouwdeelen, en de draagkracht der vier groote transeptpijlers. Met het oog op de geringe doorsnede van de kern dezer pijlers, welke slechts 5 voet en 8 duim bedraagt (1.733 M.), en die den geheelen toren zouden moeten dragen, lag de gevolgtrekking voor de hand, dat bij het aanleggen der fundamenten niet gerekend was op een massieven toren op dit gedeelte van de kerk.

Door den overleden Dombouwmeester Zwirner werden vier verschillende ontwerpen voor een middentoren aan de Koninklijke Technische Bouwvereeniging te Berlijn ter goedkeuring ingezonden; hiervan waren drie ontwerpen in natuurlijke steen, waarvan het globale gewicht zulk eene belasting op de pijlers zoude teweegbrengen, dat eene instorting van de trouwens reeds niet best geconstrueerde oostelijke vooraf te voorzien was. Zelfs met gebruikmaking van de lichtste steensoort, de bekende tufsteen uit het Brohlthal a/d Rijn, en door de afmetingen tot een minimum te herleiden, zou de belasting nog op iederen pijler 1500 ℔ per □ Pruisische duim bedragen. Ook omdat de kern der oude oostelijke pijlers met eene bekleeding van natuurlijke steen voorzien en saamgesteld is uit baksteenvormige tufsteen, moest van een massieven toren worden afgezien. Bovengenoemde Bouwvereeniging hechtte bij besluit van 19 December 1854 in zooverre hare goedkeuring aan den bouw van dit onderdeel, dat de totaalbelasting op elken pijler niet meer bedroeg dan 700 ℔ p. □ duim.

Bij de op 20 Maart 1854 te Berlijn met groote zorgvuldigheid genomen proeven, onder leiding van den geheim-regeeringsraad Brix, door den bouwinspecteur Cremer, betreffende de vastheid der bij den dombouw gebruikte steenen, was het resultaat, dat bij eene belasting van 2076 ℔ per □ Pr. duim reeds kleine scheuren zichtbaar en bij 3000 ℔ de steenen totaal verbrijzeld werden.

De geringe weerstand der steen van den oostelijken pijler, doch hoofdzakelijk de slechte constructie van dit gewichtig bouwdeel, was oorzaak dat door de Technische Bouwvereeniging reeds bij besluit van 29 Juni 1853 geadviseerd werd tot den bouw van een toren van metaal, waarvan, alles te zamen genomen, het gevolg was, dat de overgelegde schetsteekeningen bij kabinetsorder van 4 April 1855 werden goedgekeurd.

Wegens de vergankelijkheid van het in vroeger tijden steeds gebruikte hout en het gevaar, dat het inslaan van den bliksem kan veroorzaken, was hier de toepassing van ijzer zeer te verdedigen, ook met het oog op de toenmaals zeer lage ijzerprijzen.

In de jaren 1858 en 1859 werd door den Dombouwmeester Voigtel bovengenoemd project nader uitgewerkt en berekend, waarbij als maximum belasting op den pijler 530 ℔ per □ duim was aangenomen. Bij eene hoogte van af den omloop tot de spits van 200 Rijnl. voeten en 25 voet doorsnede, moest de toepassing van gegoten ijzer, waardoor het gewicht de helft grooter zou worden, tot een minimum beperkt zijn; het gevolg hiervan was dat de geheele toren, met uitzondering van den onderbouw, van getrokken ijzer geconstrueerd werd.

Wat dezen onderbouw betreft, de vier pijlers, waar alles op rust, zijn onderling door vier groote bogen verbonden, ter zwaarte van 4 voet 2 duim (1.42 M.), waardoor een vierkant verkregen werd met eene spanning van 41 voet (12.833 M.); de toppen der bogen zijn even hoog als de overige gewelven van het middenschip. In de vier hoeken zijn, ter vorming van den achthoek, pendentifs, eveneens van natuurlijke steen.

De gegoten schoenen staan met hunne vlakke grondplaten vrij op de hardsteenen afdekkingen der bogen, en hebben een buisvormig gedeelte, waarin de acht gegoten kolommen van den onderbouw rusten (fig. 59). Hun hellende stand (onder een hoek van 70°) maakt eene onderlinge koppeling der ondereinden noodzakelijk, daar de zijdelingsche drukking der kolommen op de betrekkelijk zwakke pijlers geen invloed mocht uitoefenen. Daartoe werden trekstangen van 7.8 cM. middellijn door de ondereinden der schoenen aangebracht, aan de achterzijden der grondplaten vastgeschroefd en in het midden van den toren in een ijzeren ring bijeen gehouden, terwijl dit geheele systeem aan vier stangen werd opgehangen aan den rand, die de boveneinden der kolommen verbindt.

De schoenen zijn daarenboven nog onderling door eene rondgaande trekstang vereenigd, waarvan de koppelingen tusschen deze gelegen zijn.

De acht kolommen, eene lengte hebbende van 25 voet en 8 duim (8.033 M.) met eene wanddikte van ruim 5 cM. en eene buitenste middellijn van 0.535 M., zijn staande gegoten, terwijl de kopeinden zuiver zijn afgedraaid, waardoor onder en boven een volkomen dracht verzekerd is. De boveneinden, van dezelfde constructie als de schoenen, dragen de eerste randplaten, bestaande uit acht gedeelten, waarvan de dikte 0.026 M. is, die, rustend op de vlakke boveneinden der kolommen, door aangeklonken dekplaten onderling verbonden zijn. Tot versterking tegen de zijdelingsche drukking, waaraan de randplaten zijn blootgesteld, zijn aan de binnen- en buitenzijde sterke hoekijzers aangebracht, waarvan de voegen tusschen die van de platen gelegen zijn (fig. 60 bij A).

De hellende kolommen zijn verder onderling verbonden door twee op gelijke afstanden aangebrachte, horizontale gordingen, die door aangegoten ringen aan de eersten met schroefbouten zijn bevestigd, terwijl buitendien door de noodige diagonalen verzetting van het geheele systeem onmogelijk is (zie algemeene doorsnede).

De bovenbouw, bestaande uit een achthoekigen 100 voet (31.30 M.) hoogen romp, rust op de rondgaande randplaat en de acht van getrokken ijzer saamgestelde hoekzuilen zijn met schroefbouten stevig aan deze rand- en dekplaten der onderste kolommen verbonden (fig. 61).

De hoekzuilen loopen van af den bovenrand tot de tweede gording CD, ter lengte van 39 voet 6 duim (12.363 M.), hebben eene vierkante doorsnede en zijn saamgesteld van getrokken-ijzeren platen ter dikte van 13 mM., onderling door de noodige hoekijzers verbonden (fig. 62).

Boven de gording CD, die op dezelfde wijze als onder deze hoekzuilen verbindt, staan de acht bovenste, eveneens van getrokken ijzer en eene doorsnede hebbende in den vorm van een vijfhoek (fig. 63). Van af den omloop vrijstaande, sluiten zij eene open ruimte in. De boogvormige verbindingen aan de bovenzijde, vereenigen zich in een rondgaanden rand, zoodat hiermede een vast steunpunt voor de spits verkregen is. Deze laatste verheft zich tot eene hoogte van 100 voet (31.30 M.) en bestaat uit acht naar elkander toeloopende tralieliggers, die door gordingen van gesmeed ijzer, op afstanden van ± 3.13 M. onderling zijn verbonden en verder door diagonalen voldoende voor schranking zijn gewaarborgd.

Het hoogste punt, de op de spits geplaatste „ster der wijzen", ligt 112.96 M. boven den vloer der kerk.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van 18 Februari 1891.

De Voorzitter opende de vergadering en deelde mede dat de heeren Dr. P. J. H. Cuypers en A. Salm G.Bzn. met den heer Ch. Garnier de Jury zullen vormen voor de eere-prijsvraag »Schouwburg".

De notulen werden gelezen en goedgekeurd en de heer H. J. Kockx, na ballotage, als lid aangenomen.

Vervolgens werd eene Commissie benoemd, bestaande uit de heeren W. L. Brückman, M. T. Leijh, E. van Rij en A. J. Sanders, tot bijstand van het Bestuur bij de ontvangst van den heer Garnier.

Tot afgevaardigden voor de te houden gecombineerde vergadering van vakvereenigingen, ter bespreking van lotsverbetering der timmerlieden, werden benoemd de heeren E. F. Ehnle, K. Stoffels en J. H. Peppink.

De plaatwerken *Céluer Neuhauten* en *Décorations intérieures* van Prignot, waren door den heer Joh. Murters Jr., donateur der Vereeniging, ter kunstbeschouwing afgestaan.

Na de pauze werden nog eenige ingekomen vragen behandeld, als:

1. Is het gebruik van *tectorium* aan te bevelen? Is het zoo waterdicht, doorschijnend en onbreekbaar als het gezegd wordt te zijn? Is het voor liggende ramen in de buitenlucht toe te passen?

2. Welke zijn de resultaten van het gebruik van *lattenweefsel* en van *rietplanken?*

Van het tectorium is gebleken dat het door de zonnewarmte scheurt, dat het zeer brandbaar is en gemakkelijk doorbuigt, waardoor het afvoeren van condensatiewater wordt bemoeilijkt. De goede eigenschappen van het materiaal zijn: waterdichtheid, onbreekbaarheid en voldoende doorschijnendheid. Voor liggende ramen in de buitenlucht is het niet aan te bevelen.

Lattenweefsel is bij eenigszins belangrijke hoeveelheid goedkooper dan riet. De resultaten van de toepassing zijn over het algemeen bevredigend. De eerste beraping over dit weefsel moet geschieden met kalkmortel, vermengd met varkenshaar.

Bij het gebruik van rietplanken is gebleken dat zij zeer geschikt zijn voor het maken van binnenmuren en plafonds, alsook voor het bekleeden van vochtige muren, mits met eenige spouwruimte. Ook zijn zij onbrandbaar en zeer licht. Zij moeten bij het aanbrengen goed droog zijn.

Na deze besprekingen werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-HAGE.

Vergadering van Zaterdag 14 Februari 1891.

De notulen van de vorige vergadering werden gelezen en goedgekeurd. Een bezoek aan de tentoonstelling van kunstnijverheid in het academiegebouw werd den leden dringend aanbevolen.

Verder werd medegedeeld, dat Dr. Wijnmalen den 27 Februari als spreker zal optreden in een buitengewone vergadering, opgeluisterd door een kunstbeschouwing.

Door den heer Kruijver werd als lid der Commissie, tot nazien der rekening en verantwoording van den Penningmeester, daarover rapport uitgebracht, hetwelk na eenige opmerkingen van den heer Van Vliet onder dankzegging werd aangenomen.

Volgens het convocatiebiljet trad, in de plaats van den heer Kerling, de heer Boersma deren avond als spreker op, die de Vergadering op interessante wijze met zijn voordracht: »Iets over Letters en Opschriften" bezighield.

Na een zeer belangwekkend historisch overzicht van het ontstaan der letters in 't algemeen, kwam hij tot de toepassing van verschillende soorten, vormen en versieringen in den tegenwoordigen tijd. Na een treurige vervalperiode, meende spreker bij de boekdrukkers een duidelijk merkbaar streven waar te nemen om hun vak niet alleen op technisch gebied vooruit te helpen, maar ook de esthetische en artistieke zijde te beoefenen. Spreker opperde echter groote bezwaren over de wijze, waarop het letterschilderen op reclameborden en dergelijken tegenwoordig, en met name in Den Haag, werd uitgevoerd. De opschriften van onze gevels zijn dikwijls staaltjes van ergerlijken wansmaak en onkunde. Hij zocht de reden hiervoor in de omstandigheid, dat de eischen van het materiaal, waarmede gewerkt wordt, het penseel en het platte vlak, buiten beschouwing blijven bij de beoefenaars. Het streven naar eenvoudige versiering, die het doel: reclame, geenszins behoeft te

verloochenen, verdiende zijns inziens de meeste aanbeveling. De beschouwingen over deze verschillende opvattingen werden toegelicht door voorbeelden uit letterboeken van vroegeren en lateren tijd, en eene reeks oefeningwerkstukken van de leerlingen der ambachtsschool. Na een kort debat werd den heer Boersma bij monde van den Vice-voorzitter de dank der Vergadering gebracht. Een zeer interessante kunstbeschouwing: *Photographieën naar kunstschatten uit Rome, Florence, Venetië, Napels, enz.* werd door den heer G. H. Bauer Jr. aangeboden. Niets meer aan de orde zijnde, werd onder dankzegging aan den heer Bauer, de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag den 13den Februari 1891.

Nadat de notulen der voorgaande bijeenkomst waren vastgesteld, deelde de Voorzitter mede dat door het Bestuur een schrijven was gericht aan de 's-Gravenhaagsche Werkliedenvereeniging, de Nederl. Nationale Vereeniging van werklieden, de Vereeniging »de Nijverheid" en de Vereeniging »Architectura", allen hierterstede, en aan de Scheveningsche Vereeniging »Eendracht maakt macht", in welk schrijven aan die corporatiën het verzoek werd gedaan afgevaardigden te benoemen, ten einde met de Commissie uit de Afd. 's-Gravenhage der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst in eene gecombineerde vergadering het verzoek der Timmerliedenvereenigingen omtrent de loonskwestie en algemeene lotsverbetering te behandelen. Ook is uitgenoodigd de Neutrale Timmerliedenvereeniging, die tot deze zaak onlangs het initiatief nam.

Van alle de genoemde Vereenigingen, aan wie de uitnoodiging werd gericht, moet slechts van *éene* nog het antwoord inkomen; de overigen stemden toe; de gecombineerde vergadering zal dus weldra worden belegd.

Voorts werd medegedeeld dat de Afdeeling eene prijsvraag heeft uitgeschreven voor ontwerpen van *een ingang* voor eene buitenplaats met portierswoning. Tot Jury zijn benoemd de heeren: Jos. Th. Cuypers te Amsterdam, Henri Evers te Rotterdam en J. F. L. Frowein, lid van het Bestuur der Afdeeling.

Thans was aan de orde de behandeling der antwoorden op de vragen der Maatschappij, door de daarvoor benoemde Commissiën ingezonden.

Hoe wenschelijk ook — en misschien ook om de wille der gevoerde discussiën — laat de omvang van dit verslag niet toe alles omtrent die vragen uitvoerig te behandelen. Maar als algemeene beschouwing kan zeker wel gelden dat men zich verwonderen moet dat over de meest eenvoudige zaken zoovele uiteenloopende inzichten kunnen bestaan, dikwijls tot schade van de zaak zelve, welke vaak niet aan duidelijkheid wint. Over meer belangrijke onderwerpen is dit begrijpelijker, maar ook dan is dikwijls eene niet gelukkig gekozen redactie de oorzaak tot veel gepraat, dat te vermijden ware geweest. Niettemin komt aan de Commissie, over 't algemeen genomen, lof toe voor de betoonde moeite en toewijding bij eene zeker niet gemakkelijke en niet altijd dankbare taak, waarvan in elk geval nut valt te trekken. Van de 10 gestelde vragen werden er 7 behandeld en het antwoord der Afdeeling aan het Hoofdbestuur vastgesteld; de 3 overigen zullen op eene volgende bijeenkomst worden besproken.

Het reeds gevorderde uur deed hier de besprekingen eindigen en de Voorzitter sloot de vergadering.

Als kunstbeschouwing was door den heer G. Brouwer Jr. afgestaan: *Documents classés de l'art dans les Pays-Bas du X au XVIII siècle*, par J. J. van IJsendijck.

Jammer, dat van zulk eene heerlijke collectie niet meer genoten werd. Zou het geene aanbeveling verdienen voortaan eene pauze in te lasschen, waarin men gelegenheid had beter van de afgestane werken te profiteeren? — want het is slechts weinigen mogelijk veel vroeger dan het aanvangsuur ter vergadering te komen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Naar aanleiding van het overleg, door B. en W. gehouden met de Kamer van Koophandel en de vertegenwoordigers van de verschillende takken van handel omtrent het bouwen van een nieuwe beurs, wordt den Raad voorgesteld het volgende besluit te nemen.

I. Als emplacement voor den bouw eener nieuwe Beurs aan te wijzen het terrein, te verkrijgen door aanplemping van het nog open deel van het Damrak.

II. B. en W. te machtigen:

a. zoo spoedig mogelijk over te gaan tot het in gereedheid brengen van het sub I genoemde terrein en tot uitvoering van de daarvoor noodige werken;

b. op dat terrein, zoodra het zoover in gereedheid zal zijn gebracht, dat met de fundeering een aanvang kan worden gemaakt, een Beursgebouw te stichten, waarvan de plannen in overleg zijn opgemaakt met de Commissie van Bijstand in het beheer van Publieke Werken en met die van Bijstand in het beheer der Handelsinrichtingen, na gehoord te hebben de Commissie uit de Kamer van Koophandel en de vertegenwoordigers der verschillende takken van handel;

c. tot het doen der voor aanplemping en bouw benoodigde uitgaven, tot een bedrag van ten hoogste *f* 3,200,000.

ZUTFEN. Voor de betrekking van opzichter over de landerijen en plantsoenen alhier, jaarwedde *f* 800, hebben zich ruim 210 sollicitanten aangemeld.

☛ Door de uitgebreidheid van het artikel over ijzeren bekappingen moeten eenige stukken voor ditmaal worden terzijde gelegd. Men zie verder het bijvoegsel.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië zijn:

Overgeplaatst: van de directie naar de res. Soerabaja, de ing. 2e kl. G. van Nes; van de waterwerken in de afd. Demak der res. Semarang naar den gewest. dienst in die res., de opz. 1e kl. G. L. Harms; van de waterwerken in de afd. Demak der res. Semarang naar den gewest. dienst in de res. Madioen, de opz. 1e kl. A. W. Andriesse; van den algem. naar den gew. dienst in de res. Tegal, de opz. 3e kl. W. Wolters. Van den alg. naar den gew. dienst in de res. Banjoemas, de opz. 2e kl. H. C. van Rheeden. Bij den alg. dienst: van de res. Semarang naar de res. Kedoe, de opz. 3e kl. L. C. Kramer; van de res. Cheribon naar de res. Tegal, de opz. 3e kl. J. C. van Rheeden.

Toegevoegd: aan den chef der 3e waterstaatsafd. de opz. 1e kl. P. Bommel en C. Doesberg, de ben. adsp.-ing. F. Th. Engel; aan den chef der 1e waterstaatsafd., de ben. adsp.-ing. J. H. Faber; aan den chef der 2e waterstaatsafd., de opz. 3e kl. W. M. Jordaan en A. G. den Hartog; aan den chef der 5e waterstaatsafd., de opz. 3e kl. P. van Heijningen; aan den chef der opnemingen en werken aan de Solo-rivier, de ing. 3e kl. W. H. M. de Bruijn; aan den chef der expl. van de Oosterl. der Staatsspw. op Java, de opz. 2e kl. K. Kress.

Gesteld: ter beschikking van den resident van Soerabaja, de ingenieur 1e kl. E. A. C. F. van Essen; tijdelijk van den resident van Japara, de dienstd. opz. 3e kl. H. M. Toxopeus.

Geplaatst: in de res. Batavia, de ben. adsp.-ing. E. A. van Arcken.

— In Nederlandsch-Indië is op verzoek, eervol uit zijne betrekking, wegens ziekte, ontslagen de adjunct-landmeter 2e kl. bij het kadaster G. E. L. Bloch.

— De heer J. van de Lijke, te Sloterdijk, is benoemd tot tijdelijk hoofdopzichter der spoorbanen en verdere werken van de Ned. Handelmaatschappij in Suriname.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter-teekenaar bij eene waterleiding. Salaris *f* 70 à *f* 80 per maand. Adres letter W, firma Ipenbuur & van Seldam, Damrak Amsterdam.

ADVERTENTIËN.

JOHN KING, Limited-Liverpool,
INGENIEURS-FABRIKANTEN
van **CENTRALE VERWARMINGS-INRICHT.** met Stoom en Heetwater onder hoogen en lagen druk.
Talrijke referentiën in *Holland*, *België* en *Engeland*. **Inlichtingen**, **Plannen** en **Begrootingen** verstrekt gratis de vertegenwoordiger
J. W. VAN ES, 19 Oostvestplein, *Rotterdam*.

H. H. Architecten.
Te koop: **Architectonische Studiën Blätter** van H. ENDE, BERLIN, 4 dln. Brieven onder No. 78 aan den Boekh. ADRIAAN DORSMAN, Hartenstraat 24, AMSTERDAM.

BESTUURDERS der **„Werkinrichting voor hulpbehoevende blinden te Rotterdam"** zijn voornemens
aan te besteden:
den opbouw van een VERPLEEG-GEBOUW en WERKLOKAAL, op een terrein aan de Van der Duynstraat en Schotelboschlaan te Rotterdam.
Tot inschrijving worden uitgenoodigd Heeren Aannemers gevestigd te *Rotterdam* en te *Kralingen*.
De aanbesteding zal plaats hebben aan het gebouw der Werkinrichting aan de Kruiskade alhier op **Donderdag den 12den Maart 1891**, des namiddags te 2 uren.
De aanwijzing in loco zal geschieden op Maandag den 9den Maart 1891, des voormiddags te 11 uren.
Bestek en teekeningen te verkrijgen van af 25 Februari 1891 à *f* **5.**— per stel bij den Architect P. A. WEELDENBURG Opperrijstuin 9, alwaar dezelve van af 25 Februari ter inzage liggen en nadere informatiën te bekomen zijn van des v.m. 9—12 uren.

Aanbesteding.
Op **Donderdag 26 Februari 1891**, des morgens ten 10 ure, zal door den ondergeteekenden, in het gebouw der „Maatschappij tot bevordering der bouwkunst" Marnixstraat 402, namens de „Vereeniging voor Volkskeukens" te AMSTERDAM, worden **aanbesteed**:
Het bouwen van een 2de Volkskeuken met conciergewoning en bovenwoningen op een terrein, gelegen Houttuinen No. 33.
Bestek en teekening verkrijgbaar bij de heeren BOELOFFZEN en HÜBNER alhier.
J. C. SPAKLER Jr.
Bouwkundig Ingenieur.

Demping Haven.
OPENBARE AANBESTEDING
op **Maandag den 9 Maart 1891,** 's middags 12 uur, ten Raadhuize van ZIERIKZEE, behoudens nadere goedkeuring van Heeren Gedeputeerde Staten van Zeeland, van:
Het dempen van een gedeelte der Binnenhaven, het verdiepen van het overblijvende gedeelte der haven en het verdiepen der Buitenhaven, met het doen van andere daarmede in verband staande werken.
Aanwijzing op *Donderdag den 26 Februari* en *Donderdag den 5 Maart* 1891, telkens des voormiddags ten 10 ure, waartoe de gegadigden moeten bijeenkomen ten kantore van den Gemeentebouwmeester, bij wien inmiddels nadere inlichtingen te verkrijgen zijn.
Bestekken zijn van af 24 *Februari e. s.* verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie en bij den Gem.-Bouwmeester, à 60 cent per exemplaar.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.
Aanbesteding.
Op **Maandag den 2den Maart 1891**, des namiddags ten 2 ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed**:
Volgens bestek No. 468.
Het maken, leveren, verven en opstellen van den plaatijzeren bovenbouw van eene draaibrug met aansluitende vaste brug over den Rijn bij de Vink nabij Leiden. Raming *f* 47500.
Volgens bestek No. 469.
Het veranderen van den onderbouw van de brug over den Rijn bij de Vink nabij Leiden, het maken van eene hulpbaan en hulpbrug en het ophoogen van den Spoorweg. Raming *f* 33750.
Bestekken met teekeningen zijn van den 16den Februari af tegen betaling van *f* 1.50 per stel verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken kamer 154.
Aanwijzing wordt gedaan als in de bestekken vermeld.
DE ADMINISTRATEUR.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Hoefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

Alle soorten van **DRUKWERK** voor Handel en Nijverheid worden tot *concurreerende prijzen* met de vereischte stiptheid en netheid geleverd door de Stoomdrukkerij van
G. W. van der Wiel & Co.,
ARNHEM.
Uitgebreid materieel — Nieuwste machines.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.
Aanbesteding.
De aanbesteding van den **BOVENBOUW** van de Spoorwegbrug over den Rijn bij de *Vink* nabij *Leiden*, volgens bestek No. 468, bepaald op den 2 Maart 1891, wordt **uitgesteld** en zal plaats hebben op den **16 Maart 1891**, terzelfder plaats en uur.
DE ADMINISTRATEUR.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.
AANBESTEDING.
Op **Maandag den 2den Maart 1891** des namiddags ten twee ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed**:
Volgens bestek No. 470.
Het leveren van stalen laschen eindplaten, stalen nokken, schroefbouten en houtschroeven en ijzeren haakbouten in 8 perceelen.
Het bestek is à *een gulden* verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.
DE ADMINISTRATEUR.

Aanbesteding.
BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 26 Februari 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:
Bestek No. 11.
Het bouwen van eene Bergplaats voor Petroleum aan Onder-langs. Begrooting 13,400.
Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.
Aanwijzing op Donderdag 19 Februari a. s., 's voormiddags 11 ure, op het terrein van den bouw aan Onder-langs bij den Haspel; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen tegen betaling van *f* 1.— ter Secretarie verkrijgbaar.

GRUSONWERK,
Magdeburg—Buckau.
VERTEGENWOORDIGERS:
CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam—Amsterdam.

ITALIAANSCHE TERRAZZO-VLOEREN
gelegd door Ital. werklieden van af *f* **4.**— met inbegrip **ondervloer.**
Attesten ter inzage.
Adres Fabriek **„DE VELUWE"** *Brinklaan*,
APELDOORN
Teekeningen en Prijscourant op aanvraag.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RÖHL te *Berlijn*.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON.
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, **begrootingen** en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — **Gouden Medaille** Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek.
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht no. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Aan H. H. Fabrikanten en Handelaren in Bouwmaterialen.

Tot 1 April 1891 worden **MONSTERS** gevraagd ten behoeve van het Departement van openbare werken van den ORANJE-VRIJSTAAT. H. H. Fabrikanten en Agenten, welke **monsters, prijscouranten** en **afbeeldingen** van hunne artikelen ter beschikking wenschen te stellen, worden verzocht een en ander franco in te zenden vóór genoemden datum aan den heer G. W. VIXSEBOXSE, architect, NIC. WITSENKADE N°. 1 te AMSTERDAM, door wien voor verdere verzending zorg zal worden gedragen.

BLOEMFONTEIN O. V. S.
December 1890.

J. E. VIXSEBOXSE
Gouvts architect O. V. S.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen geleve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Hee **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH**

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvraag gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402
AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers

WING'S PATENT

Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)

Vraag prijzen en referenties.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Dz., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 9. ZATERDAG 28 FEBRUARI 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jlz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *een gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN tot 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling tot 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 949e gewone vergadering zal worden gehouden op Woensdag a. s., des avonds te 8 uren, in de nieuwe eetzaal van het American-Hotel.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Installatie van den heer C. G. 't Hooft Jr., als gewoon lid.

c. Ballotage van de heeren J. Mendes da Costa, L. Zijl en N. van der Waaij als gewone leden.

d. Bijdrage van den heer A. C. Boerma. Onderwerp: *De Dom te Milaan* (vervolg).

e. Kunstbeschouwing, te geven door den heer Gerard Muller, kunstschilder te Amsterdam: *aquarellen en teekeningen.*

2e. De 5-jaarlijksche feestavond zal gehouden worden op Woensdag 11 Maart a. s., des avonds te 8 uren, in de groote tooneelzaal van Maison Stroucken.

Op dien avond zal vertoond worden:

DE PRIJSVRAAG, *oorspronkelijk architectonisch blijspel met zang*, in drie bedrijven.

Leden van het Genootschap Architectura et Amicitia hebben dien avond toegang op vertoon van hun diploma-quitantie.

Zij, die hebben medegewerkt aan de jongste Genootschaps-tentoonstelling of op de lijst der vrijwillige bijdragen hebben geteekend, ontvangen 2 introductie-biljetten. Meerdere introductie-biljetten zijn *voor leden* verkrijgbaar á ƒ 1, bij den heer J. C. D. di Gazar, bibliothecaris-archivaris van het Genootschap, die tot afgifte dezer biljetten zal zitting houden op *Woensdag* 4, *Zaterdag* 7, *Maandag* 9 en *Dinsdag* 10 *Maart*, des avonds van 8 tot 10 uren in het Genootschapslokaal.

3e. De 5e en 6e afleveringen van *De Architect* worden in den loop der volgende week aan de inteekenaren verzonden.

4e. Heeren leden der Schetsclub wordt medegedeeld, dat door onvoorziene omstandigheden de bijeenkomst op Maandagavond 2 Maart niet kan plaats hebben.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.)

C. SPRINGER.

Maandag j.l. werd het stoffelijk overschot van een der oudste onzer eereleden ten grave gebracht.

Met hem is een belangwekkende figuur uit de rij onzer Nederlandsche kunstenaars heengegaan. Hij toch, die als de grootste schilder onder de architecten en als de grootste architect onder de schilders mag aangemerkt worden, bezat zoo bij uitstek de gave om de schilderachtige plekjes, die tevens architectonische waarde hebben, aan de vergetelheid te ontrukken niet alleen, maar ook om door zijn kunst de aandacht te vestigen op het vele schoon, dat onze Hollandsche steden in haar gebouwen bezitten en dat zoo dikwijls veronachtzaamd wordt.

Geboren te Amsterdam den 25en Mei 1817, werd Springer op jeugdigen leeftijd bij een gewonen huisschilder en glazenmaker in de leer gedaan. Hier bleef hij echter niet lang, maar kwam weldra op het atelier van den kunstschilder A. de Wit (1833), werd vervolgens leerling van H. G. ten Cate (1834—'35) en daarna van K. Karssen (1836—'38). Reeds spoedig wist hij zich eene zelfstandige plaats in de kunst te verwerven en legde zich voornamelijk toe op het architectuurschilderen. Met zijn schetsboek in de hand besteedde hij geruimen tijd aan eene voetreis door bijna geheel Frankrijk en een groot deel van Duitschland.

Een schat studies en schetsen was de vrucht van dien tocht en velen ervan hebben later, tot schilderijen uitgewerkt, zijn roem tot ver over de grenzen verbreid.

In 1847 verwierf de toen nog jeugdige artist de groote gouden medaille der maatschappij „Felix Meritis" en van dien tijd af was Springer's naam gevestigd.

Als meest bekende en beroemde voortbrengselen van zijn hoogst vruchtbaar penseel noemen wij: *de Bocht van de Heerengracht te Amsterdam*, *de Markt te Brielle* (thans in het Museum Fodor te Amsterdam), *het Raadhuis te Bremen* (in het museum aldaar), *het Raadhuis te Keulen* (in het museum van moderne kunst te Amsterdam), *het Raadhuis te Veere* (in het Paviljoen te Haarlem), *het Raadhuis te Naarden* (in het museum Kamman

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

te Rotterdam), *het Raadhuis te Leiden* en dat te *Lubeck* (beiden thans te Weenen), *de Raadhuizen te Bremen* en te *Munster* (beiden thans te Bremen), *de Raadhuizen* te *Brunsteijk*, *Ulm*, *Alkmaar*, *Naarden*, *Middelburg*, *het Weeshuis te Enkhuizen*, *het huis met de Hoofden te Amsterdam*, *de Markt te Zalt-Bommel*, *de Brink te Deventer*, *de Zeilstraat te Haarlem* met het Stadhuis en de St-Bavo, enz. enz. enz.

Een zijner laatste stukken prijkt thans in „Arti"; het is een gezicht op het XVIIe-eeuwsche marktplein van de voedingstentoonstelling te Amsterdam, welk plein indertijd geheel door hem is ontworpen. Onze onlangs gehouden tentoonstelling op het Damrak had hij met eenige kapitale fusains opgeluisterd; hij had de eigenaardige gewoonte om van de meesten zijner werken fusains te maken.

Onze nu overleden Koning benoemde Springer als erkenning zijner verdiensten in April '61 tot Ridder in de orde van de Eikenkroon, schonk hem in Mei '74 het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw en bevorderde hem, bij het jaarlijksch vorstelijk bezoek aan de hoofdstad in '77, tot kommandeur in de orde van de Eikenkroon. Reeds had hij in '64 de Leopoldsorde en in '73 de Frans-Jozefsorde ontvangen. Buitendien was hij eerelid en sedert zijn 70ste verjaardag, Eere-bestuurder van *Arti et Amicitiae*, membre agrégé van de *Academie royale des Beaux Arts* te Antwerpen, honorair lid van de *Société d'Artistes Belges* te Brussel, van de *Société Belge des Aquarellistes* en van de *Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen* te Rotterdam.

Zijne inzending op de wereldtentoonstelling te Parijs in '55 verschafte hem een *mention honorable* en op die te Weenen in '73 werd zijn werk met een medaille bekroond, evenzoo in Philadelphia in '76. In '78 was hij lid van de Hoofdcommissie der Internationale tentoonstelling te Parijs.

Zooals we reeds zeiden, had Springer een geheel zelfstandige plaats in de rij der schilders ingenomen en laat zijn heengaan eene leegte achter, die bijna niet is aan te vullen. Vooral nu de nieuwe richting in de schilderkunst veld gaat winnen, wordt het detail meer en meer opgeofferd aan de kleurenmassa en de impressie, waardoor van de thans opkomende generatie artisten ook niet te verwachten is, dat ze het voetspoor van hun ouderen nu overleden meester zullen volgen. Dit is dan ook een reden te meer om Springer's werk in eere te houden.

Hij heeft zich een monument gesticht, dat voor de architecten niet het minst van hooge waarde zal blijven.

Maandag jl. had de plechtige uitvaart plaats te Hilversum, waar Springer zich om gezondheidsredenen drie jaren geleden vestigde. Door de afgevaardigden der verschillende corporatiën, waarvan de overledene deel uitmaakte, werd hem op het graf welverdiende hulde gebracht. Zoo voerde de heer Philippeau het woord namens Arti et Amicitiae, de heer Schöffer namens Arte et Amicitia en de heer Ingenohl namens ons Genootschap, om o. a. in herinnering te brengen welken grooten invloed Springer's werk op de herleving van onzen nationalen bouwstijl heeft uitgeoefend.

THEOPHIL. FREIHERR VON HANSEN.

(A. et A.) Met den onlangs overleden Friedrich von Schmidt en hun in 1883 ontslapen gemeenschappelijken vriend en college Heinrich von Ferstel werd dezer dagen de laatste van het Oostenrijksche architectonische driemanschap door den dood vereenigd.

Hansen werd in 1813 te Kopenhagen geboren en bezocht, na aan de kunstacademie zijner vaderstad zijne opleiding te hebben ontvangen, Italië en Griekenland. Te Athene werd hij benoemd tot leeraar aan de technische school en bouwde daar de Engelsche kerk (1840) in Gothischen stijl, de gemeente-kerk (1843) in Byzantijnschen stijl en de sterrewacht.

In 1846 vestigde hij zich te Weenen en voerde daar in den eersten tijd verscheidene gebouwen uit in verbinding met L. Förster, o. a. de Protestantsche kerk te Gumpendorf (1849) en de synagoge te Weenen (1853—58). Het door hem ontworpen Wapenmuseum van het arsenaal en de Grieksche kerk en school te Weenen (1888) dragen een Grieksch-Bijzantijnsch, maar volstrekt geen antiek-Grieksch karakter.

In zijn burgerlijke bouwwerken en monumentale openbare gebouwen ging hij evenwel spoedig tot de Renaissance over. De Ringstraat verrijkte hij met vele belangrijke gebouwen, o. a. de *Heinrichshof* (1861—63) en het *Musikvereinsgebäude* (1864—69).

Eene in alle opzichten belangrijke schepping is de Beurs (1872—'77), waarvan de uitvoering ten gevolge van een besloten wedstrijd aan Hansen, in gemeenschap met den bouwmeester C. Tietz, werd opgedragen, en in Italiaanschen Renaissance-stijl werd ontworpen. Gelijk hiermede verrees in denzelfden stijl met overheerschend Grieksche motieven de Academie van Beeldende Kunsten (1872—'76).

Een voor Hansen's kunst bijzonder karakteristiek werk en tevens zijn grootste schepping, is het geheel in Griekschen geest ontworpen Parlementsgebouw (1878—'82).

Monumenten van nog strengere Grieksche opvatting zijn de Otto-universiteit (1850) en de Academie van Wetenschappen te Athene (1861—'63). Van de vele particuliere gebouwen, door Hansen te Weenen gesticht, noemen wij de paleizen van Aartshertog Willem en van Baron Epstein als de voornaamste.

Met een voorgevoel van zijn naderend einde keerde hij in den ochtend van den 17den Februari van Abbazia naar Weenen terug om er nog dienzelfden dag te sterven. Ofschoon de kunstwereld sedert geruimen tijd op zijn verscheiden was voorbereid, maakte zijn vrij plotselinge dood een diepen indruk; de architectuur heeft wederom een groot verlies geleden.

(A. et A.) WETENSWAARDIGHEDEN UIT DE BOUWWERELD TE BUDAPEST,

door

W. Stok Jr.

Bij weinig steden zal men in de laatste 20 à 30 jaren een zoo grooten vooruitgang op alle gebied kunnen bespeuren als bij de hoofdstad van Hongarije. Terwijl zij vóór dien tijd eene vrij onaanzienlijke stad was, waar alles nog tamelijk wanordelijk toeging en waar aan de kunst weinig of niets gedaan werd, is zij nu, geleid door het nationaliteitsgevoel, dat niet alleen in hare bewoners maar ook in het gansche volk der Magyaren langzamerhand ontwaakt en tot rijpheid gekomen is, eene wereldstad in den waren zin des woords geworden, die het schoone en in de nabijheid liggende Weenen weldra naar de kroon zal steken.

Schilderachtig aan de Donau gelegen, Buda of Ofen aan de eene zijde en Pest aan de andere, kan een natuurliefhebber zich reeds dadelijk aan den schoonen aanblik van de beide oevers vergasten. Buda toch is gedeeltelijk tegen de Ofener bergen aangebouwd, Pest ligt in de vlakte; is men dus in het eerstgenoemde gedeelte, dan heeft men een prachtig panorama der geheele stad en omstreken voor zich; bevindt men zich in Pest, dan heeft men gelegenheid de romantische ligging van Buda te bewonderen. Beide gedeelten worden, behalve door een spoorbrug, verbonden door twee bruggen voor voetgangers en rijtuigen, waarvan de eene, een kettingbrug, zich als een reusachtig spinneweb over de rivier spant en niet weinig tot de schoonheid van het geheel bijdraagt. Het spreekt van zelf dat de architectuur bij den algemeenen vooruitgang niet achtergebleven is: honderde woonhuizen zijn er verrezen, die meer op paleizen gelijken dan op woonplaatsen van eenvoudige burgers der stad. Ook de aanleg der straten in het nieuwe gedeelte is grootsch; van Weenen heeft men het idee overgenomen eene ringstraat te maken, die, zooals de naam reeds eenigszins aanduidt, de binnenstad in een grooten boog omsluit; toch zal deze straat, hoewel de eene prachtbouw zich aan den anderen paart, haar Weener naamgenoot nooit evenaren, omdat men de fout begaan heeft niet voldoende voor afwisseling te zorgen; de stad, enkel op winstbejag bedacht, heeft daar geen enkel plantsoen, plein, standbeeld of openbaar gebouw ontworpen, zoodat nu woonhuis naast woonhuis staat, welke te zamen, niettegenstaande de rijke architectuur, toch een eentonig geheel vormen. Beter is men geslaagd met den aanleg van de Radiaal- of Andrassy-straat, eene kaarsrechte straat van 2500 M. lengte, die als straal voor de Ringstraat fungeert. Deze Andrassy-straat is ingedeeld in drie gedeelten, die van elkander gescheiden zijn door twee groote pleinen met plantsoenaanleg; in het begin staat het Operagebouw, terwijl het laatste gedeelte alleen uit villa's bestaat, den overgang vormend tusschen de stad en de vrije natuur; zij voert n.l. direct in het zoogenaamde „Stadtwäldchen", een groot park, dat, hoewel niet zoo groot als de Prater in Weenen, toch het beste daarmede te vergelijken is.

Deze beide straten, de Ringstraat en de Andrassystraat, zijn de hoofdlijnen van het nieuwe stratenplan en werden gedurende de laatste 10 à 15 jaren de eerste nagenoeg, de laatste geheel volgebouwd, waarbij menig architect, die in deze gunstige periode leefde, naam gemaakt en zijne schaapjes op het droge gebracht heeft. Tot de fraaiste gedeelten behoort verder o.a. nog de Frans-Jozef-kade, langs den oever der Donau, waar in den zomer de chique van Budapest geregeld 's avonds om 6 uur te vinden is. In de onmiddellijke nabijheid staan de prachtige standbeelden van Deák, (beeldhouwer Huszár), Eötvös (van denzelfde), Széchényi (van Engel) en Petöfi (van Huszár en Izsö), waarvan de laatste door de edele, eenvoudige en ongedwongen houding des grooten Hongaarschen dichters, zeker wel den eerepalm van deze vier meesterstukken van beeldhouwkunst wegdraagt. Kenschetsend voor den toestand van de stad vóór 30 à 40 jaren is, dat de plaats, waar tegenwoordig het Opera-gebouw staat dat met zijne omgeving nu een van de glansrijkste en drukst bezochte punten uitmaakt, in dien tijd het verblijf van alle mogelijke spitsboeven was, waarin niemand zich zonder voldoende politiemacht waagde. Ofschoon de buitenwijken, zooals bij elke groote stad (zij telt ongeveer 500,000 inwoners), ook nu nog niet direct veilig te noemen zijn, kan men tegenwoordig met de grootste gerustheid in het nachtelijk uur door 's heeren straten wandelen. Ik zeg dit, omdat velen denken dat Budapest zich nog maar in een half geciviliseerden staat bevindt, waarvan ik dezen zomer o. a. ook een staaltje ondervond van twee Dresdenaars, die ten hoogste verbaasd waren in zoo'n moderne en werkelijk schoone stad te land gekomen te zijn. Zij hadden zich n.l. een meer Oostersch type ervan voorgesteld, waar alles nog vrij primitief toeging en de menschen in nationale kleederdracht rondliepen. In Ofen vindt men nog wel plaatsen, die er aan doen denken dat men hier op de grensplaats is tusschen het Westen en het Oosten: romantisch tegen den Bloksberg gelegen huisjes, straten of liever steegjes, waar in het midden van de straat open en bloot de afvoer van vuil water en andere dingen plaats heeft, kleine pleinen, waar de boeren in nationaal kostuum hunne markten houden, plaatsen, waar men van de straat op het dak der huizen die wat lager aan den voet van den berg gebouwd zijn kan promeneeren, doch deze toestanden vindt men alleen in Ofen en nog wel in de afgelegen deelen. Eene verdere uitweiding over plaatselijke toestanden, zeden en gewoonten zou hier niet op hare plaats zijn, dus zullen we weder tot de architectuur terugkeeren.

Merkwaardige oude gebouwen zijn er zeer weinig te vinden, ten eerste omdat de stad bijna geen rol in de geschiedenis gespeeld heeft; zij was daar tot op 150 jaren geleden niet belangrijk genoeg voor; ten tweede omdat de herhaalde oorlogen met de Turken in de XVIe en XVIIe eeuw haar meermalen geheel verwoest hebben. Tot de weinige gebouwen, die aan deze en aan vroegere perioden herinneren, behooren de Matthiaskerk in Ofen, waaraan echter gedurende den loop der tijden zooveel gebouwd en verbouwd is, dat men den oorspronkelijken Romaanschen stijl nauwelijks meer herkennen kan, en de „Stadtpfarrkirche", de oudste kerk van Pest, waarvan het koor in Gothischen stijl in 1500 gebouwd, doch de voorgevel in 1726 in barok eraan toegevoegd is. Overigens zijn de nog bestaande oude gebouwen de moeite van eene nadere bespreking niet waard. Dat de Romeinen ook in deze streken gehuisvest hebben, bewijzen talrijke vondsten, die op dien tijd terugwijzen, terwijl bovendien een paar jaren geleden in het in de nabijheid gelegen Acquincum bij eene ontgraving op de overblijfselen van een romeinsch kasteel werd gestooten, hetwelk echter nog niet voldoende blootgelegd is om er nadere details over mede te deelen.

Ofschoon de bergsteen een inheemsch materiaal is, schijnt de exploitatie der steengroeven en de bewerking der steen zelf nog te kostbaar te zijn, om haar veelvuldig toe te passen; daarbij is de uiterst billijke prijs van cementwerk oorzaak, dat men, bij beperkte geldmiddelen, tot het laatste zijne toevlucht neemt. Voor sokkels, balkonplaten, over 't algemeen waar bij ons hardsteen toegepast wordt, bezigt men hier eene roode marmersoort, welke, evenals de Schüttöer kalksteen, van uitmuntende kwaliteit en tegen het klimaat, dat 's winters even koud en 's zomers veel warmer is dan bij ons, bestand is. Het Garstmarmer uit Triëst komt ook veel in toepassing, doch dit is niet zoo goed als de beide eerstgenoemde soorten. Voor gevelbekleeding, balusters, lijstwerken en deelen, waarvoor geen groote draagkracht vereischt wordt, gebruikt men zandsteen uit de groeven van Sóskúter. De trappen worden over 't algemeen uit steen vervaardigd, hebben eene aantrede van 0.30 en eene optrede van 0.14 à 0.15 M. Deze treden worden slechts aan eene zijde ter diepte van 0.20 M. in den muur gelegd; zij dragen dus voor het grootste deel in den muur en voor het overige dragen zij elkander. In elk huis zijn minstens twee trappen te vinden, een hoofdtrap en een diensttrap; de eerste, die in de meeste huizen in samenhang met de vestibule eene zeer weelderige architectuur te zien geeft, mag slechts bestegen worden door het nette publiek; zelfs wordt dit zoo ver gedreven, dat eene dienstmaagd in werkkostuum onverbiddelijk door den huismeester, den steen des aanstoots in elk huis, weer naar boven gestuurd wordt om vervolgens de diensttrap af te gaan, indien zij ter bekorting van den weg of om een andere reden zich verstout heeft, de hoofdtrap te gebruiken.

De baksteen speelt een grootere rol dan de bergsteen;

zij heeft eene afmeting van 0.34 × 0.17 × 0.08 M. en is doorgaans van mindere kwaliteit dan de Hollandsche, tegen welk bezwaar echter de dikte der muren een voldoenden waarborg aanbiedt. In de fundeering hebben de draagmuren, in aanleg tot op 1 M. hoogte, meestal eene dikte van 1.02 M. à 1.19 M. (resp. 3 en 3½ steen), gaan daarna tot op den beganen grond over tot eene dikte van 0.95 à 1.02, worden dan weer tot op de eerste verdieping 0.79 à 0.87, van de eerste tot de derde 0.71, van de derde tot de vierde 0.55 M.

Deze cijfers varieeren natuurlijk naar gelang van de hoogte en de belasting van het gebouw, doch men kan aannemen dat deze afmetingen voor gewone, vier verdiepingen hooge gebouwen door soliede architecten en aannemers worden gevolgd. Aangezien er nog geen bouwverordening bestaat, bepaalt ieder deze diktematen op eigen gezag; nauwkeurige teekeningen moeten evenwel bij de bouwcommissie worden ingezonden, die al of niet hare hooge goedkeuring eraan hecht.

Wat de gevels betreft, deze worden meestal gecement en de versieringen in gips, zink en andere materialen aangebracht. Gevels, geheel in baksteen, treft men betrekkelijk weinig aan, uitsluitend een gevolg van duurte en omdat bij deze groote gebouwen dit materiaal eene te weinig monumentale werking uitoefent. Ook vordert van zelf het gebruik van baksteen de toepassing van profielsteen en daar de steenovens hierop voorloopig nog slecht ingericht zijn, is deze zeer kostbaar. Overigens heeft men nog twee soorten van baksteen; de eene is eene gewone rechthoekige baksteen, maar heeft eene afmeting van 0.80×0.25×0.08 M. en wordt gebruikt voor kroon- en andere ver uitstekende lijsten; de andere wordt gebruikt bij troggewelven tusschen de ijzeren binten als aanzetsteen; aan de eene zijde heeft zij de schuinte die voor het gewelf noodig is, terwijl zij aan den anderen kant den negatieven vorm van het ijzeren bint heeft en er van onderen nog 2 cM. uitsteekt. Het bint wordt dus zoodoende door de beide steenen aan weerskanten geheel omkleed en men kan daarover zonder verder schroten of riet noodig te hebben, overgaan tot het bepleisteren van het plafond. De kelders, vestibules en, als het geld ervoor aanwezig is, ook de begane-grondverdieping worden met kruis-, ton- en andere gewelven voorzien; in het maken daarvan zijn de metselaars zeer handig, zooals zij trouwens ook in het verrichten van al hun overige werkzaamheden zijn.

(*Wordt vervolgd.*)

PRIJSVRAGEN.

RECLAMEKAART VOOR DEN HEER E. BRANDSMA.

In bovenstaanden wedstrijd, waarvan het programma is opgenomen in het nommer van 22 November jl., bladz. 388, heeft de Jury uitspraak gedaan. Van de 207 teekeningen en schilderwerken (2 ontwerpen zijn nog nagekomen), zijn bekroond de ontwerpen: *Luctor et emergo B* en *Kakemono*.

De inzenders daarvan bleken te zijn de heeren E. Koning te 's-Gravenhage en A. F. Gips te Bergen-op-Zoom. Aan hen is respectievelijk de eerste prijs van *f* 500 en de tweede prijs van *f* 300 toegekend.

Na verschillende schiftingen en stemmingen werd een negental opgemaakt, waaruit de bekroning zou plaats hebben; zij waren: 4 ontwerpen met het motto *M.*, de 2 hierbovengenoemde en verder de werken, geteekend: *T' ao-ming F* en *Ex ungue leonem*.

Het is nog niet bepaald, waar en wanneer de tentoonstelling dezer ontwerpen zal plaats hebben. Dit kan eerst geschieden als ook de Jury, die 11 Maart te Berlijn vergadert, eene beslissing zal hebben genomen. De aldaar beoordeelde werken zullen dan ook te Amsterdam worden tentoongesteld.

Vijftig ontwerpen — de beste onder de te Amsterdam ingekomen werken — zullen te Berlijn aan de tentoonstelling deelnemen.

ALGEMEENE VOORSCHRIFTEN VAN HET DEPARTEMENT VAN W. H. EN N.

In het laatst van het voorgaande jaar zag een vlugschrift van den heer Mr. Egbert J. C. Goseling, advocaat en procureur te Amsterdam, het licht, waarin de algemeene voorschriften voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid naar hunne toepassing in de practijk beoordeeld werden. Dit werk werd in de nommers 47 en 49 van den voorgaanden jaargang van *De Opmerker* aan eene critiek onderworpen en gaf aanleiding tot de inzending van een nader artikel van den heer B.-V., (zie *De Opmerker* van 14 Februari 1891, bladz. 52), waarin die critiek op enkele punten bestreden werd.

Bij aandachtige lezing van beide stukken blijkt, dat de schrijvers tot zekere hoogte de meening deelen van Mr. Goseling, dat er onbillijkheden in de A. V. voorkomen, maar tevens dat er verschil van gevoelen bestaat omtrent de gelijke verhouding van Directie en aannemer als twee contracteerende partijen bij een gewone overeenkomst. In het vlugschrift van Mr. Goselink wordt gewezen op de buitensporige macht, die der directie wordt toegekend in de §§ 451 en 452, *malatigheid en kortingen*, 453 en 457 *de verplichtingen en het in gebreke blijven van aannemer en borgen* en § 475 *de geschillen*; hij verlangt dat alle geschillen, geene uitgezonderd, zullen worden beslist door drie scheidsmannen door partijen te benoemen, wier uitspraak zal zijn als een rechterlijk gewijsde in het hoogste ressort. In de critiek van den heer H. G. J. (zie de nommers 47 en 49 van 1890) wordt beweerd dat de directie niet kan optreden als partij, doch alleen als rechter en in de daarop gegeven repliek wordt op het instellen van een scheidsgerecht aangedrongen.

Op het huidige oogenblik, nu het draconische van vele bepalingen der A. V. door tal van vakmannen erkend wordt en er sprake is deze voorwaarden van Staatswege te herzien, terwijl eene commissie uit de Vereeniging van burgerlijke ingenieurs zich mede met deze zaak bezighoudt, is het van belang te onderzoeken of gegronde bezwaren tegen het instellen van een scheidsgerecht kunnen worden ingebracht. Mij voorbehoudende op deze zaak terug te komen, is het niet ondienstig door een voorbeeld aan te toonen, dat de benoeming van scheidslieden tot een goede uitkomst leiden kan.

Den 7^den^ April 1885 werd de bouw van een krankzinnigengesticht met kapel, enz. op het landgoed Voorburgt onder Vucht door het College van Regenten over de Godshuizen en den Algemeenen Arme te 's-Hertogenbosch voor de som van *f* 478,600 uitbesteed; het betrekkelijk hooge cijfer der aanneming stelt in het licht, dat hier van een belangrijk werk sprake is, waarbij met buitengewonen spoed moest gewerkt worden, daar het geheel den 1 December 1885 en alzoo binnen acht maanden, moest worden opgeleverd. De laatste alinea's van artikel 3 van het bestek, handelende over *duisterheden en geschillen*, luiden als volgt:

„Ingeval van verschil tusschen de voornoemde Directie of den architect en aannemer betrekkelijk de uitvoering en levering van het aanbestede werk, zal dit aan de uitspraak van drie algemeen bekende en practische deskundige mannen worden onderworpen.

„Van die scheidsmannen zal er één door de Directie en één door den aannemer worden benoemd, terwijl de derde door de reeds benoemde scheidsmannen zal worden gekozen.

„Indien eene der partijen of de twee eerstgemelde scheidsmannen in gebreke mochten blijven de benoeming te doen van den door hen te kiezen scheidsman binnen den tijd van acht dagen, nadat de meest gereede partij de benoeming van haren scheidsman zal hebben kenbaar gemaakt aan de wederpartij, of nadat de twee gekozen scheidsmannen van hunne benoeming zullen hebben kennis gedragen, zal de benoeming geschieden door den heer Burgemeester der gemeente 's-Hertogenbosch.

„De alzoo gekozen scheidsmannen zullen binnen veertien dagen na hunne benoeming het gerezen geschil beslissen; zij zullen als goede mannen naar billijkheid oordeelen, zonder aan de regelen van het gerecht gehouden te zijn of toevlucht daartoe te mogen nemen.

„Tegen hunne beslissing zal geen hooger beroep of eenige andere voorziening kunnen worden ingesteld. Indien een der benoemde scheidsmannen den hem opgedragen last niet aanvaardt, of behoorlijk opgeroepen zijnde, niet verschijnt, zal deszelfs benoeming nietig zijn; hij zal in dit geval binnen den tijd van veertien dagen door een anderen moeten worden vervangen, wiens benoeming zal geschieden op de wijze, hierboven voor de benoeming der wederzijdsche scheidsmannen bepaald

„De werkzaamheden voor de voltooiing van het werk gevorderd, in zooverre die niet betreffen het punt van verschil, zullen, hangende het geschil, worden voortgezet, ten ware de besteders mochten verlangen die geheel of gedeeltelijk te staken.

„De aannemer zal, indien hij in het ongelijk wordt gesteld, de nadeelige gevolgen hiervan moeten dragen en is verantwoordelijk voor de kosten, schaden en intresten, die daardoor aan de besteders of den architect van het werk mochten worden veroorzaakt, welke kosten alle van zijne te goed gemaakte penningen zullen worden ingehouden."

Deze wijze van regeling der geschillen strookt met de denkbeelden van Mr. Goseling en de practijk heeft geleerd dat de uitspraak van scheidsmannen aanbeveling verdient. Gedurende den bouw van het krankzinnigengesticht ontstond er geschil tusschen den aannemer en den architect over een tiental punten, die in een nota omschreven en aan de uitspraak van scheidsmannen onderworpen werden. Het scheidsgerecht bestond uit de heeren H. van Schevichaven, ingenieur van den provincialen waterstaat te 's-Hertogenbosch, F. W. van Gendt J.Gz., ingenieur-architect te Arnhem en J. J. Weve, ingenieur-architect te Nijmegen, waarvan eerstgenoemde door de directie en de tweede door den aannemer was benoemd, terwijl de heer J. J. Weve door de beide eersten was gekozen. Bij het onderzoek der geschilpunten werden de termijnen stipt in acht genomen en een met redenen omkleed verslag opgemaakt, waarbij aan het slot verklaard werd dat alle besluiten in gemeen overleg waren genomen en omtrent de uitspraak volkomen overeenstemming bestond.

Het bovenstaande strekt wel ten bewijze dat de benoeming van scheidsmannen aanbeveling verdient en dat het onnoodig, ja onbillijk is den aannemer de rechten te onthouden, die hem als contracteerende partij toekomen.

De bouw van het genoemde krankzinnigengesticht gaf aanleiding tot een tweede verschil van geheel anderen aard, waarbij door den aannemer een eisch tot schadevergoeding en door de Directie eene nota van boeten werden overgelegd. Toen partijen het over deze zaak niet eens konden worden, werden opnieuw scheidsmannen benoemd en wel dezelfde, die de eerste maal uitspraak deden en ook deze ingewikkelde zaak werd beëindigd. In het uitvoerig verslag werden de verschillende punten besproken en met uitzondering van eene enkele zaak, waarbij een weinig verschil van gevoelen bestond, kon op overeenstemming in de zienswijze van scheidsmannen worden gewezen.

Het bovenstaande strekt tot bewijs dat het instellen van een scheidsgerecht aanbeveling verdient, en dat het onnoodig is de directie als rechter in eigen zaak te doen optreden.

F. W. v. G.

DE BEURS TE AMSTERDAM.

Het besluit omtrent de Beurs is gevallen, maar de tijd zal leeren of zij zal worden opgericht ter plaatse, daartoe door den Raad aangewezen.

Op voorstel van den Voorzitter werden in de vergadering van den Gemeenteraad vier emplacementen in stemming gebracht als:

plan Prins, aan te plempen Damrak.
„ Krasnapolsky, Dam.
„ Van Gendt, Heerengracht.
„ Werker (W. P.), Damrak.

met dien verstande, dat, zoolang geen dezer plannen de volstrekte meerderheid van stemmen verworven heeft, bij opvolgende stemmingen telkens geacht zal worden het plan verworpen te zijn, dat de *minste* stemmen verkrijgt, en herstemming zal plaats hebben over de overblijvenden.

Ten slotte zou gestemd worden over het plan, dat de meeste stemmen verkregen heeft.

Tot stemming overgaande tusschen de vier besproken plannen, erlangde het plan door B. en W. voorgesteld 11, plan Van Gendt 12 en plan W. P. W. 13 stemmen, terwijl het plan Krasnapolsky geen stem verkreeg; daarna werd gestemd over de twee plannen, die de meeste stemmen op zich hadden vereenigd. Het plan W. P. W. erlangde 19 en Van Gendt 16 stemmen Ten slotte werd het plan W. P. W. in stemming gebracht en aangenomen met 23 tegen 13 stemmen, waardoor besloten is de Beurs te bouwen aan het Damrak op een door onteigening te verkrijgen terrein tusschen de Oude Brugsteeg en het *Bible Hotel*.

De kosten zijn begroot op 5 millioen gulden.

VRAGENBUS.

(A. et A.)

In de vragenbus is de volgende vraag gevonden.

Welke practische en esthetische waarde heeft de Arabische kunst voor de hedendaagsche kunstenaars in 't algemeen?

Met de beantwoording hiervan heeft zich welwillend belast de heer A. N. Godefroy, eerelid van het Genootschap. Dit antwoord luidt als volgt:

De inleiding, door E. Viollet le Duc geschreven voor het werk van Jules Bourgoin »Les Arts Arabes" (Parijs 1873), kan beschouwd worden als het antwoord op bovengestelde vraag, en wordt daarom aan de belangstellenden ter overweging aanbevolen. Hare uitvoerigheid nochtans noopt mij tot een kort résumé, dat in verband met mijne door ongesteldheid niet gehouden voordracht, die echter weldra in dit blad in druk zal verschijnen en de daarbij aansluitende kunstbeschouwing, gegeven op de vergadering van 4 Februari j. l., naar ik hoop, voldoende moge zijn voor het doel, dat het Genootschap zich voorstelt.

De Arabische bouwkunst heeft zich ontwikkeld uit de Byzantijnsche en Syrische. Blijkens oude Arabische schrijvers hebben de eerste Mohamedaansche khalifen zich van *Grieksche* kunstenaars bediend tot het ontwerpen en uitvoeren van hunne bouwwerken, aan godsvereering gewijd, waarbij deze zich hebben geïnspireerd door de werken der omringende Oostersche volken. Het schijnt dus den Arabieren, evenals Semietische volkstammen in het algemeen, ontbroken te hebben aan technische kennis en bekwaamheid tot uitvoeren van werken der bouwkunst. Evenals de Joden onderworpen aan het gebod van geene voorstellingen van bezielde wezens te mogen maken

hebben zij zich gewend aan combinatie van abstracte wiskunstige figuren, die den grondslag van alle bouwwerken uitmaken, en door oefening en natuurlijken aanleg en begaafdheid daarin eene zeer groote mate van bedrevenheid en virtuositeit verkregen, bij het ontwerpen van decoratieve vlakken en omlijstingen. Het kenmerkend karakter daarvan staat in verband met het nomadische herdersleven der oude Arabische volksstammen, gewoon onder tenten te leven, waarvan de bekleeding uit geweven stoffen van zelve tot veelkleurige vlakke ornementen aanleiding gaf.

De werken der Grieksch-Arabische kunstenaars onderscheiden zich vooral door een juist gevoel voor schoone verhoudingen, afwisseling en tegenstelling van gesloten en open ruimten (*opposition des pleins et des vides*), gepaste verdeeling van licht en schaduw, in verband met het heete klimaat, en bovenal door een rijkdom en afwisseling van kleuren, die werkelijk voorbeeldig (*musterhaft*) moet genoemd worden. Daarbij zijn de middelen ter uitvoering uiterst eenvoudig en met oordeel naar het materiaal geregeld; dit blijkt bij het timmerwerk en metaalbeslag vooral. De deuren, beschotten, afscheidingen, traliewerken enz. zijn allen op oordeelkundige en vernuftige wijze gecombineerd, zonder den aard der stof eenigermate geweld aan te doen. Hierin zijn alle bevoegde kunstschrijvers het eens, dat de studie dezer werken ten alle tijde en ook heden nog, niet dan bevorderlijk kan zijn aan het kweeken van goeden smaak, en het geven van een nieuw aantrekkelijk aanzien aan zaken van dagelijks voorkomende strekking en gebruik. Weinig materiaal op hoogst eenvoudige en kunstmatige wijze verwerkt, of anders gezegd: veel effect met geringe middelen. Vrijheid in onderdeelen met beperking van eene rijke fantasie. Vooral de kunst-industrie kan bij het bestudeeren van zulke voorbeelden er wel bij varen.

Amsterdam 9 Februari 1891.

A. N. Godefroy.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Dezer dagen is in een der bladen gemeld, dat de plannen en teekeningen voor »den nieuwen schouwburg" (?) gereed en bij B. en W. in studie zijn.

Dit bericht nu kan tot een misverstand aanleiding geven. De plannen en teekeningen, ontworpen door den architect J. Verheul Dz., waren reeds lang gereed en lagen ter inzage op de voor weken in *Diligentia* gehouden vergaderingen van belangstellenden in de oprichting van een nieuw schouwburg gebouw te dezer stede! Van een »in studie zijn« bij B. en W. is evenmin iets waar. Daarvan kan trouwens geen sprake zijn. B. en W. werd inzage verleend van de plannen enz., vóórdat de vergadein *Diligentia* plaatshad.

— De bouwmaatschappij *Anna Paulowna* is voornemens op het haar toebehoorend perceel bouwterrein tusschen de Hoefkade en het Hollandsche Spoorstation eene straat aan te leggen, loopende van de kade naar het voorplein van het station. De goedkeuring van den Raad is op het ontwerp van die straat gevraagd. (*Avondpost*).

—Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is bepaald dat, met ingang van 1 Maart, de werken van het Noordzeekanaal van den gewonen dienst van den ingenieur van den Waterstaat te Amsterdam zullen worden afgescheiden en een afzonderlijken dienst zullen vormen, totdat de nieuwe groote werken te IJmuiden en bij Schellinkwoude zullen zijn voltooid.

Met dien dienst wordt belast de ingenieur van den Waterstaat A. A. Bekaar, thans arrondissements-ingenieur te Amsterdam, terwijl aan den ingenieur van den Waterstaat N. A. M. van den Thoorn, tegelijk met zijn dienst als sectie-ingenieur bij den aanleg van het Merwedekanaal, de dienst in het arrondissement Amsterdam wordt opgedragen.

AMSTERDAM. De gewone jaarlijksche tentoonstelling van bouwkunst in het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en waaraan zoowel leden als niet-leden kunnen deelnemen, zal worden gehouden van Zaterdag 2 Mei tot Zaterdag 6 Juni 1891.

HAARLEM. Jl. Maandag hield de Afd. »Haarlem" der Ned. Maatschappij tot bevordering van nijverheid eene zeer druk bezochte vergadering ter bespreking van de in Juli a. s. te houden tentoonstelling van plaatselijke nijverheid. De vergadering werd gepresideerd door den heer Joh. Enschedé. In zijn inleidend woord wees de heer E. erop, dat, wat de uitslag van de rondgezonde circulaire betreft, de commissie geen succes heeft gehad, en dat de tot nu toe ingeschreven ruimte, tot eene som van *f* 2000, geen vrijheid zou geven de tentoonstelling te laten doorgaan, daar de kosten op *f* 5660 waren geraamd. Was de deelneming grooter geweest, dan zou het groote gebouw der tentoonstellingen van de Hollandsche Maatschappij van landbouw voor het doel zijn gebezigd.

Over het algemeen was de vergadering van meening dat het gebouw van landbouw voor eene plaatselijke tentoonstelling — de omstreken mogen ook meedoen — te groot is. Het gebouw heeft eene oppervlakte van 1000 M², zoodat daarvoor wel iets te zeggen valt.

Verschillende corporaties zullen ook nog tot deelneming worden uitgenoodigd en de gelegenheid daartoe tot 9 Maart worden opengesteld. Op dien datum zal worden uitgemaakt of de tentoonstelling doorgaat of niet.

LEIDEN. In den maand September van het vorig jaar is door het Bestuur van het Genootschap »Mathesis Scientiarum Genitrix" alhier uitgeschreven de buitengewone, nieuw ingestelde vijfjaarlijksche prijsvraag: »Het maken van een ontwerp van een hotel met restauratie voor eene provinciestad", waarvan de mededinging werd opengesteld alleen voor oudleerlingen van de school van genoemd Genootschap, die na 17 September 1885 het onderwijs hebben gevolgd.

Eerst was bepaald dat de antwoorden werden ingewacht vóór of op 1 Maart 1891, doch thans heeft het Bestuur besloten den termijn van inzending te verlengen tot en met 15 Maart a. s.

MIDDELBURG. De Gemeenteraad heeft den heer Van der Meijden vergund bij de betrekking van gemeente-bouwmeester ook die van architect der godshuizen te bekleeden.

DORDRECHT. In de laatst gehouden vergadering van de Vereeniging »Vak en Kunst" hield de heer F. van Werkum een voordracht over de Renaissance in Europa. De begaafde spreker gaf een overzicht hoe die kunstrichting zich in verschillende landen onder uiteenloopende omstandigheden uit de middeneeuwsche kunst ontwikkelde, zich daarvan meer en meer vrijmaakte om eindelijk, als eene herleving van de klassieke oudheid, hare grootsche taak in de geschiedenis der kunst te gaan vervullen.

Na vervolgens op boeiende wijze te hebben uiteengezet hoe de Renaissance, op volwassen leeftijd gekomen, zich in de verschillende Europeesche rijken, al naar gelang van volksaard, klimaat enz. enz. in hare kunstvoortbrengselen uitte en weergaf, behandelde spreker de vervalperioden, benevens de omstandigheden, die tot een zoo betrekkelijk spoedige ontaarding aanleiding gaven.

Het zal haast wel onnoodig zijn hier mede te deelen dat de spreker zich zeer aan de oppervlakte moest blijven bewegen, daar de grondige behandeling van een dusdanig belangrijk onderwerp in de verste verte niet in één avond is af te doen.

Na afloop dezer voordracht, die door de talrijke aanwezigen van begin tot einde met de meeste belangstelling werd aangehoord, deelde de Voorzitter mede, dat het Bestuur besloten heeft, om bij wijze van proef, ten einde de gewone Woensdagavond-bijeenkomsten wat aantrekkelijker te maken, het houden van lezingen of causerieën op die wekelijksche vergaderingen in te voeren, ten einde dan verder naar aanleiding van het gelezene besprekingen te houden.

DELFT. Tijdens de ernstige ongesteldheid van den heer C. J. de Bruyn Kops, directeur der gasfabriek en gemeente-architect, is de directie van de gasfabriek en het architectschap tijdelijk opgedragen aan den directeur van de waterleiding, den heer C. E. Ribbius.

ENKHUIZEN. De Gemeenteraad heeft besloten de concessie, verleend aan de vennootschap *Enkhuizer Gasfabriek*, tot 1916 te verlengen. Aan deze beschikking is de voorwaarde verbonden, dat door de vennootschap in de fabriek, zoowel als in het net der gasleidingsbuizen, verschillende verbeteringen worden aangebracht.

— Een bewijs van slechten smaak bij goede bedoelingen heeft de Gemeenteraad van Weenen gegeven. De onlangs overleden beroemde architect Friedrich von Schmidt had bij testament bepaald, dat zijn grafschrift zou luiden:

Saxa loquuntur, (*)
Hier ruht in Gott
Friedrich Schmidt,
Ein Deutscher Steinmetz.

De Weener beschreven vaderen voegden daaraan de woorden toe: »Der Architect des neuen Rathhauses'. Prozaischer en platter kan het niet. (*D. v. N.*)

BERICHT.

Aan heeren geabonneerden wordt medegedeeld dat de quitantien voor het abonnement 1e kwartaal 1891 ter incasseering afgegeven zijn.

CORRESPONDENTIE.

Aan B. te A. In den loop der volgende week hopen wij aan uw verzoek te voldoen.

(*) De steenen spreken.

— Aflevering 2 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Een nieuwtje op het gebied van de staalindustrie (met fig.). — De verbeterde phonograaf van Edison. Bijdrage tot de kennis van het phonografische alfabet (met fig.). — Het gebruik van den luchtballon in de jongste oorlogen. Wady-Rir en de Algerijnsche Sahara (met fig.). — De baviaan. — De stoomketel van Serpollet (met fig.). — Korte mededeelingen (met fig.). — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Vragenbus.

PERSONALIA.

— De heer D. A. Koster is ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den Waterstaat en de Burgerlijke openbare werken.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter bij de uitbreiding van het museum van het Friesch genootschap voor geschied-, oudheid- en taalkunde. Adres den architect H. H. Kramer te Leeuwarden.

— Teekenaar bij den ingenieur-architect der gemeente 's-Bosch. Jaarwedde *f* 700 à *f* 800. Adres den Burg. vóór 22 Maart. (*Zie adv. in no. 9*)

— Leeraar in rechtlijnig teekenen aan de koninklijke school te 's-Bosch, Jaarwedde *f* 700 à *f* 800. Adres den Burg. vóór 22 Maart. (*Zie adv. in no. 9.*)

— Hulpleeraar in bouwk. teekenen aan de koninklijke school te 's-Bosch, Jaarwedde *f* 300 à *f* 400. Adres den Burg. vóór 22 Maart. (*Zie adv. in no. 9.*)

ADVERTENTIEN.

AANBESTEDING.

De Weled. heer HELLENBERG HUBAR, Wijnhandelaar te *Steenbergen* (*N.-B.*), is voornemens **aan te besteden:**

Het bouwen van een HEERENHUIS en de levering der noodige materialen.

De teekeningen en het bestek zullen ter inzage liggen in het Koffiehuis bij Mej. de Wed. FRANKEN, aldaar, tot den laatsten dag van inlevering der biljetten, welke zal zijn: **Zaterdag 7 Maart 1891**. De ingeleverde biljetten worden geopend op den **laatsten dag** van inlevering, des middags drie uur; de aanwijzing van den Architect zal plaats hebben denzelfden dag van inlevering, des morgens te 11 uur, in voornoemd koffiehuis. Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Architect P. J. VAN GENK, te *Leur*, bij *Breda*.

AANBESTEDING.

Op **Donderdag 5 Maart 1891**, des namiddags te 1 uur, zal ten huize van J. H. VAN DEN BERG, in het „Wapen van Cromstrijen", te *Numansdorp*, door den Weledelen heer R. VLIELANDER, aldaar, worden **aanbesteed:**

Het afbreken en opbouwen eener Graanschuur met stallen, enz., benevens het verplaatsen eener Loods in den Polder „Het Hoogezand" onder Numansdorp, behoorende tot de Bouwhoeve, in huur bij W. KAPPETEIN.

Bestek en teekening met de algemeene voorschriften liggen van af Zaterdag 21 Febr. ter plaatse van aanbesteding.

Inlichtingen bij den Besteder en den Architect H. BELJERS, te *Puttershoek*.

Aanwijzing op het Bouwterrein op den dag der besteding, voormiddag 10 uur.

Te 's-Hertogenbosch

kunnen geplaatst worden:

1. Ten kantore van den Ingenieur-Architect der gemeente, een bekwaam

TEEKENAAR,

bekend met **Burgerl.** en **Waterbouwkunde**, jaarwedde *f* **700** à *f* **900**.

2. Aan de **Koninklijke School**, een

LEERAAR

in **rechtlijnig teekenen** (akte M. O.), jaarw. *f* **700** à *f* **900**, en een

HULPLEERAAR

in **bouwkundig teekenen**, jaarw. *f* **300** à *f* **400**.

Lesuren gemiddeld 10 per week. Combinatie van betrekkingen voorbehouden. Stukken **vóór 22 Maart 1891** te zenden aan den Burgemeester, tevens Voorzitter van 't Bestuur der school.

Inlichtingen geven de Ing.-Arch. en de Directeur der school.

VERKOOP

van Spoorwegmaterieel enz.

De Ontvanger der Registratie en Domeinen te AMSTERDAM, zal op **Maandag 9 Maart 1891** des voormiddags ten **10 ure**, in de Stads-Rietlanden te *Amsterdam* in het openbaar, **bij opbod**, met 10% opmad,

VERKOOPEN:

Eene partij **SPOORWEGMATERIEEL** liggende in de Rietlanden en op het oostelijk Stationseiland te *Amsterdam*, bestaande uit **Spoorstaven, Wisselhout, Puntstukken** enz. benevens **EENE KEET TOT AFBRAAK** staande op het terrein van den verkoop en eene **OMRASTERING**.

Een en ander is van af **2 Maart 1891** dagelijks van 9 tot 3 uur op het terrein te bezichtigen

Notitiën met de voorwaarden zijn verkrijgbaar bij den Ontvanger, die de verkooping houdt (Westeinde 31).

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman B VAN GASSELT, te *Venlo*.

BESTUURDERS der **„Werkinrichting voor hulpbehoevende blinden te Rotterdam"** zijn voornemens

aan te besteden:

den opbouw van een VERPLEEGGEBOUW en WERKLOKAAL, op een terrein aan de Van der Duynstraat en Schotelboschlaan te Rotterdam.

Tot inschrijving worden uitgenoodigd Heeren Aannemers gevestigd te *Rotterdam* en te *Kralingen*.

De aanbesteding zal plaats hebben aan het gebouw der Werkinrichting aan de Kruiskade alhier op **Donderdag den 12den Maart 1891**, des namiddags te 2 uren.

De aanwijzing in loco zal geschieden op Maandag den 9den Maart 1891, des voormiddags te 11 uren.

Bestek en teekeningen te verkrijgen van af 25 Februari 1891 à *f* **5.**— per stel bij den Architect P. A. WEELDENBURG, Opperrijstuin 9, alwaar dezelve van af 25 Februari ter inzage liggen en nadere informatiën te bekomen zijn van des v.m. 9—12 uren.

Aanbesteding.

De Architect J. KNOOPS is voornemens op **Zaterdag 7 Maart** e. k. des namiddags 3 uur, in het Hôtel Crispinus te NIJMEGEN, namens zijn principaal, aan te besteden:

Het bouwen van eene villa, met vrijstaand koetshuis met paardenstal, op een terrein gelegen aan den Berg-en-Dalschen weg.

Bestek en teekeningen liggen ter visie en zijn ad *f* 1.50 per stel te bekomen in het voornoemd Hôtel.

Aanwijzing op het bouwterrein Donderdag 5 Maart, des voormiddags 11 uur.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood**, **zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.**— zullen *franco* worden toegezonden:

1e. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.
2e. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.
3e. „ „ voor **jalousiekappen**.

Bij bestellingen van minstens *f* **30.**— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK van

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht.*

Asphalt-
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd door
A. W. ANDERNACH
te Beuel a/d Rijn (Duitschland.)
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Houtbereiding tegen Bederf.
KYANISEERINRICHTING.
Bereiding bij iedere weersgesteldheid.
Met en zonder houtlevering.
Scheikundige controle.
H. LENSINK,
Houthandel en Kyaniseerinrichting.
ARNHEM.
Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

DE LINT & Co.
Oostseedijk 248, *Rotterdam.*
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** en ZWEEDSCH GRANIET.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Veiligheids-Liften
VOOR
Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.
VOOR
Personen, Goederen, Spijzen
ENZ.
Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 8, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 68 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH**

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RÖHL te *Berlijn.*

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.W.

Redacteur-uitgever P. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driehoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *10 gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIËN 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling 12½ cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. FEESTAVOND.

De vijf-jaarlijksche feestavond, ter herdenking van het 7e Genootschapslustrum, zal gehouden worden op Woensdag 11 Maart 1891, des avonds te 8 uren precies, in de groote tooneelzaal van Maison Stroucken. Op dien avond zal vertoond worden het *Oorspronkelijk architectonisch blijspel met zang*:

„DE PRIJSVRAAG",

waartoe verscheidene leerlingen der tooneelschool hunne medewerking zullen verleenen. Voor de leiding van het muzikale gedeelte heeft de heer David Koning Jr. zich welwillend beschikbaar gesteld.

Heeren leden van het Genootschap *Architectura et Amicitia* hebben dien avond toegang op vertoon van hun diploma-quitantie.

Zij, die hebben medegewerkt aan de jongste Genootschapstentoonstelling of op de lijst der vrijwillige bijdragen hebben geteekend, ontvangen twee introductiebiljetten, die hun dezer dagen tehuis zullen worden bezorgd.

Meerdere introductiebiljetten zijn verkrijgbaar à ƒ 1 bij den heer J. C. D. di Gazar, Bibliothecaris-archivaris van het Genootschap, die tot afgifte dezer biljetten nog zitting zal houden op *Maandag* en *Dinsdag* 10 *Maart a.s.*, des avonds van 8 *tot* 10 *uren* in het Genootschapslokaal.

2e. Als gewone leden zijn aangenomen de heeren J. Mendes da Costa, L. Zijl en N. van der Waay, allen te Amsterdam.

3e. Tot kunstlievend lid is door het Bestuur benoemd de heer H. A. Martin te Amsterdam, voorgesteld door den heer Anton Kip.

4e. De 5de en 6de afleveringen van *De Architect* worden dezer dagen aan de inteekenaren verzonden.

5e. Ter kennis van heeren leden wordt gebracht dat de Penningmeester eerstdaags zal aanvangen met de inning der contributiën over de eerste helft van 1891.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

949e Vergadering van 4 Maart 1891.

De waarnemende Voorzitter, de heer J. A. van der Sluys Veer, opende de vergadering en herdacht in eenige welgekozen woorden de nagedachtenis van wijlen den kunstschilder C. Springer, den 18den Februari j.l. te Hilversum overleden. De notulen der vorige bijeenkomst werden daarna voorgelezen en goedgekeurd. Als gewone leden werden hierop door de Vergadering aangenomen de heeren J. Mendes da Costa en L. Zijl, beeldhouwers, en N. van der Waay, kunstschilder te Amsterdam, terwijl tot kunstlievend lid door het Bestuur werd benoemd de heer H. A. Martin te Amsterdam, voorgesteld door den heer Anton Kip. De heer A. C. Boerma verkreeg nu het woord tot het houden zijner aangekondigde bijdrage. Als vervolg op zijne, ten vorige jare gehouden, voordracht over den Dom te Milaan, waarin hij voornamelijk de geschiedenis van dit monument had gescheist, wenschte spreker thans het meesterstuk meer van nabij te bezien en zoowel het geheel als de onderdeelen aan eene nadere beschouwing te onderwerpen.

De heer Boersma maakte daartoe in gedachte met zijne hoorders eene wandeling om en in het Godshuis om ten slotte den middenkoepel te beklimmen en te midden van een woud van standbeelden, pinakels en versieringen op honderdtwintig meters boven de straat, het panorama dat Milaan oplevert gade te slaan. Door eene uitgebreide collectie gravures lichtte de heer Boersma zijne bijdrage nader toe en stond die op verzoek welwillend ter opname in het Weekblad af.

De heer J. C. D. di Gazar bracht daarna als kunstbeschouwing eene zeer schoone collectie photographieën van oude en moderne bouwwerken ter tafel, welke verzameling vroeger had toebehoord aan wijlen den heer Willem Camman en thans te koop is. Na eenige discussiën over den feestavond van den 11den Maart a.s. werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A.E.A.

(A. et A.) WETENSWAARDIGHEDEN UIT DE BOUWWERELD TE BUDAPEST.

door

W. Stok Jr.

(*Met eene plaat.*)

(*Vervolg en slot van pag.* 72.)

Bij baksteengevels worden de voorwerkers of eigenlijke gevelsteenen er later, als de gevel geheel klaar is en men aan het afwerken begint, ingemetseld; daarvoor laat men om de andere laag een halven en een heelen steen vrij, die er dan later ingestopt worden, van bovenaf beginnende; ook heeft schrijver dezes wel gezien dat men eenvoudig tegen den ruw gemetselden muur nog een halfsteens-muur plakte, dus zonder verband met het overige metselwerk.

Dergelijke constructieve bedriegerijen worden meer gepleegd, zooals we later gelegenheid zullen hebben op te merken. Het metselen zelf gaat bij ruw werk niet met den troffel maar met een grooten lepel; de steenen worden voor elke laag netjes naast elkander in verband op een bed van specie neergelegd en vervolgens met genoemden lepel volgegoten. Schoorsteenkanalen worden in de muren uitgespaard. Duizend stuks steen voor ruw werk kosten 18 à 20 florijnen, de gevelsteen echter 35 à 40, terwijl de prijs van 1 M² ruw metselwerk 8½ fl. bedraagt. Uit dezen laatsten prijs ziet men dus reeds dat een gecemente gevel vrij goedkoop is, als men nog bovendien nagaat dat het cementen, inbegrepen lijstwerken en alle mogelijke versieringen, dus ook het leveren van ornement naar teekening, slechts 3.50 fl. per M². kost. Vandaar dus dat de gecemente gevels verreweg de overhand hebben.

De houtsoorten leveren geen stof tot bespreking op, aangezien zij geheel dezelfde zijn als bij ons. Deuren vensterkozijnen worden, zooals trouwens bijna overal in het buitenland, eerst gesteld als het metselwerk klaar is, waardoor men het gevaar ontloopt dat een gedeelte van den last op het houten kozijn rust. Overal worden dubbele vensters gemaakt, waarvan de buitenste naar buiten, de binnenste naar binnen draaien; daardoor verkrijgt men een meer samengestelde constructie, te meer daar elk venster nog voorzien wordt òf van buiten van een rouleau òf van binnen van blinden. De vloeren bestaan zonder uitzondering, daar zij brandvrij moeten zijn, uit ijzeren binten met wulven; daarover worden houten liggers aangebracht, waarop eerst een vurenhouten ondervloer gespijkerd en daaroverheen de eikenhouten parketvloer bevestigd wordt; bij dienstboden- en andere nevenvertrekken blijft het alleen bij den vloer van vurenhout. Per M² komt deze constructie, bestaande uit ijzeren binten, wulven, liggers en 2 vloeren, op 9.50 à 9.70 fl. Over kapconstructie valt weinig te zeggen, aangezien deze variëert naarmate de vorm van den plattegrond is. De kapverdieping wordt echter nooit voor bewoning ingericht; men vindt er uitsluitend bergkamers.

De stucadoors, in vereeniging met de loodgieters, hebben gewoonlijk tot taak den gevel op te sieren; zij belasten zich, behalve met het gewone werk, ook met de uitvoering van het ornementale gedeelte, wanneer tenminste de façade niet in steen wordt uitgevoerd. Ornementen, eier-, tand-, blok- en andere lijsten worden naar teekening op ware grootte gemodelleerd, in gips gegoten en zoo bevestigd. Ofschoon de kleur van het cementwerk zooveel mogelijk wordt nagebootst, neemt dit niet weg dat men na verloop van tijd, en ook zelfs wel in het begin, juist die deelen kan onderscheiden, die van gips vervaardigd zijn, vooral op plaatsen waar wind en regen vrij spel hebben. De weinige kosten echter, die, zooals we reeds gezien hebben, voor een rijk versierden gevel slechts 3.5 à 4 fl. per M². bedragen, zijn oorzaak dat dit voor buitenwerk zoo weinig geschikte materiaal zoo veel gebruikt wordt; de bouwheer is dan in zijn schik met zijn nieuwen, rijken en goedkoopen gevel, maar na verloop van een paar jaren ziet datzelfde geveltje er uit als een jongeling, die door onvoorziene omstandigheden vóór zijn tijd vergrijsd is. De loodgieters zorgen op hunne beurt den toeschouwer in den waan te brengen dat hij een steenen balkonconsole, een steenen cul-de-lamp, een houten torentje, een ijzeren onderbouw voor zich heeft, en toch is dat alles maar zink; een gedeelte van de misleiding moet wel aan den schilder toegeschreven worden, die alles in hoogst bedrieglijke kleuren weet te beschilderen, maar men zou bijv. een zinken console zonder den eigenaardigen steenkorrel erin, toch altijd door hare buitengewone gladheid voor alles behalve steen verslijten, ook al was zij nog zoo mooi beschilderd, als de schilders er niet juist dit kenmerk van de steen met bewonderenswaardige bedrieglijkheid wisten in te brengen. Onnoodig te zeggen, dat het zink in het eene geval slechts als omhulsel dient om de naakte constructie te verbergen en in het andere met het oog op mindere kosten aangewend wordt. De schilder treedt ook dikwijls in plaats van den behanger, door een mooi behangseltje op den muur te schilderen, hetwelk zóó effectvol wordt gedaan dat men op eenigen afstand zou zweren een papiertje voor zich te hebben; dit wordt gedaan doordat schilderen ook weer goedkooper is dan behangen, mits het natuurlijk bij een eenvoudig patroon blijft, en ook omdat de vlakke muur een minder geschikte woonplaats voor het hier bijna in elk huis voorkomende wandgedierte is. Zoo kost bijv. het schilderen van een kamer, 6 M² lang, 4 breed en 3 hoog, 6 fl.; daarvoor worden niet alleen de wanden op bovengenoemde wijze beschilderd, maar ook het plafond en dat nog wel zóó smaakvol en juist van kleur, dat deze methode verreweg de voorkeur boven onze witte plafonds met de traditioneele hoek- en middenstukken verdient. Over het algemeen kan men zeggen dat men hier, wat het beschilderen van alle mogelijke zaken betreft, altijd het juiste weet te kiezen: eenvoudig, doch elegant en boeiend.

Heiërs zijn hier een zoo goed als onbekend volkje; de vaste grond geeft waarborg genoeg voor eventueele verzakkingen. Toch zijn er sommige gedeelten, waarvan de bovenlagen uit aangeslibden grond bestaan, vooral in de nabijheid van de Donau, waarbij dan het heien noodzakelijk wordt. In zoo'n geval slaat men er palen in van 7 à 8 M. lengte, waarover een betonlaag gestort wordt van 1.80 M. hoogte.

Het Budapester woonhuis is erop ingericht tot woonplaats van een massa huurders te dienen, welk aantal afhangt van de grootte van den plattegrond en de hoeveelheid verdiepingen, die het huis bevat. Terwijl vroeger slechts één en hoogstens twee verdiepingen opgetrokken werden, maakt men de nieuwere huizen met drie, doch meer nog met vier verdiepingen. Beginnen wij bij den beganen grond, dan zien we dat de parterre-verdieping bestaat òf geheel uit woningen, òf gedeeltelijk woningen en winkels met magazijnen, òf uitsluitend winkels met magazijnen; een winkelier woont nooit bij zijn zaak, hij komt er 's morgens in en verlaat haar 's avonds bij het sluiten; vandaar dat de winkelkasten gesloten worden met ijzeren rouleau's of deuren, waarin volgens politie-voorschrift eene vierkante opening aangebracht moet zijn, om den nachtwachters gelegenheid te geven ten allen tijde naar binnen te kunnen kijken om te onderzoeken of alles nog in den haak is. Tot dit doel laat men dan ook gedurende den nacht een licht in het verlaten lokaal

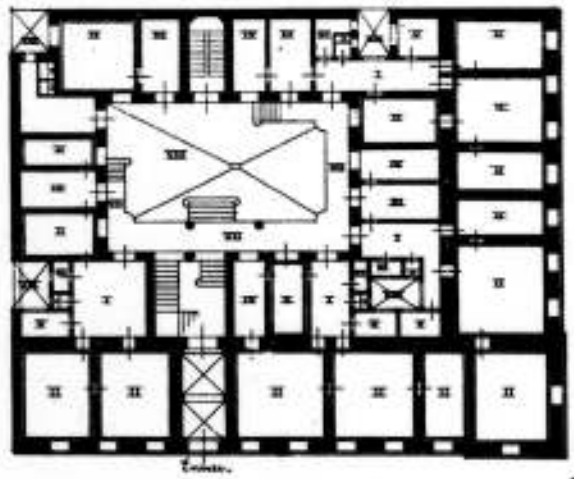

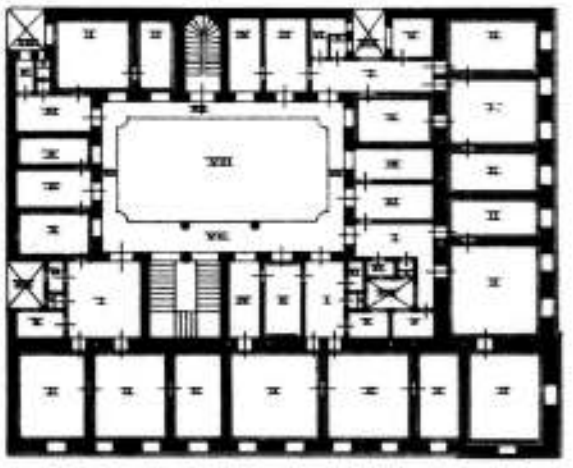

Beganegrond

Twee typen van Budapester woonhuisindeeling

Eerste Verdieping

met

regelmatig en onregelmatig grondvlak

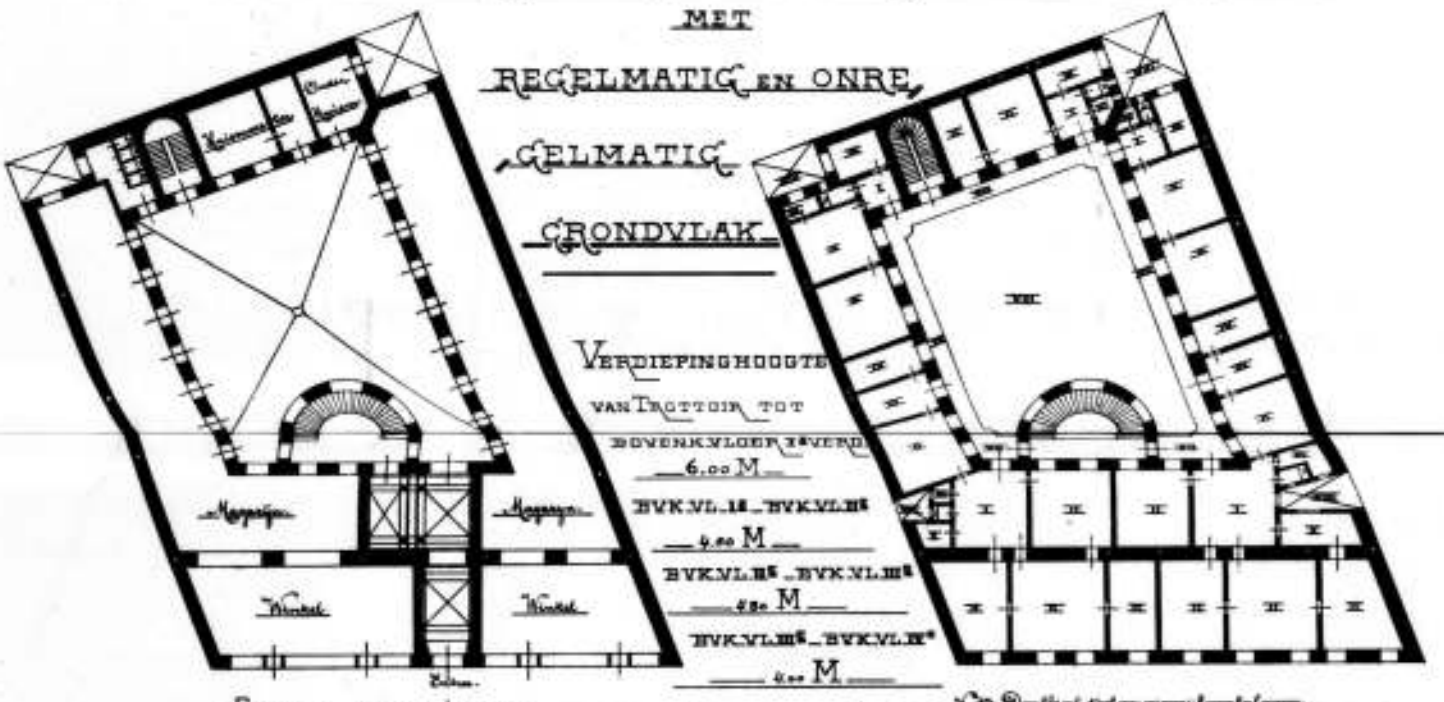

Schaal

Beganegrond

Eerste Verdieping

Derde en vierde Verdieping = de eerste

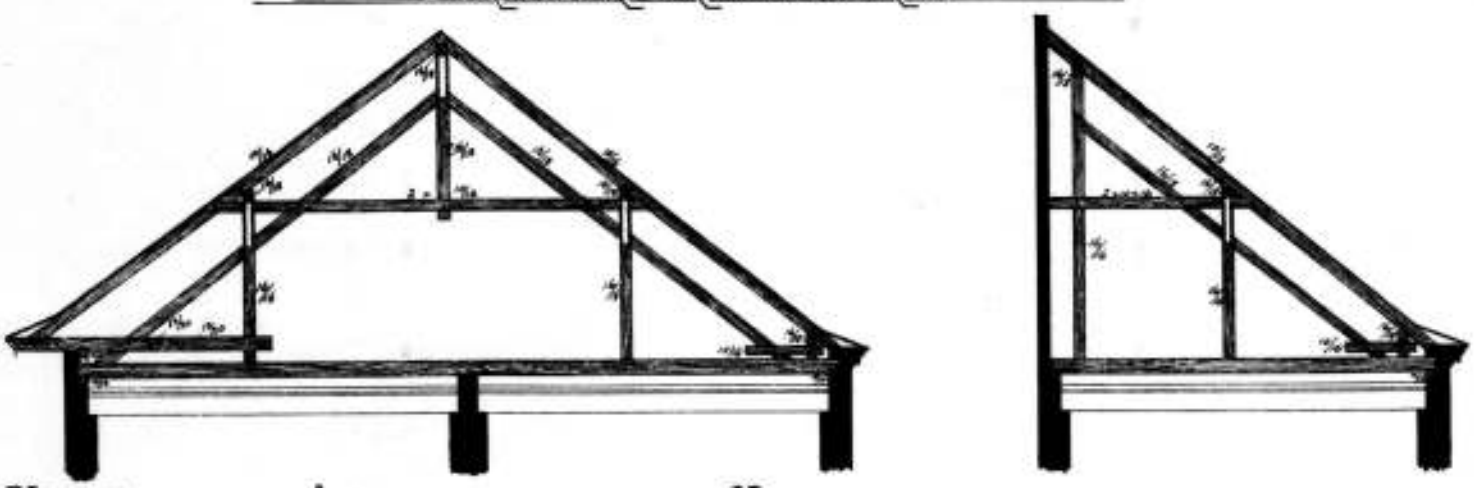

Voorgevel

Algemeen in gebruik zynde Kapkonstruktie

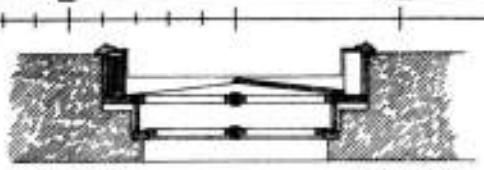

Venster konstruktie

Budapest 5/19 — H. Sorger

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

branden. Behalve deze lokalen of woningen vindt men in het parterre nog het volgende: de algemeene vestibule, het trappenhuis, de woning van den portier of huismeester, als het huis groot is, ook eene woning voor den vice-huismeester, een diensttrap, de noodige pissoirs en closets tot algemeen gebruik, en last not least eene groote binnenplaats, waar alles omheen gegroepeerd is en die aan alle woningen licht en lucht moet verschaffen. De vestibule voert tot het trappenhuis en tot de binnenplaats; deze wordt in de nieuwere huizen meestal geasphalteerd, welk materiaal ook in de meest bezochte straten gebruikt wordt; de vier zijden liggen afwaterend naar het midden, alwaar een put is aangebracht tot afvoer van hemelwater. De hoofdtrap opgaande, die eene minimum-breedte van 1.20 M. heeft en aan de eene zijde voorzien is van een gesmeed-ijzeren leuning, komen we op de eerste verdieping; deze is ingedeeld in de verschillende woningen die men onderscheidt in „Gasse"- en „Hof"-woningen. De „Gasse"-woningen zijn die, waarvan minstens één kamer aan de straatzijde uitkomt en de „Hof"-woningen die, waarvan alle kamers aan de binnenplaats liggen. Eene grootere woning bestaat uit een zeker aantal kamers, gewoonlijk drie, vervolgens keuken, dienstbodenkamer, badkamer, provisie, closet en de zoogenaamde „Vorzimmer", die als vestibule dienst doet; daar staat een parapluie-bak, terwijl aan de wanden kapstokken tot het ophangen der kleederen van bezoekers zijn aangebracht. In de kleinere woningen is zoo'n Vorzimmer niet, maar komt men van uit de keuken in de andere vertrekken. Om nu in al deze woningen te geraken, heeft men langs de geheele binnenplaats een open gang aangebracht, bestaande uit balkonplaten ter breedte van 1 M à 1.10 M., gedragen door steenen consolen en voorzien van een gesmeed-ijzeren hek. Bij binnenplaatsen, die wat rijker uitgedost zijn, bestaan deze balkongangen uit arkaden en gewelven, hetwelk aan de Italiaansche paleizen herinnert. Deze balkongangen vindt men ook op de overige verdiepingen terug; zij vormen het karakteristieke van een Budapester woonhuis in het algemeen en van zijne binnenplaats in het bijzonder. Mijns inziens is deze oplossing zeer practisch, aangezien op zulk eene wijze de ruimte van binnen niet verkleind of door gangen verdeeld wordt, maar uit regelmatige in elkander loopende vertrekken bestaat, waarvan de „Vorzimmer" het middenpunt uitmaakt. Men komt dus van het trappenhuis op de balkongang en deze leidt weder in de verschillende „Vorzimmer." De tweede, derde en eventueel ook de vierde verdieping zijn geheel op dezelfde wijze als de eerste ingedeeld. Iedere huurder heeft vervolgens op zolder eene bergkamer en in den algemeenen kelder eene ruimte, ingericht tot wasschen, mangelen en bergen van zaken, die gewoonlijk in een kelder geborgen worden.

De huismeester moet zorgen voor het schoonhouden van trappen, balkongangen, vestibule, het gedeelte trottoir voor het huis, in één woord voor alles wat ten dienste van het algemeen gebruik staat, moet vervolgens zorgen dat de hoofdpoort om halftien 's avonds afgesloten en om vijf uur 's morgens weer opengemaakt wordt, heeft, behalve de verschillende baantjes die hem de huisheer verder op wil dragen, ook van stadswege de verplichting, 's winters bij sneeuw, te zorgen dat het trottoir flink met zand of asch bestrooid is, houdt het toezicht dat alles gaat zooals in de huiselijke verordening voorgeschreven is, enz. enz. Hij is de rechterhand van den huisheer of liever de bliksemafleider, op wiens hoofd de klachten en standjes der huurders zoowel als van zijn patroon neerdalen, doch heeft met dat al een gemakkelijk baantje, dat niet veel kennis vereischt en behalve het vaste traktement en eene vrije woning, door de vele fooitjes een vrij goed bestaan oplevert. Een zijner belangrijkste inkomsten is het zoogenaamde „sperrgeld", een tol die van ieder geheven wordt, die na het poortsluiten, dus na halftien, te huis komt. Ofschoon deze belasting maar vijf kreutzer bedraagt, na twaalven echter tien, maakt dit ten slotte toch een aardig sommetje uit, aangezien velen er geen gewetensbezwaar van maken om voor die vijf of tien kreutzer laat naar huis te komen. Toch ziet men tengevolge van deze inrichting, op straat zoowel als in de koffiehuizen, tegen 9 uur of halftien eene zeer belangrijke, goed bemerkbare leegte ontstaan.

Eene wandeling door de nieuwere wijken doet zien dat de architecten gedurende verschillende perioden onder denzelfden invloed hebben gestaan; eerst werd er veel in Grieksche stijl gebouwd, toen volgde een tijdperk van Italiaansche Renaissance, daarop kwam de Duitsche Renaissance zeer in zwang, totdat ook dit begon te vervelen en het Barok verscheen, dat tegenwoordig, in navolging van Weenen, het meeste toegepast wordt. Daardoor heeft men eene afwisseling verkregen, die men elders tevergeefs zoekt; naast een deftig Italiaansch paleis staat een huis in Duitsche Renaissance, voorzien van erkers, topgevels en torentjes; daarop volgt weer een barokbouw met zijne grillige venstervormen, zuilenpartijen en uivormige daken, en zoo gaat het voort: Romaansch, Gothiek, Fransche vroeg-Renaissance, alles is vertegenwoordigd; het eenige wat men echter niet vindt is een oud-Hollandsch trapgeveltje. Op sommige plaatsen van de Ringstraat is het maken van torentjes wel wat overdreven; dat komt omdat er een tijd was, dat een huis zonder toren eenvoudig als onvolkomen beschouwd werd.

In den laatsten tijd begint men sterk over den Hongaarschen stijl te spreken, die men hier en daar wel aan villa's ziet toegepast, maar mijns inziens voor die groote huizen niet geschikt is; deze stijl gelijkt het meest op den Zwitserschen houtbouw; het ornement is zeer juist toegepast, wel wat naturalistisch van opvatting, maar streng in het karakter van het materiaal. Toch is het niet onmogelijk in eene stad, waar de architecten zooveel gelegenheid hebben hunne fantasie in stevige materialen om te zetten, dat men, als basis de weinige motieven van die Hongaarsche villa's nemende, toch nog eens tot een meer origineele oplossing voor woonhuisgevels komen zal.

Met den wensch dat dit tijdperk voor de Budapester bouwkundigen niet veraf zijn moge, zullen we dit opstel besluiten, om misschien later nog eens eenige der belangrijkste gebouwen te bespreken.

Budapest, Jan. 1891.

DE AMBACHTSSCHOOL TE AMSTERDAM.

(A. et A.) In de afgeloopen week werd in de bovenzalen van genoemde inrichting eene tentoonstelling gehouden van het werk der leerlingen, die den avondteekencursus volgen. Deze cursus, die beschouwd moet worden als een vervolg op het practisch onderwijs, dat des daags wordt gegeven, stelt de leerlingen in staat om de vroeger geleerde beginselen der constructieleer in uitgebreiden zin toe te passen en hierbij gebruik te maken van de middelen, die den handwerksman ten dienste staan, dat wil zeggen: zonder het gebied der decoratieve kunsten te betreden.

Evenals op iedere ambachtschool hebben ook hier de timmerlieden de meerderheid, zoodat de uitslagen van kappen, trappen enz. in de eerste plaats de aandacht trokken.

Flink geteekende details op groote schaal, de meesten op ware grootte, lieten aan duidelijkheid niets

te wenschen over en getuigden van de degelijkheid van het onderwijs.

Van de verst gevorderde leerlingen waren teekeningen van erkers, tochtpuien, schuifdeuren enz. te zien, allen met minutieus uitgewerkte details der constructiedeelen.

De zorgvuldig behandelde smaakvolle profileeringen deden zien, dat hieraan door den leeraar de noodige aandacht gewijd wordt.

De profielen, die in onze Hollandsche Renaissance met zooveel succes worden toegepast, bleken ook hier hun weldadigen invloed te hebben uitgeoefend en op prijs gesteld te zijn.

Behalve eene serie teekeningen van ijzer- en steenconstructies, waren ook tal van smaakvol uitgevoerde aquarellen van vlakornement geëxposeerd. Deze teekeningen, die evenals die der overige rubrieken, het resultaat zijn van klassikale lessen, maakten zoowel door conceptie als kleur een goeden indruk. Het theoretisch onderwijs in de compositieleer van het ornement bleek hier in goede handen te zijn en begrepen te worden.

Ten slotte zij nog melding gemaakt van eenige goed uitgevoerde boetseerstukken en eene fraaie collectie krijtteekeningen en stillevens, welke laatsten vooral meerendeels goede kwaliteiten hadden.

We kunnen voorzeker den Directeur der school, den heer Jelsma, die eerst sedert betrekkelijk korten tijd aan het hoofd der inrichting staat, en de overige leeraren gelukwenschen met het succes van hun arbeid.

Dat van hun degelijk onderwijs vele toekomstige werklieden de vruchten mogen plukken en daardoor gelegenheid vinden om, in tegenstelling met zoovelen hunner kameraden, bruikbare elementen in de maatschappij te worden!

PRIJSVRAGEN.

Museum van Oudheden.

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, zijn ingekomen 17 ontwerpen, onder de volgende motto's:

1. Gruno.
2. 2 1/3 cts. postzegel.
3. Neo.
4. Willen is kunnen.
5. Streven is leven.
6. „Wer will was er kann,
   Fangt nichts vergeblich an."
7. Niet af.
8. „29."
9. Een wapen (figuur).
10. Een E in een zon, waardoor een groene tak (figuur).
11. Occo Mensenborch.
12. Hypatie.
13. Rust roest.
14. Plomp.
15. Oefening kweekt kennis.
16. Primula Veris.
17. Provinciaal Museum.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-HAGE.

Buitengewone vergadering van Vrijdag 27 Februari 1891.

Met een hartelijk woord van waardeering aan de donateurs, leden en geïntroduceerden voor hunne komst, opende de heer H. L. Boersma deze buitengewone vergadering. De twee voorzalen van het gebouw Diligentia waren hiertoe door de zorg van den heer P. Amiabel eenigsins gedrapeerd en opgeluisterd door eene fraaie collectie Indische kunstnijverheidsproducten, als teekeningen, handschriften, snij- en vlechtwerk. De Voorzitter zette in groote trekken het doel en streven der Vereeniging en in 't bijzonder het karakter van hare buitengewone vergaderingen uiteen, erop wijzende, dat deze avonden vooral konden medewerken om in 't algemeen den smaak en schoonheidszin op te wekken en te ontwikkelen, zoowel bij hen die meer direct in aanraking met de kunstnijverheid komen, als bij degene die haar meer van buiten af genieten, maar haar door hun smaak enz. toch krachtig kunnen steunen. Naar aanleiding van het schrijven, waarin Jhr. de Stuers in de Haagsche bladen klaagt over den weinigen steun en belangstelling die het Haagsche kunstnijverheidsmuseum totnogtoe mocht ondervinden, niettegenstaande de moeite welke het Bestuur daarvoor aangewend had, was een schrijven van een der leden der Vereeniging ingekomen.

Door de klachten van Jhr. de Stuers in zijne meening versterkt, wijst hij op den geringen steun, dien de producent, hier in 't bijzonder de kunstnijvere, in Nederland van den consument ondervindt. Om deze beschuldiging niet ook op de Vereeniging van toepassing te doen zijn, stelde hij voor dat zij als donateur van genoemd Museum zou toetreden. Het voorstel zeer waardeerende, deelde de Voorzitter mede, dat Arti reeds lang toegetreden was. Van de Commissie van beheer van het Museum was een schrijven ingekomen, waarin alle beoefenaars van een kunstambacht worden uitgenoodigd, hun producten tijdelijk en kosteloos te exposeeren, nadat ze door een Commissie daartoe waardig gekeurd waren. De aandacht van Arti werd ten zeerste hierop gevestigd. Voor informatien vervoege men zich tot den conservator van het Museum, den heer J. H. A. Mialaret.

De Voorzitter wekte de leden op tot deelneming aan de nieuw uitgeschreven internationale prijsvraag voor eene pianokast, welke vooral door oorspronkelijkheid, gepaard aan fraaiheid, moet uitblinken. De Voorzitter uitte den wensch, dat ook in dezen strijd Nederlanders lauweren mochten behalen. Inlichtingen hieromtrent zijn te bekomen bij den pianofabrikant Cuypers te 's-Gravenhage.

De spreker van dezen avond, Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen, had tot onderwerp gekozen: »De kunstnijverheid in Ned.-Indië." Met genoegen merkte spreker op, dat in den laatsten tijd in Nederland een merkbare belangstelling voor de kunstnijverheid ontstond, welke meer en meer wordt aangekweekt door de stichting van musea en scholen, aan deze kunstafdeeling gewijd; ook werd den heer Boersma een woord van hulde gebracht voor de wijze waarop de vereeniging Arti onder zijn presidium tracht mede te werken tot dat doel. Hij verzocht de aanwezigen zich eenige uren aan zijn leiding toe te vertrouwen, en in gedachten een reis mede te maken door onzen Oost-Indischen archipel, ten einde eens een blik te slaan op de kunstnijverheid aldaar, daar de rapporten van de commissiën, de laatste jaren tot onderzoek benoemd, in 't algemeen niet het karakter dragen van een ernstig locaal onderzoek.

Uit den rijken schat der stof, wenschte spreker slechts die onderwerpen in behandeling te nemen, welke door hun aard het meest op den voorgrond treden en daardoor het meest beoefend worden.

Vooraf de groote vraag: is er werkelijk kunstnijverheid in N.-Indië? Er zijn residentiën waar geen spoor wordt waargenomen van eenig idee van versiering, zelfs niet bij den bouw der woningen en het huisraad. Anderen daarentegen, waar zeer bepaald kunst in de nijverheid wordt waargenomen. De bewerking van goud- en zilvervlechten, weven enz. leveren daarvan uitnemende bewijzen.

In de eerste plaats behandelde spreker het battikken, het brengen van teekeningen in kleuren op fijn geweven stoffen. Door bestrijking met was op de plaats waar geen figuur komt, zoodat de teekening geheel wordt uitgespaard en latere indompeling in verfstoffen wordt de teekening verkregen. De meer of mindere geoefendheid en smaak van den maker, of liever de maaksters, bepaalt in hoofdzaak de waarde van het stuk. Onder dit werk wordt als het schoonste en van de hoogste waarde genoemd dat van de Indo-Europeesche vrouwen, dat door groote verscheidenheid in teekening en een eigenaardig oorspronkelijk cachet uitmunt.

De reden waarom deze tak van nijverheid zooveel is verminderd, wordt gezocht in den aanvoer van een namaaksel uit Engeland, Duitschland enz. Men trachtte dit zoo nauwkeurig mogelijk na te maken; zelfs de eigenaardige geur, die het Indische goed bezit, ontbrak niet. Door aanmerkelijk prijsverschil vond dit product ook in den inlander een gewillig afnemer, zoodat zijn eigen werk meer en meer in verval geraakte.

Verder hield spreker een uitgebreide beschouwing over het weven van kleedjes voor vrouwen, met goud en zilver, stukjes glas en ivoor enz. versierd. Vooral de Atjeesche vrouwen zijn hierin zeer bedreven; ook in het goudsmeden, goud- en zilverwerksel enz. is de Atjeher zeer vaardig.

Het vlechten, waaraan de wereldbekende Palembangsche matten haren naam te danken hebben, heeft ook zijn grootste waarde verloren; het bepaalt zich thans meer uitsluitend tot het vlechten van een bijzonder fijn soort hoeden. Het bewerken van dierlijke stoffen, buffelhoorn, tanden, vederen enz. werden zeer geroemd. Borduren en weven in 't algemeen werd verre boven het schoonste werk van Frankrijk verheven.

De bevolking van Djapara verstaat bij uitstek de pottenbakkerskunst. Een interessante tak van nijverheid is ook het maken der handschriften met kantteekeningen en illustratiën, het insnijden van kronieken enz. in ronde bamboestengels en gekloofde latjes, welke dan door middel van een touwtje naar volgorde bij elkaar worden gehouden en zoodoende als 't ware een boek uitmaken.

Ook het bewerken van metalen, het versieren van wapens enz., dat onder den invloed der Hindoesche beschaving tot zulk een aanmerkelijke hoogte is gestegen, werd besproken.

In de pauze werd den aanwezigen gelegenheid gegeven de ruime collectie Indische voortbrengselen, door het Museum te Haarlem welwillend afgestaan, te bezichtigen. Van verscheiden besproken zaken kon men zich nu door aanschouwing overtuigen wat door den inlander met de geringe middelen, welke hem ten dienste staan, tot stand wordt gebracht.

Na de pauze keerde spreker terug tot de vraag: »Is op 't gebied van kunstnijverheid in Indië werkelijk verval of wel vooruitgang waar te nemen?" Hoewel in vorengenoemde rapporten zeer veel werd gesproken over opheffing en opleiding van de inlanders door 't oprichten van scholen en regeling en verdeeling door den Staat van den arbeid, het tegengaan van den voor vrouwen veel te zwaren veldarbeid enz. enz., was geen bepaalde conclusie te trekken omtrent den stand der Indische kunstnijverheid, noch omtrent de middelen welke aangewend zouden moeten worden tot verbetering. Met een hartelijk woord van dank aan Dr. Wijnmalen sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 28 Februari 1891.

Na afdoening van eenige huishoudelijke werkzaamheden, hield de heer Moolenaar eene lezing over de vraag: »Wat de Bouwkunst ontbreekt?" Hij sprak in 't kort ongeveer het volgende:

Zullen er ooit bouwwerken verrijzen, zonder gebruik te maken van vroegere stijlen? De behoefte aan nieuwe elementen doet zich meer en meer gevoelen en waarschijnlijk zal de toekomst ons die leveren. Wat de Bouwkunst ontbreekt is, zegt Prof. Gugel zeer juist in zijne Geschiedenis der Bouwstijlen, namelijk een theoretische grondslag. Hierop wil spr. wijzen. Naar het verkrijgen van een zoodanigen grondslag te streven is zeer noodzakelijk. Een ieder herinnert zich die momenten uit zijne leerjaren, waarin de stapel wijze lessen en leeringen over vormen en stijlen hem onbevredigd lieten. Zoo menige vraag bleef onopgelost en dat werkte storend op onze verdere ontwikkeling. Dat elke vaste grondslag ontbreekt, blijkt uit zoo menig voorbeeld. Wanneer er een bouwkundig ontwerp zal beoordeeld worden, wat hoort men tal van verschillende meeningen over het mooie of lelijke, over de verhoudingen en afmetingen, enz., meeningen die echter slechts persoonlijk zijn en een algemeenen grondslag missen. Vandaar gewoonlijk de slechte uitslag van uitgeschreven prijsvragen.

Iedere andere kunst, b. v. de muziek, heeft hare vaste schoonheidswetten, de bouwkunst, helaas! niet. Hoe valt dit te bejammeren! Wat is de basis van het schoone, waarop de bouwkunst zich verder moet ontwikkelen? Slechts eenige twijfelachtige of holle theorieën hoort men de meesters hierover verkondigen; daarom neemt het publiek ook zoo weinig notitie van hetgeen op het gebied der bouwkunst verricht wordt. Als maatstaf wijzen kenners het publiek steeds op de overblijfselen van vroegere bouwwerken. Ook de bouwkundige wordt bij zijne opleiding overladen met de kennis van die overblijfselen, voorwaar een echte doolhof. Onbevooroordeeld betreedt de leerling die onbekende paden; hij wordt geslingerd van het eene uiterste naar het andere. Op lateren leeftijd zijn de meeste bouwkunstenaars zeer eenzijdig en dikwijls tegenstrijdig in hun voorliefde voor den een of anderen stijl. Spr. noemt een paar voorbeelden uit de geschiedenis. Viollet le Duc, de voorstander der redegevende kunst, beweert, dat de Grieksche kunstenaar nooit twijfelde. Hij volgde een logische constructie, welke tegelijk het verstand en de zinnen bevredigde. De Griek heeft zich laten leiden door zijn verstand bij het leggen der steenen balken, het oprichten der zuilen, hare proportien, de versieringen enz. Alles heeft bij hem reden van bestaan, onafhankelijk van de afmetingen. Hij had dus voor alles vaste typen, volgens Viollet le Duc. Een ander strijdt even vurig voor de middeneeuwsche bouwstijlen, en vindt juist bij de Gothiek die beginselen en veroordeelt de meening van Viollet le Duc. Had die gelijk, dan zouden alle gebouwen in een bepaalden stijl, gelijk moeten zijn als stalen uit eenzelfde fabriek en alleen in grootte verschillen. Men denke aan Vitruvius en vergelijke het Parthenon met de Propyleen; hoeveel verschil in denzelfden stijl! Er zijn er ook, die het Egyptisch de ware kunst noemen, enz. God schonk den schilders hun schoonheids-ideaal; de bouwkunst heeft zoo'n ideaal niet. De leerling is niet verplicht zich aan één der beschouwingen te houden; hij heeft voorbeelden genoeg, doch geen grondslag. De kolommen-orde met verdeeling in modulen kan toch niet een vaste grondslag genoemd worden. Die methode is dikwijls terecht, maar ook te onrecht veroordeeld. Schilders, beeldhouwers, musici hebben vaste wetten te volgen over kleur, vorm en klank; aanschouwing is ook bij den bouwkundige alleen niet voldoende. Men componeert maar steeds door naar gegevens van vóór het begin onzer jaartelling. De bouwkunst kan niet vooruitgaan, zoo lang zij die vaste wetten mist. Men ruste niet, voor men die heeft opgespoord en vastgesteld, doch wachte zich al het oude overboord te werpen. De Renaissance bevat goede voorbeelden. Er kunnen echter even goed nieuwe kunstvormen geschapen worden, als oude gevolgd.

Men verkeerde langen tijd in de meening, dat de afwezigheid van een vasten grondslag volstrekt niet vreemd was. De natuur bevat voor den bouwkundige gegevens genoeg, maar hij moet zoovele behoeften tegelijk bevredigen, en niet alleen de zinnen, zooals andere kunstenaars. Deze redeneering is in zeker opzicht juist. De behoefte, waarin een bouwwerk voorziet, en zijn karakter hebben geen gemeenschappelijken grondslag. De stoffelijke en geestelijke belangen moeten voldaan worden. Het doel is dus harmonie tusschen stof en geest te bewerken. Wat de instrumenten zijn bij de muziek, zijn de materialen voor de bouwkunst. Hoe nu die harmonie te verkrijgen, daarover loopen de meeningen uiteen. Natuurlijk; zelfstandigheid is onmogelijk, zoolang een theoretische grondslag ontbreekt. De studie der ouden geeft geen monumenten, waarvan eene heerschende kracht uitgaat. Al zijn de details ook schoon, toch maakt het geheel niet dien indruk, als de antieke gebouwen. Lecken en kunstenaars oordeelen beiden partijdig. Bepaalde richtingen staat men voor met meer of minder voorliefde. De bouwkunst is geen bepaalde richting rijk. Alle bouwwerken dezer eeuw missen het ware.

In het dagelijksch leven hebben alle voorwerpen bepaalde vormen bij overlevering, afgezien van het meer of minder schoone. Spr. wijst op een kleerenbak, een doodkist, een bloempot, enz. Er heerscht hier een zekere wet, die algemeen is. Niet omdat men die vormen mooi vindt, maakt men ze zoo, maar er is behoefte aan eenheid. Het gebruik der voorwerpen wijst den weg. In de Bouwkunst zijn ook algemeene vormen, maar er bestaat geen algemeene grondverhouding bij den bouw; wel kunstige samenstellingen, geen formules voor afmetingen en verhoudingen, door de eeuwen geijkt. Spr. hoopt niet den indruk te maken, alsof hij al het bestaande wil verwerpen en heelenal iets nieuws scheppen. Integendeel waardeert hij de pogingen, die tegenwoordig aangewend worden ter verbetering. Men moet geen twijfel wekken in het gemoed der leerlingen. Er kan geen sprake zijn van ernstige studie zonder theoretischen grondslag. Die kan worden gevonden uit de bestaande heerlijke oude gebouwen, en spr. hoopt dat die er ook zal komen.

Hierna bracht de heer K. Hockzema rapport uit namens de commissie voor de op te richten verzekering-maatschappij tegen ongelukken. In overleg met de Architectenkamer was er een voorloopig plan opgemaakt. Een 400-tal circulaires waren bij werkgevers hier ter stede bezorgd en voor het waarborgfonds zal eene geldleening worden uitgeschreven, groot ƒ 100,000, die in 29 jaren moet afgelost worden. Het kapitaal wordt verdeeld in aandeelen groot ƒ 500 en onderaandeelen à ƒ 100, welke eene rente van 3 1/2 % zullen geven, te betalen uit de vaste premiën der deelnemers. De aandeelhouders zullen terstond 10 % van het kapitaal moeten storten en er zullen 7 commissarissen worden benoemd, 2 door de Architectenkamer, 2 door de Vereeniging tot bev. der Bouwkunst en 3 door de aandeelhouders. De Vereeniging nam op voorstel van 't bestuur zelf 2 aandeelen à ƒ 500 en eenige der aanwezige leden teekenden staande de vergadering in voor een bedrag van ƒ 10,000, zoodat met grond mag verwacht worden dat onze stad spoedig in het bezit van deze nuttige instelling zal zijn.

Niets meer aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van 4 Maart 1891.

Na opening der vergadering en goedkeuring der notulen, deelde de Voorzitter mede dat in plaats van den heer J. H. Peppink, die bedankt heeft, de heer J. H. Eshuijs benoemd is tot afgevaardigde ter Timmerlieden-vergadering.

De heer H. J. Kockx werd als nieuw lid geïnstalleerd.

Onder de ingekomen stukken werd vermeld een brief van de Commissie voor het Haagsche Kunstnijverheids-museum, waarbij de lokalen van dit Museum beschikbaar worden gesteld voor tijdelijke en kosteloze expositie van nieuwe kunstnijverheidsproducten.

Daarna werden twee ingekomen vragen behandeld:

1. Welke zijn de resultaten van het gebruik van Haeusler's houtcement?

2. Het Riga grenenhout wordt in vele bestekken voorgeschreven, doch men moet zich steeds met andere soorten tevreden stellen. Men vraagt of dit hout heeft opgehouden te bestaan?

De antwoorden werden na discussie vastgesteld als volgt:

1. De bedekking van daken met geringe helling met Haeus-

ler's houtcement, is volkomen waterdicht, isoleert geluid en warmte en vereischt, mits met zorg toegepast, in de eerste 10 à 15 jaar geen herstelling. Het bij deze bedekking behoorende zinkwerk moet solide en vooral goed gesoldeerd zijn.

2. Het Riga grenenhout is, waarschijnlijk ten gevolge van een te ruim gebruik, bijna niet meer verkrijgbaar. Men zegt dat het opnieuw aangeplant wordt. Het behoort in den eersten tijd niet in de bestekken te worden geëischt.

In de pauze werd kunstbeschouwing gehouden, waartoe door den heer E. van Rij was afgestaan *l'Architecture Privée au XIXme siècle, par C. Daly.*

De heer P. du Rieu Fz. was verhinderd de aangekondigde lezing over *de decoratieve compositie* te houden.

Hiervoor in plaats werd door de heeren D. Klinkert en J. Brouwer een en ander medegedeeld over theaterbouw. De heer Klinkert gaf een historisch overzicht van het ontstaan der schouwburgen en van hunne inrichting bij de Grieken, de Romeinen en tijdens de middeleeuwen. De heer Brouwer stelde in het licht welke eischen bij het bouwen van schouwburgen in het oog moeten worden gehouden. Deze bespreking zal worden voortgezet in eene bijeenkomst, te houden op 5 Maart, waarbij tevens een kunstbeschouwing zal worden gegeven van afbeeldingen van enkele der voornaamste in den laatsten tijd gebouwde theaters.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 26 Februari 1891.

Na de gewone lezing der notulen, de mededeeling van eenige ingekomen stukken en de afdoening van eenige huisboudelijke werkzaamheden, werden twee nieuwe leden aangenomen en vervolgens het woord gegeven aan den heer N. van der Hoeff, die hedenavond de leden zou bezighouden met: »Het interieur van onze woning".

Als inleiding behandelde spreker eerst een paar kamerbetimmeringen uit den bloeitijd der Oud-Hollandsche Renaissance, waarbij hij, verduidelijkt door eenige platen, de geheele kamerinrichting met hare meubels beschreef, die zoo bijzonder kenmerkend is voor de kunst uit dien tijd; in verband daarmede besprak hij de verschillende takken van kunstnijverheid, die betrekking hadden op de versiering der kamers. Vervolgens werd nog op de fraaie kleederdracht gewezen.

Van het goede kan men echter ook te veel krijgen; scheepvaart en handel bloeiden en doden schatten naar het Vaderland vloeien; de zeelieden brachten voor hunne familiën voortbrengselen uit verre landen mede, waardoor onwillekeurig nieuwe vormen, nieuwe samenstellingen van kleuren, versiering enz. aan onze kunstindustrie werden opgedrongen. Gemakzucht en overmatige weelde influenceerden op de zoo heerlijke kunst der Oud-Hollandsche Renaissance, zoodat in 't laatst der zeventiende eeuw bijna alle vakken van industrie een tijdperk van verval tegemoet gingen. Het zijn vooral de Fransche gebruiken die veel invloed op onze vaderlandsche kunst uitoefenden en tot veel wansmaak in de kunst aanleiding geven.

Met eenige besprekingen over de hedendaagsche kunst werd de even uitvoerige als leerrijke voordracht geëindigd.

Aan het debat, dat hierop ontstond, werd door den Voorzitter, de heeren Baron, Kramer en den spreker deelgenomen.

In de pauze, die nu volgde, werd den leden gelegenheid gegeven tot het bezichtigen van ingezonden voorwerpen van den heer C. van Duijsen alhier, waarvan met belangstelling werd kennis genomen; vooral was dit het geval met de geëmailleerde glasruiten, zeer geschikt voor deuren, vallichten enz.; voorts waren er vloertegels (mozaïek), Duitsche en Hollandsche profielsteen en metalen jaloezielatten geëxposeerd.

Na de pauze werd het woord gegeven aan den heer W. C. de Groot voor een verhandeling over dakpannen.

Spreker gaf eerst eene beschrijving omtrent de grondstof, de fabrikage en wat daarmede in verband staat en verklaarde op zeer duidelijke wijze welke voorzorgsmaatregelen moeten worden inachtgenomen tot het leveren van goede pannen en de behandeling van elke soort in het bijzonder, om ten slotte meer uitvoerig stil te staan bij het keuren ervan.

Dit keuren berust in hoofdzaak op de klank; een goede pan geeft een helderen, een slechte daarentegen een doffen of geen klank, wanneer men, als de pan is opgehangen, met een hard voorwerp ertegen slaat; omtrent de toepassing der pannen van verschillende soorten werd door spreker met eenige leden gedebatteerd.

Nadat de Voorzitter beide sprekers en den heer Van Duijsen dankgezegd had, werd de vergadering gesloten.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van 26 Februari 1891.

Waren des namiddags tusschen 2 en 5 uren reeds vele belangstellende stadgenooten het gewone vergaderlokaal der Afdeeling betreden om met aandacht de antwoorden der Apeldoornsche prijsvraag en die van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te komen berichtigen, niet minder was dit het geval op het uur vóór den aanvang der vergadering. Gaarne brengen wij een woord van dank aan het bestuur der Afdeeling, dat moeite noch kosten heeft ontzien om de veel besproken prijsvraag der Protestantsche kerk onder de oogen van de leden te brengen.

Na opening der vergadering en afdoening van eenige huishoudelijke werkzaamheden, werd het woord gegeven aan den heer C. R. van Ruyven, die een voordracht hield over *Brisante Springmiddelen.*

Na een inleidend woord van den spreker, waarin hij betoogde dat de bouwkundigen liever opbouwend dan vernietigend te werk gaan, hoewel het laatstgenoemde voor sommige bouwwerken niet zoo verschrikkelijk zou zijn, deelde hij mede dat buskruit niet onder de brisante springmiddelen gerekend moet worden, omdat de verbranding betrekkelijk langzaam is; 1 KG. ontploft in $^{1}/_{1,0}$ seconde en werkt verplaatsend, voortdrijvend volgens een lijn; het ontwikkelt bij ontbranding 300° à 400° Celsius, terwijl de gasuitzetting 300 maal het volume kruit bevat. De drukking is 2000 atmosphoeren en meer en men kan gerust aannemen dat een Lit. kruit + 800 Lit. gas geeft.

Onder brisante springmiddelen verstaat men de ontploffingsstoffen, welke meer verscheurend en vernielend werken. Het hoofdbestanddeel daarvan is *nitro-glycerine*, uitgevonden in 1846—47 door *Sobrero* en bestaat uit 1 deel zuivere glycerine, 2 deelen salpeterzuur en 3 deelen zwavelzuur, te zamen in een verkoelend vat toebereid.

Het zwavelzuur dient voornamelijk voor oplossing van het water, is eene vergiftige, olieachtige, kleurlooze vloeistof. 1 Kg. nitro-glycerine ontploft in $^{1}/_{10000}$ seconde, levert 10- à 12-maal meer gas en 2-maal meer warmte dan buskruit. Het is onoplosbaar in water, doch wel in ether en alcohol; het ontdoet bij 11° Cels., wordt dampvormig bij 200° C., ontploft bij 180° C. en doet dat zeer hevig bij 250° C. Het heeft een tien à twaalfmaal grooter gasontwikkeling dan het kruit en is daarbij hoogst gevaarlijk. Alfred Nobel, Zweedsch ingenieur, is er (na genomen proeven tusschen 1865—67) in geslaagd deze nitro-glycerine onschadelijk te maken door bijvoeging van Kieselguhr (infusoriënaarde) dat gevonden wordt bij Unterlaus in Hanover; dat mengsel nu noemt men dynamiet, dat heden-ten-dage zulk een groote rol vervult. Het wordt voornamelijk vervaardigd in Hamburg, verkocht in patronen zwaar 80 gr., welke in weeken toestand een donkere chocolade-kleur hebben, gepakt in perkamentpapier, tot rolletjes gemaakt en wederom verpakt in doozen, ieder zwaar 25 KG., waarvan er tien in een kist gaan. Dit dynamiet kost per KG. *f* 1:50.

De heer Van Ruyven deelde vervolgens mede dat het dynamiet zeer kneedbaar is, doch bevriest bij een temperatuur van 8° C.; men kan het evenwel ontdooien. Is de dyamietpatroon van buiten droog dan is ze niet gevaarlijk; wanneer ze echter vochtig, vetachtig aanvoelt, is ze dat wel en het is zeer aan te raden ze niet op een te warme plaats te leggen.

Bevroren dynamiet ontsteekt men met *schietkatoen-dynamiet*, dat bestaat uit 75 % nitro-glycerine en 25 % schietkatoen. Dit laatste bestaat wederom uit 1 deel salpeterzuur, 2 deelen zwavelzuur en boomwol (katoen).

Spreker behandelde vervolgens in het breede de wijze van handelen bij het doen ontploffen der vernielende stof en bij het doen springen van hetgeen men spoedig verwijderd wenscht te zien. Dit kan geschieden langs electrischen weg en door middel van een lont, te verdeelen in verschillende soorten, al naar gelang de ontploffing meer of minder spoedig na ontsteking der lont moet plaats vinden. Zoo heeft men o. a. het *slagkoedje*, dat is een koper buisje gevuld met 1 gram slagkwik; de *gewoone lont* daarentegen bevat in een compositiebuis een katoendraad, gedompeld in een mengsel van pulver, alcohol en gomoplossing, dat zeer snel brandt, terwijl de *veiligheidslont* in de kern bevat buskruit, waaromheen jutte, gutta percha en geteerd en gelijnd koord is aangebracht. Deze lont brand slechts 1 cM. per seconde af en werkt dus zeer langzaam.

Hierna behandelde spreker de *ontstekingspatroon*, die in de dynamiet-lading gestoken of daartegen geplaatst wordt.

Met een enkel woord besprak de heer Van Ruyven het maken van fundeeringen door dynamiet, doch, met het oog op het ver gevorderde uur, zal hij gaarne daaromtrent en van het gebruik van brisante springmiddelen voor metselwerk, ijs, kolenmijnen, tunnels enz. in een der volgende vergaderingen eenige bijzonderheden vermelden.

Deze waarlijk interessante voordracht, die door schetsen, teekeningen, monsters en photographieën werd opgeluisterd, mocht algemeen toejuiching verwerven.

De aan de orde gestelde vragen van het Hoofdbestuur werden met een enkel woord ingeleid ofwel besloten ze zoo mogelijk in een volgende vergadering te behandelen.

Na lezing van het rapport van de heeren Van Driel en Lancel omtrent de opleiding van bouwkundige opzichters, werd besloten dit stuk in een volgende vergadering te behandelen en de talrijk bezochte vergadering met een woord van dank gesloten.

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Donderdag 26 Februari 1891.

Volgens de agenda zouden de premiën en getuigschriften worden uitgereikt aan de heeren G. Verburgh en W. A. Bekker, respectievelijk 1e en 2e bekroonden op de kerk-prijsvraag, maar hieraan kon geen gevolg gegeven worden, daar beide verhinderd waren de vergadering bij te wonen.

Alsnu kwam het jaarverslag van 1890 aan de orde, waarin Secretarissen, Penningmeester, Bibliothecaris en Commissiën ieder voor hun deel het voorgevallene in dat jaar vermelden en ook vrij uitvoerig vermeld wordt de groote reorganisatie van het bestuur, tengevolge van het om gezondheidsredenen bedanken als Voorzitter van den heer J. C. van Wijk.

Als verblijdend verschijnsel vernemen wij uit het jaarverslag, dat het aantal leden aan het einde van 1889, 92 bedroeg, terwijl het aan het einde van 1890, 145 bedraagt, en dus op eenen belangrijken vooruitgang te wijzen valt.

Volgens rooster trad de heer P. A. Weeldenburg als bestuurslid af, en was niet herkiesbaar. Na stemming werd tot diens plaatsvervanger gekozen de heer C. M. Droogleever Fortuyn. Een woord van welgemeenden dank werd door den Voorzitter den aftredende toegesproken voor de vele diensten, als zoodanig aan de Vereeniging bewezen. Het bestuur bestaat diensvolgens thans uit de heeren: H. Evers, voorzitter, J. Muller, Vice-voorzitter, C. J. Struyk 1e-Secretaris, W. Molenbroek, 2e-Secretaris, K. Hasper, Penningmeester, T. L. Kanters en C. M. Droogleever Fortuyn, commissarissen.

Vervolgens kwam het concept van het herziene reglement aan de orde dat, behoudens enkele wijzigingen, gearresteerd werd.

Bij acclamatie werden vervolgens de commissiën voor de Société herkozen, terwijl die van het plaatwerk eene kleine wijziging onderging, en voor de schetsavonden eene geheel nieuwe commissie gekozen werd.

Hierna werd medegedeeld, dat op het gezonden bewijs van deelneming der Vereeniging in het overlijden van den architect Schmidt te Weenen, eene dankbetuiging van de familie is ingekomen. De Voorzitter spoorde ten slotte de leden aan tot het opgeven van onderwerpen, bestemd tot het uitschrijven eener prijsvraag onder de leden.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Het Bestuur van de *Société Nationale des Beaux-arts* te Parijs, heeft besloten om in de aanstaande *salon* op het Champ-de-Mars, ook plaats beschikbaar te stellen voor kunstwerken van decoratieven aard, zooals: goud- en zilversmidswerk, juweelen, brons, hout, ceramiek, echter met de uitdrukkelijke bepaling dat de voorwerpen tentoongesteld zullen worden zooveel mogelijk door de auteurs zelf en niet door de fabrikanten, terwijl bij de inzendingen van fabrikanten ook de naam van den artist moet vermeld worden, die het ontwerp ervoor maakte.

— De gemeenteraad van Antwerpen heeft besloten in de gevels der huizen, waar beroemde mannen geboren zijn, gedenksteenen te plaatsen.

Deze onderscheiding is toegedacht aan:

Hendrik Conscience, P. P. Rubens, A. Jordaens, M. de Vos, Jan Breughel I, Jan Breughel II, David Teniers I, David Teniers II, Quintin Massijs, Adam van Noort, Frans Floris, Jozef Lies, Hendrik Leys, Willem Herreyns, A. Brouwer, Jan Erasmus Quellijn, Gustaaf Wappers, Cornelis Schut, Basth Ommeganck en Willem Ogier. *N. R. Ct.*

— Het Berlijnsche Museum van Kunstnijverheid heeft van den bankier Gunner, Consul van Duitschland te Madrid, ten geschenke gekregen het prachtige plafond uit de beroemde *Torre de la Damas* te Granada. De Gouverneur van Granada heeft tevergeefs geprotesteerd tegen deze geweldenarij, die het monument, zij het dan ook tegen ruime financieele vergoeding, van een zijner schoonste sieraden berooft.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Onder Voorzitterschap van den heer J. F. W. Conrad, inspecteur van 's Rijks waterstaat heeft het examen plaats voor opzichter bij 's Rijks waterstaat. Hieraan wordt door 50 personen deelgenomen. Het examen duurt 2 dagen, met uitzondering van hen, die een einddiploma H. B. S. bezitten, en alleen aan het practische gedeelte deelnemen.

— Door den Raad van Bestuur der Academie van Beeldende Kunsten is, op voordracht der Commissie van Beheer over het Haagsche Museum van Kunstnijverheid, benoemd tot conservator de heer J. H. A. Mialaret, hoofdleeraar aan de Academie. Dit Museum is dezer dagen voor 't eerst opengesteld tegen entree. In de goed verwarmde en, voor de ontvangst van bezoekers, uitstekend ingerichte lokalen, heeft zich volgens het *Dagblad* aangemeld . . . . één belangstellende.

— Met 1 Mei a. s. worden bij het personeel van 's Rijks waterstaat verplaatst: de ingenieur Doffegnies, thans werkzaam aan het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, naar Vlissingen, als arrondissementsingenieur; de arrondissementsingenieur Jolles, thans te Vlissingen, naar Breda; wordt de ingenieur Van Nes van Meerkerk, thans te Breda, geplaatst bij het rivierbeheer te 's-Gravenhage, onder de bevelen van den hoofdingenieur Leemans; de ingenieur Roosboom, thans onder de bevelen van den hoofdingenieur voor de rivieren, toegevoegd aan den heer Bekaar, ingenieur, werkzaam in het 5e district te Amsterdam.

— Eerlang zal een ontwerp van wet verschijnen tot reorganisatie van den Raad van Toezicht op de spoorwegen, waarbij belangrijke uitbreiding van den werkkring en de bevoegdheid van den Raad wordt voorgesteld. Het college zal niet slechts, als het ontwerp wet wordt, adviseerend lichaam zijn, gelijk tot heden, nu de Minister van Waterstaat beslist over dienstregeling, tarieven enz., welke de spoorwegmaatschappijen voorstellen. Dan toch zal de Raad zelfstandig over de spoorwegzaken oordeelen en zijn goed- of afkeuring zal op dit gebied beslissen.

Behalve een paar leden van den Raad meer, staat dus ook uitbreiding van het personeel der bureau's te wachten. Daarentegen worden dan enkele spoorwegbetrekkingen, nu nog rechtstreeks tot het Departement van Waterstaat behoorende, opgeheven. Voor een en ander zal ook een niet onaanzienlijke credietaanvrage behooren te geschieden.

Een belangrijke memorie van toelichting wordt ten behoeve dezer ingrijpende wijziging tegemoet gezien.

Middelburg. Het plan tot het bouwen van een nieuwen schouwburg is nog niet opgegeven; wel was er sprake van dat de heeren Jhr. mr. L. Schorer, en L. K. van den Harst J.Jz., die aan den Raad om kosteloozen afstand van den daartoe benoodigden grond vermocht hadden, zich teruggetrokken hadden, daar de commissie van financiën uit den Raad geadviseerd had, om *f* 1 per centiare te rekenen, maar dit bericht is voorbarig.

Breda. Het onderzoek omtrent het al of niet nadeelige voor den landbouw, bij het maken van een prise d'eau voor de drinkwaterleiding dezer gemeente op de domeingronden onder Dorst (gem. Oosterhout), is door den Minister van Financiën opgedragen aan de heeren prof. N. H. Henket, te Delft; Th. Stang, directeur der waterleiding te 's-Hage; Groneman, landbouwkundige te Wieringerwaard, en dr. O. Pitsch, leeraar aan de landbouwschool te Wageningen.

De commissie zal dezer dagen met hare werkzaamheden aanvangen.

— Uit een schrijven uit Dordrecht aan de *N. Rott. Ct.* ontleenen wij het volgende:

Waarlijk, er gebeuren tegenwoordig in dat stille, kalme, deftige Dordt, vreemde dingen!

Zoo zijn, eene halve week lang, hier de gemoederen in beweging gebracht over een — kunstquaestie. Zou men dit ooit gedacht hebben? En niet alleen de gemoederen van de kunstenaars zelf, in en buiten Dordt, of van de kunstminnaars en dilettanten; of van u en mij, eenvoudige toeschouwers; maar zelfs die van onze raadsleden!

Het gold de benoeming van een Bestuurslid van Dordrecht's Museum; en volgens de bepalingen moest ditmaal de keuze worden gedaan door den Gemeenteraad.

Ware het nu enkel eene kunstquaestie gebleven! Maar helaas — zoo iets is haast onvermijdelijk — het werd ook een personenquaestie.

De vacature, die aangevuld moest worden, was ontstaan door het overlijden van een bestuurslid, bekend als een verklaard tegenstander van de moderne richting in de schilderkunst. Men wist, dat het bestuur van het Museum aan den Raad zou aanbevelen een jong advocaat, die een voorstander is van de nieuwere kunstrichting. Ziedaar een feit van beteekenis. Ik wensch niet in eene openbare beoordeeling te treden van de erkende en verborgen redenen, waarom eenige leden van het teekengenootschap *Pictura* daarmee niet tevreden waren, hun president, den heer Frans Lebret, candidaat stelden, en deze candidatuur doordreven, zoodat de Gemeenteraad in zijne zitting van Dinsdag met groote meerderheid, niet den candidaat van het bestuur, maar den candidaat van *Pictura* tot bestuurslid van het Museum verkoos. In de *Dordr. Courant* is over deze quaestie reeds genoeg geschreven. Voor het bestuur van het Museum kan het zeker niet aangenaam geweest zijn, de eerste maal dat men zelfs eene concessie deed aan de »modernen", door die moderne schilders beantwoord te worden met het stellen van een tegen-candidaat. Intusschen, de stembus heeft gesproken, ieder legt zich neer bij hare beslissing, en het bestuur is niet kleingeestig of onbillijk genoeg, om het geharrewar over een persoon eenigen invloed te laten hebben op de inzichten van het bestuur in zaken van kunst — inrichten welke, zooals in het openbaar erkend is, gedurende den laatsten tijd in modernen zin gewijzigd zijn.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië zijn benoemd tot opzichter 3e klasse M. L. Willemse en L. Nieuwdorp, en werden overgeplaatst van de res. Rembang naar de res. Bezoeki de opz. 2e kl. P. H. Briët; van de res. Rembang naar de res. Bezoeki de opz. 2e kl. G. N. Luyke.

— Door den directeur der burg. openb. werken werd *ingetrokken:* de plaatsing bij de waterwerken in de afd. Demak der res. Semarang van den opz. 1e kl. C. Doesberg met bepaling, dat hij bij zijn korps wordt teruggevoerd en *toegevoegd:* aan den chef der 3e waterstaatsafd., teneinde te worden werkzaam gesteld bij de waterwerken in de afd. Demak der res. Semarang, de opz. 1e kl. R. A. de Boer.

— In Nederlandsch-Indië werd een tweejarig verlof naar Europa verleend aan den opzichter 1e kl. bij de Staatsspoorwegen J. P. van Stenis, wegens ziekte, en aan den ing. 1e kl. bij den dienst van het mijnwezen C. J. van Schelle, wegens meer dan 15 jaren onafgebroken dienst.

— De Raad te Vlissingen benoemde de heer P. A. Jongepier aldaar tot opzichter der gemeentewerken.

— Voor de betrekking van dijkbaas van den calamiteusen Hoofdplaatspolder, waarnaar volgens de *Middelburgsche Courant* ook een paar civiel-ingenieurs mededongen, werd de opzichtersleerling F. Plasschaert op *f* 700 salaris benoemd.

— Bij Min. beschikking zijn met 1 Mei de navolgende opzichters bij de Rijkstelegraaf verplaatst: J. A. van der Heijden van Amsterdam naar Utrecht, G. Schild van Venloo naar Amsterdam en P. J. H. de Jager van Utrecht naar Venloo.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in rechtlijnig teekenen aan de koninklijke school te 's-Bosch, Jaarwedde *f* 700 à *f* 800. Adres den Burg. vóór 22 Maart. (*Zie adv. in* n°. 10.)

— Hulpleeraar in bouwk. teekenen aan de koninklijke school te 's-Bosch, Jaarwedde *f* 300 à *f* 400. Adres den Burg. vóór 22 Maart. (*Zie adv. in* n°. 10.)

— Teekenaar bij den ingenieur-architect der gemeente 's-Bosch. Jaarwedde *f* 700 à *f* 800. Adres den Burg. vóór 22 Maart. (*Zie adv. in* n°. 10.)

ADVERTENTIEN.

Ministerie van Justitie.

OPENBARE AANBESTEDING.

Op **Donderdag 26 Maart 1891**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie worden **aanbesteed**:

Het verrichten van eene belangrijke verbouwing aan het Huis van Bewaring te Zwolle en van onderhoudswerken aan dat gebouw en het Rechtsgebouw aldaar.
Raming f 14,500.

Het bestek is op aanvrage tegen betaling van *f* 0.65 verkrijgbaar bij de Boekhandelaars DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui N°. 28*a*, te *'s-Gravenhage*, en ligt met 7 teekeningen ter inzage in het Huis van Bewaring bovengenoemd.

Aanwijzing zal worden gedaan den 21sten Maart 1891, des namiddags ten 1 ure, aanvangende bij het Huis van Bewaring.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage*.

's-Gravenhage, 25 Februari 1891.
De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

Aanbesteding.

Burgemeester en Wethouders van Baarn

zijn voornemens op **Vrijdag den 20 Maart 1891** des namiddags 1½ ure ten gemeentehuize aan te besteden:

Het bouwen van een woonhuis bij de Dameskostschool.

Bestek en teekening zijn voor *f* 1.50 per stel verkrijgbaar ter Secretarie.

Nadere inlichtingen te bekomen bij den Gemeentearchitect

H. E. HOEGSMA.

P. Th. DE BEAUFORT, *Burgemeester.*
BURGGRAAF, *Secretaris.*

Aanbesteding.

Het BESTUUR der ROTTERDAMSCHE DIERGAARDE is voornemens op **Donderdag 12 Maart 1891** des namiddags te 3 uren in het openbaar **aan te besteden:**

Het maken eener MUZIEKNIS op het terrein der Diergaarde.

Bestek en voorwaarden zijn à *f* -.25 en teekening à *f* -.75 per stuk te verkrijgen bij de Portiers.

De aanwijzing in loco zal plaats hebben op Maandag 9 Maart, te **10 uren.**

De Notaris **A. MOLL** te ARNHEM zal op **Maandag den 16 Maart 1891**, des namiddags te 2 ure, bij H. TEN BOSCH aan het Drielsche Veer, publiek voor den tijd van één jaar

Verpachten:

de weide genaamdde **„Hellewaard"**, gelegen bij de Steenfabriek *Zelden Rust* onder *Driel*, groot 10 Hectaren 33 aren, 70 centiaren en zulks in 4 perceelen en 2 massa's, te beweiden met 1½ schaar per Hectare.

Aanwijzer G. NUMAN te *Driel*.

Weekblad „De Opmerker".

ALGEMEENE VERGADERING van Aandeelhouders der **Maatschappij tot Exploitatie van „De Opmerker"** op **Donderdag, den 26 Maart 1891**, des namiddags te twee uren, in het gebouw *Musis Sacrum* te *Arnhem*, tot behandeling der volgende punten:

1. Balans met toelichting en verslag van Commissarissen, benevens winst- en verliesrekening over het afgeloopen boekjaar.
2. Benoeming van Commissarissen.

HET BESTUUR.

Ministerie van Justitie.

OPENBARE AANBESTEDING.

Op **Donderdag 26 Maart 1891**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie worden **aanbesteed**:

Het bouwen van een Kantongerechtsgebouw en eene Bewaarplaats voor Notarieele stukken, het inrichten van de Strafgevangenis aan het Leidscheplein tot Huis van Bewaring, en het bouwen van Ambtenaarswoningen te Amsterdam. (In een perceel.)
Raming f 216,350.

Het bestek met de daarbij behoorende teekeningen, is op aanvrage van af 7 Maart a.s. tegen betaling van *f* 5.25 *franco* verkrijgbaar bij de Boekhandelaars DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui N°. 28*a* te *'s-Gravenhage* en ligt met detailteekeningen ter inzage in het gebouw van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam, alwaar **aanwijzing** zal worden gedaan den 23sten Maart 1891, des namiddags ten 2 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de gevangenissen en rechtsgebouwen te *'s-Gravenhage*.

's-Gravenhage, 28 Februari 1891.
De Minister van Justitie,
Voor den Minister
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

OPENBARE

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag den 24 Maart 1891**, des namiddags ten 1 uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het MAKEN van een DUIKER door den DIERGAARDESINGEL, eene WETERING ten westen der ZIJDEWINDESTRAAT en eenige andere werken.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* 73, tegen betaling van *f* 1,—.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag* den 20 *Maart* 1891, des voormiddags te 11 uren.

Aan H. H. Fabrikanten en Handelaren in Bouwmaterialen.

Tot 1 April 1891 worden **MONSTERS** gevraagd ten behoeve van het Departement van openbare werken van den ORANJE-VRIJSTAAT. H. H. Fabrikanten en Agenten, welke **monsters, prijscouranten** en **afbeeldingen** van hunne artikelen ter beschikking wenschen te stellen, worden verzocht een en ander franco in te zenden vóór gemeldan datum aan den heer G. W. VIXSEBOXSE, architect, NIC. WITSENKADE N°. 1 te AMSTERDAM, door wien voor verdere verzending zorg zal worden gedragen.

BLOEMFONTEIN O. V. S.
December 1890.

J. E. VIXSEBOXSE
Gouvts architect O. V. S.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Te 's-Hertogenbosch

kunnen geplaatst worden:

1. Ten kantore van den Ingenieur-Architect der gemeente, een bekwaam

TEEKENAAR,

bekend met **Burgerl.** en **Waterbouwkunde**, jaarwedde *f* 700 à *f* 900.

2. Aan de **Koninklijke School**, een

LEERAAR

in **rechtlijnig teekenen** (akte M. O.), jaarw. *f* 700 à *f* 800, en een

HULPLEERAAR

in **bouwkundig teekenen**, jaarw. *f* 300 à *f* 400.

Lessen gemiddeld 10 per week. Combinatie van betrekkingen voorbehouden. Stukken **vóór 22 Maart 1891** te zenden aan den Burgemeester, tevens Voorzitter van 't Bestuur der school.

Inlichtingen geven de Ing.-Arch. en de Directeur der school.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 16den Maart 1891**, des namiddags ten 2 ure, zal in het Centraal Perssonstation te AMSTERDAM in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed:**

Volgens bestek N°. 477. **Uitvoeren van onderhoudswerken op den spoorweg Uitgeest—Amsterdam, Zaandam—Enkhuizen, Hoorn—Medemblik en Leeuwarden—Stavoren in 4 perceelen Raming *f* 36922.**

Volgens bestek N°. 478. **Uitvoeren van onderhoudswerken op den spoorweg Dordrecht—Elst Rossen-Bemmel, Amersfoort—Kesteren en Nijmegen—Kleef in 5 perceelen. Raming *f* 28380, en**

Volgens bestek N°. 479. **Uitvoeren van onderhoudswerken op den spoorweg Amsterdam—Rotterdam en het gemeenschappelijk Station Rotterdam—Maas, in 5 perceelen Raming *f* 54590.**

De bestekken zijn tegen betaling van *f* 2 per exemplaar verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing geschiedt en inlichtingen kunnen worden verkregen als in de bestekken vermeld.

Op deze bestekken zijn toepasselijk de Algemeene Voorwaarden der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij, d.d. 31 Januari 1885 (gewijzigde herdruk van 23 Januari 1891) die borendien tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar aan bovengenoemd bureau verkrijgbaar zijn.

DE ADMINISTRATEUR.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.

Steeds voorhanden

RALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Beefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glasetserij,

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamhoeren** enz. enz.

E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.

VERTEGENWOORDIGERS:

CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam — Amsterdam.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** EN **ZWEEDSCH GRANIET.**

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,

uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE

Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn*.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stereotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stereotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Bekroond: Düsseldorp 1880. Weenen 1880.
Gouden Medaille Amsterdam 1883.
Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Wanden, Plafonds en Gewelven, Systeem RABITZ.

Volkomen zekerheid tegen brandgevaar, geen scheuren, groote besparing van ruimte.

ISOLEERWANDEN

tegen vochtige muren die men spoedig behangen kan.

NB. Door een Rabitzwand is het gebouw der Tentoonstelling te Keulen bij den grooten brand op 7 September '90 behouden. Zie hierover *De Opmerker* van 11 October '90.

Raumersparniss, Rissfreiheit, Schalldichtigkeit.

Wir bestätigen gerne, das die **Rabitz-Wände** und **Decken** durch ihre Solidität und Feuersicherheit sehr empfehlenswerth sind, wir ziehen dieselben den sonst gebräuchlichen **Fachwänden**, bezüglich grosser **Raumersparniss, Rissfreiheit und Schalldichtigkeit** vor

GEBD. STOLLWERK,
Königl. Fresm. u
Kaiserl. Oestr. Hofschokoladefabrik.

Parquets Hydrofuges, Parquets Tapis, Parquets Massifs bij

THEOD. FERD. BIERHORST, Mozaïkfabrikant Haarlem.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

JOHN KING, Limited-Liverpool.

INGENIEURS-FABRIKANTEN

van **CENTRALE VERWARMINGS-INRICHT.** met Stoom en Heetwater onder hoogen en lagen druk.

Talrijke referentiën in *Holland, België* en *Engeland*, **Inlichtingen, Plannen** en **Begrootingen** verstrekt gratis de vertegenwoordiger

J. W. VAN ES, 19 Oostrotsplein, *Rotterdam.*

CENTRAAL-VERWARMING

en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN,** Bouwstraat 25, *Utrecht*

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel ad Rijn
(Duitschland.)

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Luchtpompventilators

EN

SCHOORSTEENKAPPEN

Systeem „BOYLE"

Overal met het meeste succes gepiaatst.

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardeloose imitatien gewaarschuwd. (3)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Ric.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH, Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 950e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag 18 Maart a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Installatie van de heeren J. Mendes da Costa, N. van der Waay en L. Zijl als gewone leden.

c. Jury-rapport der in 1890 uitgeschreven prijsvragen en der prijsvraag voor een café-concert, waarvan de belooningen door den heer J. H. Leliman zijn beschikbaar gesteld.

d. Kunstbeschouwing, te geven door den heer Gerard Muller, kunstschilder te Amsterdam (de vorige maal door omstandigheden uitgesteld): *Aquarellen en teekeningen.*

2e. In het Genootschapslokaal zullen op de eerstvolgende vergadering geëxposeerd zijn de ingekomen antwoorden op de in 1890 uitgeschreven prijsvragen.

3e. Aan heeren buitenleden wordt bekend gemaakt, dat de Penningmeester deze week zal overgaan tot het innen der contributiën over het jaar 1891.

4e. Aan heeren leden of inteekenaren op het plaatwerk „De Architect", die van woonplaats veranderen, wordt dringend verzocht hunne nieuwe adressen aan den 1ste-Secretaris zoo spoedig mogelijk op te geven.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

J. C. VAN WIJK.

Vrijdag, den 6 Maart j.l., overleed te Rotterdam de architect J. C. van Wijk. Geboren te Gouda in het jaar 1844, ontving hij in deze plaats het voorbereidend onderwijs. Overeenkomstig de eischen van dien tijd, trachtte hij zich in de eerste plaats practisch te ontwikkelen en was hij als zoodanig werkzaam te Zwammerdam, Leiden en andere plaatsen. Vervolgens werd hij door de thans nog bestaande firma Ameijden van Duijm als timmerman-opzichter te Rotterdam aangesteld. In 1867 werd door eenige jonge Rotterdamsche bouwkundigen, op initiatief van den toenmaals te dier plaatse wonenden architect J. F. Metzelaar, het plan opgevat om naar Parijs te gaan, ten einde daar bij het samenstellen der Nederlandsche afdeeling op de internationale tentoonstelling werkzaam te zijn. Van Wijk trad daar als een der leiders op, maar keerde, wegens eenig geschil met zijne collega's, al spoedig naar Rotterdam terug, waar hij zich als architect vestigde en als eerste werk een blok heerenhuizen aan den Eendrachtsweg bouwde. Te Gouda richtte hij daarna de Goudsche bouwvereeniging op, die op dit oogenblik nog bestaat en waarvan hij steeds directeur was. In deze plaats bouwde hij de Burgeravondschool.

Na den grooten brand te Bodegraven ontwierp hij aldaar de Luthersche kerk, een hotel en tal van villa's. Vervolgens associeerde hij zich te Rotterdam met den heer M. Hakkert, onder de firma M. Hakkert & Co., ter uitoefening van het beroep van architect en timmerman. Als zoodanig bebouwde deze firma tal van terreinen aan de Veemarkt, Oosterstraat, Aert-van-Nesstraat, Witte-de-Withstraat enz. In de Korte-Hoogstraat ontwierp zij, in navolging van andere groote steden, „de Passage", nagenoeg de eenige passage, die tot heden rentegevend gebleven is. Na de voltooiing van dit werk overleed de heer Hakkert en zette Van Wijk de zaken tijdelijk alleen voort, maar associeerde zich al spoedig met den architect C. W. Hoogendijk, die hem tijdens den bouw der Passage voortdurend had ter zijde gestaan. Deze firma bracht groote verbetering in de entree van Rotterdam aan de zijde van het station Delftsche Poort; zij ontwierp een plan van de Delftsche straat met nevenstraten en had het leeuwendeel in de bebouwing van den destijds zeer primitieven Stationsweg.

Van Wijk's practische blik zag al spoedig een groote toekomst in den aanleg van waterleidingen. Achtereenvolgens ontwierp hij plannen voor de waterleidingen te Rozendaal, Maastricht, Vlaardingen, Venloo, Zutfen, Namen, Leuven en Maassluis, alle welke werken uitgevoerd werden door de firma Van Wijk & Hoogendijk.

Vele groote bouwwerken zijn onder zijne leiding verrezen; als zoodanig noemen wij slechts: de overdekte markt te 's-Hage, het Hotel Continental te Scheveningen, het geheele Bad-Zandvoort, de particuliere be-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

plaats voor Amsterdam te Velzen, het Koningin-Emmaplein en het Zuid-Hollandsch koffiehuis te Rotterdam en *last not least* het spoorweg-handelsterrein bij de Delftsche poort aldaar, waardoor hij den slechten en haveloozen toestand van het Zigeunerkamp aan de oude Keulsche kade voor eene geschikte handels-exploitatie deed verdwijnen.

Deze opsomming doet onbetwistbaar zien dat met hem een werkzaam en verdienstelijk man is heengegaan. Mocht hij als artist al niet geheel kunnen wedijveren met zijne jongere collega's, het valt niet te ontkennen dat hij dit gemis ruimschoots vergoedde door zijn helderen blik, ondernemingsgeest en grooten tact in het vinden van mannen tot het uitvoeren der door hem ontworpen plannen.

(A. et A.) DE FEESTAVOND IN „STROUCKEN".

ARCHITECTONISCH BLIJSPEL IN DRIE BEDRIJVEN:

DE PRIJSVRAAG.

. . . . . Te 7½ uren werd de laatste spijker geslagen, de laatste decoratie geplaatst, juffrouw Architectura gesteld en de commissarissen van orde — behoorlijk geschuurd en gewit — op hun respectieve standpunten genageld. . . . .

Te 7¾ kwamen reeds de gasten, eerst schaars, gaandeweg in massa toenemend en eindelijk bij geheele drommen, hunne plaatsen innemen. De autoriteiten vooraan, de even-te-laatkomers op en tegen het buffet en langs de wanden.

Juffrouw Architectura, tusschen het groen, nog in haar gouden costuum van het Damrak, scheen tevreden over zoo'n opkomst. Minzaam groette ze de binnenkomende raadsleden, wethouders, de oude garde der architecten, vrienden en genoodigden.

Te 8 uren namen David Koning en zijn fanfare-corps plaats, die al dadelijk door 'n marsch de zaal in de noodige stemming brachten, hetgeen voor goed gelukte door de zeer humoristische feestrede van den heer Ingenohl, die — in den toon van het stuk — de saillante feiten van den dag besprak en de zintuigen voorbereidde op hetgeen volgen zou.

Plotseling 'n gerommel, gevolgd door 'n slag, met gekraak van balken en 't geluid van wegglijdend puin en steenblokken en . . . . onder het ophalen van 't scherm zien we de ruïne van 'n ingestort huis aan de X-straat, links een tapperij n°. 9, oorspronkelijk opgericht door 'n Hugenoot, toen „A la Réunion des architectes" geheeten, later verdoopt in „Het wapen van Zutfen" en nu heel poëtisch „De Heipaal" genaamd. Rechts n°. 13, Café-concert met de noodige faciliteiten voor nachtverblijf; bier ad 10 en souper ad 80 cts.

In de ruïne hoort men gekerm en gerucht van den eigenaar, van 'n bidder, die in de klem zit en van Ka. Twee assuradeurs, een van de K. K. Knall-Concordia-Knoten-Feuer- und Unfall-Versicherungs-Gesellschaft-Maatschappij en een van de Peninsular-Groenland-Life-Assurance-C°. Ld., op het geraas afgaande, ontmoeten elkander vóór de ruïne, maken kennis en . . . redden den eigenaar . . . nà onderteekening van een contract, waarbij hij zijn perceel afstaat voor *f* 100.

. . . . . .

Iedereen die dan wat begeert, rang, rang, rang, flang!
Wordt dadelijk door ons aangesmeerd, rang, rang, rang, flang!
Daar wordt dan, als je wilt, heel goedkoop, ieder door ons geassureerd.

Uit het café concert komen thans Alice op met Sambo, eene chanteuse met haar getrouwe zwarte volgeling.

Alice's verschijnen in sierlijk satijnen costuum met bruine pellerine, rose kousen en verlakte schoenen ontlokt der zaal herhaalde salvo's applaudissementen. Zelden zag men eleganter chanteu(r)se. Beschaafd, niet overdreven, coquet, vol gratie bewoog zij (hij) zich op het tooneel; de juiste toon in alles, 'n cancan hier, 'n tipje van de kous daar, — ach, die arme juryleden, die staks onder zooveel bekoring moeten bezwijken!

Want onze assuradeurs schrijven een prijsvraag uit voor een nieuw gebouw en daartoe behooren helaas juryleden.

Janse: »Maar waar haal je zoo snel zoo'n jurylid vandaan?"
Bakker: »Dat zal ik je laten zien. Blijf maar even staan.
»Zoodra men in de stad dit onheil heeft vernomen
»Dan zie je als uit den grond de architecten komen."

En waarlijk, daar komen loerend twee tegelijk aan en wacht even . . . . . nog een, die de ruïne opvliegt, waarlijk al met 'n schetsboek.

Het zijn de heeren Paneel, Paddenburg en Klos.

Na kennismaking met de assuradeuren — de „principalen" — laten allen zich overhalen 'n programma op te stellen.

Alice, die alles gehoord heeft, wordt door Sambo op 'n denkbeeld gebracht:

(WIJZE: *Duo 2e Bedrijf*, Lili.)
SAMBO.
I say, miss, mag ik jou eens raden,
Gerust, wordt hier maar architect,
Dat vak is niet zoo te versmaden!
ALICE.
Uitstekend! Als 't mijn beurs maar spekt,
Maar . . . . vergt men daarvoor geen examen?
Neen? Nu dan, Sambo, met plezier!
SAMBO.
You need not you daarvoor te schamen,
't Is haast zoo mooi als kruidenier!
Maar één ding moet ik you nog leeren,
Laat ándren werken voor 't gemak!

Hoofdzaak is exploiteeren, exploiteeren!
Exploiteeren is de sleutel van het vak!
. . . . . .

f 5000 wordt als prijs vastgesteld.
De Jury stelt 'n programma op in zes artikelen.

(WIJZE: *Schept vreugde in 't leven!*)
KLOS.
Artikel drie.
Stijl wordt vrijgelaten
Dat nemen wij niet zoo nauw
Maar houdt in de gaten
De aard van het gebouw!
Met dit artikel meenen wij
Dat 't front goed in 't karakter zij
Der binnen-ordonnantie, waarmee het moet harmonieeren.
. . . . . .
Artikel vijf.
. . . . . .
De jury echter heeft het recht
— Zooals ook elk programma zegt —
Om van de uitgetrokken som
Haar kosten te vergoeden.
PADDENBURG, *terzijde.*
't Is toch plezierig
Dat je als jury zoo iets schrijft,
Maar 'k ben nieuwsgierig
Wat er overblijft!
KLOS.
Zesde en laatste Artikel.
Elk plan mag ten slotte
Slechts in lijnen uitgevoerd
— Ja, men wil ons bedotten,
Daar wordt op geloerd! —
Het plan, dat wordt onaangeroerd
Door d'eerst bekroonde uitgevoerd.
En wordt er ook gereclameerd. . . .
Hij krijgt het toch te bouwen!
PADDENBURG, *terzijde.*
Tenzij een ander
't Bouwen wil voor minder geld —
(Dat wordt — heel schrander —
Niet door ons vermeld!)

De „principalen" vinden het programma naar hun wenschen ingericht en . . . . uitgeschreven is de prijsvraag.

Onder de bedrijven door zijn ook de bidder en Ka uit de puinhoopen gehaald.

Nu komen „alle mogelijke en onmogelijke autoriteiten" onder „fanfares" het tooneel op en eindigt het eerste bedrijf met een opwekkende revue, waarin ook Alice met Sambo meecancaneeren.

Het tweede bedrijf stelt een architectenbureau voor. Alice toch, zeker van haar overwinning (reeds in het eerste bedrijf hadden de juryleden zich harer niet ongenegen getoond) heeft in allerijl 'n bureau ingericht en wacht slechts op bekwame teekenaars om spoedig 'n project gereed te hebben.

Een colporteur in bouwkundige werken, Stopno, heeft nauwelijks de lucht gekregen van 'n versch gevestigde architecte, of hij tracht verschillende werken aan haar te „slijten".

Kostelijk werd deze rol van Jood-colporteur gespeeld, en geestig waren de gezegden, hem in den mond gelegd.

ALICE.
»De architectuur heeft veel van een modernen roofstaat!
»Daar doe ik niet aan mee, ik schep uit eigen brein
STOPNO, *ter zijde.*
»Nou, ik zeg niks, awaai! Dat zal er ook naar zijn!

Ons joodje heeft echter bij Alice geen succes en met veel moeite wordt hij door Sambo de deur uitgesmeten.

Met smart wacht ze teekenaars. Er wordt een bordje aan de deur gespijkerd: „Alice Fundament, inventor-architect". Dit helpt, want dra meldt zich iemand aan: Guido, de stemmings-architect.

ALICE.
»Vertel me allereerst eens iets van uw carrière.
GUIDO
»Mijn ouders deden hier een wat'ren-vuur affaire!
Daar werd mijn temperament
»Gevormd, daar werd mijn ziel aan stemming jong gewend,
»En ondanks al 't geklets der klanten, meestal wijven,
»Wist ik als een lentebloem zoo jong en frisch te blijven.
»En wat ik verder deed? 'k Ging school als iedereen,
»Zooals de meeste lui, verveeld' ik me er gemeen,
»Maar toen ik jongling werd, toen voelde ik hier iets kooken,
»Nog heviger dan 't water tehuis bij 't felste stoken.
»'k Was kunstenaar. . . . . .

Na eenigen tijd gewerkt te hebben aan het schoonmaken der rails van de A. O. M., om de eigenschappen van rechte lijnen te doorgronden, ging hij op reis. . . . .

»En toen. . . . . Ik nam geen oogwenk rust
»Ik ging direct op reis, als Tindal, 't was een lust,
»Den »Prix de Rome" verzaakte ik, dat middel is te pover,
»En evenmin verlokte mij de Prix de Hanovre,
»Maar toch stond 'k in beraad, hoe ik mijn weg zou nemen,
»Via Parijs naar Rome of Munchen via Bremen,
»Toen las 'k van *De Opmerker* een heelen jaargang door
»'t Is taai, maar 't gele blad bracht mij in 't rechte spoor.
. . . . . .

Eerst stemming, dàn teekenen.

Moet bijv. een dol. kerk ontworpen worden, dan:

(Wijze: *Uren, dagen, enz.*)
Droevig-koud en wittig-nuchter
't Protestantsche intérieur
En versiering, gierig-schuchter,
Stil-wit, leeg-wit, nergens kleur.

Maar bij een kerk voor 't Leger des Heils gaat het anders, zegt Alice:

(Wijze: *En revenant de la Revue.*)
Halleluja
Leelijke Satan, ga!
En stoor mijn bidden niet door uw kastijding,
Halleluja!
'k Ben zondaar, ladida!
Behoed mijn jeugdig hartje voor verleiding.

Na 'n proefteekening, welke Guido met talent en drift in 'n paar minuten maakt, wordt hij als teekenaar aangenomen. Nog komen anderen en dra staat het bureau gevuld.

Sambo onderhoudt daarbij met de karwats de orde en zingt:

(Wijze: *Schuieren moet je maar!*)
In Apeldoren
Was — doodgeboren —
Voor 't kerkgebouw een heel secuur program.
En de uitverkoren
Zou naar behooren,
't Gebouw ook maken — als 't er kwam!
Zou men de jury niet vertrouwen?
Och, lieve menschen ik *verkeul* het niet,
Ik weet wel wie de kerk zal bouwen
Maar de eerste prijs is 't niet.

Reeds is het project half gereed als gescheld wordt en . . . . het jurylid Klos binnentreedt, in antwoord op het billet-doux, dat hij van Alice ontving.

Na eenige pourparlers, waarbij Alice door haar corset benauwd wordt . . . . . wordt Klos aan het werk gezet ter voltooiing van haar ontwerp.

Weer wordt gescheld, . . . weer een mensch-architect: het is Paneel.

Klos wil weg, doch kan nergens anders terecht dan in een kast, waar hij den raad krijgt zich te zwarten.

Paneel, als voren . . . . . wordt eveneens aan 't werk gezet, totdat . . . . .

nogmaals gescheld, hij fluks een andere kast ingaat en Paddenburg verschijnt, die op zijn beurt verdreven wordt door de binnentredende „principalen", die reeds den geheelen dag de juryleden zochten en, door flauw vermoeden gedreven, bij Alice meer succes verwachten.

Niets ontdekkende en toch gerucht en stemmen hoorende, willen zij onderzoekingen doen en . . . daar verschijnen de juryleden geheel gezwart, als kameraadjes van Sambo, uit de Congo overgekomen om zijn „birthday" te vieren.

In dit costuum worden ze door de assuradeurs niet herkend, zoodat deze gewillig toestemmen om met hen den jaardag van Sambo te vieren door gezamenlijk in vroolijken Engelschen pas te dansen, hetgeen tegelijkertijd het tweede bedrijf afsluit.

Het derde bedrijf stelt het zaaltje voor van A. et A. in het American-Hotel, waarbij de wanden geheel behangen zijn met teekeningen: de ingekomen antwoorden op de prijsvraag. De ingang van het zaaltje — o, jammer — is versperd door 'n reusachtig spinneweb.

De Juryleden die — dank zij de bepaling van het program — zich vrij gevoelen in het maken van oneindige verteeringen, komen „in kennelijken staat" op, doch schrikken voor de spin.

Na een kwartier philosopheerens, loopen ze gearmd de webbe door:

»Zie zoo, nu is 't gebeurd, geen mensch hoeft meer te schromen
»Van heden, meer dan ooit, naar 't zaaltje toe te komen.
PANEEL (op een stoel nedervallende),
»Als ik me niet bedrieg, dan heb 'k hem aardig staan
»Dat laatste glaasje kummel, dat heeft het me gedaan!
KLOS (tot den souffleur)
»Ik wou, dat ik altijd maar als Jury mocht fungeeren,
»Het werk, nou ja . . . . die boel! De hoofdzaak is dineeren.
»Vooral met zoo'n bepaling, als nu, in dit program
»'K dacht dat er aan het faiven volstrekt geen einde kwam.
PADDENBURG (dronkemansgebed)
»Ik merk alleen maar op, dat zal me wel vergund zijn,
»De ons toevertrouwde kas zal aardig wat gedund zijn!

Het blijkt dat verscheidene plannen zoek zijn.

»In Gods naam (zegt Klos) weg is weg! op zolder te gaan zoeken
»Zooals bij Arti laatst, dat zou ik mooi vervl. . . . . .

De Jury zal na eenig wikken en wegen tot stemmen overgaan.

Sterk in hun juryschap zingen zij:

(Wijze: *Carneval de Venise.*)
Als van de ontworpen plannen
Eén uitmunt bovenal,
Maar de architect geen vriend is
Dan krijgt ie niemendal:
Dan zeggen we (dat 's het eenvoudigst):
»De begrooting deugt geen biet!"
Want 'n mensch kan zich wel eens vergissen,
Maar 'n jury vergist zich niet.

Laat nimmer je verleiden
Door perspectief of kleur,
Maar let op de verhouding,
De maat van raam en deur!
Dat morsen met verf, 't kan niet missen,
Dat stort ons in 't verderf —
Want 'n mensch kan zich wel eens vergissen,
Maar 'n jurylid geeft niet om verf!

Voor het stemmen wordt over het rapport gediscussieerd.

.... »Paneel, pas toch maar op, en zeg geen stommiteiten
»Want anders hoor je dat je leven lang verwijten...
»En dan artikelen zoo hatelijk als 't maar kan!
PANEEL.
»Daar trekken we ons geen sikkepit van an!
. . . . . .

Het is een stemmerij met hindernissen.

Geen stembureau, geen hoed.... met hun drieën gaan zij in American-Hotel 'n hoed zoeken.

Intusschen komt 'n vroolijk gezelschap binnen, 'n representatie van het gemaskerd feest van A. et A. dat niet doorgegaan is:

Wij houden veel, wij houden veel, van een gemaskerd balletje
van een gemaskerd balletje
kerd balletje.

Terwijl dit vroolijk gezelschap plaats neemt, komt de Jury terug met den langgezochten hoed en verzoekt Guido 't stembureau waar te nemen.

De drie heeren werpen hunne briefjes in den hoed en Guido:

»Luistert nu allen toe.... Ik ga de briefjes lezen
»Beef niet.... mijn hand.... beef niet! wij moeten 't ergste vreezen!
»Het eerste: Zier'niska'; en 't tweede: Zier'niska
»En 't derde: dito dito....

De Juryleden staren elkander aan, wát? leest men in hun blikken; wát, heb jij ook op haár gestemd en... jij ook al?...

Alice komt binnen; hoera! ik ben bekroond, hoera! „Sambo, ik dank je wel! Je bent een gladde vent!"

Onder de aanwezigen, waaronder concurrenten, heerscht eenig misnoegen: Wát, 'n vrouw, die den prijs wint...

Alice bewijst dat geen artikel van het program de vrouw uitsluit en eischt nu ook haar belooning.

De Jury overhandigt haar een diploom, doch zij verlangt haar prijs: „wat heb je aan die prenten?"

Waarop Paneel:

»Welnu vergun mij dan dat ik dezen envelop,
Als stoffelijk eerbewijs, u in de handen stop!" —

Alice — blijk gevende van routine — ziet den inhoud na en . . .

»Wat zie ik? Negen stuivers! De duivel zal je halen
'k Ben toch eerlijk bekroond!"

Volgt een heftig tooneel tusschen Alice en Sambo met de Juryleden.

Alice eischt haar geld, doch Paddenburg brengt haar aan het verstand:

»Wij hebben doodgewoon van 't recht gebruik gemaakt
Dat ons 't programma geeft; zoo is het opgemaakt."

De Jury heeft het recht, zooals ook elk programma zegt, om van de uitgetrokken som de onkosten te vergoeden — u ziet dus dat alles eerlijk in zijn werk is gegaan.

Algemeen is nu de ontevredenheid. Daar brengt een brief nog het bericht dat de heeren principalen, onze soliede assuradeurs der onmogelijke maatschappijen, naar Transvaal zijn vertrokken.

»Wanneer je heel hard loopt, dan kun je aan 't strand misschien
Het puntje van hun neus nog in de verte zien."

De verstoring echter is te groot om van langen duur te zijn. Er volgt een natuurlijke reactie, geholpen door de schitterende partij, die zich voor Alice op het laatste oogenblik voordoet in de gedaante van haar schuldeischer Hommel, die reeds sedert lang haar om *f* 5000 lastig viel en nu, door haar bekoorlijkheden overstelpt, den schuldbrief vernietigt en zich voor altijd haren schuldenaar verklaart. Voegt men hierbij de vroolijkheid van Sambo, die van „mevrouw" vergunning verkrijgt tot voortzetting harer vroegere zaken, den goeden luim der langzamerhand ontdooide Juryleden, die bij Alice's voorspoed geen critieken over hun correcte handelingen te duchten hebben en de philosophie van den stemmingsarchitect Guido, qui rit pour ne pas être obligé de pleurer, dan is het geen wonder dat deze het uitzingt:

(WIJZE: *la grosse caisse sentimentale.*)
Blijft eventjes nog hier!
Nu heb ik weer plezier:
Het vak is toch zoo mooi,
Want zelden sterf je op stroo.
Je teekent maar met vreugd
En zoo vervliegt je jeugd,
En ben je oud en zwak
Dan zegen je het vak.

Ja, een kunstenaar
Dat is een handelaar
In slechte geesteswaar
Een sloomeduikelaar!
Hij gaat vroeg naar bed,
Gedraagt zich altijd net —
Ja, somtijds zie je'm wel...
Maar dat 's van pret!
Koon.
Een architect
Die niet direct
Van nijd en broodsgebrek verrekt...
Zoo iets verwekt
Een diep respect
Wanneer het iemands aandacht trekt!

Het stuk was één succes. Ook de belangstelling was buitengewoon. De groote zaal van Stroucken was propvol en menigeen, die wat laat kwam, moest zich met een onmogelijk plaatsje tevreden stellen.

Menigmaal werd er uitgeproest van lachen, wanneer deze of gene een lustige zet deed op beurs, brandweer, kindervoeding, Warmoesstraatsche bierknijpen of architecten-fieber, en niet zonder succes werden enkele „bon mots" toegevoegd, die door 'n gelukkig of ongelukkig werk daartoe aanleiding gaven.

Alle relief uit den laatsten tijd passeerde de revue en — uitgezonderd de bouwpolitie, die het waarschijnlijk te bont gemaakt heeft — werd weinig onverrekend gelaten, dat op het schuldbriefje stond.

Dank zij de geestdriftvolle samenwerking der acteurs, slaagde de Prijsvraag uitstekend.

Geen wonder dus, dat men na afloop met warmte een ovatie bracht aan den auteur, den heer Reijding, door het aanbieden van een krans en uitbundige bravo's.

Ook de vervaardigers der decoraties wenschte men te zien en hulde te brengen, doch tot ons leedwezen werd aan het aanhoudend geroep van Hendrickx! Hendrickx! Delin! door deze geen gehoor gegeven en ging de ovatie over in een goede-wil-vertooning.

Gaandeweg vertrok nu een deel der toeschouwers. Een groot deel echter bleef nog om in de bijzaal van Stroucken de gezelligheid voort te zetten.

Hier werd de groote dosis verplichting aan de medewerkers in woorden gebracht.

Nogmaals hulde aan den heer Reijding, die de gelegenheid te baat nam een deel dezer hulde over te brengen op zijn mede-samensteller, den heer Karel Muller — en nu ontsnapten ook de heeren Hendrickx en Prosper Delin niet aan de hun toegedachte huldebetuigingen voor nos 9, 11 en 13, met daarbij behoorende coulissen en „fonds."

Ook Alice Fundament, de inventor en architecte, de uitstekende Francillon, de cancaneerende gratie van zooeven, maar nú zonder tâche de beauté, peignoir en golvend goudhaar, zonder relief en rose kousen, niet meer aan de charmante Alice, maar aan den heer Frans Boersma, leerling der tooneelschool, werd de meeste waardeering betoond voor zijn uitmuntend spel. Uit was het met de reputatie van den professor, die niet lang te voren op het tooneel Alice stoutweg rangschikte onder de „zoogdieren van het vrouwelijk geslacht!"

Een telegram bracht bericht dat de President, de heer Jan Springer, door omstandigheden buiten zijn wil, verhinderd was geworden uit Londen over te komen. Hoewel dit bejammerende, moet men toch erkennen dat het gemis van den President verzacht werd door het aanwezig zijn van den Vice-president, den heer Ingenohl, die op uitmuntende wijs des heeren Springer's functiën vervulde.

Laat werd het, en nog steeds ruischten welsprekende woorden door de zaal; 'n hulde aan Ko Springer, aan David Koning en zijn corps, aan de commissarissen, aan den regisseur, aan Soltze (Mozes), leerling der tooneelschool en aan vele anderen. Allen hadden den wensch — die ook hier en daar uitgesproken werd en weerklank vond — dat *de Prijsvraag* nogmaals gespeeld moge worden, maar dan mét dames.

K.

(A. et A.) VRAAGBUS.

In de vraagbus werd voor eenigen tijd de volgende vraag gevonden:

Tot welken graad en in hoeverre tijd kan iemand (bouwkundig opzichter, 21 jaar) opklimmen bij het corps der genie, wanneer hij nu bij dit corps dienstneemt? Welken weg moet hij inslaan?

Met de beantwoording dezer vraag heeft zich welwillend belast de heer H. Wenckebach, officier der genie te Utrecht. Het antwoord luidt als volgt:

De persoon in quaestie kan tweeërlei richting inslaan: óf als *tijdelijk burger-opzichter* bij de werken der Genie in dienst treden, óf de geheele opleiding tot *opzichter van fortificatiën* (d. i. eene militaire functie) doormaken.

Uit de vraag is mij niet geheel duidelijk, wat de vrager bedoelt. Voor *eerstgenoemde betrekking* wende hij zich tot een eerstaanwezend ingenieur der genie in een der vele standplaatsen, wellicht ook tot den inspecteur der genie (generaal Kromhout). Als er dan personeel noodig is en goede getuigschriften kunnen worden overgelegd, kan hij wellicht eene aanstelling als tijdelijk opzichter verkrijgen.

Om *opzichter van fortificatiën* te worden, moet de persoon in quaestie zich aanmelden bij het korps genietroepen, waar hij dan eenvoudig als vrijwilliger wordt ingedeeld en achtereenvolgens de verschillende graden moet doorloopen. Een denkbeeld van den duur van eene dergelijke opleiding kan de volgende opgave geven:

Indiensttreding	stel 1 Mei 1891.
1 October 1891	op de korpsschool,
1 April 1892	geniesoldaat 1e klasse,
1 October 1893	weder op school,
1 April 1894	korporaal,
1 October 1895	weder op school,
1 April 1896	sergeant,
1 October 1896	op den opzichterscursus, die drie jaren duurt,
1 April 1899	opzichter van fortificatiën.

Een en ander natuurlijk als behoorlijk aan de vereischte examens wordt voldaan.

Verder opklimming in rang volgens de ranglijst van opzichter 3e klasse tot 2e en 1e klasse en hoofdopzichter van fortificatiën, naarmate de ontstane vacatures.

HET KINDERZIEKENHUIS TE 'S-GRAVENHAGE.

Trots de door den sneeuwstorm als in een modderpoel herschapen straten, waren tal van daartoe uitgenoodigde dames in een der met groen en bloemen versierde bovenzalen van het kinderziekenhuis vereenigd om tegenwoordig te zijn bij de inwijding van dit zoo hoogst nuttige en niet minder sierlijk opgetrokken gebouw. Gebrek aan ruimte was zelfs oorzaak dat enkele heeren — in vergelijk met de dames was hun aantal gering — zich moesten vergenoegen met een staanplaats in de vestibule en de aan de zaal grenzende veranda's.

Om of in de onmiddellijke nabijheid van de bestuurstafel merkten wij op de heeren Mr. C. J. E. Graaf van Bijlandt, pres., Br. A. C. Bentinck, vice-pres., W. J. M. de Bas, secr.-penningm., Dr. H. J. Vinkhuijzen en Jhr. Mr. G. de Bosch Kemper, leden, mejuffr. A. J. S. van Deinse, directrice, Dr. D. L. van Welij, geneesh.-direct., Br. H. N. C. van Tuyl van Serooskerken, voorz. van de Sophia-stichting, A. L. van Gendt, arch. te Amsterdam en ontwerper, C. J. G. van Hoogstraten, predikant, bestuursleden van de Vereen. Israël en Oranje, benevens vele medici, waaronder Dr. de Monchy uit Rotterdam, stichter van het kinderziekenhuis aldaar.

Nadat de Voorzitter van het bestuur de bijeenkomst met een hartelijk woord van welkom had geopend, deed hij voorlezing van een namens H. M. de Koningin-Regentes ingekomen schrijven, waarin H. M. dank betuigde voor de mededeeling van de voorgenomen inwijding en hare beste wenschen uitsprak voor de stichting van dit tehuis voor lijdende kinderen.

Spreker was overtuigd in den geest van de aanwezigen te handelen door hulde te brengen aan dit blijk van vorstelijke belangstelling.

Nog geen jaar geleden, 23 April 1890, werd de eerste steen gelegd en thans reeds was men in staat dit schoone gebouw, dat den ontwerper en bouwmeester tot eere strekt, in gebruik te nemen. Eere Mr. J. Jochems, wiens buitengewone offervaardigheid in deze vergadering geprezen moet worden; eere aan allen, die een steentje hebben bijgedragen tot verwezenlijking van de geschepte illusiën.

De zorgen, die het bestuur wachtten, waren grooter geworden in dezelfde evenredigheid als het vorig gebouw tot dit, maar bij vertrouwde op steun en sympathie, opdat de jeugdige stichting een sieraad der Residentie zou worden en blijven. De heer Van Bylandt eindigde met den vurigen wensch, dat zoowel door directrice, geneesheeren als zusters de hun te wachten staande omvangrijke taak met blijmoedigheid zou worden aanvaard.

Hierna nam de geneesheer-directeur Dr. van Welij het woord, om er op te wijzen hoe nu 5 jaar geleden een klein gebouw met 6 bedden en 1 wieg tot kinderziekenhuis werd ingericht en hoe zich van lieverlede de behoefte aan uitbreiding had doen gevoelen. Uitvoerig sprak hij over den uitstekenden toestand waarin het hospitaal-wezen in de middeneeuwen zich bevond, om er vervolgens op te wijzen hoe het met de hervorming tot verval was gekomen, om feitelijk eerst in de tweede helft van deze eeuw tot een tijdperk van bloei te geraken. In het algemeen wees hij ten slotte op de groote beteekenis, die goed ingerichte ziekenhuizen voor kinderen, ook uit een sociaal oogpunt, hebben.

Nadat nog Ds. van Hoogstraten het woord had gevoerd om met een gebed te eindigen, sloot de Voorzitter onder dankbetuiging de bijeenkomst en werd het gebouw in oogenschouw genomen.

De hoofdingang van het gebouw is in de Laan-van-Meerdervoort. Door de ruime marmeren vestibule binnentredende, vindt men ter rechterzijde een vertrek voor den geneesheer-directeur.

Met een in- en uitgang heeft dit vertrek gemeenschap met een flink lokaal, dat uitsluitend bestemd is voor de bezoekers van de polikliniek. Voor deze raadvroekers is een afzonderlijke ingang in de Tasmanstraat.

Tegenover deze beide vertrekken vindt men de linnenkamer, die gemeenschap heeft met het aangrenzend mangelvertrek. Een magazijn voor kleedingstukken en ondergoed en een badkamer voor de kleinen die vniet" worden opgenomen, vormen met de trap, deszen vleugel van het gebouw.

Ter linkerzijde vindt men de kamer van de directrice en de huiskamer van de zusters.

Daar tegenover valt ons oog op de zeldzaam fraaie keuken met een als warmwaterstoof ingerichte aanrechttafel en op de provisiekamer met dito kelder.

Een breede corridor brengt ons naar de aan weerszijden gelegen ziekenzalen, geschikt tot opname van een achttal jeugdige patiënten.

Deze vertrekken hebben gemeenschap met een ruime overdekte en met glas gesloten veranda, die evenals de ziekenzalen op het zuiden is gelegen. Een in de onmiddellijke nabijheid geplaatste dienstrap — tevens noodtrap in geval van brand — een badkamer, dink gevulde kast met speelgoed, bijkeuken en kelder ingang vormen het benedengedeelte.

Boven aan de zijde van de Laan-van-Meerdervoort, vinden wij de operatie-kamer met een metalen tafel voor chirurgische kunstbewerkingen, waarvan de constructie geheel nieuw en ingenieus is. Naast de operatiekamer ligt de verbandzaal; de doelmatige glazen kasten bevatten alle denkbare instrumenten en verdere benoodigdheden.

Behalve twee ziekenzalen met veranda, op dezelfde wijze ingericht als beneden, treffen wij er drie klassenkamertjes aan

voor één of twee kinderen, benevens twee isoleerkamertjes voor hen die, hoewel niet aan besmettelijke ziekte lijdende, in verzaamheid dienen verpleegd te worden.

Voorts vindt men op deze verdieping, de slaapkamer voor de directrice, een bestuurskamer en kamertje voor de huishoudster. Een badkamer, zijkeuken en laboratorium zijn mede niet vergeten.

Op de tweede verdieping zijn acht slaapzaaltjes voor de zusters aangebracht en een bodenkamer, verder een beddenmagazijn en bergplaats voor reserve-meubelen, een kamertje met de warmwater-reservoirs, dat tevens dient om, op rekken, desgevorderd goederen en verbanden spoedig te drogen en te verwarmen, terwijl de overschietende ruimte tot zolder is ingericht.

Aan het einde van den tuin, die het geheele hoofdgebouw omgeeft, vindt men twee aan elkander gebouwde maar niettemin volkomen gescheiden gebouwen voor jeugdige lijders aan besmettelijke ziekten.

Elk dezer barakken bevat twee zaaltjes, een kamer voor de verpleegster en een badkamer, bijkeuken en magazijntje, terwijl met het oog op de speciale bestemming voor croup- en diphteritis-lijders ook zorg is gedragen voor de aanwezigheid van een operatiekamer.

Onnoodig hier bij te voegen dat een afzonderlijk gebouwtje is ingericht voor sectie-kamer en lijkenhuisje; dat voor een waschhok is zorg gedragen en dat de ruime in vakken verdeelde kelders tot verschillende doeleinden zijn ingericht.

De Residentie is dan ook eene inrichting rijker gewoorden, die eenig in haar soort mag heeten.

Wij wijzen o. a. op de uitstekende centrale verwarming, op de ventilatie door glasjaloezieen in het wachtlokaal en op de groote zorg aan die ventilatie besteed in de ziekenzalen, alwaar de ramen van eene geheel nieuwe constructie zijn. De muren aldaar zijn zonder rechte hoeken afgewerkt en de vloeren van Amerikaansch grenenhout vervaardigd; alles tot bevordering van de zindelijkheid en in overeenstemming met de nieuwste ontdekkingen op bacteriologisch gebied.

Met het oog op de zindelijkheid wenschen wij nog te wijzen op de op beide verdiepingen aangebrachte kokers, waardoor het vuil linnengoed in bakken in den kelder terecht komt.

Voor de telephonische verbinding is mede op uitgebreide en doelmatige wijze zorg gedragen terwijl brandkranen en de noodige bluschmiddelen op alle verdiepingen aanwezig zijn.

Sierlijke ledekantjes, wiegen en couveuses, een stoeltje, waschen nachttafeltje bij elk bedje, genummerde couverts en servetjes, ricten- en houten fauteuiltjes, geven aan het geheel groote aantrekkelijkheid.

Volmondig verklaren wij dan ook dat zoowel met de eischen van wetenschap en hygiëne als met de eigenaardige behoeften der kleine lijders en lijderessen, die hier verzorgd zullen worden, rekening is gehouden.

's-Gravenhage 10 Maart '91.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

Vergadering van Donderdag 5 Maart 1891.

De Voorzitter opende de vergadering en nadat de notulen onveranderd waren goedgekeurd, werden 4 candidaten tot lid der Vereeniging aangenomen.

Als spreker voor deze avond trad op de heer Henri Evers, President der Vereeniging, die in aansluiting met de vorige lezing de »Compositie in de Bouwkunst", als vierde voordracht over »Moderne Bouwkunst" gekozen had.

Waar spreker in zijne vorige voordracht de kolom als onderdeel bij de toepassing van versieringsmotieven in den gevel besproken heeft, wenscht hij dit thans te doen als *domineerend motief* in den gevel. Hij geeft ons hiertoe eene schets van het karakter en de uitdrukking der kolom en bezet dienvolgens de bouwkunst van den ernstigen monumentalen kant. Als stamschepper noemt hij Palladio, die ons dit bij voorkeur in de Italiaansche paleizen met hun statig karakter te zien geeft. Van Italië uit vond dit type zijn weg door alle landen van Europa, zoodat wij dit allereerst in de Fransche kunst zien weergegeven in de schoone façaden van het Cour d'honneur in Versailles, ten tijde van Louis XIII, de gedeelten van het Louvre, door Perrault en Ducereau ontworpen; verder het Palais Royal en Trianon, uit den tijd van Louis XVI, en tal van andere.

De geheele Barokperiode in Duitschland, door den luister van het Fransche hof aangetrokken, kenmerkt hare dikwerf geniale scheppingen door dit hoofdmotief. Als hoofdmannen noemt spreker Fischer v. Erlach in Weenen en Schlüter in Berlijn.

In Holland kunnen wij wijzen op het Trippenhuis en Felix-Meritis te Amsterdam en het Mauritshuis in Den Haag.

Ook in de moderne architectuur wordt dit motief veelvuldig toegepast, zoowel in de monumentale als burgerlijke bouwkunst. Vooral in stadswoonhuizen, waar het groot aantal verdiepingen tot eentonigheid en verveling aanleiding kan geven, wordt dit motief gebruikt, waardoor aan het geheel eene duidelijke teekening en indruk wordt verschaft.

Tot staving hiervan haalt spreker eenige scheppingen aan uit de Belgische architectuur van den genialen architect Henri Beyart. Allereerst in het huis »Hier is 't in den Kater en de Kat" te Brussel, waar wij eene grootsche gedachte in een kleinen gevel weervinden zonder een enkel oogenblik het karakter van *woonhuis* uit het oog te verliezen. De moeilijkheid in deze toepassing bestaat in het behouden van de *eenheid der schaal*, trots de grootere afmetingen van de in groote lijnen geteekende ordonnantie tot de overige onderdeelen, daar het *vouloir faire du monument* in een woonhuis evenmin te laken valt als de zoutelooze opeenstapeling van verdiepingen *zonder* hoofdgedachte. Vervolgens toont spreker aan, hoe deze klippen in den bewusten gevel met talent zijn vermeden en het geheel rationeel uit den plattegrond voortkomt; hij wijst op de goede verhouding der pijlers tot de raambreedten en hunne optische versmalling door de taktvolle detailleering enz. Hij resumeert dat dit bouwwerk, ook met het oog op de lastige opgave (het geheel beslaat slechts 60 M² oppervlak) zoowel wat de indeeling als den gevel betreft, een kunstwerk mag genoemd worden.

Als van zelve komt hij bij de bespreking van een en ander tot de beteekenis van de aslijn in een gevel en definieert deze als het natuurlijke rustpunt voor het oog. Haar accent geeft duidelijkheid, reden waarom sprekende motieven bij voorkeur in deze lijn geplaatst moeten worden.

Wel is waar heeft men echter dikwijls te kampen met bezwaren van practischen aard, en spreker noemt als voorbeelden hoe de artistieke indruk van het geheel in weerwil van deze bezwaren *toch* verkregen kan worden, een heerenhuis te Namen en de schoone »Banque Nationale" d'Anvers, beide van genoemden architect en beide met toepassing van eene dominceerende pilaster-ordonnantie. In beginsel komt de behandeling bij het bestrijden van dergelijke moeilijkheden erop neer, een krachtige teekening van den buitenomtrek en van de dominceerende pilasters te verkrijgen en eene ondergeschikte behandeling van den middendam, waardoor het rustige aanzien verzekerd wordt. Bij afwezigheid van dergelijk dominceerend motief moet de uitdrukking in den middendam zelf gezocht worden en in dit geval kan het plaatsen van den schoorsteen tusschen twee ramen en het zichtbaar teekenen ervan in den gevel, een omgemcht middel zijn. Als type hiervan wordt aangehaald het hoekpaviljoen van het Louvre van Lefeul, de gevel op de Parijsche tentoonstelling 1878 van Jaulet, de villa's van IJsendijck enz.

Ook de invloed van de aslijn bij de inwendige versiering is van groote beteekenis op de duidelijkheid en op den schoonen indruk van het geheele aanzien. De plaatsing van hoofdmotieven als schoorsteen, ramen, gaskroon, tafel, enz. in het midden van den wand of het vertrek, concentreert de attentie en is rationeel, omdat de bestemming hier vooral tot haar recht komt. De zwarigheden, door de indeeling dikwijls ontstaan, zijn oorzaak dat ook hiervan meermalen moet worden afgeweken en is het de taak van den architect de schoonst mogelijke oplossing te vinden en den indruk van het geheel er niet onder te doen lijden. Spreker behandelt hiertoe eenige voorbeelden als: het Loggia Palais Serrari te Genua, een wand van een der kamers in het paleis te Fontainebleau, eene karaktervolle vestibule van het station te Doornik van Beyart en zoovele anderen.

Spreker betreurde 't, dat hij de indeeling van den plattegrond van het Rijksmuseum te Amsterdam niet meer rekening met deze eerste schoonheidswet is gehouden. Zijns inziens is hier gemis aan schoone perspectiefbeelden, die den blik boeien en de attentie steeds hooger spannen, die onder het voortgaan reeds doen voelen wat ons wacht en alzoo de indrukken harmonieus en zonder schril contrast geleidelijk uit elkaar ontwikkelen.

Diensvolgens wijst hij op den volgens zijne meening twijfelachtigen indruk van vestibule en trap door de verplaatsing der gezichtsas, waardoor twee gedeeltelijke perspectiefbeelden zich vertoonen ter linker en rechterzijde langs den afsluitenden trappijler. Het oog twijfelt hierdoor, verwart en de indruk van de groote ruimte gaat verloren.

Insgelijks is het geval met de twee trapramen zelve; de scheeve plaatsing van den hoofdingang tot de groote voorhalle, de toegang van deze tot de kleine kabinetten, de toegang tot de groote voorzalen en hoekzalen en tot de binnenplaats. Al deze ruimten, waar het decoratief talent met zooveel tact zich in schoone vlakversieringen uit, *missen* dit eerste architectonische vereischte. De groote ceremaal en de Rembrandtszaal maken hierop slechts eene schoone uitzondering door haren welladigen *stimmungsvollen* indruk.

Onder uitbundige toejuichingen verliet hierop spreker het gestoelte en werd hem door den Vice-voorzitter oprechte hulde gebracht; terugwijzende op de reeds vroeger geuite onduhbelzinnige blijken van groote belangstelling, die de heer Evers bij zijne voordrachten steeds mocht ondervinden, hoopte spreker nog menigmaal in de gelegenheid te zijn aan de hand van dergelijke mannen te mogen leeren.

Door den Voorzitter werd medegedeeld dat het Bestuur van de leden schriftelijk inzendingen verwachtte tot het doen eener keuze voor de uitschrijving eener prijsvraag, waarna de vergadering gesloten werd.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van Woensdag 11 Maart 1891.

Na lezing der notulen van de voorgaande vergadering wordt melding gemaakt van de volgende ingekomen stukken:

a. een schrijven van de heeren Dobbe & Co, te 's-Hage, fabrikanten van compositieverf;

b. een schrijven van het Bestuur van het Departement van Nijverheid, meldende dat tot leden van de commissie voor de behandeling der door de Gemeente voorgenomen onteigening in Klarendal zijn benoemd de heeren: Van Geuns, Baron v. d. Feltz en B. P. de Waal.

c. Programma van de door de Afdeeling 's-Gravenhage uitgeschreven prijsvraag: de ingang voor een buitenplaats met portierswoning.

d. Een schrijven van den heer Berghuis, waarin hij kennis geeft, door omstandigheden genoodzaakt te zijn als lid van het Bestuur der Afdeeling te bedanken. In zijn plaats wordt gekozen de heer W. G. Lensink.

Daarna komt aan de orde de benoeming van drie leden voor de vereenigde commissie in zake »arbeiderswoningen" in Klarendal, en hiertoe worden gekozen de heeren Freem, Bosch en W. A. Lensink. De Secretaris leest vervolgens het jaarverslag, waarin over de weinige ambitie der leden wordt geklaagd en de wensch uitgesproken dat hierin verandering zal komen

De heer Scheltema geeft nu de aangekondigde voordracht »Reisindrukken van Mainz, Heidelberg, Straatsburg, Trier enz." door tal van afbeeldingen en photographieen toegelicht. Spreker geeft in onderhoudenden vorm de indrukken weer, en deelt bezienswaardigheden mede van verschillende door hem bezochte steden, welke voordracht door de leden met belangstelling werd aangehoord, maar door het vergevorderde uur niet kon worden geëindigd, zoodat op eene volgende vergadering het vervolg zal worden behandeld.

Van de heeren Bosch, Berghuis en Freem is een schrijven ingekomen, dat voorgelezen, maar waarvan de behandeling wegens het vergevorderde uur uitgesteld werd. Dit schrijven is van den volgenden inhoud:

Aan
het Bestuur van de Afdeeling van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Arnhem.

Mijne Heeren!

In de *Arnhemsche Courant* van 9 Maart j.l. (eerste bijvoegsel) komt als toelichting op een vroeger vermeld bericht aangaande het examen voor opzichter bij den Rijks-waterstaat het volgende voor:

»Naar aanleiding van het dezer dagen door verschillende bladen vermelde als zouden zich voor één plaats als opzichter bij den Rijks-waterstaat 50 sollicitanten hebben opgegeven, diene het volgende ter aanvulling: Hoewel er op het oogenblik werkelijk slechts één vacature is, vallen de zes eerste nommers van het examen in de termen voor eene benoeming, zoodat nommer 1 onmiddellijk kan worden aangesteld, terwijl de vijf anderen naar volgorde eene plaatsing tegemoet kunnen zien. Niet allen is het evenwel te doen om opzichter bij 's Rijks-waterstaat te worden; integendeel zijn er onder de opgeroepenen velen, die slechts trachten naar het diploma wegens voldoend afgelegd examen als zoodanig, hetgeen wordt uitgereikt aan allen, welke aan de gestelde eischen beantwoorden. Al hebben ze dan niet te Delft gestudeerd, toch kunnen zij door dit diploma de bewijzen leveren van bekwaamheid in de architectuur, waterbouwkunde, landmeetkunde, het waterpassen, de stoomwerktuigkunde en wiskunst. De bedrevenheid in alle deze vakken is een onmisbaar vereischte om als architect te kunnen optreden, en waar men voor deze positie bij een belangrijk werk heeft te kiezen tusschen al- en niet gediplomeerden, zullen eerstgenoemden natuurlijkerwijze in den regel de voorkeur genieten. Men heeft hierdoor een zekeren waarborg tegenover hen, die zonder in het bezit te hebben kunnen komen van het radicaal als ingenieur of oprichter, zich toch vestigden als architecten, en daarvoor later onbekwaam bleken" enz.

Ondergeteekenden meenen dat het op den weg der Afdeeling ligt, in dezelfde courant tegen de in dit stuk gedane onware voorstellingen op te komen, en het publiek daaromtrent in te lichten, en doen daartoe een voorstel.

Niets toch is onjuister dan de bewering dat door dit examen de bewijzen worden geleverd van bekwaamheid in *architectuur*, daar absoluut geen kennis van *architectuur* wordt geëischt, maar slechts de gewone bouwkundige constructiën, die elk onderbaas of timmerman dient te kennen (zie het programma).

Wat bouwkunst aangaat, wordt alleen gevraagd algemeene inrichting van eene zeer eenvoudige woning of keet, zoo van hout als van steen (zie programma XV, lid 6). Voor wisen werktuigkunde worden vereischt de eerste beginselen, zooals men die ongeveer op een burgeravondschool onderwijst.

De vergelijking van de studie te Delft met het opzichtersexamen is dus louter onzin, en beleedigend voor den architect, 't zij dan gediplomeerd of niet.

De verdere tirade in bedoeld stuk, dat bij een belangrijk bouwwerk opzichters van den Waterstaat de voorkeur zullen genieten boven de zoogenaamde niet gediplomeerde architecten, is te dwaas om te weerleggen, en waarschijnlijk uit de pen gevloeid van iemand, die of niet 't minste begrip heeft van architectuur of met het examenprogramma voor waterstaatsopzichter volkomen onbekend is.

Ondergeteekenden betuigen hun leedwezen dat zij door geldige redenen de vergadering niet kunnen bezoeken om deze zaak moedelig te behandelen.

Arnhem, 10 Maart 1891.

V. G. A. Bosch, bouwk.-ingenieur.
Berghuis, dir. Ambachtsschool.
A. R. Freem, architect.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Gecombineerde vergadering van het Departement Leiden der Maatsch. tot bev. van Nijverheid en der Afdeeling op 11 Maart.

Waren in de afdeeling steeds stemmen opgegaan om den phonograaf te hooren, ditzelfde was ook geschied in Nijverheid. Door samenwerking van beide besturen, konden ruim honderd leden kennis maken met den nieuwsten phonograaf van Edison.

De heer Dr. D. de Loos, Voorzitter van Nijverheid, opende de vergadering, zette het feit der gecombineerde vergadering uiteen en deelde mede dat Dr. W. Kapteijn uit Amsterdam, eerst het een en ander in populairen vorm over het geluid zou ten beste geven, en vervolgens door lichtbeelden het gesprokene toe te lichten, om ten slotte de phonograaf voor zich zelve te doen spreken.

Het woord aan den spreker gevende, ving deze aan met den welbekenden proppenschieter uit onze jongelingsjaren in herinnering te brengen; door de lucht in de buis samen te persen, schiet de stop er met een knal af, de samengeperste lucht komt als een bal uit de buis, verplaatst zich in de naastbijzijnden luchtdeelen en bereikt daarna het oor. De golvingen werden ons op groote schaal door eene graphische voorstelling verduidelijkt.

Eene toelichting bij het op zeer groote schaal geteekende oor, met trommelvlies, enz. geeft ons aan hoe we tot het bewustzijn van het geluid komen.

Een stemvork in trilling gebracht brengt een toon voort; geeft hij C aan, dan heeft men 264 trillingen in de seconde; het octaaf daarvan heeft er 528. Deze trillingen kunnen allen gemeten worden, wat door den spreker wederom aanschouwelijk werd voorgesteld door een koperen staaf in trilling te brengen, en nadat een penseel met inkt daarvan was verboden, een stuk papier erlangs heen te schuiven.

Na de pauze vertoonde spreker met kalklicht op een scherm een aantal photographieen van de toepassingen van den phonograaf om ten slotte het toestel zelf te laten zien; het kistje, waarin het toestel zit, is in twee afdeelingen gesplitst, waarvan de een een electrische motor bevat en de andere een as, waarom een koperen cilinder, die bekleed is met een cilinder van was. Boven die rol bevindt zich een glazen plaatje, waaronder een fijn hol mesje bevestigd is. Door geluid te maken gaat het plaatje trillen, het mesje komt in beweging en de geluidsgolvingen worden op de in beweging zijnde glasrol aangeteekend.

Wil men na het geluid terug hebben, dan verwisselt men het mesje door een met ronden kop voorziene naald, brengt de rol in beweging en de naald zal de golvingen volgen, daardoor het plaatje doen trillen en alzoo het geluid, hoewel iets minder sterk, teruggeven.

Een in de zaal aanwezige pisttonnist blies een paar muzieknommers voor den trechter van den phonograaf, en na eenige oogenblikken wachtens, nadat het mesje was verwisseld, kregen wij de melodieen door de geheel zaal zeer goed hoorbaar terug.

Nog meer stukken werden nu achtereenvolgens ten gehoore gebracht, onder den naam van sterke records; de zwakkere records, als solostemmen en voordrachten, konden bij zestallen tegelijk vernomen worden, door de aan het toestel verbonden gutta-percha buizen aan de ooren te plaatsen.

Deze hoogst interessante voordracht, die aan duidelijkheid van toelichting niets te wenschen overliet, werd luide toegejuicht en zeer zeker was het woord van dank, den heer Dr. Kapteyn gebracht, wel verdiend.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Evenals de Fransche schilders zullen ook de architecten zich onthouden van deelneming aan de internationale kunsttentoonstelling te Berlijn.

De heer Charles Garnier, die als president van de *Société centrale des architectes français* den 25ste Februari zijn medewerking beloofde om de Fransche architecten te doen exposeeren, schreef twee dagen later, dat de inmiddels veranderde politieke toestanden veel belemmering zullen opleveren voor de deelneming zijner landgenooten, zoodat het te voorzien is, dat de Fransche afdeeling architectuur zeer onbeteekenend zijn zal.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Naar aanleiding van de brochure van den heer De Stuers over de landsgebouwen heeft de Minister van binnenlandsche zaken eene circulaire aan de hoofden der Afdeelingen van zijn Departement gericht, waarbij de Minister zijne afkeuring uitspreekt over de wijze, waarop door den heer De Stuers gebruik is gemaakt van stukken, hem alleen als ambtenaar ten dienste staande.

— Het uitvoerend comité der internationale sporttentoonstelling te Scheveningen heeft zich tot den Gemeenteraad gewend met het verzoek om van de voor 1891 verleende vergunningen gebruik te mogen maken in 1892, daar het voornemen bestaat reeds in dit jaar met het oprichten van de gebouwen te beginnen en de afdeeling »visscherij" eene belangrijke uitbreiding te doen ondergaan.

AMSTERDAM. Donderdag j.l. werd de nieuwe Aula der gemeente-universiteit, waarvan in het nummer van 23 November 1889 van dit blad eene beschrijving met plaat voorkomt, op plechtige wijze ingewijd.

Door den Burgemeester werd de Aula aan den Academischen Senaat overgedragen en door den Rector-magnificus, prof. Van Hamel aanvaard. Deze herdacht in een uitvoerige rede de wordingsgeschiedenis van het bouwwerk en bracht hulde aan den ontwerper (den heer J. Bernard Springer) en dank aan den heer Rudolph Lehmann, den Maecenas, die door zijn vorstelijke mildheid de stichting heeft mogelijk gemaakt. De heer Lehmann werd op den dag der inwijding benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

HAARLEM. De zaak der plaatselijke tentoonstelling van nijverheid wil niet vlotten; wel werd er voor ƒ 2600 plaatsruimte genomen, maar de kosten van een gebouw met decoratie worden op minstens het dubbele dier som geschat. Er is nog geen besluit gevallen, maar de beslissing is aan het bestuur van het Departement overgelaten en in de gegeven omstandigheden kan het niet anders of het plan tot het houden der tentoonstelling zal worden terzijde gelegd.

Werd van het denkbeeld afgezien om een eigen gebouw in den Hertenkamp te plaatsen en besloten om de tentoonstelling in de groote zaal der societeit *Vereeniging* te houden, dan zouden althans de financieele bezwaren grootendeels zijn uit den weg geruimd.

LEEUWARDEN. De Gemeenteraad besloot in de zitting van Maandag j.l. tot aanvulling der verordening, regelende den rang, het getal enz. van de ambtenaren der gasfabriek, waardoor het personeel met een opzichter op eene jaarwedde van ƒ 900 tot 1200 vermeerderd wordt.

PERSONALIA.

— In Nederlandsch-Indië is benoemd tot adsp.-ing. van den waterstaat, de civiel-ingenieur S. C. P. van Musschenbroek.

— In Nederlandsch-Indië is een tweejarig verlof verleend naar Europa, wegens meer dan vijftien jaren onafgebroken dienst, aan den ing. 2e kl. bij het mijnwezen C. J. van Schelle; wegens ziekte, aan den opz. 3e kl. bij den waterstaat G. van de Beek, en aan den bouwk. ambt. 2kl. bij de Staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust G. J. Brandt Jr.

— Aan den ingenieur aan het centraalbureau der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, den heer H. L. van Hoorn, is het hoofdtoezicht op de uitvoering der uitbreidingswerken van het station 's-Hertogenbosch opgedragen.

— De heer J. L. Huijsinga, civiel-ing., is benoemd tot adsp.-adjunct-inspecteur bij den dienst der exploitatie van de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen.

— Met ingang van 1 Mei worden de volgende opzichters van Weg en Werken bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen verplaatst: J. Verkerk, van Franeker naar Lochem; G. van Andel, van Eindhoven naar Franeker; R. Dijkstra, van Luik naar Eindhoven. Op dienzelfden datum worden gepensioneerd de opzichters C. M. C. Hoyer te Lochem en J. M. H. Weusten te Roosendaal.

— Tot leden van de jury van de eerstdaags in het *Paleis voor Volksvlijt* te Amsterdam te openen tentoonstelling van meubelen en aanverwante artikelen, zijn benoemd de heeren: J. Verheul Den', architect te Rotterdam; G. van Arkel, architect, L. F. J. Duwaer, fabrikant, I. Gosschalk, architect, C. Cossa, particulier, allen te Amsterdam; P. J. Houtzagers, architect te Utrecht en P. Noppen, fabrikant te Arnhem.

— Tot opzichter bij de uitbreiding van het Museum van het Friesch Genootschap te Leeuwarden, is benoemd de heer B. van Duren, aldaar.

— Bij de benoeming van den gemeentearchitect te Amsterdam bekwamen de heeren J. A. Mulock Houwer, gemeentearchitect te Deventer, en A. W. Weissman, bouwkundige 1e kl. bij de afdeeling P. W. te Amsterdam, elk 14 stemmen en werden 3 briefjes in blanco ingeleverd. Het lot moest volgens het reglement beslissen en de heer A. W. Weissman werd benoemd.

— Tot opzichter 3e kl. bij de Publieke Werken te Amsterdam is benoemd de heer M. W. Berghuis.

— Tot opzichter bij de gemeentewerken te Dordrecht werd benoemd de heer W. A. de Jong te Kapelle (N. B.). Met den benoemde stonden op de voordracht de heeren K. Bourman te Puttershoek en J. Th. Minnigh te Dordrecht.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter van gemeentewerken te Zwolle. Jaarwedde ƒ 900. Adres den Burg. vóór 24 Maart. (*Zie advertentie in n°.* 11).

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 31ste Maart** a. s. des voormiddags te elf uur, zal in het Lokaal der Werklieden-vereeniging aan de Papenstraat te DEVENTER, door heeren Gestuurden der Coöperatieve Vereeniging »De Eendracht" worden **aanbesteed**:

Het bouwen van vier-en-twintig arbeiderswoningen in twee perceelen en in massa, op een terrein gelegen tegenover de Proeftuin, aan de Brinkgreverweg te Deventer.

Bestek en teekeningen liggen van af den 19den dezer in gemeld lokaal ter visie.

Aanwijzing in loco Zaterdag den 28sten dezer, en op den dag der besteding, des morgens te 9 uur.

Gedrukte bestekken en teekeningen bestaande uit 4 stuks à ƒ 5 per stel zoolang de voorraad strekt, en informatiën zijn op franco aanvrage te bekomen bij den

Architect
G. te RIELE Wzn.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H VAN GASSELT, te *Venlo*.

Aanbesteding.

Burgemeester en Wethouders van Baarn

zijn voornemens op **Vrijdag den 20 Maart 1891** des namiddags 1½ ure ten gemeentehuize aan te besteden:

Het bouwen van een woonhuis bij de Domeskostschool.

Bestek en teekening zijn voor ƒ 1.50 per stel verkrijgbaar ter Secretarie.

Nadere inlichtingen te bekomen bij den Gemeentearchitect

H. E. HOEGSMA.

P. Th. DE BEAUFORT, *Burgemeester.*
BURGGRAAF, *Secretaris.*

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 31ste Maart 1891** des namiddags te twee ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed**:

Volgens bestek N°. 459.

Het maken van de ONDERBOUWEN van TWEE DRAAISCHIJVEN van 14.50 M. middellijn en het VERGROOTEN van den BOVENBOUW eener DRAAISCHIJF van 13.50 M. tot 14.50 M. middellijn met bijkomende werken op het Westelijk eiland van het Centraal Personenstation te Amsterdam. Raming ƒ 25000.

Volgens bestek N°. 468.

Het maken, leveren en opstellen van den BOVENBOUW eener DRAAISCHIJF van 14.50 M. middellijn met bewegingsinrichting voor stoomgebruik op het Westelijk eiland van het Centraal Personenstation te Amsterdam. Raming ƒ 7100.

De bestekken zijn tegen betaling van ƒ 1.— per exemplaar van 14 Maart a. s. af, verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Drooghak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing zal geschieden als in de bestekken vermeld.

DE ADMINISTRATEUR.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 28 Maart 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 10.

De levering van GRIND enz., van vervoermiddelen en het verrichten van verschillende werkzaamheden ten behoeve van het onderhoud en den aanleg der Wegen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijsing zal plaats hebben op Zaterdag 21 Maart a.s. 's voormiddags 11½ ure; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van ƒ 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

Openbare Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *Schiedam* zijn voornemens op *Donderdag 19 Maart a. s.*, des middags ten 12 ure, ten Raadhuize aldaar, in het openbaar **aan te besteden** de LEVERING van:

BOUWMATERIALEN,

in elf perceelen als:

Straatklinkers, Scherp Rivierzand, Eikenhout. Dito Palen, Wezelsch Eiken Ribhout, Noordsche Grenen Delen, Koperwijksch Grenen Ribhout, Amerikaansch Grenen Delen, Ypenhouten Brugstrooken en Perkoenpalen.

Het bestek ligt dagelijks, met uitzondering van den Zondag, ter inzage op de Stadstimmerwerf, en is, tegen betaling van 25 cents, op de Gemeente-Secretarie verkrijgbaar.

Schiedam, 7 Maart 1891.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
P. J. VAN DIJK VAN MATENESSE.
De Secretaris,
VERHEDE.

De Notaris **A. MOLL** te ARNHEM zal op **Maandag den 16 Maart 1891**, des namiddags te 2 ure, bij H. TEN BOSCH aan het Drielsche Veer, publiek voor den tijd van één jaar

Verpachten:

de weide genaamde »**Hellewaard**", gelegen bij de Steenfabriek *Zelden Rust* onder *Driel*, groot 10 Hectaren 33 aren, 70 centiaren en zulks in 4 perceelen en 2 massa's, te beweiden met 1½ schaar per Hectare.

Aanwijzer G. NUMAN te *Driel*.

Weekblad „De Opmerker".

ALGEMEENE VERGADERING van Aandeelhouders der **Maatschappij tot Exploitatie van „De Opmerker"** op **Donderdag, den 26 Maart 1891**, des namiddags te **twee uren**, in het gebouw *Musis Sacrum* te *Arnhem*, tot behandeling der volgende punten:

1. Balans met toelichting en verslag van Commissarissen, benevens winst- en verliesrekening over het afgeloopen boekjaar.
2. Benoeming van Commissarissen.

HET BESTUUR.

Sollicitanten worden opgeroepen voor de betrekking van tweeden

OPZICHTER VAN GEMEENTEWERKEN

te ZWOLLE, tevens ervaren in het bouwkundig teekenen; jaarwedde ƒ 900.

Aangifte vóór 24 Maart 1891 bij den Burgemeester met gezegelde verzoekschriften.

DE LINT & C°.

Oosteredijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

ZERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat
AMSTERDAM.

Asphalt-
Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd door

A. W. ANDERNACH
te Beuel a/d Rijn (Duitschland.)

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Grasvures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weersgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige contrôle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

De **SCHOONSTE** en **DUURZAAMSTE VERF** voor het

KLEUREN VAN GEVELS enz.,

voor **DECORATIE buiten- en binnenshuis** is

DE „WATERVERF",

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS, *Amsterdam.***

VRAAGT DE STAALKAART.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,*

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen**
te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood**, **zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *frames* worden toegezonden:
1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.
3°. „ „ voor **jalousiekappen**.
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RÖHL te *Berlijn*.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & C°.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, W. PATON WALSH

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het **oppersen, filtreeren** en **verdoelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referentiën. (4)

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.S.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Ingevolge den op de vergadering van 18 Maart j.l., te kennen gegeven wensch om de opvoering van het *Oorspronkelijk architectonisch blijspel* met zang „DE PRIJSVRAAG", met introductie van dames, te herhalen, wordt aan heeren leden bekendgemaakt dat de gelegenheid tot inteekening voor deze tweede opvoering bij den 1e-Secretaris is opengesteld. Leden, die introductiekaarten à 1 gulden wenschen te ontvangen, recht van toegang gevende aan een lid of introducé met één dame, worden beleefd verzocht van dit verlangen uiterlijk vóór Woensdag 25 Maart a. s. aan genoemden Secretaris kennis te geven. Bij genoegzame deelneming zal de opvoering plaats vinden op een der eerste dagen van April a. s., in de groote tooneelzaal van Maison Stroucken; in het andere geval zal van het niet doorgaan in het volgend nummer van dit blad melding worden gemaakt.

2e. Als gewoon lid is voorgesteld de heer J. H. Kaulbach te Amsterdam, door de heeren Joseph Herman en Piet Springer.

3e Tot kunstlievend lid is benoemd de heer W. G. Haspels, voorgesteld door den heer J. H. Stakebrand.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

950e Vergadering van 18 Maart 1891.

De Vice-voorzitter, de heer Jonas Ingenohl, opende de vergadering, waarna de notulen der vorige bijeenkomst werden voorgelezen en goedgekeurd. Onder de ingekomen stukken bevond zich o. a. een brief van den Voorzitter der Vereeniging van Berlijnsche architecten, inhoudende een verzoek tot medewerking aan de in 1891 te Berlijn te houden kunsttentoonstelling Vervolgens een schrijven van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, waarin genoemde Vereeniging haar voornemen te kennen geeft om de leden van het Genootschap de ingekomen antwoorden op de prijsvraag „Welke kalk is beter: Schelpkalk of steenkalk?", door den 1e-Secretaris van genoemde Vereeniging is eene brochure verzameld, ten geschenke te geven, welk voornemen door de Vergadering op hoogen prijs werd gesteld.

Een schrijven van den heer H. Wenckebach, officier der genie te Utrecht, inhoudende een antwoord op de onlangs in de vraagbus gevonden vraag over de opleiding tot opzichter bij de genie, welk antwoord reeds in *De Opmerker* van 11. Zaterdag is opgenomen. Eindelijk een schrijven van den heer Henri Evers te Rotterdam, rapporteur der Jury voor de in 1890 uitgeschreven prijsvragen, waarin wordt medegedeeld dat het Juryrapport nog niet gereed, maar de met algemeene stemmen genomen uitslag de volgende is:

Eere-prijsvraag: Eene Synagoge (motto *Kos*). Belooning *f* 100. Geen Eerelidmaatschap.

1e Algemeene prijsvraag: Een tentoonstellingsgebouw voor Schoone Kunsten (motto *Museion*). Bekroond.

2e Algemeene prijsvraag: Een crematorium (motto *Skelet*). Bekroond.

3e Algemeene prijsvraag: Een hoofdingang voor een kazerne. Niet bekroond. Beloonigen toegekend aan *Pais en Vree* *f* 20, en *Mars* en *Granaat* ieder *f* 15.

1e Gewone prijsvraag: Een lichtkroon voor electrische Edison-gloeilichten. Niet bekroond.

2e Gewone prijsvraag: Een gesmeed-ijzeren uithangteeken voor eene kunstsmederij (motto *Driehoek en hamer*). Bekroond.

Buitengewone prijsvraag (J. H. Leliman): Een café-concert. 1e Prijs motto: *Trophee* (geteekend). 2e Prijs motto: *Entre-acte*.

Als gewone leden werden hierop geïnstalleerd de heeren J. Mendes da Costa en L. Zijl, beeldhouwers, en N. van der Waay, kunstschilder te Amsterdam.

De Voorzitter bracht daarna in het kort de afgeloopen feestelijkheden in herinnering en herdacht hierbij vooral de verdiensten van den heer A. Reijding, ter vergadering aanwezig, die als vervaardiger en regisseur van „de Prijsvraag" zulk een welverdiend succes heeft genoten, waarbij de Vergadering door een hartelijk applaus hare instemming met de woorden van den Voor-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

zitter betuigde. Tevens herinnerde de Voorzitter aan het groote deel, dat „Amstels Fanfare-corps" onder leiding van den heer David Koning aan het welslagen van het feest heeft gehad en aan de uitnemende vertolking van twee rollen, door even zoovele leerlingen der tooneelschool, de heeren Boersma en Solzer. Eindelijk bracht spreker den dank der Vergadering over aan allen, die tot het succes van „de Prijsvraag" hebben medegewerkt; deze opvoering zal zeker nog lang in de herinnering van allen, die haar bijwoonden, voortleven.

Op een van verschillende zijden gedaan verzoek bracht de Voorzitter de wederopvoering van het stuk, thans in tegenwoordigheid van dames, ter sprake. Er ontspon zich eene discussie over het vóór en tegen, waarop met 22 stemmen vóór, 5 tegen en 4 blanco besloten werd den feestavond bij genoegzame deelneming te herhalen. De inteekening tot het verkrijgen van introductie-biljetten, bij den 1ste-Secretaris tot Woensdag 25 Maart opengesteld, zal over de al of niet wederopvoering van het stuk hebben te beslissen.

De heer Gerard Muller, kunstschilder te Amsterdam, stelde daarop als kunstbeschouwing eene uitgebreide en prachtige collectie crayon- en pastelteekeningen ter bezichtiging, meest allen aan de Koninklijke Fabriek van stoom- en andere werktuigen ontleend, die de algemeene belangstelling trokken en waarvoor den kunstgever door den Voorzitter namens de Vergadering hartelijk dank werd gezegd.

Nadat nog als gewoon lid was voorgesteld de heer J. H. Kaulbach, door de heeren Joseph Herman en Piet Springer, en als kunstlievend lid was benoemd de heer W. G. Haspels, voorgesteld door den heer J. H. Stakebrand, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

BRIEVEN UIT GRONINGEN.

Uw verzoek, om eens iets van mij te laten hooren, was mij aangenaam. Gaarne wil ik mijne zwakke krachten beproeven u een en ander mede te deelen, waarin misschien sommige uwer lezers belang stellen.

Het is evenwel moeilijk dit steeds onder bepaalde onderwerpen te brengen en daarom kwam de briefvorm mij geschikt voor; daarin kan ik u nu en dan op de hoogte houden van hetgeen hier zooal bijzonders voorvalt, zoowel op het gebied der schoone bouwkunst als op dat der meer practische bouwkunde.

Sta mij toe, dat ik met deze laatste begin.

Misschien is de benaming „practisch" niet goed, ik zelf ben er ten minste niet heel best mee tevreden, en zou er haast toe kunnen komen de bouwkunst te verdeelen in poëtische en prozaïsche bouwkunde; onder de eerste breng ik meer bepaald de gebouwen en de zaken, waaraan stijl is op te merken en deel bij de tweede afdeeling de bestratingen, riolen enz. in, waarvan de goede eigenschappen in den regel niet opgemerkt, maar wel de slechte ten zeerste gegispt worden. Bijna nooit zal men b. v. hooren: wat is het hier zindelijk, wat loopt het water hier goed af, of wat liggen de straatsteenen hier gelijk, en wat loopt men hier aangenaam!

Als een huis mooi is, ziet men er soms menschen voor staan, die zich verlustigen in de schoone vormen, de aangename lijnen, de afwisseling der bouwstoffen enz., maar het eenige wat men in den regel over bestratingen en riolen verneemt, zijn jeremiades.

Heb ik dan niet eenig recht, om deze bouwkunde onder de prozaïsche te rangschikken? Hieruit volgt van zelf, dat men daarom ook met de beoefenaars dier kunst een zeker medelijden moet hebben, want bijna nooit valt hun een pluimpje ten deel, en meestal moeten zij klaagliederen vernemen.

Het doet mij dan ook werkelijk genoegen omtrent de Groninger straten een gunstig oordeel te kunnen vellen, en de kleine fouten, die ook hieraan nog opgemerkt kunnen worden, zouden nog veel minder in aantal zijn, wanneer de Groninger straatreiniging haar naam wat meer eer aandeed; maar daarover later. Laat ik mij nu liever met de straten zelve bemoeien en eerst met de trottoirs aanvangen.

Over het algemeen laten deze trottoirs nog al te wenschen over, omdat ze helaas in de meeste straten geheel ontbreken.

De Heerenstraat bijvoorbeeld, de Kalverstraat van Groningen, heeft geen trottoirs. Daar moeten de vele wandelaars voortdurend naar alle kanten uitzien om niet overreden te worden door de vele rijtuigen en vrachtwagens, ja zelfs moet men bang zijn onder de tramwagens te komen, die op een enkel punt zoo dicht aan de stoepen komen dat geen twee menschen daar passeeren kunnen.

En dan nog die vervelende kruiende melkboeren. Vroeger droegen die menschen hier nog een juk met emmers, en kwamen ze daarmee op de „kleine steentjes", dan gingen ze van zelf op zij, uit vrees voor de straatjongens, die zich dan wel ruimte zouden verschaffen. Maar nu! die dames en heeren van de zuivel hebben handwagens gekregen, waaraan twee of meer emmers hangen en daarmee rijden ze meedoogenloos tegen ieder aan, die 't waagt hun in den weg te komen. Hadden we trottoirs en dan nog met een weinig hoogen band, dan zouden ze er wel afblijven. Ik vrees evenwel dat wij in de smalle straten nooit trottoirs krijgen, want de Groninger staat zijn stoep niet gaarne af. De groothandelaar en rentenier vindt het niet aangenaam dat het publiek zoo vlak langs de ramen komt en de winkelier heeft op marktdag met de uitstallingen veel te veel gemak ervan; vandaar dat het Gemeentebestuur er waarschijnlijk zeer erg tegen opziet met de stoepopruiming te beginnen, waarmee in zooveel andere steden, zelfs van minderen rang, reeds zooveel verbeterd en verfraaid werd.

Doch al missen we in vele straten de trottoirs, wij treffen ze toch bijna overal aan, waar de breedte van de straat ze maar eenigszins toelaat.

Zooals ik boven reeds in 't algemeen zei, moet ik hier in 't bijzonder nog eens getuigen, dat de trottoirs, die we hebben, zeer goed in orde zijn, dank zij de Groninger straatklinkers en vooral de iron-bricks.

De Groninger straatklinkers zijn bijzonder hard en door hunne gelijkmatige hardheid slijten ze nog al regelmatig af, waardoor er niet zoo spoedig laagten in ontstaan als in de Waalklinkers.

Het Groninger Gemeentebestuur is in deze evenwel niet tevreden met het betere, maar zoekt het beste en daarom worden nu meer algemeen de iron-bricks toegepast. Eene berekening van den directeur der gemeentewerken heeft doen zien, dat iron-bricks op den langen duur bijna even voordeelig zijn als klinkers en op grond daarvan meenden Burgemeester en Wethouders den Raad mededeeling te moeten doen, dat zij voortaan zich bij trottoirbestrating hoofdzakelijk van iron-bricks zouden bedienen.

Deze mededeeling ging gepaard met het rapport van den directeur der gemeentewerken, dat ongeveer het volgende behelsde:

De prijs van de iron-bricks, van de qualiteit en dikte welke gelegd zijn in de oude Ebbingestraat, bedraagt, met inbegrip van de kosten van het leggen, per M² ƒ 3.10; gerekend naar den middenprijs over de laatste jaren, kost eene klinkerbestrating, eveneens met inbegrip der kosten van het leggen, per M² ƒ 1.84. Het verschil in deze prijzen is dus ƒ 1.26 per M². Ongeveer 10 jaar geleden zijn, bij wijze van proef, in een gedeelte van de Oosterstraat iron-bricks gelegd; tegelijkertijd werd langs de oostzijde van de Groote markt eene nieuwe klinkerbestrating aangebracht.

Teneinde nu een oordeel te vestigen over de duurzaamheid van de beide soorten van bestrating zijn eenige van de meest afgesleten iron-bricks en klinkers nauwkeurig gewogen tegen nieuwe van dezelfde soort. Daaruit is gebleken dat de klinkers in verhouding ruim tweemaal zooveel in dikte zijn afgenomen als de iron-bricks. Op grond hiervan mag worden aangenomen dat iron-bricks tweemaal zoolang dienst kunnen doen als klinkers; daar bovendien de laatste veel minder gelijkmatig slijten dan bricks en hun slijtingsoppervlak slechts ¼ van dat der bricks bedraagt, moeten klinkers gedurende het tijdvak waarin zij gebruikt worden, ten minste eenmaal worden gekeerd of herstraat.

Houdt men met een en ander rekening, dan wordt dus de prijsverhouding deze, dat over een zeker tijdvak, stel b. v. veertig jaar, gedurende hetwelk bricks dienst kunnen doen, eene bestrating van klinkers per M² kost ƒ 1.84 + 0.30 (voor herstraten) of ƒ 2.14 × 2 = ƒ 4.28 en eene herstrating met iron-bricks ƒ 3.10. Hierbij valt nog op te merken: ten eerste, dat bij het stellen van de voor herstrating noodige som, gerekend is dat alle klinkers weer kunnen worden gebruikt, hetgeen echter nimmer het geval is, omdat bij het opbreken eener klinkerbestrating steeds een vrij groot aantal gebroken klinkers (minstens 5%) wordt aangetroffen; ten tweede dat bij de prijsbepaling der iron-bricks gerekend is op den aankoop van de beste qualiteit ter dikte van 6½ cM., welke soort te verkiezen is boven die van bricks ad ƒ 2.80 per M², omdat de laatste een dikte hebben van slechts 5 cM. en deze aan de onderzijde niet de indieping hebben van duurdere bricks, welke daardoor veel vaster gelegd kunnen worden.

De door de directie der gemeentewerken uit Arnhem en Breda ingewonnen berichten hebben doen zien dat ook daar in de laatste jaren meer en meer iron-bricks worden gebruikt en dat men in beide gemeenten van oordeel is, dat bricks op den duur veel voordeeliger zijn dan klinkers. De gemeente-architect van Breda heeft zelfs bericht dat zijns inziens de duur van de iron-bricks minstens het drievoudige bedraagt van dien der klinkers en dat het ongelijk afslijten bij bricks niet voorkomt.

Tegen deze berekening werd door een der raadsleden nog te berde gebracht dat vergeten was het renteverlies der grootere aanlegkosten in rekening te brengen, maar ofschoon dit na veertig jaren wel van groote beteekenis wordt, is toch het meer aangename van iron-bricks trottoirs zoo algemeen erkend, dat ook de Gemeenteraad geen gegronde bezwaren had, en men dus verwachten kan, dat hier voorloopig in dezelfde richting wordt voortgegaan.

Met onze trottoirs kunnen wij dus tevreden zijn. Wij hopen nog alleen op meerderen aanleg, vooral in drukke straten. Straten, waar bijna geen passage is van rij- en voertuigen, hebben niet zoo'n behoefte aan verhoogde voetpaden, maar juist in drukke straten heeft men ze zoo noodig. Het is te hopen dat de Gemeenteraad nog eens een besluit neme om het smalle gedeelte der Heerestraat van trottoirs te voorzien en daar op de een of andere wijze de stoepen ziet weg te krijgen. Juist daar is 't soms levensgevaarlijk, vooral voor kinderen.

De bevloering der rijwegen bestaat hier, als in de meeste steden van ons land, bijna uitsluitend uit Brabantsche keien. De Drentsche veldkeien beginnen gelukkig uitzondering te worden. Alleen de Grootemarkt en Vischmarkt zijn daarvan nog ruim, mijns inziens veel te ruim, bedeeld. Dergelijke groote pleinen, vooral als zij, zooals hier, de centra der beweging zijn zoowel van voetgangers als rijtuigen, moesten, dunkt mij, met de beste bestrating voorzien zijn; men moest er niet tegen opzien de groote sommen gelds, die daarvoor noodig zijn, beschikbaar te stellen. Wel is men het rijdende gedeelte van het publiek tegemoet gekomen door de tegenover elkander liggende straten, die op de markt uitkomen, door betere keien te verbinden, maar de hoeken daartusschen zijn nog altijd met onze inlandsche veldkeien bevloerd.

Was het niet veel aangenamer, wanneer men daar klinkers gelegd had? dan hadden ook de voetgangers, die toch ook meermalen de Markt dwars over moeten steken, hierbij geprofiteerd. Ook in kleine straten, waar geen zwaar vervoer is, zou eene klinkerbestrating zeer op hare plaats zijn. Jaren lang kunnen ze daar liggen en bevorderen door hunne meer gelijkmatige oppervlakte niet alleen de beweging van voetgangers, maar vooral, en dit weegt in de achterbuurten nog al, zullen ze veel gemakkelijker schoon te houden zijn. Er zijn dan ook reeds steden waar dit meer en meer wordt toegepast en werkelijk met succes. De voor rijwegen zeer goedkoope klinkerbestrating is daar bijzonder aan te bevelen.

Van asphalt- of houtbestratingen is hier nog niets te bespeuren. Hiervoor hebben wij evenwel den tijd nog.

De singels, die natuurlijk dadelijk met trottoirs zijn aangelegd, hebben evenals in andere steden geen keibestrating, maar grint- of macadam-wegen. De kleiachtige bodem doet deze wegen hier nog al lang modderig zijn; vooral 's winters zijn ze bijna niet begaanbaar, maar 's zomers mooi.

PRIJSVRAGEN.

PREDIKANTSWONING VOOR EEN DORP IN DE PROV. FRIESLAND.

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door de Afd. Leeuwarden der Maatschappij tot bev. der Bouwkunst, zijn 29 antwoorden ingekomen.

De Jury, samengesteld uit de heeren D. E. C. Knottel, W. C. Melder en H. J. Jesse, allen te Leiden, heeft den prijs van ƒ 25, met diploma, toegekend aan den heer Jan Brouwer te Kornjum, en de premie van ƒ 10, met diploma, aan den heer D. Monsma te Harlingen.

RECLAMEKAART VOOR DEN HEER C. BRANDSMA.

In het *Architectenhaus* te Berlijn heeft op den 11den Maart jl. de beoordeeling plaats gehad van de 164 ontwerpen, die waren ingezonden als antwoord op het tweede gedeelte van den wedstrijd, uitgeschreven door den heer C. Brandsma te Amsterdam. Behalve de historieschilder prof. Geselschap, die nog in Italie verblijft, waren alle juryleden, dragers van de meest bekende namen in de Berlijnsche kunstenaarswereld, tegenwoordig. De heer Molkenboer uit Amsterdam nam als lid der Jury deel aan de beraadslagingen. De eerste prijs van 850 mark (ƒ 500) is toegekend aan den heer M. A. J. Bauer, kunstschilder te 's-Gravenhage; de tweede prijs van 500 mark (ƒ 300) aan den heer Max Seliger, kunstschilder te Berlijn. Van deze inzendingen kwamen uit Berlijn 22, München 19, Keulen 16, Nederland 18, Oostenrijk 8, België 3, Zwitserland 3, Rumenië 1 en Zweden 1. Na afloop der beoordeeling is door den heer Brandsma aan de Jury een luisterrijke maaltijd aangeboden, ditmaal in het hotel *Kaiserhof* te Berlijn.

Vermoedelijk zullen een honderdtal der beste werken uit deze beide wedstrijden te Berlijn worden tentoongesteld.

HOTEL MET RESTAURATIE VOOR EENE PROVINCIESTAD.

Op deze prijsvraag, uitgeschreven door het Genootschap *Matheseos Scientiarum Genitrix* te Leiden (*), zijn ingekomen 6 antwoorden, onder de motto's:

1. Cirkel, waarin winkelhaak en passer (*figuur*).
2. Herinnering M. S. G. (*monogram*).
3. Ster.
4. Bonaventura.
5. Sterren.
6. Raptim.

(*) Zie het programma in *De Opmerker* van 20 September 1890.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE S-HAGE.

Vergadering van Zaterdag 14 Maart 1891.

In deze vergadering hield de heer E. W. F. Kerling een voordracht over aardewerk.

Een ware schat van platen en voortbrengselen van Grieksche pottenbakkerskunst, afbeeldingen van latere faience, majolica, verschillende porseleinen van Franschen, Engelschen, Duitschen en Hollandschen oorsprong, reproducties in natura van oude tegels, mallen en modellen van de fabriek van Roxenburg, enz. waren in het vergaderlokaal tentoongesteld.

In algemeene trekken gaf spreker eerst een beschouwing over de geschiedenis der ceramiek, den waarschijnlijken oorsprong van den naam, de beoefening bij de verschillende volken der oudheid enz., waarna hij deze industrie in drie hoofdgroepen verdeelde: de producten zonder glazuur, de producten met doorschijnend en met ondoorschijnend glazuur; tot de eerste behooren in hoofdzaak de oude Gricksche vazen, tot de tweede in 't algemeen porselein en tot de laatste majolica.

Hoewel de pottenbakkerskunst haar oorsprong vindt in de hoogste oudheid, is geen kunst zoo volmaakt bewaard gebleven als juist deze; van de voortbrengselen van metzal is zeer veel verloren gegaan, van het edel metaal door de hebzucht veel geofferd aan den smeltkroes en de voortbrengselen van hout gingen verloren door de vergankelijkheid van het materiaal.

De oudste in de graven gevonden vazen zijn uit de hand gemaakt; daardoor is de vorm veel minder juist en de versiering, hoofdzakelijk uit geometrische figuren bestaande, zeer primitief.

Van af de uitvinding der draaischijf (het juiste tijdperk is niet te bepalen, daar in de graven van Memphis reeds voorwerpen gevonden werden, welke klaarblijkelijk op de draaischijf gevormd waren) is zoowel in den vorm als in de versiering groote vooruitgang en meer verscheidenheid waar te nemen.

Opmerkelijk is de wijze van versiering, welke men steeds trachtte in overeenstemming te brengen met het doel van het voorwerp.

In plaats van geglazuurd, werden de Grieksche vazen wel gepolijst, welke bewerking echter niet tegen den tand des tijds bestand was.

Oorspronkelijk werd de pottenbakkerij alleen als middel, niet als doel gebezigd; alleen voorwerpen voor huiselijk gebruik, voor grafurnen enz. werden gemaakt; meer en meer werden deze versierd en verfijnd, waardoor langzamerhand de vazen alleen ter versiering en als prijzen voor kampstrijden enz. vervaardigd werden. Deze bereikten zoo'n hooge trap van volmaaktheid, dat ze door alle eeuwen heen door de verschillende volken tot voorbeelden werden gesteld. Na nog over eenige bijzonderheden hieromtrent te hebben uitgeweid, stapte de heer Kerling van deze afdeeling over tot de latere industrieen.

Veelal wordt onder de groote rubriek faience, porselein en alles daarmede verwant gerangschikt; niets is echter minder juist.

Onder faience (de naam is ontleend aan het stadje Faenza) wordt verstaan een soort zacht geglazuurd aardewerk; het laat zich bijv. met een mes snijden, is dof van klank en de kleuren zijn steeds zonder uitzondering onder de glazuurlaag aangebracht. Porselein daarentegen is steeds hard en doorschijnend. De kleuren worden, al naarmate ze tegen de vuurhitte bij het bakken bestand zijn, op of onder de glazuurlaag aangebracht. Als uitvloeisel van deze industrie, welke zich meer en meer over Italië verspreidde, is vooral te noemen het zoogen. majolica, het eerst beoefend op het eiland Majorca, waaraan het zijn naam ontleent; verscheidene meesterstukken zijn van dit werk bekend.

Van groote belangrijkheid is het Fransche en Duitsche faiencewerk, kenmerkend is het werk onder Henri II en Diane de Poitiers; de figuren waren niet beschilderd, maar ingeperst.

Vervolgens werden de meesterwerken van Bernard de Palissy met reliëf-versieringen, het aardewerk van Rouen, Monstiers en Evers genoemd, en in Engeland de fabriek van Milton.

Hierna stapte spreker over tot de bepaalde Hollandsche aardewerk-industrie, waarschijnlijk in de 16e eeuw eerst in tel gekomen.

Als eerste fabriek te 's-Gravenhage werd genoemd die van Claes Janz Wijkmans, in 1614. In dienzelfden tijd ongeveer werd door Herman Pietersz te Delft het zoo hoog gestegen St.-Lucasgilde tot een bepaald gilde gemaakt. Tot de meest genoemde onder de meesters van het gilde behooren Abraham de Koo's, en de Oosterlaan's.

Oorspronkelijk was het product zeer duur; o. a. wordt verhaald van een vaas of schotel, door den Raad van Delft aangekocht voor de som van *f* 380, een voor dien tijd hoog bedrag. Allengs trachtte men, om grooter debiet te krijgen, goedkooper werk te maken, waardoor al spoedig het gilde eenigszins in verval raakte en aanmerkelijk minder beoefenaars telde, zoodat in 1808 noch slechts tien, en in 1850 nog slechts twee fabrieken meer bestonden. De laatste »de porseleinen fleschˮ werd in 1876 door de heeren Joost Thooft en Labouchère overgenomen en tot de welbekende hoogte opgevoerd, zoowel wat betreft de artistieke als de technische waarde. Zeer uitgebreid behandelde de heer Kerling vervolgens de 's-Gravenhaagsche plateelbakkerij »Roxenburgˮ. Vooral kenmerkend is het zeer oorspronkelijk karakter van kleurschakeeringen en compositie van het ornement, benevens de hoofdvormen der voorwerpen, waarmede het gebruik van een uitstekende grondstof en bereiding gepaard gaat. Toegelicht door een aantal mallen en verdere meest gebruikelijke voorwerpen, gaf spreker een zeer nauwkeurig overzicht van de technische behandeling, de wijze van bereiding van de paté voor de verschillende doeleinden, het gieten in vormen of het vormen door middel van wals en draaischijf, het aanbrengen van glazuur, de inrichting der ovens, welke door gashitte verwarmd worden en de wijze van bakken. Vervolgens de kennis van de kracht der kleuren, welke kleuren zullen verkregen worden na ze aan gloeihitte blootgesteld te hebben, enz. enz.

Aan de bespreking van stijl in dit werk, voegde spreker eenige opmerkingen en wenken over stijl in 't algemeen.

Ieder tijdperk wil een zoogen. stijl hebben; zeer keurde hij af de tegenwoordige mode om alles van vroeger maar goed te vinden en het tegenwoordige af te keuren. Alleen de eigenschap, dat iets van onzen tijd is, is haast voldoende voor velen om het te laken.

Het slaafsch navolgen van oude stijlen in onze geheel andere omgeving en behoeften is evenzeer af te keuren als het jagen naar nieuw of nieuwmodisch, dikwijls ten koste der schoonheid. Onder meer gaf spreker een klein staaltje van stijlrage, ook bij totale onwetendheid op dat gebied. Een meubelmaker prijst een kast aan: »wilt u liever een kast Louis XIV, 14e eeuw, Louis XV, 15e enz."

Men geeft tegenwoordig schrikkelijk af op hetgeen in den handel is, zonder dikwijls het vele goede op te merken en vooral ook zonder zich rekenschap te geven van den betrekkelijk korten tijd, dat een beweging is waar te nemen om de diep in verval geraakte kunstnijverheid weer op te heffen. Men schijnt soms vergeten te zijn, dat waar oudtijds de kunstnijverheid hoog stond, er eeuwen overheen zijn gegaan, aleer die hoogte bereikt was; men ziet nu slechts de resultaten, zonder te denken aan den strijd, die daaraan voorafging.

Naar aanleiding van de buitengewone vergadering, waar Indische kunstnijverheid het onderwerp der voordracht was, had de Voorzitter zich tot den Minister gewend met het verzoek voor de vereeniging Arti et Industriae een present-exemplaar te mogen ontvangen van het groote werk: Beschrijving en opmetingen van den Boro-Boedoer-tempel op Java.

Door den Minister was hierop gunstig beschikt, zoodat de Vereeniging eigenares is geworden van dit zeer merkwaardige en kostbare werk. Door den heer Van den Heuvel, boekbinder, lid der Vereeniging, werd aangeboden het werk in te binden; door genoemden heer was ter bezichtiging gegeven een boekje met goud op snede met kantteekening; een industrie, die niet meer wordt beoefend.

Tot bestuursleden, als vertegenwoordigers der kunstlievende leden, werden gekozen de heeren Den Hertog en Amiabel; eerstgenoemde, ter vergadering tegenwoordig, nam deze benoeming aan.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van 18 Maart 1891.

In deze vergadering trad de heer P. du Rieu Fzn. als spreker op met een causerie, getiteld *De decoratieve compositie.*

Na uit Vosmaer's »De kunst in het dagelijksch leven" te hebben aangehaald, dat men zich zonder ornement geen menschelijk bestaan kan denken, besprak de heer Du Rieu de eischen, waaraan de decoratieve compositie moet voldoen en de regelen, welke bij de versieringskunst op den voorgrond treden. De verhoudingen, de uitdrukking van stabiliteit en evenwicht bij de voorwerpen, hun profileringen, het kiezen van de ornement-motieven, de hoofdvormen der versieringen, de kleuren en hare verhoudingen en al wat verder op de decoratieve kunst betrekking heeft, werd door den spreker in 't licht gesteld. Als leiddraad voor de studie van dit onderwerp werd het werkje van Henri Mayend, getiteld *Compositions décoratives*, door den spreker bijzonder aanbevolen.

Een zeer belangrijke kunstbeschouwing was door den heer Du Rieu, in verband met deze voordracht, uit verschillende plaatwerken en teekeningen samengesteld.

Vervolgens werd de in de bus gevonden vraag behandeld: »als het aan te bevelen begane-grond balklagen tot bovenkantbint aan te vullen met kolenasch, zoodanig dat alle ventilatie uitgesloten is?" Het antwoord luidde beslist ontkennend.

Hierna werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 13 Maart 1891.

Na lezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering, deelde de Voorzitter mede, dat van de Commissie van beheer van het Kunstnijverheidsmuseum te 's-Gravenhage een schrijven was ingekomen, waarbij bouwkundigen en kunstindustrieelen werden uitgenoodigd, door hen vervaardigd werk tijdelijk kosteloos te exposeeren; het werk moet daartoe vooraf door een tot dat doel benoemde commissie goedgekeurd zijn. Tot het bekomen van nadere inlichtingen vervoege men zich bij den conservator van het Museum, den heer J. Mialaret.

Van de Afdeeling Leiden was een voorstel ingekomen tot het aannemen van een uniform getuigschrift voor bekroning voor alle afdeelingen van de Maatschappij; de Vergadering sloot zich aan bij het besluit van het Bestuur, om dit voorstel niet aan te nemen.

Nadat twee candidaten als lid waren aangenomen, waren de antwoorden op de laatste drie vragen, door de Maatschappij gesteld aan de orde.

Vraag VIII. Welk systeem van woningen voor arbeiders, kleine beambten enz. is in groote steden verkieslijk, hetzij afzonderlijke kleine, hetzij groote étage-woningen? enz.

Breedvoerig werden van de beide genoemde soorten de voor- en nadeelen uiteengezet; zeer vele bezwaren werden geopperd tegen de étage-woningen, en ingeval dit systeem om bepaalde redenen werd toegepast, moesten volgens het oordeel der commissie de door haar in het rapport genoemde voorschriften worden opgevolgd, teneinde doeltreffend in de bezwaren te voorzien; hieraan waren echter belangrijke kosten verbonden. Zeer werd het paviljoen-systeem met huisjes van vier en bloc aanbevolen; bij dit systeem is men op zuinige wijze toch in de gelegenheid, door uitbouwen enz., goede keukens en waschgelegenheid te geven en tevens het uiterlijk aanzien te verhoogen. Uit den aard der zaak zullen deze woningen beter voldoen aan de eischen der hygiène en der huiselijke gezelligheid. Delft, Utrecht, Leiden, Den Haag en Rotterdam leveren verscheiden goede voorbeelden van dit systeem. Met algemeene instemming werd dit antwoord vastgesteld.

Vraag IX. Welke voor- en nadeelen, wat betreft doelmatige inrichting, schoonheid en kosten, kleven de steeds toenemende toepassing aan van torens bij publieke en particuliere gebouwen?

In korte woorden werd de menigvuldige toepassing van torens, dagteekenende uit de 12e tot de 16e en 17e eeuw besproken. Hieruit meende de Commissie te mogen afleiden, dat, indien men mag aannemen, dat de tijd van verval voorbij is, de toepassing van torens zoowel bij publieke als particuliere gebouwen zeer goed te verdedigen is, mits men niet als modezaak overal zonder het minste motief, soms zelfs ten nadeele van de planindeeling, torens gaat maken.

Met algemeene instemming werd ook deze vraag vastgesteld.

Vraag X. Welke eischen van bekwaamheid mag men stellen aan een bouwkundig opzichter? Is de gelegenheid tot opleiden van bouwkundige opzichters in Nederland voldoende te achten?

Het antwoord op het eerste gedeelte der vraag bevatte onderandere: gewone kennis van het lager onderwijs, lagere wiskunde, kennis der meetinstrumenten, eenige kennis van machines, werktuigkunde, enz. Het tweede gedeelte gaf aanleiding tot een langdurig debat, waarvan de opleiding in de kennis der bouwmaterialen de hoofdzaak was. Met meerderheid van stemmen werd besloten in het rapport de wenschelijkheid uit te spreken tot het meer uitbreiden der lessen in die richting aan de ambachtsscholen, daar, zoo als terecht werd opgemerkt, vele opzichters hun opleiding daar beginnen en de Politechnische School, waar les in materialenkennis wordt gegeven, niet voor ieder bereikbaar is en geen andere inrichting daartoe bekend is.

Het rapport der Commissie van de herziening der bouwverordening, op het convocatiebiljet genoemd, was nog niet ontvangen. Ter behandeling hiervan en ter bespreking van de timmerlieden-quaestie zal een buitengewone vergadering belegd worden.

Hierna werd de vergadering gesloten.

Als kunstbeschouwing waren tentoongesteld de antwoorden op de prijsvragen, in 1889 uitgeschreven door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

AFDEELING UTRECHT.

Vergadering van Dinsdag 17 Maart 1891.

Met een woord van dank voor de talrijke opkomst, opende de Voorzitter de vergadering en werden de notulen der vorige vergadering voorgelezen en onveranderd goedgekeurd.

Van de afdeeling 's-Gravenhage waren eenige programma's van een uitgeschreven prijsvraag ontvangen en deze werden rondgedeeld.

Als nieuw lid werd aangenomen de heer P. van der Weiden, terwijl de heeren Van Essen en Kruijf in commissie werden benoemd tot het verzamelen van stukken, geschikt ter opneming in het tijdschrift der Maatschappij. Hierna kwam de bespreking over het maken eener kunstreis aan de beurt en werd besloten, bij genoegzame deelneming, in Juli a.s. de steden Hoorn en Enkhuizen te bezoeken.

Als afgevaardigden naar de algemeene vergadering werden benoemd, de heeren A. J. Vroeswijk en A. Nijland en als plaatsvervangers de heeren Corn. van Straaten en J. T. Kok.

Alsnu werd voorlezing gedaan van het algemeen verslag over het jaar 1890, waaruit bleek dat de Afdeeling het verlies door overlijden te betreuren had van een lid, den heer Kubes, en van zes leden door vertrek naar elders, doch dat zich ook weder een zelfde getal leden had aangesloten.

De heer Nijland stelde ter bezichtiging een gedeelte eikenhouten paal, doorvreten van paalworm, waarlijk op dat gebied een pracht-exemplaar, zoomede een stuk versteend hout, aan een zijde gepolijst en verder geheel natuurlijk, voorts eenige andere voorwerpen van verschillenden aard, welke allen zooveel doenlijk door genoemden heer werden verklaard.

Het verdere gedeelte van den avond werd doorgebracht met besprekingen op velerlei gebied, zoodat eene kunstbeschouwing van plaatwerken moest achterwege blijven.

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur,

Naar aanleiding van het in uw jongste nommer voorkomende verslag van de vergadering der afdeeling »Arnhemˮ van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, zij het mij vergund de opmerking te maken, dat dit onjuist is, voor zooverre daarin wordt vermeld, dat de behandeling van den aan het slot medegedeelden brief *wegens het vergevorderde uur* werd uitgesteld. Integendeel. Terstond na de voorlezing daarvan werd dit schrijven kostelijk besproken, maar de eigenlijke behandeling daarvan verder opgeschort tot na de voordracht van den heer S., wijl men hoopte, dat minstens de steller, die, zooals de waarnemende verslaggever verklaarde te ongeveer 8½ uur zou verschijnen, hierbij tegenwoordig zou zijn. Deze hoop bleek echter ijdel: noch de steller, noch een der beide medeonderteekenaars van den brief kwam ter vergadering, waaruit men zou mogen afleiden, dat de heeren, zij het dan erg toevallig, gelijktijdig ernstig verhinderd waren geworden om hunne geuite grieven, enz. mondeling te komen toelichten. Desniettemin werd het klaagschrift van het drietal na het eindigen der voordracht *ander maal* ter hand genomen en daarna aan eene bespreking onderworpen.

Een der leden protesteerde daarbij ernstig tegen de bewering van de onderteekenaars *als zou niets onjuister zijn dan dat door een voldoend examen voor opzichter van 's Rijks waterstaat de bewijzen worden geleverd van bekwaamheid in architectuur, daar absoluut geen kennis van architectuur wordt vereischt.* Om aan zijn protest klem bij te zetten, deelde hij mede dat reeds een 20-tal jaren geleden, naast de kennis der onderdeelen: bouwkundige constructien, kennis der bouwstoffen enz., ook werd gevraagd: het in korten tijd op schaal ontwerpen van den plattegrond, de doorsnede en den voorgevel van een gymnastiekschool. Bij het voortgezet onderzoek werden voorts gevraagd de kenmerken der verschillende bouwstijlen, alsmede het maken van schetsen van Gothische ramen, een Byzantijnsch kapiteel enz. Dit werd door een ander lid, oudopzichter van den Waterstaat, bevestigd met de bijvoeging, dat hij bij het afleggen van het examen voor die betrekking bewijzen zijner kennis van den Romeinschen bouwstijl had moeten geven en het ontwerp van een tolhuis moest vervaardigen. Met deze gegevens werd dus voldoende aangetoond, dat van bouwkunst oneindig meer wordt gevraagd dan de *algemeene inrichting eener zeer eenvoudige woning of keet, zoo van hout als van steen*, gelijk de schrijvers wanen, terwijl hij daarbij de opmerking maakte dat, hoewel door de drie heeren *alléén* werd gewezen op lid 6 van XV van het programma, tot de bouwkunst, wanneer men deze in afzonderlijke vakken ontleedt, ook behooren: het rechtlijnig-, het hand- en het ornementteekenen, de werktuigkunde, de kennis der bouwstoffen, zoomede de algemeene- en burgerlijke bouwkunde. (1)

Dit alles wordt afzonderlijk in het aangehaalde programma genoemd, maar schijnt door de schrijvers abusievelijk (of opzettelijk?) over het hoofd te zijn gezien.

Dat voor wiskunde worden vereischt *de eerste beginselen, zooals men die ongeveer op eene burger-avondschool onderwijst*, moest hij beslist ontkennen, daar hij indertijd eene zoodanige school had bezocht en aldaar geen onderricht had ontvangen in gonio- en trigonometrie. »Toch", zeide hij, »is de kennis hiervan, naast die der reken-, stel- en meetkunde een onmisbaar vereischte. Wil men tevens eenigszins kans hebben om op het examen een der eerste nommers te behalen, ten einde voor eene benoeming in aanmerking te kunnen komen, dan is o. m. grondige bekendheid hiervan noodzakelijk". Hiermede meende hij ook deze opmerking te hebben weerlegd.

Eene vergelijking van de studie te Delft had hij in het aangehaalde artikel uit de *Arnhemsche Courant* niet kunnen lezen, terwijl hij er nog aan toevoegde, dat op het uitgereikt wordende diploma uitdrukkelijk staat vermeld: wegens voldoend afgelegd examen voor opzichter van 'Rijks waterstaat.

Dan nog deelde hij mede, dat de in het programma omschreven vakken in dit diploma zijn opgenomen, met de bijvoeging achter elk vak van: »voldoende", »goed", »zeer goed" enz, al naar mate de candidaat heeft bewezen in dit of dat vak te zijn bedreven. Te Delft daarentegen wordt het diploma verkregen als

(1) Zie s. v. p. 1 tot en met 6 van XV, III, IV, XII, XIII, en XIV van het programma.

ingenieur en tusschen dezen titel en dien van *opzichter van den Waterstaat* wordt in het gewraakte stuk wel degelijk onderscheid gemaakt. Eindelijk zag de spreker in gemeld courantenartikel geene beleediging voor den gediplomeerden architect, veel minder nog voor een, die *niet* in het bezit is van een diploma, terwijl juist twee der ondertcekenaars in dit laatste geval verkeeren. Een hunner heeft zelfs vroeger deelgenomen aan het examen voor opzichter van 's Rijks waterstaat en was een der laatste op de ranglijst van hen, die de vereischte geschiktheid en bekwaamheid hadden betoond.

Ten slotte wees spreker erop, dat uit het korps Waterstaatsopzichters velen zijn benoemd geworden tot andere bouwkundige betrekkingen, terwijl weer anderen, zonder verder examen, eene aanstelling ontvingen als ingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen hiertelande of in onze overzeesche bezittingen.

Op grond van een en ander hoopte en vertrouwde hij bij de leden der Afdeeling »Arnhem" de overtuiging te hebben gevestigd, dat de intellectueele ontwikkeling van een opzichter van den Waterstaat op bouwkundig gebied hooger staat dan die van onderbaas of timmerman, zooals meer gemelde drie heeren trachten te doen gelooven.

De opmerking, bij het sluiten der vergadering door een der overige leden gemaakt, laat ik kiesheidshalve achterwege, al vertrouw ik niettemin, dat de Secretaris haar zal hebben genoteerd.

Nadat nog eenige korte gedachtenwisselingen waren gevoerd, werd besloten de definitieve afhandeling van den een zeer onaangenamen indruk gemaakt hebbenden brief uit te stellen tot eene volgende vergadering, als wanneer de onderteekenaars zeker zullen zorgen tegenwoordig te zijn, opdat de voortzetting van dezen weinig verkwikkelijken arbeid mogelijk zij.

Met het opnemen van deze, volkomen naar waarheid gestelde aanvulling van het u vroeger toegezonden verslag, zult u ten zeerste verplichten:

een lid der Afdeeling »Arnhem".

Het slid van de Afd. Arnhem" vergist zich blijkbaar in den steller van het stuk, maar dit doet niets ter zake. Jammer echter, dat de zaak door hem telkens zoodanig met de personen wordt verward, dat het beter is te zwijgen. Wanneer het zelfs aan goed vertrouwen ontbreekt over de quaestie van verhindering om tegenwoordig te zijn op eene vergadering en dit motief, goed aangeslepen, ook al dienst moet doen als hulptroep, dan is repliek niet aan te raden.

De verslaggever.

Zie verder het Bijvoegsel.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. In 83-jarigen ouderdom overleed Zaterdag 14 dezer hierterstede de heer J. Galman, die indertijd een goeden naam bezat als waterbouwkundige en aannemer van openbare werken. Hij was een der mede-oprichters van de Maatschappij voor den Werkenden Stand en ontwierp, een veertigtal jaren geleden, een plan tot overbrugging van het Y voor Amsterdam, en wel op zoodanige wijze, dat de toenmalige groote oorlogsschepen onder deze brug door zouden kunnen zeilen. Het plan is niet tot werkelijkheid geworden; maar de ontwerper is tot op het laatst van zijn leven blijven vasthouden aan zijn ideaal: een Amsterdam met de rivier en de dokken in het midden der stad.

— Voor de betrekking van directeur der Amsterdamsche Omnibus-maatschappij, in de plaats van wijlen Dr. Westerman, werden aan de op 23 dezer te houden buitengewone vergadering van aandeelhouders aanbevolen de heeren: H. T. Westerman en P. E. Tegelberg.

HAARLEM. In het Museum van Kunstnijverheid alhier zijn thans tentoongesteld de reproductiën van eenige werken van den genialen Franschen beeldhouwer Carrier-Belleuse, in 1824 te Anizy-le-Chateau geboren en 3 Juni 1887 te Sèvres overleden. De werken van dezen kunstenaar, die vooral een zeer decoratief karakter hebben, tintelen van levenslust en vereenigen de ideale met de realistische opvatting; vooral zijne vrouwenfiguren zijn verrukkelijk.

Ook voor de Kunstnijverheid is Carrier-Belleuse werkzaam geweest; gedurende de jaren 1850—55 verbonden aan de fabriek van Minton, heeft hij in de modellen der Engelsche porseleinfabrikage een grooten omkeer gebracht; in 1875 werd hij benoemd tot directeur der artistieke werken van de porseleinfabriek te Sèvres, waar hij een groot aantal nieuwe modellen vervaardigde en vooral talrijke compositiën maakte voor de bas-reliefs en pâte-sur-pâte, waarvan Sèvres alleen het geheim bezit.

Carrier-Belleuse is begonnen als ciseleur en was een der beste leerlingen van Fauconnier; hij volgde in 1840 de avondlessen aan de »Ecole des Beaux Arts" te Parijs, die toen onder David d'Angers stond; na dien tijd heelt hij zich zelfstandig ontwikkeld, vervaardigde veel modellen voor Barbedienne en werd de vriend van Carpeaux, die hem met zijne raadgevingen steunde.

De verzameling is verder aangevuld met eenige werken van den schoonzoon van genoemden kunstenaar, den heer Cheret, wiens bevallige kindergroepen en statuetten onder de beste van dien aard kunnen gerangschikt worden. De heer Cheret werkt met zijne vrouw en het is een lust hen beiden in het gezellig atelier in de Rue de la Tour d'Auvergne aan het werk te zien.

Zondags is de toegang vrij.

PERSONALIA.

— Benoemd: tot majoor bij den staf der genie de kapitein A. M. Polvliet.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië is *eervol ontslagen*: de opzichter 2e kl. A. J. Muller; *toegevoegd*: aan den chef der 3e waterstaatafd. de opz. 1e kl. R. A. de Boer, en zijn *overgeplaatst*: van de opnemingen aan de Solo rivier (residentie Rembang) naar de res. Besoeki, de opz. 2e kl. P. H. Briet; van de res. Semarang naar de res. Palembang, de opz. 1e kl. C. Doesberg.

— Bij den dienst van het mijnwezen in Nederlandsch-Indië zijn benoemd tot ing. 1e kl. de waarnemende ing. 2e kl. D. de Jongh Hzn. en de ing. 2e kl. W. G. Ribbius; tot ing. 2e kl. de ing. 3e kl C. J. van Loon; tot ing. 3e kl. J. de Koning Knijff. Aan den ing. 1e kl. J. A. Schuurman werd, wegens ziekte, een tweejarig verlof naar Nederland verleend.

— Door de commissie van toezicht op de Rijks-academie van beeldende kunsten te Amsterdam is aan den Minister van binnenlandsche zaken medegedeeld, dat de heer Ed. Jacobs, bij koninklijk besluit van 13 November 1889 n°. 32 voor de tweede maal begunstigd met het jaargeld, bedoeld bij art. 15 der wet van 26 Mei 1870, heeft ingezonden een proefstuk, voorstellende een Romeinsche vrouw uit de volksklasse die een kind draagt. De commissie heeft den heer Jacobs voor de derde maal aanbevolen voor het genot van even vermeld jaargeld, waarmede hij bij kon. besluit van 7 Maart 1891 n°. 12 is begiftigd, ten einde hem de gelegenheid te geven zich in de beeldhouwkunst verder te bekwamen.

— Bij Kon. besl. van 12 dezer is aan W. A. A. de Haan, te Dordrecht, op zijn verzoek eervol ontslag verleend als landmeter der 1e kl. van het kadaster, behoudens aanspraak op pensioen.

— Tot onderopzigner der domeinen op en bij het Bergsche Veld is benoemd A. J. van den Heuvel, wonende te Werkendam, thans tijdelijk onderopzigner der domeinen op en bij het Bergsche Veld.

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding.

HEEREN REGENTEN VAN HET R. K GESTICHT VREDENBURGH te AMSTERDAM zijn voornemens op **Zaterdag 4 April 1891**, des morgens te 11 uren, in het Gesticht aan den O. Z. Voorburgwal, **aan te besteden:**

Het Herbouwen van de Boerderij „NOOIT VOLMAAKT", gelegen in den Venserpolder te Diemen.

De bestekken zijn à *f* 1 en de afdrukken der teekeningen à *f* 4 verkrijgbaar bij den Boekhandelaar J. S. DE HAAS, Paleisstraat 14 te AMSTERDAM. van 23 Maart e. k. af.

Aanwijzing te Diemen aan de Boerderij Zaterdag 28 Maart, des namiddags te 2 uren.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage ten kantore van den Bouwmeester A. C. BLEIJS, te AMSTERDAM.

JOHN KING, Limited-Liverpool,
INGENIEURS-FABRIKANTEN
van **CENTRALE VERWARMINGS-INRICHT.** met Stoom en Heetwater onder hoogen en lagen druk.
Talrijke referentiën in *Holland*, *België* en *Engeland*. **Inlichtingen, Plannen** en **Begrootingen** verstrekt gratis de vertegenwoordiger
J. W. VAN ES, 19 Oostvestplein, *Rotterdam*.

OPENBARE
Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag den 7 April 1891**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize alhaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van eene GYMNASTIEKSCHOOL aan de St. Janstraat.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Hoofdelijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te ROTTERDAM, en zijn tevens voor *f* 1,— verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Hoogstein* 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag* den 3 *April* 1891, des voormiddags te 11 uren.

Carbolineum
„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**
A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Dinsdag den 31ste Maart 1891** des namiddags te twee ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed**:

Volgens bestek N°. 459.

Het maken van de ONDERBOUWEN van TWEE DRAAISCHIJVEN van 14.50 M. middellijn en het VERGROOTEN van den BOVENBOUW eener DRAAISCHIJF van 13.50 M. tot 14.50 M. middellijn met bijkomende werken op het Westelijk eiland van het Centraal Personenstation te Amsterdam. Raming *f* 25000.

Volgens bestek N°. 463.

Het maken, leveren en opstellen van den BOVENBOUW eener DRAAISCHIJF van 14.50 M. middellijn met bewegingsinrichting voor stoomgebruik op het Westelijk eiland van het Centraal Personenstation te Amsterdam. Raming *f* 7100.

De bestekken zijn tegen betaling van *f* 1.— per exemplaar van 14 Maart a. s. af, verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

Aanwijzing zal geschieden als in de bestekken vermeld.

DE ADMINISTRATEUR.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 28 Maart 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 10.

De levering van GRIND enz., van vervoermiddelen en het verrichten van verschillende werkzaamheden ten behoeve van het onderhoud en den aanleg der Wegen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijzing zal plaats hebben op Zaterdag 21 Maart n.s. 's voormiddags 11½ uur; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 26 Maart 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 12.

Het vergrooten van School n°. VIII met Zes Lokalen, Gymnastieklokaal enz.

Begrooting *f* 31,500.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen tegen betaling van *f* 1.— ter Secretarie verkrijgbaar.

Weekblad „De Opmerker".

ALGEMEENE VERGADERING van Aandeelhouders der **Maatschappij tot Exploitatie van „De Opmerker"** op **Donderdag, den 26 Maart 1891**, des namiddags te twee uren, in het gebouw *Musis Sacrum* te *Arnhem*, tot behandeling der volgende punten:

1. Balans met toelichting en verslag van Commissarissen, benevens winst- en verliesrekening over het afgeloopen boekjaar.
2. Benoeming van Commissarissen.

HET BESTUUR.

Alle soorten van **DRUKWERK** voor Handel en Nijverheid worden tot *concurreerende prijzen* met de vereischte stiptheid en netheid geleverd door de Stoomdrukkerij van

G. W. van der Wiel & C°.,
ARNHEM.

Uitgebreid materieel — Nieuwste machines.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*,
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** en
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en langten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Boorhaagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz., uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn*.

GRUSONWERK,
Magdeburg—Buckau.
VERTEGENWOORDIGERS:
CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam - - Amsterdam.

DE LINT & C°.
Oosteedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
en
ZWEEDSCH GRANIET.

FRED. STIELTJES & C°.
Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. **Modellen ter bezichtiging.**

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt, is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht of vermengd**, is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat 7 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH**

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**
Geëmailleerd-Ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — Gouden Medaille Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren, Glasmozaïek, Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam, Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat AMSTERDAM.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

ITALIAANSCHE TERRAZZO-VLOEREN
gelegd door Ital. werklieden van af *f* 4.— met inbegrip **ondervloer.**
Attesten ter inzage.
Adres Fabriek „**DE VELUWE**" *Brinklaan*,
APELDOORN.
Teekeningen en Prijsopgaaf op aanvrage.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOLITHOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

tot Scheemda, lang pl.m. 2020 M.; ingekomen 5 bilj., als:

C. de Jong,	te Nieuwolda,	*f* 2660
J. Zuidema,	» Zuidbroek,	» 1998
J. Edens,	» Nieuwolda,	» 1729
H. Groen en D. Baas,	» Scheemda,	» 1570
H. v. d Laan	» idem	» 1174

Gegund aan H. Groen en D. Baas.

Papendrecht, 16 Maart: het leveren en stellen van 2 nieuwe stoomketels en het verrichten van metselwerken voor de plaatsing dier ketels, in 2 perc., voor den polder Papendrecht.
Perc. 1; ingek. 9 bilj., als:

Penn en Baudoin, Dordrecht,	*f* 9924
Gebr. Depree, Tilburg,	» 9200
Firma Smit, Boogaard,	» 8503
Landeweer, Maartenshoek,	» 8328
Maatschappij »De Maas", Rotterdam,	» 7750
Jacques Piedboeuf, Jupille,	» 7620
Goudsche Machine-fabriek, Gouda,	» 6900
Regier en Richter, Bergen-op-Zoom,	» 6490
Koninkl. Nederlandsche Machine-fabriek, Helmond,	» 5920

Perc. 2; ingek. 4 bilj., als:

M. Visser, te Papendrecht,	*f* 1670
V. d. Steen, » Dordrecht,	» 1614
Alblas, » Waddinxveen,	» 1385
C. v. Tilburg, » Noordeij,	» 1280

Delft, 16 Maart: 1o. het afbreken der bestaande en het maken eener nieuwe brug over den Verversdijk; 2o. het aanleggen van een kaaimuur met bijkomende werken langs de Westvest en 3o. eenige herstellingen van 't gebouw aan de Raam; ingek. 16 bilj., als:

		1.	2.	3.
Heijst & Zonneveld,	te Delft,	*f* 3322	*f* 2853	
A. Veth,	» idem	3060	2790	*f* 910
W. F. C. Schaap,	» idem	2560	2700	1160
M. Meijers,	» idem	2424	2915	1065
N. Rodenburg,	» idem	2400	2895	1053
D. Buurman,	» idem	2394	2888	
D. J. Houtzager,	» idem		2690	
v. Ipenburg,	» idem	2245	2352	899
J. de Roo,	» idem			947
J. R. Vos,	» idem			935
L. J. v. Vondelen,	» idem			899
A. Schaller,	» idem			848
E. H. Luxemburg,	» idem			794
Ouwerling,	» idem			777.50
J. C. de Koning,	» idem			767
P. A. Kouwenhoven & Giesen,	» idem			752

De perc. 1 en 2 gegund aan Van Ipenburg. Perc. 3 aan Kouwenhoven & Giesen.

Doesburg, 17 Maart: het leveren en leggen van 100 M. portland-cement buizen; ingekomen 4 bilj., als:

H. Jongenburger, Waddinxveen,	*f* 4930
S. Dekkers, Doesburg,	» 4646
M. B. Jolink, idem	» 4130
G. H. v. d. Heide, Arnhem,	» 3625

Gunning binnen 14 dagen.

Amsterdam, 17 Maart: het verbouwen der perceelen nos 12, 14 en 20 aan de Hazenstraat, onder beheer van den architect J. M. F. Büngener; ingek. 11 bilj., als:

	zonder winkelbetimmering	met winkelbetimmering
W. J. v. d. Horst, Amsterdam,	*f* 20,200	*f* 20,800
Van Sonsbeeck, idem	20,200	20,900
I. I. Goseling & Zn., idem	19,920	20,470
B. Cruijff, idem	19,746	20,146
H. E. Hademaker, idem	19,432	19,932
C. Nieuwestadt, idem	18,820	19,320
C. J. Muks, idem	18,220	
R. v. Buuren, idem	17,880	
J. P. Rieten, idem	17,760	18,140
A. Raaijmakers, Nieuweramstel,	17,550	17,950
G. J. Vermeulen, Amsterdam,	17,300	18,025

Roenen, 17 Maart: het bouwen van een boerenwoning; ingekomen 3 bilj., als:

D. Klomp, te Roenen,	*f* 2200
W. Lammers, » idem	» 2180
G. K. Lelieveld, » idem	» 2140

Arnhem, 17 Maart: het bouwen van een magazijn tot berging van de munitie van het korps rijdende artillerie te Arnhem, onder het beheer der genie, aldaar; ingek. 10 bilj., als:

G. H. v. d. Heijden, te Arnhem,	*f* 2170
N. W. v. Duslen, » idem	» 2100
H. v. d. Sand, » idem	» 2078
B. Bolder, » idem	» 1911
J. Th. Rutten, » idem	» 1809
J. H. Stoel, » idem	» 1797
G. J. Lucassen, » idem	» 1784
D. A. Roskam, » idem	» 1775
J. P. Welsing, » idem	» 1762
G. C. Langelaar, » Oosterbeek,	» 1667

Raming » 1870

Hillegom, 17 Maart: het bouwen van kantoren en bollenhuis voor de firma H. H. van Waveren; ingekomen 18 bilj., als:

Ph. Smit, Beemstede,	*f* 25,212
M. Vester, idem	» 25,192
J. P. Pennings, Sloten,	» 22,990
M. Noë, Assendelft,	» 22,980
P. v. d. Weegh, Haarlem,	» 21,650
P. Rings, Zandpoort,	» 21,450
P. J. v. Mierlo, Sloten,	» 21,375
C. Alkemade Sr., Noordwijk,	» 20,800
T. Ligthart, Amsterdam,	» 20,774
W. v. Ingen, Bodegraven,	» 20,600
W. v. Schaick, Noordwijk,	» 20,450
W. v. Rallegooij, Hillegom,	» 20,400
J. Visscher & J. de Boer, Haarlem,	» 20,000
J. J. Guldemond, Haarlem,	» 19,999
P. P. Maas, Haarlem,	» 19,980
G. Ruigewaard, Egmond a/Z.,	» 19,790
J. Molenaar, Sassenheim,	» 19,725
Chr. Cobelens, Haarlem,	» 19,320

Gegund.

Luikgestel (N.-B.), 17 Maart: het bouwen eener catechismuskamer privaten met ingang, kerkhof en het restaureeren van de buitenzijde der muren van de beuken der R.-K. kerk; ingek. 3 bilj., als:

W. v. d. Scruijs,	te Valkenswaard.	*f* 2890
A. v. Himbergen,	» Woensel,	» 2760
H. Franken,	» Bergeik,	» 2068

Gegund.

Ginneken, 17 Maart: het bouwen van een postkantoor enz.; ingek. 16 bilj., als:

C. v. Dongen,	te Breda,	*f* 12,024
C. Beekers,	» Ginneken,	» 11,815.25
C. Antonissen,	» idem	» 11,600
Gebr. Brouwers,	» idem	» 11,480
M. de Kort,	» idem	» 11,395
A. de Swart,	» idem	» 11,300
C. Klein Jz.,	» idem	» 11,2 0
F. v. Dongen,	» Breda,	» 11,125
C. Simons,	» Ginneken,	» 11,106
J. v. Wijck,	» idem	» 11,060
B. Verlegh,	» idem	» 11,029
J. H. Verlegh,	» idem	» 10,950
J. Kleiner,	» Breda,	» 10,900
A. Dielen,	» idem	» 10,700
A. Claasen,	» Ginneken,	» 10,40
P. Rijpsaert,	» idem	» 9,989

's-Hage, 18 Maart, onder beheer van het departement van waterst. enz.: 1o. de uitvoering van werken tot voortzetting der normaliseering van de rivier de Waal bij Zalt-Bommel, onder de gemeenten Waardenburg, Haaften, Zalt Bommel en Gameren; ingek. 6 bilj., als:

J. H. v. Heezewijk, Lobith,	*f* 87,800
F. E. Terwindt, Pannerden,	» 87,500
H. v. Anrooy Jz., Nieuwaal, en A. J. Vermeulen, Nijmegen,	» 84,000
A. v. d. Vlies, Zalt-Bommel,	» 84,300
J. P. de Groot, Giesendam,	» 82,960
W. P. de Vries, Rossum,	» 81,875
Raming	» 82,000

2o. de uitvoering van werken tot voortzetting der normaliseering van de rivier de Waal bij Gent, onder de gemeenten Gent, Bemmel en Ubbergen; ingek. 9 bilj., als:

J. H. Hoijtink, Pannerden,	*f* 41,188
P. Hell, Zwolle,	» 40,970
J. v. Vuuren Zalthommel,	» 40,240
F. E. Terwindt, Pannerden,	» 39,370
J. H. v. Heezwijk, Lobith,	» 39,200
A. v. d. Vlies, Zalt-Bommel,	» 39,100
W. P. de Vries, Rossum,	» 39,000
J. v. d. Plas Cz., Hardinxveld,	» 38,290
J. P. de Groot, Giesendam,	» 36,360
Raming	» 39,200

Beverwijk, 18 Maart: het maken van houten beschoeiing, het uitdiepen der havens en het maken van een gemetselden duiker en bestratingwerken; ingek. 14 bilj., als:

P. v. Essen, Halfweg,	*f* 9990
P. Rings, Zandpoort,	» 9980
J. Schipper, Beverwijk,	» 8990
H. Sprenger, Velzen,	» 8800
J. Lagendijk, Velzen,	» 8620
M. Noë, Assendelft,	» 8560
P. Langendijk, Beverwijk,	» 8497
V. P. Braun, idem	» 8470
M. de Vries, Lemmer,	» 8445
C. Bos, Haarlemmermeer,	» 8445
Nieuwenweg & Co., Beverwijk,	» 8398
D. R. de Jong, Enkhuizen,	» 7799
P. Zanen, Ammerstol,	» 7738
H. Duin, Beverwijk,	» 7560

Uithoorn, 18 Maart: het stichten van een N.-B. bouwhuis in den Noorder Legmeerpolder; ingek. 12 bil., als:

M. Rijneveld, Mijdrecht,	*f* 11,900
C. en G. Verweij, Uithoorn,	» 11,800
C. J. Strijland, idem	» 11,800
C. Buisman, Nieuweramstel,	» 11,670
L. F. Muek, Uithoorn,	» 11,648
P. J. de Bruin, Nieuweramstel,	» 11,647
S. H. Henderiks, Uithoorn,	» 11,500
A. Otterhoek, Amstelveen,	*f* 10,700
C. de Koning, idem	» 10,480
S. v. Soest, Mijdrecht,	» 10,465
H. Kroon, Amstelveen,	» 10,350
W. Kroon, idem	» 10,005
Gegund. Raming	» 10,140

Apeldoorn, 19 Maart: het wederopbouwen van de wasscherij de Klarenbeek met annex woonhuis nabij de Eendracht te Apeldoorn, onder beheer van den architect J. A. Wijn; ingek. 14 bilj., als:

C. Wegerif,	te Apeldoorn,	*f* 10,000
L. Wegerif,	» idem	» 9,768
F. L. Tiethoff,	» idem	» 8,920
J. v. d. Braak,	» idem	» 8,888,88
A. Badstaak,	» idem	» 8,880
J. W. Wassink,	» idem	» 8,800
H. J. Eijkelboom,	» idem	» 8,389
G. Goossens,	» idem	» 8,563
M. Zinnemers,	» idem	» 8,500
J. W. Buitenhuis,	» idem	» 8,485
F. W. Geurden,	» idem	» 8,380
G. Wegerif,	» idem	» 8,300
T. Eijbers,	» idem	» 8,270
H. v. d. Braak,	» idem	» 8,250

Wordt vermoedelijk gegund aan G. Wegerif

Groningen, 19 Maart: het afbreken van het oude en het bouwen van een nieuw verlaatshuis te Martenshoek; ingek. 10 bilj.; minste inschr. R. Bieters, te Foxham, voor *f* 3787.

Veen, 19 Maart: het bouwen van een woonhuis voor D. v. Wijnen te Wijk; ingekomen 6 bilj., als:

A. v. Campen,	te Veen,	*f* 4390
J. v. Wijk,	» idem	» 4300
A. v. Wijk,	» idem	» 4200
T. v. Alpen,	» Wijk,	» 4021
H. v. Wijk,	» idem	» 3837
C. Boncoop,	» Veen,	» 3730

Gegund. Raming » 3634.52

Haarlem, 19 Maart: het 2-jarig onderhoud van het gebouw van het provinciaal bestuur van Noord-Holland te Haarlem; ingek. 7 bilj., als:

P. A. Poppink,	te Haarlem,	*f* 5138
D. B. v. Leeuwen,	» idem	» 4975
H. Hagen,	» idem	» 4800
F. Erdtsieck,	» idem	» 4850
A. Rinkema,	» idem	» 4820
J. P. A. Nelissen,	» idem	» 4770
S. B. Peijra,	» idem	» 4765

Enkhuizen, 19 Maart: de levering van 110,000 stuks straatklinkers; ingek. 3 bilj., als:

		per 1000
A. Mes,	te Arnhem	*f* 16.98
J. v. Holst,	» idem	» 16.95
J. Helder,	» Dokkum,	» 15.75

Gegund. Nog 1 bilj. van onzwaarde ingek.

Schiedam, 19 Maart: de levering van bouwmaterialen voor de gemeente, in 11 perc. Perc. 1, 100,000 vlakke Waalstraatklinkers, perc. 2, 75,000 getrokken Waalstraatklinkers, waarvoor geen bilj. zijn ingekomen.
Perc. 3, 2000 M³ scherp rivierzand; ingek 1 bilj. van G. Smeij Az., Krimpen a/d IJssel, voor 75 cent per M³.
Perc. 4, bedagen eikenhouten paken; ingek. 9 bilj., als:

L. Botermans, Gilze,	*f* 1704
A. J. Nijweide, Winterswijk,	» 1395.57½
J. Raaijmakers, Helmond,	» 1388
E. v. Iwekel, Zutfen,	» 1385.84
G. J. v. Garsen, Zutfen,	» 1294
A. v. Dam, Neerlangbroek,	» 1242
J. Rustaanse, Gemeken,	» 1238
F. v. d. Beemen, Best,	» 1158
W. v. d. Voort, Udenhout,	» 1100

Perc. 5, meskant bezaagd Rijnsch eikenhout, voor sluisdeuren; ingek. 3 bilj., als:

J. J. v. Boeken & Zn., Oegstgeest,	*f* 1096.67½
F. W. v. d. Elst & Co., Schiedam,	» 1089
K. v. d. Torren Jz., Waddinxveen,	» 1068

Perc. 6, Wezelsch eiken ribhout; ingek. 5 bilj., als:

K. v. d. Torren Jz., Waddinxveen,	*f* 908
J. J. v. Boeken & Zn., Oegstgeest,	» 896.31
F. W. v. d. Elst & Co., Schiedam,	» 878
L. Botermans, Gilze,	» 755
W. v. d. Noort, Udenhout,	» 700

Perc. 7, Noorsche grenen deelen meskant bezaagd; ingek. 3 bilj., als:

K. v. d. Torren Jz., Waddinxveen,	*f* 825
F. W. v. d. Elst & Co., Schiedam,	» 800
H. J. Plant & Co., idem	» 795

Perc. 8, Koperwijksch grenen ribhout, meskant bezaagd; ingek. 4 bilj., als:

J. J. v. Boeken & Zn., Oegstgeest,	*f* 398
F. W. v. d. Elst & Co., Schiedam,	» 390
K. v. d. Torren Jz., Waddinxveen,	» 355.62½
H. J. Plant & Co., Schiedam,	» 339

Perc. 9, Amerikaansche grenen deelen, één zijde geschaafd en gepleegd; ingek. 4 bilj., als:

J. J. v. Boeken & Zn., Oegstgeest,	*f* 990

K. v. d. Torren Jz., Waddinxveen,		ƒ 870
F. W. v. d. Elst & Co., Schiedam,		» 795
H. J. Plant & Co.,	idem	» 762

Perc. 10, ijzendouten brugstroeken; ingek. 3 bilj., als:

J. J. v. Hasken & Zn., Oegstgeest,		ƒ 898.44
W. v. d. Voort, Udenhout,		» 868

Perc. 11, 1000 stuks perkoenpalen; ingek. 5 bilj., als:

W. v. d. Voort, Udenhout,		ƒ 175
A. v. Dam, Neerlangbroek,		» 175
J. H. v. Boogerwou, Boxtel,		» 164.50
F. v. d. Boomen, Best,		» 150
L. Botermans, Gilze,		» 150

De gunning is aangehouden.

Tienhoven, 19 Maart: het bouwen van eene hofstede aldaar, onder het beheer van den architect J. J. Mulder, te Ameide; ingek. 5 bilj., als:

A. L. Schippers, Nieuwpoort,		ƒ 3875
C. Verheij, Ameide,		» 3870
A. v. d. Vliet, Nieuwpoort,		» 3868
G. Schouten, Vianen,		» 3819
J. v. Klaveren, Ameide,		» 3580

Gegund.

Baarn, 20 Maart: het bouwen van een woonhuis bij de dameskostschool te Baarn, onder beheer van den architect H. E. Boegema; ingek. 4 bilj., als:

P. J. v. Garderen,	te Baarn,	ƒ 27.000
J. Smit,	» Woesp,	» 24.900
J. G. Maatkamp,	» Baarn,	» 24.400
J. Hartog,	» idem	» 23.100

Gegund.

Arnhem, 20 Maart: het doen van eenige vernieuwingen en herstellingen aan het in- en uitwendige van het gebouw verl. Rijnkade no. 8, voor rekening van M. A. de Wit, firma Kruijsmit & De Wit, onder beheer van den bouwkundige W. J. Th. Werrelmann, te Arnhem; ingekomen 5 bilj., als:

Lucassen,	te Arnhem,	ƒ 675
Kok,	» idem	» 600
Mulaart,	» idem	» 570
Rikken,	» idem	» 542
Jos,	» idem	» 498

VERVOLG DER AANKONDIGINGEN.

Donderdag, 2 April.

Kampen, te 12 uren, door den kapitein eerste ww.-ingen. te Zwolle, in het koffiehuis „de Harmonie": 1o. het verbeteren van de reinigingsinrichting in de kazerne te Kampen. Ram. ƒ 2800; 2o. het leveren van brandblusschmiddelen voor hogedrukwaterleidingen aldaar. Raming ƒ 700. Bilj. inzenden uiterl. 1 April voor 3 uren, bij den hoofdopz. v. fortificatiën aldaar.

Vrijdag, 3 April.

Middelburg, te 1 uur, door het ministerie van waterst. enz.: het onderhouden en herstellen van het rijkspostgebouw te Middelburg tot 31 Dec. '93. Inl. bij den rijksbouwm. in het 2e district te 's-Hage, en den hoofdopz. voor de landsgebouwen J. J. G. Rinkes, te Breda. Aanw. 27 Maart, te 1 uur. Raming ƒ 1130.

Zaterdag, 4 April.

Menaldumadeel, te 11 uren, door burg. en weth.: het vernieuwen der Engelumerbrug.

Woensdag, 8 April.

Terwerd, te 10 uren, door burg. en weth. van Ferwerderadeel: de levering van 250 stère puin en 950 stère grint.

Donderdag, 9 April.

Helllevoetsluis, te 11½ uren, door de directie der marine: 1o. het doen van eenige werkzaamheden tot het herstellen van gebouwen en inrichtingen, 2o. het uitvoeren van schilderwerken aan diverse gebouwen en inrichtingen, 3o. het maken van een gemetselden regenbak aan de westzijde van de Werf, 4o. het maken van een hergplaats voor steenkolen en een ijzeren waterkist ten dienste van de torpedo-inrichtingen op de Werf. Inl. bij den hoofding. der marine aldaar. Aanw. 2 April, te 11 uren.

VERVOLG DER AFLOOPEN.

Breda, 19 Maart: het bouwen van 4 woningen met bergplaatsen, op een perceel gelegen aan den Haagdijk te Breda, onder beheer van de architecten P. A. Oomen en Co. Metselwerk; ingek. 7 bilj., als:

Hoppenbrouwer,	te Breda,	ƒ 1520
J. v. Poppel,	» idem	» 1464
Th. Erkelens,	» idem	» 1380
J. Kleinen,	» idem	» 1280
G. v. d. Sanden,	» idem	» 1280
A. Klemans,	» idem	» 1183
R. Wiers,	» idem	» 1030

Timmerwerk; ingek. 3 bilj., als:

J. Pijnenburg,	te Breda,	ƒ 1088
A. Maas,	» idem	» 986
M. v. Sevenbergen,	» idem	» 977

Massa; ingek. 3 bilj., als:

J. v. Poppel, Breda,		ƒ 2512
A. Nooren, Prinsenhage bij Breda,		» 2200
J. Kleinen, Breda,		» 2175

Het werk is gegund aan R. Wiers en M. van Sevenbergen.

's-Hage, 20 Maart: 1o. het onderhouden van het post- en telegraafgebouw te Velp; ingek. 2 bilj., als:

C. Jansen,	te Velp,	ƒ 694
A. Ledeboer,	» idem	» 676
Raming		» 740

2o. idem van het postgebouw te Arnhem; ingekomen 6 bilj., als:

A. van Dalen,	te Arnhem,	ƒ 1350
W. J. G. Gribnau,	» idem	» 1339
G. J. Lucassen,	» idem	» 1334
S. Bruigom,	» idem	» 1322
J. P. Welsing,	» idem	» 1298.80
R. Bolder,	» idem	» 1290
Raming		» 1385

3o. idem van het postgebouw aan het station te Arnhem; ingek 6 bilj., als:

W. J. Gribnau,	te Arnhem,	ƒ 677
J. P. Welsing,	» idem	» 672
S. Bruigom,	» idem	» 668
G. J. Lucassen,	» idem	» 647
R. Bolder,	» idem	» 611
A. van Dalen,	» idem	» 577
Raming		» 705

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Door de vrijgevigheid van G. baron Rosenthal zal in de Aula een groot marmeren Minervabeeld verrijzen.

Voor de uitvoering heeft de heer Rosenthal aan de Aula-commissie geheel de vrije hand gelaten.

— De Koninklijke fabriek van stoom- en andere werktuigen wordt in een vennootschap hervormd, waarbij de heer C. H. Strumphler, thans directeur van de machinefabriek der heeren Gebr. Stork & Co., als directeur zal optreden. De commissarissen zijn de heeren C. T. Stork, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, L. Serrurier, Wethouder van Publieke Werken te Amsterdam, J. A. Roessingh van Iterson, chef van tractie en materieel der Holl. IJzeren Spoorweg-maatsch., J. H. Nivel, Secretaris der Maatsch. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, J. T. Cremer, Direct. der Deli-Spoorweg-maatsch. W. J. Geertsema en Mr. N. J. den Tex, Directeur der Kon. Ned. Stoomboot-maatschappij.

LEIDEN. Donderdag jl. werd in den Gemeenteraad voorlezing gedaan van het volgende schrijven, aan B. en W. gericht:

»Edelachtb. Heeren.

»Namens de erfgenamen van mijn diep betreurden broeder, den heer Arnoldus Justus Krantz, vroeger lid van den Gemeenteraad alhier, die op den 2den Januari l.l. te Baarn is overleden, heb ik de eer uw College mede te deelen dat het de wensch van den overledene is geweest, dat uit zijn nalatenschap een bedrag van veertigduizend gulden besteed zou worden om voor de gemeente Leiden, rijne geboorteplaats, welke hem steeds dierbaar is geweest, de eene of andere nuttige inrichting tot stand te brengen.

»Aan dien wensch gevolg gevende, hebben de erfgenamen gemeend het meest in den geest van den overledene te handelen door genoemd bedrag beschikbaar te stellen voor het stichten en inrichten van een archiefgebouw met afzonderlijke concierge-woning.

»Vertrouwende dat de Gemeenteraad tot aanvaarding van voormeld bedrag tot bovenomschreven doel geen bezwaar zal hebben, verzoek ik uw College beleefd van dit schrijven in de eerstvolgende zitting van den Gemeenteraad mededeeling te doen.

Met verschuldigde hoogachting,
Uw dw. dienaar
W. G. C. H. Krantz."

De Voorzitter zeide niet te twijfelen of de Raad zou deze vorstelijke gift gaarne aannemen; hij wijdde vervolgens eenige hartelijke woorden aan den overledene en meende in den geest van den Raad te handelen door de familie diens diepgevoelden dank over te brengen. Door luid applaus gaf de Raad zijne goedkeuring te kennen.

Naar men vernoemt is voor het gebouw bereids een schetsontwerp aan het bureau van gemeentewerken opgemaakt.

Het archiefgebouw zal bestaan uit een bewaarplaats, waaruan een werkkamer, archivariskamer, kamer voor het publiek en verdere benoodigdheden; het zal voorzien worden van eene centrale verwarming. De woning van den concierge zal geheel vrij van het gebouw opgericht worden.

MIDDELBURG. De heeren Jhr. Mr. L. Schorer, L. K. van der Harst, A. W. Berdenis van Berlekom, Jhr. Mr. W. H. Snouck Hurgronje, Jhr. Jac. Ph. Boddaert, Abr. Luteijn en J. A. Frederiks, vertegenwoordigende verschillende vereenigingen, welke door de Vereeniging tot bevordering van goede voorstellingen op kunstgebied te Middelburg uitgenoodigd waren tot samenwerking om plannen te beramen teneinde het tot stand komen van een schouwburg, voldoende aan de eischen des tijds, te helpen bevorderen, hebben een vereeniging opgericht, *Kunstliefde* genaamd, voor welke erkenning van rechtspersoonlijkheid is aangevraagd.

Zij is opgericht met het doel aldaar een gebouw te doen verrijzen, ten dienste zoowel van de tooneelspeelkunst als van vocale en instrumentale muziek.

Deze vereeniging *Kunstliefde* heeft thans aan den Gemeenteraad een adres verzonden met verzoek om aanwijzing van een gedeelte grond, tot het stichten van dat gebouw en daarbij overgelegd een plattegrond en situatie-teekening, waarbij de inrichting van het gebouw en de meest geschikte plaats wordt aangewezen.

Dit adres is gesteld in handen van het Dagelijksch Bestuur, om advies.

— Aflevering 3 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De electrische uurwerken op het Rijkstelegraafkantoor, het Koninklijke Postkantoor en de Groote Koopmansbeurs te Rotterdam (met fig.). — De luchtballons der Fransche Marine (met fig.). — De groote ontdekkingen van Lavoisier. — De districtwatermeter (met fig.) — Het gif en de angel der bijen. — Hoe maakt men een accumulator? (met fig.). — De photographie der kleuren (met fig.). — Nieuwe synoptische kaarten. — Korte mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Antwoorden.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.W.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jgz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling 12½ cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 951e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag 1 April a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Ballotage van den heer J. H. Kaulbach, voorgesteld door de heeren Joseph Herman en Piet Springer, als gewoon lid.

c. Kunstbeschouwing van den heer G. van Arkel.

d. Bespreking van de tweede opvoering van het oorspronkelijk architectonisch blijspel met zang: „De Prijsvraag."

e. Kunstbeschouwing van den heer W. C. Deenik.

2e. De tweede opvoering (met introductie van dames) van het *oorspronkelijk architectonisch blijspel met zang* DE PRIJSVRAAG, waarbij wederom Amstels Fanfare-corps onder leiding van den heer David Koning zijne welwillende medewerking heeft toegezegd, zal plaats hebben op Vrijdag 10 April a. s., des avonds te 8 uren, in de groote tooneelzaal van „Maison Stroucken" te Amsterdam.

Heeren leden, welke alsnog introductiekaarten à 1 gld. wenschen te ontvangen, recht van toegang gevende aan een lid of introducé met eene dame, gelieven zich te wenden tot den 1e-Secretaris van het Genootschap, American Hotel te Amsterdam, die de introductiebiljetten, zoolang de voorraad strekt, *aan de aanvragers zal doen toekomen. Diploma-kwitanties zijn op dezen avond niet geldig.*

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) GESCHIEDKUNDIGE HERINNERINGEN, VERBONDEN AAN HET KASTEEL VAN BLOIS.

Voordracht gehouden in de vergadering van 21 Januari 1891,

DOOR

C. W. NIJHOFF.

Er zal wel veel waars liggen in de bewering, dat de geschiedenis der volken in hunne nagelaten monumenten is neergelegd. Het kan wel moeilijk anders of de groote stroomingen des tijds moeten zich in de voortbrengselen op kunstgebied hebben afgespiegeld en hun stempel hebben gedrukt op hetgeen omging in de hoofden der tijdgenooten en voortkwam uit de handen der levende kunstenaars. Een hoog ontwikkeld geestesleven, een bloeitijdperk van kunsten en wetenschappen viel dan ook gewoonlijk samen met een tijd van materiëelen voorspoed, van welvaart en glorie in den ruimsten zin van het woord. De kenmerken van den tijd zullen zich dus voor een groot gedeelte uit de nagelaten kunstwerken op geestelijk of plastisch gebied laten opmaken en omgekeerd zullen deze kunstvoortbrengselen een beeld geven van het tijdperk waarin ze ontstonden. Geschiedenis en kunst gaan alzoo hand in hand, en het zou verkeerd en kortzichtig zijn ze te willen scheiden en elk afzonderlijk en uit zijn verband gerukt te willen bestudeeren, daar slechts een onvolledig begrip zonder eenigen vasten grondslag, hieruit zou kunnen voortvloeien. Behalve de nagelaten geschriften van geschiedvorschers zijn dan ook de door den tand des tijds gespaarde bouwvallen de voornaamste bronnen voor de samenstelling eener wereldgeschiedenis geweest, en evenals de geschiedenis van het eene volk zich uit die van het andere heeft ontwikkeld, zoo vormen ook deze nagelaten monumenten eene aaneengeschakelde reeks, waaraan elke natie een of meer deelen heeft toegevoegd. En te midden van deze voortdurende strooming zijn er dan enkele oogenblikken, waarin het kunstgevoel zich op buitengewone wijze openbaart, waarop een meer dan alledaagsche geest in het menschdom is gevaren, waarop de hoogste inspiratiën, die de mensch in zich omdraagt, uiting vinden en voor het nageslacht zullen blijven bestaan in die kunst-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

voortbrengselen bij uitnemendheid, welke men zal trachten na te volgen maar niet zal kunnen overtreffen.

Zoo heeft de vrije en ideale Grieksche geest zich in den tijd van Pericles uitgesproken in de werken van Attika en den Peloponesus, die als de grondslag der klassieken hunne plaats zullen blijven innemen, zoolang het gevoel voor wat schoon en edel is nog niet zal zijn uitgedoofd. Zoo heeft het bloeitijdperk van Rome het karakter aan zijn tijd gegeven, en spiegelen zich overweldigende grootschheid en ongebreidelde hartstocht af in de meesterwerken uit den begintijd onzer jaartelling. Zoo heeft de Gothiek in de twaalfde eeuw haar toppunt van vindingrijkheid bereikt en in hare reuzenmonumenten het nageslacht een beeld gegeven van wat pauselijke almacht vermocht. Zoo heeft eindelijk de Renaissance hare triomfen in de 16e en 17e eeuwen gevierd en de hoogste uitingen van menschelijk genie in hare werken neergelegd. Er zijn in die verschillende kunstperioden gewoonlijk enkele monumenten, die het best het kenmerk van den tijd weergeven, scheppingen, die als het ware de goede eigenschappen van het oogenblik saamvatten en daardoor het duidelijkste beeld geven van het ontwikkelingsstandpunt van een kunsttijdperk. Wie van de oude Grieksche kunst wil spreken noemt het Parthenon, het Erechtheion, den Apollo-tempel te Milete. Wie zich in den Romeinschen tijd verdiept, denkt aan het Parthenon, den boog van Titus. Wie Gothiek studeert, wendt zijn blikken naar de kathedralen van Rheims, Amiens en Parijs, en wie zich met de Renaissance bezighoudt vertoeft bij de paleizen te Rome, of Venetië en Firence of bij de kasteelen van Chambord, Heidelberg of Blois. Het is bij laatstgenoemd monument, dat we thans iets langer willen stilstaan om de geschiedenis van zijn ontstaan na te gaan en de meest merkwaardige historische gebeurtenissen, die er zijn voorgevallen, te bespreken. De Renaissance, in Italië op het laatst van de vijftiende eeuw begonnen, brak zich langzamerhand baan in de naburige landen en liet niet na haren invloed ook op kunstgebied zeer duidelijk te laten gelden. Daar echter geen enkele verandering met een enkelen slag geschiedt, zoo bleven, ook in deze landen vele overgeleverde kunstbegrippen bestaan en vermengden zich langzamerhand met de nieuwe richting, zoodat elke natie aan den nieuwen stijl een bepaald cachet gaf, eene locale kleur bijzette, die ons dan ook tegenwoordig het middel aan de hand geeft om de stijlen der respectieve landen van elkaar te onderscheiden. Vooral Frankrijk had steeds vele verbindingen met Italië gehad, en toen gedurende de regeering van Frans I, de zegevierende Fransche legers den Italiaanschen bodem betraden, kon het wel niet anders of de nieuwe richting moest van zelf haar weg naar het Noorden vinden. De voorspoed, waarin genoemde vorst zich mocht verheugen, stelde hem in staat grootsche werken volgens de nieuwe ideeën te laten uitvoeren, en hiervan zijn de kasteelen van Blois en Chambord wel de voornaamste. Het kasteel van Blois bestaat uit eene verzameling monumenten, uit verschillende tijdperken tot ons gekomen. Den tijd der feodaliteit herkennen we aan de aloude overblijfsels van torens met schietgaten, van natte en vochtige cachotten en zware, geweldige fundeeringsmuren. De tijd der beschaafde ridderschap treedt voor onze oogen in de elegante portieken, de breede geëncadreerde vensters, de vindingrijke beeldhouwwerken, vroolijk en spotziek, vreemd en verdraaid soms, maar bewonderenswaardig en onnavolgbaar, en verbazingwekkend door hunne oneindige afwisseling. Het Renaissance-tijdperk vertoont zich in zijne grootsche verdeelde muurvlakten, zijn open trappen, zijn balustrades, kroonlijsten, arabesken, schilden en versieringen, oneindig verschillend, gracieus en aantrekkelijk: het beeld van een hernieuwd leven vol sprankelenden levenslust. Het tijdperk van eene Lod. XIV vinden we terug in de strenge en zuivere lijnen van de gebouwen van Gaston van Orleans, grootsch en imponeerend, maar niet meesleepend door ongekende genialiteit. En van het tijdperk van 1840 gaf het kasteel een beeld, toen het als kazerne werd ingericht, de grootste kunstschatten werden verwaarloosd en beschadigd, toen er troepen in de zalen huisden en alle gevoel voor wat verheven is scheen te zijn uitgeblusch. Het kasteel was zijn geheelen ondergang nabij, totdat in 1845 de openbare meening plotseling omsloeg en onder leiding van den architect Duban met de herstelling een aanvang werd gemaakt. Het eerst werd de vleugel van Frans I onder handen genomen; daarop volgden de gebouwen van Lod. XII, toen de groote zaal uit de XIIIe eeuw, terwijl ten slotte de kapel van „Saint-Calais" werd gerestaureerd (1870) en Duban hiermede de laatste hand legde aan een arbeid, waardoor hij het geheele nageslacht aan zich heeft verplicht.

Het kasteel van Blois werd oorspronkelijk gesticht op de plaats, waar zich vroeger een Romeinsch kamp bevonden had. Gewoonlijk vestigden de Romeinen een dergelijke sterkte aan de samenvloeiing van twee rivieren, hier de Loire en de l'Arou, terwijl een gegraven gracht de derde zijde vormde van het driehoekig plateau, waarop zich de veste verhief. In lateren tijd koos een der hooge Fransche baronnen dit punt tot wijkplaats, en onder Thibault, bijgenaamd le Tricheur, graaf van Champagne, had het vroegere Romeinsche kamp in de 1e helft van de 10e eeuw reeds geheel het type van een feodaal kasteel aangenomen. Verdere bijzonderheden onder het huis Champagne worden van Blois niet vermeld, daar de voortdurende oorlogen, waarin de leenheeren uit dit tijdvak zich wikkelden, hen gewoonlijk van hun hoofd verblijfplaats verwijderd hielden en de uitvoering van uitgebreide bouwgewrochten niet in de hand werkten. Pas in de laatste regeeringsjaren der Châtillons, die het huis van Champagne opvolgden, komt het kasteel van Blois weer ter sprake. Het was daar, dat Guy II de hertogen van Bourgogne en Berry en den hertog Jan van Montvoort te zamen bracht, waardoor een einde werd gemaakt aan de voortdurende twisten tusschen Frankrijk en Bretagne. De geschiedschrijver Froissart, die als huiskapelaan van den graaf van Blois het kasteel bewoonde, vermeldt op het einde der 14e eeuw dat het toen schoon, groot, sterk en wel beplant was, een der fraaiste kasteelen van het koninkrijk Frankrijk.

Onder de hertogen van Orleans begon het kasteel een belangrijker plaats in de geschiedenis in te nemen. Prins Lodewijk van Orleans, evenals zijn vader Karel V een geletterd vorst, stichtte er een bibliotheek, die later vermaard zou worden en aanvankelijk slechts bestond uit vijf deelen, door den koning geschonken, namelijk twee bijbels, een misboek, een boek getiteld: *Le Gouvernement des Rois* en de reizen van den Venetiaan Marco Polo. Zeer spoedig werd echter deze kleine collectie door Lodewijk aanzienlijk uitgebreid. Na den moord op den hertog, in 1407 op last van Jan van Bourgogne gepleegd, trok zijne weduwe, Valentine van Milaan, zich met hare kinderen op het kasteel van Blois terug, na vergeefs op de bestraffing van den moordenaar te hebben aangedrongen. Het was toen dat zij als devies een gieter aannam tusschen de letters S gevat, de initialen van *soupir* en *soucy*, met de zwaarmoedige lijfspreuk: „Rien ne m'est plus", „Plus ne m'est rien", welke op de wanden van alle vertrekken werd herhaald. In het voor Frankrijk zoo noodlottige jaar 1429, toen Blois

een der laatste wijkplaatsen voor de vernederde Fransche wapens was geworden, stelde in het kasteel van Blois Jeanne d'Arc zich aan het hoofd van het kleine leger, om een laatste poging voor het zinkende vaderland te wagen en werd haar standaard op den 28en April door den Aartsbisschop van Rheims in de kerk van het kasteel gezegend.

In 1440 herkreeg Karel van Orleans, in den slag bij Azincourt gevangen genomen, zijne vrijheid en keerde naar het kasteel van Blois terug, waar hij zijn verblijf vestigde. Het was ook aldaar, dat deze letterlievende vorst, op een schoonen lentedag het heerlijke panorama dat de omgeving aan zijn oog ontrolde van uit zijne vorstelijke woning beschouwende, en nog onder den indruk van de verlossing uit zijne gevangenschap, de volgende treffende regelen dichtte:

Le temps a laissée son manteau
De vent, de froidure et de pluye,
Et s'est vestu de brouderie
De soleil luisant, cler et beau;
Il n'y a beste, ne oiseau
Qu'en son jargon ne chante ou crie:
Le temps a laissée son manteau
De vent, de froidure et de pluye.
Rivière, fontaine et ruisseau
Portent en livrée jolie,
Goutes d'argent d'orfaverie,
Chacun s'abille de nouveau,
Le temps a laissée son manteau
De vent, de froidure et de pluye.

De verlichte vorst, beminnaar van kunsten en wetenschappen, liet niet na het kasteel van Blois in een ander gewaad te steken. De tijd der feodale woningen was voorbij. De rust en de voorspoed, waarin Frankrijk zich in het midden der 15e eeuw mocht verheugen, waren oorzaak dat aloen de oude kasteelen werden herbouwd, met al de weelde en al het enthousiasme van eene natie, die door voortdurende inwendige twisten en buitenlandsche oorlogen de schade van eene eeuw had in te halen. Van de werken, door Karel van Orleans in het kasteel uitgevoerd, bestaat thans alleen nog een arcade, die de oostelijke en westelijke vleugels vereenigde, terwijl een afbeelding van den westelijken vleugel terug wordt gevonden in het werk van Du Cerceau: „Les plus exellens bâtimens de France".

In 1462 werd in het kasteel van Blois de toekomstige Lodewijk XII geboren, die zijn volk door zijne goedheid en de kunst door zijne scheppingen aan zich zou verplichten. Men de meeste zorg door zijne moeder, Maria van Kleef, opgevoed, begon hij zich op 19-jarigen leeftijd met de landszaken te bemoeien als hoofd der partij, die aan Karel VIII het recht op den Franschen troon betwistte. In 1488 gevangen genomen, moest hij drie jaren in den kerker doorbrengen en vestigde zich daarna weder op zijn kasteel, waar hem in 1498 de tijding van den dood van Karel VIII bereikte. Zelf koning geworden, sprak hij te Blois de vorstelijk en beroemd gebleven woorden: „Ce n'est pas au roi de France à venger les injures du duc d'Orleans." Bijna alle regeeringsdaden van Lodewijk XII cencentreeren zich in het kasteel van Blois, dat hij bijna voortdurend bewoonde en waartoe hij zich in hooge mate voelde aangetrokken. In 1499 belegde hij in het kasteel eene vergadering tot regeling der justitie en administratie van het koninkrijk. Het resultaat hiervan was de ordonnantie van 162 artikelen, bekend onder den naam van Ordonnantie van Blois. In 1501 ontving hij op zijn kasteel den aartshertog Filips van Oostenrijk en de aartshertogin Johanna van Kastilië, wier zoon Karel bestemd was met Lodewijk's dochter Claudia in het huwelijk te treden. „Le roi foisait alors construire son château tout de neuf", zegt Jean d'Auton, „et tant somptueux que bien sembloit oeuvre de roy." De oostelijke façade, bekend onder den naam van den vleugel van Lodewijk XII, werd toen voleindigd en het kasteel van binnen opnieuw vorstelijk ingericht. Heerlijke behangsels met bloemen, emblemen of figuurlijke voorstellingen versierden de wanden, zware tapijten bedekten de vloeren, de schoorteenmantels waren bezaaid met schilden. Schitterende kleuren dekten de zolderingen, terwijl de meubels met den meesten smaak waren gebeeldhouwd en ledekanten, met goud gestikte stoffen en zijde gedekt, de vertrekken versierden.

In 1504 werd op het kasteel van Blois tusschen Lodewijk XII en de Oostenrijksche ambassadeurs een overeenkomst gesloten, waarbij het vermelde huwelijk uit een politiek oogpunt als vastgesteld werd beschouwd. Een paar jaar later kwam Lodewijk XII hiervan echter nog terug en schonk zijn dochter aan den vermoedelijken troonopvolger Frans van Valois, graaf van Angoulême, den lateren Frans I.

Na den dood van Lod. XII op den troon van Frankrijk gekomen, hield Frans I zich afwisselend in verschillende residentiën op, zoodat hij slechts met lange tusschenpoozen te Blois zijn verblijf had, en dan nog slechts zeer kort, hetzij om zich naar zijne legers in Italië te begeven, hetzij op zijne terugtochten van daar.

Zijne gemalin Claudia echter had van haar vader Lod. XII de liefde voor haar geboortegrond overgeërfd en de wispelturige Frans I kwam haar in deze neiging gaarne tegemoet door haar in 1516 het beheer over het Graafschap Blois op te dragen, eene reconstructie van het kasteel te ondernemen, en daar zoo overvloedig mogelijk de naamletters en deviezen van Claudia aan te brengen. Toen de koningin in 1525 op vijf-entwintigjarigen leeftijd stierf, keerde Frans I voor een korten tijd naar het kasteel van Blois terug om orde op de verwarde zaken te stellen. De dood van Claudia echter, en de bouw van het kasteel van Chambord, waartoe de koning besloten had, schoven Blois weldra op den achtergrond, zoodat de vleugel van Frans I voorneerst onvoltooid bleef. Wanneer hij geheel voleindigd is, is niet met zekerheid bekend, hoewel het vaststaat dat verschillende kunstenaars er de hand in hebben gehad, hetgeen dadelijk blijkt uit de zeer verschillende opvattingen bij hetzelfde motief, waarvan de oostelijke en westelijke gedeelten blijkgeven. De voornaamste geschiedkundige gebeurtenissen, waarvan Blois getuige was, zullen we thans in 't kort saamvatten.

In 1536 werd er het huwelijks-contract geteekend tusschen Magdalena van Frankrijk en Jacob V, koning van Schotland.

In 1544 werd de bibliotheek van Lodewijk XII naar Fontainebleau overgebracht, dat, nadat Chambord weder had afgedaan, zich in de koninklijke gunst mocht verheugen.

Aan Hendrik II, den opvolger van Frans I, heeft het kasteel op kunstgebied weinig te danken. Na zijn dood werd het hof weer naar Blois verplaatst en was het kasteel getuige van den toenemenden invloed der Guises, toen de hertog van Guise, in plaats van den ouden connetable van Montmorency, met het ambt van grootmeester van het koninklijk huis werd bekleed.

Na den slag van Dreux en de nederlaag der Protestanten, werd hun hoofd, de prins van Condé, als gevangene naar het kasteel van Blois gevoerd, dat hij later met dat van Onzan moest verwisselen.

Te midden van deze troebelen werd de hertog van Guise door Poltrot vermoord. In een brief van de koningin-moeder Catharine de Médicis, in de gedenkschriften van Condé medegedeeld, wordt deze treurige gebeurtenis aan den broeder van den verslagene bericht, met de bijvoeging dat de koningin alles zal aan-

wenden wat in haar macht is om deze daad te wreken, zeker als ze is dat God haar dit vergeven zal.

Het was kort daarop, dat op het kasteel van Blois de zoon van den vermoorde, Hendrik de Guise, met de waardigheid van zijn vader werd bekleed. Onder de wetten, door Karel IX te Blois uitgevaardigd, behoorde o. a. die van 1571, waarbij werd bepaald dat op het vee en de werktuigen voor den landbouw bestemd, geen beslag zou kunnen worden gelegd en dat aan de landbouwers drie jaren uitstel van schuld zou worden verleend, om tegemoet te komen aan de nadeelen, door de burgeroorlogen aan den landbouw toegebracht.

Ook de meeste politieke daden, die den beruchten Bartholomeusnacht voorafgingen, werden op het kasteel van Blois afgespeeld. De koning, de koningin-moeder Catherina de Médicis, de hertogen van Anjou en Alençon en de prinses Margareta van Valois begaven zich met hun gevolg in 1571 derwaarts om met de hoofden der hugenoten in onderhandeling te treden.

Teligny, Buquemault, Beauvais en De Coligny betraden achtereenvolgens de drempels van het kasteel, en in een maalstroom van feesten werden de voorloopige onderhandelingen gevoerd tusschen de beide partijen, die Frankrijk verdeelden.

Ook het huwelijk tusschen de dochter van Catherina de Médicis, Margareta van Valois, en den jongen koning van Navarre werd te Blois gesloten en was weder een schrede voorwaarts op den weg, dien de koningin-moeder zich had voorgenomen te bewandelen en welks einddoel een koningstroon voor elk harer kinderen bevatte.

Onder de belangrijkste gebeurtenissen in de geschiedenis van het kasteel van Blois behooren de vergaderingen der „Etats Généraux", in 1576 en 1588 aldaar gehouden. Ze hadden plaats in de groote gravenzaal, een overblijfsel uit de 13de eeuw, die naar aanleiding dezer gebeurtenissen steeds den naam van statenzaal heeft behouden. Hoewel deze vergaderingen de klove tusschen de vijandelijke partijen niet hebben kunnen bijleggen en de goede en tegemoetkomende bedoelingen van den koning steeds afstuitten op de vasthoudendheid en het fanatisme der ligue, heeft deze eerste staten vergadering toch een blijvende regeeringsdaad in het leven geroepen door de uitvaardiging van eene koninklijke ordonnantie van 363 artikelen, het edikt van Blois genaamd, waarbij het inwendig bestuur aan eene herziening werd onderworpen.

De hertog van Guise steeg aan het hof van Hendrik III voortdurend in macht en deed zijn invloed weldra boven dien van den koning, die zich in geestelijke afzondering terugtrok, al meer en meer gelden. Toen echter de aanmatigingen van den hertog zoo groot werden, dat men zelfs aan eene ontvoering van den koning dacht, besloot deze zich van den machtigen staatsdienaar te ontdoen en werd zijn dood met de meeste nauwkeurigheid en voorzichtigheid door Hendrik en zijne vertrouwden besloten en uitgewerkt. Nadat Grillon, kolonel van de Garde, geweigerd had als sluipmoordenaar dienst te doen, viel het oog des konings op den kamerheer Loignac, die zich voor deze daad beschikbaar stelde. Nadat alle voorbereidende maatregelen met de grootste zorg waren genomen en alles tot in de kleinste bijzonderheden was vastgesteld, werd de hertog van Guise in een valstrik gelokt en, gescheiden van zijne volgelingen, op den drempel van het kabinet des konings vermoord. De koning, die de laatste week voor dezen sluipmoord in stille en heilige afzondering had doorgebracht, en zelfs een paar dagen te voren een pelgrimstocht naar Notre Dame de Cléry had gemaakt, trad, nadat de daad volbracht was, binnen, en gaf den hertog een schop in het gezicht, evenals deze het den admiraal De Coligny in den Bartholomeusnacht had gedaan, terwijl hij de woorden uitte: „Mijn God, wat is hij toch groot, het is alsof hij dood nog grooter is dan hij levend was". Nadat de hertog van Guise aldus onschadelijk was gemaakt, verzekerde de koning zich ook van zijn nabestaanden, de hertogin van Nemours zijne moeder, den prins van Joinville zijn zoon, den kardinaal de Guise zijn broeder, en van de hertogen van Nevers en Elbeuf en den aartsbisschop van Lyon. De kardinaal de Guise werd evenals zijn broeder in een hinderlaag gelokt en vermoord en der moeder werden zelfs de lijken harer zonen niet gegund uit vrees voor eene volksagitatie. In een kamer, naast de beroemde trap gelegen, werden de lichamen verbrand en de asch werd in de Loire gestrooid. Zoo eindigde het levenspad der beide groote mannen, waarvan de beroemdste, de hertog van Guise, zich wellicht eenmaal in de toekomst op den troon van Frankrijk had gezien, terwijl hem nu zelfs geen graf werd gegund.

Onder de regeering van Hendrik IV begon de plaats, die Blois altijd in de geschiedenis had ingenomen, steeds minder belangrijk te worden. Nadat de kracht van de Ligue was gebroken en Parijs de residentieplaats der Fransche monarchen was geworden, geraakte Blois meer en meer op den achtergrond. Het kasteel, vroeger het weelderig verblijf der Fransche vorsten, werd een verbanningsoord, welks muren nog vele aanzienlijke en in ongenade gevallen personen zouden herbergen.

In 1617 strekte het o. a. tot verblijf aan Maria de Médicis, die in de beschuldigingen tegen de eer van haar overleden gunsteling, den maarschalk d'Ancre, uitgebracht, was verwikkeld geworden en er tot 1619 verblijf hield, toen ze op de meest romantische wijze aan hare bewakers wist te ontsnappen en met hare getrouwen naar Montrichard vluchtte. Een oogenblik was het alsof er weer nieuw leven in het kasteel van Blois zou komen. Gaston d'Orleans, de broeder van Lodewijk XIII, wikkelde zich steeds met ongunstigen uitslag in de staatsaangelegenheden en was ten laatste verplicht het kasteel van Blois als zijn ballingsoord te beschouwen.

Het was in het jaar 1631, dat Gaston, na een vergelijk met zijn broeder te hebben getroffen, zich op Blois terugtrok en zich voornam het kasteel aan eene geheele restauratie te onderwerpen.

François Mansard werd met de leiding der werkzaamheden belast en bebouwde den zuid-westelijken vleugel van de binnenplaats met het paleis, dat tegenwoordig nog den naam van Gaston d'Orleans draagt. Het lag in de bedoeling van Gaston om het geheele kasteel te vernieuwen en al de oude resten door moderne gebouwen te vervangen. Het nageslacht mag er dankbaar voor zijn dat de vorstelijke bewoner zijn plan niet heeft kunnen volvoeren en op deze wijze twee monumenten gespaard zijn gebleven (de scheppingen van Lodewijk XII en Frans I), die, pas later begrepen en gewaardeerd, een eerste plaats onder de onsterfelijke werken van het Fransche genie zullen blijven innemen.

Van het teruggetrokken leven van den, het staatstooneel verlaten hebbenden, Gaston d'Orleans en zijne familie geeft een spotversje uit de nagelaten geschriften van den markies De Paulmy een aardige beschrijving:

Entre monsieur de la Vrillière
Et madame de Nantouillet
Le bon prince alors se trouvoit
A Blois, dont il ne sortoit guère
Et c'étoit en vue du parterre
Ou la fleur de lys foisonnoit,
Quant et la rose et le muguet.
Sa fille atnée (sans lui déplaire,
Vu qu'elle étoit née la première)
Nullement ne s'y complaisoit,
Disant qu'elle s'y figuroit
En serre et sous chassis de verre.
Mademoiselle est, comme on sait,
La riche et puissante héritière
En qui sa lignée finissoit,
Et cette princesse archifière
Ouvertement contredisoit,
Arqumentoit et rispostoit,
Sans relâche, à sa belle mère,
En qui le sang lorrain bouilloit
Ce qui ne l'accomodoit guère,
En dont le diable profitoit
Pour inciter à la colère
La guisarde qui suffoquoit
Et la pucelle montpensière.
Monsieur dissertoit, distinguoit,
Hésitoit, comme à l'ordinaire,
Et sous quatre rideaux étoit
Madame qui fébricitoit.

Niettemin was Gaston d'Orleans een man van groot karakter, en zullen de talrijke werken, door hem te Blois gesticht, de weldaden, die hij rondom zich verspreidde, zijn zachte inborst, zijn welsprekenheid en zijn groote kundigheden hem steeds eene eereplaats onder de vorsten, die het kasteel Blois bewoond hebben, doen innemen.

Het jaar 1793 was voor het kasteel, evenals voor de meeste andere monumenten, die aan de monarchie herinnerden, noodlottig. De koninklijke emblemen werden door de mannen der revolutie verwoest, de buste van Gaston onthoofd, de groepen van Guillan, die de gebouwen van Gaston versierden, verbrijzeld, zelfs het standbeeld van Lod. XII vond geen genade. Als een staaltje hoe in dezen tijd van haat tegen alles wat aan het vorstelijk huis herinnerde het oordeel op kunstgebied was, halen we hier eene meening aan over het kasteel van Blois, neergeschreven in „Voyage dans les départements de la France", door den „citoyen la Vallée": „Il fut l'ouvrage de vingt mains et il semble que les rois se soient acharnés à qui le défigureroit le mieux." Tour à tour il épuisa le mauvais goût de Louis XII, de François I, de Henri II, de Charles IX, de Henri III, de Henri IV; et tous ces messieurs, de père et fils, par la sotte vanité de vouloir se mieux loger que leur père, sont parvenus à n'en faire qu'un amas de pierre, sans choix et sans grâce, et que les stériles admirateurs des sottises royales trouvent superbe. En eindelijk scheen het einde van het aloude monument van Blois te zijn gekomen, toen het als kazerne werd ingericht en vele uitbrekingen en veranderingen plaats vonden om het noodig aantal manschappen een dragelijk logies en het benoodigde oorlogsmaterieel een goede opslagplaats te verzekeren. Zooals reeds boven is gezegd kwam er in het jaar 1845 eene verandering ten goede in den kunstsmaak van het publiek en werd het eerwaardig kasteel, voor zoover dit doenlijk was, in zijn ouden luister hersteld.

Zoo staat daar hedentendage het kasteel van Blois als een beeld van het verleden, als eene opengeslagen bladzijde uit de geschiedenis van eene groote natie, als een meesterstuk van verschillende eeuwen, eerwaardig door zijne oudheid, geniaal door zijne opvatting, als eene openbaring der kunst, door het nageslacht bestudeerd, begrepen en hoog gehouden, en aansporend tot navolging.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 19 Maart 1891.

Na opening der vergadering en voorlezing der notulen doet de Voorzitter eenige mededeelingen, waarna de behandeling der van het Bestuur der Maatschappij ontvangen vragen aan de orde wordt gesteld; de antwoorden, daarop gegeven, komen in het kort op het volgende neer.

Vraag II. De beste kleurmiddelen zijn die, waardoor zooveel mogelijk wordt verkregen het karakter van natuurlijke steen; uit een nuttigheidsoogpunt is het bestrijken met silicaat aan te bevelen en moet vooral op de deugdelijkheid ervan worden gelet.

Vraag III. De beste wijze van bevestigen van tegels aan muren geschiedt door middel van portland-cementspecie, van 1 dl. cement en 2 dl. rivierzand, bij zorgvuldige bewerking. Omtrent 't gebruik van schelpkalk-mortel wordt een afkeurend oordeel uitgesproken.

Vraag V. Bij gedaan onderzoek van daken, gedekt met gegalvaniseerd ijzer, die reeds jaren dienst hebben gedaan, is gebleken, dat, wanneer die zijn geklonken met nagels van rood koper, deze bij zorgvuldige bewerking, geene roestvlekken op de klinknaden vertoonen en te dien aanzien het gebruik ervan proefhoudend is gebleken. Worden echter ijzeren klinknagels toegepast, dan dienen deze met loodwitverf te worden bestreken.

Vraag VII. Het eerste gedeelte dezer vraag kan worden beantwoord als volgt:

Onder arkel wordt verstaan een vóór de gevellijn aangebrachte uitbouw, rustende op gemotiveerde draagpunten, die uit het gevelvlak voortkomen; ook worden daaronder begrepen de uitbouwen, aangebracht op hoeken van gebouwen, wanneer zij aan dezelfde eischen voldoen; om het karakter van arkel te verkrijgen moeten zij, op welk deel van den gevel ook aangebracht, geheel gesloten en afzonderlijk overdekt zijn.

Omtrent het tweede gedeelte der vraag wordt medegedeeld dat het nuttig en noodzakelijk is dat bepalingen in bouwverordeningen worden opgenomen, opdat zooveel de plaatsing als de constructie aan controle worde onderworpen: 1° omdat ze in vele gevallen over den publieken weg worden gebouwd en door te grooten uitbouw hinder voor het publiek verkeer in nauwe straten zou kunnen worden geboren; 2° omdat de veiligheid van het publiek eischt dat de arkels constructief en suffisant van deugdelijk materiaal worden vervaardigd.

Deze bepalingen zouden kunnen bestaan in:

a. Het verbod om arkels te maken aan den publieken weg zonder dat daarvoor van de bevoegde autoriteit vergunning is verkregen.

b. Voorschriften omtrent de wijze van samenstelling van die uitbouwen, of overlegging ter goedkeuring van de wijze der samenstelling aan de daartoe aangewezen autoriteit.

Vraag X. Een bouwkundig opzichter, wil hij met recht dien titel dragen, moet zelf. liefst als timmerman, eenige jaren met vrucht gewerkt hebben. Hij zal daardoor, meer dan een ander, in aanraking geweest zijn met de verschillende vakken tot de bouwambachten behoorende, die hem in staat zullen stellen practisch te kunnen oordeelen.

Practische kennis dient vooroop gesteld te worden, maar niet alleen daarmede zal hem de naam van bouwk. opz. toegekend kunnen worden, doch ook wel degelijk zal hij theoretisch ontwikkeld moeten zijn want »het kennen" en het »kunnen" mogen niet afgezonderd worden. Het »kennen" toch is namelijk de theorie der techniek, dat is de geleerdheid, dus het weten; het »kunnen" daarentegen de practijk der techniek: dat is de handigheid, de tact, dus het uitvoeren.

Wat de gelegenheid tot opleiding in ons land betreft dit is geheel aan het particulier initiatief overgelaten en de opleiding van bouwkundige opzichters bij een architect is veelal zeer onvoldoende te achten. Immers die opleiding regelt zich doorgaans naar de bezigheden die een architect heeft; de opleiding zelve is gewoonlijk bijzaak, want deze bestaat dikwijls uit het bloot kopieeren van plannen.

Een goed georganiseerd leerplan wordt er niet gevolgd en evenmin zal een concurrentie-vreezend architect zijne leerlingen *alles* vertellen; veelal worden *zij* opzichter, die soms in het geheel niet, soms die een weinigje getimmerd hebben en wordt de voorkeur gegeven aan een pseudo-*heer*, die een broertje dood heeft aan 't werken, zijn heil gezocht heeft in wat teekenonderwijs en langs dien weg aan den kost denkt te komen.

Dat betrekkelijk weinig opzichters aan deze eischen zullen voldoen, is niet het gevolg van het minder noodzakelijke ervan, doch de schuld ligt alleen aan de gebrekkige gelegenheid tot opleiding en de uit den bestaanden toestand voortgevloeide dwaling, dat practische en theoretische kennis zelden of nooit kunnen samengaan. Daarom zou het noodig zijn dat de adspirantopzichters zich, voor ze als definitief opzichter mogen optreden, aan een examen van Rijkswege moeten onderwerpen.

Aan de discussiën, die uit de behandeling dezer vragen voortvloeiden, namen verschillende leden deel, waarop, nadat nog vijf leden met algemeene stemmen waren aangenomen, de Voorzitter onder dankzegging aan de verschillende commissiën de vergadering sloot.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Buitengewone vergadering van 24 Maart 1891.

Deze vergadering was belegd ter bespreking van het rapport van de Commissie ad hoc over de vragen, door de timmerliedenvereenigingen gesteld.

Na voorlezing werd elk artikel afzonderlijk zeer uitvoerig besproken, ten einde de Commissie voor de algemeene vergadering der verschillende corporatiën een mandaat te geven, dat naar het gevoelen der Afdeeling zooveel mogelijk aan de vragen der timmerlieden en de eischen van billijkheid voor het algemeen voldoen zal.

Over enkele vragen was men van oordeel, dat het euvel daarin genoemd meer bepaald bij de zoogen. bouwbazen bestond en dus door tusschenkomst van architecten enz. weinig te bereiken zou zijn. De andere vragen daarentegen billijkte men in 't algemeen zeer en door het betuigen van gevoelens van adhesie zal getracht worden aan het eindbesluit van de algemeene vergadering mede te werken tot verbetering der bestaande toestanden.

PRIJSVRAGEN.

HOTEL MET RESTAURATIE VOOR EENE PROVINCIESTAD.

De zes antwoorden, ingekomen op deze, door het Genootschap *Mathesis Scientiarium Genitrix* te Leiden uitgeschreven, prijsvraag, waarvan de motto's in het voorgaande nommer werden medegedeeld, zijn door de Jury beoordeeld. Volgens haar uitspraak werd toegekend:

de EERSTE PRIJS (groote zilveren medaille met tweehonderd gulden) aan het ontwerp, motto *Ster*, van den heer J. Hengeveld te Delft;

de TWEEDE PRIJS (groote zilveren medaille) aan het ontwerp, motto *Bouwcouture*, van den heer L. Courée te Delft.

De Jury deed het vooralsnog een tweeden 2e prijs te geven aan het ontwerp, motto: *Herinnering M. S. G.* (monogram), en bij opening van het naambriefje bleek dat deze onderscheiding den heer N. Nelis te 's-Gravenhage was weggelegd. Zij kon echter niet worden uitgereikt, daar de ontwerper wel oud-leerling van het Genootschap M. S. G. is, maar van mededinging uitgesloten moet worden, daar hij vóór meer dan vijf jaren de school heeft verlaten.

Zie verder het Bijvoegsel.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Door de heeren W. B. van Liefland, architect alhier, en J. Verheul Dz., architect te Rotterdam, is een adres gericht aan den Gemeenteraad, waarin zij mededeelen, dat zij aan heeren Burgemeester en Wethouders op 24 September 1890 hebben aangeboden een adres met schetsteekeningen voor eenen nieuwen schouwburg;

dat zij, na gehouden besprekingen met heeren Burgemeester en Wethouders, eene vergadering van belangstellenden hebben bijeengeroepen, waarop besloten is een comité te vormen, ten einde nadere voorstellen aan den Raad aan te bieden;

dat zij die voorstellen binnen kort aan den Gemeenteraad hopen te doen toekomen en dus, in afwachting daarvan, den Raad eerbiedig verzoeken, het aanhangig voorstel tot verbouwing van den bestaanden schouwburg aan te houden, vermits uit de ingekomen rapporten en toelichting van den architect-directeur en den commandant der brandweer ten duidelijkste blijkt dat, naar het oordeel van deze deskundigen, het nu aangeboden ontwerp in geenen deele voldoet aan de eischen die deze deskundigen vermeenen aan een komediegebouw te moeten stellen, zoodat de aanzienlijke kosten, die de gemeente thans hieraan zou besteden, al zeer spoedig zouden blijken nutteloos te zijn uitgegeven.

De Gemeenteraad heeft in de laatst gehouden zitting van dit adres kennis genomen, en er werd besloten de zaak der verbouwing van den schouwburg in haar geheelen omvang, ook wat de exploitatie van een geheel nieuwen schouwburg betreft, in de afdeelingen grondig te onderzoeken.

NIJMEGEN. Aan eene commissie van ingezetenen werd door den Raad verlof verleend om het te stichten »huldeblijk" voor wijlen den heer Mr. W. Francken NGz. in het Raadhuis te plaatsen. Daar de heer Francken als de ziel van het herboren Nijmegen mag beschouwd worden, mag het Raadhuis, waar de ontslapene meer dan 25 jaar als lid van den Raad en als Wethouder met ongekenden ijver en groote zaakkennis de belangen van de stad zijner inwoning voorstond, allezins de waardige plaats heeten om zijne in marmer gehouwen beeltenis voor tijdgenoot en nageslacht te bewaren.

PERSONALIA.

— Aan den opzichter 2e kl. bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië A. van der Waag is eervol ontslag verleend.

— De civiel-ingenieur J. van Hooff is tijdelijk werkraam gesteld bij de werken van den Waterweg van Rotterdam naar Zee, ter standplaats Maassluis.

— Bij koninklijk besluit is aan den ersten teekenaar J. A. ter Wolde en den teekenaar 1e kl. L. Happée, beiden bij 's Rijks werf te Amsterdam, met 1 April op hun verzoek eervol ontslag uit 's Rijks dienst verleend, behoudens toekenning van pensioen.

— Wegens betoonden buitengewonen ijver en bewezen goede diensten bij de Bataviasche havenwerken te Tandjong-Priok, zijn de ondervolgende gratificatiën toegekend, aan: den ingenieur 1e kl. D. H. Havelaar *f* 750; den opz. 1e kl. H. J. de Rooij *f* 250; den idem 2e kl. P. Young *f* 200; den idem 3e kl. L. P. A. Berard *f* 150; den 2e werktuigkundige W. J. Tjassens Keizer *f* 500; den 3e idem W. L. Schumacher *f* 350; den baas-smid C. J. Brookman *f* 270; den baas-bankwerker W. G. J. Vogelpoel *f* 240.

— Bij de rijkstelegraaf zijn verplaatst: de opzichter 1e kl. J. A. van der Heijden, van Amsterdam naar Utrecht; de opzichter 2e kl. G. Schild, van Venloo naar Amsterdam; de opzichter 2e kl. P. J. H. de Jager, van Utrecht naar Venloo.

— Bij de Ned. Zuider-spoorweg, waarvan het hoofdbureau te Heerle wordt gevestigd, zal de heer L. C. H. Sarolea, ingenieur, als directeur optreden.

Voorts zijn benoemd tot: sectie-ingenieur ter standplaats Heerle de heer W. Nivel, ingenieur bij de Holl. IJzeren Spoorwegmaatschappij te Rotterdam en ter standplaats Roermond, de heer Destombe, ingenieur bij het Merwedekanaal te Utrecht.

— De heer Caron, chef de bureau 1e kl. bij de Mij. tot expl. van SS. te Utrecht, is tot secretaris-boekhouder en de heeren Bachman te Enschede en C. Israël te Winterswijk zijn tot opzichters benoemd.

— Den 26sten dezer is te Groningen op 56-jarigen leeftijd overleden de heer G. Ros, opzichter voor de ontmanteling der vestingen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter aan de gemeentelijke gasfabriek te Leeuwarden. Jaarwedde *f* 900. Adres den Burg. vóór 15 April.

ADVERTENTIEN.

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

LOCAALSPOORWEGEN.

Aanbesteding.

Op **Woensdag den 15den April 1891** des middags te 12 uur aan het Exploitatiebureau voor de Locaalspoorwegen der H. IJ. S. M. te APELDOORN, van:

Leveren van 3600 EIKENHOUTEN DWARSLIGGERS in 5 perceelen.

Het bestek ligt ter lezing aan bovengenoemd Exploitatie-Bureau en is op franco aanvraag te bekomen tegen betaling van 50 cents per stuk.

De Administrateur.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Maandag den 13 April 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 13.

Het leveren en plaatsen van een gegalvaniseerd gegolfd plaatijzeren KLEEDLOODS, op een bestaanden steenen voet.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van **f 0.50** ter Secretarie verkrijgbaar.

Provincie Zuid-Holland.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 27sten April 1891**, des voormiddags te 11½ uren, zal, onder nadere goedkeuring, door den Voorzitter, of een der Leden van het College van Gedeputeerde Staten der Provincie *Zuid-Holland*, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in *Zuid-Holland*, aan het lokaal van het Provincial Bestuur te *'s-Gravenhage*, worden **aanbesteed:**

Het verbeteren van den bestaanden Trekvliet, van de sluis aan den Leidschendam, tot nabij Delft en 's Hage en het maken eener nieuwe verbinding met de Schie langs de oostzijde der Gemeente Delft. (Bestek N°. 7.)

In twee perceelen en in massa.

Raming Perceel I *f* 740000.—,
» II » 265000.—.

Deze aanbesteding zal geschieden bij enkele inschrijving, overeenkomstig § 434 der A. V., in perceelen en in massa.

Het bestek ligt ter lezing aan het lokaal van het Provincial Bestuur van *Zuid-Holland* te *'s-Gravenhage*, en is voorts, op *franco* aanvrage, tegen betaling der kosten, te bekomen bij den boekhandelaar firma GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui n°. 28a, te *'s-Gravenhage* en door zijne tusschenkomst in de voornaamste gemeenten des Rijks.

Nadere inlichtingen, ook omtrent de kosten der besteding, zijn te bekomen bij den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in *Zuid-Holland*, J. VAN DER VEGT, te *'s-Gravenhage*, Bazarstraat n°. 21.

Aanwijzing in loco zal worden gegeven op Donderdag 16 en Vrijdag 17 April, telkens te 10 ure v.m., aanvangende te *Leidschendam* en kan ook bij bizondere aanvrage aan den Hoofd-Ingenieur op andere dagen worden verkregen.

De Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland,

FOCK, *Voorzitter.*

F. TAVENRAAT, *Griffier.*

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 9 April 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 17.

Het INRICHTEN van het Huis No. 345 aan de Langstraat tot Rijks-Entrepôt.

Bestek N°. 24.

Het VERRICHTEN van buiten- en binnen-Verfwerken en van Behangwerken aan verschillende Gemeentewerken en Gebouwen, in vier perceelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Aanwijzing voor Bestek 17 Donderdag 2 April, 's voormiddags 11½ uur, en voor Bestek 24 Woensdag 1 April, 's namiddags 1½ ure, telkens aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten tegen betaling van *f* 0.50 per stel ter Secretarie verkrijgbaar.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag den 14den April 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 538

Het maken van de grond en kunstwerken, het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels en het verrichten van eenige andere werkzaamheden voor de aansluiting van den, ten behoeve van het Merwedekanaal, omgelegden Staatsspoorweg (voormalige Nederlandsche Rhijnspoorweg) aan het station Utrecht, behoorende tot de werken voor den aanleg van een kanaal ter verbinding van Amsterdam met de Merwede.

Begrooting *f* 96800.—

De besteding geschiedt volgens § 69 van het bestek.

Het bestek ligt van den 26sten Maart 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te UTRECHT, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **f 2.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 6 April 1891, ten tien ure, des voormiddags.

UTRECHT, den 21 Maart 1891.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weersgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige controle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

☞ **Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.**

Aanbesteding.

HEEREN REGENTEN VAN HET R. K. GESTICHT VREDENBURGH te AMSTERDAM zijn voornemens op **Zaterdag 4 April 1891**, des morgens te 11 uren, in het Gesticht aan den O. Z. Voorburgwal, **aan te besteden:**

Het Herbouwen van de Boerderij „NOOIT VOLMAAKT", gelegen in den Venserpolder te Diemen.

De bestekken zijn à *f* 1 en de afdrukken der teekeningen à *f* 4 verkrijgbaar bij den Boekhandelaar J. S. DE HAAS, Paleisstraat 14 te AMSTERDAM, van 25 Maart e. k. af.

Aanwijzing te Diemen aan de Boerderij Zaterdag 28 Maart, des namiddags te 2 uren.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage ten kantore van den Bouwmeester A. C. BLEIJS, te AMSTERDAM.

OPENBARE

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Vrijdag den 17 April 1891**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize alsdaar **aan te besteden:**

Het MAKEN van een Bezinkingsbassin en twee nieuwe Inlaatsluizen voor de Drinkwaterleiding achter de Oude Plantage, het graven van een Haven op Feijenoord, het maken van een Afronding van den zuidoostelijken hoek der Koningshaven en bijbehoorende werken.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Waarnemende Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te *Rotterdam*, en zijn tevens voor *f* 3 verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers, *Hoogstraat* 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op Dinsdag den 7 April 1891, des voormiddags te 10½ u. r, aan den Watertoren.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON.

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvrang *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN.

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding)

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat

AMSTERDAM.

DE LINT & Co.

Oostoeverdijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

Asphalt-

Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd door

A. W. ANDERNACH

te Beuel a d Rijn (Duitschland.)

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs *franco* vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stereotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

Ile ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Grasures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stereotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monste Attesten, Prospectus gratis.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bevolt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1e. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**

2e. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trap-balusters** en **balusters** met **zinken ornament.**

3e. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem.*

De Directeur, W. PATON WALSH.

De **SCHOONSTE** en **DUURZAAMSTE VERF** voor het

KLEUREN VAN GEVELS enz.,

voor **DECORATIE** buiten- en binnenshuis is

DE „WATERVERF",

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS, *Amsterdam.***

VRAAGT DE STAALKAART.

GREVE'S LOODWIT

wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket,** allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt,

is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd.**

is het **BEST DEKKENDE,** het **DUURZAAMSTE,** het **WITSTE,** het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 19 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,*

***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

ZWEEDSCH GRANIET.

NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz., uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE

Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van

KESSEL & RöHL te *Berlijn.*

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 14. ZATERDAG 4 APRIL 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Rzn.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem.*
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH, Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam.*

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam.*

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewoon lid is aangenomen de heer J. H. Kaulbach te Amsterdam.

2e. Door buitengewone omstandigheden zal de tweede opvoering (met introductie van dames) van het *oorspronkelijk architectonisch blijspel met zang:* DE PRIJSVRAAG, waarbij Amstels Fanfare-corps onder leiding van den heer David Koning zijne medewerking heeft toegezegd, **in plaats van op Vrijdag 10 April, gegeven worden op Vrijdag 17 April a. s.,** des avonds te 8 uren, in de groote tooneelzaal van Maison Stroucken te Amsterdam.

Heeren leden, die nog introductiekaarten à 1 gld. wenschen te ontvangen, recht van toegang gevende aan een Ed of introducé met eene dame, gelieven zich te wenden tot den 1e-Secretaris van het Genootschap, American-Hotel te Amsterdam, die de biljetten, zoolang de voorraad strekt, aan de aanvragers zal toezenden.

Diploma-kwitanties zijn als toegangsbewijs op dezen avond niet geldig.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

931e *Vergadering van* 1 *April* 1891.

De Vice-voorzitter, de heer Jonas Ingenohl, opende de vergadering, waarna de notulen der vorige bijeenkomst werden voorgelezen en goedgekeurd. Onder de ingekomen stukken bevond zich o. a. een kopie van een schrijven, door den President der Vereeniging van Berlijnsche architecten abusievelijk aan de Maatschappij „Arti et Amicitiae" gericht, en aan het Genootschap op verzoek door den Secretaris van genoemde Maatschappij toegezonden, inhoudende eene uitnoodiging om de Nederlandsche Bouw-, Schilder- en Beeldhouwkunst op de aanstaande kunsttentoonstelling te Berlijn te willen vertegenwoordigen. Daar het Genootschap echter te laat van dit schrijven kennis nam, wijl de inzendingstermijn reeds op 7 Maart jl. gesloten is geworden, werd op deze zaak niet verder ingegaan.

De Voorzitter deelde daarop mede dat in de laatst gehouden vergadering der Vak- en vragen-commissie, die belast is met het opstellen van de programma's voor de aanstaande prijsvragen, is voorgesteld om in plaats van een fontein op een groot plein als algemeene prijsvraag uit te schrijven een eere-diploma voor de bekroonden op de jongst gehouden Genootschapstentoonstelling, welk voorstel door de Vergadering werd goedgekeurd. Als algemeene prijsvragen zullen dus thans worden uitgeschreven: 1e. Een hotel in een hoofdstad; 2e. Een eere-diploma voor de Afdeeling Kunstnijverheid der jongste Genootschapstentoonstelling en 3e. Een gedenkzuil voor een eeuwfeest; en als gewone prijsvragen: 1e. Eene opmeting van een aan te wijzen oud-Hollandsch poortje en 2e. Eene schouw. De programma's dezer prijsvragen zullen zoo spoedig mogelijk in *De Opmerker* gepubliceerd worden.

Als gewoon lid werd daarop geballoteerd de heer J. H. Kaulbach, voorgesteld door de heeren Joseph Herman en Piet Springer, die als zoodanig werd aangenomen. Ten opzichte van de tweede opvoering (met introductie van dames) van het oorspronkelijk architectonisch blijspel met zang „de Prijsvraag", deelde de Voorzitter mede dat door afwezigheid van een paar heeren medespelers deze opvoering niet op den 10en April a. s. kan doorgaan, maar dat zij is vastgesteld op den 17en d. a. v. De Voorzitter hoopt dat deze verandering de goedkeuring der heeren inteekenaren zal wegdragen. Tevens werden de heeren W. Kromhout Cz. en E. J. van Dijk uitgenoodigd de zorgen voor de decoratie der tooneelzaal op zich te willen nemen, waaraan genoemde heeren gaarne wilden voldoen.

De kunstbeschouwingen van dezen avond bestonden in eene reeks prachtige kopieën van etsen van Rembrandt, door den heer G. van Arkel afgestaan en in de hoogste mate belangwekkend en „Die Arbeite des Bautischlers im Style der Deutschen Renaissance von Anton Hüber", door den heer W. C. Deenik ter tafel gebracht. Nadat de heer J. v. d. Sluys Veer, die inmiddels den presidentshamer had overgenomen, de kunstgevers voor hunne welwillendheid had bedankt, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

(A. et A.) BIJ DE PLAAT.

Het Raadhuis voor de gemeente Ketel en Spaland werd in 't voorjaar van 1890 in het openbaar aanbesteed en aangenomen door J. v. Kemper te Overschie voor ƒ 7100.

Het gebouw is lang 10.50 M., diep 11.50 M., met een voorsprong van 1.15 M.

Het plan werd vastgesteld in overleg met den Burgemeester S. R. IJpeij en in aansluiting aan diens bestaande woning.

Alle vertrekken zijn van lambrizeeringen voorzien; de muren worden geverfd.

In de raadzaal is een schoorsteen-betimmering aangebracht van blank eikenhout. De kluis is gemetseld van vuurvaste steen en van een brandvrije deur voorzien. Het raadhuis is gebouwd op een kleilaag ter dikte van ± 3.50 M., waaronder veen; er is geen zetting waar te nemen.

Leiden, Dec. 1890 H. J. JESSE architect.

OUDE EN NIEUWE KUNST.

Wanneer de bouwkunst, in den zin zooals wij dien opvatten, voor het eerst in ons land „ontwoekerd aan de baren" beoefend is geworden, ligt in het duister. Zeker, de volkeren, die omstreeks 100 jaren vóór Christus zich aan de monden van Rijn, Maas en Schelde nederzetten, hadden wel woningen, doch als voortbrengselen van bouwkunst kan men die moeilijk aanmerken. Mag misschien de waterbouwkundige in de terpen van aarde, die onze eerste voorvaderen opwierpen, om tegen overstroomingen beveiligd te zijn, ook reeds „kunstwerken" willen zien, wij kunnen de hutten, van horden, uit teenen gevlochten, opgetrokken, met klei van verschillende kleuren bestreken en met stroo gedekt, waarin Friezen en Batavieren huisden, onmogelijk als architectonische producten beschouwen. Zelfs het geringste comfort was aan die hutten vreemd; één opening diende om licht en lucht toe te laten en strekte tevens als deur; de rook van het haardvuur moest zich maar een uitweg banen zoogoed het ging.

Eerst toen de Romeinen kwamen, kan men zeggen dat de bouwkunst hiertelande ontwaakte. De Romeinen waren echter meer ingenieurs dan architecten; zij zouden ook in de door hen overwonnen streken slechts weinig gelegenheid gevonden hebben, om van hun schoonheidsgevoel blijk te geven. Versterkingen, bruggen, kanalen en wegen waren het, die uit een krijgskundig oogpunt het meest noodig waren. Het is echter jammer, dat er van de Romeinsche bouwwerken hiertelande zoogoed als niets is overgebleven. Behalve enkele fragmenten, in zuidelijk Limburg gevonden, en de min of meer fabelachtige Brittenburg, die thans in den schoot der baren bedolven ligt, herinnert alleen de Drususgracht, zeker een kapitaal ingenieurswerk, aan der Romeinen verblijf.

Ook uit het tijdperk, dat besloten is tusschen het vertrek der Romeinen uit ons land en het begin der regeering van Karel den Groote, is ongeveer niets overgebleven. Slechts een kleine krypta, die voor eenige jaren onder de St.-Servaaskerk te Maastricht ontdekt werd, schijnt nog uit den tijd vóór Karel den Groote afkomstig te zijn. Op Servatius' graf was wel in 384 een klein houten kerkje gemaakt, dat later door eene basiliek van steen, met drie beuken, vervangen werd, doch deze basiliek heeft op haar beurt weer voor een ander bouwwerk plaats moeten maken, terwijl de genoemde krypta daarvan het eenig overblijfsel is. Zij is door tongewelven bedekt en heeft zeer eenvoudige, aan de Romeinsche vormen herinnerende details.

Dat ook van de bouwwerken, door Karel den Groote hiertelande opgericht, slechts zeer weinig tot ons kwam, behoeft ons niet te verwonderen. Al ware het Valkhof te Nijmegen in het laatst der vorige eeuw ook niet gesloopt, wij zouden daarom toch geen bouwwerk uit den Karolingischen tijd rijker zijn, daar uit de afbeeldingen duidelijk blijkt, dat het gesloopte gebouw geen stichting van Keizer Karel, doch van Frederik Barbarossa was. De Noormannen schijnen het Karolingisch gebouw kort na Karel's overlijden reeds verwoest te hebben. Slechts een kleine kapel bleef door hen gespaard; zij bestaat nog en is thans als de „Heidensche kapel" bekend. Wel wijzen de details er op, dat ook zij door Barbarossa gerestaureerd werd, doch de plattegrond herinnert zoozeer aan dien van Karel's paleiskapel te Aken, thans de Domkerk, dat het ons niet twijfelachtig voorkomt of althans de kern van het bouwwerk is nog Karel's stichting. Evenals te Aken is ook hier om een hoog achtkant middendeel een zestienzijdige omgang met galerij aangebracht. De details wijzen op de helft der twaalfde eeuw, als den tijd van hun ontstaan, terwijl de gewelven boven den omgang nog van lateren tijd dagteekenen. Een ander overblijfsel uit den Karolingischen tijd is de zoogenaamde keizerszaal, die zich aan de westzijde van de St.-Servaaskerk te Maastricht bevindt. Zij bestond oorspronkelijk uit twee verdiepingen, die door een houten zoldering van elkander gescheiden werden, en werd door twee torens geflankeerd. Het benedengedeelte was als kapel ingericht; in het bovengedeelte, waar men door vensters in de basiliek uitzicht had, woonden de vorsten, bij hun verblijf te Maastricht, de godsdienstoefeningen bij. De details van dit bouwwerk zijn, evenals die van de andere gebouwen van dien tijd, zeer eenvoudig; de bovenzaal was door een koepelgewelf afgedekt.

Ruim tweehonderd jaren verliepen er na Keizer Karel's dood, eer hiertelande de bouwkunst weder begon te herleven. Het waren de Utrechtsche bisschoppen, en in het bijzonder bisschop Bernulf, wien de eer toekomt daartoe medegewerkt te hebben. De kerken, door Bernulf in het midden der elfde eeuw gebouwd, vertoonen den stijl, dien wij thans als den Romaanschen plegen te bestempelen, hoewel die ongetwijfeld van Germaanschen oorsprong is. De Romaansche stijl was in zwang in een tijd, toen de geestelijkheid, dank zij de betrekkelijke mate van beschaving, die haar hoog boven het volk verhief, oppermachtig was.

Geestelijken ontwierpen toen de bouwwerken en geestelijken voerden ze uit. Een Duitsche monnik, Theophilus genaamd, die omstreeks 1100 leefde, achtte het zelfs niet beneden zich een werk te schrijven, waarin hij verschillende technische kunsten en kunstgrepen met groote uitvoerigheid bespreekt. Hoe de geestelijken heetten, die door Bernulf voor het verwezenlijken zijner denkbeelden gebruikt werden, is ons onbekend. Onwaarschijnlijk achten wij het niet, dat zij uit Duitsche kloosters naar het Sticht overkwamen, en dus den bouwstijl van hun vaderland naar de bisschopsstad overbrachten.

Bernulf's kerken zijn slechts voor een deel tot ons gekomen. De St.-Pieterskerk te Utrecht, die tusschen 1039 en 1056 gebouwd schijnt te zijn, is nog slechts een schim van wat zij was, toen zij voltooid werd. De beide westelijke torens, die aan het gebouw zulk een waardig aanzien verleenden, zijn reeds in 1674 wegens bouwvalligheid gesloopt. De kapellen naast het koor zijn verbouwd, de vensters op niet zeer fraaie wijs veranderd. Ook het inwendige is niet voor latere verminkingen gespaard gebleven; slechts de pijlers tusschen de beuken, met hunne forsche teerlingkapiteelen, herinneren nog aan den vroegeren toestand. Alleen de krypta onder het koor toont nog overblijfselen van den

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

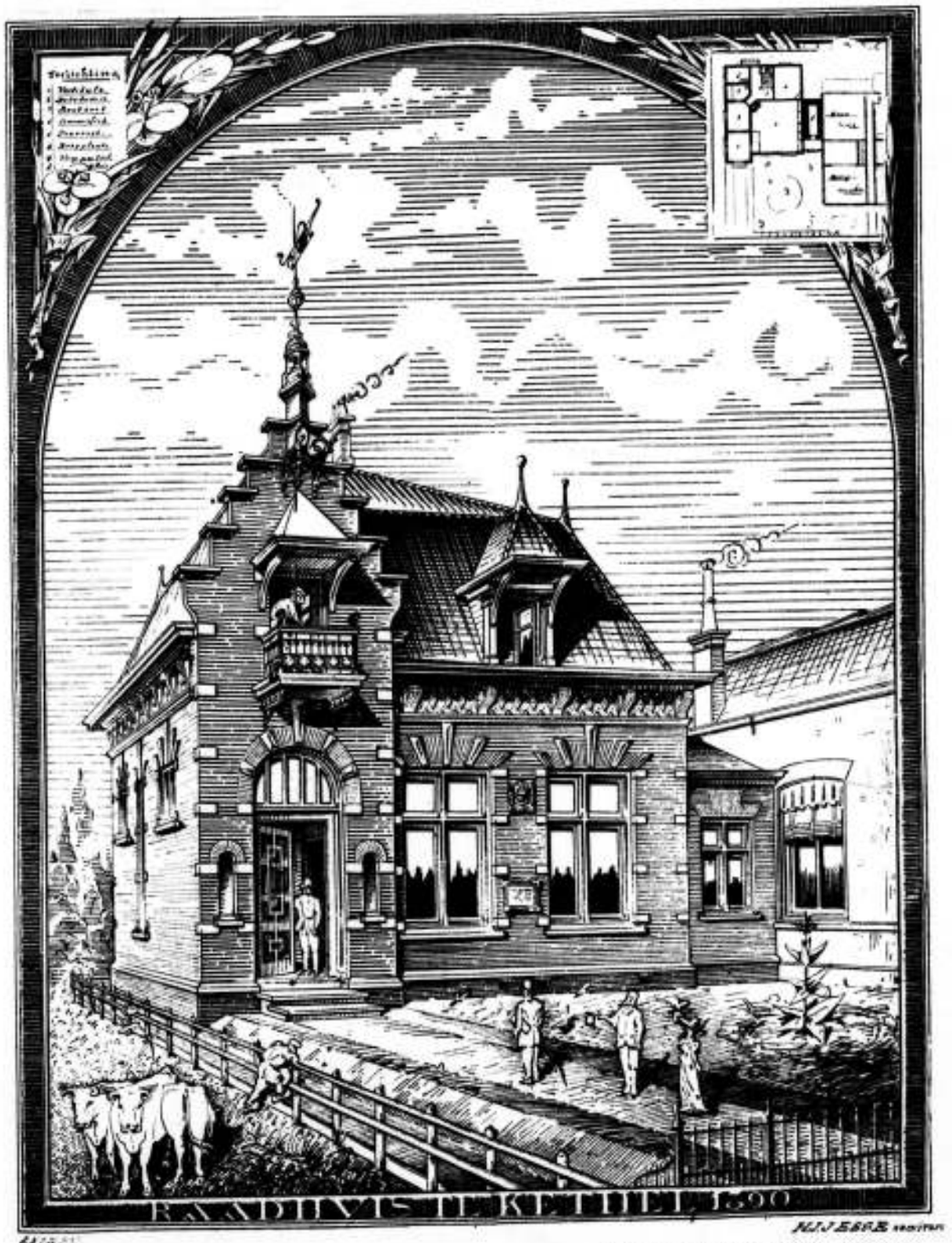

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem. Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N°14.

ouden luister, in de zuilen met sierlijke kapiteelen en met rijk geornceerde schachten. De gewelven der kerk zijn eerst in den Gothischen tijd gemaakt.

Erger nog ging het met de St.-Janskerk te Utrecht; ook haar westelijke torens werden gesloopt, doch haar koor werd in 1556 in laat-Gothischen stijl verbouwd, terwijl de zuilen, die voorheen tusschen de pijlers prijkten, werden weggenomen.

De fraaiste Romaansche kerk van Utrecht werd begonnen door een van Bernulf's opvolgers, Koenraad geheeten. De middelen voor deze kerk vloeiden ruim, daar Keizer Hendrik IV een deel van de kosten op zich nam, om een gelofte gestand te doen. Zijn krijgsvolk had namelijk te Milaan een aan Maria toegewijde kerk verwoest; de Keizer deed toen de gelofte, haar ter eer elders eene kerk te zullen doen verrijzen. De Mariakerk, die daaraan haar ontstaan te danken had, is in 1813 helaas gesloopt. Zij is ons echter voldoende bekend door de fraaie teekeningen van Saenredam, die op het raadhuis te Utrecht berusten, en door verschillende schilderijen van dien meester, in verzamelingen van het binnen- en buitenland bewaard.

De kerk was een basiliek met kruisbeuk en koor, dat in den Gothischen tijd verbouwd werd. Tusschen de beuken vond men vierkante, overhoeks geplaatste pijlers met zuilen daartusschen, die dienden tot steun van de galerijen, die zich boven de zijbeuken bevonden. De pijlers waren met platte en halfronde pilasters bezet. Aan de westzijde der kerk was een galerij aanwezig, die de galerijen boven de zijbeuken verbond. De kerk was, van den aanvang af, voor gewelven aangelegd. Boven het kruis was een achtkante koepel gemaakt; aan den westelijken gevel stonden twee torens, die echter niet, zooals gewoonlijk, vóór, maar naast de zijbeuken geplaatst waren. De voorgevel prijkte met halfzuilen, door bogen verbonden; de torens waren met lisenen en boogfriezen versierd. De kapiteelen der zuilen hadden den teerlingvorm; slechts die op de galerijen schijnen eenigszins rijker versierd te zijn geweest.

Nog later dan dit gebouw schijnt de St.-Nicolaaskerk te Utrecht te zijn gesticht Het westelijk gedeelte daarvan is nog bewaard; het vertoont den ontwikkelden Romaanschen stijl en zal dus tot het midden der twaalfde eeuw behooren. Men ziet daar twee torens, met den gevel van den middenbeuk der kerk daartusschen en met lisenen en boogfriezen versierd.

Het was echter niet te Utrecht alleen, dat de Stichtsche bisschoppen kerken deden verrijzen, ook tot andere plaatsen van hun bisdom strekten zij hunne zorgen uit. Zoo deed Bernulf te Oldenzaal de St.-Plechelmuskerk bouwen, een basiliek met kruisbeuk en koor, en met afwisselend zwaardere en lichtere pijlers tusschen de beuken. In het laatst der vijftiende eeuw werd het koor verbouwd. Dezelfde bisschop wordt beschouwd als de stichter der St.-Lebuïnuskerk te Deventer, die echter in den Gothischen tijd geheel verbouwd is. Slechts de krypta, die in vele opzichten aan die van de St.-Pieterskerk te Utrecht herinnert, schijnt nog een overblijfsel van het oorspronkelijk gebouw te zijn. Als stichtingen van latere Utrechtsche bisschoppen noemen wij nog de St.-Nicolaas- of Bergkerk te Deventer, die in den laat-Gothischen tijd geheel verbouwd werd, zoodat alleen de beide westelijke torens nog als uit de 12e eeuw afkomstig beschouwd kunnen worden, en de St.-Simon- en Judaskerk te Ootmarsum, reeds in de 12e eeuw begonnen, doch pas in de 13e eeuw voltooid. Dit laatste gebouw is eveneens zeer veranderd; slechts de middenbeuk is in zijn oorspronkelijken toestand bewaard gebleven. Zware en lichte pijlers wisselen elkander tusschen de beuken af; de kapiteelen der hoekzuiltjes, waarvan de pijlers voorzien zijn, bezitten sierlijke ornementen.

Het zou mij te ver voeren, alle overblijfselen van den Romaanschen stijl hiertelande op te sommen. Met een enkel woord moet ik echter van de Limburgsche kerken melding maken. De St. Servaaskerk te Maastricht is in hoofdzaak een voortbrengsel van de elfde eeuw. Uit dien tijd zijn de koornis, de krypta daaronder en de twee klokkentorens daarnaast afkomstig; ook de middenbeuk schijnt toen gemaakt te zijn. De kruisbeuk is van latere dagteekening; in het begin der dertiende eeuw werd het rijk versierde portaal aan de zuidzijde, dat reeds den spitsboog vertoont, gebouwd. De gewelven zijn eerst in den lateren tijd der Gothiek aangebracht; toen werden ook vele vensters veranderd en verschillende kapellen bijgebouwd. De Lieve-Vrouwekerk te Maastricht is in de 11e en 12e eeuw gebouwd en hoewel zij in den loop der tijden zeer veel geleden heeft, is zij merkwaardig om haren westelijken voorbouw, die door twee ronde torens geflankeerd wordt en hooger dan de kerk is opgetrokken. In den gevel tusschen de torens zijn bijna geen lichtopeningen; slechts onmiddellijk onder het dak vindt men vensters. Het is niet onwaarschijnlijk, dat deze voorbouw gemaakt is, om de kerk in tijd van nood tegen den vijand te kunnen verdedigen.

Terwijl al de genoemde kerkgebouwen betrekkelijk zeer eenvoudig zijn en in hunne strenge, sobere vormen en min of meer somber uiterlijk den geest, die de monniken destijds bezielde, tot uitdrukking brengen, is het aanstonds duidelijk, dat het leekenelement bij den bouw van de Munsterkerk te Roermond een belangrijk aandeel gehad heeft. De sombere statigheid der door de geestelijken ontworpen kerken is hier wel is waar nog niet geheel verdwenen, maar is toch getemperd. Reeds de plattegrond, met zijn eigenaardige koor- en transeptontwikkeling, de koepel boven het kruis en de vier torens, vertoont een grooteren rijkdom dan die van eenige andere Romaansche kerk hiertelande. Vele details, vooral die van het westelijk deel der kerk, bewijzen dat de bouwmeesters reeds kennis droegen van den nieuwen bouwtrant, in het laatst der 12e eeuw in Noord-Frankrijk ontstaan, en thans door ons, onjuist genoeg, met den naam van Gothiek bestempeld. In 1218 werd de kerk door Gerard van Nassau begonnen. De beuken zijn allen gewelfd en worden door vierkante, met schalken bezette pijlers van elkander gescheiden; boven de zijbeuken bevinden zich galerijen. Het gebouw is van zeer bescheiden afmetingen, doch heeft door zijn vijf torens iets indrukwekkends. Door de restauraties, die het ondergaan heeft, verkreeg het echter een zoo nieuw aanzien, dat men zich bijna niet kan voorstellen, dat het uit de dertiende eeuw afkomstig is.

De gebouwen, die wij tot dusverre bespraken, zijn allen van gehouwen steen opgetrokken. In Noord-Nederland is in hoofdzaak tufsteen gebezigd, hoewel ook witte en roode zandsteen hier en daar voorkomt. In Limburg heeft men gebruik gemaakt van mergelsteen, doch ook daar andere steensoorten niet versmaad. De tufsteen en de mergelsteen zijn niet bijzonder geschikt voor beeldhouwwerk; wellicht is dit de reden, dat de meeste Nederlandsche bouwwerken uit den Romaanschen tijd zoo bijzonder eenvoudig en onversierd zijn. Enkele beeldhouwwerken zijn nochtans bewaard gebleven. Uit de eerste jaren der twaalfde eeuw schijnen twee tympans afkomstig, waarvan het eerste in het Rijks-museum te Amsterdam bewaard wordt, terwijl het tweede in een muur der St.-Michielskerk te Zwolle is ingemetseld. Het eerste bevat, in vlak relief, St.-Pieter met bisschopsstaf en sleutel, als borstbeeld,

door twee kleinere figuren vergezeld; het versierde een der ingangen van de Abdijkerk te Egmond. Het tweede verbeeldt Abraham, met drie kleinere figuren naast hem, en prijkte voorheen in den boog van een der ingangen der oude St.-Michielskerk. Het beeldhouwwerk dezer tympans is tamelijk naïef, doch heeft onbetwistbaar stijl. Veel beter dan deze tympans zijn de kapiteelen, van de voormalige St.-Paulusabdij te Utrecht afkomstig en thans in het Museum te Utrecht bewaard. Aan het bladwerk bespeurt men nog de nawerking der Byzantijnsche kunst. Naar het schijnt, behooren deze kapiteelen tot de eerste helft der twaalfde eeuw. In vele opzichten aan deze kunstvoortbrengselen verwant zijn de kapiteelen van de koornis op het Valkhof te Nijmegen, omstreeks 1155 gemaakt. Een prachtig versierd portaal uit het begin der dertiende eeuw vindt men aan de St.-Servaaskerk te Maastricht. In het tympan zijn tafereelen uit het leven der H. Maagd aangebracht, tusschen de zuilen staan beelden van personen uit de H. Schrift, terwijl in de bogen tal van zittende figuren geplaatst zijn. De vrijstaande beelden vooral zijn goed behandeld. Daar dit portaal in onzen tijd aan een restauratie onderworpen werd, is het echter moeilijk na te gaan, wat op rekening van de oude en wat op rekening van de hedendaagsche beeldhouwers gesteld moet worden. Omstreeks 1230 is de graftombe van Gerard III van Nassau, Graaf van Gelre en Zutfen, en zijne gemalin Margaretha van Gulik, die in de Munsterkerk te Roermond staat, vervaardigd. De beelden zijn zeer goed gehouwen; de tombe is door lijsten, colonnetten en een rijke bladlijst geornerd. Daar het geheel gerestaureerd is, kan men ook hier echter geen juist oordeel over den stijl vellen.

(*Wordt vervolgd.*)

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR TEEKENONDERWIJS.

In de elfde algemeene vergadering dezer Vereeniging, Dinsdag 31 Maart in het Rijks-museum te Amsterdam gehouden, bracht de heer D. Lako verslag uit, waaruit bleek dat de Vereeniging 194 gewone leden telt, benevens 2 ereleden en 11 donateurs.

De rekening toont een ontvangst van *f* 859 en een uitgaaf van *f* 386 aan, terwijl voor het loopende jaar de ontvangsten en uitgaven op *f* 1162 geraamd worden. De Vergadering besloot zich tot de Regeering te wenden met verzoek bij het toelatingsexamen op de Rijks H. B. scholen, kennis van het teekenen verplichtend te stellen.

De heeren H. L. Boersma en D. Lako werden als bestuurders herkozen en de heer J. D. Belmer, die zich niet beschikbaar stelde, werd door den heer M. J. Lens vervangen.

Met algemeene stemmen werd besloten *f* 25 uit te loven voor een prijsvraag ten behoeve van een titelblad voor het Maandblad.

De quaestie van het afschaffen der avondschool aan de scholen 1e en 2e klasse te Amsterdam gaf aanleiding tot uitvoerige debatten, naar aanleiding van een voorstel van den heer J. H. Hinse Jr., om zich per adres tot den Gemeenteraad te wenden en het leedwezen der Vereeniging te betuigen over het voornemen tot die afschaffing over te gaan.

Dit voorstel vond bestrijding, daar het niet uitsluitend de belangen van het teekenonderwijs geldt, waarop de heer Meerwaldt aantoonde, hoe dit onderwijs wel bij het handhaven der avondlessen is betrokken. Bij de bespreking dezer aangelegenheid werd erop gewezen, dat ook de geldelijke positie van den teekenonderwijzer bedreigd wordt.

Ten aanzien van de geschiktheid der avonduren voor teekenonderwijs, vestigde de heer Meerwaldt er nog de aandacht op, dat het teekenen naar de natuur, zoo de avondschool werd afgeschaft, niet tot zijn recht zou komen; de heer Wiering achtte de nieuwe regeling eveneens nadeelig, en steunde het denkbeeld om de aandacht van den Gemeenteraad op de nadeelen te vestigen.

De heer Boersma wilde de zaak commissoriaal maken, maar de heer Hinse vreesde daarvan tijdverlies.

Ten slotte werd het voorstel Hinse aangenomen

Na de pauze deelde de Voorzitter mede, dat de heer Boersma tot Onder-voorzitter benoemd was en werd het teekenonderwijs op de inrichtingen tot opleiding van onderwijzers door den heer C. W. Hoenkamp ingeleid.

Spr. stelde daarbij in het licht, dat dit onderwijs ten doel heeft het ontwikkelen van het waarnemingsvermogen en het weergeven en afbeelden van wat gezien is, waarbij, met het oog op den leeftijd der leerlingen, nog gewezen mag worden op de ontwikkeling van den smaak.

Spr. ging verder na hoe dit onderwijs moet worden ingericht en over de verschillende leerjaren verdeeld, waarbij hij uiteenzette, welke verschil in dit opzicht tusschen normaal- en kweekschool gemaakt moet worden.

Behalve het leerplan werden nog de leermiddelen besproken, waaromtrent spr. verschillende statistieke gegevens had verzameld. Spr. ging verder de eischen der programma's na.

Bij de discussie wees de heer Boersma o. a. op het nut van teekenen uit het geheugen, en trad verder in eenige beschouwingen over de opwekking van het begrip van projectie bij de leerlingen. Bij de verdere bespreking bleek vooral verschil te bestaan over de opvatting van het programma voor het examen.

De Vergadering bepaalde, dat de volgende bijeenkomst den dag na Paschen tezelfder plaatse als thans gehouden zal worden en bracht, bij monde van den Voorzitter, dank aan hen, die tot de ontvangst hadden medegewerkt.

PRIJSVRAGEN.

SCHOUWBURG.

EERE-PRIJSVRAAG, UITGESCHREVEN DOOR »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Blijkens eene in dit nommer voorkomende advertentie is de termijn van inzending der antwoorden op deze prijsvraag verlengd tot 25 September 1891.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING ROTTERDAM.

Vergadering van 31 Maart 1891.

In de zaal waren tentoongesteld de bekroonde antwoorden op de door de Maatschappij in 1889 uitgeschreven prijsvragen en de ontwerpen, ingezonden op de besloten prijsvraag voor een Raadhuis te Zutfen. Deze tentoonstelling was ook op Woensdag 1 April tot 4 uren geopend.

Den heer Van Etteger te Zutfen komt, evenals het Gemeentebestuur aldaar, een woord van lof toe voor de welwillende toezending der teekeningen.

Alsnu komen de antwoorden op de vragen van het Hoofdbestuur aan de orde; die betreffende de Hollandsche verblendsteen was beantwoord door de heeren B. Hooykaas Jr. en A. W. Meijneken.

Alle hulde werd daarbij gebracht aan den energieken fabrikant, die alles doet om zijn reeds zoo schoon fabrikaat meer en meer te verbeteren. Alle kleuren, door grondstoffen te verkrijgen, worden door den fabrikant geleverd; de bewerking is machinaal, de steen meestal zeer hard. De thans toegezonden monsters zijn uitstekend. Dat het materiaal goed is, blijkt uit de proefneming, op 22 Februari 1889, door het kon. proefstation van bouwmaterialen te Ilerlijn, met lederkleurige verblendsteen genomen ten aanzien van 1° draagvermogen, 2° invloeden van het weder, 3° hardheid, 4°. specifiek gewicht, 5° vastheid. Al deze proeven hadden een schoon resultaat en voor zware gevels en die van groote afmetingen wordt de steen bijzonder aanbevolen. De prijs is gelijk aan Utrechtsche appelbloesem.

De vraag naar het beste kleurmiddel voor cementgevels was beantwoord door de heeren Th. G. Frederiks en H. Clasquin, die beiden het silicaat aanbevalen, mits goed aangewend.

Harde gevels, met schelpkalk gemetseld, geven de beste resultaten. De muur moet goed schoon, maar behoeft niet reeds droog te zijn, daar anders het werk toch gedrenkt moet worden. Het gebruik van minerale kleurstoffen is verboden. Het poeder moet met water tot een dikke pap aangemengd en met silicaatvocht verdund worden, waarmede een of twee bestrijkingen plaats hebben. Zinkwit, vermengd met de benoodigde kleuren, geeft het minst »korst" en de vloeistof moet in een paar uren geheel verbruikt worden. Het silicaten is bij warm of zonnig weder niet verkieslijk en eene vlugge bewerking is in ieder geval noodzakelijk.

De vraag omtrent de dadelijke keuring van aangemaakte verven, gesteld in handen der heeren K. Hasper en W. H. van Andel, werd ontkennend beantwoord. Zonder chemisch onderzoek schijnt geen oordeel geveld te kunnen worden.

De vraag betreffende gegalvaniseerde dakbedekkingen, gesteld in handen van de heeren G. van Lent & Co., J. C. Roovers Czn. en J. Verheul Dz., werd gunstig beoordeeld. Zulke dakbedekkingen zijn goed, mits met voorzichtigheid worde te werk gegaan, zoodat door transport, behandeling en bevestiging geene beschadigingen aan de zinkbedekking kunnen ontstaan. Het eenig afdoende middel is dat de fabrikant het dak geheel gereed aflevert. Hij zorge dan voor bekwame monteurs en dat beschadigingen dadelijk verlood worden en op die wijze zullen geen roestvlekken ontstaan. Duitsch ijzer van Siegener wordt hierbij sterk aanbevolen; in Duitschland wordt dit materiaal door alle Staats- en Gemeentebesturen voorgeschreven, wel een bewijs dat er weinig onderhoud aan noodig is. Gegalvaniseerd ijzer smelt eerst bij een hitte van 1600° C. en is dus een bereiding tegen brandgevaar. Prof. Max von Pettenkofer te München heeft een stuk van zoodanige dakbedekking, vóór 27 jaar gelegd, onderzocht en kwam tot de slotsom dat de verrinking 250 jaar noodig heeft, alvorens te zijn afgesleten.

Platinverf is niet genoegzaam bekend om daarover te oordeelen; het schilderen van zulke dakbedekkingen is echter zeer kostbaar en zal wel iedere 2 jaar moeten geschieden.

De vraag betreffende een systeem woningen voor arbeiders en beambten was beantwoord door den heer E. G. A. Fol. De slotsom daarvan is 1°. dat afzonderlijke kleine woningen in sommige gevallen, waar de grond niet te kostbaar is, zijn aan te bevelen, vooral daar, waar de arbeiders in 't bezit van een eigen woning willen geraken; 2°. dat bij étage-woningen, maar vooral bij centrale woongebouwen, aan alle eischen, in de vraag gesteld, goedkooper kan worden voldaan; 3°. dat de in groote steden bestaande inrichtingen of die, welke daaraan verwant zijn (zoals kosthuizen) bewijzen, dat zij ook financieel gunstige resultaten kunnen opleveren.

In groote steden zal 't ideaal dus zijn groote gebouwen van steen en ijzer, waarbij alleen de vloeren der vertrekken met hout bekleed en overigens alleen de deuren en ramen van hout zijn. Verwarming, kookinrichtingen, aan- en afvoer van verse en bedorven lucht, van uit één centraalpunt, voorts hydraulische lift in het midden der hoofdtrap, beiden in verbinding met ijzeren balkons, toegang gevende tot de verschillende étages, geen behangsels, maar overal tegelbekleeding in warme gezellige kleuren. Op die wijze behoeft ook niet gezien te worden op *duren* grond. De keus moet vallen op terreinen in de nabijheid van fabrieken of werkplaatsen, opdat de arbeiders niet te veel tijd verlieren met heen- en weerloopen.

De vraag aangaande de bouwkundige oprichters werd beantwoord door de heeren A. W. Meijneken en J. J. Vormer, van Schiedam. Als eischen mogen gesteld worden: algemeene ontwikkeling en practische ervaring op bouwwerken. Voorts algemeene kennis der bouwstoffen, in 't bijzonder van hout en steen, van beproeving van metselspecien en eindelijk de kennis om constructieve details te maken. Hierbij wordt dus aangenomen dat de teekeningen reeds gemaakt zijn, zoodat de oprichter geen artist behoeft te zijn. Voor kleine werken, waarbij decoratieve details hoofdzaak zijn en waar is den regel geen of hoogstens één opzichter is, moet hij eene artistieke opleiding gehad hebben, en dus bouwkunstig teekenaar en opzichter zijn. Zulke opzichters zijn echter moeilijk te vinden, want hebben zij eenig kapitaal, dan zullen zij zich zoo spoedig mogelijk als architect vestigen. Op het tweede gedeelte dier vraag geven de heeren een bevestigend antwoord, daar het onderwijs op de bestaande ambachts- en burgeravondscholen (academies) voldoende is voor de vorming van bouwkundige opzichters. Jammer dat in ons land alleen in de groote gemeenten gelegenheid bestaat de vorming van opzichter-teekenaars, daar de behoefte aan zulke menschen toeneemt. Eigenlijk is er slechts eene afdoende opleiding, n.l. die aan de Polytechnische school te Delft, en ook wel aan de academies te Amsterdam, Rotterdam e. a. Zij, die daar met succes gewerkt hebben, worden eerst bruikbaar, nadat zij eenigen tijd op het bureau van een bekwaam architect hebben gearbeid.

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN.

Vergadering van 26 Maart 1891.

Voor de opening van de 174e vergadering werden de leden in de gelegenheid gesteld een tweetal schoone plaatwerken te bezichtigen, welke werken welwillend beschikbaar gesteld waren door den heer W. C. Mulder.

Ook waren in de vergaderzaal ter bezichtiging en beoordeeling aanwezig eenige voorwerpen op kunstindustrieel gebied, vervaardigd in de fabriek der firma F. W. Braat, te Delft, en bestemd voor de in aanbouw zijnde Stads-gehoorzaal te Leiden. Ze waren een harp, een der beide griffioenen, een der vazen, en een der leeuwenkoppen, die als spuwers dienst moeten doen, allen van zink, benevens een gesmeed-ijzeren ankervulling met koperen lantaarn.

De uitspraak der beoordeelings-commissie luidde, vooral wat vorm betreft, zeer gunstig; op enkele onderdeelen, in hoofdzaak de vervaardiging betreffende, werden eenige juiste opmerkingen ten beste gegeven.

Na opening der vergadering, lezing der notulen, het welkom heeten van een nieuw lid en de aanneming van drie nieuwe leden, deelde de Voorzitter mede dat het uitschrijven van een prijsvraag voor een afdeelings-getuigschrift bij de meeste afdeelingen sympathie vindt, zoodat dit jaar geen prijsvraag, zooals gewoonlijk alleen voor de leden der Afdeeling bestemd, zal uitgeschreven worden.

Hierna werd het woord gegeven aan den heer H. J. Jesse, die eene improvisatie hield *over de geschiedenis der bouwkunst.*

Spreker, die de bouwkunst de steenen geschiedenis van een volk noemt, omdat hoe eenvoudiger een volk is, hoe eenvoudiger de behoefte en hoe eenvoudiger de monumenten zijn, behandelde in de eerste plaats de Egyptische bouwwerken van vóór 3000 tot 3000 jaren voor Christus en daarna de Chaldeeuwsche bouwwerken, die dateeren van vóór 2000 tot 1500 jaren voor Christus; deze zijn samengesteld uit gedroogde steenen, bestaande uit klei, vermengd met gehakt stroo en werden later bekleed tegen inwatering met wigvormige gebakken steenen. Vervolgens besprak de heer Jesse de Assyrische gebouwen, waarvan de buitenwanden van natuurlijke steen zijn samengesteld. Zeer uitvoerig werd bij het voornaamste bouwwerk, de Corsobad, stilgestaan, om daarna op de Perzische gebouwen, waar men de eerste steenen kolommen vindt, de aandacht te vestigen. Van de Egyptische bouwkunst, die zoo nauw met de latere Grieksche bouwkunst samenhangt, werden door spreker de voornaamste monumenten besproken, ook beschouwd in verband met de opvattingen, den godsdienst, de gebruiken en gewoonten der oude volkeren.

Deze belangrijke bijdrage, die met schetsen op het bord werd verduidelijkt, mocht de algemeene goedkeuring wegdragen en gaf dan ook den Voorzitter aanleiding om een welverdiend woord van hulde aan den heer Jesse te brengen.

Alsnu kwam in behandeling het rapport der heeren Van Driel en Lancel omtrent de vraag »*Welke eischen van bekwaamheid mag men stellen aan een bouwkundig opzichter? Is de gelegenheid tot het opleiden van bouwkundige opzichters in Nederland voldoende te achten?*"

In het breede werd het eerste gedeelte der vraag uiteengezet en onder meer verwacht dat hij, behalve eenige kennis van de vreemde talen, de school voor meer uitgebreid lager onderwijs heeft doorloopen. Voorts moet hij terreinen en gebouwen kunnen opmeten en in teekening brengen en een bouwplan kunnen detailleeren. Kennis der bouwmaterialen en constructiën is eene eerste vereischte. Het tweede gedeelte der vraag werd ontkennend beantwoord; komt de jongeling van de ambachtsschool, dan moet hij een paar jaren als werkman mede arbeiden, daarna als onderopzichter op het werk fungeeren en eerst na eenige jaren, wanneer hij onder leiding van een ervaren opzichter of architect gewerkt heeft, kan hij als zelfstandig opzichter optreden.

Het verder gesprokene, in de volgende punten saamgevat, zal aan het rapport toegevoegd worden.

1° dat het wenschelijk is voor de opleiding van bouwopzichter een à twee jaar als onderbaas bij een werk te fungeeren.

2° dat, wil men inderdaad bekwame opzichters behouden, men ze op prijs moet stellen door ze zoo hoog te salarieeren, dat ze hun werk met lust en genoegen doen en niet telkens erop uit moeten gaan om van positie te veranderen.

3° dat wij in Leiden in het gunstige geval verkeeren een school te bezitten, waar bouwopzichters theoretisch gevormd worden, namelijk de school van het genootschap »Mathesis Scientiarum Genitrix." Deze kon echter nog nuttiger werken als de leerlingen haar niet zoo spoedig verlieten als thans het geval is. Hier ligt niet de schuld aan de inrichting, maar aan de leerlingen.

Nadat ten slotte in beginsel besloten was in den aanstaanden zomer een wetenschappelijk uitstapje te doen, werd de vergadering gesloten.

AFDEELING LEEUWARDEN.

Vergadering van 26 Maart 1891.

De Voorzitter opende de vergadering en beette, na lezing en vaststelling der notulen van de vorige bijeenkomst, de aanwezige nieuwe leden welkom. Verder werd het verslag over 1890 gelezen, waaruit blijkt dat de toestand der Afdeeling gunstig is, en vervolgens het woord gegeven aan den heer H. van der Heij, leeraar aan de Ambachtsschool alhier, tot het houden van eene voordracht over »Eigen schaduw op omwentelingslichamen."

Na een inleidend woord, waarin spreker de aandacht vestigde op de speling van licht en schaduw in het algemeen, wordt: 1e de theorie van het licht behandeld, vooral ten opzichte van de soort, de richting en de sterkte ervan; 2e de wording der omwentelingslichamen en de stof waaruit deze bestaan, waarbij, na uitvoerig over het eerste deel te hebben uitgeweid, spreker opmerkt dat de eigenschaduw verschilt naarmate de lichamen doorschijnend, ondoorschijnend of doorzichtig zijn; de kleur van een voorwerp hangt niet alleen af van de wijze waarop de verlichting plaats vindt, maar ook van de stof waaruit het bestaat. Zoo zal een flesch eene andere eigenschaduw hebben dan een geglazuurde pot, terwijl deze weer veel zal verschillen met de eigenschaduw van een houten of steenen baluster.

Nadat voorts de wijze van verlichting behandeld was, werd erop gewezen van hoeveel belang het is voor het in kaart brengen van bouw- en werktuigkundige teekeningen om een juist begrip te hebben van 't aanbrengen der schaduwen en welk een effect soms door een eenvoudige bewerking kan verkregen worden.

In algemeene trekken gaf spreker tot slot nog eenige beschouwingen over het groote gewicht aan eene goede verdeeling van licht en schaduw in de verschillende stijlperioden der bouwkunst.

Deze voordracht werd met de meeste aandacht gevolgd en de Voorzitter was zeker de tolk der vergadering, toen hij den heer Van der Heij welverdienden dank bracht voor 't geen deze ten beste had gegeven.

In de pauze, die nu volgde, had de tentoonstelling plaats der antwoorden op de prijsvraag, in 1890 uitgeschreven, waarbij het rapport der Jury ter inzage lag. De Voorzitter vestigde de aandacht op de even zaakrijke als uitvoerige behandeling en de groote moeite die de Juryleden zich hadden getroost om elk ontwerp afzonderlijk te beoordeelen.

Daarna werd tot het uitreiken van prijs en premie overgegaan, die met een passende toespraak aan de bekroonden werden overhandigd, waarop de vergadering werd gesloten.

(A. et A.) VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Wij ontvingen van bovengenoemde Vereeniging het verslag over het vorige jaar en zagen hieruit met genoegen dat het Bestuur reden tot tevredenheid kan hebben.

De vergaderingen werden gemiddeld door de helft van het ledental bijgewoond, welk gunstig verschijnsel voldoende getuigenis aflegt over de wijze, waarop de bijeenkomsten worden gehouden.

Eene reeks voordrachten over technische en esthetische onderwerpen en kunstbeschouwingen van allerlei aard werd den leden aangeboden, benevens de gelegenheid om door middel van prijsvragen elkanders en eigen krachten te leeren kennen, terwijl de bibliotheek, leeszirkel, schetstochten, excursies, enz. het overige deden om het nuttige met het aangename te verbinden.

Op deze wijze heeft de Vereeniging zeer zeker reden van bestaan naast anderen en kan zij veel nut stichten. Wij wenschen haar dan ook toe, dat zij steeds de krachten in zich moge vinden om haar succes te bestendigen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Maandagochtend is het stoffelijk overschot van den kunstschilder Herman ten Kate in den familie-grafkelder op *Eik-en-Duinen*, onder Loosduinen, bijgezet. Tal van kunstbroeders en kunstvereenders waren daarbij tegenwoordig; de heer Taurel wijdde een warm woord van hulde aan de nagedachtenis van den kunstenaar en mensch, waarna een der familieleden bedankte voor de eer, den overledene bewezen.

AMSTERDAM. Zaterdagmiddag had in het Gebouw *Felix Meritis* de uitdeeling plaats van medailles en diploma's, verworven op de Parijsche tentoonstelling van 1889.

De Eere-voorzitter van het Nederlandsch Comité, de heer J. F. W. Conrad, hield de openingsrede, waarin hij een welkom toeriep aan den heer Legrand, gezant der Fransche Republiek hiertelande, aan den Burgemeester van Amsterdam en aan alle exposanten, die Neerland's roem hadden hooggehouden.

Vervolgens werdt het woord gevoerd door den Franschen gezant, door den heer A. C. Wertheim en den heer A. W. van der Vliet, voorz. van het comité, waarop de onderscheidingen werden uitgereikt.

Na afloop van de uitreiking der bekroningen hebben de heeren Van der Vliet, Stuart, Hijmans van Wadenoyen en andere leden van het hoofdcomité te Amsterdam een gastmaal aangeboden aan den gezant der Fransche Republiek, den heer Legrand, en aan hunnen voorzitter, den heer Conrad.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

PERSONALIA.

— Wegens ziekte is een tweejarig verlof naar Europa verleend aan den ingenieur 2de kl. bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië J. P. Kruimel.

— De fortificatie-opzichter 3e kl. F. T. Huysse, werkzaam bij de genie te Hellevoetsluis, wordt 15 April a. s. overgeplaatst in dezelfde functie te Utrecht en opgevolgd door J. C. Lagas, te Helder.

— Bij Koninklijk besluit zijn, met ingang van 1 April, bij 's Rijks werf te Amsterdam, bevorderd: tot eerste-teekenaar, de teekenaar 1e kl. W. G. L. Gerner: tot teekenaar 1e kl. P. J. Roos, thans 2e kl. en tot teekenaar 2e kl. N. J. Groodhout, thans 3e kl.

ADVERTENTIEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 14den April 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 540.

Het maken van de grond- en kunstwerken, het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels en het verrichten van daarmede in verband staande werken, ten behoeve van de uitbreiding van het station Utrecht, tusschen de Leidsche vaart en den Vaartschen Rijn.

Begroting ƒ 103500.

De besteding geschiedt volgens § 66 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28sten Maart 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te UTRECHT en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 1.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 6 April 1891, ten tien ure, des voormiddags.

UTRECHT, den 26 Maart 1891.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat

AMSTERDAM.

Vereeniging „Architectura", 's-Gravenhage.

EERE-PRIJSVRAAG

„Schouwburg".

De termijn van inzending der antwoorden is **verlengd tot 25 September 1891**. Adres bij den ondergeteekende, Piet Heinstraat 31, 's-GRAVENHAGE.

De 1e Secretaris,

J. BROUWER.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag den 15den April 1891**, zal worden aanbesteed de bouw van een

Zieken- en Verplegingshuis met Kapel,

door de Eerw. Broeders van ST. JOHANNES DE DEO, te HAARLEM, te bouwen aan de **Maarten van Heemskerkstraat**, alhaar. De aanbesteding zal plaats hebben des middags om 12 ure in het Hôtel »**DE LEEUWERIK**" Kruisstraat. **Aanwijzing** den 11 April, des voormiddags te 11 ure, op het terrein.

Bestekken en **Teekeningen**, zijn van af den tweeden April verkrijgbaar tegen betaling van ƒ 5. Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Architect **G. BLANCKE, Koudenhorn 72**, te HAARLEM.

☞ De Teekeningen liggen in bovengenoemd Hotel ter inzage.

UIT DE HAND TE KOOP aangeboden:

een gegoten ijzeren **Roerkuip**, diam. 8 M., hoog 3.95 M.; drie ijzeren **Verdampers (Triple** effet) diam. 2.75, hoog 2.96 M.; een vert. niet cond. **Stoomwerktuig** van ± 15 P. K.; twee geg. ijzeren **Voorwarmers**, diam. 1.05, hoog 1.50 M. met **Spiralen**; een **Pomp voor Drijfwerk** diam. 130 m.M., slag 130 m.M.; een **Dito**; twee roteerende ijzeren **Zeeftrommels**, wijd 1 M., lang 1.94 M. met **Drijfwerk**; een **Greens fuel Economizer** van 120 buizen, elk 0.10 × 3.10 M.

Te bezichtigen tot den 18 April a. s. aan het Pompstation op de Centrale Belt aan de Kostverloren vaart, waar tevens inzage is te nemen van de voorwaarden voor den verkoop.

Prijsaanbiedingen worden ingewacht aan het kantoor van den Stads-Ingenieur op het Raadhuis, tot den 22 April d. v.

AMSTERDAM 1 April 1891.

Administrateur.

Op een groot technisch bureau wordt een **ADMINISTRATEUR** gevraagd, in staat **zelfstandig** te werken. **Kennis van vreemde talen**, het **schrijven van een goede hand**, en **accuratesse** zijn hoofdvereischten. Brieven met afschriften van getuigschriften, opgaaf van verlangd salaris, en of men reeds in technische betrekking werkzaam was, onder lett. C E aan het Bureau van dit blad.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 9 April 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek N°. 17.

Het INRICHTEN van het Huis No. 345 aan de Langstraat tot Rijks-Entrepôt.

Bestek N°. 24.

Het VERRICHTEN van buiten- en binnen-Verfwerken en van Behangwerken aan verschillende Gemeentewerken en Gebouwen, in vier perceelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Aanwijzing voor Bestek 17 Donderdag 2 April, 's voormiddags 11½ ure, en voor Bestek 24 Woensdag 1 April, 's namiddags 1½ ure, telkens aan het bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten tegen betaling van ƒ 0.50 per stel ter Secretarie verkrijgbaar.

Gemeente-waterleiding te Enschede.

Openbare Aanbesteding.

Door BURGEMEESTER en WETHOUDERS van ENSCHEDE zal op **Woensdag den 22sten April 1891**, des middags ten 12½ ure, in Hotel DE GRAAFF aldaar, in het openbaar worden **aanbesteed**:

Het maken van het MACHINEGEBOUW met KETELHUIS; SCHOORSTEEN en KOLENLOODS; de BEZINKBAKKEN en FILTERS en verdere tot het POMPSTATION behoorende werken.

BESTEK EN TEEKENINGEN zijn op franco aanvrage verkrijgbaar à ƒ 4 bij den boekhandelaar M. J. VAN DER LOEFF te ENSCHEDE van af 6 April a. s.

AANWIJZING in loco op Vrijdag den 17den April, des middags ten 1 ure.

Nadere INLICHTINGEN te bekomen bij den Ingenieur N. BIEZEVELD Hzn., Kanaal 9 te 's-GRAVENHAGE.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON.

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Maandag den 13 April 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek N°. 13.

Het leveren en plaatsen van een gegalvaniseerd gegolfd plaatijzeren KLEEDLOODS, op een bestaanden steenen voet.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van ƒ 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

ZWEEDSCH GRANIET.

NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz., uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE

Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van

KESSEL & RÖHL te *Berlijn*.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Hoefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glasotserij.

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten bovenlichten, tochtdeuren, raamhoorren** enz. enz.

E. LÖHRER. Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

JOHN KING, Limited-Liverpool.

INGENIEURS-FABRIKANTEN

van **CENTRALE VERWARMINGS-INRICHT.** met Stoom en Heetwater onder hoogen en lagen druk.

Talrijke referentiën in *Holland*, *België* en *Engeland*. **Inlichtingen, Plannen** en **Begrootingen** verstrekt gratis de vertegenwoordiger

J. W. VAN ES, 19 Oostvestplein, *Rotterdam*.

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.

Groote voorraden

16 Bekroo ningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiszwam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH

Chemische fabriek Beuel a d Rijn

(Duitschland.)

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — **Isoleerend.**

Monste Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen. Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld., Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer H. G. KNOOPS C.Czn., Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, W. PATON WALSH.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt, is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht of vermengd**, is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman B. VAN GASSELT, te *Venlo*.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.

VERTEGENWOORDIGERS:

CHARLES REMY & BIENFAIT,

Civiel-Ingenieurs,

Rotterdam—Amsterdam.

JAN HAMER & C°.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Luchtpompventilators

EN

SCHOORSTEENKAPPEN

Systeem „BOYLE"

Overal met het meeste succes geplaatst.

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd. (3)

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS. ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN. TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

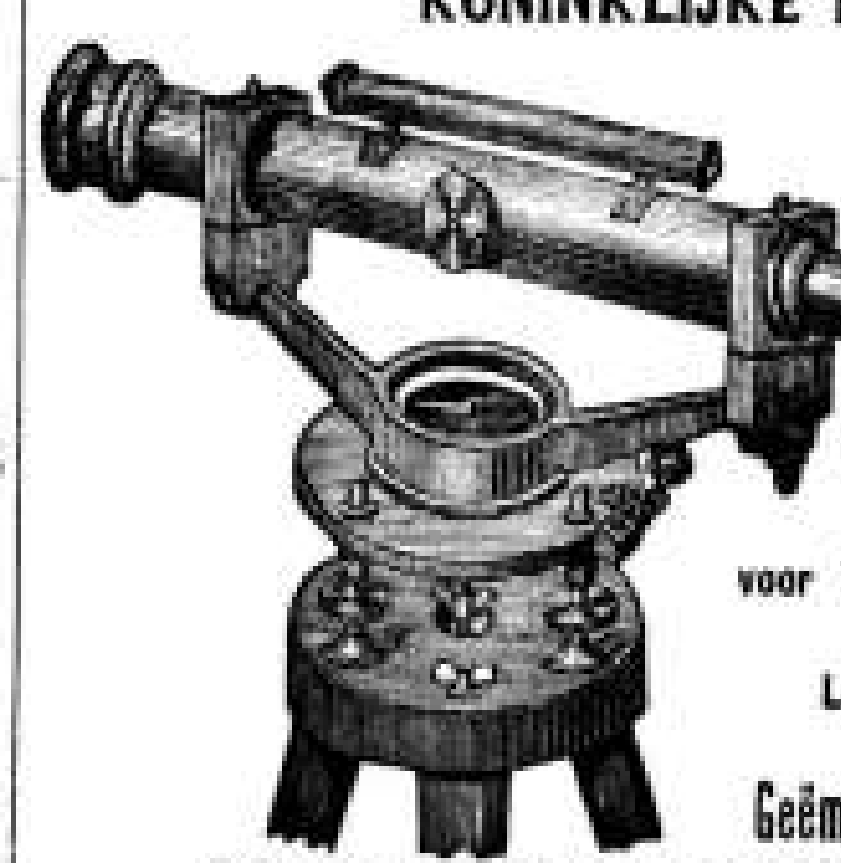

WATERPAS- HOEKMEET- en andere **INSTRUMENTEN,**

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & C°.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880.

Gouden Medaille Amsterdam 1883.

Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,

Glasmozaïek,

Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,

Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

D. Verbeek & Zn., te Amsterdam, ƒ 41,894
H. C. Derlas, „ idem „ 41,788
B. v. Buuren, „ idem „ 41,166
F. Raaijmakers, „ Nieuweramstel, „ 40,800

's-Hage, 1 April, onder beheer van het ministerie van waterst. enz.: 1o. de levering van 7795 M³ ballaststeen voor de rijksrivierwerken op de Maas, in 2 perc.

Perc. 1, ingekomen 4 bilj., als:
J. A. H. v. d. Venne, Bree, ƒ 20,980
P. Opdekamp, Roosteren, „ 20,162
H. Voets, Aldeneyck, „ 20,000
G. Smeets, Maeseyck, „ 18,975
Raming „ 18,375

Perc. 2, ingek. 1 bilj. van A. Deldens, te Lit, voor ƒ 7776
Raming „ 6500

2o. het verrichten van baggerwerk in het Schuur, tusschen de voormalige buskruithaven en de schutsluis in het benedeneind van Roozenburg. Raming ƒ 250,000. Geen biljetten ingek.

Woerden, 1 April: het doen van herstellingen aan sluizen, bruggen enz., behoorende aan het Grootwaterschap van Woerden; minste inschr. waren:
perc. 1, H. de Hoog, Waarder, ƒ 335
„ 2, dezelfde, „ 877
„ 3, J. Schoo, Bodegrave, „ 52
„ 4, H. de Hoog, Waarder, „ 131
„ 5, C. Fluijt, Woerden, „ 73

Kuilenburg, 1 April: het afbreken van het bestaande woonhuis c. a. en het wederopbouwen van 2 woonhuizen, gelegen aan den langen Havendijk no. 271, aldaar; ingek. 4 bilj., als:
Gebr. Balvers, te Kuilenburg, ƒ 2685
J. H. Uphof, „ idem „ 2161
Wed. A. de Keijzer, „ idem „ 2180
L. Müller, „ Beusichem, „ 2640
Niet gegund.

Kolijnsplaat (Zeel.), 1 April: 1o. de levering van 230 scheepston gesort. Vilvoordsche steen, 1850 eiken- en 2000 gecreosoteerde dennen perkoenpalen, voor den Oud-Noordbevelandpolder; ingek. 2 bilj., als:
J. M. Dekker, Sliedrecht, ƒ 2400
J. v. Eck, Hardinksveld, „ 2199

2o. de levering van 100 scheepston gesorteerde Vilvoordsche steen en 1698 nieuwe eiken perkoenpalen, voor de Nieuw-Noordbevelandpolder; ingek. 2 bilj., als:
J. M. Dekker, Sliedrecht, ƒ 800
J. v. Eck, Hardinksveld, „ 769
Onder nadere goedkeuring aan de minste inschr. gegund.

Sneek, 1 April: de verbouwing der boterfabriek van de firma Joh. Halbertsma, te Sneek, onder beheer van den architect A. Breunissen Troost; ingek. 7 bilj., als:
K. J. Kalt, Heerenveen, ƒ 7924
P. Kampman en J. Smit, Hindeloopen, „ 7826
P. Westra, Arum, „ 7260
Th. Visser, Sneek, „ 7091
H. de Klein, Leeuwarden, „ 6794
J. J. v. d. Lei, Arum, „ 6996
J. de Graaf, Sneek, „ 6376
Gegund.

Serooskerke, 1 April: het bouwen van een onderwijzerswoning aldaar, onder beheer van den bouwmeester J. A. Frederiks, te Middelburg; ingek. 9 bilj., als:
J. A. v. d. Hell, Middelburg, ƒ 5590
J. Lindenberg Cz., Wemeldinge, „ 5540
H. P. v. d. Bee & Zn., Middelburg, „ 5096
C. A. Goethals, idem „ 5090
J. Baljeu, idem „ 4999
J. M. v. Ditmars & Zn., idem „ 4982
N. Gaaleenoud, Haamweerd, „ 4960
J. Verhoeff, Serooskerke, „ 4715
A. S. Schoman, idem „ 4086

Hontenisse, 1 April: 1o. de levering van 555,100 spenzatkeien of Lessinesche keien, voor den aanleg van een weg een weg in den Kruispolder (onderlands); gegund aan de firma Kloos en Van Limburgh, te Rotterdam, voor ƒ 31,65 per 1000; 2o. de levering van 8310 M. Doorniksche kantsteen; gegund aan J. F. Adriaansens-Polliet, te Walsoorden, voor ƒ 0,94 per M¹.

Haarlem, 2 April, door het ministerie van waterst. enz.: 1o. het maken van beplantingen en het stellen van rietschuttingen enz. in de duinen op het eiland Terschelling, bestek no. 60 dienst '91, ingek. 9 bilj., als:
J. Bodeker, Terschelling, ƒ 9627,26
J. F. Boer, idem „ 9512
C. J. Bos, idem „ 9609
G. C. Swart, idem „ 8073
P. J. Lieuwen, Vlieland, „ 8472
A. C. Swart, Terschelling, „ 8324
J. J. Bakker, idem „ 8179
C. K. Dekker, idem „ 7997
A. A. Bos, idem „ 7894

2o. het leveren van brik en steen en voor het bestorten der Heldersche zeewering, in 2 perc., bestek no. 61, dienst '91.

Perc. 1, ingek. 4 bilj., als:
J. Giltjes, Petten, ƒ 2800
G. D. v. Doorn, Amsterdam, „ 2650
A. Bos, Helder, „ 1989
Gebr. Jansen, Nieuwediep, „ 1945
Raming „ 1610

Perc. 2, ingek. 5 bilj., als:
P. v. Essen, Halfweg, ƒ 13 100
C. Bos Az., Dordrecht, „ 12,490
G. D. v. Doorn, Amsterdam, „ 12 300
A. Visser, Haarlem, „ 11,900
W. Goedkoop Dz., Amsterdam, „ 11,700
Raming „ 10,700

Kampen, 2 April, onder beheer der genie, aldaar: 1o. het verbeteren van de reinigingsinrichting in de kazerne te Kampen; ingek. 5 bilj., als:
B. v. d. Meulen, te Kampen, ƒ 3033
J. S. v. d. Werf, „ idem „ 2900
M. Meulag, „ idem „ 2698
H. v. Dijk Hz., „ idem „ 2650
G. Tekler, „ idem „ 2476
Raming „ 2800

2o. het leveren van brandbluschmiddelen voor hoogdruk-waterleidingen te Kampen; ingek. 5 bilj., als:
B. v. d. Meulen, te Kampen, ƒ 695
W. E. Posning, „ idem „ 685
M. Meulag, „ idem „ 660
H. v. Dijk Hz., „ idem „ 655
G. Tekler, „ idem „ 627
Raming „ 700,90

Amsterdam, 2 April: het wijzigen van de spoorbaan op 's rijkswerf, aldaar; ingek. 8 bilj.; minste inschr. A. de Neef, voor ƒ 5209.

Utrecht, 2 April, onder beheer der genie, aldaar: 1o. het doen van verbeteringen aan militaire gebouwen te Utrecht; ingekomen 3 bilj., als:
L. Simon, Jutfaas, ƒ 5450
H. M. de Koff, Utrecht, „ 4940
J. Krap, idem „ 4900
Raming „ 4800

2o. het doen van herstellingen en verbeteringen aan de tijdelijke kazerne van het korps genietroepen te Utrecht; ingek. 7 bilj., als:
J. Schouten, Vianen, ƒ 11,800
H. Vermeer, Utrecht, „ 10,940
H. M. de Koff idem „ 10,650
L. Simon, Jutfaas, „ 10,490
J. Krap, Utrecht, „ 10,340
G. J. v. Vloten idem „ 10,038
P. Leenders, idem „ 9,987
Raming „ 10,900

3o. het maken van twee schietbanen in het fort op de Biltstraat; ingekomen 1 bilj. van H. Vermeer, te Utrecht, voor ƒ 3040. Raming ƒ 2400.

Utrecht, 2 April: het leveren van benoodigdheden voor de practische oefeningen bij het korps genietroepen, gnl. '91; minste inschrijvers waren:

Perc. 1, G. W. van Dillen Jr., Utrecht, voor 16⁴/₈ onder tarief.

Perc. 2, B. Schilte & Zonen, IJselstein, voor 6¹/₂ onder tarief.

Perc. 3, C. Tammer, Zeesterberg, voor 5 ⁰/₀ onder tarief.

Perc. 4, H. G. Hoogenboom, Utrecht, voor 15 ⁰/₀ boven tarief.

Perc. 5, J. J. H. Lammerts van Bueren, idem, voor 10 ⁰/₀ onder tarief.

Perc. 6, H. G. Hoogenboom, idem, voor de prijzen van het tarief.

Perc. 7, G. de Borst, idem, voor 2 ⁰/₀ onder tarief.

Perc. 8, Th. J. Dekke & Zn., idem, voor de prijzen van het tarief.

Perc. 9, J. A. G. Wessels, idem, voor 15 ⁰/₀ boven tarief.

Breda, 2 April: het bouwen van eene loods voor patroon-caissons te Breda, onder het beheer der genie, aldaar; ingek. 5 bilj., als:
W. J. Slechtriem, te Breda, ƒ 719
M. Bakkeren, „ Prinsenhage, „ 714
A. T. Mol, „ Breda, „ 693
C. v. Dongen, „ idem „ 634
Th. Kessel, „ idem „ 587
Raming „ 670

Groningen, 2 April: 1o. het verven van 17 stuks aanplakborden en 7 wachthuisjes; ingek. 5 bilj.; minste inschr. J. Elzer, te Groningen, voor ƒ 349,50.

2o. het leveren en leggen van een riool met sinkputten in de Muurstraat; ingek. 2 bilj.; minste inschr. J. N. Kruizinga, te Groningen, voor ƒ 1948.

's-Bosch, 3 April, onder beheer van 's rijks waterstaat: 1o. het bouwen van eene woning voor den brugwachtersknecht en eene bergplaats, ten behoeve van de brug voor gewoon verkeer over de rivier de Donge bij Geertruidenberg, behoorende tot de rijkswegen in Noord-Brabant; minste inschr. W. Franssen, te Geertruidenberg, voor ƒ 3328
Raming „ 3750

2o. de verzwaring van het westelijk beloop van den Keizersdijk, in den rijks-grooten weg van Sleeuwijk naar Breda, in de gemeente Raamsdonk, prov. Noord-Brabant; minste inschr. J. de Jong, te De-Werken, voor ƒ 887
Raming „ 1200

3o. de voorziening van de kanaalboorden der Zuidwillemsvaart, prov. Noord-Brabant; minste inschr. A. de Kort en H. J. Dekkers, te Baardwijk, voor ƒ 2884
Raming „ 3400

's-Hage, 3 April: het onderhoud van het postgebouw te Middelburg; ingek. 7 bilj., als:
P. Simins, te Middelburg, ƒ 1658
W. P. v. Page, „ idem „ 1390
C. A. Goethals, „ idem „ 1311
P. J. v. Puffelen & Zn., „ idem „ 1237
M. v. Ditmars & Zn., „ idem „ 1234
H. P. v. d. Bee, „ idem „ 1146
M. K. Jeras & Zn., „ idem „ 1090
Raming „ 1130

2o. idem van het post- en telegraafgebouw te Dokkum; ingekomen 6 bilj., als:
E. R. v. d. Werff, te Dokkum, ƒ 479
J. Fartelos, „ idem „ 347
D. G. v. d. Werff, „ idem „ 333
J. F. v. d. Mei, „ idem „ 311
J. A. v. d. Werff, „ idem „ 274
G. H. Vollmer, „ idem „ 218
Raming „ 860

Willemsoord, 3 April: het verrichten van werkzaamheden aan de gebouwen enz., en het maken van een regenwaterbak: 1o. onderhoud gebouwen; ingek. 13 bilj., als:
C. A. v. Neck, te Helder, ƒ 10,450
A. Bels, „ idem „ 9,750
A. Bos, „ idem „ 9,109
P. de Waard, „ idem „ 9,000
H. Spruit, „ idem „ 8,979
P. Visser, „ idem „ 8,700
C. Gomes, „ idem „ 8,650
G. Moorman, „ idem „ 8,550
J. Duinker, „ idem „ 8,511
G. D. v. Doorn, „ Amsterdam, „ 8,450
H. Wijker, „ Helder, „ 7,897
C. Pool, „ idem „ 7,380
Gebr. Klein, „ idem „ 7,278

2o. regenwaterbak; ingek. 12 bilj., als:
G. D. v. Doorn, te Amsterdam, ƒ 8840
A. Bos, „ Helder, „ 8480
P. de Waard, „ idem „ 7700
P. Spruit, „ idem „ 7645
J. Duinker, „ idem „ 7537
G. Moorman, „ idem „ 7310
J. F. Philips, „ idem „ 7300
Gebr. Klein, „ idem „ 7113
H. Wijker, „ idem „ 6900
W. de Jong, „ idem „ 6390
D. de Vries, „ idem „ 6448
C. A. v. Neck, „ idem „ 6378

Delft, 3 April: het leveren van 235,000 getrokken Waalstraatklinkers, 45,000 Rijnklinkers, 100 M³ grint voor rijwegen en 100 M³ grint voor voetpaden; Waalklinkers geen inschrijvers; Rijnklinkers ingek. 8 bilj., als: p. 1000
J. L. Hoos & Zoon, Leiderdorp, ƒ 11.98
C. Mijnlieff, Nieuwerbrug, „ 11.85
J. Sprenj, Zwammerdam, „ 11.75
Koolemans Beijnen, Utrecht, „ 11.74
C. Brunt, Rietveld bij Woerden, „ 11.45
Gebr. de Koning, Leiderdorp, „ 11.24
L. A. v. d. Berg, Montfoort a/d IJsel, „ 11
J. de Koning, Woerden, „ 10.75

c. 100 M³ grint voor rijwegen en d. 100 M³ voor voetpaden; ingek. 2 bilj., als:

		p. M³ c.	p. M³ d.
J. Speksnijder,	Ouderkerk,	ƒ 2.09	ƒ 1.39
Joh. Spekssnijder,	idem	1.97	1.37

Karnjum, 3 April: het baggeren van de Tamimeer tot de terp Bilgaard onder Leeuwarden; ingek. 8 bilj., als:
B. G. Berger, Oudebaske, ƒ 949
W. en J. Muizer, „ 940
P. Idema, Lekkum, „ 798
T. W. de Vries, Dedgum, „ 775
A. Kalsbeek, Warga, „ 749
J. B. de Jong, Deinum, „ 699
G. J. Bruinsma, Birdaard, „ 668
P. Meijer, Leeuwarden, „ 600
Gegund.

VERVOLG DER AANKONDIGINGEN.

Dinsdag, 7 April.

Amsterdam, door de architecten W. Wilkens en G. van Arkel: het amoveeren van het perc. Kalverstraat 190.

Zaterdag, 11 April.

Franeker, te 1 uur, door burg. en weth.: 1° het doen van verfwerken aan de herberg »de Oosterbleek". Aanw. 9 April, te 11 uren. 2° de levering van 50.000 kromme klinkers en 18000 2e soort bakklinkers. Inl. bij den gemeente-architect.

Dinsdag, 14 April.

Delft, te 12 uren, door den directeur der artillerie-inrichtingen, op het bureau: de levering van verschillende metalen, ten behoeve van de stapelmagazijnen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Het uitvoerend comité heeft tegen 6 April de leden van het comité-generaal der tentoonstelling tot bevordering van veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen bijeengeroepen, ter definitieve goedkeuring van de rekening en verantwoording van den penningmeester, tot décharge van zijn beheer en tot ontbinding van het comité-generaal.

Reeds is door drie Amsterdamsche leden de rekening onderzocht en in orde bevonden; er blijft *f* 3500 beschikbaar voor het op te richten museum voor nijverheids-hygiëne, welke som aan de Vereeniging tot bevordering van fabrieks- en handwerksnijverheid zal worden afgedragen.

Het Bestuur wenscht een gedeelte van dit kapitaal beschikbaar te houden voor voorbereiding eener tweede tentoonstelling, waartoe het initiatief van geene betere zijde zou kunnen uitgaan dan van de vereeniging, die de eerste tentoonstelling in het leven riep.

— In de algemeene vergadering van aandeelhouders der *Amsterdamsche Omnibus-maatschappij*, dezer dagen gehouden, werd medegedeeld dat in 1890 de geheele opbrengst van het vervoer *f* 1.103.169,47½, bedroeg tegen *f* 1.170.589,28½ in 1889. Het dividend over 1890 werd op 10½ pCt. vastgesteld; aan de gemeente Amsterdam wordt voor haar aandeel in de opbrengst van het vervoer en voor het onderhoud en reinhouden der bestrating voldaan *f* 91.187,40½.

In de plaats van wijlen Dr. G. F. Westerman werd de heer H. T. Westerman tot bestuurder benoemd.

— De *Amsterdamsche Tram-omnibus-maatschappij*, die ook deze week hare algemeene vergadering hield, kan op geene schitterende uitkomsten bogen; met bijna algemeene stemmen toch werd de volgende motie aangenomen: »de Vergadering spreekt den wensch uit, dat vóór Mei a. s. eene algemeene vergadering bijeenkome, waarin definitief over de toekomst der Maatschappij wordt beslist en die bevoegd is over de liquidatie te besluiten."

Het is te betreuren dat deze maatschappij, die als het ware de Omnibus-maatschappij dwong hare tarieven te verlagen en daardoor den dank van het publiek verdient, geen betere zaken maakt.

— Het stichten van een gebouw voor de Kantongerechten te Amsterdam en van eene bewaarplaats voor notarieele archieven alsmede van de inrichting der strafgevangenis bij het Leidscheplein tot huis van bewaring met aanbouw van ambtenaarswoningen, op den 26 Maart door het Ministerie van Justitie aanbesteed, is gegund aan de heeren J. H. Vos te Almeloo en Jan Vos te Arnhem voor *f* 207300.—.

HAARLEM. In den loop dezer week werden aan de koninklijke rijtuigfabriek van den heer J. J. Beijnes interessante proeven genomen met een toestel, waardoor zwaarbeladen tramwagens zonder noemenswaardige inspanning kunnen worden in beweging gebracht. Het toestel is uitgevonden door den heer S. L. Huijzer, oud-hoofdingenieur bij het stoomwezen in Indie, die daarvoor octrooi heeft aangevraagd in alle landen, waar eene octrooiwet bestaat. Daar de Regeering hiertelande het groote nut van zulk eene wet niet wil inzien, moet de uitvinder met onzichtigheid te werk gaan en de werking geheim houden, om zich de vruchten van zijn arbeid te verzekeren.

Het toestel dient om het in beweging brengen van het tramrijtuig door het paard te vergemakkelijken en de genomen proeven gaven de volgende uitkomsten.

1°. een ledig tramrijtuig van 1700 KG. gewicht werd in beweging gebracht door met de pinken aan het zweng te trekken;

2°. een rijtuig, dat nagenoeg geremd uit de hand niet in beweging was te brengen, werd door gebruikmaking van het toestel door één persoon betrekkelijk met gemak voortgerold. Het toestel wordt door de koetsiers met den voet in werking gesteld, weegt ongeveer 100 KG. en zal, in het groot aangemaakt, ongeveer *f* 100 kosten.

Gedurende 14 dagen is het toestel in gebruik bij de Haarlemsche Tramweg-maatschappij en kan bij elk tramrijtuig — waarvan de remblokken tusschen de beide wielen zijn aangebracht — gemakkelijk worden toegepast.

LEIDEN. In de Donderdag 2 April gehouden gemeenteraadszitting deelde de Voorzitter mede dat van een Berlijnsch consortium, met den heer C. T. Lienaur aan het hoofd, een verzoek was ingekomen om concessie voor den aanleg en de exploitatie van zijn riool-stelsel in deze gemeente.

Dit verzoek is vergezeld van een aantal teekeningen betreffende de leidingen, de reservoirs, het pompstation en de fabriek van poudrette-bereiding.

— Dinsdag 31 Maart werd alhier door beoefenden in het Ned stelsel van stenographie een algemeene vergadering gehouden tot oprichting van een »Bond van Ned. stenografen."

Het resultaat dezer bijeenkomst was, dat het voorgenomen plan tot uitvoering werd gebracht, en een Bondsreglement werd aangenomen, waarin als doel van den Bond wordt aangegeven: de gelegenheid tot aanleering der stenographie (Ned. stelsel) zoo algemeen mogelijk te maken en wegen te openen, waarlangs de toepassing der sten. wordt bevorderd. Bij de middelen tot bereiking van dit doel zal in het oog worden gehouden de hartiging van de persoonlijke belangen der beoefenaars, die bewijzen hebben geleverd van voldoende bekwaamheid om met de opdracht ter vervulling van stenographische werkzaamheden te worden belast.

Men is lid van den Bond door lid te zijn eener Afdeeling of door rechtstreeksche toetreding als algemeen lid. Ook voor de beoefenaars van andere stelsels is onder zekere beperking toetreding tot den Bond mogelijk gemaakt. Staande de vergadering werd het schoone succes bereikt, dat de onlangs opgerichte »Stenografen-vereenigingen" te Leiden, Rotterdam, Haarlem en Schiedam als Afdeeling toetraden, terwijl drie heeren zich opgaven als algemeen lid, waarvan één beoefenaar van een ander stelsel dan het Nederlandsche.

Het Hoofdbestuur is samengesteld als volgt: N. C. Hennis te Haarlem, Voorzitter, J. J. v. d. Berg, te Leiden, Secretaris, J. H. Kray te Leiden, Penningmeester, S. Linnebrink te Schiedam, 2e Commissaris, terwijl de tot 1e Commissaris benoemde niet ter vergadering aanwezig was.

Voor de technische aangelegenheden doet de Bond zich voorlichten door een adviseur, waartoe werd benoemd de heer H. J. van den Berg te Leiden.

Verzoeken om inlichtingen betreffende aanleering der Sten. te adresseeren aan den Adviseur, betreffende het lidmaatschap aan den Secretaris.

DEVENTER. Bij den wedstrijd, uitgeschreven door de Bouwkundige Vereeniging alhier, voor het vervaardigen van een gang-lantaarn, werden bekroond met den eersten prijs de werklieden B. W. Leurink, G. H Beusken, H. Kruithof en A. Altink, allen werkzaam bij den koperslager C. H. Roelofsen, en met de premie: de smid C. A. Hardonk, voor het vervaardigen van een ijzeren deurpaneel.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG Nº. 15. ZATERDAG 11 APRIL 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.V.H.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tot gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een herwijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling 12½ cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boek handelvar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 952e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag 15 April a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur;
b. Installatie van den heer J. H. Kaulbach als gewoon lid;
c. Bijdrage van den heer W. C. Bauer;
d. Kunstbeschouwing.

2e. De tweede opvoering (met introductie van dames) van het *oorspronkelijk architectonisch blijspel* DE PRIJSVRAAG, zal plaatshebben op Vrijdag 17 April, des avonds te 8 uren, in de groote tooneelzaal van „Maison Stroucken" te Amsterdam. Voor introductie-biljetten à 1 gld. voor een lid of introducé en eene dame wende men zich tot den 1e-Secretaris. *Diplomakwitanties zijn als toegangsbewijs op dezen avond niet geldig.*

3e. Het adres van den Penningmeester van het Genootschap, den heer J. A. van der Sluys Veer, is voortaan Jan-Steenstraat 79 (Sarphatipark) te Amsterdam.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) WELKE KALK IS BETER: SCHELPKALK OF VETTE STEENKALK?

Onder dezen titel heeft de heer C. J. Struyck, Secretaris der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, eene brochure in het licht gegeven, waarin bovengestelde vraag wordt beantwoord.

Dit antwoord is eigenlijk het resultaat van eene prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", waarop twee antwoorden inkwamen. Dat van den heer G. Verburgt, burger-opzichter bij de genie, werd met den prijs bekroond en is voor een groot gedeelte den inhoud der brochure.

In het bekroonde antwoord komt de proefnemer tot de conclusie, dat schelpkalk beter is dan vette steenkalk en ofschoon de Jury dat met hem eens is, berust hare uitspraak op meer omzichtige beschouwingen en vergelijkingen dan in het antwoord zijn gegeven.

Het ontbrekende werd nu door den heer Struyck aangevuld en zoo ontstond een hoogst belangrijke studie over een onderwerp, dat voorzeker de belangstelling van elk technicus verdient.

De talrijke staten zijn als de resultaten van blijkbaar nauwgezette proefnemingen van veel waarde en moeten ongetwijfeld slechts na langdurige waarneming en oordeelkundige vergelijking tot een geheel gebracht zijn, zooals dat ons nu wordt aangeboden.

Wij brengen dan ook den heer Struyck hulde en dank voor de wijze, waarop hij onze nationale schelpkalk heeft verdedigd en voor de belanglooze vrijgevigheid, waarmede hij de vruchten vaa zijn arbeid heeft verspreid.

OUDE EN NIEUWE KUNST.

(*Vervolg van bladz.* 116.)

Bij het behandelen van den Romaanschen stijl zijn wij nu ongemerkt genaderd tot de 13e eeuw, de eeuw, waarin ten onzent de Gothiek werd ingevoerd. Was het, zooals wij reeds opmerkten, tot dusverre de geestelijkheid geweest, die zich aan de „schoone" bouwkunst had laten gelegen zijn, daar de adel zich alleen met het bouwen van kasteelen, waarbij het minder op schoonheid dan wel op verdedigbaarheid aankwam, bezighield, — in de dertiende eeuw begonnen de poorters een rol te spelen en werd hun invloed ook in de bouwkunst duidelijk merkbaar. Het zou ons te ver voeren dit belangrijk verschijnsel in den breede te bespreken en wij moeten ons dus ertoe bepalen te wijzen op de lezenswaardige bladzijden, door Viollet-le-Duc eraan gewijd.

Utrecht was in de dertiende eeuw de rijkste en voornaamste stad van ons land. Geen wonder dan ook, dat daar de eerste kerk van aanbelang in den nieuwen, uit Frankrijk naar ons overgekomen stijl begonnen werd. De welvaart, die door den handel in de bisschopsstad gebracht werd, was groot. Op de jaarmarkten kwamen Friesche en Hamburgsche kooplieden, die granen, wijnen, lakens en wapens verhandelden, terwijl de voortbrengselen van het Oosten over Keulen werden aan-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

gevoerd. Ook de kerkelijke goederen leverden veel op. Toch mogen wij ons wel verbazen, dat Hendrik van Vianden in 1254 een bouwwerk durfde beginnen, dat alle kerken van zijn bisdom zoodanig in grootschheid van aanleg overtrof, dat, zelfs in de gunstigste omstandigheden, eeuwen voor de voltooiing noodig zouden zijn.

Wie het ontwerp voor de Utrechtsche domkerk gemaakt heeft is niet bekend. De aanleg van het koor heeft echter zoo groote overeenkomst met dien van de kathedraal te Doornik, dat men geneigd zou zijn, in de eerste plaats aan een Zuid-Nederlandsch meester te denken. Het koor werd, althans wat het benedendeel betreft, nog in de dertiende eeuw voltooid. Het overige van de kerk vorderde echter zeer langzaam. Nog was, in het begin der veertiende eeuw, het hooge koor niet of ternauwernoood voltooid, of men begon reeds aan den westelijken toren, die, naar het schijnt door een Henegouwsch meester, Jan ten Doem (Dom) genaamd, ontworpen werd. Deze toren is van onderen vierkant, en gaat dan in een doorluchtig achtkant gedeelte, waarin zich het klokkenspel bevindt, over. Vroeger was de toren door een hooge spits bekroond; hij toonde toen nog veel slanker, daar later het onderste gedeelte ommetseld is. De details van het koor zijn zeer edel, en herinneren aan de beste voortbrengselen der Fransche Gothiek. Terwijl de vensters van den kooromgang nog betrekkelijk eenvoudig behandeld zijn, vertoonen daarentegen de steunbeeren, luchtbogen en vensters van het hooge koor een grooten rijkdom van vormen. Deze details hebben een beslist veertiende-eeuwsch karakter, gelijk ook aan den kruisbeuk is op te merken.

Terwijl het aanvankelijk aan de middelen, om den bouw krachtig voort te zetten, niet ontbroken had en het werk dus goede vorderingen maakte, werd sedert het einde der veertiende eeuw aan het gebouw slechts weinig meer gedaan. De onrustige tijden, die het Sticht beleefde, waren voor grootsche ondernemingen niet gunstig. Sedert het Kapittel, in plaats van de Keizer, het recht had gekregen, den Bisschop te verkiezen, ontstond er meer en meer verdeeldheid onder de bewoners en ook onder de geestelijkheid, die nu eens onder den invloed van de Hollandsche graven, dan weder onder den invloed van de Geldersche hertogen kwam. In 1413 ontstond er zelfs een burgeroorlog, die der Lichtenbergers en Lokhorsten. De meeste bisschoppen, waaronder er waren die als krijgslieden uitblonken, brachten den grootsten tijd van hun bewind door in oorlogen met Holland of Gelre, terwijl zij soms ook tegen hunne eigen onderdanen in Overijsel, Drente en Groningen te velde moesten trekken. In 1455 besteeg David van Bourgondië den troon; zijn veertigjarig bewind kenmerkte zich door voortdurende twisten met zijne onderdanen, die hij in bedwang wist te houden, zoolang hij door zijne familieleden, de Hollandsche graven, gesteund werd. Nauwelijks was Karel de Stoute echter gesneuveld, of David moest naar Wijk-bij-Duurstede de vlucht nemen; zes jaren bracht hij daar door, om in 1483 met behulp van Maximiliaan zijn hoofdstad weder te herwinnen. Men begrijpt dus, dat onder deze omstandigheden, de Utrechtsche kathedraal zoo langzaam vorderde, dat de westelijke hoofdbeuk bij het einde der middeleeuwen nog geene gewelven had en zelfs de luchtbogen, die tot steun der betrekkelijk zeer lichte bovenmuren zoo noodig waren, miste. Na het afschudden van het Spaansche juk dacht men er natuurlijk niet meer aan, tot het maken van die zoo noodzakelijke bouwdeelen over te gaan. Tot 1 Augustus 1674 bleef de kerk in den toestand, waarin de middeleeuwen haar gelaten hadden; op dien gedenkwaardigen dag deed een storm het gedeelte van het gebouw, dat zich tusschen het kruis en den toren bevond, instorten. De puinhoopen bleven echter liggen en werden eerst in 1818 opgeruimd. Zelfs in den staat, waarin het gebouw thans verkeert, is het ongetwijfeld het schoonste Gothische bouwwerk, dat ons vaderland heeft aan te wijzen. Een welmeenend restaurator is thans bezig, de buitenzijde van het koor te vernieuwen. Of het gebouw door deze herstellingen wint, zal verschillend beoordeeld worden. Geen verschil zal er echter bestaan ten aanzien van het afschuwelijk houten getimmerte, waardoor, in het begin dezer eeuw, het grootsche effect van koor en kruisbeuk ten eenenmale bedorven is. Wanneer ooit de Protestanten bewijs van wansmaak en vandalisme gegeven hebben, dan is het hier, waar zij een onzer meest verheven bouwwerken op zoo afschuwelijke wijze misvormden.

Veel zouden wij nog omtrent de Utrechtsche Domkerk in het midden kunnen brengen, doch wij moeten ons beperken. Hoeveel lust wij zouden hebben, om ook uitvoerig bij de andere middeleeuwsche kerken van het Sticht en het Oversticht stil te staan, wij zullen ons hier tot enkele aanwijzingen moeten bepalen.

De overige Gothische kerken van de stad Utrecht staan, wat begrijpelijk is, verre bij de Kathedraal achter. Terwijl de Domkerk geheel van gehouwen steen is opgetrokken, waardoor vanzelf de mogelijkheid van eene rijke ornementatie verkregen werd, zijn daarentegen de andere Gothische kerken in hoofdzaak van gebakken steen, terwijl alleen voor enkele details van gehouwen steen gebruik gemaakt is. De St.-Jacobskerk, die nog in de dertiende eeuw begonnen werd, doch haar tegenwoordige gedaante eerst in den lateren tijd der Gothiek kreeg, heeft drie beuken van gelijke hoogte, die ieder aan de oostzijde in een koornis eindigen; de Buurkerk heeft vijf beuken; de St.-Catharinakerk daarentegen, die eerst in 1524 begonnen werd en dus een der laatste Gothische kerken in ons vaderland gebouwd, is een basiliek met kruisbeuk en koor zonder zijbeuken.

De prachtige Utrechtsche hoofdkerk wekte de andere steden van het sticht tot navolging op. Vooral de slanke toren werd bewonderd en ten voorbeeld genomen. Zoo werd de Lieve-Vrouwekerk te Amersfoort, welke in het laatst der vorige eeuw door een buskruitontploffing vernield werd, in het laatst der vijftiende eeuw van een toren voorzien, die, wat elegant silhouet aangaat, den Domtoren, zooals wij dien thans kennen, overtreft. Al den rijkdom, waarover de laat-Gothische stijl beschikken kon, vinden wij hier terug. Maar ook deze toren is niet ongeschonden tot ons gekomen; in 1558 bezweek reeds de slanke spits, die, sedert door een Renaissance-koepeltje vervangen werd. Niet minder sierlijk is de toren, die van 1492 tot 1531 aan de St. Cunerakerk te Reenen werd toegevoegd; ook hier is echter de spits niet de oorspronkelijke.

Doch ook in Overijsel wilde men kerken stichten, die met de Utrechtsche hoofdkerk zouden kunnen wedijveren. Kampen was in de middeleeuwen een der belangrijkste steden van Nederland. Het maakte deel uit van de Hanze en kreeg in 1368 verschillende voorrechten van de Scandinavische rijken, waarvan een groote bloei het gevolg was. Van dien bloei wilden de Kamper burgers door een grootsch monument de heugenis voor het nageslacht bewaren. De Romaansche kerk, die zij reeds bezaten, werd tot een Gothisch middenschip met twee zijbeuken aan iedere zijde verbouwd, ook de kruisbeuk der oude kerk werd verhoogd en in Gothischen trant versierd, en daaraan sedert 1369

door Mr. Rutgher van Ceulen een prachtig koor gebouwd, dat, wat rijkdom van aanleg betreft, met dat van de Utrechtsche Domkerk kan wedijveren. De pijlers van dit koor zijn rijk geprofileerd en langs den kooromgang en de zijbeuken van het koor zijn dertien kapellen aangelegd. Het schijnt, dat dit koor en ook het bovengedeelte van den westelijken beuk der kerk eerst in de vijftiende eeuw zijn gereed gekomen, althans sommige details wijzen op dien tijd. De toren is nog, ten deele althans, een overblijfsel van de Romaansche kerk. De verzakkingen, die af en toe bij dit bouwdeel plaats vonden, maakten nu en dan het „rechtzetten" en het verrichten van herstellingen noodig.

De St.-Michielskerk te Zwolle, met haar drie beuken van gelijke hoogte, geheel van gehouwen steen opgetrokken, is in hoofdzaak een werk der vijftiende eeuw. Slechts het schilderachtig portaal aan de noordzijde, waar gehouwen en gebakken steen op zoo geestige wijze afwisselt, schijnt tot de zestiende eeuw te behooren. Ook deze kerk bezat eertijds een hoogen en sierlijken toren, die, in 1406 begonnen, in 1548 door het hemelvuur getroffen werd. Hij werd toen niet weder hersteld, doch nadat hij later nog verscheidene malen een prooi der vlammen was geworden, had het muurwerk zooveel geleden, dat hij in 1682 instortte en niet weder opgebouwd werd.

Met een enkel woord over de kerken van Groningen zullen wij thans van de Gothische kerken in het voormalig Oversticht afscheid nemen. De St.-Maartenskerk te Groningen werd in de dertiende eeuw begonnen. Zij bestond toen uit een hoogen middenbeuk met lagere zijbeuken. In het laatst der veertiende eeuw werden echter nieuwe zijbeuken gemaakt, die even breed en hoog als de middenbeuk zijn. Het koor dagteekent uit het laatst der vijftiende eeuw en heeft een omgang. Aan de westzijde der kerk vindt men vroeg-Gothische pijlers met schalken; het koor heeft zuilen, die echter geen kapiteelen bezitten. De toren is van 1469 tot 1482 gebouwd en behoort tot de hoogste van ons land. Ofschoon hij van gehouwen steen is opgetrokken, is hij echter lang zoo sierlijk niet als de torens, die ik reeds noemde. De Lieve-Vrouwekerk te Groningen is eveneens in de 13e eeuw aangevangen. Hier hebben de westelijke deelen echter beter hun oorspronkelijk karakter behouden, daar de zijbeuken niet verhoogd zijn. Tegen den kruisbeuk is in het laatst der vijftiende eeuw een koor gebouwd, hetwelk in hoofdzaak met dat der St.-Maartenskerk overeenkomt. Aan de westzijde staat een hooge toren, die in 1725 grootendeels vernieuwd is. Ten slotte vermelden wij de Kloosterkerk te Aduard, waarvan men een nabootsing in het Rijksmuseum te Amsterdam zien kan. Zij is in 1240 begonnen en niet slechts merkwaardig als een der oudste gebouwen van ons land, die in gebakken steen opgetrokken zijn, doch ook omdat daar profielsteen als versiering is aangewend.

Wenden wij thans den blik naar Holland en Zeeland. De graven, die daar regeerden, zagen aanvankelijk hun gebied tot de kuststreek, die nog tegenwoordig Kennemerland geheeten wordt, beperkt. Daar regeerden Dirk I, Dirk II en Arnout, alle drie min of meer legendarische personen. De zoon van den laatste, Graaf Dirk III, maakte zich, na zijn vader te zijn opgevolgd, meester van een boschrijke streek aan de Merwede, die de bisschoppen van Utrecht en Luik gemeenschappelijk in bezit hadden. Hij stichtte er in 1015 een sterkte, waaruit later de stad Dordrecht ontstond. Hier hief hij een tol van voorbijvarende schepen, handhaafde zich tegenover Keizer Hendrik II, bij wien de bisschoppen en de Tielsche kooplieden zich hadden beklaagd, en ontving van den Graaf van Vlaanderen Zeeland in achterleen. Zijn opvolgers wisten zich geheel onafhankelijk van den Duitschen Keizer en den Graaf van Vlaanderen te maken, zoodat Holland weldra een zeer belangrijk Graafschap werd. De lotgevallen der verschillende Hollandsche graven, ons allen uit de vaderlandsche geschiedenis bekend, zullen wij hier niet verder nagaan. Tot de dertiende eeuw toe, toen de poorters meer invloed kregen en de meeste Hollandsche steden gesticht werden, was de welvaart van het graafschap betrekkelijk niet groot, zoodat het ons niet behoeft te verwonderen, dat wij er bijna geen enkel gebouw van aanbelang uit de Romaansche periode aantreffen, vooral daar het klooster te Egmond gesloopt is. Eerst onder Willem II, den Roomsch-Koning, werd weder een bouwwerk gesticht, dat werkelijk dien naam verdient. Wij bedoelen de zaal op het Binnenhof te 's-Gravenhage, die thans als „Loterijzaal" bekend staat. Ik behoef dit gebouw, dat den lezer zeker duidelijk voor den geest staat, hier niet nader te beschrijven. Ongetwijfeld heeft hij het vóór en na de restauratie gezien, en zal zich misschien nog de oude houten bekapping, sedert door een weinig passende ijzerconstructie vervangen, herinneren.

Ook over een andere dertiende-eeuwsche schepping, het, zij het dan ook niet in den oorspronkelijken vorm, nog thans aanwezige slot te Muiden, waaraan de herinneringen van Graaf Floris V, en van zooveel beroemde zeventiende-eeuwers verbonden zijn, zullen wij hier niet in bijzonderheden behoeven te treden. Wat echter wellicht minder bekend zal zijn, is dat zich ook te Medemblik, een der meest „doode" steden aan de Zuiderzee, nog de overblijfselen van een door Floris V gesticht slot bevinden, waaraan de legende, geheel ten onrechte echter, den naam van Koning Radbout verbindt. Het wordt thans van Rijkswege tot een kantongerecht verbouwd. Het geheel is van gebakken steen, en zooals dit met de meeste middeleeuwsche kasteelen het geval is, zonder ornementen. Van binnen ziet men nog een 15e-eeuwsche steenen schouw en een 16e-eeuwsche eikenhouten portaalbetimmering.

Kerken van aanbelang, in de 13e eeuw gesticht, worden in Holland en Zeeland bijna niet gevonden. Een der zeldzame uitzonderingen is de St.-Bavokerk te Aardenburg, in 1243 begonnen, waarvan het westelijk deel nog tot de 13e eeuw behoort. Het is als basiliek met drie beuken, die door korte, ronde zuilen van elkander gescheiden worden, gebouwd. Het koor is uit de vijftiende eeuw.

De kerken van Holland en Zeeland onderscheiden zich in sommige opzichten van die, welke wij tot dusverre behandelden. In de eerste plaats bezitten zij bijna alien, in navolging der Fransch-Gothische kerken, zuilen tusschen de beuken, terwijl de kerken der oostelijke provinciën meer of minder rijk geprofileerde pijlers vertoonen.

Slechts een tweetal kerken te Amsterdam, de Nieuwe- of St.-Catharinakerk en de Nieuwezijdskapel maken op dezen regel een uitzondering. Een tweede kenmerk is de aanwezigheid van houten gewelven, aan de geboorte waarvan zich zware balken bevinden, die de muren verbinden, en die door karbeels, tegen muurstijlen steunend, geschraagd worden. De kerken der oostelijke provinciën daarentegen hebben haast allen steenen gewelven. Voor een deel is de voorkeur, welke de middeleeuwsche Hollandsche bouwmeesters voor de houten gewelven toonden, zeker toe te schrijven aan den minder vertrouwbaren ondergrond, doch dikwijls schijnen de steenen gewelven aanvankelijk wel geprojecteerd te zijn geweest, en alleen weggelaten te zijn om de hooge kosten, die zij met zich brachten.

Een der weinige Hollandsche kerken, die geheel

in steen gewelfd zijn, is de Lieve-Vrouwekerk te Dordrecht. Wel zijn soms alleen de zijbeuken en de kooromgang in steen gewelfd, bv. bij de St.-Catharinakerk te Amsterdam, de St-Bavokerk te Haarlem (die ook een steenen gewelf boven het kruis heeft), de St.-Laurenskerk te Rotterdam, de St.-Pancraskerk te Leiden, de St.-Vituskerk te Naarden, de St.-Ursulakerk te Delft en de St.-Laurenskerk te Alkmaar. Een derde eigenaardigheid der Hollandsche kerken is deze, dat zij in den regel hoofdzakelijk uit gebakken steen bestaan en betrekkelijk weinig versierd zijn, waartoe het spaarzaam gebruik van gehouwen steen als van zelf aanleiding gaf. Ook sommige kerken, die voor een groot deel uit groefsteen bestaan, als bv. de St.-Pieterskerk te Leiden en de St.-Laurenskerk te Alkmaar, zijn nochtans zeer eenvoudig behandeld.

Gaan wij thans tot de bespreking van enkele kerkgebouwen in Holland en Zeeland over, en beginnen wij met die, welke nog in de veertiende eeuw begonnen werden. De Lieve-Vrouwekerk te Dordrecht moet kort na het jaar 1300 begonnen zijn; de voltooiing had echter pas in het laatste tijdperk der middeneeuwen plaats. Zij is een kruiskerk met drie beuken, koor met omgang en kapellen, terwijl zich ook naast de zijbeuken kapellen bevinden. Ofschoon de kerk, zooals wij reeds zeiden, van steenen gewelven voorzien is, zijn toch geen luchtbogen aanwezig. Aan de westzijde staat een zware, doch onvoltooide toren; slechts het koor is in gehouwen steen uitgevoerd, terwijl de overige deelen der kerk en de toren uit gebakken steen bestaan. Een zeer eigenaardige koorsluiting heeft de St.-Maria-Magdalenakerk te Goes. Zij bezit drie beuken met kapellen daarnaast; deze kapellen zijn aan de oostzijde der kerk bij de zijbeuken aangetrokken en dus ontstaan daar drie beuken van gelijke breedte, die ieder met een veelhoekige absis gesloten zijn. Ook hier bestaat het koor uit gehouwen steen, terwijl bij de overige deelen van het gebouw in hoofdzaak gebakken steen is aangewend.

De Lieve-Vrouwekerk te Tolen is een der weinige kerken in Zeeland, die van steenen gewelven voorzien zijn. Zij heeft drie beuken, een kruisbeuk, een koor zonder omgang en een toren aan de westzijde. Een belangrijke kerk is ook die te Veere; in 1348 begonnen, is zij op zeer groote schaal aangelegd. Zij heeft drie beuken, welke aan beide zijden kapellen bezitten. Een kruisbeuk is nog aanwezig, doch het koor is verdwenen en de toren aan de westzijde is niet voltooid. Het gebouw, dat door Napoleon tot kazerne werd ingericht en daartoe door balken en vloeren in verscheidene verdiepingen verdeeld werd, verkeert thans in een slechten toestand. De Abdijkerk te Middelburg heeft, wat betrekkelijk zeldzaam voorkomt, twee evenhooge beuken. Zij verdient alleen de aandacht om haar hoogen, achtkanten toren, die zijne bekroning pas in den Renaissancetijd kreeg. Ook te Vlissingen vindt men een kerk, die in 1328 begonnen is, en die drie beuken, een kruisbeuk, en een koor zonder omgang vertoont.

Te Leiden werden in de veertiende eeuw twee groote kerken begonnen. De eerste is de St.-Pieterskerk, die, zooals wij reeds zeiden, in hoofdzaak uit gehouwen steen bestaat. Het koor heeft een omgang, de kruisbeuk is aan de zuidzijde van zijbeuken voorzien, terwijl het westelijk deel van het gebouw vijf beuken heeft. De hooge toren, die zich voorheen aan de westzijde bevond, is in 1512 ingestort. De andere kerk, aan St.-Pancras gewijd, werd niet voltooid, daar de bovenmuren van het westelijk deel ontbreken. De plattegrond wijkt in zooverre van dien van de vorige kerk af, dat de kruisbeuk ter wederzijden van zijschepen voorzien is, terwijl het westelijk deel der kerk slechts uit drie beuken bestaat. Blijkbaar is de geheele kerk voor steenen gewelven aangelegd, daar men de kassen voor de luchtbogen nog ziet; deze overwelving is echter in den middenbeuk niet tot stand gekomen. De gevels van den kruisbeuk zijn in gehouwen steen opgetrokken en in den smaak der 15e eeuw rijk versierd.

Hoewel de St.-Nicolaas- of Oude kerk te Amsterdam mede in de veertiende eeuw gesticht moet zijn, heeft zij toch pas in de vijftiende eeuw hare tegenwoordige gedaante gekregen en werden de bovenmuren van het koor en de noordelijke kruisbeuk eerst in de zestiende eeuw gemaakt. In deze kerk, die een koor met omgang en vijf beuken bezit, komen zoowel ronde zuilen als geprofileerde pijlers voor. Aan de westzijde staat een toren met Renaissance-spits van 1566.

Eindelijk vermelden wij nog onder de kerken, in de veertiende eeuw gesticht, die te Naarden, aan St.-Vitus gewijd, en, naar men wil, omstreeks 1360 begonnen. De plattegrond vertoont hier een koor met omgang, kruisbeuk en hoofdbeuk met zijbeuken. Aan de westzijde staat een zware toren, die evenals de kerk, van gebakken steen is opgetrokken. Het houten gewelf van den middenbeuk prijkt nog met de tafereelen, die daarop in het begin der 16e eeuw geschilderd werden en die veel overeenkomst vertoonen met het werk van den Amsterdamschen schilder Jacob Cornelisz.

(Wordt vervolgd.)

BOEKAANKONDIGING.

Naar aanleiding van het vlugschrift des heeren Victor de Stuers: Het Binnenhof en 's Landsgebouwen in de residentie, door I. Gosschalk, architect, oud-lid van het College van Rijks-adviseurs voor de monumenten van geschiedenis en kunst. — Amsterdam, Adriaan Dorsman.

Door den architect I. Gosschalk wordt in het vlugschrift, dat onder bovenstaanden titel dezer dagen het licht zag, getuigenis afgelegd van meening-verschil in de belangrijke vraag omtrent de verbouwing van den zetel der Regeering en gewezen op het tegenwoordige drijven van alles, wat van regeeringswege wordt opgericht, in een voor de vaderlandsche bouwkunst nadeelige en eenzijdige richting, waarmede velen zich niet kunnen vereenigen.

Schrijver geeft in de eerste plaats een kort overzicht van het vlugschrift des heeren Victor de Stuers en splitst dit in drie deelen, als: een historische inleiding, een „grappig" intermezzo, tevens een soort van zelfrechtvaardiging, en eenige denkbeelden over de wijze hoe het Binnenhof moet worden verbouwd. Het maken van een algemeen plan van verbouwing van het Binnenhof zal den stempel dragen van één man, van één tijdperk en het kan niet anders of de eigenschap, die men 't best uitdrukt door 't woord schilderachtigheid, zal daarbij verloren gaan en op dezen grond vermeent schrijver dat de Minister van Waterstaat den juisten weg bewandelt, door te doen verbouwen wat werkelijk ter nauwernood langer blijven kan, aan een lateren tijd overlatende evenzoo te handelen.

De heer Gosschalk ontraadt het volgen van een generaal plan, om reden, onder den invloed van den heer De Stuers, alom in den lande gebouwen worden opgetrokken in een stijl, die slechts aan het kleine kringetje zijner vrienden en slippendragers voldoet. Die gebouwen zondigen in hun dorheid en gebrek aan karakter tegen de eerste en onomstootelijke wet der bouwkunst; aan de details wordt alle aandacht gegeven en het geheel verwaarloosd. Schrijver vreest dat een

algemeen plan zou worden gemaakt in den nagenoeg niemand behagenden officiëelen stijl en acht den tijd gekomen het oprichten van architectonische curiositeiten te staken.

De lezing van het belangrijke vlugschrift wordt den bouwkundigen aanbevolen.

PRIJSVRAGEN.

PASTORIE TE WILDERVANK.

Heeren Kerkvoogden der Hervormde gemeente te Wildervank hebben zich de luxe veroorloofd eene prijsvraag uit te schrijven voor eene pastorie; zij doen dat op hunne wijze en het is bepaald vermakelijk om de advertentie te lezen, die dit waardig College in de *Provinciale Groninger Courant* geplaatst heeft. Wij laten dit stuk hieronder zoo getrouw mogelijk volgen:

PRIJSVRAAG.

De heeren **KERKVOOGDEN** der HERVORMDE GEMEENTE te *Wildervank* schrijven de navolgende **prijsvraag** uit:

Men verlangt eene VOLLEDIGE TEEKENING op $^1/_{50}$ der ware grootte, benevens eene MEMORIE VAN TOELICHTING en een GEDETAILLEERDE BEGROOTING voor eene **PASTORIE**, de som van zeven duizend gulden niet te boven gaande. Het gebouw zal geplaatst worden op een open en vrij terrein en zal minstens moeten bevatten 3 Woonkamers, 2 Slaapkamers, 1 Studeerkamer, 1 Leerkamer, verder Keuken, Kelder, Waschhuis, Schuur etc.

De vervaardiger van het best gekeurde ontwerp zal ontvangen eene PREMIE van **50 gulden**, en blijft dan dit ontwerp het eigendom van heeren Kerkvoogden.

Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvraag worden vrachtvrij ingewacht aan het adres van den secretaris, den heer A. T. KOENING te *Wildervank*, **vóór 1 Mei 1891.**

Ter bekoming van verdere inlichtingen omtrent algemeene bepalingen etc. vervoege men zich, onder op te geven correspondentie-adres, bij den heer H. HUIZING Jr. te *Wildervank*.

Het is waarlijk bedroevend melding te moeten maken van het vooruitzicht op het behalen van een prijs van *f* 50 voor het maken van een volledig ontwerp met toelichting en begrooting van kosten. Wie heeft lust om voor eene onzekere belooning van vijf zevenden van één percent der beschikbare bouwsom aan den wedstrijd deel te nemen?

Hoewel er over de wijze van beoordeeling niets vermeld wordt, ontraden wij den bouwkundigen zich tot den heer H. Huizing Jr. om nadere inlichtingen te wenden, tenzij zulks voor de grap geschiede. Het gezond verstand der bouwkundigen strekt ons tot waarborg, dat er geen enkel antwoord op deze prijsvraag zal inkomen.

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 7 April 1891.

Als spreker voor deezen avond trad op de heer Henri Evers, die als laatste voordracht over »Moderne Bouwkunst" tot onderwerp gekozen had »Topgevels."

Terugwijzende op zijn vroeger gezegde, dat de 19e eeuw zich meer kenmerkt door persoonlijke uitingen dan door de schepping van een nieuwen »stijl", behoort volgens zijne meening de topgevel hedentendage toch zeker wel tot eene van de meest veelvuldige toepassingen bij het ontwerpen van diverse bouwwerken, en moet zijn ontstaan eeuwen terug reeds gezocht worden.

Het is echter juist in deze toepassing dat de individualiteit steeds op den voorgrond treedt, en wij ontmoeten in de verschillende landstreken ook uiteenloopende oplossingen en afleidingen van dit hoofdmotief. Spreker merkt op dat alleen in Frankrijk dit motief zeer weinig toepassing vond, en de voorbeelden, die er eenigszins nabij komen, steeds meer gerangschikt moeten worden onder de uitgewerkte dakvensters dan onder de topgevels.

Als kort historisch overzicht geeft hij het volgende:

Het prototype wordt gevonden in het Grieksch fronton, waar het karakter geheel van constructieven aard is, ter voldoening aan den practischen eisch: afsluiting van de kapruimte; het Grieksch genie werkte dit echter geheel om tot een der meest karakteristieke elementen, zonder welke de uitdrukking van den tempel geheel verloren gaat, omdat het tympanon de bestemming vertolkt.

In de Romeinsche kunst is de meer practische bestemming der gebouwen, tot de burgerlijke bouwkunde behoorende, oorzaak tot wijziging. Doordat de Romeinen bekend waren met de toepassing van het gewelf, kon de ruimte tot aan de nok toe worden benuttigd, hetwelk zoowel economisch als rationeel was. Hierdoor ontstond behoefte aan licht, maar de horizontale kroonlijst was eene groote belemmering. Om dezе reden zien wij haar verdwijnen, en treedt eene vrije behandeling van het gevelvlak op, met eene plaatsing der ramen tot boven aan den gevel, terwijl de oploopende schuine kroonlijst in de hoeken gevangen wordt door een zwaren hoekpilaster.

Bij de oud-Christelijke, Byzantijnsche en Romaansche beginperiode zien wij hierin weinig verandering komen; alleen wordt het horizontaal gedeelte lijst hier geheel weggelaten en vindt de afdekking van den gevel plaats door eene eenvoudige schuin oploopende daklijst.

In de laat-Romaansche kunst en Gothiek krijgt men van dit motief echter eene geheel andere opvatting. De verheffing van den gevelmuur heeft plaats boven het dak, zoodat de topgevel vrij wordt, en daardoor wijziging in den omtrek toelaat. Bij de Gothiek vinden wij in de zoogenaamde »Wimbergen" hiervan een veelvuldig toegepast motief terug. Tengevolge van de wijziging van den omtrek vinden wij in de Renaissance vier hoofdtypen van topgevels, als:

1e Type. Schuinoploopend, met hoek- en topbekroningen, in hoofdzaak nog streng vasthoudend aan de toppen der Gothiek.

2e Type. Trapgevels, speciaal hun ontstaan te danken hebbende aan den baksteenbouw, met hoek- of topversieringen, doorgaans bestaande in overhoeks geplaatste prisma's, door kraagsteenen gedragen. Het groote bezwaar van het afschuiven van den deksteen der schuine lijst is hierdoor opgeheven.

3e Type. Topgevels, verdiepingsgewijze opgebouwd, waardoor de hoogste architectonische werking dikwijls verkregen wordt. Bij de samenstelling moet vooral gelet worden op de schaal der details, de doorvoering door banden, de organische verbinding met het gevelvlak enz.

4e Type. Dit wordt gevormd door die topgevels, welke door hunne grilligheid een soort van verwildering in de compositie veroorzaken; zij zijn zonder architectonischen samenhang gecomposeerd, en bestaan uit losse krullen, die veelal aan eene soort tooneeldecoratie doen denken. Dit is de vervalperiode.

Resumeerende geeft spreker eenige punten aan, waaraan een topgevel volgens zijne opinie moet voldoen, als: aansluiting met den gevel, te verkrijgen door de doorvoering der benoden architectuur, en door de versieringen en de toepassing van verschillende materialen zoodanig te doen plaats vinden dat het optisch effect verkregen wordt, zoowel door de kleurschakeering als door de juiste schaal in onderdeelen. De geheele behandeling der onderdeelen moet overigens afhankelijk worden gemaakt van de grootte en het karakter van het gebouw of zijne omgeving, en zooals het woord zelve reeds aanduidt, moet in den topgevel de aantrekkelijkheid voor den beschouwer ook ten top zijn gestegen, zonder daardoor in overlading of verwildering te vervallen. Spreker besloot deze voordracht, en daarmede de geheele behandeling van het onderwerp »Moderne Bouwkunst" met de hoop uit te spreken dat, mochten zijne theorieën in allen deele niet volmaakt geweest zijn, en hij ze gaarne voor beter willen geven, daardoor toch bij velen de lust zou zijn opgewekt pogingen en onderzoekingen in het werk te stellen om tot het volmaakte te geraken.

Door den Vice-voorzitter werd hem na daverende toejuiching der toehoorders oprechte dank gebracht, en daarbij de wensch uitgesproken, dat de heer Evers een volgend jaar, op dezelfde aangename, boeiende en interessante wijze zijne opinie omtrent de verschillende punten, waarvan hij thans de behandeling had moeten bekorten, zou mededeelen.

Na ballotage werden vervolgens 2 candidaten tot leden der Vereeniging aangenomen, en sloot de Voorzitter, niets verder aan de orde zijnde, de vergadering.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Vergadering van Woensdag 8 April 1891.

Na opening der vergadering werd mededeeling gedaan van een ingekomen schrijven van den heer Dr. P. J. H. Cuijpers te Amsterdam, meldende dat de heer Charles Garnier eerst in het begin van October ons land zal kunnen bezoeken. ZEd. gaf dus in overweging den inzendingstermijn voor de ontwerpen der ereprijsvraag »Schouwburg" te verlengen tot 25 Sept. e. k. Dienovereenkomstig had het Bestuur reeds een berichtje in de vakbladen doen plaatsen (zie vorig nummer). Hierna verkreeg de heer P. Dewald het woord tot het houden eener causerie

over »het licht en de kleuren." Na gewezen te hebben op het groote belang der studie van de werking van licht en schaduw in de architectuur, met betrekking tot groepeering, verdeeling, enz., ging spr. over tot de meer natuurkundige eigenschappen van het licht en behandelde achtereenvolgens de uitstralingstheorie van Newton en die der trilling van Constantijn Huijgens. De ontleding van het licht in primaire, secundaire kleuren, enz., werd in het breede besproken, evenzoo de straalbreking, het uitstralingsvermogen en meerdere eigenschappen. Hierna volgde eene nauwkeurige beschrijving der photographie van nf de eerste daarop betrekking hebbende ontdekking door Wedgwood in 1802, de daguerrotypie, tot de volmaakte kooldrukken van den laatsten tijd, opgehelderd door negatieven, afdrukken enz., die in de vergadering circuleerden. De heer Dewald oogstte den welgemeenden dank der Vergadering, waarna werd overgegaan tot de ballotage der heeren W. J. Brandts en W. C. C. Steenaart, welke beide als lid der vereeniging werden aangenomen. Alsna was aan de orde de behandeling der vraag: »Hoe dient metselwerk behandeld te worden, waarop sgraffito-versiering moet worden aangebracht?" Verschillende meeningen werden hierover geuit, waarna het volgende antwoord werd vastgesteld:

Voor het aanbrengen van sgraffito-versiering verdienen de navolgende punten aanbeveling:

1e. den muur te metselen als spouwmuur.

2e. als metselspecie te gebruiken schelpkalk met cement in spoedeischende gevallen, of steenkalk bij meerdere tijdsruimte; tras mag volstrekt niet worden gebruikt.

De tweede vraag, luidende: »Bestaat het fundeeren op koehuiden in werkelijken zin, of is dit meer eene technische benaming welke aan eene bijzondere wijze van fundeeren wordt gegeven?" werd besproken, waarbij bleek dat deze benaming gegeven wordt aan de omgekeerde gewelven bij kerkbouw, terwijl herinnerd werd aan het bekende verhaal van v. Lennep: »de Friesche bouwmeester", waarin een geval van fundeeren op koehuiden te Utrecht voorkomt. De heer Klinkert zegde echter een meer volkomen antwoord toe op eene der volgende vergaderingen. Op de derde vraag: »wat verstaat men door op staal fundeeren?" zal de heer Peppink de goedheid hebben een antwoord te leveren.

Het betreurende dat de Vergadering door ongesteldheid van den heer Brouwer van de kunstbeschouwing was verstoken gebleven, sloot de Voorzitter, na een zeer geanimeerd en gezellig samenzijn, de vergadering.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 's-HAGE.

Vergadering van Vrijdag 3 April 1891.

In deze buitengewone vergadering behandelde de heer H. P. Berlage Nz. »het leven van Benvenuto Cellini".

Alvorens tot het leven en de werken van Benvenuto Cellini over te gaan, gaf spreker een zeer uitgebreid overzicht van de stempelsnijkunst, de verschillende tijdperken uit de oudheid en later en de daarmede gepaard gaande behandeling, de medailles en munten en de ontwikkeling in de versiering daarvan. Vervolgens werd meer in 't algemeen een ruim overzicht gegeven van het gieten en drijven van metaal en brons, in de verschillende stadiën van hunne ontwikkeling. Gebruik, toepassing en behandeling van edelgesteenten en amuletten werden besproken en daaraan enkele historische merkwaardigheden verbonden.

Nadat de toehoorders, waaronder verscheidene dames, door deze beschouwing eenigszins nader met de bijzonderheden van deze kunstvakken hadden kennisgemaakt, en daardoor de belangstelling was opgewekt, kwam na het houden van een korte pauze de geschiedenis van Benvenuto en zijn werken aan de orde. Benvenuto, oorspronkelijk voor de muziek opgeleid, kreeg daarover ongenoegen met zijn vader en trok naar Florence, waar hij zich bekwaamde voornamelijk in de zooeven genoemde kunstvakken en het beeldhouwen; hij wist in zijn veelbewogen leven zoowel in Italie als aan het hof van Frans I die kunsten tot eene merkwaardige hoogte op te voeren.

Hoewel het leven van Benvenuto door de eigen levensbeschrijving en de werken van andere schrijvers vrij algemeen bekend is, werden toch over eenige werken, waarvan fraaie reproductiën ter vergadering waren tentoongesteld, eenige minder algemeen bekende feiten medegedeeld, o. a. het bestaan van eenige werkjes over goudsmidskunst van de hand van Benvenuto enz.

De Voorzitter wees op het heuglijk feit, dat zoowel voor de binnen- als buitenlandsche prijsvraag van Brandsma Nederlanders de prijswinners waren geweest, en wekte de leden van de Vereeniging op tot deelneming aan de aanstaande tentoonstelling te Parijs, waar naast de schilderijen ook andere kunstproducten zullen worden toegelaten. Hij voegde hieraan den wensch, dat ook hier de Hollanders zullen toonen bij de vreemden niet achter te staan. Onder dankzegging aan den heer Berlage werd de bijeenkomst daarna gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid heeft in de *Staatscourant* van 4 dezer bekend gemaakt dat de concessie, in 1885 verleend aan de heeren Th. Sanders, Jhr. J. Hartsen en J. Reynvaan te Amsterdam, voor den aanleg en de exploitatie van een tramspoorweg van Amsterdam naar Amstelveen, is ingetrokken.

— Door den Minister van Waterstaat is bij beschikking van 31 Maart bepaald, dat, ingeval bij de uitvoering van eenig werk onder het beheer van zijn Departement de verzekering van werklieden tegen ongelukken zal worden voorgeschreven, daaromtrent in het bestek of de overeenkomst de volgende bepaling zal worden opgenomen:

De aannemer is verplicht: *a.* al de onderbazen, opzichters, werklieden enz. (niemand uitgezonderd), welke op het door hem aangenomen werk, hetzij middellijk, of onmiddellijk, in zijn dienst werkzaam zijn, voor den geheelen duur van het werk met inbegrip van den onderhoudstermijn, bij eene verzekering-maatschappij tegen ongelukken te verzekeren, volgens de bij genoemde beschikking vastgestelde voorschriften; *b.* vóór den aanvang van het werk aan de directie de polis der verzekering over te leggen en bij het verschijnen van elken betalingstermijn het bewijs te toonen, dat de tot op dat tijdstip verschuldigde premiën en de door de verzekeringsmaatschappij aan de verzekerden verschuldigde uitkeeringen zijn betaald. De aannemer blijft bovendien jegens de verzekerden aansprakelijk, ook na afloop van het werk, voor de uitbetaling van het overeenkomstig de beschikking verschuldigde, voor het geval de verzekerings-maatschappij niet aan hare verplichtingen mocht voldoen.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

PERSONALIA.

— Aan B. Wijnveld is, op zijn verzoek, met ingang van 1 October 1891, eervol ontslag verleend als hoogleeraar aan de Rijks-academie van Beeldende kunsten te Amsterdam, behoudens aanspraak op pensioen.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indie zijn benoemd: tot opz. 2e kl., de ambt. op nonactiviteit H. J. G. F. Hofmeijr; tot opz. 3e kl. J. Brouwer en P. K. van Gemert, thans ter beschikking.

— De opz. 1e kl. L. E. Jacobs is benoemd tot bouwkundig ambtenaar 2e kl. dij den dienst der Staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust en de opz. 3e kl. bij den Waterstaat F. J. A. Keuchenius tot adjunct-landmeter 3e kl.

— De heer Th. Plasschaert, afgevaardigde bij het waterschap van den calamiteusen Hoofdplaatspolder, heeft zijn ontslag genomen, als zijnde deze betrekking voor hem onmogelijk geworden door de benoeming van zijn zoon tot dijkopzichter.

— Men meldt uit Utrecht het overlijden van den heer W. J. Visser, directeur der Stichtsche en Oostertramwegmaatschappijen aldaar.

— Aan den hoofdingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen te Amsterdam, den heer J. Leijds, is met ingang van 1 Mei e. k. eervol ontslag verleend wegens »opheffing van bediening", onder dankbetuiging voor de vele en belangrijke diensten den lande bewezen.

ADVERTENTIEN.

Het GEMEENTEBESTUUR van *NIEUWENHOORN*, zal op **Woensdag 22 April e. k.**, des n/m ten 2½ uur, ten Raadhuize

AANBESTEDEN.

Het maken van een Schoollokaal bij de buurtschool aan het Kanaal door Voorne onder die gemeente.

De aanwijzing zal geschieden op dienzelfden dag des v/m tusschen 11 en 12 uur. De bestekken zullen van af 11 April te verkrijgen zijn tegen betaling van *f* 0.50.

De plantekening zal van af dien datum op het Raadhuis ter visie liggen.

Nadere inlichtingen geeft de heer J. VEENENBOSCH Az., Architect te HELLEVOETSLUIS.

J. W. HEIN VAN ROCKANJE
Burgemeester.
M. C. TROUW *L. s.*

Bij ADRIAAN DORSMAN te *Amsterdam*, is verschenen:

I. GOSSCHALK,

Naar aanleiding van het vlugschrift des Heeren VICTOR DE STUERS: „Het Binnenhof en 's Lands Gebouwen in de Residentie."

Prijs *f* 0.25.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het **KLEUREN VAN GEVELS enz.,** voor **DECORATIE** buiten- en binnenshuis is **DE „WATERVERF",** volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid, uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., *Amsterdam.***
VRAAGT DE STAALKAART.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 27 April 1891**, des namiddags ten twee ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed:**

Volgens Bestek N°. 481.

de levering van gegoten ijzer ten behoeve der Werkplaatsen te Haarlem gedurende 1 Mei 1891 tot ult. April 1893, in 5 perceelen.

Het bestek is ad *f* 0.50 verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den portier, of op *franco* aanvrage met toezending van het bedrag aan het Bureau Tractie en Materieel, Kamer N°. 191, in voormeld gebouw.

Inlichtingen worden van 20 tot 23 April 1891 verstrekt door den Ingenieur der Werkplaatsen te HAARLEM, waar ook de modellen en de aard van het gietwerk in oogenschouw kunnen genomen worden.

DE ADMINISTRATEUR.

Gemeente-waterleiding te Enschede.

Openbare Aanbesteding.

Door BURGEMEESTER en WETHOUDERS van ENSCHEDE zal op **Woensdag den 22ste April 1891**, des middags ten 12½ ure, in Hotel DE GRAAFF alhaar, in het openbaar worden **aanbesteed:**

Het maken van het MACHINEGEBOUW met KETELHUIS; SCHOORSTEEN en KOLENLOODS; de BEZINKBAKKEN en FILTERS en verdere tot het POMPSTATION behoorende werken.

BESTEK EN TEEKENINGEN zijn op franco aanvrage verkrijgbaar à *f* 4 bij den boekhandelaar M. J. VAN DER LOEFF te ENSCHEDE van af 6 April n. s.

AANWIJZING in loco op Vrijdag den 17de April, des middags ten 1 ure.

Nadere INLICHTINGEN te bekomen bij den Ingenieur N. BIEZEVELD Hzn., Kanaal 9 te 's-GRAVENHAGE.

Wordt te koop aangeboden:

eene goed onderhoudene in 1886 **nieuw gebouwde BRUG**, lang buitenwerks 8,55 M., breed buitenwerks 4 M., thans liggende over het gedeelte der binnenhaven te ZIERIKZEE, dat zal worden gedempt.

De brugleggers zijn van getrokken balkijzer, terwijl de brug bovendien aan beide zijden ijzeren leuningen heeft.

Aanbiedingen worden ingewacht bij den gemeentebouwmeester te ZIERIKZEE, die tevens, desgevraagd, nadere inlichtingen zal verstrekken.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weersgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige controle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting,

ARNHEM.

☛ **Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.**

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht.*

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** en ZWEEDSCH GRANIET.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stereotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Asphalt-

Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd door **A. W. ANDERNACH** te Beuel a/d Rijn (Duitschland.)

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1e. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2e. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3e. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 en 129.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 5, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Hee **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem.*

De Directeur, W. PATON WALSH.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RÖHL te *Berlijn*.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monste Attesten, Prospectus gratis.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

GREVE'S LOODWIT

wordt **ALLEEN** chemisch zuiver en onvermengd afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** zonder zijn **zegel, merk en stiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd.**
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

Wanden, Plafonds en Gewelven, Systeem RABITZ.

Volkomen zekerheid tegen brandgevaar, geen scheuren, groote besparing van ruimte.

ISOLEERWANDEN
tegen vochtige muren die men spoedig behangen kan.

NB. Door een Rabitzwand is het gebouw der Tentoonstelling te Keulen bij den grooten brand op 7 September '90 behouden. Zie hierover *De Opmerker* van 11 October '90.

Raumersparniss, Rissfreiheit, Schalldichtigkeit.

Wir bestätigen gerne, das die **Rabitz-Wände und Decken** durch ihre Solidität und Feuersicherheit sehr empfehlenswerth sind, wir ziehen dieselben den sonst gebräuchlichen **Fachwänden**, bezüglich grosser **Raumersparniss, Rissfreiheit und Schalldichtigkeit** vor

GEBD. STOLLWERK,
Königl. Preuss. u. Kaiserl. Oesterr. Hofchocoladefabrik.

Parquets Hydrofuges, Parquets Tapis, Parquets Massifs bij
THEOD. FERD. BIERHORST, Mozaïkfabrikant Haarlem.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het **oppersen, filtreeren** en **verdoelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referentiën. (4)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

H. J. Geijl firma Martens & Zn., Haarl., ƒ 26,520
D. A. Braakenburg, idem » 26,459
G. Hulsebosch, idem » 26,260
C. Alkemade Sr., Noord-Binnen, » 25,500
P. Langendijk, Beverwijk, » 24,900
F. Rings, Zandpoort, » 24,890
V. P. Braun, Beverwijk, » 24,700
Gegund aan G. Hulsebosch.

Rotterdam, 7 April: het bouwen van een gymnastiekschool aan de St.-Janstraat; ingek. 15 bilj., als:

W. v. Leeuwen,	te Hellevoetsluis,	ƒ 25,434
P. Eijsenburg,	» Rotterdam,	» 25,220
B. Koert,	» idem	» 25,050
M. v. d. Spek,	» idem	» 24,882
C. J. v. Tuschenbroek,	» idem	» 24,860
J. F. B. Bachet,	» idem	» 24,840
J. J. Hornstra,	» Bergen-op-Zoom,	» 24,789
B. J. Classe,	» Rotterdam,	» 24,780
A. Kos Koolhaalder,	» idem	» 24,734
A. Looijmans,	» idem	» 24,578
P. G. Winters,	» Kralingen,	» 24,295
A. G. Sondermeijer,	» Rotterdam,	» 24,550
A. Wijnekus,	» idem	» 24,500
J. Schoenmeijer,	» idem	» 24,464
A. P. P. Boef,	» idem	» 23,980

Zaandam, 7 April: het bouwen van eene stokerij, een gebouw voor zuiverhuis, machinekamer, fundeeringen voor ovens en toestellen voor gasfabrikage; ingek. 7 bilj., als:

C. Kakes,	Zaandam,	ƒ 28,400
L. Molenaar,	idem	» 25,000
A. Brugman,	idem	» 24,500
V. P. Braun,	Beverwijk,	» 24,400
J. Smit,	Weesp,	» 24,300
R. Schreuders,	Kolhorn,	» 22,990
A. T. Steenwijk,	Amsterdam,	» 21,150

Delft, 7 April: de levering van koper en messingplaat, steenkolen en velerlei benoeften; minste inschr. waren:

perc. 1, S. A. Vles & Zonen, Rotterdam, ƒ 3090.60
» 2, G. Th. Brand, idem » 1994.40
» 3, dezelfde, » 3427.20
» 4, Hanssen en Nijdam, Delft, » 1479.50
» 5, Hotz & Co., Rotterdam, » 154.40
» 6, J. L. Wee, Leiden, » 1161.25
» 7, W. A. de Wilde, Delft, » 417.50

Delft, 7 April: het maken van een bureel voor de opzichters der smederij bij de constructiewerkplaatsen te Delft; ingek. 2 bilj., als:

D. J. Boutmeer,	te Delft,	ƒ 606
W. F. C. Schaap,	» idem	» 588
Raming		» 550

Amsterdam, 7 April, onder beheer der genie: 1o. het beschikbaar stellen van werkvolk en stoomboten voor het lossen, verzeeren en opstellen van de pantseringen op het fort in de Zuiderzee aan het Pampus; ingek. 5 bilj., als:

W. Goedkoop Dz.,	te Amsterdam,	ƒ 19,100
C. J. Maks Jz.,	» idem	» 18,200
W. Meijer,	» idem	» 17,900
G. A. v. Spanje,	» Muiden,	» 16,000
Maatschappij Amsterd. Goederenvervoer,		» 15,580
Raming		» 10,500

2o. het leveren van bezaagd en gekloofd hout; ingek. 1 bilj. van Schuddeboom Mysberg & Co., te Zaandam, voor ƒ 2499
Raming » 2580

Rotterdam (Hart.), 7 April, voor rekening van de »Vijf deelen zeedijken binnendijks": 1o. de vernieuwing van de Schapedijksterbrug; ingek. 9 bilj., als:

Gebr. v. d. Meer,	Harlingen,	ƒ 1345
T. R. Tjeenstra,	Bolsward,	» 1167
H. P. Mosiman,	Harlingen,	» 1083
G. Anema,	Midlum,	» 1045
W. Kroon,	idem	» 1020
K. Kloosterman,	Tjummarum,	» 975
A. Joostra,	Baard,	» 930
J. de Jong,	Almenum,	» 894
J. J. v. Berg,	Arum,	» 874
Gegund. Raming		» 1000

2o. de volgende werken; minste inschr. waren:

dijkpl. 0 à 68, 150 DM. kistvullen, K. Wolvendijk, Tjummarum, ƒ 1.29 p. DM.; dijkpl. 12 à 13, 42½ M³ steenzetting, J. Goslinga, Oosterbierum, ƒ 2.50 p. M³; dijkpl. 45 à 55, 40 M¹ zoeting, 128 M. walbeheining, J. v. d. Zee, Oosterbierum, ƒ 1.40 p. M³; dijkpl. 49, 57 M³ 3 regels palen, 68 M² steenzetting, dezelfde, ƒ 14.25 p. M³; dijkpl. 47 à 48 beaarden van den zeedijk, S. v. d. Laan, Wijnaldum, ƒ 120; dijkpl. 0 à 68, grw. onderhoud, zeedijk en weg, J. v. d. Zee, Oosterbierum, ƒ 155; dijkpl. 68 à 135, 75 DM. kistvullen, S. de Vries, Pietersbierum, ƒ 1 p. DM.; dijkpl. 78 à 79, 68 M³ paalwerk, J. Goslinga, Oosterbierum, ƒ 4.75 p. M³; dijkpl. 80 à 82, 210 M³ paalwerk, S. de Vries, Pietersbierum ƒ 5 p. M³; dijkpl. 85 à 86, 91 M³ paalwerk, B. Strandsma, Kornwerd, ƒ 4.75 p. M³; dijkpl. 86 à 88, 112 M¹ paalwerk, J. v. d. Zee, Oosterbierum, ƒ 4.50 p. M¹; dijkpl. 88 à 90, 100 M³ steenzetting, S. v. d. Laan, Wijnaldum, ƒ 3 p. M³; dijkpl. 131 à 134, 120 M³ walbeheining, S. de Vries, Pietersbierum, ƒ 1 p. M³.

Jaarsveld, 7 April, voor rekening van het hoogheemraadschap van den Lekdijk Benedendams en den IJsseldam: 1o. het verhoogen en verzwaren van den Lekdijk Benedendams, over eene lengte van 930 M¹, tusschen hectometerpalen 108 en 118 ingek. 12 bilj., als:

Maas v. Drie,	Amersfoort,	ƒ 9250
P. v. 't Verhaat,	Hardinksveld,	» 8730
P. Sterk,	Heukelum,	» 8495
P. Zanen Cz.,	Ammerstol,	» 8440
C. Zanen Hz. Jz.,	idem	» 8400
P. de Vos,	Bergambacht,	» 8387
A. Koorevaar,	Hardinksveld,	» 8384
A. de Jong Jz.,	Ammerstol,	» 8350
T. v. Eck,	Ameide,	» 8308
C. de Jong Jz.,	Hardinksveld,	» 8125
H. de Jong Pz.,	Ammerstol,	» 7780
C. Zanen Hz.,	idem	» 7490
Gegund. Raming		» 9000

2o. het vierkanten van de kruin en het bijwerken van het buitentalud van hectometerpaal no. 75 tot 70 M³ beneden hectometerpaal no. 80; ingek. 7 bilj., als:

P. de Vos,	Bergambacht,	ƒ 2157
C. Zanen Hz. Jz.,	Ammerstol,	» 2060
J. Monster,	Vreeswijk,	» 2040
C. Streefkerk,	Ameide,	» 1950
C. Zanen Hz.,	Ammerstol,	» 1940
H. v. Rouswoude,	Jaarsveld,	» 1597
R. de Jong Pz.,	Ammerstol,	» 1448

3o. het herstellen der kade op de uiterwaard van het hoogheemraadschap voor het waterschap Vijfheeden; ingek. 4 bilj., als:

D. Verduis,	Jaarsveld,	ƒ 415
J. de Jong Jz.,	Lekkerkerk,	» 374
C. Streefkerk,	Ameide,	» 365
A. v. Rousvoude,	Jaarsveld,	» 269
Gegund.		

4o. de levering van grint, in 3 perc.; minste inschr. waren:

Perc. 1, 190 stère voor den dijksgrintweg, G. J. Starry, te Groot-Ammers, voor ƒ 1.49 p. stère.
Perc. 2, 210 stère voor idem, dezelfde, voor ƒ 1.48 per stère.
Perc. 3, 110 stère voor den Dambweg, T. Borst, te Lopik, voor ƒ 1.84 per stère.
Gegund aan de minste inschr.

Hulst, 7 April: het bouwen van een magazijn voor F. de Moor, te Hulst, onder beheer van den architect J. Scheele Dz.; ingek. 3 bilj., als:

J. F. v. d. Walle,	te Hulst,	ƒ 1093
P. A. Mieles,	» Neuzen,	» 960
H. Reuling,	» Hulst,	» 879.82
Gegund.		

's-Hage, 8 April, onder beheer van het ministerie van waterst. enz.: 1o. het opruimen van een gedeelte van den Zeeburg- en Diemerdijk, onder de gemeente Diemen en van een gedeelte van den afsluitdijk naar Schellingwoude, onder de gemeente Amsterdam, ter voltooiing van de voorhaven bij de Stadsrietlanden te Amsterdam; ingekomen 2 bilj., als:

G. A. v. Hattem,	Sliedrecht,	ƒ 53,000
J. C. v. Hattem,	idem	» 47,673
Raming		» 40,000

2o. het onderhoud van de voltooide werken van het Merwedekanaal van nabij den staatsspoorweg bij Sebotdeuren, tot nabij het station van dien spoorweg te Gorichem; ingekomen 9 bilj., als:

J. Schouten,	Vianen,	ƒ 11,260
C. de Jong Jz.,	Hardinksveld,	» 10,982
A. A. v. Ritsom,	Reesl,	» 10,783
M. H. Eijsvogel,	Rumpt,	» 10,731
T. Swets Tz.,	Ameide,	» 10,600
L. Brand Dz.,	Giessenlam,	» 10,598
C. Muilwijk,	Gorichem,	» 9,870
P. Sterk,	Spijk,	» 9,739
C. Sterk Hz.,	Heukelum,	» 8,900
Raming		» 10,750

3o. de voortzetting van baggerwerk in het waarwater van de rivier de Maas, onder de gemeenten Obbicht en Grevenbicht; ingekomen 2 bilj., als: per M³

J. A. v. d. Venne,	Roze,	ƒ 0,0525
F. Straatman,	Linne,	» 0,055
Raming		» 0,09

4o. het opruimen der voormalige buskruithaven aan den rechteroever van het Scheur benoeden Maaseluis en het maken eener nieuwe buskruithaven met toebehooren aan den linkeroever van het Scheur benoeden de oostpunt van Rozenburg; ingek. 1 bilj. van L. Brand Dz., te Giessendam, voor ƒ 24,487
Raming » 26,800

Leiden, 8 April: het bouwen van een heerenhuis aan het Noordeindsplein, onder beheer van den architect W. A. van Lith; ingekomen 8 bilj., als:

J. H. Nielsen,	te Leiden,	ƒ 16,400
P. J. Christiaanse,	» idem	» 15,500
H. de Jongh,	» idem	» 15,388
H. J. Sloots,	» idem	» 14,995
H. Verhaat,	» idem	» 14,580
A. P. H. Hardeman,	» Leiderdorp,	» 14,390
P. Bassebach en A. A. H. Verhoog,	» Leiden,	» 14,200
M. Couvée,	» idem	» 14,100

Dordrecht, 8 April: het bouwen van vier arbeiderswoningen aan den Dubbeldamschenweg te Dordrecht, onder beheer van den bouwkundige G. van Heelsbergen; ingek. 5 bilj., als:

Jos. Klaus,	te Dordrecht,	ƒ 3330
H. v. Elst,	» idem	» 3230
J. Brand,	» idem	» 3023
K. v. Dongen,	» idem	» 2867
A. Schouten,	» idem	» 2827
Raming		» 2800

Twelloo, 8 April: de levering van 2600 M³ riviergrint voor de gemeente Voorst; ingek. 5 bilj., als: per M³

H. v. d. Bout,	Nijmegen,	ƒ 1.54
H. J. v. d. Vecht,	Hasselt,	» 1.375
F. H. Thomassen,	Nijmegen,	» 1.325
J. L. Burgers,	Zutfen,	» 1.40
J. Wenner Az.,	Hasselt,	» 1.34

Amersfoort, 8 April, onder beheer der genie alhaar: 1o. het inrichten van een schietterrein op den Leusderberg; ingek. 7 bilj., als:

J. Schouten,	te Vianen,	ƒ 5995
G. Prins,	» Amersfoort,	» 5990
J. H. Boks,	» idem	» 5978
W. v. d. Kaay,	» idem	» 5770
T. W. Bonte,	» idem	» 5575
P. Boks,	» idem	» 5492
G. Wassink,	» idem	» 5341
Raming		» 5400

2o. het bouwen van een magazijn voor de munitie van 2 batterijen veld-artillerie te Amersfoort; ingek. 3 bilj., als:

J. H. Boks,	te Amersfoort,	ƒ 1924
W. G. v. Berkum,	» Amsterdam,	» 1754
G. Prins,	» Amersfoort,	» 1750
Raming		» 1680

3o. het aansluiten van militaire gebouwen te Amersfoort aan de Utrechtsche waterleiding; ingek. 7 bilj., als:

C. v. Stuivenberg,	te Hoogland,	ƒ 6580
T. W. Bonte,	» Amersfoort,	» 6549
Firma F. Rincker,	» Amsterdam,	» 6449
A. Pitlo,	» Arnhem,	» 6060
J. de Boer,	» Enschede,	» 5998
C. Ph. Metelerkamp,	» Arnhem,	» 5825
H. Koning,	» Haarlem,	» 5590
Raming		» 5900

4o. het bouwen van eene loods tot berging van 4 patrooncaissons bij de kazerne voor een regiment infanterie te Amersfoort; ingek. 3 bilj., als:

J. H. Boks,	te Amersfoort,	ƒ 1645
G. Prins,	» idem	» 1500
W. G. v. Berkum,	» Amsterdam,	» 1490
Raming		» 1430

Door het lot is G. Prins aannemer.

Leiden, 9 April: het bouwen van eene gymnastiek- en schermzaal, op het terrein achter het militair hospitaal te Leiden; ingekomen 8 bilj., als:

J. v. d. Elshout,	te Scheveningen,	ƒ 7990
A. P. K. Hardeman,	» Leiden,	» 7727
H. C. J. M. Verhaaff,	» idem	» 7690
H. de Jongh,	» idem	» 7596
H. J. Sloots,	» idem	» 7500
R. M. H. Keller,	» idem	» 7450
J. R. Hoogeveen,	» idem	» 7444
P. J. Christiaanse,	» idem	» 7400
Raming		» 7000

Baarlem, 9 April, onder beheer van 's rijks waterst.: 1o. het vernieuwen der vaste bruggen no. 15 onder Laudsmeer en no. 16 onder Linnen, hostek no. 68, dienst '91: ingek. 12 bilj., als:

L. v. Zon,	Purmerend,	ƒ 14,598
J. de Vries,	idem	» 14,500
H. Binkhs,	Buiksloot,	» 14,300
H. Schut,	Alkmaar,	» 13,100
W. Blankevoort Wz.,	Muiden,	» 12,450
S. de Wijs,	Monnikendam,	» 12,400
A. Visser,	Haarlem,	» 12,200
P. Karmenaij,	Monnikendam,	» 12,184
P. v. Doornik,	Edam,	» 12,100
G. Heuijk,	Purmerend,	» 11,844
J. v. Waart,	Enkhuizen,	» 11,830
J. Oldenburg,	Bergen,	» 11,100
Raming		» 12,300

2o. het verbeteren en het maken van rijkszeewerken op het eiland Wieringen, bestek no. 70, dienst '91: ingek. 11 bilj., als:

P. J. Z. de Vries,	Wieringen,	ƒ 11,400
P. Kros,	Sliedrecht,	» 11,345
R. Schreuders,	Kolhorn,	» 11,150
L. Zandstra,	Lemmer,	» 10,958
Gebr. Klein,	Hebler,	» 10,700

G. v. d. Lee, Medemblik,	f 10,320
A. Bos, Helder,	» 10,240
M. Poppe, Wieringen,	» 10,048
J. Gijselaar, Medemblik,	» 9,964
C. Kroon, Wieringen,	» 9,796
J. Hermans, Wieringen,	» 9,784
Raming	» 10,100

3o. de voortzetting van de verbetering der rijkszeewerken op het eiland Urk, bestek no. 69, dienst '91; ingek. 2 bilj., als:

J. Herp te Nagel, Urk,	f 2578
H. J. Buis, Urk,	» 2447
Raming	» 2400

4o. het bouwen van een basaltmuur ter vervanging van eene houten beschoeiing langs de haven op Vlieland, bestek no. 67, dienst '91; ingek. 6 bilj., als:

Gebr. v. d. Meer, Harlingen,	f 11,000
A. Bos, Helder,	» 10,700
M. Daalder, Terschelling,	» 10,675
P. Kros, Sliedrecht,	» 10,228
W. Lammers, Koksdorp,	» 9,536
T. Volker Gz., Sliedrecht,	» 8,400
Raming	» 8,500

Hellevoetsluis, 9 April, onder beheer der marine: 1o. het doen van eenige werkzaamheden tot het herstellen van gebouwen en inrichtingen aan het etablissement Hellevoetsluis; hoogste inschr. P. H. de Bruijn, Nieuwenhoorn, f 8135, laagste inschr. W. v. Leeuwen, Hellevoetsluis, f 5599.

2o. het maken van een gemetselden regenbak aan de westzijde van de werf; hoogste inschr. B. Moerman, Nieuw-Helvoet, f 6200, laagste inschr. W. v. Leeuwen, Hellevoetsluis, f 4090.

3o. het maken van eene bergplaats voor steenkolen en een ijzeren waterkist, ten dienste van de torpedo-inrichtingen op 's rijks marinewerf; hoogste inschr. A. A. E. Veenenbos, Brielle, f 5069, laagste inschr. W. v. Leeuwen, Hellevoetsluis, f 2740.

4o. het uitvoeren van schilderwerken aan diverse gebouwen en inrichtingen; hoogste inschr. K. Lammerdijk, Nieuw-Helvoet, f 539, laagste inschr. H. v. d. Linden, Hellevoetsluis, f 263.

Breda, 9 April: het bouwen van 2 benedenhuizen waarvan 1 met koffiezaal en 2 bovenkwartieren, aan de Verlengde Sophiastraat te Breda, onder beheer van den architect A. Verlegh.

Enkel timmerwerk, ingek. 7 bilj., als:

J. J. Koopmans,	te Breda	f 3734
L. Chabot,	» idem	» 3554
G. v. d. Velden,	» idem	» 3487
C. v. Dongen,	» idem	» 3322
J. Helmonds,	» Ginneken,	» 3178
J. Kleiner,	» Breda,	» 3150
J. Pijnenburg,	» idem	» 2749

Enkel metselwerk, ingek. 3 bilj., als:

Th. Erkelens,	te Breda,	f 2479
Gebr. J. en M. v. Poppel,	» idem	» 2450
W. M. Simons,	» idem	» 2340

Massa, ingek. 2 bilj., als:

J. Kleiner,	te Breda,	f 6230
J. Pijnenburg,	» idem	» 5077

Arnhem, 9 April, voor rekening der gemeente: 1o. het inrichten van het huis no. 345 aan de Langstraat tot rijks-entrepot; ingek. 7 bilj., als:

J. A. Koenders,	te Arnhem,	f 515
H. v. d. Sand,	» idem	» 465
Firma Orth & Co.,	» idem	» 444
J. Th. Rutten,	» idem	» 420
J. de Ruijter,	» idem	» 419
W. A. R. Kok,	» idem	» 410
D. A. Roskam,	» idem	» 329

Gegund.

2o. het verrichten van buiten- en binnenverfwerken en van behangwerken aan verschillende gebouwen, in 4 perc.; ingek. 11 bilj., als:

	perc. 1	perc. 2	perc. 3	perc. 4
L. R. v. d. Akker,	f 1254.25			
W. C. E. Berger,	1594	f 1022	f 1194	f 134
F. Sinnelink,	1580	1303	960	
H. J. Bresser,		1486		
G. Nijhoff, Oosterbeek,	1631	1421	1284	
De Greef en Hasekamp,	1283	1210	1097	
J. de Leeuw—Poppers,	1189.40	1405	1475	
J. T. Verhoeven,	1478	1128	871	
P. H. Willemsen,	1570			
A. E. Beuse,	1758	1698	1248	
R. N. Schregardus,				85

In beraad gehouden.

St.-Maartensdijk, 9 April: de levering van 150 M³ onderhoudsgrint, voor het waterschap, te leveren voor den wal; ingek. 2 bilj., als:

	per M³
H. Laroij, Scherpenisse,	f 1.85
M. J. Fluijt Pz., St.-Maartensdijk,	» 1.79

Gegund.

Middelburg, 10 April: het maken van een aanlegsteiger met acht loopbruggen aan de zuidzijde van het verbreed kanaal nabij de kleine schutsluis van het kanaal door Walcheren te Vlissingen; ingek. 8 bilj., als:

A. Prins Tz., Sliedrecht,	f 6680
P. J. Visser Pz., Hansweerd,	» 6575
A. Foudraine, Goes,	» 6387
J. de Haan Elden (gem. Elst),	» 6364
P. Verbruggen, Waddinxveen,	» 6276
J. Visser Gz., Papendrecht,	» 6120
J. v. d. Hoek, Middelburg,	» 3640
Raming	» 7000

's-Bosch, 10 April: 1o. het onderhoud der schipbrug over de Maas bij Hedel; ingekomen 2 bilj., als:

A. Jansen, Hedel,	f 3815
J. v. Hattem, Zalt-Bommel,	» 5494
Raming	» 5800

2o. het maken en leveren van drie nieuwe brugschepen; ingek. 2 bilj., als:

Wijnands en Van den Broek, 's-Bosch,	f 8200
E. W. Pennings, Kampen,	» 7987
Raming	» 8900

Beide gegund.

Groningen, 10 April: het bouwen van een bergplaats voor een verwerbaren ontsmettingsoven, op een terrein bij de rijks-hoogere burgerschool te Groningen; ingek. 3 bilj., als:

H. J. L. Walker,	te Groningen,	f 1296
W. Pleijsier,	» idem	» 1223
G. Hendriks,	» idem	» 1197
Raming		» 1040

Leiden, 10 April: het bouwen van eene machinekamer enz., voor de Leidsche katoenmaatschappij; ingek. 10 bilj., als:

H. Verhaaff,	te Leiden,	f 19,200
P. Hasselbach,	» idem	» 18,900
J. v. d. Kamp,	» idam	» 18,510
N. A. Zekveld,	» idem	» 18,040
R. Keller,	» idem	» 17,900
P. J. Christiaanse,	» idem	» 17,600
W. v. d. Drift,	» idem	» 17,400
H. J. Sloots,	» idem	» 16,980
H. D. F. Meijer,	» idem	» 16,600
G. Splinter,	» idem	» 15,743

Enschede, 10 April: het bouwen van eene spinnerij, machinekamer, ketelhuis, aanbouw, spoeling enz. op het Schuttersveld te Enschedé, onder beheer van den architect G. Beltman A.Gz. te Enschedé; ingek. 20 bilj., als:

Hulleman en Ward, te Munster,	f 78,000
C. ter Haar, te Winterswijk,	» 64,300
H. J. Nederhorst, te Gouda,	» 64,113
H. J. te Siepe, te Winterswijk,	» 63,980
J. v. Burk, te Oosterbeek,	» 63,800
R. A. Hilbers, te Groenlo,	» 61,980
J. v. d. Braak, te Apeldoorn,	» 60,000
H. Timmer, te Meppel,	» 59,700
H. ten Cate, te Enschedé,	» 59,400
F. H. Wijdeveld, idem,	» 59,278
A. Jennink, idem,	» 58,990
F. W. Geurden, te Apeldoorn,	» 58,775
K. Bleeker, te Zutfen,	» 57,900
J. H. Varvik, te Enschedé,	» 57,860
G. W. Wegereef, idem,	» 56,888
G. Huckriede, idem,	» 55,040
F. Morselt, te Borne,	» 54,000
G. Robers, te Enschedé,	» 53,400
G. J. Sluijmer & B. J. Turin, idem,	» 53,325
A. Groothengel, te Borne,	» 52,763

Gegund.

's-Hage, 10 April: het aanleggen van eene rijkstelegraaflijn van Groningen over Sauwerd naar Winsum; ingek. 5 bilj., als:

W. de Vries, Garnwerd,	f 964
W. v. Dijk, Jutfaas,	» 855
H. K. Wind, Zoutkamp,	» 830
H. Nieland, Wirdum,	» 797
B. Bos, Smilde,	» 780
Raming	» 900

Onderdendam, 10 April: 1o. het herstellen van huizen, bruggen enz. van het waterschap Hunsingoo, in 3 perc.; minste inschr. waren:

perc. 1, H. K. Wind, Zoutkamp,	f 1210
» 2, Joh. Pool, Den-Andel,	» 1476
» 3, B. Jansen, Westerwijtwerd,	» 1900

allen gegund.

2o. het vernieuwen van het Wildenjuk bij Middelstum; minste inschr. B. Jansen, te Westerwijtwerd, voor f 1080. Gegund.

VERVOLG DER BERICHTEN.

AMSTERDAM. Naar aanleiding van de in de Raad gevoerde gedachtenwisseling over de wenschelijkheid van het opnemen eener bepaling omtrent een minimum loon en een maximum arbeidstijd per etmaal of per week in concessiën en bestekken die van het gemeentebestuur uitgaan, bestaat bij de heeren Treub en Gerritsen het voornemen, binnen kort een voorstel dienaangaande bij den Gemeenteraad in te dienen.

Ter motiveering van dit voorstel achten zij het wenschelijk, dat de leden van den Raad met juistheid worden ingelicht aangaande den feitelijken toestand hierterstede. Om dit te kunnen doen, heeft de heer Gerritsen de medewerking ingeroepen van de besturen der bouw- en aanverwante vakvereenigingen, en eene vragenlijst ter beantwoording aan die besturen voorgelegd.

ZUTFEN. De Gemeenteraad heeft besloten, de bestaande gasfabriek aanmerkelijk uit te breiden. De kosten zijn geraamd op f 40,000 en een voorstel tot verplaatsing van de fabriek naar de Noorderhaven kwam niet in behandeling.

PERSONALIA.

— De heer August Gorter, ingenieur bij den Provincialen Waterstaat in Friesland, is op den leeftijd van 40 jaren, na eene vrij langdurige ongesteldheid, te Leeuwarden overleden

— Aan den ingenieur 1ste kl. bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indie F. R. Scherius is, wegens ziekte, een tweejarig verlof naar Europa verleend.

— De heer S. J. Rijnink is benoemd tot tijdelijk hoofdopzichter bij de Publieke Werken te Amsterdam.

— Tot opzichter bij de gemeentewerken te 's-Gravenhage is benoemd de heer M. Spaanderman, burger-opzichter bij de genie te Millingen.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 16. ZATERDAG 18 APRIL 1891.

De Opmerker. Orgaan van het Genootschap Architectura et Amicitia

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.M.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH,
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT f 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) f 7.50 en Nederlandsch-Indie f 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewoon lid is voorgesteld de heer J. G. F. Wiggers te Amsterdam, door de heeren Karel Meijer en Paul J. de Jongh.

2e. In het Genootschapslokaal is tentoongesteld eene collectie photographieën van Fransche Gothiek en Moorsche bouwkunst, voor dit doel welwillend door den heer W. C. Bauer afgestaan.

3e. Het adres van den Penningmeester van het Genootschap is van af 1 April j.l. Jan-Steenstraat 79 (Sarphatipark).

4e. In dit nommer zijn opgenomen de programma's voor de in 1891 uitgeschreven prijsvragen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

„ARCHITECTURA ET AMICITIA."

PRIJSVRAGEN.

Door het Genootschap „Architectura et Amicitia" worden voor het jaar 1891 de volgende prijsvragen uitgeschreven:

a. 1e. Algemeene prijsvraag: Een hotel in eene hoofdstad. Prijs f 100, premie f 25; tijd van inlevering: 26 October 1891.

b. 2e. Algemeene prijsvraag: Een eere-diploma voor de laatst gehouden Genootschapstentoonstelling. Prijs f 75; tijd van inlevering: 29 Juni 1891.

c. 3e. Algemeene prijsvraag: Een gedenkzuil voor een eeuwfeest. Prijs f 75; tijd van inlevering: 28 September 1891.

d. 1e. Gewone prijsvraag: Eene opmeting van een aan te wijzen oud-Hollandsch poortje. Prijs f 40; tijd van inlevering: 31 Augustus 1891.

e. 2e. Gewone prijsvraag: Eene schouw. Prijs f 25; tijd van inlevering: 27 Juli 1891.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De deelneming aan de algemeene prijsvragen staat voor alle leden van het Genootschap open. De deelneming aan de gewone prijsvragen is uitsluitend voor gewone leden bestemd. (Art. 64 der wet.)

Alle ingezonden ontwerpen moeten vergezeld zijn van een verzegelden naambrief, met vermelding van het motto, waarmede het ontwerp is gemerkt, en voorzien zijn van een geheim teeken, alsmede van een correspondentie-adres (art. 71 der wet). De naam van den ontwerper mag nergens op de teekeningen voorkomen.

De ontwerpen moeten vóór of op den datum van inlevering, voor de verschillende prijsvragen hierboven genoemd, vrachtvrij bezorgd worden aan het adres van den heer C. W. Nijhoff, 1e-Secretaris van het Genootschap, American-hotel te Amsterdam.

De behandeling der teekeningen is bij elk programma afzonderlijk nader omschreven. Wanneer aan bovengenoemde bepalingen niet wordt voldaan, zullen de ingezonden ontwerpen onvoorwaardelijk terzijde worden gelegd.

De beoordeeling der prijsvragen geschiedt in verband met art. 69 der wet. De namen der Juryleden zullen zoo spoedig mogelijk bekend worden gemaakt.

Aan de Jury wordt het recht toegekend om, ingeval geene volledige bekroning plaats vindt, de uitgetrokken gelden te verdeelen tusschen die ontwerpen, welke volgens haar oordeel daarop aanspraak kunnen maken.

PROGRAMMA VOOR EEN HOTEL IN EENE HOOFDSTAD.

Het terrein, waarop het hotel staat, wordt aan de voorzijde begrensd door een plein en aan de rechterzijde door eene straat breed ± 12 M. De overige zijden van het hotel zijn door bebouwde terreinen omgeven. De voorgevel maakt met den rechtervleugel een hoek van 120°, terwijl beide gevels dezelfde lengte hebben. Grootte en vorm van het terrein worden verder aan den ontwerper vrijgelaten.

Het gebouw moet bevatten:

In het sousterrain: groote keuken, spoelkeuken, koffiekeuken, garde-manger, provisiekelder, eetkamer voor het personeel, linnenkamer, bergplaatsen voor zilver en porselein, poetshok, kofferbergplaats, ruime wijn- en bierkelders, ruimte voor een centraal verwarmingstoestel, bergplaatsen voor brandstoffen, privaten en trappen.

POLYTECHNISCHE SCHOOL

In het parterre: entree met portiersloge en kantoortje (aan het plein gelegen), groote vestibule met hoofdtrap, doorloopende naar alle verdiepingen, de noodige dienststrappen, een personen- en een goederen-lift van af het parterre tot de bovenste verdieping in de onmiddellijke nabijheid van de hoofdtrap, kleine liften ten behoeve van de keuken enz. waar zulks noodig is, eetzaal voor 100 personen met service, ontbijtzaal, conversatiezaal, leeszaal, damessalon, biljartzaal, rooksalon, bureau van den chef-d'hôtel, office, garderobe, uitpakkamer.

Op de volgende verdiepingen: 70 à 80 logeerkamers, waarvan een 15-tal op de 1e verdieping en suite, die voor de ontvangst van hooge gasten kunnen worden ingericht, terwijl ze ook afzonderlijk bewoond moeten kunnen worden. Woning voor den chef-d'hôtel, bevattende 3 à 4 kamers. Op elke verdieping een kamer voor het hotel-personeel, badkamer, de noodige retiraden en toiletkamers.

Alle logeerkamers moeten afzonderlijk van uit ruime corridors bereikbaar zijn. Op de bovenste verdieping, waartoe eventueel ook de kapverdieping kan dienen, een 25-tal slaapvertrekken voor het hotel-personeel en de bedienden van gasten.

Alle plans, twee gevels en de twee voornaamste doorsneden op de schaal van 1 à 200, in inktlijnen te behandelen, en eene travee van den hoofdgevel en van de groote eetzaal, waarvan de wijze van uitvoering wordt vrijgelaten, op de schaal van 1 à 20.

Programma voor een eerediploma voor de laatst gehouden Genootschapstentoonstelling.

Gevraagd wordt een ontwerp van een eerediploma, om te worden uitgereikt aan de bekroonden in de afdeeling *kunstnijverheid* op de jongstgehouden Genootschapstentoonstelling in het tijdelijk tentoonstellingsgebouw op het Damrak te Amsterdam.

De teekening moet de verhouding hebben van een plaat van „De Architect" (0.425 × 0.325 M.) en op minstens dezelfde grootte zijn uitgevoerd, terwijl ze voor photolitographische reproductie geschikt moet zijn. Het ontwerp moet den volgenden tekst bevatten:

1891. Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam. Tentoonstelling van Kunst en Kunstnijverheid. Eerediploma, toegekend aan . . . . . voor zijne inzending in de afdeeling Kunstnijverheid, klasse . . . . . N°. . . . .

De overige ruimte moet worden aangevuld met decoratieve motieven, op de kunsten en de kunstnijverheid betrekking hebbende, terwijl de noodige ruimte moet worden overgelaten voor de handteekeningen van het Bestuur van het Genootschap en de Jury der tentoonstelling.

Programma voor een gedenkzuil voor een eeuwfeest.

Men vraagt een ontwerp van een gedenkzuil ter herinnering aan het einde dezer eeuw. Het gedenkteeken wordt verondersteld te staan in het midden van een groot plein van ± 300 meter in het vierkant en rondom bebouwd. De wijze van opvatting en uitvoering van het gedenkteeken worden geheel aan den ontwerper vrijgelaten; alleen het karakter der eeuw moet in het ontwerp liggen uitgedrukt. Er wordt verlangd eene opstandteekening op de schaal van 1 à 20, een kleine plattegrond, en een kleine perspectief met de omgeving.

Programma voor eene opmeting van een aan te wijzen oud-Hollandsch poortje.

Ter opmeting wordt aangewezen het poortje, toegang gevende tot het huis van arrest en bewaring aan den Heiligenweg te Amsterdam. Verlangd worden: een perspectievisch aanzicht op de grootte van een plaat van „De Architect" en de details van de voornaamste onderdeelen op de schaal van 1 à 20. De teekeningen moeten in inktlijnen worden uitgevoerd.

Programma voor eene schouw.

Men vraagt een ontwerp van eene schouw in een eetzaal. De wand, waartegen de schouw staat, is 8 M. lang en 5 M. hoog, terwijl de zaal 6 M. breed is. Verlangd worden: een vooraanzicht der schouw met een gedeelte der aansluitende lambrizeering, een zijaanzicht en eene doorsnede, alles op de schaal van 1 à 10.

Stijl en behandeling der teekeningen worden geheel vrijgelaten.

Aldus opgemaakt door de Commissie ter behandeling van bepaalde vakken en ter oplossing van vragen.

Amsterdam, 28 Maart 1891.

De waarn. Secretaris,
J. A. v. d. Sluys Veer.
Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

952e *Vergadering van* 15 *April* 1891.

De Voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen der vorige bijeenkomst werden voorgelezen en goedgekeurd. Nadat de Voorzitter daarop zijn dank had betuigd aan die Bestuursleden, welke gedurende zijn vrij lang verblijf in het buitenland zijne werkzaamheden in het Genootschap op zich hadden genomen, werd de heer J. H. Kaulbach als gewoon lid geïnstalleerd en werd hem met eenige hartelijke woorden de behartiging der genootschapsbelangen ten zeerste aanbevolen.

Ook richtte de Voorzitter een welkomstgroet tot den oud-bestuurder, den heer G. A. Zeeman, die, na een verblijf van ongeveer anderhalf jaar in het buitenland, den vaderlandschen bodem weer had opgezocht.

De heer W. C. Bauer beklom daarna het spreekgestoelte tot het houden zijner bijdrage.

Spreker gaf een kleine studie ten beste over „de kunst in verband met de hervorming." Erop wijzende hoe allerwege een drang ontstaat tot omverwerping der huidige maatschappelijke toestanden, en van oordeel dat eene algeheele hervorming het noodzakelijk gevolg hiervan zal zijn, wenschte hij na te gaan welken invloed de kunst daarvan te verwachten heeft, en trad daartoe in eenige beschouwingen over de verhouding, waarin de kunst tot de grootste omwentelingen, welke in de wereldgeschiedenis hebben plaats gehad, stond. De grootste revolutie, die het Christendom over de wereld verspreidde, deed de Romaansche kunst geboren worden, welke een trouw beeld is van de worstelingen en de glorie van het Christendom. De Gothiek, die eene verfijnde en vredige voortzetting van het Romaansch was, ontstond niet door eene omwenteling, maar verstierf integendeel ten gevolge der kerkhervorming. Over de kunst en de Revolutie van 1789 gaf spreker vervolgens een uittreksel van een artikel van de hand van César Daly, over den stijl-Lodewijk XVI handelende, waarin wordt aangetoond hoe de kunst geheel denzelfden weg bewandelde als de politiek en eene zuivere afspiegeling was van de maatschappelijke toestanden; spreker eindigde met de opmerking, dat dit laatste ook in onze dagen het geval is, en de kunst thans een tijd beleeft van zoeken en rondtasten, strevende, evenals het socialisme, naar de verheffing en vereering van het individualisme, zoodat zijns inziens allerminst vrees bestaat, dat de kunst zal verdwijnen of lijden onder een nieuwe orde van zaken.

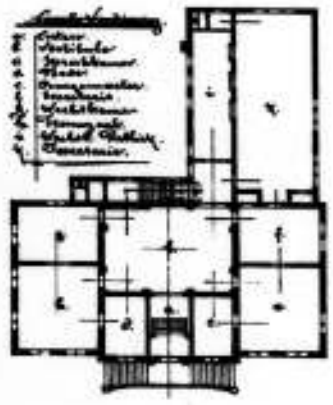

ONTWERP VAN EEN RAADHUIS VOOR NIEUWER-AMSTEL.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 16.

De heer Bauer stelde daarop als kunstbeschouwing een aantal photographieën van Fransche Gothiek en Moorsche bouwkunst ter bezichtiging, die de aandacht overwaard waren.

Als gewoon lid werd voorgesteld, door de heeren Karel Meijer en Paul J. de Jongh, de heer J. G. F. Wiggers, waarna de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, werd gesloten.

(A. et A.)

RAADHUISBOUW TE NIEUWERAMSTEL.

(Bij de plaat.)

Door de welwillendheid van den heer Roelof Kuipers, zijn wij in de gelegenheid onze lezers kennis te doen nemen van het ontwerp voor een raadhuis te Nieuweramstel van genoemden heer.

Het zal echter helaas niet tot uitvoering komen, zooals het op de hierbijgevoegde plaat is voorgesteld, daar het aanmerkelijke wijzigingen in zijn nadeel heeft moeten ondergaan.

Reeds meermalen is deze zaak in dit blad besproken; volledigheidshalve zij nu hier ook de geschiedenis van het ontwerp vermeld.

Nadat in de raadszitting van 29 Oct. 1886 was besloten een nieuw raadhuis te stichten, werd hiervoor den 31ste Aug. '87 een voorstel aangenomen tot het aangaan eener leening van *f* 60,000. In de vergadering van 22 Maart '88 werd door B. en W. preadvies uitgebracht omtrent de plaats der stichting.

De eigenaardige uitgestrektheid van het gebied der gemeente Nieuweramstel deed het vaststellen van de meest geschikte plaats voor den bouw een punt van ernstige overweging uitmaken. Uit de statistiek bleek echter dat de gemeente zich in den laatsten tijd langs den Amstel het meest had uitgebreid en vermoedelijk nog meer uitbreiden zal en dat bovendien dit gedeelte het meest bevolkt is, zoodat het aanvankelijk voornemen om eene situatie in het Willemspark te zoeken, werd prijs gegeven en geadviseerd werd om het raadhuis langs den Amstel te bouwen.

De belangstelling in de situatie-quaestie bleek zoowel uit verschillende adressen van ingezetenen als uit het feit dat een voorstel van B. en W. in de zitting van 21 Juni 1888 om over te gaan tot het bepalen van de plaats der stichting, werd uitgesteld, omdat men de vergadering niet voltallig genoeg achtte om een zoo gewichtige zaak te behandelen. Om dezelfde reden werd de beslissing herhaaldelijk verschoven, totdat den 19den Januari '89 na langdurige overwegingen met meerderheid van stemmen de Amsteldijk als de verlangde plaats werd aangewezen, nadat 21 Dec. '88 hierover de stemmen staakten.

In de Raadszitting van 15 Maart 1889 werd uit twee situatieplannen eene keuze gedaan, waardoor werd vastgesteld dat het gebouw zou verrijzen op dezelfde plaats, waar het oude raadhuis stond. Voorts werd de vergadering door den Voorzitter in kennis gesteld met een opstel, voorkomende in *De Opmerker* van 16 Febr. 1889, waarin met kracht werd aangedrongen op het uitschrijven van eene prijsvraag.

Na een geanimeerd debat hierover, werd met 9 tegen 4 stemmen besloten, geen prijsvraag uit te schrijven maar het den gemeente-bouwkundige, toenmaals den heer Kuipers, op te dragen.

Inmiddels was de heer Kuipers aan het werk getogen en had een plan uit verschillende schetsen nader uitgewerkt, dat den 16den April werd ingediend. Ofschoon de bouwsom reeds op *f* 85,000 gebracht was, had de begrooting een veel grooter eindcijfer.

Toen nu kort hierop de heer Kuipers zijn ontslag aanvraagde en hem dit op de meest eervolle wijze den 20sten Juni 1890 werd verleend, werd zijn tijdelijke opvolger met den bouw belast, maar moest vóór alles de begrooting van het project ongeveer tot de eenmaal vastgestelde som terugbrengen. Het ontwerp, zooals het op bijgaande plaat is voorgesteld, werd nu vereenvoudigd, de beide eindtopgevels werden vervangen door dakvensters, de toren werd aanmerkelijk vereenvoudigd, er werd een spaarzamer gebruik gemaakt van zandsteen en beeldhouwwerk en de afmetingen werden ingekrompen; hierna werd het den 10den December 1890 aanbesteed. De minste inschrijver bleek te zijn de heer D. Schut te Amsterdam voor *f* 92,600, aan wien het werk werd gegund. Hieruit blijkt dus dat de bouwsom voor de tweede maal aanzienlijk vergroot was.

Dezer dagen werd de laatste van de 505 palen ingeheid en worden de werkzaamheden met kracht voortgezet.

De indeeling van het gebouw, die nagenoeg onveranderd bleef, bevat, gelijk uit bijgaande plattegronden blijkt, op de eerste verdieping: vestibule, kamers van Burgemeester en Secretaris, spreek- en bodenkamers, trouw- en wachtzaal en verder secretarie met wachtkamer voor het publiek.

Op de 2de verdieping bevinden zich vestibule, raadzaal met tribune en wachtkamer, kamers voor de Raadsleden, Burgemeester en Wethouders en verder de bureau's voor de Afdeeling publieke werken.

In de benedenverdieping zijn gevestigd eene afdeeling voor de politie en eene bergplaats voor brandspuiten, verder de bureau's voor den gemeente-ontvanger en den directeur van de waterleiding en ten slotte eene woning voor den concierge.

Onder een gedeelte van het gebouw bevinden zich kelders, waarin de verwarmingstoestellen worden aangebracht. Er zal gebruik gemaakt worden van stoom onder lage druk.

De materialen voor de gevels zijn baksteen voor het metselwerk, Escaussijnsche steen voor den sokkel en tufsteen voor lijsten, banden enz. De dakschilden worden met leien gedekt en de toren met lood bekleed. Bij het interieur zal de meest mogelijke eenvoud betracht worden.

Hoewel uit het aanmerkelijk verhoogen der bouwsom blijkt, dat het Gemeentebestuur er ernstig naar streeft om in het bezit te komen van een „Raadhuis", moeten we het toch betreuren dat de toegestane som niet toereikend blijkt te zijn voor de uitvoering van het oorspronkelijk plan, dat ontegenzeglijk door de ondergane wijzigingen veel van zijn waarde verloren heeft. In *De Opmerker* van 13 Dec. '90 hebben we dit reeds meer breedvoerig aangetoond.

Nu het nog niet te laat is, meenen we dan ook het Gemeentebestuur in overweging te moeten geven, zijn loffelijk voornemen niet ten halve uit te voeren om later niet voor een onherstelbaar fait accompli te staan, terwijl nu met eene betrekkelijk geringe verhooging van kosten een raadhuis verkregen kan worden, dat voor het nageslacht getuigenis zal afleggen van den kunstzin der hedendaagsche bestuurders van Nieuweramstel.

PRIJSVRAGEN.

PASTORIE TE WILDERVANK.

Het antwoord op de vraag naar inlichtingen, van den heer H. Huizing Jr. ontvangen, luidt als volgt:

Wildervank, den 6 April 1891.

„De algemeene bepalingen voor de prijsvraag pastorie zijn als volgt. Ieder ingezonden ontwerp moet met een spreuk of motto gemerkt zijn. Er moet een gesloten naambrief worden bijgevoegd, waarop van buiten het

motto is herhaald en van binnen de naam en de woonplaats van den inzender, met een andere hand dan die van den inzender, geschreven zijn.

„Alle stukken moeten aan de achterzijde gemerkt zijn met een geheim teeken, op te geven bij de terugvordering

„Bij het niet behoorlijk voldoen aan deze bepalingen of bijaldien de vervaardiger zijn naam bekend maakt, blijft zijn ontwerp buiten mededinging.

„Verdere inlichtingen zijn:

„Wat de beoordeeling der ingezonden ontwerpen betreft, daarover kan ik wel het volgende mededeelen: het College van Kerkvoogden en Notabelen heeft in eene door hen gehouden vergadering besloten een prijsvraag uit te schrijven wegens een plan eener pastorie, en heeft mij belast met het plaatsen der advertentie en het geven van inlichtingen; verder is er tot nog toe, voor zoo ver ik weet, niets besloten; evenwel geef ik de verzekering dat de beoordeeling geheel onpartijdig is.

„Verder is er bepaald: het gebouw onder eene verdieping, de hoofdingang aan de straat; de vaste zandlaag is ± 2 M. beneden de straat.

„Mij dunkt deze inlichtingen zullen wel voldoende zijn. Mocht u echter nog meerdere inlichtingen verlangen, zoo ben ik bereid die op aanvraag te geven.

„Hoogachtend enz."

Bij dit schrijven was eene schets van het terrein gevoegd; dit heeft bij 30 M. breedte eene diepte van ongeveer 100 M. en de voorgevel komt op het oosten te liggen, als de hoofdingang aan de straat geplaatst wordt, zooals het verlangen blijkt te zijn.

Door mededeeling van het bovenstaande komen wij in geenen deele terug op den raad aan alle bouwkundigen, zich van dezen wedstrijd te onthouden. De inlichtingen geven een beeld van de onbeholpen wijze, waarop het programma is geformuleerd.

DE „WITTE".

Onder de vele gebouwen die niet alleen „in", maar ook „buiten" Den Haag algemeen bekend zijn, behoort de Nieuwe of Litteraire Sociëteit, in de wandeling de „Witte" genoemd.

In het voorjaar van '90 werd zij door aankoop eigenares van het huis van den heer M. Graaf van Limburg Stirum; in Mei d. a. v. werd met de verbouwing een aanvang genomen en in de afgeloopen week is het nieuwe eigendom door de leden in gebruik gesteld.

Gelijkvloers is o. m. een vertrek ingericht tot bergplaats voor oude couranten. De uiterst nette en doelmatige wijze waarop de talrijke nieuwsbladen gerangschikt zijn, maakt het den leden zeer gemakkelijk, een of ander na te slaan.

Deze ruime kamer heeft daarenboven het voordeel tevens dienstig te zijn gemaakt voor buffet, wanneer men in de zomermaanden het bittertje in de open lucht gebruikt. De eerste étage, reeds sedert eenige maanden in gebruik, bevat drie in elkander loopende conversatiezalen, waarvan twee uitzicht hebben op het Plein en de derde — als doorloop te beschouwen — in de vestibule.

De 2e étage is ingericht voor speelzaal en bevat een restaurant.

Een smaakvol ameublement verhoogt het genot van het verblijf in dezen nieuwen vleugel van het gebouw.

Voor hen, die het minder aangenaam vinden een zestigtal treden te klimmen, is een ascenseur ter beschikking, die plaats geeft aan vier personen (de conducteur is hieronder niet begrepen).

Ook voor de bezoekers van leeszaal en bibliotheek, zoomede voor hen, die gewoon zijn boven te dineeren, is deze verbetering niet te verwerpen.

Door het verplaatsen van de speelzaal zijn de beide zaaltjes, die uitzicht hebben in de Houtstraat, vrij gekomen. Een dezer wordt ingericht tot tweede biljartzaal, waardoor het aantal biljarten met twee wordt vermeerderd, terwijl de hoekkamer dienst zal doen als conversatie-zaal.

De aankoop van het nieuwe pand heeft tevens eene groote verbetering gebracht in de vroegere jassenkamer en retirade. Door het doorbreken van muren en aanbrengen van meer daglicht, is men thans in het bezit van lokalen, geheel ingericht volgens de eischen des tijds en dienstig voor eene sociëteit van meer dan tweeduizend leden.

Last not least maken wij melding van het genot den leden verschaft met het besluit om de sociëteit electrisch te verlichten. De hooge steenen schoorsteen achter het voormalig huis van den Graaf van Limburg Stirum, doet u aanstonds zien dat de Witte deze zaak in eigen exploitatie heeft.

Gaat men na wat in de laatste jaren door het wakker en ijverig bestuur is verricht om de Witte hoog te houden, dan is een woord van hulde aan de commissarissen zeker niet misplaatst.

Vraagt men ons echter in gemoede, of wij in alle opzichten medegaan met de jongst aangebrachte verbeteringen, dan verklaren wij ronduit dat de verbouwing van het nieuwe pand ons min of meer in onze verwachtingen heeft teleurgesteld en dit niet alleen uit een architectonisch oogpunt. Laat ons echter buiten details blijven. Onwillekeurig rijst dan ook de vraag of het niet beter ware geweest den huize van Limburg Stirum (men beweert dat de koopsom niet minder dan een ton heeft bedragen) tot den grond te slechten en opnieuw op te bouwen.

Hoe het zij, de leden mogen trotsch zijn op hunne sociëteit, die in vereeniging met de vorstelijke in den zomer van '88 onthuldigde tent (?) in het Bosch, een sieraad van de Residentie mag genoemd worden.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 12 April 1891.

Deze vergadering was door de ongesteldheid van vele leden niet zeer druk bezocht.

De heer D. Paijens werd als lid aangenomen en de aanwezigen hielden zich daarna eenige oogenblikken aangenaam bezig met de beschouwing van het werk van J. B. Piranesi: »Vazen en Candelabres", ingezonden door den heer J. H. de Vries.

Nieuwe dessins behangselpapier van den heer D. P. Rodenberg vonden voor 't meerendeel ook veel bijval. Vooral de imitatie van gobelins met voorstellingen van Teniers e. a. vielen zeer in den smaak.

Vervolgens had de heer H. Bebingh de welwillendheid eenige monsters muur- en plafonddecoraties ter beschtiging te stellen, welke afkomstig waren uit de fabriek van de heeren Bennewitz & C°. te Amsterdam. Dit nieuwe artikel moet dienen om de gipsornementen te vervangen, is uit papier vervaardigd en biedt in de toepassing veel voordeelen aan. Het kan gespijkerd of aangeschroefd worden en is terstond geschikt om beschilderd te worden. Bovendien is het ongeveer de helft goedkooper in prijs en sterker dan gipsafgietsels.

Nadat de Voorzitter de heeren inzenders bedankt had voor hunne bijdragen en een vraag over den onderhoudstermijn in verband met de uitbetaling bij bouwwerken, tot eene volgende vergadering was uitgesteld, werd de vergadering gesloten.

Ter bezichtiging lag het werk »De Architect".

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE S-HAGE.

Vergadering van Zaterdag 11 April 1891.

Na de afdoening van eenige huishoudelijke zaken, verkreeg de heer P. J. den Hertog het woord voor zijne bespreking van de »decoratieve beeldhouwkunst der laatste vijf-en-twintig jaren, vooral met betrekking tot het meubelvak."

Na op medelijden verwekkende wijze verklaard te hebben, hoe hij er als het ware door het Bestuur toe overgehaald was, dezen winter eens een spreekbeurt waar te nemen, schetste spreker

op geestige wijze zijn vroegere opleiding in de beeldhouwkunst en het meubelvak. Al spoedig bleek de vooraf ingeroepen toegevendheid der hoorders totaal overbodig te zijn.

Een ruim overzicht werd gegeven van de behandeling van het beeldhouwwerk voor 20 à 25 jaren, en eenige staaltjes uit de practijk gaven een kostelijk inzicht van de ideeën van de beoefenaren uit dien tijd.

Onder meer werd besproken het z. g. opteekenen van meubels door beeldhouwers en als laatste arbeid aan een meubel het z. g. steekjes leggen; dit bestond, in het insnijden der nerven op de bladeren, waardoor het geheel eigenlijk pas zijn volle waarde verkreeg. Deze gewichtige arbeid werd dan ook uitsluitend door den patroon uitgevoerd, en maakte zulk een indruk op de werklieden, dat een geheele dag feestvieren er het onvermijdelijk gevolg van was; uit dien tijd dateert waarschijnlijk het verhaal, dat de beeldhouwers voor hun hamer den fleschvorm kozen. Na een algeheele beschouwing over de verschillende perioden, die het meubelvak sinds dien tijd doorliep, waarin het »in stijl werken" een groote rol ging spelen, uitte spreker den wensch, dat ook dit vak in den voorsitgang van de verschillende kunstvakken krachtig zou blijven deelen. Misschien is ook hierin iets te bereiken door de studie naar de natuur.

Wellicht zal ook hier, zonder een direct 19e-eeuwschen stijl te verkrijgen, toch een zeker cachet in het werk gelegd worden, dat steeds aan de eeuw der voorsitgang zal doen denken.

De quaestie van vaststellen van den arbeidsdag, waardoor aan werklieden meer tijd voor eigen ontwikkeling wordt gelaten, zal wellicht ook het hare hiertoe bijdragen.

Spreker besloot zijn beschouwingen met een opwekking tot de Vereeniging, door het uitschrijven van prijsvragen steeds krachtig mede te werken tot bereiking van dit doel.

Door den Penningmeester werd den leden het bezoek aan de a. s. Mei-vergadering sterk aanbevolen, daar deze vergadering als de laatste in het seizoen meer een gezellige bijeenkomst is; o. a. wordt dan het vaststellen eener kunstreis besproken, waarvoor dit jaar uit de kas wel iets beschikbaar zal zijn.

Onder hartelijke dankzegging aan den heer Den Hertog werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE.

Vergadering van Vrijdag 10 April 1891.

Naar aanleiding van het plan om het 50-jarig bestaan van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst niet onopgemerkt voorbij te laten gaan, werd het Bestuur van de Afdeeling opgedragen, een nader plan voor een feestelijke herdenking op te maken.

Als antwoord op de reeds meermalen voorgekomen vraag, waarom van de Commissie tot opmeten en in teekening brengen van oude bestaande gebouwen, enz. nooit iets in de bladen verscheen, was door het hoofdbestuur medegedeeld, dat verscheidene nog in de portefeuille aanwezige teekeningen door de wijze van uitvoering niet geschikt waren ter reproductie; bij eenige andere werd tekst verlangd. Ten stelligste werd verzekerd dat de vrees, als souden de teekeningen verloren zijn gegaan, ongegrond is.

Na eenige discussie over dit onderwerp, waarbij o. a. werd opgemerkt of het niet meer aanbeveling verdient de wijze van reproduceeren te wijzigen naar de behandeling der teekening dan wel de teekening volgens een bepaald recept te moeten uitvoeren ter wille der reproductie, werd besloten, dat het Bestuur nader naar deze zaak zal informeeren.

De heeren A. van Lith en C. J. van der Zijden werden als lid aangenomen. Alsnu was het woord aan den heer Labatto, die eenige mededeelingen deed over het reproduceeren door autographie van bouwkundige teekeningen. Exemplaren van aan zijn inrichting vervaardigde autographieen circuleerden daarbij.

Met eene kleine wijziging, werd het adres aan den Gemeenteraad, vergezeld van een proeve van een gewijzigde bouwverordening voor 's-Gravenhage, onder herhaalde dankzegging aan de Commissie goedgekeurd, en besloten aan ieder der leden een gedrukt exemplaar te zenden.

Na eenige bespreking werd de kunstreis overgelaten aan het Bestuur, dat dienaangaande een voorstel zal doen.

Voor de kunstbeschouwing was door den heer H. J. Mondt aangeboden »Architectur der Gegenwart".

Niets meer aan de orde zijnde, werd de laatste vergadering in dit seizoen gesloten.

AFDEELING ARNHEM.

Vergadering van 15 April 1891.

De Voorzitter opent de vergadering op de gebruikelijke wijze en verzoekt den Secretaris de notulen van de voorgaande vergadering te lezen, die daarna worden goedgekeurd.

Daarna komt in behandeling de op de vorige vergadering ingekomen brief van de heeren Bosch, Berghuis en Freem, welke aan de leden wordt voorgelezen. Uit naam der ondergeteekenaars wordt door den heer Bosch mededeeling gedaan van inlichtingen die aan een der ingenieurs van den Waterstaat, die meermalen lid der examen-commissie was, waren verstrekt, en die hoofdzakelijk hierop neerkwamen dat bij het examen voor opzichter van den Waterstaat niet van het programma werd afgeweken, dat dit examen allerminst waarborgen gaf voor voldoende bekendheid met de architectuur en dus het diploma voor opzichter van den Waterstaat geen recht gaf zich architect te noemen. Dat ook bij een eventueele keuze tusschen niet-gediplomeerde architecten (veronderstellende dat deze als architect goed bekend staan) en opzichters van den Waterstaat de keuze onvoorwaardelijk op de eersten zal vallen.

Het lid Portheine verkrijgt nu het woord en zegt dat de ingezonden brief op gematigder toon had geschreven kunnen worden; dat naar zijn oordeel in het stuk van de *Arnh. Courant* niets beleedigends is te vinden voor architecten of ingenieurs; maar integendeel de vergelijking in den brief van opzichters van den Waterstaat met onderbazen, voor de eersten beleedigend is. Spreker tracht daarna aan te toonen het verschil tusschen den bouwkundige en den architect-kunstenaar, en eindigt met eene weerlegging van den brief, op grond van eigen ondervinding.

De Secretaris deelt daarna de resultaten mede van informatiën, hem verstrekt door Jhr. Ortt, ingenieur van den Waterstaat en Secretaris der jongste Examen-commissie, die bericht dat hij niet uitvoerig kan zijn, maar dat streng gehouden wordt aan het programma. ZEd. had den raad gegeven eenige candidaten te interviewen, die dit jaar geexamineerd waren, en besloot met te verklaren dat hij niet gelooft dat er één opzichter van den Waterstaat is, die zich op grond van zijn diploma voor architect zal uitgeven. Het interviewen van een candidaat heeft ook bewezen dat geen enkele vraag over schoone bouwkunst is gedaan.

Na repliek van het lid Portheine, resumeerde de Voorzitter het duidelijk gebleken gevoelen van de Vergadering, dat op het volgende neerkwam:

De vergadering betreurt de krasse wijze, waarop de brief van genoemde heeren gesteld is, spreekt als hare meening uit dat het bedoelde stuk in de *Arnhemsche Courant* van 9 Maart j.l. als overdreven is te beschouwen en besluit verder de discussiën hierover te staken en geen weerlegging in de *Arnhemsche Courant* te plaatsen, waarmede zich ook de heeren inzenders van den brief vereenigen.

De Secretaris maakt hierna nog eene opmerking aangaande het verslag 1890—91, en wel over de geringe belangstelling van de leden in den afgeloopen winter; hij wil trachten in het vervolg meer opwekking en meer leven in de Afdeeling te brengen. Met goeden wil is veel te doen. Spreker wijst op de verschillende spreekbeurten, in andere afdeelingen gehouden, en hoopt dat het verslag van het volgend jaar zal aantoonen dat er meer ambitie onder de leden is gekomen.

Na een opgewekte en zeer humoristische discussie, hierover, wordt besloten dat op de begrooting van het volgend jaar een post voor een spreker zal worden gesteld en dat de Secretaris vóór de wintercampagne persoonlijk de leden zal ondervragen welk onderwerp door hen zal behandeld worden.

Tot afgevaardigde voor de a.s. Mei-vergadering wordt gekozen de Voorzitter en tot plaatsvervanger onze verdienstelijke Secretaris.

Voor de a.s. zomer-excursie wordt na stemming besloten, Veere en Middelburg te bezoeken en belast het lid Scheltema zich weder, evenals vorige jaren, eene korte schets aan de tochtgenooten te doen geworden als gids op den tocht.

Daarna wordt, hoewel het reeds vrij laat was geworden, het woord gegeven aan den heer Scheltema, die zijne zeer interessante en boeiende mededeeling over eene reis, die spreker had gemaakt, vervolgde. Helaas moet uw verslaggever eene beschrijving hiervan achterwege laten, daar hij om geldige redenen de vorige vergadering niet heeft bijgewoond, en dus slechts het slot der voordracht heeft gehoord, welke echter in haar geheel in het *Bouwkundig Weekblad* zal worden opgenomen. Een herhaald applaus was het bewijs dat de leden geheel instemden met de woorden van dank, door den Voorzitter gesproken.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De Minister van Waterstaat en de Directie der Hollandsche Spoorwegmaatschappij hebben besloten, door scheidslieden te doen beslissen in het tusschen hen gerezen geschil over de noodzakelijkheid van eenige werken aan spoorwegen in Noord-Holland, die het eigendom van den Staat zijn, maar door de H. IJ. S. M. geëxploiteerd worden. Tot scheidslieden zijn benoemd de heeren Van Kerkwijk, lid der Tweede Kamer; De Bordes, directeur van den Zuid-Oosterspoorweg en Van den Wall Bake, directeur der Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij. Eerstgenoemde heeft de benoeming niet aangenomen.

— Josef Israëls, Roelofs en Willy Martens zijn als »Sociétaires" van de Société Nationale des Beaux-Arts, die sinds verleden jaar hare jaarlijksche tentoonstellingen houdt op het

Champ de Mars te Parijs, door het lot aangewezen om deel uit te maken van de jury der tentoonstelling, die met 15 Mei a. s. geopend wordt.

— Eenige dames en heeren hierterstede hebben zich vereenigd om den kunstschilder David Blès, op zijn 70sten verjaardag in September a. s., een huldeblijk aan te bieden.

HEUMEN. Deze week had de plechtige onthulling plaats van het gedenkteeken, in de kerk opgericht ter nagedachtenis van de Graven Lodewijk en Hendrik van Nassau, den 14den April 1574 in den slag op de Mookerheide gesneuveld.

Het middenbeeld is de allegorie der geschiedenis, de fier omhoog ziende maagd, met het omkranste, gelauwerde zwaard aan de zijde en met de schrijfstift de geschiedenis van Graaf Lodewijk en Hendrik van Nassau vereeuwigende.

Nevens deze allegorie der geschiedenis zijn de beelden geplaatst van Moed en Trouw. Moed en trouw, door de graven Lodewijk en Hendrik van Nassau zooveer betoond bij het gevecht op de Mookerheide.

Boven het beeld der geschiedenis staat het wapen van Nassau, geflankeerd door twee leeuwen, symboliseerende onze helden.

Daarboven vertoont eene gekniclde vrouwefiguur op een breed lint ons de bekende woorden: *Pluistôt mort que vaincu, généreux sang de Nassau*, welk devies zich Lodewijk gekozen had.

Het geheel rust op een eenvoudig voetstuk met het eenvoudige opschrift: *Hulde en dankbare herinnering aan Graaf Lodewijk van Nassau en zijn broeder, Graaf Hendrik van Nassau, gesneuveld 14 April 1574, op de naburige Mookerheide, bij de verdediging van de vrijheid des Vaderlands.*

Het monument van den beeldhouwer F. H. Strackė te Haarlem is ontworpen in Renaissance-stijl (ook op advies van den beroemden architect baron Schmidt te Weenen, en vervaardigd van pierre de Caen en van marmer.

HEUSDEN. Den 14den dezer had de heer Barrevoets, opzichter bij de werken voor den Nieuwen Maasmond, het ongeluk van eene in beweging zijnde locomotief te vallen, waardoor hem beide beenen werden verbrijzeld. De ongelukkige is nog denzelfden avond overleden.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De commissie voor het oprichten van een gedenkteeken aan den dichter Jan van Beers, opent tusschen alle Belgische en Hollandsche kunstenaars eenen prijskamp tot het bekomen van een ontwerp.

Aan de kunstenaars wordt volle vrijheid gelaten in de keus van aard, vorm, afmeting en stof. De verwerkte stof zal moeten geschikt zijn om ongedekt den winter te doorstaan.

Het gedenkteeken zal opgericht worden op een grasplein in een stedelijk park of plantsoen van Antwerpen. De grondvesten tot gelijke hoogte met den bodem, zullen door de commissie bekostigd worden.

De mededingers zullen een ontwerp maken in pleister van een vierde der uitvoeringsgrootte. Door de commissie zal eene jury benoemd worden, bestaande uit twee harer leden, een lid van het schepencollege en vier kunstenaars: twee beeldhouwers, een bouwkundige en een schilder.

Het zal der commissie vrijstaan, bij onvoldoenden uitslag van een eersten prijskamp, een tweeden uit te schrijven tusschen de vervaardigers der verdienstelijkste ontwerpen, bij den eersten wedstrijd ingezonden.

Aan den vervaardiger van het best geoordeelde ontwerp zal de uitvoering van het gedenkteeken toevertrouwd worden, tegen den prijs van acht duizend francs, fondeeringswerken niet inbegrepen. De betaling zal geschieden in drie termijnen, naar het goeddunken eener onder-commissie van drie leden, door de commissie gekozen uit de jury, om toezicht te oefenen over de uitvoering van het werk.

De ontwerpen moeten ingezonden worden vóór den 1e Juli 1891 in eene der zalen van het gewezen academieklokaal in de Venusstraat, waar zij eenige dagen vóór en na de beoordeeling voor het publiek zullen tentoongesteld blijven. Zij moeten eene spreuk dragen, herhaald op den omslag van eenen gesloten brief, bevattende den naam en het adres des mededingers. Deze brief zal onder eenen tweeden omslag, met het opschrift *Prijskamp van Beers*, vóór 1 Juli 1891 aan het secretariaat, Torfstraat 24, gezonden worden.

De bekroonde kunstenaar zal een model maken op de grootte van uitvoering, in zooverre dit noodig wordt geoordeeld door de commissie van toezicht; deze zal het dienen goed te keuren vooraleer hij zijn werk begint uit te voeren.

Het gedenkteeken moet voltooid en geplaatst zijn vóór den 31 Mei 1892. Voor elken dag der vertraging zal eene boete van 100 fr. verbeurd worden.

De kosten der plaatsing van het monument zullen door den kunstenaar gedragen worden.

CORRESPONDENTIE.

Het vervolg van het artikel »Oude en nieuwe kunst," moet ditmaal wegens plaatsgebrek terzijde gelegd worden.

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië is een tweejarig verlof naar Europa, wegens ziekte, verleend aan den architect 2e kl. A. Verburgh, en aan den opz. 3e kl. W. Wolters.

— Bij de Staatsspoorwegen op Java is benoemd tot opzichter 2e kl. de ambtenaar op non-activiteit J. A. Kempees, en uit zijne betrekking eervol ontslagen de tijdelijk onderopzichter 2e kl. L. J. van der Pol.

— Bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java zijn benoemd: tot opz. 1e kl., de opz. 2e kl. J. G. Berkholst; tot opz. 2e kl., de opz. 3e kl. A. J. Bourguignon.

— Door den directeur der burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië zijn *toegevoegd:* aan den chef der 3e waterstaatsafd., de opz. 1e kl. J. P. T. Rhemrev; aan den chef der werken en opnemingen aan de Solo-rivier, de ing. 3e kl. T. J. W. van Rossum; aan den chef der 1e waterstaatsafd.: de ben. adsp.-ing. S. C. P. van Musschenbroek, de opz. 1e kl E. Roelofsen en de opz. 2e kl. G. Rapp; *overgeplaatst:* van de res. Sumatra's Oostkust naar de res. Kedoe, de opz. 1e kl. H. Koot; van de res. Kedoe naar de res. Zuider- en Oosterafd. van Borneo, de opz. 1e kl. J. J. van Poelvoorde.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is J. Beukelman te Zuilen, met ingang van 1 Mei, benoemd tot opzichter 4e kl. van den rijkswaterstaat.

— Ter vervanging van den heer W. Springer is tot adsistent gemeente-architect te Amsterdam benoemd de heer H. Leguijt, thans bouwkundige 1e klasse bij de afdeeling P. W. aldaar.

— Tot hoofdleeraar bij de afdeeling IJzerbewerking der Ambachtsschool te Utrecht, voor welke betrekking zich niet minder dan 40 sollicitanten, meest van elders hadden aangemeld, is benoemd de heer J. B. G. van Leeuwen, werkzaam aan het Etablissement »Fijenoord" te Rotterdam.

ADVERTENTIEN.

AANBESTEDING.

Het Hoogheemraadschap van PUTTEN, zal op **Zaterdag den 25 April 1891**, des namiddags 3 ure, ten huize van den heer E. L. BAKKER te HEKELINGEN, **aanbesteden:**

Het aanbrengen eener verdediging aan den rechteroever van de rivier »Het Spui" over 340 Meters lengte, even boven het Nieuw-Beierlandsche veer, bestaande uit zink- pak- en beslagwerk, met leverantie en verwerken van 350 lasten basaltsteen.

Gedrukte bestekken zijn, zoolang de voorraad strekt, tegen betaling van *f* 0.35 per exemplaar, verkrijgbaar bij den Architect H. BEIJERS te PUTTERSHOEK van den 16 dezer af. Een bestek zal dan ook ter inzage liggen ter plaatse van aanbesteding te HEKELINGEN, in het veerhuis Nieuw-Beierland en in het café L. VAN DONGEN aan het Scheffersplein te DORDRECHT. Aanwijzing op den dag der besteding des voormiddags 11 ure.

GRUSONWERK,
Magdeburg—Buckau.
VERTEGENWOORDIGERS:
CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam — Amsterdam.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 5den Mei 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 539.

Het wijzigen en uitbreiden van het hoofdgebouw met daarmede in verband staande werken, op het station HARDEGARIJP.
Begrooting *f* 3300.—

De besteding geschiedt volgens § 68 van het bestek.

Het bestek ligt van den 16den April 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te GRONINGEN en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 28 April 1891, ten 8 uur, des voormiddags.

UTRECHT, den 14 April 1891.

JOHN KING, Limited-Liverpool.
INGENIEURS-FABRIKANTEN
van **CENTRALE VERWARMINGS-INRICHT.** met Stoom en Heetwater onder hoogen en lagen druk.
Talrijke referentiën in *Holland, België* en *Engeland.* **Inlichtingen, Plannen** en **Begrootingen** verstrekt gratis de vertegenwoordiger
J. W. VAN ES, 19 Oostvestplein, *Rotterdam.*

HAARLEMMERMEERPOLDER.

DIJKGRAAF EN HEEMRADEN VAN DEN *HAARLEMMERMEERPOLDER* zullen op **Maandag 27 April 1891**, des namiddags ten 2 ure, ter Secretarie des Polders aan den Jansweg te HAARLEM, in het openbaar bij enkele inschrijving **aanbesteden:**

Het vervangen door gemetselde gewelfbruggen, van de vier volgende houten bruggen:
N°. 3. in den Spaarnwouderweg over den Spieringtocht
N°. 6. in den Spaarnwouderweg over den tocht langs den IJweg.
N°. 24. in den Aalsmeerderweg over den Vijfhuizertocht.
N°. 41. in den Bennebroekerweg over den Nieuwerkerkertocht.

Bestekken zijn op franco aanvragen gratis verkrijgbaar ter Secretarie des Polders en liggen op de gebruikelijke plaatsen ter lezing.

Inlichtingen zijn te verkrijgen bij den Ingenieur des polders te HAARLEM en bij de betrokken opzichters in den Polder.

HAARLEM, 13 April 1891.

Dijkgraaf en Heemraden voornoemd:
J. W. M. VAN DE POLL, *Dijkgraaf.*
G. C. EVERWIJN LANGE, *Secretaris*

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 27 April 1891**, des namiddags ten twee ure, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden **aanbesteed:**

Volgens Bestek N°. 481.

de levering van gegoten ijzer ten behoeve der Werkplaatsen te Haarlem gedurende 1 Mei 1891 tot ult. April 1892, in 5 perceelen.

Het bestek is ad *f* 0.50 verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau Tractie en Materieel, Kamer N°. 191, in voornoemd gebouw.

Inlichtingen worden van 20 tot 23 April 1891 verstrekt door den Ingenieur der Werkplaatsen te HAARLEM, waar ook de modellen en de aard van het gietwerk in oogenschouw kunnen genomen worden.

DE ADMINISTRATEUR.

Aanbesteding.

Op **Zaterdag 25 April**, des voormiddags te elf uur, zal in Café Neuf nabij de Houtpoort te HAARLEM namens den Weledelen heer J. E. M. STROOBANTS, door den architect J. WOLBERS worden **aanbesteed:**

Het maken van drie woonhuizen op een terrein, gelegen aan den hoek van de Nieuwe gracht en de Kinderhuisvest te Haarlem.

Aanwijs op het terrein op Woensdag 22 April, des morgens te half elf ure.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage in bovengenoemd koffiehuis en zijn te verkrijgen tegen betaling van *f* 1.50 bij de boekdrukkersfirma RUIGROK en C°., Klein Heiligland N°. 8, te HAARLEM.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** aan
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Hoefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

DE LINT & C°.
Oostzeedijk 248, Rotterdam
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** en **ZWEEDSCH GRANIET.**

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN,** Bouwstraat 25, *Utrecht.*

Carbolineum
„Neptun"
Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswurm. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**
A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz., uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Prinsengracht 468, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn.*

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
ZERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880.
Gouden Medaille Amsterdam 1883.
Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren, Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

JAN HAMER & Cº.
Marnixstraat 402
MSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT

Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)

Vraag prijzen en referenties.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-Ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.
FABRIKANT IN
Marmer-Mosaïk. Granito en Cementbeton.
Houten Parket-, Caoutchouc- Asphalt- en Antielaeolithvloeren.
Eenig Concessionair en Uitvoerder voor Nederland
VAN
vuurvaste, vrijdragende Plafonds, Wanden en Gewelven voor elke belasting.
Ventilatie-Kanalen, Omhulsel van IJzerconstructies, Complete Silos en Kaden, enz. Systeem RABITZ.

Gebogen Zinkbassins, Waterreservoirs en Leidingen, Trappen, Complete Gebouwen, enz. Systeem MONIER.
Duurzaam Wandbekleedsel, zoo hard als steen, van Polychroom-Cement.
Onverslijtbare Caoutchouc-Rijwegen en Vloeren, Uitvoering van Isoleeringen, Caoutchoucdaken en Asphaltwerken.

FRED. STIELTJES & Cº.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, W. PATON WALSH

Alle soorten van **DRUKWERK** voor Handel en Nijverheid worden tot *concurreerende prijzen* met de vereischte stiptheid en netheid geleverd door de Stoomdrukkerij van
G. W. van der Wiel & Cº.,
ARNHEM.
Uitgebreid materieel — Nieuwste machines.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Cº., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.S.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ºn-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wat, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIËN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plant, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 953e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag 29 April a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Ballotage van den heer J. G. F. Wiggers, voorgesteld door de heeren Karel Meijer en Paul J. de Jongh, als gewoon lid.

c. Uitreiking der bekroningen voor de in 1890 door het Genootschap uitgeschreven prijsvragen.

d. Bespreking van de in 1891 te houden excursie.

e. Verkiezing van een redacteur in plaats van den heer H. G. Jansen, die als zoodanig heeft bedankt. Het Bestuur stelt als candidaten de heeren G. A. Zeeman en W. C. Bauer.

f. Kunstbeschouwing, te geven door den heer Jan Springer.

2e. Als vervaardigers der bekroonde ontwerpen van de in 1890 uitgeschreven prijsvragen hebben zich bekend gemaakt:

van het *motto Museion* (tentoonstellingsgebouw voor schoone kunsten) de heer C. N. van Goor, te Rotterdam;

van het *motto Skelet* (crematorium) de heer Jan Stuijt, te Amsterdam;

van het *motto driehoek en hamer* (gesmeed-ijzeren uithangteeken voor eene kunstsmederij) de heer K. M. Kuijk, te Amsterdam;

van het *motto Trophée* (café-concert), bekroond met den 1en prijs, de heer Jan Stuijt, te Amsterdam;

van het *motto Entr'Acte* (café-concert), bekroond met den 2en prijs, de heer Paul. J. de Jongh, te Amsterdam.

Den ontwerpers van de motto's *Kos*, (synagoge) *Pais* en *Vree*, *Mars* en *Granaat* (hoofdingang voor eene kazerne) wordt beleefd verzocht den 1e-Secretaris ten spoedigste machtiging te verleenen tot het openen hunner naambrieven.

3e. In het Genootschapslokaal zijn geëxposeerd de ingekomen antwoorden op de in 1890 uitgeschreven prijsvragen.

4e. In het Genootschapslokaal is tentoongesteld eene collectie photographieën van Fransche Gothiek en Moorsche bouwkunst, voor dit doel welwillend door den heer W. C. Bauer afgestaan.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

OUDE EN NIEUWE KUNST.

(*Vervolg van bladz.* 124.)

Wij komen nu tot de behandeling der vijftiende- en zestiende-eeuwsche kerken, die meestal, wat grootschheid van aanleg en rijkdom van uitvoering aangaat, de veertiende-eeuwsche nog overtreffen. Karakteristiek voor het laatst der vijftiende en het begin der zestiende eeuw zijn de banden van witte steen, die in de muurwerken van gebakken steen aanwezig zijn.

Onder de grootste bouwwerken, die de Gothiek gedurende de vijftiende eeuw in ons vaderland tot stand bracht, behoort de St.-Bavokerk te Haarlem. Het koor werd in de laatste jaren der veertiende eeuw opgetrokken en was omstreeks 1400 voltooid; van 1445 tot 1447 werd het transept gebouwd en in 1472 maakte men een aanvang met de westelijke deelen der kerk, die in het begin der zestiende eeuw voleindigd waren. De kerk is een basilick met kooromgang; in den plattegrond merkt men de buitengewone ontwikkeling van het koor op, dat nog langer is dan de westbeuk der kerk. Ook de buitengewone breedte van den middenbeuk, die grooter is dan bij de meeste buitenlandsche kathedralen, valt in het oog. Het kan dan ook geen verwondering wekken, dat het kerk-interieur een bijzonder grootschen indruk maakt. De zuilen der kerk zijn buitengewoon zwaar, daar de bouwmeesters het voornemen hadden, het geheele gebouw van steenen gewelven te voorzien. Slechts in de zijbeuken en boven het kruis zijn deze gewelven tot stand gekomen; in den middenbeuk zijn van 1532 tot 1538 fraaie houten stergewelven aangebracht. Boven het kruis werd van 1515 tot 1520 een houten toren, in rijke laat-Gothische vormen ontworpen en met een tulpvormige kroon bedekt, geplaatst; deze toren is geheel met lood bekleed.

Hoewel de St.-Laurenskerk te Alkmaar geringere afmetingen heeft dan het vorig gebouw, zoo is toch ook hier, dank zij de goedgekozen verhoudingen, de

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

TECHNISCHE SCHOOL DELFT

indruk van het interieur uitmuntend. In de laatste jaren der vijftiende eeuw opgetrokken, heeft deze kerk rijke flamboyantvormen, welke vooral de vensters en portalen tot sieraad strekken. Het koor bezit een omgang, en de hooge middenbeuk is van lagere zijbeuken voorzien, terwijl ook een transept aanwezig is. Naast de zijbeuken ziet men kapellen. Voorheen bezat dit gebouw een hoogen toren, die echter ingestort is. Thans is slechts een kleine spits boven het kruis aanwezig.

Door een bijzonder rijken aanleg munt de St.-Catharina- of Nieuwe kerk te Amsterdam uit. Men ziet hier, wat bij Nederlandsche kerken zeldzaam is, den volledigen Franschen kathedraal-plattegrond. Het koor heeft een omgang, vijf veelhoekige kapellen, en bestaat uit vijf beuken. De kruisbeuk is niet van zijbeuken voorzien. Het schip heeft gedeeltelijk vijf, gedeeltelijk drie beuken. De kerk is in het begin der 15e eeuw gesticht, doch niet vóór 1550 voltooid geweest, daar het noordelijk transept reeds Renaissance-vormen vertoont. De pijlers tusschen de beuken zijn geprofileerd en van bladkapiteelen voorzien. Steenen gewelven ziet men slechts in de zijbeuken, het koor met omgang en de kapellen; overigens zijn houten gewelven aanwezig.

De venstertraceeringen, die rijke flamboyantvormen vertoonen, zijn nog bewaard; de beide gevels van het transept zijn met ornement versierd. Dat aan den zuidelijken gevel heeft laat-Gothische vormen, dat aan den noordelijken gevel spreekt de taal der Renaissance. Aan de zuidzijde bestaat het gebouw voor een groot deel uit gehouwen steen, thans grootendeels door een ter onzaliger ure aangebrachte bepleistering aan het oog onttrokken. De noordzijde is uit gebakken steen, door bergsteen afgewisseld, opgetrokken. Vele smakelooze aanbouwsels ontsieren de kerk. De noordelijke kruisbeuk, die vóór 1536 voltooid moet zijn, is een der eerste voortbrengselen der Nederlandsche Renaissance. Wel is de Gothische constructiewijze nog geheel gevolgd en hebben de vensters nog spitsbogen, doch de steunbeeren zijn met composietzuilen versierd, terwijl ook de overige details van ijverige studiën der klassieken blijk geven, vooral ook de pilasters en kroonlijsten van het tegen het transept aan de oostzijde aangebouwd traptorentje.

De overige Noord-Hollandsche kerken zijn veel eenvoudiger dan de drie, die reeds behandeld werden. De St.-Gommarus- of Westerkerk te Enkhuizen, bekend door het heerlijke koorhek, dat zich daarin bevindt, heeft drie beuken van gelijke hoogte, die door zeer slanke zuilen van elkander gescheiden worden en houten gewelven hebben. Merkwaardig is de koorsluiting van dit in 1417 begonnen gebouw; de middenbeuk toch eindigt recht, terwijl de zijbeuken onder een hoek van 45° daartegen aansluiten. Het gebouw is, in hoofdzaak, van gebakken steen en heeft geen toren, doch een houten klokhuis. De St.-Pancras- of Zuiderkerk te Enkhuizen vertoont den zeldzamen aanleg van twee evenhooge beuken, door zuilen gescheiden, met houten gewelven gedekt en ieder aan de oostzijde in een koornis eindigend. Deze kerk is de eenige in Noord-Holland, die een geheel voltooide middeleeuwschen toren bezit. Het vierkante benedendeel van dien toren is van gebakken en gehouwen steen, en heeft flamboyant-ornement; omstreeks 1500 moet dit voltooid geweest zijn. In de zestiende eeuw werd de achtkante houten spits daarop geplaatst, en het geheel in 1533 door een tulpvormige bekroning afgesloten. De kroniekschrijver vermeldt hieromtrent het navolgende, dat ons een helder inzicht geeft van de wijze, waarop in de middeleeuwen, en ook in de zestiende eeuw nog, de vroomheid zich uitte. De kroniek zegt: „In het jaar 1531 reisde heer Simon Blaeuhulk, pastoor van St.-Pancraskercke, naer Jerusalem, om het graf des Heeren te bezoeken. Hij hadt zijn meeste middelen, om het hout van de spitse van den toorn van Sint Pancras-kercke met loodt te bekleeden, in den jaere 1526 te kost geleidt, en verkocht, als hij de reise naar Palestijne zou aengaen, seeker hof, voor drie hondert gulden, onder voorwaerde, dat de kooper niets sou betaelen, tenware hij sijne reise voltrock en levendig thuis keerde. 't Geen niet geschiedde, want in 't wederkeeren van Jerusalem stierf hij tot Venetië in 't volgende jaer 1532. Ook wierdt hij aldaar ter aerden gebracht en op sijn graf gehouwen, nevens zijn wapen of merk: Hier leit begraven Simon Blaeuhulk van Enkhuisen. Op sijn doodtbedde begeerde hij bij uiterste wille, dat men den appel van de spitse van den toorn der Sint Pancraskerke, die eerst doorluchtig was, met koper sou overtrekken en dicht maken; en daartoe gebruiken sekre penningen, die hem van 't bisdom van Uitrecht quamen. Tot dien einde wilde hij, dat sijne vrienden op sekren dag, bij hem genoemt, naer Uitrecht souden reisen om dat geldt in te vorderen. 't Geen zij deden met zeer grooten ijver, want hoewel het weder op den gemelden dagh zeer ongestuimig en bijna niet reisbaer was, nochtans togen zij ter selver tijdt te voet naer Uitrecht en bezorgden 't geen er vereischt wierdt tot voldoening van zijn uijterste wille. Ook lieten ze korts daerna den appel der spitse volgens sijn begeerte beslaen."

Na deze uitweiding, waaruit duidelijk blijkt, hoe groot de offervaardigheid der geloovigen in die dagen was, keeren wij tot de Noord-Hollandsche kerken der vijftiende eeuw terug. Hoorn placht er drie te bezitten, doch daar de St.-Cyriacuskerk in 1838 een prooi der vlammen werd, is dit getal tot twee teruggebracht. De St.-Maria- of Noorderkerk werd in 1426 gesticht; zij heeft een polygoon gesloten koor, een kruisbeuk en drie westelijke beuken van gelijke hoogte. De plattegrond dezer kerk doet zien, hoe weinig den middeleeuwschen bouwmeesters aan regelmaat gelegen was. De westelijke gevel toch, die zich naar de rooilijn der straat moest voegen, staat niet alleen scheef, maar ook in een bocht vóór de kerk. In hoofdzaak bestaat de kerk uit gebakken steen; slechts aan den westelijken gevel die, naar den stijl te oordeelen, omstreeks 1500 gebouwd moet zijn, is gehouwen steen voor banden en omlijstingen gebruikt. De tegenwoordige Oosterkerk werd omstreeks 1450 als St.-Anthonius-kapel gebouwd. De plattegrond heeft den vorm van een kruis, met polygoon koor aan de oostzijde. De westelijke gevel en de toren zijn scheppingen der Renaissance uit het begin der 17e eeuw.

Drie beuken van gelijke hoogte vindt men bij de St.-Nicolaaskerk te Edam en de St.-Nicolaaskerk te Monnikendam, die beiden van gebakken steen met toepassing van gehouwen steen zijn opgehaald. De eerste kerk heeft, aan de zuidzijde, een zeer fraai portaal van omstreeks 1500, de tweede bezit een rijkversierden toren, wiens eenvoudige spits zeker niet in de bedoeling van den oorspronkelijken bouwmeester zal gelegen hebben.

Wij zullen onze beschouwingen over de kunst van het verledene thans besluiten met eenige opmerkingen omtrent de vijftiende-eeuwsche kerken van Zuid-Holland. Van 1412 tot 1472 is de St.-Laurenskerk te Rotterdam gebouwd, die ongeveer denzelfden plattegrond als de Lieve-Vrouwekerk te Dordrecht vertoont, doch de kapellen om den kooromgang mist. Ook dit gebouw bestaat uit gebakken steen, met groefsteen voor lijstwerken, versierselen enz. Indien de toren voltooid ware, zou hij zeker onder de fraaiste van ons land gerekend mogen worden; het gedeelte dat nog thans in wezen is, heeft rijke flamboyant-versieringen. De spits, die er in het begin der zeventiende eeuw op werd geplaatst, is reeds sedert lang afgebroken.

Ook de Delftsche kerken dragen, in hoofdzaak, een vijftiende-eeuwsch karakter. Wel werd met de St.-Hippolytus of Oude Kerk reeds in 1240 een begin gemaakt, doch door den bouw van een noordelijk transept werd aan de kerk, in den lateren tijd der Gothiek, een geheel ander karakter gegeven. De toren is niet slechts vermaard om zijn hellenden stand, doch is ook een der zeldzame torens van ons vaderland, die een steenen spits bezitten. Voor zooveel ons bekend is, komen alleen bij enkele Noord-Hollandsche dorpskerken en bij de St.-Bonifaciuskerk te Medemblik dergelijke steenen spitsen voor. De Nieuwe- of St.-Ursulakerk te Delft, bekend als de laatste rustplaats van zooveel vorsten uit het Oranjehuis, is in 1412 begonnen. Zij is een basiliek met kruisbeuk, polygoon gesloten koor en kooromgang. De houten gewelven van den middenbeuk zijn ten deele van een zeer smakelooze herstelling afkomstig. De toren is wellicht de fraaiste van Holland en kan, wat elegant silhouet en rijkdom van versiering aangaat, met de beste torens van het Sticht wedijveren.

Drie beuken van gelijke hoogte vertoont het westelijk deel der St.-Jacobskerk te 's-Gravenhage, dat in de eerste jaren der vijftiende eeuw gebouwd werd. Later werd daaraan een koor met omgang gemaakt, dat als basiliek werd aangelegd. Een kruisbeuk werd niet gebouwd. De toren aan de westzijde is zeskant en thans van een weinig fraaie spits van gegoten ijzer voorzien. Uit den laatsten tijd der Gothiek afkomstig is de St.-Janskerk te Gouda, bekend door haar geschilderde vensters. Zij heeft vijf beuken, een koor met omgang, kruisbeuk en een toren aan de westzijde, door een Renaissance-spits bekroond.

Hiermede nemen wij van de Nederlandsche kerken der middeleeuwen afscheid. Hoe gaarne wij ook nog die van Friesland, Noord-Brabant, Gelderland en Limburg behandeld zouden hebben en hoe aangenaam het ons ook geweest zou zijn, omtrent den kerkbouw der provinciën die wij daareven bespraken, uitvoeriger mededeelingen te doen, wij moeten ons beperken, om niet al te veel van de aandacht van den lezer vergen. Wij hopen echter de overtuiging gevestigd te hebben, dat voor hem, die er zich eenmaal toe zetten zal eene geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst te schrijven, een ruim veld openligt.

Wij zullen thans nog een en ander over kunst mededeelen.

Welk een afstand ligt er tusschen de vrome kerkbouwers der middeleeuwen en de hedendaagsche architecten! Welk een verschil tusschen de Nederlanders van toen en van nu. Toen oorlogen tusschen afzonderlijke graafschappen, bisdommen en hertogdommen, die thans als provinciën van eenzelfde koninkrijk der Nederlanden onder één schepter vereenigd zijn; toen dagvaarten, waarop beden werden uitgeschreven, die nolens volens voldaan werden, thans twee kamers, die drie maanden over een begrooting praten; toen Schieringers en Vetkoopers, Heekerens en Bronkhorsten, Hoekschen en Kabeljauwschen, Lichtenbergers en Lokhorsten, die elkander te vuur en te zwaard bestreden, thans rechter- en linkerzijde die elkander met het zwaard des geestes te lijf gaan; toen bouwmeesters en bouwpatroons die „ter eere Gods en tot heil van hun ziel" weidsche bedehuizen stichtten, thans de bouwkunst hoofdzakelijk in dienst der reclame. Men zal het dus met ons eens zijn, dat er in een eeuw of wat nog al het een en ander gewijzigd is. Ontegenzeglijk staan wij wat verstandsontwikkeling aangaat heel wat hooger dan onze middeleeuwsche voorvaderen; de jongste gymnasiast van thans weet meer dan menig geleerde van toen. In één opzicht waren de middeleeuwers en ook de mannen der zestiende en zeventiende eeuw ons echter vooruit. Zij stonden wel in algemeene kennis bij ons achter, doch zij hadden die onbevangenheid, die naieveteit, welke de eerste vereischten voor een werkelijk scheppend kunstenaar zijn, die wij thans zoo gaarne zouden bezitten, en die toch voor ons voorgoed verloren zijn gegaan. Wij hebben zooveel en zoo velerlei gehoord, gezien en gelezen, dat het voor ons schier onmogelijk wordt, onszelven te zijn. Reeds ziet men schrijvers en schilders de meest wanhopige pogingen doen, om iets „nie dagewesenes" voort te brengen: het „naturalisme" is daar de vrucht van. Wat zal men echter beginnen als dit naturalisme ook al weder „vieux jeu" is? Natuurlijker dan de natuur kan men toch moeilijk worden, zoodat dan, vermoedelijk, wel op de eene of andere andere wijze een terugkeer tot het oude, het zoogenaamd „conventioneele" zal moeten plaats vinden. Men moet hieruit in het minst niet opmaken, dat wij een afkeer van het naturalisme zouden hebben. Er zijn echter naturalisten en naturalisten — den talentvollen onder hen brengen wij onze hulde, al kunnen wij ons ook niet altijd met al wat zij schrijven of schilderen vereenigen, doch wij minachten die quasi-kunstenaars, die, zonder innerlijken drang, het naturalistisch stokpaardje alleen bestijgen — omdat het nu eenmaal mode is. Mede uit zucht om wat nieuws te leveren, leggen sommige onzer hedendaagsche dichters ons verzen voor zonder zin of slot, terwijl zij ons wellicht in stilte uitlachen om de vergeefsche pogingen die wij doen om hunne pennevruchten te ontcijferen.

Het naturalisme kan onze kunst, de bouwkunst, een zuiver conventioneele kunst, echter niet helpen. Uit de natuur kan de hedendaagsche bouwmeester zijn bezieling niet putten. Uit zijn eigen brein moet hij scheppen, zoo goed als zijne voorgangers. Of gelooft men nog aan het zoo vaak opgedischt praatje, dat de eerste meester, die een Gothische kathedraal bouwde, daartoe door het zien van een bosch geïnspireerd werd, of aan het niet minder romantisch verhaal, dat het ontstaan van het Korinthisch kapiteel aan een mandje, dat, op het graf van een jong meisje staande, door een acanthusplant werd omgroeid, te danken was? Wij weten allen wel beter. Als ge u aan het ontwerpen zet, gaat gij niet eerst een wandeling maken, hoeveel oog voor het schoon der natuur gij overigens hebben moogt, doch gij gaat naar uw welgevulde boekenkast, waarin zich afbeeldingen van gebouwen uit alle landen, in alle stijlen bevinden en doet daaruit een keuze. Zijt gij erg gemakzuchtig uitgevallen, dan teekent gij den eerste den besten gevel, die u voor uw doel geschikt voorkomt, met inachtneming der wijzigingen, die uw bijzonder geval vereischten, eenvoudig na en . . . le tour est fait. Zijt gij daarentegen meer een zoeker, dan neemt gij hier een motief, daar een motief, en tracht die motieven op zoo smaakvolle wijze als u mogelijk is, tot een geheel te vereenigen. Zelfs in het gunstigste geval zal het niet in u opkomen, het scheppen van een nieuwen stijl te beproeven; gij voelt bij intuïtie dat dit onmogelijk is.

Andere eeuwen dachten daar anders over. Het zou geen achttiende-eeuwsch bouwmeester in de gedachte zijn gekomen, zich een verzameling van afbeeldingen van bouwwerken uit de zeventiende of eenige andere eeuw aan te schaffen. Wellicht kocht hij eenige prentwerken zijner tijdgenooten, doch met die zijner voorgangers hield hij zich niet op. Evenmin keurde een vijftiende-eeuwsch architect de bouwwerken van de veertiende of dertiende eeuw veel aandacht waardig. Zelfs als hij gebouwen uit vroegeren tijd vervolgen of

afmaken moest, sprak hij met de meeste vrijmoedigheid zijn eigen taal, en gaf hij zich geen de minste moeite om zich in de denkwijze van het voorgeslacht in te werken. Niemand verlangde ook toen wat anders; iedereen vond het zoo natuurlijk dat men in den stijl van zijn eigen tijd bouwde, dat het geen enkel bouwpatroon in het hoofd zou zijn gekomen om een gebouw in den een of anderen ouden stijl te bestellen. Men zal ons wellicht tegemoetvoeren, dat dan toch de verschillende stijlvormen, die wij gewoon zijn onder den gemeenschappelijken naam van Renaissance aan te duiden, navolgingen van iets wat reeds bestaan had, zijn. Wij mogen dit echter niet toegeven; de mannen, die in de vijftiende- en zestiende eeuw den nieuwen stijl het aanzien schonken, verkeerden wel in den waan, dat zij gebouwen stichtten, op die der Romeinen gelijkend, doch zij dwaalden. De betrekkelijk geringe overblijfselen van de kunst der Ouden konden niet anders dan motieven bieden, die ieder, zelfstandig scheppend, gebruikte zoo goed hij kon. Wetenschappelijke onderzoekingen in den zin, dien wij thans daaraan hechten, werden niet gedaan. Eerst veel later, nadat de opgravingen te Pompeji en Herculanum zulke belangrijke bijzonderheden omtrent het antieke leven aan het licht hadden gebracht, kon daarvan sprake zijn.

Dank zij dit wetenschappelijk onderzoek zijn wij thans veel beter op de hoogte van de bouwkunst der Romeinen dan de meesters der Renaissance. Helpt ons dit echter veel? Zouden wij niet gaarne alle hedendaagsche kunstgeleerden, die telkens nieuwe ontdekkingen doen en die precies weten te zeggen, hoeveel slaapmutsen Rembrandt bezat, waarom de Nederlandsche Renaissance in Nederland ontstond of wat de eigenlijke beteekenis is van het tweede deel van Goethe's Faust, naar een eiland ergens bij Vuurland zien vertrekken, om nooit weerom te komen, als wij daardoor weer wat frischheid, wat onbevangenheid, wat scheppingskracht konden verkrijgen?

Wetenschap en kunst gaan nu eenmaal niet samen; als de zon opkomt, gaat de maan onder, of, als deze soms op den vollen dag aan den hemel staat, is zij zoo bleek, dat men haar nauwlijks ziet. Nu is het juist een ongeluk voor onze kunst, de bouwkunst, althans zooals zij tegenwoordig wordt opgevat, dat zij, of zij wil of niet, de wetenschap bij zich aan huis moet nemen, en dus met hare grootste vijandin onder een dak moet wonen.

Onze wetenschappelijke tijd tracht alles te verklaren — niet slechts Goethe's tweede deel van Faust of het ontstaan van de hondsdolheid — hij speurt ook de beginselen na, waarvan de bouwmeesters van alle tijden vóór de onze bij het scheppen hunner bouwwerken moeten zijn uitgegaan. Wij zouden het gezicht van een eenvoudig, doch kunstvol middeleeuwsch bouwmeester wel eens willen zien, indien hij nogmaals onder ons verschijnen kon, en wij legden hem Viollet-le-Duc's Dictionnaire Raisonnée voor. Zijn stemming zou ongeveer gelijk zijn aan die van Molière's Bourgeois Gentilhomme, toen le maitre de philosophie hem onderricht had en hij uitriep „Par ma foi, il y a plus de quarante ans que je dis de la prose sans que j'en susse rien." En Iktinos of Kallikrates zou het niet anders gaan, konden zij Bötticher's Tektonik der Hellenen lezen.

De wetenschap plaagde onze voorgangers veel minder dan ons, die het geluk hebben, in de ijzeren eeuw te leven. Het is dan ook niet te verwonderen, dat wij het trots alle inspanning, niet tot een negentiendeeeuwschen stijl hebben kunnen brengen; de rust, de kalmte, de onbevangenheid, die daartoe noodig zouden zijn, behooren in onzen tijd van couranten, photographieën, spoorwegen, telephonen, examens en zenuwen niet meer thuis, en wij achten het niet waarschijnlijk, dat ook de twintigste eeuw, waarnaar men zoo verlangend uitziet, ons die brengen zal. Niet aan de kunst, die zich altijd tot de artistocratie heeft aangetrokken gevoeld, zal de toekomst zijn, doch aan de wetenschap, die met de alles nivelleerende democratie, wier opkomst wij thans beleven, uitmuntend samen kan gaan.

Onze onmacht om zelf wat te kunnen scheppen, heeft tot noodzakelijk gevolg dat wij met benijdende bewondering opzien tot datgeen, wat het voorgeslacht ons heeft nagelaten, en er met angstige zorg voor waken, dat dit niet verloren ga. Wij maken zooveel studie van de bouwkunst van het verleden, dat wij meenen, ook best onze krachten te kunnen beproeven aan het „restaureeren" van oude bouwwerken. Dit „restaureeren" was vroeger onbekend; men herstelde toen eenvoudig een gebouw als het reparatie noodig had, maar onderwierp het niet aan het tegenwoordig zoo geliefkoosd restauratieproces.

Gij hebt wel eens een gerestaureerd gebouw gezien. Deed het u niet weemoedig aan, als gij dat bouwwerk met zijn door de eeuwen gebruinde gebakken steenen, met zijn goudkleurige bergsteen, half met mos begroeid, zaagt verdwijnen achter steigers, waarop tal van met fantastische hoeden versierde en Limburgsch of Luikerwaalsch koeterende witjassen aan het hakken en bikken gingen, juist zoolang tot het gebouw zeer nieuw en „stijlvol", maar tegelijkertijd ook naar en koud voor den dag kwam? Waar bleef de patina der eeuwen, die aan het gebouw zulk een eerwaardig karakter gaf? Zij is verdwenen en eerst onze achterkleinkinderen zullen haar wellicht weer aanschouwen.

(Wordt vervolgd.)

ZAKWATERPAS-INSTRUMENT.

Gaarne vestigen wij met een enkel woord de aandacht der bouwkundigen op een zeer beknopt zakwaterpas-instrument, dat allerdoelmatigst is, en beknoptheid van afmetingen aan billijkheid in prijs vereenigt. Dit instrument wordt in nevenstaande figuren op ongeveer de halve grootte in opstand en in étui voorgesteld, laat zich gemakkelijk in den zak meenemen en weegt geheel compleet een half kilogram.

Dit instrumentje wordt uit den aard der zaak meer speciaal gebruikt voor het waterpassen van terreinen van niet te groote uitgebreidheid en voorziet in eene werkelijke behoefte, daar tal van bouwkundigen tegen de kosten van een groot instrument opzien en het meerendeel hunner opnemingen met het zakwaterpas-instrument zeer goed verricht kunnen worden.

De kijker wordt geplaatst op een kogelscharnier, waaraan zich ter onderzijde een houtschroef bevindt, zoodat het instrument gemakkelijk op iederen stok of drievoet kan geplaatst worden. De kruisdraad komt te voorschijn, als het voorste dunne oculairbuisje iets in- of uitgeschoven wordt en door den kijker van vijfvoudige vergrooting worden tegelijkertijd de libel, de kruisdraad en het voorwerp (de baak) waargenomen. De instelling van het waterpas geschiedt met de schroef bij het objectief; wanneer de luchtbel zich dan in den kijker vergroot en te midden van de ronde opening vertoont, is de vizierlijn waterpas. Het verdient aanbeveling het oog dicht bij het oculair en op duistere plaatsen een stuk wit papier onder de libel te houden.

Bij een afstand van meer dan 20 meter wordt de buis, waaraan de libel zit, tot aan den kring uitgetrokken en vervolgens de kijker zóó ingesteld, dat de baak duidelijk zichtbaar is.

Deze waterpasstelling wordt telkenmale, bij verplaatsing of bij omdraaiing van het instrument, herhaald.

Met behulp van een zeer eenvoudig toestelletje, dat met een klemschroef om den stalen hals van de konische as bevestigd wordt, kunnen rechte hoeken worden uitgezet; de draaibare kijker kan slechts een kwartslag in de rondte doen en slaat tegen een paar stiftjes aan, waardoor een hoek van 90° is uitgezet. Laatstgenoemd toestelletje is niet op de figuren afgebeeld, maar kan gemakkelijk in hetzelfde étui geborgen worden.

Het zakwaterpas-instrument wordt door de firma Becker & Buddingh te Arnhem geleverd; de kijker alleen kost *f* 23.50, waarbij te voegen het rondselwerk voor het instellen van den kijker ad *f* 4.50 en de inrichting voor het uitzetten van rechte hoeken ad *f* 2, makende te zamen voor het compleete instrument in étui dertig gulden.

Na ontvangst van dit bedrag volgt de toezending franco door geheel Nederland of, met *f* 3 verhooging, franco naar de directe havens in Nederlandsch Indië.

PRIJSVRAGEN.

AANLEG VAN HET OOSTERPARK TE AMSTERDAM.

Bij de beoordeeling van de ingezonden antwoorden op deze prijsvaag, uitgeschreven door de gemeente Amsterdam, is de eerste prijs toegekend aan het ontwerp *Omnibus*, van den heer Leonard A. Springer, tuin-architect te Hilversum, en de tweede aan het ontwerp *Natuur*, van den heer H. Copijn te Groenekan bij Utrecht. Tot de mededinging waren bovengenoemde bekroonden en de heeren L. J. Ritter en de firma J. D. & L. P. Zocher, beide te Haarlem, uitgenoodigd. Laatstgenoemde firma had echter voor de uitnoodiging bedankt.

GESTICHT TOT VERPLEGING VAN BEHOEFTIGE KRANKZINNIGEN IN DE PROVINCIE DRENTE.

Mijnheer de Redacteur!

Beleefd verzoek ik u onderstaande regelen in uw blad te willen plaatsen, waardoor ik de aandacht van onze vakmannen wensch te vestigen op eene behandeling, waardoor de lust tot het beantwoorden van prijsvragen wederom dreigt te zullen verminderen. Zeker zult u zich nog herinneren, dat op den 1ste April des vorigen jaars, de tijd van inlevering daar was van antwoorden op een prijsvraag voor een krankzinnigen gesticht, uitgeschreven door de Provinciale Staten van Drente. Dat het programma verre van voldoende was, getuigt een opstel van den heer Mulock Houwer in het *Bouwkundig Weekblad* n°. 7 van 15 Febr. 1890, getiteld: »In kinderlijke onnoozelheid."

Toch zijn er lieden geweest, die, uitgelokt hetzij door den prijs van *f* 500, hetzij door gunstige gelegenheid om zich omtrent bovengenoemden gestichtsbouw op de hoogte te stellen, hun krachten hebben beproefd om, in aanmerking genomen de weinige gegevens door de prijsvraag-uitschrijvers verstrekt, zoo goed en zoo kwaad het ging een plan samen te stellen. Zeven antwoorden toch kwamen in (zie *Opmerker* n°. 21 van 24 Mei 1890), waarvan twee van onwaarde verklaard werden, omdat de ontwerpers hun naam niet geheim hadden gehouden, waaromtrent in het programma echter niet de minste bepaling voorkwam.

Een mijner kennissen heeft zich ook laten verleiden een antwoord in te zenden, doch is het niet bedroevend, M. de R., te moeten constateeren dat heden 15 April, d. i. ruim *een jaar* na de inlevering der plannen, nog nauwlijks een bericht van behouden aankomst ter griffie ontvangen is? Mij dunkt toch, dat hoewel het programma eigenlijk niets geleek op een programma voor een prijsvraag, men toch van Prov. Staten mocht verwachten, dat zij voldoende bekend waren met de zedelijke verplichtingen, die prijsvraag-uitschrijvers zich op de schouders halen, door antwoorden uit te lokken.

Ik wil niet treden in de zeker min verkwikkende wederwaardigheden, die den ontwerper van een eventueel bekroond ontwerp nog te wachten staan, alvorens tot den bouw wordt overgegaan (daar ook hieromtrent het programma niets hoegenaamd bepaalt), maar alléén zou ik u willen vragen, tot welken tijd de Provinciale Staten gerechtigd zijn, den arbeid van zeven personen onder hun berusting te houden, zonder, na een uitspraak van een Jury, de uitgeloofde belooning uit te keeren. Mij dunkt, er zal toch wel een tijdruimte aangegeven zijn in de een of andere wet, waardoor gewaakt wordt tegen misbruik in dit opzicht. Het laat zich immers denken, dat op dezen weg voortgaande, en de beëindiging der prijsvraag steeds uitstellende, op slot van rekening één of meer (zoo niet alle) ontwerpers reeds overleden kunnen zijn, als eindelijk en ten laatste de bekroning wordt toegewezen.

Daarbij komt het mij ook voor, dat al mocht géén van de ingezonden plannen ook aan de wenschen van heeren prijsvraag-uitschrijvers (zoo ze zichzelve als Jury proclameeren) voldoen om daarnaar een gesticht in het leven te roepen, toch één van alle ontwerpen *het beste* moet wezen, en derhalve *dat* met den beloofden prijs betaald .... neen, eenigszins vergoed moet worden, want van *betalen* kan toch wel geen sprake zijn, als we ons bovengemeld stuk uit het *Bouwkundig Weekblad* herinneren. Hoewel deze prijsvraag vóór den tijd van beantwoording iets grappigs had, om de wijze van uitschrijven, schijnt zij nu tot een zeer treurig einde gedoemd te zijn. Het komt ons toch te ongerijmd voor, al werd de inlevering op 1 April bepaald, aan een Aprilgrap te moeten denken.

Nu is mijn verzoek, M. de R., door publiciteit aan deze zaak te geven, de vakmannen eens wakker te schudden, teneinde onze vakgenooten recht te doen wedervaren; mogelijk wordt door de lezing van deze regelen deze of gene begaan met het lot van zeven (of vijf?) ontwerpers, wien het toch niet euvel geduid kan worden dat ze zich, in de zee van den strijd om het bestaan, aan een stroohalm hebben vastgegrepen, en die zich beter kan doen gelden in deze quaestie dan mijne zwakke krachten dit mij toestaan.

Daarom M. de R., staan er mannen op, die met al de kracht die in hun is, strijden voor het goed recht van onze zaak, die niet gedoogen dat de bouwkunst met zich laat spotten, en, al is het aantal inzenders gering, daarom niet minder ijver aan den dag leggen dan wanneer dit getal grooter ware geweest.

Den wensch uitende dat deze regelen een begin mogen zijn voor een zoo lang verbeide oplossing van deze prijsvraag, en u dank zeggende voor de mij verleende plaatsruimte, heb ik de eer mij te noemen,

een belangstellend lid van A. et A.

Delft, 15 April 1891.

(A. et A.) De teleurgestelde inzenders hebben niemand dan zichzelf te wijten dat hunne moeite vergeefs was. Na de nadrukkelijke waarschuwingen in de bouwkundige bladen had niemand, die eenig begrip van esprit-de-corps heeft, door deelneming aan zulk eene prijsvraag de heeren uitschrijvers mogen versterken in den waan, dat men een prijsvraagprogramma niet zoo ongerijmd kan opstellen of er zijn nog altijd liefhebbers voor te vinden. Door zoo te handelen geeft men het bewijs dat de bouwkunst *wel* met zich laat spotten.

Hoezeer wij dan ook steeds bereid zijn om op te komen voor onze vakgenooten, waar hunne belangen in eene goed opgezette zaak mochten bedreigd worden, zullen wij ditmaal de kracht, die in ons is, liever aan andere onderwerpen wijden en we geven den ontevreden inzenders in bedenking om in het vervolg *hunne* krachten op betere wijze productief te maken en niet weer onzinnige prijsvragen te beantwoorden, welke alleen kunnen strekken om het peil van onzen stand te doen dalen.

De Redactie.

HOTEL MET RESTAURATIE VOOR EEN PROVINCIESTAD.

Het uitvoerig rapport der jury, die de zes antwoorden beoordeelde op deze door het genootschap *Mathesis Scientiarum Genitrix* te Leiden uitgeschreven prijsvraag, werd ons toegezonden. Daar de uitspraak reeds vermeld werd in het nommer

van 28 Maart jl. (bladz. 110) en de mededinging zich bepaalde tot de oud-leerlingen van genoemd genootschap, is verdere bespreking overbodig. Wij achten ons echter verplicht een woord van lof te brengen aan de nauwgezette wijze van beoordeeling en den opsteller van het rapport.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING LEEUWARDEN.

Vergadering van 23 April 1891.

Na lezing en vaststelling der notulen van de vorige bijeenkomst en het afdoen van eenige werkzaamheden van huishoudelijken aard, werd het woord gegeven aan den heer J. H. Schouten, tot het houden van eene voordracht over »kunst in het dagelijksch leven." Wij zien in het ornement de kunst, die ons dagelijks noodzaakt, de voorwerpen welke ons omringen, op te merken. De groote galerijen zijn als de tempels der kunst, slechts nu en dan bezocht door vrome aanbidders en anderen, die, minder vroom, toch verlangen daarvoor door te gaan. Evenzoo kan ook een geliefde schilderij het gewijde voorwerp zijn, waaraan iemand in de stille huiskamer het offer zijner bewondering brengt. Iederen dag, ja geheel ons leven ademen wij de lucht van het ornement in, aan den invloed daarvan valt niet te ontkomen. Beschouwen wij ons huisraad; het nietigste daarvan is, hoe eenvoudig ook, versierd. Een ieder draagt het onvermijdelijke ornement met zich; het kleed der vrouw, de oorknoppen, haarspelden, broches enz. zijn niet zonder ornement; zoo ook getuigt de kleeding van den man dat hier ornement in 't spel is. Zonder ornement geen leven. Men moet het weten toe te passen; doch hierbij komt smaak te pas; zonder dat is versiering onmogelijk.

Een ieder meent smaak te bezitten en hij zou het een beleediging vinden, wanneer men iemand te verstaan gaf dat zijn voorkeur voor iets nog geen bewijs zoude zijn voor een uitstekenden smaak.

Harmonie van lijnen en kleuren is noodig, om niet van smakeloosheid beschuldigd te worden, doch men moet niet te naturalistisch worden in opvatting; daaruit wordt geboren een zekere overdrijving en smakeloosheid in het samenstellen. De ornementist moet niet alleen de natuur bestudeeren, maar uitzien naar natuurlijke vormen, waaruit hem een denkbeeld tot versiering wordt gegeven.

De omtrekken van eene plant zijn het meest kenmerkend tot versiering. De groei van sommige planten is zoo ornementeel dat menig motief van versiering, dat wij voor het toppunt van kunst aanzagen, in waarheid slechts genomen is uit de natuur.

Van de tapijtversiering vindt men de schoonste voorbeelden bij de Perzen, Indiërs en de Turken, omdat zij van het natuurlijke zijn afgeweken en zij slechts de buiten-omtrekken kozen en in hunne versiering heel matig bleven.

Het nabootsen der natuur is verkeerd; een Chineesche bloemenvaas in den vorm van mandewerk is af te keuren. Het mandewerk kan geen water bevatten; hieruit ziet men dadelijk eene verkeerde opvatting en samenstelling.

Hiervan werden tal van voorbeelden gegeven, als o. a. een opgerolde courant van porselein, dienende voor aschschotel, als odeur-flacon een Eiffeltoren in glas, enz.

Zoo gaat het eveneens met onze meubelen, die van smaak ontbloot door de fabrikanten worden afgeleverd en het publiek door hen worden aanbevolen.

Bij de bespreking over de inrichting en stoffeering der vertrekken werd erop gewezen, dat die hedentendage nog te veel vergelaten worden aan het goeddunken van den fabrikant, die erop uit is, zijn welgevuld magazijn aan te prijzen; hij is handelaar en beoogt geheel de voordeelen van zijn handel. Verder geeft spreker eenige voorbeelden van zaken en vrouwenhandwerken, waarin ook dikwijls wansmaak te bespeuren is.

Vervolgens werd besproken het versieren, rangschikken, plaatsen enz. van meubels en kleinere sieraden, om door een goed gevormd geheel den bezoeker of bewoner ware gezelligheid en huiselijk gelnk te verschaffen, daarbij opmerkende dat de stoffeering, kleur, rangschikking enz. geheel zullen afhangen van het doel der vertrekken.

Hiermede eindigde spreker zijne van veel studie getuigende voordracht, die van het begin tot het einde met de meeste aandacht door de aanwezigen werd gevolgd.

In de pauze, die nu plaats had, werd den leden gelegenheid gegeven kennis te nemen van eene kunstbeschouwing, bestaande uit eene keurige collectie platen van den heer S. Baron en van eene verzameling parketvloeren van den heer C. J. v. Duizen. Daarna werd deze laatste vergadering in dit seizoen gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Het brandgevaar voor den schouwburg was de hoofdschotel van het verhandelde in de laatste zitting van den Gemeenteraad. Terwijl B. en W. voorstelden in 1891 electrisch licht op het tooneel en annexen te brengen, een brandscherm en een brandmuur voor en om het tooneel te maken, centrale verwarming toe te passen op het tooneel met aangrenzende localiteiten en eenige uitgangen te verbeteren, kwamen uit den boezem van den Raad meer ingrijpende voorstellen. Eenige leden wenschten het geheele gebouw electrisch te verlichten, overal centrale verwarming aan te brengen; anderen wilden het Dagelijksch Bestuur uitnoodigen de voorwaarden vast te stellen, waarop de bouw van een nieuwen schouwburg aan particulieren kan worden gegund en weder anderen sluiting van het tegenwoordige gebouw in afwachting dat voor den bouw van een nieuwen schouwburg door particulieren het initiatief wordt genomen.

Er werd besloten B. en W. uit te noodigen de voorwaarden te ontwerpen, waarop de bouw van een nieuwen schouwburg aan particulieren kan worden gegund en in den loop van dit jaar alleen de hoog noodige veranderingen aan te brengen, bestaande in de electrische verlichting van het tooneel en de verbetering der uitgangen.

AMSTERDAM. De 63e algemeene vergadering der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zal alhier plaats hebben op Woensdag 27 Mei, des avonds te 7 uren, en Donderdag 28 Mei, des voormiddags te 11 uren, in het maatschappelijk gebouw. Behalve de periodiek terugkeerende zaken en verkiezingen zullen op de vergadering van 28 Mei behandeld worden de preadviezen van het Bestuur over de antwoorden, door de Afdeelingen gegeven op een tiental gestelde vragen.

GRONINGEN. Op industrieel gebied is dezer dagen door het Groninger departement der Maatschappij van Nijverheid eene nieuwe water-onkruidmaaimachine ter sprake gebracht om kanalen, tochten en vaarten van waterplanten te zuiveren. De Vergadering verkreeg den indruk, dat dit werktuig zeer gewichtige diensten kan bewijzen aan waterschappen, in welken indruk men versterkt werd door het voorlezen van een brief van den heer Baron van Lijnden van Hemmen, dijkgraaf van het polderdistrict Over-Betuwe, die verklaarde, dat deze machine in het jaar 1890 door zijnen Dijkstoel met groot voordeel is gebruikt tot ruiming van een gedeelte der groote landwatering (stroomend water) ter lengte van 1 uur gaans.

Dit werktuig werd door de firma Boeke en Huidekoper alhier ingevoerd.

MIDDELBURG. In de Raadszitting van Donderdag jl. werd een adres van de vereeniging *Kunstliefde* benoemd, waarin kosteloose afstand van grond aan het gedempte Molenwater gevraagd werd voor het stichten van een gebouw, bestemd voor schouwburg en concertzaal. In strijd met het gunstig preadvies van B. en W., werd met 10 tegen 11 stemmen besloten dit bouwterrein voor *f* 1 per centiare af te staan.

— In dezelfde zitting werd de heer P. Polet, directeur der gasfabriek, mede tot directeur der waterleiding benoemd en besloten tot het oproepen van sollicitanten voor de betrekking van onderdirecteur op eene jaarwedde van *f* 1200. Die benoeming zal bij wijze van proef geschieden om later te beslissen of de titularis aanspraak kan maken op eene vaste aanstelling.

— Aflevering 4 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Een praatje bij een paar plaatjes (met fig.). — Over het zuivere van het vuile stadswater langs electrischen weg. — De boden van het eiland Staffa (met fig.). — De eerste proeven op het gebied der statische electriciteit (met fig.). — De electrische uurwerken op het Rijkstelegraafkantoor, het Koninlijke Postkantoor en de groote Koopmansbeurs te Rotterdam (met fig.). — Natuur- en werktuigkundig allerlei (met fig.). — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Antwoorden. — Vragenbus.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaatsgehad:

Verleend: een tweejarig verlof voor Europa, wegens ziekte, aan den bouwk. ambt. 2e kl bij de Staatsspoorwegen H. Koopmans; een tweej. verlof naar Europa, wegens 15 jaren onafgebroken dienst, aan den ing. 1e kl. E. A. C. F. von Essen.

Benoemd: tot tijdelijk opz. 1e kl. bij den aanleg van de lijn Prauger-Tjilatjap van de Staatsspoorwegen C. J. Bollee; bij den dienst der Staatsspoorwegen ter Sumatra's westkust: tot tijdelijk teekenaar 1e kl. de tijd. teekenaar 2e kl. P. H. Hoff; bij den Waterstaat en 's lands burg. openb. werken: tot ing. 1e kl., de ing. 2e kl. D. Crok: tot ing. 2e kl., de ing. 3e kl. F. J. Oppen, B. V. E. Houthuijsen, K. F. H. Roos, J. T. P. J. Straatman en J. C. van Aalst; tot ing. 3e kl., de adsp.-ing. F. H. van Koolen; tot architect 2e kl., de opz. 1e kl. C. Doesberg; tot opz. 3e kl. J. H. Termeulen en J. H. Rouwenhorst.

Geplaatst bij het kadaster: bij de opnemingssectie te Tjiandjoer, de adj. landmeter 3e kl F. J. A. Keuchenius.

— De civiel-ingenieur D. Drost, die gedurende de laatste twee jaren in dienst der stad Mainz werkzaam was, is met ingang van 1 Mei a.s. benoemd tot ingenieur bij de Duinwatermaatsch. te Amsterdam.

— De commissie, belast met het afnemen der examens B volgens de artt. 61-65 der wet op het onderwijs, zal voor het jaar 1891 zitting houden te Delft; zij bestaat uit de heeren, J. A. Snijders C.Jz., hoogleeraar aan de Polytechnische school, voorzitter en de leden Dr. A. J. van Pesch, hoogleeraar aan de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, Dr. P. H. Schoute, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen, Dr. H. Behrens, H. Cop, Dr. S. Hoogewerff, Dr. G. J. Legebeke, J. M. Telders en Dr. P. Zeeman, hoogleeraren aan de Polytechnische school, en P. Tetar van Elven, J. A. v. d. Kloes, G. J. Morre, A. E. Rahusen en Dr. R. Sissingh, leeraren aan de Polytechnische school.

— De heer A. J. van Schermbeek, laatstelijk houtvester der 2e klasse bij het boschwezen op Java en Madura, thans met verlof hiertelande, is wegens lichaamsgebreken, op zijn verzoek, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter. Adres lett. D bij de boekh. Hoeufker & Zoon Amsterdam.

— Machineteekenaar. Adres lett. H D H, aan het Alg. Adv.-bur. Nijgh & van Ditmar Rotterdam.

— Polderopzichter voor het Laag-Hemaal. Adres vóór 10 Mei bij den Voorzitter L. Bogaerts te 's-Bosch.

— Bouwkundig opzichter bij den bouw van een heerenhuis. Adres motto *opzichter* bij den boekh. C. L. v. Langenhuijsen, Amsterdam. (*Zie advert. in n°.* 17).

ADVERTENTIEN.

Een bekwaam bouwk. Opzichter

gevraagd bij den bouw van een heerenhuis te AMSTERDAM.

Fr. br. motto *Opzichter* bij den boekh. C. L. VAN LANGENHUYSEN Singel 434 AMSTERDAM.

Calamiteuse Waterschap Walzoorden.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN HET CALAMITEUSE WATERSCHAP WALZOORDEN zal op

Zaterdag den 2 Mei 1891,

des namiddags twee ure, in het Logement bewoond door JAN FRANCIES ADRIAANSENS te WALZOORDEN, gemeente Hontenisse in het

openbaar aanbesteden:

Het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1892 van de Aarde- Kram-, Rijs- en Glooiingwerken aan de waterkeering van bovengenoemd Calamiteuse Waterschap.

Het bestek ligt ter inzage in het lokaal der vergadering van het Dijksbestuur en ten kantore van den Secretaris-ontvanger, en is van af den 9 April op aanvraag, tegen vooruitbetaling van zestig cent, verkrijgbaar bij evengenoemden Secretaris-Ontvanger.

De aanwijzingen zullen door het Dijksbestuur, bijgestaan door zijnen Waterbouwkundigen-Ambtenaar, geschieden op Zaterdag den 25 en Dinsdag den 28 April e. k. telkens des voormiddags 10 ure, aanvangende aan de Dijkbazenwoning, zullende buitendien geen andere aanwijzing plaats hebben.

HOUTENISSE, den 4 April 1891.

Het bestuur voornoemd,
A. HOMBACH, *Voorzitter*.
COLLOT D'ESCURY,
Secretaris-Ontvanger.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Verkoop van 1 gebruikten bagagewagen met daaronder staande assen en wielen en 120 stellen assen met wielen.

In de Werkplaats TILBURG zijn aanwezig **1 bagagewagen** met daaronder staande **assen** en **wielen** en **120 stellen assen** met **wielen**, die bij inschrijving zullen verkocht worden.

De inschrijvingsbilletten moeten den 6den Mei 1891 voor 12 ure vm. bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, Dienst van Tractie en Materiëel, te UTRECHT ingekomen zijn.

Nadere bijzonderheden omtrent deze voorwerpen en den verkoop derzelve worden op franco aanvrage door den heer Ingenieur Chef der Werkplaats te TILBURG verstrekt.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 9 Mei 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 18.

De levering van 78,000 stuks IRONBRICKS.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

Asphalt- Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd door

A. W. ANDERNACH
te Beuel a/d Rijn (Duitschland.)

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,
ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bevecht zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

AANBESTEDING.

De „Vereeniging de H. Vincentius van Paulo", te AMSTERDAM, is voornemens op **Zaterdag 9 Mei 1891**, des morgens te 11½ uur, in het lokaal *Lenggezindheid*, aan het Spui aldaar, **aan te besteden:**

Het bouwen van een school met onderwijzerswoning op een terrein, gelegen aan den hoek van den Eikenweg en tweede Parkstraat te Amsterdam.

De bestekken zijn à *f* 1.— en de afdrukken der Teekeningen à *f* 4.— verkrijgbaar bij den Boekh. J. S. DE HAAS, Paleisstraat 13 te AMSTERDAM, van 24 April e. k. af.

Aanwijzing in loco Zaterdag 2 Mei 1891, des namiddags 2 uur.

Bestek en Teekeningen liggen van af 24 April e.k. ter inzage bij den heer BOCXMEER, Café *Vliedkoy* aan de Linnaeusstraat te AMSTERDAM en ten kantore van den Bouwmeester A. C. BLEIJS te AMSTERDAM.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Grasures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN **ZWEEDSCH GRANIET.**

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — **Isoleerend.**

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld., Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer H. G. KNOOPS C.Czn., Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, W. PATON WALSH

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN

WEEGWERKTUIGEN.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het

KLEUREN van GEVELS enz.,

voor DECORATIE buiten- en binnenshuis is

DE „WATERVERF"

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., *Amsterdam.***

ZWEEDSCH GRANIET.

NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,

uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE

Prinsengracht 468, Amsterdam.

Eenig Agent van

KESSEL & RöHL te *Berlijn*.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weersgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige controle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG No. 18. ZATERDAG 2 MEI 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.M.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIËN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een herhalingsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewoon lid is aangenomen de heer J. G. F. Wiggers te Amsterdam.

2e. Als gewoon lid is voorgesteld, door de heeren J. Stuijt en M. J. E. Lippits, de heer Th. L. D. Smeele.

3e. De navolgende heeren hebben zich bekend gemaakt als de ontwerpers der gedeeltelijk bekroonde antwoorden op de in 1890 uitgeschreven prijsvragen: *Motto Kos* (Synagoge): de heeren W. L. Brückmann en A. W. van Malsen te 's-Gravenhage.

Motto Pais en Vree (Ingang voor eene kazerne): de heer Paul J. de Jongh te Amsterdam.

Motto Mars (als voren): de heer D. P. J. Harmsen te Amsterdam.

Motto Granaat (als voren): de heer K. M. Kuijk te Amsterdam.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

953ste *Vergadering van* 29 *April* 1891.

De waarnemende voorzitter, de heer J. A v. d. Sluys Veer opende de vergadering, waarna de notulen der vorige bijeenkomst werden voorgelezen en goedgekeurd. Onder de bestuursmededeelingen bevond zich o. a. het Jury-rapport der in 1890 door het Genootschap uitgeschreven prijsvragen, waaraan het Bestuur zijne goedkeuring hechtte en dat in het weekblad zal worden opgenomen (*). Als gewoon lid werd daarop geballoteerd de heer J. G. F. Wiggers te Amsterdam, die als zoodanig werd aangenomen.

Aan de orde was nu de uitreiking der bekroningen voor de bovengenoemde prijsvragen. Met een welgemeend woord van hulde en waardeering overhandigde de Voorzitter den prijswinners, voor zoover zij ter vergadering tegenwoordig waren, de toegekende beloningen en sprak den wensch uit hunne namen nog menigmaal onder de bekroonden te mogen zien, terwijl hij hoopte dengenen, die slechts gedeeltelijk bekroond waren, een andermaal den volledigen prijs te mogen overhandigen. De lijst der bekroningen is volgens het Jury-rapport:

Bekroond: Motto Musicon. Vervaardiger de heer C. N. van Goor te Rotterdam, Prijs *f* 100.

Motto Skelet (geteekend). Vervaardiger de heer Jan Stuijt te Amsterdam. Prijs *f* 75.

Motto: schild met driehoek en hamer (geteekend). Vervaardiger de heer K. M. Kuijk te Amsterdam. Prijs *f* 25.

Motto: Tropee (geteekend). Vervaardiger de heer Jan Stuijt te Amsterdam. 1e Prijs *f* 75.

Motto: Entr' Acte. Vervaardiger de heer Paul J. de Jongh te Amsterdam. 2e Prijs *f* 25. (*)

Gedeeltelijk bekroond: Motto Kos. Vervaardigers de heeren W. L. Brückmann en A. W. van Malsen te 's-Gravenhage. Toegekend eene belooning van *f* 100.

Motto: Pais en Vree. Vervaardiger de heer Paul J. de Jongh te Amsterdam. Toegekend eene belooning van *f* 20.

Motto: Granaat. Vervaardiger de heer K. M. Kuijk te Amsterdam. Toegekend eene belooning van *f* 15.

Motto: Mars. Vervaardiger de heer D. P. J. Harmsen te Amsterdam. Toegekend eene belooning van *f* 15.

In zake de in 1891 te houden excursie werd besloten zich voorloopig in verbinding te stellen met de vereenigingen „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam en „Architectura" te 's Gravenhage, om zoo mogelijk eene aansluiting te verkrijgen en daarna nader op de zaak terug te komen. De verkiezing van een redacteur in plaats van den heer H. G. Jansen werd tot de volgende vergadering uitgesteld, daar de naam van den heer G. A. Zeeman bij vergissing op de lijst der candidaten was geraakt en genoemde heer voor eene candidatuur niet in aanmerking wenschte te komen.

Door den heer Jan Springer werd het plaatwerk „Epoque de Louis XVI" van R. Rudolph Pfnor, ter tafel gebracht en met zeer veel belangstelling bezichtigd.

Nadat nog als gewoon lid was voorgesteld, de heer Th. L. D. Smeele te Amsterdam, door de heeren Jan Stuijt en M. J. E. Lippits, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(*) Het rapport verschijnt in het nommer van Zaterdag 9 Mei e. k.

(*) Voor de beide laatsten werden de prijzen welwillend beschikbaar gesteld door den Eere-voorzitter, den heer J. H. Leliman.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de in[illegible]

OUDE EN NIEUWE KUNST.

(*Vervolg en slot van blads.* 140.)

Welke waarde heeft een gerestaureerd gebouw voor den oudheidkundige? Geen de minste, daar het onmogelijk is, het oude werk van het nieuwe te onderscheiden. Een architect uit de negentiende eeuw deed beter, van de oude kunstwerken af te blijven, en ze te laten in den staat, waarin zij ons zijn nagelaten. Men moet Franschman wezen, om vlocient Fransch te kunnen spreken, men moet Engelschman zijn, om de schoonheden van Shakespeare te begrijpen en men moet in de middeleeuwen geleefd hebben, om in den geest der middeleeuwsche kunstenaars doorgedrongen te zijn. Daar dit voorrecht den negentiende-eeuwschen bouwmeester echter ontzegd is, moest hij de middeleeuwsche monumenten maar liever laten voor wat zij waren. Men is nog geen zoon der middeleeuwen, al gaat men achter gekleurde vensters zitten en al plaatst men kanteelingen of torens op zijn woning!

Niemand zal het tegenwoordig meer wagen een schilderij van Rembrandt te gaan restaureeren; men herinnert zich nog de verontwaardiging in den lande, toen het fragment van des meesters anatomiestuk van 1656, in het Rijksmuseum te Amsterdam door een professor in de schilderkunst was „bijgeholpen." Zelfs het tamelijk platonisch restauratie-proces, dat een Fransch kunstgeleerde der Venus van Melos wou doen ondergaan, bezorgde hem een geestige satyre van Caran d'Ache. Waarom trekt nog schier niemand zich het lot onzer oude bouwwerken aan? Ongetwijfeld zul men het dwaze der restauraties eerst inzien, als er geen gebouw meer is, dat aan den restaurator ontsnapte.

Wij zullen echter bij de eigenaardige negentiende-eeuwsche uiting van kunst (of misschien is uiting van gemis aan kunst beter) niet langer stilstaan, maar liever nog enkele woorden wijden aan de Nederlandsche Bouwkunst finde-siècle, voor zoover die zich in de hoofdstad vooral openbaart.

Hoe is alles veranderd, sedert wij voor zestien jaren onze bouwkundige loopbaan begonnen! Dat er toen veel leven in de brouwerij was, kan men nu juist niet zeggen. De jaarlijksche vergadering der Maatschappij in Arti, Artis of het Paleis voor Volksvlijt werd als een evenement van beteekenis beschouwd. Wij jongeren zaten 's avonds schuw en met heiligen eerbied te luisteren naar de wijsheid, die van zoo achtenswaardige lippen vloeiden, en den volgenden morgen waren wij een en al verbazing over de bekroonde antwoorden op de prijsvragen, die dan aan den wand hingen, en die ons later, ter onzer leering, met ragfijne lijntjes gegraveerd en in hardblauwe omslagen gehuld, werden toegezonden. Thans kunnen wij, wanneer bij toeval zulk een cahier ons nog eens in handen komt, die bewondering van weleer niet meer begrijpen. Het was toen de tijd, dat men algemeen van oordeel was, dat het „Architectonisches Skizzenbuch" met zijn zoete oleografietjes en zijn Berlijnschen Schinkel-Strack-Hitzig-Gropius stijl het hoogste was, dat de bouwkunstenaar hier op aarde kon bereiken. Ook César Daly vond zijne hartstochtelijke bewonderaars, terwijl de eerste afleveringen van „Le Nouvel opera de Paris" met waar enthousiasme ontvangen werden. De officieele kunstrichting, waartegen op iedere Maatschappijvergadering naar behooren geprotesteerd werd, was pas in haar opkomst en de Rijksadviseurs, wier officieel leven zoo kort zou zijn, staken met moed van wal.

Wat een sensatie ontstond er niet, toen in den zomer van het jaar 1875 het bericht de ronde deed, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken de architecten Cuypers te Amsterdam, Vogel te 's Gravenhage en Eberson te Arnhem had uitgenoodigd om plannen voor het nieuwe Rijksmuseum te ontwerpen! Hoe groot was niet de belangstelling, toen die drie ontwerpen in het volgend jaar in een der voorzalen van Arti tentoongesteld werden! Aan critiek ontbrak het waarlijk niet en de uitspraak der Commissie van Rijksadviseurs vond slechts weinig verdedigers. Thans, nu zoowel Vogel als Eberson ten grave gedaald en de hevige stormen, die toen in de bouwkundige zee woedden, bedaard zijn, zal zeker niemand het betreuren, dat noch het ontwerp van den Haagschen, noch het ontwerp van den Arnhemschen bouwmeester is uitgevoerd. Men kent onze meening omtrent het Museum als bouwgewrocht en weet dus, dat het geen dwaze vooringenomenheid met den heer Cuypers is, die ons tot deze uitspraak verleidt

Het duurde echter nog geruime tijd, eer met den museumbouw begonnen werd. Als wij ons de periode van 1875—1878 nog weer eens voor den geest brengen, kunnen wij bijna niet begrijpen, dat slechts twaalf jaren ons daarvan scheiden Het cementvat was nog onze afgod; wilden we eens wat heel bijzonders maken, dan schreven we „kunststeen" in onze bestekken voor. Een enkele waagde het (o ongehoorde weelde) om zandsteen of andere groefsteen te gebruiken, en dat werd als iets heel bijzonders beschouwd. Hardsteen werd niet anders gebezigd dan in belachlijk dunne plaatjes, met een dorren Hollandschen slag gefrijnd. Het Skizzenbuch begon al wat van zijn invloed te verliezen; enkele jongeren schaften zich de Croquis d'Architecture aan en begonnen zich de teekenmanier en de zwaarklassieke vormen van dit werk eigen te maken, sommigen om ze nog thans, na twaalf jaren, te gebruiken. Anderen weer kochten de eerste lichtdrukwerken, waarmede de Duitsche Boekhandel ons sedert overstroomd heeft en ontleenden daaraan die quasi-Italiaansche Renaissancevormen, die van 1871 tot 1880 in Duitschland in de mode raakten. Ook het werk van Ortwein over de Renaissance in Duitschland vond koopers, en de Duitsche Renaissance begon ook hier haar invloed te doen gelden. Eindelijk raakten ook de Engelsche bouwkundige tijdschriften hier bekend en noopten enkelen, om hunne krachten aan het teekenen van perspectieven en de eigenlijk gezegde penteekenkunst te beproeven. Hoe heugt ons nog het jaar 1878, toen de Parijsche wereldtentoonstelling gehouden werd! In de „Rue des Nations" was de Nederlandsche gevel, door nu wijlen Van den Brink ontworpen, juist geen bijzonder meesterstuk, doch het ontbrak hem niet aan waardeering. Er was echter slechts één roep over den Belgischen gevel van Janlet, die zeker wel de aanleiding is geweest, dat, sedert, bij ons te lande, de Vlaamsche Renaissance zulk een invloed gekregen heeft.

Inmiddels was met den bouw van het Rijksmuseum begonnen; gebakken steen en gehouwen steen in zware stukken werden ervoor gebruikt, wat tot navolging uitlokte. Agenten in gehouwen steensoorten van allerlei kwaliteiten, ja zelfs in graniet, begonnen de bureau's plat te loopen, en de stucadoors zagen allengs hun aandeel aan de gevelversieringen verminderen, al werd hun hulp af en toe nog wel eens ingeroepen. Zelfs de speculatiebouwers, die tot dusverre in de meeste gevallen gepleisterde gevels gemaakt hadden, lieten de gebakken steen in het gezicht blijven.

De Maatschappij van Bouwkunst bleef in het oude sop voortzeilen. Af en toe werden wij, door de toezending van de bekende blauwe omslagen, of van de grijze, die de afbeeldingen van oude gebouwen bevatten, er nog aan herinnerd, dat zij bestond; ook de vergaderingen hadden nog wel plaats, maar wij jongeren waren sedert wat ouder geworden, wij keken uit onze

eigen oogen, en meenden, dat de Maatschappij niet op de hoogte van haar tijd en taak was. Vooral het Delftsche element, dat in de laatste jaren nog al in aantal toegenomen was, liet zich in afkeurenden zin hooren en wij jongeren sloten ons daarbij aan. Men zal zich nog de onstuimige tijden van de hervorming der Maatschappij herinneren; wij behoeven daarover dus niet uit te weiden. Genoeg zij het, op te merken, dat de verwachtingen, die de jongeren van het hervormingswerk hadden, niet vervuld werden. Het is hier de plaats niet, om de oorzaken na te gaan, waaraan dit moet worden toegeschreven. Wij kunnen volstaan met de opmerking dat de bouwkundige jeugd, in de hoofdplaatsen des rijks, zich aaneensloot en vereenigingen in het leven riep, wier bloei het beste bewijs is van het feit, dat zij in een langgevoelde behoefte voorzagen.

Inmiddels hadden enkele jonge bouwmeesters hunne vleugelen wijder uitgeslagen. Niet tevreden met het onderricht dat hier te verkrijgen was, togen zij naar het buitenland, om hun blik te verruimen en hun hand te oefenen. In het vaderland teruggekeerd trachtten zij zooveel mogelijk hetgeen in den vreemde verkregen was, in practijk te brengen. Ook het onderwijs aan de Delftsche school begon minder dor en meer vruchtdragend te worden, sedert een zoo artistiek man als Lecomte een oase was in de woestijn der abstracte wetenschap.

Met de Nederlandsche Renaissance der zeventiende eeuw werd gekoketteerd, doch schier niemand waagde het een liaison sérieuse met haar aan te knoopen. Alleen Gosschalk, wiens eerste liefde zij geweest was, en die haar als het ware ontdekt had, bleef haar trouw, doch hij vond weinig navolging.

De redegevende kunst had haar orgaan in „De Kunstbode", die echter na een paar jaar van kwijnend bestaan, zijn bodeloop staakte. Ondanks alle moeite, die gedaan werd, om Viollet-le-Duc's leeringen hier ingang te doen vinden, gelukte dit niet. Het was, natuurlijk, voor de gezaghebbenden gemakkelijk genoeg, de Haagsche bureau's met mannen te bevolken, die zich aanhangers van het rationalisme bekenden. Buiten dezen, uit den aard der zaak beperkten kring, breidde de officieele kunstrichting zich niet uit, en tot op den huidigen dag is het haar niet gelukt terrein te winnen, ofschoon zij, door den invloed op het teekenonderwijs uitgeoefend, sedert een jaar of vijf over krachtiger wapenen beschikt dan vroeger. Een der bekwaamste apostelen van de nieuwe leer, den al te snel vergeten Alberdingk Thijm, zagen wij reeds ten grave dalen. Wanneer ook de beide anderen van het tooneel zullen zijn verdwenen, zal de doodsklok voor de officieele kunstrichting luiden. Tout passe, tout casse, tout lasse.

Zoo zijn wij met onze beschouwingen tot het jaar 1880 gekomen. Wij maken nu een sprong en verplaatsen ons plotseling naar het jaar dat wij thans beleven, om ten slotte de balans voor de vaderlandsche bouwkunst, zooals zij zich in de hoofdstad uit, zoo goed mogelijk op te maken.

Moet het een debet- of een creditpost worden, dat onze Amsterdamsche bouwkunstenaars de meest verschillende wegen bewandelen, en dat er onder hen van bepaalde scholen of schoolrichtingen, zooals wij die in het buitenland zien, volstrekt geen sprake is? Daar zal, dunkt ons, zeer verschillend over geoordeeld worden. Aan de eene zijde zal men aanvoeren dat deze persoonlijke onafhankelijkheid, die ieder zijn eigen weg doet gaan, een uitvloeisel is van waar liberalisme, en dat al de afzonderlijke proeven, die dus met allerlei bouwstijlen genomen worden, niet anders dan kunnen medewerken om den bouwstijl der toekomst, waaraan velen nog niet wanhopen, te eerder te doen komen. Aan de andere zijde zal men meenen dat, wat zooeven gezond liberalisme genoemd werd, eigenlijk bandeloosheid is; dat door het gemis van een goede inrichting, waar bouwkundigen hiertelande hunne opleiding krijgen, de krachten, die, als zij in één richting samenwerkten, zooveel gedaan konden krijgen, op eene wijze versnipperd worden, die slechts tot machteloosheid kan leiden.

Wat ons betreft, wij zijn voorstanders der vrijheid, ook in de kunst. Van een bouwkundige hoogeschool is geen heil te wachten — zij kan slechts dienen om de jongelieden in het gareel eener door de professoren bepaalde richting te laten loopen. Dat dus de Amsterdamsche bouwmeesters zoo verschillende paden bewandelen, dat geen schoolband hen bindt, is een feit, dat wij aan de winstzijde willen boeken.

Doch er zijn meerdere lichtzijden. Waar, voor een jaar of tien, de door de bouwpatroons met echt Hollandsche schrielheid toegemeten bouwsommen, de architecten in den regel dwongen tot nuchterheid of tot het gebruik van surrogaten, zien wij thans tal van gevallen, waar pas verworven of lang bezeten fortuinen ter hunner beschikking worden gesteld, om aan al hunne kunstenaarsluimen te voldoen. Gevels, geheel van gehouwen steen, behakt met een overvloed van ornementen, ja zelfs voor een groot deel verguld, zijn thans aan de orde van den dag, binnenbetimmeringen in de fijnste houtsoorten, marmers uit de beste groeven strekken tot versiering van het inwendige. Toch kan het ook niet ontkend worden, dat er zelfs hier een keerzijde aan de medaille is. De bouwmeesters, die dus in het beloofde land geweest zijn, hebben zoodanig den smaak voor ornneering beet gekregen, dat zij, ook zelfs wanneer veel bescheidener sommen ter hunner beschikking gesteld worden, den lust om rijke versierselen aan te brengen, niet kunnen weerstaan, en dan weer terugkeeren tot den valschen god, dien wij voor een jaar of vijf voorgoed dood waanden — het cementvat. In den laatsten tijd zijn talrijke gevels verrezen wier ornementatie geheel en al aan den stucadoor te danken is. Ons komt het voor, dat dit een betreurenswaardige achteruitgang geacht moet worden en dat men weer wel zal doen, om, als voorheen, de tering naar de nering te zetten. Heeft men slechts weinig geld ter zijner beschikking, men make een eenvoudige, doch op monumentale wijze uit *echte* materialen samengestelden gevel, liever dan tot den ijdelen pronk, dien het cementvat kan leveren, zijn toevlucht te nemen.

Was het, voor een jaar of tien, smaak, om bij het maken van ontwerpen, te pogen, één bepaalden stijl te volgen, dit komt thans weinig meer voor. Wel verzuimen de couranten nooit, om, als zij melding maken van de inwijding van het een of ander bouwwerk, behalve de namen van al de leveranciers, ook steeds den stijl, waarin het bouwwerk is opgetrokken, op te geven, doch dat zijn dan meest stijlen, waarvan men in de leerboeken nooit melding gemaakt vindt, en die wellicht onder den invloed der inwijdings-champagne in het luchtig brein van den verslaggever zelf ontstaan zijn.

Eigenaardig is het, dat het meerendeel onzer architecten (die daarin hun Schinkel en Gärtner aanbiddende voorgangers navolgen) hun inspiratiën bij voorkeur aan de werken onzer oostelijke naburen ontleenen. Een Duitsch architect, die hier komt, is dan ook meestal zoo gauw niet uitgepraat over de „Stammesverwandtschaft" van Hollanders en Duitschers, die zoo duidelijk uit de bouwwerken dier beide natiën spreekt. Ontmoeten wij een dergelijk „schwärmerisch" zoon van

Germanje, dan weerhoudt de beleefdheid ons natuurlijk den man zijn illusiën te ontnemen, doch dan denken wij bij onszelven, dat de goedkoopheid der Duitsche bouwkundige werken en de volhardende ijver der colporteurs hier meer in het spel zijn dan bijzondere symphatie voor een volk, dat wij in den regel met geen bijzonder vleienden naam plegen aan te duiden. Topjes à la Grisebach's Wohnhaus Faber zijn bij ons nog volstrekt niet gedemodeerd; ook arkels worden gemaakt waar het maar eenigszins pas geeft, zoodat men somtijds eer aan het nieuwe Keulen, dan aan Amsterdam denkt. De „Kölner Neubauten" en de „Architectonische Rundschau" vooral zijn werken, die bij voorkeur door velen onzer jongeren geraadpleegd worden.

Ook de Vlaamsche kunst, het zoogenaamde „Neo Flamand" van Janlet en Beyaert, vindt wel navolging, al is het niet in die mate als de nieuwere Duitsche kunst. Voor een deel staat deze Vlaamsche richting ongetwijfeld in verband met het feit, dat in de laatste jaren nog al wat Zuid-Nederlanders, zoo uit België als uit Limburg, zich in de hoofdstad hebben nedergezet, om daar het een of ander vak van kunst uit te oefenen, waardoor, natuurlijk, de banden tusschen noord en zuid veel nauwer zijn toegehaald dan voorheen. Wij zullen de laatste zijn, om een afkeurend oordeel over het streven der nieuw-Vlaamsche school uit te spreken, doch mogen ons niet ontveinzen, dat aan haar werken een geheel pretentieuse zwaarheid eigen is, die ook bij de nieuw-Duitsche school teruggevonden wordt, wat geen verwondering kan wekken, daar ook deze een groot deel harer motieven uit Vlaanderen gehaald heeft. Voor één motief der Vlaansche kunst heerscht op het oogenblik een ware hartstocht — wij bedoelen het bouwdeel, dat de Franschen met den naam van „carotte" plegen aan te duiden, en dat wij „raapi-versiering" zouden willen noemen. Geen pilaster wordt er haast meer gemaakt, of tusschen de cannelures komt zoo'n raapje te voorschijn. Nu willen wij niet ontkennen, dat rapen een smakelijk gezicht zijn althans vóór Kerstmis, want: „als het kindeken is geboren, dan hebben de rapen hun smaak verloren", doch, als ons altijd dit rapenmaal wordt voorgezet, gaat het ons als den man, die altijd patrijzen moest eten.

Een enkel bouwmeester is er, die, in Frankrijk ter schole geweest, thans de Fransche bevalligheid bij ons poogt in te voeren. Schonk hij ons reeds een algemeen geprezen gevel in den stijl naar den ridderlijken Frans I genoemd, ook andere staaltjes van Fransche kunst, soms met Engelsche en Amerikaansche herinneringen vermengd, heeft hij ons niet onthouden

En de Nederlandsche Renaissance? zult gij vragen. Het doet ons leed te moeten zeggen, dat zij slechts zeer weinig aanhangers telt. Wel meent iedereen, die uit een Duitsch werk een geveltje nateekent en dit dan in gebakken en gebouwen steen doet uitvoeren, dat hij nu wat „Oud-Hollandsch" maakt, doch wij weten wel beter. Wij kunnen het ons niet verklaren, hoe het komt, dat de sierlijke Nederlandsche Renaissancemotieven, vooral die der zestiende eeuw, die als het ware voor het grijpen liggen, en die voor de meeste bouwwerken, die aan onze hedendaagsche architecten worden opgedragen, zoo geschikt zouden zijn, zoo geheel veronachtzaamd worden. Een tochtje naar Hoorn, Enkhuizen, Edam en Monnikendam, Oudewater, Zalt-Bommel e tutti quanti is toch zoo kostbaar niet! Het werk van Ewerbeck, dat, hoe men er overigens over oordeelen moge, toch vele fraaie echt-Nederlandsche motieven bevat, kost al mede geen schatten, ja wij gelooven zelfs dat het in weinige bouwkundige bibliotheken zal ontbreken. Het werk van IJsendijck is kostbaarder, doch ook dit is wel te verkrijgen, als men de sommen, die men nu jaarlijks aan Duitsche werken ten koste legt, bespaart.

Men heeft straks gehoord, dat wij aan het ontstaan van een nieuwen bouwstijl niet gelooven, en dat het onze vaste overtuiging is, dat de toekomst aan de democratie en den ingenieur en niet aan de aristocratie en den architect zal wezen. Wij zijn geen ijveraar, en willen voor ons geloof geen bekeerlingen maken. De tijd zal leeren, wie gelijk heeft. Zooveel is echter zeker, dat Nederlanders, die in het ontstaan van een nieuwen bouwstijl gelooven, niet beter kunnen doen, dan de goede traditiën, door hunne zeventiende-eeuwsche vaderen voor buitenlandschen vorstenpronk zoo ter kwader ure verlaten, weer te volgen en daarop voort te bouwen. Laat ons, in Nederland, toch Nederlanders zijn!

PRIJSVRAGEN.

PROVINCIAAL MUSEUM VAN OUDHEDEN.

Het Jury-rapport op deze prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, luidt als volgt:

Aan het Bestuur der Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen.

Ter voldoening aan uwe uitnoodiging tot beoordeeling der ingekomen antwoorden op de door uwe Vereeniging uitgeschreven prijsvraag, tot onderwerp hebbende: »een ontwerp van een Provinciaal Museum van Oudheden", hebben wij de eer u het onderstaande rapport, als het resultaat van ons onderzoek, aan te bieden.

Het ontwerp, gekenmerkt door een eikentak waarin een *E* geplaatst is, voldoet in strikten zin niet aan het programma, en waar de Jury een nauwgezette vertolking van het programma als een hoofdvoorwaarde beschouwt, waaraan in de eerste plaats voldaan moet worden, heeft zij, echter zeer tot haar leedwezen, dat ontwerp terzijde moeten stellen.

In het programma toch wordt gevraagd een ruime vestibule met hoofdtrap, en nu wordt aan dezen eisch niet voldaan, door het plaatsen van een aantal treden, die tot het gebouw toegang verleenen; daaronder kan men niet verstaan een hoofdtrap, die tot de vestibule behoort.

De meerderheid der Jury heeft overigens niets dan lof voor dit verdienstelijk ontwerp.

Behalve de onjuiste opvatting, die het noodzakelijk maakte het ontwerp buiten mededinging te stellen, is het plan doelmatig en fraai samengesteld, de verlichting is doeltreffend en de architectonische behandeling van het intérieur smaakvol opgevat.

De aansluiting der vleugels aan de middenpartij had beter kunnen zijn, ook de onderlinge verhouding daarvan; was de meerdere breedte der afdeeling bouwfragmenten reeds in den voorgevel opgenomen, dan zouden daarmede, naar het ons voorkomt, evengenoemde openerkingen zijn voorkomen.

Het ontwerp is overigens de uiting van een frisschen kunstenaarsgeest en het teekenwerk met talent behandeld.

Een der ingekomen antwoorden, dat niet van een motto was voorzien doch met een onderteekend begeleidend schrijven was ingezonden, is mede terzijde gelegd.

De overige antwoorden konden in de mededinging worden opgenomen en zijn in opklimmende reeks, naar de waarde die eraan is toegekend, gerangschikt als volgt:

N°. 1. NIET AF.

Plan. Gebrekkig samengesteld. Privaten slecht aangebracht. Conciergewoning op de verdieping ondoelmatig en onveilig.

Doorsneden. Geven tot geenerlei lofwaardige opmerking aanleiding.

Gevels. Doen niet denken aan een museum.

Teekenwerk. Gewoon.

N°. 2. STREVEN IS LEVEN.

Plan. De gevraagde ruimten zijn aanwezig, doch niet fraai, noch doelmatig gegroepeerd. Een voorportaal, voor de vestibule zoo noodzakelijk, ontbreekt; het aanbrengen van een glasdeur tusschen vestibule en hoofdingang zal aan het gebrek niet tegemoet komen.

De schilderijenzaal heeft zijlicht en daardoor zeer weinig wandvlakte.

Doorsneden. De ordonnantie zeer nuchter, de constructie goed.

Gevels. Zeer gewoon. Ontwerper heeft zijn best gedaan, doch vermag nog weinig.

Toelichting. Zeer uitvoerig, waaruit blijkt dat het gebouw niet centraal is verwarmd, dat de vloer der afdeeling bouwfragmenten van hout is — alle bedenkelijke zaken.

Teekenwerk. Vrij goed.

N°. 3. OEFENING KWEEKT KENNIS.

Plan. Indeeling regelmatig. Portierswoning maakt een te groot deel van het plan uit. De afdeeling bouwfragmenten over drie lokalen verdeeld is niet goed te keuren, terwijl de vorm der verschillende lokalen niet gelukkig is. De schilderijenzaal heeft te veel lichtopening en te weinig wandvlakte.

Doorsneden. De gebreken bij het plan opgemerkt, treden in de doorsneden nog duidelijker op den voorgrond, terwijl de behandeling van vestibule en trap een monumentaal karakter volkomen mist.

Gevels. De ontwerper is niet geslaagd in zijne poging om aan het gebouw een monumentaal karakter te geven en allerminst om er dat van een museum in te leggen.

Teekenwerk. Matig.

N°. 4. PRIMULA VERIS.

Plan. Regelmatige indeeling doch met groote gebreken; de portierswoning, de vestiaire enz. hebben een te belangrijk deel ingenomen.

De vraag doet zich voor, hoe in het smalle portaal der verdieping de beelden, die blijkbaar tot aanvulling daar bedoeld zijn, verlicht zullen worden; uit alles blijkt dat de ontwerper door deze ruimte in verlegenheid gebracht is. Voor de schilderijenzaal en die voor bouwfragmenten is bovenlicht bedoeld, doch hoe dit zal worden aangebracht, is niet aangeduid.

Doorsneden. Hieruit is niet voldoende op te maken hoe de binnenordonnantie door den ontwerper zou zijn uitgevoerd.

Gevels. De gevels doen denken aan een speciaal soort gebouwen, dat men in Fransche provinciesteden aantreft. De verhouding der onderdeelen tot de massa is zeer ongunstig. Van den zijgevel is het gedeelte zonder étage het best.

Teekenwerk. Vrij goed, zonder artistieke waarde.

N°. 5. WILLEN IS KUNNEN.

Plan. De indeeling mag regelmatig en tamelijk practisch zijn, zij getuigt niet van eene monumentale opvatting. Af te keuren is het aanbrengen van boven- en zijlicht tegelijk in de schilderijenzaal. Het plaatsen van een ongevraagd lokaal, kamer voor den archivaris, in het beste van het plan is niet te verdedigen.

Doorsneden. De vestibule en de trap verraden hier het gebrek dat bij het plan reeds is opgemerkt. Het denkbeeld om de bouwfragmenten te huisvesten in een zaal, ingesloten door keurig gevoegde wanden, is niet gelukkig, een rustig achtervlak zou beter zijn.

De binnenordonnantie heeft oogenschijnlijk een rijk aanzien, doch een kiesche smaak ontbreekt eraan.

Gevels. Deze geven niet den indruk van kalmte en rust, zooals, gelijk de ontwerper in zijne toelichting terecht opmerkt, aan het gebouw passen. Er is iets in de verhoudingen, dat niet aangenaam aandoet; sommige details schijnen vrij goed doch andere zijn van weinig bestudeerden vorm.

Teekenwerk. Het teekenwerk is vrij goed, het effect is echter niet in verhouding tot de moeite, die de ontwerper zich ervoor gegeven heeft.

N°. 6. HYPATHIE.

Plattegronden. De ruimte, die door vestibule en trap wordt ingenomen, is te groot in verhouding tot die der tentoonstellingszalen. De geheele samenstelling van het plan, dat wel regelmatig is, is gebrekkig.

Doorsneden. De ordonnantie der arcaden is niet te ontcijferen en de overdekking der vestibule niet duidelijk aangegeven. De verhouding der hoogte tot de overige afmetingen der lokalen is goed.

Gevels. Het avant-corps is goed van verhouding, ofschoon daarin niet het karakter van museum is waar te nemen. Overigens valt van de ordonnantie weinig anders te zeggen dan dat zij ondoordacht en gebrekkig is.

Teekenwerk. Slordig.

N°. 7. WER WILL WAS ER KANN, ENZ.

Plan. De ruimte is over het geheel veel grooter dan gevraagd is. De trap is niet fraai en de ruimte daarvoor slecht aangewend. De colonnade is, voor een museum als hier bedoeld, ongepast. Bij de vele ruimte, die het plan bevat, zou het wenschelijk geweest zijn, dat de schilderijenzalen afzonderlijk bereikbaar waren. Een gedeelte der zalen voor bovenlicht en een ander gedeelte voor zijlicht is goed begrepen.

Privaat. Privaat enz. voor het publiek wordt in het plan niet opgemerkt.

Doorsneden. De verhoudingen der binnenordonnantie zijn zeer gerekt. De behandeling der schilderijenzaal is voor het doel ongeschikt; het verlichtingsoppervlak der middenzaal is te klein.

Gevels. De ontwerper heeft Renaissance-motieven toegepast, doch is er niet in geslaagd daarmee een gelukkig geheel tot stand te brengen, noch het karakter, dat het gebouw moet kenmerken, uit te drukken. De lichtopeningen zijn van te groote afmetingen, de torens die ter weerszijden aan het middengedeelte van den voorgevel worden opgemerkt, zullen zekerlijk niet strekken tot verfraaiing van het geheel; hetzelfde kan worden gezegd van de serie beelden, die in de eerste étage van dit deel van den gevel wordt waargenomen.

Teekenwerk. Vrij goed.

N°. 8. RUST ROEST.

Plan. Het plan doet meer denken aan dat eener villa dan van een museum. De portierswoning neemt een te groote ruimte in. Het grootste deel der zalen op de verdieping te brengen, die slechts langs ettelijke treden te bereiken is, is geen gelukkig denkbeeld. De toegang tot de zalen is ongeschikt en het is lastig de goederen, zoo die van eenigen omvang zijn, er binnen te voeren. De verlichting der verschillende zalen laat te wenschen over; inzonderheid voor de schilderijzaal, waar bovendien weinig wandvlakte overblijft.

Doorsneden. De binnenordonnantie kenmerkt zich door goede verhoudingen en consequente doorvoering van den aangenomen stijlvorm. Evenwel ziet alles er dor en koud uit en bezit geenszins dat opwekkend karakter, hetwelk een museum dient te kenmerken. De constructie is goed aangegeven.

Gevels. De ontwerper is er niet in geslaagd met den door hem gekozen stijl aan het gebouw het karakter van een museum te verleenen. Het komt ons voor dat de geheele conceptie geen andere verdienste heeft dan dat zij een consequent doorgevoerde toepassing der Gothiek te zien geeft, die echter zeer dor is. Sommige deelen herinneren sterk aan een paar kasteelen in Vlaanderen, o. a. ook aan het door den architect Blomme gerestaureerde paleis te Mechelen.

Teekenwerk. Het teekenwerk is correct, doch zonder artistieke opvatting.

N°. 9. PROVINCIAAL MUSEUM.

Plan. Zeer wijdloopig aangelegd, zonder dat de gevraagde ruimten daarbij hebben gewonnen. De trap naar de galerij is niet monumentaal. De vestibule zal niet het effect teweegbrengen wat de ontwerper zich klaarblijkelijk ervan heeft voorgesteld, en ziet er zelfs onbehaaglijk uit. Onder de tentoonstellingszalen wordt niet opgemerkt een zaal voor goud en zilver; deze zou kunnen gevonden worden in de beschikbare ruimten, waarvan er echter te veel zijn.

Doorsneden. De zichtbare kapspanten zijn gebrekkig samengesteld en hoogst onbehaaglijk van vorm. De vlakken in de tentoonstellingszalen hadden hooger behooren te zijn, althans in de schilderijenzaal, waar bovendien het licht niet goed invalt. De overgang der buitensporig hooge vestibule en der ruimte voor bouwfragmenten tot de nooveel lagere aangrenzende zalen, zal hoogst onaangenaam zijn.

Gevels. De gevels ontleenen aan de decoratieve paneelen het karakter van een museum, zij zijn eenvoudig en streng ontworpen, doch missen het esthetisch en behaaglijk voorkomen, dat een gebouw als hier bedoeld, behoort te bezitten.

Teekenwerk. De gevels hebben als aquarel eenige verdienste, de doorsneden echter geenerlei.

N°. 10. GRUSO.

Plan. Regelmatig, doch niet fraai van vorm. De vestibule en de trap nemen te veel ruimte in, in verhouding tot de overige localiteit; indien hiervan een deel meer buiten den voorgevel was gebracht dan zou het plan erbij gewonnen hebben. Het is geen goed denkbeeld de zaal voor bouwfragmenten als een aanhangsel in het plan op te nemen. Met betrekking tot de zalen voor nijverheid en kunst en schilderijen zou aan het programma beter zijn voldaan, indien iedere afdeeling in één ruimte zich bevond; de zalen zijn thans ook te klein geworden. Dat de schilderijenzalen enkel zijlicht hebben is bepaald een gebrek; ware de eene met zijlicht, de andere met bovenlicht, er zou iets vóór te zeggen geweest zijn.

Doorsneden. De verhoudingen der binnenordonnantie zijn vrij goed; de vormen zijn echter niet duidelijk en kunnen daarom niet beoordeeld worden; het schijnt de bedoeling des ontwerpers te zijn geweest om de wanden der schilderijenzalen in vakken te verdeelen; dit zou echter zeer te ontraden zijn.

Gevels. Deze munten niet uit door passende verhoudingen; daardoor ontbreekt het karakter van ernst en waardigheid. Overigens valt niet te ontkennen dat de bestemming van het gebouw in het oog springt, evenwel niet op die waardige en esthetische wijze, welke men zou wenschen.

Teekenwerk. De gevels zijn beter geteekend dan de doorsneden, die bepaald slordig zijn. De vervaardiger bezit niet die handigheid, welke hij gepoogd heeft met zijn aquarel aan den dag te leggen.

N°. 11. 2½ CTS.-POSTZEGEL.

Plan. Als men bedenkt dat het geheele gebouw een oppervlakte beslaat van ongeveer 950 M², met rez-de-chaussée en étage, en de gevraagde tentoonstellingszalen te zamen 330 M² hebben te bevatten, dan behoeft het geen nader betoog dat het plan zeer ruim is opgevat en wegens te groote afmeting reeds niet aan het gevraagde beantwoordt. Twee monumentale trappen zijn te veel en ook de vestibule had van meer bescheiden afmeting moeten zijn. De vorm der zalen is goed, behalve die van de zaal voor goud en zilver.

Doorsneden. De ontwerper bedoelt een rijk architectonisch en decoratief geheel; daarin is hij ten deele geslaagd. De verhoudingen zijn niet gunstig en op de étage te gerekt. De aanleg van de galerijen leent zich niet tot het plaatsen van beelden. De vorm van het dak boven de bouwfragmenten is ongeschikt voor glasbedekking. Het beste gedeelte is de vestibule, die sober en smaakvol is behandeld.

Gevels. De voorgevel maakt een monumentalen indruk, evenwel zijn de verhoudingen niet gunstig. Er is te weinig

nadruk gelegd op de horizontale lijn, zooals bij een dergelijke conceptie toch het geval behoort te zijn.

Teekenwerk. Het teekenwerk is goed, ofschoon uit de behandeling van het ornement een zekere ongeoefendheid blijkt. Uit alles ontwaart men echter dat de ontwerper zijn plan met ernst heeft bestudeerd en met zorg uitgewerkt.

N°. 12. OCCO MENSENBORCH.

Plan. De plattegronden zijn doelmatig en eenvoudig. De verlichting der zaal voor nijverheid en kunst is niet voldoende, die van het schilderijenkabinet zal vermoedelijk te wenschen overlaten, omdat zij slechts aan een kant van het dak kan worden aangebracht, daarbij zal zulks van buiten zichtbaar zijn en in het aangenomen stelsel van daken niet tot verfraaiing strekken.

Doorsneden. De verhouding der binnenordonnantie is goed en het aangenomen genre consequent doorgevoerd. De gewelven over de vestibule en de trap zijn niet fraai.

Gevels. Deze zijn met smaak ontworpen en bezitten eenige originaliteit, ofschoon zij niet het karakter uitdrukken van een museum. Enkele details zijn echter niet gelukkig van vorm.

Teekenwerk. Het teekenwerk is goed uitgevoerd.

N°. 13. MOTTO (29).

Plan. De opvatting, dat het gebouw aan matige eischen moest voldoen, is goed begrepen; evenwel kan het gevoelen niet worden gedeeld dat monumentaliteit inzonderheid wint door strenge symmetrie en dat daardoor het gebouw zich gemakkelijk laat onderscheiden van particuliere bouwwerken. De beide toegangen in den zijgevel mogen de doelmatigheid bevorderen, het aanzien van den gevel heeft er niet bij gewonnen.

Het trapportaal der verdieping had ruimer behooren te zijn, hier is al te veel bescheidenheid aan den dag gelegd.

Doorsneden. De architectonische ordonnantie is goed en de verlichting zeer goed aangebracht.

Gevels. Er is iets in de verhouding tusschen rez-de-chaussée en étage dat niet aangenaam aandoet, de étage had meer behooren te domineeren. Het avant-corps is het minst geslaagd, de pignon is te onbeduidend en te gewoon van vorm. Indien het de bedoeling is om de bovengedeelten der vensternissen van den voorgevel met glas te bezetten, dan wordt daardoor de opvatting der verlichting minder juist. Overigens is de architectonische behandeling smaakvol en verleent deze aan het geheel een ernstig karakter.

Teekenwerk. Zeer goed.

N°. 14. NEO.

Plan. De distributie is over het geheel goed opgevat, inzonderheid kan dit gezegd worden met het oog op de afdeeling bouwfragmenten en de zaal voor nijverheid en kunst. De schilderijenzaal in twee afzonderlijke deelen, is niet zeer geschikt voor het plaatsen der stukken. Vestibule en trappenhuis zijn flink ontworpen. De portierswoning kan geacht worden goed te zijn gelegen en de wijziging bij variant voorgesteld, niet als eene verbetering worden aangemerkt.

Doorsneden. De vervaardiger heeft zijn ontwerp logisch en constructief uitgewerkt.

Gevels. Deze zijn in den aangenomen stijlvorm consequent en met gratie behandeld. De beide traptorens zijn minder gelukkig; een ervan doet zelfs schade aan het ensemble en is dan ook wijselijk daar weggelaten, waar dit gebrek het meest in het oog zou vallen.

Teekenwerk. Zeer goed. Perspectief uitstekend.

N°. 15. GETEEKEND WAPEN.

Plan. De distributie is pittoresk en tevens doelmatig. De bouwfragmenten zijn uitstekend geïnstalleerd. De verlichting der schilderijenzaal laat te wenschen over. De woning van den portier is onnoodig ruim.

Doorsneden. De binnen-ordonnantie is smaakvol en harmonieus. De schilderijenzaal kan geacht worden het minst te zijn geslaagd; hare hoogte is te groot.

Gevels. Deze vormen een pittoresk ensemble in den juisten zin en het karakter van museum treedt op den voorgrond. Bij het groote onderscheid in de verschillende partijen is toch het evenwicht bewaard gebleven. Of echter de groote afwisseling overal tot practische constructie de mogelijkheid verleent, valt te betwijfelen. De geheele conceptie heeft belangrijke architectonische waarde.

Teekenwerk. Uitmuntend.

Het resultaat van haar onderzoek, waaruit vorenstaande opmerkingen zijn voortgekomen, is, dat de Jury eenstemmig is in haar besluit en voorstelt den prijs van *één honderd gulden met diploma* toe te kennen aan n°. 15, motto *een geteekend wapen*, en de premie van *veertig gulden met diploma* aan n°. 14, motto *Neo*.

Leeuwarden-Groningen, April 1891.

De Jury.
J. E. G. NOORDENDORP.
L. M. MOOLENAAR.
H. H. KRAMER, *Rapporteur.*

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 25 April 1891.

Deze bijeenkomst was hoofdzakelijk gewijd aan de beschouwing van de ontwerpen en teekeningen, op de uitgeschreven prijsvraag »Provinciaal Museum" ingekomen. Na de voorlezing van het rapport der Jury bleek, bij opening der naambriefjes, dat de heer Joh. A. van Dongen, architect te Breda, de vervaardiger was van het met den prijs bekroonde ontwerp en de premie was toegewezen aan den heer De Bazel Jr., te Hilversum.

Hierna ontspon zich eene zeer geanimeerde discussie over de vraag of een aannemer verplicht is op zijne kosten gebreken te herstellen, die na het verstrijken van den onderhoudstermijn aan het werk geconstateerd worden, als de afrekening nog niet heeft plaats gehad. Oogenschijnlijk is deze vraag gemakkelijk te beantwoorden. In de practijk leverde zij volgens sommige sprekers veelerlei bezwaren op; de meesten beantwoordden ze echter ontkennend.

Vervolgens liet de heer G. Nijhuis een paar detailteekeningen op de ware grootte zien, om een antwoord te geven op de vraag: »Welke is de beste constructie voor naar binnen draaiende ramen en deuren?" Deze teekeningen zullen in een volgende vergadering aan eene nauwkeurige beschouwing worden onderworpen.

Bij het sluiten der vergadering deelde de Voorzitter mede, dat bij het Gemeentebestuur was aangevraagd om het Beursgebouw den 27 Mei te mogen gebruiken voor de openbare tentoonstelling van de antwoorden op bovengenoemde prijsvraag.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit is benoemd tot inspecteur der telegraphie in algemeenen dienst, ter standplaats 's-Gravenhage, A. Kruyt, thans commies bij het departement van waterstaat, handel en nijverheid.

— Bij koninklijk besluit zijn benoemd tot landmeters bij het kadaster der 1e kl. J. van Kan, thans 2e; idem 2e klasse A. Bor, thans 3e; idem 3e J. Schoonenberg, thans 4e.

— Tot Voorzitter van den Raad van commissarissen der Nederlandsche Zuiderspoorwegmaatschappij is benoemd de heer W. H. Pijls, burgemeester van Maastricht, en tot Onder-voorzitter de heer Carl Honigmann te Aken. Bij het personeel zijn benoemd tot opzichters ter standplaats Roermond, de heeren K. den Tex, civiel-ingenieur te Lingen (Pruisen) en H. V. J. Jonkergouw te Stratum; tot teekenaar, ter standplaats Heerle, de heer M. R. Zijdenbosch te 's-Gravenhage.

— De ingenieur van 's Rijks-waterstaat W. K. Behrens, te Maastricht, wordt met ingang van 1 Juni aanstaande gedetacheerd aan het departement van Waterstaat, ter vervanging van den ingenieur F. Doffegnies, die naar Vlissingen wordt overgeplaatst.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

ADVERTENTIEN.

Wordt verlangd voor den tijd van 6 maanden, om onmiddellijk in dienst te treden, een

Bouwkundig Opzichter,

tevens begaafd en nauwkeurig **Teekenaar**, ter assistentie bij de voorbereiding, voor het vervaardigen der details en voor het dagelijksch toezicht op de uitvoering van een klein gebouw. Salaris *f* 60.— per maand. Brieven, bevattende uitvoerige vermelding van vroegeren werkkring, vóór 12 Mei fr. in te zenden, onder letters T B aan het bureau van dit blad.

GRUSONWERK,
Magdeburg—Buckau.
VERTEGENWOORDIGERS:
CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam—Amsterdam.

Aanbesteding.

Het R. K. PAR. KERKBESTUUR v. d. H. HILDEGARDIS onder HILLEGERSBERG bij ROTTERDAM is voornemens **aantebesteden** op **Dinsdag 26 Mei** a. s., des **middags ten 12 ure.** in het Café van den heer G. FREERICHS te HILLEGERSBERG:

den gedeeltelijken bouw der nieuwe Kerk met Pastorie, Sacristie ons.

De teekeningen met details liggen ter inzage in voormeld Café, terwijl een compleet stel lithografische afdrukken (schaal 1 : 100) te verkrijgen zijn à *f* 4 en het bestek à *f* 1 bij de Boekh. E. DE BONT & ZOON te ROTTERDAM.

Aanwijzing op het bouwterrein op Dinsdag 19 Mei a. s., des morgens **ten 11 ure.** Inlichtingen geeft de Architect E. J. MARGRIJ te ROTTERDAM.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venlo*.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag 12 Mei e. k.**, des namiddags ten 3 ure, zal door de WelEd. heeren Firma ANT. JURGENS, in het Koffiehuis van den heer M. VAN DEN BIGGELAAR te Oscu worden

AANBESTEED:

Het sloopen van een gedeelte der Fabrieken en het weder opbouwen eener nieuwe Fabriek met aanhoorende werken, volgens teekening en plan, opgemaakt door H. B. Hendriks, Bouwkundige aldaar, met de noodige leveranties, transporten, arbeidsloonen enz. enz. volgens nadere omschrijving.

Raming *f* 30 à *f* 35,000.

Bestek en teekening liggen ter inzage van af **Zondag 3 Mei e.k.** in genoemd Koffiehuis en zijn van af dien datum gratis verkrijgbaar aan het kantoor van WelEd. heeren Firma ANTON JURGENS te OSCH.

Aanwijzing in loco **Maandag 11 Mei** des namiddags ten 3 ure.

Inlichtingen geeft H. B. HENDRIKS, Bouwkundige aldaar.

Aanbesteding.

Vrijdag den 8ste Mei 1891 des namiddags ten 1½ ure precies zal in het American Hôtel aan het Leidscheplein te AMSTERDAM worden **aanbesteed:**

Het bouwen van het Vereenigingsgebouw „Ons Huis.

op een terrein aan de Roozenstraat bij de Prinsengracht te AMSTERDAM.

Het bestek met 3 teekeningen is van af Vrijdag 1 Mei tegen betaling van *f* 4.50 per stel te verkrijgen bij de Amst. Boek- en steendrukkerij v/h. ELLERMAN HARMS & Cie., Rokin 2, AMSTERDAM, en ligt ter inzage ten kantore van den Architect C. B. POSTHUMUS MEYJES te AMSTERDAM.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 9 Mei 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 18.

De levering van 78,000 stuks IRONBRICKS.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 14 Mei 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 9.

Het bouwen van een BRANDSPUITHUISJE met BOVENWONING aan de Schaapsdrift.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Aanwijzing op Woensdag 6 Mei a. s., 's namiddags 1½ ure, op het terrein van den bouw aan de Schaapsdrift; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en teekening tegen betaling van *f* 0.75 ter Secretarie verkrijgbaar.

Provinciale Waterstaat van Friesland.

DE GEDEPUTEERDE STATEN VAN *FRIESLAND* noodigen sollicitanten naar de betrekking van

Ingenieur van den Provincialen Waterstaat

uit, hunne verzoekschriften op zegel te dienen **vóór den 15 Juni a. s.**

Benoembaar zijn zij, die in het bezit zijn van het diploma van Civiel-Ingenieur, bedoeld bij art. 61 der Wet van 2 Mei 1863 (Staatsblad N°. 50), en zij, die vóór de invoering dier wet het diploma van Civiel-Ingenieur of den rang van Ingenieur van den Waterstaat hebben verkregen.

Aan die betrekking zijn verbonden: eene **jaarwedde** van *f* **1500**, die **vijf** maal, telkens na **drie jaren**, met *f* **300** kan worden verhoogd;

reis- en verblijfkosten naar de **tweede** klasse van het tarief, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 5 Januari 1884 (Staatsblad N°. 4), en een **pensioen** op 65 jarigen leeftijd, bij een diensttijd van 20 jaren, ten bedrage van de helft der laatstgenoten jaarwedde.

De Gedeputeerde Staten van Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN,
Voorzitter.
VAN BLOM,
Griffier.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON.
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz., uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Marnixstraat 364.
Eenig Agent van
KESSEL & RöHL te *Berlijn*.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

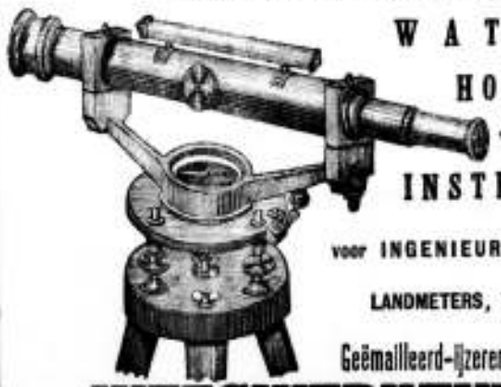

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

JOHN KING, Limited-Liverpool,
INGENIEURS-FABRIKANTEN
van **CENTRALE VERWARMINGS-INRICHT.** met Stoom en Heetwater onder hoogen en lagen druk.
Talrijke referentiën in *Holland*, *België* en *Engeland*, **Inlichtingen, Plannen** en **Begrootingen** verstrekt gratis de vertegenwoordiger
J. W. VAN ES, 19 Oostvestplein, *Rotterdam*

Carbolineum
„Neptun"
Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, rocht en huiszwam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**
A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Overal met het meeste succes geplaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardeloose imitaties gewaarschuwd. (3)

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*,
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Hoefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

Atelier
voor Glasschilderkunst en Glas in lood.
Speciale inrichting voor glasetserij,
Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamborren** enz. enz.
E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.
Men vrage schetsen en prijscourant.
Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

DE LINT & Co.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — **Isoleerend.**
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH**

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — Gouden Medaille Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.W.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

„ARCHITECTURA ET AMICITIA."

Rapport der Jury over de ontwerpen, ingezonden op de prijsvragen van het Genootschap A. et A. in 1890.

Aan heeren Bestuurderen.

Mijne Heeren,

De Jury hield haar bijeenkomst op den 7den Maart 1891 ter vaststelling van het rapport, nadat ieder der leden de verschillende ontwerpen beoordeeld had, behoudens de buitengewone prijsvraag voor een Café-concert. Zij heeft de eer u hiervan de volgende mededeelingen te doen.

Eere-prijsvraag: Eene synagoge, ingekomen één antwoord, motto: *Kos*.

Hoewel de Jury aan dit ontwerp verdienste toekent, kan het vanwege de schetsmatige opvatting, de weinig zorgvuldige bewerking en de geringe practische waarde niet voor den eereprijs in aanmerking komen.

Het geheel doet meer aan een archeologische studie dan aan een 19de-eeuwsch gebouw denken; een der Jury-leden noemde het een zwakke kopie van de Karolingische kerk te Aken.

De indeeling der zitplaatsen is niet bestudeerd en ondoelmatig, daar een groot aantal bezoekers een behoorlijk uitzicht mist.

De gevels, in Moorschen stijl behandeld, zijn te vaag van teekening om serieus beoordeeld te worden.

De bewerking is meer die van een decorateur dan van een architect. Zoowel gevels als doorsneden getuigen van gevoel voor kleur in hun behandeling; jammer dat de vorm hoegenaamd niet te onderscheiden valt. Met het oog op het karakter dezer eere-prijsvraag, waaraan de Jury alle eischen stelt, die men in een dergelijke opgaaf mag verwachten, welke zich resumeeren in goede plattegrond-indeeling, architectonische opvatting van gevels en doorsneden, alsmede kennis van constructie, acht de Jury deze eischen niet genoegzaam in dit ontwerp vertegenwoordigd. Zij kan het dus niet tot bekroning voordragen, doch stelt voor om den vervaardiger als tegemoetkoming een premie van ƒ 100 toe te kennen.

1e Algemeene prijsvraag: Een tentoonstellingsgebouw voor schoone kunsten; ingekomen 5 antwoorden.

Musicon. Dit is een verdienstelijk ontwerp; ofschoon niet op groote oorspronkelijkheid kunnende bogen, getuigt het plan in zijn geheel van ernstige studie en van beschaafden smaak. Het is met zorg geteekend en verraadt een geoefende hand.

De plattegrond is eenvoudig en duidelijk, de lokalen zijn juist gegroepeerd. Opmerkingen zijn dat de vestibule te klein en de trap te groot is. De vorm der zalen voor het beeldhouwwerk is niet goed begrepen, daar deze toch slechts onvoldoende zijlicht kunnen ontvangen; mindere breedte, meer galerijvorm, ware hier gewenscht. Ook de schilderijzalen zullen, aldus uitgevoerd, reflectielicht verkrijgen.

De compositie der gevels is verdienstelijk, de rustige grootsche teekening is in harmonie met het karakter van het gebouw; de bestemming der dienstvertrekken wordt juist weergegeven, zonder aan de eenheid te schaden. Het dak is door zijn zware nokversiering minder gelukkig van aanzien.

De opeenstapeling van twee sokkels aan het sousbasement is af te keuren. Ook sommige details der groote pilasterstelling, zooals de zware kapiteelen, missen de juiste schaal. Een oordeelkundige toepassing van baksteen zou aan het geheel een meer Nederlandsch karakter hebben verleend en de waarde van het detail hebben verhoogd.

De detailteekening en ook de andere teekeningen zijn verdienstelijk uitgevoerd; slechts het figuur is weifelend geteekend.

Wegens de vele kwaliteiten in dit ontwerp aanwezig, stelt de Jury voor hieraan den uitgeloofden prijs toe te kennen.

Beaux Arts. Het plan is onbeduidend en getuigt van weinig studie. De gevels zijn een zeer zwakke reproductie van de tentoonstellingsgebouwen in 1889 te Parijs. De verlichting der lokalen is slecht. De hoofdgevel is onwaar en past niet aan de inwendige distributie. Het geheel is slordig behandeld.

Kunst is Passie heeft geen practisch plan. De benedenbouw van den gevel is karakterloos om zijn weinig

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen J. et J.

constructief aanzien. De perspectiefteekening is met talent uitgevoerd.

Y. Dit ontwerp is zwak, het mist compositie zoowel in plan als in opstand. Het is een mengeling van verschillende motieven, zonder samenhang en zonder uitdrukking. Het onderwerp is nog boven de krachten van den vervaardiger.

En avant geeft te zien een toepassing van klassieke vormen zonder leidende gedachte en daardoor zonder beteekenis. Het detail mist schaal en is banaal. De plattegrond is zwak en de zalen zijn onvoldoende verlicht.

2de Algemeene prijsvraag: Een crematorium; één antwoord, motto: *Skelet (geteekend)*.

Het zwaartepunt van dit ontwerp ligt in de verdienstelijke doorsneden en perspectief-schetsen, welke schoon gedachte binnenruimten doen zien.

Jammer dat de plattegrond niet geheel beantwoordt aan de eischen van den dienst. De wachtkamer en receptiekamer zijn te klein voor een inrichting op zulk een groote schaal; daarentegen zijn de trappen reusachtig groot van aanleg.

De gevels drukken de bestemming van het gebouw niet genoegzaam uit; vooral met de twee torens is dit het geval.

Wegens de goede hoedanigheden bovenvermeld, alsmede om de artistieke opvatting van het geheel meent de Jury dit ontwerp ter bekroning te moeten voordragen.

3e Algemeene prijsvraag: Hoofdingang van een kazerne; ingekomen 6 antwoorden.

't Is alles Pais en vrée. Hoewel dit ontwerp beschaving en vormenkennis verraadt, mist het de juiste uitdrukking voor een kazerne in ons land.

De ijzeren poort is niet gelukkig van detail; de gesmeed-ijzeren vulling erboven doelloos door de ruimte, die tusschenbeide is. Ook de zwikvulling kon meer cachet hebben.

X. Is te vaag van uitdrukking en mist het juiste karakter. De figuren zijn zwak geteekend.

Y. Mist compositie en is te fragmentarisch. Er is geen afwisseling en oppositie in de onderdeelen. Het geheel doet aan een gedeelte van een Florentijnsch paleis denken.

Mars. Is naïef van teekening, de detailleering mist karakter. De bekroning is banaal.

Granaat. Is van zwaar aanzien, overladen met onnoodige details, die tevens de noodige eenheid van schaal missen, getuige de kanteelen. Het geheel is een imitatie der Antwerpsche poorten.

Landwacht mist architectonische opvatting.

Het gehalte dezer inzending komt de Jury onvoldoende voor om een bekroning toe te kennen. Ter tegemoetkoming aan de moeite, stelt zij voor aan de volgende ontwerpen belooningen toe te kennen.

't Is alles Pais en vrée	*f* 20.
Granaat	„ 15.
Mars	„ 15.

1e Gewone prijsvraag: Een lichtkroon voor electrische Edison-gloeilichten; ingekomen 3 antwoorden.

Soleil enz. is origineel van hoofdvorm, maar mist decoratief aanzien door de ongunstige verdeeling der lichten, welke geen krans vormen.

Edison is naïef van opvatting; de natuurvormen zijn zonder karakter weergegeven. De bloemen zijn te zwaar.

Electra. In dit ontwerp zijn de lichten goed geplaatst, doch de vormen der onderdeelen laten te wenschen over. De massa's zijn slecht verdeeld; in het midden is overlading en onderaan armoede in de schikking te bespeuren.

Hoewel de ontwerpen *Soleil* en *Electra* een zekere verdienste bezitten, voldoen zij geen van beiden aan den eisch in het programma gesteld. Zij zijn te klein voor de te verlichten ruimte. Hierom kan de Jury geen der ontwerpen voor bekroning voordragen.

2e Gewone prijsvraag: Gesmeed-ijzeren uithangteeken voor een kunstsmederij; ingekomen 4 antwoorden.

Schild met driehoek en hamer (figuur). Is een artistiek ontwerp, goed van opvatting en met kennis van het vak ontworpen. De constructieve lijnen zijn rationeel gedacht, de ornementatie is juist aangebracht en van decoratief karakter.

Enkele wijzigingen zullen het ontwerp zeer doen winnen. Zoo is het hoofdmotief, de draak, te groot in verhouding tot het aambeeld. De pooten zijn te klein; zij behooren krachtiger en karakteristieker te zijn. De anatomie is verwaarloosd. Zoo moeten de ribben niet ingesneden, maar in de hoogte gedreven worden. De houding van den poot met den hamer moet juister de beweging aanduiden, waardoor de slag op het aambeeld neerkomt.

Bodega Is vlot geteekend en heeft veel goeds; jammer dat het detail te groot van schaal is en daardoor de decoratieve werking missen zal.

De emblemen zijn niet juist van vorm en groepeering. De hals van den draak moet langer zijn en zijn kop meer worden vooruit gebracht. De stang, die den kop vasthoudt, is niet gelukkig bevestigd; beter ware deze verbinding met de vleugels te zoeken.

Vulkanus en *Smid* zijn arm van conceptie en onbestudeerd van detail.

Naar aanleiding van de gemaakte opmerkingen stelt de Jury voor aan het ontwerp: *Schild met driehoek en hamer* de volle bekroning toe te kennen.

Buitengewone prijsvraag: Een café-concert; ingekomen 6 antwoorden.

Van de 6 antwoorden op deze prijsvraag, kunnen slechts twee als serieuze ontwerpen in aanmerking komen. De vier overige missen architectonische opvatting, zoowel in plan, gevels als doorsneden. Ook de oppervlakkige studie der onderdeelen, alsmede de banaliteit in de vormen getuigen dat het onderwerp nog te zwaar voor de vervaardigers was. De twee eerste ontwerpen nader besprekende, komt de Jury tot de conclusie dat:

Trefer (aquarel) een zeer verdienstelijk ontwerp is. Het heeft een zeer goed bestudeerd plan; er is behoorlijke climax in de opvolgende binnenruimten, in haar decoratief aanzien zoowel wat vorm als wat kleur betreft.

De karakteristieke gevels zijn van juiste uitdrukking, daar zoowel het artistiek karakter als de practische bestemming in de onderdeelen wordt weergegeven. Ook de uitvoering is artistiek. Een en ander getuigt van een ontwikkeld talent.

Enkele opmerkingen zijn dat het interieur winnen zal door verplaatsing van het buffet, zoodat de twee zalen desverkiezende vereenigd kunnen worden, hetgeen bij feesten van nut kan zijn.

De ingang der privaten is niet juist geplaatst en te veel zichtbaar; wijziging is echter mogelijk.

De entree-poort is zwak en mist een constructief karakter.

Entre-acte heeft goede eigenschappen. Het café is goed, maar de vestibule is te klein van aanleg. De zaalvorm is niet gunstig zoomede de plaats van het buffet, de bovenvestibule en de gaanderij.

De gevel is goed van compositie maar is in uitdrukking meer café dan café-concert. Het ontwerp is met talent uitgevoerd.

A

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

indruk verkregen wordt; slechts enkelen gelukte het persoonlijk te blijven, door beheersching der stijlvormen en eigen opvatting te doen samengaan.

De vraag: Een reclamekaart voor Brandsma's thee, gaf den meesten inzenders aanleiding hunne composities in Japanschen geest op te vatten, waaruit op te maken valt dat de Japansche versieringswijze tamelijk wel populair geworden is, dank zij onze musea en particuliere verzamelingen, en de goede uitgaven, die in Frankrijk en Duitschland het licht zagen.

Bij de meeste ontwerpen is naar een te slaafsch Japansch gestreefd, waardoor van zelf 'n quasi-Japansche

verhoogen voort te drijven, schieten een groote olifant, die galoppeerend een theestruikje nadert. Het onderschrift luidt:

Hier ziehen ihn zwölf Pferde nicht,
Hier zieht ihn der Duft des Thees.

Dit ontwerp vond bij de deur een plaats.

Verder een menigte waaiers, rijzende zonnen, stadsgezichten, waaronder enkelen meer of minder verdienstelijk geaquarelleerd.

De achterwand bevat eenige zeer fraaie composities.

…tiet aanzien. De perspectiefteekening is met …itgevoerd.

…Dit ontwerp is zwak, het mist compositie zoowel …ls in opstand. Het is een mengeling van ver…le motieven, zonder samenhang en zonder uit…g. Het onderwerp is nog boven de krachten …vervaardiger.

…*wurf* geeft te zien een toepassing van klassieke …zonder leidende gedachte en daardoor zonder …is. Het detail mist schaal en is banaal. De …nd is zwak en de zalen zijn onvoldoende verlicht.

…lgemeene prijsvraag: Een crematorium; …roord, motto: *Skelet (geteekend)*.

…waartepunt van dit ontwerp ligt in de verdien…oorsneden en perspectief-schetsen, welke schoon …binnenruimten doen zien.

…er dat de plattegrond niet geheel beantwoordt …eischen van den dienst. De wachtkamer en …amer zijn te klein voor een inrichting op zulk …te schaal; daarentegen zijn de trappen reus…root van aanleg.

…vels drukken de bestemming van het gebouw …oegzaam uit; vooral met de twee torens is dit …l.

…s de goede hoedanigheden bovenvermeld, …om de artistieke opvatting van het geheel …e Jury dit ontwerp ter bekroning te moeten …en.

…emeene prijsvraag: Hoofdingang van een …e; ingekomen 6 antwoorden.

…les Paix en vrée. Hoewel dit ontwerp beschaving …enkennis verraadt, mist het de juiste uitdruk…r een kazerne in ons land.

…eren poort is niet gelukkig van detail; de ge…eren vulling erboven doelloos door de ruimte, …henbeide is. Ook de zwikvulling kon meer …ebben.

…s te vaag van uitdrukking en mist het juiste …. De figuren zijn zwak geteekend.

…Mist compositie en is te fragmentarisch. Er is …isseling en oppositie in de onderdeelen. Het …loet aan een gedeelte van een Florentijnsch …enken.

…. Is naïef van teekening, de detailleering mist …. De bekroning is banaal.

…*at*. Is van zwaar aanzien, overladen met on…details, die tevens de noodige eenheid van …issen, getuige de kanteelen. Het geheel is …atie der Antwerpsche poorten.

…*macht* mist architectonische opvatting.

…gehalte dezer inzending komt de Jury onvol…voor om een bekroning toe te kennen. Ter …tkoning aan de moeite, stelt zij voor aan de …e ontwerpen belooningen toe te kennen.

't Is alles Paix en vrée	*f* 20.
Granaat	„ 15.
Mars	„ 15.

…ewone prijsvraag: Een lichtkroon voor …ische Edison-gloeilichten; ingekomen 3 …den.

…*enz.* is origineel van hoofdvorm, maar mist de…aanzien door de ongunstige verdeeling der lich…lke geen krans vormen.

…r is naïef van opvatting; de natuurvormen zijn …arakter weergegeven. De bloemen zijn te zwaar.

…w. In dit ontwerp zijn de lichten goed ge…doch de vormen der onderdeelen laten te wen…over. De massa's zijn slecht verdeeld; in het midden is overlading en onderaan armoede in de schikking te bespeuren.

Hoewel de ontwerpen *Soleil* en *Electra* een zekere verdienste bezitten, voldoen zij geen van beiden aan den eisch in het programma gesteld. Zij zijn te klein voor de te verlichten ruimte. Hierom kan de Jury geen der ontwerpen voor bekroning voordragen.

2e Gewone prijsvraag: Gesmeed-ijzeren uithangteeken voor een kunstsmederij; ingekomen 4 antwoorden.

Schild met driehoek en hamer (figuur). Is een artistiek ontwerp, goed van opvatting en met kennis van het vak ontworpen. De constructieve lijnen zijn rationeel gedacht, de ornementatie is juist aangebracht en van decoratief karakter.

Enkele wijzigingen zullen het ontwerp zeer doen winnen. Zoo is het hoofdmotief, de draak, te groot in verhouding tot het aambeeld. De pooten zijn te klein; zij behooren krachtiger en karakteristieker te zijn. De anatomie is verwaarloosd. Zoo moeten de ribben niet ingesneden, maar in de hoogte gedreven worden. De houding van den poot met den hamer moet juister de beweging aanduiden, waardoor de slag op het aambeeld neerkomt.

Bodega Is vlot geteekend en heeft veel goeds; jammer dat het detail te groot van schaal is en daardoor de decoratieve werking missen zal.

De emblemen zijn niet juist van vorm en groepeering. De hals van den draak moet langer zijn en zijn kop meer worden vooruit gebracht. De stang, die den kop vasthoudt, is niet gelukkig bevestigd; beter ware deze verbinding met de vleugels te zoeken.

Vulkanus en *Smid* zijn arm van conceptie en onbestudeerd van detail.

Naar aanleiding van de gemaakte opmerkingen stelt de Jury voor aan het ontwerp: *Schild met driehoek en hamer* de volle bekroning toe te kennen.

Buitengewone prijsvraag: Een café-concert; ingekomen 6 antwoorden.

Van de 6 antwoorden op deze prijsvraag, kunnen slechts twee als serieuze ontwerpen in aanmerking komen. De vier overige missen architectonische opvatting, zoowel in plan, gevels als doorsneden. Ook de oppervlakkige studie der onderdeelen, alsmede de banaliteit in de vormen getuigen dat het onderwerp nog te zwaar voor de vervaardigers was. De twee eerste ontwerpen nader besprekende, komt de Jury tot de conclusie dat:

Trofee (aquarel) een zeer verdienstelijk ontwerp is. Het heeft een zeer goed bestudeerd plan; er is behoorlijke climax in de opvolgende binnenruimten, in haar decoratief aanzien zoowel wat vorm als wat kleur betreft.

De karakteristieke gevels zijn van juiste uitdrukking, daar zoowel het artistiek karakter als de practische bestemming in de onderdeelen wordt weergegeven. Ook de uitvoering is artistiek. Een en ander getuigt van een ontwikkeld talent.

Enkele opmerkingen zijn dat het interieur winnen zal door verplaatsing van het buffet, zoodat de twee zalen desverkiezende vereenigd kunnen worden, hetgeen bij feesten van nut kan zijn.

De ingang der privaten is niet juist geplaatst en te veel zichtbaar; wijziging is echter mogelijk.

De entree-poort is zwak en mist een constructief karakter.

Entre-acte heeft goede eigenschappen. Het café is goed, maar de vestibule is te klein van aanleg. De zaalvorm is niet gunstig zoomede de plaats van het buffet, de bovenvestibule en de gaanderij.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 19.

constructief aanzien. De perspectiefteekening is met talent uitgevoerd.

Y. Dit ontwerp is zwak, het mist compositie zoowel in plan als in op
schillende moti
drukking. Het
van den vervaa
En avant ge
vormen zonder
beteekenis. H
plattegrond is z

2de Algemee
één antwoord,
Het zwaarte
stelijke doorsne
gedachte binne
Jammer dat
aan de eische
receptiekamer z
een groote sch
achtig groot va
De gevels d
niet genoegzaa
het geval.
Wegens de
alsmede om d
meent de Jury
voordragen.

3e Algemeen
kazerne; ing
't Is alles Pui
en vormenkenn
king voor een
De ijzeren p
smeed-ijzeren v
die tusschenbe
cachet hebben.
X. Is te v
karakter. De
Y. Mist co
geen afwissel
geheel doet a
paleis denken.
Mars. Is na
karakter. De
Gewaagt. Is
noodige details
schaal missen,
een imitatie de
Landmacht n
Het gehalte
doende voor
tegemoetkomin
volgende ontwe
't
G
M

1e Gewone
electrische
antwoorden.

Soleil enz. is origineel van hoofdvorm, maar mist decoratief aanzien door de ongunstige verdeeling der lichten, welke geen krans vormen.

Edison is naïef van opvatting; de natuurvormen zijn zonder karakter weergegeven. De bloemen zijn te zwaar.

Electra. In dit ontwerp zijn de lichten goed geplaatst, doch de vormen der onderdeelen laten te wenschen over. De massa's zijn slecht verdeeld; in het midden is overlading en onderaan armoede in de schikking te bespeuren.

Hoewel de ontwerpen *Soleil* en *Electra* een zekere geen bij feesten van nut kan zijn.

De ingang der privaten is niet juist geplaatst en te veel zichtbaar; wijziging is echter mogelijk.

De entree-poort is zwak en mist een constructief karakter.

Entre-acte heeft goede eigenschappen. Het café is goed, maar de vestibule is te klein van aanleg. De zaalvorm is niet gunstig zoomede de plaats van het buffet, de bovenvestibule en de gaanderij.

De gevel is goed van compositie maar is in uitdrukking meer café dan cafe-concert. Het ontwerp is met talent uitgevoerd.

De Jury stelt voor om *Trofee* met den 1en prijs en *Entre-acte* met den 2en prijs te bekronen.

Hare indrukken samenvattend, geeft de Jury haar leedwezen te kennen, niet altijd in de gelegenheid te zijn geweest de uitgeloofde beloonigen toe te kennen. De enkele verdienstelijke inzendingen uitgezonderd, gaf het meerendeel der ontwerpen, door geringe artistieke waarde, door oppervlakkige behandeling en weinige studie haar geen vrijmoedigheid hiertoe.

Aldus vastgesteld in de vergadering van den 7den Maart 1891.

De Jury:
Dr. P. J. H. Cuypers.
A. Salm G.Bzn.
Henri Evers, *Rapporteur.*

(A. et A.) BIJ DE PLAAT.

De „Vereeniging tot stichting en instandhouding van een school met den Bijbel te Rijnsburg" wenschte in 't bezit te komen, van een zeer eenvoudig schoolgebouw voor ± 150 kinderen.

De aanbesteding had plaats in 't begin van Juli en de school werd in gebruik genomen 1 November 1890. De kosten bedroegen, met alle schoolmeubelen inbegrepen, ruim *f* 6000.

Het gebouw bestaat uit een vestibule met parketvloer van hardgebakken tegels, hardsteenen plint en een borstwering, hoog 1.20 M., van witte tegeltjes met randje; langs de wanden zijn kapstokken aangebracht en 2 klompen-tafels met nummers voor ± 75 paar klompen. In deze vestibule heeft men twee privaten en twee bergplaatsen.

De twee schoollokalen, door een glazen wand gescheiden, zijn zoo ingericht, dat 't grootste lokaal door een glazen wand in twee vertrekken kan gedeeld worden, waardoor drie evengroote lokalen ontstaan; van daar dat 't grootste lokaal twee deuren in de vestibule heeft. De schoollokalen hebben elk een rondgaande lambrizeering van kraalstrooken, hoog 1.20, een dito houten plafond met ventilatie-roosters enz. en een privaat met voorportaaltje. De vloer ligt 0.35 M. boven 't terrein. Het trasraam is gemetseld van vlakke blauwe Rijnsche klinkers in sterke tras en met een verglaasde rollaag afgesloten

De muren (de voorgevel is een spouwmuur) zijn opgetrokken van best Rijnsch gevelgrauw in basterdspecie. Alle deurdorpels, neuten en waterdrempels zijn van hardsteen, de beide opschrift-tafels en sluitsteenen zijn van kunststeen. De kap is beschoten en met Fransche kruispannen gedekt. De windwijzer is van verguld koper en verbeeldt een opengeslagen bijbel.

Aannemer was de heer A. Oosterlee te Valkenburg.

H. J. Jesse, architect.

(A. et A.) BRANDSMA'S TENTOONSTELLING OP HET DAMRAK.

Een eigenaardige collectie teekeningen, welke we hier tentoongesteld zien.

De vraag: Een reclamekaart voor Brandsma's thee, gaf den meesten inzenders aanleiding hunne composities in Japanschen geest op te vatten, waaruit op te maken valt dat de Japansche versieringswijze tamelijk wel populair geworden is, dank zij onze musea en particuliere verzamelingen, en de goede uitgaven, die in Frankrijk en Duitschland het licht zagen.

Bij de meeste ontwerpen is naar een te slaafsch Japansch gestreefd, waardoor van zelf 'n quasi-Japansche indruk verkregen wordt; slechts enkelen gelukte het persoonlijk te blijven, door beheersching der stijlvormen en eigen opvatting te doen samengaan.

Dit tehuis zijn in Oostersche vormen is opmerkelijk voor de tegenwoordige kunststrooming. Het getuigt van een zekere onvoldaanheid, die in Westersche kunst geen genezing kan vinden.

Bij het streven om tot natuurstudie terug te keeren, is het alleszins begrijpelijk dat men zijn bronnen, naast de natuur, ook zoekt in die periodes, waarin natuurvormen plus nationale karakteristiek regelrecht schoone gestyleerde vormen voortbrachten.

Opmerkelijk is het, hoe men zich getrokken gevoelt tot de Indische afdeeling der groote musea, waarin Gothiek en Renaissance gewoonlijk heel onbescheiden de grootste zalen vullen en slechts annex-zalen voor Aziatische kust overlaten. De Westersche kunst-afdeelingen loopt men met groote geregelde stappen door, hier en daar uit achting voor een mooi brokstuk stilstaande, doch eenmaal deze zalen voorbij, blijft men overal bewonderend achter, zoodra de Dardanellen gepasseerd zijn.

Altijd die „stijlen", waar men zich in verdrinkt; cartouches, guirlandes, arabesken, kruisbloemen, corbeau's enz. enz., die als zoovele stijl-uitingen de geregelde recepten zijn om „stijl" te krijgen, men voelt ze wegzinken in Azië, terwijl het besef ons bijblijft te waken voor nieuwe overheersching van andere vormen, die *nu* ons oog streelen en toch ten slotte ook stijluitingen zijn.

Nu, op het Damrak zinkt niets van dien aard weg, integendeel, hoewel voor 't meerendeel op Aziatischen grond, zit men hier meer dan ergens in Westersche vormen, met dit verschil, dat de Westersche karakteristiek verloren is gegaan in het zoeken om ze tot Japansch om te werken, zoodat ten slotte noch Westersch, noch Oostersch behouden bleef.

Eene uitzondering hierop maakt de wand tegenover den ingang, die de laatstgekozene ontwerpen — na herhaalde schifting — te aanschouwen geeft. Van uit deze groep loopen de ontwerpen links en rechts verdunnend uit naar de deur.

Ter linkerzijde zijn de teekeningen tentoongesteld, welke op de Amsterdamsche prijsvraag betrekking hebben; ter rechterzijde de Berlijnsche, terwijl de achterwand, in twee afdeelingen geplitst, het beste der beide prijsvragen bevat.

Dat het niet aan komische voorstellingen ontbreekt, laat zich op een verzameling van 374 teekeningen gemakkelijk begrijpen.

Een ervan stelt man en vrouw voor, aan de theetafel gezeten. Zij — 'n verschrikkelijke vrouw — vindt in de thee, als in een macaronisoep, zooveel letters bijeen dat ze er het woord „geurig" mee uitblazen kan, waarop hij — dezelfde thee drinkende — met 'n „heerlijk" antwoordt.

Waarschijnlijk om de macaroni-bestanddeelen der thee werd dit ontwerp niet gekozen.

Een andere inzender — 'n Duitscher — wijdt zijn talenten geheel aan de verheerlijking der theeplant.

Boven: twaalf paarden, die 'n miniatuur-olifant niet vermogen voort te trekken, beneden: een groote olifant, die galoppeerend een theestruikje nadert. Het onderschrift luidt:

Hier ziehen ihn zwölf Pferde nicht,
Hier zieht ihn der Duft des Thees.

Dit ontwerp vond bij de deur een plaats.

Verder een menigte waaiers, rijzende zonnen, stadsgezichten, waaronder enkelen meer of minder verdienstelijk geaquarelleerd.

De achterwand bevat eenige zeer fraaie composities.

In de eerste plaats die van Marius Bauer, waarvan vier in de Amsterdamsche en één — de bekroonde — in de Berlijnsche afdeeling. Het verwondert ons geenszins dat de Jury op het punt gestaan heeft ook een der vier eerstgenoemde te bekronen, in de plaats van den heer Koning, wiens ontwerp gelijke waarde bezit. Wèl echter, dat er geen tweede prijs op gevallen is, in de plaats van den heer Gips, wiens inzending zeker kwaliteiten bevat, doch niet de oneindige frischheid en flinkheid, oorspronkelijke opvatting en behandeling van het werk des heeren Bauer kan evenaren.

Edoch wij weten het uit de „Prijsvraag": 'n mensch kan zich wel eens vergissen, maar een Jury vergist zich niet!

De tweede prijs van de Berlijnsche afd. viel Prof. Max Seliger te Berlijn ten deel. Van dezelfde hand was nog een variant aanwezig, welke, naar onze meening, het bekroonde ontwerp overtrof.

De heer Keller uit den Haag zond een mooi behandeld aquarel in, met een malsche Ta-Pè-Kong (de goede godheid der Chineezen), glimmend van welgedaanheid.

Voor de uitvoering en verspreiding heeft de heer Brandsma het ontwerp van de heeren V. d. Waay en Witkamp aangekocht, dat een zeer coquette compositie is.

Ten slotte moeten wij in den heer Brandsma de flinke wijze waardeeren, waarop hij aan zijn wenschen uitvoering gaf. En Jury èn meewerkende kunstenaars onthouden hem — naar eigen beweren — dan ook dien lof niet. Kn.

(A. et A.) EERE, WIEN EERE TOEKOMT!

(Ingezonden).

Onder bovenstaand opschrift komt in het *Handelsblad* van 29 April jl. een ingezonden stuk voor (ook overgenomen door eenige andere dagbladen), waarin de heer G. J. Roozee tracht aan te toonen, dat bij de onlangs voltooide Maria-Magdalena-kerk buiten de Haarlemmerpoort, door den architect de planverdeeling is aangehouden van een reeds vroeger ingeleverde teekening van den architect A. C. Bleys.

Niemand zal het stoute dezer bewering ontkennen, temeer daar het hier een beschuldiging geldt tegen Dr. P. J. H. Cuypers.

De quaestie komt echter in een geheel ander licht, bij het lezen van een antwoord op bovengenoemd stuk, ingezonden door den heer Konings, pastoor der kerk; daarin wordt namelijk beweerd, dat niet alleen het uitgevoerd ontwerp verschilt door geheel andere opvatting en vorm van het plan Bleys, maar, wat meer zegt, dat laatstgenoemd plan een min goed geslaagde kopie is van de kerk in de Vondelstraat, uitgevoerd door Dr. P. J. H. Cuypers.

In een hierop gevolgd antwoord tracht de heer Roozee, door het opsommen van een vijftal feiten, zijne bewering vol te houden, welke feiten echter m. i. de beweringen van den heer Konings niet weerleggen. Daar op deze laatste repliek tot dusverre geen antwoord is verschenen, vermoed ik dat hiermede zonder resultaat deze gewichtige zaak waarschijnlijk tot de geschiedenis gaat behooren. De quaestie is echter te belangrijk en reeds te veel publiek geworden, dat vooral vakgenooten verlangend naar de oplossing daarvan moeten uitzien.

Hiertoe is de heer Bleys, volgens mijn bescheiden meening, de aangewezen persoon, die, voor zijne eigen eer en die van andere betrokken personen, zich ongetwijfeld bereid zal verklaren zijn primitief plan, als auteur daarvan, beschikbaar te stellen ter publicatie of expositie in het openbaar met de beide andere in het debat genoemde kerkplannen.

Dit zou, geloof ik, de meest afdoende wijze zijn, waardoor het „Eere wien eere toekomt" met beslissing zou kunnen uitgesproken worden.

P. J. DE J.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van 30 April 1891.

De 175ste vergadering werd voorafgegaan door de beschouwing van het plaatwerk »l'Emulation", dat, welwillend afgestaan door den heer J. P. de Koning, langs de wanden was tentoongesteld.

Tot afgevaardigden werden benoemd: de Secretaris, de heer G. van Driel, voor de algemeene vergadering in Mei en de heer W. Kok voor die in September, en als plaatsvervanger respectievelijk Adr. J. van Achterberg en P. G. Lancel.

Hierna deelde het Bestuur nog mede dat over de uit te schrijven prijsvraag voor een getuigschrift, dienstig voor alle afdeelingen, de noodige onderhandelingen waren aangeknoopt, om het bedrag der geldelijke belooning voor prijs en premie vast te stellen, terwijl de Afdeeling het wenschelijk acht dat iedere deelnemende afdeeling een jury-lid uit haar midden afvaardigt.

Na deze mededeelingen werd het woord gegeven aan den heer P. J Groen, die een bijdrage hield, getiteld: *De stijl in de ornementiek der behangselpapieren.*

Na een inleidend woord, waaruit blijkt dat spreker in hoofdzaak Friedrich Fischbach, een der redacteuren van het weekblad *Tapeten Zeitung* gevolgd heeft, ving de heer Groen aan met erop te wijzen dat er geen fataler woord dan het woord *«stijl»* is. Iedereen gebruikt het en strijdt over zijne beteekenis of spot ermede, evenals met het aan stijl zoo nauw verwante woord »schoon". Op het gebied van stijl in de ornementiek der behangselpapieren is de onzelfstandigheid der koopers overbekend. Men heeft hier of daar gehoord welk een prachtige uitwerking bij voorbeeld gobelin-imitaties hebben, of hoe trotsch mevrouw A. op hare imitatie van goudleer-behangsel is, men wil dan niet achterblijven en kiest hetzelfde, ofschoon het voor andere verhoudingen en doeleinden niet past.

Volgens spreker moet men, bij het kiezen van behangselpapier, eerst de som bepalen van de decoratie, die men besteden wil: als dan de stalen voorgelegd worden, kan te gelijkertijd de kleur der meubelen enz. bij de keuze in aanmerking komen, en de »stijl" zeer goed in overeenstemming met het geheel gevonden worden. Terugkeerende op het onderwerp, zegt de heer Groen dat wat materiaal, techniek en doel verlangen, of omgekeerd wat deze eischen niet wederspreekt, kan in 't algemeen als stylistisch aangeduid worden. Of meer of minder kunst daarmede verbonden is, is een andere vraag. Eerst wanneer er bijkomt wat de ontwerper van het ornement diep gevoeld en op edele wijze harmonisch uitgedrukt heeft, is er van *kunst* sprake.

Goethe verstaat onder *stijl* wat door innerlijke regelmaat het algemeen aanschouwelijk maakt en het beteekenisvolle en wezenlijke boven de bijzaken meer op den voorgrond plaatst. Bij het naturalisme is het hoofdzaak de natuur, de werkelijkheid, met de meest mogelijke getrouwheid weer te geven. Om geheel en al naturalist te zijn, moet men dus de slaaf der natuur wezen. Het is echter opmerkelijk dat onze tijd vriendelijker gestemd is voor den naturalist dan voor den stylist. De natuur is onze moeder, die wij niet mogen tegenspreken; doch men vergete niet dat *natuur* en *kunst* niet hetzelfde zijn en geen tegenstellingen of aanvullingen voor ons moeten wezen. Beiden hebben een verschillend doel en daardoor verschillende regelen. De naturalisten vooral zondigen het meest tegen de natuur door het aanbrengen van te veel versierend materiaal.

Na het een en ander met voorbeelden gestaafd te hebben, zegt spreker dat, wanneer wij het woord *orde*, als het meest aan *stijl* verwante woord, behouden, wij spoedig vinden waarop het aankomt. Deze aanduiding is niet nieuw, want wij spreken van de Jonische-, Dorische- en Corinthische orde. Ook dit onderwerp meer uitvoerig behandelende, wijst de heer Groen op het terugkeerend patroon van het behangselpapier, en zegt dat men uit den overvloed van kleuren en vormen zoodanige kiezen moet, die door herhaling winnen.

De door een fabrikant te Parijs in den handel gebrachte *Parkaanzichten* worden vervelend en door de herhaling belachlijk, evenals een behangsel waarvan het patroon een strooihoed voorstelt, waaruit bloemen neervallen, zoodat de wanden van onder tot boven met strooihoeden bedekt zijn. Op materiaal, techniek en doeleinde moet dus gelet worden, wil een harmonisch patroon ons bevredigen.

De spreker ging vervolgens tot de oudheid terug, en zeide dat het geschepte papier der middeleeuwen uitsluitend voor bocken diende. De Hollanders zagen de eerste geschilderde behangsels in China en brachten ze als eene curiositeit hierheen om er hunne kantoren mede te versieren. De behandeling van het geschepte papier door bedrukken of bestempelen en het gebruik van schablonen vinden wij echter reeds sedert de 15e eeuw en vooral voor boekbanden.

Archeologen dachten in 't primitieve begin der papierdecoratie den alleen maatgevenden stijl voor behangselpapieren te ontdekken, want, zoo beweerden zij, deze tijden hadden het ongekunstelde gevoel voor stijl, dat wij niet meer bezitten, omdat wij in onze school een schoonheidsideaal leeren, dat niet met een bijzonder materiaal overeenkomt. Dit is evenwel een dwaling, want de patronen waren niet voor wanden, maar voor boeken, bestemd. Nadat de heer Groen de bedrukte papieren van de Chineezen en Japanners beschreven en menigen goeden wenk voor de toepassing van verschillende patronen gegeven heeft, wijst hij op de schaduwzijde van het tegenwoordig behangselpapier, met de oneindige herhaling van kleine patronen; spreker geeft daarom de voorkeur aan behangsels in vakken. Neemt effen kleuren, deelt de wanden in door imitatie-lijsten, gebruikt kroonlijsten, pilasters en lambrizeeringen, ook deze laatste met even kleine lijsten behandeld. Ten slotte wordt onderzocht met welke ornement-motieven de meeste patronen geconstrueerd worden en hoe zich de historische stijlvormen meer of minder goed gebruiken laten.

Slechts weinigen hebben moed en kracht om hunne bevinding duidelijk en harmonisch in beeld te brengen; daardoor toch hebben wij zoovele *navolgers* en *schikkers* en treffen wij zoo weinig oorspronkelijks aan.

Bij het einde dezer belangrijke bijdrage, waarvoor den heer Groen, bij monde van den Voorzitter, de dank der Vergadering gebracht werd, liet spreker verschillende behangselpapieren rondgaan, die getuigden van den goeden smaak der behangersfirma Van Ewijk en Groen.

Op het gebied van decoratieve kunst en kunstnijverheid was wederom het een en ander ter bezichtiging gesteld.

De heer J. van Dam, decoratieschilder alhier, had eenige kopieën vervaardigd van de beroemde «grauwtjes» naar Johan de Wit. Deze verdienstelijke Nederlandsche schilder De Wit werd geboren in 1695 en overleed te Amsterdam in 1754. Hij schilderde bijbelsche, historische en mythologische tafereelen. Verscheidene zijner stukken en grisaille geschilderd en «grauwtjes» genoemd, zijn zeer beroemd o. a. die in de Oranjezaal en het huis ten Bosch te 's-Hage en in het Paleis te Amsterdam.

Op 't gebied van kunstnijverheid was een gedeelte van een gesneed-ijzeren stoephek ingezonden.

De Commissie van beoordeeling bracht bij monde van den heer Lancel verslag uit en zij kon het werk van den heer Van Dam niet anders dan ten zeerste roemen; zij betwijfelt of, wanneer de orginele «grauwtjes» ernaast geplaatst werden, er eenig onderscheid zou te zien zijn.

Het stoephek kon de goedkeuring niet verwerven; op conceptie, constructie enz. viel nog al het een en ander aan te merken; de uitvoering evenwel liet weinig te wenschen over.

Vervolgens werd overgegaan tot de bespreking van het 50-jarig bestaan der Maatschappij; een brief van haar Bestuur, daarop betrekking hebbende, werd voorgelezen. Een geestdriftvolle toespraak van den Voorzitter werkte zeer zeker mede dat de Afdeeling het eens was, dat er feest moest gevierd worden.

Nadat het Bestuur der Afdeeling een paar voorstellen ter tafel gebracht en toegelicht had en deze door verschillende leden waren besproken, stelde de Voorzitter, de heer D. E. C. Knuttel, de volgende motie voor, welke met algemeene stemmen werd aangenomen.

»De afdeeling Leiden en Omstreken van de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst is van oordeel dat het 50-jarig bestaan der Maatschappij op de meest waardige en blijvende wijze zal herdacht worden door de uitgave van eene geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst en dat eerst in de tweede plaats aan een eigenlijk feestvieren mag worden gedacht. Zijn de beschikbare gelden ook daarvoor voldoende, zoo geeft zij als aanleiding daartoe in overweging de onthulling met feestrede van busten van Van Campen en De Keyser."

Ten einde te weten hoeveel de financieele steun der Afdeeling zal bedragen, werd na eenige discussie besloten een lijst tot inteekening ter vergadering te doen rondgaan en de afwezige leden die lijst aan te bieden. Een bedrag van 75 à ƒ 100 zal zeker het Bestuur der Maatschappij wel aangeboden kunnen worden.

Verder werd besloten in den a. s. zomer een uitstapje te maken naar Doorn, meer bijzonder naar »Heidepark"; kan men geen toegang aldaar krijgen, dan zou Dordrecht bezocht worden.

Twee der leden brachten de handelwijze der enquête-commissie te dezer stede ter sprake. Beide sprekers betreurden het, dat alleen hunne werklieden gehoord waren. Het »hoor en wederhoor", zoo hoog noodig om op de juiste hoogte der zaak te komen, was hier niet geschied. Uit het verslag bleek hun dat de opgeroepen werklieden niet in alles juist hadden gesproken en dat het onderzoek wellicht tot betere resultaten zou geleid hebben als hun gelegenheid tot spreken gegeven was.

Nadat de heer Roem nog een z. i. nieuw systeem van rioolbuizen, door den heer Stoel vervaardigd, onder de aandacht had gebracht, waarvan de monsters door onvoorziene omstandigheden niet tijdig genoeg aan zijn adres waren bezorgd, werd eene commissie benoemd om de zaak nader te onderzoeken en daarover rapport uit te brengen.

De laatste der reeks winterbijeenkomsten werd hierna door den Voorzitter met een toepasselijk woord gesloten.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van 4 Mei 1891.

Na lezing en goedkeuring der notulen van de vorige vergadering komt in behandeling een schrijven van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aangaande de viering van het 50-jarig bestaan der Maatschappij in Mei 1892, in welk schrijven de volgende vragen aan de Afdeelingsleden, tevens leden der Maatschappij, worden gesteld;

1°. of de afdeelingsleden voor een waardige feestviering zijn gestemd;

2°. een denkbeeld te geven over de wijze van feestvieren;

3°. of de afdeelingsleden genegen zijn eene geldelijke bijdrage daarvoor te geven.

Verder wordt medegedeeld dat op de vergadering der afgevaardigden van de Afdeelingen op 14 April jl. over dit punt is gesproken. Daarbij werd op den voorgrond gesteld dat de feestviering zonder bezwaar van de kas der Maatschappij moet worden op touw gezet; het denkbeeld van eene tentoonstelling of het uitschrijven van eene eereprijsvraag moet worden ontraden. De Afdeeling moet uiterlijk 6 Mei hierop antwoorden, daar op 7 Mei de plannen moeten overwogen en op 27 Mei eene beslissing moet genomen worden.

Na eene opgewekte discussie werd als antwoord op dit schrijven het volgende geformuleerd:

dat de Maatschappij hare leden persoonlijk eene oproeping dient te zenden tot deelneming aan het feest; dat door het Bestuur van de Maatschappij een programma worde opgesteld en dit aan de leden gezonden wordt, met verzoek om deelneming en financieelen steun, en dat het denkbeeld van eene tentoonstelling niet uitgesloten moet worden.

De Secretaris doet daarna zeer belangrijke mededeelingen omtrent de steden Middelburg, Veere en Goes, waarheen de voorgenomen excursie zal plaats hebben. Nadat hem door den Voorzitter dank is gezegd voor de genomen moeite, wordt deze laatste bijeenkomst van het seizoen op de gebruikelijke wijze gesloten.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-HAGE.

Buitengewone vergadering van Vrijdag 24 April 1891.

De heer J. R. de Kruijff, Directeur der Rijksnijverheidsschool te Amsterdam, hield in deze vergadering eene lezing over »Japansche en Chineesche versieringskunst."

Uit de zeer uitgebreide stof, welke de Japansche kunst tot behandeling oplevert, wenschte spreker slechts een kleinen greep te doen, waarbij in hoofdzaak de schilder- en teekenkunst op den voorgrond zouden treden.

Het is moeilijk over Japansche kunst te spreken, zonder de daarmede veel overeenkomende Chineesche kunst aan te roeren.

In de eerste plaats stelt men de vraag: waardoor onderscheidt zich in hoofdzaak de eene van de andere?

Japansche kunst heeft als eerste eigenschap, dat ze nooit verveelt, terwijl ze met elke omgeving harmonieert. De eigenschap dat er, zoowel in vorm als kleur, steeds evenwicht in de compositie gevonden wordt, al wordt in eenige versiering nimmer naar symmetrie gestreefd, pleit mede voor hare superioriteit.

In de Chineesche compositie daarentegen wordt veel symmetrisch ornement toegepast; zij is in 't algemeen veel meer conventioneel, de contrasten zijn daarbij grooter en brengen een sterk-sprekend, minder vloeiend effect teweeg; tengevolge van het niet zoo fijn beschaafd gevoel voor vorm en kleur, wordt het geheel minder sympathiek.

Zonderling, dat bij het teekenonderwijs de Japansche kunst zoolang onaangeroerd bleef; de oorzaak hiervan is te zoeken in de weinige gemeenschap van het land met andere volkeren. Tot in de 16e eeuw was het land door zijne wetten van alle gemeenschap uitgesloten en, eerst sinds 1862—64 is, na veel politiek gescharrel, het publiek verkeer opengesteld. Juist aan deze gesteldheid van het land heeft de kunst haar eigenaardig sterk sprekend karakter waarschijnlijk te danken.

Beginnende bij een eigenaardige legende, waarin de schepping op zeer poëtische wijze wordt beschreven, gaf de heer De Kruijff een overzicht van de Japansche kunstgeschiedenis, den invloed van de verschillende godsdiensten, de opleiding in teekenen enz.

Met recht mag de Japansche kunst als vrucht van natuurstudie worden beschouwd; geen volk, dat zoo degelijk en getrouw de natuur bestudeerde als het Japansche, dat ze als 't ware in hare beweging bespiedde en op merkwaardig vaardige wijze wist weer te geven, zoodra het de expressie van vorm en beweging in zich had opgenomen. Deze eigenschap, gevoegd bij een liefde voor grilligheid in kleurenpracht en gevoel voor evenwicht en harmonie, den Japanner als bij intuïtie eigen, is de onuitputtelijke bron voor hunne eindelooze variaties.

Op ongeveer zesjarigen leeftijd begint het Japansch kind zijn studie in 't schoonschrijven, waarbij reeds in den beginne gelet wordt op zeer juiste en zekere behandeling van het penseel. Zoo hebben bijv. de verschillende scholen haar eigen voorgeschreven aantal en modellen van penseelen.

De eerste oefeningen, bestaande in 't oneindig halen van

lijnen enz., precies volgens model, worden uitgebreid tot de meest gebruikelijke figuren van hun kunst, als vogels, visschen, bloemen, insecten, en soms geometrische ornementen; ook de toepassing der laatste is door den Japanner met veel succes behandeld. Als een staaltje van technische vaardigheid werd geweezen op een Japanner, die in een hand twee penseelen nam en daarmede tegelijkertijd twee paarden in verschillenden stand teekende.

Hierna volgde eene beschouwing over de meest voorkomende bloemen, visschen, insecten, fabeldieren enz. met de verschillende daaraan toegeschreven zinnebeeldige waarde. Vervolgens werd de Japansche ceramiek, het giet-, drijf- en inlegwerk van metaal, ivoor enz. besproken en eindelijk de tuinbouwkunst en de bloemenkwekerij met de dwergenboompjes.

Na een pauze, waarin den hoorders gelegenheid werd gegeven de besproken voorwerpen te bezien, volgde een korte bespreking der Chineesche kunst, de verschillende emails, den invloed der Chineesche ceramiek op die der Perzen enz.

Na een hartelijke dankbetuiging van den Voorzitter aan den heer De Kruijff, werd de vergadering gesloten.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Vergadering van 22 April 1891.

Bij de opening der vergadering werden de heeren W. J. Brandts en W. C. C. Steenaart als nieuwe leden door den Voorzitter geïnstalleerd en daarna de notulen der vorige vergadering gelezen en goedgekeurd.

De heer H. Baron hield vervolgens een voordracht over *gasfabrikage en gasverbruik*, waarbij hij een zeer volledig overzicht gaf van de toepassing van het steenkolengas voor verlichting en verwarming, beginnende bij de eerste ontdekking in 1659 tot op onzen tijd. De eerste zorgvuldige waarnemingen werden in 1739 door Dr. Clayton verricht en bekend gemaakt en in 1786 door Lord Dundonald verder voortgezet, totdat op 1 April 1814 door Murdoch voor het eerst een geheele wijk van Londen door gas werd verlicht.

De verdere uitbreiding der gasfabrikage en de wijze van afscheiden der bijproducten werden achtereenvolgens door den spreker behandeld.

Ook over *gasverbruik* gaf de heer Baron in een uitgebreide verhandeling vele behartigenswaardige wenken, welke hij bovendien toelichtte door het vertoonen van gastoestellen, branders, na[illegible]en droge meters en dergelijken.

Met zeer veel attentie werd deze belangrijke voordracht gevolgd en daarna den spreker door den Voorzitter dank gebracht.

Na de pauze, waarin de kunstbeschouwing van het plaatwerk *l'Emulation*, aangeboden door den heer J. Brouwer, werd gehouden, had nog eene bespreking plaats van de voorgenomen feestelijkheden bij gelegenheid van het aanstaand bezoek van den heer Charles Garnier.

Eenige punten moesten onafgedaan blijven, waarom besloten werd nog eene wintervergadering in Mei te beleggen.

Vergadering van Woensdag 6 Mei 1891.

Deze vergadering, eendeels gewijd aan de afdoening van punten der vorige agenda, bood, door de goede zorgen des heeren A. W. van Malsen, eene kunstbeschouwing van faïence *Rozenburg*. Eene uitgelezen collectie vazen, schotels en kleinere voorwerpen werden met belangstelling door leden en introducés bezichtigd, waarna de heer Van Malsen dank ontving voor de genomen moeite.

De Voorzitter sprak een woord van afscheid en tot weerziens bij het eindigen van de campagne en van opwekking tot het medewerken aan hetgeen in 't verschiet ligt.

Nadat nog besproken was dat, *zoo mogelijk*, ook weder dezen zomer eene excursie in verbinding met *Architectura et Amicitia* te Amsterdam zal worden ondernomen, werd de vergadering gesloten.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De prijsvraag van het decoratie-schilderwerk der galerij Lobau, in het stadhuis te Parijs, is in de afgeloopen week ten einde gebracht.

De Jury heeft het werk der vijf artisten, die voor de besloten tweede prijsvraag waren uitgenoodigd, beoordeeld en in de volgende orde de ontwerpers gerangschikt, naar de waarde van hun inzendingen.

1°. Picard en Risler.
2°. Boureau.
3°. d'Espouy.
4°. Guillaume Dubufe.
5°. Moreau Néret en Noel Bouton.

Tengevolge hiervan is den heeren Picard en Risler de uitvoering van hun ontwerp opgedragen, waarvoor zij een bedrag van 120,000 francs zullen ontvangen. De heer Boureau krijgt een premie van 4000 fr. en de andere mededingers bekomen ieder een premie van 3000 fr.

— Te Weenen zal een standbeeld worden opgericht voor den kort geleden overleden architect Friedrich von Schmidt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. In de »loods" op het Damrak is eene tentoonstelling geopend van ingekomen antwoorden op de prijsvraag van een reclamekaart, uitgeschreven door den heer Brandsma. Ingevolge uitspraak van dien heer zelf is een prijs van f 500 toegekend aan het ontwerp van de heeren Witkamp en Van der Waay.

— Het fraaie, groote bloemstuk van Floris Verster, dat in *Arti* onder de collectie van de verloting ten bate van het Burgerziekenhuis was, is door den winner van dezen prachtigen prijs aan het Burgerziekenhuis ten geschenke gegeven, waar het in het royale nieuwe gebouw voorgoed een waardige plaats gegeven zal worden.

NIJMEGEN. De civiel-ingenieur Bert Brouwer is te Hees bij Nijmegen op zijn buitenverblijf op slechts 47-jarigen leeftijd overleden. Zijn naam is ten nauwste verbonden aan de ontwikkeling van Nijmegen na de ontmanteling der stad en ook in de *Sport*-wereld wel bekend. Hij was het, die de eerste kavels geslechte vestinggronden aankocht en tusschen de oude stad en het spoorwegstation de schoone villa-wijk deed verrijzen, die de groote wedrenbaan voor paarden met groote kosten aldaar stichtte, de bekende internationale wedrennen in het leven riep en vele andere zaken van openbaar nut of vermaak hielp tot stand brengen.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

ADVERTENTIEN.

OPZICHTER.

Om dadelijk in dienst te treden wordt bij de **Gemeentewerken te Leeuwarden** een OPZICHTER gevraagd, voor den tijd van vijf maanden. Salaris *f* 60 per maand. Franco toezending van teekenwerk en getuigschriften gewenscht, aan het adres van den Directeur der Gemeentewerken.

Aankomend Bouwkundige
GEVRAAGD.

Bij de uitvoering van een uitgebreid bouwwerk kan geplaatst worden een net JONGMENSCH, eenigzins practisch ervaren en met **toekenwerk** op de hoogte. Goede gelegenheid ter verdere bekwaming.

Adres met franco brieven met opgaaf van eventueel verlangd weedend salaris, leeftijd, enz. onder letters A. G. bij den Boekh. SCHOUTEN & VOSKUIL, Leidschestraat 75, AMSTERDAM.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN
WEEGWERKTUIGEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING
(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag den 26ste Mei 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 541.
Het wijzigen van het hoofdgebouw en het maken van twee nevengebouwtjes met daarmede in verband staande werken, op het station Rotterdam (Beurs.)
Begrooting *f* 30700.—.

De besteding geschiedt volgens § 82 van het bestek.

Het bestek ligt van den 6den Mei 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur Jhr. W. HOEUFFT te ROTTERDAM en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 19den Mei 1891, des voormiddags ten elf uren.

UTRECHT, den 4 Mei 1891.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 14 Mei 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 9.
Het bouwen van een BRANDSPUITHUISJE met BOVENWONING aan de Schaapsdrift.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Aanwijzing op Woensdag 6 Mei a. s., 's namiddags 1½ ure, op het terrein van den bouw aan de Schaapsdrift; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en teekening tegen betaling van *f* 0.75 ter Secretarie verkrijgbaar.

Aanbesteding.

Het R. K. PAR. KERKBESTUUR v. d. H. HILDEGARDIS onder HILLEGERSBERG bij ROTTERDAM is voornemens **aanteebesteden** op **Dinsdag 26 Mei** a. s., des middags ten **12 ure**, in het Café van den heer G. FREERICHS te HILLEGERSBERG:

den gedeeltelijken bouw der nieuwe Kerk met Pastorie, Sacristie enz.

De teekeningen met details liggen ter inzage in voornoemd Café, terwijl een compleet stel lithografische afdrukken (schaal 1 : 100) te verkrijgen zijn à *f* 4 en het bestek à *f* 1 bij de Boekh. E. DE BONT & ZOON te ROTTERDAM.

Aanwijzing op het bouwterrein op **Dinsdag 19 Mei** a. s., des morgens ten **11 ure**. Inlichtingen geeft de Architect E. J. MARGRIJ te ROTTERDAM.

DE LINT & Co.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 16 Mei 1891**, des middags te 3 uren, zal door de Maatschappij *„ELECTRA,"* in het *Paviljoen* van het Vondelpark, te AMSTERDAM, worden **Aanbesteed:**

Het bouwen van een CENTRAAL STATION voor ELECTRISCHE VERLICHTING, bestaande uit Machinegebouw, Ketelhuis en bijkomende werken, op een terrein aan den Haarlemmerweg gemeente Sloten, Kadastraal Sectie C. No. 1972 en 1971, met bijlevering van alle Materialen en Arbeidsloonen.

Het bestek met Teekeningen is ad *f* 3.50 per stel verkrijgbaar ter Stoomdrukkerij van ROELOFFZEN & HÜBNER, N. Z. Voorburgwal, te AMSTERDAM.

Inlichtingen geeft de Ingenieur-Architect A. L. VAN GENDT.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag 12 Mei** e. k., des namiddags ten 3 ure, zal door de WelEd. heeren Firma ANT. JUEGENS, in het Kofhuis van den heer M. VAN DEN BIGGELAAR te OSCH worden

AANBESTEED:

Het sloopen van een gedeelte der Fabrieken en het weder opbouwen eener nieuwe Fabriek met aanhoorende werken, volgens teekening en plan, opgemaakt door H. R. Hendriks, Bouwkundige aldaar, met de noodige leverantien, transporten, arbeidsloonen enz. enz. volgens nadere omschrijving.
Raming *f* 30 à *f* 35,000.

Bestek en teekening liggen ter inzage van af **Zondag 3 Mei e.k.** in genoemd Kofhuis en zijn van af dien datum gratis verkrijgbaar aan het kantoor van WelEd. heeren Firma ANTON JURGENS te OSCH.

Aanwijzing in loco **Maandag 11 Mei** des namiddags ten 3 ure.

Inlichtingen geeft H. R. HENDRIKS, Bouwkundige aldaar.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van werken in zink en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Asphalt-
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duursame dakbedekking**, speciaal vervaardigd door
A. W. ANDERNACH
te Beuel a/d Rijn (Duitschland.)
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

Houtbereiding tegen Bederf.
KYANISEERINRICHTING.
Bereiding bij iedere weersgesteldheid.
Met en zonder houtlevering.
Scheikundige contrôle.
H. LENSINK,
Houthandel en Kyaniseerinrichting.
ARNHEM.
Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Marnixstraat 364, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RÖHL te *Berlijn.*

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de uiterste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvrag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht.*

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het

KLEUREN van GEVELS enz.,

voor DECORATIE buiten- en binnenshuis is

DE „WATERVERF",

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., *Amsterdam*.**

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.

FABRIKANT IN

Marmer-Mozaïk, Granito en Cementbeton.

Houten Parket-, Caoutchouc- Asphalt- en Antislaeolithvloeren.

Eenig Concessionair en Uitvoerder voor Nederland

VAN

Vuurvaste, vrijdragende Plafonds, Wanden en Gewelven voor elke belasting.

Ventilatie-Kanalen, Omhulsel van IJzeren-structies, Complete Silos en Kaden, enz. Systeem BABITZ.

Gehoele Zwembassins, Waterreservoirs Leidingen, Trappen, Complete Gebouwen, enz. Systeem MONIER.

Dunrznam Wandbekleedsel, zoo hard als steen, van Polychroom-Cement.

Onverslijtbare Caoutchouc-Rijwegen en Vloeren, uitvoering van Isoleeringen, Caoutchoucdaken en Asphaltwerken.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen. Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Hee **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat

AMSTERDAM.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

CARRÉ'S

Luchtdruk waterreservoirs

voor het **opperen, filtreeren en verdoelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.

MILDÉ'S Micro-telephonen.

CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.

WOOD'S Stalinrichtingen.

GARVEN'S Weegwerktuigen.

WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.

Vraag prijzen en referentiën. **(4)**

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Dz., te Arnhem

H. J. v. Daal, Zaandijk, voor straatklinkers, rijksformaat, ƒ 18.75
Gegund.

Brielle, 4 Mei: het afbreken en wederopbouwen van een stal, koetshuis enz., benevens het bouwen van een zes-roeden-hooiberg aan de bouwmanswoning «het Huis te Rugge", voor rekening van het R.-K. par.kerkbest. van de H. Martelaren van Gorkum, onder beheer van den opz. H. Goossen; ingek. 12 bilj., als:

J. Kortenhout,	te Brielle,	ƒ 5800
J. Bout,	» idem	» 5297
A. Vosmeijer,	» idem	» 5200
L. Stans,	» Oostvoorne,	» 4999.75
J. Veeneman Pz.,	» Brielle,	» 4991
J. v. d. Reijden,	» idem	» 4810
J. Blok,	» idem	» 4807
J. Mudde,	» idem	» 4799
T. v. d. Schoor,	» idem	» 4794
G. Spoon,	» Nieuwenhoorn,	» 4590
W. v. Leeuwen,	» Hellevoetsluis,	» 4500
J. v. d. Reijden,	» Brielle,	» 4447

Gegund.

Arnhem, 5 Mei, onder beheer der genie: 1o. het leveren van kazerneameubelen en het maken van zonnelinden in het hospitaal te Arnhem; ingek. 7 bilj., als:

A. Haar,	te Arnhem,	ƒ 2440
G. H. v. d. Heijden,	» idem	» 2405
J. P. Welsing,	» idem	» 2310
J. Th. Rutten,	» idem	» 2277
D. A. Roskam,	» idem	» 2264
J. H. Stoel,	» idem	» 2230
J. H. v. Riel,	» idem	» 2035
Raming		» 2290

2o. het vernieuwen van de dakbedekking op den stal aan het Koningsplein te Arnhem; ingek. 3 bilj., als:

D. A. Roskam,	te Arnhem,	ƒ 1311
J. H. Stoel,	» idem	» 1250
G. H. v. d. Heijden,	» idem	» 1234
Raming		» 1200

Roermond, 5 Mei: het doen van herstellingen en vernieuwingen bij- en in de militaire gebouwen te Roermond, onder beheer der genie te Nijmegen; ingek. 3 bilj., als:

J. L. Leonards,	te Roermond,	ƒ 1099
J. v. d. Wijer,	» idem	» 1065
J. Delsing, (*)	» idem	» 1022

(*) als aannemer voorgesfragen. Ram. » 1940

Amersfoort, 5 Mei: het doen van herstellingen en vernieuwingen van onderscheiden aard aan militaire gebouwen, aldaar; ingekomen 4 bilj., als:

G. Prins,	te Amersfoort,	ƒ 2285
P. Boks,	» idem	» 2274
W. v. Achterberg,	» idem	» 2124
G. Wassink,	» idem	» 2047

Utrecht, 5 Mei: bestek no. 539, het wijzigen en uitbreiden van het hoofdgebouw met daarmede in-verband-staande werken, op het station Hardegarijp; ingek. 9 bilj., als:

W. Meenstra, 't Meer bij Beerenveen,		ƒ 3800
J. Boersma, Zwolsa,		» 3776
G. Jansen, Leeuwarden,		» 3750
H. T. Riesma, Bozum,		» 3664
K. G. Keuning, Ternaard,		» 3620
R. Post, Heerenveen,		» 3494
T. Bijlsma, Leeuwarden,		» 3418
J. S. v. d. Steeg, Hardegarijp,		» 3290
H. Jansen en W. Altena, Leeuwarden,		» 3194
Raming		» 3300

Groningen, 5 Mei: het maken der grond- en kunstwerken, het leggen van spoorbanen en wissels en het maken van gebouwen en inrichtingen ten behoeve van den localaalspoorweg Sauwerd—Roodeschool. Massa ingek. 2 bilj., als:

J. Hilten, Grave,		ƒ 449,950
Pastoor en de Herder, Groningen,		» 413,300

Perc. 1, aardebaan en kunstwerken; ingek. 8 bilj., als:

Th. Veerhoeven, Deventer,		ƒ 399,000
J. G. Huisman, Zutfen,		» 398,000
A. Terwindt, Westpunnerden,		» 394,000

Perc. 2, gebouwen; ingek. 7 bilj. als:

Van Eck en Scheltema, Nymegen,		ƒ 141,000
L. Botermans, Gilze,		» 137,900
Van Burk en Wissing, Amsterdam,		» 134,500
Van Hesik en Van Gilse, Groningen,		» 133,882
J. Zeldenrust, Warfum,		» 129,000
C. Schiere, Boornbergum,		» 124,485
A. Pastoor, Stedum,		» 100,198

Axel, 5 Mei: het verbeteren en aver 2.75 M. breedte met fehijkeien 12/14 cM. tusschen Doorniksche kantsteenen bestraten van den oostelijken buitenweg bij het station; ingek. 8 bilj., als:

J. Schaele Dz., Neuzen,		ƒ 4000
K. de Vos,	idem	» 3900
A. Thobens Dz.,	idem	» 3825
J. F. Adriaansens Polfliet, Walsoorden,		» 3815
D. de Dackler, Neuzen,		» 3793
C. v. d. Hoeft,	idem	» 3779
J. de Bree Fz., Hoek,		ƒ 3679
J. Meertens,	idem	» 3674
Voorloopig gegund. Raming		» 3873

Wissenkerke (Zeel.), 5 Mei: het verbeteren en onderhouden der waterkeerende werken van den polder Anna-Friso, voor den dienst '91/'92; ingek. 7 bilj., als:

J. de Jonge, Biezelinge,		ƒ 5290
A. Schrier, Koljnsplaat,		» 5075
C. de Wilde Az., Kattendijke,		» 4794
C. Bolier Cz., Bruinisse,		» 4747
M. v. d. Hoek, Nieuwen,		» 4670
A. Foudraine, Goes,		» 4660
P. J. Visser Pz., Hansweerd,		» 4590

Dubbeldam, 5 Mei: het bouwen van een huis met broodbakkerij voor J. Klaver, onder beheer van den architect A. v. d. Linden; ingek. 5 bilj., als:

J. Brand,	te Dubbeldam,	ƒ 4318
W. v. Dongen,	» idem	» 4223
J. Kooij,	» idem	» 4170
L. Booij,	» idem	» 4025
A. v. Pelt,	» idem	» 3900

Gegund.

Oosterhout, 6 Mei: het ophoogen eener kade en het maken van een sluis. 1o. Kade; ingek. 6 bilj., als:

J. A. v. 't Hullenaar, Bemmel,		ƒ 290
T. v. d. Kolk, Oosterhout,		» 160
J. Huting, idem		» 142.50
A. Martens, idem		» 129
J. Arns, Valburg,		» 114
A. Verhoeven, Andelst,		» 70

2o. Sluis; ingek. 3 bilj., als:

W. L. Gerritsen, Lent,		ƒ 1397
J. Verhoeven, Slijk-Ewijk,		» 1396
J. A. v. 't Hullenaar, Bemmel,		» 1360

Massa, kade en sluis; ingek. 2 bilj., als:

G. W. v. Heerwijk, Nijmegen,		ƒ 1745
J. B. Beijer, Elst,		» 1408

Nijmegen, 6 Mei, onder beheer der genie: 1o. vernieuwen van vloeren, zolderingen, kozijnen met glasramen en herstellen van daken in militaire gebouwen te Nijmegen; ingek. 7 bilj., als:

W. J. G. Knoops,	te Nijmegen,	ƒ 3698
J. Thomissen,	» idem	» 3695
C. Verberg,	» idem	» 3680
J. v. d. Poppel,	» idem	» 3515
W. v. d. Wagt,	» idem	» 3312
A. W. Janssen,	» idem	» 3275
J. v. Ginkel,	» idem	» 3170
Raming		» 4020

2o. het vernieuwen van bestratingen bij de kazerne Mariënburg en die in de Burchtstraat te Nijmegen; ingekomen 5 bilj., als:

J. v. Ginkel,	te Nijmegen,	ƒ 770
J. Thomissen,	» idem	» 750
J. v. d. Poppel,	» idem	» 710
G. W. v. Hezewijk,	» idem	» 694
A. W. Janssen,	» idem	» 670
Raming		» 780

Wilhelminaoord (Zeel.), 6 Mei: het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot en met 30 April '92, van de aarde-, kruis-, rijs- en steengloeiingwerken van den Wilhelminapolder; ingek. 5 bilj., als:

J. F. Polfliet, Walsoorden,		ƒ 3867
A. Foudraine, Goes,		» 3762
C. Bolier Cz., Bruinisse,		» 3726
A. v. Popering, idem		» 3714
C. de Wilde Az., Kattendijke,		» 3540

Gegund.

's-Hage, 6 Mei, onder beheer van het ministerie van waterst. enz.: 1o. het onderhoud van de rijkswerwerken en hun toebehooren op het Zwolsche Diep, met daartoe nodige leveringen, herstellingen en vernieuwingen en de afbakening van het vaarwater, van 1 Juli '91 tot en met 30 Juni '92; ingekomen 8 bilj., als:

A. Bos Wz., Sliedrecht,		ƒ 10,248
A. Kraaijeveld, idem		» 10,000
C. Visser Gz., idem		» 9,890
B. v. d. Linde, Averaest,		» 9,656
P. Bell, Zwolle,		» 9,647
F. Abersen, Steenwijk,		» 9,443
F. F. Terwindt, Pannerden,		» 9,300
T. Mol, Genemuiden,		» 9,083
Raming		» 9,500

2o. het aanbrengen van oeververdiepingen langs de Nieuwe-Merwede, ingekomen 16 bilj., als:

C. de Jong Jz., Hardinkveld,		ƒ 20,222
B. de Woerd, Nieuwenhoven,		» 20,950
J. Roskam Cz., Sliedrecht,		» 20,800
T. Volker, Dordrecht,		» 20,500
L. Brand Dz., Giessendam,		» 20,234
C. Visser Cz., Sliedrecht,		» 28,700
P. Kros Jz., idem		» 28,645
A. Kraaijeveld, idem		» 28,641
A. Koorevaar, Hardinksveld,		» 28,485
A. Prins Thz., Sliedrecht,		» 28,200
C. Boelhouwer, Giessendam,		» 28,146
T. A. Swets Bz., Hardinksveld,		» 27,930
G. Kleyn, Dordrecht,		ƒ 27,900
P. v. 't Verlaat, Hardinksveld,		» 27,784
C. Bos Az., Dordrecht,		» 27,660
W. Volker, Sliedrecht,		» 24,640
Raming		» 29,930

3o. de uitvoering van baggerwerk aan den benedenmond van het Spui; ingek. 1 bilj., van A. Volker Lz., te Sliedrecht, voor ƒ 0.38 per M³

Raming » 0.88 »

Deventer, 6 Mei: het afbreken van een bestaand en het bouwen van een nieuw woonhuis aan de Nieuwemarkt, voor de Wed. G. W. Koldewijn, onder beheer van den architect G. te Riele Wz.; ingek. 13 bilj., als:

J. Eskes,	te Deventer,	ƒ 3653
J. Pot,	» idem	» 3647
G. W. Pieters,	» idem	» 3131
A. Feberwee,	» idem	» 4897
S. v. d. Wiep,	» idem	» 4873
K. v. Leusen,	» idem	» 4802
H. Visscher,	» idem	» 4497
R. v. d. Spoel,	» idem	» 4210
C. Peteri,	» idem	» 4208
A. J. Markerink,	» idem	» 4195
H. Lammers,	» idem	» 4187
G. v. d. Berg,	» idem	» 4165
J. Aalpoel,	» idem	» 4137

Gegund

Leeuwarden, 8 Mei: de verbetering van het vaarwater uit de Boorne naar Grouw, in 2 perc.

Perc. 1, ingek. 7 bilj., als:

W. M. Meenstra, 't Meer,		ƒ 11,000
S. Schaafsma, Amsterdam,		» 10,645
P. Dubois, Franeker,		» 10,500
C. Schiere, Boornbergum,		» 9,393
F. Bijlsma, Leeuwarden,		» 9,348
G. Hellendoorn, Lemmer,		» 9,200
M. de Vries en L. Zandstra, idem		» 9,082
Raming		» 10,100

Perc. 2, ingekomen 11 bilj., als:

J. v. Noordennen, Utrecht,		ƒ 10,800
G. Hellendoorn, Lemmer,		» 10,442
L. Zandstra en M. de Vries, idem		» 10,280
B. G. Berger, Oudehaske,		» 9,984
J. B. de Jong, Driesum,		» 9,950
E. J. de Jong, Wonterswonde,		» 8,700
S. Schaafsma, Amsterdam,		» 8,586
J. J. Verf, Oudehaske,		» 8,549
G. Praamstra, Veenwouden,		» 8,479
W. Krikke, Oudehaske,		» 8,200
B. B. de Jong, idem		» 7,948
Raming		» 11,460

Amsterdam, 8 Mei: het maken van een vereenigingsgebouw, genaamd «Ons Huis", op een terrein aan de Rozenstraat te Amsterdam, onder beheer van den arch. C. B. Posthumus Meijjes; ingek. 21 bilj., als:

D. Oosterink,	te Amsterdam,	ƒ 69,900
J. W. Hendrix,	» idem	» 67,980
R. Tinaman,	» idem	» 67,928
W. Greve,	» Buiksloot,	» 67,700
P. L. Rijnierse,	» Amsterdam,	» 66,800
Timmer en Farstner,	» idem	» 66,650
H. Rietmijder & Zn.,	» idem	» 66,200
J. Koster,	» idem	» 65,645
D. Cerlijn en A. J. de Haan,	» idem	» 65,280
C. Alberts & Zn.,	» N.-Amstel,	» 64,150
P. A. Warners,	» Amsterdam,	» 62,897
V. Verbeek & Zn.,	» idem	» 62,000
B. v. Buuren,	» idem	» 62,000
W. Meijer,	» idem	» 61,848
J. F. Prenzler,	» idem	» 61,573
A. Paans,	» idem	» 61,150
B. Cruijff,	» idem	» 60,675
H. C. Borlas,	» idem	» 60,497
E. H. Helle,	» idem	» 59,700
C. J. Maks Jz.,	» idem	» 57,740
B. Cruijff,	» idem	» 56,800

Middelburg, 8 Mei: het onderhouden en uitvoeren van vernieuwingen aan rijksgebouwen, minste inschrijver J. M. v. Bitmars & Zn., Middelburg; voor ƒ 8262. Raming ƒ 9185.

's-Hage, 8 Mei: het onderhoud van het post- en telegraafgebouw te Bergen-op-Zoom; ingek. 3 bilj., als:

C. Bastiaansen,	te Bergen-op-Zoom,	ƒ 728
A. J. Houtes,	» idem	» 650
J. J. Hornstra,	» idem	» 640
		» 625

's-Hage, 8 Mei: de levering van ongeveer 10.000 KG. rood koper in blikken voor de geschutgieterij, minste inschrijvers Morren en Laporte, te Amsterdam, voor ƒ 68,16 per 100 KG.

VERVOLG DER AANKONDIGINGEN.

Woensdag, 20 Mei.

Neuzen, te 11 uren, door den kap. eerstaanwezing. te Bergen-op-Zoom, in het «Hotel Rotterdam": het maken van steenbeloopingen op gedeelten van de oost- en westzijden te Neuzen. Bij.

inz. uiterl. 19 Mei, vóór 3 uren, bij den opz. v. fort. aldaar. Ram. *f* 10,000. (Herbested.)

Willemsoord, te 11 uren, door de directie der marine: de levering van verschillende materialen enz.

Donderdag, 21 Mei.

Bellevoetsluis, te 11½ uren, door de directie der marine: de levering van verschillende materialen enz.

Delft, te 12 uren, door den directeur der artillerie-inrichtingen: de levering van koper- en messingplaat, schellak enz., voor den aanmaak van patroonhulzen.

Maandag, 8 Juni.

's-Hage, te 11½ uren, door het ministerie van watrst. enz., aan het gebouw van het prov. best.: het doortrekken der klinkerbestrating in het dorp Strijen, behoorende tot den rijksweg van Puttershoek naar Strijensas, prov. Zuid-Holland. Inl. bij den hoofding. te 's-Hage, den ing. te Brielle, en den opz. Baumann, te Dordrecht. Aanw. 1 Juni. Ram. *f* 2425.

PERSONALIA.

— De heer C. A. Carpreau, civiel-ingenieur te IJzendijke, is in eene op 30 April j.l. gehouden vergadering van aandeelhouders der IJzendijksche Stoomtramweg-maatschappij tot directeur dier Maatschappij benoemd. De dienst zal in den loop der maand Mei een aanvang nemen.

— Tot leeraar in wis- en natuurkunde aan het Genootschap »Mathesis Scientiarum Genetrix" is benoemd Dr. Ritsema te Leiden.

— De adjunct-ingenieur bij de werken van het Merwede-kanaal, de heer J. C. van der Meulen, is als zoodanig met ingang van 1 Mei overgeplaatst bij de werken ten behoeve van de verlegging van den Maasmond.

— De heer S. Hamelink, directeur der Nederlandsche Tramweg-maatschappij, is met ingang van 1 Juli a. s. benoemd tot redacteur van *De Locomotief*, het orgaan der Nederlandsche Vereeniging voor Tramwegen en Locaalspoorwegen. De heer H. heeft deze benoeming aangenomen.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is bepaald, dat de ingenieur 3e kl. van den Rijkswaterstaat W. K. Behrens, thans te Maastricht, met ingang van 1 Juni, tijdelijk wordt gedetacheerd aan zijn departement en dat, met ingang van dien datum, de ingenieur 1e kl. J. A. E. Musquetier zal dienst doen als arrondissements-ingenieur te Maastricht, en de ingenieur 1e. kl. Th. Bleckmann, als arrondissements-ingenieur te Utrecht.

— In Ned.-Indie hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Overgeplaatst: van de res. Pasoeroean naar de directie, de ing. 3e kl. W. H. M. de Bruijn; van de res. Batavia naar de res. Preanger-Regentschappen, de ing. 2e kl. A. C. Nieuwenhuis; van de res. Bagelen naar de res. Batavia, de ing. 3e kl. F. M. E. L. Kerstens; van den algemeenen naar den gewestelijken dienst in de res. Preanger-Regentschappen, de opz. 2e kl. B. W. van de Kamer; van de res. Banjoemas naar de res. Tegal, de opz. 2e kl. J. D. A. Poth; van den algemeenen naar den gewestelijken dienst in de res. Semarang, de ing. 2e kl. J. Wilke; bij den algemeenen dienst van de res. Japara naar de res. Semarang, de ing. 2e kl. A. W. Hein. *Toegevoegd:* aan den chef der 3e waterstaatsafd., de sedert tot ing. der 3e kl. bevorderde adsp.-ing. F. H. v. Kooten; aan den chef der 2e waterstaatsafd., de ingen. der 1e kl. H. P. Mensinga en de adsp.-ing. S. C. P. v. Musschenbroek. *Geplaatst:* bij den gewestelijken dienst in de res. Bantam, de opz. 1e kl. E. Roelofsen.

— Bij Koninklijk besluit zijn benoemd tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, de heeren E. A. Haitink, gepensionneerd luitenant-kolonel der genie van het leger in Nederlandsch-Indië, chef van het Technisch Bureau bij het Departement van Koloniën, en J. W. IJzerman, hoofdingenieur, chef van den dienst der Staatsspoorwegen ter Sumatra's Westkust.

— De adspirant-ingenieur van 's rijks waterstaat W. F. Druyvestein, die tijdelijk toegevoegd was aan den inspecteur G. van Diesen, te 's-Gravenhage, is sinds 1 Mei jl. weder belast met opneming der kleine rivieren in Noord-Brabant, ter standplaats 's-Hertogenbosch.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig teekenaar. Adres lett. W W 436, *Nieuws v. d. Dag.*

— Bouwkundig opzichter, tevens begaafd en nauwkeurig teekenaar. Salaris *f* 60 per maand. Adres lett. T. B, vóór 12 Mei aan het bureau van dit blad. (*Zie advert. in n°.* 18.)

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Friesland. Jaarwedde *f* 500 met vijf driejaarlijksche verhoogingen à *f* 300. Adres vóór 15 Juni a. s. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in n°.* 18).

— Opzichter bij de gemeentewerken te Leeuwarden. Salaris *f* 60 per maand. Adres den Directeur der gemeentewerken. (*Zie advert. in n°.* 19).

— Aankomend bouwkundige Adres lett. A. G. bij de boekh. Schouten en Voskuil Amsterdam (*zie advert. in n°.* 19).

— Opzichter-teekenaar, salaris *f* 70 per maand. Adr., n°. 3 Spoon's Boekhandel, Haarlem.

— Teekenaar voor het maken van kaarten, uiterlijk voor een jaar tijds. Br. bij J. Nelemans, ingenieur van den Waterstaat te Neuzen, met opgaven van verlangde bezoldiging en vroegere werkzaamheid.

— Leeraar in handteekenen en boetseeren aan de scholen voor middelbaar onderwijs te Nijmegen. Salaris *f* 1600. Adres, vóór 15 Mei, bij den burgemeester.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 20. ZATERDAG 16 MEI 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.W.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem.*
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH,
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam.*

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
Afzonderlijke nommers, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Joh. G. Stemler Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam.*

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Aan heeren leden der Schetsclub wordt medegedeeld, dat de bijeenkomst der club niet op *Maandag 18 Mei* (*2e Pinksterdag*) maar op **Dinsdag 19 Mei** des avonds te 7½ uren zal plaatshebben.

De Secretaris der Schetsclub,
J. C. D. di Gazar.

(A. et A.) TENTOONSTELLING VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In het gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst werd Maandag j.l. de jaarlijksche tentoonstelling geopend, waardoor den leden der Maatschappij de gelegenheid gegeven is hunne al of niet uitgevoerde ontwerpen van het afgeloopen jaar te exposeeren en deze desverkiezende aan het oordeel der Jury te onderwerpen.

Wanneer we de collectie in oogenschouw nemen, komen we onwillekeurig tot de conclusie dat het laatste jaar weinig belangrijks op architectonisch gebied heeft opgeleverd, of anders, dat vele architecten reden schijnen te hebben zich van medewerking aan deze tentoonstelling te onthouden.

Het laatste komt ons wel het waarschijnlijkst voor; we missen althans de ontwerpen van vele en belangrijke bouwwerken, zoodat het tentoongestelde al een zeer onvolkomen overzicht van de vorderingen der bouwkunst geeft.

Onder de uitgevoerde ontwerpen bekleeden die van kerkgebouwen een voorname plaats. Dr. Cuypers exposeert, behalve de plannen voor de R.-K. kerk nabij de Haarlemmerpoort te Amsterdam en die te Hilversum, ook een zeer fraai ontwerp voor eene kerk te Davos.

De heer Nic. Molenaar verwierf voor zijn kerkontwerpen voor Rotterdam en Woerden eene zilveren medaille. Eene gelijke onderscheiding viel ook den heer H. P. Berlage Nzn. ten deel voor zijn ontwerp van eene kerk te Enge (Duitschland). Dit ontwerp, dat tot antwoord op eene prijsvraag gediend heeft, maakt door zijn silhouet een hoogst aangenamen indruk en is blijkens de photographische afbeelding der omgeving, waarin het gebouw moest worden opgericht, in volkomen harmonie met het schilderachtig berglandschap.

Het ontwerp eener villa van den heer Muysken en de Stads-gehoorzaal te Leiden, door den heer Knuttel, zijn buiten mededinging geëxposeerd en blijkbaar ter opluistering van het geheel ingezonden. Overigens ontmoeten we vele projecten, die in de „loods" op het Damrak onlangs prijkten, zooals het werk der leerlingen van de Rotterdamsche Academie, eene collectie schetsen van den heer Berlage, ontwerpen van kunstnijverheids-voorwerpen van den heer Sluyterman (ingezonden door de firma Hoeker) en hier wederom bekroond, enz.

De beeldhouwkunst zagen we alleen vertegenwoordigd door een model in gips van een aap, door den heer Mendes da Costa op de bekende artistieke wijze behandeld en eenige afgietsels van door den heer Franse uitgevoerd beeldhouwwerk.

(A. et A.) VERBAND DER WISKUNDE MET DE PRACTIJK DER BOUWKUNST,

TOEGELICHT DOOR EEN GEDEELTE VAN HET PLAATWERK:

L'ART ARABE D'APRÈS LES MONUMENTS DU KAIRE, PAR PRISSE D'AVENNES.

In de maand April des vorigen jaars had ik de eer als tijdelijk Voorzitter van het nu 112 jaar bestaande Wiskundig Genootschap, het bovengenoemde onderwerp als inleiding tot de jaarlijksche algemeene vergadering te bespreken. De hoorders waren toen beoefenaars der wiskunde, wien ik op het verband wees, waarin wetenschap en kunst tot elkander staan. Nu zijn het beoefenaars der bouwkunst die, naar het mij toeschijnt, evenzeer bij het onderwerp betrokken zijn.

Ik roep dan uwe welwillende aandacht in voor hetgeen ik nu aan uw oordeel wensch te onderwerpen.

Meetkunst als wetenschap der uitgebreidheden in den ruimsten zin, is onafhankelijk van practijk; maar omgekeerd is de practijk genoodzaakt de wetten der uitgebreidheid in acht te nemen, hetzij *bewust* of onbe-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

POLYTECHNISCHE SCHOOL

wust, op het gevaar af, dat zij hare conceptiën zal zien *mis*lukken.

Twee echt menschelijke onderwerpen, die zich uit de samenleving ontwikkeld hebben, *bouwkunst* en *scheepvaart*, kunnen ten bewijze strekken.

Bouwen zonder *meet*kunst toe te passen is eenvoudig onmogelijk.

Evenzoo met de scheepvaart, voor zoover het hanteeren van roer en zeilen tot het koershouden noodwendig is.

Wij mogen dan ook veilig onderstellen, dat de practijk, als gewoonlijk, de theoretische beschouwingen heeft voorafgegaan, en dat een aantal bepalingen der theorie haren oorsprong vinden in de practische ondervinding.

Als voorbeeld strekke de bepaling van het platte vlak.

De omschrijving dat eene rechte lijn er in alle richtingen op past, is geheel ontleend aan de practijk van den steenhouwer. Het benaderen van een gebogen oppervlak door middel van omgeschreven regelmatige veelvlakkige prisma's, is eveneens geheel op de steenhouwers-practijk gebaseerd. Het benaderen van den inhoud, door vermeerdering van het aantal zijden, is daarvan een noodzakelijk gevolg. Bij het boetseeren met klei, heeft het omgekeerde plaats. Men gaat daarbij uit van een kern, en door allengs omhullen met oppervlakten van grooter aantal zijden benadert men achtereenvolgens het voorgestelde voorwerp.

Het bepalen van een punt in de ruimte door *drie* onderling rechthoekige afstanden, vinden wij terug in de practijk van den *beeldhouwer*.

Het verdient opgemerkt te worden, dat de bouwpractijk bij de oude beschaafde volken eenige eeuwen ouder is dan de wiskundige leerstelsels, die, vermoedelijk uit Egypte afkomstig, in de *zesde* eeuw *vóór* de Christelijke tijdrekening door den Griekschen wijsgeer Thales van Milete naar Griekenland zijn overgebracht. Zij waren onder Euklides (320 jaar voor C.) en Archimedes (287—212 voor C.) reeds tot een betrekkelijken graad van volmaking gebracht.

Vergelijkt men hiermede de tijdperken, waarin de tempelgebouwen van Egypte in Griekenland zijn gesticht, dan blijken die bouwwerken van veel hoogere oudheid dan de wiskundige tractaten der genoemde Grieksche schrijvers. De tempels van Egypte dateeren van meer dan 20 eeuwen vóór onze jaartelling; de tempel van Theseus te Athene van 470 jaar, en die van Minerva (het Parthenon) van 430 jaar vóór onze jaartelling. Men ziet, het verschil in tijd is aanmerkelijk, en bewijst voldoende dat de practijk der bouwkunst reeds vele eeuwen de wiskunst heeft weten toe te passen op hare gewrochten, vóór dat die wetenschap tot eene stelselmatige ontwikkeling was gebracht.

Men verlieze daarbij niet uit het oog dat de bouwkunst wel de eenvoudige wiskunstige figuren, als cirkels, rechthoeken, driehoeken, enz., als grondslagen van vormen bezigt, maar zich niet inlaat met het onderzoek naar de eigenschappen dier gedaanten als ruimte-uitgebreidheden.

Veredeling van vorm is het uitwendig zichtbaar doel der bouwkunst; harmonie der afmetingen is het, waarnaar zij als schoone kunst streeft, en de wiskunde is het middel waarvan zij zich bedient tot bereiking van dit doel.

In dit opzicht heeft *bouwkunst* verwantschap met *muziek*. De harmonie der tonen wordt teweeggebracht door de juiste verhouding van het aantal trillingen der geluidgevende lichamen; en ook bij die kunst is de practijk verreweg *ouder* dan de theorie, die nochtans evenzeer op wiskunst is gebaseerd. Het beginsel van rythmus en harmonie vindt men in de bouwkunst terug.

Talrijk zijn dan ook de pogingen door alle tijden heen geweest, om te trachten algemeene wetten vast te stellen voor schoone verhoudingen in de bouwkunst, die uit den aard der zaak veelal van subjectief gevoel afhangen en onmogelijk aan algemeene wetten kunnen gebonden worden.

Sedert Vitruvius, die ten tijde van Julius Caesar of 100 jaar vóór onze tijdrekening leefde, zijn geschrift over *bouwkunst* opstelde, dat evenwel eerst in de 15e eeuw onze jaartelling door de drukpers algemeen bekend werd, en die reeds in het algemeen eenige voorschriften omtrent verhoudingen geeft, is het de taak geweest van de geniale architecten der *Renaissance*, om dit onderwerp, ieder op zijne wijze te behandelen. Evenzoo had de gewelfbouw der Christenkerken aanleiding gegeven tot bepaalde verhoudingen in lengte, breedte en hoogte, doorgaans gebaseerd op de zijden en diagonalen van kwadraten, waaruit zich op consequente wijze de afmetingen der onderdeelen deden afleiden. Door combinatie der kwadraten in onderling overhoeksche stand, ontwikkelden zij de horizontale doorsneden der pijlers, fialen en torens, waardoor aan het beginsel der kristalvorming wordt herinnerd.

Zoodanige stelsels waren alleen bekend aan hen, die met de hoofdleiding dier groote werken belast waren, en in de boeken der *Bouwhutten* opgeteekend en bewaard. Zij bleven evenwel geheim voor de ondergeschikte bouwlieden en zooveel te meer voor het publiek.

Het was Albert Dürer (1471—1528) die in 1535 door de uitgaaf van zijn werk over geometrie reeds de verwantschap met bouwkunst deed uitkomen. In het werk van Philibert de l'Orme (1518—1570) vindt men uitvoerige aanwijzing omtrent het uitslaan van samengestelde gewelven in gehouwen steen. Désargues (1593—1662), gaf daaraan eene meer algemeene methode, tevens op het beschrijven van zonnewijzers toepasselijk, tot dat, om van anderen niet te spreken, het uitvoerige werk van Frézier (1682—1773) „Traité de la coupe des pierres", als het ware de grondslag legde van de bekende werken van Lacroix (1765—1843) en Monge (1746—1818) over beschrijvende meetkunst, die tijdens de 1e Fransche Republiek het licht zagen. Zij gaven het aanzijn aan de wiskundige behandeling van de leer der ruimte-uitgebreidheden met 3 afmetingen.

De landmeetkunst, door de Egyptenaren ontwikkeld en in practijk gebracht tengevolge van het verdwijnen der landscheidingen door de Nijl-overstroomingen, heeft de meetkunst der hoeken doen ontstaan, die evenzeer met vrucht op zeevaart en sterrekunde is toegepast.

De veelhoeken van regelmatige gedaanten hebben, bij sommige volken der oudheid, eene mystieke beteekenis gehad. Men denke aan het schild van David of Salomo's zegel, twee gelijkzijdige driehoeken, die eene regelmatige zespuntige ster vormen; de beteekenis ervan zou zijn, *zes* werkdagen die den *rustdag* omsluiten. Voorts de Pentalpha (bij de Duitschers bekend onder den naam van Drüdenfuss), eene vijfpuntige ster, symbool der vijf zintuigen, of wel van de 5 boeken Mozes, ook algemeen het *Oude Testament*.

Beiden zijn zoo het schijnt van symbolische beteekenis, omtrent wier juisten aard men in het onzekere verkeert. Opmerkelijk is het dat een regelmatige vijfhoek aangetroffen wordt in het zoogenaamde oog der volute van een Ionisch kapiteel aan den tempel van Minerva Polias te Athene (vier-honderd jaar voor onze jaartelling gesticht) en gediend hebbende tot het ontwikkelen van de spiraallijnen der volute. In den nieuweren tijd bezigde men daartoe een *vierkant*, zooals door de architecten der Renaissance uitvoerig in hunne werken wordt verklaard. Wij zien daarin de kiem van de ontwondene kromme lijnen, door Christiaan Huygens theoretisch ontwikkeld.

Bij geene bouwwerken hebben evenwel de regelmatige veelhoeken, als middel van decoratie, algemeener en consequenter toepassing gevonden, dan bij die der *Arabieren* en de hun onderworpen volksstammen.

Volgens de leer van den *Islam* was het hun verboden, afbeeldingen van menschen en dieren te maken. Zij bepaalden zich dan tot planten en veelhoeken in allerlei doorvlechtingen van rechte en gebogen lijnen, en het resultaat is bewonderenswaardig.

De bloeitijd dier kunstuiting valt samen met dien van het Khalifaat (12e tot de 15e eeuw). Een beschaafd gevoel voor kleurschakeering verhoogt de aantrekkelijkheid, door eenvoud aan pracht te paren.

De alsnog bestaande moskeeën van Kaïro hebben den Franschen reiziger Prisse d'Avennes aanleiding gegeven tot het opmeten en in teekening brengen van vele schoone details van vloer-, wand- en plafondversieringen, allen in rechtstreeksche aansluiting met de constructie, uit gecompliceerde wiskunstige figuren samengesteld. In het plaatwerk: „L'art Arabe d'après les monuments du Kaire" kan men kennis nemen van de vernuftige en sierlijke combinatiën door eenvoudige wiskunstige figuren verkregen en die getuigen van gekuischten smaak en fantasie, waaruit ook nog heden ten dage, voor *kunst* en *nijverheid* beide, nuttige toepassingen en lessen zijn te trekken.

Ik besluit dan mijne voordracht met als mijne overtuiging uit te spreken dat de *wiskundige* wetenschap zich heeft ontwikkeld uit de practijk der *bouwkunst* en zich allengs tot eene zelfstandige wetenschap heeft verheven, die op hare beurt de leidsvrouw en fakkel is geworden voor de technische kunst van den ingenieur. De wiskunst komt dus in drieërlei verhouding tot de *bouwkunst:*

1°. In de practijk als richtsnoer voor den handwerksman, tot het verkrijgen van de gedaanten der onderdeelen.

2°. Bij het ontwerpen en in teekening brengen tot het bepalen der afmetingen en de verhoudingen, die het oog het gunstigst treffen, en alzoo dienen tot veredeling van den vorm.

3°. Als motief van constructie en van versiering van pijlers, wanden, vloeren en zolderingen, hetzij tot het bepalen van de groote omlijstingen, hetzij tot doorloopende decoratie van oppervlakken.

Vele practische uitvoerenden bezigen daarom, zonder het te weten, wiskunstige figuren en eigenschappen der uitgebreidheden, evenals monsieur Jourdain (le bourgeois gentilhomme) proza sprak zonder het te weten.

Ten slotte mag het wellicht overbodig zijn te herinneren dat de gewelfbouw en de middelen tot uitvoering der bouwwerken, van zelve geleid hebben tot de leer van het evenwicht (statica) en de werktuigkunde (mechanica). De groote spoorwegbruggen, kapwerken en tunnels hebben in deze eeuw ruimschoots gelegenheid tot toepassing gegeven.

Zoo gaan kunst en wetenschap hand aan hand, als vereeniging en samensmelting van *gevoel* en *verstand*.

Een fransch kunstschrijver (Ch. Blanc) maakt in een artikel, gewijd aan Felix Duban (Les artistes de mon temps, 1876 pag. 22) de opmerking, dat *bouwkunst* op tweeërlei wijze kan worden opgevat, namelijk als *une décoration qu'on construit*, ofwel als *une construction qu'on décore*. De eerste opvatting komt vooral bij *gedenkteekenen* in aanmerking, waartoe meer in het bijzonder de triomfbogen en grafteekenen te rekenen zijn. In de hooge oudheid zijn het de pyramiden, en vooral het vermaarde Mausoleum van Halicarnassus. (Men raadplege Fergusson en Lesueur over dit prachtige monument, dat tot een der zeven wereldwonderen werd gerekend.)

Om ons evenwel te bepalen tot de meer bescheiden Nederlandsche monumenten, meenen wij de aandacht te mogen vestigen op de grafteekenen van historische personen uit den tijd der Republiek. In de eerste plaats het monument van Willem I, den grondlegger der Nederlandsche vrijheid, met den eerenaam: Vader des Vaderlands, in de Groote kerk te Delft geordonneerd door Hendrik de Keyzer, en in perspectief afgebeeld in de „Architectura moderna", door Salomon de Bray in 't licht gegeven; voorts de gedenkteekenen van Jacob van Heemskerk (1607) en Cornelis Jansz, gezegd 't Haantje (1633), beide in de Oude kerk te Amsterdam. Voorts de tombe van Piet Hein (1629) en die van Maarten Harpertz Tromp (1653) in de Oude kerk te Delft (geordonneerd door Jacob van Campen). Naar tijdsorde volgen hierop de grafteekenen van Witte Corneliszoon de With (1658) en Egbert Bartholomeusz Kortenaar (1665), beide in de Groote kerk te Rotterdam; Willem Jozef Baron van Gendt (1672) in den Dom te Utrecht, en de tombe van Michiel Adriaansz. de Ruijter (1676) in de Nieuwe kerk te Amsterdam.

Ik heb mij bepaald tot de voornaamste gedenkteekenen, waarbij aan de architectuur de hoofdrol is toebedeeld. Het monument van Baron van Gendt, te Utrecht, maakt hierop wellicht eene uitzondering, maar wat mij betreft, ik reken het, met het monument van Piet Hein, tot de schoonste concepties. De ontwerpers zijn *onbekend* (*). Bij gebrek aan opmetingen zijn door mij schetsen gemaakt naar de afbeeldingen, voorkomende in het werkje getiteld „Nederland's Heldentooneel", als vervolg op de medalische historie van Holland, door Bizot. De lengte van het beeld is als maatstaf aangenomen. Bij het monument van Willem I te Delft zijn de maten zeer uitvoerig in den tekst vermeld, en is mij bij het teekenen (in Dec. 1868) gebleken dat de hoek van 45° bij het bepalen der afmetingen eene hoofdrol speelt. Bij het voormalig gebouw van de *Meelhal* op de Nieuwmarkt te Amsterdam was het de gelijkzijdige driehoek.

Overigens zou het Genootschap zich zeer verdienstelijk maken door het doen opmeten en in teekening brengen van deze tomben en andere monumenten in ons vaderland, waarbij goede photographiecën van veel belang zouden zijn voor het effect der beeldhouwwerken. Het kunstvermogen van den beeldhouwer Rombout van der Hulst of Verhulst blijkt er schitterend uit, en naar het mij voorkomt valt er zoowel voor architecten als voor beeldhouwers zeer veel nuttige leering uit te trekken.

De verhouding der onderdeelen komt hier voor eene gewenschte uitwerking vooral in aanmerking, en niet zelden is mij bij het teekenen gebleken dat ook hier wiskunstige figuren tot grondslag strekken. Bij de torens door H. de Keyzer ontworpen, is dit evenzeer het geval.

Over dit onderwerp verder uit te weiden, acht ik voor het oogenblik niet geschikt, maar reken het voldoende er uwe aandacht op te vestigen.

A. N. Godefroy.

(*) Volgens Kraan is het monument van W. J. van Gendt ontworpen en uitgevoerd door Rombout Verhulst.

BRIEVEN UIT GRONINGEN.

Ruim een maand is verloopen, sedert mijn eerste brief geplaatst werd; heb ik toen uwe lezers voornamelijk met de straten bezig gehouden, thans wil ik een en ander vertellen van 't geen er zooal voor nieuws langs den weg voorvalt.

Het jongste nieuws is de opening van de nieuwe biljartzaal van de sociëteit de Harmonie.

Zooals bekend is, werd reeds vóór jaren besloten

een nieuwe sociëteit te bouwen en ook een prijsvraag daarvoor uitgeschreven. Of het evenwel met de prijsvraag geheel naar wensch is afgeloopen, weet ik niet, maar zeker is 't, dat verleden jaar een leening werd aangegaan en de geheele nieuwbouw werd opgedragen aan de heeren Schill en Haverkamp, architecten te Amsterdam, natuurlijk zeer tegen den zin van de Groninger architecten. Deze laatste hebben zich dan ook niet onbetuigd gelaten, vooral bij de beoordeeling van de aan de leden vertoonde plans. Ook onder de leden der Harmonie was men niet tevreden, omdat de directie zulk een grooten bouw ondernam zonder de leden over de samenstelling der plans te hooren, en zij zich bepaalde tot het raadplegen van de financieele commissie. In deze commissie hebben evenwel geene of bijna geen bouwkundigen zitting, reden waarom het meerendeel van de leden van meening was dat de beoordeeling van de plans aan meer bevoegden moest worden toevertrouwd. In een zeer talrijk bezochte vergadering (op verzoek van tien gewone leden belegd) werd dan ook door de directie de toezegging gedaan de bouwplannen vóór de uitvoering te zullen onderwerpen aan het oordeel van eene commissie van 15 personen, waarvan 5 leden door de directie, 5 door opgemeld tiental en de 5 andere door de twee genoemde vijftallen zouden worden gekozen. Door deze commissie, voor 't meerendeel evenwel uit niet-bouwkundigen bestaande, werden eenige meestal practische wenken gegeven, maar in hoofdzaak bleef alles zooals het eerst was vastgesteld.

De uitbesteding van de geprojecteerde kleinere lokalen had spoedig daarop plaats en vóór korten tijd werd de groote concertzaal aanbesteed.

De eerst aanbesteede lokalen bereiken nu langzamerhand hunne voltooiing en vóór eenigen tijd is de biljartzaal reeds geopend. Zooals van zelf spreekt, is ze ook reeds door velen beoordeeld.

Gelukkig is dit oordeel bijna zonder uitzondering gunstig; de vorm is prettig en de afmetingen, al zijn ze alle zeer groot, zijn goed geëvenredigd. Het stukadoorwerk is nogal met zorg ontworpen en uitgevoerd en door eene verdeeling in vakken met banden enz. heeft alles een gezellig aanzien gekregen. Van het timmerwerk had ik evenwel wat meer verwacht. Wel is de uitvoering zeer voldoende, maar er schijnt over 't geheel geen bepaalde stijl gevolgd te zijn. Over 't geheel maakt evenwel de zaal een prettigen, aangenamen indruk en dat is al een zeer groot voordeel.

Over de inrichting en het aanzien der overige vertrekken kan niet geoordeeld worden, omdat deze nog gesloten zijn, en evenmin over het uitwendige van 't gebouw, dat door loodsen en steigers aan het oog onttrokken wordt; daarom wil ik liever iets bewaren voor den volgenden keer en de schreden richten naar het kinderziekenhuis. Deze stichting van onze rijken industrieel Scholten nadert hare voltooiing, al heeft de bouw door den strengen winter lang moeten stilliggen. De gevels, waarvan indertijd in *De Opmerker* een teekening gegeven werd, en die daarop een aardig figuur maakten, vallen mij nu in werkelijkheid niet mede. Of dit komt omdat ze door 't uitslaan der trasspecie zoo verschikkelijk bont zijn, dat men daardoor zelfs de schakeering der roode Groninger steen tusschen de meer grauwe Utrechtsche gevelsteen bijna niet opmerkt, weet ik niet, maar zeker is 't dat de gevels een eenigszins sober aanzien hebben. 't Is evenwel in overeenstemming met het doel der stichting en daarom hindert deze eenvoudigheid misschien niet. Daar ik nog geen gelegenheid had dit gebouw te bezoeken, moet ik ook hierop later terugkomen.

Een derde nieuwigheid is nog een Rijksgebouw. Ik bedoel het nieuwe Laboratorium voor magnetisch onderzoek, en daarom geheel zonder ijzer gebouwd; ook dit zal spoedig gereed zijn. Weldra kan de planken schutting verwijderd en dan het publiek een meer vrije blik op het geheel gegund worden. Voor zoover men er nu reeds over oordeelen kan, gelijkt het weer, zooals de meeste gebouwen, die in de laatste jaren door 't Rijk, vooral onder de afdeeling Onderwijs gebouwd werden, erg veel op een of ander kerkelijke stichting. Ramen als die eener kerk, allerlei uitmetselingen voor trappen, ja zelfs soms voor beelden, doen onwillekeurig denken aan een klooster of zoo iets.

De uitvoering schijnt evenwel zeer goed en met veel zorg geschied te zijn, waarvoor alle eer toekomt aan de uitvoerders zoowel aan de zijde der directie als der aannemers.

Jammer evenwel, heeft de directie, naar ik vrees, een fout begaan door het peil niet hoog genoeg te bepalen. De gebouwen staan ten opzichte van den Westersingel (de straat waaraan de hoofdgevels gelegen zijn) veel te laag en zullen daardoor niet vertoonen wat ze anders hadden kunnen doen.

Zooals ik boven besprak, staan de schuttingen nog om het gebouw en kan slechts zeer oppervlakkig geoordeeld worden, maar ik vrees dat mijne opmerking gegrond is. Later moet ik dan ook hierop terugkomen en hoop dan meer van dit gebouw te vertellen, als mij ten minste een bezoek aan het inwendige wordt toegestaan.

Eindelijk nog eenige regels over iets anders, en wel over een Rijksgebouw, dat meer dan 25 jaren oud is, namelijk ons spoorwegstation. Toen Groningen nog vesting was, moest bij 't maken van dit gebouw aan verschillende beperkende bepalingen worden voldaan en kon men misschien slechts het noodzakelijke geven. Nu evenwel reeds zoovele jaren die knellende band is opgeheven en Groningen zich heeft mogen uitleggen tot een groote, mooie stad, had men ook mogen verwachten dat het Rijk voor een beter stationsgebouw zou zorgen. Maar neen, nog steeds moet de Groninger zich behelpen, verdringen, laten verdrukken, ja wat niet al, in een gebouw dat veel minder is dan, . . . ja dan een station op de Mookerheide.

Niet alleen dat aan het uiterlijk zoo weinig is ten koste gelegd, maar de ruimte in de verschillende lokalen is zelfs in de meeste gevallen geheel onvoldoende. Om een kaartje te krijgen moet men dikwijls in een ellenlange queue lijdelijk zijn beurt afwachten, want de reizigers voor alle klassen moeten aan één loket door één beambte geholpen worden. De wachtkamers zijn op weinig drukke marktdagen reeds veel te klein.

Maar laat ik het hierbij laten; de vreemdeling zal zich verwonderen dat de geduldige Groningers zich daarin zooveel jaren hebben beholpen en niet elk jaar een- of tweemaal, of wel vaker, in deputatie optrokken naar Den Haag om klacht bij klacht te brengen totdat eindelijk verlossing kwam.

Alvorens te eindigen, vraag ik nog verlof om over iets te schrijven, waarover men anders in 't openbaar liever zwijgt. Hiervan is evenwel zoo iets bijzonders te vermelden, dat ik het niet voor mij mag houden, al was het alleen om den uitvinder daarvan eene loffelijke vermelding te doen toekomen.

Het betreft de inrichting van de kamers, gewoonlijk met nº. 100 aangeduid, en wel die voor 't groote of gewone publiek. Toevallig stond een der deuren open, toen ik van 99 gebruik maakte, en zag ik dat boven de zitting een schuin liggende zoldering was aangebracht, die deze zoo nabijkwam dat zij aan den muur niet meer dan 40 centimeter en aan den voorkant ongeveer 100 centimeter ruimte overliet.

Deze zoldering is zeker geplaatst om den gebruiker te beletten de voeten op de zitting te plaatsen, en in meer verheven stand van deze plaats gebruik te maken. Hij moet dus wel nolens-volens gaan zitten, al komt de plaats hem ook nog zoo onrein voor.

Is het te verwonderen dat het groote publiek, dat in den regel geen 5 centen betalen kan voor 't voldoen aan een natuurlijke behoefte, hier wel eens ontevreden wordt op de machthebbenden?

En met dergelijke privaten moet men tevreden zijn in een stad, die de derde koopstad van Nederland genoemd wordt; aan een station, waar zeer zeker veel omgaat en dat in een tijd, waarin de hygiëne zulke hooge eischen stelt.

Nogmaals mijne excuses voor de behandeling van een dergelijke zaak in dit weekblad; de wetenschap, dat ik alleen voor vakmannen schreef, deed mij hiertoe besluiten.

VARIA.

Gecombineerde zelfwerkende luchtpomp-ventilatie, systeem Boyle. Van de hand des heeren Robert Boyle, uitvinder van genoemden ventilator, verscheen vóór eenigen tijd in *The Building News* het verslag van eene reis door genoemden heer rondom de wereld gemaakt. Deze reis had hoofdzakelijk ten doel om in verschillende landen de hygiëne en in het bijzonder de ventilatie te onderzoeken. De ondervindingen, hieromtrent in Egypte, Indië, Ceylon, China, Japan, Amerika en Canada opgedaan, worden in dit verslag medegedeeld en daaruit blijkt dat in vele dezer landen met succes genoemde luchtpomp-ventilator op de voornaamste gebouwen gebruikt wordt. Het verslag is thans als brochure verschenen.

De firma Jan Hamer & Co. te Amsterdam, tot heden gemachtigd voor den alleenverkoop van Boyle's luchtpomp-ventilator, heeft met de heeren Robert Boyle & Son Ld. eene overeenkomst gesloten, waarbij zij bedongen heeft de ventilators hier te vervaardigen, onder toezicht van den uitvinder. Het groote debiet stelt de firma Hamer in staat om met den aanmaak in het groot te beginnen, hetgeen natuurlijk den prijs der ventilators tot een minimum zal reduceeren.

Vochtige muren. De heer A. W. Andernach te Beuel a/R verzoekt ons de aandacht der lezers te vestigen op zijne isoleerplaten tegen het doortrekken van vocht uit den bodem in de muren. Ondervinding en wetenschappelijk onderzoek hebben reeds sedert lang geleerd dat elk huis, op een vochtigen bodem gebouwd, alnaarmate de meerdere of mindere poreusheid der gebruikte materialen, na verloop van langen of korten tijd den schadelijken invloed van het vocht ondervindt. Verschillende middelen worden hiertegen aangewend, in ons land zeker niet het minst een goed trasraam, al of niet met lood afgedekt. Niet altijd zijn de genomen voorzorgsmaatregelen doeltreffend en eene herstelling kost menigmaal handen vol geld. Een uitstekend voorbehoedmiddel tegen het doorlaten van vocht zijn de isoleerplaten, die door genoemden heer worden vervaardigd. De heer Andernach zendt aan belangstellenden op aanvrage gaarne een monster dezer platen ter kennismaking.

Asbestverf. Omtrent de deugdelijkheid dezer verf ontleenen wij het onderstaande bericht aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 22 April, le blad A:

»Zondag ochtend ontstond er brand in het dak van het ketelhuis van de Zuid-Hollandsche briquettenfabriek aan den Hillenpolder, gemeente Charlois. Dat ketelhuis staat geheel afzonderlijk en is door een brandmuur van de fabriek gescheiden, terwijl de planken van den zolder bestreken waren met asbest, waardoor het vuur lang werd tegengehouden. De brand zou niets te beteekenen hebben gehad, zoo er eerder hulp was gekomen, doch de spuiten van de gemeente Charlois alsook van de naburige gemeenten verschenen niet; de spuit van de fabriek werd in werking gesteld, doch werd onklaar, en een geruimen tijd verliep vóórdat de spuit van de beddenfabriek van den heer Klotgen was gehaald.

»Binnen het uur was nu de brand gebluscht. De schade is betrekkelijk gering, enz."

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Bij het afdeelingsonderzoek van het wetsontwerp tot verhooging van hoofdstuk IX (Waterstaat), meenden sommigen, dat er zoodanig verband bestond tusschen dit ontwerp en dat tot aankoop van een huis in het Korte Voorhout, dat als het een werd aangenomen men het andere niet kan verwerpen. Anderen meenden dat verwerping van 't ontwerp betreffende den aankoop, slechts tengevolge behoefde te hebben, dat alvorens het onderhavige ontwerp werd uitgevoerd, op andere wijze in de vereischte ruimte tot huisvesting van de ambtenaren zou worden voorzien.

Sommige leden meenden, dat dit ontwerp overhaast was ingediend en het plan van restauratie met overhaasting was opgemaakt, tengevolge van den aankoop van het huis in het Korte Voorhout. Zij wilden eerst kennis nemen van de volledige restauratie-plannen in 1889 toegezegd, omvattende de geheele verbouwing van 't Binnenhof met die van het Dep. van Buitenlandsche zaken en een vertrouwbare raming van kosten. Voor de uitvoering zou men een tijdperk van tien of twintig jaar kunnen stellen. Zij meenden, dat de restauratie van 't gebouw van Binnenlandsche zaken wel degelijk de verdere plannen praejudicieert.

Een algemeen plan was noodig om waarborgen te bezitten, zoowel dat in de vele behoeften aan localiteit ook voor de toekomst zal worden voorzien, als dat bij de restauratie de historische en architectonische eischen dier verschillende gebouwen niet uit 't oog zullen worden verloren en de publieke opinie gelegenheid zal hebben zich daaromtrent tijdig te uiten.

Andere leden verlangden ook een plan van restauratie van het Binnenhof te doen voorafgaan aan de verbouwing van 't dep. van Binnenl. zaken, maar zonder dat dit plan daarom alle zich aldaar bevindende gebouwen behoefde te omvatten; de Ridderzaal en het gerechtshof toch staan op zichzelf. Wel moesten vaststaan de voornemens ten aanzien van het dep. van Waterstaat en van Buitenlandsche Zaken met het daarvoor gelegen plein

En derde groep leden was ingenomen met 't ontwerp als de voortzetting van een goed plan van restauratie van het Binnenhof.

Omtrent de vraag, of geheele verbouwing van het dep. van Binnenl. Zaken noodig was, waren de gevoelens verdeeld. Sommigen achtten een gedeeltelijke verbouwing voldoende.

Twijfel werd geuit of de verbouwing moest geschieden onder toezicht van het dep. van Waterstaat, met het oog op de eischen van stijl en historische getrouwheid. Er waren leden, die eene deskundige commissie wenschten. Anderen daarentegen verheugden zich dat het beoogde doel voor betrekkelijk zoo geringe kosten kan worden bereikt. Sommigen betwijfelden zelfs, of de som voldoende zou wezen.

Ook over de vraag of het bekende »torentje" moest behouden blijven, bestond verschil van gevoelen; sommigen wenschten behoud daarvan met het oog op de historische herinneringen.

Eindelijk maakten sommige leden hun stem afhankelijk van de uitdrukkelijke verklaring van de ministers van Binnenl. Zaken en Waterstaat dat door de voorgestelde verbouwing in de behoefte aan lokalen van beide departementen op afdoende wijze zal worden voorzien.

— Wij vernemen dat er bij de Deli-spoorwegmaatschappij eene vacature voor adjunct-chef van de afdeeling Weg en Werken bestaat.

Wij achten het niet ondienstig de aandacht van jonge ingenieurs, met 2 à 3 jaar practische ondervinding van spoorwegbouw, hierop te vestigen.

De buitengewone bloei van het gewest, waardoor die spoorweg loopt, maakt den verderen bouw van verlengingen of tramwegen waarschijnlijk. Een ingenieur met eenige ervaring zal daarbij een veelzijdigen en belangrijken werkkring kunnen vinden.

(*De Ingenieur.*)

— In de maand September e. k. zal een examen worden gehouden voor adspirant-landmeters. Er zullen tien plaatsen worden opengesteld. Aangifte vóór den 1sten Augustus bij den Minister van Financiën.

AMSTERDAM. Onder leiding van den Voorzitter der Amsterdamsche afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, den heer Jacob F. Klinkhamer, kwamen in *Maison Stroucken* een twintigtal belangstellenden bijeen, ten einde van gedachten te wisselen over de levensvatbaarheid eener in Mei 1892 te Amsterdam te houden tentoonstelling van werkstukken, in vrijen tijd door werklieden vervaardigd. Deze afdeelingsfeestviering zal samenvallen met en dienen tot opluistering der herdenking van het 50-jarig bestaan der Maatschappij.

De Voorzitter deed in zijn openingswoord vooral uitkomen, dat met de tentoonstelling allereerst bedoeld werd, den vervaardiger van het ingezonden werkstuk, den werkman zelf, de rechtmatige bekroning te doen toekomen. Voor de instemming met het plan getuigden de aanwezigheid van de vertegenwoordigers van de Amsterdamsche afdeeling van Patrimonium, Amstels Bouwkring, R. K. Volksbond, Handwerkersvriendenkring en Fabrieks- en handwerksnijverheid, welke allen, na gevraagde inlichtingen omtrent eene uitvoering van het plan gekregen te hebben, hunnerzijds steun toezegden. De Voorzitter sprak het vertrouwen uit, dat de steun van Amstel's burgers zou bijdragen tot het welslagen van het pogen.

De heer Spakler wees op eene tentoonstelling, vóór eenigen tijd met gunstig resultaat te Leiden gehouden. Een dergelijke tentoonstelling zal tevens het ongelukkig begrip van het Ne-

derlandsche publiek dat slechts uit het buitenland goed werk kan komen, voor een goed deel doen verdwijnen.

Nadat de heer Gosschalk erop gewezen had, dat eene tentoonstelling als de bedoelde groot nut voor de werklieden zal afwerpen, maar tevens wees op de onvermijdelijke hooge onkosten, sloot de Voorzitter, onder dankzegging voor de belangstelling der aanwezigen, de vergadering.

— De Raad verhoogde de gemeente-subsidie aan de Quellinusschool van *f* 4000 tot *f* 5000, onder voorwaarde dat de Rijkssubsidie tot hetzelfde bedrag worde verhoogd.

UTRECHT. Naar *Minerva* vernoemt, is de kans dat de steenlegging voor het nieuwe academiegebouw in de lustrumweek zal plaats hebben, verkeken. Curatoren en Academische Senaat hebben beiden de door de Regeering ten advies gezonden bestekken met eene gunstige beoordeeling naar het Departement opgezonden, doch aldaar zijn technische bezwaren gerezen tegen sommige onderdeelen van het plan, en daarover wordt met het Gemeentebestuur gecorrespondeerd. Op den stijl — de steen des aanstoots van 's ministers technische adviseurs — is geen aanmerking meer gemaakt.

MIDDELBURG. Voor de betrekking van onderdirecteur der gasfabriek hebben zich 78 sollicitanten aangemeld.

GRONINGEN De Gemeenteraad heeft aangenomen een voordracht van B. W. tot bevordering door de gemeente van het tot stand komen van een museum van oudheden voor de provincie en de stad Groningen. Een jaarlijksch subsidie van *f* 250 is tot wederopzegging toegekend. Het museum zal minstens één dag per week kosteloos toegankelijk zijn.

HAARLEM. Voor de in Juli te houden tentoonstelling van teekeningen, afkomstig van de verschillende ambachtsscholen in Nederland, is door het hierterstede bestaand Departement van de Ned. Maatschappij van Nijverheid eene som van *f* 600 toegestaan. Genoemd Departement heeft aan de gemeente een subsidie van *f* 300 gevraagd.

— In het Museum van Kunstnijverheid alhier zullen a. s. Zondag en volgende dagen tentoongesteld worden twee groote decoratieve panealen, *de Dans*, en *de Muziek* voorstellende, en eenige kleinere decoratieve stukken met kinderfiguren, voorstellende *het Heldenlied*, *het Minnelied*, *het Ceremoniecle-* en *het Feestlied*. Deze decoratieve stukken versierden de muziekzaal van den heer J. T. Cremer, en werden voor eenigen tijd ter expositie aan het museum in bruikleen afgestaan.

De merkwaardige verzameling van antieke juweelkistjes, doozen, étuis, enz., die thans eveneens in genoemd museum te zien is, wordt druk bezocht; uit alle provincien van ons land worden inzendingen ontvangen; van het vorstelijk juweelkistje af tot de koperen tabaksdoos zijn exemplaren voorhanden en geven deze tentoonstelling een echt nationaal karakter.

— In verschillende dagbladen komt eene mededeeling voor omtrent het terugvinden van den eersten steen, die den 11 Mei 1839 door Koning Willem I werd gelegd bij den bouw van de verleden jaar afgebrande kerk te Apeldoorn. Van het doen eener vondst is echter geen sprake, want korten tijd na den brand was de architect W. A. Nicola te Arnhem, die als bouwkundige toenmaals den aannemer ter zijde stond, in de gelegenheid de plaatsing van dien steen aan een lid van het kerkbestuur aan te wijzen.

De steen zelf heeft eene afmeting van 0.20 × 0.60 × 0.50 M. en van boven zijn jaartal en datum ingebeiteld; onder in den steen is eene kleine holte, waarin een roodkoperen buisje met eene gedenkpenning van p. m. 7 cent. middellijn, waarop aan de eene zijde de beeltenis van Koning Willem I en het randschrift »in zijn 25ste regeeringsjaar" en aan de ommezijde de Hollandsche Maagd met een Latijnsch randschrift. Verder bevonden zich in het buisje een tiental verschillende muntstukken uit dien tijd.

Wij vestigen de aandacht onzer lezers op de voordracht van Gedeputeerde Staten van Drente, aan de leden der Provinciale Staten, in zake de prijsvraag voor een Gesticht ter verpleging van behoeftige krankzinnigen, opgenomen in het bijvoegsel van dit nommer.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatien plaatsgehad:

Benoemd: tot ing. 1e kl. bij de Staatsspoorwegen ter Sumatra's westkust, de ing. 2e kl. R. P. O. D. Wijnmalen; tot opziener 1e kl. bij het boschwezen, de opz. 2e kl. E. L. F. H. Meijer.

Verleend: een tweejarig verlof naar Europa wegens ziekte, aan den ing. 1e kl. bij de Staatsspoorw. A. E. Wijss.

Ontslagen: eervol uit zijne betrekking, de opz. 1e kl. bij het boschwezen, M. Hönig.

— Bij kon. besluit is aan J. J Verbrugh op zijn verzoek eervol ontslag verleend uit zijne betrekking van landmeter der 1e kl. van het kadaster, behoudens aanspraak op pensioen.

— De commissie door den Minister van binnenlandsche zaken belast met het afnemen der examens *B.* volgens art. 60 en *C.* volgens artt 61—65 der genoemde wet, zal voor het jaar 1891 zitting houden te Delft, en bestaat uit de heeren N. Th. Michaelis, directeur bij den aanleg van Staatsspoorwegen te 's-Gravenhage, lid en voorzitter, benevens de leden: E. Gugel, N. H. Henket, Mr. B. H. Pekelharing, Dr. Ch. M. Schols, J. A. Snijders C. Jzn., H. A. Ravenek, Dr. G J. Legebeke, P. van der Burg, J. M. Telders, Dr. S. Hoogewerff, Dr. C. A. Scheltema en H. Cop, hoogleeraren, en A. Huet, G. J. Morre, A. Le Comte en A. E. Rahusen, leeraren aan de Polytechnische school; B. Hoogeboom, hoofdingenieur van den Waterstaat, en A. C. Broekman, eerstaanwezend-ingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen, beiden te 's-Hertogenbosch, J. F. van Beek, ingenieur der Marine en Dr. C A. Lobry van Troostenburg de Bruyn, scheikundige bij de directie der Marine, beiden te Amsterdam; J. Cardinaal, leeraar aan de rijks hoogere burgerschool te Tilburg en G. L. Schim van der Loeff, ingenieur bij de Utrechtsche beetwortelsuikerfabriek te Utrecht.

— Tot hoofd der publieke werken van Nieuweramstel is door den Raad dier gemeente in zijne zitting van 8 dezer, op eene aanwijzing van *f* 2000, benoemd de heer W. J. de Groot. De benoemde, die tot heden als tijdelijk opzichter aangesteld was, ontving bovendien eene gratificatie van *f* 500.

— Tot tijdelijk leeraar in het rechtelijnig teekenen aan de H. B. S. te Zierikzee is benoemd de heer A. H. W. van der Vegt aldaar, op eene jaarwedde van *f* 200 en eene personeele toelage van *f* 100.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar te Amsterdam. Salaris *f* 60 per maand. Adres lett. X + Y bij den boekh. P. Westra, Amsterdam. (*Zie advert. in n°.* 20.)

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Friesland. Jaarwedde *f* 1500 met vijf driejaarlijksche verhoogingen à *f* 300. Adres vóór 15 Juni a. s. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in n°.* 20).

— Opzichter bij de gemeentewerken te Leeuwarden. Salaris *f* 60 per maand. Adres den Directeur der gemeentewerken. (*Zie advert. in n°.* 19).

— Aankomend bouwkundige Adres lett. A. G. bij de boekh. Schouten en Voskuil te Amsterdam. (*Zie advert. in n°.* 19.)

— Opzichters, bekend met aarde- en steenglooiings-werken, bij de werken tot verlegging van den Maasmond. Adr. den ingenieur van Waterstaat M. Calland, te 's-Hertogenbosch.

ADVERTENTIEN.

Publieke Besteding.

DIJKGRAAF en HEEMRADEN van het HEEMRAADSCHAP WIERINGEN, zullen op **Woensdag 20 Mei 1891**, des middags 1 uur, in het lokaal van D. D. LONT **aanbesteden:**

Het maken van 122 M. steenglooiing en verzwaren der dijk. Raming *f* 2600.

Bestekken zijn te bekomen ten kantore van den Secretaris, tegen betaling van *f* 0.50. Aanwijzing op den dag der besteding, direct na aankomst van de postschuit.

Het bestuur voornoemd,
V. HEIJBLOK, *Voorzitter.*
C. M. KOOREN, *Secretaris.*

Aanbesteding.

De Maatschap D. J. OOSTHOEK, C. J. OOSTHOEK en de Wed G. BARENDREGT, is voornemens op **Zaterdag den 31 Mei 1891**, in het openbaar **aanbesteden:**

Het rioleren met een gemetseld riool (ong. 140 str. Meter) met cementriolen (ong. 734 str. Meter) en met kannon buizen (ong. 60 str. Meter) een en ander met spruiten, syphons, monden, berrics, enz.; het dempen van slooten, het ophoogen voor straten, het maken van straten met trottoirs (ong. 10500 M²) met bijkomende werken; voor een gedeelte van hun terreinen gelegen te Hillegersberg bij Rotterdam.

Inlichtingen verstrekt de Architekt D. J. OOSTHOEK te ROTTERDAM.

Aanwijzing in loco op Maandag den 25 Mei 1891.

De teekeningen liggen ter inzage in het café van den heer G. FREERICHS te HILLEGERSBERG.

Het bestek is op *franco aanvraag* en tegen betaling van *f* 1 van af den 21 Mei te verkrijgen bij de heeren D. VAN SYN EN ZOON Boerhaven 27 te ROTTERDAM

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Eoermondschen weg zijn enige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo.*

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM,*

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer ens

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Hoefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

TEEKENAAR

gevraagd bij een Architect te AMSTERDAM. Salaris *f* 60.— p maand. Vereischten: goed **teekenen, detailleeren en constructie-teekenen.** Br. fr. onder letter X + Y bij den Boekh. P. WESTRA, Rozengr. 25, AMST.

Provinciale Waterstaat van Friesland.

DE GEDEPUTEERDE STATEN VAN *FRIESLAND* noodigen sollicitanten naar de betrekking van

Ingenieur van den Provincialen Waterstaat

uit, hunne verzoekschriften op zegel in te dienen **vóór den 15 Juni a. s.**

Benoembaar zijn zij, die in het bezit zijn van het diploma van Civiel-Ingenieur, bedoeld bij art. 61 der Wet van 2 Mei 1863 (Staatsblad N°. 50), en zij, die vóór de invoering dier wet het diploma van Civiel-Ingenieur of den rang van Ingenieur van den Waterstaat hebben verkregen.

Aan die betrekking zijn verbonden: eene **jaarwedde** van *f* **1500**, die **vijf** maal, telkens na **drie jaren**, met *f* **300** kan worden verhoogd;

reis- en **verblijfkosten** naar de **tweede** klasse van het tarief, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 5 Januari 1884 (Staatsblad N°. 4), en een **pensioen** op 65 jarigen leeftijd, bij een diensttijd van 20 jaren, ten bedrage van de helft der laatstgenoten jaarwedde.

De Gedeputeerde Staten van Friesland,
VAN HARINXMA THOE SLOOTEN, *Voorzitter.*
VAN BLOM, *Griffier.*

Aanbesteding.

Het H. K. PAR. KERKBESTUUR v. d. H. HILDEGARDIS onder HILLEGERSBERG bij ROTTERDAM is voornemens **aanbesteden** op **Dinsdag 26 Mei** a. s., des middags ten **12 ure,** in het Café van den heer G. FREERICHS te HILLEGERSBERG:

den gedeeltelijken bouw der nieuwe Kerk met Pastorie, Sacristie enz.

De teekeningen met details liggen ter inzage in voornoemd Café, terwijl een compleet stel lithografische afdrukken (schaal 1 : 100) te verkrijgen zijn à *f* 4 en het bestek à *f* 1 bij de Boekh. E. DE BONT & ZOON te ROTTERDAM.

Aanwijzing op het bouwterrein op **Dinsdag 19 Mei** a. s., des morgens ten **11 ure.** Inlichtingen geeft de Architect E. J. MARGRIJ te ROTTERDAM.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.

VERTEGENWOORDIGERS:

CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam - - Amsterdam.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op *aanvraag gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN,** Bouwstraat 25, *Utrecht.*

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 25ste Mei 1891**, des namiddags ten twee ure in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse van:

Bestek N°. 480 voor het veranderen van de Koperslagerij en Draaierij met bijbehoorende werken op het terrein van de Werkplaats te Haarlem, Raming *f* 12200.

Het bestek en teekening is tegen betaling van *f* 1 per stel verkrijgbaar aan het Central Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam bij den Portier of op franco aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken kamer 154.

Aanwijzing zal geschieden als in het bestek is vermeld.

De Administrateur.

AANBESTEDING.

Het Kerkbestuur der Ned. Israelietische Hoofd-Synagoge, te ARNHEM, zal op **Maandag 25 Mei 1891**, des voormiddags te 11½ uren, in het Gemeente-Lokaal in de Rijnstraat aldaar in het openbaar **aanbesteden:**

Het bouwen van schoollokalen, vergaderzalen, rabbinaat, secretariaat, enz. aan de Kippenmarkt te Arnhem

Bestekken zijn ad 50 Cents verkrijgbaar ten kantore der architecten G. J. van GENDT en C. M. G. NIERAAD, te ARNHEM, waar tevens nadere inlichtingen worden gegeven.

De teekeningen liggen ter visie in het Gemeente-Lokaal voornoemd, terwijl aanwijzing in loco wordt gegeven op vrijdag 22 Mei a. s. des voormiddags te 11 uren.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

ERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Ziiver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

Bekroond:		Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Gouden Medaille	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.	Amsterdam 1883.	Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk** en **etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt, is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**, is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

ZWEEDSCH GRANIET.
NOORSCH GRANIET.
Ruw, bewerkt en gepolijst, voor
Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,
uit diverse groeven
levert
J. H. P. JANSE
Marnixstraat 364, Amsterdam.
Eenig Agent van
KESSEL & RÖHL *te Berlijn.*

DE LINT & C°.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme-** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

Carbolineum
„Neptun"
Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiszwam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**
A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie **van Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

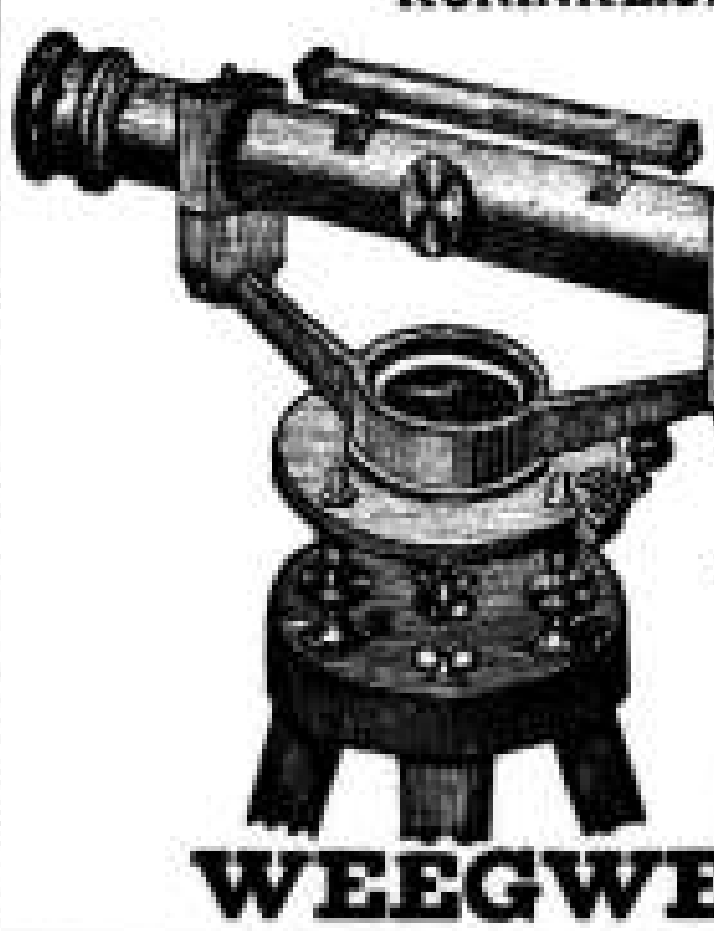

FRED. STIELTJES & C°.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel-** en **Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug-** en **Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Gzn.**, Bakstraat F 62 te *Arnhem.*
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Alle soorten van **DRUKWERK** voor Handel en Nijverheid worden tot *concurreerende prijzen* met de vereischte stiptheid en netheid geleverd door de Stoomdrukkerij van
G. W. van der Wiel & C°.,
ARNHEM.
Uitgebreid materieel — Nieuwste machines.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem

K. v. Wagensfeld, Barneveld, f 2420
J. Scheeper, Voorthuizen, » 2115
A. v. d. Fliert, Barneveld, » 2100

Assen, 12 Mei: het maken van voorzieningen aan het kanaalboord en jaagpad van het Meppelerdiep, nabij Meppel, en daarmede in-verbandstaande werken; ingek. 4 bilj., als:
R. Hunse Jr., Assen, f 4720
B. v. d. Linde, Avereest, » 4480
A. S. de Jong en H. M. Gaastra, Lemmer, » 4161
H. Danser Hz., Meppel, » 3840

Arnhem, 12 Mei: het bouwen van een stal aan de broodfabriek, onder beheer van de arch. Bosch en Hendriks; ingek. 5 bilj., als:
G. Liefting, te Arnhem, f 2655
D. A. Roskam, » idem » 2397
Kleinhout, » idem » 2330
Barenbrug, » idem » 2322
Knoops, » idem » 2000
Gegund.

Deventer, 12 Mei: het doen van voorzieningen aan militaire gebouwen te Deventer, onder het beheer der genie te Zutfen; ingekomen 9 bilj., als:
W. J. Kolkert, te Deventer, f 5800
B. v. d. Werp, » idem » 5780
A. Feberwee, » idem » 5747
H. B. Lepping, » idem » 5689
J. Witteveen, » idem » 5683
H. Beltman Gz., » idem » 5670
G. Peteri Cz., » idem » 5548
H. Visscher, » idem » 5535
E. v. d. Woerd Jz., » idem » 5482
Raming » 5800

Breda, 12 Mei, onder beheer der genie: 1o. het doen van herstellingen en vernieuwingen van onderscheiden aard aan militaire gebouwen te Breda; ingek. 6 bilj., als:
C. v. Dongen, te Breda, f 1893
J. Mol, » idem » 8990
M. Bakkeren, » Prinsenhage, » 8797
A. P. Mol, » Breda, » 8748
Th. Kessel, » idem » 8655
W. J. Slechtriem, » idem » 9041
Raming » 8850

2o. het leveren van kazernemeubelen te Breda; ingekomen 3 bilj., als:
A. Kessel, te Breda, f 2419
C. v. Dongen, » idem » 2285
A. P. Mol, » idem » 2275
Raming » 2500

De minste inschrijvers zijn als aannemers voorgedragen.

Dieren, 13 Mei: het verbouwen van een woonhuis aldaar, onder beheer van den architect E. Lofvers; ingek. 8 bilj., als:
J. de Witt, te Dieren, f 517
A. B. Schoonman, » idem » 513
H. Enklaar, » idem » 500
J. Steinvoort, » idem » 452
H. Stoltenberg, » idem » 440
L. Enklaar, » idem » 437
J. F. Stoltenberg, » idem » 432
Jurr. Maandag, » idem » 389
Gegund.

's-Hage, 13 Mei: het uitvoeren van werken tot normaliseering van de rivier de Oude-Maas, onder de gemeente Dubbeldam; ingekomen 3 bilj., als:
T. Volker, Dordrecht, f 11,848
M. Bot, Vlaardingen, » 10,850
W. Volker, Sliedrecht, » 10 000
Raming » 10,000

Zwolle, 13 Mei: het verbouwen van de machinekamer en het ketelhuis der stoomfabriek »de Aloë": aan de Nieuwe Vecht, onder beheer van den architect D. de Herder; ingekomen 5 bilj., als:
Groenenberg, te Zwolle, f 3640
H. v. Laar, » idem » 3500
K. A. v. d. Berg, » idem » 3420
L. Meijer, » idem » 3290
Dieselhof, » idem » 3250

Maastricht, 13 Mei, onder beheer der genie te Nijmegen: het doen van voorzieningen aan kazernegebouwen te Maastricht: ingekomen 3 bilj., als:
J. H. Meijers, te Maastricht, f 3937
J. Gregoire, » idem » 3980
L. Hoedemakers, » idem » 3444
Raming » 4200

2o. het afbreken van gebouwen, behoorende tot de kazerne, het gewezen groot artillerie-tuighuis te Maastricht; ingek. 2 bilj., als:
J. Gregoire, te Maastricht, f 689
L. Hoedemakers, » idem » 644
Raming » 700

Assen, 13 Mei: het verrichten van eenige verbeteringen aan het huis van de Wed. H. Hartholt, N.-Z. hoofdvaart aldaar, onder beheer van den architect J. van Houten; ingekomen 8 bilj., als:
G. Winters, te Assen, f 605
H. Winters, » idem » 573
H. Jalvingh en H. Smallenbroek, » idem » 513
E. Ubels, » idem » 498
A. J. Diehlman, » idem » 486
D. Neisingh, » idem » 457
D. B. Wiering, » idem » 435
G. v. d. Grampel, » idem » 361
Gegund.

Zegwaard, 13 Mei: het bouwen eener school en onderwijzerswoning te Zoetermeer; ingek. 11 bilj., als:
B. J. Clase, Rotterdam, f 13,410
Gebr. Smittenaar, Leiden, » 12,180
H. R. Hendriks, Os, » 11,825
D. Groenewegen & Zn., Nootdorp, » 11,672
P. Rings, Zandpoort, » 11,430
J. A. Krijnen, 's-Hage, » 11,388
F. Boost, idem » 11,350
J. Slenters, Haarlem, » 11,300
G. B. Luken, Delft, » 11,111
N. Perquin, Berkel, » 10,941
C. P. W. Dessing, Gouda, » 10,550
Gegund.

Afferden (Gem. Bergen), 13 Mei: de verbouwing der school te Afferden; ingekomen 4 bilj.; minste inschr. B. R. Latters, te Venraai, voor f 6190. Nog niet gegund.

Bruinisse, 13 Mei: de onderhoudswerken aan de waterkeering van het cal. waterschap Bruinisse; ingek. 4 bilj., als:
J. de Jonge, Biezelinge, f 4027
J. de Rijke, Stavenisse, » 3983
C. Bolier Cz., Bruinisse, » 3881
L. v. Popering Dz., idem » 3660
Gegund.

Breda, 14 Mei: de herstellingen en vernieuwingen der aarde-, rijs- en kunstwerken, basaltglooiing en sluisdeuren, behoorende tot de herdichtingswerken van de Mark en Dintel.

1o. bestek no. 1, sluiswerken; ingekomen 13 bilj., als:
J. Kampstoog, Giessendam, f 9150
J. Dellepoort, Gastel, » 9000
J. B. de Wolf, Dordrecht, » 8966
C. Lodder, Willemstad, » 8888
K. Leenman, Giessendam, » 8888
J. Sonneveld Cz., Willemstad, » 8777
J. v. Tichelen, Dinteloord, » 8560
A. Oosters, Willemstad, » 8555
J. Hack, Gastel, » 8500
A. Commissaris, Dinteloord, » 8499
P. Verduin, Fijnaart, » 8455
F. N. de Rooij Gz., Dinteloord, » 8450
G. de Rooij, idem » 8210
Gegund.

2o. bestek no. 2, baggerwerk 12,550 M³; minste inschr. waren:
perc. 1, 2050 M³ L. de Graaf, Gastel, f 670
» 2, 2900 » C. Gijzen, idem » 930
» 3, 3600 » C. Franken Cz., idem » 1280
» 4, 4000 » C. Franken, idem 1490
Massa perc. 1—4; ingekomen 2 bilj., als:
C. v. Oers Standdaarbuiten, f 4025
M. Millissen, idem » 4141
Gegund de massa aan M. Millissen.

Arnhem, 14 Mei: het doen van voorzieningen aan de gebouwen van het kon. kol. militair invalidenhuis »Bronbeek", onder beheer van de architecten Van Gendt en Nierand, te Arnhem; ingek. 10 bilj., als:
G. H. de Koning Jr., te Velp, f 4160
E. J. N. Steentjes, » idem » 3880
J. H. Stoel, » Arnhem, » 3580
D. A. Roskam, » idem » 3495
H. Kleinstaring & Zn., » Velp, » 3475
H. v. d. Sand, » Arnhem, » 3347
A. Pitlo, » idem » 3300
J. Th. Ratten, » idem » 3280
G. J. T. Barenbrug, » idem » 3145
P. Mullaart, » idem » 3140
Raming » 3520

Enschedé, 14 Mei: het bouwen van 4 woonhuizen voor M. G. Rijbroek te Enschedé, onder beheer van den architect G. Beltman AGz., ingek. 11 bilj., als:

		plan A.	plan B.
A. Jennink,	Enschedé,	f 18,600	f 19,209
G. Huckriede,	idem	18,280	18,950
G. W. Wegerief,	idem	16,480	17,288
G. J. Sluymer,	idem	16,387	15,458
J. H. Yarvik,	idem	15,980	16,835
H. J. te Siepe,	Winterswijk,	15,870	16,480
D. Beudink,	idem	15,646	16,700
B. J. Turin,	idem	15,431	16,385
F. H. Wijdeveld,	idem	14,359	15,124
H. ten Cate,	idem	14,354	15,124
F. W. Geurden,	Apeldoorn,	13,799	14,387

Gegund.

Reden, 14 Mei: het verrichten van eenige verbouwingen aan eene boerderij te Reden, onder beheer van den architect W. Honig, te Velp; ingek. 8 bilj., als:
B. Unk, te Velp, f 1681.93
J. Jansen, » idem » 1600
E. J. N. Steentjes, » idem » 1415
H. Teunissen, » Reden, » 1295
B. Slothoom, » idem » 1197.40
Gegund. Raming » 1250

Sappemeer, 14 Mei: het bouwen van een ophaalbrug; ingek. 5 bilj., als:
L. Klaassens, te Sappemeer, f 2350
J. Bakker, » Veendam, » 2295
J. Wolrich, » Hoogezand, » 2118
M. Tijms, » Sappemeer, » 2057
G. Hensema, » Oude-Pekela, » 2033
Gegund. Raming » 2093

Haarlem, 14 Mei, onder beheer van 's rijks waterstaat: 1o. de voortzetting der verbetering van den omringdijk op Marken, bestek no. 90, dienst '91; ingek. 4 bilj., als:
G. D. v. Doorn, te Amsterdam, f 3900
M. de Vries, » Lemmer, » 3880
P. v. Doornick, » Edam, » 3770
W. Blankevoort Czn., » Maarsen, » 3750
Raming » 3500

2o. het verdiepen van eenige gedeelten van het Noordhollandsche kanaal, bestek no. 91, dienst '91; ingek. 4 bilj., als:
C. Bot Az., te Dordrecht, f 23,900
A. Volker, » Sliedrecht, » 23,790
W. Goedkoop Dz., » Amsterdam, » 22,747
A. Visser, » Haarlem, » 21,870
Raming » 23,800

Eindhoven, 14 Mei: 1o. het leveren van 35,000 straatkeien petit granit 14/16; minste inschr. L. Gollin, te Luik, voor f 51 per 1000.

2o. het leveren van 500 M¹ hardsteenen trottoirbanden, zwaar 20 bij 30 c.M.; minste inschr. C. P. Petit, te Breda, voor $2.06^{7}/_{10}$ per M¹.

Arnhem, 14 Mei: het bouwen van een brandspuithuis met bovenwoning aan de Schaapsdrift; ingek. 4 bilj., als:
H. v. d. Sand, te Arnhem, f 4995
B. Bakker, » idem » 4589
J. H. Stoel, » idem » 4420
D. A. Roskam, » idem » 4360
Gegund.

Middelburg, 14 Mei: het uitvoeren van buitengewone herstellingen aan den oostelijken vleugel van den prov. steiger te Catscheveer; ingek. 3 bilj., als:
A. Foudraine, Goes, f 1709
F. Verbrugge, Waddinkerken, » 1689
J. Bruggeman, Hansweerd, » 1665

Middelburg, 14 Mei, voor rekening van den polder Walcheren: 1o. de uitvoering der gewone onderhouds- en vernieuwingswerken aan de vier wateringen des polders, met bijlevering van de noodige materialen, in 4 perc.

Perc. 1, Noordwatering; ingek. 3 bilj., als:
J. v. d. Plas, Hardinxveld, f 47,600
J. v. d. Hoek, Middelburg, » 44,360
C. Bos Az., Dordrecht, » 43,800

Perc. 2, Oostwatering; ingek. 4 bilj., als:
C. de Wilde Az., Kattendijke, f 12,150
A. Foudraine, Goes, » 12,130
J. v. d. Hoek, Middelburg, » 11,775
C. Bos Az., Dordrecht, » 11,365

Perc. 3, Zuidwatering; ingek. 4 bilj., als:
C. de Wilde Az., Kattendijke, f 8490
J. v. d. Hoek, Middelburg, » 8330
J. de Rijke Jr., Stavenisse, » 7850
C. Bos Az., Dordrecht » 7639

Perc. 4, Westwatering; ingek. 5 bilj., als:
A. Foudraine, Goes, f 11,300
C. de Wilde Az., Kattendijke, » 10,970
J. de Rijke Jr., Stavenisse, » 9,940
J. v. d. Hoek, Middelburg, » 9,925
C. Bos Az., Dordrecht, » 9,770

2o. de levering van 60 M³ fijne onderhoudsgrint; geen bilj. ingekomen.

Zierikzee, 14 Mei: de vernieuwingen, herstellingen en leverantiën, behoorende tot de gewone aarde-, kram-, rijs-, steenglooiing- en andere werken aan het waterschap Schouwen, ged. '91, in 6 perc., bij inschrijving en opbod.

Perc. 1, ingek. 3 bilj., als:
W. Ringelberg, Duivendijke, f 4900
H. C. v. d. Ende, Zierikzee, » 4727
J. v. Strien, idem » 4699
Gegund aan J. van Strien, voor » 4699
Raming » 5180

Perc. 2, ingek. 5 bilj., als:
H. J. Romeijn, Burg, f 17,200
P. J. Visser, Hansweerd, » 17,075
C. Bolier, Bruinisse, » 16,898
H. C. v. d. Ende, Zierikzee, » 16,700
J. v. Strien, idem » 16,199
Gegund aan J. van Strien, voor » 16,000
Raming » 16,340

Perc. 3, ingekomen 3 bilj., als:
H. C. v. d. Ende, Zierikzee, f 7500
H. J. Romeijn, Burg, » 6997
C. Bolier, Bruinisse, » 6898

W. Ringelberg, Duivendijke, ƒ 6840
J. v. Strien, Zierikzee, » 6199
Gegund aan J. van Strien, voor Raming » 7000

Perc. 4, ingek. 4 bilj., als:
W. Ringelberg, Duivendijke, ƒ 4860
H. C. v. d. Ende, Zierikzee, » 4895
H. J. Romeijn, Burg, » 4697
J. v. Strien, Zierikzee, » 4690
Gegund aan J. van Strien, voor Raming » 4850

Perc. 5, ingek. 5 bilj., als:
H. C. v. d. Ende, Zierikzee, ƒ 7800
P. Bennijen, Duivendijke, » 7825
W. Ringelberg, idem » 7100
P. Vink, Noordgouwe, » 6900
M. v. d. Hoek, Neuzen, » 6585
Gegund aan M. v. d. Hoek, voor Raming » 7000

Perc. 6, ingek. 6 bilj., als:
C. Kappers, Brouwershaven, ƒ 4840
P. Vink, Noordgouwe, » 4610
H. C. v. d. Ende, Zierikzee, » 4600
P. Bennijen, Duivendijke, » 4497
M. v. d. Hoek, Neuzen, » 4484
W. Ringelberg, Duivendijke, » 4300
Gegund aan W. Ringelberg, voor Raming » 4000

Arnhem, 15 Mei: de levering van palissaden, goedingen en spijkers in het fort bij Westervoort, onder beheer der genie te Arnhem; ingekomen 3 bilj., als:
J. Oolman, Vianen, ƒ 6599
H. Lousink, Arnhem, » 6424
H. F. v. d. Eerden, Boxtel, » 5800
Raming » 6250

's-Bosch, 15 Mei: het uitbreiden der kazernering te 's-Bosch, onder het beheer der genie alhaar; ingek. 13 bilj., als:
K. A. v. d. Berg, Zwolle, ƒ 74.800
M. L. Veenenbosch, Brielle, » 73.710
J. J. v. Sluisdam, Dordrecht, » 73.200
A. de Neef, idem » 72.989
A. v. Straten, Zwolle, » 71.976
W. v. Leeuwen, Hellevoetsluis, » 69.700
C. Bastiaansen, Bergen-op-Zoom, » 68.988
P. T. Dusee en Maas, 's-Bosch, » 68,500
A. A. v. Domselaer, Nijmegen, » 68,500
D. A. Roskam, Arnhem, » 68,420
L. Harkema, 's-Bosch, » 65.548
G. de Ruyter, idem » 64.120
Th. A. v. Ravenstein, idem » 64.110
Raming » 64.300

's-Bosch, 15 Mei: het bouwen van twee woningen voor het personeel bij de Zuidwillemsvaart, in Noord-Brabant; minste insche. W. J. de Burrie, te Someren, voor ƒ 5087
Raming » 5600

Breda, 15 Mei: het vergrooten en verbouwen van het café-restaurant »de Beurs van Breda", onder beheer van den architect J. M. Marijnen; ingek. 5 bilj., als:
A. Jabot, te Breda, ƒ 8809
A. P. Mol, » idem » 8798
Th. Erkelens, » idem » 8468
J. Kleiner, » idem » 7800
A. Dieben, » idem » 7680

Hellevoetsluis, 15 Mei: het maken van privaten in woningen voor gehuwden, onder beheer der genie; ingek. 3 bilj., als:
Th. v. d. Schoor, te Brielle, ƒ 1353
J. Bout, » idem » 1279
W. v. Leeuwen, » Hellevoetsluis, » 1329
Raming » 1200

's-Hage, 15 Mei: 1o. het verbreeden van een gedeelte der gracht langs de Lijnbaan, het bouwen van een walmuur langs die verbreeding en het vernieuwen van den walmuur langs den Zuidwal: minste insche. voor perc. 1 en 2 J. H. de Swart & Zn., te 's-Hage, voor ƒ 4968 en ƒ 6888.

2o. het maken, leveren en stellen van 4 nieuwe en het verplaatsen van 4 bestaande openbare waterplaatsen; minste insche. J. H. de Swart & Zn., te 's-Hage, voor ƒ 2423.

VERVOLG DER AANKONDIGINGEN.

Zaterdag, 31 Mei.

Hillegersberg, door de maatschap D. J. Oosthoek, C. J. Oosthoek en de Wed. G. Barendregt: het rioleeren met een gemetseld riool (ong. 140 M¹), met cementbuizen (ong 734 M¹) en met kannen buizen (ong. 60 M¹), een en ander met spuiten, syphons, monden, berries enz.; het dempen van sloten, het ophoogen voor straten, het maken van straten met trottoirs (ong 10,500 M²) met bijkomende werken, voor een gedeelte van hun terreinen te Hillegersberg. Inl. bij den archit. D. J. Oosthoek, te Rotterdam. Aanw. 25 Mei. (*Zie. advert. in nº.* 20.)

Zaterdag, 23 Mei.

Kinderdijk (Z.-H.), te 11 uren, in de herberg van W. Knop: het bouwen van een woon- en winkelhuis te Elshout. Inl. bij den arch. C. A. Verheij, te Elshout. Aanw. 20 Mei, te 10 uren.

PRIJSVRAGEN.

GESTICHT TER VERPLEGING VAN BEHOEFTIGE KRANKZINNIGEN.

Aan de leden der Provinciale Staten van Drenthe is de volgende voordracht van Gedeputeerde Staten toegezonden:

Assen, den 8 Mei 1891.

Bij onze missive van 27 Juni 1890 nº. 11 deelden wij aan uwe vergadering mede, in hoeverre destijds door ons uitvoering was gegeven aan het besluit van uw college van 12 November 1889 nº. 18, tot beschikbaarstelling uit de provinciale fondsen eener som van ƒ 500, als belooning voor het best gekeurde ontwerp van begrooting, bestek en teekening voor een eventueel in- en door de provincie op te richten krankzinnigengesticht en hoe het toenmaals met den stand dier zaak gesteld was.

Wij deden daarbij de toezegging, om wanneer door ons uit de in antwoord op de uitgeschreven prijsvraag ingekomen vijf plannen, die voor mededinging in aanmerking kwamen, eene keure zou zijn gedaan of eene beslissing zou zijn genomen, u nader met den stand der zaak in kennis te stellen, en casu quo de noodige voorstellen te doen.

Dat wij dit eerst thans en niet vroeger hebben kunnen doen, is het gevolg van omstandigheden van onzen wil onafhankelijk, die tot ons leedwezen de afdoening der zaak hebben vertraagd.

Bepaaldelijk staat dit in verband met de omstandigheid, dat het rapport van den ingenieur van den Provincialen Waterstaat, wien wij de beoordeeling van eenige der antwoorden hadden opgedragen, zoo lang op zich heeft laten wachten, gevolg hiervan, dat deze ambtenaar, overstelpt als hij is met andere werkzaamheden, geruimen tijd noodig had om aan die opdracht, die bovendien buiten het kader zijner gewone werkzaamheden valt, te kunnen voldoen.

Voorgelicht door de inspecteurs van het staatstoezicht op krankzinnigen en de krankzinnigengestichten en genoemden ingenieur, zijn wij, bij de beoordeeling der in ons gemeld schrijven van 27 Juni 1890 no. 11 bedoelde vijf ontwerpen tot de volgende slotsom gekomen:

dat twee ontwerpen, ingezonden onder de motto's »Fortuna" en »Eenvoud", met het oog op de door het staatstoezicht op krankzinnigen gestelde eischen, geheel onvoldoende zijn te achten;

dat de overblijvende drie ontwerpen, ingezonden onder de motto's »M", »Betsy" en »Morodomium", hoewel aanmerkelijk beter en hooger in waarde, evenmin aan bedoelde eischen niet voldoen;

dat bij eene eventueele oprichting van een gesticht, deze drie ontwerpen, niet dan na belangrijke wijzigingen, zouden kunnen worden gevolgd;

dat bij geen der ontwerpen, behalve bij het ontwerp »Eenvoud", een bestek is overgelegd en bij het ontwerp »Fortuna" mede geen begrooting is aangetroffen;

dat alzoo geen der ontwerpen beantwoordt aan de eischen bij de uitschrijving der prijsvraag aan de in te zenden plannen gesteld, bepaaldelijk niet aan punt 1 en 2 der bij ons meergemeld schrijven van 27 Juni 1890 overgelegde »inlichtingen", waarbij is bepaald, dat de in te leveren plannen zullen moeten bevatten eene begrooting, bestek en teekening van een gesticht en van de daarbij behoorende getimmerten, en de ontwerpers zich zullen moeten vergewissen geen ontwerpen in te leveren, die door het Staatstoezicht op krankzinnigen zouden kunnen worden afgekeurd.

Wij hebben derhalve aan geen der ontwerpen den uitgeloofden prijs mogen toekennen en aan de vervaardigers, wier namen, nu geene bekroning kon plaats hebben, geheim gebleven zijn, aan de opgegeven correspondentie-adressen teruggezonden, met uitzondering van de plannen ingezonden onder het motto »Fortuna", waarbij geen correspondentie-adres overgelegd is en die ter provinciale griffie bewaard zullen worden, tot de belanghebbende, na zijn naam en woonplaats bekend gemaakt of zijn correspondentie-adres opgegeven te hebben, ze zal hebben teruggevraagd.

Intusschen meenen wij hieraan te moeten toevoegen, dat van bedoelde vijf plannen het ontwerp »Morodomium" met de meeste zorg en veel zaakkennis is ontworpen en het meest aan de bij de uitschrijving der prijsvraag gestelde eischen nabij komt. Niettegenstaande zijne gebreken zal daarvan, voor het geval te eeniger tijd tot oprichting van een gesticht mocht worden overgegaan, in het belang der provincie partij kunnen worden getrokken.

En om die reden èn omdat het provinciaal bestuur — al verrichtte de ontwerper zijn arbeid ook met het oog op *zijn* belang — hem dan toch door de uitschrijving van de prijsvraag genoopt heeft veel tijd en moeite aan zijnen verdienstelijken arbeid te besteden, achten wij het billijk en wenschelijk hem — al wordt zijn ontwerp ook niet het eigendom der provincie — ter zake eene belooning, die wij op ƒ 300 meenen te mogen stellen, toe te kennen.

Deze uitkeering zal echter niet mogen plaats hebben dan nadat uw college zijn besluit van 12 November 1890 no. 18 wijzige in dien zin, dat aan ons college de bevoegdheid worde toegekend, om voor een der antwoorden, ook al mocht dit niet geheel voldoen aan de gestelde voorwaarden, een gedeelte van de uitgeloofde som, en wel een bedrag van ƒ 300, uit te keeren.

Wij hebben de eer uwe vergadering tot die wijziging te adviseeren.

Voor het geval tot die wijziging wordt besloten, nemen wij ons voor, bedoeld bedrag van ƒ 300 aan den vervaardiger van het ontwerp »Morodomium" uit te betalen, wanneer hij ons zijn naam zal hebben bekendgemaakt.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.V.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Mzn.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ºn Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

(A. et A.) ARTI ET INDUSTRIAE.

TIJDSCHRIFT GEWIJD AAN DE BEVORDERING DER KUNSTNIJVERHEID IN NEDERLAND.

De Vereeniging Arti et Industriae te 's-Gravenhage is begonnen een tijdschrift uit te geven en zendt daarvan een proefnommer rond, met de gebruikelijke mededeeling aan het publiek, welke levenstaak de vaders aan dit hun eerste papieren kind voornemens zijn op te dragen. En dan is er voor de kleine heel wat te blokken, wil het hunne verwachtingen niet beschamen, daar zij „om eenigszins nader toe te lichten wat zij zich voorstellen te gedenken (?) hier even herinneren aan de talrijke bedrijven, die zich boven het peil van de gewone handwerks- en fabrieksnijverheid verheffen". Hierop volgt een lijstje van 16 bedrijven en dan het verzoek, daar nog bij te willen voegen „wat vermeldenswaardig is van personen en instellingen, voorbeeldige (?) producten en verdienstelijke uitvindingen; mededeelingen omtrent tentoonstellingen, musea, inrichtingen voor onderwijs, uitgaven van boeken plaatwerken, — dan moet het" — meenen zij verder — „zelfs den oppervlakkigen beschouwer duidelijk zijn, dat zich hier een terrein van werkzaamheid voordoet, zoo uitgestrekt, en geschikt voor zoovele en velerlei vakbeoefenaars, dat bij oordeelkundige bewerking en samenwerking de kunstnijverheid een der rijkste bronnen van volksbestaan wezen kan". Deze laatste alinea is waarschijnlijk anders bedoeld; het is toch den oppervlakkigen beschouwer niet erg duidelijk hoe al dat vermeldenswaardige enz., van de kunstnijverheid een der rijkste bronnen van volksbestaan kan maken. Laat de redactie van dit prospectus al hier en daar wat te wenschen over, de vereeniging A et I. stelt zich dan toch ten doel de vaderlandsche kunstnijverheid te bevorderen, en wil hiermede thans voortgaan door middel van het uitgeven van een tijdschrift, zooals er in het buitenland reeds enkele bestaan; zij vindt dat Nederland ten dezen opzichte te achterlijk is, en dit is te hinderlijker voor een land, dat van ouds op het gebied van kunstnijverheid een roemvollen naam heeft bezeten.

Zal het nu gelukken een geregeld tijdschrift in het licht te geven, dat, in aanmerking nemende de huidige hoogte — of zou men niet eigenlijk laagte moeten zeggen — waarop de vaderlandsche kunstnijverheid staat, steeds zal voldoen aan de eischen die men, de beste buitenlandsche tijdschriften als toetssteen nemende, daaraan stellen mag en moet, en dat niet ontrouw wordt aan de vurige belofte op het eerste blad, dat elke plaat *onderscheidene artistieke afbeeldingen* zal bevatten? Wij hebben respect voor het initiatief dezer Vereeniging en hopen dat het haar gelukken mag met deze uitgave te bereiken wat zij zich ervan voorstelt. Indien zij steeds de hoogste eischen zal stellen aan de opneming van bijdragen, zal zij ook werkelijk aan de verheffing van onze kunstnijverheid kunnen medewerken, maar wij hopen dan ook van harte dat zij haar taak, ten dezen opzichte vooral, zoo ernstig mogelijk zal opvatten en dat zij, steeds voor oogen houdende wat het buitenland ons in zijn beste geschriften levert, ons achterlijk landje een uitgave zal bezorgen, waarop *wij* den buitenlander met trots kunnen wijzen.

Volgens het titelblad en de plaat van den heer A. le Comte in het proefblad, beschikt de Vereeniging over een uitstekende wijze van reproduceeren, terwijl verder onder hen, die bijdragen voor dit tijdschrift hebben toegezegd, verscheidene goedklinkende namen gevonden worden.

Met verlangen zien wij dan ook het eerste nommer van „Arti et Industriae" tegemoet.

KEURING VAN PORTLAND-CEMENT.

(A. et A.) (*Ingezonden*)

Daar in den laatsten tijd herhaaldelijk bleek, dat de reputatie van ons Portland-cement in Nederland hier en daar geschokt was door geruchten omtrent de voor een jaar geleden gedane afkeuring eener groote partij, achten wij het hoogst noodig de feiten ter kennisse van het publiek te brengen, teneinde eene scheeve voorstelling te voorkomen en tevens tot verbetering van bestaande toestanden mede te werken.

In October 1889 verzocht een commissiehuis te Arnhem prijsopgave voor de levering van ongeveer 3500 vat Portland-cement voor een aannemer, franco Hoek-van-Holland bij Rotterdam; wij maakten

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen

en in November 1889 werd ons de levering van 4000 vat toegezegd.

Hiervan leverden wij in dezelfde maand eerst 1500 vat tot volkomen tevredenheid der bestellers.

Na levering van nog 1000 vat in April 1890, ontvingen wij tot onze verwondering den 3 Juni 1890 een telegram, luidende: „Cement Hoek-van-Holland afgekeurd, koon dadelijk over, draad-antwoord", en op onze vraag, waarom: „Trekt slechts twaalf."

Wij antwoordden den heeren dat dit een abuis moest zijn, en eene zoo geringe vastheid bij ons cement nooit voorkwam, daar het bij menging met 3 deelen zand bijna altijd boven 20 kilo vastheid toont.

Wij zonden echter onzen reiziger naar Hoek-van-Holland om te ervaren, welke eischen men daar aan het cement stelde en hoe de proeven daar gemaakt werden, want ter wille van onzen naam hechtten wij er groote waarde aan de dwaling zakelijk te weerleggen, respectievelijk den aannemer de middelen aan de hand te doen, zelf het bewijs te leveren, dat hier een abuis moest zijn voorgekomen.

Onze reiziger deelde ons mede, dat het contract van den aannemer met zijne bouwdirectie, het Genie-departement, o. a. luidde als volgt:

„Het cement moet voldoen aan, van wege de Directie te nemen, trekproeven met mortelstaafjes van 5 cM.² kleinste doorsnede, te vervaardigen door een mengsel, naar gewicht samengesteld uit 1 deel cement, 3 deelen normaal zand (d. i. zand vallende tusschen twee zeven van 60 en 120 mazen per cM.²) en 0.4 deel water, in een metalen vorm op eene niet afzuigende onderlaag met een truffel of metalen spaan zoolang ineen te kloppen, totdat water bovenkomt en het mengsel lenig en veerkrachtig is geworden". Onze reiziger zond ons tegelijk een monster van het bij de proefneming gebruikte zand, hetgeen hij onmiddellijk als te fijn erkend had.

Daar aan zijne en onze bezwaren hierover geen aandacht geschonken werd, verzochten wij van het cement in quaestie monsters te zenden aan het „Königliche Prüfungsstation" in Berlin-Charlottenburg en aan den heer J. A. van der Kloes, leeraar aan de Polytechnische school te Delft en zonden dezen proefstations eveneens een monster van het zand, door de Genie te Hoek-van-Holland gebruikt.

Tot onze verbazing deelde onze reiziger ons mede, dat bij de proefneming te Hoek-van-Holland nog de oude methode gevolgd werd en de mortel met de hand in de vormen werd geslagen, waarbij natuurlijk het toeval een groote rol speelt, daar men hierbij naar gelang het getal en de kracht der slagen, waarmede de mortel in de vormen gevuld wordt, meer of minder groote vastheid der monsters bereiken kan. Van de reeds sedert langen tijd in gebruik zijnde machine, hamertoestel ter vervaardiging der monsterstukken, was niets bekend.

Evenzoo moest bij het nemen der proeven de mortel steeds met 10% water aangemaakt worden; ieder deskundige zal inzien, dat ook dit voorschrift tot de grootste dwalingen moest leiden.

In de practijk wordt de mortel steeds met zooveel water aangemaakt, dat zij een zekere dikte bekomt en hiertoe is bij het eene cement een grootere, bij het andere cement een geringere toevoeging van water noodig. Maakt men bij het nemen der proeven alle cementen met 10% water aan, dan zullen eenige cementen de juiste dikte verkrijgen, andere worden „verdronken", zooals men in de practijk zou zeggen, waardoor de vastheid aanmerkelijk vermindert en de waarde voor de practijk geheel valsch beoordeeld wordt.

Ons cement heeft bij menging met 3 deelen zand slechts 8%, in plaats van 10%, water noodig om mortel van normale dikte te verkrijgen; daar wij echter zeker waren dat zelfs met 10% water en handwerk ons cement veel grootere vastheid dan de verlangde van 15 kilo zou aantoonen, verzochten wij den heer J. A. van der Kloes de proefnemingen ook op deze wijze uit te voeren.

De resultaten waren als volgt: Het „Königliche Prüfungsstation" in Berlin-Charlottenburg vond:

vastheid met 3 deelen normaalzand, na zeven dagen 15.43 KG, na 28 dagen 21.03 KG. en deelde mede dat van het zand, te Hoek-van-Holland gebruikt, 68% door de zeef van 120 mazen per cM² heenviel.

De heer J. A. van der Kloes te Delft verkreeg de volgende resultaten.

vastheid met 8% water, machinaal werk, mortel 1 : 3, na 7 dagen 16.25 KG., na 28 dagen 19.03 KG. Vastheid met 10% water, 1:3 normaal zand, *handwerk*: na 7 dagen 12.18 KG., na 28 dagen 18.19 KG.; vastheid met 10 % water en handwerk, daarbij gebruik makende van het te Hoek-van-Holland gebruikte zand, in menging 1 : 3, na 28 dagen 13.9 KG.

De heer J. A. van der Kloes deelt verder mede, dat van dit zand 80% door de zeef van 120 mazen viel.

Hierdoor is bewezen:

1° dat het cement in quaestie zeer goed was;

2° dat het in Hoek-van-Holland gebruikte zand, in tegenstelling met de bepalingen van het contract der Genie met den aannemer, voor het grootste gedeelte uit veel te fijne zandkorrels bestond, die door de zeef van 120 mazen heenvielen, en

3° dat aan het gebruik (in strijd met het aangehaalde contract) van te fijn zand de verkregen slechte resultaten zijn toe te schrijven

Wij deelden onzen koopers te Arnhem dit alles mede en verzochten hun dringend, in hun eigen belang, het noodige te doen voor eene proefneming met zand overeenkomstig het contract van hunnen kooper.

Wij ontvingen slechts tot antwoord, dat het cement was en bleef afgekeurd en tevens de aanmaning erover te beschikken

Daar wij, bij de groote vraag naar ons algemeen als uitmuntend erkend fabrikaat, hierover niet in verlegenheid waren, en wij een proces in Nederland wenschten te vermijden, vooral omdat in dit land geen officiëel proefstation bestaat, dat in zulk een geding het beslissende woord zou moeten spreken, hebben wij het cement aan andere handelsvrienden overgedaan, die het tot hunne grootste tevredenheid verwerkt hebben.

Wij lieten echter een voor de hand weggenomen vat notariëel verzegelen en wendden ons tot het in deze bevoegd hooger bestuur, onder opgave der werkelijke feiten, met verzoek het notariëel teruggehouden vat door andere haar ondergeschikte ambtenaren te doen onderzoeken en de kwaliteit van het cement in quaestie te doen constateeren, teneinde ons in de gelegenheid te stellen de voor ons zeer schadelijke gevolgen te voorkomen, die het bekend worden der afkeuring van ons cement zou teweegbrengen.

Wij ontvingen echter ten antwoord:

„dat verzoeken, als het onderhavige, van leveran-
„ciers, niet zijnde contractant met het Rijk, niet kunnen
„worden in overweging genomen."

Ofschoon kan worden toegegeven, dat het in uittreksel medegedeelde antwoord, zakelijk correct is, bleef ons geen andere weg open, dan die, welken wij nu hebben ingeslagen, om ons te vrijwaren voor een geheel onrechtvaardige benadeeling. Trots den uitstekenden naam, dien ons fabrikaat overal bezit, zou het kunnen voorkomen dat er wantrouwen en vooroordeel ontstond bij personen, die minder in de gelegenheid waren ons

fabrikaat te leeren kennen, en eerst later met de afkeuring bekend werden.

Hoe het mogelijk was dat voor de proefnemingen te Hoek-van-Holland zulk verkeerd zand gebruikt werd, kunnen wij niet verklaren.

Het is mogelijk, dat de zeven niet goed waren; mogelijk ook, ja waarschijnlijk, dat op de hoedanigheid van het zand later niet met dezelfde nauwkeurigheid is gelet als in het begin; misschien ook werd het ziften door de tweede zeef van 120 mazen per c.M² geheel vergeten, want slechts daardoor is het te verklaren, dat de eerstgeleverde 1500 vaten cement bij de genomen proeven voldeden, ofschoon zij met Berlijnsch normaalzand volgens onze proefneming een eenigzins geringere vastheid dan de afgekeurde partij vertoonden, nl. 20.4 tegen 21.3 kilo per c.M².

Iedereen weet met welke gestrengheid, maar ook met welke zaakkennis en zorgvuldigheid, de Duitsche militaire besturen in alle opzichten werken. Ervaren en bekwame personen nemen daar de proeven met de voornaamste bouwmaterialen, en alle vorderingen op het gebied der proefnemingen worden met een waakzaam oog nagegaan. Niettemin pochen deze autoriteiten niet op hunne onfeilbaarheid, maar erkennen in de leveringscontracten het „Königliche Prüfungsstation" te Berlin-Charlottenburg als beslissende instantie in geschillen.

Wij leverden voor Duitsche fortificaties de grootste hoeveelheden cement, waarbij wij in plaats van de te Hoek-van-Holland verlangde vastheid van 15 KG eene minimum vastheid van 17 KG garandeerden; nimmer heeft men bij de proefnemingen aanleiding tot bedenkingen gevonden.

In Nederland, waar zooveel cement voor de meest gewichtige werken gebruikt wordt, bestaat, helaas, tot nu toe geen vanwege den Staat erkend proefstation. De leverancier is geheel afhankelijk van de beslissing van een ambtenaar, die verplicht is op grond van de bestaande voorschriften te handelen volgens een verouderd gebrekkig systeem en die zich dan, tegenover alle protesten, beroept op de bestaande voorschriften en bij wien, evenals bij ieder mensch, een abuis kan voorkomen, dat de leverancier zwaar moet boeten, zonder dat hij in de gelegenheid is zich recht te kunnen verschaffen.

Het gebrek aan een door den Staat erkend proefstation voor bouwmaterialen onder bekwame leiding, wordt door vakmannen zeer sterk gevoeld en wij zouden ons verheugen, wanneer deze regelen ook slechts een weinig ertoe mochten bijdragen zulk eene inrichting in het leven te roepen.

Heidelberg April 1891.

Portland-cement Werk Heidelberg
vorm. Schifferdecker & Söhne.

(A. et A.) DE PLAAT VAN HET BESTELHUIS VAN DEN NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL IN HET WEEKBLAD *DE AMSTERDAMMER*.

In het nummer van den 25sten April verscheen in bovengenoemd weekblad eene prent, die in volslagen tegenspraak was met den lieven tekst, waarin zij als centrumsieraad werd gequalificeerd.

Het Weekblad, terecht bekend door zijne goede platen, beging met deze publicatie een misstap, des te spijtiger, nu het een eersteling betrof op ander kunstgebied. Vandaar een ingezonden stukje (weekblad 2 Mei), waarin ik de vrijheid nam hiertegen te protesteeren.

In een onderschrift erkende de Redactie heuschelijk dat de afbeelding van het Bestelhuis van den Boekhandel niet gegeven werd als proeve van een bijzonder sierlijk gebouw, maar alleen om te voldoen aan het verlangen van belangstellenden.

Het blijft dus te hopen dat belangstellenden bij eventueel nieuw verlangen, wezenlijk „sierlijke" gebouwen zullen eischen, opdat bij vernieuwd zwichten der Redactie, andere belangstellenden niet ten tweeden male teleurgesteld worden.

Bij dit onderschrift bleef het echter niet.

In het nummer van den 9den Mei althans, trekt de vermoedelijke ontwerper hevig tegen den schrijver te velde, zóó, dat de leelijkheid der prent vergeten, en de hoofdzaak: het hooghouden *onzer* kunst door niet reproduceeren in kunstbladen van .... vergissingen, bijzaak werd!

Nogmaals zond ik een stukje in, dat echter niet opgenomen werd. De Redactie wenschte het debat te sluiten.

Onverklaarbaar is dit niet: Il faut laver son linge en famille, zal zij gedacht hebben en aangezien door het schrijven des heeren Boerma, deze zaak naar „linge" gaat ricken, is het wellicht wenschelijk „en famille" te blijven, door een verdere behandeling ervan in *De Opmerker*. Vooreerst het stukje dat na debatsluiting aankwam.

Aan
de Redactie van het weekblad „De Amsterdammer".

Geachte Redacteur.

Vriendelijk verzoek ik u me nogmaals eene kleine ruimte in uw blad af te staan.

M'n zoo goed gemeende vingerwijzing aan uwe Redactie om toch vooral geen leelijke bouwkundige prenten op te nemen, waar u ernaar streeft schoons te leveren op ander gebied, wordt me door den heer Boerma kwalijk genomen. Soit!

Ik had kunnen bedenken, dat het moeilijk valt een geesteskind leelijk te vinden, zonder de papa te grieven.

De Spartanen verdronken hunne leelijke kinderen, toch ben ik overtuigd, dat de ontwerper van een Dorischen tempel eveneens geprotesteerd zou hebben in *De Amsterdammer* dier dagen, indien men twijfelde aan de schoonheid van zijn geesteskind.

Zeg een auteur, dat de kinderen van zijn buurman hoogruggig zijn; dat die van zijn neef mank gaan; dat de spruiten van zijn broer èn hoogruggig èn mank zijn, hij zal dit alles volmondig toestemmen, maar o wee de eigen kinderen, laat daarvan af, want hij zal u een philippica houden, die lang niet (on)verkwikkelijk is!

Maar dan de leelijke kindertjes die geen erkende papa's hebben? Ook die moogt ge geen adjectieven toevoegen, want ge loopt gevaar dat de oude heer boos wordt en in die boosheid zijn vaderschap ontdekt! En zoo'n boosheid leidt tot malligheden! Luister:

Aardige verzen, maar die in Maison Stroucken tehuis behooren, worden te onpas het publiek onder de oogen gebracht (vleiend van het architectencorps!).

Inzenders op prijsvragen, die koepels ontwerpen, worden nabootsers van de St.-Marco!

Niet-inzenders van ontwerpen met koepels blijven toch St.-Marco-namakers.

Damrakloods-versieringen mogen niet gereproduceerd worden.

Schetsen niet meer genomen.

Er wordt „gezag" vereischt om „pijp"-architectuur leelijk te vinden.

Enzoovoorts.

En dit alles om dat kind! Want gij kunt toch niet

ontkennen, mijnheer Boerma, dat het verre van mooi is; óf, ziet ge er den hoogen rug niet van en vooral zijn mankheid? Of wilt ge met de „jaren van genoegzaam verstand", die ge in mij schijnt te betwijfelen (schitterende wijze van repliceeren voorwaar!), doch die ik u volmondig toeken, wilt ge daarmee beweren dat „tal van eventualiteiten" eene verontschuldiging kunnen zijn om op een plan een kreupelen opstand te maken?

— — — —

Nog eens, m'n schrijven in *De Amsterdammer* had slechts tot strekking de Bouwkunst in dat blad te doen eerbiedigen. Bij goed lezen zult gij begrijpen, dat het volstrekt de bedoeling niet was, juist het Bestelhuis aan te vallen, maar wel de prent, die als eerste Bouwkunst-representante in dit blad gegeven werd.

Het zou immers Don-Quichotterie zijn de geheele „Pijp" af te willen breken?

Toch wil ik uw wenk uit het „à propos M. de R." ter harte nemen en trachten ietwat bescheidener te worden.

Te dien einde hing ik reeds het bestelhuis in mijn kamer op en verplicht mezelve elken morgen daarnaar te zien.

Bij volhouden *moet* dat komen. Ook zal „gezag" wellicht ontwaken bij dergelijke suggeratie.

Veertien dagen in het Parthenon maakten Schinkel tot 'n Griek! Photo's van Rodin, Mauve en Derkinderen heb ik echter weg moeten nemen, daar deze dadelijk begonnen om te krullen.

Ook protesteer ik nooit meer in het Amsterdammer Weekblad, tenzij.... nieuwe centrumsieraden...

Onder dankzegging voor de plaatsing,
achtend,
W. Kromhout Cz.

Wil men de belangstelling van het publiek in zake bouwkunst opwekken, dan is het wenschelijk dat de corypheeën voorgaan in het publiceeren hunner scheppingen in publieke tijdschriften.

Nog steeds blijven de goede voortbrengselen in te engen kring bekend. Wanneer zal het bijv. ook regel worden dat het publiek gedurende enkele dagen vrijen toegang verkrijgt tot het bezichtigen van een gebouw, uitgevoerd voor particulieren? Gewoonlijk ziet men slechts het uitwendige, hoogst zelden het interieur. Kon men maar, evenals de schilders, het geheel in een winkelkast exposeeren, voorzeker zou spoedig de bouwkunst populair zijn. Wat zou men voor zoo'n vitrine storm loopen! Aristocraten en dienstmeisjes, winkeliers en slagersknechts zouden om strijd architect die en die roemen, dag- en weekbladen zouden in hunne critieken rijzen en geen gevaar meer loopen overrompeld te worden door booze verlangens van belangstellenden.

Dit gaat echter niet. Doch het openstellen voor het publiek van een pas gereed zijnd gebouw gaat wel! Indien de architecten, die reeds zooveel schoons bouwden, daartoe eens het initiatief konden nemen?

W. Kromhout Cz.

EEN BELANGRIJK BESLUIT.

Vrijdag 15 dezer werd te 's-Gravenhage een zeer belangrijke vergadering gehouden, waartoe in beperkten kring het meerendeel van hen, die met de bouwambachten in verbinding staan, was uitgenoodigd.

In November j.l. was door 3 timmerliedenvereenigingen eene circulaire gericht aan corporatiën en patroons, waarin gevraagd werd aan eenige punten tot verbetering van hunnen toestand de aandacht te willen schenken.

Die punten waren hoofdzakelijk:

a. bepaling van den arbeidstijd op 10 uren, met een loon van 22 cents per uur.

b. afschaffing van aangenomen of stukwerk.

c. betaling der loonen een uur na werktijd en zooveel mogelijk vermijding der betaling in bier- of koffiehuizen.

d. onrecht, timmerlieden aangedaan door vertegenwoordigers van patroons, zooveel mogelijk te doen onderzoeken.

e. het hebben in den winkel en op elk werk van ruime privaten en goed drinkwater.

f. verzekering der werklieden tegen ongelukken en invaliditeit.

g. overwerk te betalen met 25% en nachtwerk met 100% verhooging.

In die circulaire waren de redenen opgegeven, die tot het doen dier vragen hadden geleid.

Door de Afdeeling der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, de vereeniging „Architectura", de Aannemerssociëteit en eenige timmerliedenvereenigingen waren commissies benoemd, om die vragen te onderzoeken; samenwerking tusschen die verschillende commissies had onder leiding van den heer F. H. van Malsen plaats gehad, en men was tot voldoende eenstemmigheid gekomen om, voorbereid als men nu was, een poging te doen om de resultaten van het overleg in het algemeen ingang te doen vinden bij alle patroons, die met de bouwvakken in verbinding staan.

Het overleg tusschen de commissies onderling had eenige wijziging gebracht in de vragen; eenstemmig was de werktijd gesteld op 11 uren en het loon op 20 cents normaal; afschaffing van aangenomen- en stukwerk was van de agenda geschrapt; de wenschelijkheid was uitgesproken dat de werklieden zichzelven zouden verzekeren, de verhooging bij overwerk en nachtwerk was onbepaald gelaten en als tegemoetkoming aan alle bezwaren was tot het oprichten van een arbeidsraad besloten.

Op de gecombineerde vergadering met patroons, werden nu al deze vragen in behandeling genomen; de aannemers, de patroons der timmerlieden en die der schilders waren vrij goed opgekomen, maar de andere vakken schitterden helaas grootendeels door afwezigheid.

Punt 1: 11 uren arbeiden, 20 cents loon, lokte vooral protest van de schilders uit, die in dezen tijd van het jaar geen tijd genoeg weten te vinden om de klanten te bedienen en menig ander sloot zich aan bij de bezwaren, die hier geuit werden, ook omdat de ondervinding leerde, dat men van de zijde der klanten meestal aanmerkingen op de rekeningen had. Dit zou nu zeker nog erger worden. Ook de vrees dat de verbeterde toestand der werklieden nog meer vreemden naar de residentie zou doen trekken, werd geopperd. Doch dank zij de juiste verdediging van den Voorzitter, die ten opzichte der loonsverhooging snedig opmerkte, dat men er het hoofd ook wel bij moet neerleggen als de materialen duurder worden, werd het voorstel met algemeene stemmen aangenomen.

En zoo ging het opvolgend met alle punten van de agenda. Sommigen werden bestreden, anderen gingen er met vlag en wimpel door, doch vrij eenparig was men van oordeel, hetgeen ook reeds op de vergaderingen der commissies geconstateerd was, dat een groot kwaad schuilde in de zoogenaamde bouwbazen of revolutiebouwers, die zich niet zouden houden aan de bepalingen, die hier waren vastgesteld.

Maar na eenige discussie werd ook het oprichten van een arbeidsraad vastgesteld. De werkzaamheid van dien raad zou zich bepalen tot het verzoenend optreden in geschillen tusschen patroons en werklieden, tusschen architecten en patroons en tusschen klanten en patroons, waar dit gevorderd of gevraagd werd; hij zou in zoo uitgebreiden zin mogelijk werkzaam moeten

zijn en beperkingen van arbeidsduur, verhooging van loon, verzekering van werklieden ter hand moeten nemen, indien daarnaar vraag was. Voorts zou hij de regeeringen op bespoediging van uit te voeren werken of opschorting voor eenigen tijd moeten wijzen, al naar gelang er blijkbaar meer of minder behoefte aan werk bestond. En dit alles zou in verzoenenden geest moeten geschieden. Men wenschte een band te vormen, die de verschillende standen aaneenschakelde, en die zonder ruchtbaarheid met takt en energie te werk ging.

De tijd van samenstelling zou aan de aanwezigen worden kenbaar gemaakt; voorloopig zou dezelfde gecombineerde commissie, die de zaak had voorbereid, zich belasten met de uitvoering.

Het slot was een warm woord van dank aan den Voorzitter voor den takt, waarmede hij de vergadering tot een zoo goed resultaat had geleid, en tevens een zeer waardeerend woord aan de aanwezige werklieden, die gedurende al de vergaderingen getoond hadden waardig en ernstig, doch met verstand, te zoeken naar verbetering langs den zeer geleidelijken weg; 't geen voorwaar een scherp contrast vormt met de heethoofdige omverwerpende eischen en theorieën, in het buitenland veelal door de werklieden gepredikt.

Ook door de werklieden werd aan de Commissie en haren Voorzitter en aan alle aanwezige patroons dank gebracht voor de welwillendheid, waarmede de vragen grootendeels ingewilligd waren.

Dit was het slot.

En nu de uitvoering. Op goede gronden mag men verwachten, dat al de aanwezige patroons het besluit zullen ten uitvoer leggen en dat, door dit voorbeeld medegesleept, in alle bouwvakken de loonen evenredig zullen worden verhoogd en ook de andere besluiten van kracht zullen worden. Het zou zeer te bejammeren zijn, indien op die inderdaad billijke vragen nog afgedongen werd in de werkelijkheid.

De Voorzitter wees er telkenmale zoo terecht op dat de oogenschijnlijke moeilijkheden met wat goeden wil best te overwinnen zijn en dat eigenlijk de uitvoering aan allen ten goede zou komen.

Indien de oprichting van den arbeidsraad nu slechts vaardig ter hand genomen wordt. Het is de eerste in ons land en ook daar zullen vele moeilijkheden te voorschijn komen; doch dat men dit vooral niet op de lange baan schuive. — Niets schaadt zoozeer aan de uitvoering van goede voornemens dan uitstel. — Het is maar al te waar, zoo het spreekwoord zegt: „Met goede voornemens, niet uitgevoerd, is de hel bevloerd."

PRIJSVRAGEN.

Gesticht ter verpleging van behoeftige krankzinnigen.

Als vervaardiger van het ontwerp *Morodomium* heeft zich bekend gemaakt de heer G. B. Broekema, vroeger te Assen, thans ambtenaar bij den Rijkswaterstaat te Zwolle. Zooals uit de voordracht van Gedeputeerde Staten, opgenomen in het bijvoegsel van het vorige nommer, blijkt, werd dit ontwerp gedeeltelijk bekroond en voorgesteld aan den vervaardiger daarvan eene som van ƒ 300 uit te betalen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Rotterdam.

Buitengewone vergadering van Dinsdag 5 Mei 1891.

Deze vergadering werd opgeluisterd door eene tentoonstelling van uit te voeren bouwwerken, als:

a. van den heer J. Verheul Dzn., de kerk te Apeldoorn;

b. van den heer A. W. Meijneken, de industrieschool voor meisjes, de verbouwing van restaurant-Stroomberg en een stalgebouw, allen te Rotterdam.

Deze ontwerpen trokken zeer de aandacht en den ontwerpers komt alle lof toe voor hun degelijken arbeid.

Ingekomen een brief van het Bestuur der Maatschappij betreffende eene vergadering van 9 April l.l., waarop de herdenking van het 50jarig bestaan der Maatschappij voorloopig is besproken geworden en waarbij is gebleken dat er veel sympathie voor eene waardige herdenking bestaat. Op de vergadering van 27/28 Mei a. s. zal deze zaak ter sprake en zoo mogelijk tot eene beslissing worden gebracht. Het Bestuur wenschte echter vóór 7 Mei de meening der afdeelingen te vernemen.

1° of er sympathie voor het denkbeeld bestaat;

2° of er eenig plan zou kunnen worden aangegeven;

3° of er kans is op geldelijke bijdragen der leden voor dit doel.

Het Bestuur deelt à priori mede dat tentoonstelling noch eereprijsvraag wenschelijk worden geacht. De eventueele viering zal te Amsterdam moeten plaats vinden omdat aldaar de zetel der Maatschappij is gesteld.

De Vergadering gaf op de eerste vraag een toestemmend antwoord. Ook werd het voorstel aangenomen om een denkbeeld aan te geven dat staande de vergadering word goedgekeurd. Op de 3e vraag zal worden geantwoord dat de Afdeeling een bijdrage uit de kas zal schenken voor aandeel in de kosten van een blijvend aandenken.

Als afgevaardigden voor de Meivergadering werden benoemd de heeren Van der Goes en Nijenhuis en tot plaatsvervangers de heeren Meijneken en Fol.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Thomas Collier, de bekende Engelsche landschapsschilder, is verleden week te Hampstead overleden. Hij was 50 jaren oud en bijna een jaar ziek geweest, na eene operatie, die hij in 1890 onderging. Hij was geboren in Derbyshire en studeerde op de kunstschool te Manchester. In 1878 werd hij gedecoreerd voor zijne inzending op de Parijsche tentoonstelling. Het reglement van die tentoonstelling eischte, dat ieder kunstenaar, die inzendt, twee schilderijen moet sturen, maar door een misverstand had Collier er slechts één gezonden.

De commissie vond dit zóó fraai, dat zij er eene uitzondering voor maakte, en — gelijk gezegd is — hij werd er voor benoemd tot ridder van het Legioen van Eer. Het meest maakte hij aquarellen, en hij was zeer bekwaam in studiën van de effecten van zonneschijn en wind op moerassen en zeekusten. Zelden nam hij aan tentoonstellingen deel, maar verleden jaar werd eene verzameling van zijn werk te Manchester door het Genootschap voor fraaie kunsten tentoongesteld, en dit jaar zou dat ook te Londen geschieden door de *Fine Art Society*. (*N. R. C.*)

— Ter gelegenheid van de internationale electrotechnische tentoonstelling, te Frankfort a/M. dit jaar te houden, zal aldaar een stedencongres plaatshebben. Onder voorzitterschap van den hoofdburgemeester heeft zich eene commissie gevormd, wier taak het is genoemden magistraat bij de toebereidselen voor dit congres te ondersteunen. Het congres zal einde Augustus of begin September gehouden worden. Uitnoodigingen tot deelneming aan dit congres kunnen door tusschenkomst van de burgerlijke overheid van de voornaamste plaatsen van Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, Zwitserland, België, Nederland, Italië en Scandinavië verkregen worden. Het congres duurt drie dagen; de twee eerste dagen zullen voordrachten plaatshebben van de voornaamste vakmannen op electrotechnisch gebied, speciaal wat betreft den aanleg van centraalstations voor verlichting en krachtoverbrenging. De derde dag wordt bestemd voor een gemeenschappelijk uitstapje, terwijl op de beide eerste dagen verscheidene feestelijkheden in het vooruitzicht zijn gesteld, waarvan het programma later wordt opgemaakt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Ten behoeve van eene nadere regeling van het personeel aan de gemeentewerf en van de aan dat personeel toe te kennen wedden, hebben B. en W. den Gemeenteraad aangeboden eene ontwerp-verordening betreffende het personeel van die werf, en voorgesteld om met ingang vrn 1 Juli e. k. aan den tegenwoordigen directeur der gemeentewerken toe te kennen het maximum der aan die betrekking verbonden jaarwedde van ƒ 6000; aan den gemeentearchitect te rekenen van 1 Mei ll. eene vergoeding van huishuur toe te kennen van ƒ 500 per jaar benevens een bedrag in eens van ƒ 125 voor verhuiskosten, en aan den tegenwoordigen boekhouder bij de gemeentewerf den persoonlijken titel van administrateur te verleenen.

De *minima* en *maxima* zouden overigens per jaar bedragen als volgt: directeur ƒ 5000 en 6000; adjunct-directeur ƒ 2500 en ƒ 3500; bouwkundige ƒ 2000 en ƒ 3000; boekhouder ƒ 1500 en ƒ 2500; magazijnmeester ƒ 1000 en ƒ 1500; opzichter ƒ 800 en ƒ 2000; teekenaar ƒ 800 en ƒ 1200; klerk ƒ 500 en ƒ 1000; magazijnknecht ƒ 600 en ƒ 900; portier ƒ 700 en ƒ 900; bode ƒ 500 en ƒ 700.

AMSTERDAM. Tot aanvulling van de mededeeling, in het nommer van 23 April j.l. geplaatst, omtrent de 63ste algemeene vergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, is dienende dat op Woensdag 27 dezer, na het uitbrengen van de gebruikelijke verslagen, de benoeming van bestuursleden en van een voorzitter, het uitbrengen van het rapport der jury en het uitreiken van bekroningen voor de prijsvragen aan de orde zullen worden gesteld, om vervolgens de begroeting van 1892, de plaats voor het houden der September-vergadering en ingekomen voorstellen te bespreken, waarna de heer P. van Capelle, ingenieur-electricien te Rotterdam, een voordracht zal houden over de toepassing van het electrische licht in het groot, door middel van centraalstations. Wij voegen daaraan toe dat de heeren F. H. van Malsen te 's-Gravenhage en J. Verheul Dr. te Rotterdam als leden van het Bestuur aftreden en beiden herkiesbaar zijn.

Den volgenden dag, Donderdag 28 Mei, zullen de preadviezen van het Bestuur over de antwoorden der Afdeelingen op de gestelde vragen behandeld worden, om vervolgens de viering van het vijftigjarig bestaan der Maatschappij te bespreken. Na afloop van deze vergadering zal er gelegenheid bestaan tot het in oogenschouw nemen van het St.-Elisabeth-gesticht te Amsterdam onder geleide van den bouwmeester, den heer A. C. Bleys, en, voor het geval daartoe tijd beschikbaar blijft, van het Victoria-hotel tegenover het Centraal-station. Des namiddags te zes uren zal in genoemd Victoria-hotel gelegenheid bestaan tot het deelnemen aan een gemeenschappelijken maaltijd.

— De hoogst belangrijke tentoonstelling van schilderijen van de beide kunstschilders Bilders, vader en zoon, in *Arti et Amicitiae*, werd Woensdag geopend. Er zijn 216 schilderijen en teekeningen.

— Door de Vereeniging »Amstels Bouwkring" te Amsterdam is besloten als prijsvraag uit te schrijven: het samenstellen van een hoofdstuk in het bijzonder het bouwvak betreffende, voor eene Nederlandsche wetgeving op den arbeid; en voorts het aangeven van de meer algemeene bepalingen, voor alle vakken zullende gelden en waarnaar de artikelen van bovengenoemd hoofdstuk verwijzen of waarmede deze al of niet met afwijkingen in verband moeten worden gebracht. Het antwoord zal moeten behandelen de volgende onderwerpen: 1°. kamers van arbeid; 2°. duur van den arbeid; 3°. arbeidsloonen; 4°. uitbetaling van het loon (de wijze waarop; de termijn waarin; de plaats waar); 5°. aangenomen werk; 6°. verzekering tegen ongelukken, invaliditeit enz.; 7°. gezondheids- en veiligheidsmiddelen; 8°. arbeidscontract. Antwoorden worden ingewacht tot 31 December 1891, aan het adres van den Voorzitter der Vereeniging, den heer B. van Buuren, terwijl bij de secretarissen Th. Ligthart, Jan-Steenstraat; I. T. Staal, 3de-Weteringdwarsstraat, en C. B. Schneider, Leidschestraat, het programma van de prijsvraag verkrijgbaar is. Uitgeloofd worden prijzen van *f* 500, *f* 300 en *f* 200, met eventueele verhooging van hetgeen rustervereenigingen wellicht nog beschikbaar stellen.

Als juryleden zullen worden uitgenoodigd de heeren: Mr. A. Kerdijk, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te 's-Gravenhage; Mr. J. A. Levy en Mr. L. H. Kuhn Jr., beiden advocaten te Amsterdam; prof. Mr. B. H. Pekelharing, hoogleeraar te Delft; J. C van Marken, fabrikant te Delft; Mr. M. W. F. Treub, lid van den Gemeenteraad te Amsterdam; J. A. Schuurman, directeur der publieke werken te Amsterdam; J. A. Nieuwenhuis, architect te Utrecht; P. H. Berlage, idem te Amsterdam; D. Schut en J F. Staal, beiden aannemers te Amsterdam; H. van Hattem, idem te Dordrecht; S. J. Buré, schilder, G. van Heerde, smid, en Bern. L. Kuhlman, stucadoor, allen te Amsterdam; B. H. Heldt, Voorzitter van het Nederl. Werkl.-verbond te 's-Hage; K. Kater, idem van Patrimonium te Utrecht; W. C. J. Pastoors, idem van den Nederl. R.-K. Volksbond; C. T. Stork, fabrikant te Hengeloo; Dr. H. F. R. Hubrecht en M. E. Jonker, beiden leden van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam.

ARNHEM. Door kerkvoogden der Ned.-Herv. gemeente is aan de Afdeeling Arnhem der Maatschappij van Bouwkunst en eenige andere vereenigingen een schrijven gericht, waarin zij worden uitgenoodigd afgevaardigden te benoemen, om met een drietal leden van het college van kerkvoogden in overleg te treden betreffende de restauratie, althans van het koor, der Groote Kerk, behoudende kerkvoogden zich intusschen de beslissing voor. Kerkvoogden herinneren in hun schrijven, dat er reeds in 1881 plannen zijn ontworpen.

Het hoofddoel van deze uitnoodiging tot overleg is de belangstelling voor deze restauratie algemeener te maken, teneinde ze ook blijke uit subsidiën van officieele lichamen en geldelijke bijdragen van particulieren.

GRONINGEN. Bij den Gemeenteraad is ingekomen eene voordracht van B. en W. nopens het overnemen der waterleiding.

De voordracht strekt om de waterleiding van de naamlooze vennootschap »de Groninger waterleiding" over te nemen tegen eene som van *f* 910,000, zijnde 130 pCt. van het nominale aandeelenkapitaal. De gemeente zal alle kosten dragen, op de overdracht vallende. De vennootschap moet zich verbinden aan hare aandeelhouders over 1891 geen hooger dividend te betalen dan 5.3 pCt.

Met inbegrip van de kosten van eenige werken aan de prise d'eau, ad *f* 50,000, wordt voor het overnemen *f* 1,100,000 gevorderd, te dekken door een 3½ pCt. leening tot den koers van 97 pCt.

DELFT. Vrijdag 15 dezer herdacht de heer N. H. Henket hoogleeraar in de waterbouwkunde aan de Polytechnische school, den dag waarop hij 25 jaar geleden dit ambt aanvaardde. Des namiddags van genoemden dag werd professor Henket in de Prinsenkamer ontvangen en toegesproken door den hoogleeraar-directeur Dr. A. C. Oudemans Jr., die den jubilaris namens ambtgenooten en docenten aan de P. S. gelukwenschte en hem ter herinnering aan dezen dag, een viertal gravures, als blijk van vriendschap, overhandigde. Vervolgens kwam de commissie van oud-leerlingen van den professor aan de beurt, die hem, bij monde van den heer P. H. Kemper, de gelukwenschen overbracht van de vele oud-leerlingen, die vroeger zijne lessen hebben gevolgd. Van hunne hulde en dank wilden de oud-leerlingen doen blijken door een feestgeschenk, bestaande uit een eikenhouten eetkamer-ameublement in Renaissance-stijl, waarbij een album, bevattende de namen der schenkers. Namens de tegenwoordige leden voerde daarna de heer Thijs en namens het Delftsche Studentenkorps de president hiervan het woord. Van de tegenwoordige leerlingen ontving de heer Henket als feestgave een schoorsteenspiegel met gebisauteerden rand, in eikenhouten omlijsting, benevens eene pendule met candelabres in cuivre-poli. Ook dit geschenk was vergezeld van een album met de namen der schenkers. Met een enkel woord beantwoordde de heer Henket elk der sprekers, en bracht hun, ook namens zijne familieleden, zijn innigen dank voor de betoonde hulde.

Een feestmaal in Stadsdoelen besloot dezen voor den jubilaris zoo gedenkwaardigen dag.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is benoemd tot ing. 1e kl. bij den waterstaat, de ing. 2e kl. M. Hofland.

— Bij Kon. besluit van 16 Mei is aan Dr. C. Leemans, op zijn verzoek, met ingang van 1 Juli eervol ontslag verleend als directeur van het Rijksmuseum van oudheden te Leiden, met dankbetuiging voor de door hem gedurende tal van jaren bewezen diensten.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Friesland. Jaarwedde *f* 1500 met vijf driejaarlijksche verhoogingen à *f* 300. Adres vóór 15 Juni a. s. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in n°.* 20).

— Opzichter-teekenaar, bekend met den aanleg van tramwegen. Salaris *f* 70 per maand. Adres den directeur der Dedemsvaartsche stoomtramweg-maatsch. te Avereest.

— Opziener der domeinen, in het rentambt Zwolsuwen. Jaarwedde *f* 840. Adr. gericht aan den Min. van Fin. vóór 20 Juni inzenden aan den rentmeester van genoemd rentambt Van Beusekom te Breda, bij wien inlichtingen te bekomen zijn.

— Onderbaas, bekwaam uitvoerder, hoofdzakelijk voor kunstwerken. Adres onder n°. 7, bij den boekh. Romijn te Oosterbeek.

— Onderbaas of uitvoerder voor den bouw eener villa. Adres lett. M., Advert.-bureau M. J. Visser Jr., 's-Hage.

— Opzichter-teekenaar. Adres lett. B R 299, *Nieuws van den Dag*.

ADVERTENTIEN.

Een ervaren Bouwkundige

(**vaardig Teekenaar**) vertrouwd met alle voorkomende werkzaamheden zoowel op **bureau** als bij **uitvoering**, zoekt plaatsing. Prima referentiën. Br. fr. lett. B. bureau *Opmerker*.

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 25ste Mei 1891**, des namiddags ten twee ure in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse van:

Bestek N°. 480 voor het veranderen van de Koperslagerij en Draaierij met bijbehoorende werken op het terrein van de Werkplaats te Haarlem, Raming *f* 12200.

Het bestek en teekening is tegen betaling van *f* 1 per stel verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam bij den Portier of op franco aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken kamer 154.

Aanwijzing zal geschieden als in het bestek is vermeld.

De Administrateur.

Aanbesteding.

Het Bestuur van het Kinderziekenhuis te ARNHEM zal op **Maandag 1 Juni 1891**, des voormiddags te **elf** uren, in het Centraalgebouw in de Bakkerstraat te ARNHEM, in het openbaar **aantebesteden:**

Het opbouwen van eene verdieping op het Kinderziekenhuis, met daarmede in verband staande werken.

Bestekken zijn verkrijgbaar ten kantore der architecten G. J. VAN GENDT en C. M. G. NIERAAD tegen betaling van 25 cents, alwaar tevens inlichtingen zijn te bekomen.

De teekeningen liggen ter visie in het Centraalgebouw en aanwijzing in loco wordt gegeven op Vrijdag 29 Mei 1891, des voormiddags te 11 uren.

Aanbesteding.

De Maatschap D. J. OOSTHOEK, C. J. OOSTHOEK en de Wed G. BARENDREGT, is voornemens op **Maandag den 1 Juni 1891**, des voormiddags te 11 uren, in het openbaar **aantebesteden:**

Het rioleren met een gemetseld riool (ong. 140 str. Meter) met cementriolen (ong. 734 str. Meter en met kannen buizen (ong. 60 str. Meter) een en ander met spruiten, syphons, monden, berrios, enz.; het dempen van slooten, het ophoogen voor straten, het maken van straten met trottoirs (ong. 10500 M²) met bijkomende werken; voor een gedeelte van hun terreinen gelegen te Hillegersberg bij Rotterdam.

Inlichtingen verstrekt de Architekt D. J. OOSTHOEK te ROTTERDAM.

Aanwijzing in loco op Maandag den 25 Mei 1891, des voorm. te 11 uren.

De teekeningen liggen ter image in het café van den heer G. FREERICHS te HILLEGERSBERG.

Het bestek is op *franco aanvraag* en tegen betaling van *f* 1 van af den 21 Mei te verkrijgen bij de heeren D. VAN SYN ES ZOON Boerhaven 27 te ROTTERDAM

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

Asphalt-

Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANBERNACH te Beuel a.d Rijn (Duitschland.)**

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkamerde rechten aan het naaste spoorwegstation.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Grasures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stereotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weersgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige contrôle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

ZWEEDSCH GRANIET.

NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,

uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE

Marnixstraat 364, Amsterdam

Eenig Agent van

KESSEL & RÖHL te *Berlijn*.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.**

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Boekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van herenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venlo*.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het

KLEUREN van GEVELS enz..

voor DECORATIE buiten- en binnenshuis is

DE „WATERVERF",

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., *Amsterdam.***

GREVE'S LOODWIT

wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.

is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.

is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

UNRUH & LIEBIG, Machinefabrikanten, Leipzig

leveren

hydraulische en mechanische

Veiligheidsliften

voor

Personen, Goederen en Bouwstoffen enz.

met

positieve zekerheid tegen valongelukken.

Zolderinrichtingen, Elevatoren,

Bandtransporten of Paternosterwerken,

Complete inrichting voor

GRAANMAGAZIJNEN.

met geheel nieuw systeem van **Bokerwerken.**

Eenig representant voor Nederland

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.

levert tevens voor **SILO'S** als lichte vuurvaste en goedkoope constructie: **BUITEN-** en **BINNENMUREN, LUCHT-** en **STOFKANALEN** in dikte van 3 à 4 cM. naar systeem RABITZ. **VLOEREN** en **GEWELVEN** systeem MONIER.

Men vrage onder toezending van schetsen opgave van prijs.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

BIJKANTOOR: de Heer **H. ZIMMERMANN**, Bouwstraat 25, *Utrecht.*

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN.

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

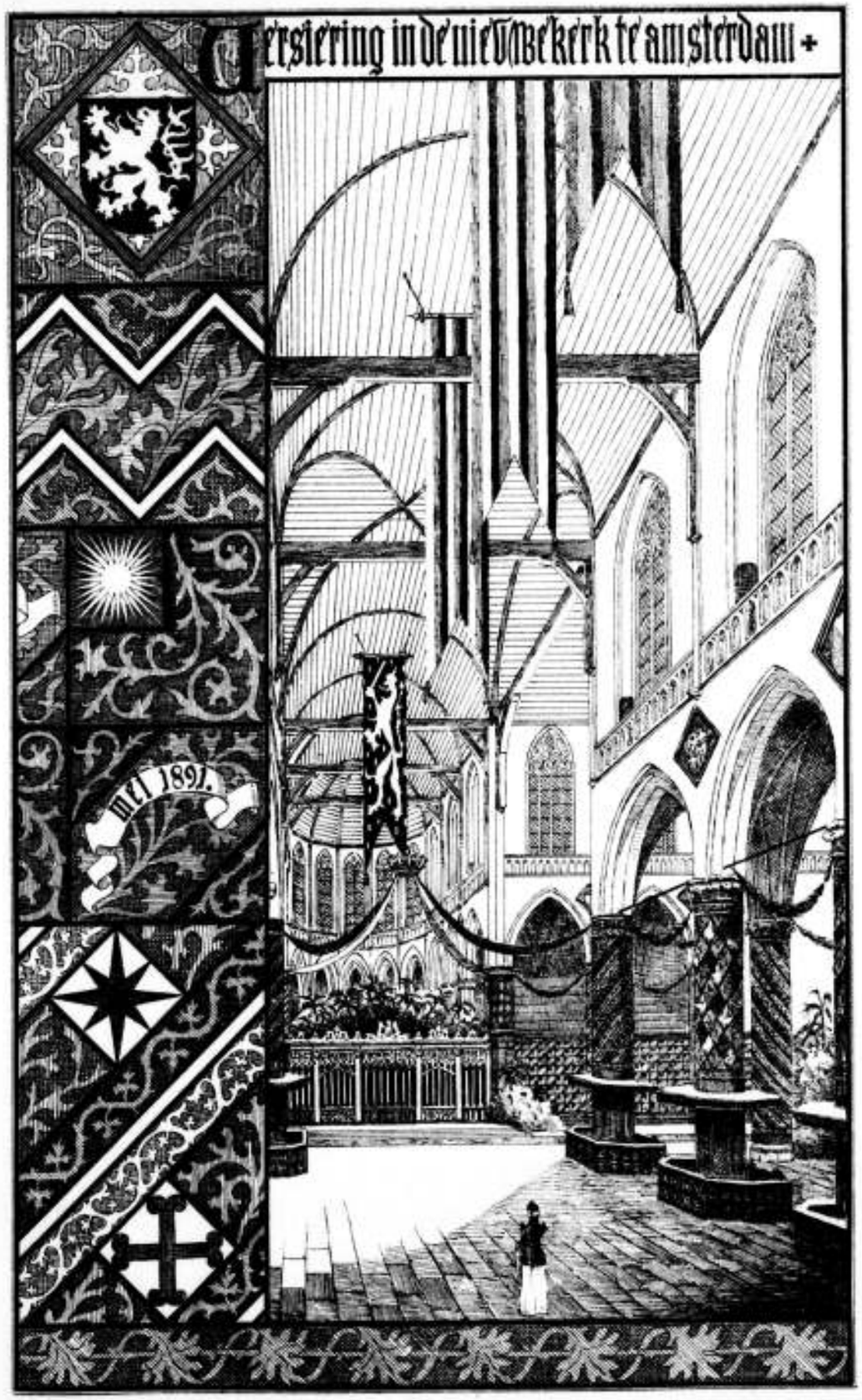

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.M.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jgz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, H. G. JANSEN en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Utrechtsche straat 151, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ºn-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE SOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Buitengewone, tevens 954e gewone vergadering, op Woensdag 5 Juni a. s. des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Ballotage van den heer Th. L. D. Smeele, als gewoon lid voorgesteld door de heeren Jan Stuijt en M. J. E. Lippits.

c. Verslag van de Feestcommissie.

d. Bespreking van de in 1891 te houden excursie.

e. Benoeming van een Redacteur, in plaats van den heer H. G. Jansen, die als zoodanig heeft bedankt. Het Bestuur stelt als candidaten de heeren W. C. Bauer en Paul J. de Jongh.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) EERE, WIEN EERE TOEKOMT.

(*Ingezonden.*)

Daar reeds twee nummers van *De Opmerker* verschenen, zonder eenig antwoord op het ingezonden stuk, voorkomende in het nummer van 9 Mei l.l., meen ik hieruit tot de conclusie te kunnen komen, dat de heer Bleijs zich niet bereid zal verklaren mede te werken tot de oplossing van de aanhangige quaestie.

Ongetwijfeld zullen hiervoor grondige redenen bestaan, die geëerbiedigd moeten worden, zoodat ik ook niet verder zal aandringen.

Alleen nog dit:

Ik had door mijn schrijven niets anders op het oog, dan de, aan de beweringen van den heer Roozee, ontbrekende bewijzen op te sporen, en meende deze bewijzen met succes bij den heer Bleijs te zullen vinden, daar ongetwijfeld het besproken plan in zijn bezit zal zijn; nu het schijnt dat de heer Bleijs meent dit plan niet te moeten afstaan, acht ik verder betoog overbodig, en zal ik, wat mijn aandeel betreft, deze zaak als afgedaan beschouwen, het eindoordeel aan meer bevoegden overlatende. P. J. de J.

BIJ DE PLAAT.

Wij werden in de gelegenheid gesteld, onzen lezers een afbeelding van de Nieuwe Kerk te Amsterdam, zooals zij versierd was voor de plechtige begroeting van HH. MM. de Koningin-Regentes en Koningin Wilhelmina op 27 Mei ll., te geven.

De versiering bestond ditmaal niet uit de traditioneele vlaggetropeetjes en de niet minder traditioneele slingertjes van groen en vlaggedoek, doch sloot zich bij den stijl der kerk, die uit de XVe eeuw dagteekent, aan. De zuilen en pilasters waren bekleed met op doek geschilderde tapijten, terwijl de kapiteelen gepolychromeerd en verguld waren. Deze tapijten prijkten met allerlei toepasselijke attributen, b. v. den Nederlandschen Leeuw, den Oranjeappel, de Ster van Waldeck, het Ankerkruis van Pyrmont, de drie zilveren Amsterdamsche kruizen, de Oranjezon, de letters W. en E. enz. De pijlers van het kruis gaven bovendien, op gouden grond, spreuken in Gothisch letterschrift te lezen, b.v. *palma sub pondere crescit, saevis tranquillus in undis, ce sera moy Nassau, concordia res parvae crescunt, tandem fit surculus arbor, pro lege, regina et grege, ie maintiendray*, en dergelijken. Boven de kolommen waren ruitvormige schilden gehangen met de wapens der provinciën, van Amsterdam, Rotterdam Den Haag, Utrecht, Haarlem, Batavia en Soerabaia. De kleuren, bij de tapijten gebezigd, waren: zwart bleekrood, zachtgroen, paars, donkerblauw, zilver en goud; de ornementen waren *ton sur ton*, de kleuren steeds door zwarte lijnen gescheiden. Het fraaie koorhek, geheel opgepoetst en blinkend als goud, diende als achtergrond voor de koninklijke estrade. Achter de balusters hing donkerrood fluweel; boven het hek verhief zich een tropische plantengroei, dus verzinnelijkend, hoe de Koningin ook over Insulinde regeert. Voor den zuidelijken ingang, door welken HH. MM. binnenkwamen, was een portiek van fluweel, zijde en goudborduursel aangebracht. In het kruis der kerk hing een reusachtige koningskroon aan het gewelf; vier breede linten verbonden haar met de kruispijlers. Eindelijk hingen elf banieren aan de gewelven; zij vertoonden den Nederlandschen leeuw, den Hollandschen liebaart, de nationale, de Waldecksche en de Amsterdamsche kleuren.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

POLYTECHNISCHE SCHOOL

DE GEDENKSTEENLEGGING AAN HET NIEUWE BUITENGASTHUIS TE AMSTERDAM.

Het is voor ons technici zeker streelend, dat de eerste openbare handeling van H. M. Wilhelmina, Koningin der Nederlanden, op het bouwvak betrekking had. Onze lezers zullen daarom niet zonder belangstelling het volgende omtrent de plechtigheid vernemen.

Het terrein, waarop het nieuwe Buitengasthuis thans verrijst, is gelegen aan de Helmersstraat, en wordt ten noorden begrensd door de Jacob-van-Lennepkade, ten oosten door de Bilderdijkstraat en ten westen door de Nicolaas-Beetsstraat. Voorloopig worden alleen drie paviljoens gebouwd, die loodrecht op de Helmersstraat staan; deze paviljoens zijn thans reeds tot boven den beganen grond gevorderd. De gedenksteen, door H. M. gelegd, bevindt zich op ± 2 M. boven den beganen grond, op den N.-O.hoek van het middenste paviljoen. Boven dit paviljoen was de estrade en de tribune der autoriteiten opgericht; de estrade was in het midden door een tent overdekt. Het groote zandvlak, dat zich tusschen het paviljoen en de Helmersstraat uitstrekt, werd halvemaanvormig afgepaald, door twee paden van 10 M. breedte voor HH. MM. en een tribune voor 3500 toeschouwers. Binnen de halve maan waren 6000 zangers en muzikanten opgesteld, daarbuiten was aan het publiek, voor zooveel de gesteldheid van het bouwterrein dit toeliet, vrije toegang verleend. De kinderen, die aan de zanguitvoering deelnamen, vonden op een terrein aan de N.-W.zijde tenten met bijna 2000 zitplaatsen en 20 buffetten van het noodige voorzien. Door banieren, vlaggen en wapenschilden was aan een en ander een feestelijk aanzien gegeven.

De gedenksteen, een hoeksteen naar aloud gebruik, bestaat uit rood Zweedsch graniet, en draagt als opschrift:

KONINGIN
WILHELMINA
HEEFT DEZEN
GEDENKSTEEN
GELEGD.

Aan de andere zijde staat:

28 MEI 1891.

De steen bestaat uit twee stukken, waarvan het benedenste, dat uitgehold is, voor den aanvang der plechtigheid reeds geplaatst was op een gemetselden voet, die boven de estrade uitkwam. Het bovenste stuk hing met een schaar aan een takel.

Nadat verschillende muziekstukken waren uitgevoerd, werd H. M. met een keurig geborduurd voorschoot bekleed, waarna de gemeente-architect haar den troffel aanbood. Met groote behendigheid nam H. M. nu uit den van Surinaamsch teakhout vervaardigden kalkbak wat kalk, en spreidde die, zoo goed als de beste metselaar, uit, waarna de gemeente-architect haar een Waalsteen aanbood, dien zij met beide handen omvatte en flink op zijn plaats legde, telkens vragend, of het zoo goed was. Het metselen beviel hare H. M. zóó, dat zij nog drie andere steenen plaatste. De oorkonde werd daarna voorgelezen, door HH. MM. geteekend en vervolgens in een vernikkeld-koperen bus gedaan, die de kleine Koningin eigenhandig in de opening van den steen legde; zij voegde daarbij ook twee exemplaren van den gedenkpenning. Het bovenstuk van den steen daalde daarop, en nadat H. M. de gebruikelijke drie slagen gedaan had, zeide zij met haar lief stemmetje: „Ik hoop, dat het gebouw waaraan ik dezen steen gelegd heb, tot zegen moge strekken van mijn vaderland!" De eigenlijke plechtigheid was hiermede afgeloopen.

H. M. had door hare lieftalligheid de harten van alle aanwezigen gestolen.

HET HAAGSCHE BOSCH IN HET STEDELIJK MUSEUM TE 's-GRAVENHAGE.

Het Gemeente-museum, hoek Korte-Vijverberg, is in het bezit eener collectie platen, prenten, teekeningen enz., van 5000 stuks, opgelegd in 26 portefeuilles.

Elk jaar wordt een dezer portefeuilles, waarvan de geheele verzameling betrekking heeft op de geschiedenis van Den Haag, in den prentenstandaard tentoon gesteld. Door de goede zorgen van den ijverigen directeur, zal men zich binnen een drietal dagen verplaatsen in het nooit volprezen Haagsche Bosch.

Reeds nu was het ons vergund een blik te werpen op hetgeen den bezoekers te wachten staat.

Een vijftal prenten geven ons de toegangen te aanschouwen, zooals deze in de 17e, 18e en het begin der 19e eeuw waren en zooals ze thans zijn.

Vooral La Farque en Stoopendaal hebben eer van hun werk, terwijl de ets van G. Emaus voortreffelijk mag genoemd worden. Zijn naam is trouwens onafscheidelijk aan de geheele verzameling verbonden; zijne oorspronkelijke teekening en ets van het voormalig kruithuis, leveren het bewijs dat hij iets goeds wist voort te brengen.

Het Malieveld, dat nog steeds de oefeningsplaats voor het keurkorps is, heeft ook in vroegere eeuwen groote diensten aan het leger bewezen.

Zoo vinden wij onder de platen, twee plans van het kampement, aldaar betrokken van 29 Mei 1742 tot 19 Juni d.a.v. De eerste teekening van D. Marot bevat tevens eene opgave van de verschillende troepenafdeelingen, met de namen der aanvoerders, die er aan hebben deelgenomen.

Het tweede plan is van de hand van den ingenieur P. A. de St. Hilaire Malet. Nog dient vermeld het in 1760 geteekende plan van het kampement der Haagsche schutterij, door C. Pronk, en dat van het kamp in 1806, door den kapitein der genie André.

Niet onverdienstelijk is verder La Farque met zijne exercitie van de garde, in het jaar 1770. C. van Cuilenburg geeft ons een volksfeest aldaar te zien, bij gelegenheid van de aanneming der staatsregeling door het Bataafsche volk.

Aangenaam stemt ons de teekening van het volksfeest, bij gelegenheid van 16 September 1816.

Melchior Bardier geeft ons een verplaatsbaar huis, dat eertijds in het Malieveld was te zien, in teekening te aanschouwen. Het toont ons twee wagens, elk met vier paarden bespannen. Zij vormden een gebouw van 52 voet lengte, verdeeld in vijf vertrekken. Een der zaaltjes werd gedekt door een achtkanten koepel, terwijl bordes en trap niet vergeten waren. In vier uren tijds werd het gebouw gesloopt en opgezet.

Buitengewoon groot is de collectie teekeningen en gravures, die ons kijkjes bezorgen „in" het Bosch. De schoonste en meest trotsche gedeelten van dit eeuwenoude woud zijn door de La Farque's, door Pothoven, Verrijk, Emaus, Van Drielst en anderen uitmuntend en in verscheidenheid weergegeven.

Vooral bij de teekening van Episcopius (Jan de Bisschop) en bij de gravures van Rogman (beiden 17e eeuw) vertoeven wij gaarne.

Ook Klotz en de Bijer hebben aanspraak op waardeering, terwijl in onze dagen Schelfhout en Bakhuijzen de meest schilderachtige gedeelten in teekening hebben gebracht.

Eene beschrijving te leveren over deze werkelijk schoone collectie, is ondoenlijk. Met recht kan hier gezegd worden: „Elk wat wils."

Eigenaardig zijn twee teekeningen van La Farque (1769), die ons den Mannenberg te aanschouwen geven op het oogenblik, dat de tamboers en pijpers aldaar oefening houden.

Voor hen, die eene meer gedetailleerde beschrijving van den Mannenberg wenschen, verwijzen wij naar de volledige beschrijving in het *Haagsche jaarboekje* van dit jaar.

Onder de teekeningen van de verschillende stormen, waarmede het Bosch bedreigd werd, merken wij een juweeltje op van Ruysdael (1807). De beruchte Pinksterstorm van 1860 is natuurlijk niet vergeten.

Legio zijn de gezichten op de weergaloos schoone vijvers met bruggen en bruggetjes, op de oude en nieuwe sociëteitstent en op het thans geslechte Paviljoen.

Ook het boschhek en de z. g. Zwitsersche brug zijn ruimschoots bedacht. Het Jacoba-prieel en de Catsbeuk (middellijn 4.12 M.) verdienen opmerking.

Het huis Ten bosch is op verschillende tijdperken, in gravures naar den bouwmeester Pieter Post, voorgesteld. Overzicht, plattegronden, vogelvlucht en doorsneden wisselen elkander af. Het is eene rijke verzameling gezichten van en op zalen, wanden, trappen, vloeren, stallen, tuinen, perken enz. Vooral de voorstelling van den oostkant der Oranjezaal (gravure Molenaar) munt daarbij uit. Het geeft ons een overzicht van het zeldzame fraaie schilderwerk, dat in allegorische voorstellingen de heldendaden van den stadhouder Frederik Hendrik vereeuwigt en Jacob Jordaens tot eere strekt.

Met genoegen vertoeven wij bij de afbeelding van den jongen Prins Willem in 1752, op het oogenblik, dat hij zich als Ridder in de Orde van den Kouseband op het bordes van het vorstelijk verblijf aan het volk vertoont en bij de afbeelding van de plechtigheid der personeele Commissie ter gelegenheid van hare eerste audientie bij Zijn Hoogheid op de Oranjezaal (3 October 1782).

Ook hier is het eene onmogelijkheid alles te noemen. Genoeg zij het te vermelden dat het vele bezienswaardige van het Huis Ten Bosch ruimschoots is vertegenwoordigd.

Klein, maar rein is het zéér oude teekeningetje van de voormalige St.-Antoniuskapel (1570).

Ten slotte vermelden wij nog een paar gezichten van uit het Bosch op den Bezuidenhoutschen weg. Het zijn de afbeeldingen op 't Rad van Aventuur, op Carolienenburg en op de Hortus-medicus van professor Schwencke, terwijl „last not least" ons oog valt op de groote gravure in twee bladen van Marot, voorstellende de Oranjezaal in het Huis Ten Bosch tijdens een bal, gegeven door de Prinses van Oranje in December 1686. Deze plaat getuigt in waarheid van kennis en kunst.

Moge dit beknopt verslag voldoende zijn om stadgenoot en vreemdeling tot een bezoek aan het stedelijk museum op te wekken.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

In den avond van Woensdag 27 Mei had de 63ste algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst plaats in het maatschappelijk gebouw, aan de Marnixstraat gelegen. Bij het openen van de vergadering bracht de heer C. Muysken, Voorzitter van het Bestuur, het smartelijk verlies, dat de Maatschappij door het afsterven van Koning Willem III had geleden, in herinnering en sprak daarbij de hoop uit dat de Koningin eenmaal de stappen van haren vader zal drukken. Spreker deelde verder mede dat het der Regentes behaagd had als Beschermvrouw op te treden en dat het Bestuur in den morgen van dezen dag zich ter audientie begeven had om zijne verknochtheid aan het Huis van Oranje te betuigen. Het voorstel van den Voorzitter om aan de Koningin-Regentes, de Beschermvrouw der Maatschappij, hulde te brengen, werd met toejuichingen beantwoord.

De mededeeling dat de heeren D. E. C. Knuttel en Th. G. Schill, de eerste wegens familie-omstandigheden en de laatste wegens verblijf in het buitenland, geene plaats hebben ingenomen aan de bestuurstafel, werd voor kennisgeving aangenomen.

Het verslag over het afgeloopen maatschappelijk jaar, in het laatste nommer van het Weekblad opgenomen, werd voor kennisgeving aangenomen en den Secretaris voor het opstellen daarvan dank gebracht. Naar aanleiding van dit verslag vestigde de heer P. Evekink de aandacht op de daarin voorkomende mededeeling omtrent de afdeeling „Arnhem". Dat de leden het Postkantoor aldaar bezichtigden en een tocht naar Dordrecht maakten, is waar, maar de vermelding van deze beide feiten is niet het merkwaardigste, waarop in het verslag der Afdeeling gewezen werd en spreker moet ertegen opkomen dat de minder bloeiende toestand door gebrek aan belangstelling zou ontstaan. Juist in dat verslag werd de hoop geuit den volgenden winter beter te kunnen werken. Een tweede bemerking geldt den te Leiden gehouden wedstrijd, waarbij niet gesproken is over de pogingen, die ook in Arnhem tot het houden van zulk een wedstrijd zijn aangewend en welke zaak ten deele mislukt is door ontvangen mededeelingen over de vele moeilijkheden, waarmede de afdeeling „Leiden" had te worstelen.

De heer J. R. de Kruijff is van meening dat de wedstrijd te Leiden aanspraak maakt op waardeering, dat gunstige financiëele uitkomsten verkregen zijn en stelt Leiden als voorbeeld ter navolging.

De heer Evekink hoort deze mededeeling met genoegen en toch met bevreemding, daar de afdeeling „Arnhem" de verzekering ontving, dat de Commissie te Leiden aan veel bezwaren het hoofd had moeten bieden en zich wel bedenken zou om den wedstrijd te herhalen. De afdeeling „Arnhem" heeft zich voor de zaak veel moeite getroost, maar is op financieele moeilijkheden gestuit.

De heer De Kruijff herhaalt dat Leiden goede resultaten gegeven heeft, waarna de heeren Klinkhamer en Van Driel eenige mededeelingen doen en de heer Leliman in het midden brengt dat wij aan het afdwalen zijn; naar zijne meening is door de bemerkingen van den heer Evekink een zwak punt aangeroerd en schijnt het geraden alsnog het verslag der afdeeling „Arnhem" in het Weekblad te doen opnemen.

De Voorzitter geeft den heer Evekink gelijk dit punt ter sprake gebracht te hebben en is van meening dat de treurige ondervinding, te Arnhem opgedaan, eene locale beteekenis heeft.

Bij het uitbrengen van het verslag van den Penningmeester bleek dat de balans in debet en credit op een totaal cijfer van ruim 86 mille wijst en dat de waarde van de bezittingen der Maatschappij *f* 17588.93 vertegenwoordigt. Aan de daarbij gegeven toelichting ontleenen wij, dat het ledental eenigszins achteruit gaat, maar dat dit verlies ruimschoots gedekt wordt door de opbrengsten aan lokaalhuur, die een belangrijk hooger cijfer bereikt hebben. Wel*dra* houdt echter de vrijdom van grondbelasting voor het gebouw op en wordt de rekening met een nieuwe uitgave belast.

De commissie voor het nazien der rekening en verantwoording, waarvoor ditmaal de afdeelingen Groningen, Leeuwarden en Amsterdam waren aangewezen, bracht bij monde van den heer J. B. Jager rapport

uit en verklaarde de verschillende stukken onderzocht en alles in volkomen orde bevonden te hebben. Zij adviseerde de rekening met verantwoording goed te keuren en den Penningmeester decharge te verleenen, onder dankbetuiging voor de vele moeiten, die hij zich in het belang der Maatschappij had gegeven, waartoe onder toejuiching besloten werd.

Na benoeming der Commissie van stemopneming had de verkiezing plaats van twee bestuurders wegens de periodieke aftreding van de heeren F. H. van Malsen en D. Verheul Jr., die beiden herkiesbaar zijn. Blijkens de ingekomen stembiljetten werden de genoemde heeren, respectievelijk met 46 en 42 stemmen, als candidaten geproclameerd; de stemming had tot uitslag dat de heeren Van Malsen met 41 en Verheul met 40 stemmen werden herbenoemd. Laatstgenoemde, ter vergadering tegenwoordig, verklaarde de benoeming aan te nemen.

Toen de benoeming van een Voorzitter aan de orde kwam, gaf de Vergadering door toejuiching te kennen, dat zij het mandaat van den heer Muysken wenschte te verlengen; de Voorzitter verklaarde gevoelig te zijn voor de bewijzen van sympathie, maar stond erop dat volgens de bepalingen van de wet gestemd zou worden. Dit geschiedde en van de 45 ingekomen biljetten waren 42 ingevuld met den naam van den heer Muysken, die zich de keuze liet welgevallen en de leden bedankte voor het geschonken vertrouwen.

De Secretaris deelde daarop in korte woorden de conclusiën mede van het rapport, door beoordeelaars der antwoorden op de prijsvragen uitgebracht. De eerste had tot onderwerp: *een post- en telegraafkantoor voor een handelsstad van 200,000 inwoners* en van de 5 antwoorden werd de tweede prijs of de zilveren medaille toegekend aan het ontwerp *Posthoorn* en het getuigschrift zoowel aan dat, onder motto *Port*, als dat, onder *Post* ingezonden. Den heer Jan Stuijt, te Amsterdam, werd met een toepasselijk woord van aanmoediging de zilveren medaille uitgereikt; het getuigschrift zal den heer H. D. van Hoogstraten te Rotterdam (ontwerp *Port*) worden toegezonden; de vervaardiger van het ontwerp *Post* heeft tot heden geene vergunning gegeven tot het openen van den naambrief.

De beide antwoorden, ingekomen op de prijsvraag van een raam met tochtraam en blinden, werden den eersten prijs niet waardig gekeurd, maar aan het ontwerp (motto ?) werd het getuigschrift toegekend, dat de heer G. van Driel uit Leiden in ontvangst nam.

Naar aanleiding van de tentoonstelling, die sedert den 11den dezer maand in het maatschappelijk gebouw gehouden wordt, waren door het Bestuur zilveren medailles aan den heer Nic. Molenaar voor uitgevoerde werken, den heer H. P. Berlage Nz. voor niet-uitgevoerde ontwerpen en den heer K. Sluijterman voor zijne hoogst belangrijke inzending toegekend. Van dit drietal was alleen de heer Berlage ter vergadering, en onder toejuiching der leden werd hem de onderscheiding ter hand gesteld.

De Penningmeester lichtte de ontwerp-begrooting voor 1892 toe, waarna de heer J. H. Leliman het woord verkreeg en den Penningmeester dank bracht voor de twee daarbij aangebrachte nieuwe kolommen, betrekking hebbende op de werkelijke ontvangsten en uitgaven over 1890. Spreker opperde een paar vragen omtrent de kosten van *Tijdschrift* met *Weekblad* en de post van onvoorziene uitgaven; bedragen eerstgenoemde *f* 2700, dan zal waarschijnlijk het honorarium uit andere posten worden gekweten en de onvoorziene uitgaven moeten op een hooger cijfer worden gebracht, als er besloten mocht worden het 50-jarig bestaan der Maatschappij feestelijk te vieren. De heer Leliman voegde eraan toe, dat het tractement van den Secretaris verhooging vereischt, gaf het denkbeeld tot het sluiten van eene leening aan de hand en deed het voorstel om de begrooting goed te keuren, daar de gemaakte bemerkingen slechts wenken bevatten.

De Penningmeester, de heer J. F. Klinkhamer, gaf in zijn repliek te kennen dat hij gevoelig is voor de woorden van waardeering, door den heer Leliman geuit, dat de kosten van honorarium onder den post, voor uitgaven van tijdschrift en weekblad uitgetrokken, begrepen zijn en dat de redenen, voor het geven van een hooger tractement aan den Secretaris, ten volle beaamd worden, maar dat de geldelijke omstandigheden niet toelaten daaraan uitvoering te geven. Wat nu het 50-jarig bestaan betreft, de daarop loopende kosten zullen door de leden en de Afdeelingen moeten worden gedragen, zooals het Bestuur heeft te kennen gegeven in het schrijven, dat aan de verschillende Afdeelingen gericht werd.

Bij de bepaling van de plaats, waar de Septembervergadering gehouden zal worden, deed de Voorzitter het voorstel dit aan het Bestuur over te laten, waarin een der leden aanleiding vond op de bij de wet voorgeschreven loting te wijzen. Het blijkt echter dat de rooster in de war is, waarop de heer Leliman in herinnering bracht, dat bij het 25-jarig bestaan der Maatschappij werd aangestipt, dat Delft eene Afdeeling had opgericht en het voorstel deed daarhenen de schreden te richten, temeer daar te dier plaatse met gemak een tweehonderdtal leden bij elkander konden worden gebracht. De Voorzitter beloofde dit denkbeeld in overweging te zullen nemen.

Omtrent de ingekomen voorstellen werd besloten de behandeling tot den volgenden dag uit te stellen.

De heer P. van Capelle, ingenieur-électricien te Rotterdam, hield daarop een voordracht over de toepassing van het electrische licht in het groot, door middel van centraalstations. Spreker trad in de eerste plaats in eenige beschouwingen over de verlichting van steden; terwijl daaraan in vroegere eeuwen niet werd gedacht, was het eene groote gebeurtenis, toen de eerste straatverlichting ontstoken werd.

Op het einde der 17de eeuw waren tal van lantaarns aanwezig en een eeuw later vele reverbères geplaatst; de invoering van het gaslicht was een feit van beteekenis en toen vóór een tiental jaren sprake was van de toepassing van het electrische licht op groote schaal, werden ongelukkigerwijze beloften voorgespiegeld, die niet verwezenlijkt konden worden. Door verbetering is men later daartoe geraakt en de denkbeelden der bezadigden hebben gezegevierd.

Uit het feit, dat thans 1500 centraalstations in Amerika worden aangetroffen, blijkt voldoende dat het electrische licht zich een weg baant; trouwens dit kunstlicht heeft geene schaduwzijde wat het bederven der lucht aangaat, en herhaalde nauwgezette proeven hebben bewezen dat het luchtbederf bij gas tienmaal grooter is dan bij electrisch licht en dat het voordeelig verschil op elken rang van een schouwburgzaal kan worden waargenomen. Het electrische licht geeft geene aanleiding tot oververhitting en vordert minder ventilatie; de laatste kan door electromotoren bevorderd worden.

Daar de lampen voor electrisch licht in elken stand kunnen geplaatst worden, heeft men het in handen een sierlijken aanleg te maken. Dat het brandgevaar absoluut uitgesloten is, zooals sommigen beweren, moet overdreven genoemd worden. Wel heeft men indertijd te Munchen getracht het bewijs te leveren, dat dit licht geene warmte geeft, door daaraan een bassin met goudvisschen bloot te stellen, maar men verhaalt dat deze warmte wel niet oogenblikkelijk, maar eenigen tijd daarna, aan verschillende dier visschen het leven kostte en dat zij, na afloop der gewone proefneming, door versche vervangen werden. Het brandgevaar is niet absoluut uitgesloten; dit ligt niet aan de lichtgevende stof, maar wel in de leiding, die het brandgevaar niet uitsluit.

Lettende op de omstandigheid dat het gebruik meer en meer toeneemt en dat bij ons te lande zoowel Amsterdam als Den Haag en Rotterdam eraan denken deze verlichting van gemeentewege te exploiteeren, dan is het een aangename taak de nieuwe industrie te omschrijven. Spreker zal zich bepalen tot de methoden van verdeeling der electrische stroomen van centrale stations. Werd vroeger van een electrischen stroom gesproken als een vloeistof, die zich verspreidde, thans weet men dat het electrische licht ontstaat door trillingen van den ether en toch heeft het zijne goede zijde zich dien stroom voor te stellen als het water in de buizen eener waterleiding, waardoor kracht wordt opgewekt voor het heffen van lasten en waarvan de hoegrootheid afhangt van de drukking en de hoeveelheid in een bepaalden tijd. Bij den electrischen stroom worden, in plaats van drukking en hoeveelheid, de spanning en de stroomsterkte in rekening gebracht en daarbij als derde grootheid de mate van verlies in aanmerking genomen, die bij electrisch licht afhankelijk is van den aard der gebruikte stoffen. In het algemeen wordt koper gebezigd, dat vijfmaal beter geleidt dan ijzer.

Spreker gaf eene verklaring van de gebruikelijke benamingen voor de eenheden van licht, spanning en stroomsnelheid, trad in beschouwingen over de resultaten van grootere spanning en stroomsterkte om daarna de verdeeling van een stroom in centraalstations te beschrijven, waarbij vooral gelet moet worden op den eisch om een constant licht te behouden, om het even of het licht nabij het centraalstation of op grooten afstand van daar gelegen is.

De toevoer uit het centraalstation geschiedt door kabels naar verschillende punten der gemeente, waarbij regulateurs niet mogen ontbreken, die hetzij automatisch of wel uit de hand geregeld worden. Om kosten te besparen werd het stelsel met drie geleidingen toegepast; te Milaan, waar het eerste centraalstation in Europa werd opgericht, konden enkele afgelegen schouwburgen niet verlicht worden, maar hierin is thans door de toepassing van het driekabel-stelsel verandering ten goede gebracht. De toepassing van accumulatoren geeft besparing in de kosten van aanleg, wijl daardoor minder groote machines gevorderd worden en het mogelijk wordt die werktuigen ook een deel van den nacht te doen stilstaan; de dubbele wijze van werken geeft daarentegen eenig verlies.

Alles komt op gelijkmatige verdeeling aan en deze kan bereikt worden; volgens de eene wijze blijft de machine in gang en wordt uit de daarneven geplaatste accumulatoren geput, zoodra er een tal van pitten branden; wordt het gebruik minder, dan kan de machine desnoods worden stilgezet. Volgens de andere wijze wordt de stad verdeeld in districten, die elk accumulatoren bezitten en gevoed worden uit het centraalstation; aan deze inrichting wordt de naam „systeem van onderstations" gegeven.

Thans is de bespreking van transformatoren met wisselstroomen en gelijkstroomen aan de orde en werd ook de electrische overbrenging van kracht behandeld, waarmede o. a. te Frankfort proeven over een afstand van 180 KM. werden genomen. De samenstelling der kabels werd door het ter bezichtiging stellen van verschillende monsters verduidelijkt en het voorkomen van ongelukken besproken, waartoe het aanbeveling verdient kabels met wisselstroomen steeds onder den grond te leggen.

Doordien spreker de voordracht met verschillende teekeningen toelichtte en deze voor eene goede verklaring onmisbaar zijn, bepalen wij ons tot het bovenstaande korte opstel. De voordracht maakte den indruk dat de heer P. van Capelle de zaak geheel meester is; uit volle overtuiging sprak hij de meening uit, dat aan de toekomst van het electrische licht niet getwijfeld mag worden.

De Voorzitter was dan ook de tolk der Vergadering, toen hij den redenaar hulde bracht voor de gehouden voordracht.

Nadat de uitloting van eenige aandeelen in de leening der Maatschappij op de gebruikelijke wijze had plaats gevonden, werd de bijeenkomst gesloten.

Hoewel de vergadering op Donderdag eerst te elf uren zou geopend worden, bevonden vele leden zich reeds vroegtijdig in het maatschappelijk gebouw om kennis te maken met de inzendingen der jaarlijksche tentoonstelling en de antwoorden op de prijsvragen. Het was trouwens de moeite meer dan waard een en ander te bezichtigen.

Bij het openen der vergadering waren evenals den vorigen avond ongeveer 50 leden bijeen en werden de preadviezen van het Bestuur over de aan de afdeelingen gestelde vragen in de eerste plaats aan de orde gesteld. Die op de vragen 1, 2, 3, 4 en 7 gaven geene aanleiding tot discussie. Bij de behandeling van het preadvies op vraag 10, zeide de heer P. Evekink dat te dier zake eene onaangename quaestie was ontstaan in de afdeeling „Arnhem" en wel naar aanleiding van een artikel in de *Arnhemsche Courant*, waarbij groot gewicht werd gelegd op de beteekenis van het examen, zooals dit door de opzichters van 's Rijks Waterstaat wordt afgelegd. De Afdeeling is van meening dat het afgeven van diploma's aan hen, die het examen met goed gevolg afgelegd hebben, maar niet geplaatst kunnen worden, moet worden afgeschaft.

Den heer Jager deed het leed dat dit voorstel uitgaat van de Maatschappij, daar deze zaak ook bij de Maatschappij van Nijverheid aanhangig is. De heer Meijneken is van meening dat bij het afnemen van een examen gelet moet worden op practijk of theorie, en zou eerst de architecten en dan de opzichters willen doen examineeren.

De Voorzitter verklaarde in de eischen van het diploma niets te zien dan een waarborg, die voor beide partijen goede vruchten kan dragen en waarbij het doel is knappe opzichters te verkrijgen.

De heer Klinkhamer merkte op dat het hoofddoel is opzichters te bekomen, die meer beduiden dan de gewone en daartoe kan het diploma goede diensten bewijzen; ook de heer Noordendorp is deze meening toegedaan, daar men thans bij sollicitatiën wordt overladen met tal van getuigschriften, die voor het meerendeel slechts betrekkelijke waarde hebben.

De heer Kerkhoff wilde bij de Regeering aandringen op regeling van Staatswege en de Voorzitter, die dit denkbeeld niet verwierp, achtte het beter dat de Maatschappij het initiatief nam, waardoor de bevoegdheid van den Staat niet wordt weggenomen om desgevorderd de zaak ter hand te nemen.

De heer F. H. van Malsen bracht in het midden dat de examens voor opzichter van den Waterstaat niet verward moeten worden met die voor gewone opzichters, die een algemeen doel hebben, reden waarom spreker aan een eigen programma, door de Maatschappij vast te stellen, de voorkeur geeft.

De heer Wakkie juichte het voorstel van het Bestuur toe, al komen de eischen hem wat hoog en splitsing van het examen wenschelijk voor. Bij den Waterstaat

in Nederlandsch-Indië wordt een examen gevorderd om in het korps opgenomen te worden en moet voor elken hoogeren rang opnieuw examen worden afgelegd. Op deze wijze geeft het diploma den graad van ontwikkeling aan.

De Voorzitter vestigde er de aandacht op, dat *niet* het programma, maar alleen het beginsel aan de orde is, hetwelk de vorige spreker hem toegaf onder bemerking, dat het in zijne bedoeling lag alleen de aandacht op dit punt te vestigen.

De heer De Haan erkende de behoefte aan goede opzichters, maar keurde het afnemen van eenig examen af, daar diploma's van aanmoediging op grond van verkregen inlichtingen in zijn oog meer waarde hebben. De heer Mulock Houwer uitte de vrees dat andere vereenigingen ook diploma's zullen afgeven, als het voorbeeld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst gegeven wordt, en gaf uit dien hoofde de voorkeur aan eene regeling door den Staat, waarmede de heer Kerkhoff wilde wachten, totdat die concurrentie ontstaan was.

De heer Van Malsen merkte op dat de Staat in zijn eigen belang het examen doet afnemen van hen, die als opzichter bij den Waterstaat plaatsing verlangen; de Staat doet dit geenszins ten gerieve van het publiek en het doet geen kwaad, als andere vereenigingen uit jalousie de métier ook diploma's zouden uitreiken; aanvragen aan de Regeering worden aan den kapstok gehangen en de regeling zal zich jaren lang doen wachten, terwijl het billijkerwijze ook niet te vergen is dat de Regeering een onderzoek instelt naar de bekwaamheden, die voor allerlei betrekkingen en ambachten gevorderd worden.

De heer De Haan besprak de concurrentie van andere vereenigingen en zag daarin geen kwaad, daar allen één doel voor oogen hebben; de heer Fol wees op de examens op het gebied van muziek, die ook door eene particuliere vereeniging worden afgenomen en de heer De Kruijff maakte zich over concurrentie niet ongerust, daarbij wijzende op de Vereeniging *Tesselschade*, die diploma's geeft zonder dat dit voorbeeld is nagevolgd door de concurreerende Vereeniging *Arbeid Adelt*.

De heer Stoutjesdijk was van meening dat de heer Van Malsen niet gelet heeft op de examens, die de Staat aan de Polytechnische school doet afnemen, waarop door laatstgenoemden heer geantwoord werd, dat dit eene afwijking is en in hoofdzaak geschiedt om eigen ambtenaren te onderzoeken. Spreker hield vol dat deze taak den Staat niet kan worden opgedragen.

De Voorzitter sloot het debat en concludeerde dat de Vergadering het uitreiken van diploma's wenschelijk acht; het voorstel om het Bestuur op te dragen een programma van eischen en nadere voorstellen te ontwerpen en deze in de September-vergadering ter tafel te brengen, werd zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Het preadvies op vraag 5 lokte geen discussie uit, maar dat op vraag 6 werd uitvoerig besproken. De heer De Jager had bemerking tegen de conclusie dat het onderzoek van aangemaakte verven meer eigenaardig lag op den weg van den technoloog; volgens hem is de architect geroepen om de materialen te keuren en moest de conclusie derhalve gewijzigd worden.

De heer J. Verheul Dz. deelde mede dat hij, als rapporteur over de bedoelde vraag, de verschillende verslagen der Afdeelingen heeft doorlezen en tot de gevolgtrekking gekomen is dat het bedoelde onderzoek niet aan een opzichter kan worden toevertrouwd, waarop de heer Jager antwoordde dat door hem niet de kennis van een technoloog, maar wel eenige kennis van technologie verlangd wordt.

De heer Klinkhamer bracht in het midden dat het chemisch onderzoek van zink- en loodwit niet eenvoudig is en dat den opzichter de instrumenten ontbreken, die daarvoor noodig zijn; de heer Jager begreep niet dat het aanschaffen van een paar reageerbuisjes met enkele reagensen en wat gedistelleerd water eenig bezwaar kan geven, herhaalde dat het onderzoek eenvoudig is en erkende dat dit voor verf in 't algemeen omslachtig is.

De heer Rieber achtte de door den heer Jager genoemde hulpmiddelen onvoldoende om een onderzoek te doen; spreker wees erop dat juist de analyse van de verfstoffen aan de Polytechnische school te Delft veel moeite geeft en dat de proefstations in hoofdzaak dienen om dergelijke omslachtige onderzoekingen te doen.

De heer Jager maakte melding van de zeer eenvoudige proeven, door hem in de vergadering der Afdeeling te Groningen genomen, naar aanleiding van de mededeelingen, door den heer Greve te Utrecht gedaan, waarop de heer Fol antwoordde, dat in de vraag, door het Bestuur der Maatschappij gesteld, niet uitsluitend over het onderzoek van zink- en loodwit, maar over dat van aangemaakte verf gesproken wordt en dat dit nimmer aan een opzichter kan worden opgedragen. Deze zienswijze wordt door de heeren Klinkhamer en Noordendorp gedeeld; de laatste voegt eraan toe dat loodwit, menie en zinkwit bij de gemeentewerken te Leeuwarden scheikundig onderzocht en eerst op het werk, onder toezicht van een deskundig opzichter, vermengd worden. De heer Noordendorp had de vraag in quaestie aan het oordeel van scheikundigen onderworpen en naar hun uitspraak kan het tijdroovende en kostbare onderzoek van aangemaakte verven nimmer aan een opzichter worden overgelaten.

Hiermede werden de discussies over vraag 10 gesloten; de preadviezen op de vragen 8 en 9 gaven geene aanleiding tot bespreking, waarna de Voorzitter de afdeelingen bedankte voor de moeite, door haar besteed aan de beantwoording van het boven besproken tiental vragen.

Den heer Nic. Moolenaar, thans ter vergadering aanwezig, werd de zilveren medaille uitgereikt voor zijne inzending van uitgevoerde werken op de tentoonstelling der Maatschappij.

(Het verdere deel van het verslag zal in het volgende nummer worden opgenomen.)

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Op het terrein achter het Rijksmuseum hebben dezer dagen in tegenwoordigheid van de Amsterdamsche Brandweer, van vele autoriteiten, industrieelen, directeuren van financieele en andere inrichtingen, de proefnemingen plaatsgehad met het brandbluschmiddel, uitgevonden door den heer M. Eberhardt te Luzern. Volgens de berichten in de verschillende dagbladen hebben deze proefnemingen uitmuntend voldaan.

ZWOLLE. Bij den Raad dezer gemeente kwam 25 Mei jl. in behandeling het verslag der rapporteurs omtrent den aanleg eener drinkwaterleiding. De meerderheid stelde voor om de verslagen, door den ingenieur Schotel uitgebracht, aan Burg. en Weth. te verzenden met het verslag van het onderzoek in de secties, ten einde naar aanleiding van een en ander zoodanige voorstellen aan den Raad te doen als zij zouden oordeelen het meest in het belang der gemeente te zijn.

Het is met 16 tegen 3 stemmen (de drie wethouders) aangenomen.

WAGENINGEN. In de zitting van den Gemeenteraad van 28 dezer werd het ontwerp goedgekeurd inhoudende de bepalingen over den verkoop van de stoomtram Wageningen—Ede aan de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, voor ƒ 88,000. Aan die Maatschappij wordt daarbij concessie verleend, mede namens de gemeente Ede, tot 1 Januari 1991.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit zijn benoemd bij het kadaster: tot landmeter 1ste klasse W. van Dijk, thans 2de klasse; tot landmeter 2de klasse J. Mulder, thans 3de klasse; tot landmeter 3de klasse Th. J. Hondius, thans 4de klasse.

— De heer G. Lohrmann, directeur der gasfabriek te Arnhem, heeft als zoodanig ontslag gevraagd.

— Benoemd tot opzichter-teekenaar bij de Groninger Locaal-spoorwegmij de heer B. Wesstra te 's-Hage.

— Tot opzichter bij de uitvoering der werken voor den locaalspoorweg Sauwerd-Roodeschool is benoemd de heer M. J. de Bie te Groningen.

ADVERTENTIEN.

Te 's-Gravenhage,

is prachtig gelegen BOUWGROND

voor HEEREN-HUIZEN **te koop.** Prijs gemiddeld ƒ 17.— per M².

Informatiën worden verstrekt op *franco* aanvrage onder letter A. C., Bureau van dit Blad. Bij spoedige deelsie **voordeelige** voorwaarden, na kennisgeving mede te deelen.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 11 Juni 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 22.

Het verrichten van eenige HERSTELLINGEN en VERNIEUWINGEN aan verschillende Gemeente-gebouwen en Scholen, en het maken van verschillende IJZERWERKEN, in drie percoelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, van 10—12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijzing zal worden gehouden op Woensdag 3 Juni a. s., 's namiddags 1½ uur, en de teekeningen ter inzage liggen; bestek met *gezegeld* inschrijvingsbiljet tegen betaling van **ƒ 0.50** ter Secretarie verkrijgbaar.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Blekerstraat

AMSTERDAM.

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswarm. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH

Chemische fabriek Beuel a d Rijn

(Duitschland.)

J. J. SLEIJSER te Leiden.

Magazijn van

Schilder- en Teekenbehoeften.

STEEDS VOORRADIG:

Caoutchou Driehoeken van 45°,

in 't midden open, 10½, 20, 25 en 30 c/m. Prijs per stuk ƒ 0.20, ƒ 0.90, ƒ 1.25 en ƒ 2.20

Caoutchou Driehoeken van 30°,

in 't midden open, 23, 28, 33 en 38 c/m. Prijs per stuk ƒ 0.50, ƒ 0.90, ƒ 1.25 en ƒ 2.20

Caoutchou Mallen (Pistolets in alle vormen).

Kristallen Driehoeken facet geslepen.

20½ × 17½ c/m. per stuk ƒ 2.—.

23 × 23 c/m. » » ƒ 2.—.

Monsters van **Teekenpapieren, Calqueerlinnen,** enz., worden op verlangen *franco* toegezonden.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ZWEEDSCH GRANIET.

NOORSCH GRANIET.

Ruw, bewerkt en gepolijst, voor

Bouwwerken, Monumenten, enz. enz.,

uit diverse groeven

levert

J. H. P. JANSE

Marnixstraat 364, Amsterdam.

Eenig Agent van

KESSEL & RÖHL te *Berlijn.*

Tectorium te koop.

Twaalf stuks houten ramen met zonwerend **TECTORIUM** bespannen, **geheel nieuw TE KOOP,** te zamen voor **fl. 70.** Ieder raam meet 2.57 bij 1.49 Meter. Vrij te bezichtigen *Nieuwendijk* 192.

Op **Dinsdag den 9den Juni 1891**, des voormiddags te 2 uur, zal ten kantore der GASFABRIEK, aan de IJSSELKADE te ZUTPHEN,

worden aanbesteed:

Het vergrooten der GASFABRIEK, bestaande in het verbouwen van twee pakhuizen, kantoren en magazijn, het bouwen van eene nieuwe bergplaats, nieuw zuiverhuis en stokerij met ijzeren bekappingen.

Het **bestek** en de **teekeningen** zullen ter visie liggen op het Kantoor der Fabriek na den 1sten Juni a.s. en het gedrukte bestek ad **ƒ 0.50** op franco aanvraag aldaar verkrijgbaar zijn.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Gemeente-Architect F. H. VAN ETTEGER.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden op Donderdag den 4den en Maandag den 8sten Juni a.s., des namiddags te 2 uur.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Beltweg 3, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem.*

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht of vermengd**.
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieële Rapporten** worden gaarne verstrekt.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN
WEEGWERKTUIGEN.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staaf-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
GLOBE Hoefnagels met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
BIJKANTOOR: de Heer H. ZIMMERMANN, Bouwstraat 25, *Utrecht*.

DE LINT & Co.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in CARRARA MARMER EN ZWEEDSCH GRANIET.

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880.
Gouden Medaille Amsterdam 1883.
Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Enig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht no. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Overal met het meeste succes geplaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardelooze imitaties gewaarschuwd. (3)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

Amsterdam, 25 Mei: het bouwen van eene directeurswoning, 2 arbeiderswoningen en verdere werkzaamheden, bij de fabriek nabij Duivendrecht, onder beheer van den arch. W. Langhout Gz.; ingek. 8 bilj., als:

Inschrijvers en woonplaats.		perc. 1	perc. 2	perc. 3	massa
D. Oosterink,	Amsterdam,	f 8000	f 3400	f 2100	f 13.000
A. Paans,	idem	—	—	—	13.100
C. Nieuwstadt,	idem	6800	2800	1450	10.700
H. Rietsnijder & Zn.,	idem	8010	3265	1886	12.549
C. Rietsnijder,	idem	8600	3500	2000	12.900
A. J. v. Lienst,	idem	9343	3025	2000	14.780
B. Cruijff,	idem	7700	3400	1900	12.600
W. J. v. d. Horst,	idem	7750	3480	1950	12.999

Borne, 25 Mei: het bouwen eener villa voor H. Meijling Gz., te Borne, onder beheer van den architect J. van der Goot, te Hengeloo; ingek. 7 bilj., als:
J. Nieuwenhuis, Borne, f 25,915
F. Morselt, idem » 24,000
A. Groothengel, idem » 21,827
F. H. Wijdeveld, Enschedé, » 20,473
H. ten Cate, idem » 20,459
J. Eshuis, Almeloo, » 20,000
H. A. Witzand Bz., idem » 19,880

Arnhem, 25 Mei: het bouwen van schoollokalen, vergaderzalen, rabbinaat, secretariaat enz., voor rekening van het kerkbest. der Ned.-Isr. hoofdsynage te Arnhem, onder beheer van de arch. G. J. van Gendt en C. M. G. Nieraad, aldaar; ingek. 8 bilj., als:
H. Kleinhout, te Arnhem, f 17,558
B. Bolder, » idem » 16,793
P. Mulhart, » idem » 16,500
D. A. Roskam, » idem » 16,497
Gebr. v. Daalen, » idem » 15,800
J. Rikken, » idem » 15,464
Lamb. Hasselbach Jr., » idem » 15,436
G. J. T. Barenbrug, » idem » 14,070

's-Hage, 25 Mei: het bouwen van woningen voor het personeel van den in-aanbouw-zijnden stoomwatermolen op den Ouden Zederik, te Ameide; ingek. 7 bilj., als:
M. A. Treffers, Gorichem, f 12,570
T. Swets Tz., Ameide, » 12,300
J. A. Dumolin, Vianen, » 11,880
J. J. Buller Jz., Gorichem, » 11,600
J. Schouten, Vianen, » 11,595
C. Verheij, Ameide, » 11,510
F. H. Joseph, Utrecht, » 11,490
Raming » 10,500

Borger, 25 Mei: het graven van een zijkanaal in verbinding met het Oranjekanaal en annexe werkzaamheden, voor rekening van het waterschap Ees-Westdorp: ingek. 3 bilj., als:
J. Kalsbeek, Schoonoord, f 6998
J. Limel, Stadskanaal, » 6483
G. Hensema, Oude-Pekela, » 5777
Gegund.

Alkmaar, 25 Mei: de verbouwing van een woon- en winkelhuis van G. W. van der Veen, aan het Faidon. Deze besteding is niet doorgegaan doch met drie weken tijdverlenging bij onderhandsch contract gegund aan J. Elleman, te Alkmaar, voor f 2870.

Utrecht, 26 Mei: bestek no. 541, het wijzigen van het hoofdgebouw en het maken van twee nevengebouwtjes met daarmede in-verband-staande werken, op het station Rotterdam (Beurs); ingek. 19 bilj., als:
A. Piena, Rotterdam, f 41,265
P. Leenders, Utrecht, » 39,999
B. J. Claase, Rotterdam, » 39,950
A. Oosters, Willemstad, » 39,797
M. A. J. Taverne, Nijmegen, » 39,700
M. v. d. Spek, Rotterdam, » 39,244
N. Timbergen, idem » 39,200
P. Hijenburg, idem » 39,190
A. de Haan, idem » 39,100
D. J. v. Riemsdijk, Sliedrecht, » 38,999
A. Kos Koolhaalder, Rotterdam, » 38,888
J. Schoenmeijer, idem » 38,350
Th. M. J. Gustenhoven, Tilburg, » 38,160
L. Botermans, Gilze, » 37,999
P. H. Verstegne, Oosterwijk, » 37,900
J. Hurkens, 's-Bosch, » 37,895
J. J. de Gilde, Willemstad, » 37,490
J. Bogaarts, Woensel, » 36,690
C. A. Zanini, Rotterdam, » 36,188
Raming » 30,700

Koog a/d. Zaan, 26 Mei: het vergrooten van het pakhuis »de Korenbloem", voor de firma Van Wavere en Dekker, te Koog a/d. Zaan, onder beheer van den bouwk. J. Otter; ingekomen 8 bilj., als:
J. Gras, Zaandam, f 6248
L. Molenaar, idem » 6200
A. Brugman, idem » 5850
V. Ph. Braun, Beverwijk, » 5740

J. E. de Vries, Koog a/d. Zaan, f 5488
P. v. Wort, idem » 5394
J. Huisman Fz., idem » 5394
Gebr. J. Jb. Kroon, Assendelft, » 5334.25
Gegund.

Herwen 26 Mei: het bouwen van eene schuur en eenige reparatiën op den bouwhof »de Boswaaij", onder beheer van den bouwk. J. H. Verheijen; ingek. 7 bilj., als:
W. Bolder, Didam, f 2950
B. J. Bernsen, Oud-Zevenaar, » 2340
J. Muskens, Herwen, » 2050
Th. Wijnscheuk, Lobit, » 2015
G. Muskens, idem » 1995
H. Verborg, idem » 1987
W. J. Otten, Aart, » 1684

Bergen-op-Zoom, 26 Mei: het eenjarig onderhoud van de kazernegebouwen enz. te Bergen-op-Zoom; ingek. 4 bilj., als.:
A. Gorren, te Bergen-op-Zoom, f 12,980
M. van Loon, » idem » 12,390
J. Horstra, » idem » 12,270
C. Bastiaansen, » idem » 12,076
Raming » 10,700

Hillegersberg, 26 Mei: den bouw van het te gedeelte der R.-K. kerk met pastorie enz., onder beheer van den architect E. J. Margrij, te Rotterdam; ingek. 18 bilj., als:
C. Bastiaanse, Bergen-op-Zoom, f 93,400
J. H. Stelwagen, Rotterdam, » 86,748
N. Perquin, Berkel, » 81,990
H. R. Hendriks, Os, » 81,200
C. P. W. Dessing, Gouda, » 79,900
G. v. Rassel, Utrecht, » 79,420
J. Rodenrijs, 's-Hage, » 78,190
J. Sleuters, Haarlem. » 78,000
J. v. Groenendael, Hilversum, » 77,935
N. v. Leeuwen, Hellevoetsluis, » 75,490
A. Leewens, Reeuwijk, » 74,989
A. v. Meer, Zevenbergen, » 73,278
J. v. d. Pluijm en J. Gielen, Rotterdam, » 72,629
Gegund.

Bussum, 26 Mei: het bouwen van een winkelhuis te Bussum, onder beheer van den architect J. F. Everts; ingekomen 7 bilj., als:
G. Majoor, te Bussum, f 4200
H. Weitjens, » idem » 4196
W. Schipper, » idem » 4125
C. v. Norren, » idem » 3899
M. v. d. Heijden, » idem » 3850
G. Teunissen, » idem » 3800
G. A. P. de Kort, » idem » 3775

's-Hage, 27 Mei: de levering van de metalen bovenbouwen met toebehooren voor 13 bruggen, ten dienste der Staatsspoorwegen op Sumatra; ingekomen 8 bilj., als:
Soc. la Metallurgique, Brussel, f 30,480
Fonderies de Boom, Boom, » 27,860
A. Georg, Neuwied, » 26,315
Soc. internationale, Braine le Comte, » 26,239
Gute Hoffnungshutte, Oberhausen, » 25,800
Soc. de Scleesin, Tilleur, » 24,839
L. J. Enthoven & Co., 's-Hage, » 24,258
J. C. Harkort, Duisburg, » 23,850

Onderdendam, 27 Mei: het uitbaggeren van ondiepten in onderscheidene kanalen; ingek. 2 bilj., als:

	per stère te Winsum	overige kanalen
T. W. de Vries, Dokkum,	f 1.00	f 0.47
J. A. de Jong, Driesum,	0.80	0.33½

Gegund.

Medemblik, 27 Mei: 1o. de benaamde werken aan de Vier-Noorderkoggenzeedijk; 2o. het verhoogen en verzwaren eener kade langs Raaxmaat onder Hoogwoud; 3o. de leverantie van 135 M³ riviergrint; 4o. idem der benoodigde houtwaren; 5o. idem der benoodigde spijkers en ijzerwaren, voor de Vier-Noorderkoggen; gegund werden:
perc. 2, R. H. de Boer, Staveren, f 3300
» 3, D. Hageman, Medemblik, » 310.95
» 5, J. Kater & Zn., Purmerend, » 658.65

Niehove (Gr.), 27 Mei: het herbouwen der boerderij »Bennamaheerd", onder beheer van den arch. M. Viets, te Zuidhorn. Deze besteding is op 13 Mei jl. niet goedgekeurd, maar thans onderhands gegund aan K. Lentz, te Ruischerbrug, voor f 10,100.

Utrecht, 27 Mei: het bouwen van een munitiemagazijn, onder beheer der genie; ingekomen 5 bilj., als:
H. M. de Koff, te Utrecht, f 4000
W. H. Westerhout, » idem » 3980
J. Krap, » idem » 3740
D. M. de Leur Mz., » idem » 3640
A. R. v. Asperen, » idem » 3630
Raming » 3100

Avenhorn, 27 Mei: het maken van eene kaasfabriek aldaar, onder beheer van den arch. A. Stoutjesdijk te Hoorn; ingek. 8 bilj., als:
L. v. Zon, te Purmerend, f 10,400
Jb. de Vries, » idem » 9,983
D. R. de Jong, » Enkhuizen, » 9,099
Jan Vermeel, » Oosthuizen, » 8,765
G. Koning, » Berkhout, » 8,750
S. Poereboom, » idem » 8,300
K. Tromp, » Avenhorn, » 8,155
Joh. Hille, » Ursum, » 7,935
Gegund.

's-Hage, 27 Mei, onder beheer van het ministerie van waterst. enz.: 1o. het onderhoud van de rijksrivierwerken en hun toebehooren op het Zwartewater, met daartoe noodige leveringen, herstellingen en vernieuwingen en de afbakening van het vaarwater, van 1 Juni '91 tot en met 30 Juni '92; ingek. 5 bilj., als:
F. E. Terwindt, Pannerden, f 4327
T. Mol, Genemuiden, » 4260
C. Visser Ez., Sliedrecht, » 4200
T. Hell, Zwolle, » 4000
B. v. d. Linde, Avereest, » 4000
Raming » 4070
2o. het uitdiepen van een gedeelte der spoorweghaven te Fijenoord; ingek. 2 bilj., als:
A. Prins Thz., Sliedrecht, f 14,860
A. Volker Lz., idem » 11,000
Raming » 10,100

Haarlem, 28 Mei: het bouwen van eene schutsluis met eenige daarbijbehoorende werken, deel uitmakende van de uitbreiding der haven en sluiswerken te IJmuiden, bestek no. 100, dienst '91—'93; ingek. 6 bilj., als:
H. F. Wiegerink, Groenloo, f 1,987,000
G. A. v. Hattem, Sliedrecht, » 1,828,000
J. Smit, Maassluis, » 1,777,000
A. Volker Lz., Sliedrecht en P. A. Bos, Gorichem, » 1,766,000
J. C. v. Hattem, Sliedrecht, » 1,638,000
R. v. Boven, Amsterdam, » 1,634,964
Raming » 1,670,000

Vlissingen, 28 Mei: het leveren van kazernemeubelen te Vlissingen en te Middelburg, onder beheer der genie; ingekomen 2 bilj., als:
C. Maters, Vlissingen, f 2489
J. Moerbeek, Bergen-op-Zoom, » 2449
Raming » 2500

Loenen, 28 Mei: het bouwen van een kerkgebouw nabij de Loenerveensche sluis; ingek. 6 bilj., als:
J. Adriaanse, Baambrug, f 5789
N. E. Gerwig, Breukelen, » 5100
G. Rijksen, Utrecht, » 4950
A. Kroek, Loenen, » 4800
L. Gosman, Oudshoorn, » 4780
H. E. Bakker, Vreeland, » 4697

Nijmegen, 29 Mei: het afbreken van een perc. gelegen aan den hoek der Bloemerstraat en Doddendaal, en het gedeeltelijk uitbreken van een perc. gelegen op den Doddendaal, en het daarterplaatse wederopbouwen van eene bakkerij met woonhuis en afzonderlijke bovenwoning, onder beheer van den arch. J. Knoops; ingekomen 10 bilj., als:
W. v. d. Wagt, te Nijmegen, f 7655
Wed. H. Leenders, » idem » 6925
J. v. Ginkel, » idem » 6900
Th. Delgijer, » idem » 6903
J. v. d. Peppel en J. M. Roes, » idem » 6670
A. Th. Opsomer, » idem » 6147
F. Brakens, » idem » 5800
W. Kropman en J. A. v. 't Hullenaar, » idem » 5750
H. J. Delgijer, » idem » 5698
H. Seegers, » idem » 5535

Arnhem, 29 Mei: het verrichten van buitengewone herstellingen aan de steenglooiingen behoorende bij het rijksveer te Kuilenburg; ingek. 5 bilj., als:
J. Verschoor, te Ammerstol, f 719
C. Werkhoven, » Koten, » 690
O. A. Mol, » Kuilenburg, » 687
A. L. de Kieviet, » idem » 672
T. Swets Tz., » Ameide, » 630
Raming » 690

Avenhorn, 29 Mei: het doen van herstellingen aan de dijken en kaden van den polder

Nijzen. Deze besteding is niet doorgegaan en voor onbepaalden tijd uitgesteld.

Middelburg, 29 Mei: het verrichten van eenige bestratingen op den rijks-grooten weg der 1e klasse no. 3, op Zuid-Beveland; ingekomen 4 bilj., als:

J. de Jonge, Biezelinge,	*f* 2885
A. Feudraine, Goes,	» 2362
C. de Wilde Az., Kattendijke,	» 2345
Raming	» 2190

Stavenisse, 29 Mei: het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot en met 30 April '92, van de aarde-, kram-, rijs- en steenglooiingwerken aan de waterkeering van het cal. waterschap Stavenisse; minste inschr. P. Moerland, te Stavenisse, voor *f* 6798.

Graft, 29 Mei: het vergrooten van de school te Graft; ingek. 4 bilj. als:

R. K. Koppen, te Westgraftdijk,	*f* 4848.—
J. Gerbehij, te Eijs,	» 4093.47
J. Messchaert, te Westgraftdijk,	» 4866.20
C. Verweel, te Oterleek,	» 4653.90

Behoudens nadere goedkeuring van Z.Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken gegund.

VERVOLG DER AANKONDIGINGEN.

Woensdag, 10 Juni.

Helder, te 10 uren, voor den eerstaanw. ingenieur der genie, op het bureel in het rijkshuis:

1° het leveren en plaatsen van ijzeren waterreservoirs in verdedigingswerken in de stelling van Helder. Ram. *f* 5300.

2° het verbeteren van bomvrije gebouwen in de stelling van Helder. Ram. *f* 3000. Bilj. inz. uiterl. 9 Juni, vóór 3 uren.

't Waar (Fr.), te 4 uren, door het last. van het waterschap »de Geeresweg":

1o. het maken van gebouwen e. a. voor een stoomgemaal;

2o. het maken van 43 steenen duikers;

3o. het maken van nieuwe en verbeteren van bestaande toevoerkanalen, tot eene gezamenlijke lengte van 15,846 M. Aanw. 10 Juni, te 10 uren.

Akkerwoude, door den burg. van Dantumadeel: de levering van 250 stere zuiver gewasschen riviergrint.

Vrijdag, 12 Juni.

Nichtevecht, te 11½ uren, door Jhr. J. E. Huydecooper van Nigtevecht, in het logement van Bernsen: het bouwen eener bouwmanswoning met bijkomende werken op de hofstede Roozendaal. Aanw. 8 Juni, te 10½ uren.

VARIA.

De Eiffeltoren in het niet verzonken. Het comité van de »Wereld-jaarmarkt" zooals de Amerikanen hun aanstaande tentoonstelling noemen, heeft onlangs kennis gemaakt met een man, die het plan heeft opgevat het Colyseum te koopen en het aan stukken van Rome naar Amerika te vervoeren, als ware het een eenvoudig Zwitsersch huisje.

De onkosten van deze kleine onderneming bedragen 200 millioen francs„ gewaarborgd door een syndicaat van 200 millioen dollars, d.w.z. 5 maal deze som.

Deze nieuwe Barnum rekent erop — en hij meent het ernstig — de toestemming der Italiaansche regeering te krijgen door de begeerte in eenmaal het tekort in haar budget aan te vullen.

De heeren Gottfried en Heinrich Meijer hebben dezer dagen patent aangevraagd voor een klein zelfwerkend toestel, dat aan den wand van een spoorwegcoupé kan aangebracht worden en waardoor telkens bij het vertrek van den trein van een station, de naam van het eerst daaropvolgend station zoolang zichtbaar blijft totdat de trein aan dat station aangekomen is, waarna bij het weder vertrekken van den trein de naam van het weder daaropvolgend station zichtbaar wordt.

Noch snelheid van den trein, het lang of kort stilhouden voor een station, rangeeren of oponthoud oefenen eenigen schadelijken invloed op het juist aangeven der stationsnamen uit. (*Stoompost.*)

— Aflevering 5 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat: De grotten van Noord-Amerika (met fig.). — Het barnsteen (met fig.). — Uit den strijd voor het bestaan (met fig.). — Hoe een spin een glazenmaker knevelde. — De hageltheorie van Plumandon (met fig.). — Mechanische constructie van een regelmatigen vijfhoek (met fig.). — De temperatuur op hooge bergen. — Over een methode tot het verkrijgen van nauwkeurige afdrukken van planten. — Sterrenkundige opgaven. — Korte mededeeling. — Coerespondentie. — Antwoorden. — Vragenbus.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is benoemd tot bouwkundig ambtenaar 2e kl. bij de Staatsspw., ter Sumatra's Westkust, de ops. 1e kl. T. K. A. van Bijlevelt.

— Tot buitengewoon opzichter bij de gemeentewerken te Leeuwarden is benoemd de heer J. H. Vos te Luinjeberd bij Heereveen.

— Bij Koninklijk besluit is de heer E. J. van Dijk, laatstelijk architect der 2de klasse bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië, thans met verlof hiertelande, op zijn verzoek, met ingang van 1 Juni 1891, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Friesland. Jaarwedde *f* 1500 met vijf driejaarlijksche verhoogingen à *f* 300. Adres vóór 15 Juni a. s. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in n°.* 20).

— Opziener der domeinen, in het rentambt Zwaluwen. Jaarwedde *f* 840. Adr., gericht aan den Min. van Fin., vóór 20 Juni inzenden aan den rentmeester van genoemd rentambt Van Beusekom te Breda, bij wien inlichtingen te bekomen zijn.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 23. ZATERDAG 6 JUNI 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.V.U.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling

ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.

AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewoon lid is aangenomen de heer Th. L. D. Smeele te Amsterdam.

2e. De jaarlijksche excursie is bepaald op Zondag den 25sten Augustus a. s., naar Kampen. Heeren leden, die aan deze excursie wenschen deel te nemen, wordt beleefd verzocht zich bij den 1e-Secretaris, American Hotel te Amsterdam, aan te melden. Nadere bijzonderheden, de excursie betreffende, zullen bijtijds door het Bestuur in dit blad gepubliceerd worden. De tocht zal geschieden per boot over de Zuiderzee.

3e. Aan heeren leden der Schetsclub wordt medegedeeld dat de laatste bijeenkomst der club deze maand zal plaats hebben op Maandagavond 8 Juni a. s, des avonds om halfacht, en dat daarna de bijeenkomsten gedurende de zomermaanden tot nader aankondiging niet zullen worden gehouden.

4e. Aan de inteekenaars op *De Architect* wordt bekend gemaakt, dat in den loop dezer week de afleveringen 1 en 2 van den tweeden jaargang zullen worden verzonden.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

„ARCHITECTURA ET AMICITIA."

954e Vergadering van 3 Juni 1891.

De Voorzitter opende de vergadering, waarna de notulen der vorige bijeenkomst werden voorgelezen en goedgekeurd. Onder de ingekomen stukken bevond zich o. a. de correspondentie over de jaarlijksche excursie met de Vereenigingen „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam en „Architectura" te 's-Gravenhage, waaruit bleek dat eene aansluiting voorloopig niet had mogen gelukken, daar „B. en V." reeds zelf eene excursie georganiseerd had op 27 Mei j.l. en de tijd tot voorbereiding voor het Genootschap te kort was om hiervan deel te kunnen nemen. Daar Architectura, naar uit de correspondentie bleek, zich wellicht bij B. en V. zou aansluiten, werden de voorloopige besprekingen over de excursie door het Bestuur op eigen hand gehouden en werden de plannen dan ook aan de Vergadering voorgelegd. Uit een op den dag der vergadering ontvangen schrijven van Architectura bleek, dat ook deze Vereeniging zich door omstandigheden niet bij de excursie van „B. en V" had kunnen aansluiten, zoodat eene aansluiting met het Genootschap weer als wenschelijk werd voorgesteld. Tevens werd de aandacht gevestigd op een schrijven dezer Vereeniging, inhoudende voorloopige plannen voor de ontvangst van den heer Charles Garnier hiertelande en het verzoek om aan de ontvangst deel te nemen, ten einde deze zoo luisterrijk mogelijk te doen zijn. Het schrijven eindigde met eene opwekking tot deelneming aan de door „Architectura" uitgeschreven prijsvraag voor een schouwburg, waarvan de in te komen ontwerpen zullen beoordeeld worden door de heeren Charles Garnier, Dr. P. J. H. Cuypers en A. Salm GBzn. Dit schrijven werd in handen van het Bestuur gesteld.

Aan de orde was nu de bespreking van de excursie. Het Bestuur deelde mede dat als voorloopige plaatsen waren gekozen Utrecht (met een stoomboottocht tot Nieuwersluis) en Kampen (met een stoomboottocht over de Zuiderzee. Verder dat als voorloopige datum was vastgesteld 23 Aug., daar het dan volle maan zal zijn, hetgeen de terugtocht te water zeer zal veraangenamen. Nadat over de keuze der plaatsen was gestemd, bleek dat Kampen de algemeene sympathie wegdroeg, terwijl de Vergadering zich met den datum vereenigde en besloten werd de verdere voorloopige maatregelen aan het Bestuur over te laten, dat nadere bijzonderheden ter gelegener tijd in het weekblad zal vermelden.

Tevens besloot de vergadering alsnog een schrijven aan de Vereenigingen „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam en „Architectura" te 's-Gravenhage te zenden om de leden uit te noodigen aan deze, door het Genootschap te houden excursie deel te nemen.

De Penningmeester deed daarop verslag over de financieele uitkomsten der feesten, ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het Genootschap gehouden. Er bleek uit dat de ontvangsten der gehouden tentoonstelling zoo groot waren geweest dat ze de zeer aanzienlijke onkosten tot op weinige guldens na konden dekken. De feestavonden hadden echter natuurlijkerwijze een nadeelig saldo opgeleverd, dat echter gedeelte-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen & et A.

lijk werd gedekt door eene toelage uit de Genootschapskas en gedeeltelijk door de welwillende hulp van den Eere-voorzitter, den heer J. H. Leliman, en anderen, die dadelijk bereid waren de ontbrekende gelden voor te schieten en daardoor het betrekkelijk geringe tekort te dekken.

De Voorzitter bracht daarna namens de vergadering nogmaals dank aan de leden der Feestcommissie voor de moeiten en zorgen, die zij zich hadden getroost, en aan alle leden van het Genootschap, die hadden medegewerkt aan het welslagen van het 7e Genootschapslustrum, dat daardoor op zoo waardige wijze gevierd was. Daarna verklaarde de Voorzitter de Feestcommissie voor ontbonden.

Alsnu was de verkiezing van een redacteur, in plaats van den heer H. G. Jansen, aan de orde. Het Bestuur had als candidaten gesteld de heeren W. C. Bauer en Paul J. de Jongh. Bij de opneming der stemmen bleek dat de heer W. C. Bauer als zoodanig was gekozen, terwijl genoemde heer zich bereid verklaarde de benoeming te aanvaarden.

Nadat de Voorzitter den heer Bauer met zijne benoeming geluk had gewenscht en met een warm woord van hulde den heer H. G. Jansen had herdacht voor de uitnemende wijze, waarop hij gedurende verscheidene jaren zijn taak als redacteur heeft opgevat, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.) FRANSCHE ARCHITECTEN.

In *La Construction Moderne* vinden we eene voortzetting van de *Portraits d'architectes*, die vroeger in de *Figaro* verschenen en ook belangrijkheidshalve in ons blad eene plaats vonden; ditmaal is aan de beurt en brengen we onze lezers in kennis met:

PAUL SÉDILLE, ARCHITECT VAN DEN „PRINTEMPS".

Tot dusverre heb ik alleen schetsen gegeven van rijksbouwmeesters, waaruit men onwillekeurig zou kunnen afleiden dat het talent slechts op de Gouvernementsbureau's is te vinden. Ik ben eenigszins onder den invloed geweest van de heerschende dwaling, die het meest in 't oog loopende ook het belangrijkste noemt, maar dat is dan ook het eenige.

In de laatste twintig jaren vooral zijn de werken der particuliere architecten veel belangrijker en getuigen van veel meer leven, zijn meer geavanceerd, vrij, rationeeler zelfs dan de officieele kunst, die, behoudens enkele zeldzame uitzonderingen, conventioneel blijft met eene aandoenlijke volharding en pretentie, die het belachlijke en onbeduidende sterk aan den dag doen komen.

De nieuwe wijken, na den oorlog van '70 gesticht, hebben aan het tegenwoordige geslacht gelegenheid gegeven om zijn vernuft, verbeelding en scheppingskrachten een groote vlucht te doen nemen. Nabij het park *Monceau* en de *Etoile* heeft die kracht zich op eene geweldige wijze ontwikkeld, misschien niet altijd even origineel, soms vermakelijk weelderig, getuigende van onzen smaak voor snuisterijen, ons streven naar het nieuwe of zeldzame, waardoor we producten zien geboren worden, die verzachtende omstandigheden pleiten voor de helaas te goed bewezen vergrijpen van onze bouwende achterneven.

Eigenlijk moet men toch nog sympathie gevoelen, bewondering zelfs, voor deze onbekende artisten, die, in het nauw gebracht door de halstarrigheid, eigenwaan en overdreven zuinigheid van den bouwpatroon, aan banden gelegd door een bekrompen en soms grillig gevormd bouwterrein, getergd door den behanger van mevrouw en den deskundigen vriend van mijnheer, dat zij nochtans middelen hebben kunnen vinden om werken voort te brengen zooals wij die nu nog zien. En dat zonder eenige hoop of belooning of waardeering, zonder ijdelheid of zucht naar roem en hun schamel honorarium bestedend om verder te studeeren, alleen uit liefde voor de kunst.

Onder de vele mannen van beteekenis, die ons Parijs hebben versierd, kan ik gelukkig Paul Sédille rekenen. Door zijn portret in mijne collectie op te nemen, zal mij toch niet verweten kunnen worden, dat ik reclame voor hem wil maken, want de architect van den *Printemps* heeft, met vele anderen, het voorrecht een man te zijn, die „alom bekend" is. Het is een man, die gebroken heeft met de voorvaderlijke gewoonten, waardoor den architect werd voorgeschreven niet na gezetten tijd uit te gaan, geabonneerd te zijn op *Le Temps* en *La Revue des deux-mondes*, niet anders te lezen dan *Le Manuel des lois du bâtiment*, éénmaal per jaar, des middags, *La dame-blanche* en *Le Chalet* te hooren, zijn zonen te verbieden den naam van het *théatre-libre* op de lippen te nemen, en in de *kiosk-etalages* naar *Le courrier français* te kijken.

Sédille draagt gekleurde dassen, kleedt zich naar de heerschende mode, bezoekt de premières, tentoonstellingen, concerten, salons, verkeert in geleerde gezelschappen, en de recepties, die hij geeft in zijn hotel op den Boulevard Malesherbes, zijn even schitterend als artistiek, in 't kort, hij vertegenwoordigt het wereldsche element.

Zijne drukke bezigheden beletten hem, om te Bayreuth Wagnermuziek te gaan hooren, maar hij doet eene bedevaart naar het Odéon om *Béatrice et Bénédict* te genieten, verdraagt heldhaftig de flauwiteiten van Brunetière, maar zoekt dan verstrooiing in de couranten, waarvan Figaro zijn trouwe lijftrawant is; hij is op een niet al te goeden voet met de werken van Tolstoi, Rosny, Huysmans, Hennique, maar kent de voornaamste pennevruchten van De Goncourt, Daudet, Bourget, Zola, Maupassant, Ohnet, Halevy en een van zijn intiemen is Sully-Prudhomme.

Van zijn eerste optreden af heeft Sédille getoond, heldere en zeer persoonlijke kunstopvattingen te hebben, die zijn werken een bijzonder karakter verleenen en waarvan men het strenge, het energieke, niet als de uiting zou verwachten van den zoo zachtzinnigen man, die met zijn weeke stem, zijn innemende manieren, zijn kalme houding meer aan een charmeur doet denken.

Na Garnier, die onze dikwijls sombere atmospheer wilde opvroolijken door eene mengeling van marmer, mozaïek, brons en goud aan den steen toe te voegen, liet Sédille door zijn meesterschap de polychromie hare intrede doen in de bouwkunst. De villa Dietz-Monnin te Auteuil en de entree van de Beaux-arts op de tentoonstelling in '78 formuleerden de eerste beginselen van een nieuwe decoratieve kunst. Men weet welke hooge vlucht deze theoriecën hebben genomen, na in 't eerst als toekomstige slachtoffers van de brandspuit belachlijk gemaakt te zijn geweest; ze zijn reeds tot volle ontwikkeling gekomen op het Champ de Mars in '89, waar onze kunstenaar met zoo buitengewoon veel tact de interieurs van de tentoonstellingsgebouwen heeft ingericht.

In de magazijnen van den *Printemps*, die men zou wanen gekopiëerd te zijn naar de beschrijving in *Bonheur des dames* van Zola, heeft hij op bijzonder oordeelkundige wijze en met zeldzame juistheid het karakter weten te leggen van een hedendaagschen bazar, en met zijn sterk sprekende lijnen, brutale kleuren en schitterende decors, het beoogde doel volkomen bereikt. Hoe jammer daarom, dat de auteur niet consequent heeft durven zijn en de vermetele constructies achter eene pseudo-klassieke en onnoodig strenge façade heeft weggestopt.

Toch heeft Sédille getoond vrij van schoolsche kluisters te zijn, want het *Théatre du Palais royal*, dat hij zeer smaakvol heeft gerestaureerd, heeft den Lodewijk XV-stijl hierdoor weder in eere hersteld, en zijne bewondering voor zijn vriend Chapu heeft hem niet weerhouden om aan het revolutionaire talent van Dalou de beide vrouwefiguren toe te vertrouwen, die het tooneel versieren.

Zeer zeker bezit hij eene scheppende kracht en hij begrijpt, dat eene strenge opvatting van alle kunsten hoog noodig is in dezen *fin-de-siècle*-tijd, maar zijne meegaandheid weerhoudt hem wellicht om zijn overtuiging tot het uiterste door te zetten en hij laat zich tot allerlei concessies overhalen, uit goedheid, zooals men een aalmoes aan een bedelaar geeft.

Hij heeft niet bepaald vrees voor den strijd, hiervan ben ik zeker, maar hij doet veel om strijd of vijandschap te vermijden, wat ook eenigszins te verklaren is. Denk eens aan, hij bezit een vrij groot fortuin en een uitgebreiden werkkring, is uitmuntend musicus en hanteert met evenveel talent het penseel, als de pen, hij is officier van het Legioen van Eer en zijn positie bij de wereld-tentoonstelling heeft hem voor goed op het toppunt van zijn succes geplaatst. Hij heeft een prettig gezin en heeft het zelfs zoover weten te brengen, dat hij grootvader is op een leeftijd, waarop men gewoonlijk nog bakers en minnemoers over den vloer heeft. Nooit heeft hij tegenspoed gehad, nimmer verdriet.

PIERRE DRURE.

(A. et A.) DE HAAGSCHE KUNSTKRING.

Eenige Haagsche kunstschilders hebben het noodig gevonden, naast het Genootschap „Pulchri Studio", een nieuwe club op te richten, en daardoor te trachten het vereenigingsleven en gezellig verkeer tusschen de vele artisten op verschillend gebied meer te bevorderen. Eenige geschikte lokalen op een gezelligen stand, in de gebouwen van de Passage op het Buitenhof, geven meer gelegenheid tot samenzijn dan het stille en deftige gebouw van Pulchri en zijn wellicht beter geschikt tot het houden van kleine exposities.

Het doel der Vereeniging wordt nader geformuleerd als volgt: Aansluiting te bevorderen tusschen schilders en de beoefenaren van fraaie letteren, toonkunst en kunstnijverheid.

Elk dezer afdeelingen vormt zichzelve en kiest haar Bestuur, waaruit de Commissaris als afgevaardigde der Afdeeling zitting heeft in het hoofdbestuur. Dit laatste is gekozen uit de leden-aandeelhouders en draagt zorg voor het algemeen beheer der Vereeniging als geheel.

Reeds heeft de Afdeeling *Beeldende Kunsten* haar voorloopig Bestuur gekozen. Het lidmaatschap daarvan geeft recht tot bijwoning van alle uitvoeringen, het bezoeken van de exposities en van de sociëteit.

De overige afdeelingen zullen zich op dezelfde wijze en in gelijken geest vormen als deze eerste. De afdeelingen blijven onafhankelijk van elkander en van het Hoofdbestuur, welk laatste slechts de orde van tentoonstellingen, lezingen en muziekuitvoeringen regelt.

De werkende leden der afdeelingen zijn tevens lid der sociëteit, in welker bediening voorzien zal worden door het „Café Riche".

Onmiddellijk na de definitieve bestuursbenoeming zal een tentoonstelling georganiseerd worden vanwege de afdeeling *Beeldende Kunsten*.

Het voorloopig Hoofdbestuur van den „Haagsche Kunstkring" bestaat uit de heeren: Th. de Bock, *Voorzitter*; D. J. R. Jordens, *Secretaris*; A. H. G. Hazelhoff Roelfzema, *Penningmeester*; Theod. M. Tromp en Adolf Lange; en van de afdeeling *Beeldende Kunsten* uit de heeren: Th. de Bock, *Voorzitter*; Adolf Lange, *Secretaris*; P. de Josselin de Jong, W. de Zwart en J. Akkeringa, terwijl de heer W. C. Tengeler als *administrateur* optreedt.

(A. et A.) INGEZONDEN.

Aan de Redactie van „De Opmerker."

Geachte Redactie,

Bij de lezing van het stukje, door den heer W. Kromhout Cz. tot mij gericht in uw nommer van 23 dezer, kwam 't mij aanvankelijk vreemd voor, dat hij mij niet antwoordde in het door hemzelf gekozen weekblad *De Amsterdammer*, doch spoedig vond ik die verandering van terrein zeer begrijpelijk en verklaarbaar. Hij zocht, na weigering elders, bij u, geachte Redactie, een goed heenkomen en slaagde daarin naar wensch.

Ging ik 's heeren Kromhout's ontboezemingen met hoofdschuddend stilzwijgen voorbij, ik zou noch aan de regelen der polemiek, noch aan de eischen der beleefdheid te kort doen.

't Zou mij echter hinderen een kunstbroeder als de heer W. Kromhout Cz. — wien ik, en meerderen met mij, thans wel-is-waar ook met de stoutste verbeeldingskracht niet volgen kunnen, doch wiens genialiteit eenmaal wellicht, in hooger licht geplaatst, ons eerbied zal afdwingen, — onverdiend te hebben genegeerd.

Ik reageer dus nog eenmaal, maar dan ook onherroepelijk voor 't laatst, ten einde:

1° den heer W. Kromhout Cz. in gemoede aan te raden, voortaan niet meer zoo bout en quasi-geleerd te redetwisten over leerstukken, als de combinatie der eischen van kunst en practijk, — vooral niet in 't publiek, ten aanhoore dus ook van menschen, die beter weten;

2° hem in bedenking te geven liever geen zaken in 't debat te mengen, die met het onderwerp niets te maken hebben en hem niet raken. 't Onderzoek naar 't vaderschap is niet alleen door de wet, maar ook, zij 't dan in figuurlijken zin, door de meest alledaagsche vormen van wellevendheid verboden. Wist de heer W. Kromhout Cz. dit niet?

En hiermede, wat de polemiek met Z.Ed. betreft, *basta!*

U, geachte Redactie, voor de plaatsing dankend, noem ik mij

Amsterdam, den 28 Mei '91.

Uw trouwe lezer,
A. C. BOERMA.

(A. et A.) Wij willen hieraan toevoegen dat de opinie van den heer Kromhout, over de plaat in quaestie, in onze kringen vrij algemeen gedeeld werd.

Zijn eerste optreden had alleen ten doel onze kunst tegenover het publiek hoog te houden. Daartegen zal de heer Boerma toch wel geen bezwaar hebben?

Wij zouden het daarom betreuren, indien een meeningsverschil over bijzaken ontaardde in bitterheden.

Wat het onderzoek naar het vaderschap betreft, merken wij op dat dezelfde wet, die ons artistiek eigendom onbeschermd laat, zich ook wel niet zal inlaten met eventueele ontdekkingstochten op dat gebied. In ieder geval kunnen wij niet beloven ons hierin steeds naar des heeren Boerma's opvatting te zullen gedragen. Wij vinden zulke zaken, o. a. in dit geval, dikwijls zeer interessant. Aangezien echter de heer B. zich tot dusver over zijn natuurlijke geesteskinderen niet behoeft te schamen, twijfelen wij niet, of hij zal aan zijn stiefkinderen, zoo hij ze hebben of krijgen mocht, niet minder zorg besteden.

De Redactie.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(*Vervolg en slot van bladz.* 182.)

In de vergadering van Donderdag 28 Mei werd het rapport ter sprake gebracht van de commissie, door het Bestuur der Maatschappij benoemd tot beantwoording van de vraag: op welke wijze moet de verzekering voor werklieden gesloten worden. Deze commissie, bestaande uit de heeren F. H. van Malsen, J. C. Spakler Jr. en J. D. P. Haalmeijer, had het volgende rapport opgesteld:

„Bij de besprekingen, welke door de ondergeteekenden werden gehouden, werd in de eerste plaats de vraag gesteld: mag de aannemer vrijgelaten worden de risico van schadevergoeding ingeval van ongeluk voor eigen rekening te nemen, m. a. w. is het voorschrijven van een soliede maatschappij naar genoegen der directie een vereischte?

„Hoewel de ondergeteekenden aanvankelijk geneigd waren de aannemers van groote werken of aannemers, die eene caution ter wille der verzekering wilden stellen, vrij te laten de risico zelf te dragen, oordeelden zij ten slotte, dat het verzekeren bij een maatschappij ten genoegen der directie meer aanbeveling verdiende.

„De redenen hiertoe waren de volgende:

„1°. Het belang van den werkman achten zij beter verzekerd bij een soliede maatschappij.

„2°. Wanneer men den aannemer vrij laat de risico zelf te dragen, zal hierdoor een factor in het leven geroepen worden, die door de scherpe concurrentie, welke in het aannemersvak bestaat, de prijzen nog meer zal drukken.

„Alhoewel dus de ondergeteekenden den aannemer geen vrijheid willen laten, om ieder voor zichzelf zijn eigen risico te dragen, juichen zij het denkbeeld van een soliede onderlinge verzekering-maatschappij van aannemers tegen invaliditeit en ongelukken ten zeerste toe.

„In de eerste plaats omdat de verzekering van werklieden op bouwwerken nog te kort bestaan heeft, om nu reeds met juistheid de premie te stellen, te meer daar statistieken over dit onderwerp ten eenenmale ontbreken. Men heeft dus bij elke maatschappij, die op soliditeit aanspraak kan maken, de kans eene te hooge premie te bepalen. Bij eene onderlinge verzekering vermijdt men dit.

„Bovendien is er nog een andere reden waarom de ondergeteekenden een onderlinge verzekering-maatschappij van aannemers aanbevelen. Een dergelijke vereeniging kan namelijk oorzaak zijn, dat de aannemers maatregelen zullen nemen de ongelukken op bouwwerken tot een minimum te beperken en dus zeer goed zullen uitzien naar de soliditeit van de hulpmiddelen, welk bij het bouwen gebruikt worden.

„Dat in een dergelijke onderlinge verzekering-maatschappij tegen ongelukken, een raad van commissarissen, bestaande uit ingenieurs, architecten en financieele specialiteiten aan het bestuur zou moeten worden toegevoegd, is een opmerking, die de ondergeteekenden niet achterwege willen laten. Na tal van jaren zal men dan kunnen vaststellen hoeveel de juiste premie op bouwwerken moet bedragen en niet zooals op heden in het duister werken.

„In de hoop door dit rapport aan uwe opdracht voldaan te hebben," enz.

De heer Tenckinck bracht hulde aan de rapporteurs en vereenigde zich met het voorstel, al wordt hem persoonlijk daardoor nadeel toegebracht; een onderlinge verzekering met 1° kortheid in voorschriften, 2° helderheid in uitvoering en 3° goedkoope premie is de aangewezen weg om ongelukken te voorkomen. Spreker trok echter ook partij voor de maatschappijen hiertelande en wees op de verlaging, die de premiën hebben ondergaan.

De Voorzitter betuigde den samenstellers van het rapport dank voor hunnen arbeid, waarna de heer Fol het voorstel deed om ook een werkman op te nemen in den voorgestelden raad van commissarissen. De heer Van Malsen antwoordde dat dit ook in de bedoeling der commissie lag.

Naar aanleiding van een ingekomen schrijven van den heer De Haan, strekkende tot het benoemen van eene commissie voor het vormen van een weduwen- en wezenfonds en het bespreken van de ontwerpen daarvoor in de Septembervergadering, deelde de Voorzitter mede dat het Bestuur de meening is toegedaan dat een preadvies moet voorafgaan. De heer De Haan zeide tot toelichting dat reeds in 1876 over zulk een fonds voor bouwkundigen gesproken is, dat het niet meer dan billijk is dat ook aan hunne belangen gedacht wordt en dat door het instellen van zulk een fonds het 50-jarig bestaan der Maatschappij op waardige wijze zou gevierd worden.

Door den Voorzitter werd het preadvies toegezegd en eene pauze ingesteld om na afloop daarvan in de eerste plaats de viering van het 50-jarig bestaan der Maatschappij te bespreken. Te dien aanzien strekte in de eerste plaats de mededeeling, dat het Bestuur in een der laatst gehouden vergaderingen het denkbeeld geopperd had om de stichting feestelijk te herdenken en vooraf de meening van de leden te vernemen. In de April-vergadering was deze zaak ter sprake gebracht en vooropgesteld dat de kosten zooveel mogelijk moesten blijven buiten de maatschappelijke kas; de afdeelingen werden uitgenoodigd plannen te ontwerpen en hebben aan het verzoek voldaan, naar aanleiding waarvan het Bestuur thans het voorstel doet om het feest te vieren naar het volgende programma: 1° het houden van een congres; 2° de uitgave van een gedenkschrift; 3° het uitschrijven van een prijsvraag, waarvoor worden beschikbaar gesteld als eerste prijs een gouden medaille of de waarde daarvan in geld en als tweede prijs een zilveren medaille; 4° het houden van een gemeenschappelijken maaltijd en 5° van een feestavond, na afloop daarvan. Wel was ook het denkbeeld van een tentoonstelling ter sprake gebracht, maar deze valt met de gewone jaarlijksche expositie samen en zou derhalve wat uitgebreid kunnen worden. Bovendien was het voorstel gedaan om diverse werken der leden en daaronder al de ontwerpen, in den loop van 50 jaren door de Maatschappij bekroond, uit te geven, maar het Bestuur aarzelde het voorstel daartoe te doen, voor en aleer de daaraan verbonden kosten waren berekend.

De heer Du Rieu vestigde de aandacht op de door de afdeeling 's-Gravenhage voorgestelde tentoonstelling van oude gildeproeven.

De heer Noordendorp gaf te kennen dat in den brief, door het Bestuur aan de afdeelingen gericht, was medegedeeld dat het uitschrijven van een prijsvraag minder gewenscht werd. Nu het Bestuur daarop is terug gekomen, wilde hij eene schrede verder gaan en in overweging geven om het leveren van een uitgewerkt plan voor ambachts-dag- en avondschool daarvoor aan te wijzen.

De heer De Haan wilde den feestavond van het programma schrappen en de heer Evekink was van meening dat het bijeenbrengen van gelden grootendeels afhankelijk is van de sympathie der leden, die althans te Arnhem niet groot is.

De Voorzitter antwoordde dat er geene pressie wordt uitgeoefend en de heer Klinkhamer verzekerde den heer De Haan, dat het Bestuur geenszins het voornemen had op den feestavond een of ander stukje op te voeren, maar alleen gelegenheid wilde geven aan de leden, die zulks verlangden, om van hunne gaven te doen blijken.

Omtrent den aard van het congres werd, op eene vraag van den heer Ed. Cuypers, door den Voorzitter medegedeeld, dat het in de bedoeling ligt zich tot een nationaal congres te bepalen.

De heer Jager gaf in overweging het denkbeeld van de afdeeling Leeuwarden te volgen en het uitgeven van een geschiedenis van de Nederlandsche bouwkunst in het programma op te nemen, waarop de heer De Kruijff antwoordde, dat de uitvoering van dit plan door het Bestuur besproken is en tot de conclusie geleid had, dat het met het oog op de financien niet uitvoerbaar is. De heer Jager was van meening, dat er bezwaren zijn, maar dat het aanbieden eener som van *f* 2000, als deze door de afdeelingen werd bijeengebracht, een of anderen uitgever wel zou aanmoedigen om de zaak ter hand te nemen. De bemerking van den heer De Kruijff dat de som van *f* 2000 onbeduidend is voor de voorgestelde uitgave, werd door den heer Jager weersproken en de heer Fol gaf in overweging het leveren van eene geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst als onderwerp voor de prijsvraag te kiezen.

Dit voorstel was in strijd met het gevoelen van den heer Jager, die de geschiedenis wenscht samen te stellen uit al ,wat te dier zake reeds voorhanden was; spreker noemde daarbij de lezingen, door Professor Blok in Groningen gehouden, het door den heer De Kruyff in *Eigen Haard* geplaatste overzicht over Renaissanee, de belangrijke bijdragen van de heeren Peters en Weissman en ook de opstellen, in Duitsche en Vlaamsche werken over onze bouwkunst opgenomen.

De Voorzitter repliceerde dat het aanbieden van *f* 2000 aan den uitgever weinig gewicht in de schaal zou leggen, daar een werk als het bedoelde veel geld moet kosten door de daartoe behoorende platen; ook de heer De Kruyff deelde dit gevoelen en gaf de voorkeur aan de bestelling van een zeker aantal exemplaren boven het beschikbaar stellen van eene zekere som. De heer Van Malsen gaf als zijne meening te kennen dat hij niet kan medewerken om een uitgever op de voorgestelde wijze te helpen; het geheel moet wetenschappelijk bewerkt worden door tal van bevoegde personen en dit doel wordt niet bereikt door het beschikbaarstellen van eenig geld. Ook de heer Mulock Houwer acht het onderwerp ongeschikt voor eene prijsvraag; het boek moet in de studeerkamer geschreven worden en de vrucht zijn van jaren arbeid.

Omtrent de strekking van het gedenkschrift deelde de Voorzitter mede, dat het in de bedoeling ligt een historisch overzicht van den werkkring der Maatschappij te geven en dat het denkbeeld van den heer Du Rieu, om oude gildeproeven tentoon te stellen, hem toelacht, mits dat er mogelijkheid bestaat ze te bekomen, waarop de heer Du Rieu antwoordt dat dit plan te 's-Gravenhage door den heer J. J. van Nieukerken geopperd werd en dat deze van meening was dat interessante zaken met eenige moeite zouden te verkrijgen zijn.

Na eenige discussie werd het voorloopige programma voor de feestviering aangenomen met beding, dat in de September-vergadering nadere mededeelingen verstrekt zullen worden.

De Voorzitter bracht het Bestuurslid, den heer Schill, openlijk dank voor de door hem bekostigde beschildering van het trappenhuis in het maatschappelijk gebouw, waarna de heer Klinkhamer den Voorzitter een dergelijk woord van dank bracht voor het herscheppen van de bibliotheek in een gezellig lokaal, waarna de vergadering, onder dankzegging aan de leden voor hunne gewaardeerde belangstelling, gesloten werd.

De heer Mondt betuigde den Voorzitter dank voor de leiding der vergadering en hoopte den heer Muysken nog lang op den presidents-zetel te mogen zien.

——

Het onweder, dat spoedig na het sluiten der vergadering losbarstte, was oorzaak dat de leden zich verspreidden en althans in den aanvang niet dan een klein getal leden in het St.-Elizabethgesticht aan de Mauritskade bijeen kwamen. Het getal vermeerderde langzamerhand en ten slotte was een veertigtal bijeen; de bouwmeester A. C. Bleys leidde de leden met voorkomendheid rond en gaf tot in de kleinste bijzonderheden verslag van den aard en de onderdeelen dezer philantropische inrichting, die voor ongeneeslijke zieken is gebouwd.

Achtereenvolgens werd een blik geworpen in de woonvertrekken, waarvan die der eerste en tweede klasse door smaakvolle inrichting uitmunten, de gezelschapszalen, de wasch- en mangelinrichting, de keuken met provisiekamer, de sierlijke kapel enz., en werd ook de aanleg der verwarmingstoestellen in oogenschouw genomen. Het geheel maakt een aangenamen indruk en draagt de kenmerken van degelijkheid en smaak; doordien slechts eene verdieping boven de rez-de-chaussée is opgetrokken, werden de bouwkosten vrij aanzienlijk.

De woonvertrekken zijn in vier klassen verdeeld en om de dienstvertrekken en de kapel in zijvleugels gelegen, die elk een eigen ruimen tuin hebben, waarop alle vertrekken uitzien. De helft van het gesticht is thans gereed.

De heer Van Malsen, lid van het Bestuur der Maatschappij, bracht den heer Bleijs hartelijken dank voor zijn geleide en hulde voor het ontwerpen van dit interessante gebouw, waarna eenige leden zich naar het Victoria-hotel begaven om van de aangeboden gelegenheid tot bezichtiging daarvan gebruik te maken.

Een vijf-en-twintigtal leden vereenigden zich aan een gemeenschappelijken maaltijd in laatstgenoemd hotel; onnoodig daarbij te vermelden dat het niet aan heildronken ontbrak.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Buitengewone vergadering van 1 Juni 1891.

Na opening der vergadering en het goedkeuren der notulen werd door den heer E. F. Ehnle voorgelezen het rapport van de afgevaardigden naar de gecombineerde vergadering, gehouden door verschillende vakvereenigingen, ten einde eenige door de Haagsche timmerlieden gedane voorstellen tot lotsverbetering te bespreken.

Op deze vergadering werd blijkens bovengenoemd rapport de wenschelijkheid van vaststelling van minimum loon en maximum werkdag en van andere verbeteringen algemeen erkend en verder besloten tot het oprichten van een arbeidsraad, bestaande uit architecten, werkbazen en werklieden en ten doel hebbende het onderzoeken van geschillen, het voorbereiden der gewenschte lotsverbeteringen enz.

Na voorlezing van dit rapport werd door den heer E. van Rij medegedeeld dat in een bijeenkomst der Haagsche patroons met algemeene stemmen besloten is, met ingang van 1 Juni het loon der huisschilders 1 cent per uur te verhoogen, zonder bepaald verband voor den 11-uur-werkdag.

Er zal nu een vergadering worden belegd tot het benoemen van leden van den arbeidsraad. Als afgevaardigden naar die vergadering werden benoemd de heeren E. F. Ehnle, K. Stoffels en J. H. Eshuijs, terwijl als candidaten van »Architectura" voor lid van den arbeidsraad de drie onderstaande groepen, elk van vijf, werden gekozen:

Architecten:	Werkbazen:	Werklieden:
H. J. Mondt.	F. H. van Malsen.	J. Goelman, timmerman.
W. B. van Liefland.	J. Stigter.	Garnier, steenhouwer.
L. J. van Nieukerken.	P. J. Lorrie.	J. Schijf, metselaar.
E. F. Ehnle.	A. C. Paardekooper.	v. Emmenes, aardewerker.
K. Stoffels.	E. van Rij.	J. Ravesteijn Dz., schilder.

Na berichtiging van de door Architectura et Amicitia aangeboden kunstbeschouwing van bekroonde prijsvragen, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De afdeeling van de *Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst* heeft een vijftiental candidaten voorgedragen tot leden voor een saam te stellen arbeidsraad tot beslechting van geschillen tusschen patroons en werklieden, t. w. 5 architecten, de heeren: Van Lieflaud, Ehnle, Van Nieukerken, Wesstra en Du Rieu; 5 patroons, de heeren: Van Malsen, W. Kramers, Franses, Stigter en H. E. de Haan; vijf werklieden, de heeren: Altewischer, J. Waan, Heijer, Van Sassen en Maas.

Deze candidaten zijn voorgesteld onder voorbehoud, dat het reglement voor den arbeidsraad niet zal treden in geschillen tusschen aannemers en architecten, omdat de afdeeling van oordeel is, dat zoodanige bepaling afbreuk zou doen aan de verhouding tusschen werkgever en werkman.

(A. et A.) AMSTERDAM. Door den Gemeenteraad is Woensdag j.l. besloten tot het maken van asphaltwegen in enkele der hoofdstraten en ter vervanging der nu aanwezige keibestrating.

Niettegenstaande door eenige belanghebbenden verzocht was om ditmaal die werken aan te besteden en alzoo concurrentie in het leven te roepen, werd wederom dezelfde asphaltmaatschappij met het werk belast, die hier alle asphaltstraten gemaakt heeft, en alzoo het monopolie schijnt te besitten.

In *De Opmerker* van 8 Nov. '90 weren wij op het onbillijk en ook kostbare van zulk eene handelwijze; zoo ergens, dan dan is hier gelegenheid om de uitgaven te beperken zonder schade voor het verlangde. Ook bevreemdde het ons, dat in de voordracht van B en W, waarin over houtbestrating zeer uitvoerig gesproken wordt, met geen enkel woord over caoutchouc-bestrating is gerept, of is dit materiaal geheel ongeschikt?

In Den Haag bestaat het plan een straat met dit materiaal te bevloeren en in Duitschland is het reeds gedurende vele jaren in gebruik.

— Door B. en W. is eene voordracht ingediend, houdende de voorwaarden waarop, voor zoover deze gemeente betreft, vergunning kan worden verleend aan mr. C. F. Vroeda, te Hilversum, tot het aanleggen, hebben en exploiteeren van een stoomtramweg van Amsterdam naar Ijmuiden.

De ontworpen tram vangt aan op het zuidelijk einde der Spaarndammerstraat bij de Houtmankade, volgt die straat en verder het Spaarndammerplein, den Spaardammerdijk, den grintweg tusschen dien dijk en de kade van den Amsterdammer-polder, en eindelijk den Hemweg, om het gebied onzer gemeente te verlaten bij het snijpunt van laatstgenoemden weg met den molentocht van den Amsterdammer-polder. Voorbij de grens der gemeente volgt de tram den Hemweg en den zuidelijken dijk van het Noordzee-kanaal tot IJmuiden.

ARNHEM. Dezer dagen werd de herstelling van het Angelustorentje op de Groote kerk aanbesteed; van een twaalftal uitgenoodigde aannemers werden slechts twee biljetten ontvangen en het werk werd niet gegund, daar de laagste inschrijving ad *f* 2450 ongeveer *f* 800 hooger was dan de gemaakte raming.

Het verdient aanbeveling dit werk uit te stellen, nu er sprake is van een restauratie van het kerkgebouw; de herstelling van het torentje maakt toch een onderdeel dier kerk uit.

— Door de afdeeling »Arnhem" van de Maatschappij van Nijverheid is indertijd eene commissie benoemd voor het verschaffen van geschikte arbeiderswoningen, in verband met de verbetering van Klarendal. Door vier leden dezer commissie, de heeren Bosch, Freem, Van Geuns en Lensink, zijn thans ontwerpen geteekend, waaruit de afdeeling eene keus zal kunnen doen, wanneer aan het plan wordt gevolg gegeven. Van een beoordeeling dier ontwerpen onthouden we ons uit den aard der zaak; maar wel mogen wij zeggen, dat er onder zijn, die naar onze meening in hooge mate aan het doel beantwoorden. Natuurlijk zal bij de keuze het bedrag der kosten in aanmerking moeten komen. Een der ontwerpers heeft voor de verschillende huizen, waarvan het plan door hem is gemaakt, die kosten berekend op *f* 1300 à *f* 1400. Den huurprijs tegen 6 pct. berekenende, zou zulk eene woning, uit eene kamer, keuken, bovenkamer enz. bestaande, een huurprijs van *f* 1.50 in de week niet te boven behoeven te gaan.

Wij weten niet, welke plannen er ten dezen opzichte bestaan of aangenomen zullen worden, maar het schijnt ons toe, dat deze huurprijzen vatbaar zijn voor zoodanige bescheiden verhooging, dat de woningen met den tijd de eigendom der bewoners werden. In verband met dit doel zou eene Cooperatieve Vereeniging eigenares der woningen moeten zijn.

Naar wij vernemen, bestaat het voornemen om, ook buiten de afdeeling »Arnhem" der Maatschappij van Nijverheid, eenige heeren uit te noodigen, om zitting te nemen in de commissie, teneinde de belangstelling voor deze onderneming meer algemeen te maken. Dat zij die belangstelling ten volle waard is en het plan de ondersteuning verdient van allen, die tot verbetering van het lot der werklieden willen medewerken, behoeft geen betoog. Wanneer men ziet hoe velen gedwongen zijn, om voor betrekkelijk veel geld in ellendige huizen te wonen, zal men toestemmen, dat het verschaffen van werkliedenwoningen eene dringende behoefte van onzen tijd is. Wanneer de plannen dezer ontwerpers bekend worden, en de Maatschappij hare keuze gedaan heeft, twijfelen wij dan ook niet, of haar zal de steun verleend worden, dien zij meent noodig te hebben. *Arnh. C.*

HAARLEM. In de Maandagavond gehouden vergadering der afdeeling van de Ned. maatschappij van Nijverheid werd o. a. besproken een voorstel van directeuren om vanwege de Maatschappij medewerking te verleenen aan de vereeniging *Arti et Industriae* te 's-Hage, tot het vestigen van een comité voor het afnemen van bekwaamheid in het ambacht en voor dit doel aanvankelijk een bedrag van *f* 100 beschikbaar te stellen. Het voorstel vond bestrijding bij den heer Von Saher, doch na toelichting van de heeren De Haan en Krelage en ook van den heer Van Eeden werd besloten de afgevaardigden te machtigen voor één jaar de subsidie toe te staan, onder voorwaarde dat het comité een uitvoerig verslag van de proefneming zal inzenden, en eerst een programma zal worden samengesteld in overleg met directeuren.

MIDDELBURG. In de Maandag j. l. gehouden zitting van den Gemeenteraad werd de benoeming van een onder-directeur voor gasfabriek en waterleiding tot een volgende vergadering aangehouden. Door B. en W. waren voor deze betrekking aanbevolen de heeren: P. D. Spruijt, directeur der gasfabriek te Maarsen; W. Klaassen, gasfabrikant te Nijkerk; Jhr. F. H. te Gevers, adsistent bij de gemeente-gasfabriek en waterleiding Dordrecht, en P. L. van de Polder, gastechnicus te 's-Gravenhage.

— De internationale electrische tentoonstelling te Frankfort a/M. zal half October gesloten worden. De beste tijd tot het bezoeken der tentoonstelling zal Augustus zijn, daar in deze maand de voor de industrie zoo belangrijke electrische krachtoverdraging, Lauffen-Frankfurt, voor de eerste maal werken zal. Ook zal die maand het congres van electro-technici plaats hebben.

De verzekering tegen het gevaar van brand en ontploffing der tentoonstellingsgebouwen en de daarin aanwezige werktuigen en tentoongestelde voorwerpen is gezamelijk door 23 der voornaamste verzekeringsmaatschappijen gesloten. De verzekering omvat tot heden reeds een bedrag van 3,300,000 mark, daarin zijn echter verschillende gebouwen en geëxposeerde voorwerpen niet opgenomen, die door de eigenaars elders verzekerd zijn, zooals het panorama, de kostbare inzending der firma Schuckert & Co. te Neurenberg, die alleen eene waarde van 600,000 mark vertegenwoordigt, en andere. Rekent men daarbij nog de kunsttentoonstelling, die gerustelijk op eene waarde van 1½ millioen geschat mag worden, dan loopt het totaal waarde-bedrag der expositie ongeveer 7 millioen mark. Uit deze sommen kan men zich een denkbeeld vormen van den omvang der tentoonstelling.

PERSONALIA.

— De heer Brender à Brandis, stadsingenieur en directeur der stedelijke gasfabriek te Maastricht, heeft wegens zijne benoeming tot ingenieur bij de Imperial Continental Gas-Association, eervol ontslag uit die betrekkingen aangevraagd.

— De Gemeenteraad verleende den heer G. Lohrmann op zijn verzoek eervol ontslag als directeur der gasfabriek, onder dankbetuiging voor de bewezen diensten.

Omtrent de benoeming van een opvolger werd geene mededeeling gedaan.

— De heer G. van Egmond, adjunct-ingenieur bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, wordt met ingang van 1 Augustus e. k. bevorderd tot ingenieur der Tractie te Tilburg.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Friesland. Jaarwedde *f* 1500 met vijf driejaarlijksche verhoogingen à *f* 300. Adres vóór 15 Juni a. s. aan Ged. Staten. (*Zie advert. in n°.* 20.)

— Opziener der domeinen, in het rentambt Zwaluwen. Jaarwedde *f* 840. Adr., gericht aan den Min. van Fin., vóór 20 Juni inzenden aan den rentmeester van genoemd rentambt Van Beusekom te Breda, bij wien inlichtingen te bekomen zijn.

— Opzichter bij de gemeentewerken te Helder. Salaris *f* 70 's maands. Adres Burg. en Weth. vóór 15 Juni. (*Zie advert. in n°.* 23.)

— Waterbouwkundig ambtenaar aan de waterkeering van het cal. waterschap Stavenisse. Jaarwedde *f* 1000. Adres vóór 27 Juni, aan den Voorzitter te Stavenisse.

ADVERTENTIEN.

Te 's-Gravenhage,

is prachtig gelegen BOUWGROND

voor HEERENHUIZEN **te koop**. Prijs gemiddeld *f* 17.— per M².

Informatiën worden verstrekt op *franco* aanvrage onder letter A. C., Bureau van dit Blad. Bij spoedige decisie **voordeelige** voorwaarden, na kennismaking mede te deelen.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag 24 Juni 1891**, des vóórmiddags om elf uur, zal door BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente LOENEN, in het Gemeentehuis aldaar worden **aanbesteed**:

Het bouwen eener SCHOOL, groot vier lokalen.

Het bestek en de teekeningen te bekomen, tegen betaling van *f* 1.25, liggen ter inzage aan het Gemeentehuis en bij den Architect A.LB. NIJLAND te UTRECHT, terwijl op Woensdag 17 Juni, des voormiddags te elf uur, aanwijzing te LOENEN zal worden gegeven.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
DOUDE VAN TROOSTWIJK,
Burgemeester.
OET,
Secretaris.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Donderdag 11 Juni 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 22.

Het verrichten van eenige HERSTELLINGEN en VERNIEUWINGEN aan verschillende Gemeente-gebouwen en Scholen, en het maken van verschillende IJZERWERKEN, in drie percelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, van 10—12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijzing zal worden gehouden op Woensdag 3 Juni a. s., 's namiddags 1½ uur, en de teekeningen ter inzage liggen; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van **f 0.50** ter Secretarie verkrijgbaar.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 248, Rotterdam

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN **ZWEEDSCH GRANIET.**

Te Koop.

LIÉNARD'S SPECIMENS DE LA DÉCORATION ET DE L'ORNEMENTATION. 125 planches div. en 3 parties.

Brieven franco onder letters CD aan de Administratie van *De Opmerker* ARNHEM.

Voor het **houden van toezicht** bij de uitvoering van eenige werken in de gemeente *HELDER* wordt verlangd, voor den tijd van **ZES MAANDEN**, een in het bouwvak ervaren

OPZICHTER,

tegen bekoning van *f* 70 's maands.

Adressanten kunnen zich aanmelden, bij op zegel geschreven adressen en onder overlegging van bewijzen van bekwaamheid, vóór of op 15 Juni 1891, bij Burgemeester en Wethouders der gemeente HELDER.

C. A. BEUKENKAMP, *Burgemeester*.
C. BOON, *Secretaris*.

J. J. SLEIJSER te Leiden.

Magazijn van

Schilder- en Teekenbehoeften.

STEEDS VOORHANDEN:

Caoutchou Driehoeken van 45°,
in 't midden open, 16½, 20, 25 en 30 c/m.
Prijs per stuk *f* 0.70, *f* 0.90, *f* 1.25 en *f* 2.20

Caoutchou Driehoeken van 30°,
in 't midden open, 23, 28, 33 en 38 c/m.
Prijs per stuk *f* 0.70, *f* 0.90, *f* 1.25 en *f* 2.20

Caoutchou Mallen (Pistolets in alle vormen).

Kristallen Driehoeken facet geslepen

30½ × 17½ c/m. per stuk *f* 2.—.
23 × 23 c/m. » » *f* 2.—.

Monsters van **Teekenpapieren, Calqueerlinnen**, enz., worden op verlangen *franco* toegezonden.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

Agenten voor elke provincie gevraagd.

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glasetserij,

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamherres** enz. enz.

E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.

VERTEGENWOORDIGERS:

CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam—Amsterdam.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Asphalt-Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH te Beuel a.d Rijn (Duitschland.)**

Monsters, Prijsen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het

KLEUREN van GEVELS enz.,

voor **DECORATIE buiten- en binnenshuis** is

DE „WATERVERF"

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & C°., *Amsterdam.***

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood**, **zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.
3°. „ „ voor **jalousiekappen**.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beckstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH**

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.

is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.

is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieële Rapporten** worden gaarne verstrekt.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN**

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

CARRÉ'S

Luchtdruk waterreservoirs

voor het **oppersen, filtreeren** en **verkoelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.

MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.

Vraag prijzen en referentien. (4)

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weêrsgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige contrôle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

Delft, 2 Juni: de uitvoering van onderhoudswerken aan de eigendommen van Delfland, in de afdeelingen Maasluis en 's-Hage gelegen. Bestek no. 29, in 6 perc.; ingek. 12 bilj., als:

Inschrijvers en woonplaats.	perc. 1	perc. 2	perc. 3	perc. 4	perc. 5	perc. 6
C. C. v. Eijmeren, Maasland,	—	—	*f* 597	*f* 874	*f* 990	*f* 320
Mej. A. Verboom, Schipluiden,	—	—	—	—	1050	—
R. v. d. Hoeven, Vlaardingen,	*f* 410	*f* 4747	—	420	—	480
L. A. Tas, Maasluis,	—	4873	—	411	—	—
D. de Lange, Vlaardingen,	390	4800	—	—	—	—
V. Heijst en Zonneveld, idem	—	4987	—	—	—	427
J. C. Maassen, idem	400	5000	—	—	—	—
G. v. d. Vlugt, Maasland,	390	4600	—	350	—	370
D. Bontenbal, Hof-van-Delft,	—	—	—	—	941	—
A. C. Verweij de Winter, Naaldwijk,	—	—	496	—	—	—
J. Bakkenes, 's-Gravenzande,	—	—	—	—	—	358
S. Scheffers, Naaldwijk,	—	—	—	—	—	400

Bestek no. 30, in 2 perc.; ingek. 4 bilj. als:

		perc. 1	perc. 2
A. C. Verweij de Winter, Naaldwijk,			*f* 192
C. Hockenwager Monster,		*f* 795	
A. H. Lankester, 's-Gravenzande,		890	
J. Luiten, te Monster, minste perc. 1—3, *f* 1813.			

Delft, 2 Juni: het doen van herstellingen en verbeteringen aan militaire gebouwen te Delft, onder beheer der genie; ingek. 4 bilj., als:

D. J. Boutzager,	te Delft,	*f* 2486
L. J. v. Vondelen,	» idem	» 2362
B. Huurman,	» idem	» 2350
W. N. v. Ipenburg,	» idem	» 2330
Raming		» 2440

Bergen-op-Zoom, 2 Juni: het leveren van kazernemeubelen te Bergen-op-Zoom; ingek. 6 bilj., als:

N. D. Scheffelaar,	te Bergen-op-Zoom,	*f* 1160
J. J. Bornstra,	» idem	» 1140
J. Moerbeek,	» idem	» 1108
A. v. d. Bergh,	» idem	» 1087
P. J. Weijts,	» idem	» 1040
D. N. Scheffelaar,	» idem	» 960
Raming		» 1025

Naarden, 2 Juni: het doen van herstellingen aan gebouwen en werken te Naarden, onder beheer der genie, aldaar; ingek. 4 bilj., als:

J. H. v. Asperen,	te Naarden,	*f* 3424
E. J. Jurriëns,	» idem	» 3350
A. Karssen,	» idem	» 3250
M. P. v. Wettum,	» idem	» 3249

Aalten, 2 Juni: het bouwen van eene kerk voor de Ned.-Geref. gemeente aldaar, onder beheer van den bouwk. A. H. van den Brand, te Arnhem; ingek. 12 bilj., als:

E. v. Eerden,	Aalten,	*f* 17,843
F. H. v. Eerden,	idem	» 15,498
A. Uhlenk,	Breedevoort,	» 15,446
J. Venhoven,	Gendringen,	» 13,993
C. ter Haar,	Winterswijk,	» 13,300
G. J. Oberink,	Aalten,	» 13,250
S. ten Bokkel,	idem	» 12,777
H. D. Lelieveld,	idem	» 12,749
H. J. te Siepe,	Winterswijk,	» 12,748
J. H. Schaapveld,	Aalten,	» 12,640
A. v. Raai,	Ulft,	» 12,472
H. W. Koelman,	Aalten,	» 12,311

In beraad gehouden.

Kolt-Bommel, 2 Juni: het maken van een zandberm langs de binnenglooiing des Waalhandijks, onder Rossum, tusschen de hectometerpalen nos. 1 en 7; minste inschr. J. Elshout, te Giessen, voor *f* 4748. Niet gegund.

Middelburg, 3 Juni: het aanvoeren van het onde zuivelhuis en het daarterplaatse bouwen van eene nieuwe stokerij voor generator-ovens, met eenige daaruit voortvloeiende werken, ter vertinding van het nieuwe aan het bestaande gedeelte, alles met inbegrip der daartoe benoodigde materialen enz.; ingekomen 6 bilj., als:

M. J. v. Ditmars,	te Middelburg,	*f* 8796
J. J. v. d. Hell,	» idem	» 8400
W. P. v. Pagé,	» idem	» 8290
W. Hilarius,	» idem	» 8275
A. Foudraine,	» Goes,	» 7985
M. K. Jerns & Zn.,	» Middelburg,	» 7850

Gegund.

Leeuwarden, 3 Juni: het vernieuwen en herstellen van verschillende bruggen en gedeelten walbeschoeiing in de gemeente Leeuwarden; ingek. 4 bilj., als:

A. Braaksma,	te Leeuwarden,	*f* 2578
H. v. d. Wiel,	» idem	» 2368
Joh. Dekter,	» idem	» 2265
A. K. Joustra,	» Baard,	» 1965

Gegund.

Papendrecht, 3 Juni: het afbreken der oude en het bouwen eener nieuwe kerk voor de Ned.-Herv. gemeente; ingek. 9 bilj.:

hoogste inschr.	M. A. Treffers, Gorichem,	*f* 23,888
minste »	H. Mostert, Sliedrecht,	» 19,444

De gunning is aangehouden.

Zalt-Bommel, 3 Juni: het verbouwen van een huis, staande aan de Waterstraat aldaar, tot een apotheek en woonhuis, voor J. van Tright, onder beheer van den architect A. M. A. Gulden, te Zalt-Bommel; ingek. 3 bilj., als:

L. J. Metz,	te Zalt-Bommel,	*f* 4137
H. v. Roon,	» idem	» 3940
A. C. Kaasjager,	» idem	» 3927

Gouda, 3 Juni, voor rekening der gemeente: 1o. het doen van verfwerken; ingek. 5 bilj., als:

		p. 1.	p. 2.	p. 3.
B. Brouwer,	Gouda,	*f* 463.—	*f* 459.—	*f* 25
W. v. Soest,	idem	380.—	370.—	18
J. Vos,	idem	327.—		23
M. Binnendijk,	idem	292.96	340.—	16
G. Jansen,	idem	256.75	288.80	15

Gegund.

2o. het maken van den houtenbouw van twee vaste bruggen en sluisdeurtjes; ingek. 12 bilj., als:

		p. 1.	p. 2.	p. 3.
W. de Jong Wz.,	Gouda,	*f* 1179	*f* 766	*f* 253
P. Vermeer Jz.,	idem	1057	686	181
A. Leewens,	Reeuwijk,	980	735	215
J. de Jong Wz.,	Gouda,	977	664	189
J. J. Verseles,	idem	950	595	
H. J. Nederhorst,	idem	943	678	343
C. P. W. Dessing,	idem	938	627	216
P. A. Burghout,	idem	865	547	157
A. Zwanenburg,	idem	855	562	157
W. Bokhoven,	idem	845	576	144
D. Amesz,	idem	816	535	217
C. Luijendijk,	idem			142

Gegund aan de minste inschr.

Zwolle, 3 Juni: het gedeeltelijk afbreken en wederopbouwen van een woonhuis voor J. Spantman; ingekomen 7 bilj., als:

J. L. Hertog,	te Zwolle,	*f* 7180
A. v. d. Sluis,	» idem	» 6100
A. v. Straten,	» idem	» 6060
A. J. op de Woerd,	» idem	» 6010
G. v. Unen,	» idem	» 5991
L. Meijer,	» idem	» 5840
H. v. Laar,	» idem	» 5845

Strijen, 3 Juni: 1o. het tot grintweg inrichten en begrinden van een gedeelte van den Groeneweg in den polder ebet Oudeland van Strijen, ter lengte van 1000 M.; ingekomen 6 bilj., als:

R. Reedijk,	Westmaas,	*f* 1051
F. P. v. d. Dussen,	Strijen,	» 975
A. v. Gameren,	Mookhoek,	» 950
C. Popelier,	idem	» 948
T. Bijl,	Westmaas,	» 900
C. de Haan,	Strijen,	» 894

Gegund.

2o. het leveren enz. van 2000 Hl.. machinekolen voor de stoomgemalen in den polder; ingek. 5 bilj., als: per Hl..

Gebr. Dubbelman,	Lage Zwaluwe,	*f* 0.89⅝
E. A. Kleinenberg,	Piershil,	» 0.89⅝
P. A. Vermeulen,	Strijen,	» 0.85⅞
Van Nieuwveld & Co.,	Dordrecht,	» 0.84⅝
A. Zelleken,	Delft,	» 0.85⅝

Gegund.

's-Bosch, 3 Juni, onder beheer der genie: 1o. het doen van vernieuwingen en voorzieningen van onderscheiden aard aan militaire gebouwen enz., te 's-Bosch; ingek. 3 bilj., als:

Th. Meuwese,	te 's-Bosch,	*f* 3570
L. Burkens,	» idem	» 3535
G. de Ruijter,	» idem	» 3534
Raming		» 3540

2o. het leveren van kazernemeubelen enz., te 's-Bosch; ingekomen 4 bilj., als:

Th. Meuwese,	te 's-Bosch,	*f* 1630
G. de Ruijter,	» idem	» 1626
L. Burkens,	» idem	» 1625
Th. Boeren,	» Heusden,	» 1483
Raming		» 1500

Helder, 3 Juni: het doen van voorzieningen aan en bij militaire gebouwen in de stelling van Helder; ingekomen 5 bilj., als:

Gebr. Janzen,	te Helder,	*f* 3600
Gebr. Klein,	» idem	» 3490
Th. Moerman,	» idem	» 3480
W. de Jong,	» idem	» 3[illegible]
H. Wijker,	» idem	» 3[illegible]
Raming		» 3400

Hoogeveen, 3 Juni: het bouwen van een woonhuis, stalling enz., voor een brigade kon. marechaussée, te Hoogeveen; ingek. 7 bilj., als:

W. R. ter Stege,	Hoogeveen,	*f* 10,495
J. L. de Vries,	Oldeholtpade,	» 10,450
E. Gesenink,	Steenwijk,	» 10,387
Gebr. Aberson,	idem	» 9,950
E. v. Dorsten,	Hoogeveen,	» 9,900
H. Aberson,	Steenwijk,	» 9,885
R. Bouwdal,	Hoogeveen,	» 9,000

's-Hage, 3 Juni, onder beheer van het ministerie van waterst. enz.: 1o. het onderhoud van de rijksrivierwerken en hun toebehooren op den IJssel, met daartoe, noodige leveringen, herstellingen en vernieuwingen, van 1 Juli '91 tot en met 30 Juni '92, in 3 perc.

Perc. 1, ingek. 6 bilj., als:

J. H. v. Heezewijk,	Lobit,	*f* 17,350
H. A. v. d. Bergh,	Pannerden,	» 16,900
J. H. Hoijinck,	idem	» 16,190
A. Kranjeveld,	Sliedrecht,	» 16,000
P. Hell,	Zwolle,	» 15,968
F. E. Terwindt,	Pannerden,	» 13,418
Raming		» 16,450

Perc. 2, ingek. 5 bilj., als:

R. A. v. d. Bergh,	Pannerden,	*f* 17,200
J. L. Panwen,	idem	» 16,765
F. E. Terwindt,	idem	» 15,747
J. H. Hoijinck,	idem	» 15,740
P. Hell,	Zwolle,	» 15,585
Raming		» 15,750

Perc. 3, ingek. 5 bilj., als:

A. Kranjeveld,	Sliedrecht,	*f* 16,400
J. v. d. Plas,	Hardinksveld,	» 16,290
J. H. Hoijinck,	Pannerden,	» 16,290
P. Hell,	Zwolle,	» 15,995
F. E. Terwindt,	Pannerden,	» 15,560
Raming		» 16,350

2o. het onderhoud van de rijksrivierwerken en hun toebehooren in de Noord, de Oude Maas, het Mallegat, de Dordsche Kil en het Spui, met de daartoe noodige leveringen, herstellingen en vernieuwingen, van 1 Juli '91 tot en met 30 Juni '92; ingek. 7 bilj., als:

T. Sweets Tz.,	Ameide,	*f* 16,300
J. v. d. Plas,	Hardinksveld,	» 15 600
W. L. Schreuw Kz.,	Sliedrecht,	» 15,500
J. Roskam Cz.,	idem	» 15,485
W. Volker,	idem	» 15,100
T. H. Sweets Hz.,	Hardinksveld,	» 14,970
A. Kranjeveld,	Sliedrecht,	» 14,850
Raming		» 16,350

3o. het maken van 4 dwarskribben aan den linkeroever van de Lek, onder de gem. Maurik; ingekomen 7 bilj., als:

J. H. Hoijinck,	Pannerden,	*f* 9067
P. Hell,	Zwolle,	» 9352
F. E. Terwindt,	Pannerden,	» 8890
T. Sweets Tz.,	Ameide,	» 8200
J. P. de Groot,	Giessendam,	» 8180
O. A. Méd. Kuilenburg,		» 8097
J. H. v. Heezewijk,	Lobit,	» 8090
Raming		» 7480

Haarlem, 4 Juni: het doen van voorzieningen aan militaire gebouwen bij en te Haarlem, onder beheer der genie te Haarlem; ingekomen 6 bilj., als:

P. v. Essen,	te Halfweg,	*f* 5700
A. F. Capteijn,	» Haarlem,	» 5560
J. S. v. Velthuijsen,	» idem	» 5499.85
A. Rinkema,	» idem	» 5485
D. A. Braakenburg,	» idem	» 5454
J. Koster,	» idem	» 5390
Raming		» 5280

Onderdendam, 4 Juni: het opschoonen van het Tinallinger- en Baflermaar, de Zuidertocht en een gedeelte van de Snaphaanstocht te zamen lang 8240 M.; ingek. 4 bilj., als:

P. Dam,	Raskwert,	*f* 3400
F. Berg van,	Baflo,	» 3200
J. B. de Jong,	Driesum,	» 2800
E. J. de Jong,	Wouterswoude,	» 2140

Gegund.

Haarlem, 4 Juni, onder beheer van 's rijkswaterstaat: 1o. het verdiepen van de Noordzeehaven enz., bestek no. 106, dienst '91—'96; ingek. 2 bilj., als:

L. Kalis Kz.,	Sliedrecht,	*f* 1,484,900
A. Volker l.z.,	Sliedrecht, en P. A. Bos, Gorichem,	» 1,370,000
Raming		» 1,327,000

2o. de verbetering der zeewering langs het noorderstrand van Vlieland, bestek no. 109, dienst '91; ingek. 5 bilj., als:

J. Oldenburg,	Bergen,	*f* 25,640
G. D. v. Doorn,	Amsterdam,	» 22,880

J. v. d. Plas, Hardinksveld, ƒ 22,440
T. Volker, Sliedrecht, » 20,500
M. Daalder, Terschelling, » 19,280
» ming » 23,250

80. het herstel der buitengewone winterschade aan de rijks-zeewerken op Vlieland, bestek no. 108, dienst '91; ingekomen 3 bilj., als:

M. Daalder, Terschelling, ƒ 15,990
T. Volker Cz., Sliedrecht, » 14,700
J. v. d. Plas, Hardinksveld, » 14,200
Raming » 14,750

Dieren, 4 Juni: de verbouwing van een woonhuis annex veeschuur enz., te Dieren, onder beheer van den architect G. J. Uiterwijk, abd.; ingek. 9 bilj., als:

G. Boerstoel, te Brummen, ƒ 6793
L. Enklaar, » Dieren, » 6656
H. Stoltenberg, » idem » 6543
S. Dekker, » Doesburg, » 6533
J. Maandag, » Dieren. » 6514
J. Steinvoort, » idem » 6497
H. Enklaar, » idem » 6300
J. de Witt, » idem » 6297
G. W. Kerkkamp, » Brummen, » 5646

Amsterdam, 5 Juni: het bouwen van twee woonhuizen met bovenhuizen, onder beheer van den ing.-arch. J. E. van der Pek; ingekomen 10 bilj., als:

W. Wissing, te Amsterdam, ƒ 45,800
Timmer en Furstner, » idem » 42,742
Van Lieast, » idem » 39,950
D. Oosterink, » idem » 39,500
J. J. Strasser, » idem » 39,350
C. Alberts, » idem » 39,232
E. H. Helle, » idem » 38,670
B. Cruijff, » idem » 38,300
R. Cruijff, » idem » 37,860
W. Greve, » Buiksloot, » 37,353

Biezelinge, 3 Juni: de onderhoudswerken van den Willem-Annapolder te Biezelinge; ingek. 11 bilj.; minste inschr. J. de Jonge. Biezelinge, voor ƒ 12,869. Onder nadere goedkeuring van Ged. Staten van Zeeland gegund.

VERVOLG DER BERICHTEN.

UTRECHT. Donderdagnamiddag is het Gemeente-museum in het gebouw op het »Hoogeland", alhier, door den wethouder Coblijn, in tegenwoordigheid van Raadsleden, hoogleeraren, vertegenwoordigers van het »Utrechtsch Genootschap" en verdere belangstellenden, plechtig geopend, met een toespraak, betrekking hebbende op de geschiedenis van het museum, en waarbij tevens herinnerd werd, dat de heer Van Asch van Wijck, van 1827 tot 1839 burgemeester van Utrecht, de eigenlijke stichter ervan is.

Spreker besloot met een woord van dank aan den gemeente-archivaris, Mr. S. Muller Fzn., en aan allen die verder medegeholpen hebben aan het tot stand brengen van het zoo schoone geheel.

Namens de Universiteit wenschte Prof. J. H. Gallée, Rector-magnificus, het Gemeentebestuur geluk met de opening van dit museum, in een gebouw dat daartoe zoo bij uitstek geschikt is.

Ten slotte verspreidden zich allen door de zalen, om, onder leiding van den gemeente-archivaris, het geheel te bezichtigen.

De wijze, waarop men de verschillende voorwerpen geplaatst heeft, verdient allen lof; er ligt over het geheel eene prettige rust, die aangenaam aandoet en u gaarne een uurtje doet vertoeven te midden van de herinneringen aan- en de voortbrengselen van vervlogen tijden.

Een eigenaardig contrast is het, wanneer men zijn blik van het tentoongestelde naar de tegenover het museum liggende Biltstraat wendt; hier het verledene, dáár het heden.

Eene breede steenen wenteltrap vormt de gemeenschap tusschen de verdiepingen; onder de trap bevindt zich de verwarmingsinrichting, waardoor alle vertrekken gelijkmatig verwarmd worden.

Rechts zijn de vertrekken voor den concierge; links van het trapportaal treft men, in drie ineenloopende kamers, de verzameling Romeinsche oudheden aan, toebehoorende aan het »Provinciaal Utrechtsche Genootschap", daarnaast eene collectie oudheden en munten van wijlen den heer Bosch van Drakestein.

Aan de achterzijde bevindt zich de z. g. folterkamer en wordt de verdere ruimte geheel in beslag genomen door steenen beeldhouwwerken, gevelsteenen en naamborden.

Op de eerste verdieping heeft men alles wat tot één tijdvak en tot één stijl behoorde, bij elkander geplaatst en dus een geheel gevormd.

Hier treft men o. a. aan: de kerkelijke oudheden, waarbij een plafond-schildering in waterverf op hout, met fraaie versierselen, afkomstig uit het Agnietenklooster; stads-gezichten en voorwerpen, op het stadsbestuur betrekking hebbende, en ten slotte de vijf vertrekken in stijl, nl. Gothische (15e eeuw), vooral merkwaardig door een kostbaren mozaiek-vloer, afkomstig van den heer Jhr. Martens, Renaissance (begin 17e eeuw); Lodewijk XIV, Lodewijk XV en Lodewijk XVI, die het glanspunt vormen.

Uitwendig voldoet het gebouw ook zeer goed te midden van het schoone park en levert, vooral van de Biltstraat gezien, een aangenamen aanblik op.

Niemand, die eenig belang stelt in deze verzameling van oudheden, of in het veel besproken en nu eerst recht gewaardeerde »Hoogeland", verzuime ons nieuwe museum te bezichtigen.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap
A.V.U.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jr.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hoofdstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ten gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Tot lid van het bureau van redactie van A. et A. is benoemd de heer W. C. Bauer. Brieven en stukken, deze redactie betreffende, te adresseeren aan den heer W. C. Bauer, P.-C.-Hoofdstraat n°. 2, te Amsterdam.

2e. In het Genootschapslokaal zijn tentoongesteld de antwoorden op de prijsvraag voor een Provinciaal Museum van oudheden te Groningen, door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst aldaar uitgeschreven.

3e. Heeren leden worden eraan herinnerd, dat de inlevering van antwoorden op de 2e algemeene prijsvraag: Een Eerediploma voor de laatst gehouden Genootschapstentoonstelling, is bepaald op 29 Juni 1891.

4e. Onder de mededeelingen van de vorige week komt, als datum voor de te houden excursie naar Kampen, abusievelijk voor: Zondag 25 Aug.; men leze hiervoor: Zondag 23 Aug.

5e. Met de verzending der 1e en 2e aflevering van den 2den jaargang van *De Architect* is heden een aanvang gemaakt; deze afleveringen bevatten de volgende platen:

Oude kunst.

Pl. 37. Oosterpoort te Hoorn, door A. C. Bleys.
» 38. Raadhuis te Kampen, door A. J. Reijers.
» 39. Nachtmaaltafel (begin 17e eeuw), door P. M. A. Huurman.

Hedendaagsche kunst.

» 40. Woonhuis te Budapest, door W. Stok.
» 41. Gesmeed-ijzeren hek te Budapest, door W. Stok.
» 42—43. Centraalstation te Amsterdam, door Dr. P. J. H. Cuypers.
» 44. Gevel aan den Nieuwendijk te Amsterdam, door G. v. Arkel.
» 45—46. Ontwerp van een buitenplaats, door wijlen W. Camman.

Prijsvragen.

» 47. Ontwerp van een heerenhuis, door C. N. v. Goor.
» 48. Ontwerp van een Kalender, door W. L. Brückman.

De 3e en 4e afleveringen zullen bevatten de navolgende platen:
Pl. 49. Gevel van het woonhuis van den heer Nieenhuis aan de Heerengracht te Amsterdam (lichtdruk), door A. Salm G.Bz.
Pl. 50. Detail van den gevel, (lichtdruk), door A. Salm G.Bz.
» 51. Gynaecologische kliniek met woonhuis, Sarphatistraat te Amsterdam; voorgevel (lichtdruk), door Ed. Cuypers.
» 52. Ontwerp van een Prot. kerk, door J. A. G. v. d. Steur.
» 53. Detail Centraalstation te Amsterdam, door Dr. P. J. H. Cuypers.
» 54. Ontwerp voor een vast circus, plan, } door Jos. Herman.
» 55. » » » voorgevel. }
» 56. » » » detail. }
» 57—58. Ontwerp voor een villa aan het strand, door Paul J. de Jongh.
» 59. Ontwerp voor een kamerbetimmering, door Jos. Herman.
» 60. » » » » » W. L. Brückman en A. F. v. Malsen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) HOOG BEZOEK.

Heden, Zondag 14 Juni, zal te 's-Gravenhage eene vergadering gehouden worden van afgevaardigden van verschillende bouwkundige genootschappen hiertelande, bijeengeroepen door de Vereeniging Architectura aldaar, met het doel het gevoelen te vernemen en voorloopige bespreking te houden over het voorstel dier Vereeniging, betreffende het bereiden van een nationale ontvangst aan den heer Charles Garnier, bij diens bezoek aan ons land.

Zooals bekend is, heeft genoemde Vereeniging dezen winter een eereprijsvraag (*) uitgeschreven en tot beoordeeling daarvan tot Juryleden uitgenoodigd de heeren Ch. Garnier, Dr. P. J. H. Cuypers en A. Salm GBz. en mocht zij het genoegen smaken, niet alleen dat genoemde heeren deze uitnoodiging aannamen, doch daarenboven dat eerstgenoemde deze gelegenheid wenscht aan te grijpen om, door persoonlijk tot beoordeeling der plannen naar hier over te komen, een bezoek aan ons land te kunnen brengen. Dat onze Haagsche collega's met eenigszins zenuwachtige spanning de ontvangst der Jury voorbereiden en het voornemen hebben hieraan den noodigen luister te geven, is begrijpelijk; er zal aan de gastvrijheid en hoffelijkheid niet te kort worden gedaan bij het recipiëeren hunner gasten in eigen kring.

(*) *Zie De Opmerker* van 7 Februari '91.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

In den geagiteerden toestand, waarin ieder verkeert die een huiselijk familiefeest heeft voor te bereiden, heeft Architectura toch niet vergeten, dat door haar nog andere plichten te vervullen waren en overwogen of het bezoek van den heer Garnier aan ons land, als eene gebeurtenis van belang en geheel afgescheiden dus van de Vereeniging Architectura en hare eereprijsvraag, niet der Hollandsche kunstwereld belangrijk genoeg voorkwam, om daarvan notitie te nemen, en heeft zij het initiatief genomen tot het voorbereiden van een nationale ontvangst van dezen hoogen gast.

Het zou tamelijk overbodig zijn de groote verdiensten te gaan opsommen van een man, die in een kunst, waarin het uiterst moeilijk is naam te maken, zelfs bij het publiek bekend is, en wel zóó, dat de geestige schrijver van de „Croquis d'Architectes", Pierre Dhure, het zeer terecht als eene onbeschaamdheid tegenover het publiek beschouwde, zoo hij, van Garnier willende spreken, was begonnen met ervan te vertellen dat dit nu de man is, die de „Nouvel Opéra" gemaakt heeft.

„Men kan" — zegt hij [1]) — „zich Garnier zonder Parijs voorstellen, maar Parijs zonder Garnier is iets dat moeilijk denkbaar is."

Hij, onder de levenden de populairste, meest gevierde man uit ons kunstvak, kan er zeker van zijn het hart van bijna iederen jongen vakgenoot te hebben doen popelen bij het kennismaken met zijn werk, en, welke geheel andere of tegenstrijdige opvatting deze ook later mag hebben gekregen, nooit zal hij vergeten hoe hij gegloeid heeft voor die nieuwe, mooie, rijke kunst van den grooten Franschen bouwmeester; hoe hij gedweept heeft met die fantastische bekoorlijkheid, betooverd was door de schoone kleuren van marmer, mozaïek, brons en goud, en zich geen hooger ideaal kon denken dan eenmaal het geluk te hebben de „Nouvel Opéra" te kunnen zien; en, dat ideaal bereikt, met stille bewondering heeft staan te genieten, langzaam de vormen en kleuren, die als een enorme massa op hem aanvielen, is gaan onderscheiden, tot hij, verzadigd van de weelde, zijn oogen heeft staan uitwrijven op de „Place de l'Opéra" en van dit eerste bezoek voor zijn geheele leven de bekoorlijke herinnering van een schoonen droom heeft overgehouden.

Men beweert steeds dat ons volk een hooge mate van geestdrift aan den dag kan leggen, wanneer ons land wordt bezocht door hooge personages, en de feesten en algemeene vreugde, die bij vorstelijke bezoeken zijn op te merken, het enthousiasme, waarmede men een beroemd buitenlandsch acteur of musicus ontvangt of de serenades en bouquetten bij het bezoek van deze of gene „ster", zijn zeker daarvan wel de bewijzen.

Zou er ook enthousiasme, zou er ook geestdrift op te wekken zijn in de bouwkundige wereld voor het bezoek van den grooten Franschman? Of zal men er koud bij blijven en lange disputen gaan houden over bijzaken, die met het beginsel niets te maken hebben?

Bestaat de geestdrift niet, dan ware het zeer verkeerd haar kunstmatig te willen opwekken.

Bestaat zij daarentegen wel, dan past het ons allen de handen in elkaar te slaan en de nationale eer en gastvrijheid, waarvan men zoo dikwerf den mond vol heeft, tegenover het buitenland te handhaven.

[1]) *Zie De Opmerker* van 18 October '90.

(A. et A.) INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur,

Met genoegen las ik uwe mededeeling in *De Opmerker* van 6 Juni aangaande het maken van asphaltwegen in Amsterdam. Dat ik het hiermede volkomen eens ben, behoef ik, als een der belanghebbenden bij aanbesteding, niet te zeggen; gaarne zou ik echter eenige regels wijden aan caoutchouc-bestrating, waarnaar vanwege de publieke werken toch stellig een onderzoek zal zijn ingesteld, wat misschien zóó ongunstig is uitgevallen, dat men niet eens over dit materiaal in de voordracht van B. en W. nº. 273 spreken wilde.

Vergun mij dus, mijnheer de Redacteur, eenige plaatsruimte om u een droge opsomming te geven van hetgeen mij betreffende dit materiaal bekend is, de oordeelvelling aan u en uwe lezers overlatende.

In *De Opmerker* van 28 September 1889, pag. 323, komt van den heer Th. F. B., als agent der firma Schliemann en C°., een stukje voor, getiteld: „Caoutchouc-bestrating", waarin deze heer den roem van dit materiaal bezingt, het latende voorkomen als zou de gummibestrating, die volgens genoemden heer reeds 2 jaren, zegge *twee* jaren, op de „Gotha-Brücke" te Hannover dienst had gedaan, de comprimé-asphaltwegen, zooals wij er ook hier bezitten en die reeds in 1879 zijn toegepast, overtreffen. Het schijnt echter dat eenige vakbladen, die dezen roem in twijfel trokken, den heer B. deden besluiten in een ingezonden stuk, in *De Opmerker* van 24 Mei 1890 opgenomen, nogmaals de loftrompet te doen schallen en als bewijs der deugdelijkheid van zijn materiaal aan te voeren, dat te Bremen ± 1200 M² rijweg in de „Kaiserstrasze" hiermede bedekt waren, denkende dat hiermede de ongeloovigen bekeerd zouden zijn.

Eenigen tijd hierna vestigde een mijner afnemers mijn aandacht op dit stukje en werden mij de *Bremer Anzeiger* General Anzeiger für Bremen und Umgegend, van 17, 26 en 29 April 1890, toegezonden.

In het nummer nu van 17 April komt een artikeltje getiteld „Die Pflasterung der Kaiserstrasze", voor, waarin de firma Schliemann en Co. bericht, dat wegens gebreken in het beton scheuren en verzakkingen in de gummi zijn ontstaan, die eene geheele vernieuwing noodzakelijk maken, zoodat na 's Keizers bezoek hiermede begonnen zal worden en tot zoolang de straat voor het verkeer gesloten blijft.

De nummers van 26 en 29 April bevatten een verdediging en wederlegging over de deugdzaamheid van het gebezigde cement. Op deze laatste gronden meende ik mij van mededeeling of oordeelvelling te moeten onthouden.

Dezer dagen zond men mij echter weer een *Bremer Anzeiger* in, dato 22 Sept. 1890, waarvan ik hier de vertaling laat volgen.

„Gummibestrating". Men schrijft ons: de voor ongeveer 1½ maand voor het verkeer geopende *Gummibestrating* in de *Kaiserstrasze* toont sinds 8 dagen op verscheidene plaatsen meterlange gaten.

„Ditmaal is echter het beton geen schuld, maar ligt het aan het dekmateriaal, de gummi zelf. Dit is wel een bewijs, dat onze lastvoertuigen beduidend zwaarder zijn dan in andere steden en dat, voor de daarstelling onzer straten niet altijd dat bruikbaar is, wat men in andere groote steden prijst (?). De aannemer heeft oogenschijnlijk te weinig acht geslagen op onze zware lastwagens en de bedongen langdurige garantie zal hem daarom wel even onaangenaam zijn als den bewoners een voortdurend repareeren in een nieuw gebouwde straat."

Amsterdam, 10 Juni 1891.

Otto Horn.

Hoofdagent van „The United Limmer and Vorwohle Roch Asphalte Company"(Limited); Linden bij Hanover.

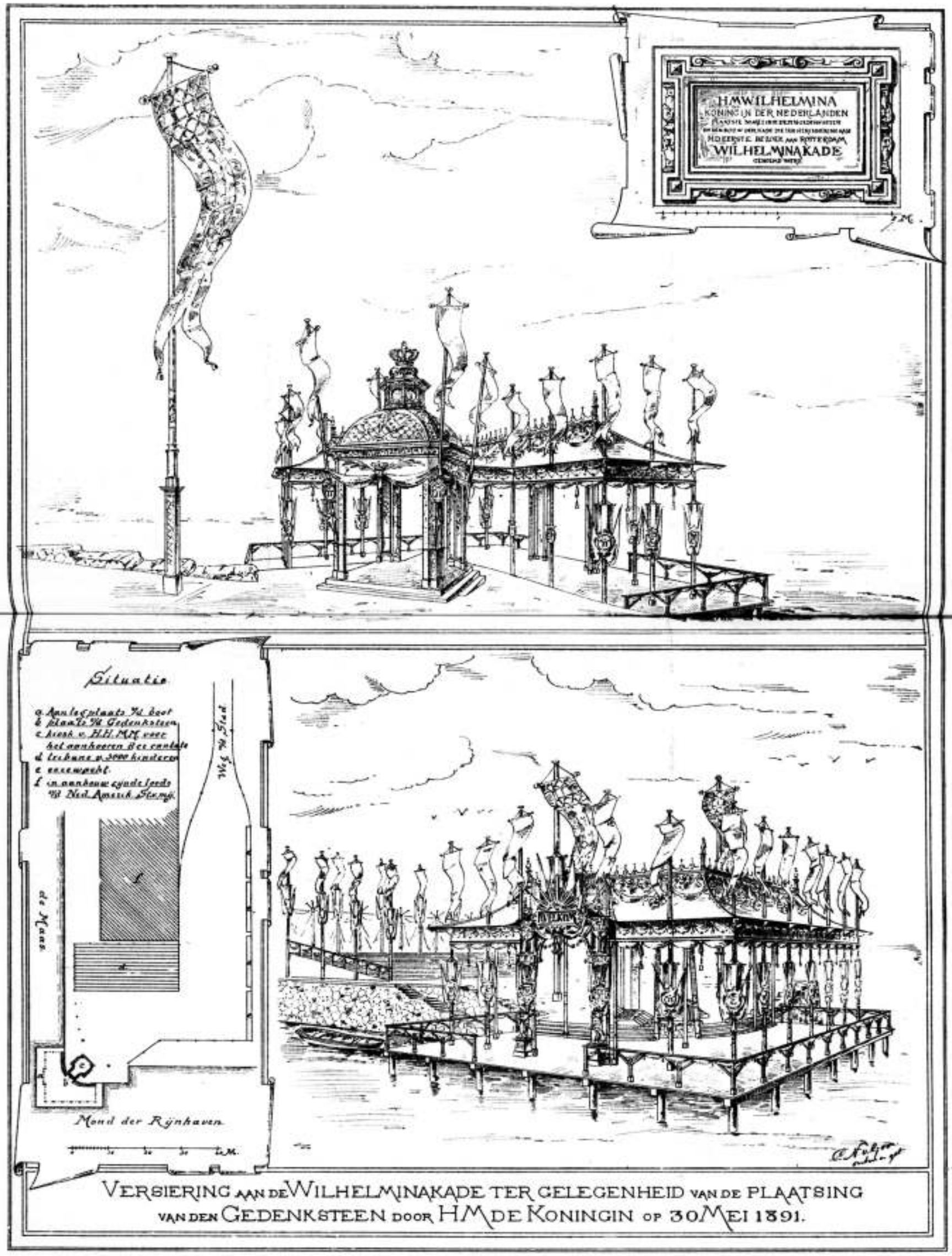

VERSIERING AAN DE WILHELMINAKADE TER GELEGENHEID VAN DE PLAATSING VAN DEN GEDENKSTEEN DOOR H.M. DE KONINGIN OP 30 MEI 1891.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891 N° 24.

DE GEDENKSTEENPLAATSING
AAN DE
WILHELMINAKADE TE ROTTERDAM.
(*Met een plaat.*)

Den 30sten Mei had eene voor Rotterdam belangrijke gebeurtenis plaats. Het had H. M. de Koningin behaagd, die stad met een bezoek te vereeren, een bezoek dat te hooger op prijs werd gesteld, naarmate die stad zich zeldzamer door ons vorstenhuis zulk een voorrecht geschonken zag. Doch niet het bezoek *alléén* was voor Rotterdam van beteekenis, er ging een handeling mede gepaard, die uit velerlei oogpunt voor die stad belangrijk mag genoemd worden. H. M. had zich namelijk bereid verklaard aan een van de kaden der havens van het Rotterdam der toekomst een gedenksteen, ter herinnering aan H. M. eerste bezoek aan die stad, te plaatsen en die kade met haren naam te doopen. Naast een Willemskade, een Willemsbrug en een Koningsbrug, allen naar den doorluchtigen jongstontslapen vader onzer Koningin genoemd, bezit nu Rotterdam eene Wilhelminakade. Eigenaardiger voor eene stad als Rotterdam kan het niet, dan dat aan de namen van hare kaden en bruggen, van welker inrichting de kans op vooruitgang van den handel, waarmede Rotterdam toch staat of valt, in zoo groote mate afhankelijk is, de herinnering aan de bezoeken van onze vorsten en vorstinnen verbonden zijn.

Hoe H.H. M.M. door Rotterdam op de Maas zijn ontvangen, welke indruk het aspect van die rivier op H.H. M.M. gemaakt heeft, is wijdloopig genoeg in de dagbladen omschreven geworden, en behoeft dus hier niet herhaald. Voor technici, die niet in de gelegenheid waren ter plaatse aanwezig te zijn, is het echter misschien niet onbelangrijk kennis te kunnen nemen van datgene wat die dagbladen niet of door enkele beschrijving slechts zeer onvoldoende kunnen weergeven, namelijk situatie en aspect van de plaats, waar de hoofdhandeling van den dag door de vorstelijke personen heeft plaats gehad. Daaraan tegemoet te komen, mogen de bij dit nummer gevoegde plaat en onderstaande omschrijving bewerken.

De Wilhelminakade (vóór de gedenksteenplaatsing Prinsessekade genaamd) vormt een gedeelte van den linker Maasoever; achter deze kade bevindt zich de in uitvoering zijnde Rijnhaven, die hare uitmonding in de Maas heeft aan het oostelijk uiteinde van de Wilhelminakade. De hoek van den kaaimuur dezer kade bij den Rijnhavenmond, werd de meest geschikte plaats geoordeeld voor den gedenksteen, daar alles wat de rivier komt opvaren onmiddellijk die steen in 't oog moet vallen.

Teneinde nu de gedenksteenplaatsing door de per stoomboot arriveerende Koninginnen onmiddellijk in aansluiting met den watertocht te doen plaats hebben, is vóór den hoek der kade een uitgebreide steiger in de rivier gemaakt, op zoodanige hoogte, dat het leggen der oorkonde in de daarvoor gemaakte holte onder den steen gemakkelijk kon plaats hebben. De kaaimuur, die te dier plaatse geheel voltooid was, moest te dien einde over eene lengte van ± 30 M. tot den onderkant van den te plaatsen steen worden afgebroken. De grond achter den kaaimuur werd van dat peil glooiend tot de normale hoogte van de kade, zijnde 1.55 M. hooger, bijgewerkt; de overgang van den afgebroken kaaimuur tot den steiger werd door trappen gevormd.

Op den steiger was ter ontvangst van de vorstinnen met haar gevolg een tent gebouwd. Onmiddellijk achter den steen bevond zich een klein bordes met treden, waarop H. M. stond, om de gebruikelijke slagen op den steen te geven, wanneer deze gestreken was en de opening met de oorkonde erin afsloot. Achter dit bordes was een kiosk gebouwd, waarin de Koninginnen de cantate konden aanhooren die uitgevoerd werd door 3000 kinderen, geplaatst op eene langs de zuidzijde van het terrein aangebrachte tribune.

Omtrent de wijze van versiering moge het volgende gereleveerd worden:

De tent op den steiger was samengesteld uit vlaggemasten, die het tentvormige dak droegen en door een hoog fries verbonden waren; zij waren voorzien van wimpels en van vlaggentropeeën met daarop aangebrachte letterschilden. De schilden waren in cartouche-vorm van zink vervaardigd, geheel met goudbrons gedekt en in het midden voorzien van cirkelvormige houten platen met vergulden rand, bedekt met blauwzijden pluche, waarop in zeer licht geel de letters W. en E., met kronen gedekt, geschilderd waren. Ter weerszijden van den hoofdingang, in het midden van het voorfront, waren vergulde leeuwen als schildhouders op gepolychromeerde pedestals geplaatst, waarboven standaards met sierlijke knoppen en spitsen waren opgehangen, die de wapens van Waldeck-Pyrmont, en Oranje-Nassau op vlaggentropeeën, de schilden met de woorden „Mei 1891" en de wapens van Zuid-Holland en Rotterdam droegen. In het midden boven den ingang prijkte een schild met het „welkom", waarboven eene schitterende opkomende zon, en waarachter een vlaggentropee was aangebracht, terwijl parelsnoeren van vergulde ballen en schijven, aan nationaal gekleurd koord geregen en van vergulde kwasten voorzien, in slingers eronder hingen. De ondergedeelten der vlaggemasten waren met banden in verschillende kleuren en goud versierd. Het fries was bedekt met in plooien hangend vlaggedoek, opgehouden door vergulde knoppen, waaraan dito kwasten en parelsnoeren. Het dak was met arabesken en guirlandes beschilderd en voorzien van een vergulde crête. Het plafond binnen bestond uit wit doek met groene strepen (Rotterdamsche kleuren).

De kiosk was inwendig in sierlijke rococovormen, in carton-pierre en hout uitgevoerd, behandeld. Holle pilasters in de hoeken droegen door middel van weelderige kapiteelen een rijke kroonlijst, waarboven zich een koepelvormig plafond verhief, waarvan de 4 smalle hoekvelden met bloemfestoenen, en de 4 groote zijvelden met figuurlijke voorstellingen waren versierd. Het achthoekige middenveld werd gevormd door een fijngeplooid doek, in 't midden tot een knoop overgaande, waaruit een sierlijke bloemenhanger afhing.

Het geheel was in fijne grijze tinten beschilderd en overvloedig met vergulde ornementen en profielen versierd. Uitwendig was de kiosk tot aan de kroonlijst met rood doek bespannen, met arabesken enz. beschilderd. De kroonlijst was met palmetten, de koepel met guirlandes en een gouden netwerk op lichtblauwen grond versierd. Een gouden kroon op rood kussen dekte het geheel.

Voor de beide Vorstinnen waren in de kiosk vergulde rococo-fauteuils met gobelin bekleed en dito voetenbankjes, geplaatst, de vloer en trappen waren met Axminster tapijt bekleed en een rijke Smyrnalooper ter breedte van 1.6 M. liep door de kiosk naar voren tot eenige meters op het terrein, en naar achteren over bordes trappen en steiger tot aan de aanlegplaats van de boot. De geheele steigervloer was bespannen met een grove jute-achtige stof van een aangename grijsbruine kleur.

Ter weerszijden van de kiosk waren twee 16 meter hooge standaards geplaatst, met hooge pedestals omtimmerd, rijk met gekleurde en vergulde banden versierd, en voorzien van 10 M. lange en 2 M. breede nationale wimpels, die aan het boveneind omgeven

waren met een verguld netwerk, en geheel beschilderd met een dito arabesk, waarin het Nederlandsche wapen prijkte.

De tribune voor de kinderen was voorzien van een 3½ M. hoogen achterwand, geheel behangen met een sierlijk geplooide witte, met een blauw patroon versierde stof. Vlaggemasten met tropeeën en schilden verdeelden den wand.

Overigens was het geheele terrein met dergelijke vlaggemasten omgeven.

De geheele versiering werd door de firma Eckhart en Co. op uiterst smaakvolle wijze, volgens het op de plaat afgebeelde, en op het bureau van P. W. gemaakte ontwerp uitgevoerd. Het inwendige van de kiosk is echter ook door die firma ontworpen.

Van hoogerhand was verboden groen of bloemen bij de versiering aan te brengen, hetgeen, zooals begrijpelijk is, de oplossing van het vraagstuk niet gemakkelijker gemaakt heeft.

Ten slotte moet nog medegedeeld worden dat de gedenksteen in hardsteen is uitgevoerd, en de letters schuin ingehakt en verguld zijn.

Rotterdam, 10 Juni 1891.

C. N. van Goor.

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING TOT BEVORDERING DER PHOTOGRAPHIE.

In September tot October van dit jaar zal te Amsterdam eene internationale tentoonstelling tot bevordering der photographie gehouden worden.

Afdeeling A staat open voor personen, welke het maken en verkoopen van photographieën of andere beelden, door photographie verkregen, als hun beroep of onderdeel daarvan, uitoefenen, en omvat:

I. Portretten. Eene collectie portretten, ter grootte van minstens 10 × 14 cM. en hoogstens 30 × 40 cM. (direct opgenomen) van minstens 12 exemplaren.

II. Groepen en genrebeelden, ter grootte van minstens 16 × 21 cM. en hoogstens 30 × 40 cM. Aantal niet voorgeschreven.

III. Vergrootingen. Grootte minstens 30 × 40 cM. Aantal niet voorgeschreven.

IV. Reproductiën, niet naar photographieën. Grootte minstens 21 × 27 cM. Aantal niet voorgeschreven.

V. *a.* Photographieën van in beweging zijnde voorwerpen. De beweging moet uit het beeld zelf blijken. Grootte minstens 10 × 14 cM. Aantal niet voorgeschreven.

b. Serie-photographieën. De grootte van ieder beeld moet minstens 6 × 6 cM. bedragen.

VI. Landschappen en interieurs. Grootte minstens 16 × 31 cM. Aantal niet voorgeschreven.

VII. Beelden, naar photographische negatieven, verkregen door mechanische drukmethoden. Grootte minstens 18 × 24 cM. Aantal niet voorgeschreven.

Afdeeling B staat open voor amateur-photographen, en omvat:

I. Genrebeelden en interieurs. Grootte minstens 11 × 15 cM. Aantal hoogstens 12 exemplaren.

II. Photographieën van in beweging zijnde voorwerpen. De beweging moet uit het beeld zelf blijken. Grootte minstens 11 × 15 cM. Aantal hoogstens 12 exemplaren.

III. Landschappen en stadsgezichten. Grootte minstens 11 × 15 cM. Aantal hoogstens 12 exemplaren.

IV. Photographieën, opgenomen met zoogenaamde hand- of detectieve camera's. Grootte minstens 10 × 7 cM. en hoogstens 9 × 12 cM. Aantal hoogstens 24 exemplaren.

V. Lantaarnplaten, diapositieven op glas, geschikt voor projectie. Grootte liefst 83 × 83 mM. Aantal hoogstens 24 exemplaren.

VI. Landschappen, opgenomen in Nederland. Grootte minstens 11 × 15 cM. Aantal hoogstens 12 exemplaren.

VII. Photographieën van in beweging zijnde voorwerpen. Grootte minstens 11 × 15 cM. Aantal hoogstens 12 exemplaren.

(De twee laatste rubrieken zijn alleen open voor amateur-photographen, welke in Nederland gevestigd zijn.)

Afdeeling C, opengesteld voor fabrikanten van apparaten, preparaten en utensiliën, betrekking hebbende op photographie of aanverwante wetenschappen, omvat:

I. Apparaten. II. Preparaten en utensiliën.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Donderdag 11 Juni vergaderde het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te 's-Gravenhage, onder Voorzitterschap van den heer J. F. W. Conrad.

Door den President werd medegedeeld, dat door den Raad van Bestuur de Conradspremie, wegens de beste verhandeling, gedurende de laatste 5 jaren in de werken van het Instituut geplaatst, was toegekend aan den hoofdingenieur H. E. de Bruijn, voor zijne beschouwingen over de theorie van eb en vloed.

Omtrent de ontvangst der leden van de *Société des Ingenieurs Civils* op 31 Augustus en 1 en 2 September a.s. werden vervolgens eenige mededeelingen gedaan.

De Fransche ingenieurs zullen in het gebouw Diligentia worden ontvangen, alwaar tevens een tentoonstelling zal worden georganiseerd van werken, in den laatsten tijd door Nederlandsche ingenieurs uitgevoerd. Des avonds zal men in de tent in het Haagsche Bosch bijeenkomen. De volgende dagen zullen worden besteed aan een tocht naar de havenwerken van Rotterdam en naar den Moerdijk, besloten door een reunie in het Kurhaus te Scheveningen zoomede door een tocht naar IJmuiden en Amsterdam, gevolgd door een afscheidsdiner aldaar.

Een uitvoerige voordracht werd gehouden door den heer J. Nelemans over het onderhouden van de stoomvaart op het kanaal van Terneuzen in den winter van 1890—1891. De ondervinding, aldaar opgedaan, bracht hem tot de meening, dat het openhouden van kanalen mogelijk was door het regelmatig varen van gewone eenigszins versterkte stoombooten.

De heer A. A. Bekaar voegde aan het gesprokene nog de geschiedenis toe van 'tgeen in dien winter was verricht om het Noordzeekanaal open te breken.

Hij wees op het gevaar, dat er ontstaat, wanneer gewone schepen averij krijgen of in het ijs vastraken.

Daarom moest bij zeer zware vorst aan het gebruik van zeer krachtige ijsbrekers de voorkeur gegeven worden.

Aan de belangrijke discussie, die op deze voordrachten volgde, werd deelgenomen door de heeren J. F. W. Conrad, G. J. de Jongh, F. P. J. Mahieu, J. W. Welcker, H. Wortman en de beide sprekers.

Na de pauze werd het woord gegeven aan den heer H. E. de Bruijn, die bij afwezigheid van den heer J. P. de Bordes voorlezing deed van diens mededeeling betreffende de uitkomsten der spoorweg-exploitatie in Nederland gedurende de jaren 1888 tot 1890. Deze mededeeling is het vervolg en slot van een vroeger gedane, en behandelt evenals deze de lijnen der Hollandsche, der Rijn-, der Centraal- en der Staatspoorwegen.

Ten slotte gaf de heer G. E. V. L. van Zuijlen een overzicht van de jongste literatuur op het gebied van

smalspoorwegen, om, naar aanleiding van de meeningen van Félix Martin, Noblemaire, Decauville, enz., maar vooral naar aanleiding van de ondervinding opgedaan bij de smalspoorwegen in Bosnië—Herzegowina, tot de slotsom te komen, dat de spoorwijdten van 0.60 M. en 0.75 M. ook in Nederlandsch Oost-Indië voor secundaire en tertiaire spoorwegen de aandacht verdienden.

Tot leden van den Raad van bestuur, in de plaats van de aftredende niet herkiesbare raadsleden Leemans, Telders en Badon Ghyben, werden gekozen de heeren F. M. Panthaleon baron van Eck, J. W. Welcker en E. H. Stieltjes, terwijl het raadslid dr. E. F. van Dissel, die als zoodanig had bedankt, herkozen werd.

De vergadering werd door een zestigtal leden, waaronder het honorair lid Mr. J. Heemskerk Azn., bijgewoond.

PLASTISCHE KUNST.

De Commissie van het Museum van Kunstnijverheid op het Paviljoen te Haarlem heeft het verslag over het jaar 1890—1891 doen verschijnen. Het Museum en de school zijn gedurende dit jaar weer in degelijkheid toegenomen; de collecties zijn door aankoop, door geschenken en legaten, en door het afstaan in bruikleen, belangrijk aangevuld. De grootste aanwinst, die het Museum dit jaar deed, bestaat uit eene verzameling oorspronkelijke stukken, die in de Raadzaal tot een geheel zijn vereenigd, en waarvan de onkosten worden bestreden met behulp van het legaat, door wijlen den heer Vollenhoven aan het Museum vermaakt. Eene uitmuntende photogravure, deze Raadzaal voorstellende, is bij het verslag gevoegd.

Verschillende tentoonstellingen werden op het Museum gehouden:

van 1—4 Juni 1890: Afbeeldingen van oude en moderne Nederlandsche zilversmidskunst en werken van Froment-Meurice, die op de wereldtentoonstelling te Parijs waren tentoongesteld.

14—28 Juni: Houten gebouwen uit Noorwegen, afkomstig van de tentoonstelling te Parijs.

28 Juni—1 Augustus: Gezichten uit Weenen, Praag, Dresden, Berlijn, München en de paleizen van den overleden Koning van Beieren, Neuschwanstein en Herrenchiemsee, welwillend afgestaan door den heer P. Kleiweg Dyserinck.

6—20 Juli: Tentoonstelling van het werk der leerlingen van de Teekenschool voor Kunstnijverheid.

1—30 Augustus: Gekleurde afbeeldingen van de belangrijkste muurschilderingen, die gedurende deze eeuw te Pompeji werden ontdekt.

1—27 September: Tentoonstelling van Japansche kunstnijverheidsvoorwerpen, door verschillende inzenders tot dit doel tijdelijk afgestaan.

October: Tentoonstelling van een damast tafelkleed, voor eenigen tijd aan het Museum afgestaan door de welwillende bemiddeling van den heer S. J. Graaf van Limburg Stirum. Dit tafelkleed werd in de jaren 1660—1668 door den wever Willemse vervaardigd. Nadat Amalia van Solms, weduwe van Prins Frederik Hendrik, in 1655 een bezoek aan Haarlem had gebracht, besloot de stedelijke regeering haar een geschenk aan te bieden, bestaande uit een damast stel van twee tafellakens, 72 servetten en twee andere doeken, waarvoor, zooals de rekening aantoont, 738 gulden betaald werd. Volgens aanteekening van den secretaris der gemeente blijkt echter, dat genoemd geschenk niet werd toegezonden.

25 October—31 December: Tentoonstelling van oude speelkaarten, waarvoor verschillende inzendingen werden ontvangen.

25 October—30 November: Photographische afbeeldingen uit China, Japan, Soerabaia, Aden, Port-Said, Genua, Venetië en Milaan, welwillend afgestaan door den heer J. C. Joekes te Haarlem.

22 November 1890—1 Mei 1891: Tentoonstelling van Chineesche costumes, in bruikleen afgestaan door den heer Dr. J. J. M. de Groot, tolk voor de Chineesche taal te Amsterdam.

10 December 1890—20 Januari 1891: Tentoonstelling van het teeken- en schilderwerk, vervaardigd door de leerlingen der aan het Museum verbonden school voor Kunstnijverheid.

10 Januari: Tentoonstelling van nieuw ontvangen gipsafgietsels. Buste van Madame Récamier, door Houdon, Statue van Hendrik IV, door Rossio.

20 Januari: Tentoonstelling van tapijten, stalen en teekeningen van de Koninklijke Tapijtfabriek te Deventer.

23 Februari: Tentoonstelling van plaatwerken, betrekking hebbende op de monumentale bouwkunst van Spanje, Portugal, Groot-Brittannië en Ierland.

7 Maart—14 Maart: Tentoonstelling van gekleurde afbeeldingen, betrekking hebbende op de kunst van den behanger.

14 Maart — 1 April: Tentoonstelling van reproductien naar de werken van de Fransche beeldhouwers Carrier-Belleuse en Joseph Chéret.

Na 1 April konden de tijdelijke tentoonstellingen wegens werkzaamheden ter restauratie van het gebouw gedurende eenigen tijd niet plaats hebben. In Mei werden zij echter weder geopend met eene tentoonstelling van antieke kistjes, étuis, koffers en oude doozen, die zeer belangrijk belooft te worden, daar reeds bijzonder fraaie exemplaren werden toegezegd.

Ook werd tot den heer Brandsma het verzoek gericht de diploma's, ingekomen ter beantwoording van de door hem gestelde prijsvraag, tijdelijk ter tentoonstelling te willen afstaan, waarop een gunstig antwoord is gevolgd.

Verder werden bij herhaling plaatwerken, soms vermeerderd met werken van de leerlingen der teekenschool, aangevraagd voor tentoonstellingen en kunstbeschouwingen te 's-Gravenhage, Rotterdam, Leiden, Tiel en Noordwijk.

Deze tentoonstellingen dragen er krachtig toe bij, het bezoek steeds te doen toenemen en de belangstelling voor het Museum in ruimer kring te verspreiden.

Het verslag besluit met een belangwekkend opstel, *Beschouwingen over onze ambachtsnijverheid*, door den verdienstelijken directeur, den heer E. von Saher, eraan toegevoegd. Er is geen twijfel aan of de bloei, waarin school en museum zich verheugen, is voornamelijk aan den ijver en het beleid van den heer von Saher te danken.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De Commissie voor de stichting van een museum van schilderijen te Dusseldorf heeft tot heden ontvangen 33,200 mark en reeds gekocht twee schilderijen van Lessing, een van Bokelmann, twee van Gebhardt, een van George Macco, van Müller en van Schwabe.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

(A. et A.) 's-Gravenhage. Op de gecombineerde vergadering van verschillende vereenigingen, den 10 Juni l.l. gehouden, zijn tot leden van den Arbeidsraad gekozen de navolgende heeren:

de architecten: J. J. van Nieukerken, W. B. van Liefland, K. Stoffels, E. F. Ehule en M. L. Schroot.

de patroons: F. H. van Malsen, A. Stigter, A. C. Paardekooper, W. A. Kramers en L. Slothoom.

de werklieden: Altewischer, Heyer, Maas, Van Sassen en D. Thierry.

— De Algemeene Begraafplaats alhier is een fraai grafmonument rijker geworden. Het gedenkteeken, ontworpen door den heer Ed. von Saher, directeur der kunstnijverheidsschool te Haarlem, is geplaatst op het familiegraf der Bauduins. Daar het grafteeken tot stand werd gebracht door de familie, met medewerking der keizerlijke Japansche regeering, heeft de ontwerper getracht het Europeesch met het Japansch karakter te vereenigen.

Het voetstuk is versierd met een ornementaal, vlak relief. De Japansche draak, houdende een schild met het wapen der familie Bauduin, als middenstuk, is verder aangevuld met arabesken van gesloten lotusbloemen en bladeren (symbool van den dood). De bekroning is verder versierd met de rijzende zon en den vlammenden bol in de akroterieen.

Het opschrift is op de eene zijde in het Hollandsch, op de andere zijde in het Japansch gesteld. Het Japansche opschrift, dat uitsluitend aan Mr. A. J. Bauduin, ex-secretaris der Japansche legatie, is gewijd, luidt: »Overleden den 25 Juli 1890. Gedenkteeken aan Mr. A. J. Bauduin, den betreurden Secretaris der Japansche legatie, gewijd door de keizerlijke Japansche Regeering." *(Avondpost.)*

Amsterdam. Ph. van E. deelt in het *Handelsblad*, in een overzicht van de driejaarlijksche tentoonstelling te Rotterdam, dat over het geheel hoogst ongunstig luidt, o. a. mede:

»Eenige jaren geleden zocht Josef Israëls op een dergelijke tentoonstelling in die stad tevergeefs naar een zijner schilderijen; bij onderzoek bleek, dat de commissie zonder op den naam van den vervaardiger te letten, het bij de afgekeurde doeken geplaatst had."

Wij kunnen bijna niet gelooven dat dit waar zou zijn.

Utrecht. Woensdag j.l. had alhier eene vergadering plaats van aandeelhouders in de leening, aangegaan tot dekking der kosten van het te maken ontwerp voor een locaalspoorweg Schoonhoven—Utrecht. Door den voorzitter werd medegedeeld, dat de geheele lijn door den ingenieur Krieger in kaart is gebracht, dat de begrooting van bouwkosten, alsmede der algemeene omschrijving van het plan zijn opgemaakt en bij het bestuur zijn ingediend, zoodat alle stukken voorhanden zijn, vereischt tot het aanvragen eener rijksconcessie. Het voorloopig bestuur werd diligent verklaard.

Delft. Voor de examens B. der Polytechnische school volgens art. 61—66 der wet, regelende het middelbaar onderwijs,

hebben zich voor het eerste gedeelte aangemeld 34 candidaten, voor het tweede gedeelte of het geheele examen 44 candidaten. Voor of gedurende het examen trokken zich 6 candidaten terug.

Voldoend examen voor het eerste gedeelte werd afgelegd door de heeren:

Examen 1891, eerste gedeelte. Toegelaten voor art. 61, 62, 64: J. J. L. Bourdrez, M. van den Ende, W. G. C. Gelinck, A. Th. de Groot, F. E. van Hennekeler, J. J. S. van Leeuwen, M. A. van Oort.

Toegelaten voor art. 63, 64: H. P. Jorritsma, C. Penning, Jhr. M. Rappard.

Toegelaten voor art. 64: W. J. de Bordes, P. van Braam van Vloten, J. van der Breggen, A. Holmberg de Beckfelt, H. D. P. Huizer, N. M. de Kanter, J. F. H. Koopman, M. Middelberg, F. M. Panthaleon baron van Eck, W. B. Slothouwer Szn., J. van Tubergen, C. Bosman, A. A. van der Steur, H. F. Thijssen.

Voor het tweede gedeelte of voor het geheele examen door de heeren:

Examen B. Geslaagd voor art. 61, 62, 64: R. Blok, D. C. Buurman, L. C. Dumont, S. J. J. H. v. Embden, C. M. Frijlinck, P. J. Fritzlin, J. E. C. van Geuns, W. A. E. van Geuns, H. E. Gritters Doublet, P. Hoogenboom, M. H. de Jongh, J. A. Kalff, E. J. Kist, J. A. Mazel, S. Mulder, J. Haringhuizen, W. Oltmans, P. J. Ott de Vries, A. H. Schram, J. M. Stoop, J. C. van Reigersberg Versluijs.

Examen B. B. 65: G. H. Brandt, H. G. Gann Dunn, J. J. Hoogenboom, Th. G. J. Resink, A. J. Roelofsz, J. M. G. Scheffer, C. P. Stoel, H. J. Buisman, A. Perelaer, W. F. O. Schaalje, M. L. Bleuland van Oordt.

B. 64 en 65: G. P. H. Musschenbroek, A. W. F. Kerssen en J. Koomans.

MAASTRICHT. In een dezer dagen alhier gehouden vergadering van aandeelhouders der Nederlandsche Zuiderspoorwegmaatschappij werd goedgekeurd het contract met de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, betreffende de overname in exploitatie van den spoorweg Sittard—Heerlen—Herzogenrath, na de voltooiing dier lijn.

Dezelfde vergadering verleende ook hare goedkeuring aan het contract betreffende de overdracht aan de Nederl. Zuiderspoorwegmaatsch. van de concessie, indertijd verleend aan den heer H. L. C. H. Sarolea te Heerlen, voor den aanleg van voornoemden spoorweg.

CORRESPONDENTIE.

Aan *W. te A.* In antwoord op uwe vragen is dienende dat de beide eerste afleveringen van den zevenden jaargang van het plaatwerk „De Bouwmeester" weldra het licht zullen zien en dat de prijs per jaargang, bestaande uit 36 platen, slechts 5 *gulden* bedraagt.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 October, tot hoogleeraar bij de Rijksacademie van beeldende kunsten te Amsterdam benoemd Nicolaas van der Waay.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de verbouwing van het academisch ziekenhuis te Leiden, P. M. J. van Oerle.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren C. Schermers, A. du Bois, thans opzichter-teekenaar bij de gemeentewerken te Zutfen, en J. Heesterman, ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot opzichter derde klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië.

— In Nederlandsch-Indië is:

Verleend: een tweejarig verlof naar Europa, wegens ziekte, aan den ingenieur 1e klasse bij den waterstaat J. Nuhout van der Veen.

Benoemd: tot ing. 1e kl. bij den waterstaat de ing. 2e kl. H. van Kol.

— De heer E. Spruit, waarnemend directeur van exploitatie bij de spoorwegmaatschappij *Grand Central Belge*, is benoemd tot directeur dier Maatschappij.

— Tot onderdirecteur der gasfabriek te Middelburg is, bij derde stemming, benoemd de heer Jhr. T. H. Gevers te Dordrecht. Bij de eerste stemming verkregen de heeren P. D. Spruyt 7, Jhr. T. H. Gevers 5, Pilaar 3 en W. Klaassen 1 stem; bij de tweede bekwamen de heeren Spruyt en Gevers elk 7 stemmen en de heeren Klaassen en Pilaar ieder 1 stem. Eindelijk werd bij herstemming tusschen de heeren Gevers en Spruyt eerstgenoemde benoemd met 9 stemmen.

— Aan den teekenaar 1e kl. L. Happee en den 1e teekenaar J. A. ter Wolde, beiden aan 's Rijks werf te Amsterdam en eervol ontslagen, is een pensioen, onderscheidenlijk van *f* 934 en *f* 1100 's jaars verleend.

— In de op 8 dezer gehouden vergadering van aandeelhouders der Nederlandsche Zuiderspoorwegmaatschappij zijn benoemd tot opzichters bij die Maatschappij: de heeren Jhr. H. H. Sandberg, civiel-ingenieur te Amersfoort, en J. P. Laernoes, buitengewoon opzichter bij den waterstaat aan den Hoek van Holland, beiden ter standplaats Heerlen, en G. W. Koning, opzichter bij het Merwede-kanaal, ter standplaats Roermond.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Theoretisch en practisch ervaren bouwkundige bij de gemeentewerken te 's-Hage. Jaarwedde *f* 2400. Adres uiterl. 27 Juni aan B. en W. van 's-Hage, (*Zie advertentie in n°.* 24.)

— Teekenaar, bekend met waterbouwkunde en ijzerconstructie, bij de gemeentewerken te 's-Hage. Jaarwedde *f* 1000. Adres uiterl. 27 Juni bij B. en W. van 's-Hage. (*Zie advert. in n°.* 24.)

— Waterbouwkundig ambtenaar aan de waterkeering van het cal. waterschap Stavenisse. Jaarwedde *f* 1000. Adres vóór 27 Juni, aan den Voorzitter te Stavenisse.

— Opziener der domeinen, in het rentambt Zwaluwen. Jaarwedde *f* 840. Adr., gericht aan den Min. van Fin., vóór 20 Juni inzenden aan den rentmeester van genoemd rentambt Van Beusekom te Breda, bij wien inlichtingen te bekomen zijn.

— Opzichter, om terstond in dienst te treden, teneinde te Helmond toezicht te houden in de fabriek op het stellen en klinken van een beweegbare ijzeren brug. Alleen zij, die in soortgelijke betrekking werkzaam zijn geweest, komen in aanmerking. Brieven, met opgave van leeftijd, laatst genoten salaris en namen der Ingenieurs, tot wie men zich om inlichting kan wenden, te zenden aan het bureel van den Maasmond, te 's-Hertogenbosch.

— Bekwaam Techniker, tegen 1 Aug. of eerder, voor vast, aan eene sinds jaren gevestigde fabriek voor bruggebouw, kapconstructiën, tevens herstelplaats van stoom- en andere werktuigen en ijzergieterij. Kennis van inrichtingen voor gasfabrieken strekt tot aanbeveling. Br., onder 5 X D, Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam.

ADVERTENTIEN.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR van den WATERKEERING van den CALAMITEUZEN VLIETEPOLDER, zal op **Vrijdag den 26 Juni 1891**, des namiddags te 2 ure te *WISSENKERKE* (bij E. P. VAN DAMME) onder nadere goedkeuring, **aanbesteden**:

Het verbeteren en onderhouden der waterkeerende werken aan gemelden Polder over den dienst 1891/2.

De aanbesteding geschiedt bij enkele inschrijving ingevolge § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter inzage op het dagverblijf der Directie en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger en is aldaar tegen betaling van 50 cent op franco aanvraag verkrijgbaar.

Aanwijzing der werken op Vrijdag den 19 Juni 1891 's namiddags te 4 ure en Maandag den 22 Juni 1891 's voormiddags te 8.30 ure.

Samenkomst aan het Dagverblijf der Directie. Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

WISSENKERKE, den 2 Juni 1891.

J. L. KLUIJT, *Wd. Voorzitter.*
C. N. v. d. HEIJDE, *Secret.-Ontv.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag den 23ste Juni 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 542.

Het verrichten van eenige herstellingen aan de locomotiefloods met toebehooren op het station Leeuwarden.

Begroting *f* 1203.—.

De besteding geschiedt volgens § 32 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den Juni 1891, des voormiddags ten 9 ure.

Utrecht, den 7 Juni 1891.

UITVINDING.

Eene nieuwe uitvinding op chemisch gebied, reeds eenige jaren met succes geëxploiteerd, zoer eenvoudig in samenstelling en uitvoering, en die in eene voor het **BOUWVAK** in Nederland reeds lang gevoelde behoefte voorziet, wordt voor de exploitatie in Nederland, alwaar het fabrieksmerk gedeponeerd is, **TE KOOP** aangeboden door het

Nederlandsch Octrooi-Bureau
165 Keizersgracht,
AMSTERDAM.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en **gezeten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Hoefsagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

De voorloopige COMMISSIE tot stichting van een *Concertgebouw* te HILVERSUM, zal op **Dinsdag den 16den Juni a. s.**, tot des middags 12 uur precies in het *Hof van Holland* te HILVERSUM zitting houden tot het in ontvangst nemen van INSCHRIJVINGSBILJETTEN voor den bouw van een

Concertzaal enz.

aan de Heerenstraat, benevens een **Billardzaal** enz. bij de Societeit *De Unie*.

Het bestek met 2 teekeningen is à *f* 2.50 per ex. te verkrijgen bij de Boekhandelaars JOHS. GERADTS & COMP., te HILVERSUM.

Inlichtingen geeft de Architect I. GOSSCHALK (Bureau Administratiegebouw van de Holl. IJz. Spoorweg-Maatschappij te AMSTERDAM.)

Aanbesteding.

Door de firma VAN HEEK & C°. te ENSCHEDE zal op **Dinsdag den 23 Juni 1891**, des middags ten 12½ ure, in het Hotel DE GRAAFF aldaar, in het publiek worden **aanbesteed**:

Het bouwen eener ZWEM- en BADINRICHTING te Enschede.

Bestek en **Teekening** zijn op franco aanvraag van af 12 Juni verkrijgbaar bij den Boekhandelaar M. J. VAN DER LOEFF te ENSCHEDE, tegen betaling van *f* 2.50

De **Aanwijzing** in loco heeft plaats op Vrijdag den 19 Juni e.k., des middags ten 12½ ure.

Inlichtingen te bekomen bij den Ingenieur-Architect N. BIEZEVELD HKz., Kanaal 9, te 's GRAVENHAGE.

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a d Rijn
(Duitschland.)

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Binkerstraat
AMSTERDAM.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

Gemeentewerken van 's-Gravenhage.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *'S-GRAVENHAGE* maken bekend, dat bij de **Gemeentewerken van 's-Gravenhage** kunnen geplaatst worden als ambtenaar in **vasten dienst** der Gemeente:

1°. Een theoretisch en praktisch ervaren

Bouwkundige

op eene aanvankelijke jaarwedde van *f* 2400.

2°. Een Teekenaar,

grondig bekend met details van waterbouwkundige werken en ijzerconstructie, op eene aanvankelijke jaarwedde van *f* 1000.

Behoorlijk gezegelde verzoekschriften en zoodanige verdere stukken als gegadigden noodig mochten oordeelen vrachtvrij te zenden aan hun College **vóór of uiterlijk op 27 Juni a. s.**

Inlichtingen worden gegeven door den Directeur der Gemeentewerken, des Maandags, Donderdags en Vrijdags tusschen 11 en 12 uren des voormiddags, aan de Gemeentewerf, Groeneweggje.

's-GRAVENHAGE, 11 Juni 1891.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
ROEST.

De Secretaris,
M. VAN BEENEN, *l. s.*

Aanbesteding.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN DEN CALAMITEUSEN LEENDERTABRAHAMPOLDER, zal op **Vrijdag 26 Juni 1891**, des voormiddags 11 ure ten Gemeentehuize te *CATS*, **aanbesteden**:

Het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1892 van de Aarde-, Kram-, steenglooing- en andere werken aan den polder, Begroting *f* 3046.95.

Aanwijzing zal plaats hebben op Vrijdag den 19n en Maandag den 22n Juni, telkens tusschen 10 en 12 ure.

Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

Plaats van samenkomst in genoemd vergaderlokaal.

Bestekken op franco aanvraag tegen betaling van *f* 0.50, of overmaking van *f* 0.52 te bekomen van 10 dezer af ten kantore van den Secretaris-Ontvanger te Colijnsplaat.

Het Bestuur der Waterkeering voorn.,
G. J. VAN DE LINDE, *Voorzitter.*
L. A. BIJBAU, *Secretaris-Ontv.*

hebben zich voor het eerste gedeelte aangemeld 34 candidaten, voor het tweede gedeelte of het geheele examen 44 candidaten. Voor of gedurende het examen trokken zich 6 candidaten terug.

Voldoend examen voor het eerste gedeelte werd afgelegd door de heeren:

Examen 1891, eerste gedeelte. Toegelaten voor art. 61, 62, 64: J. J. L. Bourdrez, M. van den Ende, W. G. C. Gelinck, A. Th. de Groot, F. E. van Hennekeler, J. J. S. van Leeuwen, M. A. van Oort.

Toegelaten voor art. 63, 64: H. P. Jorritsma, C. Penning, Jhr. M. Rappard.

Toegelaten voor art. 64: W. J de Bordes, P. van Braam van Vloten, J. van der Breggen, A. Holmberg de Beckfelt, H. D. P. Huizer, N. M. de Kanter, J. F. H. Koopman, M. Middelberg, F. M. Panthaleon baron van Eck, W. B. Slothoom Szn., J. van Tubergen, C. Bosman, A. A. van der Steur, H. F. Thijssen.

Voor het tweede gedeelte of voor het geheele examen door de heeren:

Examen B. Geslaagd voor art. 61, 62, 64: R. Blok, D. C. Buurman, L. C. Dumont, S. J. J. H. v. Embden, C. M. Frijlinck, P. J. Fritzlin, J. E. C. van Geuns, W. A. E. van Geuns, H. E. Gritters Doublet, P. Hoogenboom, M. H. de Jongh, J. A. Kalff, E. J. Kist, J. A. Mazel, S. Mulder, J. Haringhuizen, W. Oltmans, P. J. Ott de Vries, A. H. Schram, J. M. Stoop, J. C. van Reigersberg Versluijs.

Examen B. B. 65: G. H. Brandt, H. G. Gann Dunn, J. J. Hoogenboom, Th. G. J. Resink, A. J. Roelofsz, J. M. G. Scheffer, C. P. Stoel, H. J. Buisman, A. Perelaer, W. F. O Schaalje, M. L. Bleuland van Oordt.

B. 64 en 65: G. P. H. Musschenbrock, A. W. F. Kerssen en J. Koomans.

MAASTRICHT. In een dezer dagen alhier gehouden vergadering van aandeelhouders der Nederlandsche Zuiderspoorwegmaatschappij werd goedgekeurd het contract met de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, betreffende de overname in exploitatie van den spoorweg Sittard—Heerlen—Herzogenrath, na de voltooiing dier lijn.

Dezelfde vergadering verleende ook hare goedkeuring aan het contract betreffende de overdracht aan de Nederl. Zuiderspoorwegmaatsch. van de concessie, indertijd verleend aan den heer H. L. C. H. Sarolea te Heerlen, voor den aanleg van voornoemden spoorweg.

CORRESPONDENTIE.

Aan *W. te A.* In antwoord op uwe vragen is dienende dat de beide eerste afleveringen van den zevenden jaargang van het plaatwerk „De Bouwmeester" weldra het licht zullen zien en dat de prijs per jaargang, bestaande uit 36 platen, slechts 5 *gulden* bedraagt.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 October, tot hoogleeraar bij de Rijksacademie van beeldende kunsten te Amsterdam benoemd Nicolaas van der Waay.

— Bij beschikking van den Minister van Binnenlandsche Zaken is benoemd tot buitengewoon opzichter bij de verbouwing van het academisch ziekenhuis te Leiden, P. M. J. van Oerle.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren C. Schermers, A. du Bois, thans opzichter-teekenaar bij de gemeentewerken te Zutfen, en J. Heesterman, ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot opzichter derde klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië.

— In Nederlandsch-Indië is:

Verleend: een tweejarig verlof naar Europa, wegens ziekte, aan den ingenieur 1e klasse bij den waterstaat J. Nuhout van der Veen.

Benoemd: tot ing. 1e kl. bij den waterstaat de ing. 2e kl. H. van Kol.

— De heer E. Spruit, waarnemend directeur van exploitatie bij de spoorwegmaatschappij *Grand Central Belge*, is benoemd tot directeur dier Maatschappij.

— Tot onderdirecteur der gasfabriek te Middelburg is, bij derde stemming, benoemd de heer Jhr. T. H. Gevers te Dordrecht. Bij de eerste stemming verkregen de heeren P. D. Spruyt 7, Jhr. T. H. Gevers 5, Pilaar 3 en W. Klaassen 1 stem; bij de tweede bekwamen de heeren Spruyt en Gevers elk 7 stemmen en de heeren Klaassen en Pilaar ieder 1 stem. Eindelijk werd bij herstemming tusschen de heeren Gevers en Spruyt eerstgenoemde benoemd met 9 stemmen.

— Aan den teekenaar 1e kl. L. Happee en den 1e teekenaar J. A. ter Wolde, beiden aan 's Rijks werf te Amsterdam en eervol ontslagen, is een pensioen, onderscheidenlijk van *f* 934 en *f* 1100 's jaars verleend.

— In de op 8 dezer gehouden vergadering van aandeelhouders der Nederlandsche Zuiderspoorwegmaatschappij zijn benoemd tot opzichters bij die Maatschappij: de heeren Jhr. H. H. Sandberg, civiel-ingenieur te Amersfoort, en J. P. Laernoes, buitengewoon opzichter bij den waterstaat aan den Hoek van Holland, beiden ter standplaats Heerlen, en G. W. Koning, opzichter bij het Merwede-kanaal, ter standplaats Roermond.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Theoretisch en practisch ervaren bouwkundige bij de gemeentewerken te 's-Hage. Jaarwedde *f* 2400. Adres uiterl. 27 Juni aan B. en W. van 's-Hage, (*Zie advertentie in* n°. 24.)

— Teekenaar, bekend met waterbouwkunde en ijzerconstructie, bij de gemeentewerken te 's-Hage. Jaarwedde *f* 1000. Adres uiterl. 27 Juni bij B. en W. van 's-Hage. (*Zie advert. in* n°. 24.)

— Waterbouwkundig ambtenaar aan de waterkeering van het cal. waterschap Stavenisse. Jaarwedde *f* 1000. Adres vóór 27 Juni, aan den Voorzitter te Stavenisse.

— Opziener der domeinen, in het rentambt Zwaluwen. Jaarwedde *f* 840. Adr., gericht aan den Min. van Fin., vóór 20 Juni inzenden aan den rentmeester van genoemd rentambt Van Beusekom te Breda, bij wien inlichtingen te bekomen zijn.

— Opzichter, om terstond in dienst te treden, teneinde te Helmond toezicht te houden in de fabriek op het stellen en klinken van een beweegbare ijzeren brug. Alleen zij, die in soortgelijke betrekking werkzaam zijn geweest, komen in aanmerking. Brieven, met opgave van leeftijd, laatst genoten salaris en namen der ingenieurs, tot wie men zich om inlichting kan wenden, te zenden aan het bureel van den Maasmond, te 's-Hertogenbosch.

— Bekwaam Techniker, tegen 1 Aug. of eerder, voor vast, aan eene sinds jaren gevestigde fabriek voor bruggebouw, kapconstructiën, tevens herstelplaats van stoom- en andere werktuigen en ijzergieterij. Kennis van inrichtingen voor gasfabrieken strekt tot aanbeveling. Br., onder 5 X D, Nijgh en Van Ditmar, Amsterdam.

ADVERTENTIEN.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR VAN DEN CALAMITEUZEN POLDER ANNA FRISO, zal op **Vrijdag 26 Juni 1891**, des voormiddags te 11 uren, in de DIRECTIEKEET van gemelden polder, onder nadere goedkeuring

AANBESTEDEN:

Het verdodigen van den onderseeschen oever door Zinkwerk en Steenbestorting dienst 1891 92.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter inzage bij G. J. DE SMIT te Wissenkerke, in de DIRECTIEKEET en ten kantore van den SECRETARIS-ONTVANGER en is bij laatstgemelden tegen betaling van 60 cent verkrijgbaar van af 12 Juni e. k.

Gemeentewerken van 's-Gravenhage.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van 's-GRAVENHAGE maken bekend, dat bij de **Gemeentewerken van 's-Gravenhage** kunnen geplaatst worden als aanbtenaar in **vasten dienst** der Gemeente:

1°. Een theoretisch en praktisch ervaren

Bouwkundige

op eene aanvankelijke jaarwedde van *f* 2400.

2°. Een Teekenaar,

grondig bekend met details van waterbouwkundige werken en ijzeroonstructie, op eene aanvankelijke jaarwedde van *f* 1000.

Behoorlijk gezegelde verzoekschriften en zoodanige verdere stukken als gegadigden noodig mochten oordeelen vrachtvrij te zenden aan hun College **vóór of uiterlijk op 27 Juni a. s.**

Inlichtingen worden gegeven door den Directeur der Gemeentewerken, des Maandags, Donderdags en Vrijdags tusschen 11 en 12 uren des voormiddags, aan de Gemeentewerf, Groeneweggje.

's-GRAVENHAGE, 11 Juni 1891.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
ROEST.

De Secretaris,
M. VAN REENEN, *l. s.*

Aanbesteding.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN DEN CALAMITEUSEN LEENDERT-ABRAHAMPOLDER, zal op **Vrijdag 26 Juni 1891**, des voormiddags 11 ure ten Gemeentehuize te *CATS*, **aanbesteden**:

Het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1892 van de Aarde-, Kram-, steenglooing- en andere werken aan den polder, Begrooting *f* 3046.95.

Aanwijzing zal plaats hebben op Vrijdag den 19n en Maandag den 22n Juni, telkens tusschen 10 en 12 ure.

Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

Plaats van samenkomst in genoemd vergaderlokaal.

Bestekken op franco aanvrage tegen betaling van *f* 0.50, of overmaking van *f* 0.52 te bekomen van 10 dezer af ten kantore van den Secretaris-Ontvanger te Colijnsplaat.

Het Bestuur der Waterkeering voorn.,
G. J. VAN DE LINDE, *Voorzitter,*
L. A. BIJBAU, *Secretaris-Ontv.*

AANBESTEDING.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN DEN CALAMITEUZEN VLIETEPOLDER, zal op **Vrijdag den 26 Juni 1891**, des namiddags te 2 ure te *WISSENKERKE* (bij E. P. VAN DAMME) onder nadere goedkeuring, **aanbesteden**:

Het verbeteren en onderhouden der waterkeerende werken aan gemelden Polder over den dienst 1891/2.

De aanbesteding geschiedt bij enkele inschrijving ingevolge § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter inzage op het dagverblijf der Directie en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger en is aldaar tegen betaling van 50 cent op franco aanvraag verkrijgbaar.

Aanwijzing der werken op Vrijdag den 19 Juni 1891 's namiddags te 4 ure en Maandag den 22 Juni 1891 's voormiddags te 8.30 ure.

Samenkomst aan het Dagverblijf der Directie. Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

WISSENKERKE, den 2 Juni 1891.

J. L. KLUIJT, *Wd. Voorzitter.*
C. N. v. d. HEIJDE, *Secret.-Ontv.*

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag den 23ste Juni 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 542.

Het verrichten van eenige herstellingen aan de locomotiefloods met toebehooren op het station Leeuwarden.

Begroting *f* 1303.—.

De besteding geschiedt volgens § 32 van het bestek.

Het bestek ligt van den 8sten Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-ingenieur D. MOLENAAR te *Groningen* en is op *franco* aanvraag (per brief) aangenoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ***f* 0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den Juni 1891, des voormiddags ten 9 ure.

Utrecht, den 7 Juni 1891.

UITVINDING.

Eene nieuwe uitvinding op chemisch gebied, reeds eenige jaren met succes geëxploiteerd, zeer eenvoudig in samenstelling en uitvoering, en die in eene voor het **BOUWVAK** in Nederland reeds lang gevoelde behoefte voorziet, wordt voor de exploitatie in Nederland, alwaar het fabrieksmerk gedeponeerd is, **TE KOOP** aangeboden door het

Nederlandsch Octrooi-Bureau
165 Keizersgracht,
AMSTERDAM.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en **gegoten staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Heefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

De voorloopige COMMISSIE tot stichting van een *Concertgebouw* te HILVERSUM, zal op **Dinsdag den 16den Juni a. s.**, tot des middags 12 uur precies in het *Hof van Holland* te HILVERSUM zitting houden tot het in ontvangst nemen van INSCHRIJVINGSBILJETTEN voor den bouw van een

Concertzaal enz.

aan de Heerenstraat, benevens een **Biljardzaal** enz. bij de Societeit *De Unie*.

Het bestek met 2 teekeningen is à *f* 2,50 per ex. te verkrijgen bij de Boekhandelaars JOHS. GERADTS & COMP., te HILVERSUM.

Inlichtingen geeft de Architect I. GOSSCHALK (Bureau Administratiegebouw van de Holl. IJz. Spoorweg-Maatschappij te AMSTERDAM.)

Aanbesteding.

Door de firma VAN HEEK & Cº. te ENSCHEDE zal op **Dinsdag den 23 Juni 1891**, des middags ten 12½ ure, in het Hotel DE GRAAFF aldaar, in het publiek worden **aanbesteed**:

Het bouwen eener ZWEM- en BADINRICHTING te Enschede.

Bestek en **Teekening** zijn op franco aanvraag van af 12 Juni verkrijgbaar bij den Boekhandelaar M. J. VAN DER LOEFF te ENSCHEDE, tegen betaling van ***f* 2.50**

De **Aanwijzing** in loco heeft plaats op Vrijdag den 19 Juni e.k., des middags ten 12½ ure.

Inlichtingen te bekomen bij den Ingenieur-Architect N. BIEZEVELD HKz., Kanaal 9, te 's GRAVENHAGE.

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswasm. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET- en andere
INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

J.J. SLEIJSER te Leiden.
Magazijn van
Schilder- en Teekenbehoeften.
STEEDS VOORRADIG:
Caoutchou Driehoeken van 45°,
in 't midden open, 16½, 20, 25 en 30 c/m.
Prijs per stuk *f* 0.70, *f* 0.90, *f* 1.25 en *f* 2.20
Caoutchou Driehoeken van 30°,
in 't midden open, 23, 28, 33 en 38 c/m.
Prijs per stuk *f* 0.70, *f* 0.90, *f* 1.25 en *f* 2.20
Caoutchou Mallen (Pistolets in alle vormen).
Kristallen Driehoeken facet geslepen
30½ × 17½ c/m. per stuk *f* 2.—.
23 × 23 c/m. » » *f* 2.—.
Monsters van **Teekenpapieren, Calqueerlinnen,** enz., worden op verlangen *franco* toegezonden.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* gelevend.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

DE LINT & C°.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen geleve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur. **W. PATON WALSH.**

FRED. STIELTJES & C°.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. **Modellen ter bezichtiging.**

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — **Gouden Medaille** Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.M.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hoofdstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, 10 *gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

(A. et A.) VERFRAAIING VAN STEDEN.

Voorstel van B. en W. van Amsterdam tot verlaging van bruggen in die gemeente.
Algemeen plan van uitbreiding en verfraaiing van 's-Gravenhage", door H. P. N. Halbertsma, ingenieur. *De Ingenieur*, 13 Juni 1891.

In de Woensdag ll. gehouden Gemeenteraadszitting van Amsterdam, werd een amendement van den heer C. V. Gerritsen: „*om de zeven bruggen van de Reguliersgracht* NIET *te verlagen*, OOK OMDAT DIE BRUGGEN AMSTERDAM VERFRAAIEN", met 25 tegen 9 stemmen verworpen.

De rage, die het Edelachtbare Bestuur van de hoofdstad heeft aangegrepen om eensklaps als een dolleman bijna vijftig bruggen, als waren het even zoovele afzichtelijke en gevaarlijke bulten op het vlakke lichaam der stad, te willen sloopen, zou misschien een pédicure in verrukking kunnen brengen; zij, die Amsterdam het Venetië van het Noorden noemen, die met bewondering langs hare grachten kunnen dwalen en den vreemdeling zoovele plekjes kunnen wijzen, die typisch Amsterdamsch zijn gebleven en niet bedorven zijn door den nivelleerenden geest van onzen tijd, kunnen het slechts betreuren dat dergelijke voorstellen worden gedaan. De argumenten voor deze verminking zijn het toenemend verkeer en voornamelijk de plannen tot asphalteering van een groot aantal straten. Niemand zal tegen deze argumenten kunnen opkomen. Het gaat toch niet aan, ter wille van een schoonheidsquaestie het verkeer in een stad te bemoeilijken en voor de door ieder gewenschte asphalteering moet iets opgeofferd worden. Het verlagen van bruggen, aan die straten gelegen, was dus te voorzien en noodzakelijk. Maar nu schijnt juist het asphalt 't verkeer te belemmeren, omdat het 't rijden bemoeilijkt, daar onze Hollandsche paarden van eene andere constitutie schijnen te zijn dan die in de meeste groote steden van Europa en Amerika, waar het drukste verkeer heerscht op asphalt of hout. In plaats nu van de paarden door oefening en gewoonte te vervormen naar de veranderde eischen van een grooter wordende stad, gaat men, teneinde die arme beesten voor vallen te behoeden, de stad vervormen ten behoeve der paarden, en z.g.n. parallelwegen opzoeken die niet geasphalteerd worden. Nu is ieder tevreden: de menschen met het asphalt en de paarden zouden het met de straatsteenen zijn, als in die parallelwegen de hooge bruggen het verkeer niet belemmerden. Het verkeer is naar de parallelwegen verlegd, en, wij hebben het zooeven gezegd, het gaat niet aan dit ter wille van een schoonheidsquaestie te bemoeilijken. De bruggen aan die wegen moeten dus verlaagd.

Dat Burgemeester en Wethouders, toen zij toch eenmaal aan hun lust tot likdoornsnijden bot konden vieren, het mes ook zetten wilden in elke verhevenheid, die hun in het oog viel, is niets anders dan een begrijpelijk toegeven aan een menschelijke zwakheid, en zoo hebben zij er nog acht-en-twintig uitgezocht, die met het geheele plan van asphalteering, noch met parallelwegen iets hebben te maken, waardoor zij komen tot een aantal van 49 bruggen. Slechts 7 zijn bij de beraadslaging afgevallen, alleen tot beperking der onkosten.

Wat ons in deze geheele geschiedenis hindert, is dat de vroede vaderen van de laatste tijden, wien het wel en wee onzer steden is toevertrouwd, zoo bedroefd weinig schoonheidsgevoel bezitten, en niets, al draagt het nog zooveel bij tot verfraaiing hunner stad, hun meer heilig schijnt te zijn. De schoonheidsquaestie komt bijna niet bij de behandeling van dergelijke onderwerpen ter sprake, en alleen de raadsleden Heemskerk en Gerritsen hebben in de zitting van Woensdag dit punt even aangeroerd. Het dempen van het Spui en den N.-Z. Voorburgwal, en vooral het dempen van het overschoone Damrak, waarvan weldra de laatste schilderachtige overblijfselen onder eene banale zandmassa zullen verdwijnen, om zoogenaamd de stad te verfraaien (!) met een boulevard — natuurlijk zonder boulevard, dit mode-artikel, kunnen wij het niet stellen — wordt nu waarschijnlijk weldra gevolgd door een onnoodige verwijdering van een aantal schilderachtige hooge bruggen; de vreemdeling heeft het recht even verontwaardigd te zijn op den Gemeenteraad van Amsterdam, als hij het was op dien van Venetië, die het vandalisme zoover wilde drijven dat hij de wereldberoemde kanalen dacht te veranderen in ellendige boulevards, dingen die alleen goed en dus ook schoon

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A.M.W.

POLYTECHNISCHE HOOGESCHOOL

kunnen zijn in een stad als Parijs, maar overal elders ongemotiveerde naäperijen blijven.

Het is dan ook tengevolge van deze toestanden, dat wij achtslaan op een artikel, voorkomende in *De Ingenieur* van 13 Juni l.l., en dit eenigszins wenschen te bespreken.

De heer H. P. N. Halbertsma geeft daarin ten beste „een algemeen plan van uitbreiding en verfraaiing van 's-Gravenhage", waarbij gevoegd zijn een tweetal kaartjes, het eene voornamelijk de uitbreiding betreffende, het andere om ons te doen zien op welke wijze deze ingenieur het centrum der stad wenscht te verfraaien (!).

Voor zoover het de uitbreiding betreft, en deze niet samengaat met het doen verdwijnen van schoone plaatsen — zooals onlangs de bebouwing van Boschlust, waarover een optimistisch schrijver indertijd in het *Bouwkundig Weekblad* nu zeker wel tot andere gedachten zal zijn gekomen — bevat dit artikel veel belangrijks, al was het enkel maar het streven om een einde te maken aan het voortbouwen zonder vast plan, een fout, die wij bij de meeste gemeenteuitbreidingen opmerken.

De heer Halbertsma begint met erop te wijzen dat evenals men een kleine volksverhuizing van Amsterdam naar Haarlem heeft zien plaats hebben, ook 's-Gravenhage een dergelijk voordeel op Rotterdam zou kunnen veroveren. Een uitbreiding der stad, vooral in de omgeving der beide spoorwegstations, zou het gevolg kunnen zijn, en een weldoordacht plan van bebouwing voor een zuidelijke en zuidoostelijke uitbreiding der Residentie wordt ons door den heer H. voorgelegd, waarbij de ontwerper, voor zoover de bebouwing van een kale polderstreek dit toelaat, zooveel mogelijk rekening heeft gehouden met het schoonheidsgevoel, te veel rechte straten vermijdende, tevens beplanting met boomen in de straten heeft gedacht, terwijl hij alle huizen aan de zonzijde ook van voortuintjes wenscht te voorzien. Het bebouwen van een polder, waarvan het water door tochten en slooten en een voortdurende bemaling nagenoeg op constant peil gehouden wordt, maakt dien grond, door het dempen der slooten, zeer ongezond, daar het grondwater in zijn afvoer wordt belemmerd, zooals blijkt uit de groote watervlakten, welke men in Den Haag tusschen nieuwbebouwde straten kan zien. Om daaraan tegemoet te komen wil de ontwerper een deugdelijke draineering aanleggen voor afvoer van het water, dat thans in de tuinen blijft staan en den waterspiegel tusschen de muren van gebouwen verhoogt. Deze draineering bestaat uit een net van kleinere en grootere draineerbuizen, zich ontlastende in riolen, welke in de plaats der vroegere tochten en slooten al het regenwater moeten opnemen en evenals dezen moeten worden bemalen. Het regenwater zou dan evenals thans, op Delfland's boezem kunnen worden uitgeslagen.

De reden, waaroin de ontwerper bij de zuidelijke uitbreiding geen notitie neemt van de vroegere plannen van het zoogenaamde Laakkanaal, ligt daarin — en ons inziens heeft hij daarin volkomen gelijk, — dat een scheepvaartverbinding van het ververschingskanaal met den Trekvliet langs de Laak buiten de stoomtram om en niet binnen den kring daarvan moet ontworpen worden, aangezien men dan genoodzaakt wordt tweemaal deze spoorbaan te passeeren, wat in de toekomst tot groote bezwaren aanleiding zal geven.

Een derden goeden raad geeft de ontwerper, waar hij de eventueele bebouwing langs het ververschingskanaal bespreekt. De „Ringstraat", welke hij hierlangs heeft geprojecteerd, loopt hier op een afstand van 100 meter parallel aan het ververschingskanaal. Uit den aard der zaak en overeenkomstig de ervaring uit andere steden, lijdt dergelijk kanaal altijd aan gebrek aan frischheid en is het ten eenenmale ongeschikt om langs de oevers bebouwd te worden. Neemt men nu in aanmerking dat men reeds begonnen is langs bedoeld kanaal, tegenover de gasfabriek te bouwen, dan heeft de heer Halbertsma volkomen gelijk als hij een spoedig handelen van het Gemeentebestuur in deze noodig acht. Waar een gemeentebestuur de zorg voor de openbare gezondheid der inwoners is opgedragen, is het verplicht zoodanige verordeningen te maken die alles, wat deze zou kunnen benadeelen, beletten, en evenals de begrafeniswet voorschrijft een afstand der begraafplaatsen van minstens 50 meter van elke bebouwde kom, te bepalen dat binnen een zekeren afstand, b. v. van minstens 100 meter, van de oevers van het kanaal geen bebouwing mag geschieden.

(Wordt vervolgd.)

(A. et A.) FRANSCHE ARCHITECTEN.

M. Anatole de Baudot.

Architect van het „Lycée Lakanal".

M. de Baudot heeft temperament van een strijder, en een overtuiging als van een apostel, met de geestdrift van den kruisvaarder en den ijver van een pasbekeerde. Hij is zoo'n beetje de wanklank in den tijd van twijfel en zwakte waarin wij leven, maar kan niet onopgemerkt blijven, en de wijze waarop hij het vaandel der nationale kunst hoog houdt — juist zooals dit weleer Violet-le-Duc deed — heeft hem een school doen vormen, verwenscht of aangebeden, al naar gelang den smaak der partijen.

Met de militaire deugden, uit den Elzas overgehouden, zou hij liever de te verdedigen plaats en zichzelf incluis, in de lucht laten vliegen, dan haar aan den vijand over te geven. Als artist heeft hij dan ook nimmer gecapituleerd en meer dan vijf-en-twintig jaar steeds met dezelfde energie de Ecole des Beaux-Arts bevochten, waar hij den schrik van uitmaakt, en het alvermogen van het Instituut, welks „bête noire" hij is. Niets weerhoudt hem, noch schrikt hem af of maakt hem bang; rechtuit zijn weg gaande, verbrijzelt hij, als een katapult, alles wat hem in dien weg staat, er als een ridder zonder vrees of blaam, met de lans vooruit, op aanvallend.

Op vergaderingen, congressen, in commissies of op broederlijke, vriendschappelijke maaltijden, waarvan het doel doorgaans niet veel anders is, dan elkander onderling met „eau de guimauve parfumée" te besprenkelen, elkander op te kammen, en te proclameeren dat alles is voor het welzijn in deze beste der officieele kringen, dat het tegenwoordige onderwijs de eenige zaak is die niet vergrijst onder het oud-worden, dat de professoren van de „Ecole" genieën zijn — quels dentistes! — en dat alle producten van het gebouw daar op den hoek van de kade, tot de ware meesterstukken behooren — dan moet men die verschrikte en wanhopige gebaren zien van al die voortreffelijken, als M. de Baudot zich verheft en een koudwater-douche uitgiet over dit enthousiasme-op-gezag.

En of hij goed kan treffen, die Elzasser! Al staat hij alleen tegenover twintig, honderd, tweehonderd confrères? Qu'importe!

Of men al schreeuwt, raast, tiert, schuimbekt of vloekt? Dat laat hem volkomen koud. Zijn meeslepende welsprekendheid en klemmende betooging werken als een schroef en dikwijls slaagt hij erin zijn tegenstander tot den terugtocht te dwingen.

In het klassieke kamp houdt men dan ook alles behalve veel van die kleine dorre figuur, met zijn bijtend woord en kort afgebroken gebaren, maar wiens kloekmoedigheid al wat onafhankelijk en stoutmoedig is, om zich heen heeft weten te groepeeren.

Is de honger van dezen menscheneter dan wezenlijk zoo verschrikkelijk? Zijn de theorieën van dien petroleur dan heusch zoo bloedig?

De lezer oordeele:

De „Ecole des Beaux-Arts" onderwijst, wat betreft architectuur, uitsluitend Grieksch en Romeinsch. De andere stijlen worden noch besproken, noch gecritiseerd: zij bestaan eenvoudig niet. Het reglement, waarnaar de pensionaires in de Villa Médicis zich hebben te gedragen — en dat de uitmuntende liberale Minister van Onderwijs M. Bourgeois tegenwoordig wat tracht te verzachten — verbiedt het bestudeeren of opnemen van andere monumenten dan die der Grieken of van het oude Italië. Die enorme aanmatiging van met één pennestreek de talrijke producten van den menschelijken geest te willen doorhalen, de hervorming op kunstgebied te willen ontkennen, en de hersenen van alle menschen in éénzelfden vorm te willen doen stollen, zou bij machte zijn de obelisk op de Place de la Concorde aan het lachen te maken, en de knobbel van het ontzag zou bij ons in Frankrijk al heel erg ontwikkeld moeten zijn, om nog meer dergelijke buitensporigheden te kunnen dulden.

Nu en dan vraagt Mr. de Baudot heel bescheiden of men in de „Rue Bonaparte" de tegenwoordige manier van onderwijzen wil volmaken door een cursus van Fransche architectuur in het leven te roepen en aan de jongeren te willen leeren, de zoo rationeele grondbeginselen der middeleeuwsche constructiën tot nut en gebruik van den tegenwoordigen tijd aan te wenden.

In één woord, hij valt niet de studie van Homerus noch die van Virgilius aan, maar vindt dat het goed is ook Dante, Shakespeare, Rabelais, Montaigne, Calderon, Hugo, Goethe en Spencer te lezen.

Het gezond verstand moet wel verstompt zijn door het overmatig kijken op de ruïnes van Jupiter Stator, om niet zulk een gematigd en wijs programma te kunnen toejuichen.

Welnu, men heeft geen idee van den hoogsten graad van woede en haat, die deze artist verwekte, zóó als hij, met zijn moedige hardnekkigheid, deze eenvoudige quaestie op het tapijt bracht.

De woede, door hem opgewekt, is te heviger, nu die kwelduivel „inspecteur général" is der bisschoppelijke gebouwen, officier van het „Légion d'honneur", veel talent heeft en men, willens of onwillens, met hem heeft te rekenen.

De onwelwillendste criticK trekt zich besluiteloos en ontwapend terug voor de „église de Rambouillet", en de praatjesmakers, bewerende dat M. de Baudot er van droomt ons naar de middeneeuwen terug te voeren, dwingende ons te kleeden als de figuranten uit „la Tour de Nesles" en te gaan wonen in getraliede huizen uit vrees voor de Saraceenen, blijken meer onwetend te zijn dan valsch, als men de zoo moderne ordonnantie, details en decoratie van het „Lycée Lakanal" beschouwt en welker oorspronkelijkheid en oordeelkundige toepassingen daarvan een der meest geslaagde typen van schoolsche architectuur maken.

De oppositie verwijt M. de Baudot heerschzuchtig te zijn. Ge moet eens zien met wat een eerbaar blozen, met oogen vol tranen, en met wat een verontwaardiging die brave lieden u dat weten te zeggen! — „Heerschzucht, mijnheer, niets dan heerschzucht. Wat hij wil, die rustverstoorder, is de baas spelen aan de „École des Beaux-Arts", daár zijn ideeën in te planten, de muren te sloopen die de wereld scheidt van het huis in de „Rue Bonaparte", is, in één woord, ons het brood uit den mond halen. Als hij eindelijk triomfeert, wat moet er dan van *ons* worden? *Wij* zijn niet heerschzuchtig. Daar wij nu eenmaal alles hebben, vragen wij niets... of bijna niets. Hoe is het mogelijk zóó de menschen te vervelen! Wij omvatten den Staat, de ministers, de officieele bestellingen, de benoemingen, aanmoedigingen en belooningen op den salon; wij inspecteeren, wij onderzoeken, wij zien, wij spelen den baas over alles. Zij, die niet tot de onzen behooren, en zoo stom zijn geweest zonder fortuin op de wereld te komen, zijn ten naasten bij zeker van honger en ellende om te komen. Wat wil men meer? Wij hebben het zóó heel goed, en zien volstrekt niet in waarom wij onze plaats aan anderen zullen inruilen". Brigadiers, gij hebt gelijk.

Zijn leven opofferen voor de eer van de ware kunst; zich met rozen te omkransen en de harp te bespelen voor het standbeeld van Apollo en een entre-sol te bewonen boven de wolken, zonder eer, aanzien of gouvernementeele rammelaars daarvoor te vragen, is waardig... is groot!

M. de Baudot zal waarschijnlijk wachten tot deze heeren daarmede beginnen.

Pierre Dhure.

(A. et A.) HOOG BEZOEK.

In vervolg op onze mededeeling van de vorige week, betreffende eene te houden vergadering van afgevaardigden van diverse bouwkundige vereenigingen, om de Garnier-ontvangst voor te bereiden, kunnen wij meedeelen dat alleen het Genootschap Architectura et Amicitia en de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap zich hebben doen vertegenwoordigen. De andere corporaties, waaraan uitnoodigingen werden toegezonden, hadden óf in weigerenden zin geantwoord óf uitstel verzocht.

Ingevolge onzen wensch om geen enthousiasme kunstmatig optewekken, werd besloten af te zien van een corporatieve vertegenwoordiging, doch de gelegenheid aan te bieden, Garnier-vereerders bijeen te zien op den dag waarop de gevierde kunstenaar na volbrachten Jury-arbeid zich in Den Haag zal bevinden.

De Vereeniging Architectura te 's-Gravenhage verklaarde er prijs op te stellen deze ontvangst een typisch karakter bij te zetten, zoodat wij niet twijfelen of velen in den lande — tot welke vereeniging ook behoorende — zullen zich aangetrokken gevoelen op den bestemden dag (later te bepalen) den Franschen architect door hunne aanwezigheid hulde te bereiden.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Utrecht.

Op den 10den Juni ll. maakten eenige leden van de Afdeeling, 17 in getal, een uitstapje naar Enkhuizen en Hoorn.

Het doel van de reis was, zooveel mogelijk het schoone dier plaatsen en vooral dat uit vroegere tijden, te aanschouwen en verder het aangename aan het nuttige te paren.

Te ongeveer 10 uren werd het gezelschap door den heer Hennink, gemeente-architect te Hoorn, opgewacht en stoomde men gezamenlijk door naar Enkhuizen, alwaar de heer De Groot, bouwkundige aldaar, zich welwillend beschikbaar stelde om het gezelschap een en ander van die stad, welke waarlijk nog rijk aan oude geveltjes is, te laten bezichtigen.

Allereerst bezocht men den ouden toren (Drommedaris), daarna de Snoeck-van-Loosenstichting, waarna de wandeling door de stad werd voortgezet, om, na nog een kijkje aan zee te hebben genomen, eene hartversterking te gaan gebruiken; vervolgens keerden wij met onze trouwe geleiders per tramrijtuig door verschillende gemeenten, als Grootebroek, Lutjebroek, enz., voor een vreemdeling waarlijk interessant, naar Hoorn terug.

Daar kwam de bereidwilligheid van onzen mentor, den heer Hennink te pas.

Verschillende gebouwen werden hier bezocht, als: de Zuiderkerk, de Westerkerk, het Stadhuis, het Museum en eenige andere zaken, alle meest op het gebied der bouwkunde betrekking hebbende, en waaromtrent menige wetenswaardigheid werd medegedeeld.

Moede van het vele naar boven zien, begaf zich het ge-

zelschap, thans voornitziende, naar het hotel »De Witte Engel", waar een goede disch, door de zorg van den heer Hennink bereid, de reizigers in aangename en opgewekte stemming hield.

Na welverdienden dank te hebben gebracht aan de heeren Hennink en De Groot voor hun trouw geleide, dat zeker in hooge mate heeft bijgedragen tot het nuttige en aangename, dien dag genoten, vertrok het gezelschap voldaan en in aangename stemming huiswaarts.

CARBOLINEUM.

Welke hoeveelheid hout onze voortdurend rusteloozer wordende tijd gebruikt, zeggen ons de steeds meer verdwijnende bosschen, bewijzen de maatregelen en voorschriften om den aanplant van nieuwe wouden mogelijk te maken. Het hout wordt nog slechts ten deele door het veel duurdere ijzer vervangen, zooals bij dwarsliggers voor spoorwegen enz. Zelfs worden op sommige plaatsen, in plaats van houten, ijzeren staken op de wijnbergen gebruikt, niettegenstaande de ranken spoediger gevaar loopen aan deze laatste te bevriezen. Bij dit steeds toenemend houtgebrek ligt het voor de hand, dat men maatregelen neemt om het gebruikte materiaal zooveel mogelijk voor bederf en verrotting te vrijwaren. Verf, vernis, lak, teer en dergelijken spelen daarbij eene groote rol. Al deze bederfwerende middelen hebben echter het groote nadeel dat zij de hoatporien verstoppen en daardoor de luchtcirculatie belemmeren. Bovendien hebben deze middelen geen enkele bederfwerende eigenschap. Wil men derhalve houten voorwerpen, vooral dezulke die aan voortdurenden invloed van de buitenlucht en het vocht zijn blootgesteld, daartegen bewaren, dan bestrijke men deze met eene stof, die door hare scheikundige eigenschappen conserveerend werkt en die daarbij diep in de porien dringt, zonder deze te verstoppen. O. a. is het sinds eenige jaren in den handel gebrachte carbolineum een uitstekend middel; zonder nu de andere fabrikaten, die in den handel voorkomen te minachten, meenen wij toch de aandacht te moeten vestigen op het »Carbolineum Neptun", dat in de chemische fabriek van A. W. Andenaerdt te Beuel a d Rh. vervaardigd wordt. Deze fabriek is op aanvrage gaarne bereid een monster van deze stof kosteloos toe te zenden, teneinde iedereen in staat te stellen daarmede eene proef te nemen.

DE WATERVERVERSCHING TE 'S-HAGE.

Naar aanleiding van het in Maart 1890 genomen besluit van den Gemeenteraad, werd eene commissie van deskundigen geraadpleegd omtrent het vraagstuk der lozing in zee door het waterverversching skanaal te Scheveningen gedurende de zomermaanden. Aan de commissie, bestaande uit de heeren H. E. de Bruyn, hoofd-ingenieur van 's Rijkswaterstaat te 's-Gravenhage, H. Bernelot Moens, luitenant ter zee 1e klasse te Haarlem, en Dr. H. W. Bakhuis Roozeboom, lid der Koninklijke Academie van Wetenschappen te Leiden, werden de volgende twee vragen voorgelegd:

1°. of spuiing gedurende het badseizoen verontreiniging oplevert voor het badwater;

2°. zoo ja, of er maatregelen kunnen genomen worden, om die verontreiniging te voorkomen en, zoo ja, welke?

Als beantwoording van de beide door den Gemeenteraad gestelde vragen, vat de commissie aldus den hoofdinhoud van hare beschouwingen samen:

Uit de waarnemingen is gebleken, dat in den regel de stroomen ook langs den wal evenwijdig loopen aan de kust; dat de wind op de stroomen nabij den wal een belangrijken invloed uitoefent; dat dikwijls bij zuidwestelijke winden de stroom gedurende den tijd van den ebstroom langs den wal eene noordwaartsche richting heeft. Dientengevolge kan niet steeds met invallenden ebstroom gespuid worden, teneinde het badwater niet te verontreinigen.

Het spuiwater, dat gedurende de spuiing uit den kanaalmond stroomt, zal bij zuidwaartsche strooming en bij spuiing op het geschikte oogenblik geen verontreiniging van het badwater veroorzaken, omreden het voldoende gelegenheid heeft gehad zich zoodanig te verspreiden en met zeewater te vermengen, dat geen onderscheid in samenstelling tusschen het bij vloedstroom terugkeerende water met het gewone zeewater is aan te toonen.

Verder is gebleken dat het navloeien uit de voorhaven, ook bij zuidwaartsche strooming, in ongunstige omstandigheden verontreiniging van het badwater kan veroorzaken. Die verontreiniging is in elk geval van geringen omvang.

De eerste vraag door den Gemeenteraad gesteld, moet dus met die beperking bevestigend beantwoord worden.

Verschillende middelen ter voorkoming van die verontreiniging verdienen geen aanbeveling, als niet afdoende. Het eenige afdoende middel is het maken van een spuikom met spuisluis nabij de zeesluis, waardoor het vuile water uit de voorhaven met zeewater wordt weggespuid.

Dit middel vermeent de commissie ook te moeten ontraden met het oog op de kosten en op grond dat het niets helpt om het doel der spuiing te bevorderen, dat — zoo alleen bij invallenden ebstroom gespuid wordt (tengevolge van de noodzakelijkheid bij zuidwestelijke winden niet te spuien) — niet zal te bereiken zijn.

De gelegenheid tot spuien in zulke dagen is naar hare meening te vinden in meerdere zuiverheid van het spuiwater, waardoor spuiing bij noordwaartsche strooming buiten badtijd mogelijk wordt. Tevens vermindert meerdere zuiverheid van het spuiwater de mate van de verontreiniging van het badwater, veroorzaakt door het navloeien van de voorhaven.

De maatregelen, bedoeld in de tweede vraag door den Raad gesteld, zijn dus naar hare meening het zoo zuiver mogelijk houden van het spuiwater en een doelmatige regeling der spuiing.

Eene nauwgezette overweging van hetgeen tot het eerste vereischt wordt heeft de commissie tot de slotsom gebracht, dat voortdurende opmaling met het stoomgemaal aan de binnensluis, in droge tijden met één centrifugaalpomp en in natte tijden met twee pompen, tot dat doel kan leiden. Een gevolg daarvan is, dat de bergruimte tusschen de zeesluis en de binnensluis moet vergroot worden. Het maken van een bergboezem, met eene sluis van het tegenwoordige kanaalpand afgesloten, is daartoe noodig. Voor eene doelmatige regeling der spuiing zijn naar de meening der commissie verschillende regelen te stellen.

Bij zoodanige regeling zullen er enkele dagen voorkomen, dat verontreiniging van het badwater kan plaats vinden. De uren waarop dit mogelijk is, zijn van te voren te bepalen, en dus kan het baden daarnaar geregeld worden. Wil men die kans van verontreiniging op enkele uren wegnemen, dan kan dit geschieden door het maken van een spuikom met spuisluis nabij de voorhaven en door bovendien eene enkele maal niet te spuien.

Het voortdurend voldoende zuiver houden van de grachten en daarmede van het spuiwater gedurende het badseizoen is, naar de meening der commissie, te bereiken, door het maken van een door eene sluis afgesloten bergboezem en door behoorlijke inachtneming der volgende voorzorgen: het zorgen dat bij den aanvang der zomerspuiing de grachten schoon zijn; niet te baggeren gedurende de zomerspuiing; de sloizen aan de Loosduinsche vaart en aan de Zanderijvaart steeds goed gesloten te houden; de werken (dijken, sluisdeuren, stortebed en glooiingen) in een toestand te houden, dat steeds tot 3 M. + D.P. kan opgematen worden. Daardoor is, met bovenbedoelde regeling, de verontreiniging van het badwater (behoudens bovengenoemde uitzondering, die dan tevens tot een minimum, wat de mate van verontreiniging betreft, is teruggebracht) te voorkomen.

Overleg en goede verstandhouding met het hoogheemraadsbestuur van Delfland is in wederzijdsch belang uit den aard der zaak daarbij noodig.

De voornoemde bergboezem kan natuurlijk dezen zomer niet gereed zijn.

De wijzigingen, daardoor in de voorgestelde regeling noodig, zijn door de commissie nader uiteengezet. In het thans geopende badseizoen moet, meent de commissie, in elk geval met den bestaanden toestand gespuid worden.

Mocht in den loop van dit jaar worden overgegaan tot de uitvoering van de verbreeding en verdieping van de Vliet tusschen 's-Gravenhage en Delft, dan kan dat baggerwerk de verontreiniging van het spuiwater vergrooten, waarmede rekening moet worden gehouden.

Mocht de toestand zoodanig worden, dat het spuiwater in die mate gaat stinken, dat bij noordwaarts trekken van het spuiwater zich nog stank langs het strand zoude verspreiden, dan zal het raadzaam zijn niet 's avonds te spuien en in plaats van te 7 uur nam., 10 uur na hoogwatertijd, dat is met het invallen van den vloedstroom.

In elk geval zal het overweging verdienen om van 1 Juni tot de opening van het badseizoen, als altijd kan gespuid worden, met de twee pompen voortdurend te malen, ten einde de toestand van den boezem bij den aanvang van het badseizoen zoo zuiver mogelijk zij.

Na voor eene goede spuiing gedurende het badseizoen de voorwaarde te hebben gesteld, dat door eene krachtige werking van het stoomgemaal bij de binnensluis zorg wordt gedragen, dat het spuiwater niet stinkt en dit dientengevolge ook zuiverder zal zijn dan in den laatsten zomer het geval was, bespreekt de commissie het denkbeeld, dat wel eens geopperd is, om gedurende het badseizoen ook natuurlijk te looien, en te trachten zoodanige zuiverheid aan het spuiwater te geven, dat dit voor het badwater niet hinderlijk is.

Met dit denkbeeld kan de commissie zich in het geheel niet vereenigen.

Zij vermeent, dat in de meestroomende grachten, dus ook in het spuiwater, veel gemakkelijker, dat is met minder hoeveelheid doorspoelend water, een zuiverder toestand kan in het leven worden geroepen gedurende den warmen tijd van het jaar door opmaling, dan door natuurlijke loozing.

Vooral echter acht zij natuurlijke loozing nadeelig voor het badwater. De commissie is overtuigd, dat het niet mogelijk zal zijn bij natuurlijke loozing, al wordt die bij te hoogen zeestand gesteund door opmaling, voortdurend een zoo zuiveren toestand van het spuiwater in het leven te roepen, dat, zonder bezwaar voor het badwater, het spuiwater geheel of gedeeltelijk direct noordwaarts kan stroomen.

In de vaste overtuiging, dat de belangen van de badplaats en die van de bebouwde kom van de gemeente 's-Gravenhage, zoowel als die van Delfland, geheel samen kunnen gaan, hoopt de commissie dat hare onderzoekingen zullen leiden tot de beste oplossing van deze belangrijke aangelegenheid.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's GRAVENHAGE. De schouwburg-quaestie is in bescheidener afmeting door den Gemeenteraad opnieuw ter sprake gebracht.

Nu, tengevolge van de uitvoering eener electrische verlichting van het tooneel en de aangrenzende kleedkamers, eene voorname warmtebron — het gaslicht — verloren gaat, was het noodig, daarin op de eene of andere wijze te voorzien en werd door B. en W., het voorstel gedaan tot aanleg eener warmwaterleiding, die ƒ 7500 zou kosten, welk bedrag door eene geldleening zou worden gevonden.

In de eerste plaats rezen bedenkingen tegen deze financieele regeling. Men meende dat voor een dergelijk werkje niet moest worden geleend, en B. en W. namen daarmede genoegen en wijzigden hun voorstel. Toen kwam de technische quaestie op het tapijt en werd voorgesteld om eerst eens eene proef te nemen of de bestaande warmelucht-verwarming niet voldoende zou zijn, doch toen men gelukkig overtuigd was, dat men dergelijke voor publiek en artisten gewaagde proef niet kon nemen, omdat, bleek zij onvoldoende, men midden in het seizoen niet kon gaan breken en bouwen, liet men dit punt varen en bepaalde zich tot het geldelijke gedeelte. Nadat eerst een voorstel (amendement op het gewijzigde voorstel van B. en W.) om de ƒ 7500 toch te leenen was verworpen met 22 tegen 9 stemmen, werd ten slotte, met gelijk stemmental, het gewijzigd voorstel van B. en W. aangenomen.

— Bij de Commissie, welke zich hiertelande heeft gevormd tot het ontvangen van gelden voor de oprichting van een algemeen grafgedenkteeken te Kota-Radja, is het bericht ontvangen, dat bij gouvernementsbesluit van 23 Januari jl. n°. 24 de bouw is toegezegd van eene monumentale portiek aan den ingang van de begraafplaats bij Kota Petjoet, overeenkomstig het bij het Indische bestuur ingediende ontwerp, samengesteld door den heer A. van Delden, directeur der Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage; voorts dat daarbij vergunning is gegeven tot den bouw van een voorhof aan die portiek en tot het aanbrengen van versieringen en van marmeren platen met de namen der gesneuvelden en aan hunne wonden overledenen, waarvan de kosten zullen bestreden worden uit de gelden, door de land- en zeemacht in Indië en in Nederland tot dat doel bijeengebracht.

— Het voorstel tot het toestaan van gelden tot verbouwing van het Binnenhof kon bij de Eerste Kamer der Staten-Generaal geene algemeene goedkeuring vinden.

Bij verscheidene leden rees de vraag of het met het oog op de verwerping van het wetsontwerp tot aankoop van het huis in het Voorhout, wenschelijk kon geacht worden dit ontwerp aan te nemen.

Men meende dat eerst een algemeen plan van verbouwing moest in het leven geroepen worden, eer men aan een onderdeel begon.

Deze leden zouden daarom den Minister gaarne zien bijgestaan door eene commissie ad hoc ter oplossing van de vele vraagpunten, welke zich bij het opmaken van zoodanig plan voordeden. Men vroeg of het Rijksarchief niet geschikt was voor het opnemen van het Departement van Binnenlandsche Zaken zonder aanzienlijke verbouwing en of er voor de archieven niet elders gebouwen waren te stichten, bijv. in den tuin van het tegenwoordige archiefgebouw.

Tegen de uitvoering van deze denkbeelden werd opgemerkt, dat het gebouw van het Rijksarchief minder geschikt scheen voor een departement van Binnenlandsche Zaken, ook al bood de daar aanwezige tuin gelegenheid tot uitbreiding aan. Het ontworpen plan beval zich bovendien aan door niet te groote kosten.

Andere leden zagen geen verschil tusschen deze wetsvoordracht en die waarbij gelden waren aangevraagd voor den aankoop van een huis in het Voorhout.

Zij meenden dat, nu er behoefte bestaat aan verbeiering van de gebouwen, waar thans het Departement van Binnenl. Zaken gevestigd is, er niet behoorde gedraald te worden met de daartoe noodige verbouwing.

Ten slotte werd gevraagd, welke voornemens de Minister heeft, na de afstemming van het wetsontwerp tot aankoop van een huis in het Voorhout, ten opzichte der tijdelijke huisvesting van het departement van binnenlandsche zaken gedurende de verbouwing.

Al deze bezwaren zijn echter als rook verdwenen; wel lokte de verbouwing van het departement van binnenlandsche zaken eenig verzet uit, maar met 30 tegen 8 stemmen werd het ontwerp, waarbij tot die verbouwing in beginsel gesloten werd, aangenomen, nadat de Minister van Waterstaat verklaard had, hoe moeilijk het ook viel, te zullen trachten de ambtenaren, tijdens den verbouw, tijdelijk onder dak te brengen. Het denkbeeld in de afdeelingen geuit, om, nu het huis in het Voorhout niet was toegestaan, de verbouwing maar te laten varen totdat het gebeele restauratieplan van het Binnenhof zou gereed zijn, lachte den minister volstrekt niet toe, daar er dan nog zeer geruime tijd zou kunnen verloopen.

AMSTERDAM. De toebereidselen voor eene schitterende ontvangst van den Keizer en de Keizerin van Duitschland zijn in vollen gang.

De wanstaltige Nederlandsche maagd op den Dam wordt, evenals bij het eerste bezoek van H. M. Koningin Emma aan de hoofdstad, aan het gezicht onttrokken. Ten einde dit zoogenaamde monument ter herinnering aan 1830 in eene passende en monumentale decoratie te herscheppen, bezocht de stads-architect niet alleen Parijs, maar ook Berlijn en Londen. Naar men vernecmt, wordt voor deze versiering alleen eene som van ƒ 20.000 vereischt.

Ook de voorgevel van het onooglijke versleten commandantshuis op den Vijgendam zal door kunstwerk onzichtbaar gemaakt worden. Van de Vechtwaterleiding zal voldoende partij getrokken worden, om rondom de decoratie water in het luchtruim te doen ontspringen.

Voor de ontvangst van HH. Keiz. MM. is, naar men wil, door Ged. Staten van Noord-Holland aan het stedelijk bestuur van Amsterdam een blanco crediet verleend. (*N. R. C.*)

— De heer F. Leenhoff, hoogleeraar aan de Rijks-Academie voor Beeldende Kunsten alhier, heeft een levensgroot model ontworpen van het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen, hetwelk te Hoorn zal geplaatst worden.

ROTTERDAM. Namens de Commissie van de driejaarlijksche tentoonstelling te dezer stede ontving het *Handelsblad* het verzoek, ten stelligste tegen te spreken, wat zijn medewerker Ph. v. E. in zijne beschouwing over die tentoonstelling heeft beweerd: als zoude »eenige jaren geleden Josef Israels te vergeefs op een dergelijke tentoonstelling een zijner schilderijen hebben gezocht en bij onderzoek gebleken te zijn, dat de Commissie, zonder op den naam te letten, het bij de afgekeurde doeken geplaatst had".

»Er wordt bijgevoegd, dat de heer Israëls, die toevallig juist te Rotterdam zich bevond, bereid is deze tegenspraak te bevestigen."

Ons vermoeden dat het bericht van Ph. v. E., in het voorgaande nommer opgenomen, moeilijk waar kon zijn, is dus bevestigd.

LEIDEN. De Raad besloot Donderdag jl. een adres ter behandeling te verdagen, omdat een der adressanten zich heeft teruggetrokken. De zaak is deze. Hardeman en Nielsen, aannemers van Leiderdorp, hadden aangenomen eenige herstellingswerken aan de aschschuur te Leiden, en vonden bij de afbraak een looden pomp en pijpen, die zij als eigendom beschouwden, waartegen de gemeentearchiteet opkwam die 't als stads-eigendom aanmerkte. Nu moest het werk worden gestaakt op bevel van den architect, de justitie zou de zaak uitmaken en alleen met 't metselwerk mocht voortgang worden gemaakt. Adressanten beweren hierdoor schade aan geld en goeden naam te hebben geleden en vragen schadevergoeding en eerherstelling.

B. en W. meenen intusschen dat van deze geen sprake zou zijn, als ze naar den raad van den architect hadden geluisterd. Intusschen heeft de eene adressant zich teruggetrokken, en stelde de Voorzitter voor de behandeling te verdagen in afwachting wat de andere adressant zou doen.

— Aan *De Amsterdammer* wordt medegedeeld, dat het ontwerp van het graf voor den Secretaris der Japansche legatie, waarvan in het voorgaande nommer met een enkel woord melding werd gemaakt, ingezonden is door den heer E. A. von Saher, doch het werk is van den heer Ogier, leeraar in het boetseeren aan de teekenschool te Haarlem.

— Op de aanstaande algemeene vergadering van de Ned. Maatschappij ter bevordering van Nijverheid zullen vanwege het Bestuur van het Museum van kunstnijverheid de volgende ontwerpen worden ingeleid: de toestand onzer ambachtsnijverheid; het leerlingstelsel op de werkplaats; de ambachtsscholen; de kunstnijverheidscholen; de arbeidsraden; de middelen tot algemeene ontwikkeling van de broefenaars van het ambacht.

— Aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* ontleenen wij het volgende bericht omtrent de St.-Walburgskerk te Zutfen:

»De werkzaamheden aan de restauratie onzer Sint-Walburgskerk vorderen flink. Donderdag 4 Juni is men voor het eerst met het metselwerk begonnen, bestaande in het stellen der plinten van het 15e-eeuwsche hoofdportaal. Het is bedroevend, om te zien, op welk eene ergerlijke wijze dit stuk Gothische

kunst verknoeid is, zoodat de restauratie ervan heel wat meer moeite en arbeid zal kosten, dan van eenig ander gedeelte der kerk. Het uitwendige van het portaal heeft veel geleden door den invloed van ons klimaat, het inwendige is zeer geschonden door moedwil en onkunde, welke de fraaiste profielen vernield hebben.

»Bij het wegbreken der zoldering in dit portaal, ontdekte men, dat het gewelf ervan nog ten deele beschilderd is; ook vond men een geschonden, fraai uit steen gehouwen Mariabeeld. Op eene console aan een der conterforts bleek het wapen der familie Schimmelpenninck te staan.

»Heden, den 17de dezer, hebben twee modelleurs een begin gemaakt met het nemen van gipsafgietsels."

ZWIJNDRECHT. In de jongste zitting van den Gemeenteraad is op voorstel van B. en W. met algemeene stemmen besloten, van den heer Van Drooge de gasfabriek alhier over te nemen, met ontbinding van het contract van 1871 en onder de bepaling dat, indien de gemeente de gasfabriek blijft exploiteeren, de heer Van Drooge of diens rechtsopvolger gedurende de eerstvolgende 25 jaar de helft van de zuivere winst zal genieten.

— De heeren H. L. Geveke te Hilversum en A. J. Mouw te Weesp hebben onlangs van de gemeente Weesp concessie verkregen voor den aanleg en de exploitatie eener bronwaterleiding in die gemeente.

Het onderzoek naar goed water is gunstig uitgevallen, waardien onder de gemeente Bussum eene voldoende hoeveelheid water van uitmuntende qualiteit te verkrijgen is. Daarom is de *prise d'eau* ontworpen nabij Bussum.

Genoemde heeren hebben zich tot het Bestuur der gemeente Bussum gewend met een aanbod, om aan de plannen zoodanige uitbreiding te geven, dat ook Bussum, tegen een matig tarief, van water zal kunnen worden voorzien. Zij verklaren zich bereid alle kosten op zich te nemen, indien de gemeente genegen is een minimum waterverbruik te garandeeren en eene jaarlijksche subsidie te verleenen.

Daar de eischen niet te hoog zijn gesteld, bestaat er alle kans, dat ook Bussum weldra in het bezit zal zijn eener bronwaterleiding. (*U. D.*)

APELDOORN. De plechtigheid van het leggen van den eersten steen voor het nieuwe kerkgebouw der Ned. Herv. gemeente is wegens de ongesteldheid van H. M. Koningin Wilhelmina uitgesteld.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit zijn benoemd tot landmeter der 1e kl. van het kadaster A. J. van Baarle, thans van de 2e kl.; tot landmeter 2e kl. van het kadaster J. van Os, thans 3e kl.; tot landmeter der 3e kl. van het kadaster W. J. de Haan, thans 4e klasse.

— In Ned.-Indië is:

Verleend: een tweej. verlof naar Nederland, wegens ziekte, aan den ingenieur 2e kl. bij het kadaster W. van der Rest.

Toegevoegd: aan den chef der 1e waterstaatsafdeeling, de opz. 1e kl. P. Bommel en de opz. 2e kl. P. Young.

Overgeplaatst: van de residentie Preanger-Regentschappen naar de residentie Batavia, de opz. 2e kl. G. Rapp. Van de residentie Besoeki naar de residentie Banjoemas, de opz. 1e kl. R. A. de Boer.

Geplaatst: in de residentie Batavia, de opz. 2e kl. N. Christiaans.

— De benoeming van den heer J. Heestermans tot opzichter 3de klasse bij den Waterstaat in Ned.-Indië is op zijn verzoek ingetrokken.

— Door den heer J. de Rijke Sr. te Stavenisse is aan het bestuur van den polder Oud-Kempenshoëstede eervol ontslag als waterbouwkundig ambtenaar aangevraagd tegen 1 Aug. a. s.

— De heer C. Laarman Wz., leeraar in het handteekenen aan de inrichtingen van middelbaar onderwijs te Haarlem, heeft met 1 September zijn ontslag gevraagd.

— De Gemeenteraad te 's-Bosch zal Zaterdag 20 dezer o.a. behandelen het voorstel van het Gemeentebestuur om den heer J. Th. Stracké, directeur van de koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten, tegen 1 October 1891 eervol ontslag en pensioen te verleenen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Theoretisch en practisch ervaren bouwkundige bij de gemeentewerken te 's-Hage. Jaarwedde *f* 2400. Adres uiterl. 27 Juni aan B. en W. van 's-Hage, (*Zie advertentie in n°.* 25.)

— Waterbouwkundig ambtenaar aan de waterkeering van het cal. waterschap Stavenisse. Jaarwedde *f* 1000. Adres vóór 27 Juni, aan den Voorzitter te Stavenisse.

— Practisch ervaren werktuigkundig teekenaar bij een te bouwen fabriek. Adres lett. T W bij de boekh. Van Tubergen & Kruijsmulder Amsterdam. (*Zie adv. in n°.* 25.)

— Teekenaar, bekend met waterbouwkunde en ijzerconstructie, bij de gemeentewerken te 's-Hage. Jaarwedde *f* 1000. Adres uiterl. 27 Juni bij B. en W. van 's-Hage. (*Zie advert. in n°.* 25.)

ADVERTENTIEN.

AANBESTEDING.

HET BESTUUR der Waterkeering van de Calamiteuse HOOFDPLAAT- EN THOMAESPOLDERS zal op **Dinsdag den 7 Juli 1891**, des namiddags te 2 uren, in de Directiekeet, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten van *ZEELAND*,

AANBESTEDEN:

Het HERSTEL, de VERNIEUWING en het ONDERHOUD tot 30 April 1892 van de AARDE-, KRAM-, RIJS- en STEENGLOOIINGWERKEN aan de Waterkeering van de genoemde polders.

De aanbesteding geschiedt bij enkele inschrijving volgens § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing bij den Secretaris-Ontvanger van het Waterschap te *Hoofdplaat* en in de Directiekeet alhaar, en is van 23 Juni op *franco* aanvrage, tegen betaling van **50** cent, bij den Secretaris-Ontvanger verkrijgbaar.

Aanwijzing zal plaats hebben op Dinsdag 30 Juni en Vrijdag 3 Juli, telkens des voormiddags van 10 tot 12 uur, waartoe het Bestuur in de Directiekeet van genoemde polders zal bijeenkomen, terwijl buitendien geene aanwijzing geschiedt.

HOOFDPLAAT, den 12 Juni 1891.

Het Bestuur voornoemd,
J. B. TEMMERMAN, *Voorzitter.*
J. J. PATEER, *Secretaris-Ontvanger.*

Aanbesteding.

HET BESTUUR der Waterkeering van het calamiteuse Waterschap NIEUW BOMMENEDE zal op **Woensdag 8 Juli 1891**, des voormiddags te 11 uren, in de Raadkamer der gemeente *ZONNEMAIRE*,

aanbesteden:

Het HERSTEL, de VERNIEUWING en het ONDERHOUD tot 30 April 1892 van de AARDE-, KRAM-, RIJS-, STEENGLOOIING- en andere Werken aan de Waterkeering van het bovengenoemde calamiteuse Waterschap.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek zal van af 20 Juni ter lezing liggen in het lokaal der vergaderingen van het Dijksbestuur te *Zonnemaire* en ten Kantore van den Secretaris-Ontvanger, en is op franco aanvraag tegen betaling van **50** cent bij hem te bekomen.

Aanwijzing geschiedt op Zaterdag 27 Juni en Woensdag 1 Juli 1891, vóór de besteding, van 's morgens 11 tot 's namiddags 1 uur; plaats der samenkomst van het Bestuur in bovengenoemde Raadkamer.

Buitendien geschiedt geen aanwijzing.

ZONNEMAIRE, 16 Juni 1891.

Het Bestuur voornoemd,
JOHs. VAN DER BIJL, *Voorzitter.*
D. HOCKE Ir., *Secretaris-Ontvanger.*

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo.*

Tegen 1 Juli a. s.

kan een practisch ervaren

Werktuigkundig Teekenaar,

voor den tijd van circa zes maanden geplaatst worden bij een **te bouwen fabriek.**

Bekendheid met burgerlijke bouwkunde strekt tot aanbeveling. Franco aanbiedingen worden ingewacht onder de letters T W bij de kantoor-boekverkoopers VAN TUBERGEN & KRUIJSMULDER, Rokin 3 te AMSTERDAM.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 7de Juli 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 543.

Het maken van een pompgebouwtje met leidingen op het station LAGE-ZWALUWE.

Begrooting *f* 5620.—.

De besteding geschiedt volgens § 57 van het bestek.

Het bestek ligt van den 18den Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur Jhr. W. HOEUFFT te ROTTERDAM en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 26sten Juni 1891, des voormiddags ten 11 ure.

UTRECHT, den 16 Juni 1891.

Gemeentewerken van 's-Gravenhage.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *'S-GRAVENHAGE* maken bekend, dat bij de **Gemeentewerken van 's-Gravenhage** kunnen geplaatst worden als ambtenaar in **vasten dienst** der Gemeente:

1°. Een theoretisch en praktisch ervaren

Bouwkundige

op eene jaarwedde van *f* 2400.

2°. Een Teekenaar,

grondig bekend met details van waterbouwkundige werken en ijzerconstructie, op eene jaarwedde van *f* 1000.

Behoorlijk gezegelde verzoekschriften en zoodanige verdere stukken als gezadigden noodig mochten oordeelen vrachtvrij te zenden aan hun College **vóór of uiterlijk op 27 Juni a. s.**

Inlichtingen worden gegeven door den Directeur der Gemeentewerken, des Maandags, Donderdags en Vrijdags tusschen 11 en 12 uren des voormiddags, aan de Gemeentewerf, Groenewegje.

's-GRAVENHAGE, 11 Juni 1891.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
ROEST.
De Secretaris,
M. VAN BEENEN, *t. s.*

Aanbesteding.

DIJKGRAAF EN HEEMRADEN VAN DEN POLDER MIJZEN zullen op **Vrijdag 26 Juni 1891**, 's voormiddags 11 uur, te *AVENHORN*, ten huize van C. DEKKER,

aanbesteden:

Het doen van eenige herstellingen aan de Dijken en Kaden om den Polder Mijzen.

Waarvan opnieuw aanwijzing zal worden gedaan op Maandag 22 Juni a. s., te beginnen te Ursem, 's morgens 10 uur.

Bestekken zijn à 50 cents te verkrijgen bij den Secretaris te SCHERMERHORN en bij den Opzichter JOHAN HILLE te URSEM.

C. P. SPAANS Pz., *Dijkgraaf.*
E. VOERMAN, *Secretaris.*

Aanbesteding.

Op **Dinsdag 30 Juni**, des middags te 3 uur zal in het Koffiehuis „DE ROODE LEEUW", aan den Vijgendam te *AMSTERDAM* worden

AANBESTEED:

Het sloopen en weder opbouwen van een perceel aan den Heiligen Weg N°. 1 te Amsterdam.

Inlichtingen geeft de Architect G. A. ZEEMAN, des morgens van 10 tot 12 uur.

Bestek met één teekening zijn te verkrijgen ad *f* 1.— bij den Boekhandelaar J. H. DE WIT, Utrechtsche straat 54.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Verkoop van Gebruikte Assen op Wielen.

In de Werkplaats UTRECHT (Werkmeester JANSEN) zijn aanwezig **100 STELLEN ASSEN OP WIELEN** die bij inschrijving zullen worden verkocht.

De inschrijvingsbiljetten moeten den 2 Juli 1891 vóór 12 ure voormiddag bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, Centralen Dienst 1e Afdeeling ingekomen zijn.

Nadere bijzonderheden omtrent deze voorwerpen en den verkoop derzelve worden op franco aanvrage door den Heer Ingenieur der Tractie te UTRECHT verstrekt.

OPENBARE AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag den 7 Juli 1891**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van eene BEWAARSCHOOL met Bovenwoningen aan de Schinkelstraat.

Bestek, voorwaarden en teekeningen liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te ROTTERDAM, en zijn tevens voor *f* 1.— verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* 78.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op Vrijdag den 3 Juli 1891, des voormiddags te 11 uren.

Openbare Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der gemeente *UTRECHT*, zijn voornemens op **Zaterdag, den 27 Juni 1891**, des namiddags ten één ure, in het openbaar, ten Stadhuize **aantebesteden:**

1°. **Het bouwen van een schoolgebouw met Gymnastieklokaal aan de Weistraat.**

2°. **Het bouwen van eene Onderwijzerswoning bij voornoemd Schoolgebouw.**

De bestekken en teekeningen liggen ter inzage op het bureau der Gemeentewerken **Achter Klarenburg** en zijn alaar, insgelijks ten Stadhuize (Afdeeling Financiën) en bij de Boekhandelaren VAN TERVEEN & ZOON, verkrijgbaar gesteld tegen betaling van *f* 1 per exemplaar van het bestek met stel teekeningen van het Schoolgebouw *f* 0.50 per exemplaar van het bestek met stel teekeningen van de Onderwijzerswoning.

Aanwijzing in loco op het terrein aan de Weistraat zal plaats hebben op Maandag den 22 Juni e.k. des voormiddags ten 10½ ure.

UTRECHT, 12 Juni 1891.

De Secretaris der Gemeente UTRECHT,
ENKLAAR *l. s.*

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bereelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,
ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Alle soorten van **DRUKWERK** voor Handel en Nijverheid worden tot *concurreerende prijzen* met de vereischte stiptheid en netheid geleverd door de Stoomdrukkerij van

G. W. van der Wiel & C°.,
ARNHEM.

Uitgebreid materieel — Nieuwste machines.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.
VERTEGENWOORDIGERS:
CHARLES REMY & BIENFAIT,
Civiel-Ingenieurs,
Rotterdam - - Amsterdam.

Asphalt- Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking,** speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH** te **Beuel a/d Rijn (Duitschland.)**

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weersgesteldheid.
Met en zonder houtlevering.
Scheikundige contrôle.

H. LENSINK,
Houthandel en Kyaniseerinrichting.
ARNHEM.

Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het

KLEUREN van GEVELS enz..

voor DECORATIE buiten- en binnenshuis is

DE „WATERVERF",

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., *Amsterdam.***

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen. Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts. Kelders. Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen. Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Inspecteur, **W. PATON WALSH**

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** en ZWEEDSCH GRANIET.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.V.L.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JR.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hoofdstraat nº. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ºen Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ten gunste* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIËN, tot 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling tot 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

(A. et A.) MUSIS SACRUM TE ARNHEM.

Door den Raad van Beheer der Maatschappij tot exploitatie van Musis Sacrum te Arnhem is dezer dagen het eerste jaarverslag uitgebracht omtrent den toestand dier Maatschappij.

Behalve een overzicht van de financieele aangelegenheden, die verre van rooskleurig zijn, (de balans sluit met een nadeelig saldo van *f* 11279.25) worden tal van gebreken opgesomd, die het gebouw aankleven en grootendeels als de oorzaken worden beschouwd van de verliesposten.

Onze lezers zullen zich de verschillende beschouwingen herinneren, die in de technische en andere bladen tijdens den bouw de rondte deden, waaruit bleek dat met de constructieve en esthetische belangen al zeer zonderling werd omgesprongen.

Vooral het plafond van de nieuwe concertzaal scheen indertijd een struikelblok voor den ontwerper geweest te zijn, zoo zelfs, dat wegens den zichtbaar gebrekkigen toestand van de constructiedeelen ervan, de exploitatie eronder geleden heeft.

Het verslag zegt hiervan: „De loopende geruchten omtrent den gevaarlijken toestand van het plafond in de nieuwe concertzaal hebben hoogst ongunstig gewerkt op het bezoek. De bekende rede van het raadslid, den heer G. T. Coers, in de Raadsvergadering van den 27sten September 1890, droeg daartoe zeker veel bij en deed het onraadzaam achten in deze zaal uitvoeringen te doen plaats hebben, alvorens gegronde en officieele geruststelling aan het publiek kon worden gegeven.

„Eene poging om, in overleg met het Dagelijksch Bestuur der gemeente, een deskundig onderzoek door derden te doen instellen, mislukte door weigering van dit College.

„Na officieele verklaring in den Gemeenteraad en schriftelijke kennisgeving dat *door nieuwe voorzieningen alle gevaar als gewekt kunde worden beschouwd*, werd de zaal in exploitatie genomen."

Voor concertzaal schijnt zij echter niet bijzonder geschikt te zijn: „de veranderingen, bij den herbouw in het orkest aangebracht, hebben nadeelig gewerkt op de acoustiek.

„Verschillende deskundigen werden geraadpleegd en door het spannen van draden werd getracht verbetering aan te brengen, doch zonder noemenswaard gevolg.

„Vooral bij voordrachten en zang was het dikwijls moeilijk alles behoorlijk te verstaan.

„Bij het Dagelijksch Bestuur der gemeente werden bij herhaling klachten ingediend omtrent dezen toestand, doch tot dusverre zonder gevolg."

Van het café had men zich veel voorgesteld; „dit maakte geen ongunstigen indruk", doch het wordt slecht bezocht; „voor een groot deel moet dit worden toegeschreven aan de gebrekkige verlichting van het voorplein en aan den ellendigen staat der toegangswegen, die 's winters het in- en uitgaan zelfs eenigszins levensgevaarlijk deden zijn."

Aangaande de verwarming vernemen we de klacht dat die tot heden duur en slecht was. De begrooting van dit hoofdstuk wijst een eindcijfer aan van *f* 2026.74½.

„Dit bedrag is zeker bijzonder hoog, wanneer men bedenkt dat de verwarming in de hoogste mate onvoldoende is geweest en zelfs o. a. de paviljoenskamer door de centrale inrichting niet te verwarmen was, zoodat daar een gaskachel moest worden geplaatst."

Ten slotte vinden we nog eene verzuchting over de inrichting van het gebouw in verband met de exploitatie: „Hoe ook het oordeel moge zijn over het uitwendig aanzien van Musis Sacrum, het mag niet worden verdeeld dat de inrichting en verdeeling hoogst gebrekkig en ongelukkig zijn uitgevallen. Eene concertzaal zonder vestiaire, lange nauwe gangen tusschen het oude en het nieuwe gedeelte, drie kleine keukens zonder voldoende ventilatie, een nauw verbindingsgangetje tusschen de twee gedeelten, loopende door de machinekamer, waar men gevaar loopt den hals te breken, en door de privaten, waar het niet lekker riekt, om uit te komen in de keuken van de woning van den gérant, allernauwste diensttrappen, het ontbreken van eene reeks van vertrekken, die men in zulk een groot gebouw zoude mogen verwachten, ziet daar verscheidene zwarte stippen, die de exploitatie hoogst bezwaarlijk maken."

Nadat het bestuur op deze wijze heeft aangetoond dat de hoofdoorzaak der ongunstige financieele uitkom-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

sten van de exploitatie gelegen is in de gebrekkige inrichting van het gebouw, wordt er ook op gewezen dat de omgeving niet van dien aard is, dat de concerten in den tuin ongestoord genoten kunnen worden.

Hierin zal echter verandering worden gebracht; althans de Gemeenteraad heeft besloten den heer Leonard A. Springer het ontwerpen van een nieuwen aanleg op te dragen, die niet alleen ten bate van Musis Sarum strekt, maar ook den Eusebiussingel in een beteren staat zal brengen, waardoor in eene sinds lang bestaande behoefte voorzien wordt. Om echter het gebouw zoodanig te veranderen, dat het kan beantwoorden aan de rechtmatige eischen der exploitatie, moet er heel wat gebeuren. We laten de esthetische zijde des quaestie voorloopig rusten; die is reeds zoo herhaaldelijk blootgelegd, dat zij als uitgekleed kan beschouwd worden.

Wil echter het Gemeentebestuur de oogen openen voor de opgesomde gebreken en trachten die te verhelpen, dan dient het uit den aard der zaak zijn vertrouwen, of minstens afkeuring, te kennen te geven in het beleid van zijn raadslieden, die bij den bouw zoo doorslaande bewijzen geleverd hebben niet voor hun taak berekend te zijn.

Het is te hopen dat te ver gedreven protectionisme en naastenliefde niet de oorzaken mogen zijn, dat in deze de zaak aan den persoon wordt opgeofferd en hoewel het te betreuren is dat schade en schande in dit geval nu eenmaal niet zijn weg te cijferen, moge er althans zoodanige wijsheid door verkregen zijn, dat door het kiezen van den rechten man voor de rechte plaats, eene herhaling van onregelmatigheden als de genoemde in het vervolg voorkomen wordt.

VERFRAAIING VAN STEDEN.

»Algemeen plan van uitbreiding en verfraaiing van 's-Gravenhage", door H. P. N. Halbertsma, ingenieur. *De Ingenieur*, 13 Juni 1891.

(*Vervolg en slot van pag.* 202.)

Bij de uitbreiding van steden heeft zich langzamerhand een zeker systeem baangebroken, dat vrij algemeen gevolgd wordt en geheel gebaseerd schijnt te zijn op de rechte lijn en den rechten hoek.

Welk plan van groote steden men ook beschouwt, bijna altijd valt het onderscheid tusschen het oude en nieuwe gedeelte duidelijk in het oog en bezit dit laatste een vervelende regelmatigheid, welke onwillekeurig doet denken aan het teekenbord van een ingenieur of architect, met de gestadige bewegingen van haak en driehoek, af en toe onderbroken door de werkzaamheden van een passer.

Aan dit systeem heeft de heer Halbertsma zich dan ook niet weten te onttrekken en de geheele uitbreiding van 's-Gravenhage is door hem ontworpen in een aantal geometrische figuren, die het plan geen onaardig aanzien geven, doch waarbij niet altijd rekening schijnt gehouden te zijn met den opstand. Wat geeft 't of het plan van een stad aan doelmatige indeeling en richting der straten, uitsluitend in het belang van het verkeer, de gezondheid en de gemakkelijke bewoonbaarheid, niets te wenschen overlaat, als de opstand ons oog niet bevredigt en oneindig rechte straten ons niet de minste afleiding geven of cirkelvormig aangelegde pleinen ons steeds dwingen naar leelijke gevels te kijken? Waarom zooveel schoone oude stadsgedeelten, toevallig of met opzet zoo schilderachtig, niet tot voorbeelden genomen en door aangename kronkelingen der straten, het aanbrengen van grachten, van vierkante of langwerpige pleintjes en vooral door zoodanige plaatsing van groote gebouwen, dat zij het oog trekken en het silhouet tegen de lucht verfraaien, getracht datgene te bereiken, wat ons in de oude steden zoo bekoort?

Men zou in dit opzicht reeds veel bereiken, indien men de openbare gebouwen, als scholen, kerken en dergelijke, zoodanig plaatste dat zij aan het einde der straat als achtergrond dienst deden. In het plan van den heer H. is 't zeker een groote fout, dat in het N.O. gedeelte, achter den zoölogischen tuin, en aan de kromming der Hoefkade kerken ontworpen zijn te midden van plantsoenen, zonder dat deze kerken liggen in de assen van straten, die op die plantsoenen uitloopen; bij het ontwerpen van een theater op het Alexanderveld is het haast onbegrijpelijk dat een gebouw, zoo bij uitstek geschikt tot het vormen van een sierlijken achtergrond, tot dit doel bijna in 't geheel niet gebruikt werd.

De geometrische figuren van dit plan hinderen ons wel het meest, waar zij het prachtige buitengoed „Zorgvliet" in quadraten, driehoeken en trapeziums verdeelen. Dit heerlijk lustoord van vader Cats, dat met zijn prachtige boschpartijen en zwaar en dichtbegroeid houtgewas het stille en deftige teweegbrengt, waardoor het eerste gedeelte van den Scheveningschen weg zich kenmerkt en dit zooveel grootscher doet zijn dan voorbij het hotel Promenade, waar alle bloemen en perken der tuinen niet altijd bij machte zijn te vergoeden wat de villa's, waartoe zij behooren, aan het effect van den weg bederven. En nu wil de heer H. ons den geheelen Scheveningschen weg aan die zijde met villa's laten bebouwen, die volgens zijne smaak (?) „het hunne tot verfraaiing van dezen beroemden wandelweg zouden kunnen bijdragen", en vergeet daarbij geheel dat die beroemdheid niet het gevolg is van lengte en breedte van den weg, kortom van het plan, maar van den opstand en dat, door het brengen van wijzigingen daarin, groot gevaar geloopen wordt die heele beroemdheid naar de maan te helpen, iets waarvoor het nageslacht hem zeker niet zegenen zal.

Zonder eenige notitie te nemen van den bestaanden toestand en partij te trekken van boschpartijen of boomgroepen, heeft de ontwerper deze buitenplaats naar hartelust ingedeeld, en wegen en straten aangelegd, zooals deze in zijne kraam te pas kwamen, alles tot vorming van een „winter-, zee- en luchtbadplaats" en aantrekkingspunt voor de badplaats Scheveningen, waartoe hij dit echt historische oud-Hollandsche buiten durft te herscheppen in een .... *Engelsch* wandelpark, een *Franschen* tuin en een *Duitschen* palmengarten! Aan het begin van den Scheveningschen weg projecteert hij een „Concerthuis met Bad-hotel (Winterkurhaus)", welk gebouw dan zeker aan dat gedeelte het schoone aspect moet teruggeven, wat het verliezen zou door het supprimeeren van het schilderachtige tolhek. Achter dit bad-hotel den Engelschen tuin en ten noorden hiervan een Sanatorium. Verderop den Franschen tuin, een Palmhuis met omgeving en een botanischen tuin, terwijl de „great attraction" zou bestaan in de beide zomerverblijven van de Koningin en de Koninginregentes.

Bij het huidige gebrek aan leegstaande paleizen in de residentie, zou hier naar waarheid „in een langgevoelde behoefte" worden voorzien! Wij gelooven dat HH. MM. des zomers de voorkeur zullen blijven geven aan een Geldersch buitenleven boven het zeer onvrije verblijf van vorstelijke personen op een badplaats, te midden van vreemdelingen en zieken.

Wij hebben deze grootsche plannen tot vervorming van Zorgvliet voornamelijk besproken, omdat het zich laat aanzien, dat zij gedeeltelijk wel eens binnen niet te langen tijd verwezenlijkt zouden kunnen worden. Het buitengoed is thans eigendom van de Grootheid van Saxen-Weimar en, vergissen wij ons niet, dan is de eigenares niet ongenegen het voor een groot gedeelte over te dragen aan de Gemeente of een of andere particuliere maatschappij.

Geschiedt dit laatste, dan zou voorzeker het vonnis over dit park geteekend zijn en wordt de Gemeente eigenares, dan is het te vreezen dat, zoo zij 't al niet als bouwgrond van de hand doet, het dan toch aan dezelfde kuur zou onderwerpen als die, waardoor de Scheveningsche boschjes van jaar tot jaar zeer bedorven worden. Het is te hopen dat onze verwachtingen niet worden verwezenlijkt en, mocht het park eene openbare wandelplaats worden, men er dan zoo weinig mogelijk aan wijzigen zal. Waarlijk, al is de residentie nog zoo rijk aan prachtige omgevingen, dit mag nimmer een reden zijn van dien overvloed iets af te nemen. Dit moet op den duur de aantrekkelijkheid verminderen en de vreemdelingen, die de heer Halbertsma zich voorstelt naar de hofstad te trekken door den aanleg van al die uitheemsche wandelparken en villa's, komen hier niet zoeken, wat zij in hun eigen land kunnen vinden, maar moeten worden aangetrokken door de plaatselijke eigenaardige schoonheden van onzen bodem.

Over het plan tot verbetering der verkeerswegen in het centrum van 's-Gravenhage, kunnen wij kort zijn.

Eischen de veranderde toestanden en een grooter wordende bevolking wijzigingen in de verkeerswegen, zoo is men verplicht, naast de vergemakkelijking van het verkeer, rekening te houden met de eventueele bebouwing — d. i. de te verwachten opstand — en de verfraaiing. Verder gaat het niet aan een stad te doorbreken, alleen om gelegenheid te geven haar in den kortst mogelijken tijd met rijtuig of tram te kunnen door rijden; slechts dan, wanneer de straten voor het verkeer te smal blijken, is men gerechtigd ze te verbreeden of een nieuwen verkeersweg te maken.

Noch met het een, noch met het ander heeft de heer Halbertsma rekening gehouden en alleen het idee, om van het Hollandsche spoorwegstation in den kortst mogelijken tijd naar den Scheveningschen weg en van het westelijk gedeelte der stad naar het station der Staatsspoorwegen te kunnen komen, heeft bij den ontwerper blijkbaar uitsluitend voorgezeten.

Wij zijn 't met hem eens dat, nu de Prinsestraat als gevolg van eene noodzakelijke behoefte is aangelegd, vandaar een verbinding langs de Paviljoensgracht met het station van den Holl. spoorweg tot de noodzakelijkheden behoort, vooral omdat de Groenmarkt, vóór het stadhuis, voor het toegenomen verkeer onvoldoende is en de verkeersweg door de te verbreeden Schoolstraat dient te worden geleid. Dat het verkeer van de Wagenstraat naar het Noordeinde over het Buitenhof, door een te maken verlengde Kettingstraat en het doorbreken van het Buitenhof naar de Plaats, gewenscht zou zijn, betwijfelen wij, daar een verbreeding van de Veenestraat, die moeilijk uit kan blijven, een uitmundenden verkeersweg zal geven.

De overige verbetering in de verkeerswegen, door den ontwerper aangebracht, kunnen wij laten rusten, daar wij van meening zijn dat het verkeer in de residentie op het oogenblik niet van dien aard is, dat zij noodig is en een later geslacht alleen kan beslissen wat voor den alsdan bestaanden toestand van Den Haag wenschelijk zal zijn. Breidt men eene stad uit, dan is het volkomen gewenscht dat men naar een vooruit gemaakt plan te werk ga, doch geheel overbodig is zulk een plan, wanneer het de wijzigingen in het centrum der stad betreft. Gaat een stad in bloei achteruit, of blijft de bevolking constant, dan zullen te voorbarige wijzigingen niet alleen aan het centrum der stad een doodsch aanzien geven, doch vooral een belangrijk nadeel toebrengen aan de neringdoenden, niet het minst aan hen, die zich aan de nieuwe verkeerswegen hebben gevestigd.

Daar wij reeds boven hebben aangetoond, wat de heer H. verstaat onder „verfraaien" van steden, zal men begrijpen dat iemand, wiens schoonheidsgevoel op zulk een zonderlinge wijze is ontwikkeld, er in koelen bloede toe overgaat om eenige der schoonste grachten, als het Spui, de Houtmarkt, de Nieuwe Haven, de beide Veerkaden, de Prinsengracht en .... een groot gedeelte van den Hofvijver, te dempen.

Wij zullen deze verdere plannen dan ook niet bespreken, en ons erin verheugen dat zij gelukkig voorcerst niet zullen worden uitgevoerd.

(A. et A.) PRIJSVRAGEN.

Wij herinneren onze leden en verdere belangstellenden aan de tentoonstelling van ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een oudheidkundig museum, uitgeschreven door de Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen.

Deze collectie zal nog gedurende de volgende week in het Genootschapslokaal geëxposeerd blijven en het doet ons genoegen hieraan te kunnen toevoegen dat de uitspraak van de Jury ditmaal, vooral wat het eerstbekroonde project betreft, in onze kringen met algemeene instemming werd begroet.

Men zal zich herinneren dat bij eene vorige door deze Vereeniging uitgeschreven prijsvraag, de instemming met de Jury-uitspraak minder algemeen was.

Wij beloofden toenmaals het niet bekroonde kalenderschild van den heer W. L. Brückmann in onze uitgave te zullen opnemen (1) om daarmede in de eerste plaats de geschiktheid van dit ontwerp voor reproductie aan te toonen, waartegen de Jury bezwaren had opgeworpen, en tegelijk onze lezers met de artistieke qualiteiten van dit veelbesproken ontwerp bekend te maken.

In de pas verschenen eerste afleveringen van den tweeden jaargang van ons plaatwerk „De Architect" zal men eene, naar ons gevoelen *zeer gelaagde*, reproductie van bedoeld project aantreffen. Van eene reproductie en uitgave van het toemaals bekroonde ontwerp vernamen we tot dusverre niets.

CHICAGO'S WERELDTENTOONSTELLING.

Het hoofdgebouw dezer tentoonstelling, bestemd om de voortbrengselen van nijverheid te bevatten, zal inderdaad een hoofdgebouw zijn. Het zal opgetrokken worden in den Franschen Renaissance-stijl en meer grond innemen dan ooit eenig gebouw, door menschenhanden gemaakt. De grootsche afmetingen, 1700 bij 800 voet, overtreffen in omtrek de grondlijnen van de grootste ruïnen, die in Azië te vinden zijn. Het zal gebouwd worden rondom twee binnenpleinen en in het midden zal een groot booggewelf verrijzen, 350 voet in diameter.

De ligging van het tentoonstellingsterrein is schilderachtig. Het Jackson Park is zeer fraai gelegen aan het meer Michigan, en beslaat 586 acres, of 238 hectaren. Een strook lands, 80 acres groot, dat de Midway Plaisance genoemd wordt, verbindt het Jackson Park met het een mijl verder gelegen Washington Park, en de drie met elkander leveren 1037 acres grond op, welke voor de tentoonstelling kunnen benuttigd worden.

Een bruggehoofd loopt van het terrein recht in het meer; aan het eind daarvan zal overdwars een groote havendam komen en aan het verfraaien daarvan veel zorg besteed worden. August St. Gaudens, van Parijs, heeft aan dit gedeelte van de tentoonstelling zijne

(1) Zie *De Opmerker* nr. 13 en 15 van den vorigen jaargang.

talenten gewijd. Op een afstand van 1500 voet van den oever zal op een fondament van rotsblokken een Grieksch paviljoen gebouwd worden, 200 voet in doorsnede. Dit zal een indrukwekkend en grootsch voorkomen hebben. Vierhonderd voet van den oever zal eene cirkelvormige haven gebouwd worden. Op den zeemuur, die deze haven omringt, komen dertien alleenstaande kolommen te staan, voorstellende de originneele dertien staten van de Unie, alle gedekt met wapenschilden en andere symbolen. In het centrum dezer haven zal een kolossaal standbeeld verrijzen, voorstellende de Amerikaansche Republiek. Dit beeld zal waarschijnlijk door St. Gaudens ontworpen worden. Rechtuit van het bruggehoofd loopt de hoofdlaan het tentoonstellingsterrein in, hebbende het Nijverheidspaleis ter rechter- en het Paleis voor Landbouw aan de linkerzijde.

Onder al de merkwaardigheden zal er een zijn, die al het andere in bekoorlijkheid en betoovering zal overtreffen, en dat is het Waterpaleis, dat op een der eilanden in de lagune zal worden gebouwd. Dit werd ontworpen door Mr. William F. Smith, wiens vader de ontwerper was van dat vermaarde stukje waterbouwkunde: het Londensch Embarkment van den Theems.

Het Waterpaleis zal eene cirkelvormige ruimte beslaan van 250 voet in diameter en ongeveer dezelfde hoogte hebben. Wanneer men van den grond naar boven ziet, zal men een grooten doorzichtigen koepel aanschouwen van water, dat over een lijstwerk van glas naar beneden stort. Dit kunststuk zal uit traliewerk en glas samengesteld zijn. In het midden van het gebouw zal een holle kolom verrijzen tot aan den top des koepels, en boven op den koepel zullen drie schepen geplaatst worden: modellen van de schepen van Columbus en van dezelfde grootte, die deze hadden, welke 600 toeschouwers kunnen bevatten. De schragende kolom in het centrum zal, in overeenstemming met het overige inwendige van het gebouw, omsloten worden met gekleurd glas dat het ijzer der samenstelling voor het oog zal verbergen. De illuminatie van het gebouw zal dien reusachtigen, 250 voet hoogen pilaar het aanzien geven van een vuurkolom, te zien van buiten af, door de wanden van het gebouw, die eveneens van ijzer en glas zullen zijn, zoodat, wanneer des avonds dit waterpaleis door electrisch licht als in een paleis van vuur zal zijn herschapen, het een schouwspel van weergaloozen luister zal opleveren.

De kolommen, die den koepel dragen, zullen uit vierkante getraliede balken bestaan en het gebouw zal open zijn voor den blik des toeschouwers naar binnen. Tusschen elken kruisbalk zal glas worden aangebracht, zoodat het er zal uitzien alsof het heele gebouw uit glas was saamgesteld. De galerijen zullen zoo gebouwd worden, dat zij aan het heele gevaarte steun bijzetten en beletten, dat het door winddruk kan beschadigd worden. De eerste galerij zal 33 voet hoog zijn, de tweede 100 voet. Rondom het voetstuk van den koepel zal een promenade loopen, groot genoeg om 500 personen te bevatten. Het Waterpaleis wordt gebouwd met het doel om aan de bezoekers der tentoonstelling eene koele wijkplaats te geven, daar het te verwachten is, dat het in Chicago schrikkelijk warm zal zijn, eene hitte, waaraan velen van de vreemde bezoekers niet gewoon zijn.

De teekening van het paleis vertoont een cirkelvormig gebouw, gedekt door een doorzichtigen koepel van water, waarop de drie schepen van Columbus zeilen, zooals die zich vertoonden op het tijdstip toen zij de nieuwe wereld naderden. In het midden van het gebouw stroomt het water door de holle kolom naar boven, om zich als een waterval uit te storten over den koepel van glas. Rondom den voet des koepels loopt de borstwering als eene wandelplaats langs deze Niagara in miniatuur, vanwaar de bezoekers het spelen van het zonnelicht op de vallende wateren kunnen bewonderen of zich verlustigen in het panorama beneden. Zij, die daarmede niet tevreden zijn, kunnen zich laten optillen naar den top des koepels, waar zij plaats nemen in de *Santa Trinidad*, *La Finta* en de *Santa Maria*, in al de eigenaardigheid van 400 jaren geleden. Evenals de wakkere gasten, die destijds het dek betraden, zullen de bezoekers van de tentoonstelling rondom en beneden zich niets dan water zien, parelend en vonkelend in het zonnelicht. Maar de echo's die opgewekt worden, zullen niet komen van het rotsachtig strand van San Salvador, maar van de ijzeren borstweringen beneden hen Het water schiet en bruist niet in baaien en inhammen, maar door de holle, ijzeren kolommen, en niet zonder doel ook want in zijn val geeft het de kracht, benoodigd voor het lift-stelsel en andere werken binnen het tentoonstellingsterrein. Het water is niet werkeloos, totdat het den benedensten vloer van het gebouw bereikt, en daar vormt het een aquarium, waar de bezoeker mag rondwandelen onder watergalerijen, vol van allerlei soort van zeevisschen, terwijl hoog boven hem, op den top van het schitterend halfrond, de schepen van Columbus in de vrije lucht rondzeilen en een wereldeel ontdekken.

Wat ook de uitslag van het geheel moge zijn, het waterpaleis zal zeker hoogelijk geroemd worden en wereldvermaardheid verwerven. Dan is er nog een ander deel, dat uniek belooft te worden, en dat zal ook in een der grootste gebouwen vervat worden: de afdeeling namelijk, aan het mijnwezen en de metaalzuivering toegewijd. De plannen voor dit gebouw zijn aangenomen; het zal 700 voet lang zijn en 350 voet breed, met muren van 80 tot 90 voet hoogte. Dit is aanmerkelijk; maar welk land ter wereld staat hooger en is rijker in zijn mijnwezen? Het gebouw voor de electriciteit alleen zal niet minder groot zijn: 766 bij 350. Deze en dergelijke kleine grepen in wat er gedaan en voorgesteld wordt doen zien, dat de Columbus-tentoonstelling den Amerikanen geen oneer zal aandoen.

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur,

Vergun mij in uw geacht blad eene kleine ruimte toe te staan, om te antwoorden op het ingezonden stuk van den agent der Limmer Rock-compagnie over caoutchouc-vloeren.

Ik was niet van plan hierop terug te komen, daar ik het geheele stuk niet anders beschouw dan eene poging om reclame te maken, en men daaruit zien kan, hoe bevreesd genoemde maatschappij is voor de concurrentie van caoutchouc; want de eerste uitvoeringen van gecomprimeerde Limmer-asphalt hebben ook veel te wenschen overgelaten. Bovendien zal ieder onpartijdige met mij eens zijn, dat iemand door het verdacht maken van eens anders materiaal, het zijne daardoor niet aanbeveelt.

Dat de Kaiserstrasse te Bremen tweemaal vernieuwd werd, is hieraan toe te schrijven, dat de eerste keer de caoutchoucmassa *moest* gelegd worden op beton, die nog niet voldoende verhard was, wegens het bezoek van den Duitschen Keizer, naar wien deze straat gedoopt is, en later, daar ingevolge het wijken van den beton-ondervloer, de caoutchoucvloer moest opgebroken worden, zoowel van de zijde der besteders als uitvoerders op het werk bekrompen moest worden.

Had de inzender dit bij zijn schrijven gevoegd, dan zou men een geheel ander denkbeeld gekregen hebben! Ik kan in ons land behalve andere uitvoeringen verwijzen naar een rijweg, op het Handelsterrein Delftschepoort te Rotterdam gelegd, die tot heden alle genomen proeven heeft doorstaan, waarvan ieder zich overtuigen kan.

Ik geloof niet, dat genoemde Compagnie op iets dergelijks in ons land kan wijzen.

Op stukken, die van zulke zijde komen, zal ik in de toekomst niet meer antwoorden, en teeken mij, onder dankzegging voor de mij toegestane ruimte,

uw dw. dienaar

Haarlem 25 Juni 1891. THEOD. FERD. BIERHORST.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De engelsche schilder Calderon had in de *Royal Academy* te Londen tentoongesteld eene schilderij, getiteld: *Renunciation of Elisabeth of Hungarij*. Hij had, steunende op een Latijnschen tekst, waarin van de Heilige Elisabeth wordt gezegd, dat zij zich van alles had ontbloot (*se nudavit*), haar ook aldus voorgesteld, geknield voor het altaar, ten aanschouwe van een aantal priesters en gerstelijken. Een Engelsch jezuïet betoogde dat het *se nudavit* slechts in figuurlijken zin moest worden opgevat. Huxley trok partij voor Calderon, en sir Frederick Leighton kocht het doek aan voor een der Rijksmusea. Een aantal katholieken, o. a. de hertog van Norfolk en kardinaal Manning, hebben thans tegen dezen aankoop, of althans tegen de plaatsing der schilderij in eene openbare verzameling geprotesteerd, en de zaak zal in het Lagerhuis ter sprake worden gebracht.

— Binnen weinige dagen zal te Nizza een standbeeld onthuld worden ter eere van Garibaldi. Dit monument heeft reeds eene lange geschiedenis. De beeldhouwer Etex, aan wien men het werk had opgedragen, stierf kort nadat hij de schets gemaakt had. Hij had de voorwaarde gesteld dat, indien hij vóór de voltooiing mocht berwijken, het werk toevertrouwd zou worden aan Guillaume, den directeur der Academie van fraaie kunsten. Maar deze weigerde, en de zaak bleef eenigen tijd rusten, ook al wegens geldelijke berwaren. Eindelijk deed men eene gelukkige keus in den beeldhouwer Deloye, leerling van Jouffroy en Dantan, die op zich nam het monument te maken voor fr. 70,000, in zes jaar te betalen. Hiermee waren de financieele moeilijkheden uit den weg geruimd. Delvoye behield grootendeels het plan van Etex. Op eene halve zuil ziet men Garibaldi als kind in eene wieg; ter rechter- en linkerzijde staan Italië en Frankrijk om uit te drukken dat beiden de jeugd van den toekomstigen held beschermden. Onder die groep staan de woorden: *A Garibaldi sa ville natale*, en erachter verrijst, op een hoog voetstuk, het beeld van Garibaldi in het legendarisch gewaad, met uitgestrekten arm. De gelijkenis en de houding van den held der twee werelddeelen is zeer goed. Minder gelukkig is het denkbeeld om het kind in eene wieg te plaatsen, maar hiervan kan men den kunstenaar geen verwijt maken, want de heeren van het comité begeerden dat zoo, en leverden zelfs het model der wieg.

In deze laatste dagen had Deloye nog eene groote teleurstelling. Het monument stond geheel gereed, wachtende op den dag der inwijding. Een kwaadwillige wist des nachts in de omheining door te dringen, en bevlekte de linkerzijde van het beeld en den rechterarm met olie. Het poreuse marmer zoog het vet in, en het zal zeer moeilijk zijn, dit zijne vroegere blankheid terug te geven. De schuldige is niet ontdekt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Door Burgemeester en Wethouders wordt den Gemeenteraad machtiging gevraagd, om bij hooger bestuur aan te vragen de indiening eener wet, verklarende, dat het bouwen eener Koopmansbeurs aan het gedempte en verder te dempen Damrak, ter vervanging van de bestaande Beurs, is een werk van algemeen nut, ten einde met behulp van die wet over te gaan tot de onteigening van 43 in verband daarmede noodige perceelen.

— Aan de commissie, belast met het examineeren van hen, die eene akte van bekwaamheid wenschen te verkrijgen tot het geven van middelbaar onderwijs in hand- en rechtlijning teekenen en boetseeren, is tevens opgedragen het examineeren van hen, die in 1891 de akten van bekwaamheid verlangen voor handteekenen bedoeld in art. 65*bis* der wet tot regeling van het lager onderwijs. Zij zal zitting houden te Amsterdam en daarin zijn benoemd: tot lid en voorzitter W. B. G. Molkenboer, directeur der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam; tot leden: J. R. de Kruyff, directeur der Rijksschool voor kunstnijverheid te Amsterdam; Bart van Hove, directeur der kunstnijverheidsschool *Quellinus* te Amsterdam; F. Lz. Berghuis, directeur der ambachtsschool te Arnhem; B. W. Wierink, directeur der industrieschool van de Maatschappij voor den werkenden stand, te Amsterdam; N. van der Waay, hoogleeraar aan de Rijks-academie van beeldende kunsten te Amsterdam; J. D. Huibers, leeraar aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam; J. H. A. Mialaret, hoofdleeraar aan de Academie van beeldende kunsten te 's-Gravenhage; M. J. Lens, leeraar aan de gemeentelijke hoogere burgerschool te Utrecht; J. Cardinaal, werktuigkundig ingenieur, leeraar aan de rijkshoogere burgerschool te Tilburg; N. van der Schuit, leeraar aan de gemeentelijke teekenschool te Roermond; H. Rozenboek, leeraar aan de rijks hoogere burgerschool te Heerenveen; B. Korteling, leeraar aan de burgeravondschool te Deventer; Herman J. de Vries, leeraar aan de gemeentelijke hoogere burgerschool te Haarlem; H. A. C. Dekker, onderwijzer aan de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem.

— In verschillende dagbladen komt het bericht voor dat den keizer van Duitschland ter bekrachtiging is voorgelegd de lijst van kunstenaars, die door de internationale jury der kunstententoonstelling te Berlijn voor bekroningen voorgedragen worden. Op die lijst komen de volgende Nederlanders voor:

1°. Voor het eere-diploma Josef Israëls, Jacob Maris, H. W. Mesdag.

2°. Voor de tweede gouden medaille C. Bisschop, Th. de Bock, Jan Vrolijk en de graveur R. Stang.

3°. Voor eervolle vermelding H. J. Blommers, L. Apol, F. J. du Chattel, Jan Luijten, W. B. Tholen, H. Valkenburg, en de etsers G. L. Bake en U. P. Zilcken.

Buiten mededinging bleef W. J. Martens als Nederlandsch jurylid.

Het is zeer wel mogelijk dat de Keizer op de geheele lijst eenige namen doorschrapt, dewijl het totaal der voorgedragenen grooter is dan dat der prijzen.

— De navolgende studenten der polytechnische School zijn tot hunne practische vorming gedurende de zomermaanden door den Minister van Waterstaat als buitengewoon opzichter aangesteld, te weten: P. J. Fritzlin, bij den bouw der nieuwe Uffeltersluis op de Drentsche hoofdvaart; L. L. graaf van Randwijk en A. Brusse Jr., bij de uitbreiding der sluis en havenwerken te IJmuiden; H. E. Gritters Doublet, bij het leggen van een dam langs het vaarwater in het IJ, buiten den afsluitdijk te Schellinkwoude; W. de Hoog, J. A. Kalff, F. J. M. de Vries, W. A. E. van Geuns, S. J. H. van Embden en J. Haringhuizen, bij den aanleg van het kanaal van Amsterdam naar de Merwede; E. J. Kist en S. A. Gonsalves, bij den bouw van het stoomgemaal te Ameide; A. Th. Baert en A. R. van Loon, bij de normaliseeringswerken van de rivier de Waal; H. C. M. Hennus, bij de werken op den Gelderschen IJsel; W. Oltmans, F. C. H. M. Dubbelman, S. Mulder en J. M. Stoop, bij de werken van den Rotterdamschen waterweg; J. E. C. van Geuns, bij den aanleg van den spoorweg van Rotterdam naar den Hoek van Holland; R. Blok en L. C. Dumont, bij den bouw van het post- en telegraafkantoor te Amersfoort en te Nijmegen.

HAARLEM. De tentoonstelling van antieke juweelkistjes, bonbonnières, tabaksdoozen, enz. in het Museum van kunstnijverheid alhier, waarvoor nog steeds bijdragen worden ontvangen, wekt zooveel de algemeene belangstelling, dat de directie van genoemd museum besloten heeft den termijn van sluiting te wijzigen en op den laatsten Juli vast te stellen, waardoor zij ook nog gedurende de algemeene vergadering der Maatschappij van Nijverheid, welke half Juli te Haarlem gehouden wordt, geopend zal blijven.

De directie vertrouwt dat de inzenders tegen deze wijziging geen bezwaar zullen hebben, en zal zorg dragen, dat alle inzendingen vóór half Augustus in goede orde aan de eigenaars worden terruggezonden.

UTRECHT. De guitige verslaggever van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* begint zijn verslag over de op Donderdag 25 dezer gehouden zitting van den gemeenteraad als volgt:

»De Minister van Binnenlandsche Zaken had — het was de eerste en belangrijkste mededeeling, die de Voorzitter heden deed — zijne onverdeelde goedkeuring gehecht aan de plannen voor het gebouw der Utrechtsche universiteit, door eene blijde burgerij voor vijf jaren geschonken, en den wensch uitgedrukt dat dit gebouw, waaraan de universiteit, zoo groote behoefte heeft, spoedig verrijzen moge. Het dag. bestuur was zoo ingenomen met deze mededeeling, dat het dadelijk zijne diepe erkentelijkheid aan den Minister had betuigd. Doch hiermede niet tevreden, besloot de Raad om ook namens dit college (den Raad) aan dezen Minister dank te brengen en dat nog wel... per telegraaf!! Na 5 jaren wachtens..."

LEEUWARDEN. Op de lijst der punten van behandeling in de aanstaande zomerzitting der Provinciale Staten, komen o. a. voor de benoeming van een ingenieur voor den Provincialen Waterstaat en een voorstel om Ged. Staten te machtigen, onder de voorwaarden van aanbesteding van prov. werken bepalingen op te nemen, waarbij de aannemers worden verplicht hunne werklieden te verzekeren tegen de gevolgen van ongelukken, in en door uitvoering van het werk ontstaan.

'S-HERTOGENBOSCH. De Gemeenteraad verleende den heer J. Th. Stracké, directeur der Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten, tegen 1 October e. k. het gevraagde eervol ontslag. Het voorstel van B. en W. om genoemden hoer een pensioen van *f* 300 te verleenen, werd met 13 tegen 2 stemmen verworpen. Zonder beraadslaging werd daarop aangenomen het voorstel tot het doen eener oproeping naar de betrekking van directeur van genoemde school, op dezelfde voorwaarden als thans, zijnde een vaste jaarwedde van *f* 1200, een veranderlijk inkomen van ongeveer *f* 300 uit de schoolgelden, *f* 500 voor gemis van vrije woning, teruggaaf van de drie eerste grondslagen der personeele belasting en vrij vuur en licht.

ARNHEM. In de laatstgehouden vergadering van den Gemeenteraad is het tractement voor den te benoemen directeur der gasfabriek bepaald op een minimum van *f* 3000 en een maximum van *f* 4000, met het genot van vrije woning, vuur en licht.

— Werd onlangs openbaar gemaakt de uitslag van den wedstrijd, uitgeschreven door den heer E. Brandsma, theehandelaar te Amsterdam, voor het ontwerpen van eene artistieke reclameplaats, die heer heeft gemeend ook voor de uitvoering van de bekroonde ontwerpen de meest mogelijke zorg te moeten dragen. Hij heeft daarom een wedstrijd geopend tusschen de lithographische inrichtingen, waarin niet alleen die van beteekenis hiertelande maar ook eene menigte van de beste firma's uit het buitenland hadden meegedongen. Ze werden uitgenoodigd tot het inzenden van modellen van hetgeen op het gebied van artistieke reclameplaten geleverd kon worden.

Bij de beoordeeling zou vooral gelet worden op artistieke uitvoering.

Dezer dagen is de beslissing genomen en is de uitvoering van de meesterlijke teekeningen van de bekroonde heeren opgedragen aan de firma T. Lankhout & Cie te 's-Gravenhage, die reeds 200 menigmaal zich op het gebied der steendrukkunst hebben onderscheiden. Opnieuw is dus overtuigend bewezen dat de Nederlandsche lithografen in geenen deele bij hunne buitenlandsche concurrenten ten achter staan.

— Aflevering 6 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Over electrische verstuivingsverschijnselen (met fig.). — De logarithmen van Neper. — De grotten van Noord-Amerika (met fig.). — Een automatische sigarenverkooper (met fig.). — Schrijfmachines (met fig.). — Uit den strijd voor het bestaan (met fig.). — De hageltheorie van Plumandon (met fig.). — Korte mededeelingen. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Antwoorden. — Vragenbus.

PERSONALIA.

H. M. de Koningin-Regentes heeft met ingang van 1 Juli a. s. den heer J. J. Delia, hoofdopzichter bij de koninklijke paleizen, op zijn verzoek eervol ontslag verleend, onder dankbetuiging voor de vele en langdurige diensten, in zijn betrekking bewezen.

— Door den minister van koloniën is de heer S. J. Fischer gesteld ter beschikking van den gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot opzichter 3e kl. bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken daar te lande.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in rechtlijnig en bouwkundig teekenen te Nijmegen. Jaarwedde *f* 1400. Adres den Burg. vóór 7 Juli.

— Bouwkundig opzichter. Adres bureau *Nieuwe Rott. Ct.* onder n°. 17480.

— Opzichter bij den bouw van eene maréchaussée-kazerne met stalling te Roswinkel, gemeente Emmen. Salaris *f* 16 per week. Adres den Burg.

ADVERTENTIEN.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn enige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 6den Juli 1891**, des namiddags ten twee ure in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse van:

Bestek N°. 485, **voor het maken van eene houten schoeiing langs de spoorweghaven en het verleggen van sporen en wissels met bijbehoorende werken op het stationsemplacement Leiden.**

Raming *f* 2450.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1 per exemplaar verkrijgbaar aan het Central Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam bij den Portier, of op franco aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, Kamer N°. 134.

Aanwijzing zal geschieden als in het bestek is vermeld.

De Administrateur.

Aanbesteding.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN DE CALAMITEUSE HOOFDPLAAT EN THOMAES POLDERS, zal op **Dinsdag den 7 Juli 1891**, des namiddags ten 2 ure, in de Directie-keet, onder nadere goedkeuring van Gedeputeerde Staten van Zeeland, **aanbesteden:**

Het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1893, van de Aarde-, Kram-, Rijs- en Steenglooiingwerken aan de Waterkeering van genoemde polders.

De aanbesteding geschiedt bij enkele inschrijving volgens § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing bij den Secretaris-Ontvanger van het Waterschap te HOOFDPLAAT en in de Directie-keet alhaar, en is van 23 Juni op franco aanvrage tegen betaling van 50 cent bij den Secretaris-Ontvanger verkrijgbaar.

Aanwijzing zal plaats hebben op Dinsdag 30 Juni en Vrijdag 3 Juli, telkens des voormiddags 10 tot 12 uur, waartoe het Bestuur in de Directie-keet van genoemde polders zal bijeenkomen, terwijl buitendien geene aanwijzing geschiedt.

HOOFDPLAAT, den 12 Juni 1891.

Het bestuur voornoemd,
J. B. TEMMERMAN, *Voorzitter.*
J. J. PATEER, *Secretaris-Ontvanger.*

Aanbesteding.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN HET CALAMITEUSE WATERSCHAP NIEUW BOMMENEDE, zal op **Woensdag 8 Juli 1891**, des voormiddags te 11 uur, in de raadkamer der gemeente ZONNEMAIRE,

aanbesteden:

Het herstel, de vernieuwing en het onderhoud tot 30 April 1892 van de Aarde-, Kram-, Rijs-, Steenglooiing- en andere Werken aan de Waterkeering van het bovengenoemde calamiteuse Waterschap.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek zal van af 20 Juni ter lezing liggen in het lokaal der vergaderingen van het Dijksbestuur te ZONNEMAIRE en ten kantore van den Secretaris-Ontvanger en is op franco aanvraag tegen betaling van *f* 0.50 bij hem te bekomen.

Aanwijzing geschiedt op Zaterdag 27 Juni en Woensdag 1 Juli 1891, *vóór* de besteding, van 's morgens 11 tot 's namiddags 1 uur, plaats der samenkomst van het Bestuur in bovengenoemde Raadkamer.

Buitendien geschiedt geene aanwijzing.

ZONNEMAIRE, 16 Juni 1891.

Het Bestuur voornoemd,
JOHs. VAN DER BIJL, *Voorzitter.*
D. HOCKE Iz., *Secretaris-Ontvanger.*

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van SAPPEMEER, zijn voornemens op **Woensdag den 8 Juli 1891**, voormiddags tien uur, in het Gemeentehuis alhaar, bij enkele inschrijving

aan te besteden:

Het opruimen der Burgercompagniester Brug over het Winschoter diep in deze gemeente en het daarvoor in de plaats bouwen van eene ijzeren draaibrug.

Op bestek en voorwaarden liggende ter lezing in het gemeentehuis en bij H. R. STRÜVE te SAPPEMEER, in het café Struve van den Heer PRINS te GRONINGEN, en in het Hôtel Everts van den Heer DOEVERS te VEENDAM, en tegen betaling van *f* 1.— verkrijgbaar ter Secretarie der gemeente.

Aanwijzingdaags te voren 's morgens 10 uur.

Ministerie van Financiën.

LANDSGEBOUWEN.

AANBESTEDING.

Op **Woensdag 8 Juli 1891**, des middags te 12 uren, zal, onder nadere goedkeuring van den Minister van Financiën, door den Provincialen Inspecteur der directe belastingen enz. te MIDDELBURG, of, bij afwezigheid, door den ambtenaar die hem vervangt, aan het bureel van dien Inspecteur worden **aanbesteed:**

Het onderhouden en herstellen van de gebouwen en aanhoorigheden van 's Rijks belastingen te Hansweert en te Bath, van af den dag der kennisgeving van de goedkeuring der aanbesteding tot en met 31 Maart 1894, in twee perceelen.

(Raming: 1e perceel *f* 3450, 2e perceel *f* 820).

De besteding geschiedt bij enkele inschrijving, volgens §§ 434 en 435 der Algemeene Voorschriften.

Het bestek ligt ter lezing aan het Ministerie van Financiën, aan de bureaux van den Rijksbouwmeester in het tweede district, Fluweele Burgwal n°. 16 te 's GRAVENHAGE, aan die van het Provincial Bestuur van ZEELAND en van den Provincialen Inspecteur te MIDDELBURG, alsmede aan de kantoren van de Ontvangers der directe belastingen, invoerrechten en accijnzen, in de betrokken en naburige gemeenten, en zijn voorts op *franco* aanvrage, kosteloos te bekomen op het bureel van den Provincialen inspecteur der directe belastingen enz. te MIDDELBURG.

Inlichtingen worden gegeven door voornoemden Rijksbouwmeester en door den Hoofdopzichter voor de Landsgebouwen J. J. RINKES te BREDA.

Aanwijzing zal worden gedaan voor het eerste perceel op Dinsdag den 30 Juni 1891, des namiddags ten 1 ure, en voor het tweede perceel op Woensdag 1 Juli 1891, des middags te 12 uren.

's-GRAVENHAGE, 11 Juni 1891

Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
BARTSTRA.

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 7den Juli 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 151.

Het leveren van groenen dwarsliggers (in vijf perceelen).

De besteding geschiedt volgens art. 14 van het bestek.

Het bestek ligt van den 23sten Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van de Heeren Sectie-Ingenieurs te MEPPEL en BREDA en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 22sten Juni 1891.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

Op **Dinsdag den 7den Juli 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 152.

De levering van stalen platen met klemwiggen (IN TWEE PERCEELEN).

De besteding geschiedt volgens art. 16 van het bestek.

Het bestek ligt van den 23sten Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van de Heeren Sectie-Ingenieurs te MEPPEL en BREDA en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 22 Juni 1891.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 7den Juli 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 544.

Het vervangen der twee bestaande houten door getrokken ijzeren bascule bruggen over de Kerkvaart te Broukolen met daarmede in verband staande werken ten behoeve van den spoorweg AMSTERDAM—UTRECHT.

Begrooting *f* 22650.

De besteding geschiedt volgens § 70 van het bestek.

Het bestek ligt van den 23sten Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te UTRECHT en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 29sten Juni 1891, des voormiddags ten 11 ure.

UTRECHT, den 20 Juni 1891.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer en

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. EÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **GLOBE Roefnagels** met afgewerkte punten en onder garantie tegen splijten.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 7den Juli 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te *Utrecht*, van:

Bestek N°. 153.

De levering van stalen tirefonds in drie perceelen.

De besteding geschiedt volgens art. 19 van het bestek.

Het bestek ligt van den 23sten Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van de Heeren Sectie-ingenieurs te MEPPEL en BREDA en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

Utrecht, den 22 Juni 1891.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON.

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruisen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

Agenten voor elke provincie gevraagd.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

Bekroond:	Gouden Medaille	Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Amsterdam 1883.	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.		Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,

Glasmozaïek,

Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,

Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stereotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Overal met het meeste succes geplaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardeloose imitaties gewaarschuwd. (3)

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.
Fabrikant van Italiaansche Mozaik-, Eiken- en Beuken-Parketvloeren.
Eenig Concessionaris en uitvoerder van de vuurvaste RABITZ-CONSTRUCTIE.
Wanden, Plafonds en Gewelven op Draadweefsel, voor binnen- en buitenwerk.
Brandvrij, geluidwerend, spoedig droog, besparing van ruimte, vrijdragend.

Groote branden, waar de gebouwen door de Rabitz-constructie gered zijn:
1. Brouwerij Puulsen, Aken.
2. Koffiebranderij R. Bruck, Berlijn.
3. Chicoreifabriek Closs, Neurenberg.
4. Meelfabriek W. Werhahn, Neuss.
5. Fabriek v. Chem. Tech. producten, T. Engelhardt, Neurenberg.
6. Droogkamer van Kalkseibe, Forstman & Huffmann, Werden.

Vuurproeven, waarvan de processen-verb. gaarne ter inzage worden verstrekt:

1882 te Kenlen	75 min.	Buur van den brand.
1881 „ Dresden	85 „	
1879 „ Berlijn	70 „	
1882 „ Hamburg	65 „	
1883 „ Neurenberg	80 „	
1885 „ Braunwijk	90 „	
1885 „ Duisseldorf	85 „	
1888 „ Berlijn	75 „	

Opgave van enkele uitgevoerde werken:
Lessing theater, Berlijn; Stads Schouwburg te Halle a/S.; Gehoele Hulpkerk te Hagen; Groote Silo der stad Trautenau; Het Academisch Ziekenhuis te Leiden; Cacao-fabriek Van Houten & Zoon, te Weesp; Broodfabriek „De Ceres", te Amsterdam; Het Nieuwe Poolsch-Koffiehuis, te Amsterdam, op de 1e, 2e en 3e verdieping en zolder in alle vertrekken, wanden en plafonds; Gehoorzaal te Leiden.

DE LINT & Co.
Oostzeedijk 248, Rotterdam
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekroooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

ONTWERP EENER VILLA

VOORGEVEL

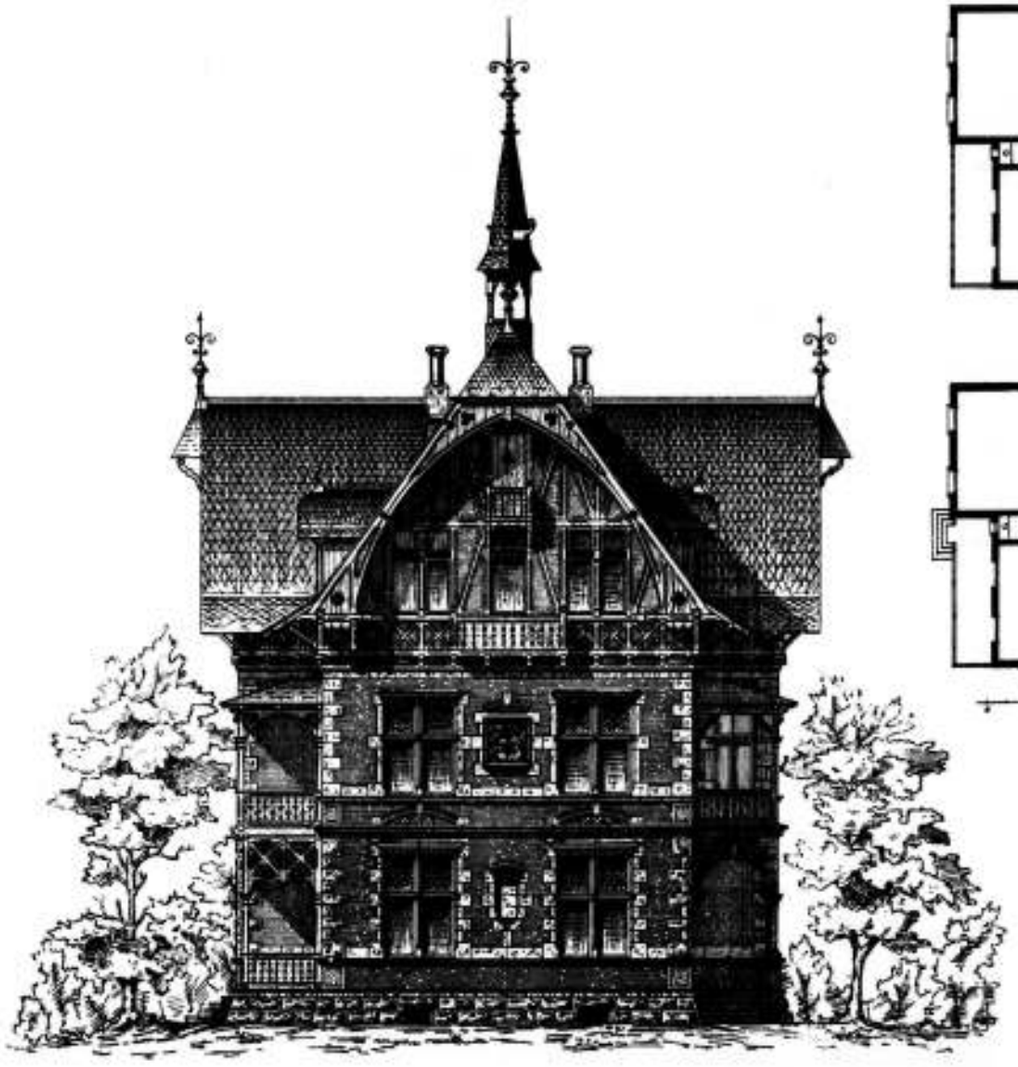

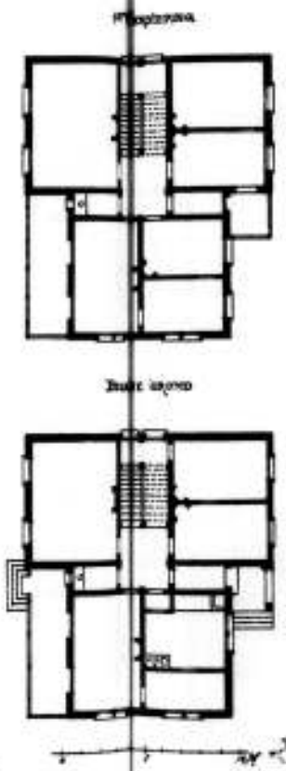

ZIJGEVEL

1 METER

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891 N° 27.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 27. ZATERDAG 4 JULI 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.V.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jlz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren
P.C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *vier gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP

1°. Als buitenlid is toegetreden de heer Lammert Berghuis te Arnhem.

2°. De tentoonstelling der ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor een Provinciaal Museumgebouw, door de „Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst" te Groningen uitgeschreven, is gesloten.

3°. Heeren leden, die wenschen deel te nemen aan de excursie naar Kampen op Zondag 23 Augustus a. s., wordt beleefd verzocht zich bij den 1e-Secretaris van het Genootschap, American-hotel te Amsterdam, aan te melden.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) ONTWERP EENER VILLA.

Het ontwerp, op nevensgaande plaat voorgesteld, is afkomstig uit den nagelaten bundel teekeningen van den onlangs overleden architect W. Camman.

ERRATUM.

Bij het artikel over „Verfraaiing van steden" (zie het vorige nommer) werd verzuimd de initialen „A. et A." te plaatsen.

(A. et A.) REGLEMENT VOOR DEN ARBEIDSRAAD VOOR DE BOUWVAKKEN TE 's-GRAVENHAGE.

In het begin van de maand December van het vorige jaar ontvingen de Vereeniging „Architectura", de Afdeeling 's-Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de Aannemersvereeniging „de Nijverheid" en verdere vereenigingen op het gebied der bouwvakken in de residentie, een circulaire van drie gecombineerde timmerliedenvereenigingen, waarin instemming gevraagd werd met een achttal besluiten, genomen op eene door *niet* vereenigde timmerlieden gehouden vergadering d. d. 9 November 1890.

In die besluiten legden de werklieden hunne grieven bloot en verzochten zij, tot mogelijke opheffing of ten minste tot verzachting daarvan, steun bij patroons en architecten. Dit openlijk optreden, en klaar en duidelijk zeggen van wat hun op het hart lag, was een niet genoeg te waardeeren streven om langs een geregelden ordelijken weg samenwerking tusschen werklieden en patroons te verkrijgen.

Deze laatste, bij de huidige maatschappelijke toestanden onmachtig de voorgelegde grieven allen op te lossen, hebben die beweging op hare juiste waarde weten te schatten en zich met de werklieden vereenigd om te trachten personen en belangen, die maar al te dikwijls noodeloos en somtijds zeer scherp tegenover elkander staan, op vreedzamen weg tot elkander te brengen en gerezen geschillen op te lossen.

Een half jaar na den eersten stap, door de gecombineerde Timmerliedenvereenigingen gedaan, is thans, als direct gevolg daarvan, een Arbeidsraad opgericht, die als de eerste in ons land algemeene belangstelling verdient.

Of hij vruchten zal afwerpen is moeilijk te voorspellen; dit zal voornamelijk afhangen van de patroons en de architecten. Slechts wanneer deze overtuigd zijn van hunne ernstige roeping, wanneer zij van hun eigenbelang iets willen prijsgeven voor dat van den werkman, en de vrij toegestoken hand van dezen even ongedwongen zullen aanvatten om hem te helpen, zal men kunnen spreken van eene *ernstige* poging om langs dezen weg eene oplossing te zoeken voor dit sociale vraagstuk.

Het „Reglement van den Arbeidsraad voor de Bouwvakken te 's-Gravenhage" bevat o. a. het volgende:

Art. 1.

„De Arbeidsraad heeft ten doel bevorderlijk te zijn aan de goede verstandhouding onderling van al diegenen, die hierterstede in het bouwvak werkzaam zijn en tracht verschillen tusschen personen, uit de verschillende categoriën van het beroep, te voorkomen of op vreedzame wijze te vereffenen.

„Hij houdt een wakend oog op den stand van de werkzaamheden in de bouwvakken en tracht middelen aan te wenden om vraag en aanbod in evenwicht te houden in het belang van hen, die het vak beoefenen.

„Hij tracht door woord en schrift de belangen van het vak en van hen, die daarin werkzaam zijn, te be-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

POLYTECHNISCHE SCHOOL

vorderen en geeft eenmaal 's jaars een verslag van zijne verrichtingen aan de na te noemen vereenigingen.

Art. 2.

„Alle hierterstede woonachtige personen, die een tot het bouwvak behoorend bedrijf beoefenen of daarin werkzaam zijn, kunnen zich tot den Raad wenden met nauwkeurige schriftelijke opgaven:

a. Ingeval van eenig belangrijk verschil tusschen architecten en werkbazen of aannemers, het werk betreffende.

b. Ingeval van verschil tusschen aannemers en werkbazen onderling omtrent inschrijvingen naar- en aanneming of uitvoering van werken.

c. Ingeval van verschil tusschen aannemers of werkbazen en werklieden in zake het loon, wijze van werken, inrichting van werkplaatsen en dergelijke.

d. Met vragen en mededeelingen, die betrekking hebben op den werkkring van den Raad.

Art. 3.

„De Raad vergadert op bekend te maken vaste tijden, minstens eenmaal in de maand, ter kennisneming en ter behandeling van de ingekomen stukken, tot het onderzoeken en zoo mogelijk tot het oplossen van geschillen, tot het geven van inlichtingen nopens zaken, het vak betreffende, en tot bespreking van de algemeene belangen, bedoeld in art. 1, alinea 2.

„Voor het onderzoek van aanhangig gemaakte zaken kunnen de daarbij betrokken personen worden uitgenoodigd schriftelijke of mondelinge inlichtingen te verstrekken. Slaagt de Raad er niet in om een aan zijne bemiddeling onderworpen geschil te vereffenen, zoo brengt hij zijn oordeel over die zaak ter kennis aan de na te noemen vereenigingen.

„Art. 4. De Arbeidsraad is opgericht door de navolgende vereenigingen:

de 's-Gravenhaagsche afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst;

de Vereeniging „Architectura" te 's-Gravenhage;

de Aannemers-vereeniging „de Nijverheid" te 's-Gravenhage;

de gecombineerde Timmerlieden-vereenigingen: „Vooruitgang zij ons streven"; „Wij zorgen voor elkander"; „Vooruitgang is ons streven".

de Algemeene 's-Gravenhaagsche Werklieden-vereeniging;

de Nationale Werklieden-vereeniging te 's-Gravenhage.

„De Raad is samengesteld uit vijftien leden, alle tot het bouwvak behoorende en waarvan vijf architecten, vijf aannemers of werkbazen, en vijf werklieden, alle benoemd door bovengenoemde vereenigingen . . . . .

„Hij heeft het recht zich adviseerende leden toe te voegen.

„Ingeval een der bovengenoemde corporatiën mocht ophouden te bestaan, kan de algemeene vergadering bij meerderheid van stemmen eene andere dergelijke vakvereeniging aanwijzen.

„Tot lid van den Raad zijn alleen verkiesbaar zij, die minstens twee achtereenvolgende jaren in een der voornoemde categoriën van het bouwvak te 's-Gravenhage zijn werkzaam geweest, meerderjarig Nederlander zijn in het volle genot der burgerrechten. Onderbazen of vertegenwoordigers van architecten, werkbazen of aannemers kunnen niet als werkman gekozen worden . . . .

(A. et A.) IETS OVER DE WERKEN DER NEDERLANDSCH-ZUID-AFRIKAANSCHE SPOORWEGMAATSCHAPPIJ, IN DE KROKODILPOORT (TRANSVAAL).

De werken in de Krokodilpoort maken een deel uit van den hoofdspoorweg van de Portugeesch-Transvaalsche grens naar Pretoria en zijn gelegen tusschen K.M. 74—90, zijnde de 4de sectie.

Reeds in October 1888 werd hier een vluchtige opneming gedaan om te zien of het mogelijk was langs den rechteroever van de Krokodilrivier te blijven, waardoor twee overbruggingen over deze rivier en eenige spoorlengte ten opzichte der eerst-aangenomen richting bespaard konden worden. Het resultaat dezer opneming toonde de mogelijkheid daarvan aan, waarna deze richting voorloopig werd aangehouden.

In den winter van 1889 werd er voor ongeveer de helft der poort een meer uitgebreide opneming gedaan. Nadat nog eene derde richting was opgenomen, langs Barberton, waardoor de zijtak naar deze plaats kon vervallen, werd er in Mei 1890 in overleg met den Volksraad en de Directie besloten, de richting Krokodilpoort aan te houden. Kort na het genomen besluit werd de opneming en het uitzetten van den spoorweg met kracht aangevangen, zoodat in Augustus 1890 de eerste spade voor den spoorweg in den grond kon worden gestoken.

Genoemde opneming enz. is niet zonder veel moeite geschied, aangezien dit gedeelte terrein wel tot het ruwste behoort, dat de spoorweg doorkruist. Behalve van het meestal harde doornachtige hout, dat moest worden omgekapt om zich een weg te banen in het heuvelachtige met steen bezaaide terrein, had men zeer veel last van 't hooge gras, dat men gewoonlijk laat wegbranden, doch in 't begin van 't uitzetten nog te groen was en dus plat geslagen of afgesneden moest worden; vooral met dezen arbeid hebben de Kaffers goede diensten bewezen.

De eerste 5 K.M. vormen een tamelijk geaccidenteerd terrein, hier en daar doorsneden met diepe spruiten of beken, dan volgt een gedeelte van ± 7.5 K.M., waar zich de poort begint te vernauwen, dat zeer geaccidenteerd, met diepe spruiten doorsneden en op verscheidene plaatsen dicht begroeid is, terwijl het terrein met rotsblokken van kleine en groote soort, sommigen van monsterachtigen vorm, bezaaid is; ongeveer in het midden van laatstgenoemde lengte heeft men een interessant gedeelte. Stel u nl. voor een gletscher van steen, waarbij een waterval, die in dezen regentijd een prachtig gezicht oplevert; de overblijvende lengte, waar zich de poort weer verwijdt, is ongeveer gelijk te stellen met 't eerst beschrevene.

Op eenigen afstand, oostelijk van de samenvloeiing der Kaaprivier met de Krokodilrivier, zijnde ongeveer K.M. 72, kromt zich de lijn naar het Westen en blijft in hoofdzaak de richting van Oost naar West houden; in deze richting kruist ze eerst de Kaaprivier, wier oevers met een spoorwegbrug van drie spanningen worden verbonden; van daar blijft ze over eene lengte van ± 5 K.M. westwaarts voortloopen, onder hellingen van 18 tot 20 mM. per M., waartusschen kleine waterpasse gedeelten voorkomen, met bochten van 200, 300 en 500 M. radius; op sommige plaatsen wordt het terrein 5, 6 tot 8 M. doorsneden, welke insnijdingen met dammen van 6, 8 tot 10 M. verbonden worden; bij het einde van laatstgenoemde lengte gaf het tracé een tunnel aan; men had daar een zadel (laag gedeelte tusschen twee bergen); van daar was er getracht van af de Kaaprivier zooveel mogelijk te stijgen, om daardoor de lengte van den tunnel te verkorten; dit gaf echter nog een hoogteverschil van ± 25 M. tusschen het terrein en den bovenkant der spoorwegbaan, waarbij de tunnel een lengte zou hebben gekregen van ± 200 M.; vermoedelijk had de in- en doorsnijding geheel door harde rots moeten plaats vinden. Na uitzetting en waterpassing gaf het terrein voorbij het zadel zeer ongunstige resultaten en bleek het lager, meer naar de rivier gelegen terrein gunstiger, zoodat door den sectie-ingenieur werd voorgesteld deze richting te verlaten, waardoor ook de tunnel zou vervallen, en ± 600 M. vóór den kleinen berg, waartusschen zich het zadel bevindt, de baan waterpas te houden en buiten genoemden berg om te laten gaan. Wel kreeg men in dezen berg een paar diepe insnijdingen van 12 en 17 M., doch over eene kleine lengte, en bovendien eenige lengtevermeerdering der spoorwegbaan met een niet te vermijden boog van 180 M. radius, maar deze bezwaren waren lang zoo groot niet als de kostbare tijdroovende tunnel met 't verdere moeilijke terrein volgens 't eerst aangegeven tracé; dientengevolge werd het voorstel van den sectie-ingenieur door den hoofdingenieur goedgekeurd.

Zooals reeds medegedeeld is, was 't meer naar de rivier gelegen terrein gunstiger, maar men stelle zich hier niet te veel van voor; het aantal spruiten en groote rotsblokken, welke gekruist en doorsneden moesten worden, was legio, vooral bij den zoogenaamden gletscher, waar kolossale stukken steen uit den weg moesten geruimd worden; op deze plaats is de poort 't nauwst en zou omschuiving der baan, zoo mogelijk, even kostbaar geweest zijn. Uitgenomen een enkele plaats, doch over een korte lengte, komen in dit gedeelte geen diepe insnijdingen voor, ook geen hooge dammen; ditzelfde is ook 't geval voor de laatste 35 K.M.; alleen heeft men geheel op 't einde een dam van aanzienlijke afmeting. De richting van deze laatste 11 K.M. blijft ook in hoofdzaak westwaarts, met krommingen en hellingen als reeds genoemd.

De bodem, welke door de spoorwegbaan doorsneden wordt, is niet van zachte geaardheid; de slapste soort moet nog met pikhouweelen worden losgewerkt en bestaat uit een bruine en voor een klein gedeelte zwarte grondspecie, vermengd met kleine en groote steenen; zij wordt hoofdzakelijk in de eerste vier kilometers aangetroffen; voor het overige is 't meest zachte en harde rots; de zachte rots is een soort verweerd graniet, de harde rots is graniet van zeer goede hoedanigheid; beide worden door middel van dynamiet en buskruit stukgeslagen; ook is voor het loswoelen der zoogenaamde grondspecie op sommige plaatsen buskruit gebezigd.

De spoorwegbaan heeft een kruinsbreedte van 4 M., die van het ballastbed 2.40 M.; de spoorwijdte is 1,067 M. De hellingen der taluds varieeren, naar de geaardheid van grond of rots, van 1 : 1 tot $^1/_4$: 1; die der dammen 1 : $1^1/_2$. Om de spoorwegbaan zooveel mogelijk te vrijwaren voor 't afkomende regenwater der bergen, worden aan den hoogen kant bij insnijdingen en, evenzoo aan den hoogen kant bij voeten van dammen, slooten gemaakt en worden voor verdere drooglegging slooten langs de baan en ingravingen gemaakt, welke alle naar openingen van bruggen, duikers en doorlaten worden afgeleid.

Behalve de reeds genoemde brug over de Kaaprivier, met drie openingen van 30 M., waarvan de landhoofden en pijlers eene hoogte boven den grond hebben, de eerste van gem. 10.75 M. de laatste van gem. 8 M., waarop later ijzeren pijlers worden bevestigd, heeft men één brug van 20 M., 1 van 2 × 15 M., 4 van 10 M. en 9 van 5 M. overspanning; van deze laatsten zijn er ook, waarvan de landhoofden eene aanzienlijke hoogte hebben; overwelfde duikers van 2.50, 2 en 1 M. en dubbele, enkele, overdekte en open doorlaten van 0.80 en 1.10 M. wijd, komen ten getale van 67 voor in de eerste 7 KM.; ook zijn nog een paar grondkeerende muren noodig gebleken. Al de genoemde kunstwerken worden van breuksteen gemaakt, welke kort in de nabijheid van het meerendeel dezer werken gevonden wordt; graniet is van zeer goede hoedanigheid, en wordt in cementmortel gemetseld. Omtrent het verband en het uiterlijk van breuksteenwerk moet men zich echter niet iets voorstellen dat te vergelijken is met de constructie van landhoofden enz. van staatsspoorwegbruggen in Nederland; zijn de stukken steen echter niet te klein, dan doet 't werk m. i. niet veel in soliditeit onder en passen de ruwe buitenvlakken zeker beter bij de wilde natuur dan rustiek en gefrijnd hardsteenwerk.

Voor eene zekere lengte, waaronder ook de Krokodilpoortwerken behoorden, werd de spoorwegbouw aangenomen door de firma J. C. van Hattum en Co., te Amsterdam, die het genoemde gedeelte, uitgenomen het aanbrengen van het ballastbed, het leggen der sporen en het stellen der bruggen, in contract gaven aan de firma J. Butler en Co., contractors te Pretoria, die ook voor rekening der Ned.-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij den tramweg Johannesberg-Boksburg, met een paar zijtakken, bouwde.

Reeds vroeger deelde ik mede dat in Augustus '90 de eerste spade in den grond werd gestoken, en steeds is men ijverig aan den arbeid om te trachten het werk op tijd gereed te hebben.

Het gemiddelde aantal blanken, met inbegrip van het technisch- en administratief personeel van den contractor, dat hier werkzaam is, bedraagt 260; dat der kaffers 2200.

De blanke werklieden zijn voor 't grootste gedeelte Engelschen; voorts zijn er eenige Italianen en Duitschers en een enkele Nederlander; hun beroep is subcontractor voor aard- en rotswerken, metselaar, timmerman of smid; zoover mijne ondervinding gaat, zijn de Italianen het beste thuis in 't bearbeiden van den rotsbodem; behalve een enkele goede metselaar onder de Engelschen en Italianen, blijven de meeste werklieden in hun vak onder 't middelmatige; van de overigen is hun werk en aantal te gering om hen te beoordeelen.

De kaffers zijn meest sjankanen en misopies; de eersten zijn wel de beste voor 't bearbeiden van den grond en rotsbodem; beide hebben de onaangename gewoonte, wanneer zij na het einde der maand betaald zijn, soms zonder eenige reden, in grooten getale het werk te verlaten, terwijl het gewoonlijk een paar dagen duurt voor deze plaatsen weder zijn aangevuld.

De gezondheidstoestand is, over 't algemeen genomen, bevredigend; alleen in de maanden Januari en Februari deed zich het ongezonde van het klimaat meer gevoelen, waardoor er onder de blanke werklieden sterfgevallen voorkwamen; neemt men echter in aanmerking de levenswijze van sommige dezer lieden en de slechte huisvesting van meest allen in grashutten en tenten, dan is 't niet te verwonderen dat zich dergelijke gevallen voordoen; dank zij de uitstekende huisvesting, die het personeel van de Ned.-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij heeft, mogen wij ons allen in een goede gezondheid verheugen.

De geneeskundige dienst wordt door twee dokters waargenomen.

Om terug te komen op de nog uit te voeren werken als: de bovenbouw van bruggen, zij van de constructie gezegd, dat alle bruggen zijn ingericht voor enkel spoor. De brug over de Kaaprivier heeft drie overspanningen van 31.60 M., gemeten tusschen de assen der oplegging; iedere overspanning bestaat uit twee hoofdliggers, met rechte boven- en onderranden, die met verticale en hellende schoren aan elkander verbonden zijn en eene hoogte hebben van 3.41 M.; de beide hoofdliggers met dwarsregels, schoren en windkruizen aan elkander verbonden, liggen op een afstand van 1.30 M. hart op hart; het geheel is samengesteld van plaatijzer, ⌊ en ⊤ ijzer en enkele stalen deelen; de oplegging op het eene landhoofd is vast, op het andere beweegbaar en

het spoor komt met houten dwarsliggers op den bovenrand te dragen. Op de gemetselde pijlers worden stoelen met doekbouten bevestigd voor de reeds genoemde ijzeren pijlers, welke hierop met scharnierbeweging rusten. Elke pijler bestaat uit twee spanten, waarvan de beenen eene hellenden stand en in zijaanzicht een **V**-vorm hebben, (zie onderstaande schets); het geheel is van plaatijzer samengesteld.

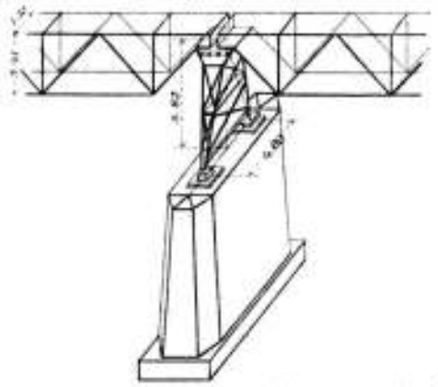

De bruggen van 20, 15 en 10 M. overspanning, hebben ieder twee hoofdliggers; elk dezer bestaat uit twee samengestelde liggers met dwarsschotjes, waarop de rail komt te dragen, en zij zijn onderling weer met dwarsschotten aan elkander gekoppeld; de afstand hart op hart van twee samengestelde liggers bedraagt 0.44, van elk paar 1.14 M.

Van de brug van 20 M. zijn de bovenranden der hoofdliggers recht, de onderranden gebogen; op bruggen van 15 en 10 M. zijn boven- en onderranden recht, hare hoogte varieert naar de overspanning.

De bruggen van 5 M. overspanning bestaan uit twee liggers, met dwarsschotten aan elkander verbonden en een breedte vormende van 1.14 M., hart op hart der liggers, waarop 't spoor met houten dwarsliggers draagt.

Alle laatstgenoemde bruggen zijn van plaatijzer en L-ijzer samengesteld, met enkele stalen deelen. Zij worden in Europa vervaardigd; de brug over de Kaaprivier o. a. bij Hartkort te Duisburg.

Hiermede aan 't einde van mijn beschrijving gekomen, moge gezegd worden, dat de voltooiing der werken van de Ned.-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij in de Krokodilpoort een voldoening voor den hoofdingenieur W. Verweij Azn. en den sectie-ingenieur Th. Steinmetz zal wezen; deze heeren hebben hiermede getoond dat ook Nederlandsche technici in staat zijn, spoorwegen in moeilijk bergterrein aan te leggen; ook de ambtenaren van minderen rang, voor zoover zij aan dezen arbeid deelnamen, hebben gelegenheid gehad hunne krachten op technisch gebied in bovengenoemd terrein te doen zien.

A. A. Th. Wamsteeker.

Krokodilpoort, Maart 1891.

VERSIERINGEN TER GELEGENHEID VAN HET BEZOEK VAN DEN DUITSCHEN KEIZER AAN AMSTERDAM.

(Met eene plaat.)

De tent, opgericht op het kopeinde van den West-Indischen Mailsteiger, waar de Duitsche vorsten door onze Koninginnen ontvangen werden, was 16 M. lang en 9 M. breed. Zij was met vlaggedoek in de Duitsche en Nederlandsche kleuren bedekt en omhangen; tegen een achtergrond van bruinrood peluche waren, om de gootlijst, de wapens van eenige Duitsche Staten en van de Nederlandsche provinciën aangebracht. Twee keizerlijke adelaars versierden de makelaars. Aan twee zijden was de tent dicht, aan één zijde beglaasd en aan de voorzijde open, doch met portières voorzien. De zoldering was lichtblauw, de wanden en het tapijt bruinrood; planten, spiegels, sierlijke meubelen enz. gaven aan het geheel een behaaglijk karakter.

De versiering van den Dam bestond uit zes-en-twintig masten met banieren en bloemkorven, door guirlandes verbonden, terwijl ook gepoogd was, het monument van 1830 aan die versiering dienstbaar te maken. De moeilijkheden, die men hierbij ondervond, waren niet gering. Vooreerst was de architect gebonden aan den hoofdvorm van het, uit een esthetisch oogpunt, alles behalve fraaie gedenkteeken. Daarenboven loopen de trams thans zoo dicht langs het bestaande bassin, dat aan het maken van een breeden voet, zooals in 1887, niet gedacht kon worden.

Besloten werd, daar men op het oogenblik, door de Vechtwaterleiding, over water in overvloed kon beschikken, en ook, van de maatschappij Electra, de vereischte electriciteit kon verkrijgen, het monument door lichtende fonteinen, die, tijdens de Parijsche tentoonstelling zulk een goeden indruk hadden gemaakt, te omgeven. Hiertoe was het noodig op 2 M. boven den beganen grond 4 bassins te maken; deze bassins werden van ijzer en cement, volgens het systeem Monier vervaardigd, en door houten jukken ondervangen. De bassins hadden in het midden openingen van 0.60 bij 0.60 M., met spiegelglas waterdicht afgedekt. Onder deze bassins waren ramen aangebracht met gekleurd glas, die met behulp van tegenwichten al of niet onder het spiegelglas geschoven konden worden.

Boven ieder der spiegelglazen bevond zich een ringvormige buis, waarop mondingen van verschillenden vorm, waaruit de stralen te voorschijn kwamen, waren aangebracht. Deze ringvormige buizen waren onderling door een looden pijp van 0.06 M. middellijn, die op de waterleiding was aangesloten, verbonden. Een kraan volgens het systeem Gibault regelde de sterkte der stralen. Onder elk spiegelruit was een parabolische spiegel aangebracht, met een electrische lamp van 40 ampères en 55 volts; de regulateurs werden uit de hand bewogen.

Wanneer de electrische lampen ontstoken waren, werden de fonteinen in werking gebracht. Signalen, door middel van een electrische schel, door een waarnemer, op het kommandantshuis gezeten, gegeven, regelden de verandering der kleuren.

Het monument was door groen en bloemen geheel aan het oog onttrokken; slechts het vergulde beeld der Eendracht kwam boven de bloemen uit. Op den vergulden abacus van het kapiteel waren oranjetakken geschilderd; de echinus had een roodbruine kleur. Op den band daaronder las men de volgende verzen van Vondel, in gouden letters op blauwen grond:

SOO-MOET-VW-JEVCHT-GELYCK-EEN-BLOEM-OPLVYCKEN
EN-S-LEVENS-LVST-TOT-S-BVRGERS-HEYL-GEBRVYCKEN.

GELVCKICH-IS-DE-HVLCK-DAER-MIDDEN-IN-DE-BAEREN
EEN-STVVRMAN-SIT-TE-ROER-DIE-WYS-IS-EN-ERVAREN.

GESEGENT-IS-HET-RYCK-GESEGENT-SVN-DE-VOLCKEN
DAER-VW-VOORSIENIGHEIT-GESTADICH-T-OOG-OP-HOVDT.

SCHOON-HET-GHEBEENT-TEN-GRAVE-VAERT
DE-DEVCHT-BLYFT-EEVWICH-EN-VERMAERT.

Aan de vier zijden waren de wapens van Duitschland, Nederland, Waldeck en Amsterdam aangebracht.

SPROKKELINGEN.

De Gemeenteraad van Arnhem verleende in zijne zitting van 20 Juni jl. aan directeuren der stoombierbrouwerij „de Kroon" vergunning tot het bouwen van eene houten loods, met asphaltpapier gedekt en be-

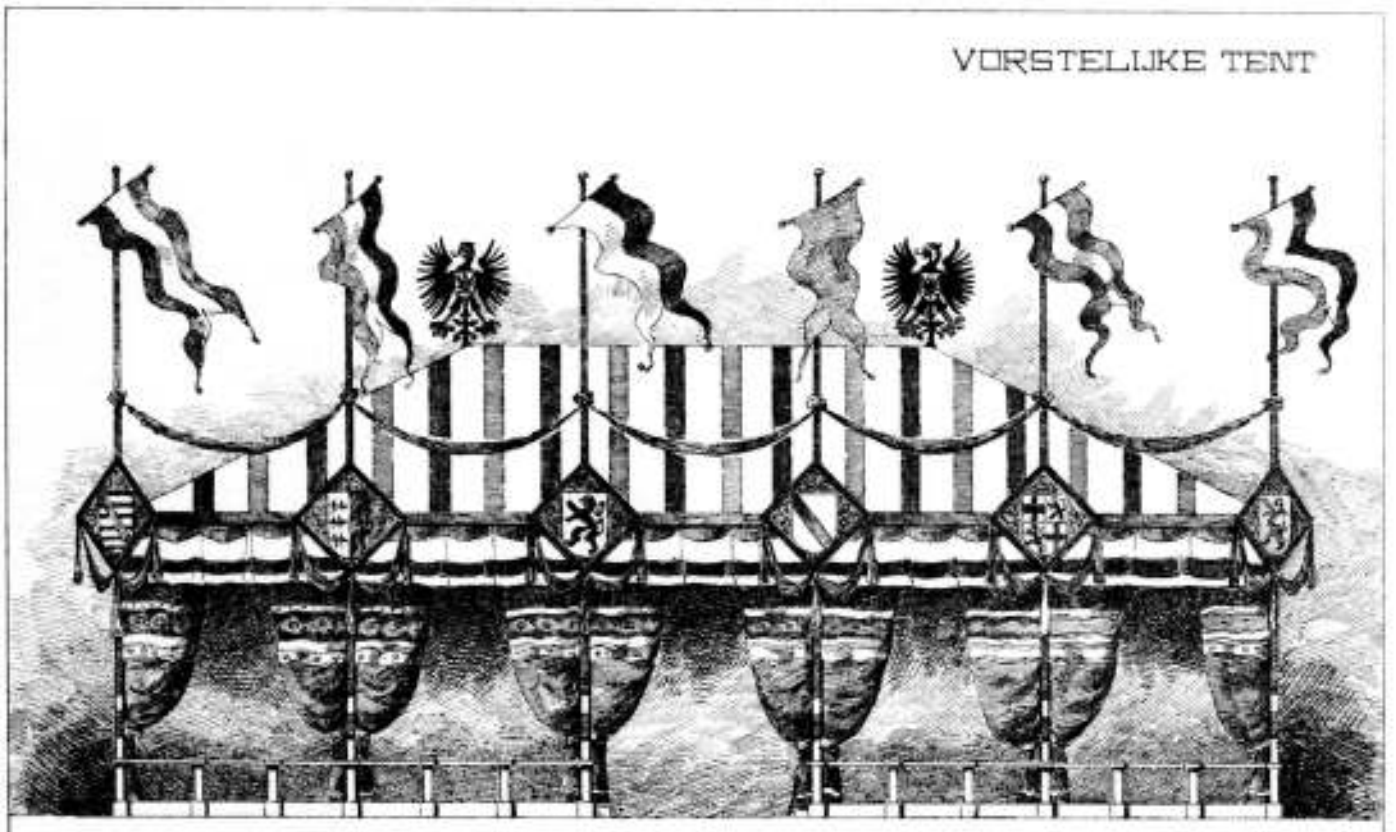

VERSIERINGEN TER ONTVANGST VAN DEN DUITSCHEN KEIZER TE AMSTERDAM.

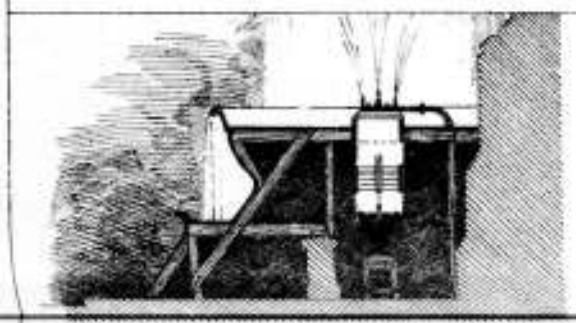

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 27.

stemd tot berging van ijs. Onder de voorwaarden, daarbij opgenomen, komt de vermakelijke bepaling voor dat in de loods geen vuur mag worden gestookt.

Meermalen worden jonge ingenieurs, die in het bezit zijn van een diploma der Polytechnische School, tot opzichter of hoofdopzichter benoemd, al hebben zij op practisch gebied nog niets tot stand gebracht. Het schijnt evenwel, dat deze jongelui met dien titel minder ingenomen zijn en vandaar komt het bij den Provincialen Waterstaat meermalen voor, dat den opzichters, die zich op het bezit van een diploma mogen beroemen, het recht wordt toegekend den titel van adspirant-ingenieur te voeren. Gedeputeerde Staten van Gelderland zijn voornemens eene schrede in die richting te doen en hebben voor de aanstaande zomervergadering van Provinciale Staten het voorstel gedaan den hoofdopzichter van den Provincialen Waterstaat te bevorderen en hem de bevoegdheid toe te kennen om den titel te voeren van HOOFDOPZICHTER-INGENIEUR.

De benoeming van een stads-ingenieur te Maastricht heeft met voorbeeldeloozen spoed plaatsgehad. In de zitting van 26 Juni j. l. vroeg de heer Brender à Brandis ontslag uit zijne betrekking, onder belofte het toezicht op den bouw van een nieuwen gashouder tot Augustus kosteloos te zullen houden. Het voorstel van den Voorzitter om het ontslag op de meest eervolle wijze te verleenen werd bij acclamatie aangenomen en dadelijk daarop las de Secretaris een verzoekschrift van den heer Jos. Bauduin, thans ingenieur bij den Provincialen Waterstaat, om voor de betrekking in aanmerking te komen, waaraan hij bereid was zijne beste krachten te besteden, mits hem eene jaarwedde van *f* 3000 werd gegeven, benevens vrije woning, licht en brand. Maar de heer Bauduin stond niet alleen; ook de heer Zoetmulder, adjunct-ingenieur, bood zich aan voor *f* 2000 à *f* 2200 met progressieve verhooging tot de bezoldiging van den tegenwoordigen titularis. In dezelfde zitting werd nog tot de benoeming overgegaan en de heer Bauduin tot stads-ingenieur benoemd op een tractement van *f* 2500, met verhooging van *f* 500 na een jaar dienst.

RESTAURATIE DER GROOTE OF ST.-EUSEBIUSKERK TE ARNHEM.

Door heeren Kerkvoogden werd eenigen tijd geleden een schrijven gericht aan verschillende vereenigingen hierterstede, om met het oog op bespreking der restauratie, eenige leden af te vaardigen, ten einde met de gecommiteerden uit het College van Kerkvoogden eene commissie te vormen.

Deze commissie heeft op 30 Juni j.l. hare eerste vergadering gehad, en bestond uit de volgende heeren: Mr. E. G. C. Scheidius, Mr. P. Lijndrajer en F. L. S. F. Baron van Tuijll van Serooskerken van het College van Kerkvoogden; D. Baron van Asbeck, afgevaardigd door de commissie ter verzekering eener goede bewaring van gedenkstukken van geschiedenis en kunst; J. W. Boerbooms en W. Lensink, van de Afd. der Mij. van Bouwkunst; S. J. Baukema en A. R. Freem, van Artibus Sacrum; Mr. F. N. L. Aberson en V. G. A. Bosch, van de Vereen. tot Bev. van het vreemdelingenverkeer; B. v. Driest, van Nijverheid; W. F. C. van Laak, van Prodesse Conamur; E. H. Scheidius, van Kunstoefening.

De heer Jhr. Victor de Stuers, had de uitnoodiging tot het bijwonen dezer vergadering welwillend aanvaard.

Ter vergadering waren reeds ter inzage de restauratie-plannen van het koor, terwijl die van het portaal ook bestaan.

De plannen zullen nu eerst gecompleteerd worden, waarvoor eene aanbieding was gedaan door den opzichter der kerkel. gebouwen van de Ned.-Herv. gemeente, den opzichter van 's Rijks Waterstaat H. Portheine, waarna deze plannen aan het oordeel der vakmannen in de Commissie zullen worden onderworpen.

Daarna zullen de noodige stappen worden gedaan om het vereischte kapitaal van het Rijk, de Gemeente, de Stad en van particulieren bijeen te krijgen, om zoodoende met de restauratie te kunnen beginnen en daardoor het gebouw langzamerhand zijn ouden luister te hergeven.

De heer Jhr. V. de Stuers heeft der commissie zijnen steun en toewijding verzekerd, en zoo hoopt men een der weinige schoone monumenten van Gelderland's hoofdstad, na lange jaren in verval te zijn geweest en door profane handen op gruwelijke wijze te zijn mishandeld, zijn ouden luister te hergeven. Om de belangstelling van het publiek op te wekken werd in overweging gegeven, eene geschiedenis van dit merkwaardige monument uit te geven, geïllustreerd met afbeeldingen van den tegenwoordigen toestand en die van de restauratie. Merkwaardig is het, dat juist 4 eeuwen geleden (1491) de laatste hand werd gelegd aan dit bouwwerk, waarvan de geschiedenis is saamgeweven met die van de hertogen van Gelre en der provincie.

Veel schoons, tot dit gebouw behoorende, is reeds verdwenen; zoo hangen de prachtige koperen kronen, eens een sieraad van dit gebouw, in de St-Servatiuskerk te Maastricht, doch zeer veel is nog behouden, en wanneer men op de bestaande teekeningen ziet, hoe het koor er na de restauratie zal uitzien, komt men tot de overtuiging dat het te bejammeren is dat zoolang is gewacht, alvorens met deze belangrijke restauratie te beginnen.

VEREENIGING VAN GASFABRIKANTEN IN NEDERLAND.

De 19e algemeene vergadering had te 's-Hertogenbosch op Donderdag en Vrijdag j.l. plaats.

In de openingsrede herinnerde de Voorzitter, de heer D. van der Horst uit Utrecht, aan de tijden vol moeite en zorgen, sedert de vorige algemeene vergadering beleefd, als gevolg van den buitengewoon strengen winter en van de hooge kolenprijzen. De Voorzitter bracht hulde aan de heeren François en Prins voor het door hen genomen initiatief, in zake het stellen van een aantal vragen betreffende de ondervonden moeilijkheden, en het openbaar maken van de daarop ingekomen antwoorden. Spreker wijst op de bewijzen van belangstelling welke de Vereeniging heeft ontvangen van de *Imperial Continental Gas-Association* en van de *Compagnie pour la fabrication des compteurs à gaz* door geldelijke bijdragen tot de kas der Vereeniging. De belooning voor de beste bijdrage in *Het Gas* werd verdeeld tusschen den heer Van Doesburgh, directeur van de gasfabriek te Assen, en den heer Prins, directeur van de gasfabriek te Gouda.

Als redacteuren van *Het Gas* werden herbenoemd de heeren J. A. François en C. T. Salomons.

Blijkens de door de de photometrie-commissie uitgebrachte rapporten, welke door den Voorzitter dier commissie, den heer C. T. Salomons, nader werden toegelicht, is deze commissie met hare taak zoo ver gevorderd, dat zij eene nieuwe standaardlichtmaat aan de vereeniging kan aanbevelen. De volgens aanwijzing van de commissie door den heer Ebershach te Amsterdam vervaardigde lamp was in de vergadering aanwezig, en brandde met de door de commissie aanbevolen vloeistof, eene oplossing van 6 deelen benzol in 70 deelen ether.

De Voorzitter der vergadering bracht hulde aan de commissie en voornamelijk aan hare werkende leden, de heeren J. S. Theunissen van Amsterdam en Dr. O. J. A. de Haart van Utrecht, welke laatste, tot aller leedwezen, wegens gezondsredenen voor het lidmaatschap der commissie heeft bedankt. In diens plaats werd benoemd de heer A. J. van Eindhoven, technoloog te Amsterdam.

Bij het bezoek aan de gasfabriek werden de leden der vereeniging ontvangen door den burgemeester van 's Hertogenbosch, den heer Van der Does de Willebois, waarna de Voorzitter den burgemeester bedankte voor de eer aan de Vereeniging bewezen door de ontvangst, haar door hem bereid.

Nadat de eerewijn was aangeboden, werd de fabriek met de meeste belangstelling bezichtigd, en vooral trokken daarbij de ovens, systeem De Brouwer, de aandacht.

Een dineren concert van de Liedertafel besloten den eersten dag.

Vrijdag werd een voordracht gehouden over het baizen-systeem *De Brouwer*, waarbij de heer Bolsius de tolk van den in de vergadering aanwezigen heer De Brouwer was. De heer Lux, van Ludwigshafen, hield eene lezing, waarin een vergelijking werd gemaakt tusschen het electrisch gloeilicht en het gaslicht. Vele vraagpunten, welke overigens op de agenda voorkwamen, gaven bijna alle aanleiding tot een zeer geanimeerd en leerzaam debat.

Het voorstel van den heer Blom, van Arnhem, om aan het bestuur op te dragen met één of meer electro-technici in onderhandeling te treden tot het leveren van bijdragen aan *Het Gas*, handelende over de vorderingen der electrotechnische wetenschap, werd door den heer Salomons geamendeerd in dien zin, dat door deze geen bepaalde opdracht gewenscht werd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

MAASTRICHT. De Gemeenteraad besloot tot den aanleg voor eigen rekening van het gedeelte der stoomtramlijn Gleus—Maastricht, dat door het Jekerdal over Nederlandsch grondgebied loopt. De kosten van aanleg worden op *f* 100,000 geraamd.

DELFT. In de op Woensdag gehouden zitting van den Gemeenteraad was o. a. ingekomen een adres van den heer C. J. de Bruijn Kops, verzoekende eervol ontslag als architect en directeur der gasfabriek.

DELFT. Voor de eindexamens der Polytechnische school hebben zich 52 candidaten aangemeld: als

voor civiel	ingenieur	27
» bouwkundig	»	1
» scheepsbouwkundig	»	4
» werktuigkundig	»	16
» technoloog		4

waarvan vóór of gedurende het examen drie zich terugtrokken. Voor het eerste gedeelte van het examen voor technoloog waren 10 candidaten waarvan een zich terugtrok.

Het diploma voor civiel-ingenieur werd uitgereikt aan de heeren: A. A. van Anrooy, A. Th. Baert, F. Baucke, E. J. Bergmans, M. G. de Gelder, G. W. van Henkelom, J. de Jong, A. R. W. Kerkhoven, E. C. Lantzius, A. Ph. K. D. van Malsen H. Thorn Prikker, Jhr. F. E. P Sandberg, A. F. van Seters, J. H van Seters, A. G. van Steeden, J. van Stolk, F. J. H. M. Thijs, J. W. van der Vegt.

Het diploma voor bouwkundig ingenieur aan den heer M. van Regteren Altena.

Het diploma voor scheepsbouwkundig ingenieur aan den heer Jhr. Ch. Rappard.

Het diploma voor werktuigkundig ingenieur aan de heeren: A. J. Koethals Altes, D. J. Bosman, S. Ellens, F. H. Eijdman, F. W. 't Hooft, D. Kok, J. de Kuijser, A. H. R. C. D. Pereira, C. M. Roessingh Udink, H. L. van Tets, D. Verhoop.

Het diploma voor technoloog aan de heeren: W. A. Beukers, F. W. J. Boekhout, J. J. Hazewinkel.

Voor het eerste gedeelte van het technologen-examen slaagden de heeren: H. Baucke, J. C. Boot, J. J. Klompe, J. P. H. Kroon, A. R. van Linge, W. Niermeijer, L. Schaap, W. L. Sluyterman van Loo.

UTRECHT. De tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters, die daartoe opzettelijk zijn uitgenoodigd, werd Zaterdag 26 Juni geopend: zij wordt gehouden in de loods op het Lucas-bolwerk. Volgens de inleiding van den catalogus is het doel tweeledig; de commissie wenschte met de tentoonstelling bijzonderen luister bij te zetten aan de lustrumfeesten en tevens eene expositie te openen, wier karakter zeer verschillen zou van de meeste tentoonstellingen, die in onze groote steden gehouden worden. Onze eerste meesters zouden hier schitteren en daarnaast de jongeren, wier individueele kunst zich bij deze voorname schilders aansluit.... Voorts wordt in de inleiding gezegd:

»Wanneer deze tentoonstelling geworden is wat wij gehoopt hadden, zoo danken wij dat in de eerste plaats aan de krachtige medewerking van onzen hooggeëerden Jozef Israëls, en niet minder aan de groote welwillendheid van de heeren Tersteeg Tessars, Van Wisselingh en Groesbeek, die mooveel in leen gaven."

ALKMAAR. Daartoe uitgenoodigd door de Commissie van toezicht op het Middelbaar onderwijs hierterstede, heeft de heer De Groot van Leeuwarden indertijd eene voordracht gehouden in verband met het plan dier Commissie tot reorganisatie der Burgeravondschool.

De Gemeenteraad heeft daarna Burgemeester en Wethouders gemachtigd met genoemden heer de onderdeelen van dit plan te bespreken, voor het geval hij bereid mocht worden bevonden de betrekking van Directeur op zich te nemen.

Een en ander had ten gevolge dat de Raad in zijne zitting van 29 Juni jl. den heer H. J. de Groot, leeraar aan de Ambachtsschool te Leeuwarden, tot Directeur der Burgeravondschool benoemde. Deze Burgeravondschool zal de eerste zijn, die in den geest van het rapport der Commissie uit de Mij. tot bevordering van Bouwkunst zal worden gereorganiseerd.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

PERSONALIA.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië zijn:

Overgeplaatst: van de res. Soerabaia naar de res. Batavia de opz. 1e kl. L. P. Luyks; van den algemeenen naar den gewest. dienst in de res. Soerabaia de opz. 2e kl. E. Th. Versteegh; van de res. Lampongsche districten naar de res. Preanger Regentschappen de opz. der 1e kl. B. A. Hildebrand; van de res. Semarang naar de res. Lampongsche districten, ten einde als eerstaanwezend waterstaatsambt. op te treden, de opz. 1e kl. R. E. Nitschmann; van den alg. naar den gew. dienst in de res. Semarang de opz. 1e kl. J. F. T. Rhemrev.

Toegevoegd: aan den chef der 3e waterstaatsafdeeling, ten einde werkzaam te zijn bij de waterwerken in de afd. Demak der res. Semarang, de opz. 3e kl. A. R. Kramer, thans bij den gewestelijken dienst in genoemde res. werkzaam, en aan den chef der 4e waterstaatsafd. de opz. 2e kl. P. Muller, thans in de res. Kediri werkzaam.

Verleend: een tweej. verlof naar Europa, wegens ziekte, aan den opzichter 1e kl. J. W. F. van Brussel; en wegens vijftien jaren onafgebroken dienst aan den ingen. 1e kl. Th. W. C. Herckenrath.

— Bij Min. beschikking is met 1 Juli benoemd tot directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, Dr. W. Pleyte, thans conservator bij dat museum.

— De gemeenteraad te Maastricht heeft benoemd tot stadsingenieur, tevens directeur der gemeentelijke gasfabriek, den heer J. Baudoin, ingenieur bij den Provincialen Waterstaat in Limburg.

— Tot buitengewoon opzichter bij den Rijks-waterstaat, voor de opneming der kleine rivieren in de provincie Groningen, is benoemd de heer H. Russcher Jr. te Assen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Directeur der gasfabriek te Arnhem. Jaarwedde *f* 3000—*f* 4000 met vrije woning enz. Adres vóór 20 Juli aan Burg. en Weth. *(Zie advert. in n°. 27.)*

ADVERTENTIEN.

Ondertrouwd:

JOSEPH HERMAN

en

SUZE SPRINGER.

AMSTERDAM, 2 Juli 1891.

DIRECTEUR GASFABRIEK.

Met **1 October 1891** komt vacant de betrekking van **Directeur der gemeentelijke gasfabriek te Arnhem**, waaraan verbonden is eene jaarwedde van *f* **3000**—*f* **4000**, benevens het genot van vrije woning aan de fabriek en het vrij gebruik van gas en cokes; welk genot voor de berekening van het pensioen is vastgesteld op *f* **400** per jaar.

Voor de betrekking komen slechts in aanmerking personen, die volkomen op de hoogte zijn van de gasfabricage, terwijl bekendheid met de inrichting en toepassing van het electrisch licht tot aanbeveling zal strekken.

Sollicitanten worden uitgenoodigd zich **vóór 20 Juli a. s.** met gezegeld adres, inhoudende opgaaf van vroegere en tegenwoordige betrekking, tot *Burgemeester en Wethouders van* ARNHEM te wenden.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Herbesteding.

(Voor rekening van den Staat).

Op **Dinsdag den 14den Juli 1891**, des namiddags ten 2 uro, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 526.

Het maken van kruissporen met bijkomende werken op de lijnen Meppel—Groningen, Meppel—Leeuwarden en Harlingen—Nieuweschans.

Begroting *f* 18,600.

(In zes perceelen).

De besteding geschiedt volgens § 42 van het bestek.

Het bestek ligt van den 30sten Juni 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan de bureaux van de Heeren Sectie-Ingenieurs D. MOLENAAR te GRONINGEN en W. J. KLERK DE REUS te MEPPEL en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **1.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 6 Juli 1891, des voormiddags ten 8 ure, aanvangende te VIERLIET, den 7 Juli 1891 ten 8.30, aanvangende te HAREN, den 8 Juli 1891 ten 7.40, aanvangende te OUDESCHOOT.

UTRECHT, den 27 Juni 1891.

Aanbesteding.

Op **Woensdag 15 Juli 1891**, des namiddags te 2 uur, zal namens de heeren H. F. JANSEN & ZONEN, te AMSTERDAM, door den Architect ED. CUYPERS, in het American Hôtel worden **aanbesteed**:

Het bouwen van een MEUBEL- en TAPIJTMAGAZIJN, op een terrein, begrensd door het Spui en de Rosenboomsteeg, te Amsterdam.

Bestek en 8 Teekeningen zijn van af Maandag 6 Juli a. s verkrijgbaar ad *f* 5.—, ter Handelsdrukkerij C. A. SPIN & ZOON, aldaar.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding)

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat AMSTERDAM.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* **2.**— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**

2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**

3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* **30.**— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Herbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Donderdag 9 Juli 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **herbesteden**:

Bestek N°. 6.

Het gewoon ONDERHOUD der bestratingen, het herstraten van en het maken van nieuwe Scoriaebrick-, Klinker-, en Ironbrickbestratingen, het leggen van Banden en het verrichten van Grondwerken, in zes perceelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de teekeningen ter inzage liggen; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* **0.50** ter Secretarie verkrijgbaar.

INSCHRIJVING

OP

Dinsdag 14 Juli 1891,

IN HET

Timmerhuis te Rotterdam,

naar de LEVERING in twee perceelen, van

I. AFSLUITERS met toebehooren en RESERVESTUKKEN.

II. BRANDKRANEN en AFSLUITERS met toebehooren.

Alles ten dienste van de Drinkwaterleidingen.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, ter lezing op het bureau voor de Plaatselijke Werken enz., in het Timmerhuis en zijn, met de daarbij behoorende teekeningen, tegen betaling van *f* 2., verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE en ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin N°. 73.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Houtbereiding tegen Bederf.

KYANISEERINRICHTING.

Bereiding bij iedere weersgesteldheid.

Met en zonder houtlevering.

Scheikundige contrôle.

H. LENSINK,

Houthandel en Kyaniseerinrichting.

ARNHEM.

Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.

VERTEGENWOORDIGERS:

CHARLES REMY & BIENFAIT,

Civiel-Ingenieurs,

Rotterdam — Amsterdam.

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glaseterij,

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamhorren** enz. enz.

E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 228, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** en ZWEEDSCH GRANIET.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

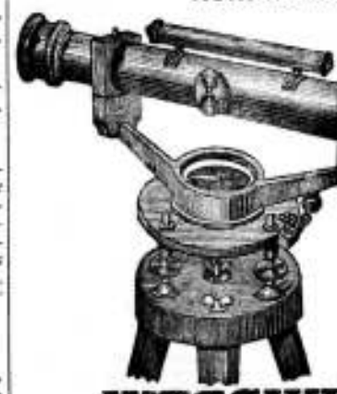

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

FRED. STIELTJES & C°.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het
KLEUREN van GEVELS enz.
voor DECORATIE buiten- en binnenshuis is
DE „WATERVERF"
volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,
uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., Amsterdam.**

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND:
Heidelberg 1876.
Mannheim 1880.

BEKROOND:
Sydney 1879/80.
Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg
vorm. **Schifferdecker & Söhne,**
vervaardigt in. PORTLAND-CEMENT van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.
Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij den vertegenwoordiger voor
Nederland en Koloniën:
FERD. ENGERS,
Amsterdam,
Heerengracht 336.
Telephoon N°. 593.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers
moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met
HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,
door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.
Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.
Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°. bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts f 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Asphalt-
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duursame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH te Bouel a/d Rijn (Duitschland.)**
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het **oppersen, filtreeren** en **verdeelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referentiën. **(4)**

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 28. ZATERDAG 11 JULI 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.V.U.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jlz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C. Hooftstraat 18. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft, aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewone leden zijn voorgesteld de heeren M. Lauweriks en J. Moorman te Amsterdam, door de heeren Jan Stuijt en C. W. Nijhoff, en voorloopig door het Bestuur als zoodanig aangenomen.

2e. Heeren leden, die wenschen deel te nemen aan de excursie naar Kampen op Zondag 23 Augustus a. s., wordt beleefd verzocht zich bij den 1e-Secretaris, American-Hotel te Amsterdam, aan te melden.

3e. De inleveringstijd voor de antwoorden op de 2e gewone prijsvraag, door het Genootschap voor het jaar 1891 uitgeschreven (eene schouw), is bepaald op 27 Juli a. s.

4e. De Bibliothecaris-archivaris, de heer J. C. D. di Gazar, brengt ter kennis van heeren leden, dat de portefeuilles van den leescirkel, ingevolge art. 85 der wet, a. s. Maandag en Dinsdag, 13 en 14 Juli, zullen worden opgehaald, en dat de circulatie gedurende acht dagen zal zijn gestaakt.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) DE VERSIERING VAN DEN DAM.

Uit het opnemen van de plaat in het vorige nummer, voorstellende de Damversiering tijdens het bezoek van den Keizer te Amsterdam, is door enkelen onzer lezers afgeleid dat deze decoratie door ons als geslaagd werd beschouwd.

Zulks is echter in geene deele het geval. Het publiceeren van actueele onderwerpen wordt door onzen uitgever als wenschelijk beschouwd, waaruit echter niet altijd volgt dat de afgebeelde voorwerpen, tenzij deze met het opschrift *Architectura et Amicitia* zijn voorzien, uit een esthetisch of technisch oogpunt belangrijk mogen heeten.

Ten opzichte van het bedoelde decoratie-ontwerp voegen wij hiernaan toe, dat wij de versiering in alle opzichten als mislukt beschouwen; dat wij zulks al niet reeds in het vorige nummer als onze meening te kennen gaven, vindt zijn oorzaak hierin, dat wij ons, na de algemeene afkeuring, van eene uitvoerige critiek ontslagen meenden te kunnen rekenen.

(A. et A.) DE INVITATIE-TENTOONSTELLING TE UTRECHT.

Het ongenietbare van groote schilderijen-tentoonstellingen, zooals de „Driejaarlijksche" of de exposities van schilderkundige genootschappen, waarop ieder lid recht heeft van inzenden, tentoonstellingen die den bezoeker vermoeien, hem verplichten voor het dikwijls weinig schoons, een fameus quantum middelmatigheden te moeten verwerken en hem bij het verlaten doet afvragen of zijn schoonheidsgevoel nu vóór of achteruit is gegaan, heeft de noodzakelijkheid doen gevoelen op bescheiden schaal tijdelijke collecties bijeen te verzamelen van het hoogste, wat, voornamelijk in ons land, op kunstgebied wordt voortgebracht en waarop onze groote hedendaagsche meesters in voor hen passend gezelschap verkeeren.

Zooals verleden jaar te Leiden in de nieuwe zaal van „De Lakenhal", en in het voorjaar de door ons allen zoo gewaardeerde afdeeling schilderkunst op onze tentoonstelling op het Damrak, is thans op het Lucasbolwerk te Utrecht een dergelijke invitatie-tentoonstelling geopend, die niet in het minst onderdoet voor hare voorgangsters.

Hen, die op de tentoonstelling van Architectura et Amicitia geëxposeerd hadden, vinden wij hier voor het meerendeel terug. Had Breitner daar het leeuwenaandeel, hier vinden wij slechts een klein en zeer bescheiden stukje van hem, terwijl daarentegen van de beide Marissen, waarvan toen een viertal kleine stukjes aanwezig waren, thans alleen van Jacob Maris een zevental sublieme werken is geëxposeerd, waarvan het „Gezicht op Dordrecht", een prachtige aquarel: „Aan den stroom", welke verleden jaar in Arti was, en een klein schilderijtje van den „Molen in de sneeuw" dat ons voor eenige weken zoo menigmaal in de Kalverstraat voor den winkel van Buffa heeft doen stilstaan, uitblinken.

Van Jozef Israëls vinden wij hier zes stukken. Een allerliefst kinderportretje; de „Mater Dolorosa" van de

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Israëls-expositie in Arti; een „Vrouw met kind", een der schoonste stukken van den meester, en een prachtig blond geschilderden „Garnalen-visscher". Isaac Israëls, waarvan op onze expositie twee stadsgezichten waren, geeft hier een „Dam bij avond", waarin wij echter die kracht en die atmosfeer missen, die toen op ons zulk een indruk maakten. Daarentegen geeft Vloris Verster een tweetal bloemstukken te genieten, waarvan „In een serre" met zijn donkeren paarsen toon een machtig effect maakt.

Van Kamerlingh Onnes vinden wij tot ons leedwezen geen bloemen. Dit gemis wordt ons vergoed door een klein schilderijtje met citroenen. De beide portretten, die hier van hem zijn, doen ons denken aan zijn bekende „bruid" en verliezen door deze vergelijking veel van hunne waarde. Evenzoo doet ons de herinnering aan het mooie doek van Vollon, dat op de Damrak-tentoonstelling het glanspunt uitmaakte van de „inzending—Groesbeek", de hier aanwezige stukken van dien meester niet zoo appreciëeren, hoewel hij er een schoon boschgezichtje onder heeft hangen.

Onder de zeven inzendingen van Bastert is vooral het „Voorjaar" een heerlijk stuk natuur vol buitenlucht, en van de drie schilderijtjes van Th. de Bock munt vooral een klein landschapje uit. Van Roland Holst is, behalve een prachtige studie van schepen, een hel, zonnig tuingezicht en een mooie landschapschets, terwijl Geo Poggenbeek een aantal studies inzond, zooals wij die van hem ook op het Damrak gezien hebben.

J. Voerman zond twee schilderijtjes en twee aquarellen in, maar van deze laatste is er een, „Hattem" getiteld, die tot de beste stukken op deze tentoonstelling gerekend kan worden. Een heerlijk mooi landschap met een paar prachtige koeien. Daarnaast hangt een aquarel van Weissenbruch, met een wit koeije, dat aan Willem Maris doet denken.

Behalve werk van Jacob Maris en de beide stukken van Willem Maris, worden wij hier in de gelegenheid gesteld werk van Matthijs Maris, de derde van dit artistieke klaverblad, te bewonderen. Maar zelden wordt ons wat van dezen Londenschen Hollander te zien gegeven, zoodat wij met zijn kunst nog niet vertrouwd kunnen zijn. Uitgezonderd een vijftal etsen, waarvan wij er reeds in Leiden te zien kregen en die verbazend mooi van uitvoering zijn, zien wij hier een viertal naakte mannenfiguren, zeer teergevoelig gedaan, vol actie, en wier gespierde vormen en houding doen denken aan figuren van Michael Angelo. Verder treffen wij hier uit Londen aan een doek van Peppercorn, en twee van Muhrman, die aan de Fransche school van Corot en Daubigny doen herinneren. Waar wij nog het minst mede vertrouwd kunnen zijn, voornamelijk doordat wij het zoo weinig te zien krijgen, is de vreemde kunst van Jan Toorop. Vele zullen zich de tentoonstelling van de Vingtisten (Exposition des XX) in het Panoramagebouw voor den geest kunnen halen en daar de eigenaardige manier hebben gezien, waarop deze kunstenaars aan hunne gedachten uitdrukking geven. Toen reeds, bij een eerste bezoek, trok ons het stuk van Toorop „Broek in Waterland" aan, en thans, nu wij het hier weder zien, gaat daarvan voor ons een bekoring uit, zoo machtig, dat wij nauwelijks nog naar de wijze waarop die verkregen is, kijken. Zoo is thans zijn nieuw geëxposeerde schilderij „Vloed" niet zeer bevattelijk; wij worden te veel afgeleid door het kijken naar de vreemde manier van werken en brutale kleurschakeeringen en staan te plotseling voor een nieuwe kunstuiting. Het is daarom te hopen dat deze schilder ons meer in de gelegenheid zal stellen, met zijn werk vertrouwd te raken en op volgende tentoonstellingen ons steeds wat van zijn vreemde individueele kunst te genieten zal geven.

Onder de teekeningen, etsen, enz., treffen wij allereerst een viertal lithographieën van Bauer aan, die geheel het karakter dragen van zijn sterk persoonlijk etsen, en waarvan de ragfijne uitkrassingen in tegenstelling met de vette krijtlijnen, een wonderlijk teergevoelig geheel maken.

Van Jan Veth kan men hier eveneens lithographieën bewonderen, portretten van Jacob Maris en Dr. P. J. H. Cuypers, en dan tevens opmerken hoe oneinig veel hooger een eerste afdruk staat boven de platen van *De Amsterdammer*.

Mooie aquarellen van Willem Witsen, veel mooier dan zijn portretten in de schilderijenzaal, fijne etsjes van Whistler, en forsche van De Zwart, teekeningen van De Bock, Bastert en Wenckenbach, vullen verder de kleine zaaltjes, terwijl wij bij den hoofdingang, in de schilderijenafdeeling, een tweetal hoogst curieuse teekeningen van Dijsselhof aantreffen. De koddige, naïeve voorstellingen uit den „Kalif Ooievaar" doen denken aan een soort primitieve oostersche prenten, mooi van kleur en verbazend habiel van teekening. Het verwonderd ons niet, dat beide reeds verkocht zijn.

Vlak tegenover deze grap, wordt de geheele lange wand der zaal ingenomen door het ernstige doek van Derkinderen, de „Processie van het H. Sacrement van Mirakel".

Van onder een bruine lage lambrizeering, en boven het schilderij de wand met witte stof bespannen, geeft dit schoone stuk, zooals het hier geplaatst is, geheel het karakter van een wandschilderij weer. De stille al-fresco-toon, die over het geheel is uitgespreid, de fijne nevelachtige kleurschakeeringen en de deftige compositie van ernstige figuren, drukken volkomen de stemming uit voor zulk een devoot onderwerp. Alleen het genot dit belangrijk kunstwerk nog eens te kunnen gaan genieten, is een reisje naar het oude Sticht overwaard.

Wij hebben gemeend, om de belangrijkheid dezer tentoonstelling, onze lezers daarop attent te maken en daar zij slechts drie weken zal duren, hun ten spoedigste een uitstapje naar Utrecht aan te raden. Het schilderachtige van deze stad en hare schoone omgeving lokken daartoe in deze dagen meer dan ooit uit.

(A. et A.) PRIX DE ROME.

Te Boston zullen in het aanstaande najaar de examens worden gehouden ter verkrijging van studie- en reisbeurzen, waarvan het fonds is gesticht door den heer Armstrong Chanler. Het comité te Boston heeft een bedrag van *f* 60000 ter beschikking van de administrateurs gesteld, terwijl door de stad Chicago een even-groote som voor dit doel bestemd en onder controle van het kunstinstituut te New-York gesteld is. Deze beurzen zijn bestemd voor artisten van beiderlei kunne; de overwinnaars in den kampstrijd hebben recht op een verblijf gedurende vijf jaren te Parijs. Zij ontvangen jaarlijks *f* 2200, maar moeten zich verbinden om na hun terugkeer in Amerika, twee jaar lang gratis onderwijs te geven.

De Amerikanen schijnen dus Parijs boven Rome te verkiezen voor de opvoeding hunner kunstenaars. Ook in Frankrijk wordt men Italië ontrouw. De Minister van Schoone Kunsten is gezwicht voor den aandrang van de voorstanders van vrije studie, en heeft besloten dat voortaan alleen de „Prix de Rome" van het eerste jaar in Italië moeten zijn, echter zonder eenige beperking, terwijl zij vroeger *alleen* in Midden-Italië mochten vertoeven. De kopie, die in het derde studiejaar gemaakt moet worden, voor de architecten in het vierde jaar (een plan van restauratie van het een of ander oud monument), kan nu in overleg met den Directeur der Academie gemaakt worden *in het land naar keuze van den toerist;* Frankrijk alleen is hierop uitgezonderd.

Tevens heeft te Parijs verleden week eene vergadering plaats gehad van de hoofdcommissie voor schoone kunsten, ten einde het rapport te vernemen van de subcommissie voor de organisatie van de artistieke opleiding van vrouwen en de eventueel te maken wijzigingen in het reglement der Academie te Rome.

De Raad stemde toe dat in de hedendaagsche maatschappij de vrouw evenveel recht heeft op Rijkshulp als de man, maar het alsnog onmogelijk is om haar de bedoelde opleiding te geven in de lokalen van de Ecole des Beaux-Arts.

In aansluiting met bovenstaande berichten maken wij melding van een vaag gerucht, als zou dit jaar reeds voor het eerst uitvoering gegeven worden aan de wettelijke voorschriften aangaande een „Prix de Rome" voor Nederlandsche architecten. Mocht men dan tevens de noodzakelijkheid inzien het nieuw aangenomen voetspoor van Frankrijk te volgen, om de plaats van bestemming aan den bekroonde over te laten. Of zal men op deze wijziging even lang moeten wachten, als men op den Prix de Rome gewacht heeft?

(A. et A.) WERELD-TENTOONSTELLING TE CHICAGO.

Omtrent de aanstaande wereldtentoonstelling te Chicago wordt medegedeeld, dat het ontwerp voor het gebouw, waarin de middelen van vervoer zullen geëxposeerd worden, is opgedragen aan de architecten Adler en Sullivan te Chicago; het plan moet zich door bijzonderen eenvoud van lijnen onderscheiden en zal een romaansch interieur verkrijgen.

De „Western electric Company" zal op groote schaal exposeeren en heeft eene ruimte van 1000 M² aangevraagd in het paviljoen voor electriciteit.

Voor de fabrieksproducten wordt een kolossale koepel gebouwd, waarvoor het ontwerp van den architect G. B. Post is goedgekeurd. De koepel zal een diameter van 350 voet en een hoogte van 250 voet verkrijgen.

Onder de Amerikaansche beeldhouwers heerscht ontevredenheid wegens de benoeming van den heer Saint-Gaudens als eenige Jury voor de toelating hunner werken. Een Comité van drie kunstenaars heeft een adres doen circuleeren, ten einde eene Jury voor de toelating van beeldhouwwerken benoemd te zien, die uit minstens drie leden zal bestaan.

VARIA.

Herstellen van rails. Eene nieuwe toepassing van de electrische soldeering, om snel ijzeren constructiën te herstellen en weder te bevestigen, is door den heer Elias Reiss, te Baltimore, uitgedacht.

Hij heeft zijne uitvinding, die vatbaar is voor groote uitbreiding, voor het eerst toegepast op het herstellen van versleten rails. Om de gebrekkige plaatsen te herstellen, wordt er door het gebrekkige gedeelte een sterke stroom gevoerd, welke aan de rail eene zeer hooge temperatuur geeft. Wanneer nu het metaal zacht is geworden, zaagt men het door met een bijzonder ingericht werktuig, waarna het gebrekkige gedeelte wordt weggenomen. Men vervangt het dan door een nieuw stuk rail, dat men electrisch aan de andere stukken rails soldeert.

De rail kan dus op de plaats zelve hersteld worden, zonder dat het noodig is, haar op te lichten of mede te nemen, waardoor groot voordeel verkregen wordt.

IETS OVER DE OPLEIDING VAN ARCHITECTEN.

Het is niet te verwonderen dat er nu en dan klachten opgaan over de opleiding van architecten en dat de gedachten over de wijze, waarop dit moet geschieden, sterk uiteenloopen. De werkkring van den architect is zoo veelomvattend, dat het bezwaarlijk gaat eenig programma op te stellen, waarnaar het onderwijs moet gegeven worden, om op den naam van *volledig* aanspraak te kunnen maken. Volmondig wordt erkend dat er in de laatste jaren belangrijke verbeteringen hebben plaatsgevonden en dat het steeds bezwaar zal geven om het onderwijs zoodanig te regelen, dat binnen een niet te groot aantal jaren de noodige theoretische en practische kennis kan verkregen worden.

In afwachting, dat men erin slaagt dit vraagstuk tot eene oplossing te brengen, zou er veel gedaan kunnen worden om de jonge bouwkundigen liefde voor het vak in te prenten en daartoe is het in de eerste plaats noodig, dat de ouderen de handen ineenslaan om de kennis, die zij op eenig gebied van hun vak hebben opgedaan, aan de jongeren mede te deelen. Ongetwijfeld zullen dingen over kunst, gezondheidsleer en verschillende technische onderwerpen groot nut hebben, wanneer de spreker zich daarbij niet bepaalt tot het houden eener lezing, maar zorg draagt het gesprokene door teekeningen en schetsen toe te lichten, zijne persoonlijke ervaringen mede te deelen en erop wijst welke waarde dit speciale onderwerp heeft voor hen, die geroepen worden om de ontwerpen voor verschillende bouwwerken te maken.

Nu bestaan er, zoowel in het buitenland als hiertelande, wel vereenigingen en genootschappen van bouwkundigen, die ongetwijfeld iets bijbrengen om verbeteringen tot stand te brengen, maar deze zijn voor het beoogde doel niet goed ingericht. Gaarne wordt erkend dat het uitschrijven van prijsvragen eene goede zijde heeft en ook, dat de bespreking van vragen, zooals dit door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is ingesteld, eenige waarde heeft, maar het beantwoordt niet aan het doel om jonge bouwkundigen met liefde voor het vak te bezielen. Daartoe is het noodig dat het woord tot hen gericht wordt door de architecten, die getoond hebben het meesterschap te bezitten; het is zeker, dat het gesprokene alsdan dieper indruk zal maken, vooral als de sprekers zich de moeite willen geven niet alleen de vraagstukken van kunst en techniek te behandelen, maar ook een waarschuwend woord tot de toehoorders te richten en hen te wijzen op de klippen, die in de toekomst vermeden moeten worden.

Die klippen zijn gevaarlijker dan dadelijk in het oog springt, en toch zal een blik in de werkelijkheid ze spoedig aanwijzen. De architecten toch behooren tot de gewone stervelingen en hebben hunne gebreken; nu is het in hun nadeel dat de fouten, door hen gemaakt, meer in het oog vallen en zich langeren tijd doen voelen dan van andere personen. Over het algemeen kan men de heeren bouwmeesters in twee kampen verdeelen, waarbij wij de talrijke schare uitzonderen, die zich slechts bezighoudt met het maken van ontwerpen voor speculatiebouw, waarbij goedkoopte op den voorgrond staat. Voor zulk een architect strekt tot verontschuldiging, dat de man leven moet en heeft hij talent, dan zal het hem gelukken zich aan dezen werkkring te onttrekken en treedt een ander ongelukkige als zijn plaatsvervanger op. De zwaarste straf voor zulk een bouwmeester is dat de bouwgewrochten blijven staan en toch zal de aanblik daarvan hem minder kwellen als hij zich troosten kan met de gedachte naar vermogen te hebben getracht om gezonde wonin-

gen te bouwen en een dragelijk geheel te verkrijgen, voor zoover de middelen dit toelieten.

Terugkomende op de indeeling der bouwmeesters in twee klassen, onderscheiden wij hen, die met groote zucht van originaliteit bezield zijn van hen, die zich ten taak stellen steeds in een bepaalden bouwstijl te werken. De eerste zijn het meest te beklagen, want de bouwkunst laat de onbegrensde verscheidenheid van samenstellingen niet toe, die den schilder en den schrijver ten dienste staan. De architect behoeft de originaliteit niet na te jagen; hem is de gelegenheid aangeboden verschillende ontwerpen te maken, zonder dat daarbij het verwijt gewettigd is, dat zij allen één geest ademen, maar hij moet trachten over den arbeid tevreden te zijn en ervoor waken dat ontevredenheid hem aanzet om iets te maken, wat tot heden niet vertoond werd en waarbij hij groot gevaar loopt iets te scheppen, dat den toets der critiek niet kan doorstaan en waarover hij zich later — en dan te laat — schamen zal. Langzamerhand komt dan de overtuiging iets wanstaltigs gemaakt te hebben en zijn toestand is ellendiger dan die van de patroons, die zijne hulp inriepen en bij de minder aangename gedachte, dat de bouwkosten op meer waardige wijze besteed konden worden, zich troosten met het denkbeeld dat velen even gegronde redenen tot klagen hebben.

Bij den architect met voorliefde voor een bepaalden stijl is de patroon het slachtoffer; aan het ontwerp zelf wordt alle zorg besteed, maar het oog van den architect is gesloten voor de eischen van het terrein en de omgeving, zoo ook voor het doel dat de patroon zich bij het oprichten van het gebouw voor oogen stelt. Juist die overprikkeling van liefde voor een stijl, maakt dat vele particuliere en openbare gebouwen zoo deerlijk mislukt zijn. Men denke daarbij aan tal van groote hotels, waarvan de prachtige gevels het oog trekken, maar waarin het daglicht niet kan binnenvallen, zoodat de groote corridor den geheelen dag met gas verlicht moet worden. Dit is eene groote fout en terecht worden tegenwoordig in het belang der gezondheid hooge eischen gesteld voor de onbelemmerde toetreding van lucht en licht. Met allen eerbied voor de strenge toepassing van een stijl, mogen plan-indeeling, constructie en tal van andere zaken niet uit het oog verloren worden en zouden wij zelfs geneigd zijn aan de bewoonbaarheid van een gebouw de hoogste eischen te stellen.

Er wordt erkend dat er vele architecten zijn, die den gulden middenweg volgen en een opwekkend woord der ouderen zou heilzaam werken op hen, die de eerste schreden in het bouwvak gedaan hebben.

DE VERSIERING VAN DEN DAM.

In het voorgaande nummer werd eene kleine omschrijving gegeven van de versieringen, die ter gelegenheid van het bezoek van den Keizer van Duitschland te Amsterdam waren aangebracht en aan dien tekst werd een plaat toegevoegd. De Redactie van *De Opmerker* is van meening, dat de onderwerpen van den dag besproken moeten worden en dat het zoo niet allen, dan toch het meerendeel der lezers aangenaam zou zijn, een schets der versieringen te ontvangen.

In dien geest werd ook gehandeld bij de versiering, in de Nieuwe kerk te Amsterdam aangebracht, bij de plechtige begroeting van de Koningin-Regentes en de Koningin op 27 Mei jl.; later bij die aan de Wilhelminakade te Rotterdam bij de plaatsing van den gedenksteen op 30 Mei d. a. v., en de Redactie mocht het genoegen smaken te vernemen, dat vele geabonneerden daarmede ingenomen waren.

Niet alzoo de Redactie van A. et A., die blijkens eene mededeeling in deze courant zich gedrongen voelt ter kennisse van de lezers te brengen, dat uit de opneming van de plaat der versiering te Amsterdam, niet kan worden afgeleid dat de decoratie door haar als geslaagd wordt beschouwd en dat slechts de teekeningen, die met het opschrift A. et A. voorzien zijn, uit een esthetisch of technisch oogpunt belangrijk mogen heeten.

Naar onze meening is die mededeeling overbodig; aan den voet van de eerste bladzijde van elk nommer van het weekblad komt steeds de mededeeling voor, dat de Redactie van Architectura en Amicitia alleen verantwoordelijk is voor den inhoud der stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Daar de plaat en evenmin de omschrijving die initialen droegen, rijst de vraag, waaraan in dit geval de bijzondere herinnering te danken is.

Afgescheiden hiervan, zouden wij de stelling der Redactie van A. et A., dat alleen de platen, die het merk A. et A. dragen, altijd uit een esthetisch of technisch oogpunt belangrijk zijn, niet gaarne onderschrijven, en wel uit vrees dat sommige onzer lezers deze stelling zouden omkeeren. Nemen de „enkele lezers", wier tolk de Redactie van A. et A. meent te moeten zijn, al aanstoot aan meergenoemde afbeelding, zoo zijn er wellicht anderen, die niet altijd de platen, met het meergenoemde merk voorzien, uit een esthetisch of technisch oogpunt belangrijk vinden.

De Redactie van De Opmerker.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Den 16den Juni is Professor Giovan Battista Filippo Basile te Palermo in den ouderdom van 65 jaren gestorven. De overledene heeft den grooten schouwburg te Palermo gebouwd en de Italiaansche afdeeling van de in 1878 te Parijs gehouden tentoonstelling ontworpen en uitgevoerd; hij was de leider van de Koninklijke Ingenieursschool, medebestuurder van de Kunstschool en medelid van tal van binnen- en buitenlandsche geleerde genootschappen en kunstacademien. Met Basile is de meest uitstekende architect van Sicilië ten grave gedaald.

— De Gemeenteraad van Parijs heeft een bedrag van 10000 fr. toegestaan voor den aankoop van het ontwerp eener fontein van Dalou, geëxposeerd in den Salon op het Champ de Mars en bovendien eene som van 60000 fr. voor de uitvoering ervan in steen.

In dezelfde zitting heeft de Raad besloten tot den aankoop van eene schilderij van Ribot voor 6000 fr. en van een statue in marmer, *La Terre*, van Boucher, voor 15000 fr.

— Villeneuve-sur-Lot, de hoofdstad van het land der *fraise d'Este* heeft Zondag—Maandag j.l. feest gevierd wegens de inwijding van het monument voor Bernard Palissy.

Het kunstwerk, dat door eene nationale inschrijving tot stand kwam, is gemaakt door den beeldhouwer Barrias.

— Namens de gemeente Brussel zijn de modellen goedgekeurd van twee consoles met figuren, *het Vuur* en *de Aarde* voorstellende, beide werken van den statuaire A. Gilis, leerling van J. Dillens; zij zullen in steen worden uitgevoerd en in het stadhuis te Brussel in het kabinet van een der schepenen geplaatst worden.

— Eene vergadering van vertegenwoordigers der koninklijke commissie voor de monumenten en van afgevaardigden der gemeente, heeft de modellen der monumentale beeldhouwwerken voor het portaal der kerk van La Chappelle ter beoordeeling gekregen.

Dit oordeel was echter niet zeer gunstig, daar aan het ontwerp alle architectonische hoedanigheden ontzegd werden. De vergadering bestond uit de heeren Fraikin, Wellens, Beyaert, Jamaer en Wauters.

De heer Meunier is nu uitgenoodigd nieuwe schetsen te maken.

— De koninklijke commissie van schoone kunsten te Rome heeft hare goedkeuring gehecht aan het standbeeld van Christoforus Columbus, dat deel uitmaakt van het monument dat den 12en October 1892 te New-York zal worden ingewijd.

Dit beeld, dat door den Italiaanschen beeldhouwer Gaetano Rossi is ontworpen en uitgevoerd, heeft eenen hoogte van 13 voet en zal door de Amerikaansche Italianen aan hun nieuw vaderland worden aangeboden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Aangezien de concessionarissen voor den aanleg en de exploitatie van een tramweg van Amsterdam naar Amstelveen geen gebruik hebben gemaakt van de onteigeningswet voor dien weg, is die concessie (6 Sept. 1886 verleend) ingetrokken bij beschikking van 1 April 1891.

AMSTERDAM. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* wordt de verbouwing van het Oost-Indische huis als volgt beoordeeld:

»De lands-regeering heeft Amsterdam weder met een nieuw bouwgewrocht in den stijl van het Museum en van het station verrijkt. In plaats van den eigenaardigen, kunsteloozen, maar met het karakter der stad niet in contrast komenden zijgevel van het Oostindische huis aan den Kloveniersburgwal, verheft zich daar thans eene basterd-gothische façade, die geweldig tegen de omgeving vloekt en op zichzelve weinig fraais te zien geeft in hare aaneenschakeling van vensters zonder ingangen, paarsgewijs boven elkander in tot aan het dak reikende spitsbogen geplaatst. Aan het geheel is hierdoor iets zeer droogs en eentonigs gegeven, dat door de gevarieerde boogvullingen niet kan worden weggenomen. En toch had men hier zulke overschone motieven slechts voor het grijpen gehad! De bekende, ongetwijfeld door Hendrik de Keijzer gebouwde, van kleur en levendigheid tintelende gevels aan de binnenplaats van hetzelfde huis, die de bewondering van alle liefhebbers der nationale bouwkunst wegdragen, waren maar voor het copieeren of althans voor het toepassen geweest. Eene poging daartoe is juist op die binnenplaats gedaan. Niemand zal beweren dat deze gelukkig is geslaagd. De ongelijke verdiepingen van het oude en het nieuwe gebouw heeft de architect niet tot een harmonisch geheel weten samen te smelten, noch heeft hij met artistieke stoutheid eene onverwachte oplossing voor deze moeilijkheid gevonden. Maar met al hare gebreken zien wij die proeve nog liever dan het product van onzen officieelen bouwstijl, die, weinig in harmonie met de binnenplaats, het uitwendige des gebouws met middeleeuwsche kloosterachtigheid heeft geslagen.

»Nu onze landsgebouwen aan zulke, het tijdperk onzer Renaissance voorbijgaande, de architectuur der zeventiende eeuw negeerende bouwkundigen worden toevertrouwd, hebben wij van het in wording zijnde kantongerecht en van het ontworpen postkantoor niet veel te wachten, dat beter den geest weergeeft en de meesters nastreeft van het tijdperk van onzen nationalen bloei."

— In de algemeene vergadering van aandeelhouders in de Haarlem—Zandvoort Spoorwegmaatschappij, den 7den dezer maand gehouden, bracht de directeur Eduard J. J. Kuinders het verslag over het jaar 1890 uit. Volgens de daarin voorkomende cijfers bedroegen de ontvangsten *f* 51728.07, overeenkomende met *f* 6085.65 per kilometer en per jaar, waarvan aan de Hollandsche IJzeren spoorwegmaatschappij, volgens het met haar gesloten exploitatie-contract, moet worden betaald *f* 40432.01, zoodat eene som van *f* 11296.06 ten bate der lijn Haarlem—Zandvoort beschikbaar blijft. Door de gekweekte rente en het op nieuwe rekening gebrachte saldo van 1889 aan het saldo toe te voegen en daarvan af te trekken de administratiekosten, het patentrecht, enz. wordt de bate tot *f* 8634.44 teruggebracht, voldoende om een bedrag van *f* 8400 voor dividend te bestemmen. Dit verdeelende over het aandeelenkapitaal ad *f* 600,000, bedraagt het dividend 1.4 pct.

ARNHEM. Gedeputeerde Staten van Gelderland stelden dezer dagen voor het tractement van den hoofdopzichter van den Provincialen Waterstaat te verhoogen en hem de persoonlijke bevoegdheid toe te kennen den titel van hoofdopzichter-ingenieur te voeren. Dit voorstel kwam in de zomervergadering van Provinciale Staten ter tafel en vond geen onverdeelden bijval, vooral niet toen door een der leden werd voorgesteld het slot te lezen aaan den hoofdopzichter Hendriks persoonlijk den titel te verleenen van ingenieur van den Provincialen Waterstaat". Daaraan werd als toelichting gevoegd, dat uit de stukken blijkt, dat het voorstel van Ged. Staten ten doel heeft, de positie te verbeteren van een zeer verdienstelijk ambtenaar, en hem zoo bij voortduring aan den Provincialen dienst van Gelderland te verbinden. Ged. Staten vinden het billijk den hoofdopzichter van de 3e in de 2e klasse te brengen en dus zijne jaarwedde te verhoogen, en zij meenen alle reden te hebben om zijne bekwaamheid en tact te roemen. Doch door het voorstel van Ged. Staten is niet voldaan aan de bedoeling van den hoofdingenieur en aan den wensch van den heer Hendriks. Krijgt hij den gewenschten titel, dan geeft hij de voorkeur aan zijne tegenwoordige betrekking boven vele andere en is dan voor langen tijd voor de provincie behouden.

Een der leden van Ged. Staten deed de vraag of de bedoelde persoon ook na het toekennen van den gewenschten titel blijft hoofdopzichter, dan is er z. i. geen bezwaar dat hij zich ook hoofdopzichter blijft noemen. Een ander lid der vergadering zou het betreuren als de titel van *ingenieur*, die voor 31 jaar werd afgeschaft, thans weder werd hersteld.

Na eenige discussie werd het voorstel, wat de verhooging van tractement betreft, aangenomen, maar over het amendement om den heer H. Hendriks den titel van »ingenieur" te verleenen ontstond hevige strijd. Nadat de stemmen staakten werd het amendement den volgenden dag met 27 tegen 26 stemmen verworpen.

Het tweede gedeelte van het voorstel van Ged. Staten, de toekenning der persoonlijke bevoegdheid om den titel te voeren van hoofdopzichter-ingenieur, werd daarna aangenomen met 35 tegen 18 stemmen.

LEEUWARDEN. Voor de betrekking van ingenieur van den prov. waterstaat van Friesland, in plaats van wijlen den heer A. Gorter, is door Ged. Staten aan de Prov. Staten het volgende drietal aanbevolen: H. Hendriks, hoofdopzichter van den prov. waterstaat in Gelderland te Arnhem, H. P. J. de Vries, civiel-ingenieur te Bremen, en G. Roodenburch, adjunct-ingenieur van den waterstaat te Amsterdam. De benoeming zal aanstaande week plaats hebben.

UTRECHT. Aan het provinciaal jaarverslag van Utrecht ontleenen wij het navolgende:

»Voor de ambachtsnijverheid, vooral wat de bouwvakken betreft, was het afgeloopen jaar hier verre van gunstig. In het algemeen was er weinig werk, en de wijze waarop wordt gewerkt en particulieren tegenwoordig meestal laten werken is weinig opbeurend voor den handwerksstand in de toekomst. *Aanbesteding*, zelfs van de kleinste werkjes, is tegenwoordig regel geworden. Het aantal werkbazen en aannemers is daardoor bedenkelijk grooter geworden. Als gevolg daarvan is de concurrentie op zoodanige wijze verscherpt dat, bij de kleinere werken vooral, van geld verdienen geen sprake is, en deze dikwerf met verlies en dan veelal ten koste der leveranciers moeten worden uitgevoerd.

»Reeds meermalen is door de Kamer van Koophandel op het ongezonde van dezen toestand gewezen, welke steeds grootere verhoudingen aanneemt.

»De verbetering der werkloonen wordt mede hierdoor tegengehouden, en den ambachtsman de gelegenheid tot sparen voor den kwaden dag benomen, terwijl de ambachten zelf onder deezen toestand mede lijden, daar *goedkoop* en *spoed* de wachtwoorden zijn, welke inzonderheid bij de bouw-ambachten alles beheerschen. Zoolang voor de aanbestedingen geene andere regelen gevolgd worden, is hierin geene verandering ten goede te verwachten."

's-HERTOGENBOSCH. Voor de restauratie van het uitwendige der St.-Janskerk werd in 1890 de som van *f* 28,697.40 ontvangen, waaronder van het Rijk *f* 8000, de Provincie *f* 3000, de Gemeente *f* 3000, het Bisdom *f* 3123.40 en het kerkbestuur van St.-Jan *f* 1000. De uitgaven bedroegen *f* 20,351.04 en de werken, die in de helft der maand November afliepen, werden door den heer Dr. P. J. H. Cuypers, architect der Museumgebouwen, in de maand December opgenomen. De werkzaamheden worden ook dit jaar met ijver voortgezet.

LEIDEN. In de alhier gehouden algemeene en buitengewone vergadering van aandeelhouders der Spoorweg-maatschappij Leiden—Woerden is de balans over het boekjaar 1890/91 goedgekeurd en besloten als dividend nader uit te deelen *f* 5 per aandeel, makende met de voorloopige uitdeeling van *f* 3.50 een dividend van *f* 8.50 per aandeel over het geheele boekjaar. Verder werd de directeur gemachtigd tot het aangaan der in ontwerp ter tafel gebrachte overeenkomst met de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen, waarbij deze zich belast met de exploitatie van den spoorweg en alle rechten en verplichtingen overneemt, welke in de overeenkomst van 22/29 Juni 1875 door de Ned. Rijnspoorweg-maatschappij zijn bedongen en aangegaan.

HAARLEM. De »Vereeniging tot verfraaiing van Haarlem en de omliggende gemeenten en tot bevordering van het vreemdelingenverkeer" heeft zich tot den Raad gewend met verzoek, behoudens toestemming van den Minister van Binnenlandsche Zaken, gebruik te mogen maken van een gedeelte, vóór het Paviljoen in den Hout gelegen gemeenteyrond, en dat wel van 13 tot 20 Juli, om daardoor in de gelegenheid te worden gesteld op Vrijdag 17 Juli, aan de afgevaardigden op het Congres en aan de leden der Maatschappij van Nijverheid en verder tegen entrée aan het publiek, een groot paviljoenfeest aan te bieden, bestaande in illuminatie van het Paviljoen en de bordessen daarvan, en verder in een concert en een bal-champêtre.

Het verzoek werd toegestaan, onder voorwaarde dat het terrein behoorlijk zal worden afgesloten.

— Ons Raadhuis zal verbouwd worden. Het bestek daarvoor is door den Raad reeds goedgekeurd. De monumentale schoorsteenen in de raadzaal blijven natuurlijk behouden.

's-HAGE. Vrijdag 3 Juli had de eerste vergadering van den Arbeidsraad plaats, en werden de heeren F. H. van Malsen tot voorzitter en K. Stoffels tot secretaris benoemd. Uit de ingekomen stukken bleek, dat de heeren M. L. Schroot, M. A. Kramers en S. J. Slotboom, patroons, en W. van Sassen, werkman, hunne benoeming nog niet hadden aanvaard, zoodat, mochten die heeren niet aan het nader verzoek van den Arbeidsraad voldoen, te gelegener tijd andere leden gekozen zullen worden. Voorts werd eene commissie uit den Raad belast met de samenstelling van het concept voor een huishoudelijk reglement.

Als vaste datum, waarop de Arbeidsraad vergadert ter behandeling van geschillen, waarin zijne tusschenkomst is verzocht, werd vastgesteld de derde Donderdag van elke maand.

Geen andere klachten zullen worden behandeld dan die schriftelijk en ondertee kend zijn ingekomen, terwijl de leden van den Arbeidsraad zich allen persoonlijk disponibel stelden klachten aan te hooren, desgevorderd in schrift te brengen ter inlevering, mits de klager dat stuk onderteekene.

HAARLEM. In het traplokaal van het Museum van kunstnijverheid waar thans ook het portret-reliefonzer jeugdige Koningin is aangebracht, zal gedurende de algemeene vergadering de Maatschapij ter bevordering van nijverheid eene belangrijke tentoonstelling worden gehouden.

De firma Emrik en Binger heeft zich bereid verklaard een overzicht te geven der verschillende wijzen van reproductie die in hare werkplaatsen worden toegepast. Zoo zullen in een kort bestek de verschillende stadiums van bewerking worden voorgesteld der chromolitographie, der phototypie of lichtdruk, der photolithographie, der zincographie, der autotypie enz.

In de bovenzalen der aan het Museum verbonden teekenschool zullen van Zondag af de teekenstudies en werkstukken der leerlingen dagelijks van 1—4 uur gratis voor het publiek te bezichtigen zijn.

— Van de ontwerpen voor den bouw van een nieuwe R. K. kerk met pastorie te Heeten, gemeente Raalte, ingekomen op een door het kerkbestuur aldaar uitgeschreven prijsvraag, is gekozen dat van den heer Tepe, te Rijssenburg.

Naar dat plan zal de uitvoering van genoemden bouw binnen kort worden aanbesteed.

PERSONALIA.

— Bij Kon. besluit is bij het hoofdbestuur der posterijen benoemd tot hoofdingenieur der telegraphie J. M. Collette, thans inspecteur der telegraphie, belast met het technisch beheer.

— Bij Koninklijk besluit is benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw, W. J. S. J. Blom, hoofdingenieur van 's Rijks Waterstaat.

— Tot waterbouwkundig ambtenaar van het calamiteuse waterschap Stavenisse is heden uit de vroeger gemelde voordracht benoemd de heer J. van Oost te Sint-Maartensdijk.

— Bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java is:

tijdelijk belast: met de waarneming der betr. van adj.-ing. 2e kl., de 2e luit. bij het wapen der genie J. Radersma; en

benoemd tot opzichter 1ste kl. C. J. Bollée, thans tijdelijk die betrekking bekleedende.

— Benoemd tot opzichter van de werkplaatsen 1ste kl. bij de exploitatie der Staatsspoorwegen op Java Th. Driess.

— Met ingang van 1 Juli j.l. is de heer W. H. Schoonhein, tijdelijk hoofdopzichter bij het onderhoud der Universiteitsgebouwen te Utrecht, tot hoofdopzichter bij het onderhoud der Universiteitsgebouwen benoemd.

— Te Arnhem is Woensdag j.l. in den ouderdom van 79 jaar overleden de heer Simon van den Berg, oud-directeur van het Kon. Kabinet van schilderijen te 's-Hage.

— De Gemeenteraad te Rotterdam benoemde den heer B. Haverkorn van Rijsewijk tot directeur van het Museum Boymans.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Directeur der gasfabriek te Arnhem. Jaarwedde *f* 3000—*f* 4000, met vrije woning enz. Adres vóór 20 Juli aan Burg. en Weth. (*Zie advert. in n°.* 27.)

— Bouwkundig opzichter, tevens goed detaillist. Adres bur. »De Opmerker" lett. AN. (*Zie advert. in n°.* 28.)

— Directeur aan de Kon. school voor nuttige en beeldende kunsten te 's-Bosch. Jaarwedde ongev. *f* 2000. Adres den Burg., vóór 19 Juli.

— Opzichter, bekend met hei- en metselwerk. Sal. *f* 65 per maand. Adres lett. H, bur. »Eemsbode" Delfzijl.

ADVERTENTIEN.

Adam's Ventiel-Gasmotoren

zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie. **Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.**

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

Bentheim.
Schoone Bouwterreinen
aan de Bahnhofstrasse te Bentheim **te Koop.** Nadere inlichtingen geeft het bureau der *Bentheimer Zeitung.*

Bouwterrein te VENLOO.
Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van herenhuizen.
Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo.*

KANTOREN.
De STOOMBOOT-REDERIJ FOP SMIT & Cº, biedt ten Verkoop aan: **de houten gebouwen** bij haar als **kantoren** in gebruik, en staande op het terrein der voormalige *Nederlandsche Rhijn Spoorweg-Maatschappij* te ROTTERDAM. Aanbiedingen laatste week der maand Juli.
Nadere inlichtingen en bezichtiging dagelijks. DE DIRECTEUR.

Machinaal gesneden
Houten Ornamentlijsten.
Prijscouranten en teekeningen op aanvraag gratis verkrijgbaar bij
D. SNIJDER Hzn.,
Houthandelaar, *HARLINGEN.*

Op **Vrijdag 24 Juli 1891,** des namiddags te 1 uur, zal onder nadere goedkeuring te OPPENDOORN, in het Raadhuis,

worden aanbesteed:

Het vergrooten der openbare Gemeenteschool, benevens het maken van nieuwe Schoolbanken, Schoolborden enz.

Op Vrijdag 17 Juli 1891, des voormiddags te 10 uren, zal de noodige aanwijzing ter plaatse worden gedaan, terwijl nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den heer A. T. VAN WIJNGAARDEN, architect te MEDEMBLIK.

Bestekken met teekening zijn van af 10 Juli op aanvrage, tegen betaling van *f* 0.50 per stel, te bekomen bij den Boekhandelaar K. H. IDEMA te MEDEMBLIK.

De Burgemeester van Oppendoorn,
R. VAN HOUWENINGE.

Polder „Prins Alexander".

AANBESTEDING.

DIJKGRAAF en HEEMRADEN van genoemden polder zijn voornemens om op **Woensdag 29 Juli 1891,** des middags ten 12 ure, in het Algemeen Verkooplokaal aan het Oostvestplein te ROTTERDAM, bij enkele inschrijving **aan te besteden:**

1°. **Het onderhoud van den dag der gunning tot 15 Juli '93, der kunstwerken behoorende aan den polder;**
2°. **het onderhoud van den dag der gunning tot 15 Juli '93, van gedeelten straat- en grintweg, dijken en de Rottekade van den polder.**

Aanwijzing der bovengenoemde werken zal worden gedaan voor die onder N°. 1 genoemd op Zaterdag 25 Juli 1891, des voormiddags te 11 ure, te beginnen aan het Stoomgemaal »Prins Alexander" aan het Kralingsche Veer; voor die onder N°. 2 genoemd op Maandag 27 Juli 1891, des voormiddags te 10 uren, te beginnen aan de ophaalbrug bij C. DE BRUIN aan de Rotte te KRALINGEN.

Bestekken, bevattende de voorwaarden van aanbesteding, zijn te verkrijgen van af Maandag den 13 Juli 1891, ten kantore van den Secretaris-Penningmeester des Polders te KRALINGEN (Lagedijk A 8 bij de Dijkstraat), tegen betaling van *f* 0,25 voor ieder exemplaar, terwijl nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Hoofdopzichter van den Polder te KRALINGEN.

Dijkgraaf en Heemraden voorweard,
De Dijkgraaf,
D. P. VAN CAPPELLEN.
De Secretaris,
N. P. JONGKINDT.

STOOMMACHINE.

TE KOOP aangeboden: een, zoo goed als nieuw zijnde **verticale STOOMKETEL** van 2 paardenkracht, met **Pompmachine,** voor *f* 400.—, alsmede een **dito STOOMKETEL,** voor *f* 200.—

Te bevragen ten kantore van P. KOK & ZONEN, beenders te HOF VAN DELFT.

Antieke Leeuwen.

TE KOOP twee prachtige gebeeldhouwde zandsteenen **LEEUWEN,** hoog 1.15 M., met antiek **IJzeren Hek,** hoog in het midden 2.10, breed 4 M. en hardsteenen vaasvormige **Pendanten** hoog 2 Meter.

Te zien aan de buitenplaats en te bevragen bij: S. L. GOBETZ te MIDDELBURG.

DIRECTEUR GASFABRIEK.

Met **1 October 1891** komt vacant de betrekking van **Directeur der gemeentelijke gasfabriek te Arnhem,** waaraan verbonden is eene jaarwedde van *f* **3000—***f* **4000,** benevens het genot van vrije woning aan de fabriek en het vrij gebruik van gas en cokes; welk genot voor de berekening van het pensioen is vastgesteld op *f* **400** per jaar.

Voor de betrekking komen slechts in aanmerking personen, die volkomen op de hoogte zijn van de gasfabricage, terwijl bekendheid met de inrichting en toepassing van het electrisch licht tot aanbeveling zal strekken.

Sollicitanten worden uitgenoodigd zich **vóór 20 Juli a. s.** met gezegeld adres, inhoudende opgaaf van vroegere en tegenwoordige betrekking, tot *Burgemeester en Wethouders van* ARNHEM te wenden.

Aanbesteding.

Op **Woensdag 15 Juli 1891,** des namiddags te 2 uur, zal namens de heeren H. F. JANSEN & ZONEN, te AMSTERDAM, door den Architect ED. CUYPERS, in het American Hôtel worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een MEUBEL- en TAPIJTMAGAZIJN, op een terrein, begrensd door het Spui en de Rozenboomsteeg, te Amsterdam.

Bestek en 8 Teekeningen zijn van af Maandag 6 Juli a. s. verkrijgbaar ad *f* 5.—, ter Handelsdrukkerij C. A. SPIN & ZOON, aldaar.

Op **Vrijdag 17 Juli 1891,** 's namiddags **2 uur,** zal ten RAADHUIZE te *ZUTPHEN* worden

AANBESTEED:

Het afbreken van eenige Woningen, het ophoogen van het terrein met te baggeren zand uit de Noorderhaven en het bouwen eener nieuwe Vischmarkt op het terrein langs de Berkel, achter de Barlheze.

Het **gedrukte bestek** is **na 10 Juli** a.s. op *franco* aanvrage ter Secretarie verkrijgbaar en ligt na dien datum met de teekeningen ter visie op het Bureau van den Gemeente-Architect F. H. VAN ETTEGER.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden op Dinsdag 14 Juli e. k., 's namiddags 3 uur.

Ministerie van Justitie.

OPENBARE AANBESTEDING.

Op **Zaterdag 25 Juli 1891,** des namiddags ten **2** uren, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Rechtsgebouw te Alkmaar.
Raming *f* **83300.**

Het bestek met de daarbij behoorende teekeningen is op aanvrage, tegen betaling van *f* 2.75, *franco* verkrijgbaar bij de Boekhandelaars DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui N°. 28a, te 's-GRAVENHAGE en ligt met detailteekeningen ter inzage in het Hotel »De Toelast" te ALKMAAR, alwaar **aanwijzing** zal worden gedaan den 29sten Juli 1891, des middags ten 12 uren.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-GRAVENHAGE.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister
De Secretaris-Generaal:
A. W. CARRIÈRE, *l. s.*
's-Gravenhage, 7 Juli 1891.

Openbare Verkooping
bij inschrijving.

De ONTVANGER der REGISTRATIE en DOMEINEN te DELFT, zal op **Dinsdag den 21 Juli 1891,** des voormiddags te 10 ure, in het Hotel »LUNSCHUYS" (vroeger SCHAAP), achter het Stadhuis te DELFT, in het openbaar **bij enkele inschrijving verkoopen:**

Eene groote hoeveelheid buiten dienst gestelde
Militaire Goederen,
bestaande o. a. in:
Metalen, Leder, Afval, Houtwaren, Kleedingstukken, 1366 wollen Dekens enz.

Alles omschreven in gedrukte Notitieboekjes, *gratis* verkrijgbaar door tusschenkomst van iederen Ontvanger der Registratie en Domeinen.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen ten kantore van genoemden Ontvanger te DELFT.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende grootten en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

Carbolineum
„Neptun"
Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiszwam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**
A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

DE LINT & Cº.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** en
ZWEEDSCH GRANIET.

Dadelijk gevraagd:
Een **BOUWKUNDIG OPZICHTER** tevens goed detaillist. Salaris nader overeen te komen. Brieven franco lett. A N, Bureau *Opmerker.*

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — **Gouden Medaille** Amsterdam 1883. — **Bekroond:** Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus ïet **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd.**
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvraag gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme-** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 29. ZATERDAG 18 JULI 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hoofdstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *fl.*—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

(A. et A.) HET NIEUWE UNIVERSITEITSGEBOUW TE UTRECHT.

(*Bij de plaat.*)

Vrijdag den 3den Juli l.l. hechtte, na een tijdsverloop van vijf jaren, de Gemeenteraad van Utrecht zijne goedkeuring aan de plannen voor een nieuw Universiteitsgebouw, volgens het ontwerp van de architecten E. Gugel en F. J. Nieuwenhuis.

Uit de lange lijdensgeschiedenis die deze plannen hebben moeten doorloopen, stippen wij tot herinnering enkele bijzonderheden aan. Toen door samenwerking van de burgerij met de Provincie en de Gemeente, de stichting van een nieuw Universiteitsgebouw vaststond, werden de plannen daartoe vervaardigd door den gemeente-architect van Utrecht, den heer Vermeijs, in vereeniging met prof. E. Gugel, welke plannen werden opgezonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. J. Heemskerk Az. Daar de gevels van het nieuwe gebouw waren ontworpen in Renaissance-stijl, was de Regeering van meening, dat zulks naast den Dom, in wiens onmiddellijke nabijheid het gebouw wordt opgericht, minder passend was, en de harmonie van de omgeving zou storen.

Minister Mackay stelde daarop voor het Leesmuseum af te breken, en zoodoende een afstand te verkrijgen tusschen het nieuwe gebouw en den Dom, en na oplossing van de noodige kleinigheden, werd eindelijk na een gehaspel van vijf jaar, het ontwerp door Regeering en Gemeenteraad aangenomen.

Beschouwen wij de gevels, dan is het duidelijk dat van de zijde der architecten de noodige concessiën zijn gedaan ten einde ten deele tegemoet te komen aan de geopperde bezwaren van de Regeering, die met het oog op de nabijheid van den Gothischen Dom en de aangrenzende kloostergang, de toepassing van middeleeuwsche vormen vorderde. Dit lokte natuurlijk tegenkanting van de zijde der architecten, en een langdurige onverkwikkelijke strijd was het gevolg. Gelukkig hebben beide partijen wat toegegeven, en is men tot een vergelijk gekomen. Wij geven hierbij de gevels (ontwikkeld), de plattegronden, benevens eene situatie.

(A. et A.) ONDERWIJS-HERVORMING.

Onder dezen titel komt in *Eigen Haard* van Zaterdag 11 Juli l.l. een opstel voor van de hand van den heer F. W. van Eeden. De schrijver, zich afvragende in hoeverre het onderwijs strekt tot verhooging van het peil der beschaving, komt ten dezen opzichte tot zeer ongunstige resultaten. De weelde — aldus de schrijver — en een zekere vormelijke beschaving mogen bij de gegoeden eene hooge ontwikkeling hebben bereikt, bij het grootste deel der minder gezegenden heerschen nog altijd ruwheid, onverschilligheid, onverdraagzaamheid en domheid.

Luisteren wij naar de taal des volks. Voorheen was die taal wel ruw, maar oorspronkelijk, en dikwijls geestig; thans bestaat zij voor drie vierden uit een tot vervelens herhaald eentonig gevloek. Elke leege muur of schutting draagt, met de bewijzen van de vorderingen onzer jongens in de edele schrijfkunst, die van het „peil hunner beschaving". Glasruiten ingooien, rustige voorbijgangers uitschelden, met aarde en vuil werpen, vrouwen, kinderen en dieren plagen is hun aangenaamste uitspanning.

Bij de beschaafden zien we algemeen meer wetenschap dan wijsheid, meer dressuur dan karakter, meer belezenheid dan oorspronkelijken zin. Het is alsof bij hen de ware mensch wordt omsloten door een houten mummiekist, waarop een conventioneel mensch geschilderd is. Die mummiekist is hunne beschaving, eene beschaving van buiten, die niet in hun leven is opgegaan, maar hen pijnlijk en drukkend omsluit. Binnen die kist zit de nog altijd primitieve onbeschaafde mensch, „de wildeman", en als deze sterk is weet hij met geweldige inspanning somtijds de kist vaneen te splijten en komt dan voor den dag als een gewone dief, oplichter of moordenaar. Door zulke splijtingen is onze tijd vooral gekenmerkt.

Ziedaar mijne bevinding omtrent onze volksbeschaving en haar peil. En dat niettegenstaande het onderwijs in de laatste veertig jaar zoo kolossaal is uitgebreid, niettegenstaande daaraan jaarlijks millioenen worden besteed, niettegenstaande duizende leeraren dagelijks staan te onderwijzen en alle goedgezinden van het onderwijs alle heil in de toekomst verwachten.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Daarom is het hoog tijd om hoe eer hoe beter stappen te doen tot voorbereiding van een hervorming van het onderwijs, te beginnen met het lager onderwijs, door dit te vestigen op een geheel anderen grondslag.

De drie hoofdvakken van het tegenwoordig onderwijs zijn nog altijd: lezen, schrijven en rekenen, en nog altijd wordt deze drie-eenheid gedachteloos als de alleen-zaligmakende basis van alle onderwijs gehuldigd.

In de hooge, zoowel als in de Latijnsche en gewone scholen werd voorheen alles geleerd uit boeken. Voor de predikanten de Bijbel, voor de geneesheeren Hippocrates, voor de advokaten het Corpus Juris. Uit de natuur, uit de werkelijkheid werd niets geleerd. Alleen de geneeskundigen begonnen ten laatste iets of wat van het lichaam zelf te onderzoeken.

Hoe is het thans? De wetenschappelijke, proefondervindelijke methode is wel in het onderwijs opgenomen; maar de grondslag van alle onderwijs is nog altijd *„het boek"*. Het onderwijs is nog geheel op de oude leest geschoeid; zijn middel is nog altijd alleen inspanning van het hoofd, — van den *geest*, zooals men zegt.

De schrijver is van oordeel dat geest en lichaam steeds als één beschouwd moeten worden. De ouden vermoedden reeds iets van een helderder opvatting toen zij erkenden: „Mens sana in corpore sano." De ziel was echter voor hen het voornaamste en daarom moest de ziel in de eerste plaats gevormd en opgevoed worden: dus door gedachte en woorden. Deze werden aan de kinderen medegedeeld. Vandaar het onderwijs in lezen en schrijven, de heerschappij van *„het boek"*.

Verder werd daarbij nog gevoegd de geschiedenis, dat is opgeschreven verhalen van gebeurtenissen, en aardrijkskunde, geschreven en geteekende voorstellingen van de oppervlakte der aarde: alles voor het hoofd, uit *„het boek"*.

Verder het rekenen, dat wil zeggen de onderlinge verhoudingen der lichamen in ruimte en tijd door *teekens* te leeren uitdrukken en bepalen, dus ook een soort van lezen en schrijven, werken met het hoofd, uit *„het boek"*.

Later kwam daarbij het teekenen, dat is een voorstelling van voorwerpen op papier, dus een afschaduwing der werkelijkheid, een werken met het hoofd, een andere soort van lezen en schrijven, eigenlijk ook behoorende tot de heerschappij van *„het boek"*.

Wat is eigenlijk een boek? Een verzameling opgeschreven, dus gereflecteerde gedachten en waarnemingen. Vergelijken wij die gedachten en waarnemingen zelven met het zonlicht, dan is het boek te vergelijken met het maanlicht.

Maar dit geldt alleen voor oorspronkelijke boeken, wier schrijvers zelve hebben gedacht en waargenomen. De boeken voor het onderwijs bestemd, zijn meestal gemaakt uit de oorspronkelijke boeken door compilators, dus maanlicht dat door een spiegel (dikwijls een doffen) wordt weerkaatst.

Maar dan zijn we er nog niet! Dat dubbel gereflecteerd licht moet nu nog eens gereflecteerd worden door het hoofd van den leeraar, en zoo komt het tot het kind als koude, levenlooze geleerdheid, die zijn arm, levenslustig hartje waarlijk niet kan boeien: een nevelbeeld dat volkomen onbegrepen door zijn hersentjes gaat of met pijn en straf en eindelooze hoofdinspanning daarin wordt vastgelegd. Het geheugen is dan wel geoefend maar daardoor is de leerling nog niet opgevoed tot een normaal mensch.

De scholen zijn nog altijd ingericht overeenkomstig dit stelsel: het kind moet *zitten* voor een lessenaar, met een lei, een boek of een papier vóór zich. Het geheele lichaam in rust, alleen het hoofd of liever de denkorganen, de hersenen, in ingespannen werking, uren lang.

Beschouwt men het onderwijs als voorbereiding tot het leven, dan moeten wij in het leven ook de gevolgen daarvan zien. Zitten achter een lessenaar, met een pen in de hand; het half gekromde lichaam in rust, de denk-organen werkend, uren lang, dagen lang — ziedaar het leven van de meeste lieden uit den gegoeden stand. De handelaar, de fabrikant, de geleerde, de ambtenaar, leven niet anders. Hier zien wij tenminste nog overeenstemming van het leven met het onderwijs.

Maar nu in den minder gegoeden stand, bij de menschen die met handenarbeid hun brood moeten verdienen. Hoe sluit hun leven zich aan bij de dressuur op de school verkregen?

Als de jongen van school komt, moet hij op de werkplaats of fabriek, en binnen een halfjaar is hij lezen, schrijven en rekenen zoo goed als vergeten. Het zittende schoolleven heeft hem niets gegeven dan een weinig halve geleerdheid. Dit feit is algemeen erkend en heeft geleid tot de zonderlinge zoogenaamde „herhalingsscholen." Klare bewijzen dat de eigenlijke lagere scholen niets uitrichten.

De handwerksman heeft op de school een wereld leeren zien van woorden en begrippen, van boeken en prenten, een wereld die hij in zijn dagelijksch bedrijf niet terugvindt en die hij ook maar beter doet te vergeten, omdat die verwarde en onduidelijke beelden hem zijn eenvoudige en gezonde levensbeschouwing bederven.

Het lager onderwijs is volkomen onsamenhangend met het latere leven van den handwerksman; het kan daarvoor dus ook geen voorbereiding zijn, maar moet een hindernis worden voor zijn gezonde ontwikkeling.

En voor de meer bemiddelden is, zooals ik beweerde, het onderwijs de opleiding tot een ongezond en onnatuurlijk leven.

Deze richting, de boekengeest, heerscht ook bij de meest practische vakken. Met hoeveel voor hem nutteloze vakken moet toch b. v. de aanstaande arts, de aanstaande ingenieur den tijd verliezen! Hoe is op alle vakscholen, zoowel landbouw- als nijverheids- en handelsscholen het eigenlijke *vak* overschaduwd door een lange lijst van boekenwijsheid en hoofdgeblok, zeer tot nadeel van de practische natuurlijke vorming.

Zoo wordt de mensch wel afgericht tot kantoorwerkman, „pennehouder" of „-likker" en spreker. Vandaar zooveel papiervermorsing, zooveel woorden en zoo weinig daden. Vandaar dat wij van onze hooge staatslichamen tevergeefs iets anders verwachten dan vertoogen, — woordenstrijd en partijgeest; dat de maatschappelijke toestand des volks zoo weinig wordt gekend, dat zulke verkeerde maatregelen voor zijn welzijn worden genomen; — dat het hoofd niet sluit op het lichaam, maar los daarboven zweeft, dat het lichaam blijft lijden aan bloedarmoede, terwijl het hoofd zich vermaakt in de wolken met nevelbeelden.

Kunnen wij den kop weer op het lichaam zetten? vraagt de schrijver; en hij wil daartoe, ten einde aan eene hervorming van het onderwijs tegemoet te komen, bij de lange lijst van noodelooze en noodige vakken voor het lager onderwijs, nog een vak voegen, n.l. *onderwijs in handvaardigheid*.

Neem dit vak in het programma op, en gij zult eens wat zien gebeuren. Op elke lagere school zou ik wenschen wekelijks minstens twee voormiddagen gewijd te zien aan een cursus in handvaardigheid. Niet als leervak maar als opvoedingsmiddel, — dus niet bepaald om knappe handwerkslui, maar *om menschen te vormen*.

De beste soort van bewerking is hiervoor de eenvou-

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

UNIVERSITEITSGEBOUW TE UTRECHT

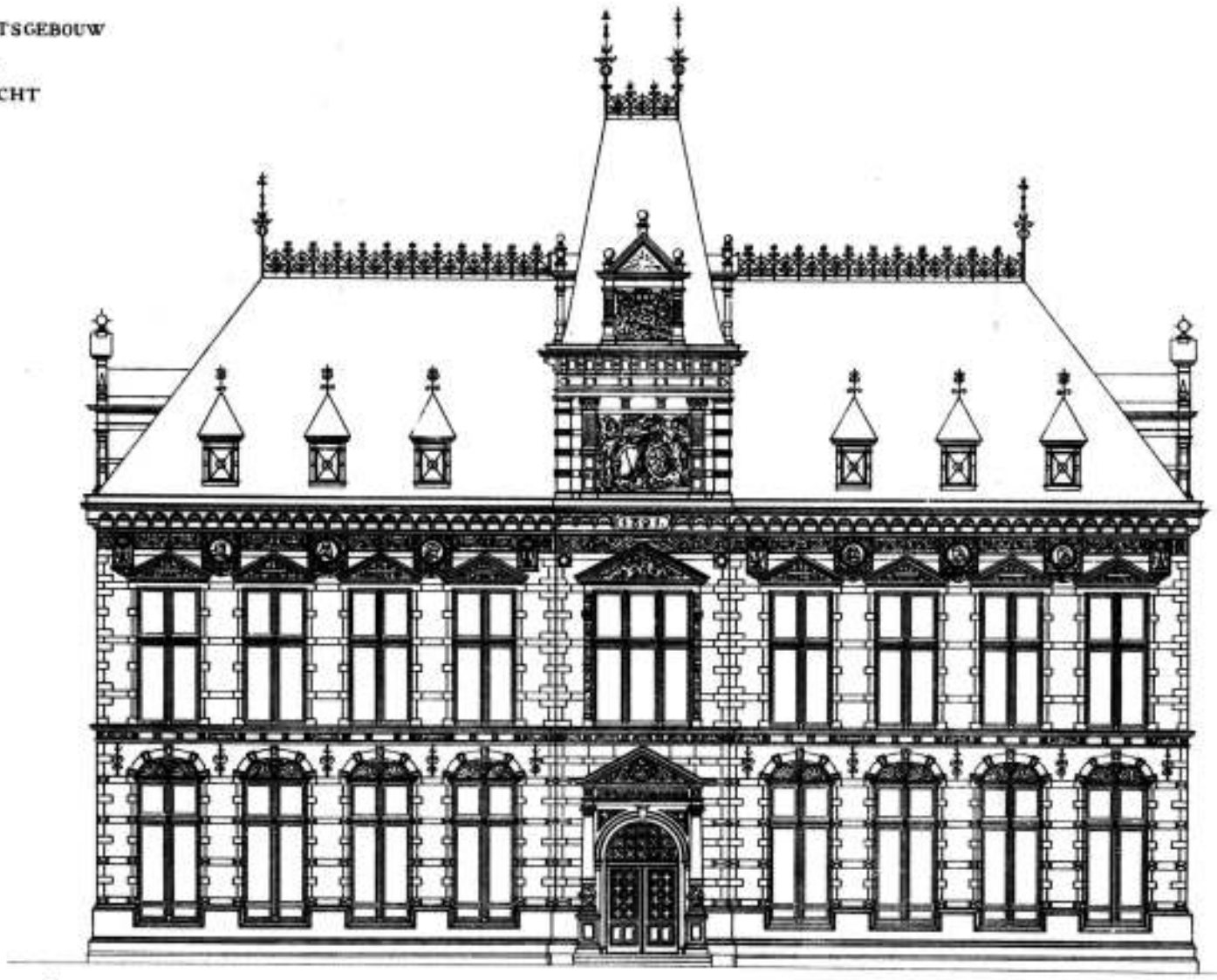

VOORGEVEL.

PLAN BEGANE GROND

PLAN VERDIEPING

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891 N° 29.

dige houtbewerking, het timmer- en schrijnwerk: het maken van zeer gewoon en eenvoudig huisraad. De leerlingen moeten elk voor zich, en dus *wel met elkander, maar niet klassikaal*, van het bewerken van een eenvoudig voorwerp opklimmen tot het maken van meer samengestelde.

Door dezen cursus wordt het oog gescherpt, het denkvermogen natuurlijk ontwikkeld en de hand in verband met beiden als onafscheidelijke medearbeidster geoefend. Er ontstaat in den leerling een drieledig verband van oog, hand en verstand, dat zijn geheele leven de hechtste grondslag zal blijven van al zijn doen.

In alle kinderen zit de aanleg om iets te maken, iets op te bouwen: een eigen vrije lust tot scheppen, een vormdrift, zeker wel de beste en edelste van alle hartstochten. Bij de meesten gaat helaas die vormdrift door dressuur in afgetrokken begrippen verloren; alleen bij enkele sterke naturen blijft zij werkzaam. Deze worden in gunstige omstandigheden de voorgangers op het gebied van kunst en wetenschap. Daarom leeft bij dezen nog de echte kinderlijke aard, die de gedresseerde mensch heeft verloren.

Mannetjes van stopverf maken was ons groote genoegen op de eerste school. En toch was dit streng verboden. Die dwaze school! Geef klei en stopverf aan de kinderen — 't zijn beter opvoedingsmiddelen dan pen en inkt.

De vormdrift kunnen wij duidelijk waarnemen bij de ambachtslieden, die nog met den ouden ambachtsernst arbeiden. Een ambacht geeft veel aangenamer bezigheid dan een zittend schrijfbaantje, en 't is alleen uit een dwaas vooroordeel, dat men in het laatste beroep iets aristocratisch, iets heerachtigs ziet.

Beschouw eens aandachtig een ambachtsman in zijn bedrijf. Zie de reeks van doelmatige handgrepen, die kennis van gereedschap en grondstof, die juistheid van opvatting en toepassing, het beleid in de streng mathematische bijeenvoeging der deelen, en gij ziet een wereld van practische kennis (zoo goed als de theoretische bij een professor), een wereld die gij gedachteloos miskent als gij gemakkelijk woont in uw huizen, die hij gebouwd heeft, als gij eet en drinkt uit het vaatwerk dat hij gemaakt heeft. Ja, gij kunt geen voorwerp van dagelijksch gebruik ter hand nemen, of het herinnert aan die *academie zonder leerstoel*, *aan dat onderwijs zonder school*, waardoor de handwerksman als instinctmatig is gevormd.

Sedert de schrijver in Augustus 1887 het seminarium van den heer Abrahamson op Naäs bij Gotenburg heeft bezocht, heeft hij begrepen dat er ook weldadig, degelijk onderwijs kan bestaan.

De cursus aan dit seminarium duurt slechts zes weken, in welken tijd de leeraren genoegzame bekwaamheid hebben verkregen om aan hunne scholen een geregelden cursus te geven. Het is dus duidelijk dat we hier met geen ambachts-onderwijs te doen hebben, maar dat de eerste beginselen van het handwerk hier zijn aangewend als volksopvoeding.

De man, die in onze eeuw den weg heeft aangewezen tot eene beteren toestand, was een eenvoudig predikant in Finland, Uno Cygnaeus, geb. 1810, gest. 1888. Hij is de eerste geweest die door zijn volhardend streven het onderwijs in handenarbeid op alle volksscholen in Finland heeft ingevoerd. En uit het hooge Noorden verspreidt zich zijn systeem allengs over de beschaafde wereld. Geheel Scandinavië heeft het voorbeeld van Finland reeds nagevolgd. Rusland, Noordduitschland, België, Engeland, Frankrijk, Amerika zijn daarmede ijverig bezig. Ook de vlug bevattende Italiaan maakt zich gereed. Ik zag op Naäs een twintigtal Italianen den cursus bijwonen. Eerlang komen ook de Spanjaarden, de Turken .... als de Nederlandsche jongens nog altijd ....

De ouderwetse boekengeleerdheid zit nog te veel op den troon van het Nederlandsch onderwijs. Reeds in 1851 heeft, met voortvarenden ijver voor het goede werkzaam, wijlen onze Koning Willem III het sein tot verbetering gegeven door de vestiging der bekende school te Apeldoorn; zijn krachtige roepstem werd niet begrepen.

Herhaaldelijk werd door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gewezen op de groote waarde van het handwerksonderwijs als opvoedingsmiddel; — het baatte niet; men scheen nog altijd beheerscht door het denkbeeld dat geleerdheid menschen vormt.

Er is thans, mede als gevolg van het optreden van een drietal Nederlandsche onderwijzers, die zich ten dien einde naar Zweden hebben begeven, van de Hooge Machten een beweging ten goede uitgegaan, en is in het programma voor het onderwijs aan de normaalscholen, *het onderwijs in handvaardigheid* (de Slöjd) opgenomen (zie *Staatscourant* van 30 Mei 1891).

Men verwarre echter dit onderwijs niet met ambachts- en vakonderwijs. Ambachts- en vakscholen zullen niets ten goede uitrichten als het gansche lager onderwijs niet op den practischen grondslag wordt geschoeid, en „opvoeding tot normale menschen" niet de plaats inneemt voor „africhting van het hoofd."

(A et A). PRIJSVRAAG VOOR HET HOOFDSTUK „HET BOUWVAK" IN EEN AANSTAANDE WET OP DEN ARBEID.

Door de te Amsterdam gevestigde Vereeniging „Amstels Bouwkring" is bovengenoemde prijsvraag uitgeschreven, waarvan wij hier eene verkorte inhoudsopgave laten volgen:

Algemeene bepalingen.

A. De Vereeniging Amstels Bouwkring schrijft als prijsvraag uit:

Wordt gevraagd: het samenstellen van een hoofdstuk, in het bijzonder het bouwvak betreffende, voor eene Nederlandsche wetgeving op den arbeid; en voorts het aangeven van de meer algemeene bepalingen, voor alle vakken zullende gelden en waarnaar de artikelen van bovengenoemd hoofdstuk verwijzen of waarmede dezen al of niet met afwijkingen in verband moeten worden gebracht.

B. Het antwoord zal moeten behandelen de volgende onderwerpen:

1°. *Kamers van arbeid.*

Hoe moeten deze worden ingericht; uit welke klasse der maatschappij en door wie moeten de leden worden gekozen en voor hoe lang; welke zal haar werkkring zijn en tot hoever zal deze zich uitstrekken? Zal voor tijdverlies bij het berechten van geschillen schadeloosstelling worden gegeven? Zoo ja, naar welken maatstaf? Zullen hare overige bemoeiingen kosteloos behooren te geschieden?

2°. *Duur van den arbeidsdag:*

a. Voor de volwassen mannen; *b.* voor jongelingen; *c.* voor vrouwen en kinderen.

3°. *Arbeidsloonen.*

4°. *Uitbetaling van het loon. a.* De wijze waarop; *b.* de termijn waarin; *c.* de plaats waar.

5°. *Aangenomen werk.*

6°. *Verzekering. a* Tegen ongelukken; *b* tegen invaliditeit; *c* pensioensverzekering; *d* tegen werkeloosheid.

7°. *Gezondheids- en Veiligheidsmaatregelen.*

8°. *Arbeidscontract.* Daaronder begrepen regeling der onderlinge verhouding tusschen aanbesteder en aan-

nemers en onderaannemer, ingenieur, architect, enz.

C. Bij het ontwerpen van dit program eener prijsvraag — en hierop gelieve men bij de beantwoording wel te letten — is de vereeniging van het gronddenkbeeld uitgegaan: hoe moeten zij die het bouwwerk beoefenen, de idee der sociale rechtvaardigheid op den voorgrond stellende, ervoor waken, dat aan hunne welbegrepen belangen en gerechtvaardigde wenschen door een minder oordeelkundige wetgeving schade wordt berokkend?

Wij hebben getracht duidelijk te zijn. De beantwoording der prijsvraag zal moeten bevatten de onderwerpen door ons gesteld; dit neemt echter niet weg, dat, wanneer het antwoord ook nog andere zal bespreken en daarvoor wetsartikelen zal formuleeren, wij dit met dankbaarheid zullen aanvaarden.

De hoofdbedoeling is, dat de antwoorden op de in de toelichting geformuleerde stellingen (1) zullen zijn gegrondvest. Evenwel zullen de mededingers vrijheid hebben daarvan, met verdediging van hunne afwijkende opvattingen, af te wijken.

De deelneming aan deze prijsvraag staat open voor allen die belang stellen in een goede wetgeving op den arbeid. De antwoorden worden tot en met den 31sten December 1891, aan het adres van den heer B. van Buuren, Voorzitter der Vereeniging, ingewacht. Voor prijzen zijn door de Vereeniging gesteld 500, 300 en 200 gulden, welke in verhouding verhoogd worden door eventueel te ontvangen bijdragen van zustervereenigingen.

De uitvoerige programma's zijn te verkrijgen tegen betaling van *f* 0.25 bij de boekhandelaren Roeloffzen & Hübner, en Scheltema & Holkema, te Amsterdam, terwijl nadere inlichtingen worden verstrekt door de secretarissen der Vereeniging, de heeren: Th. Ligthart, Jan-Steenstraat 236, J. F. Staal 3e-Weteringdwarsstraat 32 en C. B. Schneider, Leidschestraat 73, allen te Amsterdam.

(A. et A.) HET POMPEJAANSCHE HUIS TE PARIJS.

Sedert eenigen tijd wordt er veel gesproken over de voorgenomen sloping van het Pompejaansche Paleis, of zooals sommige zeggen, het romeinsche huis, in de Avenue Montaigne, dat wijlen prins Jerome Napoleon door den architect Alfred Normand liet bouwen, en dat eertijds het rendez-vous voor tal van kunstenaars was.

Het gebouw beslaat met zijne stallen, remises en toebehooren eene aanzienlijke oppervlakte en waarschijnlijk is dit de reden van zijn ondergang, daar het uitgestrekte terrein wellicht op andere wijze meer productief te maken is.

Aan de Avenue heeft het gebouw drie ingangen, waarvan een naar de bijgebouwen leidt en de beide anderen tot de binnenplaats toegang geven.

Langs de straatzijde is rechts het paviljoen van den concierge en links dat van den opzichter. Door de poort binnentredende ontwaren we in de fraaie *peristyle*, links een Minerva en rechts een Achilles, en komen daarna in het *prothyrum*.

Rechts van deze vestibule bevindt zich het kleine salon, cabinet van den prins, en de archiefkamer, links zijn de wachtkamer en de office van die vertrekken.

Voortgaande komen we door de groote vestibule in het *atrium*, waar in het midden een fraaie antieke beeldgroep de aandacht trekt. Op de zijmuren schilderde Sebastiaan Cornu de Herfst, in de armen van den Winter insluimerende, en den Zomer, door de Lente gekroond. Eene prachtig versierde eikenhouten deur, geeft toegang tot het *tetrastyle*, dat door den prins als groot salon werd gebruikt. Ook hier vinden we de wanden gedecoreerd met het schilderwerk van Cornu. Zes groote voorstellingen versieren er de wanden.

1°. Het Water: Triomf van Neptunus en Amphitrite. De fries erboven symboliseert de Smart.

2°. De Aarde, voorgesteld door den triomf van Bacchus en Ceres; de fries daarboven met het symbool der vreugde in den vorm van een bachanaal, door Lycaeus gepresideerd.

3° de Lucht: de opstand der Titanen tegen den hemel. In de fries, de schepping van den mensch.

4° het Vuur: Phoebus op zijne kar en daarboven Apollo en Diana, die de zeven zonen en zeven dochters van Niobe doorsteken.

5° de Stof: Venus uit de wateren opkomende en Eros en Anteros om hare liefde twistende, terwijl in de fries de Vereeniging wordt gesymboliseerd door Venus en Amor, die Helena met Paris verzoenen.

6° het Verstand: de geboorte van Minerva uit het hoofd van haar vader, door middel van Hephaïstos' bijl, en daarboven: het symbool van den Arbeid.

We vinden hier de eetzaal en de bibliotheek met hare cederhouten colonnetten en citroenhouten plafond en bovendien nog een groot salon waar Gerome „de blinde Homerus, door een jong Joniër geleid" schilderde en in de pendentiefs: de Ilyade en de Odyssée. Aan weerszijden van dit salon bevinden zich de slaapkamers van den prins en de prinses, ieder met eene groote toiletkamer.

Aan het eind van het groote salon bevindt zich de wintertuin, met glazen wanden. Van hier heeft men een ruim uitzicht over het park met zijn bloemenpracht. Links was de werkkamer van den prins en rechts het boudoir van de prinses met eene zaal voor Turksche baden.

De prachtige en kleurrijke decoratiën van de verschillende vertrekken zijn eene nadere beschrijving overwaard, maar het bovenstaande zij voldoende om een denkbeeld te geven van de vorstelijke inrichting van het geheel.

Het is zeer te betreuren dat dit prachtig verblijf weldra onder sloopers handen zal vallen om plaats te maken voor moderne huizen. Normand, die het indertijd bouwde, nam als voorbeeld het huis van Diomedes en dat van den dichter Pansa te Pompeji. Het heeft dus ook in dit opzicht historische waarde en verdient veeleer beschermd dan gesloopt te worden.

(1) Achter ieder onderwerp komt in het programma een uitgebreide „Toelichting" voor. RED.

CONGRES VAN DE NED. MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER NIJVERHEID TE HAARLEM.

Men deelt ons omtrent de door dit Congres gehouden zittingen het volgende mede:

Het verdient bij allen, die belangstellen in den toestand van ons land, overweging, aandacht te schenken aan de opwekking van den heer Juta om de emigratie en kolonisatie voor en van Suriname te bevorderen. In een uitvoerige belangrijke rede wordt dit schoone land, rijk aan hulpbronnen voor den landbouwer en den nijvere beschreven. Zooals het in vele verwijderde streken gaat, blijkt het ook in Suriname; talrijke hulpbronnen zijn aanwezig, maar de middelen om die bronnen te exploiteeren ontbreken geheel. Hulp van het moederland met kapitaal, maar bovenal met werkkrachten, zou een arbeidsveld voor menigeen kunnen openen en de waarde van die zoo rijke kolonie onevenredig doen stijgen.

De heer Van Eeden, Secretaris der Maatschappij, leidde het onderwerp in: „De ambachtsnijverheid in Nederland", dat verdeeld was in: 1° toestand der ambachtsnijverheid, 2° het leerlingstelsel op de werkplaats, 3° de ambachtsscholen, 4° de kunstnijverheidsscholen, 5° kamers van arbeid, 6° middelen tot algemeene ontwikkeling van de beoefenaars van het ambacht.

Eene greep uit de „Beschouwingen over onze kunstnijverheid", van den heer Von Saher, uitgegeven in het tijdschrift der Maatschappij in Juni l.l., werd versterkt door een warm pleidooi voor meerdere zorg aan onze kunstnijverheid te besteden, opwekking van liefde voor onze oude kunst, verbetering der opleiding voor beoefenaren van de ambachten en voor alles zorg van de regeering voor het ambachtsonderwijs. Daarop drong de heer Van Eeden met warmte aan.

Deze punten veroorzaakten een belangrijk debat hoofdzakelijk neerkomende op de vraag: hoe moet het ambachtsonderwijs dan zijn? In de ambachtsschool of in de werkplaats?

Evenmin als vroeger deze vraag beantwoord is, werd ze dit nu. Warme pleiters waren voor beiden aanwezig, maar de verklaring van den Voorzitter ten opzichte van de toepassing van het leerlingstelsel in de werkplaatsen van de Holl. IJzeren Spoorweg-Maatsch. was inderdaad sprekend; 80 leerlingen zijn daar geplaatst in de verschillende vakken, meer dan 300 hebben plaatsing aangevraagd, en de resultaten zijn in 't algemeen steeds zoo gunstig geweest dat in alle afdeelingen van de Maatsch. dit stelsel nu is toegepast.

Meer algemeene toepassing op andere fabrieken werd niet gemeld.

Voor Staatszorg, die zich zooverre uitbreidt dat ambachtsscholen overal door de Regeering opgericht of krachtig ondersteund worden, was men ook niet, zoodat feitelijk geene conclusie te nemen was, hoe men dit onderwijs dan wel geregeld wenschte te zien.

Over de Nijverheidschool te Haarlem werd ook nog eene toelichting gegeven. Van het onderwijs in decoratie-schilderen, teekenen voor kunstnijverheidsvakken als plateelwerk, textiele kunst werd zeer veel geprofiteerd. Een bezwaar werd het genoemd dat de leerlingen dikwerf de school verlaten voor ze het diploma verkregen hebben, tengevolge hunner geldelijke omstandigheden. Daaraan is het dan ook toe te schrijven dat nog slechts 10 diploma's uitgereikt werden.

Toch leidden de debatten tot eenig resultaat en wel dit, dat de Maatsch. tot bevordering der Nijverheid zal worden uitgenoodigd het congres voor de ambachtscholen, dat te Haarlem spoedig vergaderen zal, op te dragen een onderzoek in te stellen naar de ambachtsnijverheid in Nederland en wel voor al de onderdeelen, die hierboven genoemd zijn.

De besluiten op de algemeene vergadering genomen en meer direct betrekking hebbende op kunstnijverheid en bouwkunde zijn de volgende:

Het ontwerp octrooiwet werd van de agenda geschrapt voor de volgende vergaderingen, omdat eene vereeniging zich uitsluitend daarmede heeft belast en die zaak ook internationaal is aanhangig gemaakt.

Het onderwerp: „Rookvrije verbranding en steenkolengas tot verwarming" blijft in behandeling; de groote belangrijkheid dezer zaak maakt het noodig dat zij op de agenda blijft.

Ten opzichte van het onderwerp: „Internationale wetgeving" werd eene motie aangenomen, waarbij de wensch wordt uitgesproken dat eene commissie ad hoc zal worden benoemd, om die zaak grondig te behandeen en wel zooveel mogelijk in overleg met de departementen der Maatschappij, die in elk geval over het advies hun oordeel zullen uitspreken.

In de vergadering van l.l. Donderdag werd op voorstel van Directeuren besloten een subsidie van *f* 100 toe te kennen aan de poging, die door Arti et Industriae te 's-Gravenhage in overleg met het Departement 's-Hage, zal worden aangewend om uitvoering te geven aan de proef in zake het afleggen van bewijzen van bekwaamheid in het ambacht door patroons en door werklieden.

Op voorstel van het Departement 's-Gravenhage der Maatschappij werd besloten tot oprichting aan het Koloniaal Museum van een cursus in de kennis van grondstoffen en natuurvoortbrengselen der koloniën en van hunne toepassing in de nijverheid, ten behoeve van hen, die zich als landhuishoudkundige, landbouwer, industrieel, ambtenaar van den consulairen dienst, toekomstig consul of in eenige andere betrekking in onze Oost- en West-Indiën wenschen te vestigen.

Ten opzichte der prijsvragen verdient het vermelding, dat ook van het programma geschrapt werd de prijsvraag voor eene „Handleiding voor het Ornement", en wel om eerst af te wachten de uitvoering van het nieuwe, voorgestelde ontwerp tot wijziging van het reglement op de prijsvragen.

Bij de behandeling werd de aandacht gevestigd op de weinige belooning, welke voor een zoo reusachtigen arbeid gesteld is; de wenschelijkheid werd tevens uitgesproken den prijs bij eene nieuwe uitschrijving, aanmerkelijk te verhoogen.

Ten slotte verdient hier nog vermelding dat op het ontwerp-reglement voor de prijsvragen, door de Maatschappij uit te schrijven, ingrijpende veranderingen zijn voorgesteld, welke door Directeuren, in verband met eene uitgebreide wetswijziging, in overweging genomen en de algemeene vergadering een volgende maal ter behandeling zullen gegeven worden.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De Maatschappij voor schoone kunsten te New-York heeft met de Commissie voor schoone kunsten in Frankrijk eene overeenkomst gesloten, ten einde het bas-relief van den Arc de Triomphe te Parijs, voorstellende de Marseillaise, af te gieten. Het voornemen bestaat om er twee reproducties van te maken waarvan de eene naar Amerika gaat en de andere in het museum van het Trocaderopaleis een plaats zal vinden. De kosten van het afgieten worden op *f* 20,000 geschat.

De Amerikanen stellen zich voor om, met het oog op de tentoonstelling te Chicago, in het bezit te geraken van reproducties van de voornaamste meesterwerken der Fransche beeldhouwkunst van af de 17e tot de 19e eeuw.

— In de laatste zitting van den permanente Commissie voor schoone kunsten in Italie, is gesproken over de quaestie van het hooger onderwijs in de architectuur. Het reglement der daarvoor bestemde inrichtingen levert steeds de stof van levendige gedachtenwisseling; twee partijen hebben zich hieromtrent gevormd, waarvan de eene uitbreiding van het wetenschappelijk gedeelte van het onderwijs wenscht, terwijl de andere meer waarde hecht aan eene meer artistieke opleiding.

De Minister heeft zich deze belangrijke quaestie aangetrokken en bepaald dat een speciale commissie rapport zal uitbrengen aangaande deze zaak.

— De Antwerpsche beeldhouwer M. J. Ducaju is daarterplaatse overleden in den ouderdom van bijna 68 jaar; de standbeelden van Teniers, Hendrik Leys en anderen, die de openbare plaatsen van Antwerpen versieren, zijn het werk van dien kunstenaar.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. In de maand September zal een examen gehouden worden voor adspirant-landmeters, waarvan het programma is vastgesteld bij kon. besluit dd. 4 April 1891 no 15.

Er worden tien plaatsen ter vervulling opengesteld en belanghebbenden kunnen zich om toelating tot dat examen, met overlegging der vereischte stukken, vóór den 15den Augustus e. k. tot den Minister van Financien wenden.

AMSTERDAM. De toelatings-, overgangs- en eindexamens der Rijks normaalschool voor teekenonderwijzers zijn 17 Juli geëindigd.

Aan het eindexamen na afloop van het derde studiejaar namen 18 candidaten deel; het diploma is toegekend aan 13 leerlingen, namelijk afd. A de dames M. H. Bing van Haarlem, M. H. Brester van Amsterdam, T. Fokker van Middelburg, M. Mac-Gillavrij van Batavia, J. Robberts van Amsterdam, M. Warburg van Dubbeldam, en C. Ymker van Nieuwe-Pekela; en de heeren G. J. H. Kerkhoff van Utrecht, D. Lam van Leeuwarden, R. Stroth van Arnhem. Afd. B. de heeren: K. Dijkstra van Appingedam, H. G. Huisman van Echten (Fr.), Th. H. A. A. Molkenboer van Leeuwarden.

MAASTRICHT. In de op 14 dezer gehouden vergadering der Provinciale Staten van Limburg werd eervol ontslag verleend aan den heer J. Bauduin als ingenieur van den Provincialen Waterstaat in dat gewest. In dezelfde zitting deelde de Voorzitter mede, dat reeds eenige adressen van sollicitanten voor de opvolging van den heer Bauduin waren ingekomen. Waarschijnlijk zijn deze sollicitanten van meening dat de benoeming van den nieuwen titularis op dezelfde geheimzinnige wijze zal geschieden, als onlangs met de aanstelling van een ingenieur-directeur der gemeentewerken alhier heeft plaats gehad.

LEEUWARDEN. In de Maandag j.l. gehouden zitting der Provinciale Staten van Friesland, maakte de Voorzitter melding van een ontvangen adres van den heer H. Hendriks, hoofdopzichter van den Provincialen Waterstaat in Gelderland, strekkende om zich terug te trekken als sollicitant naar de betrekking van ingenieur bij den Provincialen Waterstaat in Friesland, onder mededeeling dat eene verbetering zijner tegenwoordige positie hem daartoe aanleiding geeft en met dankbetuiging voor zijne plaatsing op de aanbevelingslijst van Gedeputeerde Staten. Door het bedanken van nommer één op de aanbevelingslijst, bepaalde de keuze zich tot de beide overblijvenden; van de 40 stemmen werden 33 uitgebracht op den heer H. P. J. de Vries, civiel-ingenieur te Bremen, en 7 op den heer G. Roodenborch, adjunct-ingenieur van den Waterstaat te Amsterdam.

DELFT. De commissie tot behartiging van de studie-belangen, uit het Delftsche studentenkorps, heeft aan de Vereeniging van burgelijke ingenieurs een voorstel toegezonden omtrent wijzigingen in het onderwijs aan die inrichting.

In dit adres wordt verzocht, eene hervorming te willen voorbereiden en daarbij o.a. de volgende wijzigingen aan te brengen:

1. Opneming van het onderwijs aan de P. S. bij de wet op het hooger onderwijs.
2. Bekorting van de eind-examens.
3. Het afleggen van examens meermalen 's jaars mogelijk te maken.
4. Het overbrengen van de vakken werktuigbouwkunde, werktuigbouwkundig teekenen en bouwkunde (bedoeld bij art. 64 der wet van het M. O.) en andere, van het examen C. naar B., en het opnemen van de elementaire mechanica onder de vakken van examen B.
5. Vrijstelling van betaling der collegegelden voor hen, die na volbracht eindexamen nog colleges wenschen bij te wonen.
6. Het opnemen van een volledigen cursus in de electrotechniek en het verleenen van diploma's als electrotechnisch ingenieur.
7. Het opnemen van een cursus in de bacteriologie.
8. Aanvulling der studiemiddelen en verbetering der gebouwen.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

ERRATUM.

Op pag. 227 (zie het vorig nommer), 2e kolom, reg. 23 v. b. staat *dingen*; men lese hiervoor *leszingen*.

PERSONALIA.

Naar aanleiding van hunne inzendingen op de onlangs te Stuttgart gehouden eerste internationale tentoonstelling van schoone kunsten, heeft de Koning van Wurtemberg den heer J. H. L. de Haas benoemd tot kommandeur eerste klasse met de ster, en den heer Josef Israëls tot kommandeur in de koninklijke Frederiksorde.

— Door den Minister van Koloniën is de heer L. Korthals gesteld ter beschikking van den Gouverneur-generaal van Nederl.-Indië, om te worden benoemd tot opzichter 3e kl. bij den waterstaat en 's lands burgelijke openbare werken daar te lande.

— De hoofdingenieur der marine J. C. Jansen is benoemd tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

— Provinciale Staten van Friesland benoemden tot ingenieur van den provincialen waterstaat den heer H. P. J. de Vries, civiel-ingenieur te Bremen. (*Zie bericht uit Leeuwarden.*)

— Tot tijdelijk opzichter 3e klasse bij de Publieke Werken te Amsterdam is benoemd de heer J. J. Meurer.

— Aan heer J. de Rijke Jr. op verzoek eervol ontslagen als waterbouwkundig ambtenaar te Stavenisse is door de waterkeering van het calamiteuze waterschap Stavenisse een jaarlijksch pensioen toegelegd van *f* 666.67.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bouwkundig opzichter bij eene tramwegmaatschappij, bekend met het leggen van tramrails, onderhoud van kunstwerken, gebouwen enz. en teekenen. Salaris *f* 50 per maand. Adres lett. K. J. 379. *Nieuws v. d. Dag.*

— Civiel-ingenieur of een beschaafd technisch ontwikkeld persoon, voor 6 maanden, ad *f* 125 per maand. Adres lett. F, boekh. S. Smeding te Leeuwarden.

— Directeur der gasfabriek te Arnhem. Jaarwedde *f* 3000—*f* 4000, met vrije woning enz. Adres vóór 20 Juli aan Burg. en Weth. (*Zie advert. in n°.* 27.)

ADVERTENTIEN.

Houtbereiding tegen Bederf.
KYANISEERINRICHTING.
Bereiding bij iedere weërsgesteldheid.
Met en zonder houtlevering.
Scheikundige contrôle.
H. LENSINK,
Houthandel en Kyaniseerinrichting.
ARNHEM.
☛ **Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.**

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 27 Juli 1891**, des namiddags ten twee ure, in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse van:

Bestek N°. 484. **Het maken, leveren en aanbrengen van twee toestellen tot verlenging van de spoorstaven op de draaischijf in de ronde locomotievenloods op het westelijk eiland van het Centraal Personenstation te Amsterdam. Raming *f* 1700.**

Het bestek is tegen betaling van 75 cents verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den portier of op *franco* aanvrag met toezending van het bedrag aan het Bureau Weg en Werken Kamer 154.

Aanwijzing op 23 Juli 1891 des namiddags ten 12 uur in de Locomotievenloods.

DE ADMINISTRATEUR.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag 28 Juli 1891** des namiddags ten 1 uur zal namens den heer L. P. H. RIDDER te AMSTERDAM in het American Hotel worden **aanbesteed:**

Het bouwen van een Winkelhuis met bovenwoning op een terrein gelegen aan de Heerengracht 441, hoek Koningsplein.

Aanwijzing in loco Woensdag 22 Juli voormiddags 11 uur.

Bestek en teekeningen ad *f* 2 verkrijgbaar van af Maandag 20 Juli ter drukkerij van ELLERMAN HARMS & Co.

Inlichtingen verstrekt de architect
W. G. WELSING
AMSTERDAM Heerengracht 441.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen**
te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Boekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Een Ingenieur
te AMSTERDAM heeft tegen billijke voorwaarden uren beschikbaar tot het repeteeren of het onderricht geven in de **Lagere Wiskunde, Beschrijvende Meetkunde, Mechanica, Natuur- of Scheikunde.**
Br. fr., Lett. J. W. h. d. Boekh. H. C. DELSMAN, Huidenstraat 14, AMSTERDAM.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Asphalt-
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH te Beuel a/d Rijn (Duitschland.)**
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

AMSTELS BOUWKRING,
Goedgekeurd bij Koninklijk Besluit dd. 10 *Aug.* 1888, *N°.* 33, *Staatsblad N°.* 271, 1888.

PRIJSVRAAG
voor een hoofdstuk betreffende „HET BOUWVAK" in een aanstaande WET OP DEN ARBEID.
Programma's zijn, zoo ver de voorraad strekt, te verkrijgen tegen betaling van 25 cents, ten voordeele van de afdeeling Ziekenfonds, bij ROELOFFZEN & HÜBNER en SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL Amsterdam.

Adam's Ventiel-Gasmotoren
zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie.
Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.
Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.
Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, inzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Pixlen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

De **SCHOONSTE** en **DUURZAAMSTE VERF** voor het
KLEUREN van GEVELS enz.,
voor **DECORATIE buiten- en binnenshuis** is
DE „WATERVERF",
volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,
uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., *Amsterdam.***

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

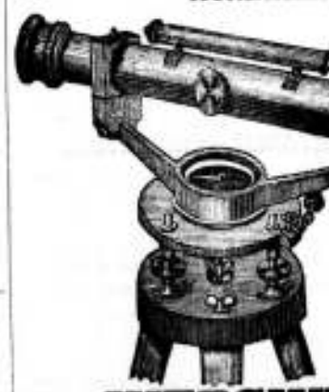

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

FRED. STIELTJES & C°.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

GRUSONWERK,

Magdeburg—Buckau.

VERTEGENWOORDIGERS:

CHARLES REMY & BIENFAIT,

Civiel-Ingenieurs,

Rotterdam--Amsterdam.

JAN HAMER & C°.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg

vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt **In. PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij den vertegenwoordiger voor

Nederland en Koloniën:

FERD. ENGERS,

Amsterdam,

Heerengracht 335.

Telephoon N°. 5983.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk** en **etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt, is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**. is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieële Rapporten** worden gaarne verstrekt.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN

als voorbereiding voor het Vakteekenen,

door **G. A. SCHOLTEN**, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.

Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door

Het Bouwkundig Weekblad

en de Heeren:

S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.

Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°. bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts f 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** en ZWEEDSCH GRANIET.

Alle soorten van **DRUKWERK** voor Handel en Nijverheid worden tot *concurreerende prijzen* met de vereischte stiptheid en netheid geleverd door de Stoomdrukkerij van

G. W. van der Wiel & C°.,

ARNHEM.

Uitgebreid materieel — Nieuwste machines.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 30. ZATERDAG 25 JULI 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ter gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN, 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jon. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

(A. et A.) KRUIDENIERSKUNST.

Het Amsterdamsche publiek krijgt weder eens college in de edele bouwkunst. Dat de smaak der menigte op dat gebied niet ontwikkeld is, hebben de talrijke bouwkunstemakers op hun geweten, die, op hunne beurt daarin even onontwikkeld als hun lastgevers, juist door dezen worden gezocht, omdat zij met bewonderenswaardigen takt dien wansmaak weten te exploiteeren.

Zij staan niet hooger dan hun publiek en zij hebben slechts hun eigen smaak te volgen om er zeker van te zijn dat zij hunne clientèle zullen behagen. Van ontwikkeling der massa is dus van die zijde totaal geen sprake. Daarvoor hebben wij gelukkig een klein aantal goede architecten in onze stad, die zoo af en toe den leek eens toonen wat hij op het gebied der architectuur mag eischen.

Gaat het publiek hierdoor een meer helderen blik krijgen in de bouwkunst en meer gevoel voor goede vormen en kleur, dan is het begrijpelijk dat het geheel in de war geraakt als het datgene, wat het daardoor bezig was als leelijk in den ban te doen, blij dat zijn smaak zich meer ontwikkelt, eensklaps als ware kunst ziet aangeprezen.

Van een boek- en kunsthandel toch, waarin door den besten en consequentsten kunstkooper van ons land, den heer Wisselingh uit Den Haag, eene succursaal is gevestigd en daardoor het publiek op echte, degelijke kunst van onze grootste schilders onthaalt, heeft men natuurlijk het recht te meenen dat alles wat daar wordt verhandeld of geëxposeerd, zoowat van hetzelfde gehalte is, en te veronderstellen dat een *daar* tentoongestelde architectonische schepping, minstens even hoog moet staan als de „Corot" of de „Israels" van een paar vitrines verder.

Het is al treurig genoeg, dat coryphaeën op het gebied der tooneelspeelkunst, zooals de heer Louis Bouwmeester een jaar geleden, en thans de heeren Kreeft en Buderman, blijkgeven zoo ontzaglijk laag te staan in eene andere kunst dan de hunne en genoegen kunnen nemen met de kruidenierskunst van hun architect, maar nog veel treuriger vinden wij het dat de heer Groesbeek zijn goeden naam en zijn winkelkast leent voor dergelijk geknoei.

Dat moest hij niet doen.

(A. et A.) DE CANDIDATUUR DR. P. J. H. CUYPERS.

Van de Dinsdag l.l. gehouden gemeenteraadsverkiezing te Amsterdam is de uitslag o. a. dat Dr. P. J. H. Cuypers, door de gecombineerde kiesvereenigingen candidaat gesteld, in herstemming komt en ongetwijfeld bij deze herstemming als lid van den Gemeenteraad zal worden gekozen.

Men is algemeen overtuigd dat in het bestuur van een stad als Amsterdam, geen ervaren architect, en vooral geen man van smaak mag ontbreken, om zijn invloedrijke stem te kunnen doen hooren daar, waar het de belangen der kunst en de schoonheid der stad raakt, en ongetwijfeld had Dr. Cuypers een belangrijke meerderheid van stemmen verkregen, zoo men niet van meening was dat eene verkiezing voor leden van den Raad te eenvoudig zou wezen, als daarbij niet een groote dosis *politiek* verwerkt werd.

(A. et A.) TENTOONSTELLING VAN TEEKENINGEN VAN DE TEEKENSCHOOL DER MAATSCHAPPIJ VOOR DEN WERKENDEN STAND.

In de afgeloopen week werd in het gebouw van de Maatschappij ter bevordering der Bouwkunst bovengenoemde tentoonstelling gehouden. Daar het groot aantal dergelijke, jaarlijks wederkeerende tentoonstellingen nog al overeenkomst met elkander heeft, verliezen zij veel van hare aantrekkelijkheid, en door den beknopten omvang zijn zij maar zeer zelden belangrijk genoeg dan alleen voor de leeraren en discipelen dier scholen.

Wat ons in die tentoonstellingen treft, is het veel te veel africhten der leerlingen tot het maken van mooie, quasi-artistieke teekeningen, met het aanleeren waarvan zij in hun volgend leven niet het minste profijt zullen hebben, en zoo men al stelt dat de leerling die vlakken en tinten, waarmede hij het geziene weergeeft, uit zichzelf gevoelt, wat maar zeer zelden

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

het geval zal wezen, of hem dat gevoel en die handvaardigheid moet worden aangeleerd, zoo begrijpen wij niet waarom dit niet te combineeren is met zijn overige studie, in plaats van hem zijn kostbaren tijd te doen verliezen met het teekenen of aquarelleeren van voorwerpen, waarvan hij óf den vorm maar half begrijpt óf die dikwijls veel te hoog staan voor een dergelijken leerling.

Wat bovengenoemde tentoonstelling betreft, zoo gaat zij gedeeltelijk aan ditzelfde euvel mank, en waren het veel meer de eenvoudige constructie- en detailteekeningen, die ons van deze inrichting een goeden indruk gaven, welke indruk nog zal verbeteren, indien men naast den, voor dit doel zeker zeer geschikten rationeelen bouwstijl, eene gelijke waarde zal gaan hechten aan de andere stijlen en vooral eenzijdigheid aan een *gedeelte* van het onderwijs aan één en dezelfde inrichting, tegengaat. Zonder degelijke harmonie tusschen de verschillende vakken is het onmogelijk goede leerlingen te vormen.

MUSEUM-SUASSO.

Gelijk bekend is, behoort tot de verplichtingen, welke de gemeente Amsterdam bij de aanvaarding der erfenis van mevrouw S. A. de Bruin Douairière Jonkheer Lopes Suasso, op zich heeft genomen, deze: dat een museum zal worden opgericht, onder den naam van *Sophia-Augusta stichting*, voor verbetering, verfraaiing en uitbreiding van welke stichting de gelden zullen strekken, welke de jaarlijksche interessen van het kapitaal, na aftrek van lasten, als saldo zullen overlaten.

Nu de liquidatie van den boedel ver genoeg gevorderd is om eene raming dier jaarlijksche interessen (pl. m. *f* 15,000) te maken, is de tijd gekomen tot het in 't leven roepen der genoemde stichting. Hierbij doet zich echter de omstandigheid voor, dat het door de erflaatster tijdens haar leven bewoonde huis, Kloveniersburgwal n°. 76, volgens het oordeel van der zake kundigen, voor museum-gebouw te eenenmale ongeschikt is. Het is derhalve wenschelijk, dat tot den bouw van een nieuw museum worde overgegaan, hetwelk kan worden ingericht naar de bedoeling der erflaatster en volgens de door haar gemaakte testamentaire bepalingen.

B. en W. meenen daartoe het voorstel te moeten doen, maar daaraan een denkbeeld van wijdere strekking te mogen verbinden, ter voorziening in eene tweeledige behoefte, die zich al meer en meer doet gevoelen, nl. de behoefte aan geschikte localiteiten:

1°. voor de plaatsing van de door de vereeniging „tot het vormen eener openbare verzameling van hedendaagsche kunst" geheel uit vrijwillige bijdragen ten behoeve der stad Amsterdam verzamelde schilderijen en andere kunstwerken;

2°. voor het houden der driejaarlijksche stedelijke tentoonstellingen van kunstwerken van levende meesters.

Wat het eerste betreft, de ruimte aan de Vereeniging voor hedendaagsche kunst in het Rijks-museum afgestaan, wordt onvoldoende door de gedurige vermeerdering harer kunstschatten, niet alleen door aankoop, maar ook door schenkingen, legaten enz. Wij behoeven, zeggen Burgemeester en Wethouders, daarvoor slechts te herinneren, hoe nog onlangs de kinderen van wijlen den heer C. P. van Eeghen, ter eere der nagedachtenis huns vaders, de tijdens zijn leven door hem bijeengebrachte collectie voor het door genoemde vereeniging beoogde doel aan onze Gemeente hebben aangeboden. Ook komt het ons eigenaardig voor, om nevens het Rijks-museum, waarin Neerland's groote kunstschatten uit het roemrijk tijdperk der XVIIe eeuw zijn opgenomen, een stedelijk Museum te stichten, waarin de beste stukken der meesters van onzen tijd kunnen worden geplaatst. In het Rijksmuseum zal daardoor ruimte verkregen worden voor de nog altijd voortgaande vermeerdering der aldaar eigenaardig thuis behoorende kunststukken.

In de tweede plaats zal het bedoelde Museum de gemeente in staat stellen om, zonder telkens tot belangrijke uitgaven gedwongen te worden, hare driejaarlijksche tentoonstelling van werken van levende meesters te houden. Het is bekend, hoe tijdens de stichting van het Rijks-museum de verwachting bestond, dat onze gemeente in dat gebouw de gelegenheid zou vinden om aan de hedendaagsche schilders geschikte localiteit te bieden voor hunnen beurtelings te Rotterdam, te 's-Gravenhage en alhier te houden kampstrijd. Bij gebrek aan ruimte in dat Museum kon slechts éénmaal, en wel in 1886, die kampstrijd aldaar niet zonder groote moeite geregeld worden, terwijl het maken eener gelegenheid voor de tentoonstelling in dat jaar pl. m. *f* 3500, en op andere plaatsen in 1880 pl. m. *f* 10,500, en in 1889 pl. m. *f* 15,500 heeft bedragen. Kwamen in laatstgemeld jaar die kosten slechts voor een deel ten laste der Gemeente, en werd in 1883 de taak der Gemeente schier geheel door de Commissie der Internationale Koloniale Tentoonstelling overgenomen, op dergelijke toevallige omstandigheden mag stellig voor de toekomst niet gerekend worden, en reeds spoedig zal Amsterdam opnieuw voor de vraag gesteld worden, om óf voor eene tijdelijke inrichting zich belangrijke uitgaven te getroosten óf zich te onttrekken aan den bond tot bevordering der schoone kunsten, welke tusschen haar en hare bovengenoemde zuster-gemeenten gedurende een reeks van jaren bestaat.

Indien de Raad zich met deze denkbeelden kan vereenigen, dan zou een gebouw kunnen worden gesticht, waarin én de Sophia-Augusta-stichting, én het Museum voor moderne kunst, elk als zelfstandige inrichting, plaats konden vinden, en dat tevens kon dienen tot localiteit voor de driejaarlijksche tentoonstelling.

Voor de kosten, welke B. en W. niet lager dan *f* 500,000 meenen te mogen stellen, zijn reeds in December 1889 door den heer J. H. van Eeghen *f* 100,000 en door de kinderen van wijlen den heer C. P. van Eeghen gezamenlijk *f* 50,000 als bijdragen toegezegd.

Door de Sophia-Augusta-stichting zou verder voor het gebruik der lokalen jaarlijks *f* 7000 aan de Gemeentekas kunnen worden vergoed. Voor die som, welke bij den bouw van een afzonderlijk Museum belangrijk hooger zou zijn, kunnen aan die stichting uitnemende lokalen verzekerd worden.

B. en W. stellen den Raad voor, op een terrein aan de Nassaukade, bedoeld Museum te doen bouwen.

(*Amst. Courant.*)

LOON EN ARBEIDSDUUR.

Het voorstel der heeren Gerritsen en Treub bij den Raad van Amsterdam ingediend, luidt aldus:

De ondergeteekenden hebben de eer voor te stellen dat de Raad besluite:

Burgemeester en Wethouders uit te noodigen in de bestekken van bouwwerken en in de voordrachten, tot het verleenen van concessiën, in het belang van het betrokken arbeiderspersoneel, voor zoover dit door bijzondere omstandigheden niet ondoenlijk is, bepalingen omtrent loon en arbeidsduur op te nemen."

Daarbij is gevoegd de volgende toelichting:

Met de indiening van dit voorstel geven de ondergeteekenden gevolg aan het verlangen, geuit in de vergadering van 25 Februari ll., om den Raad de gelegenheid te geven eene niet-incidenteele beslissing

te nemen, ten aanzien van het in dit voorstel uitgesproken denkbeeld.

Naar de overtuiging van ondergeteekenden is het arbeidsloon van het meerendeel der werklieden ook hierterstede te laag.

Hierdoor hebben dezen veelal ook de opbrengst van den arbeid van vrouw en van kinderen noodig en moeten zij maar al te vaak ook een beroep doen op openbare of particuliere liefdadigheid.

Tot voldoende zorg voor het stoffelijk en zedelijk welzijn van den werkman zelven en van zijn gezin, zijn de meeste loonen geheel ontoereikend.

Hoe men nu over de middelen ter verbetering van den materieelen toestand der arbeidende klasse ook moge denken, hierover is men het vrijwel eens, dat de werkgever zich behoort te bekommeren over het lot van degenen die hij in dienst heeft.

Geldt dit voor den werkgever in het algemeen, hoeveel te meer dan niet voor de overheid, wanneer deze direct of indirect als werkgeefster optreedt.

Afgezien toch hiervan, dat de overheid het voorbeeld heeft te geven met de betrachting van zedelijke plichten jegens de personen, die middellijk of onmiddellijk in haar dienst werkzaam zijn, heeft zij bovendien het belang der gemeenschap in 't oog te houden.

Dit nu wordt naar de meening van ondergeteekenden niet gediend, wanneer tengevolge van te lage loonen een niet onbelangrijk deel der bevolking door de gemeenschap financieel moet worden gesteund.

Of nu het loon en de arbeidsduur in onze gemeente inderdaad van dien aard zijn, dat het opnemen van regelen daaromtrent in bestekken en concessiën gerechtvaardigd is, moge blijken uit de hierbij overgelegde antwoorden der besturen van 21 tot de bouw- en aanverwante vakken behoorende arbeidsvereenigingen. Met de meeste welwillendheid hebben deze besturen aan het verzoek van ondergeteekenden, om de op de lijst gestelde vragen te beantwoorden, voldaan.

Uit de antwoorden blijkt het volgende:

	Gemiddeld		
	Loon p. uur cents.	Arbeidsduur. per etm. uren.	Weekloon.
Timmerlieden	18—20	8—14	*f* 12.50
Metselaars	18—22	8—13	„ 12.60
Opperlieden	14—18	8—13	„ 10.10
Steenhouwers	20—22	8—15	„ 14.50
Schilders	18	7—13½	„ 11.—
Stucadoors	17—21	9—15	„ 13.70
Lood- en zinkwerkers	16—20	8—15	„ 12.60
Koper- en blikslagers	16—21	10—14	„ 13.30
IJzer- en metaalwerkers en smeden	17—19	11—15	„ 14.—
Gravers en baggerlieden	17	8—11½	„ 10.—
Schuitenvoerders	—	—	„ 10.—

In tijden van slapte wordt in verschillende vakken een lager loon per uur betaald of stukwerk tegen verminderd loon toegepast;

in hetzelfde vak betaalt de eene werkgever lager loon dan de andere;

de arbeidsduur varieert met het jaargetijde en gaat in sommige gevallen nog boven het hierbij aangenomen maximum;

sommige patroons leggen hun werklieden een onmatigen werktijd op;

voor overwerk, nacht- of Zondagsarbeid wordt de loonstandaard in den regel niet verhoogd;

ingeval van verzuim wegens ziekte of anderszins wordt, behoudens zeer enkele uitzonderingen, het loon niet uitgekeerd;

van een vrijen dag met behoud van loon is nimmer sprake;

het werkloon wordt niet regelmatig genoten, daar bij verschillende vakken gedurende eenige weken van het jaar een groot deel der werklieden ontslagen wordt.

Al nam men evenwel aan, dat geregeld een weekloon van *f* 10 tot *f* 14.50 werd ontvangen, dan blijkt duidelijk uit de hierbij overgelegde zes arbeidersbudgets van Amsterdam, dat dit loon onvoldoende is, om in de behoeften van een arbeidersgezin hierterstede, te voorzien.

Bij een wekelijksch inkomen van *f* 13.25 en *f* 13.62½ vindt men onder de uitgaven niet anders dan het hoogst noodige vermeld, terwijl van verzekering voor eene uitkeering bij ziekte, bij een ongeluk op het werk overkomen, of op den ouden dag, geen sprake is. Bij den minsten tegenspoed, b.v. kortstondige ziekte van den kostwinner, raakt zulk een gezin achterop. In welken toestand nu wel een gezin moet verkeeren waarvan de kostwinner slechts *f* 10 of even daarboven verdient, behoeft geen betoog.

Dat de overgelegde budgets vrijwel de behoeften van een arbeidersgezin weergeven, blijkt uit de antwoorden op de vraag:

„Hoeveel schat gij, wanneer men matige eischen stelt en met de bestaande toestanden rekening houdt, de hierterstede per week gemiddeld noodige som voor een gehuwd werkman met 3 á 4 kinderen?" Negentien besturen hebben daarop geantwoord met *f* 15 tot *f* 20, terwijl de beide overige resp. *f* 22.— en *f* 25.— aangaven.

De ondergeteekenden gelooven dat, waar het vaststaat dat het stelsel van aanbesteding, zonder eenigerlei bepaling ten aanzien van arbeidsloon en arbeidsduur, de strekking heeft de arbeidskrachten zoo laag mogelijk te doen betalen, het bovenstaande voldoende is om het besluit te rechtvaardigen tot opneming van dusdanige voorschriften in de bestekken voor bouwwerken der gemeente.

DE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN KUNST TE BERLIJN.

Wat in Duitschland tegenwoordig gebeurt, kan ons Nederlanders, en speciaal ons Amsterdammers, in vele opzichten tot troost strekken. Zakken hier de leeuwen van ons spoorweg-viaduct — te Berlijn gaat de overwinningszuil scheef staan en wordt hier nog al het een en ander „in één hand" genomen, in Duitschland grijpt één klauw van den keizerlijken adelaar alles, letterlijk alles bij elkander.

Kunst is geen Regeeringszaak, heeft Thorbecke gezegd. Maar Keizer Wilhelm levert hem dat wel anders. Zelfs op dat gebied duldt hij niemand naast zich, en zoo heeft hij nu ook weer met koninklijken zwier zoowat alle beslissingen der Jury voor de internationale tentoonstelling, die toch al zooveel van Z. M. heeft moeten slikken, omvergeworpen. De eindbeslissing over de toekenning der prijzen had de Keizer zich ook weer persoonlijk voorbehouden en Z. M. is daarbij tot geheel andere resultaten gekomen dan de Jury, omtrent wier beslissingen al zoo het een en ander was uitgelekt. Bepaaldelijk in hetgeen door de Jury omtrent de Nederlandsche kunstenaars beslist was heeft de Keizer gewijzigd en geschrapt, dat het een aard heeft.

Blijkens de thans van ambtswege openbaar gemaakte beslissing, werd aan geen enkel Nederlandsch kunstenaar de groote gouden medaille toegekend en slechts de kleine gouden aan C. Bisschop, Jan Vrolijk en

Th. de Bock. In het geheel zijn 19 groote en 73 kleine gouden medailles toegekend. Daarvan verkregen de Oostenrijkers 4 groote en 5 kleine en de Spanjaarden 2 groote en 7 kleine.

Eere-diploma's en eervolle vermeldingen komen op de lijst niet voor, hoewel plan bestond deze toe te kennen. De Keizer vond dat zeker overbodig.

Over het extra-crediet van 150,000 mark, door de Regeering toegestaan, hoofdzakelijk tot aankoop van werken van buitenlandsche kunstenaars, heeft de Keizer zich de beslissing insgelijks voorbehouden.

Wat al zaken dus in die éene enkele hand! Maar — dus vraagt men zich onwillekeurig af — waarom laat men den Keizer dan niet alles maar zelf en alleen doen? Hier in Nederland zou, gelooven we vast, wanneer zoo iets gebeurd was — als het ooit zou kunnen gebeuren! geen enkel artist van eenig karakter meer bereid gevonden worden op deze wijze nog kunstrechter te wezen! Tirannie te moeten dulden op dit gebied is wel de grootste vernedering, die iemand ondergaan kan, en wie haar uitoefenen durft, moet denkbeelden van alleenheerscherschap hebben, waarvan ons werkelijk het hoofd begint te duizelen.

(*N. v. d. D.*)

WEDSTRIJD VOOR HANDWERKSLIEDEN.

Het bestuur der afdeeling *Amsterdam* van de *Maatschappij van Bouwkunst*, heeft de volgende circulaire verspreid:

In het einde van het vorige jaar werd de afd. *Amsterdam* van de *Maatschappij van Bouwkunst* door de centrale commissie tot bevordering van wedstrijden voor handwerkslieden in Nederland, uitgenoodigd het initiatief te nemen tot het organiseeren van een wedstrijd te Amsterdam, te houden in den loop van het jaar 1892.

Op den 12en Mei jl. werd in eene vergadering, waarbij verschillende particulieren, vereenigingen en werklieden-corporaties vertegenwoordigd waren, het doel van een dergelijken wedstrijd uiteengezet. Men wenschte:

1e. De werklieden op te wekken proeven te leveren van hunne bekwaamheid in het handwerk, dat zij beoefenen.

2°. door een onderlinge vergelijking hunner werkkrachten den lust tot meerdere bekwaamheden aan te wakkeren en tot inspanning te prikkelen, hetgeen ten goede komt aan den vooruitgang op industriëel gebied.

3°. in onderscheid met gewone tentoonstellingen nu niet *den patroon*, *maar den werkman* zelf, door wiens zorg en vaardigheid het werkstuk was gewrocht, te bekronen en hieraan tegelijkertijd een ruime geldelijke belooning toe te kennen.

4°. tegenover het buitenlandsch fabrikaat doen zien, wat de werkman uit Amsterdam en onmiddellijke omgeving vermag.

5°. door het verkoopen der werkstukken in de hand te werken en door een uitgebreide loterij den werkman voldoening te geven van zijn arbeid.

Op genoemde vergadering bleek ten duidelijkste, dat er warme sympathie voor een dergelijken wedstrijd bestond, en dat men de overtuiging koesterde, dat hij nuttig is en men niet aan welslagen behoefde te twijfelen.

Volmondig verklaarden alle aanwezigen, dat men op hun steun kon rekenen.

Mocht nu de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aarzelen het gevraagde initiatief te nemen?

Neen! Het voorbeeld van Leiden voor oogen, waar een dergelijke wedstrijd zulk een uitnemend succes had, heeft zij niet geaarzeld daartoe over te gaan.

Echter zijn hare krachten niet toereikend om zelfstandig het doel te bereiken. Daarvoor is de steun noodig van ieder, wiens hart warm klopt voor den Amsterdamschen werkman. Daarom moet zij geschraagd worden door een breeden kring van mannen van allerlei richting, echter één in de overtuiging van het nuttig streven en gezind tot medewerken.

't Is daarom dat de Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de vrijheid neemt zich tot u te wenden met het verzoek haar te veroorloven uw naam te plaatsen onder een circulaire, welke zij een dezer dagen voor dit doel in Amsterdam wil verspreiden en als beschermer van dezen wedstrijd op te willen treden.

Geenerlei werk of financiëele verplichting is voorloopig daaraan verbonden.

Uw moreele steun wordt slechts verlangd.

VARIA.

Glazen bouwsteenen. Tot de nieuwste toepassing van glas behoort zeker het gebruik van holle glazen bouwsteenen. Zij worden vervaardigd in allerlei kleuren en zijn zoowel bruikbaar voor binnen- en buitenmuren van huizen, als voor veranda's, serres, badkamers, localiteiten in ziekenhuizen, enz., vooral ook in sommige fabrieken, waar scherpe dampen worden ontwikkeld, en in het algemeen waar men eene doorschijnende, maar toch ondoorzichtige afscheiding verlangt. Naar den uitvinder worden zij „briques Falconnier" genoemd. De lucht die zij bevatten, is een geschikte isolator tegen winterkoude en zomerhitte, terwijl zij ook eene goede afsluiting tegen geraas vormen. Men maakt ze in verschillende vormen, zoodat men de muren en afscheidingen, die uit deze steenen worden gebouwd, naar verkiezing hetzij geheel effen en vlak, hetzij geheel of gedeeltelijk in denzelfden trant als bijv. een behangselpatroon kan samenstellen.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

De Parijsche Gemeenteraad heeft zich vereenigd met een voorstel om de machinengalerij van het tentoonstellingsgebouw op het Champ de Mars van 1 Januari 1892 tot 31 December van dat jaar af te staan aan eene maatschappij voor het houden eener tentoonstelling van Russische voorwerpen van kunst en nijverheid.

De stad Parijs zal hiervoor geen vaste huur ontvangen, maar 10 pct. van de entreeprijzen.

Het voorstel werd met aandrang door den rapporteur verdedigd. De stad Parijs, zeide hij in het rapport, zal daardoor opnieuw een bewijs van sympathie en van erkentelijkheid geven aan het Russische volk voor de hartelijke ontvangst, die aan de Fransche exposanten te Moscou ten deel gevallen is.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In het laatst van dit jaar zullen eenige personen ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië kunnen worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter der 3de klasse bij den waterstaat en de burgelijke openbare werken daartelande.

Adspiranten zullen zich moeten onderwerpen aan een examen, waarvan het programma is opgenomen in de *Staatscourant* N. 169 van 22 Juli, en dat op nader te bepalen dagen in de maand October a. s. te 's-Gravenhage zal plaats hebben.

Zij, die aan dat examen wenschen deel te nemen, moeten zich vóór 1 October a. s. bij gezegeld adres aanmelden bij het Departement van Koloniën.

Aan de uitzending is verbonden, behalve overtocht voor gouvernementsrekening als passagier der 2de klasse:

a. eene gratificatie voor uitrusting ten bedrage van *f* 300 (*vijfhonderd gulden*);

b. eene voorloopige bezoldiging van *f* 60 (*zestig gulden*) 's maands, ingaande met den dag van inscheping naar Nederlandsch-Indië.

De bezoldiging van een opzichter der 3de klasse bij den waterstaat en 's lands burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië bedraagt *f* 150 's maands.

Amsterdam. Het verslag van de commissie van onderzoek

in zake de duinwaterleiding is ter stadsdrukkerij verschenen. Het is een boekdeel van meer dan 300 bladzijden. De hooge prijs van *f* 10 vloeit echter vooral voort uit de teekeningen en staten, die het verslag vergezellen.

De commissie bestond uit de heeren J. W. H. Rutgers van Rozenburg, J. Fooster, Henrick S. van Lennep, Hugo de Vries, N. H. Henket, A. W. Mees.

De commissie komt tot de volgende slotsommen:

1°. dat de werken der Maatschappij, zoowel in hun geheel als elk voor zich, volstrekt onvoldoende zijn om aan de levering van duinwater, volgens art. 11 der concessie, te voldoen.

2°. dat het duingebied, waarover de Maatschappij beschikt, onvoldoende is om haar in staat te stellen die levering te doen geschieden overeenkomstig de bepalingen harer concessie;

3°. dat om in de behoefte van beide steden (immers de commissie moest ook rekening houden met de levering te Haarlem) tot het jaar 1900 te voorzien, moet worden overgegaan tot den aanleg van eene suppletoire duinwaterleiding met een gebied van rond 750 hektaren in 1894, 900 hektaren in 1895 en 1800 hektaren in 1900. Tevens behoort het gebied der tegenwoordige *prise d'eau*, door draineering of verdieping van de bestaande kanalen, te worden uitgebreid tot 3750 hektaren en moeten de hulpmiddelen voor de zuivering, de berging en het transport van het water worden verbeterd.

Een en ander zal eene uitgaaf vorderen van circa 6½ millioen gulden.

Eindelijk oordeelt de commissie dat men, bij eene progressie van de bevolking en van het verbruik per hoofd na het jaar 1900 op den voet als tot dien termijn door haar is aangenomen, binnen het eerste tiental jaren van de volgende eeuw weder voor een tekort zal staan, na in gebruikneming van al het duin, gelegen tusschen Noordwijkerhout en het Noordzeekanaal.

— In de Vrijdag jongstleden gehouden buitengewone vergadering der Droogdok-maatschappij *Tandjong Priok* deelde de Voorzitter, Jhr. den Tex, mede dat de administrateur, de heer Mees, om gezondheidsredenen zijn ontslag had aangevraagd, en hem dit eervol was verleend. Na herhaalde oproeping in de dagbladen om een Nederlandschen ingenieur in de opengevallen plaats te stellen, hetgeen niet gelukte, had het bestuur onderhandelingen aangeknoopt met den heer A. Keller, Engelsch ingenieur, die ook het Nederlandsch volkomen machtig is, en werd hij voorgesteld de plaats des heeren Mees in te nemen. Met algemeene (45) stemmen werd de heer Keller als administrateur benoemd.

In verband hiermede, en nu de gelegenheid daartoe gunstig was, wenschte het bestuur het getal commissarissen van 4 op 5 te brengen. De heer A. J. van der Mandele had zich bereid verklaard in Indië als commissaris en tevens als adviseur van den heer Keller op te treden. Dit voorstel werd met acclamatie goedgekeurd.

Uit de verdere mededeelingen van den Voorzitter bleek o. a. dat de Maatschappij bij het zinken van het kleine dok geen schade had beloopen, omdat de overdracht van het Rijk aan de Maatschappij nog niet was geschied. De Maatschappij hoopt nu weldra de werkzaamheden met het 3000 tons cylinderdok aan te vangen, totdat een nieuw groot dok, door de regeering te leveren, zal gereed zijn.

Rotterdam. De Gemeenteraad hechtte Donderdag zonder discussie zijne goedkeuring aan het voorstel om aan de Ned.-Amerik. Stoomvaartmaatschappij een groot terrein aan de Rijnhaven te verkoopen voor *f* 72000, waarop pakhuizen, kantoren en een logement voor landverhuizers gebouwd zullen worden.

— Dezer dagen las men het volgende schrijven uit Rotterdam in de *Amsterdamsche Courant*:

„Toen ik in Febr. l. l. berichtte dat er ernstig sprake was om het Groote-schouwburg-gebouw te verkoopen, werd dit bericht door de locale bladen als een canard beschouwd.

Thans echter zal men moeten erkennen, dat het bericht, toen door mij medegedeeld, volkomen juist moet zijn geweest.

Tegen Donderdag a. s. is eene vergadering van de vereeniging *de Rotterdamsche Schouwburg*, eigenaren van den Grooten Schouwburg, uitgeschreven, waarin het voorstel om over te gaan tot ontbinding zal ter tafel worden gebracht.

Men kan begrijpen, dat dit voorstel niet dan na zeer langdurige onderhandelingen door het bestuur der *Schouwburgvereeniging* aan zijne leden en aan de obligatiehouders wordt aangeboden.

Men gaat maar zoo in eens niet over om een besluit tot liquidatie te nemen, te meer wijl dit besluit niet anders dan financiëel nadeelig voor de leden en obligatiehouders zijn kan.

De vraag echter rijst thans onmiddellijk op: wat moet men met het gebouw beginnen? Verkoopen? Maar aan wien?

De grond is van de Gemeente. De *Rotterdamsche Schouwburgvereeniging* heeft dien voor den tijd van 99 jaar in erfpacht, op voorwaarde, dat na afloop van dien termijn de grond wederom vlak moet worden opgeleverd.

Dat de gemeente het gebouw koopen zal, is niet zeer waarschijnlijk, doch aan de andere zijde ook niet onmogelijk.

Slechts met één stem meerderheid werd door den Gemeenteraad in 1886 het voorstel van B. en W. verworpen om de *Schouwburgvereeniging*, die toen reeds in financieele moeilijkheden was, twee ton te leenen, en toen was het gebouw nog niet eens gereed.

Sedert zijn er in den Raad eenige andere elementen gekomen, van wie men in deze niet het juiste gevoelen kent. Zooveel is echter zeker, dat indien er nog aan gedacht wordt het gebouw aan de Gemeente over te doen, dit in den Raad bepaaldelijk strijd uitlokken zal. Koopt de Gemeente het gebouw niet, dat ruim 7 ton gekost heeft, dan zal het niet bijster veel opbrengen.

Nog dient opgemerkt te worden, dat er onder de Raadsleden, die in 1886 stemden voor het leenen van 2 ton aan de *Schouwburgvereeniging*, er waren die vóór stemden alleen om te voorkomen, dat het gebouw gemeente-eigendom worden zou, omdat zij in geen geval eene exploitatie van het schouwburggebouw door de Gemeente wenschelijk achtten."

Wij kunnen daaraan toevoegen dat thans in eene buitengewone algemeene vergadering van leden der vereeniging *Rotterdamsche Schouwburg* is besloten over te gaan tot ontbinding der Vereeniging en dat het bestuur met de liquidatie is belast.

's-Hertogenbosch. In de laatst gehouden zitting van den Gemeenteraad was de benoeming van een leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de Koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten aan de orde, waartoe werden voorgedragen: 1. P. C. van de Wint, leeraar in het teekenen en bouwkundige te Groningen, en 2. W. C. C. Steenaart, tijdelijk teekenaar-opzichter bij den provincialen waterstaat te 's-Hage.

Na eenige gedachtenwisseling werd besloten de benoeming aan te houden, tot dat die van den directeur heeft plaats gehad.

Hetzelfde lot onderging de voordracht tot benoeming van een hulpleeraar in de bouwkunde aan genoemde school, waartoe werden voorgedragen: 1. L. P. H. van Valkenburg, teekenaar en 2. H. Wijnands, opzichter bij den provincialen waterstaat, beiden hierterstede.

Leiden. Door wijlen den heer J. Scheltema, eertijds lid der firma Jacobus Scheltema Jansz. alhier en den 15den April op zijn villa te Noordwijkerhout overleden, is bij testamentaire beschikking een som van *f* 12,500 beschikbaar gesteld om onder de werklieden zijner fabriek naar billijken maatstaf verdeeld te worden. Die verdeeling is Zaterdagavond ll. geschied. Aan 57 vaste werklieden werden spaarbankboekjes uitgereikt door den heer C. Wassenaar, het eenig overgebleven lid der firma, waarvoor een der werklieden dank betuigde.

De uitvoerder van den laatsten wil des heeren Scheltema nam uit deze beschikking aanleiding om erop te wijzen hoe meermalen van de zijde van patroons waarachtige belangstelling getoond wordt in het lot der werklieden.

— Donderdagmiddag is in den muur aan de zuidrijde der Pieterskerk alhier onthuld een bronzen tablet ter eere van John Robinson, in tegenwoordigheid van tal van afgevaardigden der Engelsche en Amerikaansche kerken.

— In de algemeene vergadering van Nederlandsche steenfabrikanten, gehouden in Maart ll., werd besloten om het steenvormseizoen, dat doorgaans in de eerste helft van September eindigt, dit jaar te doen afloopen op 29 Augustus a. s., bijaldien de fabrikanten van 2/3 der in Nederland vervaardigd wordende steenen aan dat besluit hun goedkeuring zouden hechten.

Uit de antwoorden, welke dezer dagen van de fabrikanten zijn ingekomen, blijkt intusschen, dat bovengenoemd besluit met bijna algemeene stemmen is verworpen, zoodat ieder fabrikant zijn volle vrijheid van handelen blijft behouden.

Naar onze meening zullen alle pogingen, die de heeren steenfabrikanten alsnog kunnen aanwenden om hun fabrikaat te verbeteren, meer effect sorteeren dan het inkorten van den tijd voor het vormen van steen. Dergelijke voorschriften zijn uitmuntend om een punt van bespreking op vergaderingen uit te maken, maar het welbegrepen eigenbelang verzet zich tegen het invoeren van deze maatregelen, die alleen dienen om de productie te beperken; het ongunstig weder van dit jaar, gepaard aan de overlast, die vele fabrieken van het rivierwater ondervinden, maakt dat het vormen van steen ook in September zal worden vervolgd als het seizoen daartoe geschikt is.

Arnhem. Voor de vaceerende betrekking van directeur der gemeente-gasfabriek hebben zich een tiental sollicitanten aangemeld.

— In de *Rotterdamsche Courant* wordt door den heer Westerouen van Meeteren geklaagd over de groote macht, die aan de inspecteurs van den arbeid gegeven wordt door de toepassing van een algemeenen maatregel van bestuur, omschreven in het Staatsblad N°. 147 en vastgesteld bij koninklijk besluit van 15 Juli jl.

DELFT. Vrijdagmiddag besloot de Gemeenteraad, zich vereenigende met het voorstel van B. en W., om:

1°. Aan den heer J. C. de Bruijn Kops, directeur der gasfabriek en architect, in beide betrekkingen — op zijn daartoe wegens ziekte gedaan verzoek — op de meest eervolle wijze ontslag te verleenen tegen 1 September a. s.

2°. de betrekking van directeur der duinwaterleiding met die der gasfabriek te vereenigen, en de jaarwedde van den directeur der gasfabriek vast te stellen op *f* 1500, benevens vrije woning. De jaarwedde van den heer Ribbius, directeur der duinwaterleiding, wordt derhalve gebracht op *f* 3500.

en 3°. een gemeente-architect te benoemen op een wedde van *f* 2500, benevens vrije woning en bureau.

— Aflevering 7 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Het telefoneeren op groote afstanden (met fig.). — De nieuwere gasbranders en de toekomst der gasverlichting (met fig.). — Onze binnenduinen. — Dürers benaderde constructie voor een regelmatigen vijfhoek (met fig.). — Over electrische verstuivingsverschijnselen (met fig.). — Aimée, als een vlieg langs den zolder loopende (met fig.). — Korte mededeeling. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben bij den Waterstaat de volgende mutaties plaats gehad.

Toegevoegd: aan den chef der 2e afd. de ingenieurs 2e kl. J. W. van Marle en J. Scheffer; aan den chef der 3e afd., de ops. 3e kl. A. R. Kramer; aan den chef der 4e afd., de ops. 2e kl. P. Muller.

Overgeplaatst: van de res. Batavia naar de res. Cheribon, de ops. 3e kl. L. P. A. Beraud; van de res. Batavia naar de res. Palembang, de ops. 2e kl. J. A. Lapré; van de res. Preanger-regentschappen naar de res. Bantam, de ops. 2e kl. K. A. Trouerbach; van de res. Batavia naar de res. Sumatra's Oostkust, de waarnemende ops. 2e kl. J. H. van der Linde; van de res. Soerabaja naar de res. Batavia, de ops. 1e kl. L. P. Luijks; van den algem. naar den gewest. dienst in de res. Soerabaja, de ops. 2e kl. E. Ch. Versteegh; van de res. Lampongsche districten naar de res. Preanger-regentschappen, de ops. 1e kl. B. A. Hildebrand; van de res. Semarang naar de res. Lampongsche districten, de ops. 1e kl. R. E. Nitschmann; van den algem. naar den gewest. dienst in de res. Semarang, de ops. 1e kl. J. P. T. Rhemarev.

Geplaatst: te Buitenzorg, de adsp.-ing. J. H. Faber.

— Bij den dienst der staatsspoorwegen op Java:

Benoemd: tot onderops. 2e kl. de tijd. onderops. 2e kl. A. L. Germann.

Gedetacheerd: bij de afd. »spoor- en tramwegen en stoomwezen" van het dep., de benoemde tijdelijk adjunct-ing.-werktuigk. 2e kl. bij den aanlegdienst W. J. F. de Rijk.

— Met ingang van 1 Augustus a. s. wordt de heer Th. F. Bertrand, thans ingenieur der tractie op de IIIe groep van de Maatschappij tot expl. van Staatsspoorwegen, van deze functie ontheven en benoemd tot ingenieur-chef van de werkplaatsen te Utrecht.

— De heer W. F. Breman is benoemd tot tijdelijk opzichter 3e klasse bij den Publieke Werken te Amsterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Teekenaar bij een aannemer te Amsterdam. Adres lett. W. X., bij den boekh. Joh. G. Stemler Czn., aldaar. (*Zie advert. in n°.* 30).

ADVERTENTIEN.

Teekenaar gevraagd

bij een aannemer, bekend met **detailleeren** enz., om dadelijk te AMSTERDAM, in dienst te treden. Br. fr. lett. W. X. bij den boekh. JOH. G. STEMLER Czn. AMSTERDAM.

Eiken en Amerik. Gr. Hout.

W. & M. VAN DE WEG Noordendijk *DORDRECHT* berichten de ontvangst van een lading **Behakte** en **Bezaagde Amerik. Gr.** (Pitch Pine) **Balken** per bark »Nordenskiold" waarbij vele **Masten** en **Molenroeden** en van een **Tweede vlot Eikenbalken, Roeden, Krommers, Knieën** en **Dennen.**

EERSTE HANDSPRIJZEN.

Door omstandigheden aangeboden ZEER BILLIJK:

Een gebruikte **ASSENKOP**, waarvan de roesgaten 33 × 37 cM. zijn, waarbij 3 **BOUTEN, KNUPPELBANDEN,** 3 **MOLENSPILLEN**, met annexe **KRUIZEN, ONDERSPILLEN, POTTEN** enz. enz. hetwelk alles in zeer goeden staat.

Tevens TE KOOP: 2 zware **EENSPANNEN** welke zijn gebruikt voor transport van een Locomobile, lang plm. 2 75 M. ruimte binnen de boomen 1.25 M., dikte der boomen 9½ cM. Een gebruikte **DRUKPERS**, een **PAPIERSNIJMACHINE**, een **RONDE AS** 4.30 M. × 6 cM., een **RONDE AS** 4 M. × 6 cM., een **VIERKANTE AS** 5 M. × 5 cM., **KAMWIELEN** en meer andere **ARTIKELEN.**

Te bevragen bij J. D. VAN DIJK, Langstraat 98, *ARNHEM.*

EIKENHOUT.

Beslagen en **bezaagd EIKENHOUT** op de Ridderhofstad Lunenburg, in de zwaarste afmetingen.

Te bevragen bij den Heer ANT. VAN DAM te *NEDER LANGBROEK.*

Aanbesteding.

Op **Maandag 10 Augustus 1891** 's namiddags 12 uur, zal door den DIRECTEUR DER REGISTRATIE EN DOMEINEN te *MIDDELBURG* ten zijnen bureele in het Oost-Indisch Huis aldaar, bij inschrijving worden

aanbesteed:

Het uitdiepen van den Spuiboezem, gelegen voor den Vergaertpolder nabij Philippine.

Aanwijzing in loco op Donderdag 6 Augustus 1891 des voormiddags ten 11 uur.

Inlevering der biljetten uiterlijk des voormiddags 11½ uur van den dag der aanbesteding.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen bij den Hoofd-Opziener der Domeinen te MIDDELBURG.

Bestekken met teekeningen zijn tegen betaling van 50 cent per stel, van af 22 Juli a. s. verkrijgbaar bij genoemden Hoofd-Opziener en bij den Ontvanger der Registratie en Domeinen te Hulst.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van 's-BOSCH zullen op **Maandag 3 Augustus 1891**, v. m. 10 ure, in het openbaar

Aanbesteden:

Den bouw eener kolenbergplaats op het terrein der Gemeente-Gasfabriek, van getrokken ijzer op een gemetselden onderbouw, gedekt en gesloten met gegoifd ijzer.

Bestek met teekening à *f* 0.70 en inlichtingen te verkrijgen ten kantore van den Ingenieur-Architect der gemeente, alwaar tevens detailteekeningen ter inzage liggen.

Aanwijzing in loco **Woensdag 29 Juli e. k.** 10½ ure.

Aanbesteding.

Het Bestuur van de **R. C. Begraafplaats**, genaamd »**de Liefde**", te AMSTERDAM is voornemens op Woensdag den 12de**n Augustus 1891** des voormiddags ten 11½ ure in de wachtkamer van het Kerkhof »de Liefde" aan het Lange-Bleekerspad te AMSTERDAM **aanbesteden:**

Het ophoogen met zand enz. van de tot Begraafplaats bestemde terreinen in de gemeente Sloten aan den Spaarndammerdijk hofstede Leeuwendael.

Bestek en teekening zijn à *f* 2 verkrijgbaar bij den boekhandelaar J. S. DE HAAS te AMSTERDAM en liggen iedoren werkdag van 10 tot 4 uur ter inzage ten kantore van den Bouwmeester A. C. BLEIJS, Haarlemmer-houttuinen 79 te AMSTERDAM.

Aanwijzing op het terrein op Woensdag **5 Augustus 1891** des namiddags ten 2 ure.

Ministerie van Justitie.

Openbare Aanbesteding.

Op **Donderdag 6 Augustus 1891**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie worden **aanbesteed:**

Het sloopen van een bijgebouw op de binnenplaats van het Paleis van Justitie te 's Hertogenbosch en het bouwen aldaar van 2 nieuwe gebouwen ten behoeve van den dienst in dat Paleis van Justitie.

Raming *f* 10280.

Het bestek met de daarbij behoorende teekening is van af 28 Juli a. s. op aanvrage tegen betaling van *f* 1.65 franco verkrijgbaar bij de Boekhandelaars DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui N°. 28*a*, te 's-GRAVENHAGE en ligt van af 28 Juli a. s. met detailteekeningen ter inzage in het Paleis van Justitie te 's-HERTOGENBOSCH, alwaar aanwijzing zal worden gedaan den 3de**n** Augustus 1891, des namiddags ten 1½ ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-GRAVENHAGE.

's-GRAVENHAGE, 24 Juli 1891.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,*

***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

Ministerie van Justitie.

OPENBARE AANBESTEDING.

Op **Donderdag 6 Augustus 1891**, des namiddags te 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie worden **aanbesteed:**

Het vertimmeren van het Rechtsgebouw te Heerenveen met daarbij behoorende werken.

Raming *f* 16300.

Het bestek met de daarbij behoorende teekeningen is op aanvrage, tegen betaling van *f* 1.65, *franco* verkrijgbaar bij de Boekhandelaars DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui N°. 28*a* te 's-GRAVENHAGE en ligt met detailteekeningen ter inzage in het Rechtsgebouw te HEERENVEEN, alwaar **aanwijzing** zal worden gedaan den 31ste**n** Juli 1891, des namiddags ten 2½ ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-GRAVENHAGE.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

's-GRAVENHAGE, 18 Juli 1891.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Eerenvoedschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo.*

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

Agenten voor elke provincie gevraagd.

Een Ingenieur

te AMSTERDAM heeft tegen billijke voorwaarden uren beschikbaar tot het repeteeren of het onderricht geven in de **Lagere Wiskunde, Beschrijvende Meetkunde, Mechanica, Natuur- of Scheikunde.**

Br. fr., Lett. J. W. h. d. Boekh. H. C. DELSMAN, Huidenstraat 14, AMSTERDAM.

Aanbesteding.

Op **Woensdag den 5 Augustus e. k.**, des namiddags 1 uur, zal door de Firma G. VAN DELDEN & Cie. te GOUDA, in het Hotel *ZUM ENGEL* aldaar, worden **aanbesteed:**

Het weder opbouwen der afgebrande SPINNERIJ, ter oppervlakte van ± 2800 M², hoog 4 verdiepingen

Gedrukte Bestekken (in de Duitsche of Hollandsche taal) zijn à *f* 3,— van af Maandag den 27 Juli op franco aanvrage verkrijgbaar bij den Boekhandelaar M. J. VAN DER LOEFF te ENSCHEDE en **Teekeningen** ten kantore van den Architect.

Aanwijzing op Dinsdag den 4 Augustus en den dag der besteding, telkens des voormiddags 9 uur.

Nadere **inlichtingen** worden gegeven door G. BELTMAN A.Gz., Architect te ENSCHEDE.

ENSCHEDE, den 22 Juli 1891.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede **CHRISTIANA STER Hoefnagels.**

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS, TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswasm. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH

Chemische fabriek Beuel a d Rijn (Duitschland.)

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel-** en **Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug-** en **Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem.*

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Bekroond:	Gouden Medaille	Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Amsterdam 1883.	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.		Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,

Glasmozaïek,

Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,

Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

GREVE'S LOODWIT

wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** zonder zijn zegel, merk en etiket, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

Adam's Ventiel-Gasmotoren
zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie.
Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.
FABRIKANT IN
Marmer-Mozaïk, Granito en Cementbeton.
Houten Parket-, Caoutchouc- Asphalt- en Antiliaolithvloeren.
Eenig Concessionair en Uitvoerder voor Nederland
VAN
vuurvaste, vrijdragende Plafonds, Wanden en Gewelven voor elke belasting.
Ventilatie-Kanalen, Omhulsel van IJzerconstructies, Complete Silos en Kaden, enz. Systeem RABITZ.
Geheele Zwemhaasins, Waterreservoirs en Leidingen, Trappen, Complete Gebouwen, enz. Systeem MONIER.
Duurzaam Wandbekleedsel, zoo hard als steen, van Polychroom-Cement.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Overal met het meeste succes gepiaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardeloose imitaties gewaarschuwd. (3)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 31. ZATERDAG 1 AUGUSTUS 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Drieksteingenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hoofdstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij voorafbetaling en franco toezending, *ten gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, zes 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling zes 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Op de 2e gewone prijsvraag, door het Genootschap voor 1891 uitgeschreven (eene schouw), zijn vier antwoorden ingekomen onder de motto's: „B", „Studie", „Hard gaat ie" en „Oost West Thuis Best". De teekeningen zijn in het Genootschapslokaal tentoongesteld.

2e. De inzendingstermijn voor de 1e gewone prijsvraag: „eene opmeting van een aan te wijzen oud-Hollandsch poortje", is bepaald op 31 Augustus 1891.

3e. Heeren leden, die wenschen deel te nemen aan de excursie naar Kampen, op Zondag 23 Augustus a. s., gelieven zich bij den 1e-Secretaris, American-Hotel te Amsterdam aan te melden.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) DE AMBACHTSSCHOOL-TENTOONSTELLING TE HAARLEM.

Door de Maatschappij tot bevordering der Nijverheid werd in den loop van dit jaar het initiatief genomen om te Haarlem eene tentoonstelling te organiseeren van het werk der leerlingen van, zoo mogelijk, alle Nederlandsche ambachtsscholen.

In de villa, genaamd „de Kraton" vindt men dientengevolge eene collectie werkstukken en teekeningen bijeen van de ambachtsscholen te Arnhem, Leeuwarden, Goes, Rotterdam, Breda, Leiden en Utrecht. Jammer dat de deelneming niet meer algemeen is, waardoor we een volledig overzicht van den toestand van het ambachtsonderwijs hadden kunnen verkrijgen. Nu missen we verscheidene scholen en daarbij vrij belangrijke, o. a. de beide Amsterdamsche, die uit Den Haag en Groningen; ook de scholen te Dordrecht, 's-Hertogenbosch, Zutfen en Zierikzee onderwierpen zich niet aan het vergelijkend onderzoek.

De tentoonstelling is evenwel compleet genoeg om een denkbeeld te geven van het onderwijs, zooals men dat aan inrichtingen als de hier bedoelde het beste schijnt te achten, en dan moeten we, na een algemeen overzicht van het geheel verkregen te hebben, onwillekeurig tot de vraag komen, wat het eigenlijke doel is van de ambachtsscholen. Is het alleen om jongens op te leiden in het vak hunner keuze, op eene manier die hen vrijwaart voor hinderlijken of wellicht schadelijken omgang met ruwe kameraden, en ze daarna als volslagen ambachtslieden de wereld in te sturen? of is 't de bedoeling om het ambacht uit zijn vervalperiode op te heffen door eene grondige verbetering te brengen in het gehalte der werklieden, door ze te inspireeren, bij hen den zin op te wekken en voort te kweeken voor goede vormen en in 't algemeen door ze in te prenten, dat de voorwerpen alleen dan goed zijn, wanneer hun vorm en het materiaal, waarvan ze gemaakt zijn, in overeenstemming zijn met hun bestemming.

Wanneer slechts werklieden opgeleid moeten worden, tot ze de hoogte bereikt hebben, waarop het gros der in de werkplaats opgegroeiden nu staat, zouden we op vrij bevredigende resultaten kunnen wijzen; zelfs in de geheimen van den revolutiebouw worden de jongens ingewijd.

Wil men echter het ambacht weder op de hoogte brengen, die het vroeger innam, dan — we moeten het met leedwezen bekennen — zijn de hier tentoongestelde resultaten, behoudens enkele gunstige uitzonderingen, niet zeer bemoedigend. En ofschoon nu als verklaring of excuus al wordt aangevoerd dat de uiterst bekrompen geldmiddelen eene degelijke uitbreiding in den weg staan, zoo komt het ons toch voor dat dergelijke inrichtingen alleen dan reden van bestaan kunnen hebben, wanneer ze over de noodige fondsen kunnen beschikken om alle noodige hulpmiddelen aan te schaffen en bovenal om een stel leeraars aan zich te verbinden, dat volkomen voor zijn taak berekend is. Is eene school gedoemd om voortdurend een kwijnend bestaan te leiden, dan zal er van nut stichten ook weinig sprake kunnen zijn en is het besteede geld vrijwel tevergeefs aangewend. Ook blijkt uit het onderling zeer uiteenloopende gehalte der producten van enkele scholen, dat de directeur de noodige leidende kracht moet besitten om te voorkomen, dat het eene vak zooveel

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

minder goed onderwezen wordt dan het andere; te Breda o. a. schijnt hieraan wel wat te haperen.

Wanneer we het teekenwerk nagaan, moeten we in de eerste plaats gewagen van de Rotterdamsche school, die voorzeker in alle opzichten bovenaan staat. Eene keurige collectie handteekenwerk versiert den wand en geeft een hoogen dunk van het onderwijs in dit vak, zoo zelfs dat we bij enkele teekeningen aan eenige overdrijving gaan denken, tenzij alleen de aanstaande decoratieschilders zulke studiën maken. De details van timmer- en smidswerken zien er flink en vooral smaakvol uit; ook treffen we hier een degelijken cursus aan in het machineteekenen, dat blijkens de aanwezige dictaten op zeer oordeelkundige wijze wordt onderwezen. De constructieteekeningen uit Leeuwarden zijn op flinke schaal uitgevoerd, velen op ware grootte; die van sloten zelfs op dubbele grootte, ofschoon ons dat minder gewenscht voorkomt. Ten aanzien van het gebruik der cavalier-perspectief zagen we eene wel wat ruime toepassing. De „toepassingen op 't ambacht" kunnen ons minder bevallen; de hier veelal gebruikte neo-grec vormen mogen zich voor timmerwerk goed leenen, fraai zijn ze niet.

Behalve Rotterdam geeft alleen Middelburg machineteekeningen te zien; hier zijn 't echter alleen kopieën naar gravuren die, naar we vermoeden, weinig nut zullen stichten en zelfs locomotiefketels met toebehooren zagen we er gedetailleerd.

In de Arnhemsche afdeeling vinden we goede teekeningen van timmerwerk, op flinke schaal uitgevoerd en duidelijk; ook bij het handteekenen wordt een goede methode toegepast, waarvoor potlood en getint papier zeer bruikbare materialen zijn. Het penteekenen schijnt de krachten der leerlingen wel wat te boven te gaan en een portefeuille krijtteekeningen doet ons zien, dat de leiding van het teekenen naar de natuur in verkeerde handen is. Allerzonderlingst gegroepeerde gereedschappen zagen we daar neergedoezeld als getuigen van hardnekkige tijdverspilling.

Van Breda zijn de werkteekeningen goed van opvatting en uitvoering. Het schijnt echter dat bij het ornement-teekenen de jongens aan zichzelf worden overgelaten en die gelegenheid tebaat nemen om wat prentjes uit „farbige decoration" en dergelijken na te teekenen.

Leiden verkeert in een eigenaardig geval. De jongens gaan nl. 's avonds naar de scholen van het Genootschap: „Mathesis Scientiarum Genitrix" en maken hier de teekeningen, die ze in de werkplaats noodig hebben, zoodat het teekenen op de ambachtsschool zich bepaalt tot aanvullings-onderwijs. Voor de schilders wordt het vlakornement als middel gebruikt om het doel te bereiken; eene vrij volledige verzameling van goede teekeningen is hiervan te zien.

Met betrekking tot de overige scholen kunnen we ons bepalen tot de opmerking dat de werkteekeningen over het algemeen het best geslaagd zijn, enkele grove fouten, zooals in Utrecht de grootconstructies, daargelaten; blijkbaar worden ze ook met de meeste voorliefde behandeld. Zoodra echter profielen, proporties of andere dingen van esthetischen aard in het spel komen, moeten we de goede bedoeling alleen waarnemen en komen we tot de conclusie, dat slechts alledaagsche werklieden deze scholen kunnen verlaten.

Evenals het teekenwerk, geven ook de resultaten der practische vakken groote onderlinge verschillen te zien.

Als wij het timmerwerk nagaan, door Leeuwarden ingezonden, dan mogen wij een woord van lof niet onthouden over het uitgebreide leerplan; wij zien daar zoowat van alles wat in de practijk voorkomt en zooveel mogelijk op ware grootte vervaardigd, doch kunnen ons niet ermede vereenigen om ook het zoogenaamde „kappen" als een deel van het onderwijs te geven. De leerlingen leeren dat veel beter en spoediger in de practijk; op school ontaardt het in knutselwerk.

Het timmerwerk, op hoe flinke wijze ook aangepakt, gaf ons den indruk als of alles te haastig in elkander gezet was. Er is geen zorg aan besteed, het is niet strak; ook laten de constructiën van de lichtkozijnen te wenschen over, evenals de luiken in kasten en de staande stootborden voor ronde treden.

Rotterdam geeft, alhoewel het de grootste school is, ons het minste te zien; er is weinig doch goed uitgevoerd timmerwerk, alles ziet er zeer behaaglijk uit en ook de vormen zijn wel overdacht.

Wij kunnen alle overige ambachtsscholen aanraden, bij de Rotterdamsche collega een lesje te gaan nemen in het toepassen van *beschaafde* vormen, het eenig middel om het ambacht te *veredelen*.

Gootkuipstukken, zooals we die hier aantreffen, zijn zeker niet constructief; de leerlingen behooren te weten dat de draad van het kuipstuk met de schuinte der trap moet meeloopen.

Breda heeft een flinke collectie timmerwerk ingezonden, die er goed uitziet.

De constructie voor spiltrappen schijnt daar niet bekend te zijn, want de treden steken alle voor de spil uit.

Beter ware het zoo de fries van de gesloten en naar de natuur (?) geschilderde kast vlak ware gebleven, dan behoefden de bezoekers zich geene moeite te geven elkander aan te wijzen dat de rozetjes scheef zitten.

Arnhem kon met zijn timmervak niet bevredigen: voorecrst de kleine schaal, waarop verscheidene voorwerpen gemaakt zijn, bijv. trappen op $^1/_3$ of $^1/_4$ der ware grootte, met onmogelijke proportiën, zoo wat de breedten der trappen als de dikten der boomen betreft.

Gelukkig is er evenwel vooruitgang, want een paar nieuwe trappen zagen wij op ware grootte. Ook zijn er nog een *geverfde* kap en eenige huistrappen. Aan het timmerwerk kon over het algemeen meer zorg besteed zijn.

Deze school schijnt nog oudere werkstukken ingezonden te hebben dan Leeuwarden; de knagende tand des tijds had zijn sporen op sommige timmerwerken achtergelaten.

Leiden is met zijn timmerwerk goed vertegenwoordigd en wij geven de voorkeur aan deze school, wat de constructie der kozijnen betreft; ook de kuipstukken zien er degelijk uit.

Utrechtsch timmerwerk is zeker wel het minst gelukkige, vooral wat betreft de hoedanigheid van het hout; het schijnt alsof het slechtste dat te krijgen was genomen is. De afwerking kon ook beter zijn en is wellicht niet onafhankelijk van de qualiteit der materialen.

Al het ingezonden werk, uitgenomen een paar lasschen en een gewapende balk, schijnt al eenige jaren oud, wat ook al niet meewerkt om het een timmerachtig aanzien te geven; de flinke wijze evenwel, waarop een en ander aangepakt is, geeft ons hoop op beterschap.

Goes geeft ook vrij goed timmerwerk te zien; wij hopen evenwel dat deze school voor goed zal breken met de oude sleur om deuren, trappen enz. op een $^1/_2$ of $^1/_4$ der ware grootte te maken, knutselwerk is zeker wel het minst geoorloofd. Wij raden den onderwijzer aan, de andere scholen, die op flinke grootte werken, goed te bestudeeren, ook wat constructie van den onderdorpel der lichtkozijnen betreft.

Het meubelmakerswerk van al de scholen laat te wenschen over; bij de meeste zien wij nog de oude vormen, krompootige meubelen enz., niettegenstaande het teekenwerk betere vormen aangeeft.

Juist in het meubelmaken kunnen de scholen veel nut stichten; onze oude kasten zijn schoon door hare juiste vormen en profileeringen en zoowel in afbeeldingen als in natura onder ieders bereik.

Over het algemeen ziet het werk er goed en degelijk uit, doch de vraag moet ons van het hart waarom Leeuwarden met het timmeren zooveel bij het meubelmaken ten achter staat. Al die meubelen zijn uitstekend gemaakt, alles ziet er frisch en degelijk uit; waarom dit verschil van het eene met het andere vak? Hier is geen harmonie, geen verband tusschen deze vakken.

Het smidswerk geeft over het algemeen een goeden indruk, alhoewel Leiden daarin uitmunt. De gang van het onderwijs is duidelijk te zien en men staat verwonderd over de resultaten; ook Leeuwarden geeft ons sierlijk smidswerk te zien, doch die antieke sloten geven zeker den gang van het onderwijs niet aan.

Rotterdam geeft eveneens veel goeds; het uithangbord is zeer fraai. Breda mag dat wel eens bekijken en meer op goeden vorm en juiste constructie letten, als het geldt zulke aan den weg te plaatsen voorwerpen; haar fornuis kon beter gevlakt en gestrekt wezen, en blank gevijlde ankers zijn daar toch zeker niet gebruikelijk.

Utrecht geeft ook goed smidswerk te zien, maar waarom zooveel slingers van pompen daar aanwezig zijn, is niet recht duidelijk.

Arnhem is met zijn smidswerk zeer gelukkig; alleen vinden wij het tamelijk misplaatst dat een wapenschild als deur van een leelijke kachel gebruikt is, en waarom aan deze kachels en enkele fornuizen gegoten werk moet zitten is even onbegrijpelijk; wij meenden dat het gegoten ijzer afgedaan had.

Ook is het aan te raden op het vuurwerk geen vijl te zetten, zie o. a. de vuurtangen.

Goes geeft een kleine doch niet onbelangrijke collectie smidswerk te zien.

Het schilderwerk van de scholen Rotterdam, Breda, Arnhem, Leiden en Utrecht loopt nog al uiteen; in Leeuwarden schijnt daarin geen onderwijs gegeven te worden.

Geeft Rotterdam eenig schilderwerk, wat hout en marmerstalen te zien, Breda daarentegen heeft er meer van ingezonden; evenwel niet ten voordeele. Moge de marmer-imitaties al beter zijn dan het hout, fraai zijn ze niet, en de bonte kleuren van het uithangbord en andere voorwerpen zijn even leelijk. Wat wij vooral afkeuren, is de slechte gang van het onderwijs in de zoogenaamde decoratieve kunst. De dwaze voorstellingen in de onmogelijkste tinten joegen ons een rilling over het lijf.

We zouden de jongens dan maar liever goede letters leeren, en hen gewoon schuurwerk doen beoefenen en desnoods in standolieverf werken, maar in geen geval op den ingeslagen weg voortgaan.

Arnhem is met zijn schilderwerk in betere conditie, al kan ons het imiteeren van hout en marmer niet bevallen; wij wijzen alleen maar op het kastje dat de aandacht trekt, als wij uit de te in de 2e kamer gaan.

De kleurenharmonie is hier bijna overal juist en naar goede voorbeelden genomen.

Leiden is met zijn schilderwerk niet onverdienstelijk, vooral wat de lettervormen betreft.

Utrecht geeft goede marmerstalen; de houtimitatie is minder, vooral de geverfde deur schijnt ons niet gelukkig.

(A. et A.)

INGEZONDEN.

Amsterdam, 26 Juli 1891.

Redactie De Opmerker alhier.

Waarde Redactie,

Wanneer ik ter beantwoording van uwen „uitbrander" in *De Opmerker* van 25 Juli een paar woorden tot u wensch te richten, is dat niet om u toe te roepen: „waarmede bemoeit gij u, laat mij vrijheid te doen wat ik wil", of om de heerlijkheden der bewuste teekening te bepleiten, maar om u hartelijk dank te zeggen.

Ja! Hartelijk dank voor de kracht, mij zwakken sterveling voor de toekomst verleend, door uwe uiting van ontevredenheid.

De teekening was reeds teruggezonden zonder geëtaleerd te zijn, toen een herneuwd en dringend verzoek, alsmede mijn sympathie voor de heeren acteurs, wier namen aan den schouwburg verbonden zijn, mij zwakkeling noopten het gewraakte stuk voor mijn „*kantoorraam*" te zetten.

Van heden af kan mij een dergelijke zwakte niet meer overkomen, daar uw *Opmerker* van 25 Juli als trouwe schildwacht op mijn lessenaar blijft paradeeren en mij bij iedere volgende verzoeking een weldadig „halt" zal toeroepen.

Hoogachtend,

Uw dankbare
K. GROESBEEK.

HET RAPPORT DER COMMISSIE IN ZAKE DE ZOMERSPUIING TE 'S-GRAVENHAGE.

Wij ontleenen het onderstaande uitvoerig uittreksel van dit belangrijk rapport aan het weekblad *De Ingenieur*.

De commissie werd geraadpleegd over de vragen:

1°. of spuiing gedurende het badseizoen verontreiniging oplevert voor het badwater;

2°. zoo ja, of er maatregelen kunnen genomen worden, om die verontreiniging te voorkomen en, zoo ja, welke?

Daar tot nu toe alleen was nagegaan de loop der stroomen op afstanden van 5 tot 15 kilom. uit den wal, achtte de commissie het in de eerste plaats noodig, den loop te leeren kennen dicht onder den wal en meer bepaaldelijk ter hoogte van Scheveningen. De daarvoor in den zomer van 1890 gedane stroomwaarnemingen leerden, dat in den regel de stroomen ook langs den wal evenwijdig loopen aan de kust, dat in gewone omstandigheden de vloedstroom nagenoeg gelijktijdig doorkomt met dien op 5000 M. uit den wal, doch eerder eindigt dan deze en dat de ebstroom gewoonlijk eerder doorkomt en belangrijk eerder eindigt. Voorts dat de snelheden van de stroomen, vooral op minder dan ongeveer 200 M. uit den wal, over het algemeen kleiner zijn dan op grooteren afstand, en dat zij veel meer onderhevig zijn aan den invloed van den wind. Deze invloed op de stroomen langs den wal is dikwijls zóó groot, dat bij zuidwestelijke winden de stroom gedurende den tijd van den ebstroom langs den wal een tegengestelde richting neemt en alsdo Noordwaarts loopt.

Hierin ligt het ontstaan van de bank, die zich langs de geheele kust uitstrekt en tusschen haar en den wal een geul vormt, waarin dit verschijnsel in sterke mate wordt waargenomen. Behalve de buitenste bank bestaan nog dicht bij de laagwaterlijn een of twee binnenbanken, waardoor plaatselijke geultjes worden gevormd. Deze geultjes staan in den regel aan de Noord- of aan de Zuidzijde in verbinding met de zee; zoowel het daardoor in- of uitstroomen, als de overstortingen over de banken veroorzaken plaatselijke afwijkingen van den stroom in de geultjes en in de uitmoedingen daarvan. Deze laatste noemt men „muien". Voor die afwijkingen is geen regel aan te geven.

Door de velerlei veranderingen in richting en sterkte van den wind was het niet mogelijk uit de algemeene regels omtrent den loop der stroomen iets zekers omtrent de mogelijkheid en de hoegrootheid van verontreiniging van het badwater bij zomerspuiing af te leiden en werd daarom de verspreiding van het spuiwater en van zijne menging met zeewater afzonderlijk nagegaan, welke waarneming zeer vereenvoudigd werd doordat het spoedig bleek, dat van de toppen der duinen het oog in staat is nog van 10 tot 5 % spuiwater te herkennen aan het verschil in tint met het zeewater. Op deze wijze kon ook de aanwezigheid van een grooter of kleiner gehalte aan spuiwater gemakkelijk onderscheiden worden. Van een boot uit werden verschillende monsters water aan de oppervlakte en op verschillende diepten geschept, gewoonlijk voor de op

volgende hoofden, en op afstanden daar midden tusschenin gelegen. Een groot gedeelte dier monsters werd in het Laboratorium te Leiden chemisch onderzocht, van sommige echter werd alleen het soortelijk gewicht aan boord bepaald.

In verband met hetgeen de waarnemingen op het duin leerden, werd bepaald wanneer en hoe lang aan het badterrein geschept zou worden. Als punt van waarneming werd gekozen het zuidelijkste punt van het damesbad, waar de vloedstroom, die mogelijkerwijze eenig gedeelte van het spuiwater kon aanbrengen, het eerst aankomt, en waar de verontreiniging, indien zij bestaat, grooter zal zijn dan op eenig ander meer Noordelijk gelegen punt. Het badwater werd bij het onderzoek der monsters als verontreinigd beschouwd, zoodra daarin eenige onzuiverheid kon worden aangetoond, die ontwijfelbaar van het spuiwater afkomstig moest zijn. Ter herkenning daarvan konden alleen dienen de opgeloste stoffen, omdat drijvende stoffen bij de zomerspuiing niet in zee geloosd worden en van de zwevende stoffen sommige vrij snel bezinken en andere slechts eene troebeling teweegbrengen, die bij zeewater, dat een kleiner gehalte dan 20 % spuiwater bevat, niet meer is te herkennen.

Onder de opgeloste stoffen was echter een bestanddeel, de *ammoniak*, dat, hoewel in kleine hoeveelheid aanwezig, bij uitstek geschikt was tot herkenning van het spuiwater en zelfs tot bepaling van de hoeveelheid daarvan tot op 1 pCt. nauwkeurig. In zeewater komt meestal geen ammonia voor en zelden meer dan 0.1 mgr. per liter. Voorts werd ook bepaald de hoeveelheid benoodigde chamaeleon ter oxydatie der organische stof, maar daar deze stof ook in zeewater in geringe hoeveelheden voorkomt, en ter plaatse van het badterrein afwisselt binnen grenzen, die zoo al uiteenloopen, blijft de berekening van het percentage uit de chamaeleoncijfers van het zeewater vóór en na de vermenging en het chamaeleoncijfer van het spuiwater iets meer zeker dan dezelfde berekening naar het ammoniakgehalte.

Ook werd bepaald de hoeveelheid zwavelwaterstofgas, die in zeewater, vermengd met spuiwater, voorkwam. Daar dit gas niet in normaal zeewater voorkomt, kon uit de analyse worden aangetoond in hoeverre en hoe snel de verdwijning van dit gas plaatsvindt.

Gedurende 14 dagen tusschen 16 Juli en 15 October hadden nu bovengenoemde onderzoekingen plaats. De regeling der zomerspuiing was gegrond op de veronderstelling, dat het water Zuidwaarts stroomen zou, maar het bleek, dat op sommige dier dagen tengevolge van den wind het spuiwater geheel of gedeeltelijk Noordwaarts stroomde. In al de gevallen, dat het Zuidwaarts ging, vormde zich aan den kop van den Noorderhavendam eene zeer scherp afgeteekende, ongeveer evenwijdig aan de kust loopende lijn, die de grens van vermenging van spui- en zeewater aangaf; de zichtbare verspreiding in de lengte wisselde af van ruim 1000 tot bijna 5000 M. en de breedte van 300 tot 1000 M. uit den wal.

De verste grens was dan 25. d. i. ongeveer 600 M. voorbij de badplaats te Loosduinen.

De menging van het spuiwater met het zeewater ging snel, zoodat 2 à 3 uren na aanvang der spuiing zelfs van het vuilste gedeelte aan de oppervlakte het gehalte gewoonlijk tot beneden 5 pCt. gedaald was. In dieper lagen was de bijmenging van spuiwater veel geringer. Daar er nu 4 à 5 uren na het einde der spuiing verliepen, voordat de volgende vloedstroom intrad, en het water dan met den vloedstroom een afstand van ten minste 4000 M. Noordwaarts moet afleggen, alvorens het aan de badplaats kwam, zoo volgt reeds uit deze overweging, hoe onwaarschijnlijk het is, dat van de hoofdmassa van het spuiwater in deze gevallen ooit eenig spoor daar ter plaatse zal kunnen worden teruggezonden.

Na afloop der spuiing is echter de geheele voorhaven met 20 à 25000 M³. spuiwater gevuld, waarbij zich voegt het veel vuilere water uit het Scheveningsche riool. De loozing hiervan bedraagt 300 M³. per uur en kan dus in de periode van 't einde der spuiing tot den aanvang van den vloedstroom ± 1500 M³ bedragen. Ten gevolge van eene mogelijk verdere daling van het zeewater en van het groote verschil in soortelijk gewicht van het spuiwater met het zeewater zal een gedeelte van het water uit de voorhaven navloeien, maar met geringe snelheid. Door ongunstige omstandigheden van windrichting en windkracht kan dit navloeisel zich zoodanig ophoopen, dat daarvan een gedeelte door den vloedstroom naar de badplaats wordt gevoerd. Dit was het geval op 4 Sept., toen aan het badterrein van ± 2 tot ± 3 uren na aanvang van den vloedstroom eenige verontreiniging (onzichtbaar) van het badwater heeft plaats gehad. Mogelijkerwijze is dit ook het geval geweest op 6 September.

Indien het spuiwater door invloed van den wind Noordwaarts trekt, blijft de verspreiding gewoonlijk beperkt tot een strook van 100—150 M. breedte binnen de buitenste bank. Aan het badterrein komt het spuiwater, al naar gelang der snelheid van den stroom, na 1½ uur of later aan en zal ongeveer na 4 uur voorbij getrokken zijn. Het badwater kan dan als maximum 20 à 25 % spuiwater bevatten, welke bijmenging gedurende een deel van den tijd met het oog waarneembaar zal zijn aan de kleur.

Het water zal waarschijnlijk door den wind alle reuk verloren hebben; bij aanwezigheid van veel stank is echter de mogelijkheid niet uitgesloten, dat daarvan in de lucht aan het Kurhaus iets gemerkt zou kunnen worden.

Er zijn dus twee gevallen, waarin bij zomerspuiing het spuiwater in meerdere of mindere mate het badwater zoude kunnen verontreinigen. Ten eerste, wanneer de wind zoodanig is, dat in het tijdvak van den ebstroom de stroom langs de kust Noordwaarts loopt. In dat geval komt al het spuiwater door en langs het badwater. Ten tweede, wanneer een gedeelte van het water, dat na het einde der spuiing uit de haven navloeit, zoodanig in de nabijheid van het ververschingskanaal opgehoopt blijft, dat het door den invallenden vloedstroom in merkbare hoeveelheid naar het badwater gevoerd wordt.

De beteekenis van de verontreiniging door het navloeisel is echter onbeduidend. Het maximumgehalte bedroeg op 4 Sept. 7 à 8%, terwijl er redenen zijn om te vermoeden, dat dit wel een der allerongunstigste gevallen is. Bij dit gehalte bedroeg nu de hoeveelheid ammonia 0.4 milligram in den liter, eene hoeveelheid die uiterst gering is, terwijl het bestanddeel op zichzelve volkomen onschadelijk is, en alleen als getuige voor de aanwezigheid van spuiwater beteekenis bezit. Evenzoo staat het met de opgeloste organische stoffen. In het bedoelde monster was niet meer organische stof aanwezig dan waarvoor per liter 10.4 milligram chamaeleon ter oxydatie noodig waren, hetgeen wijst op eene hoeveelheid van ongeveer 21 milligram organische stoffen; d. i. ongeveer het dubbele van het Haagsche duinwater, dat 4.7 à 5.6 milligram chamaeleon, en ongeveer de helft van het Maaswater bij Rotterdam, dat 17.0 à 26.0 milligr. ten oxydatie van organische stoffen behoeft. Bovendien wordt het badwater door de baders zelve, door de menschelijke samenleving aan het strand, door de aanwezigheid van planken en door aanvoer van vuil uit de zee en uit den Maasmond soms tijdelijk in veel sterkere mate verontreinigd.

Aan de opheffing van het eerste en hoofdbezwaar is volgens de meening der commissie niets te doen en blijft dus ter voorkoming van het noordwaarts stroomen alleen over, *niet te spuien*, telkens wanneer zich dat geval zoude voordoen *binnen badtijd*, hetgeen men door een oordeelkundig gebruik van de boei met zekerheid kan beslissen.

Spuiing *buiten badtijd* zal echter geen bezwaar opleveren, omdat de geheele massa in betrekkelijk korten tijd het badterrein volledig voorbij trekt en er niet de minste kans op terugkeer bestaat, omdat de volgende vloedstroom het voor goed voorbij Scheveningen voert. Intusschen zou het mogelijk kunnen zijn, dat het spuiwater aan het strand eenigen stank verspreidde, hetgeen echter te voorkomen is door te zorgen, dat het spuiwater bij loozing nagenoeg reukeloos is.

Verontreiniging door het navloeisel kan door verschillende maatregelen, die de commissie achtereenvolgens behandelt, geheel of in voldoende mate worden tegengegaan. Onder deze maatregelen bevindt er zich één, die volgens het oordeel der commissie in alle opzichten aanbeveling zou verdienen, indien de kosten slechts evenredig waren aan het nut.

Hij bestaat in het wegspuien van het vuile water in de voorhaven met schoon zeewater, onmiddellijk na de spuiing. Hiervoor zou noodig zijn een spuikom met kanaal en waterssluis, waarvan de kosten zouden bedragen *f* 300,000. Wegens de geringe beteekenis der verontreiniging acht de commissie de aanbeveling van dit middel echter niet gewettigd, te meer omdat, door te zorgen, dat het spuiwater zelve zoo zuiver mogelijk is, eene groote vermindering van het genoemde bezwaar of wellicht geheele opheffing te bereiken is, en eene zoodanige regeling kan worden getroffen, dat, indien er nog verontreiniging mogelijk blijft, deze slechts op enkele te voren bekende dagen uitsluitend aan het begin of aan het einde van den badtijd zou kunnen plaats vinden.

Om onder de gegeven omstandigheden nu den geschiktsten toestand te verkrijgen is het wenschelijk, dat het stoomgemaal bij de binnensluis voortdurend in werking wordt gehouden, bij gelijken aanvoer met gelijke kracht, en dat er gedurende het badseizoen niet in den bodem der gracht geroerd wordt.

Met de thans aanwezige twee centrifugaalpompen kan per pomp 165,000 M³. in één etmaal worden opgepompt, terwijl de inhoud van het meestroomend gedeelte van de grachten en daarmede gemeen liggende wateren te 's-Gravenhage veel grooter is dan oorspronkelijk is opgegeven en ongeveer 300,000 M³ bedraagt. De toevoer door de duinwaterleiding, door de Beek en door grondwater uit de duinen en hooge gronden kan na aftrek van de hoeveelheid, die het stoomwerktuig te Scheveningen opmaalt, gesteld worden op 17,300 M³, zoodat bij voortdurende werking van één centrifugaalpomp, in ronde cijfers een toevoer uit den Vliet van 150,000 M³. noodig is, om in twee dagen de meestroomende grachten geheel te ververschen. De commissie acht dit voldoende, *indien het toegevoerde water voldoende schoon is*. In regenachtige tijden moet echter die hoeveelheid grooter zijn om een voldoende zuiverheid van het aangevoerde water te verkrijgen. Men moet dan rekenen voor de opmaling van de polders 100,000 M³.; voor de hoeveelheid, noodig om een voldoenden stroom door Delft te verkrijgen

75,000 M³.; zoodat de aanvoer door den Vliet 175,000 M³. moet bedragen. Hierbij is te voegen voor regen te 's-Gravenhage 50,000 M³.; voor opmaling van de poldergemalen, op den boezem te 's-Gravenhage uitslaande, 20,000 M³., makende met den gewonen toevoer aldaar (17,000 M³.) een cijfer van ongeveer 262,000 M³.

De centrifugaalpompen kunnen opbrengen, gerekend op 13,000 M³. per uur te zamen en één centrifugaal één uur per etmaal stilstaande, $23^1/_2 \times 13{,}000 = 305{,}000$ M³.; zij zijn dus voldoende.

Wat de mogelijkheid betreft om in droge tijden de noodige 150,000 M³. per etmaal te kunnen inlaten, daaromtrent behoeft geen twijfel te bestaan, daar de rivierstanden daarvoor voldoende hoog zijn. Alleen kan het inlaten bezwaar opleveren, 1°. met het oog op een mogelijk te hoogen stand kort na de inlating. Wordt er dan niet ingelaten, dan is het eenig gevolg, dat de boezem 4 c.M. lager komt, hetgeen wel geen bezwaar zal zijn; 2°. met het oog op de Vlietlanden; maar wordt alsdan de opmaling niet belet, dan levert dit evenmin een bezwaar op, en wordt dit wel gedaan op order van Delfland, dan zal Den Haag zich kunnen beroepen op het slot van art. 5 der voorwaarden, waarop de aanleg van het ververschingskanaal is vergund.

Is alzoo de toevoer van water door den Vliet voldoende verzekerd en het vermogen der beide machines voldoende om het water op te pompen, de ruimte tot berging van het opgepompte water is *niet voldoende*, zelfs niet wanneer men de bergruimte volgens het plan van aanleg voleet tot 3.50 M. + D.P., hetgeen evenwel de commissie met het oog op den toestand der werken niet raadzaam zou achten en haars inziens niet boven de grens van 3 M. + D.P. moet worden gegaan.

De tegenwoordige bergruimte tusschen D. P. en 3 M. + D. P. is 216,000 M³., terwijl de commissie berekent, dat voor eene goede spuiing een ruimte van 450,000 M³. noodig is. Zij stelt daarom voor het maken van nog een bergboezem ter grootte van 8 hectaren, met een sluis van het tegenwoordige kanaalpand afgesloten. De kosten daarvan zijn geraamd op *f* 200,000.

Ten slotte geeft de commissie de regelen aan, welke voor eene doelmatige spuiing te volgen zijn. Bij die regeling zullen dan wel-is-waar enkele dagen voorkomen, dat verontreiniging van het badwater kan plaats vinden, maar de uren, waarop dit mogelijk is, zijn van te voren te bepalen en kan het baden dus daarnaar geregeld worden.

Wil men die kans van verontreiniging op enkele uren wegnemen, dan kan dit geschieden door het maken van een spuikom met spuisluis nabij de voorhaven en door bovendien een enkele maal niet te spuien.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Ter gelegenheid van het van 7 tot 12 September bijeenkomende internationaal congres van electro-technici en van de bijeenkomst der Duitsche werktuigkundigen van 3 tot 6 September zal te Frankfurt a/ Main van 26 Augustus tot het einde van September eene afzonderlijke tentoonstelling van materialen en werktuigen voor de fijne werktuigkunde, gezichtkunde, glasblazerij en electro-technische kunst geopend worden.

— De houtbestrating voldoet te Brussel voortdurend zoo goed, dat zij boven het asphalt wordt verkozen. De goede resultaten der proeven, ten vorigen jare alsdaar genomen op een deel van den Boulevard Waterloo, heeft er thans toe geleid, dat deze boulevard tot aan de Porte Louise, thans gemacadamiseerd, met hout zal worden bestraat.

— (A. et A.) De uitslag van den prijskamp voor een monument ter herinnering aan Jan van Beers is, dat er werden ingeleverd zeven ontwerpen, waarvan volgens de plaats van afzending 2 uit Nederland. De 1e prijs werd toegekend aan het ontwerp van de heeren A. Crick en Paul Hankar, respectievelijk statuaire en architect te Brussel.

Genoemden heeren zal ook de uitvoering worden opgedragen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. De heer M. J. C. Piepers, Voorzitter van den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten, heeft deze week den dag herdacht, waarop hij vóór 50 jaren den dienst bij de spoorwegen aanving. Den 29 Juli 1841 werd hij benoemd tot adjunct-ingenieur bij de Holl. IJzeren Spoorweg-mij., waar hij onder den hoofdingenieur Conrad werkzaam was bij de voltooiing van den spoorweg van Haarlem over 's-Gravenhage naar Rotterdam. In 1853 ging hij van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij over naar de Aken—Maastrichtsche spoorwegmaatschappij, waar hij belast was met den dienst der exploitatie. Na nog een korten tijd te zijn werkzaam geweest aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, werd hij bij de oprichting van den Raad van Toezicht op de spoorwegdiensten in 1860 benoemd tot lid van dit college, waarvan hij in het jaar 1877 Voorzitter werd.

De jubilaris ontving talrijke blijken van waardeering en sympathie. Hij werd gecomplimenteerd door den Minister van Waterstaat, vergezeld van den Secretaris-Generaal en den chef van de afd. Handel en Nijverheid. Door de leden van den Raad van Toezicht werd hem een bloementuil aangeboden, voorstellende een kussen van bloemen, waarop het gevleugelde rad, het zinnebeeld van den spoorweg, in lichtgrijze bloemen op donker-violetten grond, met de jaartallen 1841—1891 was aangebracht. Namens den Raad werd de geachte Voorzitter toegesproken door het oudste lid van het college, den heer M. Simon Gz.

Ook van de zijde der spoorwegmaatschappijen werden vele blijken van deelneming in het feest ontvangen.

AMSTERDAM. Woensdag j.l. was het de laatste dag van de twee-en-dertig jaren, gedurende welke de heer B. Wijnveld het professoraat in de schilderkunst heeft bekleed aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten, alhier.

Noode neemt de nog krachtige bijna 71-jarige grijsaard afscheid van zijn werk en ook zijne leerlingen zien hem met smart van hen gaan. Hoe populair Wijnveld is onder zijne leerlingen, is reeds vóór 7 jaren gebleken, toen zijn 25-jarig professoraat met luister is gevierd.

Ook Woensdagavond bleek dit weder, toen de leerlingen hunnen leeraar een schitterend en vooral hartelijk afscheid hadden bereid.

Door een commissie van leerlingen van zijne woning in de P.-C.-Hooftstraat afgehaald, werd Prof. W. naar de Academie geleid. Daar werd hij in de groote gehoorzaal opgewacht door een groot aantal zijner leerlingen in tegenwoordigheid van de heeren Prof. Mr. H. P. G. Quack en E. Bunge, Voorzitter en lid der Commissie van Toezicht, en de heeren Professoren der Academie.

De trappen en de zaal waren door de heeren Vos & Le Grand bereidwillig en zeer smaakvol en rijk gedrapeerd met Perzische tapijten.

Een der leerlingen, President der Regelingscommissie, sprak hem thans uit aller naam toe en onthulde zijn zeer gelijkende buste, geboetseerd door Mej. Georgine Schwartze, welke buste in de Academie zal worden geplaatst. Hierop ontving Prof. Wijnveld als herinnering aan zijn leerlingen de »David" van Mercié in brons en een album in fraaien lederen band, vervaardigd in het atelier van Dr. Cuypers en bevattende een tweehonderdtal handteekeningen van leerlingen en eene door den heer J. L. M. Lauweriks, leerling der Rijks-Normaalschool alhier, geteekende opdracht.

Prof. Quack sprak uit naam der Commissie van Toezicht zijn dank uit voor Wijnveld's jarenlange toewijding aan de belangen der Academie.

De heer A. Le Gras, Voorzitter der Schildersvereeniging *St. Lucas* alhier, bracht namens deze Vereeniging, voor welke Prof. Wijnveld altijd veel belangstelling heeft getoond, zijn hulde aan den aftredenden hoogleeraar.

Hierop werd de hoogleeraar, gezeten in een met 4 paarden bespannen rijtuig, voorafgegaan door muziek en gevolgd door een groot aantal leerlingen ook in rijtuigen gezeten, naar zijne woning teruggebracht.

Prof. Wijnveld zal zeer zeker dezen avond niet vergeten, die hem al de hartelijkheid heeft doen gevoelen, waarmede zijne leerlingen hem vereeren.

— De Hollandsche Spoorwegmaatschappij heeft zich genegen verklaard, als scheidsrechter op te treden in het geschil tusschen de Staatsspoorwegmaatschappij en de directie van den Nederlandschen Zuidooster-spoorweg in zake het al- of niet vernieuwen van de spoorwegbrug over de Maas nabij Ravenstein.

— Behalve de reeds gemelde onderscheidingen, zijn op de Internationale kunsttentoonstelling te Berlijn, nog prijzen toegekend aan de navolgende Nederlandsche kunstenaars.

Eerediploma's aan Jozef Israëls, Jacob Maris en H. W. Mesdag te 's-Hage.

Kleine gouden medaille aan Rud. Stang te Amsterdam.

Eervolle vermelding aan B. J. Blommers te Scheveningen, W. B. Tholen te 's-Hage, L. Apol te Velp, F. F. du Chatel en H. Valkenburg te 's-Hage, H. Luyken te Antwerpen, prof. C. L. Dake te Amsterdam en Ph. Zilcken te 's-Hage.

MEPPEL. In de Donderdagavond gehouden raadsvergadering werd mededeeling gedaan van een schrijven van de heeren Th. A. van den Broek en G. W. van Barneveld Kooy Jr., te Amsterdam, waarbij zij verklaren, de door den Raad vastgestelde concessie voor den aanleg en de exploitatie eener drinkwaterleiding in deze gemeente aan te nemen.

BERGEN-OP-ZOOM. Door den heer A. Daverveldt, administrateur van den stoomtramweg Bergen-op-Zoom—Tolen, is concessie aangevraagd voor den aanleg en de exploitatie van een stoomtramweg van Bergen-op-Zoom over deze gemeente, Steenbergen en Dinteloord naar Zevenbergen.

HAARLEM. Het congres voor ambachtonderwijs zal hierterstede gehouden worden in de bovenzaal van de »Vereeniging", op Maandag a. s., des voormiddags te 9½ uur.

De punten van behandeling zijn:

1. Opening van het congres door de Commissie van organisatie.

2. Verkiezing van een bestuur voor het congres.

3. Het onderwijs aan ambachtsscholen mag nimmer dienstbaar worden gemaakt om werkstukken te maken voor particulieren, en slechts bij hooge uitzondering voor industrieelen.

4. *a.* Het onderwijs aan ambachtsscholen moet, evenals de leermiddelen, kosteloos worden toegelaten, in dien zin, dat de geldelijke bijdrage voor den leerling worde geregeld naar den maatstaf van de welgesteldheid der ouders. *b.* Meergegoeden kunnen bij dit onderwijs worden toegelaten, in dien zin, dat de geldelijke bijdrage voor den leerling worde geregeld naar den maatstaf van de welgesteldheid der ouders. *c.* Bij genoegzame verstandelijke ontwikkeling hebben onvermogende jongens bij plaatsing aan de school de voorkeur. Voorgesteld en in te leiden door den heer S. Baron, te Leeuwarden.

5. Rijks-subsidie voor de ambachtsscholen is noodig. 6. Ook het practisch onderwijs is eene zaak van louter onderwijskundigen aard. 7. Op welke grootte moet er in de practijk gewerkt worden? 8. Wat is het hoofdvak op de ambachtsscholen? Voorgesteld en in te leiden door den heer Berghuis, te Arnhem.

9. Tot welke vakken moet het onderwijs op de ambachtsscholen zich bepalen? Voorgesteld en in te leiden door den heer J. J. F. Beijnes, te Haarlem.

10. De esthetische ontwikkeling der leerlingen moet met het practisch onderwijs hand aan hand gaan. Voorgesteld en in te leiden door den heer E. von Saher, te Haarlem.

11. Het leerlingstelsel in de bouw-ambachten, getoetst aan de werkelijkheid. Voorgesteld en in te leiden door den heer Adr. J. van Achterberg, te Leiden.

Ter gedachtenwisseling is verder voorgesteld door den heer Adr. J. van Achterberg, te Leiden: Eene wettelijke regeling van het ambachtsonderwijs. Eenheid van het ambachtsonderwijs, geregeld naar de plaatselijke toestanden en zonder schade voor de individualiteit van den onderwijzer.

De commissie heeft bovenstaande vraagpunten woordelijk van de voorstellers overgenomen, zonder zich verantwoordelijk te stellen voor redactie of strekking.

(Men zie verder het Bijvoegsel.)

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 September 1891, benoemd tot leeraar aan de Polytechnische school Dr. W. D. Gratama, leeraar aan het gymnasium te te Delft.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaats gehad:

Benoemd: tot ing. 2e kl. bij den Waterstaat de ambt. op non-act. B. Kersjes; tot ing. der spoorwegen bij de afd. spoor- en tramwegen en stoomwezen A. Snethlage.

Ontslagen: op verzoek, eervol uit 's lands dienst, de onderopz. 2e kl. bij de exploitatie der staatsspoorwegen op Java, J. Uden Masman; op verzoek, eervol uit 's lands dienst, de ing. 2e kl. bij den dienst van het mijnwezen A. Stoop.

— Door den Minister van koloniën is de heer J. F. Quant gesteld ter beschikking van den Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den Waterstaat en de burgerlijke openbare werken daartelande.

— Bij de exploitatie-maatschappij zijn, met ingang van 1 Augustus, benoemd tot adspirant-adjunct-ingenieurs de heeren L. M. Barnet Lyon te 's-Gravenhage en G. W. van Heukelom te Amsterdam.

— Tot waterbouwkundige van den polder *Oudkempenshofstede*, te St. Maartensdijk, is benoemd de heer J. van Oost, ambtenaar bij het calamiteus waterschap *Stavenisse*.

— Door den Duitschen Keizer zijn nog benoemd in de Pruisische kroonorde:

tot ridder 2 klasse: de heer A. K. P. F. R. van Hasselt, administrateur der Hollandsche IJzeren-spoorwegmaatschappij, te Amsterdam; en

tot ridder 3e klasse: de heeren E. L. B. H. M. Engeringh, chef van dienst bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Utrecht en R. O. van Manen, hoofdingenieur van 's Rijks Waterstaat in Noord-Holland.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Gemeente-architect te Delft. Jaarwedde *f* 2500 met genot van vrij bureau en woning. Adres Burg. en Weth. vóór 15 Aug. (*Zie advert. in nº.* 31.)

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding.

Op **Zaterdag 8 Augustus aanst.** des voormiddags te elf uur, zal door den Architect G. TE RIELE Wz. te DEVENTER, voor den heer J. J. VAN ROOSMALEN aldaar in het Koffiehuis van den heer J. T. VAN POORTEN worden **aanbesteed**:

Het Bouwen van Vier Heerenwoonhuizen op Bouwblok XX van de voormalige vestinggronden der Graaf van Buren.

Bestek en Teekeningen liggen van af den 1e Augustus in genoemd koffiehuis ter inzage.

Aanwijzing in loco op 1 Augustus en op den dag der besteding des morgens te 9 uur.

Gedrukt bestek en een stel Teekeningen van af 31 dezer à *f* 4 en informatiën zijn op franco aanvrage te bekomen bij den architect.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Dinsdag 4 Augustus 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek N°. 21.

Het inrichten van de overdekte speelplaatsen van School n°. XI en n°. XV voor Gymnastiekonderwijs.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize.

Aanwijzing op Donderdag den 30sten Juli a. s., 's voormiddags 11½ ure, in School n°. XV aan de Rietgrachtstraat; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en teekening tegen betaling van *f* 0.75 per stel ter Secretarie verkrijgbaar.

Houtbereiding tegen Bederf.
KYANISEERINRICHTING.
Bereiding bij iedere weërsgesteldheid.
Met en zonder houtlevering.
Scheikundige controle.
H. LENSINK,
Houthandel en Kyaniseerinrichting.
ARNHEM.
Men verlange bij aflevering certificaat van bereiding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *DELFT* brengen ter kennis van belanghebbenden, dat met 1 September 1891 vacceert de betrekking van

Gemeente-Architect,

waaraan verbonden is eene jaarwedde van *f* 2500 met genot van **vrij bureau** en **vrij woning** — dit laatste geschat voor de berekening van het pensioen op *f* 500 per jaar, — onder aftrek van 2 % wegens bijdrage voor pensioen.

Sollicitatiën op zegel geschreven, worden vrachtvrij ingewacht ter Gemeente-Secretarie vóór den 15 Augustus a. s.

Voor hen, die zich persoonlijk bij Burgemeester en Wethouders wenschen aan te melden, zal daartoe gelegenheid worden gegeven ten raadhuize, op Maandagen 3 en 10 en op Vrijdagen 7 en 14 Augustus *c.* k. telkens tusschen 's voormiddags 10 en 12 uur.

DELFT, den 27 Juli 1891.

Burgemeester en Wethouders voornoemd
F. M. DE VRIES VAN HEYST.
De Secretaris
H. BLADERGROEN *l. s.*

Aanbesteding.

Op **Woensdag den 5 Augustus e. k.**, des namiddags 1 uur, zal door de Firma G. VAN DELDEN & Cie. te GRONAU, in het Hôtel *ZUM ENGEL* aldaar, worden **aanbesteed**:

Het weder opbouwen der afgebrande SPINNERIJ, ter oppervlakte van ± 2800 M², hoog 4 verdiepingen

Gedrukte Bestekken (in de Duitsche of Hollandsche taal) zijn à *f* 3,— van af Maandag den 27 Juli en franco aanvrage verkrijgbaar bij den Boekhandelaar M. J. VAN DER LOEFF te ENSCHEDE en **Teekeningen** ten kantore van den Architect.

Aanwijzing op Dinsdag den 4 Augustus en den dag der besteding, telkens des voormiddags 9 uur.

Nadere **inlichtingen** worden gegeven door
G. BELTMAN A.Gz.,
Architect te ENSCHEDE.

ENSCHEDE, den 22 Juli 1891.

Aanbesteding.

Het Bestuur van de **R. C. Begraafplaats**, genaamd »**de Liefde**", te AMSTERDAM is voornemens op Woensdag den 12**den Augustus 1891** des voormiddags ten 11½ ure in de wachtkamer van het Kerkhof »de Liefde" aan het Lange-Bleekerspad te AMSTERDAM **aanbesteden**:

Het ophoogen met zand enz. van de tot Begraafplaats bestemde terreinen in de gemeente Sloten aan den Spaarndammerdijk hofstede Leeuwendael.

Bestek en teekening zijn à *f* 2 verkrijgbaar bij den boekhandelaar J. S. DE HAAS te AMSTERDAM en liggen iederen werkdag van 10 tot 4 uur ter inzage ten kantore van den Bouwmeester A. C. BLEIJS, Haarlemmer-houttuinen 79 te AMSTERDAM.

Aanwijzing op het terrein op Woensdag **5 Augustus 1891** des namiddags ten 2 ure.

DE LINT & Cie.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
en
ZWEEDSCH GRANIET.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:
1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Asphalt-
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurrerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH to Beuel a/d Rijn (Duitschland.)**
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stereotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stereotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvraag gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Adam's Ventiel-Gasmotoren
zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie.
Slijtage uiterst gering. **Zeer lage prijzen.**

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — **Isoleerend.**
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen. Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders. Winkel-** en **Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug-** en **Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Beekstraat *F* 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!
Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en **Horlogemakers**
moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met
HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,
door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.
Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*,
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*,
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.
Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°, bevat 200 bladrijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts** *f* **2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

FRED. STIELTJES & Cie.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Atelier van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing.

E. STANINO — Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg

vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt **la PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij

FERD. ENGERS, Amsterdam.

Telephoon no. 593. **Heerengracht 335.**

Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt. is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**. is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het

KLEUREN van GEVELS enz..

voor **DECORATIE buiten- en binnenshuis** is

DE „WATERVERF"

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., Amsterdam.**

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

CARRÉ'S

Luchtdruk waterreservoirs

voor het **opperen, filtreeren en verdeelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.

MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referentiën. (4)

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glaasetserij,

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamherren** enz. enz.

E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

Sneek, 25 Juli: de uitvoering van verfwerken aan gemeentegebouwen enz., in 6 perceelen; ingekomen 5 bilj., als:

Inschrijvers en woonplaats.	perc. 1	perc. 2	perc. 3	perc. 4	perc. 5	perc. 6
G. W. Visser, Sneek,	—	f 345	—	—	—	—
T. Huisman idem	f 79	326	—	—	f 127	—
P. Lustheff, idem	85	399	f 145	f 129	230	f 86
K. Rmrdi, idem	87	302	110	110	—	41
H. Wellema, idem	85	295	152	101	155	—

Gegund aan de inschr. met vette cijfers.

Sneek, 25 Juli, voor rekening der gemeente: a. het leveren van 10,000 Friesche klinkermoppen; b. idem 20,000 lakklinkers; ingekomen 2 bilj., als:

	per 1000 a.	b.
C. v. d. Werf, Bolsward,	f 15.40	f 11.14
R. en J. de Ruiter, Harlingen,	14.24	10.44

Gegund.

's-Hage, 25 Juli: het ophoogen enz. van een gedeelte terrein, het metselen van grafkelders en bijbehoorende werken, een en ander op de begraafplaats Nieuw-Eik en Duin, gelegen te Halfweg Loosduinen, nabij 's-Hage, onder beheer van de bouwk. S. J. Wijsman en W. Westmaas; ingekomen 15 bilj., als:

A. de Borst, Papendrecht,	f 15,948
A. v. Kekum, Gouda,	» 15,840
P. Vermeer, idem	» 14,743
J. P. J. Lorrie, 's-Hage,	» 14,200
J. v. Rossem, Halfweg-Loosduinen,	» 13,995
W. P. Teeuwisse, 's-Hage,	» 13,700
J. den Engelse, Lage-Zwaluwe,	» 13,720
P. J. Dubbelman, Dordrecht,	» 13,490
J. de Bruin, 's-Hage,	» 13,000
B. Hart, Loosduinen,	» 12,988
A. C. Paardekooper, 's-Hage,	» 12,630
J. G. v. d. Horst, idem	» 12,400
A. de Waard en J. C. Dierckx, idem	» 12,280
W. Swanevelt, idem	» 11,700
J. v. d. Elsbout, Scheveningen,	» 10,990

Lichtenvoorde (Geld.), 25 Juli: het maken van een bosaltweg naar het spoorwegstation, ter lengte van 3187 M.; ingek. 8 bilj., als:

C. ter Haar, Winterswijk,	f 10,740
Firma J. Witteveen, Deventer,	» 10,407
G. J. Geerdink, Hengelo (Ov.),	» 10,485
T. H. v. Eerden, Aalten,	» 9,978
H. J. te Siepe, Winterswijk,	» 9,857
J. W. Bonte, Amersfoort,	» 9,681.60
J. G. Huisman, Zutfen,	» 9,663
H. W. Jansweid, Lichtenvoorde,	» 9,501

Gegund.

Dokkum, 25 Juli: het vergrooten en verbouwen van de school voor kostelooze onderwijs aldaar; minste inschr. J. T. van der Meij, te Dokkum, voor f 6965.

Haren, 25 Juli: het afbreken en wederopbouwen eener nieuwe pastorie voor de Ned.-Herv. gem., aldaar, onder beheer van den arch. N. W. Lit. te Groningen; ingek. 20 bilj., als:

T. A. de Jong, Groningen,	f 8200
W. D. Rotschiffer, Stedum,	» 8200
B. Wietsema, Groningen,	» 7880
J. Bethings, idem	» 7777
B. de Jong, idem	» 7697
H. Maatties, Zuidlaren,	» 7680
J. Versteeg, Groningen,	» 7553
J. Timmer, Helpman,	» 7548
H. Steenstra, Zuidlaren,	» 7484
A. R. Jansen, Groningen,	» 7250
A. Siekman, Hoogkerk,	» 7228
P. Homan, Helpman,	» 7188
E. Stamhuis, Leppersum,	» 7028
W. Dieters, Stedum,	» 6919
A. Sikkens, Noordlaren,	» 6860
J. Pot, Stedum,	» 6856
E. Horst, Haren,	» 6848
H. Moerman, Bedum,	» 6780
L. Dekker, idem	» 6690
H. Nieland, Warfum,	» 6391

Gegund.

Grouw, 25 Juli: het afbreken en wederopbouwen van een armhuis, aldaar; ingekomen 8 bilj., als:

J. J. v. d. Leij, Arum,	f 3584
L. H. Poelstra, Goutum,	» 3090
J. P. Vonk, Ureterp,	» 3072
A. H. Dunstra, Irnsum,	» 2999
K. Ketelaar, Leeuwarden,	» 2878
S. W. de Boer, Lippenhuizen,	» 2840
W. Burgij, Terwispel,	» 2790
H. J. v. d. Schaaf, Grouw,	» 2788

Gegund.

Grouw, 25 Juli: het maken van eene nieuwe draai met hoofden enz., over de Nieuwesloot bij Warstiens, benevens het onderhoud aan de brug en brugwachterswoning te Wartena; ingek. 3 bilj., als:

B. W. de Boer, Warga,	f 580
S. A. Kaastra, idem	» 459
Wed. E. A. Popma, Wartena,	» 369

Gegund.

Smilde, 25 Juli: het verbouwen en vergrooten van de openbare lagere school met onderwijzerswoning te Boven-Smilde; ingek. 5 bilj., als:

G. v. d. Grampel, Assen,	f 6398
H. Vissinger, Smilde,	» 6228
J. Rosseling, Meppel,	» 5990
O. P. Offringa, Donkerbroek,	» 5850
L. G. Hartstra, Smilde,	» 5749
Raming	» 6047

Amsterdam, 27 Juli, voor rekening der gemeente: 1o. het bouwen van eene o. l. school aan het Waterloseplein; ingek. 10 bilj., als:

W. Wissing,	te Amsterdam,	f 45,900
H. Rietsnijder & Zn.,	» idem	» 45,300
Knipper en Vree,	» idem	» 44,878
W. Greve,	» Buikslot,	» 44,792
J. Stam,	» Amsterdam,	» 44,500
J. F. Prenker,	» idem	» 42,989
C. J. Rijnierse,	» idem	» 42,154
E. H. Helle,	» idem	» 40,830
W. Meijer,	» idem	» 39,750
A. F. Bleeswijk,	» idem	» 38,875

2o. het gewoon onderhoud der sluis- en waterwerken; ingek. 7 bilj., als:

G. D. Doorn,	te Amsterdam,	f 60,000
C. J. Maks Jz.,	» idem	» 57,756
H. Deutekom,	» idem	» 57,000
J. Koster,	» idem	» 55,080
P. Dainker,	» idem	» 54,947
H. J. Meekers,	» idem	» 53,976
A. Kramers,	» idem	» 49,800

3o. het leveren van diverse metalen voorwerpen; ingek. 1 bilj., van H. Zimmer & Zn., Amsterdam, voor f 9274.

4o. het leveren en stellen van 10 tweepersoons uijnoirs en drijfboeien; ingek. 6 bilj., als:

J. Zimmer & Zn.,	te Amsterdam,	f 3600
Haspels en Vis,	» idem	» 3090
A. O. Backon,	» idem	» 2875
L. J. Dupert,	» idem	» 2789
A. Abbink,	» idem	» 2774
J. Kroon,	» Zaandam,	» 2217.50

Haarlem, 27 Juli: het bouwen van 3 barakken voor besmettelijke ziekten; ingek. 10 bilj., als:

J. S. v. Valthuijsen,	te Haarlem,	f 13,786
P. v. d. Weegh,	» idem	» 12,500
F. T. Leuven,	» idem	» 12,485
G. P. J. Beccari,	» idem	» 12,377
J. Jonker,	» idem	» 11,891
H. Smink,	» idem	» 11,640
P. A. Poppink,	» idem	» 11,483.50
G. v. Als,	» idem	» 11,045
J. Machielse,	» idem	» 10,989
H. v. Es,	» idem	» 9,961
Raming		» 11,660

Esinge, 27 Juli: het verbouwen der scholen c. a. te Feerwerd en Garnwerd; ingekomen 4 bilj., als:

F. Zuidersma, Zuilhorn,	f 3500
J. Nicolai, Munnekezijl,	» 3281
J. Sijkens, Niezijl,	» 3257
D. Bosman, Eenrum,	» 3195
R. Zeef, idem	» 3126
J. Til, Ezinge,	» 2880

Duiven, 27 Juli: het bouwen van een school voor openbaar lager onderwijs te Loo (gem. Duiven), onder beheer van den architect J. W. Boerboom, te Arnhem; ingek. 6 bilj., als:

M. Maskens, Herwen-en-Aart,	f 14,570
H. T. Verkerk, Loo,	» 13,640
H. A. v. d. Sande, Arnhem,	» 13,400
A. v. 't Hullenaar, Bemmel,	» 12,605
H. Snelder, Duiven,	» 12,581
Lendering en Kloppers, Groessen,	» 11,488

Amsterdam, 27 Juli: het maken, leveren en aanbrengen van twee toestellen tot verlenging van de spoorstaven op de draaischijf in de ronde locomotievenloods op het westelijk eiland van het centraal personenstation te Amsterdam; ingek. 2 bilj., als:

L. J. Enthoven & Co., 's-Hage,	f 3609
Nederl. fabriek van werktuigen en spoorwegmaterieel Amsterdam,	f 2020
Raming	» 1700

's-Bosch, 27 Juli: a. het uitvoeren van baggerwerken in de haven en Binnen Dieze; b. het ruimen, zuiveren en onderhouden van verschillende riviervakken; ingekomen 4 bilj., als:

	a.	b.
P. Kwaaitaal, 's-Bosch,	f 1648	f 453
A. W. Groot, Hintham,	1316	
M. H. Doorenbosch, 's-Bosch,	1300	260
P. v. Wanel, Orten,	1214	

Sappemeer 27 Juli: het afdammen, droogmaken en drooghouden van- en het doen van eenige vernieuwingen en herstellingen aan het Winkelhaaksterverlaat, voor het waterschap „Noordzijde der gemeente Sappemeer, Hoogzand en verdere onderhoorigheden" (herbesteding); ingek. 4 bilj., als:

F. Dieters, Foxham,	f 3580
S. Mandema, Sappemeer,	» 3367
H. Schreuder, Zuidbroek,	» 3096
G. Hazelhuf, Oude-Pekela,	» 3067

Gegund.

Maastricht, 27 Juli: de levering van houtwaren, leien en pannen, benoodigd voor het onderhoud der gemeente-gebouwen, in 2 perc.; ingek. 3 bilj., als:

	perc. 1 hout	perc. 2 pannen en leien
J. Reumkens, Maastricht,	f 1340	f 190
E. de Ras, idem	1303	184
H. Houtappel, idem	1230	171.10

Gorkhem, 28 Juli: het verrichten van baggerwerk in het inundatiekanaal te Everdingen, onder beheer der genie, aldaar; ingekomen 3 bilj., als:

G. Looijen, Herwijnen,	f 2212
S. de Leng, Woudrichem,	» 2170
P. Sterk, Spijk (gem. Renkelsm),	» 1898
Raming	» 1800

Naarden, 28 Juli: het verbeteren van bekleedingsmuren van den hoofdwal enz., te Naarden, onder beheer der genie, aldaar; ingek. 3 bilj., als:

A. Karssen,	te Naarden,	f 1292
M. P. v. Wettum,	» idem	» 1250
J. H. v. Asperen,	» idem	» 1208
Raming		» 1250

Nieuzen, 28 Juli: het verbouwen en uitbreiden van het lokaal der openbare school te Sluiskil; ingekomen 5 bilj., als:

C. L. de Schmidt,	te Nieuzen,	f 4875
A. Kooman en C. v. d. Broeke,	» idem	» 4790
P. J. F. Bruggeman,	» idem	» 4750.75
M. D. de Putter,	» idem	» 4700
P. A. Mieles,	» idem	» 4475

Vorden (Geld.), 28 Juli: eenige verandering in de bestaande en het bouwen van een nieuwe school, aldaar, voor Chr. nationaal onderwijs; ingekomen 9 bilj., als:

J. Bielderman, Vorden,	f 3968
G. Meulenbrugge, idem	» 3944
J. W. Hilvorink, idem	» 3920
H. J. Muldery, Vierakker,	» 3900
Van Zutfeesm, Zutfen,	» 3898
Maandag, Wichmond,	» 3850
Koenegoor, Warnsveld,	» 3825
H. Wesselink, Vierakker,	» 3802
C. Pasman, Vorden,	» 3664

Gegund.

Rotterdam, 29 Juli, voor rekening van den Prins-Alexanderpolder: 1o. het onderhoud tot 15 Juli '92, der kunstwerken, behoorende aan den polder; ingek. 6 bilj., als:

M. Tieleman, Kralingen,	f 1897
D. Hoogendijk, Kapelle a/d. IJsel,	» 1894
A. v. d. Houwen, IJselmonde,	» 1865
W. J. v. Dort, Kralingen,	» 1765
W. v. Verre, Kapelle a/d. IJsel,	» 1757
C. Buijs, idem	» 1598

Gegund.

2o. het onderhoud tot 1 Juli '92, van een gedeelte straat- en grintweg, dijken en de Rottekade van den polder; ingek. 2 bilj., als:

W. Lobe, Kralingen,	f 2715
F. Verzeijden, idem	» 1220

Gegund aan W. Lobe.

Epe, 28 Juli: het bouwen van eenen vleugel aan de villa van baron Sweerts de Landas, ald., onder beheer van den architect H. F. Suijck, te Apeldoorn; ingek. 13 bilj. als:

K. v. d. Berg, Zwolle,	f 4675
A. v. Straten, idem	» 4612
H. G. Treep, idem	» 4589
W. Willemsen, Apeldoorn,	» 4200
H. ter Beerdt, Vaassen,	» 4200
G. de Bruijn, idem	» 4150
B. J. ter Haar, Epe,	» 3900
J. v. d. Broek, Apeldoorn,	» 3847

P. Berkhof, Epe,		ƒ 3845
F. W. Geurden,	Apeldoorn,	» 3829
G. Wegerif Hz.,	idem	» 3820
H. J. Eijkelboom,	idem	» 3769
Jac. Westerink, Epe,		» 3805
Gegund. Raming		» 3880

Amsterdam, 28 Juli: het bouwen van een winkelhuis met bovenwoning voor rekening van L. P. H. de Ridder, onder beheer van den arch. W. G. Welsing; ingekomen 14 bilj., als:

K. Booden,	te Amsterdam,	ƒ 25,064
J. H. v. Groenendael,	» idem	» 24,700
C. J. Rijnierse,	» idem	» 23,990
H. E. Radermaker,	» idem	» 22,547
J. H. Hendrix,	» idem	» 22,480
R. Cruijff,	» idem	» 22,400
W. Greve,	» Buiksloot,	» 22,305
Z. Dasnik & Zn.,	» Amsterdam,	» 22,285
E. H. Belle,	» idem	» 21,990
W. Wissing,	» idem	» 20,900
Gebr. Terlingen,	» idem	» 20,785
H. Rietsnijder,	» idem	» 20,450
C. Alberts & Zn.,	» N.-Amstel,	» 20 444
A. L. Wolmk,	» Amsterdam,	» 14,900

Gegund aan C. Alberts & Zn.

Haarlem, 28 Juli: het amoveeren van het perc. hoek Zijl- en Bartolsteinstraat ald., en het daarterplaatse bouwen van twee woon- en winkelhuizen, onder beheer van de architecten Roog en Van den Ban; ingek. 9 bilj., als:

C. Cobelens,	te Haarlem,	ƒ 28,027
P. Rings,	» Zandpoort,	» 28,335
J. Sleuters,	» Haarlem,	» 27,100
G. P. J. Beccari,	» idem	» 26,690
J. C. v. Reijsen,	» idem	» 26,440
Giebels en Servellen,	» idem	» 25,990
D. A. Brankenburg,	» idem	» 25,973
W. Rijnierse & Zn.,	» Overveen,	» 25,685
J. J. v. Scheijndel,	» Haarlem,	» 25,225

Nog niet gegund.

Zwolle, 28 Juli: het bouwen van eene boerderij met booiberg voor J. Neuteboom Az., op het terrein der afgebrande perceelen buiten de Diezerpoort, onder beheer van den architect D. de Herder; ingek. 10 bilj. als.:

Gebr. Winkel,	te Zwolle,	ƒ 5470
H. v. d. Sluis,	» idem	» 5308
J. Niemer,	» idem	» 5280
M. Op de Woord,	» idem	» 5230
K. A. v. d. Berg,	» idem	» 5220
H. Lubbers,	» idem	» 5175
H. v. Laer,	» idem	» 5085
A. v. Straten,	» idem	» 5069
T. Disselhoff,	» idem	» 4850
L. Meijer,	» idem	» 4575

Gegund.

's-Hage, 29 Juli, onder beheer van het ministerie van waterst. enz.: 1o. het maken van twee kribben en van een strekdam, het maken van een glooiing van 4 op 1 aan den kop eener rijkskrib en het opruimen van gronden, tot verbetering van de rivier den IJsel, boven Zutfen, tusschen de kilometerraaien 48 en 49; ingek. 5 bilj., als:

J. H. v. Heezewijk, Lobit,		ƒ 15,500
P. Hell, Zwolle,		» 14,460
J. H. Beijink,	Pannerden,	» 13,200
K. A. v. d. Berg,	idem	» 12,960
W. J. Eijkelboom, Apeldoorn,		» 11,890
Raming		» 11,950

2o. de uitvoering van baggerwerk in het vaarwater der rivier de Maas, tusschen de kilometerraaien 60 en 61 en 67 en 69 der rivierkaart onder de gemeenten Stevensweerd en Linne, prov. Limburg; ingek. 3 bilj., als:

G. Smeets, Maaseijk (Belg. Limb.),		ƒ 8400
J. A. H. v. d. Venne, Bree (Limb.),		» 7650
F. Straatman, Linne, en E. Stoffels, Roermond,		» 6700
Raming		» 7000

Veur, 29 Juli: het verbouwen en vergrooten van het raadhuis, aldaar; ingek. 9 bilj., als:

H. Huisman, Veur,		ƒ 2970
G. J. Brandenaar, 's-Hage,		» 2889
J. Visser, Leiden,		» 2700
B. J. v. d. Heiden, Voorburg,		» 2650
L. K. Vullekoop, 's-Hage,		» 2600
W. F. Schmot, Voorburg,		» 2590
Wed. J. A. Haagen, Leidschendam,		» 2570
J. A. Kleingeld, Veur,		» 2531
J. J. Bahn,	idem	» 2499

Assen, 29 Juli: het afbreken van het bestaande en wederopbouwen van een nieuw schoolgebouw met 4 lokalen voor het best. van de vereeniging voor Chr. lager onderwijs, te Assen, onder beheer van den architect J. van Houten; ingek. 13 bilj., als:

H. de Vries,	te Assen,	ƒ 9945
Harco Winters,	» idem	» 9529
E. Ubels,	» idem	» 9084
A. J. Diehlman,	» idem	» 8941
G. v. d. Grampel,	» idem	» 8890
R. Hunse Jr.,	te Assen,	ƒ 8820
H. Steenstra,	» Zuidlaren,	» 8769
A. de Vries,	» Assen,	» 8704
H. Bennink,	» idem	» 8735
H. Smallenbroek en H. Jalsingh,	» idem	» 8696
D. Neisingh,	» idem	» 8670
G. Winters,	» idem	» 8493
D. B. Wiering,	» idem	» 8444

Gegund.

's-Hage, 30 Juli: het bouwen van een kinderziekenhuis aan de zeebadplaats Loosduinen, onder beheer van den architect H. Wenstra Jr., te 's-Hage; ingek. 14 bilj., als:

Jean Steffens, 's-Hage,		ƒ 25,500
G. Varekamp, 's-Gravezande,		» 25,000
J. Schoenmeijer, Rotterdam,		» 24,600
J. P. J. Lorrie,	's-Hage,	» 24,450
J. Ph. Reeser Ez.,	idem	» 23,485
Gebr. de Vos,	idem	» 22,400
J. L. Werdes Jr.,	idem	» 21,100
H. Hartman, Loosduinen,		» 21,000
A. Stigter, 's-Hage,		» 20,800
T. M. J. Gustenhoven, Tilburg,		» 20,770
W. P. Teeuwisse,	's-Hage,	» 20,400
A. C. Paardekooper,	idem	» 20,100
M. Th. Wijnekus,	idem	» 19,928
H. v. Bergen Henegouwen,	idem	» 19,895

Gegund.

Utrecht, 30 Juli: het herstellen en vernieuwen van goten, ramen, deuren enz., van de kazerne en stallen der veld-artillerie, van het militair hospitaal enz., te Utrecht, onder beheer der genie, aldaar (herbest.); ingek. 1 bilj., van G. J. van Vloten, te Utrecht, voor ƒ 6978

Raming » 4600

Rijssen, 30 Juli: het bouwen van een villa voor J. ter Horst J.Hz., onder beheer van den arch. J. C. Meijer, te Goor; ingek. 9 bilj., als:

W Polman, Hoorenveen,		ƒ 31,550
Schreuder en Barneveld, Almelo,		» 29,998
G. Kappert, Rijssen,		» 29,500
Mensell, Borne,		» 29,500
B. v. d. Spoel, Deventer,		» 28,900
H. Heitjens, Bussum,		» 28,833
B. v. d. Worp, Deventer,		» 28,213
J. Wittevoen,	idem	» 27,982
J. Ottlioff, Lochem,		» 27,686

Amsterdam, 30 Juli: het bouwen van 18 woningen in de Anjelierstraat nos. 180—188, aldaar, onder beheer van den arch. W Hamer (onderhands); minste inschr. Ph. A. Warners, te Amsterdam, voor ƒ 25,380.

Zaandam, 30 Juli: het maken van een inlaatduiker en het bouwen van een wachthuisje dore het best. van den polder Oostzaan.

1o. inlaatduiker; ingek. 9 bilj., als:

Brugman,	Zaandam,	ƒ 800
C. Kakes,	idem	» 790
R. Schreuder,	idem	» 780
L. Molenaar,	idem	» 705
Jb. de Vries,	Purmerend,	» 750
L. v. Zon,	idem	» 720
Van Wort, Koog a/d. Zaan,		» 680
G. Sol,	Zaandam,	» 665
J. Gras,	idem	» 655

2o. wachthuisje; ingek. 9 bilj., als:

C. Kakes, Zaandam,		ƒ 225
Van Wort, Koog a/d. Zaan,		» 220
Brugman, Zaandam,		» 205
L. Molenaar, idem		» 195
L. v. Zon, Purmerend,		» 195
C. Kools, Zaandam,		» 189,75
D. v. d. Lelie, Oostzaan,		» 182,50
C. Berghouwer, Zaandam,		» 180
H. Pret, Oostzaan,		» 159,50

Gegund aan de minste inschr.

Haarlem, 30 Juli, onder beheer van 's rijkswaterstaat: 1o het maken en inhangen van een paar ijzeren binnenvloeddeuren van de kleine schutsluis der Noordpeesluizen te IJmuiden, bestek no. 162, dienst '91; ingekomen 6 bilj., als:

G. D. v. Doorn,	Amsterdam,	ƒ 22,950
Huijgens en Van Gelder,	idem	» 22,711
W. H. Jacobs, Haarlem,		» 21,904
Ned. Stoombootmaatsch., Rotterdam,		» 21,755
De Vries Robbé & Co., Gorichem,		» 19,590
P. Goedkoop Dz., Amsterdam,		» 19,547
Raming		» 20,000

2o. het leveren, opstellen en onderhouden van het werktuig, de stoomketels en scheepradeven voor een stoomgemaal te Schellinkwoude, bestek no. 156, dienst '91—'93; ingekomen 5 bilj., als:

Ned. Stoombootmaatsch., Rotterdam,		ƒ 187,800
Soc. anon. des ateliers de construction de la Meuse, Luik,		» 187,280
Gebr. Stork, Hengelo,		» 173,895
Ned. fabriek van werktuigen en spoorwegmaterieel, Amsterdam,		» 173,000
Soc. anon. du Phoenix, Gent,		» 140,500

Alkmaar, 31 Juli: het verbouwen van het perc. no. 104 aan de Laat, te Alkmaar, onder beheer van den archit. W. H. Matthijsen; ingek. 9 bilj., als:

J. Dorregeest,	te Alkmaar,	ƒ 2480
G. Baas,	» idem	» 2308
T. P. v. d. Waal,	» idem	» 2304
C. Vasbinder,	» idem	» 2285
J. Balder,	» idem	» 2201
H. Hoekmeijer,	» idem	» 2280
F. F. de Munk,	» idem	» 1958
M. Zonderhuis,	» idem	» 1919
W. Vasbinder,	» idem	» 1818
Gegund. Raming		» 1838

VERVOLG DER AANKONDIGINGEN.

Vrijdag, 14 Aug.

Haarlem, te 12 uren, door den civiel-ing. C. A. Huijgen, in het koffiehuis »de Vergulde valk: het bouwen van de bierbrouwerij »'t Spaarne", met legkelder, gistkelder, ketelhuis, machinekaal, fondamenten voor machines, bemetseling van ketels, fabriekschoorsteen, brouwhuis en bijkomende werken, op het terrein, gelegen aan het Zuider-Buitenspaarne, hoek Van-Marumstraat, te Haarlem. Aanw. 7 Aug., te 11 uren. Bilj. inz. uiterl. 14 Aug., voor 11½ uren, bij Louis Allard, aldaar.

Donderdag, 20 Aug.

Middelburg, te 10 uren, door Ged. Staten van Zeeland, in de Abdij: het bouwen van een stoenen duiker op betonfundeering, tusschen de mijlpalen 2 en 3 van het te gelechte van den prov. weg naar Nieuwvliet. Aanw. 13 Aug., van 10—12 uren.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

LEIDEN. In den Raad kwam een adres ter sprake van eenige meubelmakers, waarin zij hun bezwaren opperen tegen de levering van stoelen voor de Stadszaal door een firma buiten de stad. Zij verzoeken daarin dat de Voorzitter deze handeling moge rechtvaardigen; dat hun eer en verlies hen dringt om te vragen, dat zij voortaan mee mogen dingen naar dergelijke leveranties, zoodat de Raad in dien geest besluite.

De Voorzitter geeft al aanstonds rekenschap van de handelwijze in dezen van het Dag. Bestuur, dat eenvoudig de weg gevolgd heeft, in 1881—85 door den Raad gewezen.

Hij gelooft niet, dat adressanten ooit aan een krenking hunner eer zouden gedacht hebben, als anderen hun dat niet hadden wijs gemaakt. Er zijn over deze zaak meer waarheden verkondigd, dan anders in een geheel jaar soms.

Hij meent, dat 't geen krenking van iemands eer is, als hij iets niet maken kan, eenvoudig omdat hem de gegevens daarvoor ontbreken, wat hier het geval is, zoodat ze wel hadden kunnen leveren maar niet maken, wat toch niet in belang van de gemeente kan worden geacht.

Eindelijk kon er ook volstrekt van geen schade sprake zijn, daar zij immers niet de bevoegde personen waren om in dezen op te treden als leveranciers.

Hiermede was eigenlijk de quaestie afgeloopen en werd het adres, eenvoudig als kennisgeving aangenomen.

— Onze landgenoot, de heer Henri Teixeira de Mattos, de bekende beeldhouwer, heeft van het bestuur der in September te openen kunsttentoonstelling te Liverpool eene bijzondere uitnoodiging ontvangen om zijne buste (Negerskop-Mondombestam), thans in de Koninklijke Academie alhier geëxposeerd, ook te Liverpool tentoon te stellen. Zulk eene »bijzondere uitnoodiging" brengt mee, dat alle onkosten van vervoer enz. door de tentoonstelling gedragen worden en mag daarom ook als een bijzonder compliment aan den talentvollen jongen kunstenaar beschouwd worden. (*Vad.*)

— Bij Koninklijk besluit is met ingang van 15 September 1891, aan C. P. Holst Gen., op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als leeraar bij de Normaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam.

ARCHITECTURA ET AMICITIA

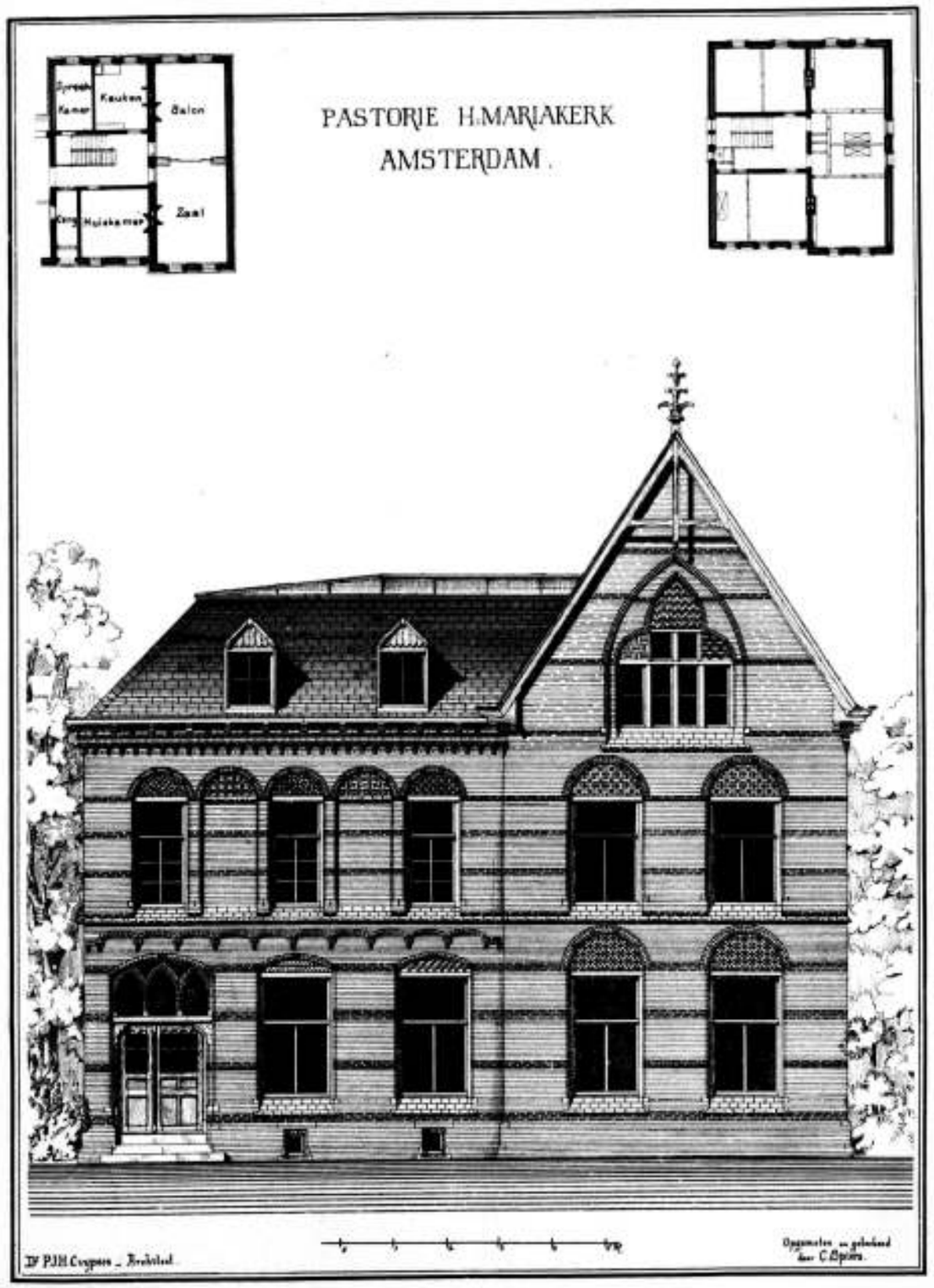

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG Nº. 32. ZATERDAG 8 AUGUSTUS 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

AVIW.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren
P.-C.-Hooftstraat nº. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ºnSecretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN, zal 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling zal 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e Als gewoon lid is voorgesteld de heer H. Walenkamp, door de heeren Jan Stuijt en C. W. Nijhoff, en door het Bestuur voorloopig als zoodanig aangenomen.

2e Als buitenlid is toegetreden de heer De Barel Jr. te Hilversum.

3e Als motto van een der ingekomen antwoorden op de prijsvraag voor eene schouw, staat in de vorige medeelingen „B"; dit moet zijn „AB."

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

PASTORIE DER H.-MARIAKERK BUITEN DE HAARLEMMERPOORT TE AMSTERDAM.

(*Bij de plaat.*)

De pastorie is, evenals de kerk, waarbij ze behoort, ontworpen door den architect Dr. P. J. H. Cuypers, hoofdzakelijk in baksteen met gebruikmaking van gele steen, geglazuurde en gewone profielsteen. Zij is opgemeten en geteekend door C. Spiers Jr, leerling der R. N. S. v. T. O.

Amst. 22/1 '91.

EEN EN ANDER OVER HET BETON EN ZIJNE TOEPASSING. (*)

Het gebruik van beton dagteekent reeds van den tijd der oude Romeinen en tot het begin der 18de eeuw werd het veelvuldig aangewend; na dien tijd is het in vergetelheid geraakt, totdat het in het begin dezer eeuw werd toegepast, en op groote schaal het eerst in 1814, door den Engelschman Robert Smirke. De heer Godwin heeft in de „Transactions of the Institute of British architects" vele voorbeelden aangehaald, waarin beton voor muren en fundeeringen is gebezigd geworden.

De muren van de vesting in Ciudad Rodrigo in Spanje zijn van beton, en men kan de afdrukken van de vormen of bakken, waarin deze halfvloeibare massa gegoten werd zeer duidelijk zien. Binnen de muren vindt men steenen van 10 tot 15 cM. diameter, die tijdens den bouw op het terrein in overvloed voorhanden waren.

In Italië en Frankrijk gebruikte men allereerst kunststeenen van beton, welke werden gebezigd voor hoeksteenen, ventilatiekanalen, deksteenen, buizen voor waterleidingen enz.

Als voorbeelden van het gebruik van beton in vroegeren tijd kunnen nog genoemd worden de gewelven, die in 1827 van dit materiaal te Straatsburg en te Schelestadt werden gemaakt; de gewelven hadden 4 meter spanning en rustten op gemetselde rechtstanden. In de nabijheid van Woolwich werd in Maart 1835 een overwelfd lokaal van concrete gebouwd, hetwelk eene lengte van 600 M. bij eene breedte van 5.40 M. had; de rechtstanden waren van binnen 1.30 M. en van buiten 2.30 M. hoog, bij eene dikte van 2.40 M. Het gewelf had eene dikte van 1.20 M., de binnenwelflijn was een cirkelboog van 1.50 M. pijl en de concrete was een vermenging van één deel waterkalk op zeven deelen zand van de Theems. De rechtstanden werden tusschen planken beschotten gegoten en voor het welf werden kunststeenen van 1.20 M. lengte, 1 00 M. breedte en 0 30 M. dikte gevormd. In de maand Mei daaraanvolgende werden onder leiding van de Engelsche Genie proefworpen en schoten op dit lokaal gedaan, waardoor men tot het besluit kwam, dat dergelijke werken wel voor kleine magazijnen en kazematten geschikt zijn, maar niet voor werken, die veel van het kanonvuur te lijden kunnen hebben. De uitkomsten zouden meer bevredigend geweest zijn, als men in plaats van concrete, het meer deugdzame beton gebruikt en de proefnemingen niet dadelijk na de voltooiing genomen had.

Eene opheldering omtrent het verschil tusschen beton en concrete zal misschien niet ongewenscht zijn.

Alhoewel wij in onze moedertaal geen verschillende benamingen voor beton kennen, maken de Engelschen verschil tusschen beton en concrete. Uit het Engelsche werkje van E. Dobson, getiteld „Foundations, Concrete etc.", leeren wij het verschil van deze benamingen kennen. Concrete wordt voor het fundeeren van gebouwen in plaats van zandaanvullingen gebezigd op die plaatsen, waar de natuurlijke bodem geen genoegzaam samenhangenden grondslag heeft, doch een be-

(*) Lezing van 7 Januari 1891.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen harer A.

heiing niet direct noodzakelijk is. Het is de gewone vermenging van kalk met kiezel of steenstukken, waarvan de steenstukken het meerendeel der massa vormen en door mortel verbonden zijn.

Omtrent de wijze van storten van concrete is men het nog niet geheel eens; vele bouwkundigen raden aan de massa van een verheven stelling in de sleuven te werpen, terwijl anderen van meening zijn dat de samenhang hierdoor benadeeld wordt. Men zal wel met mij eens zijn, dat de beste wijze van storten is het concrete onder gestadig stampen laagsgewijze in de sleuven te brengen en daarbij de valhoogte zoo min mogelijk te nemen; hierdoor zijn de grootste verticale aansluitingsvlakken gelijk aan de hoogte der laag, en de massa zal meer homogeen worden en grooter sterkte bekomen, dan dat zij in eens op de volle hoogte gebracht wordt, hoewel de laatste wijze van werken in de meeste gevallen gemakkelijker en meer economisch zal zijn.

Voor concrete wordt ongebluschte kalk gebezigd en hierdoor is het te verklaren, dat de massa door het meerdere uitblusschen in de sleuven eene uitzetting ondergaat, die volgens gedane waarnemingen ongeveer 3 cM. per meter bedraagt. Voor het stutten van muren heeft men van deze uitzetting partijgetrokken.

Het beton kan niet beter bepaald worden dan door de benaming van hydraulische concrete. In de wijze van bereiding is evenwel een groot verschil; wij hebben gezien dat door de vermenging van ballast en ongebluschte kalk, onder toevoeging van water, concrete wordt gemaakt en dat het terstond verwerkt wordt, zonder de kalk behoorlijk tijd te laten om uit te blusschen, terwijl voor het beton vooraf de mortel op de gewone wijze wordt gemaakt om daarna met de steenstukken of grint te worden vermengd. Op deze wijze loopt men geen gevaar, dat in het beton eenige ongebluschte deelen overblijven en dat daardoor de samenhang later verbroken wordt.

Het verschil tusschen concrete en beton zal nu duidelijk zijn. Daar de concrete in ons land weinig of niet wordt toegepast, zullen wij ons verder tot het beton bepalen.

Voordat ik hiertoe overga zij het mij vergund van een paar grootsche werken uit vroegeren tijd, waarbij het beton op groote schaal is toegepast, kortelijk melding te maken.

In „Die Schule des Maurers", door B. Harres, vindt men een omschrijving van het gebruik van beton aan de haven te Algiers en aan de droge dokken te Toulon.

Voor de havendammen te Algiers werd het beton op groote schaal gebruikt in den vorm van reusachtige kunststeenen, en op deze wijze mocht men erin slagen de dammen te behouden, nadat alle vroegere constructiën gebleken waren onvoldoende te zijn. Verder zij medegedeeld dat de reede van Algiers aan de zeezijde geheel open ligt, en dat Khaïr-ed-din, de broeder van Barbarossa, in 1530 eene kleine haven, die door een steenen hoofd met een havendam gevormd werd, deed aanleggen. De instandhouding dezer werken vereischte sedert den tijd van Barbarossa jaarlijks eene groote massa oeversteenen, en de Franschen, eenmaal meester van Algiers geworden, zetteden in 1833 en 1834 de herstellingen met kracht voort. Op den havendam stonden de groote magazijnen voor militaire benoodigdheden, waardoor het van belang was de hechtheid te verzekeren; de zee maakte telkenmale groote gaten, waardoor aanzienlijke scheuren ontstonden en jaarlijks moesten de herstellingswerken opnieuw worden aangevangen. Men wilde aan dezen staat van zaken een einde maken door het hoofd van den dam met zwaar metselwerk te voorzien, maar het bleek in den daaropvolgenden winter dat deze maatregel onvoldoende was, want het metselwerk stond op onsamenhangende rotsblokken en werd uit elkander geslagen. Men zocht nu naar andere middelen en slaagde er na groote inspanning in, het havenhoofd met zware steenblokken van 2 tot 4 M³ inhoud te omringen; voor het transport van deze steenen werden wegen aangelegd en in één jaar had men 212,000 kubieke voet steen verzameld, die in December 1833 te water geworpen werden. Spoedig bleek, dat deze steenbestorting onvolkomen was, daar de steenblokken in de haven geworpen en eenige zelfs op den havendam geslingerd werden. Na deze mislukte proefneming besloot men kunststeenen te maken, daar het onoverkomelijke bezwaren zou opleveren om natuurlijke steenen van voldoende afmetingen, voor den wederstand aan de golven, uit te houwen en te vervoeren. De kunststeenen werden van beton gemaakt en wel ten deele in het water op de plaats zelve en voor het andere gedeelte op den vasten wal. Bij het vormen der steenen werd door de Fransche ingenieurs partijgetrokken van het voorbeeld der Italianen, die de bressen in het metselwerk onder water met zakken beton aanvullen (¹). De groote steenen te Algiers werden gegoten in kolossale doeken zakken, die door timmerwerk versterkt waren; het getimmerte bestond uit een hecht raamwerk van vier staande stukken, aan de binnenzijde met dubbel opgeklampte delen voorzien; aan elk der zijden was het benoodigde ijzerwerk aangebracht, om het geheel uit elkander te nemen. Voor het gieten van elken kunststeen werden de onderzijden van de houten caisson naar het natuurlijk beloop van den bodem op de plaats zelve zoo nauwkeurig mogelijk afgewerkt, waarna het getimmerte in elkander werd gezet, aan de binnenzijde rondom met geteerd doek bespijkerd, waarbij men zorg droeg, dat dit tot de volle hoogte van den bak of vorm, zijnde 50 cM. boven den waterstand reikte, en daarna met eenen linnen bodem voorzien. De laatste moet voldoende ruim zijn om zich naar het beloop van den natuurlijken bodem te schikken en maakt met de bekleeding van de staande zijden één doorgaanden versterkten zak. Bij het inwerpen van het beton zal de linnen bodem den vorm van den grond getrouw aannemen en deze zaak is voor de stabiliteit der kunststeenen en het welslagen der onderneming van het grootste belang. Tien of twaalf dagen na het vullen der zakken, werden de caissons of vormen weggenomen en voor een volgende bewerking gebezigd; de staande zijden moesten daartoe opnieuw naar het beloop van den bodem afgewerkt en zoo noodig verlengd worden.

De steenen, die aan den vasten wal gemaakt werden, geven geene aanleiding tot opmerkingen; zij werden in houten bakken gevormd en, versteend zijnde, in zee geworpen. Het beton voor deze doeleinden gebezigd, bestond uit:

2 deelen steenbrokken;
1 deel mortel.

De mortel voor de steenen, die dadelijk in zee gevormd werden, bestond uit:

1 deel gebluschte kalk;
2 deelen pouzzolaanaarde.

En die voor de kunststeenen, welke in bakken gevormd werden, uit:

1 deel gebluschte kalk;
1 „ pouzzolaanaarde.
1 „ zand.

Verder kan men onder de belangrijke toepassingen van het beton, uit vroegeren tijd, de dokwerken

(¹) Bij den bouw van de handelskade te Amsterdam is hiervan ook gebruik gemaakt voor een aansluiting onder water met een ander muurvlak.

te Toulon noemen. In de haven aldaar zijn drie droge dokken geconstrueerd; het eerste, naar den ontwerper „Dok van Groignard" genaamd, werd in 1774 begonnen; met het tweede werd in 1827 naar het plan van den ingenieur Bernard en met het derde onder leiding van den ingenieur Noël in 1839 begonnen. Bij het maken van de twee laatste dokken werden de betonstortingen in ruime mate toegepast. Bij het bouwen van het tweede dok was het beton samengesteld uit vijf deelen steengruis en twee deelen mortel, terwijl de mortel zelf uit drie deelen gegoten kalk, vier deelen pouzzolaanaarde en twee deelen zand bestond. Voor den dokvloer werden drie lagen beton, elk van 1 M. hoogte, gestort, zoodat de gezamenlijke dikte van de bedding 3 M. bedroeg. Op de betonstorting werd vervolgens de groote houten kernbak voor het dok, die uit acht deelen van gelijke lengte bestond, gezonken; daar de buitenomtrek van het dok reeds vóór het storten van het beton voor den dokvloer, in de gedaante van eenen rechthoek, door aaneengesloten palen was afgebakend, werd de dikte der betonmuren bepaald door de ruimte tusschen den kernbak en de ompaling. De staande wanden van de kern waren kwartcirkelvormig, zoodat de dikte der muren, op den vloer gemeten, 11 M. en aan de bovenzijde slechts 3 M. bedroeg; deze vorm was door den heer Bernard gekozen om de kern der zijmuren zooveel mogelijk tot den bepaalden vorm van het droge dok te brengen, maar de ondervinding heeft geleerd, dat deze constructie geen aanprijzing verdient.

Het wegruimen van den kernbak vorderde groote krachtinspanning en toen men er eindelijk in slaagde, een gedeelte van het dok droog te houden, bemerkte men, dat het beton ter deele opgelost en daardoor zeer vermagerd was; langs het cirkelvormige segment der staande muren, vond men in plaats van beton slechts materialen zonder samenhang, die uit vrees voor instorting dadelijk weggeruimd moesten worden. De reden hiervoor lag in de verbreeding der muren aan de onderzijde, daar de kleine bakken, waarin het beton gestort werdt, te lood in het water daalden en het kromlijnige segment, tusschen de loodlijn, uit het bovenvlak van de kernbak nedergelaten, en het vlakke deel van den bodem begrepen, niet dan door een taludsgewijze bijvloeiing kon gevuld worden. Deze verschuiving der betonmassa, die op den bodem over 8 M. breedte moest plaats hebben, kon in het water niet geschieden, zonder afscheiding van de ongelijkslachtige deelen van het beton en hierbij hadden de zwaarste deelen, zooals het steengruis, minder helling aangenomen dan de bestanddeelen die door de mortel gebonden en als kalkmelk vooruit geschoven waren. De betonkern van het dok werd vervolgens bij gedeelten droog gemalen en aan alle zijden met metselwerk bekleed; hierbij had men nog met vele zwarigheden te kampen, maar ten slotte werd het werk met een goeden uitslag bekroond.

Voor de constructie van het droge dok n°. 3 werd besloten het stelsel van betonfundeering, behoudens eenige wijzigingen, wederom toe te passen. Deze afwijkingen bestonden daarin, dat de storting voor den vloer in eens over de geheele dikte zou plaats hebben en dat bij het gieten van rechtstandsmuren, het beton van den vloer, over het geheele oppervlak der bedding, met een gewicht, gelijk aan den te dragen last, zou geballast worden.

Na langdurige proefnemingen met verschillende mortels in zeewater werd vastgesteld, dat het beton zou bestaan uit drie deelen gebroken kalkaardige steenstukken en twee deelen mortel, en dat voor de samenstelling van de mortel twee deelen gezeefde pouzzolaanaarde en één deel vette kalk, als deeg gemeten, moesten genomen worden. Bij het maken der twee eerste dokken werden voor de betonnage houten kipbakken gebruikt; voor den vloer van dok 3 waren deze van plaatijzer van ± 1 M³ inhoud.

Voor het maken der betonmuren van de rechtstanden bediende men zich van acht houten bakken, die te zamen de kern maakten; de kernbakken werden gezonken en zwaar geballast. Voor de betonaanvullingen der rechtstanden werden 11835 M³ gebruikt, makende met de hoeveelheid voor den vloer een totaal van 27549 M³ beton; de romp van het dok werd vervolgens met metselwerk bekleed. De geheele onderneming werd met een goeden uitslag bekroond, die hoofdzakelijk te danken is aan de buitengewone voorzorgen, die bij het maken van het beton genomen zijn.

Over de maatregelen van voorzorg, welke bij het betonneeren te nemen zijn, kom ik later terug; ik wenschte nu over te gaan tot de toepassing in den tegenwoordigen tijd. Eenige persoonlijke ondervinding hoop ik hierin ten beste te geven.

Bij deze bespreking zijn de navolgende onderdeelen te behandelen:

a. Wijze van bereiding van het beton en te bezigen materialen.

b. Verschillende toegepaste verhoudingen voor beton in kalk en portlandcement, gesplitst voor betonnage in het droge en natte.

c. Behandeling van het beton met den koker, kipbak, enz.

d. Te nemen maatregelen om goede versteening te bevorderen.

De wijze van bereiden van het beton is natuurlijk afhankelijk van de te gebruiken materialen. Heeft men beton te vervaardigen, dat uit kalk, tras, zand en geklopte steenen bestaat, dan verkrijgt men de beste samenstelling door allereerst de mortel goed te bereiden, daarna de aangegeven hoeveelheid geklopte steen of brikken op den betonvloer uit te spreiden om deze met de mortel te dekken. Men plaatst nu de werklieden wederzijds van het betonbed en laat hen de massa flink met de ballastschop omwerken. De betonstukken moeten zijn stukken van hard doorbakken klinkers, niet grooter dan een hoenderei en niet kleiner dan een duivenei. Zij moeten kort vóór het gebruik van stof en vuilnis ontdaan worden door zifting en moeten doornat verwerkt worden. Aan de door mij uitgevoerde werken tot watervrijmaking van 's-Hertogenbosch en aan de havenwerken van La Plata werd het beton op deze wijze bereid.

De wel eens gevolgde methode van eerst de mortel droog te mengen en daarna, onder toevoeging van water, met de brikken om te zetten geeft niet zulke goed beton als op bovengenoemde wijze.

Tot het vervaardigen van de blokken beton aan de havenwerken te IJmuiden werd een cilinder gebezigd, welke veel overeenkomst met een tonmolen had, doch met dit verschil dat de draaipunten niet in het midden waren gelegen. Van dezen cilinder heb ik geen nadere beschrijving of teekening kunnen bemachtigen; mocht een lezer soms in de gelegenheid zijn mij deze te verschaffen, dan zal hij mij zeer verplichten. De reeds gedeeltelijk omschreven cilinder moet zeer goed aan de verwachting hebben voldaan.

De inrichting tot het maken van beton aan de spoorwegbrug over de Lek te Kuilenburg bestond uit een vierkanten mengkoker, lang 5 M. en 1 M. in het vierkant; deze koker was inwendig verdeeld in zes valborden, waarlangs de reeds gedeeltelijk gemengde beton zijn weg had te volgen. Naar mij is medegedeeld is deze methode niet aanbevelenswaardig daar

de geklopte steen den weg wel volgde, doch de valborden steeds te veel specie achterhielden.

(*Wordt vervolgd.*)

ACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN EN TECHNISCHE WETENSCHAPPEN TE ROTTERDAM.

In de algemeene Vergadering van 1 Augustus werd het verslag over 1890—1891 uitgebracht, waaraan wij het volgende ontleenen:

Op ultimo December 1890 bedroeg het aantal gewone leden 223. Voorts telde de Academie 1 eerelid en 89 leden van verdienste.

In de samenstelling van het Bestuur hadden in den loop van het jaar geen veranderingen plaats.

De rekening en verantwoording over 1890, door den Gemeenteraad goedgekeurd, sloot in ontvang en uitgaaf op een bedrag van *f* 49,677.64, tegen eene raming van *f* 50,120; door de hoogere ontvangst aan contributiën der leden, de meerdere opbrengst der schoolgelden van de leerlingen, het batig slot der daglessen ad *f* 33.05 en het ontvangen stokkengeld op de in het vorig jaar gehouden tentoonstelling van het werk der leerlingen, behoefde van de subsidie der gemeente, geraamd op *f* 44,470, slechts *f* 43,200.66½ te worden gebruikt. Het fonds tot aankoop van schilderijen, op 31 December 1889 *f* 4369.93 groot, klom door de bijdrage der gemeente, de contributiën en de bijgekomen rente op 31 December 1890 tot een bedrag van *f* 5612.77.

Twee kunstwerken werden dit jaar op de alhier gehouden driejaarlijksche tentoonstelling van schilderijen uit dit fonds voor het Museum Boymans aangekocht, n.l. de schilderij van den heer Albert Neuhuijs *Op vaders kuie* en de schilderij *Wie teekenen leert, leert zien* van den heer David Bles.

Uit het verslag der commissie van onderwijs blijkt dat de avondcursus werd gevolgd door 1072 leerlingen, terwijl 19 leden sommige lessen waarnamen; de middagcursus in hand- en ornementteekenen op Woensdag en Zaterdag telde 93, de dagcursus A voor schilderen en boetseeren 50, de dagcursus B voor bouwkundig teekenen 18 leerlingen, terwijl de zomer-ochtendcursus in handteekenen en decoratieve kunst door 56 leerlingen werd bijgewoond.

Aan het onderwijs in het tuinbouwkundig teekenen namen 24 leerlingen deel.

Aangezien het cijfer der leerlingen, die zich voor den avondcursus aanmelden, steeds stijgende blijft, gaat de noodige ruimte in de leerzalen ontbreken; de behoefte aan uitbreiding daarvan deed zich gedurende den afgeloopen cursus zeer gevoelen, daar het vrij wat moeite kostte de lessen geregeld te doen plaats hebben.

Na afloop van den avondcursus werden dit jaar vier wedstrijden gehouden, namelijk voor handteekenen, boetseeren, bouwkunde en kunstnijverheid; voor laatstgenoemd vak werd dit jaar voor het eerst eene zilveren medaille uitgeloofd en kwamen een elftal ontwerpen in. Volgens het gevoelen der commissie van beoordeeling maakten de overgelegde werkstukken op dat gebied een zeer gunstigen indruk en leverden zij het bewijs dat het onderwijs voor het kunstambacht flink wordt opgevat. De zilveren medaille werd toegekend aan het ontwerp „versiering der beeldenzaal", onder het motto „*Niets zonder moeite*" ingezonden door den heer Frans Bakker, terwijl aan den heer P. J. Kool eene eervolle vermelding ten deel viel, voor zijn, onder het motto × ingezonden, ontwerp voor een buffet.

De heer L. Ringlever verwierf de andere zilveren medaille voor het door hem onder het motto *Apollo* ingezonden boetseerwerk, waarvoor in het geheel twee werken waren ingekomen.

Voor het handteekenen kwamen negen teekeningen in, die, hoewel enkele niet zonder verdienste waren, geen van allen aanspraak konden maken op eene bekroning.

Van de vijf ingekomen werkstukken voor bouwkunde werden door de commissie van beoordeelaars vele goede hoedanigheden daarin zeer op prijs gesteld en het teekenwerk ervan met lof vermeld; evenwel kon wegens technische bezwaren aan geen daarvan eene zilveren medaille worden toegekend.

Op de driejaarlijksche tentoonstelling werden, behalve de twee voor het Museum Boymans bestemde schilderijen, nog door de commissie voor de koninklijke subsidie aangekocht 6 schilderijen, nm. van de heeren: C. Cunaeus, John F. Hulk, P. A. Schipperus, J. G. Smits, J. H. Weissenbruch en mejuffrouw G. J. van de Sande Bakhuijzen, terwijl er 4 voor de verloting bestemd werden en 24, zoomede een teekening, door koop in handen van particulieren overgingen.

In den afgeloopen winter werden weder vijf kunstbeschouwingen gehouden.

CONGRES VOOR AMBACHTSONDERWIJS TE HAARLEM.

Maandag j.l. kwamen te Haarlem velen, die belang stellen in den bloei van 't ambachtsonderwijs, tot een congres bijeen. Het initiatief daartoe was genomen door het departement Haarlem der Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid.

De bijeenkomst werd geopend door den heer H. Figée Jr., die er met voldoening op wees, dat uit alle oorden des lands zooveel mannen van elken rang en stand waren opgekomen en daardoor blijk gaven, dat hun de bevordering van het ambachtsonderwijs en de daarmee samenhangende bloei der industrie ter harte ging. Zijn rede werd luide toegejuicht.

Overgaande tot verkiezing van het Bestuur van het congres, verzocht de heer Berghuis, uit naam van alle directeuren, de voorloopige Commissie aan te blijven en bovendien nog drie Rapporteurs en een Voorzitter te benoemen. Tot Voorzitter werd de heer J. H. Krelage bij acclamatie gekozen. Tot Rapporteurs werden benoemd de heeren: J. C. Peereboom, S. Lantinga en De Groot.

De heer Figée deelde een schrijven mede van den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarbij deze zijn hooge ingenomenheid te kennen gaf met het houden van dit congres en verzocht, hem een résumé der besprekingen te zenden.

Door den heer S. Baron uit Leeuwarden werd ingeleid de stelling: „Het onderwijs aan ambachtsscholen mag nimmer dienstbaar worden gemaakt om werkstukken te maken voor particulieren en slechts bij hooge uitzondering voor industriëelen." Volgens den spreker werkt elke bestelling van particulieren nadeelig op het onderwijs, want de leerlingen worden dan gezet aan stukken, tot de vervaardiging waarvan zij niet in staat zijn en andere vakken moeten daardoor blijven liggen; dit werken gaat alzoo ten koste van de ontwikkeling der leerlingen.

De heer Achterberg uit Leiden is van een geheel ander oordeel en de heer Baron wijzigde, tengevolge van de bestrijding, zijne stelling als volgt:

„Het onderwijs aan ambachtsscholen mag nimmer dienstbaar worden gemaakt aan het maken van werkstukken voor particulieren en slechts dan voor werkbazen, als dit zonder schade voor het onderwijs kan geschieden."

Deze stelling werd met bijna algemeene stemmen aangenomen.

Door den heer Baron werd vervolgens de stelling ingeleid: *a.* het onderwijs aan ambachtsscholen moet evenals de leermiddelen, kosteloos worden verstrekt; *b* meergegoeden kunnen tot dit onderwijs worden toegelaten, in dien zin, dat de geldelijke bijdragen voor den leerling worden geregeld naar den maatstaf van de welgesteldheid der ouders; *c.* bij genoegzame verstandelijke ontwikkeling hebben onvermogende jongens bij plaatsing aan de school de voorkeur.

Verscheidene heeren stelden hierop motiën voor; die van den heer Achterberg, om de stelling te lezen: „Het onderwijs aan de ambachtsscholen moet voor ieder toegankelijk wezen en zoo noodig kosteloos worden verstrekt", werd ten slotte met groote meerderheid aangenomen.

Na de pauze leidde de heer Berghuis de stelling in: „Rijkssubsidie voor ambachtsscholen is noodig. De weg der philantropie, thans gevolgd, is alleen toe te passen in groote steden. Het ambachtsonderwijs moet worden verbeterd. De Regeering doet voor het Hoogeren Middelbaar onderwijs veel en is ook verplicht dit voor het ambachtsonderwijs te doen. Particuliere krachten zijn daartoe niet in staat. Het ambachtsonderwijs mag niet duur worden gemaakt. Toch dient deze vergadering aan te dringen op subsidieering van het Rijk of op de instelling van rijksbeurzen."

Na eenige discussie werd bij acclamatie aangenomen eene motie van de heer De Kanter, luidende: „Het congres spreekt de wenschelijkheid uit dat het particulier initiatief, zooals zich dit thans in zake ambachtsonderwijs openbaart, zoo spoedig mogelijk krachtige subsidie ontvange van gemeente, provincie en rijk, opdat langs dezen weg het in bloei toeneme en zoodoende de weg gebaand worde tot eene definitieve regeling van vak- en ambachtsonderwijs over geheel Nederland."

De heer Berghuis leidde daarop de stelling in: „Ook het practische onderwijs is eene zaak van louter onderwijskundigen aard," welke bij acclamatie werd aangenomen.

Deze leidde daarop de vraag in: „op welke grootte moet er in de practijk gewerkt worden"? De heer B. komt tot de conclusie: bij het timmerwerk is het werken op ware grootte slechts voor sommige voorwerpen noodig; voor alle andere doet de grootte niets ter zake. De heer Fortuyn stelde voor te bepalen dat in de practijk voor zooveel mogelijk op ware grootte zal worden gewerkt. Bij acclamatie aangenomen.

De vraag: „wat is het hoofdvak op de ambachtsscholen?" werd mede ingeleid door den heer Berghuis. Een hoofd- of lievelings-vak mag niet bestaan; ieder vak moet met evenveel liefde worden onderwezen, was zijne conclusie.

De Vergadering besloot goed te keuren eene motie van den heer Fortuyn: „De ambachtsscholen kennen geen hoofdvak; elk vak daar onderwezen wordt met dezelfde belangstelling gedoceerd."

De heer Beynes behandelde de vraag: „Tot welke vakken moet het onderwijs op de ambachtsscholen zich bepalen?" en deed dit om te weten te komen hoever men te dezer stede zou moeten gaan. De heer Fortuyn raadde aan te beginnen met timmeren, smeden en huisschilderen, waarbij de heer Berghuis wilde voegen het meubelmaken. De heer De Kanter stelde de volgende motie voor, die bij acclamatie werd aangenomen: „Het onderwijs op de ambachtsscholen moet aanvangen bij de vakken, die plaatselijke behoeften aanwijzen, en uitgebreid worden tot alle zoodanige, die financieel bereikbaar zijn en waartoe de gelegenheid bestaat om daarin goed onderwijs te ontvangen."

De heer Von Saher leidde daarop de stelling in: „De esthetische ontwikkeling der leerlingen moet met het practische onderwijs hand aan hand gaan."

De heer Von Saher meent dat de ambachtsscholen reeds te veel overladen zijn, en daarom vraagt hij, is het niet wenschelijk de ambachtsschool meer als werkplaats te beschouwen en het verdere over te laten aan speciale vakscholen? Hij wenscht b. v. dat het teekenen alleen gegeven wordt voor zoover dit op het onderwezen vak betrekking heeft en dit onderwijs den practicus te doen geven.

Aangenomen werd ten slotte een voorstel van den heer Figée: het is wenschelijk dat bij het ambachtsonderwijs de eischen van goeden smaak hoog gehouden worden.

De heer Achterberg leidde als stelling in: het leerlingstelsel in de bouwambachten, getoetst aan de werkelijkheid en komt tot de conclusie dat de ambachtsscholen verre te verkiezen zijn boven het leerlingstelsel, wat het bouwvak betreft.

De heer Middelberg gelooft dat op plaatsen, waar geen ambachtsscholen zijn, het leerlingstelsel moet worden toegepast en de heer Engelbrecht is vóór de ambachtsscholen, omdat er geen meesters zijn die de jongens in de werkplaatsen kunnen opleiden.

Op voorstel van den heer Geijl werd de volgende stelling bij acclamatie aangenomen: het leerlingstelsel, hoewel te waardeeren in groote fabrieken en werkplaatsen, kan in de bouwvakken alleen als aanvulling van de ambachtsscholen dienstig worden geacht.

De heer Achterberg zag nu af van de behandeling van de punten: „eene wettelijke regeling van het ambachtsonderwijs" en „eenheid van het ambachtsonderwijs, geregeld naar de plaatselijke toestanden en zonder schade voor de individualiteit van den onderwijzer", zoodat de agenda was afgehandeld.

Op voorstel van den heer Krelage werd besloten de regeling van het ambachtsonderwijs over te laten aan de Directeuren der Nederlandsche Maatschappij van Nijverheid, die uit de hier genomen conclusies verplicht zijn, verzoeken tot de Regeering te richten. Alzoo werd besloten.

De heer Beynes stelde daarop de volgende vraag en de volgende motie: Is het oprichten en instandhouden van ambachtsscholen wenschelijk?

De Vergadering, gehoord het algemeen debat van dit congres heeft de overtuiging van het nut van ambachtsscholen en spreekt den wensch uit, dat zooveel mogelijk goede ambachtsscholen worden opgericht.

Na eenige discussie werd de motie bij acclamatie aangenomen.

Nadat de Voorzitter nog eenige mededeelingen had gedaan, ging de vergadering te half 5 onder wederzijdsche plichtplegingen uiteen.

(A. et A). ERRATUM.

Onder het artikel over de „Tentoonstelling van teekeningen van de Teekenschool der Maatschappij van den werkenden stand", voorkomende in *De Opmerker* van 25 Juli j.l., is verzuimd de initialen W. C. B. te plaatsen.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Omtrent den Prix de Rome wordt in het avondblad van het *Algemeen Handelsblad* van Dinsdag 4 deser het volgende gezegd in de particuliere correspondentie uit Parijs:

»Thans zijn in de Ecole des Beaux Arts de werken tentoongesteld van tien jonge kunstenaars, die hebben deelgenomen aan den wedstrijd om den Prix de Rome voor bouwkunst. Het opgegeven onderwerp was niet, zooals dat voor schilderkunst aan de geschiedenis van Philemon en Baucis ontleend, maar — dank zij den heer Pascal — was het zoo modern mogelijk: een

centraal spoorwegstation met bijgebouwen enz. Tot nu toe had men aan de Ecole nog nooit met ijzer gewerkt — en bij een spoorwegstation is het ijzer natuurlijk hoofdzaak. Vandaar, dat over het opgeven van deze prijsvraag veel is gesproken. In althans twee der antwoorden is met het anti-academisch karakter der prijsvraag op stoute wijze rekening gehouden, daar de ontwerpen onder elk opzicht zoo modern mogelijk zijn.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-HAGE. In tegenwoordigheid van vele leden en belangstellenden met dames werd dezer dagen in de lokalen van het voormalig Museum *Prins Hendrik* boven de Passage de eerste tentoonstelling van schilderijen, teekeningen en beeldhouwwerken geopend van den nieuw gestichten Haagschen *Kunstkring*, die zich voorstelt kunstbevordering, ook op het gebied van letteren, toonkunst en kunstnijverheid. De schilderafdeeling is echter thans pas georganiseerd; de drie zaaltjes waarin de voortbrengselen, schier uitsluitend van jongeren in de kunst, zijn tentoongesteld, ofschoon beperkt van ruimte, ontvangen voldoende licht en zien er vrij gezellig uit, dank zij de eenvoudige doch artistieke versiering.

In eene nevenzaal heette de Voorzitter van het voorloopig bestuur, de heer Th. de Boek, de aanwezigen hartelijk welkom, hoopte dat deze kunstsocieteit een vereenigingspunt zal worden van kunstbeoefenaars en kunstliefhebbers, en beval de jeugdige vereeniging in de belangstelling aan.

De verzameling telt ruim 80 nummers en geeft vooral aan beoefenaars der nieuwe kunstrichting gelegenheid hunne gaven tentoon te spreiden.

— Op Maandag 31 Augustus zullen de leden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs ter vergadering bijeenkomen in den foyer van het Gebouw voor K. en W. albier.

Met het oog op de feestelijke ontvangst der leden van de *Société des Ingénieurs Civils* zal de vergadering kort duren. Behalve enkele mededeelingen en voorstellen van den Raad van Bestuur en de gewone huishoudelijke werkzaamheden zal slechts door den heer J. F. W. Conrad eene mededeeling gedaan worden betreffende het 5e internationaal congres van binnenlandsche scheepvaart, in 1892 te Parijs te houden.

Om 1½ uur zal de feestelijke ontvangst der Fransche ingenieurs plaats hebben, die ten getale van 50 aan de uitnoodiging van het K. I. v. I. gevolg wenschen te geven. De heer J. de Koning zal daarbij een mededeeling doen over de te verrichtigen werken te Rotterdam, IJmuiden en Amsterdam.

Het programma der feestelijkheden vermeldt op 31 Augustus een diner te 's-Gravenhage en een bezoek aan de Societeitstent in het Bosch; op 1 September een tocht naar Rotterdam en verder per stoomboot langs de Maas, de Noord, Dordsche kil tot (zoo mogelijk) de brug te Moerdijk met dejeuner aan boord en avondreunie op het Kurhaus te Scheveningen; op 2 September een tocht naar IJmuiden en verder naar Amsterdam, met rijtoer ter bezichtiging van verschillende inrichtingen, een déjeuner en een reunie in de lokalen van het genootschap Natura Artis Magistra.

AMSTERDAM. Zaterdag 1 dezer werd op het terrein aan de Rozenstraat bij de Prinsengracht de eerste steen gelegd van *Ons Huis*. Deze plechtigheid geschiedde door de 15-jarige dochter van den stichter, mej. C. E. Janssen, in tegenwoordigheid van de heeren B. W. Janssen, J. A. Tours, den architect C. B. Posthumus Meyjes en tal van genoodigden. Daarna werd door den Burgemeester en den Wethouder van Publieke werken, den heer en mevrouw Janssen en de steenlegster, het bestuur der vereeniging, den architect en den aannemer een oorkonde — een meesterwerk van den heer Grevenstuk — onderteekend.

Deze oorkonde, waarvan een tweede exemplaar, evenzeer door den heer Grevenstuk vervaardigd, in het gebouw zal bewaard blijven, werd met de teekeningen van het gebouw in een looden koker gedaan, die bij den eersten steen in tegenwoordigheid van allen werd ingemetseld.

— Door den Gouverneur van Sumatra's westkust werd den 30sten Juni j. l. de feestrede uitgesproken bij de plechtige opening van den Staatsspoorweg van Padang naar Padang Padjang. Men koestert van de lijn groote verwachtingen als zij tot Fort de Kock en wellicht nog verder zal zijn doorgetrokken, waardoor de door de natuur zoo rijk gezegende Padangsche Bovenlanden met Padang en de Emmahaven verbonden worden.

CORRESPONDENTIE.

De plaat, behoorende bij het in dit nommer geplaatste artikel over beton, wordt de volgende week verzonden.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indie is:

benoemd: tot ing. 1e kl. bij den Waterstaat de ambtenaar j. de Booij.

ingetrokken: het aan den opz. 2e kl. bij den dienst van het mijnwezen C. Lentze verleend tweejarig verlof naar Europa.

verleend: een tweejarig verlof naar Europa, wegens ziekte, aan den ing. 1e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, S. Karsten.

— Door den Minister van Koloniën is de heer E. J. Bergmans gesteld ter beschikking van den Gouverneur-generaal van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den Waterstaat en de burgerlijke openbare werken daartelande.

— Tot tijdelijk opzichter 2e klasse bij de Publieke Werken te Amsterdam is benoemd de heer M. Hemerly.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Gemeente-architect te Delft. Jaarwedde *f* 2500 met genot van vrij bureau en woning. Adres Burg. en Weth. vóór 15 Aug. *(Zie advert. in n°.* 31.)

— Een élève-architect, een volontair (bekwaam teekenaar) en een opzichter. Adres lett. J. V. 384 *Nieuws van den Dag.*

— Teekenaar, grondig bekend met detailleeren. Adres 6 B S, Nijgh & van Ditmar Amsterdam.

— Teekenaar bij een architect te Amsterdam. Adres onder letter H. P. H., bureau *Algemeen Handelsblad* aldaar. *(Zie advt. in n°.* 32.)

ADVERTENTIEN.

Teekenaar.

Bij een ARCHITECT te AMSTERDAM wordt gevraagd **een ervaren Teekenaar**, om dadelijk in functie te treden.

Brieven franco onder letter H. P. H., Bureau *Algemeen Handelsblad* aldaar.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venlo*.

AANBESTEDING.

Door het BESTUUR DER COÖPERATIEVE BOUWVEREENIGING »*WILSONSHOEK*", gevestigd te HAARLEM, zal op **Maandag 17 Augustus 1891**, des namiddags te **twee uur** in het Koffiehuis „*Montagne*" alhaar worden **aanbesteed**:

Het maken van Elf Heerenhuizen op een terrein, gelegen aan de Oranjekade en Alexanderstraat te Haarlem.

Aanwijzing op het terrein op Woensdag 12 Augustus a. s., 's namiddags te twee uur, geeft de architect J. WOLBERS, bij wien verdere inlichtingen te bekomen zijn.

Bestek en teekeningen, tegen betaling à *f* 3.— zijn te verkrijgen bij de firma RUIGROK & ZOON, Klein Heiligland te HAARLEM.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 17den Augustus 1891**, in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) van:

Bestek N°. 486. Het verlengen van de spoorstaven op de draaischijven van de stations Den Helder, Alkmaar, Uitgeest, Zaandam, Hoorn, Enkhuizen, Haarlem en Den Haag.

Raming Totaal *f* 8500.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1.00 verkrijgbaar aan het Central-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau Weg en Werken Kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 24en Augustus 1891** des namiddags ten 2 ure, in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule), van:

Bestek N°. 486.

Het verbreeden van een gedeelte spoorweg, het wijzigen en uitbreiden van de spoorinrichtingen en het maken van perrons met bijbehoorende werken op het stations-emplacement te Uitgeest.

Begrooting *f* 8200.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1.— verkrijgbaar aan het Central Administratiegebouw der Maatschappij, aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

DE LINT & C°.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

INSCHRIJVING

op

Dinsdag 18 Augustus 1891,

IN HET

Timmerhuis te Rotterdam,

naar de LEVERING van:

GEGOTEN IJZEREN

Buizen, Hulpstukken en toebehooren

tot een gezamenlijk gewicht van

3,205,000 KG.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, ter lezing op het bureau voor de Plaatselijke Werken enz., in het Timmerhuis, en zijn, met de daarbij behoorende teekeningen, tegen betaling van *f* 2.50, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin N°. 73.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 18den Augustus 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 156.

Levering van stalen spoorstaven en stalen laschplaten.

De besteding geschiedt volgens art. 21 van het bestek.

Het bestek ligt van den 5den Augustus 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te BREDA en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* **0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 4 Augustus 1891.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *EDE*, (Gelderland) brengen ter kennis van belanghebbenden:

dat op **Zaterdag den 29 Augustus a.s.**, des voorm. ten *elf* uur ten gemeentehuize te EDE bij enkele inschrijving in het openbaar zal worden **aanbesteed**:

Het verbouwen en bijbouwen van de openbare school te Ede, met bijlevering van alle benoodigde materialen, arbeidsloonen en transporten.

Bestek en voorwaarden met teekening liggen ten gemeentehuize ter inzage van af 10 Augustus a. s. en zijn alhaar voor belanghebbenden verkrijgbaar tegen betaling van *f* **0.50** per exemplaar.

Aanwijzing zal geschieden op Zaterdag den 22 Augustus a. s. des voormiddags ten 11 uur.

Burgemeester en Wethouders van Ede,

VAN BOESSELE
Burgemeester.

VAN NES
Secretaris.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

Agenten voor elke provincie gevraagd.

Adam's Ventiel-Gasmotoren

zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie.

Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

Carbolineum

„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a d Rijn
(Duitschland.)

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

FRED. STIELTJES & Cº.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

A. H. VAN BERGEN,

FABRIKANT TE

Heiligerlee, prov. Gron.

SPECIALITEIT IN

Nieuwe Constructie

BRANDSPUITEN.

TORENUURWERKEN

EN

LUIDKLOKKEN,

op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.

ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.

Gouden en Zilveren Medailles.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

JAN HAMER & Cº.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers

WING'S PATENT

Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)

Vraag prijzen en referentiën.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — **Gouden Medaille** Amsterdam 1883. — **Bekroond:** Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,

Glasmozaïek,

Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,

Heerengracht nr. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

Atelier van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing.

E. STANINO — Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede

CHRISTIANA STER Hoefnagels.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Cº., te Arnhem.

Photolith. van G

is deelen betonstukken.

Hierbij was bepaald dat de bereiding der mortels machinaal en die van het beton uit de hand moest geschieden.

Voor de kaaimuren van de havenwerken aan de Rio de la Plata bestond het beton uit:

1 deel portlandcement.
3 deelen zand.
6 deelen betonstukken.

De betonstukken bestonden uit grijs graniet.

Bovenstaande mengingen werden allen onder water en omschrijving zekerlijk een geheel nieuw opstel zouden vorderen.

Wanneer de grond in den betonkoffer tot de bepaalde diepte door graven of baggeren gebracht en behoorlijk geëffend is, en men zich hiervan door peilen of op andere wijze verzekerd heeft, begint de betonstorting. Er moet gezorgd worden dat het beton rustig op zijn plaats komt, zoodat de vaste stukken niet van de verbindingsstoffen gescheiden worden; aan deze voorwaarde moet in elk geval voldaan worden; is dit niet het geval, dan wordt slecht werk geleverd.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

POLYTECHNISCHE SCHOOL

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 63 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

Bekroond:	Gouden Medaille	Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Amsterdam 1883.	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.		Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

Atelier van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing.

E. STANINO — Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik,
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

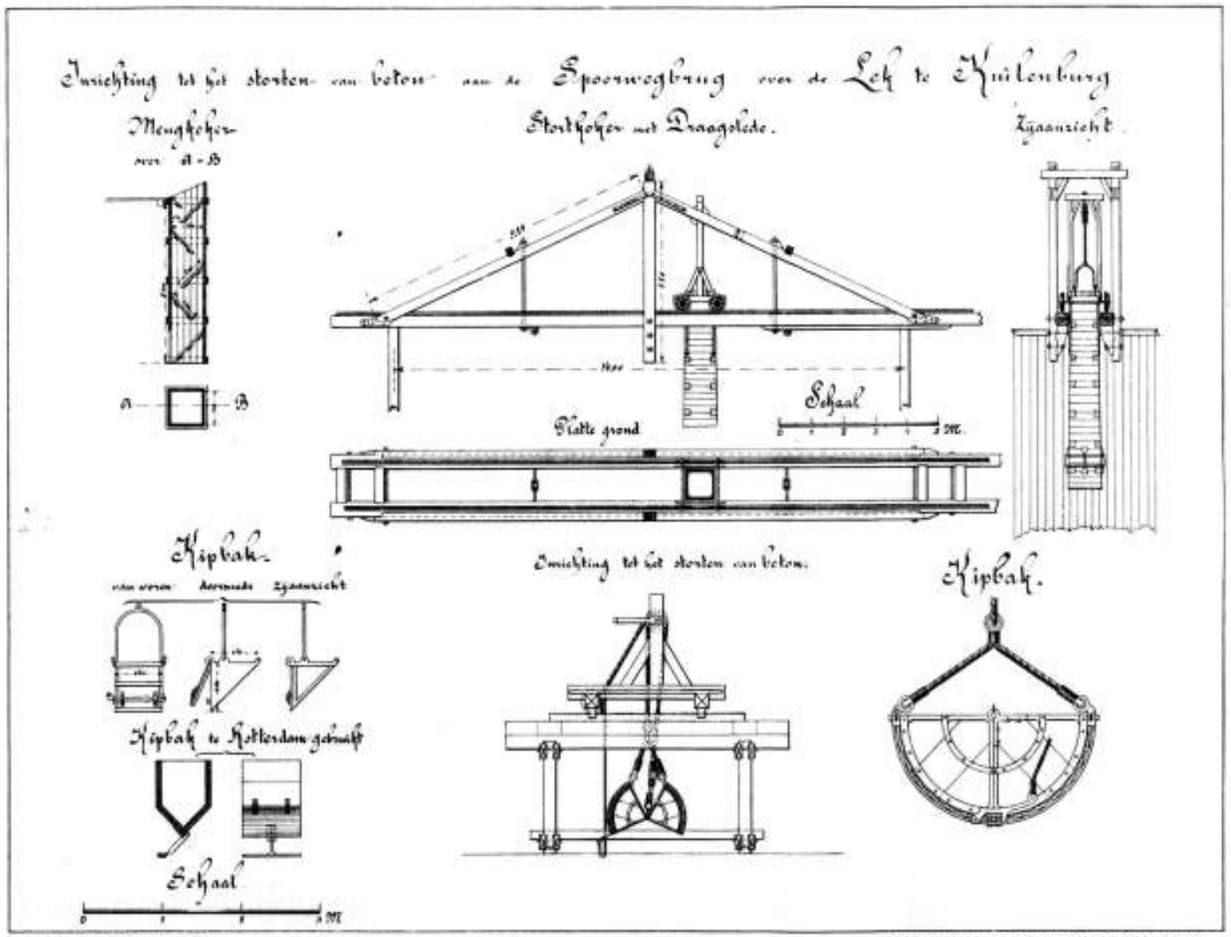

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 33.

FR

Vestigen
AN
AMERII

An
met opslaa
Circula

A. H. V
FA
Heiligen
SPEC
Nieuu
BRAN
TORE

LUID
op binnen-
toonste
ANTWERPE
Gouden en

JAN H
Marn
AM
Amerik. Lu
WINC
Voor het v
of slechte
gassen enz.
koeling in f
aard.
Vraag pri

Ateli

Monster-
in het Ge...
straat 402. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik,
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te AMSTERDAM.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

gedrukt bij G. W. van der Wiel & Cº., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.V.U.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jr.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren
P.C.-Hooftstraat nº. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ºn-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Joh. G. Stemler Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Met de verzending van de 3e en 4e aflevering van *De Architect* wordt Maandag a. s. een aanvang gemaakt.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) EEN EN ANDER OVER HET BETON EN ZIJNE TOEPASSING.

Met eene plaat.

(*Vervolg en slot van pag.* 260.)

Over de verschillende toegepaste verhoudingen voor beton zal ik niet lang uitweiden. Eenige, waarvan ikzelf de goede resultaten heb ondervonden, zijn de volgende.

Aan de handelskade te Amsterdam was de verhouding als volgt:

6 deelen gebluschte waterkalk, droog gemeten.
5 deelen rivierzand, " "
7 deelen tras, " "
19 deelen betonstukken.

Hierbij was verondersteld dat de kalk 1⅔ voor 1 uitleverde; was die uitlevering meer, dan werd de hoeveelheid tras naar evenredigheid en volgens voorschrift van de Directie vermeerderd.

Voor de werken tot watervrijmaking van 's-Hertogenbosch bestond de verhouding uit:

6 deelen gebluschte waterkalk, droog gemeten.
7 deelen tras, " "
5 deelen zand, " "
18 deelen betonstukken.

Hierbij was bepaald dat de bereiding der mortels machinaal en die van het beton uit de hand moest geschieden.

Voor de kaaimuren van de havenwerken aan de Rio de la Plata bestond het beton uit:

1 deel portlandcement.
3 deelen zand.
6 deelen betonstukken.

De betonstukken bestonden uit grijs graniet.

Bovenstaande mengingen werden allen onder water toegepast. De navolgende menging, welke in den droge werd behandeld en waarvan ik de beproeving bijwoonde, zij ten slotte nog medegedeeld. De beproeving geschiedde te Niel in de Belgische provincie Antwerpen, aan de rivier de Rupel, een tak van de Schelde. Het proefstuk bestond uit een troggewelf met een oppervlakte van één meter in het vierkant; de pijl was 6 cM., terwijl de dikte van het gewelf in het midden mede 6 cM. bedroeg; de hoogte bij de geboorte van het gewelf bedroeg 12 cM. Het gewelf was vervaardigd van portlandcementbeton, op last van den stadsingenieur te Gent, en leverde verrassende resultaten. Het beton bestond uit 1 deel cement, 2 deelen brikken, 4 deelen lekzand en 2 deelen sintels. Men gebruikte hierbij zoo weinig mogelijk water, niet meer dan wij gebruiken voor eene trasproef met de naald van Vicat. Aan het gebruik van weinig water wordt daar groote waarde gehecht. Dit gewelf heb ik belast gezien met 3000 KG., terwijl mij verzekerd werd, dat dit gewicht op 4000 KG. kon gebracht worden. In hoeverre dit is aan te nemen durf ik niet bevestigen; doch bij eerstgenoemde belasting was niet het minste scheurtje te zien.

Van de toegepaste verhoudingen afstappende, gaan wij over tot het storten van het beton met den koker en den kipbak.

Het is bekend dat men veelal een betonfundeering toepast voor brug- of andere waterwerken. De aard van den grondslag is hiervan afhankelijk. Wil men een betonfundeering voor waterwerken toepassen, dan geschiedt dit gewoonlijk binnen een afheiing, welke den naam betonkoffer draagt; bij groote brugpijlers heeft dit binnen ijzeren ketels plaats, waarvan constructie en omschrijving zekerlijk een geheel nieuw opstel zouden vorderen.

Wanneer de grond in den betonkoffer tot de bepaalde diepte door graven of baggeren gebracht en behoorlijk geëffend is, en men zich hiervan door peilen of op andere wijze verzekerd heeft, begint de betonstorting. Er moet gezorgd worden dat het beton rustig op zijn plaats komt, zoodat de vaste stukken niet van de verbindingsstoffen gescheiden worden; aan deze voorwaarde moet in elk geval voldaan worden; is dit niet het geval, dan wordt slecht werk geleverd.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen harer leden.

Zoogenaamde kalkmelk en slib van verbindingsspecie moeten dus zoo weinig mogelijk gemaakt worden.

Het beton moet regelmatig worden opgewerkt in lagen van omstreeks 1 à 2 M.; bovendien moet van den bovenkant en op eenigen afstand voor de gestorte laag de gemaakte slib voorzichtig worden verwijderd, opdat de lagen zich goed met elkander kunnen vereenigen en het grondvlak zuiver blijve. Bij niet geregelde opruiming van de kalkslib zal deze zich ophoopen en eindelijk een plaats voor het beton innemen.

Bij het amoveeren van een brug in Noord-Braband, was de kalkslib niet behoorlijk verwijderd en vond ik deze in de hoeken van den koffer terug als een saamgedrukte doch onversteende massa.

Met de betonstorting mag niet worden aangevangen voordat alle materialen, werktuigen en arbeiders op het werk aanwezig en gereed zijn om onafgebroken en geregeld de storting van een fundeering af te werken; de storting moet dus zooveel mogelijk aanhoudend dag en nacht plaats hebben, en in elk geval niet met te langen tusschentijd.

Voor het storten van beton onder water maakt men gebruik van kipbak en verticalen koker.

De kipbak dient gewoonlijk alleen om het beton in den koffer tot boven water te storten; hij is van hout of ijzer en heeft van onder een beweegbare klep, die geopend wordt zoodra de gevulde kipbak op of nabij den grond of op het reeds gestorte beton komt; het beton glijdt dan geleidelijk uit den kipbak, die daarna weder wordt opgehaald, om opnieuw gevuld en neergelaten te worden.

Men past ook veel kipbakken toe, welke, als zij tot het grondvlak zijn neergelaten, door middel van een touw aan de onderzijde eenvoudig worden omgekanteld. Voor de vulling van de betonkokers aan de havenwerken te Ensenada is geregeld met laatstgenoemden kipbak gewerkt.

Om het neerlaten en ophalen gemakkelijk te kunnen doen, wordt de kipbak aan een schijf of takel opgehangen. Zoodra door deze wijze van storten het beton in den koker voldoende boven water komt, wordt het beton verder onmiddellijk in den koker, alzoo in het droge, gestort. De koker reikt zoo diep dat zijn onderkant gelijk komt met den bovenkant der laag beton, die men storten wil.

Het beton neemt door den druk van zijn eigen gewicht ook bezijden den koker een zekere ruimte in; zoodra het in den koker niet meer zakt, wordt deze wat verplaatst, door het wagentje waaraan hij hangt in de richting der hulpbrug vooruit te werken; daartoe is de hulpbrug voorzien van rails. De hulpbrug ligt gewoonlijk over het smalle gedeelte der betonstorting, alzoo bij de pijlers in de richting van hare dikte. Heeft men nu met den koker in de richting van de breedte der betonstorting een gang gemaakt, dan wordt de hulpbrug in de richting van de lengte der betonstorting verplaatst, om met de tweede gang, sluitende aan de eerste, te kunnen beginnen.

Door alzoo den koker over de hulpbrug in de richting der breedte en de hulpbrug met den daarop gestelden koker in de richting der lengte van de betonstorting te verplaatsen, kan men elk punt der betonfundeering bereiken.

Het verplaatsen van de hulpbrug of wagen moet met zeer veel beleid geschieden daar bij een te snelle verplaatsing het beton geheel uit den koker schiet en deze zich natuurlijk met water vult; men is dan verplicht, dezen weder met den kipbak te vullen. Door de lagen niet al te dik te nemen, bijv. 1½ à 1 M., en de koker niet al te trechtervormig te maken heeft men hiervan niet zoo spoedig last.

Het gebeurt ook dat men al het beton met den kipbak stort, dus zonder koker. Voor de spoorwegbrug over de Weser te Bremen is hiervan gebruik gemaakt; de kipbak hangt daar aan een windas, staande op een raam dat, van wielen voorzien, zich op een brug kan voortbewegen in de richting van de dikte des pijlers; deze brug heeft ook wielen, welke over spoorstaven loopen, daartoe op een vasten steiger in de richting van de lengte des pijlers gelegd; de kipbak kan alzoo op elk punt der betonfundeering komen; met het windas wordt de gevulde bak neergelaten en na lediging opgehaald.

Het is duidelijk dat het opzichthoudend personeel daarbij zeer goed moet opletten dat de bak niet geledigd wordt, voor hij nabij den bodem of het reeds gestorte beton komt. De kipbak, volgens aanwijzing van den ingenieur D. A. Wittop Koning bij de stadsbrug over de Maas te Rotterdam gebruikt, geeft zekerheid, dat het te vroeg openen der klep niet geschiedt, want zij is voorzien van een sluitwerk, waaraan van onder een voetplaat is bevestigd, waardoor de klep zich niet opent, voordat de voetplaat met den bodem of het reeds gestorte beton in aanraking komt, want een andere inrichting om de klep te openen, zooals een touw of ketting, waaraan door de arbeiders kon getrokken worden, was daarbij niet aanwezig.

De grootte der kipbakken is zeer verschillend; wanneer men hen alleen gebruikt om het beton in den koker te storten tot boven water, is de inhoud slechts 0.100 à 0.200 M³. Zulk een kipbak is zeer gemakkelijk te behandelen, en wanneer de hoeveelheid daarmede te storten beton niet groot is, komt het tijdverlies weinig in aanmerking. Wanneer men al het beton met den kipbak stort, wordt soms de kleine bak, maar in den regel een grootere gebruikt, die een inhoud heeft van 0.500 tot 1.500 M³., meestal 0.750 à 1.000 M³.

De constructie der kipbakken is ook zeer verschillend; op de hierbij behoorende plaat zijn er eenige voorgesteld, die alle in de practijk in toepassing zijn geweest; daaruit blijkt de constructie voldoende (zie teekening). De dwarsdoorsnede van de betonkokers is lang en breed 0.75 à 0.90 M. binnenwerks; de hoogte is natuurlijk afhankelijk van de diepte, waarop het beton moet gestort worden en kan alzoo van enkele meters tot 6 à 8 M. en meer bedragen. De planken worden gewoonlijk dubbel genomen, n. l. aan de binnenzijde in verticale richting en aan de buitenzijde beklampt met planken in horizontale richting. Men vergete verder niet het geheel met flinke ijzeren banden te omgeven daar de koker een bijzonder stevig geheel moet vormen.

Een goeden betonkoker te beschrijven is niet gemakkelijk; slechts de practicus die er mede gewerkt heeft, weet hoeveel er van een goede constructie en behandeling afhangt.

Wij komen nu aan punt D, n. l.: te nemen maatregelen om goede versteening te bevorderen.

Voor de betonnage onder water moet erop gelet worden dat de waterstand binnen en buiten de betonkist ongeveer gelijk is tijdens het storten; in geen geval mag de waterstand binnen den betonkoffer lager zijn dan er buiten, het verschil in druk werkt in elk geval nadeelig op de dichtheid van het beton (1).

Het is evenwel van groot belang te zorgen, dat het water zich door de wanden van de betonkist niet heen en weer kan bewegen, hetzij bij sterken stroom, bij eb en vloed, hetzij vooral door het langs varen van stoom- en andere schepen. Door het heen en weer spoelen van het water wordt de verbindingsspecie weggenomen of verplaatst, waardoor aan het beton de gelegenheid wordt benomen behoorlijk te versteenen. Lekkage en minder goed, soms slecht slecht werk zijn daarvan het gevolg. Het goed dichtwerken van de betonkist is alzoo in de genoemde toestanden zeer aan te bevelen. Waar die dichtheid te wenschen overlaat, of daar, waar men zich geheel wil verzekeren, wordt gebruik gemaakt van zeildoek, dat aan den buitenkant tegen de wanden van den koffer wordt aangebracht, van den bovenkant van den wand tot op den bodem, waar het soms 0.80 M. wordt omgeslagen. Het zeildoek wordt tegen de wanden vastgespijkerd, waartoe onder water duikers gebruikt worden. Wanneer dit vasthechten onder water met moeilijkheden gepaard gaat, bevestigt men ook wel ijzeren staven aan den onderkant van het doek en laat men aldus het doek tegen den wand en tot op den bodem zakken.

Het zeildoek kan dan tevens dienen om den koffer behoorlijk waterdicht te maken ten einde het water uit den koffer te kunnen pompen, wanneer het metselwerk op het gestorte beton wordt opgetrokken.

Zooals zich laat verklaren mag met het afmalen niet begonnen worden voordat een behoorlijke versteening van het beton heeft plaatsgehad.

Het zeildoek moet nieuw en 1e kwaliteit zijn, daar het veel van water heeft te lijden; na eenmaal gebruikt te zijn is het gewoonlijk niet meer te bezigen.

Zooals zich laat denken, moet het hout, dat een werkelijk deel der fundeering uitmaakt, onder water blijven. Het is duidelijk dat in dit geval gewoonlijk het beton niet hooger kan opgaan, dan tot de hoogte waarop de omheiing wordt afgezaagd. In den regel is 't zaak reeds 0.20 à 0.25 M. lager dan die hoogte met het opmetselen der pijlers of van het landhoofd te beginnen, om later langs het metselwerk nog 0.20 à 0.25 M. beton te kunnen storten, zoodat de voet der opmetseling met beton omgeven is. Somtijds wordt de omheiing nog 0.10 M. boven het nagestorte beton afgezaagd, om met de zaag vrij van het beton te blijven.

Ook wordt wel het beton, dat buiten het opgaande metselwerk uitsteekt, met een gemetselde laag van natuurlijke steen of met een rollaag afgedekt, als wanneer de palen boven deze afdekking moeten afgezaagd worden.

De hoogte, waarop het afzagen plaats heeft, is op de bovenrivieren gelijk met den laagsten waterstand of 0.30 M. hooger, zooals bij de brug over de Lek te Kuilenburg is geschied, en op de benedenrivieren 0.15 à 0.75 M. onder het dagelijksch laag water, zooals dit ongeveer bij de spoorwegbruggen over de Nieuwe Maas te Rotterdam en over het Hollandsch Diep te Moerdijk is gedaan.

Het afzagen evenwel heeft eerst plaats, wanneer de pijler tot voldoende hoogte is opgemetseld.

Ten slotte zij hier nog medegedeeld dat ook schietproeven zijn genomen op beton, met portland-cement en tras behandeld. Dit geschiedde door de Belgische Genie, in de nabijheid van Antwerpen, op gewelven als bij kazematten.

De uitslag dier proefnemingen is zoo bepaald ten gunste van het cement-beton uitgevallen, dat het in België voortaan voor alle geniewerken wordt voorgeschreven.

De schietproeven hebben bewezen dat de zwaarste kogels niet dieper dan 18 c.M. in het portland-cement-beton dringen, terwijl bij het tras-beton de resultaten daarbij verre achterstonden.

Bij den bouw van 21 forten aan de Maas is dan ook uitsluitend portland-cement gebruikt, terwijl bij een pas aanbesteed fort te Woelhem bij Mechelen mede dit beton is voorgeschreven. L. J. Rijnink.

(1) Zie hierover mijn opstel over het stoppen van eene wel bij het maken eener betonfundeering, in *De Opmerker* van 27 Augustus 1887.

(A. et A.) AMBACHTSONDERWIJS.

Het congres en de daaraan verbonden tentoonstelling voor ambachtsonderwijs te Haarlem hebben weder de aandacht tot dezen tak van onderwijs getrokken en duidelijk aan het licht gebracht, hoe dit onderwijs nog steeds in zijn eerste stadium blijft ronddolen.

Er wordt met dit onderwijs op eene verbazende wijze „geliefhebberd", en al naar gelang de philanthropie grooter offers eraan kan brengen, nemen de inrichtingen in bloei toe, terwijl in het tegenovergestelde geval de tekorten dringend moeten worden afgesmeekt aan de stedelijke besturen, die, ofschoon zij door het geven van subsidie de nuttigheid erkennen, toch wel steeds zorgen een minimum bijdrage te verleenen. Het noodlottig gevolg van op die wijze het leven te moeten rekken, laat zich begrijpen en is dan ook duidelijk merkbaar bij het meerendeel der ambachtsscholen.

Zoo heeft deze week het Bestuur der ambachtsschool te 's-Gravenhage in een nader adres aan den Raad aldaar te kennen gegeven, dat eene poging om meerderen financiëelen steun voor die inrichting te bekomen van particulieren (alzoo philanthropie) tot resultaat heeft gehad, dat eene som van *f* 115 aan inschrijvingen is verkregen, zoodat het Bestuur opnieuw aandringt op de toekenning van een verhoogd subsidie vanwege de gemeente. De subsidie van *f* 4000, die vroeger is verleend, strekt ten behoeve van een door het Bestuur opgerichte burgeravondschool, waardoor de gemeente van de verplichting tot het stichten van dergelijke school (bij de wet voorgeschreven) ontlast wordt. Mocht de aangevraagde verhooging niet worden toegestaan, dan zou het onderwijs aan de eigenlijke ambachtsschool grootendeels moeten lijden en de door den werkman zoo gewaardeerde wintercursus voor volwassenen, moeten vervallen.

Van het Bestuur der Maatschappij voor den Werkenden Stand te Amsterdam, hebben Burgemeester en Wethouders aldaar de mededeeling ontvangen, dat het getal leerlingen der beide ambachtsscholen, tengevolge van de reorganisatie dier scholen, zóó sterk is toegenomen, dat de uitgaven belangrijk hooger zullen worden. Dientengevolge moeten, reeds met den aanvang van den cursus 1891/92, nieuwe leeraren worden aangesteld en verschillende leermiddelen worden aangeschaft. De kosten kunnen uit de tegenwoordige inkomsten niet worden bestreden, waarom het Bestuur der Maatschappij verzoekt: 1°. de subsidie uit de gemeentekas over het loopende jaar te verhoogen: *a.* ten behoeve van de 1e ambachtsschool met *f* 3174; *b.* ten behoeve van de 2e ambachtsschool met *f* 1844.50; 2°. op de gemeentebegrooting voor 1892 ten behoeve der 1e ambachtsschool een subsidie uit te trekken van *f* 13,000 in plaats van *f* 8,000.

In het jaarverslag van de ambachtsschool te Leiden over 1890, lezen wij: „Sedert het vorige verslag is de toestand van onze school nagenoeg onveranderd gebleven. Evenwel heeft het niet ontbroken aan overwegingen bij het Bestuur, hoe tegemoet te komen aan de zoo gegronde bezwaren, vroeger blootgelegd, welke tot nog toe niet uit den weg geruimd konden worden bij gebrek aan financieele krachten. Wat het Bestuur noodig heeft, om de school te doen beantwoorden aan den billijken eisch, welken de ambachtsstand te Leiden stellen mag, is een gebouw, bescheiden van afmeting en inrichting, maar dat voldoet aan de noodzakelijke eischen der thans gevolgde leerwijze, die als uitnemend doeltreffend door bevoegde personen erkend wordt. Het Bestuur moet helaas verklaren dat de tegenwoordige schoollokalen en werkplaatsen niet blijvend bruikbaar te maken zijn, vooral omdat uitbreiding, die zoo noodig is, ter plaatse waar zij zich bevinden, niet verkregen kan worden. Eene uitbreiding der school, en

wel in die mate dat de stad Leiden er genoegzaam mede gebaat is, zal tot eene aanzienlijke vermeerdering van jaarlijksche uitgaven leiden, zoodat zonder talrijke vermeerdering van leden en verhooging van toelagen niet te denken valt aan de vervulling van den wensch van het Bestuur."

Hoe het met de overige ambachtsscholen gesteld is? Wij gelooven dat deze drie voorbeelden voor het meerendeel der inrichtingen gelden kan.

Behalve dezen harden strijd om 't bestaan, die dwingt tot overmatige bezuiniging en leidt tot minder degelijk onderwijs, treffen wij in de ambachtsscholen, zooals zij thans worden beheerd, een zekere mate van willekeur aan, die sommige dier inrichtingen niet maakt tot datgene wat zij wezen moeten. Niet onbelangrijk is, wat de heer H. G. Jansen in *De Portefeuille* van 25 Juli l. l. mededeelt aangaande de bovengenoemde ambachtsschool van de Maatschappij voor den Werkenden Stand. Wij lezen daar:

„De Maatschappij voor den Werkenden Stand heeft in haar programma, waarmede zij ten algemeenen nutte tracht werkzaam te zijn, een ruime plaats afgestaan aan het ambachts- en teekenonderwijs.

„In hoeverre deze zorg evenwel den *werkenden stand* ten goede komt, willen we even nagaan. Een feit is het dat de Industrieschool van die Maatschappij, dank zij het vrij hooge schoolgeld, bijna uitsluitend bezocht wordt door jongelieden uit de middenklasse, meest zonen van aannemers en werkbazen, vandaar de benaming *„bazenschool"*, waarmede het volk gewoon is deze inrichting aan te duiden. Ongeveer hetzelfde geldt van de beide ambachtsscholen, door dezelfde Maatschappij in het leven geroepen.

„Van het eigenlijke doel dezer scholen: de opleiding van jonge werklieden in het ambacht hunner keuze, is men op 't oogenblik — getuige het luttele getal leerlingen, in vergelijking met het leger van werklieden hierterstede — nog even ver verwijderd als voor ongeveer dertig jaar, toen de eerste ambachtsschool werd gesticht. Ook hier is geen rekening gehouden met de draagkracht van den eigenlijk werkenden stand. Het derven van de kleine verdiensten, die een jongen tusschen de 13 en 15 of 16 jaar kan inbrengen, is voor een ambachtsgezin reeds een groote opoffering; moet er nu nog wekelijks 30 cent schoolgeld betaald worden, dan zal dit voor de meesten onmogelijk blijken. We weten niet dat er voor minvermogenden gelegenheid tot kostelooze plaatsing bestaat, doch het blijkt dat de werkman, evengoed als ieder ander, die door eigen verdienste in zijn onderhoud kan voorzien, van dergelijke liefdadigheid weinig gediend is. Zoolang dus het paar honderd leerlingen, dat thans de ambachtsscholen bezoekt, niet tot vele duizenden is opgevoerd, zoodat de opleiding van aanstaande werklieden aan die inrichtingen regel in plaats van hooge uitzondering is geworden, deed men beter het vele geld, daaraan jaarlijks ten koste gelegd, op nuttiger wijze te besteden."

En werkelijk, zoo is het. De philanthropie en de subsidiën, door de gemeenten verstrekt, zullen steeds blijken geheel onvoldoende te zijn om ons land een goed en degelijk, behoorlijk geregeld vakonderwijs te bezorgen, en vrijwel kunnen wij aannemen dat het geld, tot heden daaraan ten koste gelegd, voor het grootste gedeelte nagenoeg in het water geworpen is.

Nu heeft op het congres te Haarlem de heer F. L. Berghuis de stelling ingeleid: „Rijkssubsidie voor ambachtsscholen is noodig", en daarbij verklaard dat de weg der philanthropie, thans gevolgd, alleen is toe te passen in groote steden. De philanthropie wil men dus behouden, doch, gevoelende dat de gemeenten niet meer zullen kunnen geven, tracht men thans van het Rijk de ontbrekende gelden machtig te worden, en eene motie in dien geest werd aangenomen, sluitende met den wensch, dat „zoodoende de weg gebaand worde tot eene definitieve regeling van vak- en ambachtsonderwijs over geheel Nederland."

Waar de Voorzitter van het congres in zijn openingsrede zeide: *De ambachtsman heeft evenwel recht om zich in het door hem gekozen vak te bekwamen, als zoovele anderen, aan wie de gelegenheid ruimschoots wordt verstrekt om de kennis op te doen, die zij voor hunne latere positie noodig hebben*, daar was het beter geweest dat het congres eene andere motie had gesteld. Men had het Rijk dienen te verzoeken om, na grondig onderzoek in hoeverre het vakonderwijs, door de huidig ingerichte ambachtsscholen gegeven, voldoet aan den eisch, dien men mag stellen, *den werkman gelegenheid te geven even gemakkelijk die kennis op te doen, die hij voor zijn latere positie noodig heeft, als thans aan zoovele anderen is aangeboden*, die ambachtscholen bij de wet voor te schrijven, of, zoo mocht blijken dat deze inrichtingen niet aan haar doel beantwoorden, zulke maatregelen te nemen, dat den werkman op andere wijze ten spoedigste goed en kosteloos vakonderwijs zal kunnen worden verstrekt.

Subsidie aan te vragen bij het Rijk, zonder waarborgen van het nut dier inrichting, gaat niet aan, en onverantwoordelijk zou het van de Regeering zijn zoo zij slechts steun verleende, ten einde de heeren in de gelegenheid te stellen hunne „liefhebberijen" voort te zetten.

Het ontbreekt ons niet aan waardeering voor hen, die hunne krachten gewijd hebben aan de oprichting van ambachtsscholen, doch wanneer het blijkt dat dit onderwijs voldoet aan het beoogde doel, is het de plicht van de Regeering, deze taak over te nemen en haar wettelijk te regelen. W. C. B.

(A. et A.) INGEZONDEN.

Middelburg, 7 Augustus 1891.

Aan de Redactie van »De Opmerker" te Amsterdam.

M. H.!

Met verwondering las ik in *De Opmerker* van 1 Aug. ll. in de beschouwing van de Amb.-school-tentoonstelling te Haarlem o. a: »Behalve Rotterdam geeft alleen *Middelburg* machineteekeningen te zien, hier zijn 't echter alleen kopieën naar gravuren die, naar we vermoeden, weinig nut zullen stichten en zelfs locomotiefketels met toebehooren zagen we er gedetailleerd". Uw verslaggever is niet met de zaak op de hoogte, wanneer hij deze eer(?) aan *Middelburg* toekent. Ik raad hem aan nog eens naar de expositie te gaan zien wat *Middelburg* daar tentoonstelt en hij zal m. i. beter voldaan terugkeeren. Het tentoongestelde bevindt zich op de dienstbodenkamer en een gedeelte op den zolder, naast het machinewerk van Arnhem.

Gaarne zag ik eene kleine verbetering van deze recensie in het volgende weekblad geplaatst.

Met de meeste achting

Uw dw. dienaar,
CHR. GELDOF,
Hoofd van 't onderwijs aan de Ambachtsschool te Middelburg.

Gaarne erkennen we ons vergist te hebben door het werk van Arnhem voor dat van Middelburg aan te zien.

Het machineteekenen dezer school bepaalt zich blijkens de op den zolder gedeponeerde resultaten tot een kussenblok, snijijzers en schroefsleutels; in dezelfde portefeuille vinden we ook teekeningen van smidswerk, o. a. grepen, klinken, een bloemenstandaard, gevelankers, waarvan de voorbeelden ook te Arnhem werden nageteekend, maar hier veel beter zijn uitgevoerd.

In het »meidenkamertje", dat bij ons vorig bezoek met het opschrift »Bodegraven" prijkte, vonden we nu uit Middelburg eene collectie flink geteekende goede details van kap- en trapconstructies op ware grootte.

Zooals we hoorden is het werk van de Bodegravensche teekenschool vóór de opening der tentoonstelling weggenomen, maar werd verzuimd om ook het naambord te verwijderen, waardoor eenige verwarring onvermijdelijk was. Red.

J. VERLOOP Czn.

Den 11den Augustus 1891 overleed de heer J. Verloop Czn., oud-ingenieur van de Nederlandsche Rijnspoorwegmaatschappij, op ruim 76jarigen leeftijd.

De overledene heeft de opleiding niet genoten, die thans voor ingenieurs wordt geëischt en toch werd hij erkend als een der kundigsten onder zijne vakgenooten. Verloop was de self-made man, die steeds met grooten eenvoud en zonder ophef zijn weg ging en zich geheel weet aan de taak, die hem was opgelegd, zonder daarbij aan gunst of eerbejag te denken. Het was zijn streven om het begonnen werk goed, degelijk en voor zoover het in zijne macht lag, volmaakt te leveren en zijn leven en werken strekken ten bewijze dat hij daarin slaagde.

Den 25sten April 1815 te Utrecht geboren, openbaarde zijn zin voor bouw- en werktuigkunde zich reeds spoedig, en op jeugdigen leeftijd beijverde hij zich om ook practische ervaring op te doen, door in eene molenmakerswerkplaats werkzaam op te treden; de hem overblijvende vrije tijd werd gebruikt om de wiskundige studiën voort te zetten.

Reeds in 1832, dus op 17-jarigen leeftijd, ontving hij de opdracht naar Riga te gaan, om daar onder zijne leiding een molen en sluiswerk te bouwen; toen hij zich van deze taak gekweten had, keerde hij in het vaderland terug om zich verder als technicus te bekwamen in eene ijzergieterij en fabriek van werktuigen. Onder den ingenieur Bake werd hem het opzicht opgedragen over den aanmaak van spoorwegmaterieel, voor de Rijnspoorweg-maatschappij bestemd, en deze aanraking had tengevolge dat hij spoedig, en wel in 1843, werd aangesteld als opzichter over het locomotiefpersoneel en de werkplaats te Amsterdam.

De Spoorwegdirectie leerde spoedig de kunde en werkkracht van Verloop kennen en stelde hem na korten tijd aan als werkmeester en chef over de meer belangrijke werkplaats voor locomotieven en materieel te Utrecht, om hem na eenigen tijd te benoemen tot haren ingenieur-werktuigkundige en hem eene positie te geven, waardoor men mocht verwachten hem voorgoed aan den Rijnspoor te binden.

Verloop besteedde al zijne krachten ter nutte dier Maatschappij, en deed het met goed gevolg, zoodat hem de betrekking van ingenieur der maatschappij werd opgedragen, toen deze plaats door het weggaan van den ingenieur Enschedé vacant kwam; hiermede was hij gekomen tot den werkkring, waarin hij de Rijnspoorwegmaatschappij tot aan het einde van haar bestaan zou dienen, waarin hij zooveel voor haar zou doen, en waarin hij zoo met eere zou werkzaam zijn.

Niet alleen had hij nu opperleiding over aanmaak en reparatie van locomotieven en materieel, doch tevens was hij belast met de ontwerpen voor uitbreiding of vernieuwing van stations en de leiding van den loopenden dienst.

Wat uit Verloop's handen kwam, was niet alleen *en gros* gedacht, het was uitgewerkt, afgewerkt tot in details.

Zoo leerde bij elke verbetering, die hij beoogde, het geheele talrijke onder hem staande personeel spoedig die verbetering waardeeren. Zoo dwong hij achting af voor wat van hem uitging. Bemind bij zijn personeel, was Verloop in hooge mate.

Behalve bij den Rijnspoorweg waren zijne verdiensten ook ver buiten stad en land bekend.

Zijne benoeming vóór eenige jaren tot ridder van den Nederlandschen Leeuw bewijst, dat ook de Regeering zijne verdiensten erkende.

In de laatste jaren van het bestaan van den Rijnspoorweg trad Verloop nog alleen als adviseur op voor ontwerpen tot nieuwen aanleg en uitbreiding; door het inmiddels verdwijnen der Rijnspoorweg-maatschappij is van die ontwerpen nagenoeg niets tot uitvoering gekomen. De leiding van den actieven dienst was toen inmiddels overgegaan op zijnen zoon C. W. Verloop.

Met 15 October 1890, den dag waarop de nieuwe spoorwegwet in werking trad, brak voor den heer J. Verloop de tijd van welverdiende rust aan, maar een zoo werkzaam leven als het zijne schikte zich daarin slechts noode. Den 11den dezer werd plotseling de levensdraad van dit zoo nuttig bestaan afgesneden; onverwachts, zonder de hand van kinderen of vrienden tot afscheid te hebben kunnen drukken, is Verloop van ons weggegaan.

BOEKAANKONDIGING.

Onze bouwmaterialen, beschreven door J. A. van der Kloes, leeraar in de kennis der bouwstoffen aan de Polytechnische School te Delft. Uitgave van J. van der Endt en Zoon te Maassluis.

Van dit werk ontvingen wij dezer dagen afl. 12 tot en met 24. In het nommer van 3 Aug. 1889 deelden wij het doel mede dat de schrijver met dit werk beoogt en werd eene opsomming der in de eerste elf afleveringen behandelde materialen gegeven.

De thans verschenen afleveringen bevatten in de eerste plaats een vervolg op de derde afdeeling, die de mortels behandelt. De hoofdstukken IX, X en XI vormen het slot dezer afdeeling.

In de 4e afdeeling wordt het beton, de betonsteenen en eenige andere niet-gebakken kunststeenen behandeld; hieronder worden ook verstaan mozaïek- of terrazzovloeren, portland-cementbevloeringen enz.

De 5e afdeeling bevat het gips- en stucadoorwerk.

In de 6e afdeeling wordt het hout beschreven. Dat over dit belangrijk materiaal heelwat te zeggen valt, is elk bouwkundige bekend, en velen onzer kunnen geacht worden met de eigenschappen der verschillende houtsoorten en het gebruik ervan volkomen op de hoogte te zijn. De heer Van der Kloes deelt omtrent deze bouwstof echter zooveel wetenswaardigs mede, dat elk vakman er voordeel en leering uit kan trekken.

De 7e afdeeling geeft eene beschrijving van rijsmateriaal, vletzoden, riet, stroo en mos.

De 8e afdeeling behandelt het ijzer en staal.

Binnenkort zullen de overige zes afleveringen verschijnen.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Den 9den dezer is Louis de Curte, een der voornaamste Belgische architecten, te Brussel overleden. Het nog niet voltooide postgebouw, dat op de *Place de la Monnaie* de plek beslaat, waar eertijds de Munt stond, en het in Gothischen stijl opgerichte, 40 meter hooge monument ter eere van Leopold I, in het Park te Laeken, zijn onder anderen volgens zijne plannen gebouwd.

Onder zijne leiding werden de hoofdkerk van Beauvais, de St.-Bavoskerk te Gent en de St. Gudulakerk te Brussel gerestaureerd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Zonder officieele plechtigheid werd de zestiende tentoonstelling geopend van teekeningen, door de gewone en eereleden der Hollandsche Teekenmaatschappij gehouden in het gebouw der Academie van beeldende kunsten. Evenals bij vorige gelegenheden, maakt de expositie, met hare ruim honderd stukken, een uitmuntenden indruk. Op den dag der opening werden vijf teekeningen verkocht.

— De heer J. F. W. Conrad, inspecteur van 's Rijks waterstaat en nieuw gekozen lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, heeft tegen 1 September e. k. ontslag uit 's Rijks dienst aangevraagd.

— Den 15en Augustus a. s. zal een onderdeel van den spoorweg Rotterdam—Hoek-van-Holland en wel de sectie Schiedam—Maassluis, onder beheer van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-maatschappij, voor het verkeer geopend worden. 't Is niet vóór den tijd!

— De Minister van Waterstaat heeft aan de Kamers van koophandel en fabrieken, die bezwaren geopperd hebben tegen de afsluiting van de perrons op de stations der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, geantwoord dat de maatregel genomen is zoowel in belang van het reizend publiek als in dat van den dienst der Maatschappij.

Het wekt bevreemding dat enkele Kamers van Koophandel gemeend hebben de klachten van een deel van het publiek te moeten ondersteunen, te meer daar de afsluiting in het oog van velen een zeer verstandige maatregel is, die recht van bestaan heeft en in vele landen, b.v. Engeland en België, streng wordt toegepast.

ROTTERDAM. In den leeftijd van 49 jaren overleed de architect Everardus Joannes Margry, die door den bouw van tal van Roomsch-Katholieke kerken en andere bouwwerken zich naam heeft gemaakt in den lande.

UTRECHT. Den 21sten dezer is de heer J. Verloop Cz., oud-ingenieur der voormalige Ned. Rijnspoorwegmaatschappij, plotseling overleden.

BREDA. Zondagmorgen werd de beeldhouwer F. F. Hermus door eene heroerte getroffen, die den dood tengevolge had. De overledene was leeraar aan het stadsteekeninstituut en aan het instituut Saint-Antoine, oud-professor van het instituut van schoone kunsten te Mechelen en vervaardiger van het monument, dat bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Koninklijke Militaire Academie door de gemeente aan die inrichting werd aangeboden en dat thans nog in de receptiezaal prijkt.

PERSONALIA.

— De civiel-ingenieur A. Ph. K. D. van Malsen is, met ingang 1 Augustus jl., voor den tijd van 3 maanden geplaatst bij den algemeenen dienst van den waterstaat, ten behoeve van de herziening van het Amsterdamsche peil.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indie is op verzoek eervol ontslagen de opzichter 2e kl. P. Muller.

— De heer H. G. Levert, ingenieur van de waterleiding te Leeuwarden en vroeger ingenieur van den Waterstaat in Ned.-Indie, zal eerstdaags met verlof van zes maanden derwaarts vertrekken, tot het opmaken van een plan van waterverzorging voor Soerabaia en omstreken.

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 29 Augustus 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek N°. 30.

Het leveren van + 47 M³ HOUT voor balken en dekplanken, voor de Schipbruggen te Arnhem en te Westervoort.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van **ƒ 0.50** ter Secretarie verkrijgbaar.

Aanbesteding.

HET BESTUUR van den Polder **OUDKEMPENS-HOFSTEDE** zal op **Vrijdag 28 Augustus 1891**, des namiddags te **5 uren**, in het Logement bij A. VAN DALEN te STAVENISSE,

aanbesteden:

het verdedigen van den onderzoeschen oever door Steenbestorting en de vernieuwing en het onderhoud tot 1 December 1891 van Rijs- en Steenglooiingwerken aan de Waterkeering van bovengenoemden Polder.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek zal van af 17 Augustus 1891 ter lezing liggen in het lokaal der Vergaderingen van het Dijksbestuur te Stavenisse en ten kantore van den Ontvanger-Griffier en is op franco aanvraag tegen betaling van **60 cent** bij hem te bekomen.

Aanwijzing geschiedt op Maandag den 24 Augustus 1891, des namiddags 2 uren.

Buitendien geschiedt geen aanwijzing.

Stavenisse, 15 Augustus 1891.

Het Bestuur voornoemd,
N. KODDE, Dijkgraaf.
A. F. HANSSENS, Ontvanger-Griffier.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR DER WATERKEERING VAN HET CALAMITEUSE WATERSCHAP *BRUINISSE* zal op **Woensdag den 19den Augustus 1891 aanbesteden**:

Het verdedigen van den onderzoeschen oever door Steenbestorting aan de Waterkeering van het bovengenoemd Waterschap.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B.

Het bestek ligt ter lezing in het lokaal te *Zijpe* en is tegen **ƒ 0.50** verkrijgbaar bij den Secretaris-Ontvanger.

Aanwijzing geeft het Bestuur op Zaterdag den 15den Augustus 1891, des voormiddags van 11 tot 12 ure.

Samenkomst in het lokaal te *Zijpe*.

Buitendien geschiedt geen aanwijzing.

Bruinisse, 4 Augustus 1891.

Het Bestuur voornoemd:
C. HAGE, *Voorzitter*.
JOH. ELENBAAS,
Secretaris-Ontvanger.

De Haagsche Plateelbakkerij „ROZENBURG,"

bericht aan **H.H. Bouwkundigen** dat zij van af heden, voorloopig **PLAATS 19** alhier, een Dépôt geopend heeft van alle soorten van witte en gekleurde **WANDTEGELS**, concurreerende wat deugdelijkheid en prijzen betreft, met binnen- en buitenlandsche huizen.

Artistieke muurbeschilderingen op tegels worden in korten tijd afgeleverd.

Verder wordt bericht dat het **Dépôt van Kunst-voorwerpen** voorloopig gevestigd blijft **LANGE POOTEN 39**.

DEN HAAG, 15 Augustus 1891.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zoer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 1sten September 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 155.

Levering van STALEN TIREFONDS (in drie perceelen).

De besteding geschiedt volgens art. 18 van het bestek.

Het bestek ligt van den 14den Augustus 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van de Heeren Sectie-Ingenieurs te MEPPEL en BREDA en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 12 Augustus 1891.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 1sten September 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT van:

Bestek N°. 154.

Levering van STALEN PLATEN MET KLEMWIGGEN (in twee perceelen).

De besteding geschiedt volgens art. 16 van het bestek.

Het bestek ligt van den 14den Augustus 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van de Heeren Sectie-ingenieurs te MEPPEL en BREDA en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 13 Augustus 1891.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 5 September 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden**:

Bestek N°. 23.

Het maken van een LOSPLAATS nabij de nieuwe petroleumbergplaats aan Onderlangs.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijzing zal worden gehouden op Woensdag 26 Augustus a. s., 's namiddags 1½ ure; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen tegen betaling van **ƒ 1.—** ter Secretarie verkrijgbaar.

DE LINT & Co.

Oosteeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER**

EN

ZWEEDSCH GRANIET.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bevelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink en koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van **ƒ 2.—** zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.
3°. „ „ voor **jalousiekappen**.

Bij bestellingen van minstens **ƒ 30.—** worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Asphalt- Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH** te **Beuel** a/d Rijn (**Duitschland.**)

Monsters, Prijsen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

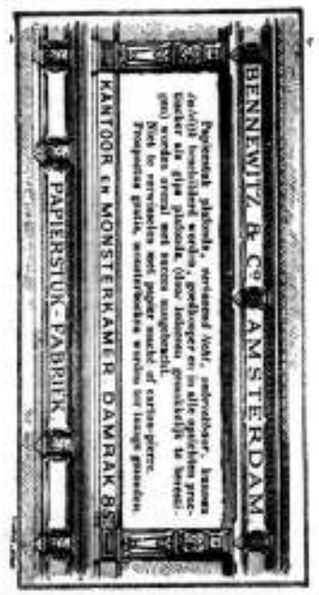

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Houtbereiding tegen bederf.

KYANISEERINRICHTING.

H. LENSINK,

ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rotvrij)

Rasterwerken, Schuttingen,

BROEIBAKKEN, VLOEREN,

Vloerribben enz. enz.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat

AMSTERDAM.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *EDE*, (Gelderland) brengen ter kennis van belanghebbenden:

dat op **Zaterdag den 29 Augustus a.s.** des voorm. ten *elf* uur ten gemeentehuize te Ede bij enkele inschrijving in het openbaar zal worden **aanbesteed**:

Het verbouwen en bijbouwen van de openbare school te Ede, met bijlevering van alle benoodigde materialen, arbeidsloonen en transporten.

Bestek en voorwaarden met teekening liggen ten gemeentehuize ter inzage van af 10 Augustus a. s. en zijn alsdaar voor belanghebbenden verkrijgbaar tegen betaling van **ƒ 0.50** per exemplaar.

Aanwijzing zal geschieden op Zaterdag den 22 Augustus a. s. des voormiddags ten 11 uur.

Burgemeester en Wethouders van Ede,
VAN BORSSELE
Burgemeester.
VAN NES
Secretaris.

De SCHOONSTE en DUURZAAMSTE VERF voor het

KLEUREN van GEVELS enz.,

voor **DECORATIE buiten- en binnenshuis** is

DE „WATERVERF"

volkomen bestand tegen elke weersgesteldheid,

uitsluitend verkrijgbaar bij **G. M. BOKS & Co., *Amsterdam.***

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet vernimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN

als voorbereiding voor het Vakteekenen,

door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.

Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door

Het Bouwkundig Weekblad

en de Heeren:

S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.

Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°. bevat 200 bladzijden tekst, 25 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts ƒ 2.50**. Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

Atelier van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing.

E. STANINO — Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. — H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Adam's Ventiel-Gasmotoren

zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie. **Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.**

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND:
Heidelberg 1876.
Mannheim 1880.

PORTLAND CEMENTWERK HEIDELBERG SCHIFFERDECKER & SÖHNE

BEKROOND:
Sydney 1879/80.
Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg

vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt **Ia. PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij

FERD. ENGERS, Amsterdam.
Telephoon no. 593. **Heerengracht 335.**

Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen geleve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Szn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402
AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Dzn., te Arnhem.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.V.U.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.Hooftstraat no. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT f 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ter gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) f 7.50 en Nederlandsch-Indië f 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Heeren Leden wordt medegedeeld, dat de 1e supplement-catalogus der Bibliotheek in den loop van deze maand, of het begin van de volgende, zal worden verzonden.

Heeren, die nog niet in het bezit zijn van den volledigen catalogus, ontvangen dien tevens, na schriftelijke aanvrage bij den ondergeteekende, American Hôtel.

De Bibliothecaris-archivaris,
J. C. D. di Gazar.

(A. et A.) DE PRIX DE ROME.

Het eindelijk moeten toegeven van de Ecole des Beaux-Arts aan de vooruitstrevende eischen eener moderne kunstrichting, en het geven van de gelegenheid om het anti-academisch karakter van hare prijsvraag met eene even anti-academische oplossing te kunnen beantwoorden, verwekt natuurlijk, behalve een zekere belangstelling bij het publiek, den grooten bijval van de artisten, en wij begrijpen volkomen dat velen dezer laatsten verwonderd zijn over de inconsequentie der Jury, die den Prix de Rome toekende aan eene meer academische oplossing van het vraagstuk, in plaats van den prijs te verleenen aan hem, die in zijn antwoord even gemoderniseerd was, als de Ecole in hare vraag.

In „La Construction Moderne" van 8 Aug. wordt de uitslag medegedeeld en worden daaraan eenige beschouwingen vastgeknoopt, die wij hier in het kort laten volgen.

De „Grand-Prix" werd toegekend aan M. Eustache; met den eersten „2de Grand-Prix" werd het ontwerp van M. Normand bekroond, terwijl M. Chaussemiche den tweeden 2den prijs verkreeg.

Deze uitspraak, lezen wij in dit blad, zal zeker geen tegenspraak uitlokken, maar wel zal het eenige verwondering wekken, niet het minst bij de vrienden van een der mededingers, M. Normand, wiens zeer originéel project, gezocht, *gedurfd* en *gedacht* met een zeldzaam doorzicht, aan zijnen ontwerper niet alleen de meest vleiende appreciaties der architecten, maar ook de ingenomenheid van het publiek bezorgd heeft.

Wij willen daarmede niet beweren dat het ontwerp van M. Eustache minder wordt bewonderd; alle banaliteit is aan dit welbestudeerde werk vreemd; bewonderenswaardig goed in elkander gezet, voldeed het bijzonder. Niettemin was het ontwerp van M. Normand veel opmerkelijker, wellicht omdat we hier eene absoluut moderne studie te zien kregen: *een station geheel in ijzer uitgevoerd.*

Over den modernen geest van het nieuwe programma wordt gezegd: „de Academie is „op gang", haar programma heeft den schijn even wijs en redelijk, op sommige punten zelfs te redelijk, te zijn, en te zijn *geleefd* als de oude programma's den schijn hadden van te zijn *gedroomd* geweest."

Op één punt schijnt ons de klok van de Academie nog wat na te loopen, dat is, waar het betreft de opgegeven maten.

De geheele lengte van het ontwerp mocht niet meer dan 300 M. bedragen en, baseerende op de werkelijkheid, komt men, de Gare St.-Lazare tot voorbeeld nemend, met inbegrip van het in het programma gevraagde hotel en de gebouwen voor de administratie, op minstens 340 M. Dit is een déficit van 40 M. dat de concurrenten te redden hebben, ten einde binnen de, voor een ideaal concours veel te spaarzame gegevens te blijven.

Een andere critiek op het programma wordt uitgelokt door de bepaling dat de afmeting van de groote glazen kap, binnenwerks minstens 100 M. moet bedragen, in één of meerdere spanningen uit te voeren. Spreken over eene spanning van minstens 100 M., is te sterk herinneren aan de fameuse machinehal op het Champ-de-Mars met zijne afsluiting van 115 M., een bewonderenswaardige „clou" van de expositie, maar geen practische constructie. Het behandelen van dergelijke waagstukken behoort slechts, evenals de toren van 300 M., tot het domein der werkelijke industrie en daarenboven ontsnappen zij aan ieder esthetisch examen. Er is wellicht geen ingenieur die niet glimlacht bij de gedachte aan zulke onnoodige hoogten en die enorme hoeveelheden metaal, aangewend om

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

gons en locomotieven van 3 M. hoog, te beschutten; terwijl daarentegen ieder elève-architect zich verplicht gelooft of zal gaan gelooven, tot eene meer of minder goed geslaagde navolging van de galerie van M. Dutert; en dat zoo dikwijls als het geldt de overkapping van een groote oppervlakte; evenzoo als men al sedert vijf-en-twintig jaar de Opera van Garnier parodieert, bij elke gelegenheid dat er een theater vereischt wordt, hoe bescheiden dit ook zijn moge. Niet een der tien mededingers is dan ook aan de verleiding ontsnapt, en de kap van het bekroond ontwerp bereikt in hare hoogte bijna de afmetingen harer breedte.

M. Normand, de tweede bekroonde, heeft, behalve door zijn fraai plan en zijn vrije opvatting, die zich o. a. uit in den aanleg van een kolossaal plein, zijn succes bij het publiek en een groot aantal van hen die geroepen waren de plannen te beoordeelen, te danken aan de constructie, die geheel van ijzer en zeer decoratief, doch tevens bepaald monumentaal, voor het eigenlijke station is aangewend.

Het is het eenvoudig, luchtig en gemakkelijk plan van het programma, het is nieuw, practisch, knap en origineel. Maar .... het is van ijzer, geheel en al van ijzer. Dit moest wel eene omwenteling teweegbrengen in de academische en vasthoudende begrippen omtrent het „monumentaal karakter", bij het ontwerpen voorgeschreven.

Hoe het zij, en niettegenstaande de gevoelens, gedurende de drie of vier dagen dat de ontwerpen, vóór de beoordeeling der Jury, waren tentoongesteld, van dien aard waren dat men ten voordeele van het ontwerp kon besluiten, en ten spijt van de waardeeringen en goedkeuringen door kenners en meesters van naam daaraan gehecht, heeft het ijzeren station van M. Normand met zijn geheel moderne coquetterie, met zijn breed opgevatte indeeling en zijn eenvoud den Grand Prix niet kunnen verwerven, en is deze ten deel gevallen aan het meer academische, maar niet minder brillante, meer harmonisch en geschikter plan van M. Eustache.

Moest men naar de Villa Medicis dengene zenden, die de proeve heeft afgelegd van de grootste hoeveelheid artistieke gave en habiliteit, van talent en geschiktheid te bezitten? dan is deze jury-uitspraak geheel in orde.

Maar als men uit de inzendingen der tien mededingers, die moest kiezen, waarvan de breede, eenvoudige aanleg, evenals de ideale nieuwe opvatting bij den ontwerper een hoeveelheid gezond verstand en practisch begrip doen veronderstellen, gepaard aan eene groote originaliteit van verbeelding en smaak; indien men in één woord, de belooning moest toekennen aan een *poging*, aan een zeer persoonlijke vermetelheid, dan was het dit „ijzeren" project, dat in de eerste plaats bekroond verdiende te worden.

De schrijver geeft hiermede slechts den indruk weer dien de beide eerstbekroonden ontwerpen gemaakt hebben, niet alleen op de artisten, op belangstellenden en op den leek, doch evenzeer op de eerwaardige „hoogen" en zelfs op eenige leden der Jury. De strenge academische richting in de architectuur, tot nu toe aan de Ecole des Beaux-Arts gehuldigd, kunnen wij dus tamelijk wel voor geëindigd beschouwen.

ONDERZOEK VAN BLIKSEMAFLEIDERS.

Het was tot dusverre niet mogelijk na een onweder te weten of een bliksemafleider al dan niet getroffen was. Men kan wel een volledig galvanometrisch onderzoek instellen, maar vooral in zomers, waarin het dikwijls onweert, is dit practisch onuitvoerbaar. Daarom stelt men zich dan ook meestal tevreden met het beproeven der afleiders eens per jaar. De mogelijkheid is dan evenwel niet uitgesloten, dat de afleider kort na dat onderzoek door den bliksem wordt beschadigd, zonder dat men het weet, en dat men dus tot het volgende onderzoek met een defecten afleider blijft werken.

Een eenvoudig toestel voor het controleeren van bliksemafleiders wordt — naar *De Stoompost* mededeelt — door den heer J. W. Giltay te Delft in den handel gebracht, waardoor bovengenoemd bezwaar wordt opgeheven. Het toestel bestaat uit een zeer eenvoudigen galvanometer, die permanent met den afleider verbonden blijft en er deel van uitmaakt. De wijzer staat in gewone omstandigheden verticaal en op 0. Zoodra echter een ontlading door den afleider gaat, wordt aan de magneetnaald binnen in het toestel, die met den wijzer op dezelfde spil is verbonden, door de electromagnetische werking van den stroom een afwijking uit den verticalen stand gegeven. De naald komt in aanraking met een stuk week ijzer, waartegen zij blijft kleven. De wijzer heeft dan een stand aangenomen, die 50° met den verticalen verschilt.

Als men dus ná een onweder ziet, dat de wijzer van het toestel niet meer op 0 maar op 50 staat, dan weet men met zekerheid, dat er een ontlading door den afleider is gegaan, en dat dus een onderzoek naar den toestand van den bliksemafleider wenschelijk is. Met de hand kan men den wijzer wederom op 0 brengen, waardoor het toestel voor een volgend geval weer gereed is. Het instrument wordt door een goed sluitbaar kastje, dat aan den muur wordt geplaatst, tegen vocht en regen beschut.

PRIJSVRAGEN.

PROTESTANTSCHE KERK EN PASTORIE TE OSNABRÜCK.

Dezer dagen werd eene prijsvraag uitgeschreven voor den bouw van eene Protestantsche kerk met pastorie te Osnabrück en al werden slechts enkele architecten tot het inzenden van ontwerpen uitgenoodigd, trekt deze vraag in hooge mate de aandacht der vakmannen. Volgens het programma wordt eene zelfstandige en eigenaardige oplossing gevraagd en wenscht men zich los te maken van den middeleeuwschen Katholieken kerkbouw, die tot heden zijn invloed deed gelden; hoofdzaak is, dat de kerk geschikt is voor den predikant en, in verband met de gebruiken van de Protestanten, die geen dienst aan het altaar kennen, wordt het maken van een koor verboden. Het goede voorbeeld, door Wiesbaden gegeven, wordt nagevolgd en in overeenstemming met de kerk, die te dier plaatse naar het ontwerp van Otzen gebouwd werd, wordt aanbevolen tegenover de toehoorders een vlakke nis met het orgel te ontwerpen, de preekstoel daarvoor te plaatsen en vóór de laatste de tafel voor het avondmaal, waarop het doopbekken eene plaats kan vinden. De toegang tot het orgel moet aan de buitenzijde worden aangebracht; die van den preekstoel mag in de kerk zichtbaar zijn.

Het bouwterrein is goed gekozen in de nabijheid van plantsoen, zoodat het een dankbare taak schijnt te zijn aan dezen wedstrijd deel te nemen. De kerk, waarin voorloopig geene gaanderijen gemaakt worden, moet 800 zitplaatsen bevatten en de kosten mogen niet meer dan 100,000 mark bedragen. De antwoorden worden in handen gesteld van eene jury, die reeds benoemd is en twee prijzen van 800 en 400 mark worden uitgeloofd, terwijl er in het programma uitzicht gegeven wordt op het aankoopen van meer ontwerpen tot den prijs van 300 mark. Volgens verkregen inlichtingen zijn slechts zes architecten tot mededinging uitgenoodigd.

LUTHERKERK TE BRESLAU.

Een tegenhanger met bovenstaande mededeeling is die omtrent de prijsvraag voor eene Lutherkerk te Breslau, waarvoor een terrein van onregelmatigen vorm in aanmerking komt, zoodat het gebouw waarschijnlijk in Gothischen baksteenbouw te midden van de schilderachtige omgeving zal worden opgetrokken. De kerk moet ruimte aanbieden voor 1400 zitplaatsen, waarvan 400 tot 600 op de gaanderijen kunnen ontworpen worden en de bouwsom mag niet meer dan 330,000 mark bedragen, waarbij de eenheidsprijzen per M² voor de kerk op 15 mark en voor den toren op 25 mark gesteld worden. Voor dezen wedstrijd worden teekeningen op de schaal van 1 à 100 en een perspectief verlangd, terwijl er drie prijzen van 2500, 2000 en 1500 mark worden uitgeloofd.

Het is te hopen dat de ontwerpers zich van den middeleeuwschen kerkbouw weten los te maken en dat de bekroning ten deel valt aan eene zelfstandige en eigenaardige oplossing, die het karakter van den Protestantschen godsdienst uitdrukt.

ONZE WOONHUIZEN.

Te Berlijn is eene maatschappij opgericht, die den naam van Bürgerheim draagt en zich ten doel stelt om den bouw van woonhuizen in de omstreken van deze hoofdstad te bevorderen. Zij staat onder het bestuur van den heer Ströhler, beschikt voorloopig over een kapitaal van 2½ millioen mark en heeft het voornemen in de naaste omgeving van Berlijn landerijen te koopen, die voor den bouw van grootere en kleinere woningen geschikt zijn en op die terreinen tal van doelmatige huizen met open plaatsen en tuinen op te richten; het ligt verder op haren weg om personen, die slechts over een gering kapitaal kunnen beschikken, op voordeelige voorwaarden de gelegenheid te verschaffen om een eigen huis te verkrijgen.

De Maatschappij heeft in het oosten der stad een gunstig gelegen terrein van ongeveer 6½ hektare grootte aangekocht, dat door verlenging van eene bestaande lijn in het net der tramwegen kan worden opgenomen, terwijl voor den aanleg van rioleering en waterleiding de noodige stappen gedaan zijn. Voor de huizen, die aan rijen gebouwd worden, zijn twee normaal-plattegronden aangenomen en bij de indeeling is erop gelet dat elke woning, behalve het huisgezin van den eigenaar, nog eene tweede familie op bescheiden wijze onder dak kan brengen. Het normaal-woonhuis A heeft 8 meter breedte aan de straat en 10 meter diepte; op de verdieping gelijkvloers vindt men twee grootere en een kleinere kamer met een keuken en op de bovenverdieping drie grootere kamers, een keuken en een kleine kamer. Elk huis wordt over de volle oppervlakte onderkelderd, met een zolder voorzien en heeft een tuin van 13.5 M. of 30 M. diepte. Behalve de woonhuizen, naar een der beide aangenomen typen gebouwd, worden ook kleine landhuizen, koopmanshuizen en dergelijken opgericht; afwijkingen van het normaal-plan zijn niet uitgesloten, maar in elk voorkomend geval moeten partijen daaromtrent vooraf tot overeenstemming gekomen zijn.

De koopprijs der enkele huizen is nu reeds vastgesteld en regelt zich naar den stand, waarbij vier kringen zijn aangenomen; die prijs bedraagt voor het woonhuis volgens type A met een tuin van 30 M. diepte van 13.750 tot 11750 mark en voor dezelfde huizen wordt, als de tuin slechts 13.5 M. diepte heeft, 11500 tot 10250 mark betaald. Volgens de type B bedragen deze prijzen met den grooten tuin van 11000 tot 9000 mark en voor den kleinen tuin van 8500 tot 7750 mark. De overdracht van het pand geschiedt, zoodra een vierde deel van de overeengekomen koopsom voldaan is; de Maatschappij geeft den nieuwen eigenaar eerste hypotheek tegen 4½ pCt. rente tot een bedrag van de halve koopsom en verbindt zich die hypotheek de eerste tien jaren niet op te zeggen, terwijl voor het restant der koopsom een tweede hypotheek op het land genomen wordt, die kwartaalsgewijze in 10, 15 of 20 jaren moet worden afbetaald.

Bovenstaande mededeelingen, aan de *Deutsche Bauzeitung* ontleend, geven aanleiding om op het gewicht van de vaststelling der bouwtypen te wijzen. Wordt de zaak goed aangepakt, dan lijdt het geen twijfel of binnen korten tijd zullen tal van woonhuizen verrijzen en daarom is het van belang, dat bij het vaststellen der plannen met oordeel en kennis van zaken wordt te werk gegaan. Eene wandeling door de nieuw aangelegde straten van verschillende steden van ons vaderland geeft geen hoog denkbeeld van de bekwaamheden van de bouwmeesters, die daaraan hunne krachten beproefd hebben, en in het buitenland is het niet veel beter gesteld. Treedt men de woningen binnen, dan ontdekt men vele gebreken, zoowel in indeeling als samenstelling, en de bouwkunstenaar, die zich tot taak zou willen stellen om het volledig ontwerp van een of meer typen van burgerwoningen door den druk ter kennis van het algemeen te brengen en daaraan eenige bladen details toe te voegen, maakt aanspraak op den dank van velen. Eene oordeelkundige indeeling van onze woning, waarbij ook aan de eischen van de gezondheidsleer beantwoord wordt, strekt in de eerste plaats om ons huis gezellig te maken; het genot der bewoning hangt af van tal van zoogenaamde kleinigheden en toch wordt veel technische kennis en doorzicht gevorderd om alles op de meest volmaakte wijze in te richten.

Wij vinden in ons land tal van vereenigingen van bouwkundigen, die vergaderingen houden, prijsvragen uitschrijven, uitstapjes maken en verschillende onderwerpen behandelen en doen de vraag of het niet op hunnen weg ligt eene prijsvraag voor het ontwerp van een burgerwoonhuis uit te schrijven. Naar onze bescheiden meening zou daardoor meer nut gesticht worden dan door een wedstrijd voor een koninklijk paleis of dergelijke gebouwen, die zelden of ooit worden opgericht en althans aan het groote publiek weinig belang inboezemen. Voor den bouwkundige, die de zaak ernstig ter harte neemt, is het ontwerpen van een woonhuis eene interessante studie, wanneer daarbij op den voorgrond staat, dat niet alleen eene goed doordachte indeeling en smaakvolle gevelteekening verlangd wordt, maar bovendien en wellicht in de eerste plaats nauwkeurige details, waarbij op de eischen tot voorkoming van brand en de gezondheidsleer gelet en veel in eene beperkte ruimte, d. i. zonder ruimte-verspilling, vereenigd is.

Een tweede verbetering kan tot stand komen, als de bestaande bouwreglementen, door de gemeente-besturen vastgesteld, door bevoegde hand en met medewerking der bouwkundigen, worden omgewerkt. Het meerendeel daarvan bevatten tal van formaliteiten, die den architecten en den werkbazen veel last veroorzaken, zonder dat daardoor iets degelijks bereikt wordt en toch is het noodig dat het bouwen niet bandeloos geschiedt, en verschillende bepalingen te dien opzichte worden vastgesteld. Om daartoe te geraken moeten deskundigen worden geraadpleegd en dit werd tot heden zelden of ooit gedaan.

Zou het niet op den weg der bouwkundige vereenigingen liggen om een algemeen bouw-reglement vast te stellen en dit ter kennis van de gemeentebesturen te brengen? De Maatschappij tot bevordering der

Bouwkunst was in die richting werkzaam en zij kan over de krachten beschikken, die daartoe gevorderd worden; het zij haar aanbevolen zulk een reglement zoo beknopt mogelijk te maken.

OM HET ROESTEN VAN IJZEREN PIJPEN TE VOORKOMEN.

Het toenemend gebruik van gegoten- en getrokken-ijzeren pijpen voor buisleidingen, heeft naar middelen doen zoeken, om den duur dier pijpen, welke aan vocht zijn blootgesteld, aanmerkelijk te verlengen, zonder dat door die middelen aan de deugdzaamheid van het ijzer nadeel berokkend of het weerstandsvermogen verminderd wordt.

Prof Barff en mr. Bower hebben daartoe middel gevonden, waarbij de deugd van het ijzer toeneemt. Prof. Barff verhit de ijzeren voorwerpen tot roodgloeihittte en stelt ze vervolgens aan de uitwerking van oververhitten stoom bloot, die dan ontleed wordt en waarbij de zuurstof zich met het ijzer verbindt. Bower verhit daarna evenzoo tot roodgloeiens, maar stelt dan de voorwerpen bloot aan de inwerking van lucht en koolzuur, dat hij verkrijgt door verbranding van kooloxyde in besloten ruimte. De bewerking geschiedt herhaaldelijk, waardoor nu eens geoxydeerd en dan weer gereduceerd wordt. De bewerking is dus tweeledig en wordt het Barff-Bower proces geheeten. De ovens, die daarbij gebruikt worden, zijn van verschillende afmetingen; men heeft ze o. a. van 13 voet lengte bij 4 voet 3 inch in het vierkant en van 36 voet lengte bij 6 voet 6 inch in het vierkant. Zij worden van vuurvaste steen gebouw en met T ijzer verankerd. De gastoestellen zijn: drie of meer gesloten haarden of ovens, elk voorzien van een soort van trechter, tot het inbrengen van brandstof, waarvoor kool gebruikt wordt, die geen cokes achterlaat noch aankorst. Anthraciet kan evengoed dienen, wanneer per uur een gallon petroleum druppelsgewijs in den gasvormer wordt gebracht. Het kooloxyd, door de verbranding gevormd, gaat door een buisleiding naar de monding, waar het de opstijgende verhitte lucht ontmoet en verbrandt. De verbrandingsproducten worden dan, nadat zij met stoom vermengd zijn, door een ruimte geleid, die voorzien is met op afstanden opgetrokken dwarsmuurtjes van vuurvaste steen, waarin openingen gespaard zijn. Vervolgens keeren de verbrandingsproducten langs een ander en lager kanaal terug en komen door nauwe en lange kanalen in de ruimte, waarin de ijzeren voorwerpen gelegd zijn, die tegen de roest beveiligd moeten worden, en na nog eene ruimte en vuurvaste kanalen gepasseerd te zijn, komen zij in het schoorsteenkanaal. Koude lucht wordt door een kanaal, voorzien van een regelingskraan, in het toestel gevoerd en verwarmd. De kleur der voorwerpen wordt zeer fraai in vergelijking met die van vóór de behandeling en het ijzer zal niet dan zeer moeilijk eenig spoor van roest vertoonen. IJzerwerk tot versiering kan zeer verfraaid worden door de aldus behandelde oppervlakte met koper- of messing-draadborstels te poetsen. Het neemt dan een schoone bronskleur aan.

Kleine deelen verkrijgen een eenigszins korrelig voorkomen, voornamelijk op de uitstekende punten, zoodat zij het voorkomen van gegoten brons aannemen. De ovens kunnen zóó ingericht worden, dat een rijdend onderstel, met alle te behandelen voorwerpen tegelijk, den oven door middel van een ketting kan binnentreden. Het proces beschermt de pijpen en alle andere voorwerpen voor langen tijd tegen roest en maakt het mogelijk ijzeren pijpen te gebruiken, waar looden of compositie-buizen voor loodvergiftiging doen vreezen; buitendien zijn ijzeren buizen veel sterker en goedkooper.

De kosten van het proces zijn gering en bedragen weinig meer dan eenig arbeidsloon en de kosten van brandstof. Vooral bij waterleidingen met hooge drukking zijn zulke ijzeren pijpen zeer aan te bevelen.

In Engeland althans, worden zij veelvuldig gebruikt en ondervindt dit proces reeds vele blijken van waardeering, daar men overtuigd is, dat een kleine verhooging van kosten op den langen duur grooter kosten bespaart.

VARIA.

Kopieeren van teekeningen in blauwe lijnen op witten ondergrond. Om kopieën van teekeningen te verkrijgen in blauwe lijnen op een witten ondergrond, werd het volgend middel door H. Pellet bedacht, steunende op de eigenschap van ijzer-perchloride, dat bij blootstelling aan het daglicht veranderd wordt in protochloride. Men maakt een bad bestaande uit 10 deelen ijzerperchloride, 5 deelen oxalie (zuringzuur) of ander plantenzuur en 100 deelen water. Als het te gebruiken papier niet voldoende gelijmd is moet dextrine, gelatine, vischlijm of een dergelijke stof aan de oplossing toegevoegd worden. Het papier wordt nu gevoelig gemaakt door het in deze oplossing te dompelen, daarna in het duister te drogen en eenigen tijd te bewaren. Om van een teekening op linnen of transparantpapier een afdruk te maken, legt men de teekening op een blad gevoelig papier en stelt het in een kopieërraam of onder een glasruit aan de inwerking van het licht bloot, en wel gedurende 15 tot 30 seconden des zomers en van 40 tot 70 seconden des winters, in den vollen zonneschijn. De duur verschilt al naar den weerstoestand en de sterkte van het licht. In de schaduw zal bij onbedekte lucht 2 tot 6 minuten en bij bewolkte lucht 15 tot 40 minuten blootstelling aan het daglicht voldoende zijn. Ook bij electrisch licht kan het afdrukken geschieden. Heeft de inwerking van het licht voldoenden tijd plaats gevonden, dan wordt het blad papier in een bad gelegd van 15 of 18 deelen blauwzure potasch op 100 deelen water. De plekken, welke door de lijnen van de teekening voor het licht beschermd worden, veranderen terstond van kleur en worden plotseling blauw, terwijl het overige van het papier, waarop het licht vrij kan inwerken en dat daardoor in protochloride is veranderd, wit zal blijven. Daarna wordt het vel papier ferm in water afgespoeld en vervolgens in een bad van 8 of 10 deelen chloorwaterstofzuur (acidum hydrochloricum) op 100 deelen water gebracht, om het protoxyde van ijzer te verwijderen. Nogmaals wordt het vel papier flink in water gewasschen en daarna gedroogd.

De lijnen zijn nu blauw en de ondergrond is wit.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

De werkzaamheden voor het blootleggen van den Dom te Keulen en het opknappen van de omgeving gaan langzaam, maar gestadig vooruit, zoodat nu reeds den 4 September 1892 met spanning wordt tegemoet gezien. Het is op dien dag vijftig jaar geleden dat Koning Willem IV den grondsteen legde voor de voltooiing van den Dom en men hoopt dan zooverre gevorderd te zijn dat de bovengenoemde werkzaamheden voltooid zijn; men rekent erop dat het nieuwe stationsgebouw op dien tijd zijne voltooiing zal naderen, waardoor het geheel een grootsch aanzien zal hebben.

Voor het oogenblik bepalen de werkzaamheden aan den Dom zich tot het maken van de nieuwe deuren en het leggen van den mozaïekvloer, naar het ontwerp van den directeur E. v. Essenwein te Neurenberg, door de terra-cottafabriek van Villeroy en Boch te Mettlach

vervaardigd. Aan dien vloer is reeds het verleden jaar gewerkt en men hoopt daarmede binnen twee jaren gereed te komen. De nieuwe metalen deur in het zuidportaal werd naar het ontwerp van prof. H. Schneider door Becker te Iserlohn gegoten en in den herfst van 1890 geplaatst; de middendeur van het noordelijke portaal, door den beeldhouwer Mengelberg te Utrecht ontworpen, nadert hare voltooiing.

— De beeldhouwer Giovanni Biambilla heeft in lindenhout het model gemaakt van het bekroonde ontwerp van den architect Brentano voor den nieuwen gevel van den Dom te Milaan. Het model is tentoongesteld, heeft een hoogte van 3.60 M. bij eene breedte van 3.30 M. en kwam binnen den loop van een jaar gereed. Na den plotselingen dood van den architect Brentano is de uitvoering aan den architect Virginio Muzio toevertrouwd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Bij den dienst van den Waterstaat en de burgerlijke openwerken in Nederlandsch-Indië kunnen worden geplaatst eenige adspirant-ingenieurs.

Zij die voor plaatsing in aanmerking wenschen te komen, behooren zich, bij gezegeld adres, te wenden tot het Departement van koloniën, onder overlegging van de vereischte bescheiden, vermeld in de *Staatscourant* van 21 dezer.

Aan de uitzending is verbonden:

a. overtocht voor gouvernementsrekening als passagier der 1e klasse, c. q. ook voor het wettig gezin;

b. eene gratificatie voor uitrusting, ten bedrage van *f* 1500 (een duizend vijfhonderd gulden);

c. eene voorloopige bezoldiging van *f* 150's maands, ingaande met den dag van inscheping naar Nederlandsch-Indië.

Zij, die ter beschikking van den Gouverneur-generaal worden gesteld, verbinden zich tot teruggave van alle gelden, welke aan hen en te hunnen behoeve zullen zijn voldaan ter zake van overtocht en van gratificatie voor uitrusting, indien zij binnen den tijd van vijf jaren, na aankomst in Nederlandsch-Indië, anders dan tengevolge van welbewezen ziels- of lichaamsgebreken, buiten eigen toedoen ontstaan, uit 's lands dienst worden ontslagen, of indien zij niet binnen den hun aangewezen tijd naar Nederlandsch-Indië vertrekken.

De bezoldiging van een adspirant-ingenieur bedraagt *f* 250 's maands.

— De *Staatscourant* van 21 dezer nr. 195 bevat het verslag der commissie, in 1891 belast met het afnemen van het examen B, volgens artt. 61—65 der wet van 2 Mei 1863 (civiel-, bouwkundig-, scheepsbouw-, werktuigkundig- en mijn-ingenieur.) Van de 78 candidaten hebben zich 8 terruggetrokken, is aan 59 het getuigschrift uitgereikt en zijn 11 niet geslaagd.

In hetzelfde nommer is opgenomen het verslag der commissie, belast met het afnemen der examens B volgens art. 60 en C volgens artt. 61—65 der bovengenoemde wet. De uitslag was dat toegekend werden: het diploma van technoloog aan 3, van civiel-ingenieur aan 18, van bouwkundig-ingenieur aan 1, van scheepsbouwkundig-ingenieur aan 1, van werktuigkundig-ingenieur aan 11 candidaten. In het geheel zijn 34 diploma's verleend aan even zoovele candidaten, terwijl 15 candidaten zijn afgewezen.

In beide verslagen wordt de wensch uitgedrukt, reeds meermalen geuit, dat in de examens B, volgens artt. 63 en 64, de beginselen der scheepsbouwkunde, resp. der werktuigbouwkunde en van het werktuigkundig teekenen, worden opgenomen.

— Een twintigtal leden der Haagsche afdeeling van de Maatschappij tot Bevordering van Bouwkunst nam dezer dagen deel aan eene kunstreis naar Alkmaar en omstreken. De deelnemers vertrokken van 's-Hage per eersten trein van den Hollandschen spoorweg, vertoefden eenige uren te IJmuiden, waar de sluis- en kanaalwerken bezichtigd werden, kwamen ruim 11 uur te Alkmaar, alwaar, na een déjeuner, de stad werd bezichtigd met hare merkwaardige gebouwen en typische geveltjes in oud-Hollandschen stijl. Gedurende den middag werd een rijtoer gemaakt naar Bergen, het Bergsche bosch, Egmond-Binnen, Egmond-aan-Zee en Heilo, op welken rijtocht de voornaamste oude gebouwen, kasteelen en overblijfselen vluchtig in oogenschouw genomen werden.

Te Alkmaar terruggekeerd, vereenigden de tochtgenooten zich aan een kameraadschappelijken maaltijd en ten halftwaalf 's-avonds keerden zij in Den Haag terug.

— »In het avondblad van het *Algemeen Handelsblad* van Vrijdag 21 dezer wordt gesproken over het kunstgenot, dat de residentie voor het oogenblik aanbiedt. Omtrent den pas gestichten kunstkring wordt gezegd:

»Boven de Passage op het Buitenhof heeft deze spiksplinternieuwe Kunstkring zich gevestigd, hetgeen een Franschman deed zeggen: »C'est un cercle de passage." Doch wij Hagenaars, die niet dulden kunnen dat het licht onder de korenmaat schuilt, verheugen er ons van harte in, dat nu allen, die een penseel in de hand houden, de gulle gelegenheid is geboden, het publiek zoodanig rijp en onrijp dooreen gemengd voor te zetten, dat men zelf met ijver naar het *bezienswaardige* moet zoeken. Zulk zoeken is een edele prikkel en uitspanning voor het dikwerf te makke publiek. Aldus opgevat, kan de kringkunst hare verdienste hebben."

ROTTERDAM. De dienst op de lijn Rotterdam—Maassluis is Maandag jl. zonder eenige plechtigheid geopend.

— De heer Dr. Kapteijn, te Alkoude, heeft aan de burgemeesters in Nederland een rondschrijven verzonden van den volgenden inhoud:

Het hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der geneeskunst heeft mij opgedragen:

»Een rapport uit te brengen over den aard en den omvang van de vervuiling van rivieren en andere openbare wateren door fecaliën.

Veler hulp zal vereischt worden om deze opdracht naar behooren uit te voeren,

Beleefd verzoek ik u om medewerking.

Aangenaam zou het mij zijn, antwoord op de onderstaande vragen te ontvangen, opdat de omvang van het bestaande kwaad zoo mogelijk in cijfers gebracht worde.

Deze cijfers zullen zoo welsprekend zijn dat daardoor, beter dan door eenig ander middel, het publiek zal doordrongen worden van de overtuiging, dat de bestaande toestanden onhoudbaar zijn en dringend verbetering behoeven.

Beleefd verzoek ik u, uw antwoord binnen 2 maanden op te zenden aan den inspecteur van het geneeskundig staatstoezicht in uwe provincie.

(*get.*) Dr. H. P. KAPTEIJN.

VRAGEN.

I.

Voor hoeveel ingezetenen uwer gemeente worden de fecaliën verzameld:

a. Door middel van Liernur's buizennet?

b. Door tonnen of wisseltonnen?

c. In goed gemetselde beerputten, met gemetselden bodem en zonder overvloeipijpen.

II.

Komen de fecaliën uit deze beerputten aan den landbouw ten goede, of worden ze bij de lediging ten slotte toch in het water geworpen?

III.

Komen de fecaliën in uwe gemeente, die niet op eene der boven beschreven wijzen verzameld worden, terecht in den bodem of in het water?

ARNHEM. Op de voordracht van B. en W. tot benoeming van een directeur van de gasfabriek zijn geplaatst, als: n°. 1, J. van Rossum du Chattel, civiel-ingenieur, directeur eener gasfabriek te Cadix, en n°. 2, J. Blom, adjunct-directeur der gasfabriek te Arnhem, en dit bij loting tegen J. E. H. Bakhuis, ingenieur bij de uitbreiding der gasfabriek te 's-Hage. De commissie voor de gemeente-gasfabriek, die voorzeker in de eerste plaats belang heeft bij een goed beheer van de fabriek en geacht kan worden met de bekwaamheden van den heer Blom bekend te zijn, had dien adjunct-directeur ter benoeming voorgedragen.

HAARLEM. De ambachtsschool-tentoonstelling is den 20 Augustus j.l. gesloten. Zij werd in het geheel bezocht door 3752 personen.

DELFT. 19 Augustus. In de heden gehouden zitting van den Gemeenteraad werd benoemd tot directeur van de gemeentegasfabriek de heer C. P. E. Ribbius, die de betrekking van directeur der gemeente-waterleiding mede vervult.

Voor de vacature van gemeente-architect hebben zich 35 sollicitanten aangemeld.

BUSSUM. Het gemeentebestuur heeft met de heeren Geveke, te Hilversum, en Mouw, te Weesp, concessionarissen voor den aanleg eener bronwaterleiding naar Weesp, eene overeenkomst gesloten, waardoor binnen kort ook Bussum van eene waterleiding zal zijn voorzien. De gemeente Bussum verleent aan de concessionarissen eene jaarlijksche bijdrage van *f* 100, echter voor niet langer dan 10 jaar. De subsidie vervalt, wanneer het waterverbruik der ingezetenen *f* 3000 oplevert.

De gemeente bedingt de kosteloose plaatsing en het onderhoud van 25 brandkranen en het kosteloos gebruik van hoogstens 2000 M³. voor besproeiing.

Het water moet zijn zuiver, kleur-, reuk- en smaakloos. Wanneer het water niet aan de gestelde eischen voldoet, kan de verleende concessie worden ingetrokken, ingeval er binnen drie maanden geen verbetering in den toestand wordt gebracht.

SCHIEDAM. De Raad besloot aan het eervol ontslag van den heer C. Gips Az., als leeraar in het handteekenen, een pensioen van *f* 400 te verbinden.

— In de 21 dezer gehouden algemeene vergadering der Nijmeegsche Spoorwegmij. waren vertegenwoordigd 320 aandeelen, uitbrengende 48 stemmen. De balans- en winst- en verliesrekening werden met algemeene stemmen goedgekeurd en het dividend vastgesteld op *f* 19.95 per aandeel van *f* 500 en *f* 3.99 per aandeel van *f* 100. De aan de beurt van aftreding zijnde commissaris Mr. W. baron Roell en de directeur L. J. Froger W.Az. werden als zoodanig herkozen.

PERSONALIA.

— In Nederlandsch-Indië is benoemd tot bouwkundig ambtenaar 2e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, A. van Lakerveld, thans dezelfde betrekking bekleedende bij den dienst der spoorwegen ter Sumatra's Westkust.

— Bij den Waterstaat in Ned.-Indië is benoemd tot adspirant-ingenieur D. A. Koster, daartoe gesteld ter beschikking van den Gouv.-Generaal, en tot opzichter 3e kl. de ambt. op wachtgeld A. L. Wiesner.

— Bij het korps van den Waterstaat in Ned.-Indië zijn de volgende beschikkingen door den directeur genomen: *overgeplaatst:* van de res. Pekalongan naar de res. Palembang, de opz. 1e kl. L. Spreijt; van de res. Soerabaia naar de res. Pekalongan, de opz. 2e kl. A. W. de la Rambelje; van Batavia naar Soekarama (res. Preanger-Regentschappen), de aan den chef der 1e waterstaatsafd. toegevoegde ing. der 2e kl. W. Elenbaas; *ingetrokken:* de overplaatsing van den algemeenen naar den gewest. dienst in de res. Soerabaia van den opz. 2e kl. E. Ch. Versteegh; *geplaatst:* in de res. Kediri, de opz. 2e kl. K. Kress; in het gouv. Sumatra's Westkust, de ambt. ter beschikking, laatst. architect 1e kl. P. de Schrijver; bij de directie, de ben. ing. 2e kl. B. Kersjes; *belast:* met de opnemingen ten behoeve van de irrigatie der landstreek Sindang Pitoe (res. Djokjakarta), de ben. ing. 1e kl. J. de Booij.

De ambt. op nonact. M. J. IJserman, laatstelijk architect 2e kl. bij den waterstaat en 's lands burg. openb. werken, is ter beschikking van genoemden Directeur gesteld.

— Naar men meldt, is de heer J. Schroeder van der Kolk bij beschikking van den Minister van W. H. en N., benoemd tot tijkelijk sectie-ingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen en als zoodanig aangewezen tot het verrichten van periodieke waarnemingen aan spoorwegbruggen.

Hij zal zich in Den Haag metterwoon vestigen. (*N. R. C.*)

— Benoemd tot tijdelijk opzichter 2e klasse bij de Publieke Werken te Amsterdam de heer E. H. Keuver.

— De heer A. Eisses, laatstelijk architect der 1e klasse bij den waterstaat in Nederlandsch-Indië, thans met verlof hiertelande is, op zijn verzoek, met ingang van 1 September 1891, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— De heer B. Scheilling, adsistent in de bouwkunde aan de polytechnische school te Delft, heeft tegen 6 September eervol ontslag aangevraagd, om eene particuliere betrekking te aanvaarden

VACANTE BETREKKINGEN.

— *a.* Leeraar in de ontleedkunde en in het ontleedkundig teekenen aan de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers en aan de Rijksschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam, op een jaarwedde van *f* 1500;

b. leeraar in het rechtlijnig en werktuigkundig teekenen aan de Rijksnormaalschool van teekenonderwijzers te Amsterdam, op een jaarwedde van *f* 1000.

Adres vóór 1 Sept. aan H. M. de Koningin-Regentes.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Limburg. Jaarwedde *f* 2500 en vergoeding van bureaukosten ten bedrage van *f* 400. Zich te wenden bij adres op zegel tot de Provincialen Staten vóór 15 Sept. e. k.

— Opzichter (ongehuwd) bij de Samarang Joana-stoomtrammaatschappij. Aanvankelijke bezoldiging *f* 200 's maands en vrije overtocht naar Java. Zich te melden tot den Directeur der Maatschappij te 's-Gravenhage.

— Opzichter teekenaar, tegen nader overeen te komen conditien. Adres lett. O O aan Opwyrda's drukkerij te Dieren.

ADVERTENTIEN.

Adam's Ventiel-Gasmotoren

zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie. **Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.**

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP
Carrières du Hainaut,
te SOIGNIES (België).

BLAUWEHARDSTEEN (klein graniet) **BLOKKEN** en **gezaagde STUKKEN**, van alle afmeting.
HARDSTEEN voor Gebouwen, Graftomben, Bruggen, Sluizen enz.
Adres: A. MARIN, Bestuurder der Carrières du Hainaut te *Soignies* (België).
Agent voor Nederland: WM. VAN DER WAELJEN PIETERSZEN, Architect te *Gent* (België).

GALVANISEEREN
(verzinken) spoedig, degelijk en billijk bij
J. G. LAMBRIEX, fabriekant, Maastricht.

Aanbesteding.

Op **Woensdag** den **2en September 1891**, des voormiddags 11 uur, zal in het Logement bij J. KOOPS, te *WEZEP*, worden **Aanbesteed:**

Het VERBOUWEN van het Buitenverblijf en het BOUWEN van een Koetshuis met Stal, op het Landgoed de Olthorst, nabij het dorp Wezep, gem. Oldenbroek.

Bestek en Teekeningen zijn op franco aanvraag tot *f* 2 verkrijgbaar bij den Lithograaf B. BIJDUWER, Oude Gracht, te Utrecht.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben Zaterdag den 29ste Augustus 1891, van 4 tot 5 uur.

Inlichtingen zijn te verkrijgen bij den Architect E. G. WENTINK, te Schalkwijk.

Aanbesteding.

HET BESTUUR van den Polder **OUDKEMPENS-HOFSTEDE** zal op **Vrijdag 28 Augustus 1891**, des namiddags te **5 uren**, in het Logement bij A. VAN DALEN te STAVENISSE,

aanbesteden:

het verdedigen van den ondersoeschen oever door Steenbestorting en de vernieuwing en het onderhoud tot 1 December 1891 van Rijs- en Steenglooiingwerken aan de Waterkeering van bovengenoemden Polder.

De besteding geschiedt volgens § 1 der A. B. Het bestek zal van af 17 Augustus 1891 ter lezing liggen in het lokaal der Vergaderingen van het Dijksbestuur te Stavenisse en ten kantore van den Ontvanger-Griffier en is op franco aanvraag tegen betaling van **60 cent** bij hem te bekomen.

Aanwijzing geschiedt op Maandag den 24 Augustus 1891, des namiddags 2 uren.

Buitendien geschiedt geen aanwijzing.

Stavenisse, 15 Augustus 1891.

Het Bestuur voornoemd,
N. KODDE, Dijkgraaf.
A. F. HANSSENS, Ontvanger-Griffier.

Aanbesteding.

JS. GULDEMOND, Bouwkundige te HILLEGOM, zal namens zijn principaal den Heer P. BOLMAN te *LISSE*

aanbesteden:

Het bouwen van een gebouw ingericht tot bloembollen-, berg- en pakplaats met kantoor, stellingen enz., met de daarbij behoorende grond- en aardewerken op een open terrein, gelegen aan den Rijksstraatweg aan het Westeinde van het dorp Lisse.

Bestek en teekeningen liggen ter inzage in het Café DE WITTE ZWAAN te LISSE, alwaar de aanbesteding zal plaats hebben op **Maandag den 31 Augustus 1891** des 's morgens ten 11 uur.

Inlichtingen zijn te bekomen bij, en aanwijzing zal gedaan worden op Dinsdag 25 Aug. 1891 des 's morgens ten 11 uur.

Gedrukte bestekken en teekeningen zijn te bekomen bij den Heer P. BOLMAN te Lisse en bij Js. GULDEMOND te HILLEGOM, tegen betaling van *f* 2.—.

AANBESTEDING.

Het BESTUUR VAN HET WATERSCHAP BOIJALEPOLDER, zal, bij inschrijving, op **Vrijdag den 11e September 1891**, des nam. 3 ure, ter Herberge van WM. KAVELAARS in den *RINNEN-MOERDIJK*, voor een tijdvak van **drie jaren**,

aanbesteden:

Het onderhouden van alle rijswerken met bijlevering van materialen langs den oever van den Zeedijk van het waterschap gelegen, het verwerken van Vlvoordsche steen, ten dienste dier werken, benevens het leveren der benoodigde rijsmaterialen voor de beslagwerken tegen den zeedijk van gemeld waterschap.

Bestekken zijn op franco aanvraag tot *f* 0.60 te bekomen bij W. E. BECKING, Secretaris-Penningmeester des polders te HOOGE ZWALUWE.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venlo*.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 29 Augustus 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 30.

Het leveren van + 47 M³ HOUT voor balken en dekplanken, voor de Schipbruggen te Arnhem en te Westervoort.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

OPENBARE AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag den 8 September 1891**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize alsdaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van eene GYMNASTIEKSCHOOL aan de Van Speijkstraat.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te ROTTERDAM, en zijn tevens voor *f* 1.— verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers, *Hoogstraat* n°. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco zal plants hebben op Donderdag den 3 September 1891, des voormiddags te 11 uren.

Carbolineum „Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn (Duitschland.)

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat
AMSTERDAM.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *EDE* (GELDERLAND) brengen ter kennis van belanghebbenden, dat op **Donderdag den 10 September a. s.** des voorm. ten **tien** uur, ten gemeentehuize te EDE, bij enkele inschrijving in het openbaar zal worden **aanbesteed:**

Het verbouwen en bijbouwen van de openbare School te Lunteren, met bijlevering van alle benoodigde materialen, arbeidsloonen en transporten.

Bestek en voorwaarden met teekening liggen ten Gemeentehuize ter inzage van af Maandag den 24 Augustus a. s. en zijn alsdaar voor belanghebbenden verkrijgbaar tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar.

Aanwijzing zal geschieden op het terrein op Zaterdag 5 December a. s. des voorm. ten 6en uur.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
VAN BORSSELE, *Burgemeester.*
VAN NES, *Secretaris.*

DE LINT & Cº.
Oostzeedijk 248, Rotterdam
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER** EN **ZWEEDSCH GRANIET.**

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BESLER & Co. te Wesnen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Trass, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — Gouden Medaille Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,

Glasmozaïek,

Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,

Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.

FABRIKANT IN

Marmer-Mozaïk. Granito en Cementbeton.

Houten Parket-, Caoutchouc- Asphalt- en Antiekaedithvloeren.

Eenig Concessionair en Uitvoerder voor Nederland

VAN

vuurvaste, vrijdragende Plafonds, Wanden en Gewelven voor elke belasting.

Ventilatie-Kanalen, Omhulsel van IJzerconstructies, Complete Silos en Kaden, enz. Systeem RABITZ.

Gekoelde Zwembassins, Waterreservoirs en Leidingen, Trappen, Complete Gebouwen, enz. Systeem MONIER.

Duurzaam Wandbekleedsel, zoo hard als steen, van Polychroom-Cement.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Luchtpompventilators

EN

SCHOORSTEENKAPPEN

Systeem „BOYLE"

Overal met het meeste succes geplaatst.

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en waardeloose imitaties gewaarschuwd. (3)

TE KOOP:

STORM VAN 'S-GRAVENSANDE, handleiding tot de kennis der burgerlijke en militaire bouwkunst, 2e druk, 1850, met **atlas** van **63 platen,** beiden in half lederen band. Het exemplaar is geheel met wit papier doorschoten, waarop talrijke geschreven aanteekeningen voorkomen, benevens zeer veel verwijzingen naar de door het Kon. Inst. van Ingenieurs uitgegeven stukken, terwijl enkele platen zijn gekleurd.

Adres S. S. franco aan den Boekhandelaar J. R. WAGNER, BREDA.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 35. ZATERDAG 29 AUGUSTUS 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.W.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hooftstraat 16e, 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1e-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco-toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De Penningmeester maakt bekend dat in den loop dezer week zal worden overgegaan tot het innen der contributiën van gewone leden over het 2e halfjaar 1891.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) EEN HULDE AAN WESTERMAN.

Voor eenige dagen is in Artis een monument onthuld, opgericht ter nagedachtenis aan den verdienstelijken Dr. G. F. Westerman. De vervaardiging daarvan, was door het Bestuur van Artis opgedragen aan den beeldhouwer Bart van Hove, wien men het, zoowel bij de onthullingsplechtigheid als in de verschillende dagbladen, niet heeft laten ontbreken aan de noodige loftuitingen over zijn werk. Zoo lazen wij b. v. in *De Amsterdammer:* „De heer Bart van Hove heeft een zeer oorspronkelijk stuk werk geleverd, waarvoor hem alle hulde toekomt. De levensgroote vrouwefiguur en de genius achten wij meesterstukken van beeldhouwkunst te zijn, terwijl de slankheid van de naald en de losheid der vormen het monument heeft behoed voor een zekere stijfheid, in den regel eigen aan dergelijke allegorische voorstellingen. De indruk is voortreffelijk."

Nu gelooven wij wel dat de heer Van Hove deze couranten-artikeltjes op hunne juiste waarde zal weten te schatten en zich niet zal inbeelden hier een kunstwerk van hooger orde te hebben gewrocht, doch zeker zal hij zich bewust zijn, zijn beste krachten te hebben gewijd, waar het de uitvoering van zulk een aantrekkelijk onderwerp betreft. Helaas, wij kunnen niet zeggen, dat die uitvoering gelukkig geslaagd mag genoemd worden, en moeten den beeldhouwer onze loftuitingen over zijne schepping onthouden.

De voornaamste fout, waaraan dit werk zijn fiasco te danken heeft, is het totaal gemis aan goede architectuur en de meening, die waarschijnlijk bij den ontwerper heeft voorgezeten, dat men, beeldhouwer zijnde, hoog genoeg staat, ook architectuur te kunnen leveren.

Het monument, zoowat acht M. hoog, bestaat uit een obelisk, waarop in het midden een medaillon, met het portret van den overleden directeur, door middel van een minder fraaie beugel is bevestigd. Onder het medaillon staat in gouden letters „Westerman 1807—1890". Aan den voet van het monument, vóór de sokkel waarop de naald staat, bevindt zich een groep, welke den naam van het Genootschap „de Natuur is de leermeesteres der Kunst", verzinlijkt, en samengesteld is uit een vrouwefiguur, op het wapen der kunst wijzende, en een leeuw. Blinkt het vrouwefiguur al niet door *bijzondere* schoonheid uit, vooral het gelaat is minder gelukkig, de leeuw mist totaal alle aantrekkelijkheid, en gelijkt nog meer op een ouden man, dan zooals Hildebrand zegt dat een leeuw in een beestenspel er uitziet. Hoe is het mogelijk, vlak voor de galerij der wilde dieren, waar men een prachtigen leeuw in natura, zij het dan ook in een hok, kan bewonderen, zulk een parodie op dit edele dier te plaatsen. Arme kunst, die zulk een natuur tot leermeesteres heeft. Tegen de naald „aangeplakt" verbeeldt een genius te zweven, die in de opgeheven hand een leelijk gebogen krans boven het genoemde medaillon houdt. De onmogelijke houding van dit figuur is van dien aard, dat, als de ontwerper een model daarvoor heeft gebezigd, dit, gesteld dat het dien stand kon aannemen, binnen een paar minuten de kramp in de beenen zal gehad hebben.

De naald wordt bekroond door een hoofdgestel, met triglieven, zoowel wat proportie tot het geheel, als wat profileering betreft, veel te kinderachtig, terwijl verder een leelijke overgang voert tot een bal, waarop een vergulde adelaar.

De profileeringen aan het pedestal zijn te klein, en de cartouches in de pancelen niet fraai, terwijl de lijst, die den overgang tot den hardsteenen voet vormt, niet genoeg uitsteekt en het grondvlak dus te klein is, om de groep behoorlijk plaats daarop te geven.

Het spijt ons geen gunstiger oordeel over dit werk te kunnen uitspreken, en dat het monument, ter nagedachtenis aan den verdienstelijken directeur, niet bijdraagt tot verfraaiing van den schoonen tuin van het genootschap Natura Artis Magistra.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

(A. et A.)

BOEKBEOORDEELING.

P. A. Frijlink E.Mzn. Handleiding tot het vervaardigen van Lichtdrukken. Uitgave van J. A. G. de Leur, 's-Gravenhage.

Bij het steeds meerder gebruik maken van het lichtdruksysteem, tot reproduceering van teekeningen, is het voor velen niet onbelangrijk kennis te nemen van het hierboven genoemd werkje. Daar het vervaardigen van lichtdrukken niet uitsluitend bestemd is om voor technische doeleinden te worden gebruikt, maar zoo veelvuldig en op allerlei gebied kan worden toegepast — b. v. men wenscht een kopie van een fraaie teekening of van een of ander photographisch cliché te nemen — hoopt de schrijver dat zijn handleiding ook in wijderen kring dienstig zal kunnen zijn.

Na eenige geschiedkundige mededeelingen, gaat de schrijver over tot het behandelen van de verschillende wijzen, waarop men lichtdrukken kan vervaardigen, en het zal menigeen verwonderen, te hooren dat men daarvan niet minder dan vijftien diverse soorten kan verkrijgen, t. w.: witte lijnen op blauwen grond, idem op bruinen grond, verder op groenen, rooden, violetten en op zwarten grond, blauwe lijnen op witten grond, zwarte lijnen op witten grond (twee verschillende methoden), verschillende kleuren op witten grond; purpere lijnen op lichtbruinen grond, violette, zwarte en verschillende andere kleuren op lichtbruinen grond en eindelijk violette lijnen op groengrijzen grond.

Deze procedé's worden in dit boekje beknopt doch tevens duidelijk behandeld, doch het laat zich begrijpen dat de meeste, ook omdat zij waarschijnlijk zeer kostbaar zullen zijn, niet veel toepassing zullen vinden. De gewone lichtdruk, bij ons het meest bekend, de z. g. cyanotypie (negatieve en positieve, de witte lijnen op blauwen grond en blauwe lijnen op witten grond) en de zwarte lijnen op witten grond, komen zeker voor toepassing het meest in aanmerking, en deze procedé's worden dan ook het uitvoerigst door schrijver behandeld.

Gaarne bevelen wij dan ook deze handleiding bij belangstellenden aan.

EENE NIEUWE R.-K. KERK TE 'S-GRAVENHAGE

In het westelijke gedeelte der Residentie, noordwaarts van de Veenkade, werd in het jaar '78 een kerk voltooid.

De parochie nam meer en meer in omvang toe en weldra bleek dat dit Godshuis van Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekte Ontvangenis, te klein werd om de parochianen op behoorlijke wijze op te nemen.

Op grond hiervan werd besloten tot stichting eener nieuwe kerk, die begrensd zal worden door de Da-Costa- en Helmersstraat en thans reeds genoeg gevorderd is om eene beknopte beschrijving te geven.

De plattegrond van dit kerkgebouw dat in vroeg-Gothischen stijl (13e eeuw) wordt opgetrokken, geeft een kruis te zien, waarvan het hoofdeind en de armen in veelhoekigen vorm afgerond en tevens van omgangen voorzien zijn, door kolommen afgescheiden.

Aan den voet van het kruis, die naar 't westen gericht is, zijn twee torens geprojecteerd, die ieder 69 M. hoog zullen worden, en waarin hardsteenen trappen worden gemetseld, welke tot de voornaamste toegangen voor de galerijen moeten strekken.

Het aanbrengen dezer galerijen boven de zijbeuken, in de kruisarmen en boven den hoofdingang, was noodig voor de 2400 vaste zitplaatsen, die de kerk moet bevatten.

Het voorste gedeelte der galerijen, van het achterste door hekken gescheiden, zal aan weerszijden toegankelijk zijn door afzonderlijke trappen, welke tegen de kruisarmen als traptorens worden aangebouwd.

Bij de hoofdtorens komen twee kapellen, waarvan de noordelijke bestemd is voor het H. Doopsel, terwijl in drie travées der zijbeuken tusschen de contreforten biechtkapellen ter diepte van meer dan 3 M. worden uitgebouwd.

De gansche bovenbouw der kerk wordt door 40 kolommen gedragen.

Ten slotte nog eenige sprekende cijfers. De kerk wordt 66.50 M. lang, 28.50 M. breed, terwijl de breedte in het kruis 45.85 M. zal bedragen, alles gemeten binnen de muren. De vloer der galerijen wordt op een hoogte van 7 M. aangebracht, en wel van gebakken tegels op steenen kruisgewelven.

Het zangkoor komt 13 M. hoog. De hoogte van den kerkvloer tot de bovengewelven zal 22 M. bedragen, terwijl de nok 30.50 M. boven den beganen grond zal komen.

Verder worden aangebouwd een sacristie met bijlokaal en catechismuskamer, in aansluiting met de reeds bestaande pastorie.

Het geheel is ontworpen door den architect Nic. Molenaar te 's Gravenhage, die op bouwkundig gebied zijn sporen reeds verdiend heeft en thans op vijf verschillende plaatsen in ons land met den bouw van een Roomsch-Katholiek bedehuis belast is.

De kerk werd in December j.l. voor ongeveer ƒ 205,000 aanbesteed en moet op 15 November '92 gereed zijn.

TRAM- EN STOOMPONTVERBINDINGEN TE AMSTERDAM.

Het Gemeentebestuur der hoofdstad werd bij raadsbesluit uitgenoodigd zoo spoedig mogelijk aan de goedkeuring van den Raad de voorwaarden voor den aanleg en de exploitatie van tram- en stoompontverbindingen te onderwerpen.

Ter voldoening aan die uitnoodiging is het hieronder volgende concept-besluit ter bekrachtiging voorgelegd en de Commissie van Bijstand heeft zich met den inhoud vereenigd.

Voor zooveel betreft de voorschriften omtrent aanleg en onderhoud van de werken, het toezicht op materieel en exploitatie, het medegebruik van lijnen, de uitgifte van overstapkaarten, de regeling van geschillen enz., is nagenoeg geheel vastgehouden aan de bepalingen der concessie, ten vorigen jare aan de Amsterdamsche Omnibus-maatschappij verleend.

Wat het financiëele gedeelte aangaat — met name de uitkeering aan de Gemeente — hebben B. en W. zich op het standpunt geplaatst, dat, waar het complex van lijnen ook richtingen aanwijst, die voor exploitatie minder gunstig zijn, maar waarvan het tot stand komen door het openbaar belang wordt gevorderd, het zaak is, de onderneming zoo min mogelijk met vaste lasten te bezwaren, en eerst dan eene vergoeding voor de Gemeente te bedingen, wanneer de onderneming zelve eene behoorlijke winst zal hebben genoten. Daarom stellen zij voor, af te zien van een aandeel voor de Gemeente in de bruto-ontvangsten, doch aanspraak voor haar te maken op de helft van de netto-winst, in eenig jaar behaald, na aftrek voor dit jaar van 6 pCt. over het gestorte kapitaal der vennootschap en van hetgeen in voorafgaande jaren minder dan 6 pCt. over dat kapitaal zal zijn verkregen (art. 13).

Het tarief, waarnaar het personenvervoer zal geschieden, wordt het meest geschikte punt geacht ter vergelijking van de te vragen inschrijvingen. Aan den ondernemer zouden B. en W. vrijheid willen laten in de keuze van het voor vervoer te volgen stelsel, hetzij daarbij het voorbeeld van de Amsterdamsche Omnibus-maatschappij worde gevolgd, hetzij de voorkeur worde gegeven aan een sectie-stelsel, zooals dit te 's-Gravenhage, Rotterdam en elders wordt toegepast. Als basis, waarop de inschrijving zal plaats hebben, is de maximum-kilometerprijs aangenomen (art. 11, sub *a*).

De concessie wordt overigens, luidens het voorstel, voor onbepaalden tijd verleend, onder bevoegdheid van de Gemeente om haar in te trekken, indien de concessionaris zich aan wanpraestatie schuldig maakt, of indien de Gemeente de onderneming wenscht te naasten; het laatste zal intusschen eerst kunnen geschieden na een tijdperk van 10 jaren (art. 15). De wijze van overneming hangt daarmede samen. Bij het tekort schieten van den concessionaris in de vervulling van zijne verplichtingen, is de overneming facultief en geschiedt — zonder premie — op den grondslag van eene schatting door deskundigen naar de bestemmingswaarde van datgene, waarvan de Gemeente het bezit wenscht te verkrijgen (art. 16). Ingeval van naasting daarentegen is de Gemeente tot overneming op voormelden grondslag, doch thans van alle bezittingen, gehouden, terwijl daarenboven, geschiedt de naasting vóór 1910, een premie wordt uitgekeerd naar gelang van de rentabiliteit der zaak, loopende tot 1910 (art. 17). Na gemeld jaar is van eenigerlei premie geen sprake meer.

De aan te leggen verbindingen bepalen zich tot die van het besluit van 25 Maart jl. en zijn omschreven in art. 1. De concessionaris belast zich met den aanleg, het onderhoud en de exploitatie, voor zijne rekening, van:

1° eene tramlijn Haarlemmerplein—Nassaukade—Potgieterstraat—Bilderdijkstraat—Constantijn-Huygensstraat—Vondelstraat—Tesselschadestraat (desgevorderd)—Leidschebosch;

2° eene tramlijn Leidschebosch—Stadhouderskade—Ferdinand-Bolstraat—Jan-Steenstraat—Amsteldijk, aansluitend aan de hierna te noemen stoompontverbinding met de Weesperzijde;

3° een tramlijn Handelskade (aanvangende noordwaarts van den overgang van het Oosterspoor)—De-Ruyterkade—Stationsplein;

4° een tramlijn Stationsplein—De-Ruyterkade—Westerdoksdijk—Barentszstraat—Planciusstraat—Haarlemmerplein;

5° een stoompont, ingericht voor personen- en handkarrentransport, verbindende de beide Amsteloevers, op nader door Burgemeester en Wethouders te bepalen punten, nabij de standplaats der sub 2 genoemde tramlijn.

Daarenboven geniet de concessionaris de voorkeur voor den aanleg, het onderhoud en de exploitatie volgens de bepalingen dezer concessie, van de verbindingslijn Stoompont—Weesperzijde—Linnaeusstraat—Dageraadsbrug—Noordelijk einde der Czaar-Peterstraat, waaromtrent hij zich binnen drie maanden na aanbieding door den Gemeenteraad zonder eenig voorbehoud zal hebben te verklaren.

De concessionaris is voorts bevoegd om, wanneer de wegbanen door de Gemeente zijn aangelegd, het gedeelte Nassaukade—Potgieterstraat van de hiervoren sub 1° bedoelde lijn te vervangen door eene verbinding Nassaukade—Frederik-Hendrikstraat—Bilderdijkstraat. Wanneer de bebouwing langs laatstbedoeld tracé voor ten minste één vierde gedeelte voltooid is, heeft de Gemeenteraad het recht, om op de voorwaarden dezer concessie den aanleg en de exploitatie van die verbinding binnen een door hem te stellen termijn van den concessionaris te vorderen en is de concessionaris gehouden aan dat verlangen te voldoen, doch staat het hem vrij om het gedeelte Nassaukade—Potgieterstraat tevens in exploitatie te behouden.

De overige artikelen bevatten o. a. de navolgende bepalingen:

Art. 2. Bij den aanleg der tramlijnen moet op eene spoorwijdte worden gerekend, als thans bij de Amsterdamsche Omnibus-maatschappij in gebruik is.

De stoompont moet worden ingericht voor een gelijktijdig vervoer van ten minste vijftig personen en vier handkarren. Het ontwerp van de pont wordt vóór de uitvoering aan Burgemeester en Wethouders ter goedkeuring voorgelegd.

Art. 4. De exploitatie van de in art. 1 bedoelde verkeersmiddelen vangt aan:

voor de tramlijnen, sub 2°—4°, binnen één jaar na den datum van het Raadsbesluit, waarbij de concessie is verleend, tenzij op een met redenen omkleed verzoek van den concessionaris die termijn door den Gemeenteraad worde verlengd;

voor de tramlijn, sub 1°, binnen zes maanden nadat de van Gemeentewege te maken baan, met inbegrip der kunstwerken, zoover naar het oordeel van Burgemeester en Wethouders zal gereed zijn, dat door den concessionaris de tramsporen kunnen gelegd worden en dat de, zoo noodig, door derden te verleenen vergunningen verkregen zijn;

voor de stoompont, verbindende de Amstel-oevers, binnen zes maanden na den datum van het Raadsbesluit, waarbij de concessie is verleend.

Art. 6. Voor het onderhoud van Gemeentewege der bestrating tusschen en wederzijds van de rails wordt door den concessionaris per jaar aan de Gemeente een bedrag betaald, naar reden van veertig cents per strekkenden meter enkel spoor. Dit tarief kan door den Gemeenteraad om de tien jaren worden herzien.

Art. 7. De in art. 1 bedoelde tramlijnen worden aangelegd met dubbel spoor, tenzij het maken van enkel spoor op sommige plaatsen, of op eene geheele lijn, door B. en W. wordt voorgeschreven.

Art. 13. De concessionaris betaalt jaarlijks aan de Gemeente als vergoeding voor het gebruik van den openbaren gemeentegrond en het openbaar gemeentewater:

Vijftig procent van hetgeen in eenig jaar van de netto-winst overschiet, na aftrek voor dat jaar van *zes* pCt. over het gestorte kapitaal der volgens art. 22 dezer concessie te stichten vennootschap, en voor alle voorafgaande jaren van hetgeen minder zal zijn behaald dan *zes* pCt. over dat kapitaal.

Netto-winst in den zin van dit artikel wordt gerekend te zijn al hetgeen overblijft, wanneer van de bruto-ontvangsten, uit welken hoofde ook gesproten, worden afgetrokken: 1°. de exploitatiekosten; 2°. verschuldigde renten van geldleeningen; 3°. de afschrijvingen op de bezittingen van den concessionaris volgens door Burgemeester en Wethouders goed te keuren grondslagen; 4°. de bijdragen, door den concessionaris gekweten ingevolge art. 21 dezer concessie.

Art. 15. De concessie kan door den Gemeenteraad worden ingetrokken:

a. wegens het niet nakomen der in deze concessie aan den concessionaris opgelegde verplichtingen of wegens onvoldoende exploitatie, wanneer eene uitspraak in dien zin van den Gemeenteraad wordt bevestigd door die van drie scheidslieden, te benoemen en oordeelende als in art. 26 is bepaald;

b. wanneer de vennootschap liquideert of in staat van faillissement verkeert;

c. wanneer de Gemeente de onderneming naast, waartoe de Gemeente te allen tijde bevoegd is, wanneer de concessie, na den datum van het Raadsbesluit, waarbij zij is verleend, tien jaren heeft geloopen.

Art. 21. De concessionaris verzekert ten genoegen van Burgemeester en Wethouders zijn personeel tegen ongelukken, welke het in en door den dienst bij den concessionaris overkomen.

De concessionaris stelt, volgens door Burgemeester en Wethouders goedgekeurde regelen, zijn personeel door geldelijke hulp in staat deel te nemen aan verzekeringsfondsen tegen ziekte en voor pensioenen.

Art. 22. Als concessionaris kan alleen optreden een naamlooze vennootschap.

Die Vennootschap moet haar zetel te Amsterdam hebben.

Haar kapitaal moet ten minste *f* 500,000 bedragen en volgestort zijn.

Wijziging van het aandeelen-kapitaal der vennootschap kan slechts geschieden met goedkeuring van den Raad en onder de door hem te stellen voorwaarden. De voorwaarden van uitgifte en conversie van leeningen vereischen de goedkeuring van Burgemeester en Wethouders.

Hare statuten en de daarin later te maken veranderingen behoeven de goedkeuring van Burgemeester en Wethouders.

Het is aan de vennootschap verboden, buiten verlof van den Gemeenteraad zich te belasten met, dan wel middellijk of onmiddellijk deel te nemen in andere ondernemingen, vallende buiten deze concessie.

Art. 23. Deze concessie mag, zonder vergunning van den Gemeenteraad, noch geheel, noch gedeeltelijk aan anderen worden overgedragen.

Art. 24. Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd om, wanneer de concessionaris een of meer der bepalingen van deze concessie, ook na uitdrukkelijke aanmaning door hen of van hunnentwege, niet nakomt hem boeten op te leggen van *f* 100 tot *f* 500 per dag.

De concessionaris heeft binnen *acht* dagen na elke beboeting beroep op den Gemeenteraad, aan wiens beslissing hij zich in het hoogste ressort onderwerpt.

Art. 25. Tot zekerheid en pand voor de naleving van de voorwaarden dezer concessie wordt door den concessionaris, binnen één maand na den datum van het Raadsbesluit, waarbij zij is verleend, een waarborg in handen van Burgemeester en Wethouders gesteld, ten bedrage van *f* 25,000.

VARIA.

Duurzaamheid van hout. De duurzaamheid van hout is, zooals men weet, zeer verschillend en hangt hoofdzakelijk af van het soort, dat men gebruikt en van den invloed van het weer, van ouderdom, tijd van het vellen der boomen en vele andere omstandigheden. Beuken- en eikenhout, voortdurend onder water blijvende, zullen eeuwen lang duren. Elzenhout blijft in droogte slechts korten tijd bestand, maar onder water is het zeer duurzaam.

Gaat men de verschillende en de in eigenschappen zeer afwisselende houtsoorten na en neemt men het verschillend gebruik in aanmerking, dan moeten omtrent de duurzaamheid de volgende omstandigheden in acht genomen worden:

1°. of het bij blootstelling aan de open lucht of in vochtige plaatsen aan verrotting onderhevig is of niet;

2°. of het op droge plaatsen veel of weinig aan de verwoestingen van insecten is blootgesteld, welke in den larventoestand in of op het hout leven. Vezels van zuiver hout worden slechts zeer langzaam door de verniclende invloeden van weer en wind aangetast. Het vergaan van hout komt voort uit de aanwezigheid van zelfstandigheden in het hout, die vreemd zijn aan de gezonde houtvezels, maar die gedurende den groei in de sappen ontstaan en hoofdzakelijk eiwitstoffen zijn, die, als zij eenmaal beginnen te gisten, ook de totale vernieling van de andere houtdeelen tengevolge hebben. Deze veranderingen komen in verschillende houtsoorten na een langer of korter tijd voor. Sommige houtsoorten kunnen echter vele eeuwen gaaf en volkomen onaangetast blijven. Als voorbeeld daarvan kan dienen, dat het dak van de Westminster Hall te Londen omstreeks 1090 gebouwd is.

Harsig of zoogenaamd vet hout weerstaat langen tijd den invloed van vochtigheid en nat en is zeer duurzaam. Dan volgt in duurzaamheid het harde en vaste hout, of het hout dat zoogenaamd looizuur (acidum tannicum) bevat, wat het vergaan tegenwerkt.

De toestand van de verschillende houtsoorten onder water is zeer verschillend. Sommige soorten worden in een korten tijd in een papperige massa veranderd en andere soorten daarentegen, bijvoorbeeld eiken, elzen en dennenhout, ondergaan volstrekt geen verandering onder water. Alleen droog hout wordt gewoonlijk door insecten aangetast en het spint is daaraan meer onderhevig dan het harde en gezonde hout.

Terwijl eiken spint eerder door insecten wordt aangetast, zal men zelden zien, dat het inwendige en volkomen ontwikkelde eikenhout door hen wordt aangedaan. Harsachtige houtsoorten, zooals olmen en espenhout vermijden zij. Jong en zeer sappig hout in den bast wordt spoedig door insecten vernield, voornamelijk de elzenboom, de berkenboom, de wilg en de beuk. De duurzaamheid hangt hoofdzakelijk af van de volgende omstandigheden:

a. de wijze van groeien en de vervulling der voorwaarden daartoe.

Hout, uit koude luchtstreken afkomstig, is meestal duurzamer, dan dat uit warmer luchtstreken. Een arme grond verschaft in den regel duurzamer en vaster hout, dan een vruchtbare rijke grond, welke over het algemeen meer vocht bevat.

b. de omstandigheden, waarin hout verkeert, zijn ook van belangrijken invloed op de duurzaamheid daarvan.

Hoe warmer en vochtiger de luchtstreek, hoe spoediger de ontbinding intreedt, terwijl een droog en koud klimaat het hout doet gaaf blijven.

c. de tijd, waarin het hout geveld wordt, is van bijzonder grooten invloed.

Hout, in den winter geveld, wordt als duurzamer beschouwd dan het in den zomer gevelde. In vele landen staan de wetten op het boschwezen het vellen alléén toe tusschen half November en half Februari. Het hout voor den huizenbouw, dat niet aan vocht of hitte wordt blootgesteld, wordt weinig door insecten aangetast, maar wanneer het zóó is aangebracht, dat er geen luchttrekking of versche lucht bij kan komen, om ophooping van ontbindende stoffen te voorkomen, dan treedt de verrotting spoedig in en de vernielende eiwitstoffen tasten de harsen aan, vernielen de vastheid en maken het hout tot een losse weeke massa. Het vocht doet zwamplanten op het hout ontkiemen, die gewoonlijk paddestoelen genoemd worden of ook wel bekend zijn onder den naam van huiszwam, of ook van hecht- of kleefzwam, welke zwamplanten zich over het hout verspreiden en bij voldoende vochtigheid en afsluiting van licht en lucht, op snelle wijze voortwoekeren.

Een chemisch middel tegen den vernielenden paddenstoel bestaat in azijnzuur ijzeroxyde, een zuur, uit hout

azijn bereid. Ook wordt daartegen kwik-sublimaat aangewend, dat echter hoogst vergiftig is en, in groote hoeveelheden gebruikt, voor de gezondheid schadelijke uitdampingen verspreidt. Het hout wordt ook dikwijls op hevige wijze aangetast door den paalworm, een insect, dat aan den kop gewapend is met een instrument, waarmede het in het hardste hout tot een voet diepte weet in te dringen. Deze insecten zijn zeebewoners en worden hoofdzakelijk in de zeeën onder de tropische lijn in groote aantallen gevonden. Op de kusten van Holland en Engeland is dit dier zeer bekend en gevreesd, daar het door zijne verwoestingen aan zeeweringen voor onberekenbare schatten vernielt en er slechts één weinig afdoend, maar zeer kostbaar middel tegen aangewend kan worden, namelijk het over de geheele oppervlakte dicht op elkaar beslaan met breedkoppige, ijzeren spijkers. Zelfs het bekleeden met looden platen rondom de zeeweringspalen vermag niets tegen dezen vernielal.

ALGEMEENE VERGADERING DER „UNION INTERNATIONALE PERMANENTE DE TRAMWAYS" TE HAMBURG.

Woensdagavond, den 26 dezer, des avonds te acht uren, kwamen de leden in het prachtig gelegen *Alsterlust* samen, waar zij door den Voorzitter, den heer Michelet uit Brussel, werden verwelkomd. Spreker wees erop dat nog weinig vergaderingen zoo druk bezocht zijn geweest als deze scheen te worden, en dat uit alle landen van Europa leden waren saamgekomen. Duitschland is natuurlijk het sterkst vertegenwoordigd, maar ook uit Oostenrijk, Italië, Zweden, Noorwegen en Nederland zijn er leden aanwezig. Uit de presentielijst blijkt dat circa 86 maatschappijen aan de vergadering zullen deelnemen. Uit ons land treffen wij er de heeren Gerritsen, Guichart, Hamilton, Hamelink, Loder, Schadd, Schotel en Verspijck aan.

Donderdag had de eerste vergadering in een der zalen van „Couvertgarten" plaats. De Voorzitter opende de vergadering en wees erop dat wij ten tweeden male in Duitschland zijn vergaderd. De Vereeniging telt thans 317 leden, waaronder 127 maatschappijen, uit 20 verschillende landen. Hij deelt mede, dat aan de Vereeniging de eer te beurt valt, door den Senaat der stad verwelkomd te zullen worden en geeft daarna gaarne het woord aan den senator Hackmann. Deze geeft een overzicht omtrent de ontwikkeling der tramwegen in Hamburg, wijst op het groote nut van dat middel van vervoer en roept den leden van de verschillende landen ieder in hun eigen taal — de Nederlanders en Belgen werden saamgenomen en in het Fransch toegesproken — een hartelijk welkom toe in Hamburg; hij hoopt, dat de beraadslagingen, die hier zullen gehouden worden, rijke vruchten zullen mogen dragen voor de verschillende ondernemingen.

Nadat de Voorzitter, de heer Michelet, voor de hartelijke woorden van den heer Hackman bedankt had, werd als naar gewoonte het voorzitterschap toevertrouwd aan een der bestuurders van de tramweg-maatschappij der stad en nam de heer R. C. W. Schröder, president der *Hamburger Strassenbahn Gesellschaft*, den presidentzetel in. De heer Culin, hoofdingenieur, leidt het eerste onderwerp in, n.l.: Welke ondervinding hebt gij ten opzichte van het gebruik van asphalt of van houtbestrating in de straten, waar een paardentramweg ligt?

Uit de ingekomen rapporten blijkt, dat nog slechts enkele tramwegen asphalt of houtbestrating hebben. De besturen van tramwegen, waar asphalt gebruikt wordt, verklaren zich unaniem tegen deze bestrating, omdat de paarden zeer gemakkelijk glijden en vallen, terwijl de herstellingen moeilijk en zeer duur zijn. Slechts ééne maatschappij, de Amsterdamsche Omnibus-maatschappij is niet al te ongunstig voor asphalt gestemd. Zij laat driemaal per dag het gedeelte waar asphalt ligt met zand bestrooien en sedert 1890, toen het asphalt gelegd is, zijn er geene paarden gevallen.

De heer Culin merkt op, dat wijl in Amsterdam slechts een gedeelte van 150 M. met asphalt is bestraat, de paarden daar niet aan asphalt kunnen gewoon zijn, en zou daarom gaarne ingelicht worden omtrent het soort van hoefbeslag.

In het algemeen kan voor asphaltbestrating voor de tramwegen geen voordeel worden aangetoond.

De houtbestrating daarentegen levert de volgende voordeelen op:

10. de paarden loopen er gemakkelijk over en vermoeien zich niet zooveel als op gewone bestrating.

20. als de paarden vallen, worden zij zelden ernstig gewond.

30. het hoefbeslag slijt minder en

40. het rijtuig loopt zachter.

Toch levert deze bestrating zooveel nadeelen op, dat ook zij voor de tramwegen moet afgekeurd worden.

De heer Fischer-Dick uit Berlijn meent, dat de gewone keibestrating in het algemeen veel beter voldoet dan elke andere. Vooral tegen asphaltbestrating trekt hij te velde, en beweert dat het op de wegen, met asphalt bestraat, veel meer stuift dan op die met steenen bevloerd. Spreker zegt, dat men te Berlijn op het stadhuis vertoevende, aan de stofwolk, die boven de straten hangt, kan zien waar asphaltbestrating ligt. Sedert 1879 heeft men te Berlijn asphalt- en houtbestrating, maar naar zijne ondervinding verdienen beiden te worden afgekeurd in het algemeen, voor tramwegen in het bijzonder.

Daarna kwam het 2e onderwerp aan de orde, namelijk:

Kunt gij ook iets belangrijks omtrent hoefbeslag, zooals halve ijzers, strijkijzers, ijzers met stroo of gom enz. mededeelen? Hebt gij ze gebruikt en wat is uwe ondervinding?

Niet zoo eenparig als men asphalt- en houtbestrating had afgekeurd, dacht men over het gebruik van hoefijzers.

Er waren op deze vraag 15 antwoorden ingekomen.

Twee jaar geleden in de vergadering te Milaan was hetzelfde onderwerp behandeld. Veel nieuws viel er niet te constateeren en de Voorzitter stelde daarom voor, dit onderwerp aan te houden.

De Berlijner tramweg-maatschappij wenschte rekenschap te geven, waarom zij geen antwoord op deze vraag had ingezonden. Sedert eenigen tijd worden daar met een bijzonder hoefbeslag proeven genomen, maar nog niet lang genoeg om daaromtrent iets definitiefs te kunnen melden. Dr. Born had eene studiereis naar Amerika gemaakt en daar bevonden, o. a. te Boston, bij pl. m. 8000 paarden, dat in plaats van het gewone hoefijzer, om de hoef een stuk week ijzer werd geslagen. Dit moet zoo gemakkelijk gaan, dat de hoefsmeden geheel gemist kunnen worden en dat de eerste de beste arbeider dat beslag kan aanleggen. Daarenboven had dit nieuwe hoefbeslag nog het voordeel, dat het geheel naar den hoef werd gelegd, terwijl het nu dikwijls voorkomt, dat de hoef naar het ijzer wordt gesneden. Enkelen stelden zich van deze nieuwe wijze van beslag niet veel voor, maar allen zouden gaarne de resultaten, die men beloofde mede te deelen, afwachten.

Na afloop dezer vergadering werd een toer door de stad gemaakt en een bezoek gebracht aan de in aanbouw zijnde remises voor rijtuigen en paardenstallen der Hamburger Maatschappij; te 6 uren vereenigde men zich aan een gemeenschappelijken maaltijd in het Uhlenhorster Fährhaus.

VRIJE WEDSTRIJD VOOR AMATEUR-PHOTOGRAFEN.

1°. De *Amsterdamsche Courant* stelt beschikbaar *tien* prijzen voor de best geslaagde photographieën, als: *Een* prijs van *f* 50, *een* van *f* 40, *een* van *f* 25, *twee* van *f* 15, *drie* van *f* 10 en *twee* van *f* 5, of, in plaats van geld, overeenkomstige belooning in kunstvoorwerpen, ter keuze van de Jury.

2°. Tot den wedstrijd worden alleen amateur-photographen toegelaten, wier inzendingen onderworpen worden aan de beoordeeling van eene Jury. Deze Jury oordeelt naar den graad van kunstvolle opvatting en van technische bekwaamheid waarvan elk beeld blijk geeft, alsmede naar de omstandigheid of de inzender het stuk zelf heeft afgewerkt van de opening af tot het monteeren van een afdruk, of wel zich door andere amateurs heeft doen bijstaan. Ook de afmetingen worden in aanmerking genomen.

3°. Elk beeld moet een algemeen karakter dragen: portretten van bijzondere personen komen dus niet in aanmerking, tenzij de portretten het beeld geven van algemeen bekende personen of typen. Elke voorstelling moet geschikt zijn om aan het publiek te worden vertoond.

4°. De *Amsterdamsche Courant* behoudt zich het recht voor uit de ingekomen stukken, bekroond of niet, eene keuze te doen van beelden, ter reproductie in haar blad, onder vermelding van des inzenders naam of motto, alsmede van het oordeel der Jury. De inzender zal alsdan worden uitgenoodigd tot het verstrekken van schriftelijke mededeelingen zijn onderwerp betreffende.

5°. Indien het getal inzendingen daartoe groot genoeg zal zijn, worden alle ingekomen beelden op nader aan te kondigen tijd in een der zalen van de Brakke Grond tentoongesteld voor de lezers van de *Amsterdamsche Courant*.

6°. Alle Nederlandsche amateur-photographen worden tot den wedstrijd toegelaten. Inzendingen moeten geschieden aan het adres *Amsterdamsche Courant*, onder opgaaf van naam, met of zonder motto, benevens de woonplaats van den inzender.

7°. De Jury oordeelt buiten invloed, hetzij van de *Amsterdamsche Courant*, hetzij van de inzenders. Zij zal samengesteld worden door de Besturen der albier gevestigde Amateur-Photographen-vereenigingen.

8°. De inzendingen worden van 1 Sept. tot 1 November in ontvangst genomen; de uitspraak der Jury wordt in de *Amsterdamsche Courant* bekendgemaakt.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-HAGE. Bij de marine wordt één plaats als aspirant-ingenieur op eene jaarwedde van *f* 1000 opengesteld.

Candidaten die op den 18den September e. k. hun 27ste jaar nog niet zijn ingetreden en in het bezit zijn van de diploma's van scheepsbouwkundig en van werktuigkundig ingenieur, ingevolge de wet van den 2den Mei 1863 (*Staatsblad* no 50), worden opgeroepen om vóór of op den 15den September e. k. een verzoekschrift op gezegeld papier aan den Minister van Marine in te dienen, om zoo noodig tot het aan zijn departement te houden vergelijkend examen te worden toegelaten.

— Aan Bart van Hove is namens H. M. de Koningin-Regentes opgedragen het maken van twee medaillons, de beide Koninginnen voorstellende. Naar deze medaillons zullen de medailles voor tentoonstellingen en de nieuwe munt worden geslagen.

— Met leedwezen vernemen wij, dat de schilder Bosboom ernstig ziek is. Zijn toestand moet zorgelijk zijn.

— Aan den beeldhouwer Johan Keller is opgedragen de buste te vervaardigen van wijlen Prof. Donders, die in het nieuw ooglijdersgesticht te Utrecht zal worden geplaatst.

— Aflevering 8 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De Eiffeltoren in dienst der wetenschap (met fig.). — De nieuwere gasbranders en de toekomst der gasverlichting (met fig.). — Schrijfmachines (met fig.). — Onderaardsche rivieren (met fig.). — De »Lichtende nachtwolken." — Aantal stofdeeltjes in den dampkring. — De x der wiskundigen. — Hoe men in China examens afneemt (met fig.). — Natuur- en werktuigkundig allerlei (met fig.). — Het verkobalten. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Antwoorden. — Verbeteringen.

PERSONALIA.

— De Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid heeft bij de werken tot het aanbrengen van voorzieningen aan de beteugeling der Heerenwaardensche overlaten en het in 1892 ophoogen van die beteugeling benoemd tot buitengewone opzichters de heeren: P. Versteeg, J. E. van Niftrik, D. A. van der Straaten en J. H. B. Wishaupt Jr. en tot schrijver-teekenaar bij de werken tot verlenging van den Maasmond den heer L. Rijkhoek te Raamsdonk.

— Door den Minister van Koloniën is de heer E. C. Lantzius gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederl.-Indie, om te worden benoemd tot adspirant-ingenieur bij den waterstaat en de burgerlijke openbare werken daar te lande.

— Van verschillende zijden wordt medegedeeld dat de heeren P. Caland, hoofdinspecteur van den waterstaat en de inspecteur G. van Diesen eervol ontslag uit hunne betrekkingen hebben aangevraagd.

— De hoofdingenieur der marine C. L. Loder wordt met 1 September overgeplaatst naar 's-Gravenhage om aldaar op te treden als chef van het materieel der marine, in de plaats van den heer Jansen, die tot Minister van Marine is benoemd.

— Tot buitengewoon opzichter bij den Rijkswaterstaat in Zeeland, standplaats Middelburg, in plaats van wijlen den heer G. H. Weijmar, is tegen 1 October benoemd de heer J. Zemel, thans te Utrecht.

— De opzichter van weg en werken van de Holl. IJzeren Spoorweg-maatschappij D. IJskes te Leeuwarden is van het toezicht op de sectie Leeuwarden—Sneek ontheven en als zoodanig overgeplaatst naar Alkmaar. De opzichter J. S. A. Leith te Sneek wordt thans belast met het toezicht op de geheele lijn Leeuwarden—Stavoren.

— Tot tijd. opzichter 2e kl. bij de publieke werken te Amsterdam is benoemd de heer J. N. Nieuwenhuis.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Limburg. Jaarwedde *f* 2500 en vergoeding van bureaukosten ten bedrage van *f* 400. Zich te wenden bij adres op zegel tot de Provincialen Staten vóór 15 Sept. e. k.

ADVERTENTIEN.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Inters. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
ZERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat
AMSTERDAM.

Aanbesteding.

Dinsdag den 8e September 1891, des namiddags ten 1½ ure, zal namens Bestuurderen der Vereeniging tot ondersteuning van minvermogenden te AMSTERDAM in het American Hôtel alhaar worden **aanbesteed:**

HET MAKEN VAN EEN GEBOUW WAARIN 20 WONINGEN op een terrein aan de Rozenstraat te Amsterdam.

Bestek en teekeningen zijn na 1 September tegen betaling van *f* 2.— te verkrijgen bij de Amst. Boek- en Steendrukkerij, v/h ELLERMAN, HARMS & Cº, Rokin 2.

C. B. POSTHUMUS MEYJES,
ARCHITECT.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 5 September 1891,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek Nº. 23.

Het maken van een LOSPLAATS nabij de nieuwe petroleumbergplaats aan Onderlangs.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijzing zal worden gehouden op Woensdag 26 Augustus a. s., 's namiddags 1½ ure; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en 3 teekeningen tegen betaling van *f* 1.— ter Secretarie verkrijgbaar.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *EDE* (GELDERLAND) brengen ter kennis van belanghebbenden, dat op **Donderdag den 10 September a. s.** des voorm. ten **tien** uur, ten gemeentehuize te EDE, bij enkele inschrijving in het openbaar zal worden **aanbesteed:**

Het verbouwen en bijbouwen van de openbare School te Lunteren, met bijlevering van alle benoodigde materialen, arbeidsloonen en transporten.

Bestek en voorwaarden met teekening liggen ten Gemeentehuize ter inzage van af Maandag den 24 Augustus a. s. en zijn aldaar voor belanghebbenden verkrijgbaar tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar.

Aanwijzing zal geschieden op het terrein op Zaterdag 5 December a. s. des voorm. ten tien uur.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
VAN BORSSELE,
Burgemeester.
VAN NES,
Secretaris.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van **f 2.—** zullen *franco* worden toegezonden:
1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiehekken.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. EBAAT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 14 September 1891** des namiddags ten **twee ure,** in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) volgens Bestek Nº. 487.

Het verbreeden en ophoogen van een gedeelte spoorweg, verleggen van sporen en maken van een verhoogd perron met Abri met bijkomende werken op het halte-emplacement Utrecht Biltstraat. Begrooting *f* 25500.

Het bestek met 2 teekeningen is tegen betaling van *f* 1.50 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 134.

DE ADMINISTRATEUR.

Asphalt-
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking,** speciaal vervaardigd en tot concurrerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH te Beuel a/d Rijn (Duitschland.)**

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

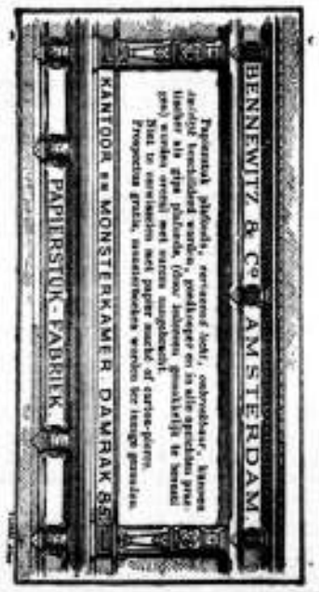

Houtbereiding tegen bederf.
KYANISEERINRICHTING.
H. LENSINK,
ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rotvrij)
Rasterwerken, Schuttingen,
BROEIBAKKEN, VLOEREN,
Vloerribben enz. enz.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg
vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt **la. PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij
FERD. ENGERS, Amsterdam.
Telephoon nr. 593. **Heerengracht 335.**
Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

Adam's Ventiel-Gasmotoren

zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie. **Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.**

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van geïllustreerden prijscourant op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem.*

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,

door *G. A. SCHOLTEN,* Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel.*

Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam.*
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen.*
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage,* en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle.*

Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°. bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts *f* 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel.*

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & Zn., te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN.
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het opperson, filtreeren en verdeelen van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referenties. (4)

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN
WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

UNRUH & LIEBIG, Machinefabrikanten, Leipzig

leveren
hydraulische en mechanische
Veiligheidsliften
voor
Personen, Goederen en Bouwstoffen enz.
met
positieve zekerheid tegen valongelukken.
Zolderinrichtingen, Elevatoren,
Bandtransporten of Paternosterwerken,
Complete inrichting voor
GRAANMAGAZIJNEN.
met geheel nieuw systeem van Bekerwerken.
Eenig representant voor Nederland
THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.
levert tevens voor SILO'S als lichte vuurvaste en goedkoope constructie: BUITEN- en BINNENMUREN, LUCHT- en STOFKANALEN in dikte van 3 à 4 cM. naar systeem RABITZ. VLOEREN en GEWELVEN systeem MONIER.
Men vrage onder toezending van schetsen opgave van prijs.

DE LINT & Co.
Oosteredijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in CARRARA MARMER
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

GRAFTOMBE VAN ALEID VAN CVLEMBORG TE YSELSTEIN.

Profil. Dekplaat.

Detail Kolomst.

Wapen a.d. voorzyde.

Detail v.h. Kussen.

Detail v.d. zoom v.h. Kleed.

Wapen a.d. achterzyde.

A. W. Weissman del.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891 N° 36.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 36. ZATERDAG 5 SEPTEMBER 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

Architectura et Amicitia

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.V.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jgz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren
P.C.-Hooftstraat 0°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.,

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, nà 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling à 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 955ste gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 9 September a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Installatie van den heer Th. L. D. Smeele, als gewoon lid.

c. Ballotage van de heeren M. Lauweriks, J. Th. Moorman Jr. en H. Walenkamp, voorgesteld door de heeren Joh. Stuijt en C. W. Nijhoff, als gewone leden. Genoemde heeren waren voorloopig door het Bestuur als zoodanig aangenomen.

d. Bijdrage van den heer J. A. v. d. Sluijs Veer: *Das Ulmer Münster.*

e. Kunstbeschouwing van den heer J. G. van Gendt A.I.z.: *Allegorien und Emblème.*

2e. Op de prijsvraag: „eene opmeting van het poortje van het Huis van Bewaring op den Heiligeweg te Amsterdam" zijn drie antwoorden ingekomen, onder de motto's: *X, A Z* en *Contre la force, il n'y a pas* etc.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

BIJ DE PLAAT.

In het koor der St.-Nicolaaskerk te IJselstein bevindt zich de graftombe van Aleid van Culemborg, die in 1471 overleed. Het monument is van toetssteen en schijnt eerst door Floris, den zoon van Aleid, gesticht, daar het ornement op de periode van 1530—'40 wijst. Indien het mocht kunnen worden aangetoond, dat het grafteeken, zooals in den regel het geval is, onmiddellijk na den dood der overledene is opgericht, dan zou dit het eerste voortbrengsel der Renaissance op Nederlandschen bodem zijn.

Aan ieder der lange zijden van het monument ziet men vijf fraai-gebeeldhouwde driekwart-colonnetten van witte steen, waartusschen nissen zijn aangebracht. In deze nissen hebben waarschijnlijk beelden gestaan, op de wijze zooals men dit aan de tombe van Karel van Egmont, Heer van Gelder, in de Eusebiuskerk te Arnhem ziet; de dookgaten zijn nog aanwezig. Aan de voorzijde is in hautrelief een engelfiguur aangebracht, die het wapen van Aleid houdt; aan de achterzijde prijkt het wapen van Frederik van Egmont, haar echtgenoot.

Op de tombe is Aleid in witte steen uitgehouwen; naar middeleeuwsch gebruik ligt zij, met het hoofd naar het oosten, op een rijk geornеerd kleed. Het hoofd rust op een kussen, dat evenеens met fijn ornement bedekt is, de handen zijn omhoog geheven, het gelaat is dat van een jeugdige vrouw.

Hoofd en handen zijn opmerkelijk klein. Twee kinderfiguren knielen aan het hoofdkussen; aan het voeteinde ligt een hond, als zinnebeeld der trouw.

Het opschrift luidt:

HIER-LEET-BEGRAVEN-DIE ..... AELIT.
DOCHTER-VÃ-CVLEBORGH-VROV-VÃ-YSSELSTEIN.
DIE-STERF-ANO-XIVCLXXI-DE-XXI-DACH-JVLY.

De woorden tusschen DIE en AELIT zijn waarschijnlijk in den Franschen tijd door moedwilligen weggehakt.

A. W. WEISSMAN.

UNION INTERNATIONALE PERMANENTE DE TRAMWAYS.

Algemeene vergadering te Hamburg.

Aansluitende aan het verslag, in het voorgaande nommer opgenomen, diene het volgende:

De vraag: „Welke maatregelen worden er bij sterke hellingen genomen om gevaar te voorkomen"? werd in de vergadering van Vrijdag 28 Aug. ingeleid door den heer Nonnenberg. Daar geen der rapporteurs was opgekomen om zijn rapport te verdedigen en vroeger dezelfde vraag behandeld werd, kwamen geen nieuwe lichtpunten aan den dag. Men heeft verschillende soorten van remmen gebruikt, maar zonder eenig resultaat; het glijden, doorslaan der wielen in sterke hellingen bij ijzel, sterken mist en lichte regens werd niet voorkomen.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. W. A.

TECHNISCHE SCHOOL

Te Brussel gebruikt men de voorzorg om op de helft van de helling stil te houden, ten einde de snelheid te breken; daarenboven is er een arbeider aangewezen om in een der bovengenoemde gevallen, ijzel enz., zand op de rails te strooien.

Er werd meer discussie gevoerd over de volgende vraag: „Indien men van de normaal spoorbreedte afwijkt, welke breedte biedt dan de voornaamste voordeelen aan, die van 1.07 M. of 0.60 M.?" De heer Bakker, directeur van de *chemins de fer économiques* te Brussel, heeft in een breedvoerig rapport aangetoond, dat hij de breedte van 0.60 voor de beste houdt.

Hiertegen werd algemeen protest aangeteekend en men was het er vrij wel over eens, dat het aannemen van eene spoorbreedte grootendeels van locale omstandigheden afhangt; wat hier deugt, is elders niet goed.

Vooral de heer Ziffer uit Weenen verdedigde de laatste stelling zeer breedvoerig en zaakkundig. Ook de heeren Liftka uit Saksen, en Fromm van Hannover, sloten zich bij Ziffer aan.

Men kwam tot geene beslissing en wilde dus liever geen besluit nemen, te meer daar dezelfde quaestie het volgende jaar op het spoorwegcongres te Petersburg zal behandeld worden.

Voor electrische tramwegen meende men dat in ieder geval de normale breedte aan te bevelen is, met het oog op het aanbrengen der motoren.

In een uitgebreid en zaakrijk rapport werd door onzen landgenoot, den heer Verspijck, de vraag behandeld of wel één dan twee man op de locomotieven moeten geplaatst worden en aangetoond, dat één man niet alleen voldoende, maar met het oog op de veiligheid zelfs gewenscht was.

Slechts één stem, die van den heer Siret, verhief zich tegen deze conclusie, die door alle ter vergadering aanwezigen werd gehandhaafd.

Na afloop der vergadering werd den leden een dejeuner aangeboden in eene der zalen van *Covent-Garden*, en een rit gemaakt langs de ringbaan en de haven naar Altona om het station van de Hamburg-Altona trambaan te bezichtigen. Er werd een bezoek gebracht aan de nog in aanbouw, maar bijna gereed zijnde stallen voor de paarden en de rijtuigloodsen van de Hamburger Tramwegmaatschappij te Falkeried, waar tevens eene tentoonstelling plaats had van voorwerpen, op het vak betrekking hebbende.

De uitgestrektheid van het terrein, waarop werkplaatsen, loodsen en stallen, benevens woning voor een der directeuren gebouwd is, bedraagt 2½ hektaren. Wanneer alles gereed is, zal men er voorloopig 600 paarden kunnen stallen, hetgeen uitgebreid kan worden tot 1000, terwijl in de rijtuigloodsen 200 rijtuigen geborgen kunnen worden. De geheele aanleg zal pl. m. een millioen mark kosten. In de schilderswerkplaats bevond zich de tentoonstelling, welke zeer goed uitgestald was. De firma Schulz uit Berlijn heeft een grooten voorraad van lampen, eene nieuwe constructie voor tramwegen, ingezonden; de Nieuwe Weener Tramwegmaatschappij heeft eene verzameling van bij haar in gebruik zijnd materiaal, als hoefijzers, paardentuig enz. tentoongesteld, de Frankforter Tramwegmaatschappij laat de kleedingstukken harer beambten, paardentuigen, dekken voor zieke paarden, enz. zien. Monsters van rails vinden wij van de fabrikanten De Phönix, Haarmann, Demerbe en anderen. Een door den heer Julin, directeur der Maatschappij, uitgevonden krabber om de rails schoon te maken trok veler aandacht; omtrent de doelmatigheid bij het gebruik, waren de gevoelens zeer verdeeld. De tentoonstellingscommissie werd door den heer Hippe uit Munchen in eene keurige speech voor hare moeite en zorg bedankt, en aan de inzenders van een paar artikelen meer in het bijzonder een woord van lof toegezwaaid.

De derde vergadering van de Vereeniging werd Zaterdag j.l. door den heer Michelet geopend en de leiding overgedragen aan den heer H. F. Stuewer, van de Hamburger Tramwegmaatschappij.

Het 8e of laatste punt ter behandeling betrof de vraag: „Welke nieuwe ervaringen kunt gij omtrent het innen der vrachtprijzen en contrôle mededeelen?"

Verschillende sprekers deelden hieromtrent een en ander mede, waarna de rekening over 1890 en de begrooting over 1892 werden goedgekeurd.

De heeren Fischer-Dick, Van Tuba en Hamelink werden bij acclamatie herkozen als bestuursleden; terwijl als plaats voor de a. s. vergadering Buda-Pest werd aangewezen.

De Voorzitter, alvorens deze laatste vergadering te sluiten, bedankte de leden voor de trouwe opkomst, terwijl de heer Rohl uit Hamburg den Voorzitter dank zeide voor de leiding der vergadering. De heer Lüke uit Weenen, dankte, uit naam van alle vreemdelingen, de Hamburgers voor hunne vriendelijke ontvangst.

Hiermede was de algemeene vergadering afgeloopen; de leden vereenigden zich tot een tochtje op de Elbe tot Blankenesse, waar door de Hamburger Tramwegmaatschappij een diner werd aangeboden. Zooals bij ieder diner, was ook hier de vloed van toosten niet gering. Dr. Hachma, senator, dronk op de gezondheid van den Keizer van Duitschland, de heer Geuer, lid van den raad, op die der regeerende vorsten en vorstinnen der vreemde landen, de heer Michelet op Hamburg enz.

Te 10 uren vertrokken de feestgenooten weder per extra-stoomboot naar Hamburg, om den volgenden dag naar huis te keeren, of deel te nemen aan den tocht naar Helgoland.

HAAGSCHE ARBEIDSRAAD.

Wij lezen in *De Amsterdammer* van j.l. Donderdag:

De klacht over het uitbetalen van het loon aan werklieden in drankwinkels, ingekomen bij den Arbeidsraad voor de bouwvakken te 's-Gravenhage, werd gesteund door een betoog van de noodlottige gevolgen welke deze gewoonte voor den werkman en zijn gezin heeft, ook omdat het veeltijds gebeurt, dat de werklieden, die aangezegd worden, in welken drankwinkel zij hun geld kunnen komen ontvangen, daar somtijds een, ja twee uur na den tijd waarop zij ophouden te werken, moeten wachten eer de uitbetaling plaats heeft. En al geschiedt die dadelijk, dan nog achten vele werklieden het voor hen verderfelijk juist op zoo'n plaats hun loon te ontvangen, omdat 't niet zelden gebeurt dat men ook diegenen, die niets liever zouden wenschen dan onmiddellijk na ontvangst van hun loon te vertrekken, genoodzaakt heeft vertering te maken.

Vandaar een beroep op alle architecten, werkgevers, patroons en hoofd-aannemers, om dit kwaad tegen te gaan. Wanneer deze heeren zelf niet uitbetalen, daar zullen zij, volgens de klagers, wel de macht hebben om hunne onder-aannemers, ploeg- of onderbazen, want door dezen wordt voornamelijk, zij 't ook zonder bijbedoelingen, het kwaad gepleegd, te verbieden het werkvolk in kroegen uit te betalen.

De Arbeidsraad is niet zonder hoop, dat allen die er iets aan kunnen doen, hunne medewerking zullen verleenen tot beteugeling of uitroeiing van dit kwaad.

Ten aanzien van een ander belang dat de Arbeidsraad zich heeft aangetrokken, bleek tot dusverre een misverstand te bestaan.

Vele patroons beloofden (op de gecombineerde vergadering daarvoor bijeengeroepen) het loon van de timmerlieden van 18 op 20 cents per uur te brengen, maar gingen tot die verhooging tot nog toe niet over, omdat men van den Arbeidsraad verwacht een bevel: van nu af *moet* ge hooger loon betalen. Maar het doel van de instelling van den Arbeidsraad is niet het geven van een bevel, maar alleen bemiddelend op te treden, zoodat het lichaam zich alleen bepaald heeft tot het uitspreken van de wenschelijkheid van loonsverhooging, met dit gevolg dat vele patroons het loon hunner werklieden reeds verhoogd hebben.

De Arbeidsraad vertrouwt nu dat zij, die daartoe genegen zijn, maar het tot nog toe nalieten, zoo spoedig mogelijk alsnog tot de loonsverhooging zullen overgaan, want de ondervinding leert, dat zij die het gewenschte loon betalen, steeds de beste werklieden in hun dienst zullen hebben.

Van hen, die den maatregel reeds invoerden, mocht de Arbeidsraad met genoegen vernemen, dat zij over het resultaat zeer tevreden waren.

De Arbeidsraad verwacht in dezen alles van het goede voorbeeld.

Ook zou de Raad, naar aanleiding van eene klacht, gaarne een oude gewoonte weer zien ingevoerd; nl. dat, wanneer vooruitzicht bestaat dat het werk vermindert, de patroon bij tijds zijn menschen zal verwittigen dat ze moeten trachten zich van ander werk te voorzien en, dat ook omgekeerd een werkman, die den dienst van zijn patroon wenscht te verlaten, hem daarvan te voren behoorlijk kennis geve.

Daardoor zou, meent de Arbeidsraad, de goede verstandhouding tusschen patroons en werklieden zeer worden bevorderd.

KONINKLIJK INSTITUUT VAN INGENIEURS.

Maandag 31 Augustus werd eene buitengewone vergadering van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs gehouden ter eere van een aantal leden van de *Société des Ingénieurs Civils*, die uit Parijs en van elders waren overgekomen, om gedurende de dagen van 31 Augustus tot 2 September de gasten te zijn van de Nederlandsche ingenieurs.

De vergadering, door een honderdtal leden bijgewoond, werd gehouden in den foyer van het Gebouw voor kunsten en wetenschappen; de zaal was rijkelijk versierd en de wanden prijkten met afbeeldingen van onze grootste en voornaamste bouw- en waterwerken, op het gebied van den ingenieur in Nederland en Nederlandsch-Indië tot stand gebracht.

De heer J. F. W. Conrad opende te halftwaalf uren de vergadering en herdacht de sedert de vorige bijeenkomst afgestorven leden: M. D. graaf van Limburg Stirum, C. A. Boonacker en J. Verloop Czn.

Nadat de notulen der vergadering van 11 Juli j.l. waren vastgesteld en melding gemaakt was van de ontvangst van verschillende geschenken, werden eenige mededeelingen gedaan, waaraan wij ontleenen dat twee circulaires waren ingekomen, de eerste betreffende een in 1893 te Chicago te houden internationaal congres van ingenieurs, en de tweede van de Vereeniging ter bevordering van de uitvoering van werken in het buitenland door Nederlanders, ten geleide van een *Memorandum relative to the improvement of the Hwangho or Yellow Rivier in North-China*, waaromtrent nadere mededeelingen door een van de leden worden tegemoet gezien.

Verder kwam een schrijver ter tafel van het lid F. W. Westerouen van Meeteren, ten geleide van stukken betreffende een internationaal congres over ongelukken bij den arbeid, in September te Bern te houden, waaromtrent door dat lid eenige nadere mededeelingen werden gedaan, terwijl hij, op uitnoodiging van den President, zich bereid verklaarde, het Instituut bij die gelegenheid te vertegenwoordigen.

De Voorzitter besprak het vijfde congres van binnenlandsche scheepvaart, in 1892 te Parijs te houden, voor hetwelk het Instituut wederom even als bij het vorig congres als tusschenpersoon zal optreden en deed het voorstel eerst in de volgende vergadering, door benoeming van een nieuw lid in den Raad van Bestuur, te voorzien in de vacature, door het bedanken van het raadslid C. Lely ontstaan. De Vergadering vereenigde zich hiermede en nam een drietal leden aan, waarna de officieele vergadering gesloten werd.

Kort hierop had de plechtige voorstelling plaats van de Fransche ingenieurs, die reeds den vorigen avond, te 's-Gravenhage aankomende, door het Bestuur van het Instituut aan het station waren welkom geheeten. De gezant van de Fransche Republiek, die tot den te houden feestmaaltijd was uitgenoodigd, maar zich op het door den Minister van Buitenlandsche Zaken te geven officieele diner moest bevinden, had de vriendelijkheid, deze receptie bij te wonen. De Fransche ingenieurs, hun president, de heer Polonceau, en de heer Legrand werden door den president Conrad met eene hartelijke toespraak begroet, die door de heeren Polonceau en Legrand op zeer waardeerende wijze werd beantwoord. Hierop werd de eerewijn aangeboden en het woord verleend aan het lid Jhr. O. J. A. Repelaer van Driel, die in de Fransche taal een kort overzicht gaf van de tentoongestelde werken, meer bepaald van die, welke men voornemens was te bezoeken, met name te Rotterdam, IJmuiden en Amsterdam.

Na afloop der vergadering begaven de gasten zich met een extra-stoomtram, door de Staatsspoorwegmaatschappij welwillend ter beschikking gesteld, naar Scheveningen, waar o. a. een bezoek werd gebracht aan het electrisch station van de Haagsche Tramwegmaatschappij aldaar.

Ter eere van de buitenlandsche technici had een feestmaal plaats van 125 couverts in de groote zaal van het hotel *Den Ouden Doelen*. Op den hoofddisch van verschillende rijen prachtig opgemaakte tafels, verrees een bloemstuk, waaraan de vorm was gegeven van den Eiffeltoren, als hulde aan de vorderingen van de hedendaagsche techniek, waarvan het bouwgewrocht te Parijs het zichtbaar bewijs is.

Aan de wanden der eetzaal prijkten tusschen vlaggentropeeën, wapenborden met opschriften, gewijd aan het bezoek der burgerlijke ingenieurs, en andere cartouches stelden medailles voor met allegorische beelden betreffende de technische wetenschappen. De heer T. J. J. van Santen, eigenaar van het hotel *Den Ouden Doelen*, heeft door deze inrichting van de zaal ervoor gezorgd, dat de vreemde ingenieurs met een aangenamen indruk aan dit kameraadschappelijk feestmaal naar hun vaderland terugkeeren.

Na afloop van het diner zouden de feestgenooten zich naar het vuurwerk begeven, dat in de Maliebaan ter eere van H. M. de Koningin zou worden afgestoken, om zich daarna in de sociëteitstent in het Bosch te vereenigen. Het ongunstige weder belette aan dit voornemen gevolg te geven, hetwelk te meer te betreuren was, omdat op het programma der muziek, te dezer gelegenheid door de kapel der dienstdoende schutterij, onder directie van den heer D. Bolten, ten gehoore te brengen, voorkwam: *Hommage aux Ingénieurs Français*, van S. van Groningen, oud-kweekeling van de Polytechnische school te Delft.

Dinsdag werd Rotterdam bezichtigd. De trein van halfnegen bracht een aantal leden van het Instituut, vergezeld van eenige Fransche ingenieurs, aan het station Delftsche Poort; in rijtuigen werd een rit door

de stad gemaakt en vervolgens begaf het gezelschap aan de Maaskade zich aan boord van stoombootjes tot het bezichtigen van de verschillende water- en havenwerken.

Woensdag werd een bezoek aan IJmuiden en Amsterdam gebracht.

RADEN VAN ARBEID EN NIJVERHEID.

De Vereeniging tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland hield in den loop dezer week een zeer belangrijke vergadering te Dordrecht. Onder de daar behandelde onderwerpen werd de instelling van Raden van arbeid en nijverheid uitvoerig besproken, naar aanleiding van een rapport, te dier zake door de Afdeeling Utrecht opgemaakt. Dit rapport eindigt met de volgende conclusie:

„Wenschelijk en mogelijk is de invoering in ons land van *Raden van arbeid en nijverheid*, belast met de taak, om der Regeering van bericht en raad te dienen omtrent alles wat den arbeid, de nijverheid en de belangen van patroons en werklieden betreft, alsook om bemiddelend op te treden in geval van werkstaking;

„dringend noodzakelijk is de herziening en vereenvoudiging van de procedure voor den kantonrechter."

Dit onderwerp werd ingeleid door Mr. A. Kerdijk, die de taak dezer Raden drieërlei noemt, als:

1°. Voorlichting van 's Lands en Gemeentebesturen over arbeidsbelangen, in den geest van de Kamers van Koophandel.

Ook dit lichaam is over arbeidswetgeving gehoord, doch het was te oppervlakkig, want het hoorde slechts de werkgevers en niet de arbeiders.

2°. Bevordering van de goede verstandhouding tusschen patroon en werkman, en bijlegging van geschillen.

Eene gemengde samenstelling van den Raad is tot dit doel noodig. Wel bestaat vrees, dat de werklieden niet zullen durven spreken, maar één wel geslaagde proefneming zal gunstig werken.

3°. Spoedige, goedkoope en rechtvaardige beslissing van geschillen.

Hiertoe moet de Arbeidsraad vertrouwen winnen, waardoor gewone processen worden vermeden.

De Raden zullen door verkiezing moeten worden samengesteld, met een volkomen onafhankelijk vertrouwd man aan het hoofd.

Ten slotte waarschuwt mr. Kerdijk tegen overschatting. Tegen groote kwalen helpt niet altijd, zooals men zegt, een groot middel; hier ten minste moet men naar veel en velerlei middelen zoeken.

Deze inleiding werd toegejuicht, waarop Mr. Vaillant uit 's-Hage erop wees dat het Utrechtsche rapport spreekt van invoering bij maatregel van bestuur evenals ten aanzien der K. v. K. geschiedde. Spreker geeft echter de voorkeur aan invoering bij de wet, vooral in verband met de jurisprudentie, die eischt, dat een bestuursmaatregel op een wet steunt. De Kamers van Koophandel zijn uitsluitend adviseerende lichamen, maar de inleider uit Utrecht en spreker's Afdeeling wenschen, dat de Arbeidsraden grooter bevoegdheid hebben dan de Kamers van Koophandel. Spreker heeft verder bezwaar tegen de laatste zinsnede der conclusie en vraagt waarom het arbeidscontract uit de rij der andere burgerlijke contracten te lichten.

Mr. M. W. F. Treub achtte de door Mr. Kerdijk verlangde eenzijdige adviezen onnoodig; de arbeidsraden moeten adviezen geven. Bericht moet men aan de vakvereenigingen vragen; wel zijn alle arbeiders nog niet aangesloten, maar dit zal veranderen, als de regeering deze vereenigingen erkent. De vakvereenigingen hebben het vertrouwen der arbeiders, daarom is het beter aan te sluiten aan het bestaande, dan te wachten tot de arbeidsraad het vertrouwen gewonnen heeft. Spr. acht verder het stelsel van een benoemd onafhankelijk voorzitter verkeerd. Wat punt 3 betreft, merkt spr. op, dat een grondwetsherziening zoo moeilijk niet is; bovendien geldt het hier het uitspreken van een wensch. Spr. beantwoordt Mr. Vaillant en zegt, dat er geen sprake is van wantrouwen in den burgerlijken rechter. Buitengewone procedure is noodig, omdat die rechter de kennis mist. De meeste geschillen betreffen meer feiten dan rechtspunten.

Prof. Molengraaff verdedigt het Utrechtsche rapport op grond van het voorkomen van werkstakingen. Wat het gesprokene door Mr. Treub betreft, het hooren van vakvereenigingen sluit niet uit het hooren van arbeidsraden. Spr. gelooft echter dat de vakvereenigingen hiertelande nog niet genoeg ontwikkeld zijn, om alleen op het bericht van deze vereenigingen te letten.

Mr. E. Fokker uit Middelburg achtte invoering der arbeidsraden bij de wet noodig noch wenschelijk. De aangehaalde jurisprudentie had alleen betrekking op bestuursmaatregelen die een recht vestigen. Speciale rechtsspraak acht spr. niet noodig. Wat de kennis der rechters betreft, wijst spr. erop, dat reeds Mr. Kerdijk juist onderscheid tusschen rechts- en belangenverschillen heeft gemaakt.

Mr. Treub wees in zijn repliek aan prof. Molengraaff erop, dat zijn ondervinding ten opzichte der vakvereenigingen niet slecht is. Het is zeker mogelijk aan vakvereenigingen en arbeidsraden inlichtingen te vragen, maar spr. vreest, dat de regeering met het hooren van laatstbedoelde lichamen zal volstaan.

Mr. Kerdijk merkte op dat het uitspreken van een wensch niets geeft als deze niet ingewilligd kan worden zonder grondwetsherziening. Wat invoering der arbeidsraden bij bestuursmaatregel betreft, het is spr. genoeg dat de K. v. K. bestaan en goed werken.

Ten aanzien van het geven van bericht en raad merkt spr. op, dat hij alleen sprak van geven van raad. Voor feitelijke inlichtingen geeft ook spr. de voorkeur aan de vakvereenigingen, maar deze behoeven niet door de regeering gehoord te worden. De arbeidsraden kunnen en moeten dit doen.

Naar aanleiding van de aanmerking op een benoemd onafhankelijk voorzitter vraagt hij, of een voorzitter uit een der groepen dan meer vertrouwen zal vinden? Vertrouwen in den voorzitter is te winnen, als vooroordeel overwonnen wordt.

Dat beslissing over belangengeschillen moeilijk is, geeft spr. toe, maar de mogelijkheid bestaat, want in het buitenland (bv. in de Engelsche ijzerindustrie) is het loon door den arbeidsraad vastgesteld, in evenredigheid tot de prijzen.

Uitstel tot de practijk uitspraak heeft gedaan, achtte spr. onnoodig.

Ten slotte werd besloten de conclusie als volgt te lezen:

Wenschelijk en mogelijk is de invoering in ons land van „raden van arbeid en nijverheid", belast met de taak, om der regeering van bericht en raad te dienen omtrent alles wat den arbeid, de nijverheid en de belangen van patroons en werklieden betreft, alsook om gemeenschappelijke vakbelangen te behartigen en bemiddelend op te treden bij geschillen van werklieden en patroons.

HET RIJKSMUSEUM.

Binnen enkele dagen zal het steigerwerk aan de zuidzijde van het Rijksmuseum zijn weggenomen en zullen de drie pas aangebrachte tafereelen in kunsttegelwerk volkomen zichtbaar worden.

Omtrent die muurversiering deelt het *Handelsblad* het volgende mede:

„De drie schilderingen zijn op lava ingebrand en in de fabriek van den heer F. Gillet te Parijs vervaardigd naar cartons van den bekenden leeraar aan de rijkskunstnijverheidsschool alhier, den heer G. Sturm.

Het middelste der drie tafereelen stelt Rembrandt in zijn atelier voor, de laatste hand leggende aan de *Staalmeesters* en omgeven van zijne leerlingen.

Van de linker- naar de rechterzijde de verschillende figuren beschouwende, vinden we achtereenvolgens: Salomon de Bray, Nicolaes Cornelisz. Moeyaert, arbeidende aan het bekende portret van mevrouw Bas, Gerbrandt van den Eeckhout, Jan Victors, Philip de Koninck, Ferdinand Bol, Aert de Gelder, Rembrandt zelf, met het gelaat naar den beschouwer gekeerd, Jan Lievens, Jacob Backer, Samuel van Hoogstraten, Willem de Poorter, Salomon Koninck, Nicolaes Maes en Govert Flinck.

Ter linkerzijde van dit tafereel vindt men eene schildering, voorstellende den Stadhouder Frederik Hendrik, een bezoek ontvangende van Dr. Nicolaes Pietersz. Tulp en Joh. Six, die bij den Prins worden ingeleid door zijn geheimschrijver, Constantijn Huygens.

Het derde tafereel toont Joost van den Vondel, zijn gedicht over de grootheid van Amsterdam voorlezende in het bijzijn van Jeremias de Decker, J. Pz. Somer en J. C. Sylvius.

Zijn de reeds voor eenige jaren aan de westzijde van het gebouw aangebrachte tegelschilderingen slechts in zwart en wit uitgevoerd, de nieuwe tafereelen toonen de natuurlijke kleuren, terwijl bij de afbeelding der verschillende personen getrouw de bestaande portretten zijn gevolgd.

Op het dof geëmailleerde lava, dat in platen van ongeveer een meter in het vierkant, zoo kunstig tegen den muur is bevestigd dat men de naden niet kan aanwijzen, komen de beelden zóó frisch en levendig uit en vormen de drie schilderingen een zóó harmonisch geheel, dat deze zijde van het gebouw een sieraad zal zijn van het achter het Museum ontworpen stadsgedeelte.

De zuidelijke muur is juist die, waartegen aan de binnenzijde *De Nachtwacht* in de eerezaal prijkt, zoodat dit beroemde werk van den grooten meester slechts door een muur gescheiden is van de afbeelding van zijn atelier. Deze eigenaardigheid vindt men terug in de dichtregelen van Alberdingk Thijm's hand, die onder het middelste tafereel, evenzeer op tegels, aangebracht zijn (het werk der firma J. v. Hulst te Harlingen):

›Van Hollands heerlijkheid, in 't vroegst en jongst verleden,
Schiet rijke straal bij straal door deze muren heen.
Geen nabour, die ons ooit 't Geschiedboek heeft ontstreën,
Dat van een grootheid tuigt, ongevenaard tot heden.
Van deze kleine plek, dit Oost- en Westerslib
Werd aan Europe en de Aard weleer de wet gegeven,
Schijnt, naast der Vad'ren Zon, ons licht een vonk, — die stip
Op hun azuren grond, trilt nog van gloed en leven.‹

Ten slotte dient nog vermeld te worden, dat in den bloemenrand, waarin de tafereelen gevat zijn, de wapens van Nederland, van Amsterdam, van Leiden, en die van het Oranjehuis en van het St. Lucas-gilde zijn geschilderd.

Aan dezelfde zijde van het Museum komen later nog zes kleinere tegelschilderingen, aan de oostzijde nog vier.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van 2 September 1891.

Met een woord van welkom tot de aanwezigen op deze eerste bijeenkomst na den afgeloopen zomer (?), werd de Vergadering door den Voorzitter geopend; de notulen werden gelezen en goedgekeurd en de heer D. Klinkert na ballotage als lid aangenomen. De Voorzitter gaf daarop een overzicht van de stappen, die gedaan zijn voor de voorgenomen feestelijke ontvangst der Juryleden voor de eerepriisvraag der Vereeniging, waarbij een en ander die ontvangst betreffende, nader besproken werd.

Tot onderwerp voor de eerste prijsvraag in het aanstaande vereenigingsjaar werd gekozen *een behangselpatroon.*

Door een der leden werd de aandacht gevestigd op de in de aanstaande algemeene vergadering der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te bespreken wenschelijkheid van de instelling van een opzichtersexamen. Men meende die bespreking te moeten afwachten om daarna het zeer belangrijke onderwerp met vrucht te kunnen behandelen.

Na de kunstbeschouwing, bestaande uit de ontwerpen, ingezonden op de prijsvraag van de „Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst" te Groningen: *Ontwerp voor een Provinciaal Museum van Oudheden*, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

VARIA.

Glasfabrikage. In het fabriceeren van glas is een verbetering aangebracht, die waarschijnlijk een geheele omwenteling in de methode, welke tot nu toe wordt gevolgd, zal teweegbrengen. Zooals men weet worden vensterruiten en andere glasplaten, volgens de gewone methode, eerst in den vorm van groote, holle cilinders geblazen, die daarna gesneden en geperst worden. Deze voor de werklieden zoo vermoeiende en ongezonde bezigheid kan nu in het vervolg geheel vermeden worden. De glasfabrikant Simon heeft nl. eene methode uitgedacht, waarbij de taaie gesmolten glasmassa door stalen cilinders tot platen wordt geplet en deze vlak en glad worden gemaakt in alle afmetingen. Het zoo vervaardigde glas is niet alleen zeer homogeen, maar ook vast, taai en helder. De bovengenoemde cilinders zijn hol, hebben een bijzonderen vorm en kunnen inwendig door stoom of gas verhit worden. Zij ontvangen het gesmolten glas direct uit de smeltovens, en spreiden het in groote platen uit. Om te verhinderen, dat het glas aan de cilinders blijft kleven, zijn deze met een dunne laag olie en was bedekt. Wanneer men nu bedenkt, welke verbazende hoeveelheden vensterglas er voortdurend noodig zijn en hoeveel werklieden hun gezondheid door het glasblazen verwoesten, dan moet men erkennen, dat de nieuwe methode van het grootste belang is, terwijl de kosten tevens minder zijn, wat natuurlijk weer van invloed zal wezen op den prijs van het glas.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-HAGE. In de Dinsdag gehouden zitting van den Gemeenteraad werd tot lid in den Raad van het bestuur der Academie van Beeldende Kunsten benoemd de heer F. H. van Malsen.

In behandeling kwam het preadvies op het verzoek van het bestuur der Ambachtsschool, strekkende om het subsidie uit de gemeentekas te verhoogen van *f* 8000 op *f* 9500.

De heer De Wijs betreurde het, dat B. en W. geen termen hebben kunnen vinden om het geheele gevraagde bedrag (*f* 2500) toe te staan. Toch wilde hij geen voorstel doen, met het oog op de belangrijke offers, welke de Gemeente zich reeds voor het onderwijs getroost, en vertrouwende op den steun van particulieren.

De heer Schreot kon zich niet bij de lijdelijkheid van den heer De Wijs neerleggen. Hij stelde voor het subsidie te verhoogen met *f* 2000 en dus te brengen op *f* 10,000.

De heer Mouton (wethouder) deelde mede, dat B. en W. een verhooging van subsidie van *f* 1500 hadden voorgesteld, omdat er over het afgeloopen jaar een tekort was van *f* 1416 en in het vertrouwen, dat het Bestuur daarin eene vingerwijzing zou zien tot zuinigheid.

De heer Van Maasen drong krachtig aan op het toestaan van het geheele gevraagde subsidie, met het oog op het groote nut, dat de school voor den ambachtsman heeft. Het lager onderwijs geeft hem nagenoeg niets: hij leert op de lagere school tal van zaken, die hem voor het maatschappelijk leven van weinig of geen nut zijn, en juist de kennis, die hij wel noodig heeft, onthoudt men hem. In die leemte nu voorzien hierterstede op tamelijk bevredigende wijs de Ambachtsschool en de Academie van Beeldende Kunsten. Het amendement werd met 18 tegen 15 stemmen aangenomen.

Amsterdam. Achter het Rijksmuseum, aan de zijde van de Ruysdaelkade, is thans een nieuw gebouw, de oefenschool voor de leerlingen der Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers gereed gekomen. Op dit oogenblik worden er reeds de acte-examens voor lager- en middelbaar teekenonderwijs afgenomen. Met het begin van den nieuwen cursus, op 1 October, zal het echter eerst geheel in dienst worden gesteld.

Er zijn eenige flinke, ruime lokalen, welke volgens de nieuwste eischen zijn ingericht, en die natuurlijk uitstekend verlicht zijn.

In het trappenhuis zijn thans nog groote stellingen opgericht, ten behoeve van de versiering, welke in het koepelvormig gebouwde bovengedeelte wordt aangebracht. Onze lezers zullen zich herinneren dat in het koor der kerk te Warmenhuizen eene goed bewaarde schildering werd ontdekt van den weinig bekenden schilder Jan van Schoorl, leerling van Willem Cornelisz te Haarlem en Jacob Cornelisz te Amsterdam. In *De Opmerker* van 28 Juni 1890 werd van deze gewelfbeschildering eene beschrijving gegeven. De eer der ontdekking van dit kunstwerk komt toe aan den Commissaris der Koningin in de provincie Noord-Holland, Jhr. Mr. Schorer, die zich beijverde het kunstwerk uit de handen der kunstkoopers te houden. De kerkvoogden deden op bepaalde voorwaarden afstand ten bate van het Rijk, waarna het kostbare schilderwerk, dat op eikenhout is uitgevoerd en een bijbelsche voorstelling vertoont, werd bestemd om de nieuwe oefenschool te versieren.

— Op het einde der vorige week werd de hoofdstad bezocht door een aantal leden van het St.-Thomas en St.-Lucasgilde uit Gent. Het gilde stelt zich hoofdzakelijk de beoefening van de oude, in het bijzonder de christelijke kunst, ten doel. De leden werden bij aankomst van den trein door Dr. P. J. H. Cuypers ontvangen en begaven zich daarna naar het Rijksmuseum, in welk gebouw zij door den heer Cuypers werden rondgeleid. Ook het Nederlandsch Museum werd bezichtigd. Na te halftwee in het Paviljoen van het Vondelpark te hebben gedejeuneerd, keerde het gezelschap te ongeveer vier uren naar België terug.

Delft. De Gemeenteraad heeft aan den eervol ontslagen gemeente-architect C. J. de Bruijn Kops een pensioen toegekend van *f* 2080.59.

Amersfoort. Alhier is eene »Naamloone Vennootschap" opgericht, getiteld *Amersfoortsche Bouwmaatschappij*. Blijkens de statuten in de *Staatscourant* opgenomen, zijn de vier oprichters, teve ns de éénige houders van de aandeelen der eerste serie, welke aanvankelijk wordt uitgegeven, de oud-Burgemeester Van Asch van Wijck, de twee Wethouders Croockewit en Celosse en de gemeente-secretaris Scheltus.

De Amsterdammer, Dagblad van Nederland zegt hieromtrent:

»Wat het eigenaardige nog verhoogt, is het feit, dat de akte van oprichting op het raadhuis is verleden, een zonderlinge plaats voor een handeling van zoo particulieren aard!

»Het is niet onbegrijpelijk, hoe velen nieuwsgierig zijn, hoe deze maatschappij, die ten doel heeft »het aankoopen, bouwen, verkoopen en verhuren van binnen de gemeente gelegen onroerende goederen", hare bijzondere belangen steeds zal weten te scheiden van de algemeene belangen der gemeente."

— Door de jury der internationale tentoonstelling van schoone kunsten te Munchen zijn aan Nederlandsche schilders toegekend: 1e medaille geene; 2e medaille aan Breitner, Gabriel, H. W. Jansen, Ter Meulen, Pieter Oyens en Tholen.

Wegens vroeger te Munchen behaalde onderscheidingen hielden zich buiten mededinging: Apol, Bakhuijzen, Blommers, Bisschop, De Bock, Du Chattel, De Haas, Israels, Klinkenberg, De Marissen, Mesdag, Neuhuijs, Roelofs, Sadee en Weissenbeuch.

PERSONALIA.

Bij het korps van den Waterstaat in Nederlandsch-Indie is de ingenieur 2de kl. B. Kersjes benoemd tot ingenieur der 1ste klasse en is, op verzoek, eervol ontslagen wegens ziekte de opzichter 1ste kl. C. L. de Stoop.

— Het aan den ing. 1e kl. bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java, S. Karsten, wegens ziekte, verleend tweejarig verlof naar Europa is ingetrokken, wordende hij alsnog tijdelijk belast met de waarneming dier betrekking.

— In Nederlandsch-Indie zijn benoemd: tot inspecteur der 2e kl. voor het toez. op de spoorwegd. en het stoomw. H. F. van Stipriaan Luiscius; tot adj.-chef der 3e afd. bij de expl. der Staatsspw. op Java de insp. der 3e kl. voor het toez. op de spoorwegd. en het stoomw. N. de Vicq; tot tijd. adj.-ing. der 1e kl. bij den aanleg van Staatsspw. J. J. Stieltjes.

— Bij Koninklijk besluit van 21 Augustus 1891 no. 18 is, met ingang van 1 November aanstaande, aan den inspecteur van den Rijkswaterstaat, J. F. W. Conrad, op zijn verzoek, eervol ontslag uit zijne betrekking als zoodanig verleend, met dankbetuiging voor de door hem gedurende eene reeks van jaren aan den lande bewezen gewichtige diensten.

— Bij Koninklijk besluit van den 1sten September is benoemd tot opziener der domeinen in het rentambt Zwaluwen, H. Van Oosterom, bouwkundige, wonende te Ouderkerk aan den IJsel.

— De heeren J. F. W. Conrad en G. van Diesen, inspecteurs van 's Rijks waterstaat, zijn door den Keizer van Duitschland, Koning van Pruisen, benoemd tot ridder 2e kl. in de Pruisische Kroonorde.

— De heer F. van der Goot is met ingang van 1 September benoemd tot ingenieur bij de 3e Afdeeling van den Dienst van Weg en Werken der Maatschappij tot Exploitatie van Staatspoorwegen. De heer K. H. Bloemendal, te Amsterdam, is tot adspirant-adjunct-ingenieur-werktuigkundige bij genoemde maatschappij benoemd.

— Door B. en W. van Delft zijn voor de benoeming tot gemeente-architect alsdaar voorgedragen de heeren: T. E. van Erkel, hoofdopzichter der gemeentewerken te Rotterdam; P. G. Lancel, idem te Leiden, en J. A. Loran, gemeente-bouwkundige te Utrecht.

— Tot adsistent-waterbouwkundige aan den Vlietepolder in Noord-Beveland is benoemd: de heer J. P. Hollestelle, te Tolen.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING
(VOOR REKENING VAN DEN STAAT).

Op **Dinsdag den 22ste September 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

Bestek N°. 545.

Het maken van eene STATIONS-CHEFSWONING aan den Parallelweg te Maastricht.
Begroting *f* 8340.—

De besteding geschiedt volgens § 60 van het bestek.

Het bestek ligt van den 3den September 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van de Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te Venloo en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Afd. Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 15den September 1891 des voormiddags ten 11 ure.

Utrecht, den 1sten September 1891.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 15de September 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

Bestek BK.

De levering van Stalen Platen met Klemwiggen (in twee perceelen.)

Bestek BL.

De levering van stalen Tirefonds (in vier perceelen).

De besteding geschiedt volgens de artt. 17 resp. 19 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 1sten September 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te Utrecht en zijn op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Utrecht, den 31ste Augustus 1891.

Carbolineum
„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H VAN GASSELT, te *Venloo*.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 14 September 1891** des namiddags ten **twee ure**, in het Centraal Perronstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) volgens Bestek N°. 487.

Het verbreeden en ophoogen van een gedeelte spoorweg, verleggen van sporen en maken van een verhoogd perron met Abri met bijkomende werken op het halte-emplacement Utrecht Biltstraat. Begrooting *f* 25500.

Het bestek met 2 teekeningen is tegen betaling van *f* 1.50 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

De Administrateur.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Vrijdag den 18de September 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht van:

Bestek BJ.

De levering van groenenhouten Dwarsliggers (in seven perceelen.)

De besteding geschiedt volgens art. 15 van het bestek.

Het bestek ligt van den 2den September 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-ingenieur te Utrecht en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Utrecht, den 1sten September 1891.

Aanbesteding.

Dinsdag den 8e September 1891, des namiddags ten 1½ ure, zal namens Bestuurderen der Vereeniging tot ondersteuning van minvermogenden te Amsterdam in het American Hôtel aldaar worden **aanbesteed:**

HET MAKEN VAN EEN GEBOUW WAARIN 20 WONINGEN op een terrein aan de Rosenstraat te Amsterdam.

Bestek en teekeningen zijn na 1 September tegen betaling van *f* 2.— te verkrijgen bij de Amst. Boek- en Steendrukkerij, v/h ELLERMAN, HARMS & Cie, Rokin 2.

C. B. POSTHUMUS MEYJES,
Architect.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruisen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

AANBESTEDING.

Vrijdag 11 September 1891, des namiddags ten 3 ure, zal in het Café de Roode Leeuw aan den Vijgendam te Amsterdam, worden **aanbesteed:**

Het bouwen van eene bakkerij met werkplaatsen op een terrein aan de Haarlemmerhouttuinen N°. 135 en 137 te Amsterdam.

Bestek en teekening zijn van af Vrijdag 4 September tegen betaling van *f* 2.— te verkrijgen aan de Stoomdrukkerij van de Heeren BOELOFFZEN en HUBNER Pijpenmarkt alhier.

Inlichtingen verstrekt de architect
J. BAKKER.

Aanwijzing Zaterdag 5 en Dinsdag 8 Sept. a. s. 's voormiddags te 11 ure.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende **vestigt** de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Adam's Ventiel-Gasmotoren

zijn van eenvoudige, krachtige constructie; werken rustig en gelijkmatig; nemen weinig plaatsruimte in; verbruiken weinig gas en olie. **Slijtage uiterst gering. Zeer lage prijzen.**

Motoren met 1 cilinder van 1/2—10 eff. p.k.
» » 2 cilinders van 6—30 eff. p.k.
» » 4 cilinders van 12—150 eff. p.k.

Franco toezending van gelllustreerden prijscourant op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

DE LINT & Cº.

Oosterdijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Testoonstelling te *Amsterdam*
1883 bekroond met
ZEER-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*

Staal-, Plant-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede

CHRISTIANA STER Hoefnagels.

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glasetserij,

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met figuren, familiewapens, tropische planten, vogels enz. enz. voor trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamhorren enz. enz.

E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

ATELIER

van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,

E. STANINO - Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & Zn., te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN.

H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten

met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,

LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN

WEEGWERKTUIGEN.

GREVE'S LOODWIT

wordt ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd afgeleverd, is het EENIGE Loodwit dat NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.

is dus het EENIGE Loodwit dat NOOIT door handelaren kan worden vervalscht of vermengd.

is het BEST DEKKENDE, het DUURZAAMSTE, het WITSTE, het langst KLEURHOUDEND en daarbij het VOORDEELIGSTE in 't gebruik.

Zie Opmerker 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880.

Gouden Medaille Amsterdam 1883.

Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.

FABRIEK VAN

Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,

Glasmozaïek,

Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.

Opgericht 1830.

Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*

FERD. ENGERS, Amsterdam,

Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Amerik. Lucht- en Stofzuigers

WING'S PATENT

Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)

Vraag prijzen en referenties.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 37. ZATERDAG 12 SEPTEMBER 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.V.M.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.

Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.

Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.

Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*,

en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *een gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling

ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.

AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewone leden zijn aangenomen de heeren M. Lauweriks, J. Th. Moorman Jr. en H. Walenkamp, allen te Amsterdam.

2e. Als buitenlid is toegetreden de heer J. G. van Niftrik Jr., ingenieur te Vlissingen, voorgesteld door den heer Tymon Meijer te Amsterdam.

3e. Den ontwerper van het motto: „Contre la force il n'y a pas etc." (opmeting van een oud-Hollandsch poortje) wordt verzocht een correspondentie-adres op te geven, daar zijne inzending anders, als niet voldoende aan de algemeene bepalingen van het programma, niet ter beoordeeling wordt aangenomen.

4e. Heeren leden wordt in herinnering gebracht dat de inleveringstermijn voor de 3e algemeene prijsvraag (een gedenkzuil voor een eeuwfeest) is vastgesteld op 28 September 1891.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

„ARCHITECTURA ET AMICITIA."

955ste *Vergadering van 9 September* 1891.

Na lezing en goedkeuring van de notulen der vorige bijeenkomst heette de Voorzitter de aanwezigen welkom op deze eerste vergadering na de zomervacantie en sprak hij de hoop uit dat de wintervergaderingen zouden mogen uitmunten door belangrijkheid en gezelligheid, waartoe hij de onverdeelde medewerking van alle leden inriep. Onder de ingekomen stukken bevond zich o. a. een schrijven van de „Afdeeling Amsterdam" der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, waarin het Bestuur werd uitgenoodigd zijne medewerking te willen verleenen aan het tot stand komen van een wedstrijd voor handwerkslieden, in en om Amsterdam woonachtig, en een zijner leden te willen verkiezen als vertegenwoordiger in het Comité-generaal voor dezen in 1892 te houden wedstrijd.

Het Bestuur had gemeend op dit verzoek bevestigend te moeten antwoorden en had als vertegenwoordiger den Voorzitter, den heer Jan Springer, gekozen.

Verder werd een brief ter tafel gebracht van de Vakafdeeling „Timmerlieden" van het Ned. Werkliedenverbond „Patrimonium", Afdeeling Amsterdam, waarin de steun van het Genootschap werd gevraagd, waar het geldt de toestanden te verbeteren die aanleiding geven tot werkeloosheid, de verzekering van de werklieden tegen ongelukken in de hand te werken en de vaststelling van een minimum loon te verkrijgen. De Voorzitter hoopte en verwachtte dat ieder in zijn kring zijn best zou doen om het belang van den werkman, voor zoover dit zonder in te grijpen in de vrije concurrentie mogelijk was, voor te staan, waarna het schrijven verder voor kennisgeving werd aangenomen.

Een brief van de Vereeniging „Architectura" te 's-Gravenhage hield eenige nadere bijzonderheden in over de ontvangst van den heer Charles Garnier hiertelande, terwijl het Bestuur van genoemde Vereeniging de sympathie inriep voor de samenstelling van het album, dat den heer Garnier zal worden aangeboden en voor het diner dat bij deze gelegenheid in het hôtel „De Oude Doelen" te 's-Gravenhage zal worden gehouden.

De heer Th. L. D. Smeele werd vervolgens als gewoon lid geïnstalleerd en met eenige hartelijke woorden welkom geheeten. Als gewone leden werden daarop de heeren M. Lauweriks, J. Th. Moorman en H. Walenkamp te Amsterdam, met algemeene stemmen aangenomen.

Aan de orde was nu de bijdrage van den heer J. A. v. d. Sluijs Veer. De Voorzitter stelde echter, met het oog op het reeds gevorderde uur en de drukkende warmte, voor, deze lezing uit te stellen, waarmede de heer v. d. Sluys Veer gaarne genoegen nam. De kunstbeschouwing bestond uit het plaatwerk „Das K.K. Hofopernhaus in Wien", door den heer J. G. van Gendt ALzn. ter bezichtiging gesteld. De zeer serieus uitgevoerde kopergravures van dit uitgebreide werk der architecten Van der Nuell en Van Siccardsburg trokken de algemeene aandacht en werden dan ook met veel belangstelling in oogenschouw genomen.

Nadat de Voorzitter den heer J. G. van Gendt ALzn. voor zijne belangrijke kunstbeschouwing had bedankt en de heer Tymon Meijer nog had medegedeeld, dat als buitenlid wenschte toe te treden de heer J. G. van Niftrik Jr, ingenieur te Vlissingen, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen harer Leden.

TECHNISCHE SCHOOL

(A et A.)

DERDE EVANGELISCHE KERK TE WIESBADEN (*).

ARCHITECT J. OTZEN TE BERLIJN.

(*Overgenomen uit de Deutsche Bauzeitung nº.* 43, *jaargang* 1891.)

† [Op de tegenwoordige internationale kunsttentoonstelling te Berlijn, vindt men een ontwerp van den Duitschen kerken-bouwmeester Geh. Regierungsrath Prof. Joh. Otzen, dat wel de moeite waard is, nader besproken te worden.

Met de voorgenomen uitvoering van dit ontwerp, bestemd voor eene derde evangelische kerk te Wiesbaden, heeft de sedert jaren, tot heden alleen in bouwkundige kringen gistende beweging een groote schrede voorwaarts gedaan. Reeds de hoogleeraar E. Gugel vestigt er in zijn *Architectonische Vormleer* de aandacht op, dat men zich op het gebied van den protestantschen kerkenbouw, wat planverdeeling voor de eigenaardige behoeften van het protestantisme betreft, los tracht te maken van den sedert 50 jaren, uit romantische liefhebberijen voortgekomen grondvorm. Na zoovele in woord en schrift gedane voorstellen, zal er nu één verwezenlijkt worden, waarvan een ommekeer zeker het gevolg zal zijn. Niet te stout is het om aan te nemen, dat de nieuwe kerk te Wiesbaden in de geschiedenis van den protestantschen kerkenbouw mettertijd zal aangezien worden als een stap in de richting tot een zuiver standpunt, evenals Scott's Nicolaikerk te Hamburg nog steeds als uitgangspunt wordt aangezien van het steeds blindelings nagevolgde middeleeuwsche kerkideaal van de laatste 50 jaren.

Zonder het groote aandeel over het hoofd te zien, dat de met overtuiging medewerkende bouwmeester in het tot stand komen van het plan gehad heeft, moet de eer en verdienste van de eerste schrede op dien weg toegekend worden aan de kerkelijke gemeente en haren geestelijke, den heer Veesenmeijer.

Want, terwijl vele bouwmeesters reeds lang aangedrongen hadden op een ommekeer in de tot dusver gevolgde methode van kerkindeeling en reeds dikwijls voorstellen tot wijziging gedaan hadden, waren het steeds de gemeenten, en in het bijzonder de geestelijken, die zich hiertegen verzetten en vasthielden aan de bestaande toestanden. Opmerkelijk is het, dat in de Rijnsche gemeenten, de hervormde belijdenis, zooals deze oorspronkelijk is opgevat, steeds in eere is gebleven; zoowel door de geestelijkheid als de gemeente

(*) Door omstandigheden, buiten den wil der Redactie, eerst heden geplaatst.

werd bij de voorbereidende maatregelen, betreffende dezen bouw, aan den bouwmeester de voorwaarde gesteld, elke overeenstemming, wat de indeeling betreft, met katholieke kerken te vermijden.

Na vele besprekingen, waaraan door den bouwmeester Otzen werd deelgenomen, werden de navolgende punten vastgesteld;

1°. De kerk zal in het algemeen den stempel dragen van eene verzamelplaats van de ter godsdienstige vereering opgegane gemeente, doch geen godshuis in katholieken zin vormen.

2°. De totaalindruk van het ruim moet eene uitdrukking zijn van de eenheid der gemeente en van den grondslag van het priesterschap in het algemeen. Eene verdeeling van het ruim in schepen en eene scheiding tusschen het koor en het schip mag niet plaats vinden.

3°. De viering van het avondmaal zal geschieden te midden der gemeente en niet op eene afzonderlijke plaats. Het altaar, met een omgang voorzien, moet bijgevolg symbolisch behandeld worden en een daarbij passende plaats innemen. Alle zijpaden moeten daarheen gericht zijn.

4°. De kansel, als de plaats vanwaar het Christelijk woord der gemeente wordt verkondigd, moet als het altaar gelijksoortig behandeld worden. Daarachter opgericht en met het in het gezicht der gemeente geplaatste orgel en de gaanderij voor het zangkoor, moet hij hiermede één geheel vormen.

Wat betreft de overige bepalingen van het programma, zij vermeld dat het aantal zitplaatsen bepaald werd op 1200, waarvan 3 à 400 op de gaanderij, terwijl de gaanderij van het zangkoor ruimte moest aanbieden voor 50 à 60 personen. Als bouwplaats werd gekozen het punt, waar de Rijnstraat en de westelijke Ringstraat elkander snijden en werd het wenschelijk geacht dat de as der Rijnstraat samenviel met de lengteas van het op te richten gebouw, waardoor eene architectonische afsluiting verkregen werd, te meer daar flinke torens het geheel moesten bekronen. De hierbij gevoegde schetsen geven een aanschouwelijke voorstelling, hoe de bouwmeester, dezelfde die aldaar ook het plan voor de Bergkerk schiep, zijn taak heeft opgevat. Op verzoek heeft de bouwmeester Otzen, nevens het aangenomen plan, ook een aantal schetsen gepubliceerd, waaruit blijkt, dat voor hetzelfde doel ook andere oplossingen mogelijk zijn. Schets I en III voor een plan met één toren, II en IV met twee torens.

SCHETS I.

Begane gr. 750 pl. Galerij 348 pl.

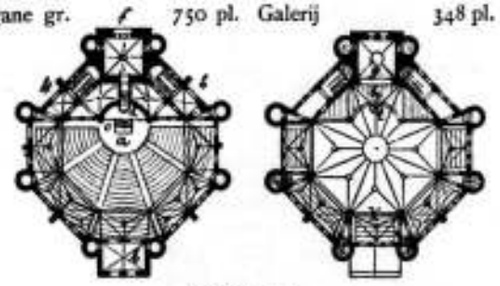

SCHETS II.

Begane gr. 800 pl. Galerij 360 pl.

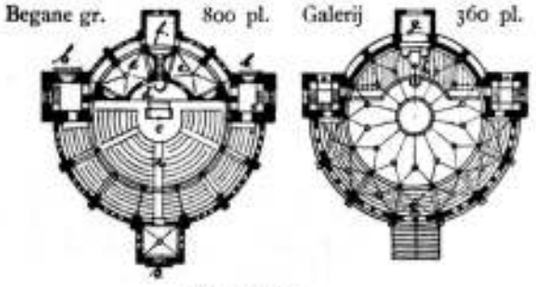

SCHETS III.

Begane gr. 1100 pl. Galerij 400 pl.

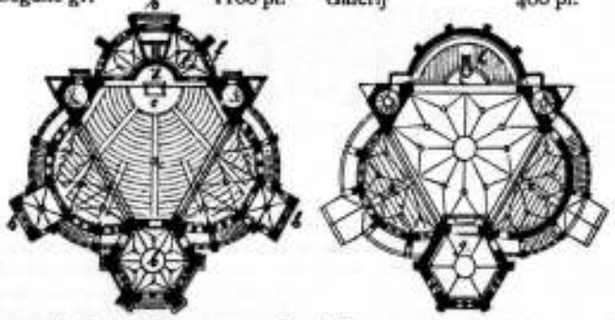

SCHETS IV.

Begane gr. 900 pl. Galerij 500 pl.

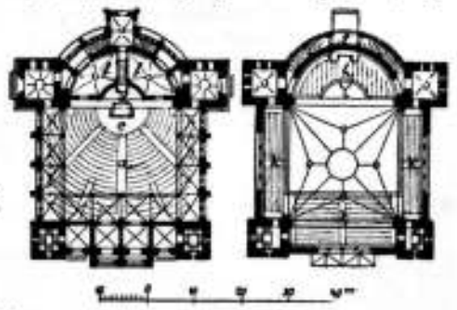

a. Zitplaatsen begane grond; *b.* Ingangen en portalen; *c.* Altaar; *d.* Altaar-omgang; *e.* Bidvertrekken; *f.* Sacristie; *g.* Plaats voor het orgel; *h.* Zangkoor; *i.* Preekstoel; *k.* Zitplaatsen galerij.

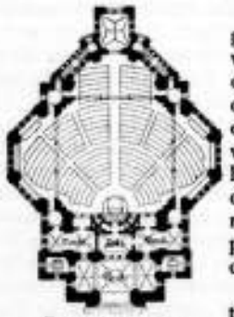

Begane grond.

Wat den grondvorm van het gekozen plan betreft, hiervan vormt de kerkruimte een kwadraat, aan de zijden afgesloten door nissen in den vorm van een halven achthoek, bestemd voor de gaanderijen. De naar het Oosten gelegen gaanderij dient voor zangkoor; in deze ruimte wordt ook het orgel geplaatst, terwijl aan dezelfde zijde de torens gelegen zijn.

In den muur, die de sacristie en twee portalen, onder deze gaanderij gelegen, afsluit, bevindt zich in het midden eene halfcirkelvormige nis van 4 M. middellijn, die van veelbeteekenende architectuur en als het gewichtigste deel te beschouwen is van het inwendige der kerk. In de as is de kansel gelegen, toegankelijk door middel van tusschen muren gelegen trappen; daarvoor is, eenige treden boven den vloer, het altaar geplaatst. Deze oplossing, waarvan men verwacht, dat de wer-

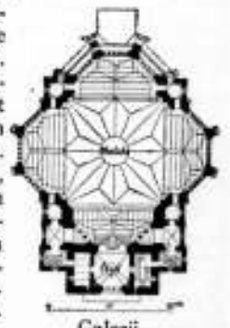

Galerij.

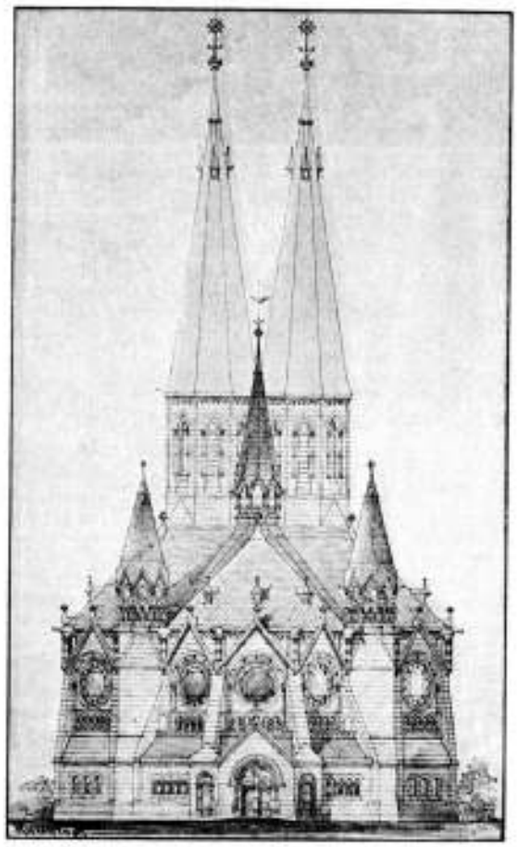

WESTELIJKE GEVEL.

king een schoon esthetisch geheel zal opleveren, wordt ook beschouwd als in het voordeel te zijn, wat betreft de acoustiek. Door de afsluiting der nis, die zich verheft tot boven de borstwering der gaanderij, is het mogelijk bij voorkomende gevallen, den kapelmeester en de uitvoerende musici voor het oog der gemeente te verbergen. De kerkruimte zelf, waarvan de zitplaatsen cirkelvormig zich richten naar het altaar, dat het middelpunt is, heeft behalve den hoofdtoegang aan de westzijde, 4 ingangen aan de zijden, allen met tochtdeuren voorzien. De gaanderijen zijn door 4 trappen met afzonderlijke ingangen te bereiken, waarvan 2 aan de westzijde en 2 aan de oostzijde, naast de torens. De onder deze laatsten gelegen groote voorhal zal open blijven, en voorzien worden met beeldhouwwerken en schilderstukken, betrekking hebbende op de hervorming. De kamer voor godsdienstonderricht bevindt zich op de verdieping, naast het orgel.

Wat het uitwendige betreft, zoo moest de bouwmeester, die in hoofdzaak de vormen van den overgangstijl gevolgd heeft, vooral rekening houden met het uiterlijk der oostzijde, daar van af de stad, dit den hoofdgevel vormt. De omstandigheid dat het bouwterrein in de richting van O. naar W. circa 1 M. stijgt, waardoor de kerk op een terras komt te staan, met borstwering en vrije trappen, komt vooral aan de oostzijde zeer ten goede.

Voor het torenplan is gekozen het tweeling-systeem op rechthoekigen grondslag; hierdoor was het mogelijk met de minste kosten er het aspect aan te verleenen dat noodig was in verhouding tot het breed aangelegde plan van de kerk zelve. Duidelijker voor den samenhang van het geheel is evenwel de westzijde; deze bewijst dat men zich niet vast behoefde te houden aan de grondplans der middeleeuwen, om in dien zin toch stijlvol te blijven.

De gevels zullen, in tegenstelling van de andere evangelische kerk, welke in baksteen is uitgevoerd, van witte zandsteen opgetrokken worden.

De daken en torenhelmen worden gedekt met lei. Ook voor de binnenarchitectuur zal zandsteen gebruikt worden. Voor het gezicht in het ruim, dat waarschijnlijk hoogst eigenaardig zal zijn, waarbij het geheel den kerkelijken stempel zal dragen, zooals dit voor een godshuis behoort, zal de bovenverlichting, door middel van een lantaarn in het midden boven het vierkant, zeker van gunstigen invloed zijn.

De kerk wordt bij avond electrisch verlicht, terwijl centrale verwarming zal toegepast worden. De gezamenlijke kosten van dit bouwwerk, dat ruimte aanbiedt voor 1300 zitplaatsen, zullen ongeveer 400,000 Mark bedragen. S. V.

(A. et A.) HET RIJKSMUSEUM.

De leerlingen van de Rijksacademie hebben eenigen tijd geleden een tooneelstukje opgevoerd, onder den weidschen titel van „Rembrandt, of de zegepraal der Kunst".

Een alleraardigst stukje, zoo in den trant van Van Eden's „Frans Hals", vol boertige scherts en luimigen humor. De groote schilder zelf werd er ten tooneele gevoerd, benevens een vijftiental zijner tijdgenooten en leerlingen.

Gerbrandt van den Eeckhout, Jan Victors, Willem de Poorter en Salomon Koninck; en niet te vergeten Nicolaas Maes, Govert Flinck en ... Ferdinand Bol met een heele dosis brochures en een dikke verhandeling van zekere Lantner in zijn zak, waren de hoofdpersonen en deden het zorgelooze artistenleven der 17de eeuw van de prettigste zijde kennen. Menige kwinkslag op de kunst, en vooral op betwetende critici, werd ten beste gegeven en onderscheidene poetsen werden den meester door zijne geestige leerlingen gespeeld.

De quaestie, die als een fijn gesponnen draad door het geheele stuk loopt, nl. of de breede en forsche kunst van Rembrandt hooger staat dan de uitvoerige fijne kunst van Gerard Dou, wordt tot aller genoegen in het voordeel van den eerste opgelost.

Deze glorierijke afloop moest op passende wijze worden voorgesteld en wel door een schitterend apotheose. In het midden van het tooneel wordt fluks het verheven platform, waarop steeds de modellen gesteld worden, geplaatst, en op een sierlijken schilderstoel neemt de groote schilder plaats, in theatrale houding op een zijner meesterstukken wijzend, „de Staalmeesters", dat op een ezel vóór hem geplaatst is en dat een der medespelers, door het wegschuiven van een mooien blauwen lap, voor het publiek onthult. Het effect hiervan ging wel een beetje verloren, doordat de kunstenaar die de vervaardiging van de kopie op zich genomen had, daarmede niet gereed was gekomen en men nu in Godsnaam zich maar moest behelpen met de in grijzen toon aangelegde schets, waardoor het van uit de zaal gezien, meer het idee gaf of men door een raam in de verte de staalmeesters zelf zag zitten, of, door de omlijsting van den blauwen lap, dat men de rarekiek vertoonde. Maar men zou een Nurks moeten wezen, om daarover te vallen.

Aan weerszijden stelden zich de overige medespelers op, en het was opmerkelijk hoe deze dilettanten de juiste standen wisten aan te nemen, bij dergelijke gelegenheden in onze theaters gebruikelijk. Bengaalsche verlichting completeerde het geheel.

De costumes zagen er frisch en netjes uit en het tooneeltje was aardig versierd met groene guirlandes, wapens en blauwe linten. Een daverend applaus was het loon voor de medespelers, en een herhaald omhoog gaan van het scherm maakte dat dit sierlijke tableau-vivant eene onvergetelijken indruk bij de bezoekers achterliet.

Onder de vele genoodigden bevond zich o. a. Prof. G. Sturm, die er, thuis gekomen, gauw een schilderijtje van gemaakt heeft. Men heeft dit opgezonden naar de fabriek van den heer Gillet te Parijs, met de bestelling het in dof geëmailleerde lava uit te voeren, ten einde daarmede de nog niet voltooide vakken van den zuidelijken gevel van het Rijksmuseum te versieren.

Het aardige avondje van de jongelui is dus aan de vergetelheid ontrukt, en ieder, die voor de uitvoering zelf geen plaats heeft machtig kunnen worden, wordt thans door de getrouwe afbeelding van het glanspunt van dien avond, schadeloos gesteld.

Men zegt dat zich de zaak aldus heeft toegedragen; of het waar is, weten wij niet, doch daar het tableau, dat thans den achtergevel van het Rijksmuseum versiert, veel overeenkomst heeft met eene voorstelling van eene apotheose op een dilettanten-tooneel, lijkt het niet onmogelijk. Hindert ons bij de in den zijgevel aangebrachte tegelversieringen het sterk sprekende Duitsche karakter, de kleur is daar tenminste in harmonie met de omgeving en de compositie over het algemeen fraai, en deze eigenschappen moeten wij helaas aan de nieuwe versieringen ontzeggen.

DE SCHILDERIJEN VAN DEN HERTOG VAN WESTMINSTER IN HET MAURITSHUIS.

De Hertog van Westminster, een der hoogst geplaatste en tevens rijkste edellieden van Engeland, bezocht in 't voorjaar ons land. Bij eene bezichtiging van het Mauritshuis met zijn Anatomie en zijn Stier van Potter, herinnerde hij zich zijne eigene schilderijen en deed toen, als bewijs van belangstelling in het Museum, aan den directeur de toezegging twee zijner Rembrandts en zijn beroemden Potter voor een half jaar in bruikleen te zullen geven. Bij het gestand doen zijner belofte voegde hij aan dit drietal nog een vierde stuk toe en deze zijn sinds medio Augustus voor het publiek tentoongesteld. Het merkwaardigste stuk is voor ons de Potter, daar wij een stuk van die kwaliteit in ons land niet bezitten. Het is van bescheiden afmetingen, nog niet eens zoo groot als ons „Spiegelend koetje", waaraan het in vele opzichten herinnert. Er komt o. a. hetzelfde vergezicht, dezelfde zwarte en witte koe naast elkander en hetzelfde melkstertje met het roode jak op voor. Het is dan ook slechts één jaar vóór dit stuk en in hetzelfde jaar (1647) als de Stier geschilderd. Potter telde toen slechts een-entwintig jaren. Dit vooral maakt het stuk merkwaardig en toont ons de vroege rijpte van zijn genie. Realistischer dan hij hebben weinigen het Hollandsche weidelandschap weergegeven, natuurlijker zonneschijn is er zelden geschilderd. En toch, hoe zorgvuldig is dit realisme, hoe gunstig steekt het van onze hedendaagsche schilderwijze af! Naar men zegt, werd den eigenaar voor dit stuk een som van 25000 pond sterling (drie ton Nederlandsche munt) geboden, terwijl het in het begin dezer eeuw voor de som van slechts twaalfduizend gulden in de handen zijner familie kwam. Voor dien tijd maakte het o. a. deel uit der beroemde collectie Van der Linde van Slingeland te Dordrecht, die in 1785 verkocht werd.

De Rembrandts hebben bij menigeen een gevoel van teleurstelling te voorschijn geroepen. Dit waren zij, wien bij het beschouwen onze Staalmeesters of Nachtwacht voor den geest zweefden, of die eene vergelijking met den Jan Six, de Elisabeth Bas te Amsterdam of den nieuwen studiekop in 't Mauritshuis maakten. Dit te doen is echter verkeerd. Den welwillenden eigenaar was het er niet om te doen, zijne stukken te zenden, als 't wäre om te toonen dat hij fraaiere Rembrandts bezat dan wij, doch slechts om den kunstenaar van eene zijde te laten zien, die in het Mauritshuis nog niet vertegenwoordigd was; deze verzameling bezit een aantal stukken, welke alle tot het eerste tiental jaren van Rembrandts werkzaamheid behooren, van 1627—1637, en wel in chronologische volgorde: het zelfportret als jongeling en het portret zijner moeder van omstreeks 1628/29; de „Simeon in den tempel" van 1631, de „Anatomie" van 1632, het zelfportret als officier van omstreeks 1634/35, het „Vrouwtje bij haar toilet" [1]), van omstreeks 1636 en de „Susanna" van 1637. Daarnaast vindt men in 't Mauritshuis sedert korten tijd den studiekop van 1650, die den bloeitijd vertegenwoordigt. Juist de periode, welke het eerste vijftien- tot twintigtal jaren van Rembrandts werkzaamheid als *portret*schilder te Amsterdam omvat (1631—1650), is door geen enkel der talrijke portretten vertegenwoordigd. Thans bezit het museum, althans tijdelijk, twee zeer karakteristieke koppen uit dit tijdvak. Beide zijn gedateerd van hetzelfde jaar 1647, waarin Potters meesterlijk werk ontstond, en stellen een echtpaar van 45—50 jaren voor. Om deze reden is het onmogelijk er, zooals de overlevering luidt, de portretten van den schilder Nicolaes Berchem en zijne vrouw in te zien, daar deze in 1647 in zijn 27ste jaar stond. Bij het mansportret wekt vooral de uitdrukking van het oog de bewondering op, terwijl bij de vrouw, het burgerlijke en alledaagsche, dat haar aankleeft, op voortreffelijke wijze wedergegeven en toch door het heerlijke licht als het ware geïdealiseerd is. Beide stukken schijnen, hoewel onder een laag bruingeel vernis bedekt en op enkele punten overschilderd, over 't geheel goed bewaard te zijn.

Het vierde stuk, de buste van een jongeling met een turban op het hoofd, wordt, naar het schijnt, slechts ten onrechte aan Rembrandt toegeschreven, wiens handteekening aan de rechterzij dan ook klaar-

[1]) Dit stuk en de moeder in bruikleen van den directeur.

blijkelijk valsch is. De lieftallige uitdrukking, die er in het gelaat ligt en de stellig niet onverdienstelijke wijze van schilderen maken het stukje echter tot een der aantrekkelijkste voor het publiek.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— De schilder Elie Delaunay, lid van het Instituut, is in den nacht van 4 op 5 dezer te Parijs overleden in den ouderdom van 63 jaren. Hij was sinds lang lijdende aan eene hartkwaal; maar zijn toestand was in den laatsten tijd van dien aard, dat men er zich niet bijzonder ongerust over maakte. 's Daags vóór zijn overlijden is hij nog uitgegaan. Bij zijne thuiskomst voelde hij zich onwel, en de geneesheer raadde hem toen aan zijne kamer te houden. Den volgenden ochtend vond men hem dood in het bed.

In 1856 behaalde hij den *Prix de Rome* en drie jaren later verwierf hij voor zijne inzending naar het *Salon (Ies op de fluit)* eene medaille derde klasse. Na deze onderscheiding volgden andere. In 1878 werd hem eene medaille eerste klasse toegekend. Drie zijner doeken, het een de *Pest te Rome* voorstellende, een kapitaal werk, bevinden zich in het Museum van het Luxembourg. Vooral als portretschilder had Delaunay een grooten naam.

In 1881 exposeerde hij eene reeks aquarellen, die bestemd waren tot illustratie der fabelen van Lafontaine en die Delaunay's talent in een nieuw en merkwaardig licht stelden.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-HAGE. Door den Minister van Koloniën zijn benoemd tot leden der commissie tot het afnemen van een vergelijkend examen van hen, die ter beschikking van den Gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië wenschen te worden gesteld om te worden benoemd tot opzichter 3e kl. bij den Waterstaat en de burgerlijke openbare werken daar te lande, de heer J. Schalij, hoofdingenieur 1e kl. bij den Waterstaat enz. in Nederl.-Indië, thans met verlof hiertelande, voorzitter, en tot leden de heeren: J. C. Heyning, M. IJpelaar, ingenieurs 2e kl. bij den Waterstaat enz., in Nederl.-Indië, thans met verlof hier te lande, en H. L. Boersma, directeur van de ambachtsschool te 's-Gravenhage.

— Dezer dagen werd alhier voor genoodigden de tentoonstelling van de Nederlandsche Etsclub geopend. Aan de prettig met paars en rose bedekte wanden van *Pulchri* vindt men uitnemende werken van *blanc et noir*. Bosboom gaf twee teekeningen, heerlijk frisch en jong.

Uit het buitenland zijn inzendingen van Stauffer te Bern, Bracquemond, Buhot, Desboutin en anderen.

Verscheidene leden der Etsclub ontbreken, maar niettemin is deze vijfde tentoonstelling der Vereeniging zeker wel de beste. Bauer en Toorop trokken vooral de aandacht.

AMSTERDAM. De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst heeft aan de leden eene circulaire gezonden van den volgenden inhoud:

»Op de Algemeene Vergadering der Maatschappij, in Mei j. l. te Amsterdam gehouden, werd op voorstel van het Bestuur besloten, het aanstaand halve eeuwfeest der Maatschappij met eenigen luister te vieren.

»Hoewel de stichting der Maatschappij dagteekent van Januari 1842, meent het Bestuur dat de herdenking daarvan het meest eigenaardig kan plaats hebben bij gelegenheid der Mei-vergadering in 1892.

»Bij de voorloopige bespreking van den aard der feestviering waartoe het Bestuur ook het oordeel der verschillende Afdeelingen had ingewonnen, werd in de eerste plaats besloten daarvoor geen geldelijke offers uit de Maatschappelijke kas te vergen, maar de kosten te dekken uit een waarborgfonds, door vrijwillige bijdragen der leden bijeen te brengen.

»De wijze en uitgebreidheid der feestviering zijn natuurlijk geheel afhankelijk van de beschikbare geldmiddelen; het voorloopige programma, hetwelk het Bestuur hier mededeelt, en dat in de Algemeene Vergadering in Mei j. l. reeds werd goedgekeurd, kan dus alleen dan in zijn geheel worden uitgevoerd, wanneer de bijdragen der leden in voldoende mate toevloeien.

»Dat voorloopige feestprogramma luidt als volgt:

1e dag, des avonds, Algemeene Vergadering (huishoudelijke werkzaamheden).
2e dag, des morgens, Feestrede,
  Opening van een Nederlandsch Bouwkundig Congres,
  Aanvang der Sectie-vergaderingen.
2e dag, des middags, Sectie-vergaderingen.
3e dag, des morgens, Gecombineerde Vergadering.
» » » middags, bezoek aan de tentoonstelling van Bouwkunst, en die van werkstukken voor den wedstrijd van ambachtslieden.
3e dag, des middags ten 6 uur, gemeenschappelijke maaltijd, tegen later vast te stellen prijs.
» » » avonds te 9 uren, feest-avond, aangeboden aan de leden en heeren geïntroduceerden.

»Door de Maatschappij zal voorts een gedenkschrift worden uitgegeven, omvattende de geschiedenis der Maatschappij, een werk dat alle leden zullen ontvangen.

»Verder zal een nationale prijsvraag worden uitgeschreven, waaraan alle Nederlanders kunnen deelnemen, en een tentoonstelling van bouwkundige ontwerpen worden gehouden.

»Onderzoek wordt gedaan naar de mogelijkheid van een plaatwerk, met reproducties van Nederlandsche bouwwerken uit de laatste 25 jaren.

»Indien de geldelijke bijdragen dit mogelijk maken, bestaat het voornemen, om de huishoudelijke vergadering van den eersten dag, in plaats van des avonds, des middags te houden, en de leden daarna, met hunne dames, een kunstavond aan te bieden.

»De Commissie, overtuigd dat de leden met even warme belangstelling de aanstaande feestelijke herdenking tegemoet zien, als zij dit doet, noodigt u bij dezen uit tot het geven van eene bijdrage aan het waarborgfonds, waartoe u beleefd wordt verzocht het bijgevoegde inteekenbiljet, ingevuld, vóór 25sten September a. s. te willen toezenden aan den Secretaris der Feestcommissie."

— Op Maandag 28 September a. s., des morgens te 10 uren, zal de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst hare 64e algemeene vergadering houden in het gebouw der societeit Casino te 's-Bosch. Na afloop der vergadering wordt te ongeveer 12 uren een bezoek gebracht aan de St.-Janskerk, waarna een stoomtram naar Heeswijk vertrekt, waar, van 2½, tot ongeveer 4½ uren, gelegenheid bestaat tot bezichtiging van het kasteel. Te 5½ uren kunnen de bezoekers te 's-Bosch terug zijn. Daarna wordt in bovengenoemde societeit een gemeenschappelijke maaltijd gehouden tegen betaling van ƒ 2.50 per couvert.

De leden, die aan dezen maaltijd willen deelnemen, worden beleefd verzocht daarvan vóór 23 September e. k. per briefkaart kennis te geven aan het Bureau der Maatschappij te Amsterdam.

HAARLEM. De ambachtsschool-tentoonstelling, hierterstede gehouden, heeft tengevolge gehad, dat een bond van directeuren van ambachtsscholen is opgericht, ten doel hebbende eene onderlinge samenwerking en uitbreiding van het ambachtsonderwijs.

Het bestuur van dien bond bestaat uit de directeuren Adr. J. van Achterberg te Leiden, F. Th. Berghuis te Arnhem, E. Jelsma te Amsterdam en J. Lantinga te Rotterdam.

DORDRECHT. Door mevrouw de wed. Mr. A. Blussé—Sock is aan Dordrechts Museum ten geschenke aangeboden een schilderijtje van locaal-historisch belang, voorstellende het op stapel staande oorlogsschip *de Hercules*, gebouwd door den scheepsbouwmeester Johannes Spaan te Dordrecht.

AMERSFOORT. Ter gelegenheid van den schoonmaak is in de St.-Joriskerk alhier eene muurschildering ontdekt, voorstellende een bisschop met herderlijken staf. Men vermoedt dat er nog meer te voorschijn zullen komen.

PERSONALIA.

— Aan den hoofdingenieur bij den aanleg van Staatsspoorwegen op Java R. H. J. Spanjaard is een tweejarig verlof naar Europa, wegens ziekte, verleend.

— De ambtenaar op non-activiteit J. C. Dekker, laatstelijk opzichter 2de kl. bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië, is ter beschikking gesteld van den Directeur der burgerlijke openbare werken aldaar; tot opzichter 1ste kl. bij dien tak van dienst is benoemd de ambtenaar M. Donk.

— Bij Koninkl. besluit is bepaald dat de hoofdingenieur der marine J. C. Jansen, te rekenen van 21 Augustus jl., ten gevolge zijner benoeming tot Minister van Marine, bij het korps ingenieurs der Marine pro memorie zal worden gevoerd; voorts is bij datzelfde besluit:

a. de betrekking van chef der afdeeling materieel bij het Departement van Marine opgedragen aan den hoofdingenieur C. L. Loder;

b. bevorderd tot hoofdingenieur der marine, om geplaatst te worden als hoofd van het vak van scheepsbouw bij 's Rijks werf te Hellevoetsluis, de ingenieur der 1ste klasse P. I. Turk en tot ingenieur der 1ste klasse, de ingenieur der 2de klasse J. S. Van Veen, en

c. belast met diensten van algemeenen aard de ingenieur der 1ste klasse F. S. C. M. Wijs.

— De heer W. de Zeeuw is benoemd tot tijdelijk opzichter 1ste kl. bij de Publieke Werken te Amsterdam.

ADVERTENTIEN.

Aanbesteding

op **16 September**, van het **STUKADOOR- en PORTLANDWERK van 2 Pavilioens** te *'s HEERENLOO*, gemeente ERMELOO.
Dagelijks aldaar inlichtingen te verkrijgen bij den Aannemer M. DE LANGE.

AANBESTEDING.

Tot uiterlijk **15 September** zal worden **uitbesteed:**
Het Lood-, Zink- en Leiwerk, Stukadoor-, Schilder- en Glaswerk van het nieuwe gesticht der Broeders van St. Johannes de Deo te Haarlem.
Inlichtingen op het bouwterrein te bekomen.
DE OVERSTE.

HOLLANDSCHE IJZEREN SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.
Locaalspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Maandag 28 September 1891**, 's middags 12 uur, aan het Exploitatiebureau voor de Locaalspoorwegen der H. Y. S. M. te APELDOORN:
Het maken van een Wachterswoning nabij Enschede.
Het bestek is aan het Exploitatiebureau vermeld verkrijgbaar tegen betaling van ƒ 0.50, terwijl de teekening aldaar, alsmede bij den Opzichter van den Weg Tj. HOMMES te WINTERSWIJK ter inzage ligt.
Aanwijzing zal worden gedaan op het terrein op Maandag 21 September 1891 des namiddags een uur.
DE ADMINISTRATEUR.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Houtbereiding tegen bederf.
KYANISEERINRICHTING.
H. LENSINK,
ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rotvrij)
Rasterwerken, Schuttingen,
BROEIBAKKEN, VLOEREN,
Vloerribben enz. enz.

Asphalt-Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH to Beuel a/d Rijn (Duitschland.)**
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
ZERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding)
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van werken in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van ƒ 2.— zullen *franco* worden toegezonden:
1e. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2e. „ „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3e. „ „ „ voor **jalousiekappen.**
Bij bestellingen van minstens ƒ 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.
P. W. BRAAT.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel-** en **Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug-** en **Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur **W. PATON WALSH.**

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!
Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en **Horlogemakers**
moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met
HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,
door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.
Dit belangrijk werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.
Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°, bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts ƒ 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*

GREVE'S LOODWIT
wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd.**
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van ½—150 p. k.
Goedkoopste Beweegkracht.
Franco toezending van geïllustreerde Prijscourant op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

DE LINT & C°.
Oosteredijk 248, Rotterdam
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in CARRARA MARMER EN ZWEEDSCH GRANIET.

Bekroond te Amsterdam 1883.
BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.
BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.
Het Portland-Cement Werk Heidelberg
vorm. **Schifferdecker & Söhne,**
vervaardigt Ia. PORTLAND-CEMENT van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.
Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.
Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.
Het Heidelberger Cement is steeds voorradig bij
FERD. ENGERS, Amsterdam.
Telephoon n°. 593. Heerengracht 335.
Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

FRED. STIELTJES & C°.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters, Attesten, Prospectus gratis.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Veiligheids-Liften
VOOR
Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.
VOOR
Personen, Goederen, Spijzen
ENZ.
Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & Zn., te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN.
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per blad, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. Stemler Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1°. De 956e gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 23 September a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.
Agenda:
a. Mededeelingen van het Bestuur.
b. Installatie van de heeren M. Lauweriks, J. Th. Moorman en H. Walenkamp als gewone leden.
c. Bijdrage van den heer J. A. v. d. Sluijs Veer: *Das Ulmer Münster.*
d. Kunstbeschouwing.

2°. Tot Juryleden der in 1891 door het Genootschap uitgeschreven prijsvragen zijn benoemd de heeren Prof. E. Gugel te Delft, en A. C. Bleys en J. R. de Kruijff te Amsterdam, die deze benoeming welwillend hebben aanvaard.

3°. Den ontwerper van het motto: „Contre la force il n'y a pas etc" (opmeting van een oud-Hollandsch poortje) wordt verzocht een correspondentie-adres op te geven, daar zijne inzending, als niet voldoende aan de algemeene bepalingen van het programma, niet ter beoordeeling kan worden aangenomen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.)

IN MEMORIAM.

Wij beginnen in ons klein Nederland weder langzamerhand te leven in een tijd, die ons aan vroegere roemvolle dagen doet herinneren, aan dagen toen de Hollandsche schilderschool een ongekende hoogte bereikte, waarvan de glorie in den loop der tijden over de geheele beschaafde wereld afstraalt. Onze enorme meesters der 17e eeuw, naar het bezit van wier werken door de kunstverzamelaars en musea van alle nationaliteiten gestreefd wordt, waarvan de meesterstukken als de kostbaarste kleinoodiën bewaard en geherbergd worden en die ons in hunne nagelaten schatten het ernstig streven hunner kunstenaarszielen, gevolgd door een schitterend bereiken van hunne voorgestelde idealen, toonen, wij zien ze in onzen tijd, als waren het hunne schimmen die weder opdoemen, terug in de corypheeën der moderne Hollandsche school, en het bezit van die weinigen, waarvan wij gevoelen dat zij de vaste bakens zijn waarlangs de richting van onze schilderkunst zal leiden, die den weg aanwijzen tot het bereiken van de roemvolle hoogte van weleer, wij stellen hun bezit op zoo hooge waarde dat het smartelijk aandoet, een der hunnen te moeten zien heengaan, en ons gedrongen gevoelen een woord aan diens nagedachtenis te wijden.

Johannes Bosboom, de nestor onder de hedendaagsche schilders, is den 14den September te 's-Gravenhage, in den ouderdom van 74 jaren, overleden. Hij was een der baanbrekers der nieuwere kunst, die ons verloste van conventie en strenge academische opvattingen. Hij gevoelde van het schoone dat hij zag, steeds de poëzie en wist dat gevoel te vertolken op eene wijze, zooals slechts weinigen dat vermochten. Zoo zag hij van de architectuur der 17e eeuw, die hem het meest aantrok, immer de poëzie, de impressie die het bouwwerk bij den toeschouwer teweegbrengt, den eersten, aangrijpenden indruk, dien een kerk uit dien tijd op den binnentredende maakt.

Geen angstvallig opmerken en weergeven van lijntjes, profielen en ornementjes, geen strijd over kleine stijlverschillen, geen droge vermoeiende jaartallen-quaesties of juiste historische feiten, maar hier de bouwkunst in al hare schoonheid, die verhouding, groepeering en kleur haar kunnen verleenen, hier de indruk van een schoone, devote architectuur waarop de heilige vroomheid van een volk haar stempel heeft gedrukt, beelden van het ideaal zooals dat den bouwmeester voor de oogen moet hebben gezweefd.

Bosboom begreep ten volle de schoonheid dier architectuur, bezat de macht dat begrip te vertolken en stelde daardoor anderen in staat in witgepleisterde wanden en rechte zuilen, in koude kerkbinnenruimten en somber houtwerk, gloed en leven te zien, zoodat de eenvoudigste interieurs door zijn genie als het ware bezield werden.

Zonder dat van Bosboom geleerd te hebben, [illegible]

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

door velen onzer menige kerk uit dien tijd niet worden begrepen en als onbeduidend worden voorbijgegaan.

Dat zijn kunstbroeders hem vereerden en als op de handen droegen, heeft hij niet het minst kunnen ondervinden bij het feest der schildersbent, ter eere van zijn 70ste verjaardag gevierd, en zeker zouden de jongeren niets hebben ontzien om den gevierden meester op schitterende en hem passende wijze naar de laatste rustplaats te geleiden, zoo het niet de wil van den ontslapene was, dat deze droevige gang in den meesten eenvoud zou plaats hebben. W. C. B.

(A. et A.) KUNSTNIJVERHEID.

Men zal zich van onze Damraktentoonstelling de fraaie collectie ontwerpen voor zilversmidskunst herinneren, vervaardigd door den heer Sluijterman, en ingezonden door de firma Hoeker en Zoon, juweliers te Amsterdam.

Trokken deze teekeningen reeds de algemeene aandacht om het streven dat eruit sprak, tot verheffing van dezen tak van kunstnijverheid, met niet minder belangstelling zal voorzeker kennis genomen worden van hetgeen in dit genre door genoemde firma in het edel metaal werd uitgevoerd.

De vorige week waren wij in de gelegenheid eenige werkstukken te bezichtigen, die zoo pas waren voltooid. Het waren een stel zilveren kandelaars, twee groote en zes kleine en een milieu, bestemd om namens eenige Amsterdamsche ingezetenen aan het echtpaar Van Tienhoven te worden aangeboden.

De vorm van deze kunstvoorwerpen wijkt geheel af van de traditioneele blinkende metaalmassa's, waarmede het publiek zich zoo lang tevreden stelde. De doffe metaalkleur doet de sierlijke Louis XV-vormen, waarin de voorwerpen zijn ontworpen, in de eerste plaats op den voorgrond treden en het moet gezegd worden dat de zorgvolle en artistieke uitvoering van het geheel, niet minder dan de fraaie conceptie, als eene groote vooruitgang in de goede richting mag beschouwd worden.

Wanneer men bedenkt hoeveel zorg en moeite er noodig is om goede werklieden te vormen, waar tot heden forceeren en polijsten zoowat de meest voorkomende bewerkingen der courante artikelen waren, en als men nagaat hoeveel er nog gestreden moet worden om den smaak voor glimmende, gladde voorwerpen bij het publiek in meer artistieken zin te leiden, dan mag men der firma Hoeker en Zoon gelukwenschen met dezen arbeid en haar voor de toekomst een toenemend succes op haar streven toewenschen.

GARNIER-ALBUM.

Het Bestuur van „Architectura" te 's-Gravenhage, — gehoor gevende aan den wensch, door velen geuit, om den tijd voor de inzending der bijdragen wat langer open te stellen, — geeft daartoe gaarne gelegenheid tot 1 October e. k.

Tevens wordt herinnerd dat de antwoorden op de eere-prijsvraag „Schouwburg" worden ingewacht vóór of op den 25 September e. k. bij den 1ste-Secretaris J. Brouwer, Piet-Heinstraat 31.

DUINWATERLEIDING TE AMSTERDAM.

Onder dagteekening van 15 Juni jongstleden heeft de commissie van onderzoek in zake de duinwaterleiding haar rapport aan het Gemeentebestuur der hoofdstad ingediend en naar aanleiding daarvan hebben de raadsleden W. Heineken en H. Muller het volgende voorstel gedaan, dat ter lezing ligt op de gemeente-secretarie.

De indruk van het rapport, dat de commissie van onderzoek in zake de duinwaterleiding bij missive van 15 Juni jl. aan B. en W. heeft ingediend, kan wel geene andere zijn, dan dat onverwijld maatregelen moeten worden genomen, om het dreigend gevaar van een steeds gebrekkiger waterlevering af te wenden.

Aan de commissie toch is o. a. gesteld de vraag, die zij noemt de *hoofdvraag:*

„welke de oorzaken zijn, waarom de Duinwatermaatschappij niet bij machte is om te voldoen aan hare verplichting tot levering in deze gemeente van duinwater in voldoende mate voor huiselijk gebruik (artikel 11 der concessie), onder eene drukhoogte, overeenkomende met het peil van 20 M. + A.P.", en nadat zij een nauwkeurig onderzoek heeft ingesteld, zoowel naar het terrein, waaruit de Duinwatermaatschappij het water trekt, als naar hare filters, pompwerktuigen, buizenleiding van Leiduin naar Amsterdam en het buizennet in Amsterdam, beantwoordt de commissie deze vraag op pagina 110 van haar rapport met de verklaring:

„dat voor zoodanige levering de beschikbare werken der Maatschappij, zoowel in haar geheel als elk voor zich, volstrekt onvoldoende zijn."

Terwijl dan ook de Duinwatermaatschappij in 1889 voor hare gezamenlijke gebruikers, die van Haarlem medegerekend, noodig had 10½ millioen M³, had zij slechts beschikbaar 7,2 millioen M³ en waar de commissie de behoefte in 1894 berekent op 12,239,910 M³ en in 1900 op 15,025,225 M³, is het duidelijk, dat — in aanmerking nemende den tijd, dien het maken der noodige werken vereischt — elk uitstel als een groot gevaar moet worden beschouwd.

Met de commissie plaatsen de voorstellers zich op het standpunt der concessie.

Zij meenen, dat thans noch eene naasting volgens de bepalingen dier concessie, noch het vergunnen aan den concessionaris van de levering van Vechtwater voor huiselijk gebruik in aanmerking mag komen, maar dat de weg moet worden ingeslagen, dien de commissie heeft aangewezen, en dien de concessie zelve voor een geval, als waarin de Gemeente thans verkeert, aan de hand doet: nl. art. 9 der concessie moet worden toegepast en aan de Duinwaterleidingmaatschappij moet worden opgelegd het maken der werken, die de commissie op pag. 104—105 van haar rapport noodig acht, om een voldoende waterlevering althans tot 1900 te verzekeren.

Het zal ongetwijfeld noodzakelijk zijn dat de Gemeente een krachtig toezicht doe houden op de uitvoering der voorgeschreven werken, opdat er zekerheid besta, dat thans de belangen harer ingezetenen voldoende worden behartigd.

De voorstellers hebben daarbij allereerst het oog op de verhouding, waarin de Duinwatermaatschappij zich egenover de gemeente Haarlem bevindt, waar blijkens het rapport der commissie, eene doorgaande overmaat van drukhoogte bestaat, terwijl die drukhoogte te Amsterdam zeer onvoldoende is; terwijl toch aan de bevolking te Haarlem in 1889 gemiddeld per inwoner en per dag 80 liter werden geleverd, ontvingen de gebruikers te Amsterdam gemiddeld slechts 40 liter (pag. 106).

Verder mag gewezen worden op het door de commissie aangewezen feit, dat, terwijl de werken der Duinwatermaatschappij reeds in 1881 onder de vorige concessie onvoldoende waren en in de eerste jaren na de aanvaarding der nieuwe concessie een zeer groot waterverbruik te verwachten was, de waterlevering toch nog op den ouden voet werd voortgezet, en de uitbreidingen, die noodig waren om de waterlevering overeenkomstig de concessievoorwaarden te doen geschieden, achterwege bleven (pag. 32).

En ook mag erop worden gewezen, dat, blijkens het rapport der commissie, de bekendheid van den concessionaris met zijn eigen inrichtingen te wenschen laat; immers de commissie deelt mede: „dat de gegevens, welke de Duinwatermaatschappij in staat was te onzer beschikking te stellen, niet in genoegzame mate aanwezig waren om alleen aan de hand daarvan onze meening te vestigen." (pag. 42). En in verband hiermede verdient het aandacht, dat de Duinwatermaatschappij zich beklaagt, dat per etmaal 9000 M³ te Leiduin opgepompt water (dat is 40 pCt. van den geheelen opgepompten voorraad) doelloos wegvloeit; maar dat door de Maatschappij volgens het rapport der commissie deze beweerde waterverliezen niet nauwkeurig waren opgespoord en te keer gegaan, en dat zij geweigerd heeft de maatregelen toe te passen, die de commissie ter controle van het verlies voorschreef, terwijl ten slotte aan de commissie bleek, dat die beweerde verliezen niet zoo aanmerkelijk kunnen zijn.

Waar de voorstellers een en ander aanhalen om ten overvloede de noodzakelijkheid van een krachtig toezicht op de uitvoering der voor te schrijven werken te doen uitkomen, spreken zij tevens als hunne meening uit, dat zoodanig toezicht niet beter kan worden uitgeoefend dan door de commissie van onderzoek zelve, die in haar rapport de noodige werken heeft aangewezen; of wanneer zij daartegen bezwaar mocht hebben, door de personen, die van harentwege daartoe mochten worden aangewezen.

Ten slotte achten zij het wel bijna overbodig te zeggen, dat wanneer de Duinwatermaatschappij niet aan de gegeven voorschriften mocht voldoen, de boeten van *f* 500 tot *f* 2500 per dag, in art. 20 der concessie voor zoodanig geval bepaald, in toepassing dienen te treden.

Het is op deze gronden, dat zij voorstellen te nemen het volgende besluit:

B. en W. uit te noodigen:

1° aan de duinwatermaatschappij overeenkomstig artikel 9 harer concessie op te dragen het maken der werken, sub I en II voorkomende op pagina 104 en 105 van het rapport der commissie van onderzoek in zake de duinwaterleiding van Amsterdam, met inachtneming van al die voorschriften, waardoor de onmiddellijke aanvang en geregelde uitvoering dier werken wordt verzekerd;

2°. aan de commissie van onderzoek in zake de duinwaterleiding van Amsterdam te verzoeken het noodige toezicht uit te oefenen, opdat de werken, door de Maatschappij te maken, onmiddellijk worden aangevangen en geregeld uitgevoerd, of, indien genoemde commissie bezwaar mocht maken zich met dat toezicht te belasten, dit op te dragen aan de daarvoor door de commissie aan te wijzen personen.

De behandeling van dit voorstel zal meer dan waarschijnlijk aanleiding geven tot eene interessante discussie. In het belang der bevolking is het te hopen dat het onveranderd aangenomen en de Duinwatermaatschappij genoodzaakt wordt hare verplichtingen na te komen.

DE VACATURE VAN GEMEENTE-ARCHITECT TE DELFT.

Toen de Gemeenteraad te Delft den heer C. J. de Bruyn Kops op daartoe, wegens ziekte, gedaan verzoek op de meest eervolle wijze ontslag verleende als directeur der gasfabriek en architect, werd tevens het besluit genomen deze beide gemeentelijke betrekkingen te scheiden. Het gevolg daarvan was, dat er eene oproeping geschiedde van sollicitanten voor de betrekking van gemeente-architect, waaraan eene jaarwedde van *f* 2500 en het genot van vrije woning verbonden werd. Een 35tal belanghebbenden meldden zich bij het Gemeentebestuur aan en B. en W. beijverden zich den Raad een voordracht te zenden, luidende: 1°. T. E. van Erkel, hoofdopzichter over de gemeentewerken te Rotterdam; 2°. P. G. Lancel, idem te Leiden; 3°. J. A. Loran, bouwkundige bij de gemeentewerken te Utrecht.

Deze voordracht werd niet met onverdeeld genoegen ontvangen. De Redactie van het weekblad De Ingenieur plaatste bij de mededeeling der voordracht in het nommer van 5 September een noot van den volgenden inhoud:

„Het trekt algemeen de aandacht, dat op deze voordracht, welke de vervanging betreft van een civiel-ingenieur, die een lange reeks van jaren met eere heeft gediend in een gemeente, binnen wier grenzen de Polytechnische school is gevestigd, de naam van geen enkelen ingenieur voorkomt.

„Wij meenen aan de verdiensten van de drie voorgedragenen in 't minst niet te kort te doen door onze bevreemding uit te spreken, dat B. en W. van Delft gemeend hebben op hunne aanbevelingslijst geen civiel-, noch civiel- en bouwkundig-ingenieur te kunnen plaatsen, hoewel deze onder de sollicitanten te vinden waren."

Ook het *Bouwkundig Weekblad* was van meening een enkel woord in het midden te moeten brengen: in het nummer van 12 September wordt de noot van *De Ingenieur* overgenomen en daaraan de volgende zinsnede toegevoegd:

„De Redactie van het *Bouwkundig Weekblad* is het volkomen eens met deze woorden. Een dergelijke negatie van eene instelling, op wier bezit de stad meermalen met trots heeft gewezen, is eene waarlijk onverklaarbare daad."

Het Gemeentebestuur bevond zich in een minder benijdenswaardigen toestand, toen ook uit Delft zelve stemmen opgingen over het ongepaste der aanbeveling, en tengevolge daarvan werd de voordracht, op verzoek van eenige raadsleden, aangevuld met de namen der volgende heeren, die hieronder in alphabetische orde genoemd worden, als:

P. A. A. Faure, 1ste luitenant-ingenieur,
M. A. C. Hartman, civiel en bouwkundig ingenieur,
H. Oostinjer, idem en
J. C. Spakler Jr., bouwkundig ingenieur.

Ons inziens heeft het Gemeentebestuur niet goed gehandeld door de eenmaal opgemaakte voordracht aan te vullen; het had die moeten handhaven, waartegen te minder bezwaar was, daar de leden van den Raad volkomen vrij blijven om hun stem uit te brengen op den sollicitant, die huns inziens gekozen moet worden.

De geheele voordracht van B. en W. geeft den indruk dat dit College een man wenschte te benoemen, in de eerste plaats bekend met gemeentewerken en het beheer daarvan, en in de tweede plaats iemand van practische kennis. Dit standpunt kan zeer goed verdedigd worden en voor kleinere gemeenten is het een weldaad een practisch ontwikkeld man als architect te bezitten, waardoor tal van onnoodige uitgaven vermeden en de werken op deugdelijke wijze aangelegd en onderhouden worden. Vooral in dergelijke betrekkingen is de practijk hoofdzaak en de daarvoor noodige kennis kan eerst verkregen worden, als men eenige jaren bij de gemeentewerken is in dienst geweest en met de eigenaardige eischen bekend is.

Is het Gemeentebestuur werkelijk de meening toegedaan, dat de personen, op de voordracht gesteld, de

meest geschikte zijn, dan pleit het voor B. en W., dat zij daaraan geene andere namen toevoegden, maar is het af te keuren dat zij op deze zaak later terugkwamen.

VARIA.

Een nieuw bindmiddel voor lijmwaterverf. In de *Deutsche Bauzeitung* wordt melding gemaakt van een nieuw fabrikaat, dat den eenigszins vreemden naam van Leimarin draagt en door de firma Brandt & Co. te Rostock in den handel gebracht wordt. Volgens daarbij overgelegde verklaringen is het grondbestanddeel van dit middel, dat voor 40 mark per 50 KG. (overeenkomende met ongeveer 48 cent per KG.) verkocht wordt, dierlijke lijm en onderscheidt het zich op gunstige wijze, daar de onaangename reuk, die tot bederf overgaande lijm ontwikkelt, nimmer voorkomt. Lijmwaterverf, met dit middel bereid, kan uiterst dun worden aangebracht, waardoor de eenigszins hoogere prijs dan die van gewone lijmverven, buiten beschouwing kan blijven; voorts wordt erop gewezen dat deze verf niet vlekt of afbladdert, zoodat het overweging verdient daarmede eene proef te nemen.

VEREENIGING „ARCHITECTURA" TE 's-GRAVENHAGE.

Vergadering van 16 September 1891.

De Voorzitter opende de vergadering en installeerde den heer D. Klinkert als gewoon lid. De notulen werden gelezen en goedgekeurd, waarna mededeeling werd gedaan van eenige ingekomen bewijzen van sympathie met het voornemen om den heer Charles Garnier een album aan te bieden. Op het door velen geuit verzoek werd besloten *den termijn van inlevering der bijdragen tot 1 October te verlengen.*

Overigens waren de werkzaamheden van huishoudelijken aard, nl. het voorlezen van de rekening en verantwoording en het vaststellen van de begrooting voor het aanstaande vereenigingsjaar. De overige punten van de agenda werden tot de eerstvolgende vergadering uitgesteld.

Door den H. J. Kockx werd een zeer belangrijke kunstbeschouwing aangeboden, bestaande uit eene collectie photographieën van Parijs en omstreken, die met belangstelling bezichtigd werden. Hierna sloot de Voorzitter de vergadering.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-HAGE.

Vergadering van 12 Sept. 1891.

Na een welkomstgroet aan de leden bij deze eerste seizoensvergadering deelt de Voorzitter mede, dat door de Nederl. Maatsch. van Nijverheid en A. et I. eene commissie benoemd zal worden om nog dit jaar uitvoering te geven aan het openstellen van gelegenheid tot het afleggen van proeven van bekwaamheid door patroons en werklieden. Later werden op voordracht van het Bestuur door A. et I. daarvoor benoemd de heeren H. L. Boersma en J. J. van Nieukerken.

De Voorzitter brengt met een enkel woord in herinnering de voorvallen die betrekking hadden op de Kunstnijverheid gedurende den zomer, o. a. de tentoonstellingen van den Haagschen Kunstkring, die van Japansche kunstvoorbrengselen in Pulchri, het gehouden congres voor de ambachtsscholen te Haarlem, de tentoonstelling van huisvlijtvoorwerpen te 's-Hage, en meer andere. Met een enkel woord wordt ten opzichte van deze laatste tentoonstelling gewezen op het weinig artistieke gehalte der voortbrengselen van huisvlijt, en medegedeeld hoe een lid van Arti et Ind. op eene vergadering door Huisvlijt gehouden, met krachtige woorden op dat zeer ingrijpende gebrek gewezen had, en hoe dit dan ook ridderlijk door de Vereeniging tot bevord. der Huisvlijt erkend werd.

Drie kunstlievende leden worden daarop aangenomen.

De Secretaris brengt daarna een geestig verslag uit van de excursie, deren zomer door A. et I. gehouden naar Dordt. De herinnering aan dien alleraangenaamst doorgebrachten dag zal zeker bij allen blijven voortbestaan en een volgend jaar ongetwijfeld tot algemeene deelneming opwekken.

De heer G. H. Bauer geeft eene kunstbeschouwing van platen uit het slot te Versailles en andere, meerendeels ornement Louis XV en Louis XVI, inderdaad afbeeldingen van voorwerpen, die men wat het werk betreft, vooral het stucwerk, thans moeilijk gemaakt zou kunnen krijgen, en die belaas ook niet gevraagd worden omdat de fondsen, noodig om iets dergelijks te maken, daarvoor bijna niet beschikbaar zijn.

De heer Logher heeft zilversmidswerk geëxposeerd, o. a. een candelabre, teekeningen van een te maken ciborium en remonstrans, en diverse photographieën van reeds vroeger uitgevoerde werken. De concepties zijn gothiek en renaissance en in 't algemeen zijn het verdienstelijke werkstukken. Toch was de indruk van uw verslaggever, dat exacte bestudeering van vele dergelijke oude voorwerpen door den ontwerper, i. c. de zoon van den heer Logher, aanbeveling verdienen zoude. De gevoelige expressie ontbreekt in sommige werkstukken en dit komt te sterker uit naarmate meer gedecideerd één stijl wordt aangehouden. Het mag overigens tot voorbeeld strekken een bejaard man, als de heer Logher is, bezield te zien met eene liefde tot zijn vak als men in de meeste jongeren niet vindt. Hij ijvert voor zijn kunst, leeft er in en toont dat onophoudelijk door de voortdurende verbeteringen en uitbreidingen die hij aan zijn kunstvoortbrengselen weet te geven.

Eene opmerking van een der leden strekkende om de jaarlijksche excursie ook meer voor studie en andere doeleinden dienstbaar te maken, zal door het Bestuur in ernstige overweging genomen worden.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Sir John Steell, de bouwmeester van het monument van Walter Scott in Prince's street te Edinburgh, is op vier-en-tachtigjarigen ouderdom overleden Hij heeft, behalve het genoemde gedenkteeken, verscheidene andere beeldhouwwerken uitgevoerd, werd voor een standbeeld van den prins-gemaal te Edinburgh in den adelstand verheven, en voerde den titel van »beeldhouwer der koningin in Schotland."

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-GRAVENHAGE. Al wat rang heeft en naam op kunstgebied in deze stad, was Donderdagochtend vereenigd op de algemeene begraafplaats bij de teraardebestelling van Johannes Bosboom. Zelden zag men grooter schare. Alle kunstgezelschappen uit Den Haag waren vertegenwoordigd: schilders, musici en letterkundigen. Evenmin ontbraken de Minister van buitenlandsche zaken Mr. van Tienhoven, de referendaris De Stuers, de directeur van het Rijksmuseum te Amsterdam Obreen en de directeur van het Mauritshuis Bredius. Uit Amsterdam zond Arti et Amicitia afgevaardigden; uit Rotterdam de Teekenacademie en het Esthetisch Genootschap.

De lijkwagen en de lijkkist waren bedekt met rozenkransen, bloemstukken en palmen. Achter den lijkwagen volgden een aantal schilders, voor 't meerendeel leden van Pulchri Studio. De heeren Mesdag, Israëls, Ter Meulen, Zilcken en van de Maarel droegen de slippen van het lijkkleed.

Hartelijk sprak aan de groeve allereerst Mesdag, de voorzitter van Pulchri, die het onherstelbaar verlies kenschetste, dat het vaderland en de kunst geleden hebben door Bosboom's dood. De groote meester is heengegaan. Zijn werken blijven onder ons leven, want hij was een werkelijk kunstenaar. Zijne kunstopvatting was die van groote mannen der zeventiende eeuw. Naast Rembrandt en de groote kunstenaars van die dagen, die de glorie van Holland uitmaakten, mag Bosboom genoemd worden. Zijn kerken, delen, stadsgezichten en stranden blijven pareelen in de kroon van de Nederlandsche kunst. Voor anderen was Bosboom een oprecht vriend en raadsman. Nog onlangs zeide hij tot den spreker: »Mesdag, blijf waar, eenvoudig, getrouw aan de kunst. Er is zooveel klatergoud tegenwoordig, dat de oogen verblindt, maar spoedig weggeworpen zal worden als oud roest." Zulke onbevangen taal, zulk een juist inzicht kenschetsten den kunstenaar, wiens werken den jongeren tot voorbeeld zullen strekken om te streven naar waarheid en eenvoud. Als voorzitter van Pulchri legde Mesdag daarbij een krans op het graf. Hij herinnerde aan het feest door Bosboom in Pulchri gevierd en verzekerde dat allen zijn voorbeeld niet zullen vergeten, maar dat zij zullen trachten hem te volgen.

Na Mesdag sprak Israëls voor de Hollandsche Teekenmaatschappij, welke kunstvereeniging Bosboom van het begin af had gesteund en op welker laatste tentoonstelling Bosbooms werken nog hadden geschitterd; die maatschappij sloot hare zalen en nu is ook het tijdperk gesloten van Bosbooms medewerking, zijn kunst, zijne persoonlijkheid zouden steeds in eere blijven als die van een kunstbroeder, die geen stoffelijk belang erkende en als kunstenaar leefde en stierf.

Namens »Oefening kweekt kennis" sprak de heer Arnold Ising eenige gevoelvolle woorden. Hij herinnerde aan de frischheid en de kracht, die van Bosboom uitstraalde en die aan dat gezelschap waren ten goede gekomen. Ook schetste hij het beeld van Bosboom als kunstenaar.

De heer Schöffer van Amsterdam huldigde Bosboom als eerelid van Arti et Amicitae.

De heer Ter Meulen sprak een diep gevoeld woord namens de jongeren, die door Bosboom gaarne geleerd werden en in hem een oprechten steun en raadgever verlieren.

Na een dankbetuiging door een der neven van den overledene, die tevens herinnerde aan de lieide van Bosboom voor zijn verwanten, eindigde de plechtigheid.

Het stoffelijk overschot van Bosboom is bijgezet naast dat zijner onvergetelijke echtgenoote. Hun beider glorie als kunstenaars wordt vereeuwigd door het fraaie monument aan de hoofdlaan van het kerkhof.

— Het *Vaderland* vraagt: »Wat zal er gebeuren met het atelier van Bosboom; naar het oordeel van kenners het mooiste en eigenaardigste van alle ateliers hierterstede? Het bevat een aantal merkwaardige voorwerpen en werken van Bosboom zelf en het is verplaatsbaar. Het zou jammer zijn, indien het niet in zijn geheel bleef. Zou de Staat het niet als een herinnering aan den grooten meester kunnen aankoopen en het een plaats geven in ons Museum."

— De bekende schilder David Bles viert Zaterdag 19 dezer zijn 70sten verjaardag. Er heeft zich eene commissie gevormd om hem een huldeblijk aan te bieden.

— Het bestuur van het departement 's-Gravenhage der Nederl. Maatschappij van Nijverheid, bracht deze week een bezoek aan de meubelfabriek der firma Mutters alhier, bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan dier fabriek. Door den president van genoemd departement werd eene toespraak gehouden en aan de firma Mutters, als hulde aan het zilveren feest, aangeboden de medaille, geslagen op den stempel van de Maatschappij van Nijverheid.

— De architect J. Mutters Jr. heeft, naar aanleiding van de beraadslagingen en besluiten van den Gemeenteraad in zake den schouwburg ondersocht, in hoeverre aan de tegenwoordige eischen van een schouwburgloknal voldaan kan worden door verbouwing van het bestaande gebouw.

Daartoe heeft hij plannen ontworpen voor eene verbouwing, met pl. m. 1350 zitplaatsen, terwijl naar zijn gevoelen het gebouw den meest mogelijken waarborg aanbiedt voor veiligheid en doelmatigheid, zooals die in den laatsten tijd door verschillende deskundigen en autoriteiten is geformuleerd.

In geval de gemeente van dat denkbeeld mocht willen gebruik maken, verklaart de heer Mutters in een adres aan den Gemeenteraad zich bereid, tegen nader overeen te komen vergooding, zijne ontwerpen aan de gemeente af te staan, of wel mede te werken tot de uitvoering van een dezer ontwerpen, waarvan de kosten voor het eene op *f* 350,000 en voor het andere op *f* 375,000 geschat worden.

AMSTERDAM. Door een 50 ingezetenen, meest allen mannen van invloed en naam, met den Commissaris der Koningin in Noordholland aan het hoofd, is het voornemen opgevat, om aan Mr. G. Van Tienhoven, afgetreden burgemeester van Amsterdam, en Mr. N. G. Pierson, afgetreden president der Nederl. Bank, eene passende hulde te brengen, voor hetgeen zij voor Amsterdam zijn geweest en voor den bloei der hoofdstad hebben gedaan.

Bij hun vertrek mocht een bewijs van hulde, tevens eene duurzame herinnering aan hun werken en streven, niet ontbreken.

Dit comité wenscht beider portret, met hunne toestemming door Thérèse Schwartze te vervaardigen, der gemeente ten stadhuize aan te bieden. Amsterdam was beider arbeidsveld. Daar moet de herinnering aan dien arbeid bestendigd blijven, en wel op eene wijze, die geheel in overeenstemming is met hun artistiek gemoedsleven. Iedere bijdrage, doch niet hooger dan *f* 25, wordt in ontvangst genomen door den heer D. Cordes, penningmeester van het comité.

— Naar de *Amst. Crt.* vernoemt zal het volgend jaar in het Paleis voor Volksvlijt een zeer belangrijke tentoonstelling worden gehouden, waarvoor de programma's de volgende maand zullen verschijnen.

In navolging van de Leidsche tentoonstelling, zal men ook hier een dergelijke houden van werkstukken, door ambachtslieden vervaardigd. Alle vakken zullen worden uitgenoodigd.

Verder worden plannen beraamd om hierterstede een tentoonstelling te organiseeren van oude kunstnijverheid, om daardoor enkele vervallen takken weder tot bloei te brengen.

— Op 18 Augustus begonnen de examens voor de teekenakten M. O. en deze week zijn zij ten einde gebracht. Er waren ingeschreven voor de akte M¹ (handteekenen en perspectief) 59 candidaten, waaronder 24 dames; M² (rechtlijnig teekenen en perspectief) 17 candidaten; 4 heeren en 2 dames zijn niet ingekomen.

Het examen had evenals in 1890 plaats in twee gedeelten: voor het eerste gedeelte (het practische) leverden voldoend werk: M¹. 32 candidaten, waaronder 13 dames; M². 9 candidaten. Van deze 41 zijn er ten slotte eenigen afgewezen.

Het diploma M¹ is uitgereikt aan de dames: B. J. H. Brauer, M. A. Brester, T. Fokker, M. Japikse, K. Mac Gillavry, J. J. Scholte, Jonkvr. H. S. de Sturler de Frienisberg, J. J. C. Thomas, C. van Tricht, M. H. Warburg, J. S. van de Weg, en C. IJmker;

en de heeren D. B. A. J. Brugma, B. Boeninck, C. A. Cachet, J. Dona, J. A. Eblé, J. M. Faddegon, G. J. H. Kerkhoff, D. Lam, Th. H. A. A. Molkenboer, K. W. P. Oppers, L. Raemaekers, R. Stroth, J. H. P. Wortman en A. H. S. Wirtz.

Voor M². zijn geslaagd de heeren: F. A. Bodde, K. de Carpentier Wildervanck, H. J. van Dijk, K. Dijkstra, IJ. de Haan, G. B. van Leersum, en Th. H. A. A. Molkenboer.

De heer Th. H. A. A. Molkenboer behaalde beide akten. Ook in 1881 reikte de commissie twee akten uit aan een zelfden candidaat; toen was het de heer A. F. Gips, thans leeraar aan de rijks hoogere burgerschool te Bergen-op-Zoom

NIJMEGEN. De Raad heeft het besluit genomen het tractement van den gemeente-architect met *f* 800 te verhoogen, onder voorwaarde dat door hem binnen deze gemeente geene bouwkundige werkzaamheden voor particulieren worden uitgevoerd.

MEDEMBLIK. Uit deze plaats wordt aan de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het volgende geschreven:

»Aan de oostzijde van ons stedeke ligt een oud gebouw. Het draagt den naam van *Radboudhuis*. Volgens de overlevering heeft hier de Friesche Koning Radboud gewoond. In het op een paar uren afstands van hier gelegen Haagwoud staat in de kerk der Hervormden de steenen doopvont, waarin, alweder volgens de overlevering, genoemde Koning Radboud zijnen voet zette, om den doop van een Christen zendeling te ontvangen.

»Hoewel het mogelijk is dat Radboud ook te Medemblik een slot heeft bezeten, is het door deskundigen uitgemaakt dat het *Radboudhuis* pas in lateren tijd ontstond. Volgens sommigen vertoefde Floris V er wel eens, als de Westfries in den strijd met den Hollander het onderspit had gedolven.

»Met zekerheid kan in dezen niets gezegd worden.

»Het thans bestaande Radboudhuis is een zeer klein gedeelte van het voormalig kasteel, dat zich over een groote strook gronds naar het zuiden uitstrekte, en welks fundamenten deels uitgegraven zijn, en nog van tijd tot tijd uitgedolven worden.

»Treedt men het gebouw binnen, dan komt men eerst in eene tamelijk groote zaal, waar van tijd tot tijd festiviteiten plaats grijpen. Aan de westzijde staat een kleine toren, eveneens aan den zuidkant, waarin zich eene gevangenis bevindt. De muren zijn zeer zwaar en hecht. Overigens biedt het slot van binnen weinig merkwaardigs aan.

»Deze steenklomp zou dan ook spoedig verdwenen zijn, doch de aandacht van oudheidkundigen viel op het Radboudhuis en dientengevolge werd het gered.

Op advies van bekende oudheidkundigen wordt de steenmassa gerestaureerd voor *f* 30,000 en het gebouw ingericht voor het kantongerecht".

't Is te hopen dat het restaureeren met nauwgezetheid zal geschieden en dat bij de verbouwing geene dichterlijke vrijheden genomen worden, waardoor het oorspronkelijke nauwelijks te herkennen is.

DELFT. Burg. en Weth. hebben de voordracht ter benoeming van een gemeente-architect in alphabetische volgorde alsnog aangevuld met de namen der volgende heeren: P. A. A. Faure, 1e luit.-ingenieur, M. A. C. Hartman, civiel- en bouwkundig ingenieur, H. Oostinjer, idem, en J. C. Spakler Jr., bouwkundig ingenieur.

— In de vestibule van het Kurhaus-hôtel, te Scheveningen, toegang gevende tot de table d'hôte-zaal, prijkt sedert enkele dagen aan een der muren een geëncadreerde phisiographische afbeelding van de façade van het gebouw, waarin de Internationale Sporttentoonstelling in het volgend jaar zal worden gehouden. Zoowel de façade (80 meter breed), als de gebouwen, ontworpen door den architect Liefland, duiden aan, dat bij het ontwerpen het doel der expositie als motief overal is doorgevoerd. De hoofdpartij van den gevel wordt gevormd door een hoefijzervormigen hoofdingang, smaakvol gedrapeerd met op sport toepasselijke emblemata. Deze ingang wordt geflankeerd door twee voetstukken, waarop herten in liggende houding rusten. Op de bekroning van den ingang is een voetstuk geplaatst, dat een klassieke beeldengroep draagt.

Aan weerszijden dezer middenpartij bevinden zich torenvormige uitbouwen, versierd met symbolieke voorstellingen van jacht en visscherij, terwijl die uitbouw wordt bekroond door een pyramidaalvormige afdekking.

Het hoofdgebouw draagt in het midden een koepelvormigen toren; het is 60 M. breed en 300 M. lang en bevat feestzaal, schilderijzaal, eetzaal, bureau's enz.

ROTTERDAM. De Gemeenteraad heeft besloten, tot verkoop van 4000 meter grond à *f* 15 per M². op Fijenoord aan het Blauwhoeden-veem en *f* 15,000 toe te staan voor werken, tengevolge van eene oeverafschuiving aan het aan de Deutsch-Amerikanische Petroleum-Gesellschaft verhuurde terrein in den St.-Jans-buitenpolder, onder Charlois. Vroeger was reeds *f* 73,000 aan dit terrein ten koste gelegd.

BREDA. De premie van het D. A. Thieme-fonds, waarover directeuren der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid jaarlijks kunnen beschikken tot toekenning aan een leerling van eene ambachts- of industrieschool, die een waardig voorwerp van kunstnijverheid heeft vervaardigd, is voor dit jaar toegekend aan Lambertus Posthumus, leerling van de ambachtsschool alhier.

Voor de premie in 1892 is aangewezen de meisjes-industrieschool te Arnhem.

— Aflevering van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Schrijfmachines (met fig.) — Oase inlandsche wateren. — Onderaardsche rivieren (met fig.) — Natuurkundige proeven met eenvoudige toestellen (met fig.) — Korte mededeeling. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie.

PERSONALIA.

— Met ingang van 1 October a. s., is aan den hoofdinspecteur van den Waterstaat, P. Caland, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend, met dankbetuiging voor de door hem gedurende eene reeks van jaren aan den lande bewezen gewichtige diensten.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië zijn:

overgeplaatst: van de res. Bantam naar de res. Soerabaia, de opz. 2e kl. G. J. Westenberg; van de res. Tegal naar de res. Semarang, de opz. 3e kl. J. C. v. Rheeden; van de res. Madioen naar de res. Batavia, de adsp.-ing. W. H. Kloppenburg; van de res. Sumatra's Oostkust naar de directie, de ing. 2e kl. J. F. de Gijselaar; van de res. Palembang naar de res. Preanger-Regentschappen, de architect 1e kl. J. Hardeman;

toegevoegd: aan den chef der 2e waterstaatsafd., de ing. 2e kl. F. J. van Oppen en de opz. 3e kl. G. H. Steenbeek; aan den chef der 4e waterstaatsafdeeling, de adspirant-ingenieur F. C. Nauta; aan den chef der 3e waterstaatsafd., de ben. adsp.-ing. D. A. Koster;

gesteld: ter beschikking van den resident van Soerabaia, de ing. 1e kl. B. Kersjes;

geplaatst: in de residentie Bantam, de benoemde opz. 3e kl. A. L. Wiessner; in het gouvernement Sumatra's Westkust, de architect 2e kl. M. J. IJzerman; in de residentie Sumatra's Oostkust, de ing. 1e kl. S. J. G. van Overveldt.

— Bij den aanleg der lijn Preanger-Tjilatjap zijn:

eervol ontheven: van het beheer der 5e sectie, de ingenieur 1e kl. S. Karsten en van dat der 1e sectie de ing. 2e kl. J. B. Hubenet;

belast: tijdelijk met het beheer der 5e sectie, de bouwk. amb. 1e kl. F. J. Nollensteijn; met dat der 1e sectie de bouwk. ambt. 1e kl. A. Hesselink en met dat der 3e sectie de tijdelijk ing. 2e kl. C. Grull. Voorts met het beheer van den aanleg der lijn, de tijdelijk waarnemende ing. 1e kl. S. Karsten;

werkzaam gesteld: de benoemde tijd. adj.-ingenieur 1e kl. J. J. Stieltjes bij de afd. spoor- en tramwegen en stoomwezen en als tijd. opzichter 3e kl. A. L. F. J. van den Dungen Gronovius.

— De voordracht ter benoeming van een leeraar in het teekenen aan de burgeravondschool en de beide H. B. scholen te Haarlem bestaat uit de heeren J. de Jong Cz., te Brielle; P. H. Kisjes, te Warfum, J. K. Swaters, te Goes, en F. E. Vogelsang, te Zieriksee.

— De ingenieur 1e kl. der marine F. S. C. Wijs wordt met 1 October a. s. werkzaam gesteld bij het Departement van Marine te 's-Gravenhage.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het handteekenen aan de H. B. S. met 5-jarigen cursus voor jongens te Amsterdam. Jaarwedde *f* 100 per lesuur in de week. Minimum lesuren 20 per week. Adres vóór 27 Sept. ter gemeentesecretarie, afd. onderwijs.

— Technicus, liefst werktuigkundig of civiel ing., niet ouder dan 25 jaar en ongehuwd, bij eene industr. onderneming in Ned.-Indië. Jaarwedde *f* 3600. Adres den ing. A. Stoop te Oosterbeek.

— Opzichter-teekenaar tegen goed salaris. Adres C. J. van Doorne, lithographie, Delft.

— Twee leeraars voor bouwk. teekenen en één voor hout- en marmerschilderen, aan de avondschool voor handwerkslieden te Amsterdam. Salaris *f* 250 en *f* 200. Adres den directeur der Ambachtsschool op de Weteringschans, vóór 24 Sept. (*zie advert. in n°.* 38.)

CORRESPONDENTIE.

— *Aan G. te A.* Afzonderlijke nommers van dit blad worden niet anders gezonden dan bij vooruitbetaling.

De prijzen bedragen voor elke courant *f* 0.15 en voor elke plaat *f* 0.25. De gevraagde nommers zijn voorhanden.

— *Aan H. te R.* Aan uw verzoek kan tot ons leedwezen niet voldaan worden. Voor dergelijke artikelen kunnen wij geen ruimte beschikbaar stellen.

ADVERTENTIEN.

WALS.

Het GEMEENTEBESTUUR van *AALTEN* vraagt aanbieding, teekening en prijs van een **gebruikte WALS.** Zwaarte met ballast 7000 kilo.

Het goedkoopste adres

van **cementsteenen zuiver dichte Water-, Beer-** en **Welputten,** als mede van **Riolen** en **Duikers** (voor *Polders* en *Waterschappen*), **Varkenstroggen, Paar dekribben, Mozaïektegels** en **Terrazzovloeren,** is bij

SMIT BOTTENBERG en Co.
te Oud-Beierland.

H. H. Architecten,

Er biedt zich aan een jongmensch, bekend met **bouwkundig teekenen.** Adres lett. H N aan het bureau van dit blad.

BURGEMEESTER en WETHHOUDERS van *AMELAND* zullen op **Donderdag den 24 September,** des morgens ten 9 uur, ten Gemeentehuize te NES, bij enkele inschrijving **aanbesteden:**

Het bouwen van eene SCHOOL en WONING te Buren aldaar.

Bestekken en teekeningen zijn verkrijgbaar ten Gemeentehuize te AMELAND, tegen betaling van *f* 1.

Aanwijzing op het terrein, Woensdag den 23 September, des namiddags ten 3 ure.

Inlichtingen bij F. DE JONG, Architect te AMELAND.

NES op AMELAND, den 14 September 1891.

Burgemeester en Wethouders voornoemd,
VAN HEECKEREN, *Burgemeester.*
A. S. DE JONG, *Wethouder.*

Te ALBLASSERDAM.
Aanbesteding Klinkerbestrating,

op **Zaterdag 26 September a. s.** des middags 12 uur.

Aanwijzing *Maandag* 21 *September*, 10 uur aan het Gemeentehuis.

Bestek ter inzage ter Gemeente-Secretarie van Donderdag 17 September tot den dag der besteding.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H VAN GASSELT, te *Venloo.*

EUGENE VERBEECK-POSSEMIERES,
BOOM (bij Antwerpen).
Stoom-Steen-, Pannen- en Tegelfabriek.

Groote voorraad aan de Fabrieken van: Klinkers, Klamp- en Paapsteen Waal- en Rijnvorm.

Wegens buitengewone en goedkoope prijzen constante betaling.

De steenen worden geleverd franco per schip op alle gevraagde plaatsen.

Het laatste verbeterd systeem holle **gipsplaten** voor scheidingsmuren zijn voor de voordeeligste prijzen van deze fabriek te betrekken.

Van alle soorten steen en van de gipsplaten worden op eerste aanvraag monsters en prijsopgaven verstrekt.

Machinale IJselsteen.
F. VAN LANGE Lz., te Moordrecht.
Kloeke vorm en lage prijzen.

Gevraagd, aan de Avondteeksenschool voor Handwerkslieden, te Amsterdam:

TWEE LEERAARS voor BOUWK. TEEKENEN
en EEN voor
HOUT- en MARMERSCHILDEREN.

Het onderwijs moet worden gegeven van 1 Oct. a. s. tot einde Febr. 1892, vijf avonden per week, van 7—9½ uur.

Salaris voor de eersten *f* 250, met uitzicht op verhooging, en voor den laatsten *f* 200.

Aanmelding in persoon, tot en met 24 Sept. a. s., bij den Directeur der Ambachtsschool, op de Weteringschans, dagelijks van 8—12 en 2—6 uur.

Herbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Zaterdag 3 October 1891,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize

herbesteden:

Bestek N°. 23.

Het maken van een LOSPLAATS nabij de nieuwe Petroleumbergplaats aan Onderlangs.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijzing zal worden gehouden op Zaterdag 26 September a. s., 's namiddags 1½ ure; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en drie teekeningen tegen betaling van *f* 1 per stel of gezegeld inschrijvingsbiljet met nota van wijzigingen in het laatste bestek tegen betaling van *f* 0.25 ter Secretarie verkrijgbaar.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *EDE* brengen ter kennis van belanghebbenden, dat op **Donderdag den 8 October** a. s. des voormiddags ten elf uur ten gemeentehuize te EDE bij enkele inschrijving in het openbaar zal worden **aanbesteed:**

Het verbouwen van de openbare school te Geldersch Veenendaal met bijlevering van alle benoodigde materialen, arbeidsloonen en transporten.

Bestek en voorwaarden met teekening liggen ten gemeentehuize ter inzage van af Maandag 28 September a. s. en zijn aldaar voor belanghebbenden verkrijgbaar tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar.

Aanwijzing zal geschieden op het terrein op Zaterdag den 3 October a. s. des voorm. ten elf uur.

Carbolineum
„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen hederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*

Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.

Steeds voorhanden

BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.

Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede

CHRISTIANA STER Hoefnagels.

Verzekering tegen ongelukken.

Bericht aan fabrikanten, aannemers en allen, die werklieden in dienst hebben.

De Nederlandsche Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen verschaft op bepaalde voorwaarden **20 percent** reductie op de verzekeringspremiën tegen ongelukken. Men adresseere zich daartoe aan den waarnemenden Secretaris der Vereeniging, den Heer F. VERSTIJNEN, v. Limburg Stirumstraat 3, DEN HAAG.

De Voorzitter der Vereeniging:
DR. J. TH. MOUTON.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM* zullen **Donderdag 24 September 1891,** 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 3.

De levering van BRANDSTOFFEN (Steenkolen en Gruis) in twee perceelen.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet tegen betaling van *f* 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 19 October 1891** des namiddags ten **twee uro,** in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM (in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse) van:

Bestek N°. 462. Het afgraven en verbreeden van den spoorweg, het wijzigen der spoorinrichtingen, het maken van bestratingen en afsluitingen met bijkomende werken ten behoeve van de aansluiting van den spoorweg naar IJmuiden, op het station Velsen. Raming *f* 28490.

Bestek N°. 467. Het maken van een stationsgebouw met marquise, een gebouwtje voor privaten en magazijn, keermuren voor een verhoogd perron, veranderen van het bestaande stationsgebouw, alles met bijbehoorende werken op het stations-emplacement Velsen. Raming *f* 25100.

Het bestek 462 met drie en bestek 467 met twee teekeningen is tegen betaling van *f* 1.50 voor elk stel verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogdok te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

DE LINT & Co.
Oostzeedijk 249, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTERKTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.,** te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**

H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keiser.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Bekroond:		Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Gouden Medaille	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.	Amsterdam 1883.	Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van ½—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,

***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

GREVE'S LOODWIT

wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.

is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**

is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters Attesten Prospectus gratis.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH**

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402
AMSTERDAM.

Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN

Systeem „BOYLE"

Overal met het meeste succes gepiaatst.

Belangrijke Prijsverlaging.

Men zij tegen slechte en onvolledige imitatie gewaarschuwd. (3)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG Nº. 39. ZATERDAG 26 SEPTEMBER 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jcz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hoofdstraat nº. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ºn Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ses gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.

ADVERTENTIEN, zal 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.

AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling zal 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jon. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

„ARCHITECTURA ET AMICITIA."

Vergadering van 23 September 1891.

Bij afwezigheid van den Voorzitter nam de heer J. H. Leliman diens plaats in, waarna de notulen der vorige vergadering werden voorgelezen en goedgekeurd. Als gewone leden werden daarop geïnstalleerd de heeren J. Th. Moorman Jr. en H. Walenkamp (de heer M. Lauweriks was niet ter vergadering aanwezig), die met eenige welgemeende woorden door den waarnemenden Voorzitter in den kring van het Genootschap welkom werden geheeten. Hierna verkreeg de heer J. A. v. d. Sluijs Veer het woord tot het houden zijner aangekondigde bijdrage over den Ulmer Munster. Na eene korte vermelding van het inwijdingsfeest dezer hoofdkerk, van 28 Juni tot 1 Juli 1890, werden de merkwaardigste gebeurtenissen uit de geschiedenis der stad Ulm in herinnering gebracht, waarna het grondplan en de opstand der kerk, en vooral de westelijke toren, aan eene nadere beschouwing werden onderworpen. Dit grondplan munt uit door bijzonderen eenvoud. Oorspronkelijk bestond het slechts uit drie even wijde schepen, terwijl na 1502 de zijschepen door slanke zuilen wederom in tweeën werden gescheiden, zoodat de kerk thans vijfschepig is. De westelijke toren, die recht voor het middenschip staat, werd als een laat-Gothisch meesterwerk van den eersten rang geroemd, waarin eenvoud en grootschheid zich in ongeëvenaarde harmonie tot een indrukwekkend geheel vereenigen. Als bijzonderheid werd vermeld dat de toren van den Ulmer Munster thans de hoogste van geheel Duitschland is, nog vijf meters hooger dan de toren van den Keulschen Dom.

Met den bouw der tegenwoordige Ulmer hoofdkerk werd in 1377 begonnen onder leiding van een zekeren meester Heinrich, bijgenaamd „de zalige werkman" en van een anderen jongeren meester Heinrich, door wie van 1377 tot 1392 de onderste deelen van het koor gebouwd werden.

In 1394 werd Ulrich Ensinger tot bouwmeester der kerk benoemd, onder wien koor en schip verder werden voltooid, terwijl waarschijnlijk ook met den westelijken toren een aanvang werd gemaakt

Als verdere bouwmeesters werden genoemd Hans en Casper Kun en Matthäus en Moritz Ensinger, terwijl in 1477 in den persoon van Matthäus Böblinger wederom een kunstenaar van den eersten rang werd gevonden, die berekend was voor de hoogst moeilijke taak van de verdere voltooiing. Als laatste der oude bouwmeesters werd genoemd Burkhard Engelberg, die in 1512 overleed. Na den dood van Engelberg stond de bouw langen tijd stil, daar Ulm in 1530 tot de zaak der hervorming overging.

In 1842 pas werd de restauratie van het eerwaardige monument ter hand genomen, vooral door het energieke optreden van Konrad Dietrich Hazzler, Dr. Adam, Prof. Eduard Mauch en den architect Ferdinand Thrän. Van de moderne bouwmeesters zijn vooral bekend J. M. Mauch, Gaab, Rupp, von Egle en de eigenlijke voltooier van den Munster August Beijer, die zijn naam door de meesterlijke voleindiging van dit monument voor goed heeft vereeuwigd. Nadat de heer van der Sluijs Veer in detail had nagegaan welk aandeel elk dezer bouwmeesters aan den bouw heeft gehad en den indruk dien de Ulmer hoofdkerk thans op den beschouwer maakt in korte trekken had weergegeven, waarbij eenige zeer uitvoerige teekeningen als handleiding dienden, sloot spreker zijne met veel belangstelling aangehoorde voordracht, met de belofte zoo mogelijk later nog eenige nadere bijzonderheden over het inwendige der kerk mede te deelen.

Als kunstbeschouwing stelde de heer C. L. van Kesteren het plaatwerk: „Achitectonische Studiënblätter aus Budapest", bijeenverzameld door den architect Nikolaus Ybl, ter bezichtiging.

Nadat de Voorzitter den lezer en den kunstgever voor hunne zeer gewaardeerde bijdragen had bedankt, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.) DE STADSGEHOORZAAL TE LEIDEN.

Binnen weinige dagen zal de nieuwe gehoorzaal uit hare asch verrezen zijn en worden de Leidenaars wederom in de gelegenheid gesteld om van het goede en schoone te genieten, zooals dat in dergelijke gebouwen gebruikelijk is.

Het heeft heel wat gekost om het zoover te krijgen

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

en het heeft, sedert de gehoorzaal in Augustus '89 afbrandde, niet ontbroken aan allerlei officiëele en officieuse adviezen, hetzij onmiddellijk van de ingezetenen in de plaatselijke bladen of van hunne vertegenwoordigers ten raadhuize. Velen wenschten het beschikbaar terrein niet weder voor hetzelfde doel te gebruiken, omdat de Waalsche kerk een der aangrenzende gebouwen is, maar de moeilijkheid om eene andere geschikte plaats te vinden deed ten laatste besluiten, de bezwaren aan de situatie verbonden, over het hoofd te zien. In den Gemeenteraad werd nu druk gediscussieerd over de wijze waarop men het plan zou uitvoeren. Sommige leden waren voor eene onderneming van particulieren, waarvan enkelen in elk geval het ontwerp door den gemeente-architect gemaakt wilden zien; ook werd het denkbeeld ter sprake gebracht om er eene prijsvraag voor uit te schrijven, overwegende dat de tot dusverre uitgevoerde gemeentewerken geen gunstig getuigenis aflegden van de esthetische bekwaamheden van den ontwerper.

De Burgemeester gaf echter de verzekering dat men nu een gebouw zou verkrijgen dat aan alle eischen van den schoonheidszin zou beantwoorden, en hiermede werd genoegen genomen.

Na breedvoerige discussies besloot de Gemeenteraad in April van het vorige jaar tot de stichting van een nieuw gebouw op de oude plaats, waarvan de kosten met inbegrip van meubilair, verwarming en verlichting werden begroot op *f* 150,000.

Terloops zij hier gezegd dat 20 jaren geleden voor den bouw der vroegere „zaal" een bedrag van ten hoogste *f* 45,000 werd beschikbaar gesteld.

Intusschen was den gemeentearchitect opgedragen om in vereeniging met den Directeur der gasfabriek, als deskundig beoordeelaar van verlichtings- en verwarmingssystemen, een studiereis in het binnen- en buitenland te maken, waarvan o. a. het gevolg was dat de vorm van het orkest, overeenkomstig dat van den acoustisch zoo uitstekenden „Saalbau" te Frankfort a/M. gemaakt werd. De orkestnis is dan ook niet halfkoepelvormig, maar heeft een vlak plafond, ter hoogte van dat der zaal, en heeft in plattegrond een halfcirkelvorm.

De ondervinding zal moeten leeren in hoeverre die toepassing hier voor de acoustiek bevorderlijk is. We zullen ons voorloopig alleen met het uitwendig aanzien van het gebouw bezighouden.

De ongeveer 31 M. lange voorgevel aan de Breedstraat heeft een avant-corps in het midden, ter breedte van 9.50 M. Het komt 2 M. voor de beide vleugels uit en ligt nagenoeg in de rooiing der belendende perceelen, waardoor de vleugels diep hierachter liggen.

Dit geeft het voordeel dat de foyer, die op de verdieping over de geheele gevelbreedte gelegen is, toegang geeft tot een balkon, dat, op kolommen rustende, langs de beide vleugels zich uitstrekt, en waarvan de voorzijde ongeveer in de lijn van het avant-corps ligt.

Het veroorzaakt echter een onaangenaam effect in de straat dat de gevel aan beide zijden geflankeerd wordt door lagere gebouwen, wier pannendaken nu eene zeer onharmonische aansluiting geven.

In het avant-corps zijn drie ingangen, toegang gevende tot de vestibule; aan beide zijden zien we onder het balkon nog drie zulke toegangen, waarvan echter aan weerszijden twee in de garderobes uitkomen om bij voorkomende gevallen als nooddeuren te dienen, (althans wanneer de kleedingstukken daarvoor geen beletsel geven).

Op de verdieping is het avant-corps als loggia behandeld en door kolommen in drieën gedeeld. De hierdoor ontstane openingen zijn echter veel te hoog van verhouding, welk gebrek slechts ten deele verholpen wordt door eene breede koppeling van gesmeed ijzer boven de kapiteelen, waarmede quasi aan lantaarns eene plaats wordt gegeven. Het streven om die koppeling zoo beteekenisvol te maken als mogelijk is door middel van eene rijke versiering van gesmeed ijzer, maakt het lichtgevend vermogen dier lantaarns vrijwel illusoir en hierdoor de werkelijke bedoeling minder ondoorschijnend.

Het plafond van de loggia is een drievoudig kruisgewelf, waardoor eene herhaling van de kolommen in den vorm van pilasters tegen den muur, het gevolg is; deze worden ter halver hoogte gedragen door een mager François-premier-achtig cul-de-lampje, waardoor zij alleen het gevaar van gerektheid ontloopen zijn.

Zooals reeds gezegd is, zijn ook in de vleugels toegangen tot het balkon, aan weerszijden drie. Deze hebben ieder een stel glasdeuren met bovenramen, die het kozijn een hoogte geven van ongeveer 5 meter. Waarschijnlijk zijn deze formidabele afmetingen noodig geoordeeld om den foyer eene goede verlichting overdag te verzekeren, ofschoon het bezetten der bovenlichten met gekleurd glas in lood daartoe niet bevorderlijk is.

De kolossale hout- en glasvelden, die geen enkele poging verraden om er eene eenigszins behaaglijke verdeeling of versiering aan te geven, zijn nu alles behalve geschikt om den uiterlijken welstand te bevorderen.

Bovendien zijn ze langs de neggen omlijst door een afwisselende rij kleine en kleinere blokjes zandsteen, welk „motief" hier natuurlijk niet gemist mocht worden. De bekroning der kozijnen, die veel had kunnen redden, blijft hiervan totaal in gebreke, wat voor een groot deel te wijten is aan het geringe relief, dat eraan gegeven is.

De kroonlijst gaat over de geheele lengte van het gebouw door en is boven de penanten voorzien van consoles in de fries, die onder het architraaf in culs-de-lampe met mascarons eindigen. Hierbij deed zich echter de vraag voor hoe in de hoeken naast het avant-corps daarmede gehandeld moest worden. Blijkbaar zonder naar iets te streven wat op eene oplossing gelijkt, zijn doodeenvoudig de consoles in het verstek gezet en is aan de draagstukken eronder, die hierdoor een grooter bovenvlak verkregen, wat meer relief gegeven; vermoedelijk heeft hier het advies eens timmermans den knoop doorgehakt.

In de goot bevindt zich een attiek van zink met dito leeuwenkoppen (als spuiers?) boven de assen der consoles; deze attiek gaat echter niet om langs de zijgevels, die ondanks hun achterwaartsche ligging, nog genoeg boven de naburige huizen uitsteken om het decoratieve van deze constructie in al zijn schraalheid te doen zien.

Het middendeel van het avant-corps gaat boven de kroonlijst op. In tegenstelling met de uiterst gerekte arkade eronder, heeft dit bovendeel een meer dan gedrukten vorm, is bovendien in vieren gedeeld door twee ramen en twee nissen en wordt gedekt door een fronton met gebeeldhouwden tympan; hiermede was de voorraad zandsteen blijkbaar uitgeput, de deklijst is althans van hout.

Op den top staat verder een harpje en op de beide hoeken griffioentjes, alle van het edele metaal, waarvan het geheim bij de zinkfabrikanten berust.

Als meer in het oog loopende hulde aan het zink, zijn de beide houten zijwangen van laatstgenoemden bovenbouw met zinken losanges bekleed, waardoor het monumentale karakter — gesteld dat de ontwerper erin geslaagd was geweest zoo iets door zijne overige architectuur te hebben bereikt — voor goed zou worden weggenomen.

Bij het aanschouwen van dezen gevel valt ons oog onwillekeurig op dien van de Studenten-sociëteit, die in de onmiddellijke nabijheid staat en in schuine richting gelijk met de boven omschreven façade te zien is.

Menigeen maakte vroeger de opmerking dat het ontwerp van Prof. Gugel te grof en te zwaar is behandeld voor eene straat van betrekkelijk geringe afmetingen als de Breedstraat.

De nu voltooide gevel van de gehoorzaal doet dat oordeel echter geheel wijzigen. De sociëteit „Minerva" blijkt nu veeleer fijn gedetailleerd te zijn en zal waarschijnlijk nu meer algemeen gewaardeerd worden.

Zoowel het silhouet, als de proporties en de details bewijzen als om strijd dat eene artistieke leiding ontbrak om aan de nieuwe façade eene esthetischen samenhang te geven. De slecht begrepen motieven zijn hier alleen bijeengebracht om het genre „ingenieurs-renaissance" met een specimen te vermeerderen.

CRITIEK.

Bouwkundigen, die zich niet meer tot het jongere geslacht mogen rekenen, bevreemden zich over de onverkwikkelijke wijze, waarop in den tegenwoordigen tijd vele bouwwerken beoordeeld worden. Critiek is noodig en heeft eene nuttige zijde, mits zij degelijk is en het jachtmaken op aardigheden geweerd wordt; dit voor oogen houdende, moet de verklaring van het hart, dat er thans wel veel geschreven en veroordeeld wordt, maar dat opbouwende critiek tot de zeldzaamheden behoort.

Ook de jongeren kunnen met deze wijze van handelen geen vrede hebben; alle pogingen, die strekken kunnen om den bloei der bouwkunst te vermeerderen, moeten met vreugde begroet worden en kastijdingen, waar die te pas komen en werkelijk verdiend zijn, kunnen tot het goede doel medewerken, al zijn ze ook onaangenaam voor hen, die ze ontvangen. In den regel bepaalt de critiek zich echter tot afbreken en eenige algemeenheden, met aardigheden van verdacht allooi gekruid.

Wij lazen dezer dagen een dergelijk stuk in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en vragen in gemoede, welke waarde daaraan moet gehecht worden. Juist de wijze, waarop het geheel is ingekleed, maakt het onmogelijk daarop eenig antwoord te geven. Het artikel is van den volgenden inhoud:

„Onze goede stad is den laatsten tijd met curiositeiten verrijkt, waarop Baedeker zeker niet zal nalaten de aandacht der toeristen te vestigen. Ook onze eigen landslui, die de metropool bezoeken, mogen de bedoelde merkwaardigheden niet onbezichtigd laten.

Men herinnert zich, hoe de architect van het Rijksmuseum moeite noch kosten gespaard heeft om het somber en eentonig voorkomen van zijn gebouw een weinig op te vroolijken door er allerlei tegelversieringen tegen aan te plakken, waarvan er eenige den koddigsten indruk maken. Zoo o. a. de allegorische voorstelling van onze steden op een rijtje boven in den gevel, die aan de poppen uit het kaartspel doen denken: schoppenboer, klaverenvrouw enz.

Aan den zij- en achtergevel zijn ook ruimten opengelaten, bestemd om versierd te worden, en de achtergevel heeft zijnen tooi nu eindelijk ontvangen. O. a. prijkt daar thans de in lava gebrande schildering van een tafereel: „Rembrandt de laatste hand leggende aan de Staalmeesters." Smakeloozer van kleur en armzaliger van vinding is moeielijk eene compositie denkbaar. Maar daar zit dan ook de aardigheid niet. De beteekenis schuilt in de plaatsing van deze versiering, namelijk tegen de buitenzijde van den muur, aan welks binnenzijde Rembrandt's korporaalschap van Banning Cocq prijkt.

Dat is zeer zeker eene lumineuse idée geweest, al zal de critiek er niet door verstommen, welke meent, dat Dr. Cuypers meer het oog gericht had moeten houden op de inrichting van het Museum binnen dan op de uitmonstering van het gebouw buiten. Intusschen het is en blijft een subliem denkbeeld... Welk een verheffend gevoel voor hen die Rembrandt's meesterstuk in het gebouw bewonderen, te weten dat de muur aan de buitenzijde ook met eenen Rembrandt prijkt, eenen Rembrandt van Cuypers Sturm en eenen Parijschen fabrikant!

Eene andere curiositeit is — — Herinnert ge u uit Nikolaas Nickleby de historie van eenen tooneeldirecteur Crummles, die aan Nikolaas de vervaardiging van een spectakelstuk wilde opdragen, passende bij een stuk of wat decoratiën, die hij op den tooneelzolder had liggen? Ook had Crummles een paar waschtobbes en eene echte pomp, die rollen in het stuk moesten vervullen. Nieuw was dat denkbeeld van den Engelschen *manager* niet, het is althans op menig gebied reeds nagevolgd. Hoe vaak koopt een uitgever eerst de cliché's, waarbij dan later de tekst vervaardigd wordt! Wie herinnert zich niet de potpourri's op onze concertprogramma's! En vooral in de keuken wordt het recept met goeden uitslag toegepast. Zoo durven wij erop zweren, dat Kaatje, de keukenmeid van Victor de Stuers, uitmuntende ragouts weet te maken van de restjes van den vorigen maaltijd. Maar op het gebied der edele bouwkunst was het systeem tot heden nog niet in zwang. De eer van in deze een „padvinder" te zijn, komt aan Dr. Cuypers toe.

Het spreekt van zelf, dat het Rijksmuseum allengs eene beele verzameling oude gevelsteenen, pilasters, kozijnen, basementen in zijn bezit krijgt, want ieder die wat kwijt wil wezen, stuurt het naar ons Amsterdamsche kunst-arsenaal. Dr. Cuypers is nu op de idée gekomen om een huis te bouwen, waarin al die heterogene bestanddeelen te pas gebracht worden, evenals de waschtobbes en de pomp van Crummles in het kermisstuk. Over bedoeld huis wordt reeds jaren gewerkt. Van tijd tot tijd komt er eene aardigheid bij, al naar er oude kozijnen of gevelsteentjes beschikbaar zijn. Het gebouw, dat — naar verluidt — eenmaal zal dienen ter expositie van „artikelen", waarvoor men in het Museum geen ruimte vinden kan, heeft in den gevel eenen steen, waarin gebeiteld is *Smirrens Rosyn Vat*, overblijfsel van den een of anderen geamoveerden koomenijswinkel. Daarboven is een steentje ingelaten, afkomstig van eene touwslagerij, althans het heeft tot inschrift *De gekroonde jaaglijn*. De benedenverdieping is samengesteld uit afbraak van het voormalig wachthuis te Breda. Merkwaardig is nog, dat in de muren op verschillende plaatsen steentjes prijken: één met het jaartal 1665, een ander met A°. 1620, een derde met 1672. Het geheel — men kan het nu reeds beoordeelen — zal eene alleronverteerbaarste huzarensla van bouwfragmenten worden. De plaats waar de retirade zich bevindt, zal vermoedelijk worden aangewezen door een gothiek venstertje, in een uitbouwsel gekroond door kanteelen.

Eveneens in den tuin van het Rijksmuseum en als pendant van het vorenbedoelde gebouw, is een huis verrezen, dat, voor teekenschool bestemd, tot geen andere opmerking aanleiding geeft, dan dat het in den geijkten regeeringsstijl is opgetrokken. Alleen ziet men boven het dak de plompe spits van eenen toren uitsteken, waarvan men niet begrijpt, waartoe hij hier dient

en waar hij bij behoort. Maar dat is juist het verrassende.

Het geldt hier eene bouwkunstige charade, die door den architect den volke ter oplossing wordt aangeboden. Want wie om het huis heen loopt en aan den achterkant komt, wordt wezenlijk „beduusd". Tegen den achtergevel is namelijk een soort van *abside* geplakt, eene gothische kapel, die u over de bestemming van het gebouw totaal van de wijs brengt. En daarin zit weer de aardigheid. „Wat drommel" — denkt gij — „heeft hij nu weer uitgehaald? Het is toch een origineele!"

Enfin, daar niemand de oplossing van het raadsel vinden zal, wil ik zeggen wat het algemeen vermoeden is. Die kapel werd expresselijk tegen den achtermuur der school gezet om er de zolderschilderingen van Jan van Scorel in te plaatsen, die onlangs uit de St.-Ursulakerk te Warmenhuizen van rijkswege naar Amsterdam zijn vervoerd. Wat die zolderschilderingen waard zijn, daaromtrent hebben de heeren David van der Kellen en E. W. Moes het publiek ingelicht.

Laatstgenoemde schreef in het *Nieuws van den Dag* van 1 September:

„Het publiek wordt met die zolderschildering eenvoudig om den tuin geleid. De tafereelen zijn niet meer van de hand van Jan van Scorel, maar van de schilders, die ze opgeknapt, gedeeltelijk nieuw ontworpen hebben."

In het *Nieuws van den Dag* van 26 Juli 1890 werd, geheel in overeenstemming met den werkelijken gang van zaken, geconstateerd: „Gedurende enkele dagen was het vooraf door een tweetal kunstschilders, mede onder toezicht van den heer Cuypers, bijgewerkt." Zelfs moesten, vóórdat men de planken uit de zoldering nam, de omtrekken van vele figuren nieuw geschilderd worden, daar men anders later niet zou weten, hoe de planken weer aan elkaar moesten sluiten. Een belangrijk kunstwerk is dus weer van rijkswege vervalscht en voorgoed bedorven, evenals vroeger het Muiderslot, de ruïne van Brederode, de Koppelpoort te Amersfoort en zoovele andere monumenten van geschiedenis en kunst."

Wat denkt de lezer van zulk een critiek?

Onzes inziens is het geheele artikel opgesteld met doel om eenige onaangenaamheden te zeggen en laffe aardigheden te debiteeren.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Fransche oudheidkundigen en architecten gaan opgravingen doen te Sardes (Klein-Azië), op de plaats, waar de paleizen van Croesus moeten gestaan hebben.

— Mocht men den *XIXe Siècle* gelooven, dan zou er in het Louvre te Parijs vreemd met de kunstschatten worden omgesprongen. In de groote internationale galerij moest dezer dagen het plafond worden opgeknapt; de decoratie-schilders kwamen met hunne trappen en verven en togen aan den arbeid, zonder de schilderijen vooraf te bedekken. Het gevolg was, dat er verfvlekken op Rembrandt's *Emmausgangers* vielen, althans enkele witte vlekjes zijn op dit stuk ontdekt. Een ander Parijsch blad verzekert echter, dat deze vlekken zeker door een der tallooze kopiïsten gemaakt werden, die altoos in het Louvre bezig zija.

— De architecten te Berlijn hebben eene min of meer feestelijke bijeenkomst gehouden, waarin hulde is gebracht aan Carl von Gontard, die eene eeuw geleden is gestorven. Von Gontard was van Fransche afkomst, maar genoot zijne opvoeding te Bayreuth en maakte als jongeling eene kunstreis door Nederland. Zooals men weet, werd hij later de eerste bouwmeester van Frederik den Groote, met wien hij meermalen hoogloopende geschillen had en die hem eens te Charlottenburg zes weken lang in kamerarrest hield, daar hij zijnen architect verdacht, een bestek te hebben overschreden.

— Te Antwerpen is onlangs voor het publiek eene verzameling schilderijen toegankelijk gesteld, waarvan in België de weêrga niet te vinden is. Zij is gevormd door den onlangs overleden heer Eduard Kums; zijne weduwe en twee kinderen hebben de beneden-verdieping van hun woonhuis tot een museum ingericht. In zes salons vindt men daar in smaakvolle ordening de kunstschatten tentoongesteld, die de oude heer Kums sedert eene halve eeuw verzamelde, en die hij zoo goed en zoo kwaad het ging, opstapelde in al de kamers zijner woning.

Het huis zelf, waarin de verzameling zich bevindt, ligt op de Paardenmarkt, werd in de tweede helft der vorige eeuw gebouwd, en diende toen tot verblijfplaats der adellijke familie d'Oultremont. Later werd het in tweeën gesplitst, maar dit jaar werden de twee helften weer vereenigd. In een der salons vindt men nog de kostelijke meubileering der achttiende eeuw in haren gaven rijkdom terug; vier tapijten, de vier werelddeelen verbeeldende, langs de wanden, een marmeren schoorsteen met pendule en kandelabers in verguld brons, de stoelen en sofa's van den tijd; alles even fraai. In andere vertrekken vindt men Chineesch en Japansch porselein aan de wanden of op voetstukken, en kostbaar zilverwerk in vitrinen; maar het voornaamste deel der verzameling wordt gevormd door de schilderijen. Zij zijn ruim 170 in getal, een honderdtal oude, een zeventigtal moderne.

Vooral in de moderne meesters ligt de bijzondere waarde der verzameling, en onder de modernen zijn het de groote Fransche schilders, die den eersten rang innemen.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Eene commissie van kunstenaars, belangstellenden en vereerders van den kunstschilder David Bles kwamen Zaterdag den 19den dezer maand ten zijnen huize om hem, bij gelegenheid van zijn 70ste verjaardag, een marmeren buste als geschenk aan te bieden. Deze buste, door Bart van Hove in marmer gebeiteld, was evenwel nog niet gereed, en zoo moest men volstaan met den jubilaris de toezegging te geven van het huldeblijk, dat hem wacht en in het Rijksmuseum te Amsterdam geplaatst zal worden.

Daarna werd den heer Bles eene cassette vereerd, bevattende (op cartons) de namen van hen, die aan het huldeblijk deelnamen. De cassette is een prachtig stuk, uit eikenhout gebeiteld door den heer A. A. Bourgonjon, naar het ontwerp van den heer E. W. F. Kerling, evenals de eerste, leeraar aan de Academie voor beeldende Kunsten alhier.

Bij de aanbieding sprak de heer Mr. Patijn den kunstenaar toe; na eene diepgevoelde hulde te hebben gebracht aan den onvergetelijken, nauwelijks ten grave gedaalden Bosboom, deed hij uitkomen dat hier aanwezig waren kunstenaars en kunstliefhebbers, vertegenwoordigende een breeden kring, zoowel uit het vaderland als daarbuiten, die de kunst in persoon van Bles een warm hart toedragen. Verder deelde hij mede, hoe verleden jaar door de heeren Smits en Johan Gram het denkbeeld van deze hulde en waardeering was geopperd, en hoe, nauwelijks het plan gevormd, de uitvoering ervan verzekerd was. En ook de mildelijk toegevloeide bijdragen toonden, dat de coumissie geen zware taak op zich had genomen.

Met genoegen vermeldde spr. dat de Koningin-Regentes hierin voorging en daardoor weer toonde, dat al wat in Nederland edel en goed is, op haar steun kan rekenen.

De wakkere kunstenaar betuigde in een even humoristisch als critiseerend woord zijn diep gevoelden dank voor de hulde, hem heden gebracht. Hij zag erin een bewijs van goedkeuring op zijn streven en werken, dat de kroon zet op elke onderscheiding, hem in zijne kunstenaarsloopbaan zoo ruimschoots ten deel gevallen. Het album zou als het kostbaarste legaat tot zijne nakomelingen overgaan als een tasthaar getuigenis van de sympathie en waardeering zijner kunstlievende landgenooten.

Aan Bart Van Hove, die hem het model van zijn borstbeeld onlangs liet zien, gaf hij de eere, dat die buste had een monumentaal karakter, zonder aan de eischen der realiteit te kort te doen.

Oprecht verheugde hij zich erin, dat bij de heerschende mode in de kunst, aan zijne tegenovergestelde kunst en richting nog zooveel eer werd bewezen. Dit mocht hij wel hieraan toeschrijven, dat zijne kunst gegrond is op de regelen en eischen der schilderkunst en op het streven naar volmaking. Zoo hij dan ook slaagde — hij moest het eerlijk bekennen — dankte hij dat aan serieus en grondig onderzoek, aan het navolgen van de groote kunstenaars, die ons land heeft voortgebracht. Waar hij zag dat de vruchten van zijn naar die opvatting geleverden arbeid nog zoo gewaardeerd werden, daar hoopte hij, dat de jongere en toekomstige schilders zouden inzien, dat bij allen aanleg, ernstige studie den grond legt voor gelukkige ontwikkeling.

— Naar men vernoemt, is de inspecteur van den waterstaat G. van Diesen teruggekomen van zijn voornemen om den dienst met pensioen te verlaten, en zal de plaats van den inspecteur van den waterstaat J. F. W. Conrad, die in November den dienst verlaat, worden ingenomen door den hoofdingenieur J. M. F. Wellan, die tevens met de leiding der werkzaamheden van het Merwedekanaal zal belast blijven.

Amsterdam. Bij B en W. is thans eene regeling in bewerking aangaande den arbeidsduur, het loon, het loon bij ziekte, verzekering tegen ongelukken, tegen invaliditeit, pensioneering, enz, van de gemeente-werklieden en van werklieden die in dienst zijn bij bijzondere maatschappijen, aan welke de gemeente concessiën heeft verleend.

B. en W. hebben zich voor dit doel gewend tot verschillende gemeentebesturen in ons land, om te weten hoe elders de toestanden zijn, o. a. of er een bepaalde arbeidsduur is, hoeveel de arbeidstijd per dag bedraagt, hoe groot het minimumloon is, wat voor overuren wordt betaald en hoeveel voor Zondagsarbeid.

— Een aantal belangstellenden in een in 1892 te Amsterdam te houden wedstrijd voor handwerkslieden vergaderden andermaal, hiertoe door de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst bijeengeroepen. De Voorzitter der Afdeeling, de heer Jacob F. Klinkhamer, deelde mede, dat, nadat in een samenkomst van werklieden en patroons den 12den Mei jl. in het maatschappelijk gebouw gehouden, gebleken was, dat men belangstelling voor de zaak koesterde, de Afdeeling zich tot een breede schaar van Amsterdams ingezetenen gewend had, ten einde hun zedelijken steun te vragen. Deze was haar in ruime mate geschonken. Zij aarzelde dus niet langer om de zaak ernstig ter hand nemen, en begon eenige voorbereidende maatregelen te treffen. Thans drukte de last echter te zwaar op hare schouders en de Afdeeling meende dus dat het oogenblik gekomen was om een comité-generaal te vormen, dat de verplichtingen, welke tot op heden op de Afdeeling gerust hadden, overnam. Verscheidene vereenigingen hadden reeds schriftelijk hiertoe hare medewerking toegezegd. Alle aanwezigen gaven hierop hunne instemming te kennen en verklaarden zich bereid tot het comitégeneraal toe te treden.

Op voorstel van den heer C. T. J. Louis Rieber werd vervolgens het comité, dat tot op heden de zaken geregeld had, als uitvoerend comité gekozen. Na verdeeling van de werkzaamheden, vormde dit zich als volgt: I. Gosschalk, Voorzitter, Jacob F. Klinkhamer, Onder-voorzitter; C. A. A. Dudok de Wit, Joan Schmitz, J. L. Bienfait, Mr. N. de Roever, J. J. Reesse, Commissarissen; J. C. Spakler Jr. en H. P. Berlage, Secretarissen.

Een reglement, waarop de koninklijke goedkeuring zal worden aangevraagd, werd vervolgens ter tafel gebracht en goedgekeurd. De begrooting, daarna behandeld, gaf aanleiding tot enkele beraadslagingen. De Voorzitter deelde ten slotte mede dat het plan bestond, de inkomsten te vermeerderen door het inrichten van eene tentoonstelling van beroepen, die in lang vervlogen dagen in ons vaderland bloeiden, maar sedert zoo niet geheel dan toch grootendeels verdwenen zijn. Dit plan vond ook algemeen bijval, hoewel men erop aandrong het streng af te scheiden van den wedstrijd en deze op den voorgrond te houden.

De heer Nolting gaf als zijne meening te kennen, dat men een goed werk was begonnen en hoopte dat men groote voldoening van de onderneming zou smaken.

Nadat de Voorzitter den wensch had uitgesproken, dat ieder in zijn eigen kring den wedstrijd zou helpen bevorderen, meer bijzonder de patroons door het beschikbaar stellen van hun werkplaatsen, de architecten door het vervaardigen der schetsteekeningen en de werklieden door hunne inzendingen, werd de vergadering gesloten.

Groningen. Mr. J. A. Feith schrijft in de *N. Gr. Ct.* omtrent een zwaarvergulden koperen schotel, opgegraven op het terrein van de gasfabriek alhier, waarin aan de binnenrijde cirkels, bloemen en bustes van menschen gegraveerd zijn, waartusschen allerlei woorden. Van die woorden zijn enkele latijn, terwijl andere, hoewel geen latijn, toch in vorm en klank aan latijn deden denken.

Hij doorzocht en doorsnuffelde allerlei oudheidkundige boeken, was zoo gelukkig spoedig het gezochte te vinden en hoopt in den Groningschen Volksalmanak voor 1892 met bijvoeging van eene teekening uitvoeriger over dit voorwerp te handelen. Het is den heer Feith gebleken, dat geen der musea in ons land in het bezit is van een dergelijken schotel, doch dat er te Gent in het museum twee en in Duitschland in verschillende musea in het geheel drie soortgelijke bekkens zijn. Toch is ook de Groningsche schotel weer eenigszins afwijkend van de vijf door genoemde, ook onderling verschillende schotels. Door oudheidkundigen is uitgemaakt, dat deze schotels of bekkens, in de archeologie bekend onder den naam van »bassins lithurgiques", stammen uit de 12e eeuw, dus ruim 700 jaren oud zijn.

Na lange studie en na gedachtenwisseling met eenige oudheidkundigen in ons land en daarbuiten is het den heer Feith gelukt de opschriften te kunnen verklaren: het zijn de namen van een aantal zonden en een aantal deugden. Het beeld midden in den schotel is eene voorstelling van Christus, de bustes rondom zijn de menschen, de dragers der zonden en der deugden. De versieringen zijn Romaansch met sporen van Byzantijnschen of Egyptischen invloed. Het bekken is vermoedelijk in eene kerk of klooster gebruikt als waschbekken voor de geestelijken om in het daarin gestorte water de handen te reinigen, alvorens den dienst op het altaar te verrichten. De schrijver noemt den schotel een prachtig geconserveerd voorwerp, eene merkwaardige vondst en eene belangrijke aanwinst voor het museum van oudheden voor de provincie en de stad Groningen.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid opende eenige maanden geleden eene zaal, geheel samengesteld uit producten onzer nationale kunstnijverheid uit vroegere dagen. Schoorsteen, lambriseering, meubelen en het verdere huisraad werden niet afzonderlijk als onderdeel tentoongesteld, doch tot een harmonieus geheel samengebracht, dat ons een aanschouwelijk beeld geeft van hetgeen men in vroegere dagen met zooveel smaak en kennis wist te vervaardigen.

Thans zal binnenkort eene op gelijke wijze ingerichte tentoonstelling van Oriestaalsche kunst geopend worden.

De gelukkige eigenaar dezer verzameling is de heer G. E. Haarsma, vroeger bewoner van huize *Rust en Vreugd*, te Wassenaar, die met de meeste welwillendheid zijne belangrijke collectie in bruikleen aan het Museum heeft afgestaan.

De bovenvertrekken van den westelijken vleugel van het paviljoen zijn bijna geheel door de Oriestaalsche verzameling ingenomen, en deze doorwandelende, waant men zich in eene voorstelijke woning der tropenlanden. Wij vinden er de meest verschillende producten van kunstnijverheid uit China en Japan, Britsch-Indië en Egypte.

De eerste zaal is geheel gemeubileerd in Oosterschen trant en vormt een zeer schoon geheel, misschien wat kleurenrijk naar onze aanvan fictse tinten te zeer verwende blikken.

De kostbare Satsuma-vazen en de rijk gesneden met ivoor en lakwerk versierde kast vormen het hoofdpunt, waaromheen zich het overige ameublement groepeert.

In de andere vertrekken zijn vitrinen opengesteld met sierlijk gedreven zilver uit Bombay en Hongkong en met kunstig gesneden ivoor en speksteen, met kostbaar vaas- en vaatwerk in metaal, porselein en aardewerk.

Vergeten wij hierbij niet te vermelden eene zeer zeldzame verzameling van oud-Egyptische voorwerpen, verzameld in de graven van Thebe, Kornak, Assouan en andere plaatsen, welke door mevrouw Haarsma in het Nijdal werd bijeengebracht.

Heden zal de verzameling het eerst voor leden der Maatschappij van Nijverheid, donateurs van het Museum en andere belangstellenden geopend zijn en zullen zeker velen van de gelegenheid gebruik maken om deze merkwaardige verzameling in oogenschouw te nemen.

Des Zondags is de toegang vrij.

Zwolle. Volgens loopende geruchten hebben Burgemeester en Wethouders dezer gemeente een voorstel in gereedheid gebracht betreffende het aanleggen van eene waterleiding hierterstede. Zij achten deze niet alleen wenschelijk, maar ook noodzakelijk. Met het oog op de hoogere kosten eener grondwaterleiding en de zeer gunstige uitkomst van het ondersoek naar het IJselwater, wordt ten slotte door hen voorgesteld te besluiten om ten behoeve der gemeente aan te leggen en in eigen beheer te exploiteeren eene rivierwaterleiding uit den IJssel.

Borger. In deze gemeente is aangevangen met het doen van opnemingen voor de ontworpen tramwegverbinding Buinerveen—Assen. Te Buinerveen, waarlangs de projecteerde noorderooster-locaalspoorweg zal worden gelegd, neemt deze stoomtramweg een aanvang en loopt hij langs het kanaal tot Buinen. Vandaar zal hij langs den klinkerweg tot Borger en langs den straatweg Borger—Gasselte—Gieten voortloopen, om zoo langs den provincialen kunstweg over Rolde naar Assen te gaan.

ARNHEM. In de zitting van heden, Zaterdag 26 September, stelde de Gemeenteraad het tractement voor den te benoemen directeur der gasfabriek vast op *f* 3000, zooals door B. en W. werd voorgesteld. Uit het tweetal, door het Gemeentebestuur aanbevolen en bestaande uit de heeren J. van Rossum du Chattel te Cadix en J. Blom Szn. te Arnhem, werd laatstgenoemde met 19 der 27 uitgebrachte stemmen gekozen; de overige 8 stemmen vielen den heer J. van Rossum du Chattel ten deel.

De overgroote meerderheid van den Raad heeft instemming getoond met het advies der Commissie van de Gasfabriek, die den heer Blom, thans adjunct-directeur dier fabriek, als nommer één op de door haar ingezonden aanbeveling plaatste.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië hebben de volgende mutatiën plaatsgehad:

Benoemd: tot chef der expl. van de Oosterlijnen der staatsspw., de chef der expl. van de Westerlijnen I. Sluiter; tot hoofding. bij den aanleg van staatsspw. de ing. 1e kl. en de waarn ing. 1e kl. D. R. J. Baron van Lijnden en S. Karsten; met bepaling dat eersgenoemde tijd. wordt belast met de waarn. der betrekking van chef der expl. van de Westerlijnen; tot ing. 1e kl. bij het mijnwezen de ing. 2e kl. N. Wing Easton.

Verleend: een tweej. verlof naar Europa wegens twaalf jaren onafgebroken dienst, aan den opz. 1e kl. bij den Waterstaat E. F. Godin.

Ontslagen: op verzoek, eervol uit 's lands dienst, de ing. 1e kl. bij het mijnwezen W. G. Ribbius.

— Naar de *Ingenieur* vernoemt, is de heer J. E. H. Bakhuis, ingenieur bij de uitbreiding der gasfabriek te 's-Hage voor de firma J. C. van Hattum & Co, aangesteld als mede-uitvoerder van de door hen aangenomen spoorwegwerken in de Transvaal, en zal hij den 3den October uit Southampton per stoomschip *Scot* naar zijne bestemming vertrekken

— Door den Minister van Binnenlandsche Zaken is benoemd, met ingang van 1 October 1891, tot adsistent voor de werktuigleer en de werktuigbouwkunde aan Polytechnische school te Delft N. C. H. Verdam, aldaar.

— Tot gemeente-architect te Delft is benoemd de heer M. A. C. Hartman, civiel en bouwkundig ingenieur te Arnhem.

— Tot opzichter bij de Nederlandsche Zuider-spoorwegmaatschappij, ter standplaats Heerle, is benoemd de heer A. J. D. Wever, buitengewoon opzichter bij de Merwede-kanaalwerken te Maarsen.

— De heer A. van den Brandeler, adjunct-inspecteur bij de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen te Breda, is benoemd tot ridder 3e kl. der Pruisische Kroonorde.

— Bij Kon. besluit is benoemd tot ridder der orde van den Ned. Leeuw A. Douglas, ingenieur-verificateur bij het kadaster te Assen.

— De Raad te Arnhem benoemde den heer J. Blom Szn met 19 der 27 uitgebrachte stemmen tot directeur van de gasfabriek.

ADVERTENTIEN.

H. H. Architecten.

Er biedt zich aan een jongmensch, bekend met **bouwkundig teekenen**. Adres lett. H N aan het bureau van dit blad.

DIJKGRAAF en HEEMRADEN van het WATERSCHAP de HOOGE MAASDIJK van STAD en LANDE van HEUSDEN c. a., zullen op **Zaterdag den 3den October 1891**, des middags ten 12 ure, in hunne gewone vergaderzaal, nabij de Waterpoort te *HEUSDEN*, bij enkele inschrijving, publiek

aanbesteden:

A. **Het beslaan van het buitentalud der dijken onder Herpt en Aalburg, in 2 perceelen.**
B. **Het leveren en op schelft stellen van 7060 bossen bladriet, in één perceel.**
C. **Het leveren en op schelft stellen van:**
400000 bossen Hollandsche rijs.
600 „ Geldersche rijs.
1800 „ Geldersche bleeslatten.
400 „ Walchersche palen, in één perceel.

Inlichtingen geven Dijkgraaf en Heemraden voornoemd, zoomede de Opzichter J. VAN TUIJL Gzn. te Heusden, bij wien bestekken ad 50 ct. per exemplaar verkrijgbaar zijn van af 26 September 1891.

HEUSDEN, 18 Sept. 1891.

De Dijkgraaf,
HONCOOP.

De Secretaris-Penningm.
DUIJSER.

WALS.

Het GEMEENTEBESTUUR van *AALTEN* vraagt aanbieding, teekening en prijs van een **gebruikte WALS**. Zwaarte met ballast 7000 kilo.

Het goedkoopste adres

van **cementsteenen zuiver dichte Water-, Beer-** en **Welputten**, alsmede van **Riolen** en **Duikers** (voor *Polders* en *Waterschappen*), **Varkenstroggen, Paardekribben, Mozaiektegels** en **Terrazzovloeren**, is bij

SMIT BOTTENBERG en Co.
te Oud-Beierland.

EUGENE VERBEECK-POSSEMIERES,
BOOM (bij Antwerpen).
Stoom-Steen-, Pannen- en Tegelfabriek.

Groote voorraad aan de Fabrieken van: Klinkers, Klamp- en Puipsteen Waal- en Rijnvormen.

Wegens buitengewone en goedkoope prijzen contante betaling.

De steenen worden geleverd franco per schip op alle gevraagde plaatsen.

Het laatste verbeterd systeem holle **gipsplaten** voor scheidingsmuren zijn voor de voordeligste prijzen van deze fabriek te betrekken.

Van alle soorten steen en van de gipsplaten worden op eerste aanvraag monsters en prijsopgaven verstrekt.

1000 M³ PUIN.

Eene partij **grove puin**, afkomstig van de amotie van de ovens der Steenfabriek „ZELDENRUST" te DRIEL, en geheel vrij van kalk, is voor het geheel en bij gedeelten

TE KOOP.

De puin ligt aan den Rijnoever zeer geschikt tot verscheping. Inlichtingen geeft de baas KRUITWAGEN aan genoemde fabriek, bij wien ook te bevragen is eene **SUPFISANTE BERGPLAATS VAN TURF** tot amotie.

OPENBARE AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der gemeente *UTRECHT*, zullen op **Zaterdag 17 October 1891**, des namiddags ten **één ure**, in het openbaar, ten Stadhuize **aanbesteden**:

Het sloopen van eenige perceelen op het Munsterkerkhof te Utrecht, en het stellen aldaar van een nieuw Gebouw ten dienste van de Universiteit.

Teekeningen, Bestek en Voorwaarden zijn op franco aanvrage te verkrijgen aan het bureau der Gemeentewerken **Achter Klarenburg**, zoomede ten Stadhuize (Afdeeling Financiën), en bij de Boekhandelaren VAN TERVEEN & ZOON, tegen betaling van *f* 3.— per stel en liggen verder met detailteekeningen ter inzage aan bovengenoemd bureau, alwaar van des voormiddags 9 tot 12 uur ook nadere inlichtingen worden verstrekt.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op Maandag 5 October e. k., des voormiddags te elf uur.

UTRECHT, 22 September 1891.

De Secretaris der Gemeente
UTRECHT,
DE WATTEVILLE.

Aanbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *EDE* brengen ter kennis van belanghebbenden, dat op **Donderdag den 8 October** a. s. des voormiddags ten elf uur ten gemeentehuize te EDE bij enkele inschrijving in het openbaar zal worden **aanbesteed**:

Het verbouwen van de openbare school te Geldersch Veenendaal met bijlevering van alle benoodigde materialen, arbeidsloonen en transporten.

Bestek en voorwaarden met teekening liggen ten gemeentehuize ter inzage van af Maandag 28 September a. s. en zijn aldaar voor belanghebbenden verkrijgbaar tegen betaling van *f* 0.50 per exemplaar.

Aanwijzing zal geschieden op het terrein op Zaterdag den 3 October a. s. des voorm. ten elf uur.

DE LINT & Cº.
Oostzeedijk 248, Rotterdam.
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS.
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
ZERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 19 October 1891** des namiddags ten **twee ure**, in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM (in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse) van:

Bestek N°. 462. Het afgraven en verbreeden van den spoorweg, het wijzigen der spoorinrichtingen, het maken van bestratingen en afsluitingen met bijkomende werken ten behoeve van de aansluiting van den spoorweg naar IJmuiden, op het station Velsen. Raming *f* 28490.

Bestek N°. 467. Het maken van een stationsgebouw met marquise, een gebouwtje voor privaten en magazijn, keermuren voor een verhoogd perron, veranderen van het bestaande stationsgebouw, alles met bijbehoorende werken op het stations-emplacement Velzen. Raming *f* 25100.

Het bestek 462 met één en bestek 467 met twee teekeningen is tegen betaling van *f* 1.50 voor elk stel verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

Houtbereiding tegen bederf.
KYANISEERINRICHTING.
H. LENSINK,
ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rotvrij)
Rasterwerken, Schuttingen,
BROEIBAKKEN, VLOEREN,
Vloerribben enz. enz.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Aanbesteding.

HET COLLEGE VAN REGENTEN OVER DE GODSHUIZEN EN DEN ALGEMEENEN ARME TE *'s-HERTOGENBOSCH*, zal op **Woensdag 14 October 1891**, n.m. **8** ure, aldáár in een der lokalen van het Oude Mannen- en Vrouwenhuis, in het openbaar **aanbesteden**:

HET VERBOUWEN VAN EEN GEDEELTE DER MANNEN-AFDEELING van het Geneeskundig Gesticht te 's-Hertogenbosch.

Het bestek en de teekeningen liggen ter inzage op het Centraal-bureau, Gasthuisstraat, alwaar exempl. van eerstgenoemd, op franco aanvrage- en een stel afdrukken der teekeningen ad *f* 1.50 verkrijgbaar zijn.

Aanwijzing in loco wordt gehouden Woensdag 7 October n.m. 1½ ure. (Ingang St.-Jacobskerkhof).

Nadere inlichtingen verstrekt de Architect der Godshuizen Th. J. KLOMPERS te 's-Bosch.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Herbesteding.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der *Gemeente ARNHEM* zullen **Zaterdag 3 October 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize

herbesteden:

Bestek N°. 23.

Het maken van een LOSPLAATS nabij de nieuwe Petroleumbergplaats aan Onderlangs.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar de aanwijzing zal worden gehouden op Zaterdag 26 September a. s., 's namiddags 1½ ure; bestek met gezegeld inschrijvingsbiljet en drie teekeningen tegen betaling van *f* 1 per stel of gezegeld inschrijvingsbiljet met nota van wijzigingen in het laatste bestek tegen betaling van *f* 0.25 ter Secretarie verkrijgbaar.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Grasures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stereotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,
door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.
Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*,
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*,
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.
Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°, bevat 200 bladzijden tekst, 20 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts *f* 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*

FRED. STIELTJES & Cº.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk** en **etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg
vorm. **Schifferdecker & Söhne.**
vervaardigt **la. PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.
Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij
FERD. ENGERS, Amsterdam.
Telephoon no. 593. **Heerengracht 335.**
Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH**

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — **Isoleerend.**
Monsters Attesten Prospectus gratis.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het **oppersen, filtreeren** en **verdeelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referenties. (4)

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van ½—150 p. k.
Goedkoopste Beweegkracht.
Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

Asphalt-
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurrerenden prijs geleverd door **A. W. ASSENBRAUCH to Bouel a/d Rijn (Duitschland.)**
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bevoelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:
1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jaloezieklappen.**
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.
F. W. BRAAT.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*.
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN, tot 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling tot 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1°. De 957e gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 7 October a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Bijdrage van den heer J. C. D. di Gazar: *Persepolis.*

c. Kunstbeschouwing van den heer Paul J. de Jongh: *Maisons et villa's, récemment construites à Paris et aux environs.*

2°. Op de 3e algemeene prijsvraag, door het Genootschap in 1891 uitgeschreven (een gedenkzuil voor een eeuwfeest), zijn vier antwoorden ingekomen onder de motto's: *Es war ein Traum*, *Scientia dogma vincet*, *Vivat* en *Wie weet*. De ingezonden antwoorden zijn in het Genootschapslokaal tentoongesteld.

Heeren leden wordt in herinnering gebracht, dat de tijd van inlevering voor de 1e algemeene prijsvraag (een hôtel in eene hoofdstad) is vastgesteld op 26 October a. s.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Genoemde maatschappij hield Maandag 28 September de 64e algemeene vergadering te 's-Hertogenbosch; een vijftigtal leden gaven aan de roepstem gehoor en vereenigden zich tegen tien uren aan de St-Janskerk. De architect L. C. Hezenmans, met de restauratie van dit trotsche bouwwerk belast, had de welwillendheid de leden rond te leiden, tal van merkwaardigheden mede te deelen en de gevraagde inlichtingen te geven.

Tegen halftwaalf verliet men noode het kerkgebouw om de vergadering bij te wonen.

De bijeenkomst, in een der lokalen van de sociëteit *Casino* gehouden, werd door den Voorzitter, den heer C. Muysken, geopend. Spreker heette de leden welkom in Den Bosch en bracht een woord van warmen dank aan de heeren J. J. H. Bolsius, L. C. Hezenmans, F. M. L. Kerkhoff en R. P. J. Tutein Nolthenius, die de taak op zich hadden genomen om het bezoek der leden voor te bereiden en de maatregelen van ontvangst te nemen. Door toejuiching gaf de Vergadering hare instemming met het door den Voorzitter gesprokene te kennen.

Het voorstel van het Bestuur, betreffende een examen voor het verkrijgen van een door de Maatschappij uit te reiken diploma als bouwkundig opzichter, werd in de eerste plaats aan de orde gesteld. De Voorzitter deelde hieromtrent mede, dat het beginsel in de jongste Meivergadering was aangenomen naar aanleiding van de toen behandelde vraag: „Welke eischen van bekwaamheid mag men stellen aan een bouwkundig opzichter? Is de gelegenheid tot opleiding van bouwkundige opzichters in Nederland voldoende te achten?" Ter voldoening aan de in die vergadering gegeven opdracht (*) had het Bestuur een programma ontworpen, den inhoud daarvan door het *Bouwkundig Weekblad* aan de leden medegedeeld en werd het voorstel thans in discussie gebracht.

De heer Achterberg was van meening dat de regeling van het examen reeds vroeger moest zijn ter hand genomen, had bezwaar tegen de daarbij overgelegde begrooting en wenschte eene wijziging in de samenstelling der Commissie.

De heer I. Gosschalk noemde het vaststellen van het programma eene belangrijke zaak, achtte het wenschelijk de verschillende opinïen daaromtrent tot rust te doen komen en wilde, hulde brengende aan het Bestuur, de zaak aanhouden. Wordt het voorstel heden behandeld, dan zullen verschillende meeningen gehoord worden en ook de punten, door den heer Achterberg ter sprake gebracht, zullen discussiën uitlokken, waardoor het bezwaarlijk wordt de belangrijke quaestie op deze vergadering behoorlijk af te doen. Spreker vond daarin aanleiding het vaststellen van het programma op de agenda te houden en dit later, desnoods op eene afzonderlijke vergadering, te behandelen.

De heer Spakler vernam dat het examen in beginsel is aangenomen en ondersteunde het voorstel-Gosschalk,

(*) Zie *Opmerker* van 30 Mei 1891, blad. 182.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

vooral met het oog op het bouwkundig congres, dat in de Meimaand van het volgende jaar zal gehouden worden.

De heer Van Etteger gaf zijne bevreemding te kennen over den loop der discussie, daar tot het afnemen van een examen in beginsel besloten werd en het Bestuur de opdracht tot het samenstellen van een programma bekomen heeft.

De heer Kerkhoff wees erop dat het aanbeveling verdient het lager onderwijs in het programma weg te laten.

De heer Nolthenius besprak de verhouding van theorie en practijk en betreurde het, voor het geval er scholen konden worden aangewezen waar eene voldoende opleiding gegeven wordt, dat de candidaten genoodzaakt worden gedurende minstens één jaar op een bouwwerk practisch werkzaam te zijn en daarna opnieuw verplicht worden examen in het op de school geleerde af te leggen. Het eindexamen van zulk eene school moet afdoende zijn en het verdient de voorkeur theorie en practijk streng te scheiden; men stelle daarom in beginsel vast het getuigschrift van het eindexamen aan een bepaalde school en beperke het nader onderzoek tot het practische gedeelte.

De heer Gosschalk repliceerde dat de loop der discussiën het practische van zijn voorstel in het licht stelde en waarschuwde voor overijld handelen; had spreker de laatstgehouden vergadering bezocht, dan zou hij niet in gebreke zijn gebleven de bezwaren van het afnemen van het examen te doen kennen.

De heer Van Malsen telde de bezwaren niet groot, want het Bestuur heeft het in handen het programma te veranderen en een of meer scholen aan te wijzen; zijns inziens is er reeds te lang gewacht en moet gehandeld worden. Als man van de practijk gaf spreker als zijne meening te kennen dat de eischen, wat theorie aangaat, niet mogen verminderd worden en dat verbeteringen steeds mogelijk zijn, als men eenmaal ondervinding heeft opgedaan, terwijl geleerde debatten tot niets leiden.

De heer Nolthenius zeide dat de vorige spreker hem verkeerd begrepen heeft, daar hij geen voorstander was van minder theorie, maar op het afdoende van een getuigschrift van eene bepaalde school wees om het opnieuw blokken voor het examen te voorkomen. Het examen zou zich dan tot de practijk kunnen bepalen.

De heer Van Malsen repliceerde, waarop de heer Lamers het afkeurde dat het eindexamen van eene ambachtsschool voldoende geacht zou worden: zijns inziens mogen de ambachtsscholen geen kweekplaatsen zijn voor opzichters, maar moeten zij zich tot het ambacht bepalen.

De Voorzitter was van meening, dat dit bij de artikelen ter sprake gebracht kan worden en verzocht de Vergadering zich tot algemeene beschouwingen te bepalen.

De heer Du Rieu ondersteunde het voorstel-Gosschalk en achtte het niet in het belang der examens om reeds spoedig veranderingen te brengen in het programma.

De heer Gosschalk was door den loop der besprekingen versterkt in het denkbeeld, dat de zaak nog niet voldoende onderzocht is om haar aan de orde te stellen. Het gezegde van den heer Van Malsen, dat er zoo veel aan de opzichters ontbreekt, gaf hem aanleiding tegen deze zienswijze protest aan te teekenen; met het oog op tal van opzichters, die zoowel theoretisch als practisch goed ontwikkeld zijn, gaat het niet aan over hen den staf te breken en mag deze opvatting niet in het algemeen als de ware beschouwd worden.

De heer Van Malsen antwoordde dat hij het gevoelen van den voorgaanden spreker deelt, als de opzichters door den architect worden opgeleid, maar men vergete niet dat het denkbeeld tot het vaststellen van een examen geen persoonlijk gevoelen is, maar dat de Maatschappij, doordrongen van de wenschelijkheid om den bestaanden toestand te veranderen, daartoe besloten heeft.

Het voorstel, daarop door den heer Gosschalk gedaan, om de zaak aan te houden en het programma ter fine van advies aan de afdeelingen te zenden, werd door den Voorzitter bestreden en wel naar aanleiding van de antwoorden, door de afdeelingen ingezonden op de vraag, waarin naar de wijze van opleiding der bouwkundige opzichters advies werd gevraagd. Spreker was van meening dat de heer Gosschalk, weinig ter vergadering komende, voorlichting noodig heeft en dat zijne meening anders zou zijn als hij de adviezen der afdeelingen gelezen had. De Voorzitter begreep de groote mate van omzichtigheid niet en stelt zich de vraag, waartoe verder uitstel leiden zal; zijns inziens tot niets en toch vordert het belang der opzichters dat omtrent het vaststellen van het examen spoedig een besluit genomen wordt.

Nadat de heer Huijgen adhesie betuigd heeft aan het voorstel van het Bestuur, verzocht de heer Gosschalk het woord om zijn leedwezen te betuigen dat zijn persoon in dit debat door den Voorzitter op den voorgrond gesteld wordt; al moest hij erkennen in den laatsten tijd weinig vergaderingen te hebben bijgewoond, werd het Weekblad door hem getrouw gelezen waardoor spreker uit dien hoofde meende met den stand der quaestie bekend te zijn en het deed hem genoegen in den heer Du Rieu, die trouw ter vergadering komt, iemand gevonden te hebben, die zijne denkbeelden deelt. Het stelsel van afhameren verdient geene aanbeveling en een groot beginsel moet eerst besproken en na rijp beraad vastgesteld worden, waarbij plotselinge haast niet te pas komt. Het heeft spreker werkelijk bevreemd dat een vroegere grief niet besproken is en dat wel over het gebruik, dat door enkele bouwkundigen gemaakt is van het diploma, bij het examen voor opzichter van den Waterstaat ook afgegeven aan hen, die voor plaatsing niet dadelijk in aanmerking konden komen en tengevolge waarvan zij betrekkingen verkregen, waarin zij niet konden voldoen. Die leemten moeten worden aangevuld en de zaak moet practisch worden aangevat, temeer daar het voorstel eene groote draagwijdte heeft; hulde brengende aan het Bestuur voor het voldoen aan de bekomen opdracht, blijft de heer Gosschalk uitstel wenschelijk achten.

De heer Van Malsen vestigde er de aandacht op dat het programma gewijzigd kan worden en het ondoenlijk is iets te maken, dat later geene verandering behoeft.

De Voorzitter kan het voorstel-Gosschalk niet ondersteunen, wijl bij aanneming daarvan de zaak minstens een jaar zou worden uitgesteld; het voorstel was van alle zijden bezien en het voorstel-Gosschalk zou niets dan tijdverlies geven.

De heer Nolthenius gaf in overweging de zaak in eene afzonderlijke vergadering te behandelen, waarop de Voorzitter antwoordde dat dit bezwaar opleverde met het oog op de vraag, waar die bijeenkomst dan gehouden moest worden en de kans, dat men dan gevaar liep dat de opkomst der leden zeer gering zou zijn. Het voorstel van den heer Gosschalk werd verworpen met 29 tegen 15 stemmen, waarbij 6 leden zich van stemming onthielden.

De artikelsgewijze behandeling van het Bestuursvoorstel omtrent het diploma voor bouwkundig opzichter had geen plaats; toen zij aan de orde was, gaf de heer Van Zuijlen, met het oog op den weinig beschikbaren tijd, in overweging het voorstel en bloc aan te nemen.

De heer Broekman deed het voorstel om het aan de prudentie van het Bestuur over te laten daarin die wijzigingen te brengen, die naar aanleiding der gehouden discussiën wenschelijk voorkomen, waarop de Voorzitter verklaarde dat hij bereid was mede te gaan met het voorstel van den kolonel Van Zuylen en gaarne gebruik wilde maken van de wenken der heeren Nolthenius en Lamers.

Toen deze woorden geen tegenspraak uitlokten en de Vergadering door toejuiching hare ingenomenheid scheen te betuigen, verkreeg de heer Gosschalk het woord, verzoekende aanteekening in de notulen dat hij zich tegen dit besluit verklaarde en als zijn meening te kennen gevende, dat vele leden dit gevoelen zouden deelen. Daar de gemaakte bemerkingen eene groote draagwijdte hebben, noemde spreker het genomen besluit ongegrond.

De Voorzitter verklaarde zich bereid het voorstel van den heer Van Zuylen in stemming te brengen, waarna de heer Van Etteger in overweging gaf de leden in de gelegenheid te stellen hunne bemerkingen alsnog aan het Bestuur mede te deelen, waarop de heer Van Malsen repliceerde dat de Voorzitter in dien geest gesproken heeft.

Het voorstel van den heer Van Zuylen aldus geformuleerd „dat het Bestuur gemachtigd wordt om het programma voor de toekenning van een diploma als bouwkundig opzichter vast te stellen, mits daarbij nota nemende van de gemaakte opmerkingen en de inlichtingen, die gegeven zijn en alsnog zullen worden ingezonden" werd met eene zeer kleine meerderheid aangenomen. Tegenover 21 stemmen, die zich daarvoor verklaarden, stemden niet minder dan 20 leden daartegen en hielden 6 zich buiten stemming.

Thans was het voorstel van het Bestuur aan de orde, waarbij eene kleine wijziging in een artikel van de wet beoogd wordt. De Voorzitter wees er den leden op dat de bepaling, waarbij voorgeschreven wordt dat Voorzitter, Vice-voorzitter, Penningmeester en twee leden van het Bestuur in Amsterdam *moeten* wonen, in de practijk bezwaar geeft, daar de geachte Penningmeester, dien men ongaarne zou missen, wel-iswaar in Amsterdam zijn beroep als architect uitoefent, maar strikt genomen in eene andere gemeente woont, al is deze om zoo te zeggen met Amsterdam als een geheel te beschouwen. Om nu moeilijkheden te voorkomen stelt het Bestuur een gewijzigde redactie van een enkel artikel der wet voor.

De heer Du Rieu gaf als zijne meening te kennen, dat dit voorstel niet te pas komt; spreker stelde de vraag: waar oefent de architect zijn beroep uit? in de plaats, waar hij woont of daar, waar hem werkzaamheden zijn toevertrouwd?

De heer Nolthenius bestreed het voorstel en wilde aan het bezwaar tegemoet komen door de bepaling, dat de genoemde leden van het Bestuur in Amsterdam of de aangrenzende gemeenten moeten wonen, welk gevoelen door den heer Klinkhamer niet gedeeld werd.

De heer Gosschalk wees erop, dat hier sprake is van eene wetsverandering; hulde brengende aan het Bestuur voor het genomen initiatief, komt het hem voor dat gewacht kan worden totdat er bezwaren geopperd zijn en dat het aanbeveling verdient de zaak te laten zoo als zij is.

De heer Van Malsen is het met den voorgaanden spreker eens en wees erop, dat het Bestuur op grond van de geschiedenis aanleiding vond om het voorstel ter tafel te brengen.

De Voorzitter verklaarde dat de heer Gosschalk het wel gemakkelijk maakt en deed de vraag, met het oog op de bepalingen der wet, of de Vergadering het gevoelen van dien spreker deelde, waarop de heer Wolters het voorstel deed de zaak aan te houden en in eene volgende vergadering een wetsverandering aan de orde te stellen.

Zonder hoofdelijke stemming werd daarop besloten geene verandering in het wetsartikel te brengen.

Omtrent de in de Meimaand van 1892 te houden feesten deelde de Voorzitter mede, dat tot op heden door 55 leden, waaronder drie leden van het Bestuur, is ingeschreven voor een bedrag van *f* 1400 en dat de gelegenheid tot deelneming alsnog bestaat, waartoe de Secretaris aan belangstellenden inschrijvingsbiljetten verstrekken zal.

Op de vraag van den Voorzitter of een der leden nog iets in het midden heeft te brengen, vroeg de heer Evekink het woord om het voorstel te doen, dat in de naamlijst der leden van de Maatschappij ook de namen worden opgenomen van hen, die plaatselijke leden der Afdeelingen zijn. Spreker wees daarbij op Arnhem, waar de Afdeeling 7 leden telt, die lid der Maatschappij zijn, en 18 buitengewone of plaatselijke leden, terwijl 9 leden der Maatschappij zich niet bij de Afdeeling hebben aangesloten.

De Voorzitter antwoordde dat hem de zaak vrij onschuldig voorkwam en gaf de verzekering, dat zij, voor zoover hem betrof, geen tegenkanting bij het Bestuur zou ontmoeten. Op de vraag of iemand bezwaar had tegen het voorstel Evekink, werden slechts bewijzen van instemming gegeven. Alleen de heer Freem had het bezwaar dat er tweeërlei soort van leden op de lijst zouden voorkomen en hoopte dat dit de plaatselijke leden zou aansporen tot de Maatschappij toe te treden.

Nadat de heer Teneking de aandacht der vergadering op de arbeidersverzekering gevestigd had, werd zij tegen één uur door den Voorzitter gesloten.

Dank zij de genomen voorzorg van het Bestuur om het ontbijt den leden staande de vergadering aan te bieden, kon op het bepaalde tijdstip de tocht naar Heeswijk ondernomen worden. Een vijftigtal leden namen daaraan deel, reden per paardentram naar het station buiten de Hinthammerpoort en vervolgden de reis van daar met een extra-stoomtram, die hen langs een weg vol afwisseling tot in de onmiddellijke nabijheid van het kasteel te Heeswijk bracht. Dit kasteel en vooral de uitgelezen verzameling van kunstvoorwerpen en oudheden is een bezoek ten volle waard, al moet erkend worden dat de beschikbare tijdruimte slechts toeliet een overzicht van het geheel te nemen. Over den in 1875 bijgebouwden toren en de daaraan grenzende gewelfde open galerij werd een minder gunstig oordeel geveld. Tegen halfvijf werd de terugtocht per stoomtram aanvaard en tegen zes uren vereenigden de meeste leden zich in de sociëteit „Casino" aan een gemeenschappelijken maaltijd.

Een woord van dank aan de commissie van regeling, die den leden in de gelegenheid stelde veel te zien en alles voorbereidde om dit zoo aangenaam mogelijk te doen plaats vinden.

MUSEUMTERREINEN TE AMSTERDAM.

Op de voordracht van B. en W., betreffende de bebouwing der Museumterreinen, is door den heer J. R. Wüste een amendement ingediend, om in beginsel goed te keuren het door hem ingediende plan van aanleg en bebouwing der Museum-terreinen, zooals op de door hem overgelegde teekening is aangegeven.

De heer Wüste licht zijn amendement uitvoerig toe.

Hij heeft met ingenomenheid de voordracht van B en W. begroet, omdat hij daarin ziet een eerste schrede op den weg, die een einde moet maken aan de indirecte geldelijke nadeelen, welke de gemeente sedert een reeks van jaren geleden heeft door het braak en renteloos liggen dezer kostbare Museum-terreinen en door de omstandigheid, dat door gebrek aan een geschikt terrein voor den bouw van villa's in den zoo gezochten omtrek van het Vondelpark vele ingezetenen gedwongen werden, zich in eene aangrenzende gemeente te vestigen.

Minder groot echter is zijne ingenomenheid met het door B. en W. voorgestelde plan van bebouwing.

Indachtig aan de waarheid, dat over den smaak niet te twisten valt, meent hij zich van critiek van het door B. en W. voorgestelde plan te mogen onthouden en zich te kunnen beperken tot eene korte uiteenzetting der gronden, waarop hij aan den Gemeenteraad voorstelt aan het door hem ingediende en door een bekwaam deskundige ontworpen plan de voorkeur te geven.

Allereerst rijst de vraag: Wat wil men van de Museum-terreinen maken? Zal ook hier, evenals in de schilderswijk en in verreweg het grootste gedeelte van de uitbreiding van Amsterdam in de laatste helft dezer eeuw, het tot het uiterst gedreven beginsel van regelmaat worden gehuldigd en ook dit terrein voor den speculatiebouw worden bestemd?

Of wil men van deze terreinen, waarvan het plan van bebouwing, zonder eenige beperking van vrijheid, door den Gemeenteraad kan worden vastgesteld, en waar de bouwvergunningen afhankelijk kunnen en moeten worden gesteld niet alleen van opvolging der Politievoorschriften, maar evenzeer van het voldoen aan billijke artistieke eischen wat het uiterlijk der gebouwen betreft, geheel of gedeeltelijk maken tot een luxekwartier?

De voordracht van B. en W , waarbij terreinen voor den bouw van „villa's" beschikbaar worden gehouden, geeft op de laatste vraag een bevestigend antwoord.

De heer Wüste is overtuigd, dat, wil men die artistieke eischen kunnen volhouden, en niet door den drang der omstandigheden genoodzaakt worden later speculatiebouw toe te laten, daar, waar smaakvolle villa's en woonhuizen worden gewenscht, het terrein waarop die artistieke eischen van toepassing moet worden verklaard, moet worden beperkt zooveel als mogelijk is, zonder aan de schoonheid van de kern van het bouwplan afbreuk te doen. Zonder eenigen twijfel zullen die artistieke eischen van toepassing verklaard *moeten* worden op de voorzijden der bouwblokken, die gelegen zijn aan de op het plan van B. en W. ontworpen twee radiaal-boulevards, en waarvan de lengte, met inbegrip der hoeken, 570 strekkende meter bedraagt, tegen 315 meter volgens het door den ondergeteekende ingediende plan.

Op het door hem overgelegde plan is op de as van het Museum één 40 meter breede radiaal-boulevard ontworpen, aan beide zijden met een of twee rijen boomen beplant, die op 2,70 meter afstand van den achtergevel van het Museum een plein van 114 meter lengte en 84 meter breedte in diagonale snijdt. In het midden van het plein is een standbeeld of een monumentale fontein, omgeven door ornementale lantaarns, gedacht. Waar de boulevard het plein verlaat, loopt hij met een zachte kromming verder en mondt uit in de as van het Concertgebouw.

Afgezien van den misstand, die volgens het oordeel van den heer Wüste veroorzaakt moet worden door de omstandigheid, dat de op het bouwplan van B. en W. ontworpen noord westelijke radiaal-boulevard scheef uitloopt op het front van het *Concertgebouw*, vermeent hij, dat zoowel de P.-C.-Hooftstraat als andere straten in de nieuwe wijken voldoende aantoonen, hoe vervelend lange rechte straten zijn en als afschrikwekkende voorbeelden kunnen dienen om, althans in dit luxe-kwartier, die eentonige wijze van geheel regelmatigen aanleg te verlaten en daarentegen een kwartier te scheppen, zooals Amsterdam nog niet bezit.

De ontwerper van het door hem ingediende plan heeft ernaar gestreefd, in het midden van het voor compactbouw (blokken van aaneengesloten huizen) aangewezen deel verschillende open ruimten te laten, die, met plantsoen beplant, als park en voor enkele takken van sport dienst kunnen doen tot tijd en wijle, dat die terreinen voor den bouw van villa's in aanmerking kunnen komen.

Daar als waarschijnlijk aangenomen mag worden, dat de Raad, met het oog op den huidigen en toekomstigen financieelen toestand der gemeente, besluit op het Museum-terrein geen groote uitgestrektheid grond onbebouwd en beschikbaar te laten voor sportdoeleinden, maar tot stijving van de gemeentekas zooveel verkoopbaren grond te verkrijgen, als vereenigbaar is met de eischen, die de goede smaak aan een bouwplan daar ter plaatse mag stellen, wijst de heer Wüste erop, dat met de uitvoering van het door hem ingediende plan geen geldelijke opoffering in den vorm van verlies aan bebouwbare ruimte voor de gemeente gepaard gaat.

Het tegendeel is het geval. Door het ontwerpen van één radiaal-boulevard in plaats van twee, door het verminderen van de breedte van den eersten boogboulevard en het wegvallen van den tweeden, die geen doel heeft, omdat hij doodloopt, en geen verbinding heeft met de Ruysdaelkade, blijft volgens het door den heer Wüste ingediende plan eene bebouwbare oppervlakte van 119,892 M², waarvan bestemd voor den bouw van aaneengesloten huizen 82,034 M² en voor den bouw van villa's 37,858 M².

Volgens het plan van B. en W. bedraagt de bebouwbare oppervlakte:

voor aaneengesloten huizen	73,559	M²
„ villa's	20,549	„
„ een monumentaal gebouw	6,417	„
Totaal . .	100,525	M²

of wel minder 19,367 M².

Op deze gronden en overtuigd dat het door hem ingediende plan, zoowel uit een financieel als uit een esthetisch oogpunt, de voorkeur verdient boven het plan van B. en W., veroorlooft de heer Wüste zich zijn amendement in de welwillende overweging van de leden van den Gemeenteraad aan te bevelen.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 26 September 1891.

Bij de opening deelde de Voorzitter den leden mede, dat de gewijzigde statuten de koninklijke goedkeuring hadden verkregen, en voorts, dat het benoodigde kapitaal voor de op te richten verzekeringmaatschappij door ingezetenen van Groningen was volteekend, zoodat waarschijnlijk in Januari a. s. deze zaak wel in orde en de gelegenheid tot deelneming geopend zal zijn. Van de zeven commissarissen, die het bewind zullen voeren, heeft de Vereeniging het recht er twee te benoemen. Staande de vergadering werden hiervoor gekozen de heeren J. N. Kruitinga en J. H. de Vries, welke de benoeming aanvaardden. De Architectenkamer heeft eveneens twee commissarissen benoemd, namelijk de heeren K. Hoekzema en G. Nijhuis. De overige drie zullen door de aandeelhouders worden aangewezen.

In deze bijeenkomst werden met aandacht beschouwd de volgende prijsvraagteekeningen, daartoe afgestaan door 't Genootschap »Architectura et Amicitia" te Amsterdam:

1. Een Café-concertgebouw.
2. Een Synagoge.
3. Een gebouw voor expositie van schoone kunstwerken.
4. Een hoofdingang van eene kazerne.
5. Een gesmeed-ijzeren hek.
6. Een lamp voor electrisch gloeilicht.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Algemeene vergadering van 30 September 1891.

Na het openen der vergadering en de goedkeuring der notulen, werd mededeeling gedaan van de ontvangen bijdragen voor het den heer Ch. Garnier aan te bieden album.

De ingekomen antwoorden op de EEREPRIJSVRAAG-SCHOUWBURG, zijnde 3 ontwerpen, onder de motto's: 1°. *Théâtre libre*, 2°. 1891 en 3°. *Fiat*, waren in de vergadermaal geëxposeerd en vormden de kunstbeschouwing.

Door de commissie tot het nazien van de rekening en verantwoording werd rapport uitgebracht, waarbij de rekening goedgekeurd en de Penningmeester onder dankzegging gedechargeerd werd.

Tot nieuwe bestuursleden, in plaats van de niet-herkiesbare aftredenden, werden gekozen de heeren: H. Baron, Vice-president-penningmeester; A. J. Sanders, te Secretaris en J. H. Peppink, Bibliothecaris-archivaris. De heeren Baron en Sanders wenschten de benoeming eenige dagen in beraad te houden; de heer Peppink nam de benoeming aan.

Nog enkele punten van de agenda moesten tot de volgende vergadering worden uitgesteld.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Het grafmonument van den Duitschen Keizer Frederik is dezer dagen uit Serravezza, bij Carrara, te Berlijn aangekomen en aan Prof. Begas toevertrouwd, die nu de laatste hand eraan zal leggen. Het zal waarschijnlijk den 18en October, Keizer Frederik's geboortedag, op het graf geplaatst worden.

Het stelt den Keizer voor, op zijn veldmantel liggende, in zijn kurassierswapenrok, met den Pruisischen koningsmantel over de voeten in breede plooien afhangend. De zijwanden van de sarcophaag zijn met verschillende voorstellingen versierd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-HAGE. Wegens het vervroegd vertrek van den ingenieur, tijdelijk in dienst bij het technisch gedeelte van de gemeentelijke gasfabriek, hebben Burgem. en Weth. den Raad machtiging gevraagd om, in plaats van met 1 Januari a. s., reeds met ingang van 1 November e. k. aan de fabriek te verbinden een adjunct-directeur op eene jaarwedde van *f* 2500, welk traktement voor dezen ambtenaar kan klimmen tot *f* 3500.

— In *Pulchri Studio* zal eene tentoonstelling worden gehouden van werken van Bosboom. Het bestuur noodigt de eigenaars van werken van den overleden meester, die genegen zijn deze werken voor de tentoonstelling af te staan, beleefdelijk uit, daarvan vóór den 8en October opgave te doen aan den heer F. P. Ter Meulen, secretaris van *Pulchri Studio*.

Mede te werken aan deze tentoonstelling, waarop men heel Bosboom's talent moet kunnen bewonderen, zal door ieder, die in het gelukkig bezit is van een werk van hem, beschouwd worden als het brengen eener hulde aan des kunstenaars nagedachtenis.

— In de laatstgehouden zitting van den Gemeenteraad werd op voorstel van den heer Van Malsen eene subsidie van *f* 300 verleend ten behoeve van het onderwijs in handenarbeid.

Voorts is bij de vaststelling der instructiën voor den directeur en voor den adjunct-directeur der gemeentewerken, op voorstel van den heer Hanlo, bepaald, dat het denen bouwkundigen verboden is, werkzaamheden te verrichten ten behoeve van anderen dan deze gemeente, tenzij met bijzondere vergunning van Burgemeester en Wethouders. Hierdoor is beslist, dat die toestemming noodig is voor werkzaamheden ten behoeve ook van polderbesturen en andere gemeenten.

— De heeren A. J. Blijdenstein en L. R. Brants, die namens de Nederlandsche Heidemaatschappij Denemarken en Oost-Pruisen bezocht hebben, om te onderzoeken, hoe in het noorden de duinen met hout bepoot worden, hebben een rapport over die reis in bewerking, dat hoogstwaarschijnlijk nog in den loop van dit jaar aan de Ministers van Waterstaat en Financiën zal worden uitgebracht.

AMSTERDAM. Dezer dagen is in de militiezaal de internationale tentoonstelling ter bevordering der photographie geopend. Behalve uit Nederland zijn er veel inzendingen uit Duitschland en Engeland, enkele uit Zwitserland, België, Denemarken en Amerika. Het aantal der door amateurs ingezonden photographieën overtreft dat der vakmannen, en het komt ons voor, dat het werk der eersten niet het minste is.

Nadat het doel der expositie met een enkel woord uiteengezet was door den secretaris van de regelings-commissie, den heer Schuver, erlangde het jurylid, Dr. Jb. van Geuns, het woord, om in aangenamen vorm een denkbeeld te geven van het nut der photographie, van hare onmisbaarheid bij de beoefening van kunsten en wetenschappen, terwijl omgekeerd de ontwikkeling der photographie onder den invloed staat van die der wetenschap. Ook deed hij uitkomen, dat de photographie niet bloot is de toepassing van een technisch en chemisch procedé, maar zeer zeker afhankelijk is van de meer of minder artistieke begaafdheid harer beoefenaars. Met den wensch dat de tentoonstelling tot eene juistere waardeering mocht leiden van de photographie in wetenschappelijk en artistiek opzicht beide, verklaarde spr. de expositie geopend.

ROTTERDAM. Ook hierterstede zal, naar aan het *Utr. Dagbl.* wordt medegedeeld, eene poging worden aangewend om een arbeidsraad op te richten, uit patroons en werklieden samengesteld. De zaak gaat uit van den Rotterdamschen Bestuurdersbond, een vereeniging van bestuurders van niet-sociaaldemocratische werklieden-vereenigingen.

In eene Zondag gehouden vergadering, onder leiding van den voorzitter van den Bond, Th. de Rot, werd over de wenschelijkheid van zoodanige instelling van gedachten gewisseld. Zooals men weet, is er in Den Haag een arbeidsraad opgericht voor het timmerliedenvak, en op het voorbeeld daarvan was ook eene te Rotterdam gevestigde vereeniging van timmerlieden voornemens een college tot stand te brengen, dat in alle geschillen tusschen patroons en gezellen bij het timmervak uitspraak zou moeten doen. Dit was de aanleiding, dat de zaak bij den Bestuursbond ter sprake kwam.

Met het denkbeeld, om voor elk vak afzonderlijk zulk een arbeidsraad op te richten, kon de meerderheid zich niet vereenigen. Men zou er de voorkeur aan geven, dat er van regeeringswege lichamen werden in het leven geroepen, met officieel gezag bekleed, die bemiddelend zouden kunnen optreden bij het ontstaan van geschillen tusschen patroons en werklieden en over loongeschillen zouden kunnen uitspraak doen. Nu echter de Regeering zich nog onthield, achtte men het wenschelijk door het particulier initiatief arbeidsraden tot stand te brengen, waarin alle vakken vertegenwoordigd zijn.

Aan het bestuur is opgedragen, zich te dezer zake tot alle werkliedenvereenigingen te wenden, ten einde algemeene samenwerking te verkrijgen. De bedoeling is om door die vereenigingen eene commissie te doen benoemen, wier allereerste werkzaamheid het zal zijn, zich met de patroons in verbinding te stellen, op wier medewerking men meent te mogen rekenen, omdat de arbeidsraad de belangen van patroons en werklieden beiden zal hebben te behartigen.

— De firma Van Kempen & Zonen te Voorschoten heeft voor de nieuwe Noorderkerk alhier een zilveren doopvont vervaardigd. Het stuk is ontworpen in streng Gothischen stijl. Het kolossale zilveren bekken wordt gedragen door rijk geornaeerde zilveren spitsbogen, rustende op een voetstuk dat in denzelfden stijl bewerkt is. De zuivere afwerking dezer streng Gothische ornementiek vereischt groote kunstvaardigheid; in dit opzicht is aan de eischen van het edel metaal volkomen beantwoord, terwijl doel en bestemming van het voorwerp op uitnemende wijze zijn in het oog gehouden.

UTRECHT. De Maatschappij tot expl. van Staatsspoorwegen zal overgaan tot den bouw van een nieuw station te Vlissingen—Haven en heeft zich voor het opmaken van plannen, enz., daarvan gewend tot de architecten Schill en Haverkamp, te Amsterdam. (*N. v. d. D.*)

— Zondag had alhier het Meubelmakers-congres plaats, uitgeschreven door den Meubelmakersbond, afd. Nederland, gevestigd te Amsterdam.

Van de 4 punten, die op de agenda ter behandeling waren aangegeven, kwam alleen ter sprake punt 3: bestaat er mogelijkheid één Nederlandschen Bond te stichten voor meubelmakers? zoo ja, welken weg zal die bewandelen. Dit punt werd door den president ingeleid. Spreker wees erop, dat er thans 2 bonden bestaan, welke hij tot één wilde zien samengesmolten, om zoodoende één nieuwen bond te vormen. Hierna werd eene vrij levendige beraadslaging tusschen verscheidene sprekers gevoerd. De een wilde een bond stichten met politiek en algemeen stemrecht op den voorgrond; een ander wilde de politiek er buiten laten, doch meer gelet zien op de verbetering van het vak, daar dit meer wenschelijk was voor het doel, waarvoor men samengekomen was; weer een ander wilde een bond, wiens doel en streven het was, den normalen arbeidsdag op 8 à 10 uur daags te bepalen, doch ten slotte vereenigde men zich met algemeene stemmen met het voorstel van de Haagsche vereeniging »Rechten naar Plichten", strekkende tot het vormen van een bond, die op den voorgrond stelt: 1°. een werkelijken arbeidsdag van 10 uur; 2°. het stichten van eene weerstandskas; 3°. het werken op nationaal gebied; 4°. het vrij laten van elke vereeniging, zich op politiek terrein te bewegen. Uit de 10 vertegenwoordigde vereenigingen werden de volgende 3 gekozen

tot het samenstellen van een concept-reglement, teneinde, na aan ieders goedkeuring te zijn onderworpen, behandeld te worden op een te houden congres in de laatste week van November te dezer stede: 1°. de meubelmakersvereeniging »Rechten naar Plichten", te 's-Hage; 2°. de nieuwe bond, afd. Nederland, te 's-Hage; 3°. de oude bond, afd. Nederland, te Amsterdam. Na dit met algemeene stemmen genomen besluit, werd de vergadering gesloten.

GRONINGEN. In de zitting van den Gemeenteraad, den 30 September gehouden, bracht de heer De Marees van Swinderen, namens de centrale afdeeling, rapport uit over de voordracht van B. en W. tot overneming van de waterleiding. De conclusie luidt:

»De centrale afdeeling heeft de eer den Raad voor te stellen om te besluiten:

»de voordracht nopens overneming van de waterleiding te renvoyeeren aan B. en W. met uitnoodiging nader te onderzoeken welke uitbreidingen, in geval van overneming der waterleiding door de gemeente, met het oog op de groote vermeerdering van waterverbruik, die hiervan het gevolg zal zijn, de inrichting aan de Punt en de verdere werken vermoedelijk zullen dienen te ondergaan en welke kosten met een en ander zullen gemoeid zijn, en van den uitslag hunner onderzoekingen, die zich, zoo B. en W. dit noodig of wenschelijk achten, ook tot andere punten zullen kunnen uitstrekken, — aan den Raad mededeeling te doen met bijvoeging van zoodanige voorstellen, als zij zullen vermeenen te behooren."

Conform het voorstel van den Voorzitter werd besloten het rapport ter visie te leggen, om nader aan de orde te worden gesteld.

— De algemeene vergadering der *Vereeniging voor Kadaster en Landmeetkunde* zal dit jaar op Woensdag 21 October a. s. worden gehouden in het hôtel Willems, Heerestraat E 54, alhier.

'S-HERTOGENBOSCH. In de op Zaterdag 3 October te houden vergadering van den Gemeenteraad komen eenige benoemingen aan de orde als: 1° van een directeur der koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten, waartoe worden voorgedragen: A. J. Derkinderen te 's-Bosch, F. G. J. van Beers te Antwerpen en F. L. Stracké te Haarlem;

2° van een leeraar in het rechtlijnig teekenen aan genoemde school, waartoe worden voorgedragen: P. C. van de Wint, leeraar in het teekenen en bouwkundige te Groningen en W. C. C. Steenaart, tijdelijk teekenaar-opzichter bij den Prov. Waterstaat te 's-Hage;

3° van een hulpleeraar in bouwkunde aan genoemde school, waartoe worden voorgedragen: L. P. H. van Valkenburg, teekenaar te 's-Bosch en H. Wijnands, opzichter bij den Prov. Waterstaat aldaar.

Daarna zal een voorstel van B. en W. worden behandeld tot aanstelling van een teekenaar aan het bureau der gemeentewerken, waartoe wordt voorgedragen de te benoemen leeraar aan de koninklijke school.

DORDRECHT. De Vereeniging Vak en Kunst hield Woensdagavond hare 18te vergadering in dit seizoen, welke hoofdzakelijk gewijd was aan besprekingen over het al of niet wenschelijke om het eerste lustrum (April 1892) met eenige feestelijkheid te herdenken en te vieren. Het Bestuur meende toch dat men dit feit niet onopgemerkt mocht laten voorbijgaan, en had, naar aanleiding dezer meening, reeds eenige plannen beraamd, welke nu der Vergadering ter beoordeeling werden aangeboden. In de eerste plaats gaf 't Bestuur in overweging eene tentoonstelling van retrospectieve en hedendaagsche kunst te organiseeren; ten 2° stelde het voor een prijsvraag uit te schrijven voor eene verhandeling over de vroegere Ambachtsgilden en ten 3° had men gedacht over een gecostumeerden gilde-optocht.

Wat het in de eerste plaats genoemde punt betreft, werd door de Vergadering met algemeene stemmen besloten eene commissie te benoemen om te onderzoeken of eene zoodanige expositie kans van slagen had, en zoo ja, of dan het op touw zetten daarvan, voor de Vereeniging financieel mogelijk was. Na breedvoerige discussies meende men nº. 2 te moeten laten vervallen, daar volgens het meerendeel der leden het bedrag van den uit te loven prijs, voor een zoodanige gewichtige prijsvraag, de financieele draagkracht der Vereeniging zou te boven gaan. Hoewel we nu zeer zeker toegeven dat een prijs, gecevenredigd aan de moeiten en inspanning vereischt tot het beantwoorden der gestelde vraag, voor de kas van Vak en Kunst te bezwarend zou zijn, spreet het ons toch, dat dit nu geheel van de agenda werd afgevoerd, daar men toch, evenals voor punt 1, eene commissie had kunnen benoemen om te onderzoeken of èr op de een of andere manier, hetzij door hulp van vermogende stadgenooten of op een andere wijze, niet in de geopperde en werkelijk bestaande bezwaren te voorzien was. Eene verhandeling over 't gildewezen is voor onzen tijd een hoogstbelangrijk en leerzaam onderwerp, wijl het in nauw verband staat met het huidige arbeiders-vraagstuk.

Niettegenstaande de vele en groote gebreken, die het gildewezen aankleefden, en de talrijke daarbij in zwang zijnde voorschriften en vormen, die onze tijdgeest niet meer verdragen en dulden zou, kan de geschiedenis dier oude vakvereenigingen toch in menig opzicht nog tot leering strekken.

Het is maar de quaestie hoe, en tot welke hoogte, de goede hoedanigheden dezer vroegere corporaties in onze hedendaagsche handwerks-wereld over te planten, en niemand zal toch tegenspreken dat eene verspreiding in ruimen kring der kennis van dat verleden daartoe zeer bevorderlijk kon zijn.

Het houden van een gecostumeerden gilden-optocht vond geen voldoenden steun, om nader overwogen te worden en is dus mede vervallen. Hoewel het niet doorgaan van dit nummer ons minder spijt dan 't schrappen van punt 2, had het voorstel toch wel verdiend nog eens nader onderzocht, met wat meer sympathie besproken te worden. Nergens toch dan te Dordrecht, binnen de muren van de grijze Merwestad, waar nog zoo'n tal van oude gebouwen, als standbeelden aan den openbaren weg, voor de bekwaamheid dier oude gildebroeders getuigen, zou zulk een optocht eigenaardiger zijn. Wij geven gewonnen dat het practisch nut van zulk een optocht nihil of ten minste zeer gering zal zijn, doch tarten ieder tegen te spreken dat het houden van zulk een nagebootsten gilden-optocht met zijne banieren en blazoenen in de stad, waar een Bloemaert, een Terwen, een Cuijp en zoo'n tal van andere vermaarde mannen, verdienstelijke vakgenooten voorheen, gewerkt, en diepe sporen van hun verblijf hebben achtergelaten, niet in den hoogsten graad karakteristiek en schilderachtig zou zijn.

ZIERIKSEE. In de algemeene vergadering van het waterschapsbestuur van Schouwen, Maandag jl. alhier gehouden, werd den ingenieur van het waterschap, den heer A. H. W. van der Vegt, op zijn verzoek toegestaan om de betrekking van tijdelijk leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de H. B. school te Zieriksee waar te nemen.

— Uit Sneek meldt men aan de *N. Rott. Ct.*

In de raadszitting van Zaterdag avond werd een schrijven gelezen van den heer A. Breunissen Troost, waarin deze den Raad eervol ontslag vraagt als leeraar in het rechtlijnig teekenen aan de industrieschool.

Aan dat verzoek kon niet worden voldaan, op grond dat adressant nooit benoemd is geweest.

Op de vraag van den heer B. Haga om nadere toelichting in deze, antwoordde de Voorzitter, dat bedoelde industrieschool een 40 jaar geleden op initiatief van den heer J. Visser werd gesticht en wel naar aanleiding van het wangedrag, waaraan de jeugd zich destijds 's avonds schuldig maakte. Door nuttige avond-bijeenkomsten wenschte men de jongens van de straat te houden. De heer Troost sloot zich alras bij den heer Visser aan, en gaandeweg werden andere leerkrachten er aan toegevoegd. De kosten, die de gemeente tot dat onderwijs bijdroeg beliepen in den beginne ƒ 50 en klommen langzamerhand tot ƒ 500, welke som er thans nog aan wordt besteed.

Kon de Raad den heer T. om de aangegeven reden geen eervol ontslag verleenen, wel kon hij hem — zoo zeide de Voorzitter — dank betuigen voor de moeite en zorgen, aan het onderwijs besteed.

PERSONALIA.

— Door den Minister van Kol. is de heer H. Oostinjer gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot adsp.-ingenieur bij den Waterstaat en de burg. openb. werken daar te lande.

— Den heer W. Postma, hoofdopzichter van den Provincialen Waterstaat te Assen werden den 1en dezer ter gelegenheid van zijn 25jarig jubilé als zoodanig van verschillende zijden bewijzen van hulde aangeboden.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Bekwaam teekenaar, om gedurende eenige weken overdag teekenwerk te verrichten. Adres lett. G F. M. aan Nijgh & Van Ditmar's algem. adv.-bureau Amsterdam.

— Directeur der gemeentelijke gasfabriek te Bodegraven. Jaarwedde ƒ 750 met vrije woning enz. Adres vóór 10 Oct. aan den Burg.

CORRESPONDENTIE.

— *Aan B. te R.* De aangevraagde jaargangen zijn voorhanden. Tegen toezending van het bedrag worden ze onmiddellijk verzonden.

— *Aan R. te G.* Artikelen, waarvan de inzender ons onbekend is — wij kunnen althans uit de initialen uw naam niet afleiden — worden niet opgenomen.

ADVERTENTIEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Donderdag den 15den October 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek Nº. 546.

Het maken van een aanbouw aan de goederen en douaneloods met bijbehoorende werken op het station ROTTERDAM D. P.

Begroting ƒ 2930.—.

De besteding geschiedt volgens § 56 van het bestek.

Het bestek ligt van den 28sten September 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te ROTTERDAM en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50.**

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 1sten October 1891, des voormiddags ten 10 ure.

UTRECHT, den 26sten September 1891.

OPENBARE AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der gemeente *UTRECHT*, zullen op **Zaterdag 17 October 1891**, des namiddags ten **één ure**, in het openbaar, ten Stadhuize **aanbesteden**:

Het sloopen van eenige perceelen op het Munsterkerkhof te Utrecht, en het stellen aldaar van een nieuw Gebouw ten dienste van de Universiteit.

Teekeningen, Bestek en Voorwaarden zijn op franco aanvrage te verkrijgen aan het bureau der Gemeentewerken **Achter Klarenburg**, zoomede ten Stadhuize (Afdeeling Financiën), en bij de Boekhandelaren VAN TERVEEN & ZOON, tegen betaling van **ƒ 3.—** per stel en liggen verder met detailteekeningen ter inzage aan bovengenoemd bureau, alwaar van des voormiddags 9 tot 12 uur ook nadere inlichtingen worden verstrekt.

Aanwijzing op het terrein zal plaats hebben op Maandag 5 October e. k., des voormiddags te elf uur.

UTRECHT, 22 September 1891.

De Secretaris der Gemeente
UTRECHT,
DE WATTEVILLE.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van ½—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

1000 M³ PUIN.

Eene partij **grove puin**, afkomstig van de amotie van de ovens der Steenfabriek „ZELDENRUST" te DRIEL, en geheel vrij van kalk, is voor het geheel en bij gedeelten

TE KOOP.

De puin ligt aan den Rijnoever zeer geschikt tot verscheping. Inlichtingen geeft de baas KRUITWAGEN aan genoemde fabriek, bij wien ook te bevragen is eene **SUFFISANTE BERGPLAATS VAN TURF** tot amotie.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

Carbolineum
„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

Atelier
voor Glasschilderkunst en Glas in lood.
Speciale inrichting voor glasetserij,
Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, lichtdeuren, raamhorren** enz. enz.
E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.
Men vrage schetsen en prijscourant.
Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

DE LINT & Cº.
Oostzeedijk 248, Rotterdam
MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,
TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS
Groote voorraden
16 Bekrooningen.
Handel in **CARRARA MARMER**
EN
ZWEEDSCH GRANIET.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruisen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.
FABRIKANT IN
Marmer-Mozaïk, Granito en Cementbeton.
Houten Parket-, Caoutchouc- Asphalt- en Antiekolithvloeren.
Eenig Concessionair en Uitvoerder voor Nederland
VAN
vuurvaste, vrijdragende Plafonds, Wanden en Gewelven voor elke belasting.
Ventilatie-Kanalen, Omhulsel van IJzerconstructies, Complete Silos en Kaden, enz. Systeem RABITZ.

Gebogde Zwenkbassins, Waterreservoirs en Leidingen, Trappen, Complete Gebouwen, enz. Systeem MONIER.
Duurzaam Wandbekleedsel, zoo hard als steen, van Polychroom-Cement.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Pookstraat F 62 te *Arnhem*.
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

JAN HAMER & Cº.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme-** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & Cº.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — Gouden Medaille Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Ondersoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & Zn., te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN.
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Cº., te Arnhem.

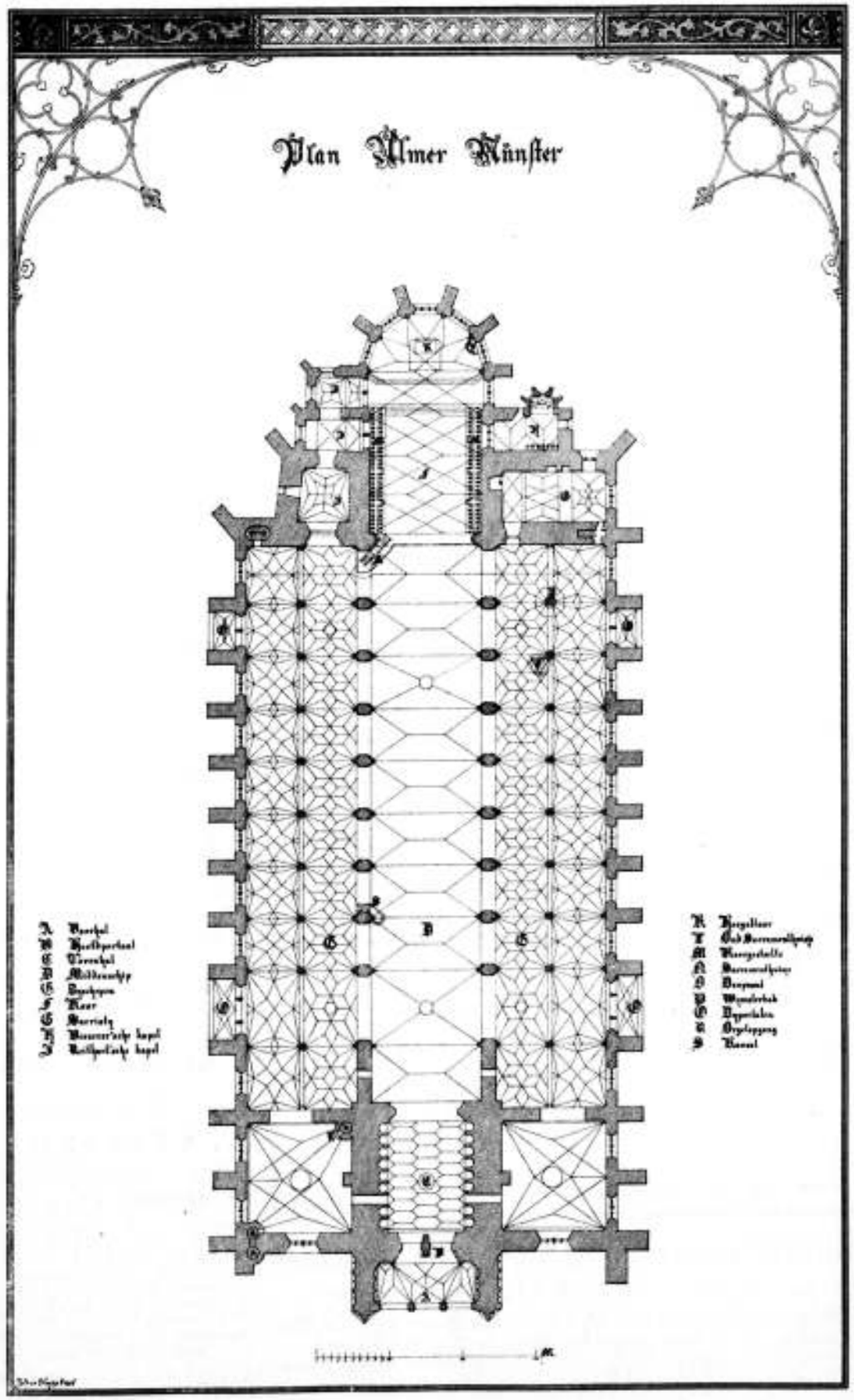

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 41

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG Nº. 41. ZATERDAG 10 OCTOBER 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH, Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hooftstraat nº. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

Als gewoon lid is voorgesteld de heer L. Eikendal, door de heeren E. H. Kluwer en J. F. W. Stom.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

957e *Vergadering van 7 October* 1891.

De waarnemende Voorzitter, de heer J. A. van der Sluijs Veer, opende de vergadering, waarna de notulen werden voorgelezen en goedgekeurd.

Het woord werd vervolgens gegeven aan den heer J. C. D. di Gazar, die een studie ten beste gaf over de ruïnen van Persepolis. Na eene bespreking van het land, zijn geschiedenis en godsdienst, gaf spreker eene beschrijving van de groepeering en indeeling der paleizen van Darius en Xerxes, om te eindigen met eenige beschouwingen van reizigers, die in de laatste eeuwen deze belangrijke ruïnen bezochten. Enkele platen lichtten deze lezing toe.

De Voorzitter dankte den heer Di Gazar voor zijne lezing, terwijl spreker op verzoek zijne studie ter opneming in *De Opmerker* zal afstaan.

De hierna volgende kunstbeschouwing, aangeboden door den heer Paul J. de Jongh, bestond uit een bundel photographieën, uitgegeven onder den titel: „Maisons et Villa's récemment construites à Paris et aux environs", die met de meeste belangstelling werden bezichtigd.

De Voorzitter dankte den heer de Jongh voor zijne kunstbeschouwing, en nadat nog was voorgesteld als gewoon lid de heer L. Eikendal, door de heeren E. H. Kluwer en J. F. W. Stom, werd de vergadering, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.) DE ULMER MUNSTER.

Voordracht, gehouden 23 *September*,
DOOR
J. A. v. d. SLUIJS VEER.
(*Met twee platen.*)

In de 14e en 15e eeuw, toen er veel werd ondernomen, waartoe, bij alle geestdrift, de krachten niet altijd toereikend waren, is er geen tijdperk in de geschiedenis der bouwkunst, dat meer onvoltooide monumenten heeft nagelaten, dan het Gothische. Alom in Midden-Europa verheffen zich de veelvormigste torenstronken en wachten sedert eeuwen tevergeefs op hunne voltooiing.

Aldus spreekt Prof. Gugel in de eerste uitgave van zijn *Geschiedenis der bouwstijlen*, en wanneer dan weder één dier torenstronken het feest zijner voltooiing op luisterrijke wijze heeft gevierd, dan vermeen ik, dat dit ook voor onzen kring niet onopgemerkt mag voorbijgaan en heb ik getracht, het meest wetenswaardige daarvan op te sporen, om u een klein beeld van den bouw en voltooiing van dat monument te geven, dat de roem en de trots is van Ulm, eene gewone Duitsche stad, gelegen aan de Donau in het Koninkrijk Wurtemberg. Terwijl in 1877 het 500-jarig feest der grondsteenlegging werd gevierd, vond in 1890 of 13 jaar later, van 28 Juni—1 Juli het feest der voltooiing plaats van het schoonste deel des Munsters, den grooten westelijken toren, die volgens velerlei gevoelen, niet alleen de hoogste, maar tevens de glansrijkste en schoonste der Christenheid is en ten volle, volgens Prof. Lübke, den naam verdient van „de toren der torens".

Aan dat feest nam geheel Duitschland deel en het was treffend om te zien hoe eene stad van middelbare grootte, vervuld van heilige liefde voor hare oude grootheid, geleid door talentvolle en energieke mannen, een werk had volvoerd, voor welker onderneming velen teruggedeinsd waren, en het oude Ulm, zonder eene bisschopsstad te zijn, door den bouw van haar Munster een prijskamp aanving met de groote kathedralen rondom haar. Den 31 Mei 1890, 's avonds om 6 uur, werd op feestelijke wijze onder het gelui der klokken, in tegenwoordigheid van een uitgezochten kring van mannen, behoorende tot de geestelijkheid der kerk en waardigheidsbekleeders der stad, ter hoogte van de steigerwerken van den sluitsteen, de knop op den toren bevestigd, en was dit niet alleen een roemvolle dag voor den Munster bouwmeester Prof. August Beyer, maar tevens een voor de stad Ulm, zooals zij nog weinige beleefd had.

Vóór wij overgaan tot een overzicht van de geschiedenis van dezen bouw, een klein geschiedkundig overzicht der stad zelve.

Ulm, de hoofdstad van het Wurtembergsche Do-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen of het

POLYTECHNISCHE SCHOOL

gewest, ligt aan de Donau, welke aldaar de Blau opneemt en bevaarbaar wordt, en aan spoorwegen naar Bruchsal, Würzburg, Offingen, Kempten, Friederichshafen en Schaffhausen, en vormt met Neu-Ulm, aan de overzijde der rivier (op Beiersch grondgebied), eene vesting van den eersten rang. De stad telt tegenwoordig, met inbegrip van eene bezetting van ± 6000 man, omstreeks 40,000 inwoners, en is eene der voornaamste koop- en fabriekssteden van Wurtemberg.

In den tijd der Karolingen eene koninklijke bezitting met eene Pfalz, (de Pfalt een provincie v/h. voorm. Duitsche rijk), wordt zij het eerst gemeld in 834. Lodewijk de Duitscher en zijne opvolgers hielden er meermalen rijksvergaderingen. Sedert 1027 werd zij als eene stad beschouwd, en weldra werd zij de hoofdstad van het hertogdom Schwaben. Wegens getrouwheid aan de Hohenstaufen werd de stad in 1134 door Hendrik de Trotsche van Beieren geplunderd en verbrand. Niettemin ontwikkelde zij zich na 1140 tot nieuwen bloei en werd zij machtig en rijk door den handel. Later was zij eene vrije Rijksstad en stond onder de voogdij der graven van Dillingen, daarna onder die van Augsburg. In 1247 bood zij een heldhaftigen tegenstand aan den tegenkoning Heinrich Raspe. In 1331 trad zij toe tot het verbond der steden van Schwaben en nam in 1377 deel aan de vereeniging van deze. Vooral bloeide zij in de 15de eeuw, toen zij eene bevolking had van 60000 inwoners en een grondgebied van 17 □ geogr. mijlen. In 1526 voegde zich de stad bij het Torgauer-, en in 1530 bij het Schmalkaldisch verbond, doch moest zich in 1546 onderwerpen aan Karel V en in 1548 het Augsburger Interim aannemen. In 1803 verloor Ulm den rang van vrije Rijksstad en werd zij de hoofdstad van het Beiersch Opper-Donaudistrict, doch de Oostenrijkers veroverden de stad in 1805. Kort daarna werd er de Oostenrijksche veldtuigmeester generaal Mack door de Franschen, onder Napoleon I, ingesloten, zoodat hij zich den 17den October met ruim 23000 man moest overgeven. Bij den vrede van Weenen (14 Oct. 1809) werd de stad door Beieren aan Wurtemberg afgestaan en in 1842 tot eene bondsvesting van den eersten rang verheven, waarna de aanleg der vestingwerken door den Pruisischen generaal Von Prittwitz werd bestuurd. Sedert 1871 is zij eene vesting van het Duitsche rijk, aan wier versterking in 1873 eene som van 3,630,000 mark is ten koste gelegd.

Hoog in de lucht vertoont zich nu, voltooid, de toren van het grootste protestantsche godshuis, hooger dan alle andere ter wereld, en zelfs den Keulschen Dom nog met 5 M. overtreffende. Met kunstig saamgestrengelde mazen, omgeven met sierlijke wimbergen en fioelen, zooals het vormenspel der laat-Gothiek ons in de meeste verscheidenheid heeft nagelaten, verheft zich de slanke pyramide, gekroond met de kruisbloem, het door de kunst verklaarde zinnebeeld van het geloof. Vijfhonderd en veertien jaren zijn er nu verloopen, sedert in den ochtend van den 30 Juni 1377, Ludwig Kraft, burgemeester der stad, uit naam en volgens opdracht van den raad der Rijksstad Ulm, den grondsteen voor dit nieuwe godshuis legde, ter vervanging van de oude parochiekerk voor de Vrouwenpoort, die een jaar te voren aan den vijand was prijsgegeven. Volgens toenmaals gebruik werd deze aan de heilige Jonkvrouw gewijd, en kreeg zij den naam van parochiekerk, omdat geen bisschopszetel te dezer plaatse was. Voorwaar een bescheiden naam voor een kerkgebouw, gedacht van zulke grootsche afmetingen. Voor de burgers van deze machtige en vooruitstrevende Rijksstad — zij telde toen ± 20 à 25000 inwoners — was deze Dom, die wat grootte betreft met dien van den Rijn wedijverde en in oppervlakte slechts door den Keulschen wordt overtroffen, doch wat breedte betreft, zelfs grooter is, juist groot genoeg, om hunne parochiekerk te kunnen zijn (*). Wat vroeger door de macht en den rijkdom van vorstelijke bisschoppen was ondernomen, werd hier door de burgers zelve gedaan, die zich groot gevoelden door de overwinning der Schwabische steden op Graaf Ulrich van Wurtemberg en doordat zij een half jaar te voren, den aanval op hare muren, door Karel IV ondernomen, zegenrijk hadden afgeslagen. De naam Munster heeft deze kerk eerst later ontvangen, als eene in Zuid-Duitschland gewone benaming, zoowel voor Kathedraal als Dom (zooals in Bazel Straatsburg, Freiburg enz.) als voor gewone parochiekerken, zooals de Ulmer er eene is, welke laatste uit een architectonisch oogpunt, wat grootte en indeeling betreft, de naam van Dom volkomen waardig is.

De, met uitzondering van den toren, geheel van baksteen opgetrokken bouw, in laat-Gothischen stijl, behoort tot die kerken, waarbij vooral in Zuid-Duitschland, de Duitsche Gothiek teruggekeerd is tot het enkelvoudige torenstelsel, waarmede begonnen was met den Munster te Freiburg (13e eeuw). Voorheen was het, in het land van oorsprong der Gothiek, Frankrijk, heerschende tweetorenstelsel menigvuldiger, zooals te Marburg, Straatsburg, Keulen, Regensburg, enz. Het grondplan, waarbij de zijschepen niet rondom het koor loopen, zooals in Ulm, maar elk zijschip ieder voor zich met een veelhoek of rechten muur is afgesloten, noemt Egle het Duitsche systeem tegenover het Fransche. Bij één toren op het Westen voegen zich in Ulm twee statige koortorens, waardoor eene afsluiting der zijschepen verkregen wordt. Het denkbeeld, het kruisschip te verwerpen, is oorspronkelijk Zuid-Duitsch. Bij deze kerk, vroeger een basilica met drie evenwijdige schepen, doch na 1502 vijfschepig geworden, verheft zich het middenschip met hooge muren en steil dak boven de zijschepen; graatbogen overspannen de ruimte, terwijl slanke fioelen, indrukwekkende schraagpijlers en twee groote portalen aan weerszijden, den N. en Z. zijgevel tot een goed geheel vormen. Zoo vereenigt zich bij dezen Munster het rustig eenvoudige, met het kolossale en indrukwekkende.

Wij hebben hier, zegt Wilhelm Lübke, eene der meest grootsche scheppingen van Duitsch-Middeleeuwschen oorsprong, die in weinige gedeelten van Duitschland hare wedergade vindt. Met juist inzicht en welbedachte zelfverloochening hebben de Ulmer bouwheeren door beperking van het grondplan, door weglating van het dwarsschip en eenvoudigheid in het koor, door spaarzaamheid in vormen, en met voorbijgang van allen onnoodigen rijkdom in de details, een godshuis gesticht, dat door zijne grootsche afmetingen, getuigenis geeft van de toenmaals machtige burgerschap. Zwaar mocht de opdracht voor dezen bouw op den eersten meester, die als kerkmeester Heinrich in de oorkonden voorkomt, drukken, het relief, waarop de krachtige, gedrongen figuur is voorgesteld, geeft den indruk, dat hij voor zijn taak berekend was.

Was het ons vergund een terugblik te werpen op de beraadslagingen, die den bouw voorafgingen en waarop de hoofden der stad, Kraft, Besserer en Habfast de bouw van den Ulmer voortgezet, onder leiding van Hans en Kasper Kun. De eerste was de schoonzoon van Ulrich Ensinger, wiens dochter de begaafdheden

(*) Volgens v. Egle bedraagt de oppervlakte 5100 M² of 1100 M² minder dan de Keulsche Dom, en 1000 M² meer dan die te Straatsburg. De hoogte der open ruimte van het middenschip bedraagt in Keulen 44 M., in Ulm 42 M. en in Straatsburg 30 M. Wat betreft de verschillende lengten der monumenten, deze bedraagt voor Keulen 135 M., Ulm 123.5 M. en voor Straatsburg 100.60 M., terwijl de Ulmer Munster alle anderen in breedte overtreft. Deze bedraagt 48.60 M. voor den Ulmer, 45.40 M. voor den Keulschen en 37 M. voor dien van Straatsburg. Het middenschip heeft in Ulm eene spanning van 15 M., in Keulen 13.80 M. en in Straatsburg 13.20 M.

(*) Olijfberg: een plastische voorstelling van het uur des gebeds in Getsémané, werd in de Middeleeuwen dikwijls als versiering in de nabijheid der kerken opgericht.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

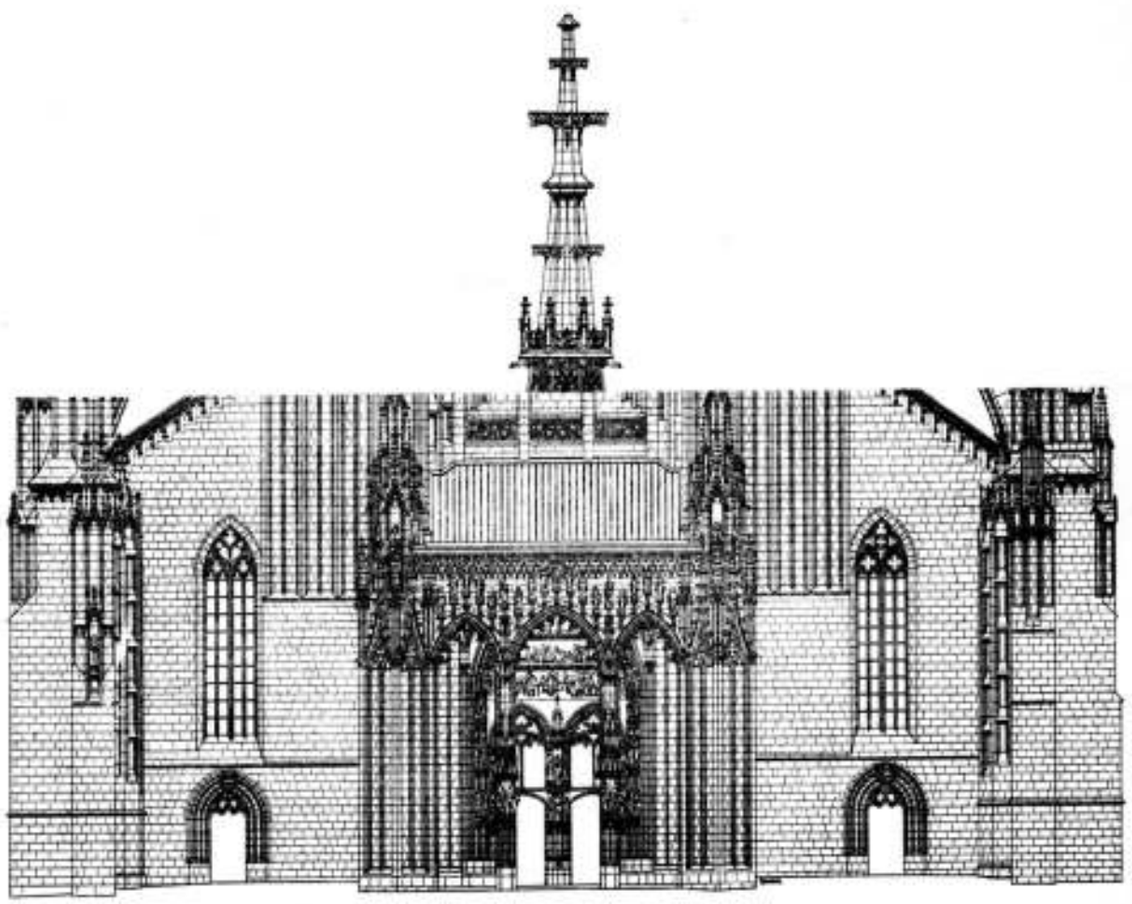

Ulmer Münster

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem. Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 41

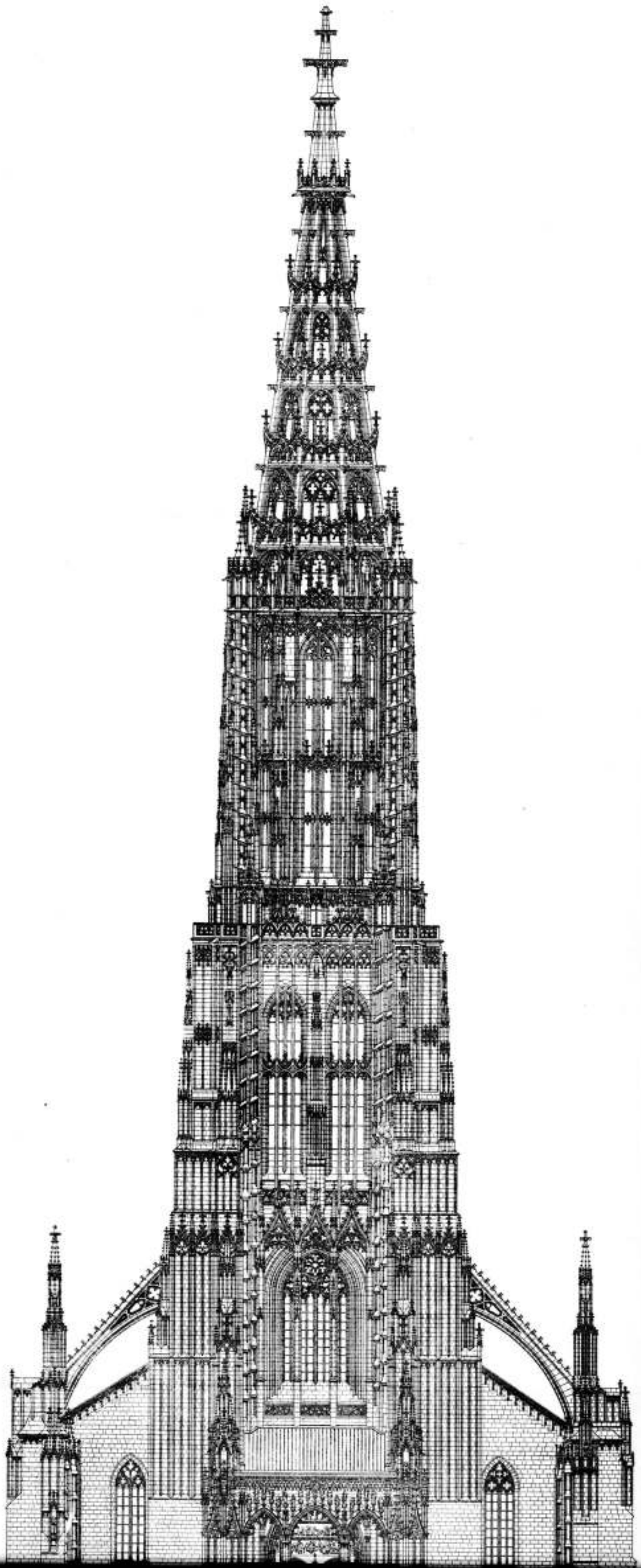

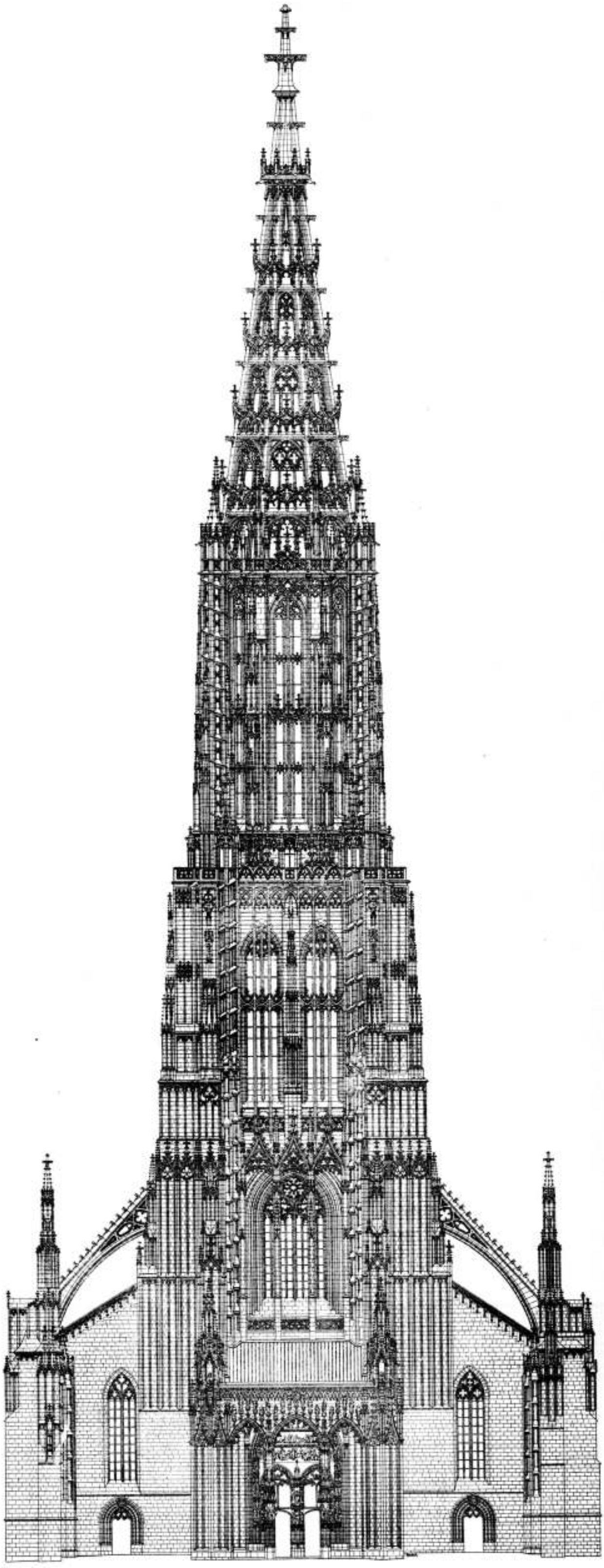

Ulmer Münster

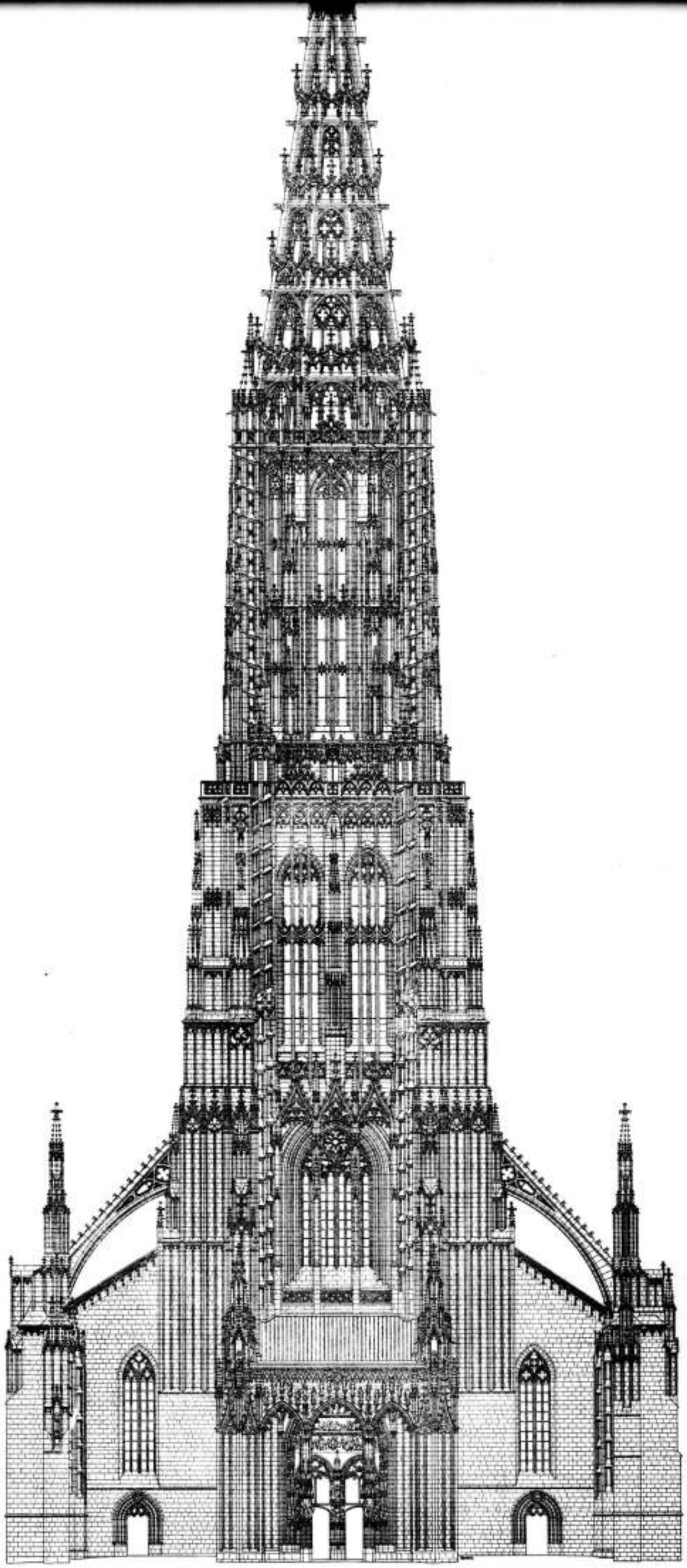

Ulmer Münster

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 41

met meester Heinrich het plan bespraken en tot den bouw besloten werd, zoo was het niet noodig de vraag te doen: hebben zij hem, of heeft hij hun de grootsche afmetingen voorgelegd, waarnaar het plan is uitgevoerd? Welk zelfbewustzijn moeten deze mannen gehad hebben, welke hoogmoedige zin hun borst hebben vervuld en welk een onbegrensd vertrouwen op de offervaardigheid hunner medeburgers. Maar ook de eenvoudige meester, die op de bouwplaats zelve beitel en hamer hanteerde, welk een kunstenaarsgeest bezielde hem, die, zeker van zijn werk, niet voor het grootsche plan terugdeinsde.

Van waar deze meesters kwamen, in wie de raad der stad, anno 1377, het scheppend genie voor den bouw gevonden heeft, is onbekend. Volgens eene oude rekening uit het jaar 1387, is er alleen sprake van een meester Heinrich „de zalige werkman" en van een jongere meester Heinrich, door wien van 1377—1392 de onderste deelen van het koor gebouwd werden, dat in 1383 als noodkerk werd gewijd en in dienst gesteld, terwijl wat het geldelijke betreft, de vrome ijver der burgers gelijken tred hield met den arbeid der werklieden. Zoo verliepen de eerste vijftien jaren na de grondsteenlegging, doch hoe stond het met de architectonische oplossing? Was het betrekkelijk snel opgetrokken koor, even schoon als eenvoudig, uitwendig strevende meer naar rijke behandeling, zooals nu de uitvoering ons na 500 jaren pas te zien geeft, gedacht? Wat hiervan zij, in 1392 trad een zeer geniale en talentvolle bouwmeester op, die de heeren van Ulm plechtiglijk beloofde, om de eerste vijf jaren als zoodanig voor hunne kerk werkzaam te zijn; een man die door de Milaneezen reeds aangezocht was, om ook bij den bouw van hun kerk als raadsman te dienen en in den winter van 1394 op '95, met goedvinden der heeren van Ulm, aan deze roepstem gehoor gaf. Deze bouwmeester was Ulrich Ensinger, afkomstig uit Ensingen, dezelfde die ook belast was met den bouw van de Vrouwekerk te Eszlingen. Onder zijne leiding werden de steigerwerken hooger en uitgebreider, gepaard gaande met den verderen opbouw van koor en schip, en vermoedelijk ook van den grooten toren. Beschouwt men het kolossale schip in verhouding tot het kleine koor, zoo doet zich eene wanverhouding voor, en zijn waarschijnlijk met den bouw van het langschip en den westelijken toren de hoogte- en lengteverhoudingen gewijzigd, hetgeen zonder twijfel onder meester Ulrich gebeurd is, terwijl zeker onder diens leiding een volledig plan van den Munster is vastgesteld. Ook de buitengewoon grootsche schepping van den grooten toren mogen wij aan den genialen Ulrich toeschrijven, den bouwmeester van den toren te Straatsburg, de hooggeroemde kunstenaar van het Noorden en Zuiden, die met het volste recht, de groote Ensinger genoemd mag worden. Evenwel zooals wij straks zullen zien, schijnen er twee handen aan de origineele schets van den toren gewerkt te hebben.

In 1399 verhuisde hij naar Straatsburg, om daar de leiding bij den bouw van den Munster op zich te nemen, en in aanmerking genomen, dat het benedengedeelte van dezen toren veel overeenkomst heeft met dat van den Ulmer, zoo is het wel aan te nemen, dat hij, en geen ander, de ontwerper daarvan geweest is, terwijl zijne opvolgers het verdere gedaan hebben. Hoewel in Straatsburg werkzaam, schijnt hij toch het begonnen werk met raad en daad ter zijde gestaan te hebben en heeft hij de hoofdleiding van beiden in zijn hand gehad, tot aan zijn dood in 1419. Daarna werd de bouw van den Ulmer voortgezet, onder leiding van Hans en Kasper Kun. De eerste was de schoonzoon van Ulrich Ensinger, wiens dochter de begaafdheden haars vaders had overgeërfd en naar men zegt ook een werkzaam deel aan den bouw gehad heeft. Tusschen 1419 en 1446 werd verder aan de benedengedeelten van schip en toren gearbeid, terwijl van 1446—1463, Matthäus Ensinger, de zoon van Ulrich (vroeger Munster-bouwmeester in Bern) bouwmeester was. Onder hem werd in 1450 het koor voltooid, gearbeid aan schip en toren, waarvan de tweede verdieping met het Martinsvenster als zijn werk te beschouwen is.

Zonder twijfel is ook een der torenplans van hem afkomstig. Ook was hij tegelijk met de hoofdleiding belast bij den bouw der Eszlinger Vrouwekerk, hoewel reeds in 1440 Hans Boblinger bij de heeren van Eszlingen werd aanbevolen, om dezen bouw te leiden. Van 1465—1477 voltooide Moritz, de zoon van Matthäus Ensinger, het middenschip en tevens ook het gewelf.

Vijf-en-tachtig jaren lang stond alzoo de bouw onder de Ensingers, toen omstreeks 1477 of 1480, de Ulmers weder een meester van den eersten rang tot zich trokken, die reeds een proefstuk van zijn scheppend genie aan een van Wurtemberg's meest geslaagde gedenkteekenen had gegeven en wel bij den bouw van de Vrouwekerk te Eszlingen.

Dit was Matthäus Boblinger, de zoon van Hans. Door hem werd gebouwd de bovenste verdieping van het vierkant des torens en het begin van den achthoek tot een hoogte van ± 5 M. Maar hij deed nog meer. Ulrich Ensinger was begonnen met een volledig plan van den geheelen toren, doch het schijnt dat deze halverwege daarmede opgehouden heeft, blijkens de aanteekeningen daarop vermeld. Boblinger's eerste werk was, dit te voltooien, en men kan dus het ontwerp van den achthoek en de pyramide als zijn werk beschouwen, naar welk plan het werk door zijn lateren opvolger Beijer, grootendeels is uitgevoerd.

Daarop zien wij den achthoek, geflankeerd door vier traptorens, en de pyramide of helm onvergelijkelijk schoon en fantastisch ontworpen, terwijl de hooge slanke vensters met kransen van wimbergen als omgeven, ons toonen, evenals op een ander perkamentblad, waarop hij een ontwerp teekende van den Olijfberg (*), welk monument tot het begin dezer eeuw zuidelijk van den Munster stond, welke kunstenaarszin dezen man bezielde en hoe hij wist te woekeren met de sierlijke en geestvolle motieven der Gothiek. Deze bouwmeester werd levenslang aangesteld, terwijl hierbij zeer voorzichtige voorwaarden werden in acht genomen, o. a. dat hij op de plaats zelve moest wonen, en geen andere bouwwerken, zonder verlof mocht ondernemen, terwijl hem een jaargeld zou verstrekt worden van .... 90 gld.

Doch onverwachts gebeurde er iets, waarschijnlijk omstreeks 1493, waardoor niet alleen de werkzaamheden van Matthäus Boblinger ophielden, maar dat ook tengevolge had, dat de bouw van den toren voor goed gestaakt werd.

De Ulmer kroniekschrijver Sebastian Fischer, beschrijft dit, volgens een verhaal door zijne moeder hem gedaan.

Het was op een Zondag van het jaar 1492 dat gedurende de godsdienstoefening twee steenen uit het gewelf van den toren vielen, waarna Matthäus Boblinger heeft moeten vluchten, omdat hij met zware basstem tegen de kerk gevloekt had. Fischer's moeder vertelde, dat zij zelve onder de toehoorders was toen het gebeurde, en zich verheugde toen zij goed en wel uit de kerk was gekomen. Een nog bestaande brief

(*) Olijfberg: een plastische voorstelling van het uur des gebeds in Getsémané, werd in de Middeleeuwen dikwijls als versiering in de zijbeiheil der kerken opgericht.

was. Voorwaar een beschaamden naam voor een kerkgebouw, gedacht van zulke grootsche afmetingen. Voor de burgers van deze machtige en vooruitstrevende Rijksstad — zij telde toen ± 20 à 25000 inwoners — was

Ulm 123.5 M. en voor Straatsburg 100.00 M., terwijl de Ulmer Munster alle anderen in breedte overtreft. Deze bedraagt 48.60 M. voor den Ulmer, 45.40 M. voor den Kealschen en 37 M. voor dien van Straatsburg. Het middenschip heeft in Ulm eene spanning van 15 M., in Kealen 13.80 M. en in Straatsburg 13.20 M.

van den Ulmer Raad, gedateerd 5 October 1493 stemt met dit verhaal vrij wel overeen.

Deze schreef aan haren bijzonder goeden vriend, den eerwaardigen en geleerden Burgemeester en Raad der stad Eszlingen, dat door het ontstaan van scheuren in den toren van Onze-Lieve-Vrouwekerk, zij onmiddellijk hulp en goede metselaars noodig had. Eene onmiddellijke vlucht van Boblinger schijnt toch niet plaats gehad te hebben, daar op den omloop van het vierkant des torens, naast zijn naam, het jaartal 1494 is ingehakt.

Door deze gebeurtenis kwam hij evenwel in onmin met den Raad der stad en werd Burkhard Engelberg von Hornberg, ook uit Schwaben geboortig, en bouwmeester van St.-Ulrich en Afra te Augsburg, belast met de verdere werkzaamheden, terwijl Boblinger de Vrouwekerk te Eszlingen voltooide. Hij stierf in 1505 en werd aldaar in de kerk naast zijn vader begraven.

Zeker was het gewaagd, een toren van zulke afmetingen te doen rusten op vier bogen, waardoor een geheel open voorhal verkregen was, doch hoe schoon gezicht dit ook opleverde, de eerste werkzaamheden van Engelbert waren, om de noordelijke en zuidelijke openingen dicht te metselen en tevens ook de aansluitende bogen van het schip tegen den toren, terwijl ook de pijlers voor den toren door hem verzwaard werden.

Nadat zoodoende de toren genoeg verzekerd was, begon hij met de beschadigde gedeelten te herstellen, die successievelijk aan het schip ontstaan waren. De geheele ruimte was oorspronkelijk verdeeld in drie schepen van gelijke spanning van niet minder dan 15 M. De druk van de gewelven der zijschepen was zoo groot, dat de muren aan weerszijden waren verzet, terwijl de gewelven zelve zeer bouwvallig waren.

Engelberg brak deze laatste af en verdeelde ieder zijschip, door middel van ranke kolommen, nog weer in twee gedeelten, terwijl de nieuwe sierlijke stergewelven, de groote ruimte aanmerkelijk verlevendigden en de druk daarvan niet meer van invloed was op de muren. Dit gebeurde van 1502—1507. In 1512 stierf Engelberg te Augsburg, waar hij in St.-Ulrich begraven ligt. En hiermede werden de werkzaamheden van de eerste bouwperiode gesloten.

Reeds stond de bouw stil, toen op 27 April 1518 nog weer een bouwmeester, Bernh. Winkler van Rozenheim, benoemd werd, welke als de 10e, de rij der oude Munster bouwmeesters sluit.

Spoedig daarna werd door samenloop van omstandigheden de bouw voor goed gestaakt en er blijkt alleen uit eene aanteekening van het jaar 1529, dat de beheerders van het godshuis worden aangemaand, den toren met weinig kosten zooveel mogelijk voor verminking te bewaren; misschien is toen onder den bouwmeester Bernh. Winkler, van wien evenwel niets anders bekend is, het nooddak daarop gebouwd; misschien ook wel vroeger.

Na 1540 is van dezen bouwmeester het spoor verloren gegaan.

Den 3den November 1530 ging Ulm over tot de hervorming. Mochten te dien tijde ook al enkele kunstwerken in dit bouwgewrocht niet geheel ongeschonden blijven, over het algemeen hebben de burgers hun Munster, de eenige der groote Middeleeuwsche Domkerken, die eene evangelische kerk is geworden, zooveel mogelijk door alle tijden heen bewaard en in eere gehouden. Steeds hielden zij zich bezig met het bouwwerk zoo goed mogelijk te onderhouden. Tusschen 1576—78 werd het voorzien van een groot orgel, gemaakt door Kaspar Sturm uit Munchen, dat evenwel tusschen 1545—99 verbeterd werd door een blinde orgelmaker Konr. Schott uit Stuttgart en Andr. Schneider uit Silezië, en gebracht werd op 3000 pijpen. In 1817 werd het door den orgelmaker Schmahl uit elkander genomen en opnieuw gesteld, terwijl de onderbouw voor muzikale doeleinden vergroot werd. Tusschen 1849—56 moest het voor een nieuw, het Walkersche, plaats maken. Dit werd in 1882 weder afgebroken, toen de noodige versterkingen aan den torenboog moesten plaats hebben, en, na een zevenjarig gebruik van een tijdelijk orgel, werd het in 1889 opnieuw bespeeld.

De gesneden Renaissance-deuren, heden nog in de zes portalen aanwezig, dateeren uit de jaren 1618—1620, en het gesmeede hekwerk inwendig, uit de 18e eeuw.

(*Wordt vervolgd.*)

(A. et A.) CHARLES GARNIER.

Het Bestuur der Vereeniging „Architectura" te 's-Gravenhage, heeft het bericht ontvangen, dat de heer Charles Garnier reeds sedert eenigen tijd lijdende is en daarom van zijn voorgenomen overkomst, ter beoordeeling van de ingekomen ontwerpen op de Eereprijs-vraag-Schouwburg, moet afzien.

(A. et A.) EEN BOSBOOM-TOUSSAINT-MUSEUM.

De Portefeuille oppert het denkbeeld, om, in plaats van, zooals van sommige zijden is voorgesteld, het atelier van den overleden kunstschilder Bosboom naar het Rijksmuseum over te brengen, dit in het huis op de Toussaintkade te laten, omdat „het van groote eenzijdigheid zou getuigen, indien men slechts een deel van de omgeving, waarmee het echtpaar Bosboom saamgegroeid is, als een karakteristiek van hun leven en werken wilde vereeuwigen. Beide kunstenaars zijn te een en onverdeeld geweest, zoowel in hunnen persoonlijken arbeid als in hun wederzijdsche verhouding, dan dat men slechts een deel van het beeld zou bewaren, wanneer men de herinnering van de eene van die van den ander zou scheiden.

„Voor wie gezien en gevoeld hebben, hoe in beider kunst de karaktertrekken van onze doorluchte 16de- en 17de-eeuwsche voorouders voortdurend zichtbaar waren, voor wie zichtbaar en tastbaar was, hoe deze beide kunstenaars zich aangetrokken gevoelden tot het tijdperk waarop bij ons voorgeslacht de nationaliteit het meest naar buiten sprak, hebben wij niet aan te toonen, hoe wij voor alles het kennmerkend Hollandsch in beider kunst waardeeren.

„Met deze overtuiging voor oogen, durven wij een beroep doen op het geheele Nederlandsche volk, om de nagedachtenis van deze kunstenaren in hooge eere te houden, opdat het nageslacht van ons ten minste *dit* zal *kunnen* getuigen: dat de tijdgenooten van het illustre echtpaar Bosboom-Toussaint bewezen hebben hen te begrijpen en te waardeeren.

„Indien het Nederlandsche volk inderdaad zooveel piëteit mocht bezitten, om de nagedachtenis van deze voortreffelijke vaderlandsche kunstenaren te willen vasthouden, dan dunkt ons, dat het dit niet beter kan doen, dan door de herinnering te bewaren aan beider werkplaats in het huis op de Toussaint-kade te 's-Hage.

„Men mag in deze op de Regeering niet rekenen, al mag men de poging tot medewerking niet onbeproefd laten. Doch op wie men wèl mag rekenen, dat is op de duizenden, die de kunst van Bosboom kunnen begrijpen en vereeren. Zij zouden op een gemakkelijke wijze kunnen bijdragen aan het monument, dat wij in de bewaring van het huis, waarin beide kunstenaren leefden en werkten, zouden opgericht willen zien.

„Daartoe zou een tentoonstelling van Bosboom's werken, door de bezitters tijdelijk afgestaan, een eerste middel zijn.

„Moge dit denkbeeld, waarvan wij *weten*, dat vele kunstbroeders en vereerders van onzen Bosboom groote voorstanders zijn, ondersteuning vinden in de Nederlandsche pers en eene commissie spoedig gevormd worden.

„Moge Nederland toonen, dat het wat waarlijk groot was, weet te eeren, en daarvan het bewijs leveren in het vereeuwigen van het beeld van beiden, waaraan vorm wordt gegeven in een

Bosboom-Toussaint-Museum."

(A. et A.) DE LUTÈRE.

Er heeft zich te Parijs een verzekerings-maatschappij gevestigd, welke zich ten doel stelt alle eventueel voorkomende beschadigingen aan goten, waterleiding, afvoering van menagewater en closets, alsmede de daardoor veroorzaakte schaden aan roerend en onroerend goed, te herstellen en te vergoeden. Aan huurders en eigenaren geeft deze maatschappij de noodige zekerheid omtrent hunne meubels, handelswaren en koopmansgoederen, welken laatsten vooral, door voorkomende gebreken of storingen in de water- en fecaliën-afvoeren, groot nadeel kan worden toegebracht. De herstellingen worden door haar en voor hare rekening uitgevoerd, doch kunnen desverlangd, ook aan anderen worden opgedragen, als wanneer de werkzaamheden natuurlijk onder haar toezicht geschieden. De maatschappij verzekert naar de huurwaarde der perceelen, en gaat natuurlijk niet tot verzekering over, dan na een grondig, door haar ingesteld deskundig onderzoek naar de soliditeit van het te verzekeren gebouw. Voor verdere bijzonderheden verwijzen wij naar de prospectussen.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van 7 October 1891.

Na opening der vergadering door den Voorzitter, leest de Secretaris de notulen, die worden goedgekeurd.

De Voorzitter deelt mede dat de volgende stukken zijn ingekomen, namelijk: het verslag van de Afdeeling 's-Hage over het jaar 1890 en een schrijven van het Hoofdbestuur, bevattende de uitnoodiging om eenige vragen op te geven, waarvan bij goedkeuring in het volgend jaar zal kunnen gebruik gemaakt worden.

Naar aanleiding hiervan werden een tweetal vragen gesteld, welke in hoofdzaak op het volgende neerkomen:

1°. »Wat heeft de ervaring geleerd van fundeeringen op paalwerk enz., waarvan het hout gecreosoteerd is, doch die boven het waterpeil, dus in den droge, gelegd zijn?"

2°. »Zou het niet wenschelijk en uitvoerbaar zijn, een zooveel mogelijk uniform bestek voor architecten vast te stellen en dit ingang tot gebruik te doen vinden?"

Door den Penningmeester werd daarna financieel verslag uitgebracht van de kunstreis, in den loop van den zomer gedaan naar Hoorn en Enkhuizen.

De afgevaardigden naar de vergaderingen in Amsterdam en 's-Hertogenbosch brachten daarvan verslag uit. Van hetgeen hun in Den Bosch en omstreken is te zien gegeven werd breedvoerig melding gemaakt.

Aan de Afdeeling waren voor deren avond door het Hoofdbestuur toegezonden de antwoorden op de in 1890 uitgeschreven prijsvraag voor een post- en telegraafkantoor.

Met belangstelling werden de teekeningen beschouwd en menig woord gewisseld over indeeling, constructie enz., waarna de vergadering gesloten werd.

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Zaterdag 3 October 1891.

De eerste bijeenkomst in dit seizoen werd in het *Hôtel des Pays-Bas* gehouden: de Voorzitter opende de vergadering en sprak den leden een woord van welkom toe. Hij deelde mede dat het ledental van 145 in de zomermaanden tot 155 geklommen is.

De uit te schrijven prijsvraag zal binnen eenigen tijd worden bekend gemaakt. Door den 1e-Secretaris wordt medegedeeld, dat door den heer Van der Kloes langs anderen weg dezelfde resultaten verkregen zijn ten opzichte van de deugdzaamheid van schelpkalk tegenover steenkalk, als die welke verkregen zijn door de uitgeschreven prijsvraag der Vereeniging. Nadat door den Voorzitter een woord van dank gebracht was aan de commissie, benoemd tot het verkrijgen van een nieuw vergaderlokaal, werd de vergadering gesloten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Bij beschikking van den Minister van Binnenl. Zaken zijn benoemd in de commissie tot het examineeren van hen, die het diploma van geexamineerd en beëdigd landmeter verlangen, voor het jaar 1891: tot lid en voorzitter Dr. Ch. M. Schols, hoogl. aan de Polytechnische school te Delft; en tot leden de heeren: H. van Goudoever, inspecteur der registratie en domeinen te 's-Gravenhage en A. W. E. Kwisthout, ingenieur-verificateur van het kadaster te Roermond.

— Naar *De Ingenieur* vernemt, zal er nog dit jaar een vergelijkend examen worden gehouden voor de betrekking van adspirant-ingenieur van 's Rijks Waterstaat. Vermoedelijk zullen er dan 4 of 5 plaatsen vacant zijn.

Amsterdam. Onder dagteekening van heden den 10 October heeft het Bestuur der Maatschappij Arti et Amicitiae het volgende adres aan den Gemeenteraad alhier gezonden:

Vernomen hebbende dat bij Uwen Raad het plan bestaat, voor de aanzienlijke verzameling kunstwerken door de »Vereeniging tot het vormen eener collectie moderne kunst" reeds bijeengebracht, een Museum op te richten, waarin ook de »Collectie Loper Suasso" geplaatst zal worden, en dat tevens bestemd zal zijn tot het houden der driejaarlijksche Stedelijke Tentoonstellingen, hebben bestuurderen der Maatschappij Arti et Amicitiae, namens de leden-kunstenaars, de eer hunne algemeene ingenomenheid te betuigen met het voornemen, eene vaste plaats voor de stedelijke expositiën aan te wijzen en aldus een einde te maken aan den onzekeren toestand, welke zich sedert jaren telkens herhaalt.

Overtuigd van de ware belangstelling van den Achtbaren Raad voor de kunst in het algemeen, en voor de Nederlandsche kunst in het bijzonder, meenen zij, als de meest belanghebbenden, te mogen wijzen op de ongeschiktheid van het aangewezen terrein »Nassaukade over de gedempte Rozengracht", dat, naar hun eenparig oordeel, veel te ver buiten de werkelijke kom der gemeente ligt.

Al mocht er beweerd worden, dat door het aanleggen van nieuwe straten en grachten, het bedoelde terrein eenmaal binnen de grenzen der stad zal liggen, toch zullen, zoo lang de groote handelskantoren, de voorname winkels, de gebouwen der gemeente-administratie, enz. zich daarheen niet verplaatsen, die buitenwijken nimmer behooren tot het bedrijvige, levende Amsterdam, waarvan de Prinsengracht wel als uiterste grens mag aangewezen blijven.

Ook voor de met zooveel liefde en grootmoedigheid bijeengebrachte verzameling moderne kunst, zou het te betreuren zijn, zoover buiten den kring der bedrijvigheid verbannen en als het ware vergeten te worden, te meer daar de collectie Loper Suasso misschien wel talrijk, maar niet belangrijk genoeg is, om voortdurend het publiek aan te trekken.

Mocht dit bezwaar voor een Museum, dat ten alle tijde geopend blijft, door andere voordeelen eenigszins vergoed worden, voor de driejaarlijksche tentoonstelling, die steeds in den nazomer gehouden wordt, op een bepaalden dag begint, om slechts een korten tijd geopend te blijven, en waarvan een druk en aanhoudend bezoek het eenige doel is, zou het nadeel der ongunstige plaats ten eenenmale doodend zijn.

Welken grooten invloed de ligging van het gebouw op het welslagen eener tentoonstelling heeft, is bewezen door het buitengewoon groote bezoek der laatste expositie op het Damrak in 1889.

Niet dan na vele besprekingen, werd toen besloten het nu nog aanwezige gebouw op het Damrak op te trekken, — toch bleek het, dat die plaats hoogst gunstig was. Terwijl de vóórlaatste expositie op de binnenplaats van 's-Rijksmuseum, in 1886, door slechts 10939 personen bezocht werd, klom het getal bezoekers in 1889 op het Damrak tot 24103.

Deze cijfers zijn zeker meer dan afdoende, om te bewijzen hoe wenschelijk het is, een tentoonstellingsgebouw niet te plaatsen in ver verwijderde buurten, buiten het algemeen verkeer van het kunstminnend publiek.

Behalve dit grootste en voornaamste bezwaar, meent men, dat het nooit verkieslijk kan zijn eene tentoonstelling te houden in een Museum, waar het publiek gewoon is steeds toegang te hebben.

Het nieuwe van het oogenblik, het ongewone, dat zeker ook eene attractie is, wordt er te veel door benadeeld.

Ook werd in onze vergadering van kunstenaars de vraag geopperd, hoe zulk een gebouw wel zou moeten zijn, om op voldoende wijze aan die verschillende eischen te kunnen voldoen.

De collectie moderne kunst zal vermeerderd worden en de Vereeniging, die, buiten de jaarlijksche bijdragen, reeds beschikt over de rente van een vast kapitaal, zal haar aankoopen steeds voortzetten. Zal het gebouw zóó groot zijn, dat er behalve de zalen voor aanwezige en nog aan te koopen kunstwerken, steeds ruimte genoeg overblijft voor het houden der driejaarlijksche tentoonstelling?

In dit geval moet, met het oog op de toekomst, het te stichten gebouw zeer groot worden, of men zal, teneinde dezelfde zalen te gebruiken, om de drie jaar de moderne kunstwerken elders moeten ophergen, of met schotten bedekken.

Zonder de daaraan verbonden kosten te noemen voor het afnemen, opbergen en weder hangen of het maken van schotten tot afscheiding van die schilderijen, meenen wij uw aandacht te mogen vestigen op het gevaarvolle dier operatiën, even onwenschelijk voor het Museum zelf, als voor de expositie.

Als de meest belanghebbende personen, aan wie eenige ondervinding en kennis van zaken in deze niet zal ontzegd worden, hebben de kunstenaars gemeend hunne bezwaren aan uwen Raad te moeten kenbaar maken en daarbij bescheiden eene vraag te doen.

De uitkomst heeft door cijfers bewezen, dat het Damrak een zeer gunstige plaats aanbiedt; zou er — al mocht eenmaal een groot beursgebouw verrijzen — aldaar geen ruimte overblijven voor een der kunst gewijden tempel?

Zou er buitendien, tengevolge van het verplaatsen van stedelijke instellingen naar nieuwe lokalen, niet een gebouw te vinden zijn, dat door gedeeltelijke of algeheele verbouwing geschikt te maken is voor de stedelijke expositiën?

Amsterdam, dat al meer en meer onder de voornaamste steden van Europa plaats neemt, mag zich wel eens eenige offers getroosten, om niet alleen kunstwerken van nationalen oorsprong, maar ook uit het buitenland toegezonden, op eene der hoofdstad waardige wijze te ontvangen.

Zulk een gebouw in het midden der stad, zou niet alleen voor de tentoonstellingen dienen, maar tevens een feestgebouw kunnen zijn, waar het Stedelijk Bestuur hooge gasten, vereenigingen uit den vreemde, wetenschappelijke congressen, officieel ontvangen kan, terwijl kleinere zalen voor tijdelijke en andere commissiën gebruikt zouden kunnen worden.

Op die wijze zou het bezwaar, van groote kosten zich te getroosten voor een gebouw, dat slechts om de drie jaar gebruikt zal worden, opgeheven zijn, en hoewel niet te midden van een Acropolis staande, zou zulk een gebouw voor Amsterdam kunnen zijn, wat het Parthenon voor oud Athene was.

Zich aldus bij uwen Raad kwijtende van de opgelegde taak, verzoeken bestuurderen der Maatschappij Arti et Amicitiae, namens hare leden, de hier genoemde bezwaren in ernstige overweging te nemen, en niet tot een definitief besluit over te gaan, zonder aan de wenschen en het bescheiden verzoek der belanghebbende Nederlandsche kunstenaars, zooveel mogelijk welwillend gehoor te geven.

't Welk doende,

Besturderen der Maatschappij Arti et Amicitiae:
C. CUNAEUS, *Voorzitter.*
C. ED. TAUREL, *2e-Voorzitter.*
H. A. SANGSTER, *Penningmeester.*
J. VAN LOOY, *Secretaris.*
C. F. PHILIPPEAU, *2e-Secretaris.*

— Bij het verslag over 1890 van het Kon. Oudheidkundig Genootschap, dat als gewoonlijk door groote keurigheid uitmunt, is gevoegd een fraai portret (photogravure) van den op 30 December jl. overleden heer D. Henriques de Castro Dz., welbekend apotheker te Amsterdam, maar tot over de grenzen beroemd als kenner en verzamelaar van gegraveerd Hollandsch glaswerk. Hij legateerde aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap zijne uitgezochte verzameling van gegraveerde en geslepen glazen, roemers of bokalen.

Bovendien gaat het verslag, als extra gave aan de leden van het Genootschap, vergezeld van een uitnemend gelijkend, door Henriette de Vries geëtst portret van wijlen den heer Christiaan Pieter van Eeghen, den 25en October 1889 overleden, en in wien Amsterdam te huldigen heeft eenen man, die op onderscheiden gebied, als stichter van arbeidswoningen, van het Vondelpark enz., de burgerij aan zich verplicht heeft. Krachtig bevorderaar der kunst in verschillende richting, stond hij in nauwe betrekking tot het Oudheidkundig Genootschap.

— Het derde verslag over den toestand van de werkzaamheden der Zuiderzee-vereeniging, meldt dat op de zes nota's, die reeds van het technisch bureau zijn uitgegaan, nog twee zullen volgen. De zevende nota, die in nauw verband staat met de zesde, handelt over de droogmaking met beschouwingen over den geologischen toestand; de wijze en tijd van uitvoering van het ontwerp worden daarin besproken. Onder meer bijlagen is aan deze nota eene zeer uitvoerige kaart toegevoegd, het gehcele ontwerp, waartoe het onderzoek leidde, met zijne verschillende bedijkingen en het binnenmeer voorstellende. Deze nota is zoo goed als ter verzending gereed. De achtste (laatste) nota, die zeker mede in de eerstvolgende maanden verschijnen zal, bevat eindelijk eene onderlinge vergelijking van al de verschillende ontwerpen tot afsluiting en droogmaking der Zuiderzee, waaronder tevens die tot partieele indijkingen zonder voorafgaande afsluiting, om ten slotte in het licht te stellen tot welke conclusie het geheele technisch onderzoek, door de Zuiderzee-vereeniging ingesteld, heeft geleid.

Met deze acht nota's kan het voorgenomen onderzoek op technisch gebied voorloopig als voltooid worden beschouwd. Voorts is in de bewerking een rapport, waarin de afsluiting, mede ter voorbereiding eener latere geheelde drooglegging, uit een financieel oogpunt beschouwd zal worden, ten einde alzoo een grondig oordeel over de wenschelijkheid en mogelijkheid van een en ander mogelijk te maken. De voorbereiding van dit gedeelte der aan de Vereeniging gestelde taak is opgedragen aan eene commissie uit het dagelijksch bestuur, bestaande uit de heeren mr. P. J. G. van Diggelen, K. Breebaart en H. C. van der Houven van Oordt. Wanneer dit rapport en alle technische nota's verschenen zijn, zal de eindconclusie volgen. Daarna rijst de vraag, of de natie in beweging zal worden gebracht om het der regeering gemakkelijk te maken, de zaak met ernst ter hand te nemen. De Secretaris wijst op het groote belang om die vraag tijdig te overwegen, vóór zij eene dadelijke beslissing vordert. Wat men ook wenschte in de toekomst, men wachte niet alles van de regeering alleen.

Een woord van dank wordt den heer C. Lely, die wegens zijne benoeming tot Minister van Waterstaat afstad als chef van het technisch onderzoek, gebracht voor wat hij gedaan heeft voor de Zuiderzee-vereeniging. Daarbij wordt de hoop uitgesproken, dat het oogenblikkelijk verlies in winst moge verkeeren, door den te erlangen steun der Regeering voor de oplossing van het nationaal vraagstuk, van welks beteekenis voor het Nederlandsche volk zeker niemand meer dan de nieuwe Minister overtuigd zal zijn.

DELFT. De voordracht ter benoeming van een leeraar in het handteekenen aan de burger-avondschool, bestaat uit de heeren G. D. L. Artz en B. A. Bongers te 's-Hage.

— Aan een bericht in Duitsche bladen over de voltooiing van den Dom te Keulen ontleenen wij de mededeeling, dat in den loop van dit jaar in den zuidelijken koorgang fraaie mozaiekvloeren zijn gelegd, welke vijf velden vormen, met wapens en namen van keurvorsten en aartsbisschoppen gevuld. Eén der vloeren is gewijd aan den stichter van den Dom, Konrad von Hochstaden. Andere mozaiekvloeren zullen symbolische voorstellingen geven van het menschelijke leven, van de menschelijke handelingen, van de christelijke gemeente, de christelijke en maatschappelijke standen, de natiën enz.

PERSONALIA.

— Bij kon. besluit is de heer Jhr. C. Rappard, scheepsbouwk. ingenieur, benoemd tot adspirant-ingenieur der marine.

— Op de voordracht ter benoeming van een dijkgraaf van Delfland zijn de heeren L. A. Reuvens, hoofdingenieur van 's Rijks Waterstaat te Zwolle, Mr. W. K. S. van der Mandele te Delft en Jhr. P. J. J. Repelaer te Dubbeldam geplaatst.

— Door den Gemeenteraad van 's-Hertogenbosch zijn benoemd:

1°. tot directeur der kon. school voor nuttige en beeldende kunsten F. G. J. van Beers te Antwerpen, met 10 stemmen; 7 stemmen waren uitgebracht op A. J. der Kinderen, thans te 's-Bosch;

2°. tot leeraar in het rechtlijnig teekenen P. C. van de Wint te Groningen en tot hulpleeraar in het bouwkundig teekenen L. P. H. van Valkenburg, te 's-Bosch, beiden aan genoemde school:

3°. tot teekenaar aan het bureau der gemeentewerken P. C. van de Wint voornoemd.

— De heer J. A. Roetert Tak, ingenieur der Tractie bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen te Zwolle, heeft tegen 1 Januari e.k. eervol ontslag uit die betekking gevraagd.

— Bij de Maatschappij tot exploitatie der Staatsspoorwegen is met 1 Januari a. s. benoemd tot ingenieur der tractie te Zwolle voor de noordernetlijnen: de adjunct-ingenieur werktuigkundige 1e klasse E. F. Melms, thans waarnemend ingenieur, chef der bergplaats te Blerik.

— De heer Th. Bleckmann, ingenieur 1e klasse van 's Rijks waterstaat te Utrecht, heeft om gezondheidsredenen ontslag uit zijne betrekking aangevraagd.

— De heer E. H. Haitink, chef van het technisch bureau van het departement van koloniën, is door den keizer van Duitschland benoemd tot ridder 2de klasse der Pruisische Kroonorde.

— De nieuwbenoemde adspirant-ingenieur der marine Jhr. C. Rappard, wordt den 1en Nov. a. s. geplaatst in de directie der marine te Amsterdam.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Leeraar in het handteekenen aan de H. B. S. te Delft. Jaarwedde *f* 675. Adres vóór 14 Oct. aan Burg en Weth.

— Leeraar in het handteekenen aan de Hoogere Burgerschool en de Burgeravondschool te Zierikzee, die tevens belast wordt met het onderwijs aan de meisjesschool. Jaarwedde voor eerstgenoemde betrekking *f* 1000 voor laatstgenoemde *f* 200. Het bezit der acte M° strekt tot aanbeveling. Adres vóór 15 Oct. aan den Burg.

ADVERTENTIEN.

Verhuisd:
LEONARD A. SPRINGER,
Tuinarchiteet,
van **Hilversum** naar **Haarlem.**
Voorloopig adres ***Houtplein 6.***

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 2den November 1891**, des namiddags ten twee ure zal in het Central-Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse worden aanbesteed, volgens bestek N°. 483.

Het vergrooten van de wielendraaierij, de wagenmakerij, het magazijn en een aanbouw aan den noordelijken gevel van de stelplaats, maken van een kantoorgebouw en een privaatgebouwtje, alles met daarbij behoorende werken op en nabij het terrein van de werkplaats te Haarlem.
Begrooting *f* 133500.

Het bestek met 7 teekeningen is tegen betaling van *f* 3.00 verkrijgbaar van den 10 October a. s. af aan het Central-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau Weg en Werken Kamer 154.

De aanwijzing is in het bestek vermeld.

DE ADMINISTRATEUR.

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **good gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo.*

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bereelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** maar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:
1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Houtbereiding tegen bederf.
KYANISEERINRICHTING.
H. LENSINK,
ARNHEM.
levert pasklaar gekyaniseerd (rotvrij)
Rasterwerken, Schuttingen,
BROEIBAKKEN, VLOEREN,
Vloerribben enz. enz.

Ψ *Asphalt-* Ψ
Dachpappen
(ASPHALT-DAKPAPIER.)
Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking,** speciaal vervaardigd en tot concurreerenden prijs geleverd door **A. W. ANDERNACH** te **Beuel a/d Rijn** (Duitschland.)
Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing.
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.,** te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van ½—150 p. k.
Goedkoopste Beweegkracht.
Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel-** en **Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug-** en **Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem.*
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!
Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en **Horlogemakers**
moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met
HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,
door ***G. A. SCHOLTEN,*** Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel.*
Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtschool te *Rotterdam.*
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen.*
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage,* en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle.*
Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°, bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts** *f* **2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel.*

FRED. STIELTJES & Co.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg

vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt **Ia PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij

FERD. ENGERS, Amsterdam.

Telephoon no. 593. **Heerengracht 335.**

Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS- HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN

WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters Attesten Prospectus gratis.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

DE LINT & Co.

Oostzeedijk 248, Rotterdam.

MOZAIEK-, VLOER- en WANDTEGELS,

TROTTOIR-, CEMENT- EN IJZERSTEENTEGELS

Groote voorraden

16 Bekrooningen.

Handel in **CARRARA MARMER** EN ZWEEDSCH GRANIET.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

planting tusschen Marum en het eind des wegs, met 1487 iepen telgen; ingekomen 5 bilj., als:
C. Swijghuisen, 't Zand, f 1425
J. J. Akkerman, Zuidhorn, » 1380
dezelfde, » 1294
W. de Vries, Garnwerd, » 1280
A. M. Prins, Groningen, » 1263.95
Raming » 1385

Perc. 4, van den weg van de Bril naar de Frieschegrens tusschen kilometerpaal 27 en den tol no. 4 te Opende, met 1378 iepen telgen; ingek. 4 bilj., als:
C. Swijghuisen, 't Zand, f 1320
L. J. Gaaikema, Zuidhorn, » 1230
W. de Vries, Garnwerd, f 1180
A. M. Prins, Groningen, » 1170
Raming » 1255

Perc. 5, van den weg van Kokshorn naar Uithuizen van de bestaande beplanting nabij kilometerpaal 14 in de richting naar en door Uithuizermeeden, met 2000 iepen telgen; ingek. 5 bilj., als:
J. H. Lindemulder, Midwolda, f 2148
C. Swijghuisen, 't Zand, » 2000
F. v. Slooten, Tjamsweer, » 1998
C. Severien, Onderdendam, » 1810
A. M. Prins, Groningen, » 1800
Raming » 1904

Veen (N.-Br.), 13 Oct.: het bouwen van eenen ronden steenen wind-scheppradwatermolen; in 2 perc. en massa; ingek. 10 bilj., als:

Inschrijvers en woonplaats.	perc. 1	perc. 2	massa
J. Stravers, Andel,	—	f 6800	f 10,570
P. Fankers, idem	f 3705	—	10,505
A. Maat, Gorichem,	—	—	8,985
B. Haspels, Genderen,	—	4980	8,310
Wed. G. Haspels, Babiloniënbroek,	—	4875*	8,050
M. Brostveld, Oud-Alblas,	2873*	—	7,600
H. Kleinloog, Genderen,	3330	—	—
B. A. Kenti, Woudrichem,	3283	—	—
H. v. Wijk, Wijk (bij Heusden),	2918	—	—
T. A. de Joode, Woudrichem,	2898	—	—

*Gegund.

C. J. v. Tussenbroek, Rotterdam, f 2767
N. Pons, idem » 2763
J. P. Punt, idem » 2760
H. Langbroek, Hillesluis, » 2675
A. de Haan, Rotterdam, » 2647
A. v. d. Bogert, idem » 2620
H. Verheul, Katendrecht, » 2197
A. B. Hoef, Rotterdam, » 2067
Raming » 2930

Amersfoort, 13 Oct.: het afbreken van het pakhuis, wijk 4 no. 268, aan de Kortegracht te Amersfoort en het aldaar bouwen van een kantoor met bovenwoning; ingek. 8 bilj., als:
W. v. Achterbergh, te Amersfoort, f 5390
G. Wassing, » idem » 5369
T. v. Daal en J. H. Boks, » idem » 5340
J. C. v. Eijbergen, » idem » 4975
H. Heiligers, » idem » 4800
H. Schouten, » idem » 4469
L. Bhitenberg, » idem » 4444
C. Lensing, » idem » 4444
J. Klarenbeek, » idem » 4350
Gegund aan H. Schouten.

Prinsenhage, 15 Oct.: het bouwen van een woonhuis met daarbijbehoorende werken, voor rekening van Dr. M. Batenburg, arts, aldaar, onder beheer van den arch. J. J. van Langelaar; ingek. 12 bilj., als:
J. v. Poppel, te Breda, f 13,800
F. P. v. d. Heuvel, » Prinsenhage, » 13,186
Th. Kessel, » Breda, » 12,887
A. N. Sprangers, » Prinsenhage, » 12,690
A. Kleinans, » idem » 12,518
W. Dirven Az., » idem » 12,250
M. Bakkeren, » idem » 11,974
J. Dirven Wz., » idem » 11,860
Ant. Nooren, » idem » 11,818
Fr. Beekers, » idem » 11,808
A. Dieden, » Breda, » 11,785
J. P. Kleiner, » idem » 11,289

's-Bosch, 15 Oct.: het gedeeltelijk verbouwen der mannenafdeeling van het geneeskundig gesticht; ingekomen 19 bilj., als:
A. L. v. Gestel, Geldrop, f 38,496
J. M. Beks, 's-Bosch, » 36,138
J. v. Roosmalen, idem » 35,800
G. Verhoeven, Os, » 34,449
L. Hurkens, 's-Bosch, » 34,197
H. Bartels, Nijmegen, » 33,418
P. Versteijne, Oosterwijk, » 32,775
J. Hanappel, Nijmegen, » 32,445
A. v. Mierlo, 's-Bosch, » 32,300
A. W. v. d. Brugge, idem » 31,780
J. B. v. Wolfsbergen, idem » 31,450
C. Heremans, Vucht, » 31,128
Wed. J. v. d. Schoot, Tilburg, » 30,969
A. Sanders, 's-Bosch, » 30,562
M. Maas en P. Duse, idem » 29,480
G. de Ruijter, idem » 28,994
L. Frankefort, idem » 27,250
M. v. Heertum, Vucht, » 25,700
J. Paashuis, idem » 25,200

's-Hage, 14 Oct.: de uitvoering van bagger- en kribwerk in de rivier de Boven-Merwede; ingek. 8 bilj., als:
L. Brand Dz., Giessendam, f 46,200
J. P. de Groot, idem » 41,300
L. Kalis Kz., Sliedrecht, » 30,690
Raming » 38,300

Sneek, 14 Oct., voor rekening van Wijmbritseradeels c. a. Contributie-zeedijken: de levering van diverse materialen; minste inschr. waren:
1125 stuks 71 dM. grenen palen, A. Foekens, te Harlingen, f 5125.—
1235 » 53 dM. grenen palen, Wed. C. Sieswijk, Lemmer, » 3989.65
1260 » 41 dM. grenen palen, Hubert Jans & Co., Harlingen, » 2509.80
685 M. 10 bij 22 cM. eiken gording, F. A. v. Eerden, Aalten, » 869.95
320 » 8 bij 17 cM. eiken gording, G. H. Horsting, Deutichem, » 227.20
250 » 8 bij 18 cM. grenen gording, F. W. Overmeer, Leeuwarden, » 170.50
480 » 3½ bij 25 cM. grenen plank, Tj. Visser, Workum, » 138.60
3000 bos berken rijs, geen inschr.
35 last zuilenbasalt, de Basaltmaatschappij, Rotterdam, » 374.50
60 M³ grint, B. R. v. d. Veen, Dragcham, » 189.—
30 » puinwerk, dezelfde, » 46.50

Scheveningen, 14 Oct.: het bouwen van een woonhuis met kantoor en annexen, voor Jb. den Breems Az., aldaar, onder beheer van den den arch. H. E. de Baan; ingek. 16 bilj.; minste inschrijver H. v. Wort, te Scheveningen, voor f 18,548. Niet gegund.

Groningen, 14 Oct.: het bouwen van een dubbel heerenhuis, met kantoren, stal en wagenhuis, voor rekening van A. M. Prins, aldaar, op een terrein gelegen aan de Parklaan en den Oosterweg, gem. Groningen, onder beheer van den archit. G. Nijhuis, aldaar; ingekomen 11 bilj., als:
E. Schreuder, Sappemeer, f 30,650
J. Pot, Stedum, » 30,636
J. Ibelings, Groningen, » 30,444
B. de Jong, idem » 30,387
R. Wieringa, Ulrum, » 30,354
D. Dooijes, Groningen, » 30,344
E. Peters, idem » 29,969
J. E. Wolrich, Hoogezand, » 29,800
H. J. Bos, Uithuizermeeden, » 29,645
H. Bos, idem » 28,800
J. Oldenburger, Groningen, » 28,500
Gegund.

Haarlem, 15 Oct.: de levering van steenkolen ten behoeve van den stoomwatermolen te Schellinkwoude, bestek no. 186, dienst '91; ingek. 2 bilj., als: per scheepston
Blecker en Barlen, Duisburg, f 8.70
Kampf en Holländer, Ruhrort, » 8.80

Middelburg, 15 Oct., voor rekening van den polder Walcheren: 1o. het vernieuwen en uitbreiden der steenglooiing met paalrijen en verzwaren van dijksprofiel tusschen de dijkpalen 35 en 38 der Noordwatering; ingek. 6 bilj., als:
J. v. d. Plas, Hardinksveld, f 34,348
J. A. Venembosch, Heenvliet, » 33,449
D. de Kok, Bommelen, en W. Baggerman, Nederhemert, f 32,130
C. de Wilde, Kattendijke, » 32,160
C. Bos Az., Dordrecht, » 31,980
J. v. d. Hoek, Middelburg, » 29,550

2o. het bestorten van den onderzeeschen oever tusschen de dijkpalen 16—18 en 21—24 der Noordwatering; ingek. 3 bilj., als:
J. v. Eck, Hardinksveld, f 18,000
C. v. d. Hooft, Neuzen, » 17,980
P. A. v. d. Velde, idem » 17,700

's-Bosch, 15 Oct.: het onderhoud van de provinciale wegen, van 1 Jan. '91—31 Dec. '94, in 31 perc.; minste inschr. waren:
perc. 1 en 2, H. J. Dekkers en A. de Kort, Baardwijk, in massa f 6468
Ram. » 7203
» 3, J. M. v. Rijn, Heek, » 3882
Ram. » 4807
» 4, Th. en W. v. Lee, Vechel, » 6245
Ram. » 6627
» 5, dezelfden, » 4614
Ram. » 5806
» 6, H. A. v. d. Berg, Boxmeer, » 4673
Ram. » 5175
» 7, H. J. v. d. Ven, Boxtel, » 4099
Ram. » 5530
» 8, 9 en 13, L. A. Spierings, idem, » 17,300
Ram. » 18969
» 10, J. de Laat, Woensel, » 1397
Ram. » 1414
» 11, Th. A. Vrosmans, Leende, » 4798
Ram. » 5284
» 12, Th. en W. v. Lee, Vechel, » 7084
Ram. » 7481
» 14, M. Hezenmans, Eindhoven, » 3350
Ram. » 3635
» 15, A. Schellekens, Vucht, » 8512
Ram. » 8847
» 16, dezelfde, » 6392
Ram. » 6980
» 17, J. J. v. Eijk, Tilburg, » 6910
Ram. » 6732
» 18, 19 en 21, M. Vissers, Drunen, » 16600
Ram. » 17317
» 20, A. Schellekens, Vucht, » 3821
Ram. » 4135
» 22, A. Oerlemans, Vrijhoeve Kapelle, » 9698
Ram. » 10080
» 23, G. W. Metsers, Ginneken, » 800
Ram. » 745
» 24, dezelfde, » 4141
Ram. » 4377
» 25, 27, 28, 29 en 30, Th. Nassen, Roermond, » 34800
Ram. » 35438
» 26, P. Bogaarts, Standdaarbuiten, » 6400
Ram. » 6905
» 31, B. Verlegh, Ginneken, » 5411
Ram. » 5664

Utrecht, 15 Oct.: het maken van een aanbouw aan de goederen- en douaneloods met bijbehoorende werken op het station Rotterdam D. P. volgens bestek no. 546 der Staatsspoorw.; ingekomen 11 bilj., als:
C. A. Zanini, Rotterdam, f 4791
F. Streefland, Sliedrecht, » 2910
J. D. Uijterlinde, IJselmonde, » 2779

Vianen, 16 Oct.: 1o. het leveren van rijsmaterialen langs de Lek- en Noorder-Lingedijken, voor het hoogheemraadschap »de Vijfheerenlanden"; minste inschr. waren:
perc. 1, 2000 bos rijs, 200 bos palen, 200 bos tuinlatten, C. ter Louw, Ameide, f 270
» 2, 2000 bos rijs, 200 bos palen, 200 latten, T. v. Eck, idem, » 270
» 3, idem idem, J. Hazendonk, Vianen, » 270
» 4, idem idem, G. Vermeulen, Leksm., » 270
» 5, idem idem, J. Hazendonk, Vianen, » 270
» 6, idem idem idem, G. Vermeulen, Lekmond, » 260
» 7, idem idem, Gebr. V. Straaten, Vreeswijk, » 260
» 8, idem idem, J. Hazendonk, Vianen, » 270
» 9, idem idem H. Bennik H.Kz., id., » 270
» 10, idem idem, G. Weverwijk, Schoonderwoerd, » 270

2o. idem aan den Noorder-Lingedijk; minste inschr. waren:
perc. 11, 2000 bos rijs, 200 bos palen, 200 bos latten en 5000 kruisbanden, S. van 't Verlaat, Hardinksveld, f 290
» 12, idem idem, J. v. d. Water, Asperen, » 290
» 13, idem idem, C. Pannekoek, idem, » 270
» 14, idem idem, W. Sterk, Heukelum, » 270
» 15, idem idem, D. v. Bennekom, Hardinksveld, » 260
» 16, idem idem, dezelfde, » 270

's-Hage, 16 Oct., onder beheer van het ministerie van waterst. enz.: 1o. het herstellen en verbeteren van rijkstelegraaflijnen in de afd. Amsterdam; ingekomen 4 bilj., als:
P. v. Essen, Halfweg, f 937
A. W. Wildbergh, Bunnik, » 962
W. v. Dijk, Jutfaas, » 992
C. J. Tiereliff Cz., Rozendaal, » 899
Raming » 1025

2o. het herstellen en verbeteren van rijks-

telegraaflijnen tusschen Utrecht en Amsterdam; ingek. 4 bilj., als:

P. v. Essen, Hattweg,	ƒ 1097
C. J. Tieroliff Cz., Rozendaal,	» 1051
A. W. Wildbergh, Bunnik,	» 997
W. v. Dijk, Jutphaas,	» 988
Raming	» 1150

Middelburg, 16 Oct., onder beheer van 's rijkswaterst.: Io. het leveren en storten van steen tot voortzetting van de oeververdediging van Neuzen, ingek. 3 bilj., als:

M. D. de Putte,	te Neuzen,	ƒ 17,400
P. Jansen Jz.,	» idem	» 17,800
P. A. v. d. Velde,	» idem	» 16,684
Raming		» 17,450

2o. het maken van werken tot verdediging van het strand voor Neuzen; ingek. 7 bilj., als:

C. v. d. Hoeft,	te Neuzen,	ƒ 4660
C. de Wilde Az.,	» Kattendijke,	» 4350
M. v. d. Hoek,	» Neuzen,	» 4280
D. de Doelder,	» idem	» 4212
K. de Vos,	» idem	» 4200
J. de Jonge,	» Biezelinge,	» 4198
A. Tholens Hz.,	» Neuzen,	» 3848
Raming		» 4450

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. In de tweede helft van November zal voor de betrekking van adspirant-ingenieur van 's Rijks Waterstaat een vergelijkend onderzoek plaats hebben.

Tot dit onderzoek worden toegelaten Nederlanders, die een examen als civiel-ingenieur hebben afgelegd aan de Polytechnische school te Delft, mits zij op 1 Januari e. k. niet onder zijn dan 28 jaar.

Aangifte vóór den 20den November bij het departement van W. H. en N. bij op regel geschreven adres.

— De commissie tot het houden van een vergelijkend onderzoek naar de bekwaamheid van candidaten voor de betrekking van adspirant-ingenieur van den waterstaat, bestaat uit de heeren: J. M. F. Wellan, A. M. K. W. Baron van Ittersum en H. E. de Bruyn, hoofdingenieurs van den waterstaat; Dr. G. J. Legebeke en Dr. C. A. Scheltema, hoogleeraren aan de Polytechnische school; P. H. Kemper, ingenieur van den waterstaat; Mr. N. J. van IJsselsteyn, hoofdcommies bij het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, en H. F. Beijerman, ingenieur van den waterstaat.

De eerstgenoemde is tot voorzitter en de laatste tot secretaris benoemd.

— Door den Minister van Waterstaat Handel en Nijverheid is de levering der stoomwerktuigen, stoomketels en schepraderen voor het nieuwe stoomgemaal te Schellinkwoude opgedragen aan den laagsten inschrijver bij de openbare aanbesteding op 30 Juli jl., de Société anonyme du Phoenix te Gent, voor de som van ƒ 149,500.

— In de algemeene vergadering van Pulchri Studio werden de heeren Mesdag en F. P. ter Meulen, met algemeene stemmen als Voorzitter en Secretaris herkozen. Tot Penningmeester werd de heer Ph. Zilcken gekozen, in plaats van den heer Van de Sande Bakhuyzen, die zich niet herkiesbaar stelde en tot commissarissen voor de kunstbeschouwingen werden de hh. A. Boudewijnse en Richard Bisschop benoemd. Herkozen werd als commissaris voor de gezellige bijeenkomsten de heer M. Bauer en als commissaris voor de teekenzaal en etsclub de heer M. van der Maarel.

Haarlem. Door de Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van nijverheid is in hare jongste algemeene vergadering besloten, het onderwerp »internationale arbeidswetgeving" in behandeling te blijven houden en daarvoor eene commissie *ad hoc* te benoemen, die de zaak grondig zal behandelen, voor zooveel noodig en voor zooveel mogelijk in medewerking met de departementen der Maatschappij, die in elk geval over het advies hun oordeel zullen uitspreken.

Naar aanleiding van het besluit van directeuren, genomen in hunne vergadering van September l.l., is deze commissie thans samengesteld uit de heeren: Mr. J. Heemskerk Az., directeur der Maatschappij, Armand Sassen, Prof. T. M. C. Asser, Mr. D. Josephus Jitta en Mr. H. J. A. Mulder.

Groningen. Uit eene mededeeling van Mr. J. A. Feith, secretaris van het Museum van oudheden voor de provincie en de stad Groningen blijkt, dat er met den Staat onderhandelingen worden gevoerd over aankoop van een stuk voormaligen vestinggrond, waarop het museum zou gebouwd worden naar het ontwerp van den Rijksbouwmeester C. H. Peters, die zich geheel belangeloos bereid verklaard heeft om de Commissie ter zijde te staan. In het begin van het volgende jaar zal de collectie der reeds verzamelde oudheden te bezichtigen zijn in een huis in de Zaidersingelstraat, dat voorloopig als museum wordt ingericht.

Leiden. Donderdag j.l. werd door de vereenigde vergadering van Rijnland aan den ingenieur van dat hoogheemraadschap, Dr. E. F. van Dissel, een kostbaar geschenk aangeboden, tot dankbare erkenning van de groote verbeteringen, die in de laatste vijftien jaren door zijn helder inzicht en zijne kundige leiding aan de middelen tot waterbeheersching aangebracht zijn.

Het geschenk bestaat uit een volledig zilveren koffie- en theeservies, waarbij is gevoegd eene oorkonde, door den heer C. W. H. Verster vervaardigd, waarop de namen der belangrijkste werken van den heer Van Dissel, toepasselijke spreuken, in keurige en veelkleurige letters, schetsen van het gemeenlandshuis te Leiden en het stoomgemaal te Katwijk met zinnebeeldige voorstellingen, gegroepeerd zijn tot een zeer fraai geheel, dat gekroond wordt door het wapen van Rijnland.

Dordrecht. De vereeniging »Vak en Kunst" heeft beraadslaagd over de tentoonstelling ter viering van het eerste lustrum der Vereeniging, tot het houden waarvan in de vorige vergadering de wenschelijkheid werd uitgesproken.

Namens de commissie tot het opmaken eener globale begrooting van de kosten bracht de heer Jac. Schotel rapport uit. De commissie is tot de conclusie gekomen, dat er eenige waarschijnlijkheid bestaat, nog een klein saldo op de tentoonstelling over te houden. Toch acht zij het zeer wenschelijk, een waarborgfonds van ƒ 500 bijeen te brengen, opdat in onvoorziene gevallen geen tekort den goeden naam der Vereeniging zou kunnen bedreigen. De gelddelijke quaestie was echter niet de eenige zaak waarover de commissie had te beraadslagen. Als het alleen eene tentoonstelling gold van hedendaagsche kunst, dan zou de inrichting met gerustheid aan het Bestuur overgelaten kunnen worden. Nu de retrospectieve kunst echter een voornaam deel der tentoonstelling zal beslaan, meent de commissie dat het gewenscht is, eene commissie van bijstand te benoemen, die met het Bestuur kan samenwerken. Ten strengste behoort te worden gewaakt tegen het toelaten van smakelooze, onbruikbare en onbeduidende voorwerpen.

De Voorzitter, de heer Steiner, dankte in de eerste plaats de commissie voor haar groodig en uitgewerkt rapport, maar zou de leden dezer commissie ook in de commissie van bijstand opgenomen willen zien.

Met groote meerderheid werd vervolgens het denkbeeld der oprichting van een waarborgfonds goedgekeurd.

Nadat nog over eenige onderdeelen der raming eene gedachtenwisseling had plaats gehad, werd in beginsel besloten tot het houden eener tentoonstelling.

Ten slotte besloot de vergadering eene loterij te organiseeren, en te trachten de oprichting te verkrijgen van provinciale comité's, vooral met het oog op de afdeelingen »oude kunst" en »kleederdrachten."

Deventer. Zaterdagavond had bij gelegenheid van het zilveren huwelijksfeest van den heer W. F. Nering Bögel, lid der firma Nering Bögel & Cie., ijzerfabrikant alhier, een groote gecostumeerde optocht plaats van het werkvolk der fabrieken, enz. (ruim 300 personen). De 4 werklieden, die ieder meer dan 50 jaren aan de fabrieken der firma werkzaam waren, hadden in een open rijtuig plaats genomen; gevolgd door muziek en door de werklieden met hun vaandels en lampions, trokken zij door de verschillende straten der stad. In de Keizerstraat brachten zij aan een lid der firma een serenade en trokken vandaar, gevolgd door een dichten menschendrom, over de Langehrug naar Tivoli, waar een groot feest was aangelegd.

Helmond. Maandag jongstleden is de gemeente-architect, aan tafel zittende, door een beroerte getroffen, die binnen weinige oogenblikken een einde aan zijn leven maakte.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 42. ZATERDAG 17 OCTOBER 1891.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jlz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
Afzonderlijke nommers, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jon. G. Stemler Czn., Boekhandelvar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 958e gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 21 October a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Ballotage van den heer L. Eikendal, als gewoon lid voorgesteld door de heeren E. H. Kluwer en J. F. W. Stom.

c. Bijdrage van den heer A. Reijding: *Geïllustreerde aanplakbiljetten*, met eene kunstbeschouwing van oude en nieuwe biljetten.

d. Kunstbeschouwing van den heer E. H. van Hoorn: *Das K. K. Hofburg-theater in Wien.*

2e. Heeren leden wordt medegedeeld dat op Zaterdag 24 October a. s. de bibliotheek gesloten zal zijn.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) CONCURRENTIE.

Eigenaardige feiten kwamen ons dezer dagen ter oore.

Een daarvan is een herhaling van een reeds vroeger voorgekomen geval, waaraan een eind gemaakt scheen door de tusschenkomst der autoriteiten, doch dat nu, onder gewijzigden vorm, zich weder voordoet.

Wij hebben het oog op de concurrentie, der werkende klasse aangedaan door de Quellinusschool. Reeds verleden jaar werd daarover geklaagd door meubelmakers, die het menigmaal moesten aanzien dat deze school hen werk afnam door mede te dingen bij aanbestedingen.

Tot aller genoegen werd hieraan een einde gemaakt door eene bepaling, aan de voorwaarden der gemeentesubsidie toe te voegen, waardoor alle concurrentie, van deze school uitgaande, voor goed werd tegengegaan.

Zoo dacht men althans.

Het blijkt intusschen, dat men nog niet geheel van dezen weg is afgeweken. Onlangs nl. wenschte een architect prijsopgave voor een reliefversiering, waarvoor hij een erkend bekwaam beeldhouwer te dezer stede uitnoodigde, benevens de Quellinusschool.

De uitslag was te voorzien! De beeldhouwer in quaestie moest spoedig vernemen dat zijne opgave „veel" te hoog was en dat.... kortom, dat de jongens der Quellinusschool — in dergelijk geval artisans in de handen van hunnen leeraar — reeds bezig waren het bewuste stuk te vervaardigen.

O. i. moeten directeur en leeraren van deze inrichting wel begrijpen, dat hunne leerlingen tot een school behooren en niet tot een particulier atelier en dus nimmer een gevestigden beeldhouwer, die zijn sporen reeds verdiend heeft, werk mogen ontnemen ter wille hunner jongens, zoogenaamd om de illusie van „voor de uitvoering" te werken.

Ook geeft de architect in dergelijk geval geen bewijs van kunstenaarswaardeering, indien hij een bekwaam vakman met leerlingen laat concurreeren.

Het andere feit!

Ook al een gevolg van concurrentie, van „drie om een cent, pak maar weg vier!"

In nood verkeerende scholen schijnen thans het middel gevonden te hebben om op de minst kostbare wijze goede leeraren te vinden.

Het prijsopgave-systeem werkt zoo goed, waarom zou dit ook niet toegepast worden ter verkrijging van goede leerkrachten?

Bij de ambachtsschool te Amsterdam deed zich niet lang geleden het geval voor, dat een leeraar gezocht werd in het.... doch dit doet er niet toe!

Een onzer kennissen kreeg de vereerende uitnoodiging den minsten prijs op te geven, waarvoor hij bereid zou zijn les te geven in dit vak.

Hij deed dit — „pour avoir de quoi manger" — doch niet zonder tegenzin. Eenigen tijd daarna vernam hij, dat mijnheer X. het „geworden" is, omdat deze meende de betrekking voor nóg lager te kunnen waarnemen!

Drie om een cent, pak maar weg vier!

Met een beetje verbeeldingskracht zien we al syndicaten ontstaan, ter exploitatie van onbetaalbare capaciteiten, om de scholen voor een geringe som te voorzien van onderwijzerspersoneel, zooals b.v. een papierfabriek de bureau's voorziet van calqueerpapier en -linnen.

We zouden zulke scholen wel den vriendelijken raad

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

willen geven van .... maar op te docken, want waar met zulke middelen een goed onderwijzers-corps moet in stand gehouden worden, draagt de inrichting de kiemen van ontbinding reeds lang in zich.

(A. et A.) DE ULMER MUNSTER.

Voordracht, gehouden 23 September jl.,

DOOR

J. A. v. d. Sluijs Veer.

(*Vervolg en slot van pag.* 332.)

De gedachte, het eerwaardig gedenkteeken van Duitsche grootheid nog eenmaal een waardig aanzien te geven, was vastgeworteld bij alle Ulmers; de mannen moesten evenwel nog komen, om haar ten uitvoer te brengen. En zij kwamen in deze eeuw, doch vóór het zoover was, moest eerst de schendende hand, waarvoor het monument zoolang bewaard was, zich nog eenmaal doen gevoelen. Napoleon I spaarde het, zoolang het niet als punt van spionneering dienst deed, doch na misbruik, zond hij uit zijne vuurmonden er een kogel heen, die langen tijd bewaard is gebleven in het wachtershuisje, boven op den onvoltooiden toren.

Het gedenkteeken van Boblinger, „de Olijfberg", midden op de Münsterplatz, stond in den weg voor de oefeningen der Beiersche soldaten, en werd in 1807 totaal vernield, terwijl in 1817 door het „droevig koud en wittig nuchter" van den toenmaligen tijd, ter gelegenheid van het 300-jarig feest der hervorming, het schilderstuk boven het koor, voorstellende „het jongste gericht", met nog anderen, overtrokken werd met eene grauwe kleur van verf, omreden het aanschouwen daarvan, volgens sommigen, het bijgeloof in de hand werkte.

Doch andere tijden kwamen, waarin de geest voor het schoone en verhevene ontwaakte; ook voor dezen Munster, die zeker op den duur niet voor ondergang bewaard had kunnen blijven. Voor hen, die den toren nog met het hulpdak gekend hebben, het langschip zonder versiering, het geheel een vormlooze romp, als een afgetakeld oorlogschip in de haven, was het een droom, dat de eerste zich eenmaal verheffen zou, zoo hoog in de lucht, als de ouden het zich gedacht hadden, op het vierkant de spits dragende, die, rijk versierd en gesloten met de kruisbloem, hooger dan eenig andere ter wereld zoude zijn. 300 jaar had de bouw stilgelegen, totdat in 1842 erover gedacht werd, dat het een eereschuld der stad Ulm was, de overblijfselen van een grootsch verleden minstens voor ondergang te bewaren en de beschadigde deelen des Munsters te herstellen; hiermede begon een nieuw tijdperk van restauratie. Konr. Dietrich Haszler, Oberstudienrath, Dr. Adam, Prof. Eduard Mauch en Ferdinand Thrän, architect, zijn de mannen geweest, die in deze richting de eerste stappen deden, en zijn dus onafscheidelijk aan de geschiedenis der kerk verbonden. Haszler was, van den beginne af, de eigenlijke man en, tot zijn dood in 1873, de onvermoeide bevorderaar om het gedenkteeken te herstellen.

Het in 1841 door hem opgerichte, nog bestaande „Verein für Kunst und Altertum" in Ulm und Oberschwaben, onder bescherming van den toenmaligen Kroonprins, den onlangs overleden Koning Karel, maakte spoedig de denkbeelden van den stichter tot het middelpunt van zijne werkzaamheden. Het begon met erop aan te dringen, dat er een bouwmeester benoemd werd om del eiding op zich te nemen, daar reeds enkele herstellingen, zonder de noodige zaakkennis, waren tot stand gebracht. Nadat in Prof. J. M. Mauch te Stuttgart een technische leider gevonden was, wien de stadsbouwmeester Thrän, van af 1845 ter zijde stond, werd op 21 Augustus 1844 met het werk begonnen, doch voorshands met een zeer gering aantal werklieden.

De eerste werkzaamheden bestonden in het herstellen van het platform, tusschen het vierkant van den toren en den achthoek. Verschil van gevoelen, tusschen Prof. Mauch en architect Thrän, was oorzaak dat reeds in 1846 de eerste zich terugtrok, en werden Oberbaurath Gaab en de bouwinspecteur Rupp benoemd tot adviseurs bij de restauratie.

Omstreeks *f* 50,000 werden er in de eerste vijf jaren aan het werk besteed, hoofdzakelijk voor het herstel van beschadigde gedeelten, welke gelden geheel door het kapittel werden verstrekt. Door de revolutie van '48 werden de inkomsten daarvan minder, en ook het herstel van het groote orgel vorderde groote sommen.

Omstreeks 1850 stond het werk geheel stil, toen langzamerhand door kapittel, staat en particulieren, de bijdragen weer wat milder vloeiden. In 1854 trok Gaab zich terug, en werd hofbaudirector Von Egle in zijne plaats benoemd.

Omstreeks 1852 was men begonnen met de werkzaamheden aan het voorportaal van den toren, om dit voor instorten te bewaren, terwijl gelijktijdig een begin werd gemaakt met het afwerken en herstellen van de kroonlijsten der zijschepen, met hunne galerijen en de 20 M. hooge schraagpijlers, daarmede den bouw der schutbogen voorbereidende. Reeds in 1849 had de bouwmeester, nadat hij bij hevige stormen eene schudding van het gebouw, van het noorden naar het zuiden, had waargenomen, dit als eene dringende noodzakelijkheid noodig geacht. In 1856 begon men hiermede, doch de raad van Von Egle, om hen sterker te construeeren, werd door Thrän in den wind geslagen. Hiervan zijn er nu negen aan elke zijde van het middenschip aangebracht, welke eene spanning van 18.40 M. hebben, en waarvan de boog met een straal van 72.75 M. is beschreven.

Te dien tijde was er slechts *f* 15,000 jaarlijks voor den bouw beschikbaar, waarvan nog $^1/_4$ afging voor de leiding, zoodat men slechts zeer langzaam vorderde. Toen Thrän in 1870 stierf, nadat hij in de laatste 6 jaren niets meer aan den bouw gedaan had, waren alle stutbogen nog niet gereed. Dit gebeurde evenwel nog in datzelfde jaar, door het aanbrengen der stutbogen aan den toren, welke van de afmetingen werden gemaakt, die Von Egle reeds in 1856 had aangegeven.

In 1870 trad architect Ludwig Scheu, een der vroegere leerlingen van Von Egle, als Munsterbouwmeester op. Zijn eerste werk was de uitvoering van den kooromgang volgens bijzondere opgave van Von Egle, een werk dat reeds drie jaar vroeger door Thrän op touw gezet, doch niet door hem begonnen was.

In 1874 begon hij met de omliggende winkels en gebouwen, die tusschen de schraagpijlers ingebouwd waren, op te ruimen, waardoor het geheele gebouw vrij kwam te staan.

In 1875 begon hij met het voltooien van den zuidelijken toren van het koor, geheel volgens zijn plan, waarmede hij gereed kwam tijdens het feest der herdenking van het leggen van den grondsteen, in 1877. Een jaar later werd ook de voltooiing van den noordelijken toren daarvan op touw gezet, die in Juli 1880, kort voor den dood van Scheu in October van datzelfde jaar, gereed kwam. Beide torens hebben een hoogte van 86 M. Hiermede was de eerste herstellingsperiode afgeloopen, en door de voltooiing der beide koortorens werd reeds de drempel overschreden tusschen het stadium van gewoon onderhoud en dat van voltooiing; dit gebeurde voor goed, toen in 1879, door de energie en volharding van den sedert 1863 aan het hoofd der stad staanden burgemeester Karl von Heim,

de vraag ter sprake kwam, den grooten of westelijken toren geheel af te maken. Hij was het, die door zijne welsprekendheid alle krachten wist te vereenigen, en nieuwen ijver te doen ontbranden, terwijl door zijn invloed de bijdragen van Vorstenhuis en Staat weer milder vloeiden, doch den grootsten steun verkreeg hij, toen, na het voltooien van den Keulschen Dom, ook in vakkringen de vraag ter sprake kwam, een ander bouwwerk van middeleeuwsche kunst onderhanden te nemen, en daartoe de Ulmer Munster gekozen werd. In een artikel in de *Deutsche Bauzeitung*, jaarg. 1880, werd dit nader besproken, terwijl de bijeengeroepen vertegenwoordigers van Duitsche bouwkunst, de bond van het „Deutsche Architecten- und Ingenieurs Verein", op initiatief van architect Fritsch, deze aangelegenheid tot de hunne maakte, en eenstemmig werd op de algemeene vergadering, in September 1880, te Wiesbaden gehouden, het besluit genomen, om bij het Duitsche volk en de Duitsche Regeering, de middelen aan te bevelen, ter voltooiing van dit gedenkteeken, terwijl eene algemeene Duitsche premieloterij werd gekozen, om het geldelijk bezwaar te boven te komen. In alle opzichten slaagde deze laatste naar wensch.

Voorzeker was toen een groote stap in voorwaartsche richting gedaan, doch met alle goede voornemens zou waarschijnlijk het groote werk nog niet in zoo betrekkelijk korten tijd tot stand zijn gebracht, zoo hun niet een voortreffelijk bouwmeester had ter zijde gestaan, die reeds in den aanvang van 1880, naast den bouwmeester Scheu, de leiding op zich genomen had. Dit was August Beyer, eveneens een leerling van Von Egle.

Eene Wurtembergsche landstad kan zich beroemen, de geboorteplaats te zijn van de bouwmeesters Scheu en Beyer. Beide zijn geboren in Künzelau am Kocher; Ludwig Scheu, 1 Augustus 1830, August Beyer, 30 April 1834. Wat deze laatste als knaap reeds wenschte, namelijk om als bouwmeester opgeleid te worden, is hem, nadat het, door den vroegtijdigen dood van zijn vader, een eerzamen schoorsteenveger, bijna onmogelijk bleek, met veel inspanning gelukt. Een moeitevolle weg was het voor hem, om van eenvoudig steenhouwersleerling, leerling te worden aan de Baugewerbschule te Stuttgart, waar hij van 1851—'54 werkzaam was. In 1854 kwam hij bij den directeur dier school, den tegenwoordigen Hofbaudirector Von Egle, als teekenaar op het bureau, en werd belast met het opmeten en in teekening brengen van het Syrlinsch koorgestoelte in den Ulmer Munster, alzoo genoemd naar den maker Jörg Syrlin, welke opneming bestemd was voor het door Von Egle uitgegeven plaatwerk: „Zur Kunst des Mittelalters in Schwaben", terwijl hij in 1858 als leeraar aan de Baugewerbschule te Stuttgart optrad. Verschillende reizen in Duitschland, België, Frankrijk en Italië, werden door hem tusschen 1861 en '64 ter voltooiing zijner studiën volbracht, en van af 1865 werd hij met de leiding van verschillende bouwwerken in Stuttgart belast, w. o. het Pragfriedshof, hotel Marquart en anderen. Van af 1868 heeft hij ook de leiding van de restauratie van het klooster Bebenhausen, ten einde dit in te richten tot een Koninklijk zomerverblijf, terwijl in 1880, door den dood van Scheu, hem de schoonste opdracht werd verstrekt, welke een bouwmeester zich denken kan.

Beyer's bekwaamheden zouden op twee wijzen op de proef gesteld worden, zoowel op constructief als op architectonisch gebied. Boblinger's arbeid hield op in 1494, toen door omstandigheden, zooals wij boven gezien hebben, de verdere opbouw gestaakt werd. Eene overmoedige constructie, die evenwel voor rekening kwam van de voorgangers van Boblinger, waarbij de toren rustte op den westelijken muur en twee pijlers aan de oostzijde, zoodat het inwendige des torens als het ware aan het schip getrokken was, en eene onvoldoende fundeering der grondmuren, droeg hiervan de schuld. De opvolger van Boblinger, Burkhard Engelberg von Hornberg, trachtte dit kwaad te verhelpen door versterking der fundeering, doch de verdere opbouw bleef achterwege. Deze omstandigheden dwongen tot voorzichtigheid bij den voorgenomen bouw van den hoofdtoren. Reeds onder leiding van den overleden Munsterbouwmeester Scheu hadden zorgvuldige onderzoekingen der fundeeringen, door ontgraving, plaats gehad, en kwam het er nu op aan den toestand van den bestaanden onderbouw zóó te maken, dat deze in staat was den grooten last van het nieuwe gedeelte te dragen, en verder het plan van Boblinger, waarvan de schets bestond, zoodanig in werkelijkheid uit te voeren, dat het, zoowel in vorm als constructie, het denkbeeld van den ouden meester aangaf, en in harmonie bleef met het reeds bestaande gedeelte.

Bouwmeester Beijer heeft in alle opzichten ten volle hieraan beantwoord.

In een lijvig gedenkschrift legde hij in 1882 zijne denkbeelden, betreffende de noodige versterkingen aan den bestaanden onderbouw, bloot. Op voorstel van het Münsterbau-comité werd eene zaakkundige commissie benoemd, bestaande uit de heeren Geh. Baurath Adler, van Berlijn, Prof. Bauschinger, van Munchen, Prof. Laissle, van Stuttgart, Ober-Baurath v. Egle, van Stuttgart, Ober-Baurath von Ferstel, van Weenen, Ober-Bau und Geh. Regierungsrath Funk, van Keulen, en Ober-Baurath Friedrich v. Schmidt, van Weenen; deze commissie kreeg de opdracht, die plannen te onderzoeken en daarover rapport uit te brengen. Op 24 April 1882 kwamen al deze geleerden te Ulm bijeen, en, na grondig onderzoek, ook op de bouwplaats zelve, en na rijpe beraadslagingen, werden de voorstellen van Beijer in hoofdzaak goedgekeurd, terwijl ook besloten werd, de schets van Boblinger aan te houden, behoudens eenige wijzigingen in de architectuur, terwijl de wensch werd uitgesproken, een model op voldoende grootte te doen vervaardigen.

Alzoo was de zaak weer een stap verder en begon men nog in datzelfde jaar met de fundamenten van den toren te verzwaren, en wel op de meest gevaarlijke plaats, onder de groote opening (*) in den oostelijken muur, naast het middenschip. Deze werd aan den voet door een omgekeerden boog van granietblokken gesloten, en de fundeering verder zooveel vergroot, dat de bouwgrond eene belasting zou dragen van 9.45 K.G. p. cM^2, in plaats van 11.44 KG., zooals dit vroeger was.

De geheele opening werd vernauwd van 8.5 M. tot 6 M., door opgaande pijlers. Van boven werd deze opening door een boog van meer dan voldoende sterkte gesloten. Ter verkrijging van eene goede aansluiting van het oude aan het nieuwe gedeelte, en opdat de dracht in alle opzichten op de nieuwe fundeering werd overgebracht, is deze boog, nadat de eerste ring voltooid was, in rust gelaten, en maanden daarna werd met den tweeden begonnen. Daarna werden tusschen dezen nieuwen boog en den bestaanden, ijzeren wiggen met zuivere vlakken ingeslagen, en werd het geheel beproefd met 23.7 KG. p. cM^2. Op gelijke wijze zijn de hoogere torengedeelten beproefd. De tweede verdieping van den toren heeft aan de westzijde één enkel groot venster, het zoogenaamde Martin-venster (waarop eene glasschildering, betreffende de legende van den heiligen Martinus). Op de derde verdieping zijn twee vensters waarvan het tusschenpenant rust op het toppunt van

(*) De boog was daarvan geschuurd.

het onderste venster. Verder stonden de pijlers van den achthoek weer op de toppunten van het gekoppelde venster. Boven dit laatste is een ontlastingsboog gemaakt, even voorzichtig als aan de oostzijde, en daardoor werd de dracht van het bovengedeelte overgedragen op de hoekpenanten van den toren.

Deze maatregelen hebben bewezen, dat dit de goede richting tot verbetering was, en de uitvoering heeft met zooveel zorg plaats gehad, dat na voltooiing der pyramide, nergens eenige zetting te bespeuren was. Nadat ook de oude, de van Boblinger afkomstige overgang van het vierkant in het achtkant, en die onvoldoende was geconstrueerd, doelmatig was vernieuwd, en nadat de vensteropeningen van het vierkant, in de dagzijden waren versterkt, waardoor deze wel nauwer werden, doch wat qua constructie noodig was gebleken, kon na 3 jaren, op 30 Juni 1885, met den opbouw van den achthoek begonnen worden (*).

De toren van Boblinger, zooals deze zich voordoet in het voltooide onder- en in het ontworpen bovengedeelte, is een werk van groote oorspronkelijkheid. De vierhoekige onderbouw, versterkt door zware, naar boven dunner wordende steunpijlers, verheft zich in grootsche afmetingen boven het schip der kerk. Het platform, afgesloten met borstwering, vormt een breeden omgang, rondom den van dit punt opgaanden slanken achthoek. Met nog vier slanke, doorzichtige, spiraalvormige trappen, die tot het begin der pyramide doorloopen, vormt deze de overgang van uit het onderste gedeelte. De achthoek is door vensteropeningen doorbroken, wier langgerekte vorm, in het midden door traceeringen is verdeeld. Vóór deze vensteropeningen zijn, geheel vrij, nog weder posten-traceeringen aangebracht, van eenigszins afwijkende teekening; motieven, die ook in de onderste deelen van den toren, aan die vlakken de meest gewenschte uitwerking geven en de horizontale lijnen verheffen. Het eigenaardigst is de pyramide, die den achthoek bekroont, waarvan de opstelling in de jaren 1888—1890 volgde. Deze pyramide, met hare schoone versiering, is het werk van de rijke kunstenaarsfantasie van Boblinger. Beyer heeft na zorgvuldige studiën, met gebruikmaking van het model, zooveel mogelijk het plan van Boblinger gevolgd. Slechts de hoogteafmetingen zijn gewijzigd, door den achthoek tot op 32 M. te verkorten, en de pyramide tot op 59 M. te verlengen, zoodat deze laatste zes, in plaats van vijf verdiepingen verkreeg; de totale hoogte des torens, met de 70 M. van het vierkant, uit den vloer van het voorportaal gemeten, bedraagt alzoo 161 M. of nog 5 M. meer dan de Keulsche Dom, zoodat de Ulmer nu de hoogste van alle torens ter wereld is. De vier spiraalvormige trappen naast den achthoek, door Boblinger achthoekig geteekend, zijn zeshoekig geworden, omdat de achthoek te smalle zijden gaf.

De wijzigingen in de hoogte-verhoudingen geschieden: 1° omdat de oude schets half perspectief, half geometrisch geteekend was, hetgeen geene zekere maten verschafte, en 2° omdat men er rekening mee moest houden, dat de perspectievische verkorting van de pyramide, van beneden af, niet te gedrukt zou schijnen. De nu harmonische aanblik van den toren doet ons zien, hoe goed deze maatregel van den nieuwen Boblinger geweest is. Het toont ook, hoe meesterlijk Beyer het oude ontwerp wist te gebruiken, en een architectonisch vraagstuk wist op te lossen, dat zonder twijfel onder het moeilijkste kon gerangschikt worden. Hij heeft dit roemvol volbracht.

(*) In 1886 werden de houten dakgebinten van het middenschip, evenals dit reeds in 1878 met die van de zijschepen had plaats gehad, door ijzeren vervangen.

De Ulmer torenspits heeft dit boven de anderen voor, dat de gansche rijke decoratie steeds wordt voortgezet, en deze, als het ware daarboven haar bloei zocht. In plaats van de gewone vulling met viervoudig maaswerk, zijn de velden doorbroken met slanke, rijk versierde spitsboogvensters. De spitsen daarvan buigen zich in luchtige wimbergen, die in een viervoudige herhaling over elkander, de pyramide met even zoovele kronen omringen. Deze vorm, die de rechte zijden der pyramide op de meest gelukkige wijze onderbreekt, moet een eigen vinding van Boblinger zijn. Tusschen het vijfde veld en de massieve spits is een klein platform met balustrade en rijk geornementeerde kroonlijst. Door eene inwendige wenteltrap, waarvan de geniale constructie op acht draagbogen, tevens verbonden met de hoofdribben van de pyramide, waardoor een flinke versterking van het geheel verkregen wordt, kan dit platform op eene hoogte van 143 M., bereikt worden, voor zoover bekend, bij geen anderen toren mogelijk. De pyramide heeft naar de spits toe, eene lichte inbuiging, de vlakken zijn in grondvorm eenigszins concaaf, terwijl het geheel met een dubbele kruisbloem gesloten is (3 M. van onderen in doorsnede en 700 cent. gewicht), in plaats van het Mariabeeld, door Boblinger gedacht. Behalve dat alle wijzigingen zich als goed geslaagd voordoen, en alles een schoon geheel vormt, wordt dit nog verhoogd door de uitstekende doorvoering der details, en mogt *hier* de kunstenaar afwijken van het in algemeene trekken aangegeven oude plan. Slechts zij, die weten hoe moeilijk het is profielen en versieringen te scheppen, die op zulk eene hoogte het oog bevredigen, zullen beseffen, met welke moeilijkheden Beyer te kampen had, om dit behoorlijk op te lossen.

Vooral de kruisbloem moet in dit opzicht als een meesterstuk kunnen gelden.

De pyramide is hoofdzakelijk van Keuper zandsteen, uit de Schwabische Alpen, en Obernkirchner. Alle steen van het bovengedeelte is in lood gesteld. Het steigerwerk is nog niet geheel verdwenen. In het begin van dit jaar was het over eene hoogte van 25 M. afgebroken, en men hoopt op het einde daarvan hiermede te komen tot den achthoek, waarnaa nog een menigte onderdeelen, kruisbloemen, maaswerk, bekroningen enz., moeten aangebracht worden. Hiermede zal nog wel een jaar gemoeid zijn, om dan in een derde, de herstelling van het onderste gedeelte onderhanden te kunnen nemen.

Zooals wij reeds aangehaald hebben, werd op Zaterdag 31 Mei 1890 de sluitsteen op zijn plaats bevestigd, en was hiermede de droom der voorouders verwezenlijkt.

Op 30 Juni en 1 Juli d. a. v. is het feest der voltooiing waardiglijk, door geheel Ulm en het Duitsche volk, gevierd en was bouwmeester Beyer de held van den dag; deze verkreeg eene Wurtembergsche, eene Pruisische en eene Beiersche orde, benevens den doctorstitel, honoris causa, vanwege de universiteit Tubingen. De hoofdschotel van het feest was verder een optocht, betrekking hebbende op den bouw van de Munsterkerk. In verschillende groepen werd hieraan door 1700 personen deelgenomen. Nooit is een bouwmeester met meer recht gevierd, niet alleen voor hetgeen hij aan dit werk, uit het oogpunt van kunst, heeft verricht, doch vooral omdat hij de stoute gedachten van de middeleeuwsche bouwmeesters Ulrich Ensinger en Matthäus Boblinger in werkelijkheid wist uit te voeren.

De gemakkelijke wijze, waarbij hij dezen arbeid binnen een tijdsverloop van slechts 9 jaren, als het ware spelenderwijze heeft ten einde gebracht, geeft hem aanspraak op onvergankelijken roem bij het nageslacht, en dankbare erkenning bij zijne tijdgenooten.

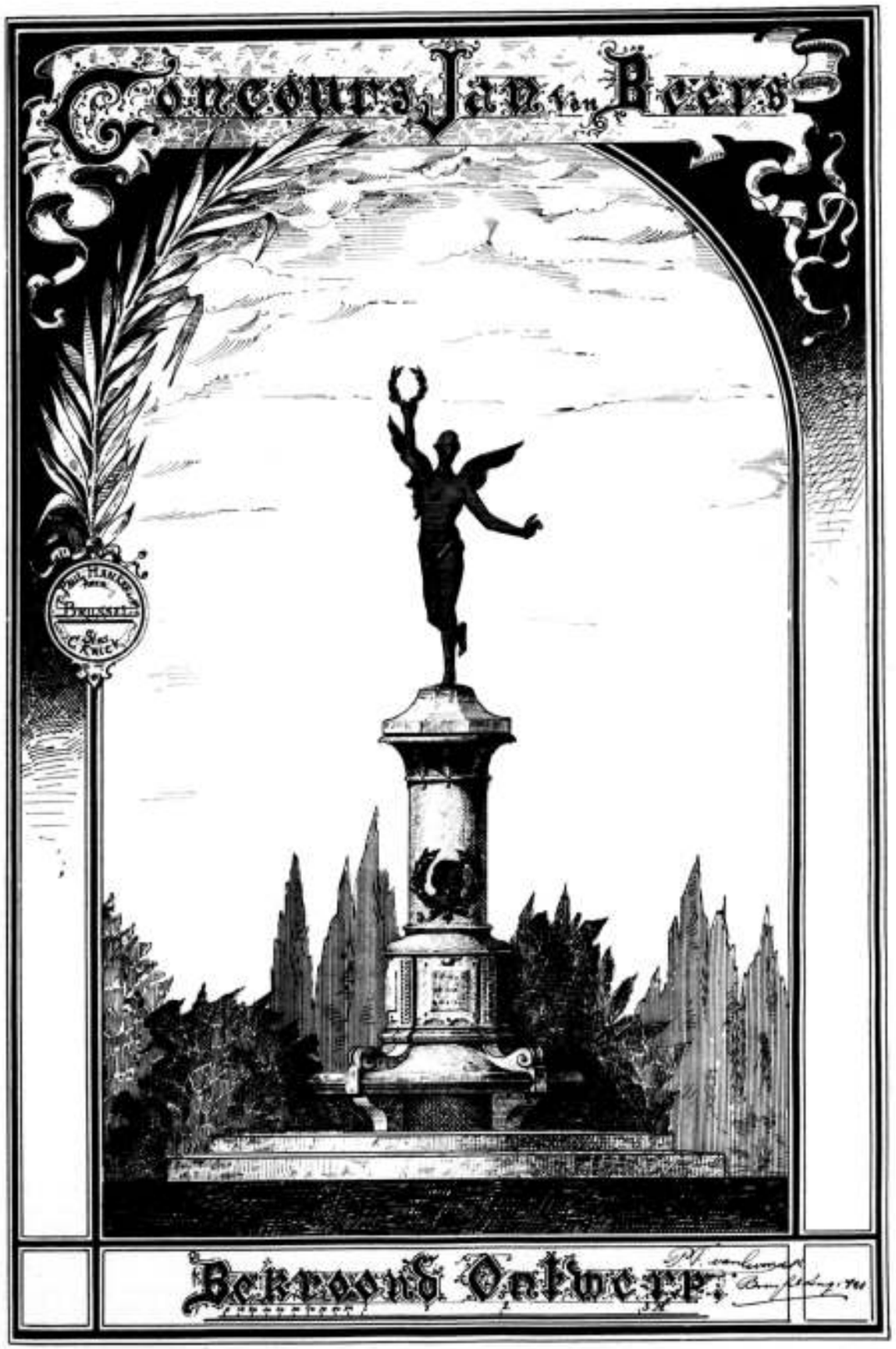

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem. Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N° 42.

Zoo staat daar de Ulmer Munster, van uit den grond zich naar boven in juiste ontwikkeling verheffende, volgens Lübke in „groszartiger Gesetzmässigkeit sich entfaltend, immer höher, zierlicher, luftiger, emporsteigend", een sieraad van de omgeving, de trots der stad, de roem van zijn voleindigers, en aanschouwt men van daar uit, over de hoogten der citadel, de hoogvlakten der Alpen en het breede, schoone Donau- en Illerthal.

BIJ DE PLAAT.

Het op bijgaande plaat afgebeelde monument geeft een voorstelling van het met den 1en prijs bekroonde ontwerp van de prijsvraag, uitgeschreven door de stad Antwerpen ter verkrijging van een gedenkteeken, ter herinnering aan den dichter Jan van Beers. Deze prijsvraag was èn voor Nederlanders èn voor Belgen opengesteld (het programma is ook in dit blad opgenomen). De ontwerpers zijn de heeren C. Krick en Paul Hankar, beiden statuaires en architecten te Brussel. Het geheel wordt uitgevoerd in Escaussijnsche steen, terwijl de bekronende figuur, evenals het basrelief op de kolom, in brons zullen worden vervaardigd. Daar de Jury in haar rapport de veronderstelling uitsprak dat de bank slechts eene verpozingsplaats voor dienstmeisjes en soldaten zou blijken te zijn, zal deze misschien worden gesuprimeerd en vervangen door een geprofileerd basement. De kosten, behalve die voor het maken der noodige fundamenten, mochten de som van 6000 francs niet te boven gaan. Het monument zal in een van de parken van Antwerpen te midden van groen en geboomte geplaatst worden.

Brussel, Sept. 1891. P. C. v. Goor.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-HAGE.

Vergadering van Zaterdag 10 October 1891.

De Voorzitter Boersma is verhinderd de vergadering bij te wonen; de Vice-voorzitter N. van Vliet neemt daarom diens functiën waar.

De Firma Mutters en Zonen, die het 25-jarig bestaan harer meubelfabriek gevierd heeft, werd bij die gelegenheid vanwege de Vereeniging gecomplimenteerd.

De aandacht wordt gevestigd op een faience-tegeltableau van de fabriek Roozenburg, in het magazijn in de Pooten geëtaleerd.

In de vragenbus zijn gevonden 3 vragen:

1e »Wat is bekend van de oude aardewerk- en porseleinfabrieken in en nabij 's-Gravenhage?" Deze vraag is in handen gesteld van de heeren Servaas van Rooyen en Mialaret, om rapport.

2e »Hoe wordt geoordeeld over het artistiek effect van de violetkleurige ruiten, die men in andere plaatsen nog vaak in oude gebouwen aantreft?" Om rapport in handen gesteld van de heeren G. H. Bauer Jr. en Meulders.

3e »Wat is gewenscht dat bij het meubeleu van vertrekken op den voorgrond trede: het volgen van een historischen stijl of het trachten een harmonisch geheel te vormen door het te zamen brengen van verschillende meubelen?" Om rapport aan de heeren H. P. Mutters Jr., J. J. van Nieukerken en Stutterheim.

Tot lokaal-commissaris is benoemd de heer Pierre Amiable Jr. en als kunstlievend lid aangenomen de heer J. L. Schouten, civiel en bouwk. ingenieur te Delft.

De heer P. du Ricu Fzn. houdt een causerie over »decoratieve compositie", van Henri Mayeux.

Men behoeft geen muziek te maken, noch te hooren: een museum bezoeken, kan men nalaten; schilderijen en prenten zien, kan men ontberen, maar men kan zich niet van decoratieve kunst losmaken, want alles, wat den mensch in het dagelijksch leven omringt, is daarvan doortrokken. Het huis dat we bewonen, met al wat er in is, is decoratieve kunst en het zou een zeer moeilijk probleem worden een huis en zijn onderdeelen zonder die kunst in het leven te roepen. Vosmaer zegt het in zijn »Kunst in het dagelijksch leven", in navolging van den geestigen schrijver Lewis Toxeman Day, die »Every day art" in het leven riep.

De oudste volken decoreeren, en opeenvolgend door alle tijden heen, heeft men wetend of onwetend den tol betaald aan den eisch, die den mensch ingeboren is.

De ondervinding, opgedaan in die vervlogen tijden, heeft regelen in het leven geroepen, waartegen men niet zondigen kan, zonder den goeden smaak te kwetsen; voorbeelden, die sierksprekend zijn, worden daarvan aangetoond op een gereproduceerde plaat uit het boek van Mayeux, en stellen ten duidelijkste de groote waarde van de proportien der deelen onderling in het licht.

De stabiliteit van elk voorwerp, die bij elke compositie moet in het oog worden gehouden, levert vaak eigenaardige moeilijkheden op, vooral als de voorwerpen onsymmetrisch zijn, zooals bijv. een koffiekan, theepot en dergelijken.

Spreker gaat vervolgens de eischen der decoratiere kunst meer in het bijzonder na; en haalt ten opzichte van de betrekkelijke symmetrie voorbeelden aan uit de voorwerpen in het barok- en rococo-tijdvak vervaardigd, tegenover die uit andere tijden, waarin de volstrekte symmetrie meer op den voorgrond trad; voorts de Chineesche en Japansche kunstuitingen, waaruit een eigenaardige opvatting van symmetrie spreekt. Op de kleur en de verhouding der kleuren onderling en met betrekking tot de omgeving, waarin zij worden aangebracht, vestigt spreker de aandacht; hij haalt voorbeelden aan, waaruit de groote waarde voor elke compositie van eene goede kleurverhouding duidelijk wordt in het licht gesteld.

Mag het enkelen grooten geesten gegeven zijn iets schoons voort te brengen met veronachtzaming van deze regelen, het lijdt geen twijfel of alleen een buitengewoon talent kan die miskenning goedmaken of bedekken.

De belangrijke voordracht wordt met aandacht gevolgd en de Voorzitter is de tolk der Vergadering wanneer hij spreker voor het medegedeelde zijn warmen dank betuigt.

De heer Bauer heeft een decoratiere wandversiering, die in een huis te 's-Gravenhage moet worden aangebracht, tentoongesteld. De versiering is geinspireerd door motieven Louis XIV en Louis XV. De behandeling van dergelijk schilderwerk wordt door den heer Bauer in 't kort toegelicht.

De heer M. Nooijen heeft orchideeen geschilderd op een kamerscherm in rococostijl, dat door den heer Den Hertog ontworpen en vervaardigd was. De orchideeen, meer als zuiver schilderwerk dan als decoratie behandeld in eene zoo teere omlijsting, zijn een groot waagstuk. De ontwerper der omraming heeft zich in den geest der rococo moeten inwerken; ten deele is hem dit gelukt, doch kleur en vorm steunen elkander niet geheel. Wijziging in de kleur der omlijsting zou misschien ten goede komen aan het effect.

De teekening van het kistje, aan den kunstschilder Blès aangeboden en ontworpen door den heer E. W. F. Kerling, was tentoongesteld. Dit kistje is gemaakt door den beeldhouwer E. Bourgonjon en in 't algemeen wordt de schoonheid van uitvoering geroemd. Jammer, dat het kistje zelf niet tentoongesteld was. Het ontwerp van den heer Kerling is inderdaad geslaagd. Geen overlading van vormen; een zuiver logisch constructieve gedachte is leiddraad bij het ontwerp geweest.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

AFDEELING LEIDEN EN OMSTREKEN.

Vergadering van 8 October 1891.

Een vrij groot aantal leden woonde de eerste vergadering in dit seizoen bij en verlustigde zich in de bezichtiging van het plaatwerk »De Architect", dat langs de wanden van het vergaderlokaal was tentoongesteld.

Bij de opening der vergadering heette de Voorzitter, de heer D. E. C. Knuttel, de leden met eenige hartelijke woorden welkom en werden de notulen der vorige vergadering gelezen, waarna de heer G. van Driel de leden vergastte op een geestig verslag over het uitstapje, door de afdeelingsleden op 12 Augustus bij zeer ongunstig weer naar IJmuiden ondernomen.

Een twintigtal leden vereenigde zich, bij regen en zwaren wind, des morgens te 9 uren aan het station te Leiden en werden te Velsen ontvangen door den heer A. Bekaar, eerstaanwezend ingenieur bij de werken van het Noordzeekanaal, die welwillend op zich genomen had, den leden bij het bezichtigen der werken, voor den aanleg eener nieuwe sluis te IJmuiden, de noodige inlichtingen te geven.

Te IJmuiden werden de leden in de gelegenheid gesteld op het bureau van den ingenieur de verschillende teekeningen der sluis te bezichtigen en aanwijzing te ontvangen van de constructie der fundeeringen, muren, sluicen, kolken enz. Zij werden daarop door den ingenieur, zijn adjunct en den hoofdopzichter langs de werken geleid, maar het ruwe weer was hierbij bepaald hinderlijk; uit den put gekomen, werden de uitgebreide trasmalerij en de voorbereidende werkzaamheden tot het maken van beton in oogenschouw genomen. Na het gebruik van een dejeuner in het hotel »Willem Barends", werden aanstalten gemaakt tot de zeereis, waartoe de heer Bekaar de leden uitnoodigde hem te volgen op een flinke sleepboot. Uit het verslag bleek dat vele deelnemers niet tot de stoere zeelui konden gerekend worden te behooren, want toen de boot door de pieren in de branding kwam, ontzonk veler moed en was de kapitein genoodzaakt spoedig den terugtocht te aanvaarden.

Van IJmuiden ging de tocht tot Zandpoort, om de ruine van Brederode te bezichtigen; vele leden konden hunne opmerkingen over de restauratie niet weerhouden. Men vond het

voor liefhebbers een onschuldige zaak, om aan zoo'n bouwwerk te knoeien; jammer echter dat er 's Rijkskas mede gemoeid is.

Na het gebruik van een gemeenschappelijken maaltijd in het hotel te Velzerend, waar menige toost op de »flinke matrozen uit Leiden" en op den mentor, den heer Bekaar, werd uitgebracht, kwam het gezelschap te ruim 9 uren des avonds in de Sleutelstad terug.

Hierop volgde het verslag van een uitstapje, in 't begin van September naar Katwijk ondernomen, tot bezichtiging van de werken van de Leidsche duinwater-maatschappij, waarvoor o. a. een nieuwe filter werd gemaakt.

Ook hier kon kunstgenot gesmaakt worden, door het schoone grafmonument op de graven van de familie Van Wassenaar te bezichtigen. Dit in marmer gehouwen monument stelt voor een gestorven edelman, in volle wapenrusting nederliggende op een praalbed; naast hem zijne wee klagende echtgenoote, haar gemaal beschouwend. Het geheel is prachtig van uitvoering, een meesterstuk van den bekenden zeventiende-eeuwschen beeldhouwer Rombout Verhulst, den beeldhouwer van het praalgraf van De Ruyter.

Deze graftombe is eerst onlangs gerestaureerd onder leiding van het lid der Afdeeling, den architect H. J. Jesse; zoo ook de kerk, waarin deze tombe in een afgesloten gedeelte geplaatst is. Alleen een bezoek aan dit monument is een tocht naar Katwijk waard.

Den heer G. v. Driel werd dank gebracht voor de uitstekende verslagen, waarna de Voorzitter mededeelde dat de heer W. C. Mulder, lid van het Bestuur, benoemd was tot lid der Commissie tot voorbereiding van het feest bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Maatschappij, voor welk gouden feest op de lijst der Afdeeling voor ruim *f* 80 was geteekend, terwijl de Afdeeling zelve zich aansprakelijk had gesteld voor *f* 100.

Hierop volgden eenige mededeelingen omtrent de verwarming en verlichting der Stadsgehoorzaal, door den heer D. E. C. Knuttel.

De verwarming der gehoorzaal is een centrale en geschiedt door middel van warm water.

Het water, dat in ketels, geplaatst in het sousterrain van het gebouw, verwarmd wordt, stoomt door ijzeren buisgeleidingen door het geheele gebouw. In alle vertrekken, vestibules en corridors vindt men de z.g. kachels: »Rippenkörpers", die de versche buitenlucht, welke door kanalen wordt toegevoerd, verwarmen. Terwijl iedere z.g. kachel voor zichzelve kan afgesloten worden, kan in de stookruimte een geheele groep van lokaliteiten afzonderlijk verwarmd worden.

De verwarming der groote zaal en van den foyer is bij contract met de aanleggers, de firma Bacon te Berlijn en Elberfeld, bepaald op een temperatuur van hoogstens 17° C., bij een koude van + 5° C.

De ventilatie, die onderscheiden is in winter- en zomerventilatie, geschiedt in het eerste geval door groote luchtkokers of trekschoorsteenen met roosters, nabij de vloeren, geheel volgens het gunstig bekende systeem »Levoir en Van Bemmelen". In het tweede geval werken de kleppen of roosters der luchtkokers aan het plafond voor ventilatie mede en werken ook de groote zonlichten in het plafond.

Omtrent de verlichting, die door gas geschiedt, deelde spreker mede dat de groote zaal verlicht wordt door twee »Sunburners", ieder van 153 pitten en één (boven het orkest) van 117 pitten. In de kleine concertzaal bevinden zich twee dito lampen, ieder van 73 pitten, terwijl de foyer door drie dergelijke zonlichten verlicht wordt. Verder geschiedt de verlichting van ondergeschikte lokalen, vestibule, corridors, toiletten, enz. door Wenham-eclips-lampen.

De fabrikanten der zonlichten hebben een van hun werk, terwijl het geheel, geleverd door de firma Van den Berg & Co. te Amsterdam, aan alle eischen voldoet.

De heer Mulder was de tolk der vergadering toen hij den heer Knuttel dank bracht voor zijne inlichtingen, waarop de heer J. van Achterberg een woord van lof uitsprak over de flinke uitvoering en afwerking van de Stadszaal door de aannemers, leden der Leidsche afdeeling.

De verslagen omtrent de vergaderingen der Maatschappij, in Mei en September gehouden, werden door de heeren G. van Driel en Ad. J. van Achterberg uitgebracht.

De heer J. Roem bracht ter sprake de quaestie omtrent het benoemen van een gemeentearchitect te Delft en hetgeen omtrent de voordracht voorkwam in het *Bouwkundig Weekblad*. Spreker meende dat de redactie van het *Weekblad* de belangen van alle leden dient te behartigen en keurde het ten hoogste af dat zij aan het bericht omtrent die voordracht, overgenomen uit *De Ingenieur*, nog het een en ander toevoegde. Na eenige toelichting stelde de heer Roem de volgende motie voor.

»De Afdeeling Leiden en Omstreken van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, kennisnemende van de inmenging van de redactie van het Bouwkundig Weekblad, in zake de benoeming van een gemeente-architect te Delft, en tot zoodanig dat door die inmenging de belangen van vereeniging het grootste gedeelte harer leden niet bevorderd, doch in tegendeel worden tegengewerkt; overwegende dat dergelijke handelingen buiten het doel van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst liggen, geeft hierover hare afkeuring te kennen.

De heeren Knuttel, Achterberg en Mulder bestreden de motie en trachtten te bewijzen dat de redactie alleen gemeend heeft ook hare bevreemding te kennen te moeten geven dat door Burgemeester en Wethouders van Delft niet één ingenieur op de eerst-opgemaakte voordracht geplaatst werd. Die heeren meenden dat er buiten de redactie velen waren, die met verbazing de voordracht hadden gelezen en geheel de schuld in deze aan Burgemeester en Wethouders gerenvoyeerd diende te worden.

De heeren Kok en Lancel waren een ander gevoelen toegedaan. Zij meenden dat de redactie van het *Weekblad* die bijvoeging of adhesie-betuiging aan het geschrevene in *De Ingenieur* zeer goed achterwege had kunnen laten; zij moet wel degelijk rekening houden met de leden en niet de belangen van den één ten koste van die van den ander behartigen.

De motie, in stemming gebracht (alleen onder de leden der afdeeling die tevens lid der Maatschappij zijn), had tot uitslag dat de stemmen staakten. De Voorzitter maakte van zijne bevoegdheid gebruik om alsnu de motie als verworpen te beschouwen.

Niemand meer het woord verlangende, sloot de Voorzitter de vergadering.

Afdeeling Amsterdam.

Vergadering van 9 October 1891.

De eerste wintervergadering werd met hartelijke en opwekkende woorden door den Voorzitter geopend.

Hierna volgde de belangrijke mededeeling dat de wedstrijd voor handwerkslieden, waartoe de afdeeling het initiatief heeft genomen, van alle zijden belangstelling en steun ondervindt; een comité-generaal, waarin leden van verschillende genootschappen zitting hebben, heeft zich reeds gevormd en een voorloopige overeenkomst gesloten om de tentoonstelling van dien wedstrijd in het Paleis voor Volksvlijt te doen plaats hebben.

Op voorstel van het Bestuur werd bij acclamatie besloten een subsidie van *f* 250 te verleenen, ten bate van den wedstrijd, en een tweede subsidie van *f* 100 voor de onkosten van de feestviering, bij gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Maatschappij.

Door den heer J. C. Spalter Jr. werd er nog op gewezen dat de verleende subsidiën de leden niet vrijstellen van hunne verplichtingen, om zoowel wedstrijd als feestviering moreel en financieel te steunen.

Als sprekers voor de bijeenkomsten in November en December heeft het Bestuur de toezegging ontvangen van de heeren Prof. Pekelharing uit Delft en Mr. N. de Roever, archivaris van Amsterdam.

Op het programma van de feestviering van de Maatschappij komt een buitengewone prijsvraag voor, zoodat de Afdeeling dit jaar er geen zal uitschrijven.

Alsnu hield den heer J. H. de Groot een zeer boeiende causerie over eene reis door Italië, die door een werkelijk rijke en schoone collectie photographieën en eenige schetsen werd toegelicht en waarvoor den spreker de dank der Vergadering ten deel viel.

De heer H. Moen GPzn. bedankte de leden van het Bestuur, die tot het comité-generaal zijn toegetreden, voor de vele reeds verrichte werkzaamheden, en sprak den wensch uit dat het resultaat hun ijver en moeiten schitterend mocht beloonen. Nadat de heer J. Kriegsman als lid der Afdeeling was aangenomen, werd de vergadering gesloten.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van Woensdag 14 October 1891.

Nadat de Voorzitter bij de opening der winterbijeenkomsten, aan de leden een woord van welkom had toegeroepen, werd mededeeling gedaan dat ingekomen waren de volgende stukken.

1°. Verslag van de ambachtschool.

2°. Verslag van den oud-secretaris Hollenbach over Transvaalsche toestanden.

3°. Verzoek van de Maatschappij tot deelneming aan het eerlang te houden feest.

Daarna werd door het lid Evekink verslag uitgebracht over de in Den Bosch gehouden vergadering, en deed de Voorzitter eenige mededeelingen aangaande de vergaderingen van gecommitteerden voor de restauratie van de St. Eusebiuskerk.

Hierna werden de antwoorden op de prijsvragen, door de Maatschappij in 1890 uitgeschreven, bezichtigd.

Vereeniging »Architectura" te 's-Hage.

Vergadering van 14 October 1891.

De Voorzitter opende de vergadering met een woord van welkom tot de nieuwe bestuursleden.

Nadat de notulen waren voorgelezen en goedgekeurd, werd het rapport der vragencommissie uitgebracht.

Aan de orde was de benoeming van twee lokaal-commissarissen en drie leden der vragencommissie, waarvoor resp. werden gekozen de heeren H. J. Kock en C. L. Stal; A. W. van Malsen, J. Brouwer en D. Klinkert, welke de benoeming allen aanvaardden.

Tot juryleden der 1e prijsvraag werden gekozen de heeren E. F. Ehnle, W. L. Bruckman en A. W. van Malsen.

Omtrent de in de bus gevonden vraag: *kunnen de z. g. platte pannen (model Boulet) met goed gevolg zonder aanstrijken of invoegen, worden aangebracht op een niet beboorde kap of verdient het aanstrijken of invoegen aanbeveling?* was men na eenige discussie algemeen van oordeel dat het beborden bij gebruik van deze pannen niet noodzakelijk is, doch het aanstrijken of invoegen zeer zeker aanbeveling verdient.

Door den heer F. H. van Malsen was als kunstbeschouwing voor denzen avond afgestaan »Illustrirte Schreiner-Zeitung", waarvoor hem bij monde van den Voorzitter dank werd betuigd.

PERSONALIA.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren A. T. L. Salverda en T. Hart de Ruyter gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië, om te worden benoemd tot technisch ambtenaar bij het boschwezen daartelande.

— In Ned.-Indië is, op verzoek, eervol ontslagen de opz. 2e kl. bij het mijnwezen A. F. H. Heusch.

— Door den Minister van Binnenlandsche Zaken is, voor het tijdvak van 15 October 1891 tot en met 31 December 1892, benoemd tot adsistent voor de burgerlijke bouwkunde aan de Polytechnische school te Delft, P. A. Schroot te 's-Gravenhage.

— Met ingang van 1 November is den opzichter van den Waterstaat der 2ste kl. D. P. Berkhout, op zijn verzoek, wegens hoogen leeftijd, eervol ontslag verleend, behoudens aanspraak op pensioen.

— Te Delft zijn benoemd: tot leeraar in het handteekenen aan de burgeravondschool de heer C. D. L. Artz, te 's-Hage, en tot leeraar in het rechtlijnig teekenen aan die school de heer L. Couvée.

— Tot leeraar in het teekenen aan de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam is benoemd de heer Hofman, aldaar.

ERRATUM.

Op bladz. 333 (zie het vorige nommer) staat in de 1e kolom, 14e reg. van boven »Lutère"; men lees hiervoor *Lutèce*.

☛ De binnenlandsche berichten zijn in het bijvoegsel geplaatst.

ADVERTENTIEN.

Villapark te VENLO.

De Notaris BROUWERS te Venlo, zal op **Maandag den 26 October 1891,** te 5 uur nam., ten verzoeke van het Gemeentebestuur van Venlo, in het koffiehuis »Germania" aldaar, in het openbaar **verkoopen:**

Stad en Gemeente Venlo.

21 kavels BOUWGROND, groot 3.71.02 Hect., verdeeld over het Villapark.

Deze bouwgronden, gelegen in de onmiddellijke nabijheid der Stad, bevelen zich als bouwplaatsen bijzonder aan door hun vasten en watervrijen bodem en hunne aangename en bij uitstek gezonde ligging.

De verkoopsvoorwaarden met plan zijn bij den Notaris en ter Gemeente-Secretarie verkrijgbaar tegen betaling van 50 ct.

DE LINT & C°., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.

Magazijn van Parket- en Wandtegels.

Vraag dessins enz.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 27sten October 1891,** des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht van:

Bestek N°. 547.

Het maken van een toegangsportaal onder de marquise van het hoofdgebouw te 's-GRAVENHAGE.

Begrooting *f* 1800.

De besteding geschiedt volgens § 39 van het bestek.

Het bestek ligt van den 10den October 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-ingenieur H. E. BRUNKE te Utrecht en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 19den October 1891 des voormiddags ten 10.30 ure.

Utrecht, den 8sten October 1891.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 2den November 1891,** des namiddags ten twee ure zal in het Centraal-Personenstation te Amsterdam, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse worden aanbesteed, volgens bestek N°. 483.

Het vergrooten van de wielendraaierij, de wagenmakerij, het magazijn en een aanbouw aan den noordelijken gevel van de stelplaats, maken van een kantoorgebouw en een privaatgebouwtje, alles met daarbij behoorende werken op en nabij het terrein van de werkplaats te Haarlem.

Begrooting *f* 133500.

Het bestek met 7 teekeningen is tegen betaling van *f* 3.00 verkrijgbaar van den 10 October a. s. af aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogdak te Amsterdam, bij den portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het Bureau Weg en Werken Kamer 154.

De aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

ADAM'S

Ventiel-

GASMOTOREN

van ½—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,

Haringvliet 74, Rotterdam.

ATELIER

van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,

E. STANINO - Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**

H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

Agenten voor elke provincie gevraagd.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

ZEERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

B. HOLSBOER. - Arnhem.

Leverancier van Z. M. den Koning.

Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.

Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)

Hoogste onderscheiding 1879.

EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.

BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

ASPHALTE van VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen geliefve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem*

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

JAN HAMER & Cº.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Overal met het meeste succes geplaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardeloose imitatie gewaarschuwd. (3)

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

Carbolineum
„Neptun"
Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiswasm. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**
A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren PEILSCHALEN
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

FRED. STIELTJES & Cº.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880.
Gouden Medaille Amsterdam 1883.
Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht nº. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Cº., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG Nº. 43. ZATERDAG 24 OCTOBER 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hoofdstraat nº. 2, te *Amsterdam*.
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ºn-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, zal 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling zal 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als gewoon lid is aangenomen de heer L. Eikendal.

2e. Als gewone leden zijn voorgesteld de heeren W. de Zeeuw, Joh. Bakker Korff en H. W. M. Bakker Korff, door de heeren L. J. Rijnink en M. de Jongh.

3e. De collectie reclamebiljetten, bijeengebracht door den heer A. Reijding voor zijne bijdrage van 21 dezer, blijft tot Dinsdag a. s. in het Genootschapslokaal tentoongesteld.

4e. Vergadering der Schetsclub op Maandag 27 October, des avonds te 8 uren. Heeren leden, die zich bij deze club wenschen aan te sluiten, worden verzocht zich bij den Bibliothecaris daartoe aan te melden.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

958e *Vergadering van* 21 *October* 1891.

Onder de ingekomen stukken bevond zich een schrijven van een der leden, met het verzoek den termijn van inzending der antwoorden op de prijsvraag voor een hôtel, met 14 dagen te willen verlengen. Hieraan kon niet worden voldaan, omdat eene eventueele inwilliging niet vroeg genoeg bekend kon worden gemaakt; de antwoorden worden Maandag a. s. ingewacht.

De heer L. Eikendal werd daarop als gewoon lid geballoteerd en als zoodanig aangenomen.

Het woord werd vervolgens gegeven aan den heer A. Reijding voor zijn aangekondigde bijdrage over geïllustreerde aanplakbiljetten.

Spreker begon met de historische waarde der aanplakbiljetten aan te toonen en gaf daarna een overzicht van de geschiedenis dier documenten, onder welken vorm ze in de grijze oudheid voorkwamen en hoe ze langzamerhand geworden zijn, zooals wij ze nu kennen.

Een van de oudste publieke aankondigingen wordt bewaard in het Louvre te Parijs en is uit den tijd van Herodes, dus uit de laatste jaren van de eeuw vóór Christus. Het is een waarschuwing voor de vreemdelingen om hen te weerhouden den tempel van Jerusalem binnen te gaan.

De Egyptenaren hebben slechts één document van bovengenoemden aard nagelaten, zijnde een papyrus met het signalement van een paar ontsnapte slaven, met verzoek om opsporing, aanhouding en bericht.

De Grieksche aanplakbiljetten zijn beter bekend. Deze werden op speciaal daarvoor toebereide houten borden geschreven of geschilderd; op deze wijze werden o. a. ook de wetten van Solon publiek gemaakt en het programma der volksspelen geannonceerd.

In Rome werden de publicaties eveneens op die wijze behandeld, en in het Museum te Napels kan men een schilderstuk zien, dat in 1821 in Pompeji is gevonden en als reclame gediend heeft; bovendien vond men op de Pompejaansche muren verschillende aankondigingen aangaande gevechten van gladiatoren, tooneelvoorstellingen enz., die somtijds door illustraties verduidelijkt waren. Ook de boekhandelaars gebruikten geïllustreerde reclamebiljetten om hun uitgaven te annonceeren.

In de middeleeuwen schijnt dit systeem plaats gemaakt te hebben voor herauten of omroepers. In de 13e eeuw werd deze betrekking door den koning van Frankrijk en den bisschop van Parijs verpacht. Dit geschiedde tot in de 16e eeuw; althans in 1539 werd door Frans I een besluit uitgevaardigd, waarbij de plaatsen werden aangegeven, waar de besluiten moesten worden omgeroepen, met bevel dat ze op perkamenten geschilderd en aan de muren gehecht moesten worden.

Sinds kreeg het aanplakbiljet burgerrecht en werd er zelfs zooveel gebruik van gemaakt dat de vrijheid van aanplakken beperkt werd, omdat sommige annonces de rust van den Staat dreigden te verstoren. Op allerlei wijzen werden daarop middelen toegepast om het verbod te ontduiken.

In het begin der 17e eeuw komen voor het eerst artistieke aanplakbiljetten voor, als thèses historiées, waarop de stellingen voorkomen door een doctorandus bij zijne promotie te verdedigen. Symbolische voorstellingen van de wetenschap, door den candidaat beoefend, strekten ter opluistering van zulke biljetten.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Deze thèses historiées blijven tot het eind der 18e eeuw in gebruik.

Ook de tooneelspelers, kunstenmakers, wervers en dansers maakten toen gebruik van aanplakbiljetten; ze werden versierd met grove houtsneden, die een overzicht gaven van wat het publiek te zien zou krijgen. Graveurs van talent, waaraan de 18e eeuw zoo rijk was, schijnen echter aan die wijze van kunstuiting geen deel te hebben genomen.

De aanplakker zelf is herhaalde malen in beeld gebracht; de oudste voorstelling van zoo iemand dateert uit het begin der 18e eeuw. Eene gravure uit 1823 vertoont ons reeds l'homme affiche of den sandwich-men.

Het tijdperk der Fransche revolutie levert weinig belangrijks op het gebied der aanplakbiljetten.

Met de monarchie kwam ook weer nieuw leven in de reclame en werd ook gebruik gemaakt van de lithographie voor de biljetten, die sedert 1845 ook in kleurendruk verschenen.

De grootste meesters uit dien tijd, zooals Doré, De Neuville, Manet, Courbet, ontzagen zich niet hun kunst dienstbaar te maken aan de reclame.

Nadat spreker nog een overzicht had gegeven van de kunst in de aanplakbiljetten in Italië, Duitschland, Engeland en ons land, eindigde hij zijne hoogst belangwekkende voordracht met de beschrijving van een museum van muur-illustraties, door een Parijschen voddenraper, Topino, opgericht.

Eene uitgebreide verzameling fraaie aanplakbiljetten bedekte de wanden van het vergaderlokaal en strekte ter verduidelijking van het gesprokene; vooral de zeer artistieke illustraties van Jules Chéret trokken zeer de aandacht.

Door den heer E. H. van Hoorn werd hierna als kunstbeschouwing gegeven het prachtwerk: „das K.K. Hofburgtheater in Wien", dat met de meeste belangstelling werd bezichtigd.

Nadat de Secretaris, als waarnemend voorzitter, den heeren Reijding en Van Hoorn den dank der Vergadering had overgebracht, werd deze, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.)

BEBOUWING DER RIJKS-MUSEUM-TERREINEN.

Met het indienen, door het raadslid Wüste, van een nieuw plan tot bebouwing der Rijks-museum-terreinen, is het getal officieele ontwerpen, met inbegrip van dat van B. en W., tot een drietal gestegen en wordt weder voor eenigen tijd opnieuw de aandacht gevraagd voor deze, voor Amsterdam zoo belangrijke zaak, waarvan de behandeling binnenkort in een Gemeenteraadszitting zal plaats hebben.

Wij wenschen niet in eene beoordeeling te treden over deze drie ontwerpen, doch alleen de door ons te wenschen oplossing van de zaak zelve, in het kort te behandelen.

Het komt ons toch voor, dat, waar zoo lang en zoo herhaaldelijk, en niet altijd alleen van den kant der deskundigen, gewezen is op de ondraaglijke eentonigheid, die den nieuwen aanbouw onzer stad kenmerkt, en na het hardnekkig volhouden van het „dambordsysteem" door de autoriteiten, dit alles eens plaats moet maken, al is het dan ook slechts voor deze éénе gelegenheid, voor een ruime opvatting bij het bebouwen van nieuwe wijken, en dan vragen wij ons af, of het van een ernstig streven getuigt, als ieder raadslid of elk particulier, die zich daartoe gedrongen gevoelt of financieel voordeel daarmede vermeent te kunnen behalen, een plan van zulk een bebouwing kan inleveren, waaruit dan de Raad, naast het plan door B. en W. ingediend, een keuze zal moeten doen?

De Raad wenscht blijkbaar een goed en tevens een fraai plan, en het getuigt van eene loyale opvatting, dat B. en W. zich tot een bekwaam architect hebben gewend tot verkrijging van een geschikte oplossing, terwijl zij evenzeer daardoor erkennen dat dit hun de meeste zekerheid geeft dat aan den goeden smaak niet te kort zal worden gedaan.

Keurt de Raad het plan van B. en W. goed, dan moet dat zijn een instemming betuigen met den door B. en W. ingeslagen weg.

Gaat de Raad echter een oordeel over het plan zelf uitspreken, of, zooals thans waarschijnlijk zal geschieden, uit een aantal ingediende plannen een keuze doen, dan werpt zij zich op als eene *„niet-deskundige"* Jury, en geeft zij der Gemeente niet den minsten waarborg dat het schoonste plan wordt gekozen en de nieuwe aanbouw tot sieraad der stad strekken zal. Wel zal in deze natuurlijk de stem van het raadslid Dr. Cuypers een overwegenden invloed uitoefenen, doch het is te betwijfelen of de geheele Raad zich met het advies van dien deskundige zal kunnen vereenigen. Er zijn bij Raadsbesluiten dikwijls zooveel invloeden in het spel.

Rationeeler zouden wij het achten, dat, óf de ingeslagen weg van B. en W. werd gevolgd, óf — en dit komt ons voor zeer zeker de beste weg te zijn — de Gemeente eene prijsvraag uitschrijve en tot beoordeeling der antwoorden een degelijk deskundige Jury benoeme, waarin zoowel de man van berekening als de vakman, en vooral niet te vergeten een van hen, die het meest de schoonheden van het „mooie" Amsterdam weten te zien, zitting hebben.

Is het grootendeels een quaestie van exploitatie en het behalen van de meeste voordeelen voor de Gemeente, zoo zou daarmede toch even goed bij het uitschrijven van een prijsvraag rekening kunnen gehouden worden. Een schilderachtige wijk behoeft daarom *per se* geen dure wijk te zijn.

In allen gevalle, slaat de Raad dezen weg in en schrijft hij een prijsvraag uit, zoo is het zeer waarschijnlijk dat meer dan één antwoord zal voldoen zoowel aan de economische eischen, als aan die van den goeden smaak.

Of is het niet mogelijk, dat op een terrein als het onderhavige, verscheidene fraaie oplossingen te geven zijn? Oplossingen, waarin rekening zal worden gehouden met de behoefte van een wereldstad in spe, waar uitgestrekte pleinen niet mogen ontbreken tot het houden van parades, volksfeesten, meetings enz., uitingen van onzen tijd, waaraan even goed een plaats moet verzekerd worden, als aan musea, scholen of kerken; of oplossingen, waarbij gebruik zal worden gemaakt van de wijsheid en het schoonheidsgevoel, ons door een voorgeslacht nagelaten, en waarbij het water, waaraan zoovele Hollandsche steden, met Amsterdam aan de spits, hare schoonheid hebben te danken, een hoofdrol spelen zal. (Droeg het aanwezige water o. a. niet veel bij tot verfraaiing en verlevendiging van de Internationale tentoonstelling?)

Wij noemen slechts een paar voorbeelden, in de hoop dat het de autoriteiten ernst moge wezen, met dit laatste „ombouwsel", Amsterdam met een schoone wijk te verrijken. Het zou een verzachting zijn voor al het leelijke, dat haar in de laatste jaren is toegedacht.

Werkelijk, het Gemeentebestuur mag dit wel doen; het heeft in deze veel tegenover de aan haar toevertrouwde stad goed te maken.

VERBOUWING VAN DEN SCHOUWBURG TE 'S-HAGE.

Op 16 October j.l. werd in eene vergadering van de Afdeeling 's-Gravenhage tot bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland, door den heer J. Mutters, architect, eene toelichting gegeven van zijne aan den Raad ingediende plannen tot verbouwing van den bestaanden schouwburg.

Hij had het voorbeeld door Antwerpen gegeven in zooverre gevolgd, dat hij ook het idee tot stichting van een nieuwen schouwburg had opzij gezet in de overtuiging dat de bestaande zaal in den schouwburg, die iets aantrekkelijks heeft en een uitstekende acoustiek bezit, zich goed tot eene verbouwing leende.

Tot de conclusie was spreker eerst gekomen na ernstige bestudeering van de inrichting van verschillende schouwburgen in Europa.

Spreker gaf daarop eene beschrijving, waaraan een schouwburg voldoen moet en speciaal die voor 's-Gravenhage als behoorende tot de tweede grootte, daar zij slecht een 700tal zitplaatsen hebben moet, in tegenstelling met de schouwburgen van de eerste grootte, die 2000 ad 2200 plaatsen bezitten. Daarna werden de ovale en segmentvormige vormen en afsluitingen, de hoefijzervormen en anderen behandeld en ook de indeeling der plaatsen besproken, waarbij op eene rij slechts 12 à 14 plaatsen van 50 à 60 cM. breedte mogen voorkomen om ten slotte op de toepassing te komen, daarvan gemaakt voor de onderwerpelijke verbouwing.

Het plan zelf bestond hoofdzakelijk in het vrij maken van het gebouw door het wegbreken van een geheel aangrenzend perceel, en één enkel vertrek van een ander, waardoor een straat van 7 M. breedte verkregen wordt; aan den achterkant zou een huis in de Lange Houtstraat moeten aangekocht worden tot het maken van een straat.

De hoofddeuren van het gebouw kunnen blijven bestaan; de couloirs zouden aan de zaal getrokken worden en nieuwe vestiaires van 2.75 en 3 M. daaromheen worden tot stand gebracht, zoowel als een nieuwe foyer, salons, kabinetten enz. en voor alle rangen ruime en gemakkelijke uitgangen.

Ook aan de eischen van het tooneel en van de exploitatie heeft de heer Mutters de aandacht geschonken; in kleedkamers voor de artisten is voorzien, eene bergplaats voor decoratief aanwezig en voldoende ruimte gebleven om aan alle eischen te kunnen voldoen.

Bij de bespreking van brandgevaar is ontwerper van meening dat minstens van toepassing zouden kunnen zijn de reglementen, die van Rijkswege te Berlijn op den bouw van vrijstaande en van ingebouwde schouwburgen zijn gesteld, waartoe behooren: afsluiting van tooneel en zaal, branddeuren en brandscherm, balkon voor de vertrekken van de artisten en voor den foyer, verwijdering van den concierge uit het gebouw, centrale verwarming en talrijke voorzorgen meer.

Een variant op dit plan, doch meer uitgebreid, werd den Raad overgelegd en evenzoo door den heer Mutters toegelicht.

Na eene uitgebreide bespreking der teekeningen, gaf de heer Mutters een repliek op de vragen en gedachtenwisselingen van eenige der aanwezige heeren, en men sloot zich gaarne aan bij de woorden, waarmede de Voorzitter de vergadering sloot, dat de heer Mutters met zijne plannen succes mocht hebben.

VEREENIGING VOOR KADASTER EN LANDMEETKUNDE.

De gewone jaarlijksche vergadering werd deze week te Groningen in het café-Willems gehouden en volgens de presentielijst door 26 leden bezocht.

De voorzitter, de heer I. T. Hessels, opende de huishoudelijke werkzaamheden met een inleidend woord. Hij vestigde de aandacht der leden op eene brochure, in den aanvang van dit jaar uitgegeven door den Vermessungs-Kontroleur Roelenbusch. De schrijver behandelt in dat geschrift het nieuwe kadaster in Elzas-Lotharingen. Spreker kan niet anders dan een vluchtig overzicht geven van de wijze van opmaking in de Rijkslanden gevolgd, en hoopt dat zijne mededeelingen tot kennismaking met de brochure zullen aansporen.

De financieele toestand der Vereeniging was gunstiger dan het vorige jaar; het aantal leden en dat der geabonneerden op het tijdschrift nam toe. In den loop van 1891 werden twee correspondentschappen gevestigd: één voor België en één voor den Oranje-Vrijstaat, terwijl het correspondentschap voor N. O.-Indië in andere handen overging.

Naar aanleiding der voorgenomen vernieuwing van het kadaster in Frankrijk had het bestuur zich gewend tot ons gezantschap te Parijs met de vraag: of de Fransche Republiek wellicht buitengewoon personeel zou behoeven.

Bij het kadaster hiertelande zijn de vooruitzichten op bevordering slecht, zoodat men mag aannemen dat vooral onder de jongere ambtenaren menigeen bereid zal zijn bij verbetering van positie in vreemden dienst over te gaan.

Het antwoord luidde voor hen, die eenen uitweg meenden gevonden te hebben, ontmoedigend: de Fransche regeering heeft geen plan vreemdelingen als ambtenaren bij het kadaster aan te stellen.

Het voorloopig verslag over het wetsontwerp tot regeling van den diensttijd van ambtenaren bij den stenographischen dienst voor de berekening van hun pensioen, deed het Bestuur besluiten, teneinde zoo mogelijk ook voor de ambtenaren van het kadaster gunstige uitzonderingsbepalingen te verkrijgen, op audiëntie te gaan bij den Minister van Financiën.

De Minister bleek tot gelijktijdige behandeling niet bereid te zijn, doch verklaarde dat later op deze aangelegenheid kon worden teruggekomen.

De heer Quant, ingenieur bij de rijkscommissie voor graadmeting, had toezegging gedaan om als spreker op te treden. Zijne overplaatsing naar N. O.-Indië noopte hem, hoewel met leedwezen, te verzoeken van de vrijwillig op zich genomen verplichting te worden ontslagen. Pogingen, nog aangewend om in de ontstane leemte te voorzien, leden schipbreuk, vooral ook omdat de tijd tot voorbereiding te gering was geworden.

Besloten werd in 1892 de algemeene vergadering te Amsterdam te houden.

Het aftredend bestuurslid, de heer I. T. Hessels, die niet herkiesbaar was, werd vervangen door den heer E. Barenbroek, ingenieur-verificateur van het kadaster te Amsterdam, die onder toejuiching der vergadering tot Voorzitter werd gekozen.

Den heer I. T. Hessels, afgetreden bestuurslid en Voorzitter, werd in hartelijke bewoordingen dank gezegd voor zijne leiding gedurende drie jaren; in die dubbele hoedanigheid riep de Vergadering hem gaarne en zonder voorbehoud een tot weerziens toe.

De heer Hessels, erkentelijk voor de waardeering die hem als Voorzitter steeds ten deel viel, gaf de verzekering zijner voortdurende belangstelling in het doel en in het streven der Vereeniging.

Na de pauze werden de beraadslagingen geopend over: „de opleiding tot landmeter van het kadaster, verslag der commissie van preadvies".

Bedoeld preadvies, uitgebracht door de heeren E. Barenbroek, H. P. de Haan en M. de Vos, verscheen in de 5e aflevering van het tijdschrift der Vereeniging.

Alvorens tot debat werd overgegaan, bracht de Voorzitter hulde aan den arbeid van genoemde heeren en gaf hun de verzekering, dat de Vereeniging erkentelijk

is voor de moeite welke zij zich hebben getroost, voor de toewijding waarvan zij blijk hebben gegeven.

Het preadvies bestaat uit een verslag en bijlagen.

De bijlagen zijn in vier onderdeelen gesplitst. I. De tegenwoordige examen-programma's. II. Polytechnische school, uittreksel uit het programma der lessen voor 1890/1. III. De opleiding tot landmeter in de Duitsche staten. IV. De organisatie van het technische personeel bij het kadaster in Italië.

Uit het verslag vermelden wij de conclusie, het voorgestelde programma van kundigheden voor landmeter van het kadaster:

1. Als bewijs van algemeene ontwikkeling en voorbereidende studie wordt gevorderd het diploma van het eindexamen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus.

2. Wiskunde. *a.* de lagere wiskunde, benevens de rechtlijnige en bolvormige driehoeksmeting volledig.

b. De beginselen der analytische meetkunde van het platte vlak en in de ruimte.

c. De hoogere algebra tot en met de ontwikkeling der exponentiale, goniometrische en logarithmische functiën.

d. Eenige kennis der differentiaal- en integraalrekening, voornamelijk in betrekking tot eenvoudige algebraïsche en transcendentale functiën.

3. Geodesie.

a. Grondige kennis der inrichting, regeling en van het gebruik der instrumenten voor lengtemeting, hoekmeting, inhoudsbepaling en kaarteering.

b. De trigonometrische en polygonometrische puntenbepaling.

c. De leer der waarnemingsfouten en de vereffeningsrekening, daaronder begrepen de methode der kleinste vierkanten en hare toepassing op de vraagstukken der lagere geodesie.

d. De detailmeting, kaarteering en inhoudsbepaling.

e. Het kaartteekenen.

f. De kennis der hoogere geodesie, voor zooverre die vereischt wordt bij de verbinding van kadastermetingen aan punten van hoogere orde.

g. Eenige kennis van waterpassen en hoogtemeten en van enkele daarbij gebruikte instrumenten.

4. Administratief en juridisch gedeelte.

a. Grondige kennis van het kadaster en de daarop betrekking hebbende wetten, besluiten en instructiën.

b. De hypothecaire boekhouding.

c. De wetgeving op de grondbelasting.

d. De geschiedenis van het kadaster, de hypotheken en de grondbelasting.

e. Het burgerlijk recht, voornamelijk in verband met de verkrijging van zakelijk recht op onroerend goed.

f. De overige wetten, waarmede de ambtenaren van het kadaster in aanraking komen.

De Vergadering vereenigt zich na eene levendige discussie met de volgende door het bestuur, in overleg met de commissie van praeadvies, voorgestelde motie:

„De Vergadering vereenigt zich met het praeadvies, uitgebracht in zake opleiding tot landmeter van het kadaster; volhardt bij de wenschen neergelegd in de stellingen, welke in de vergadering van 20 Augustus 1888 te Utrecht met algemeene stemmen zijn aangenomen (*Tijdschrift IV* blz. 81 en 173); van oordeel, dat aan de wettelijke regeling van het onderwerp van zoo veelzijdigen (technischen, juridischen en administratieven) aard als het kadaster een grondig onderzoek behoort vooraf te gaan; besluit, bij de Regeering aan te dringen op de instelling eener staatscommissie om het kadastrale vraagstuk te onderzoeken en op te lossen."

Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

DE GESCHIEDENIS VAN HET PANORAMA.

Hoe eenvoudig het ook aanvankelijk schijnt, schrijft de Parijsche kunstcriticus Germain Babst in een artikel over panorama's, om een cirkelvormig doek te beschilderen en den toeschouwer in het middenpunt daarvan te plaatsen, het moest toch gevonden worden, en de eer daarvan komt toe aan den Schotschen schilder Parker, die in zeer vreemde omstandigheden op dit denkbeeld kwam. Hij zat namelijk voor zijne schulden in de gevangenis te Edinburg. De cel, die hem tot verblijf diende, ontving haar licht door een lantaarn midden in de zoldering, waarbij het hem opviel, dat de wanden der cel aan alle zijden helder werden beschenen. Dit bracht hem op het denkbeeld, om groote schilderijen alleen van boven te belichten. Toen hij in 1787 uit de gevangenis werd ontslagen, nam hij onmiddellijk patent op zijne vinding en vertoonde in 1792 te Londen zijn eerste panorama, dat de Engelsche vloot voor Portsmouth voorstelde. In 1799 nam zijn landgenoot Fulton ook patent voor een panorama; daar hij echter niet de middelen bezat, om zulk een gebouw op te richten, verkocht hij zijn patent aan James Thayer, legde zich met de verkregen som toe op mechanische proefnemingen en deed eene uitvinding, welke die van het panorama ver in de schaduw stelde: hij vond namelijk de stoombooten uit.

Thayer bouwde dadelijk twee panorama's naast elkaar op den Boulevard Montmartre, te Parijs, die echter reeds lang verdwenen zijn, maar waarvan de herinnering is bewaard gebleven in den naam der passage op dien boulevard, *Passage des Panoramas* geheeten.

Het was vooral keizer Napoleon, die veel belangstelling toonde voor de panorama's en er waarschijnlijk een hulpmiddel in zag, om zijn roem te verbreiden. Hij wilde in de Champs Elysées niet minder dan acht panorama's tegelijk laten bouwen, die alle zijne meest bekende veldslagen moesten voorstellen. Voor elk dier panorama's stelde hij 45,000 francs beschikbaar, maar de gebeurtenissen van 1812 deden dit plan in duigen vallen.

In Duitschland werden de panorama's door Parker ingevoerd onder den weidschen naam *Nausoramas* (scheepstafereelen). Het eerste Duitsche panorama werd te Berlijn geschilderd door Breijsig, en stelde de stad Rome voor. In Frankrijk begon de belangstelling voor de panorama's gaandeweg te verminderen en in 1831 werden de beide van Thayer reeds afgebroken.

In 1865 werd echter het oorlogspanorama weer in zwang gebracht door den „Slag van Solferino", dat wel het meest der volkomenheid nabij kwam. Tot de meest bekende panoramaschilders van den laatsten tijd behooren De Neuville, Detaille, Stevens, Gervex e. a.

VERZEKERING VAN WERKLIEDEN.

In de *Vragen des Tijds* komt een artikel voor over verzekering van werklieden bij aanbestedingen, van den heer R. Tutein Nolthenius, ingenieur bij den Rijks-waterstaat, die als lid van eene door de Vereeniging van burgerlijke ingenieurs benoemde commissie heeft medegewerkt tot de samenstelling van een ontwerp van voorschriften betreffende deze verzekering. De schr. doet uitkomen dat de bepalingen, die bij ons te lande worden gevolgd, tot twee stelsels kunnen worden teruggebracht. Bij het eene stelsel worden alle verplichtingen tot uitkeering opgedragen aan de levensverzekering-maatschappij en is de aannemer slechts de tusschenpersoon, die de verschuldigde premiën uit den zak van den besteder betaalt, doch geene verantwoordelijkheid draagt; bij het tweede stelsel is het

den besteder om 't even op welke wijze de aannemer zich tegen uitgaven, voortvloeiende uit ongevallen zijner werklieden, wil dekken, en wordt eenvoudig op de aannemingspenningen het bedrag gekort, dat den getroffene of diens nagelaten betrekkingen wordt uitgekeerd.

Het eerste stelsel is voor besteders en aannemers het minst omslachtige en het goedkoopste; daarentegen het tweede stelsel voor den werkman het verkieslijkst. Dit laatste stelsel kwam ook der commissie der Vereeniging van burgerlijke ingenieurs het meest aanbevelenswaard voor, doch in de bij beschikking van 31 Maart 1891 door den Minister van Waterstaat vastgestelde bepalingen betreffende de verzekering van werklieden, is het eerste stelsel gehuldigd. De schr. zou 't bedenkelijk achten, indien door andere besturen, maatschappijen of particulieren het voorbeeld van het Rijk gedachteloos wierd nagevolgd. En ook de Staat kan z. i. niet geacht worden, zijn plicht te hebben vervuld tegenover de werklieden, wanneer het thans aangenomen stelsel werd verlaten en vervangen door voorschriften in den geest van die der commissie uit de burgerlijke ingenieurs. Er staan voor den Staat slechts twee wegen open.

De eene, de koninklijke weg, voert naar de algemeene verplichte verzekering van allen, die in ons land als arbeiders zijn aan te merken. Immers zoo verzekering *plicht* is, bestaat er geen enkele reden om de verzekering te beperken tot hen, die toevallig met het eene of andere departement van algemeen bestuur in min of meer verwijderde aanraking komen.

De andere weg, minder breed, doch gemakkelijker te bewandelen door de niet altijd sterke beenen, welke ons staatslichaam torsen, voert niet zoo ver, maar toch veel verder dan de weg, welke thans is ingeslagen.

Een hoogst aanzienlijk deel der lasten, welke de ingezetenen opbrengen, vloeit in den vorm van aannemingspenningen wederom uit de schatkist, en die aannemingspenningen zijn voor een groot deel bestemd om hetzij arbeid te betalen, hetzij in den prijs van aankoop der bouwstoffen de oorspronkelijke bewerkers voor hunnen arbeid schadeloos te stellen.

Een zeer groote kracht ten goede kan derhalve, ook zonder dat de wetgevende macht ter hulpe geroepen wordt, van de uitvoerende macht uitgaan. In plaats van enkel de werklieden „op het werk" te verzekeren, is slechts de verzekering zoover mogelijk uit te strekken en op middellijke wijze te bevorderen. Is voor rijkswerken steen te leveren, dan kan men bijv. voorschrijven dat deze alleen afkomstig mag zijn van steenovens, waar de verzekering is ingevoerd, of — daar de verzekering nog verre van algemeen is — van steenovens wier bezitters zich contractueel op boete verplichten, voor ten minste een bepaalden tijd (bijv. in evenredigheid tot de leverantie) die verzekering in te voeren. Indien men bedenkt, dat o. a. voor den bouw der nieuwe schutsluis te IJmuiden 40 milioen steenen noodig zijn, dan is licht na te gaan, dat op deze wijze de verzekering zich op snelle wijze zal verspreiden.

Wat voor steenfabrikanten wordt bepaald, kan ook aan de ijzerfabrikanten worden voorgeschreven; in 't kort voor elken bewerker der grondstoffen. Dat daarbij het hiertelande, in tegenstelling van het zuinige Duitschland, zoo geliefde stelsel der aanbestedingen *en bloc* in sommige gevallen te verlaten is, kan waarlijk niet als nadeel gelden.

Ten slotte een enkel woord over de voor velen alles beheerschende vraag: Wie zal het betalen?

Volgens de wijze waarop thans door waterstaat, marine en oorlog de verzekering geregeld is, worden als het ware door den aannemer de premiën voorgeschoten, en doet de verzekeringmaatschappij de uitkeeringen. Aangezien die voorschotten den aannemer rente kosten, de verzekeringmaatschappij liefst zooveel mogelijk winst behaalt, en zij aanmerkelijke administratiekosten heeft, zoo wordt op deze wijze den belastingschuldigen, zonder noodzaak en zonder voordeel voor de getroffenen, een nieuwe last opgelegd, welke zwaarder zal worden, naarmate de verzekering, in plaats van gelijk hierboven werd aangetoond, zich tot een getal bevoorrechten te bepalen, zich meer en meer zal ontfermen over allen, die middellijk of onmiddellijk voor rijkswerken arbeid leveren.

Hierdoor is dus het stelsel veroordeeld. In afwachting van eene definitieve regeling, zou het wellicht aanbeveling verdienen, op de staatsbegrooting een post te brengen, overeenkomende met ongeveer 3 procent der vermoedelijk voor de rijkswerken te besteden arbeidsloonen — een percentage die over ettelijke milioenen is te berekenen — en uit dezen post, na onderzoek der rijksambtenaren, met het toezicht op de uitvoering der werken belast, in elk afzonderlijk geval de uitkeering rechtstreeks te bestrijden.

Alles samenvattende, blijkt uit het voorafgaande, dat voor besturen en particulieren, die de verzekering der werklieden bij hunne aanbestedingen ter harte willeu nemen, meer doeltreffende voorschriften bestaan, dan het rijk heeft gegeven, en dat, wat de rijkswerken aanbelangt, aan elke regeling boven de tegenwoordige de voorkeur is toe te kennen.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

PARIJS. In Juli j.l. stelde de Parijsche Gemeenteraad een bedrag beschikbaar tot instelling van een leerstoel voor de geschiedenis van den arbeid bij de populaire lezingen in het Hotel de Ville. De benoeming van een hoogleeraar werd echter nog uitgesteld, doch thans is de keuze van deze betrekking gevallen op den heer André Réville, zoon van den voormaligen Waalschen predikant te Rotterdam. De andere candidaat was Paul Lafargue, de schoonzoon van Karl Marx, thans als staatsgevangene opgesloten in St.-Pelagie. Uithoofde van politieke overwegingen heeft men ten slotte zijn candidatuur laten vallen.

Parijs heeft thans den eersten leerstoel voor arbeidswetgeving in geheel Europa.

— Het gedenkteeken voor de in 338 v. Chr. in den strijd tegen Philips van Macedonië gevallen Atheners en Thebeërs, de Leeuw van Chaeronea, zal gerestaureerd worden. Een gedeelte van het monument moet nog worden opgegraven; een ander gedeelte is half verloren en half het eigendom van het Britsch Museum; dit zal dus moeten worden nagebootst. Met 60,000 drachmen en met de hulp van twee Grieksche en een buitenlandschen beeldhouwer hoopt men het tot eene eenigszins goede restauratie te brengen.

— De *Manchester Guardian* bericht, dat de verzameling van oudheden van Dr. Schliemann gerangschikt zal worden overeenkomstig zijn testament. De Trojaansche overblijfselen gaan naar Berlijn, maar de belangrijkste oudheden, o. a. de Egyptische en de Myceensche verzamelingen, worden in het Patissia Museum te Athene geplaatst.

— Aan den wedstrijd voor een gedenkteeken van Beaumarchais hebben honderd-dertien beeldhouwers deelgenomen.

— Te Florence is overleden de historieschilder Niccolo Barabino. Men dankt hem vele goede fresco's.

— Op zijn buitengoed bij Epône is overleden de heer Christian Labouret, de aannemer-architect, die onder het tweede keizerrijk het Louvre en de Tuilerieën voltooide. Hij heeft voorts o. m. het Ministerie van buitenlandsche zaken te Parijs en het Grand-Hôtel gebouwd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam heeft den heer P. Caland, gepensioneerd hoofdinspecteur van den Waterstaat, het navolgend schrijven toegezonden:

»De Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam, gezien hebbende dat u op uw verzoek eervol ontslag is verleend als hoofdinspecteur van den Waterstaat, met dankbetuiging voor de door u gedurende eene reeks van jaren den lande bewezen diensten, wenscht die gelegenheid te baat te nemen om namens Rotterdams handel u de verzekering te geven, dat ook wij levendig beseffen hoe in het bijzonder onze gemeente veel, zeer veel aan u te danken heeft.

»31 October a. s. zal het juist 25 jaar zijn geleden, dat de eerste spade werd gestoken voor de doorgraving van den Hoek-van-Holland, de uitvoering van uw denkbeeld om Nieuwe Maas en Scheur trechtervormig te normaliseeren en het water dan door die doorgraving naar zee te geleiden, waardoor onze haven in het bezit zou komen van eene open verbinding met de zee.

»In de kwarteeuw sedert verloopen werd het werk, toen aangevangen, met schitterenden uitslag bekroond, de Nieuwe Waterweg heeft het voor Rotterdam mogelijk gemaakt, zijn tegenwoordigen rang in te nemen onder de zeehavens van het vasteland van Europa. Bij ons, evenals bij een ieder wien welvaart en bloei onzer stad ter harte gaan, zal uw naam aan dit grootsche werk steeds onafscheidelijk in dankbare herinnering verbonden blijven en hoog in eere gehouden worden."

— De Haagsche correspondent der *Prov. Groninger Ct.* vertelt het volgende: De leden van *Pulchri Studio* hadden alle met de grootste onbaatzuchtigheid eene teekening, schetsschilderstudie of schilderij afgestaan, ten bate van het ondersteuningsfonds hunner bent. Deze verzameling zou in den loop van October tentoongesteld en zooveel mogelijk verkocht worden ten behoeve van genoemd fonds. Doch wat gebeurt er? Men komt in aanraking met een kunstkooper, die de gansche verzameling voor tienduizend gulden koopt. *Pulchri* slaat toe, want dit was de som, welke het destijds, als kapitaal in het fonds ten behoeve van den koop van het huis, zichzelven geleend had. Zoo weten schilders zich te helpen! Nu zijn de tienduizend gulden weder in het zakje, en Pulchri is dezelfde som rijker.

— Naar aanleiding van het toekennen der zilveren medaille door de *Association pour prévenir les accidents de fabrique* te Mulhausen, aan onzen landgenoot den heer Westerouen van Meeteren, wordt eraan herinnerd, dat die Vereeniging medailles geeft voor bijzondere verdiensten in zake het voorkomen van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen, en dat de zilveren medaille in 23 jaren slechts vijfmaal verleend is.

De spaarzaamheid, waarmede dergelijke onderscheidingen worden toegekend, de bijzondere verdiensten welke moeten gebleken zijn alvorens tot die toekenning wordt overgegaan, daarbij de welverdiende naam der Vereeniging zijn de oorzaken waarom hare medaille door de meeste industrieelen en ingenieurs hooger wordt gesteld dan menige decoratie.

AMSTERDAM. De Maatschappij *Arti et Amicitiae* opende Zaterdagmiddag 2 uur haar tentoonstelling van werken door leden der Maatschappij.

De vele inzendingen — de catalogus bevat niet minder dan 258 nommers — hebben een uitstekende plaats gevonden in de helder verlichte bovenzalen van *Arti*.

Behalve schilderijen, zijn er eenige aquarellen en etsen en ook eenige beeldhouwwerken en groepen in pleister of brons, o. a. van Bart van Hove, Jacobs, Mej. G. Schwartze en Teixeira de Mattos.

Van de schilders die hebben ingezonden, zijn de voornaamste, Louis Apol, N. Bastert, David Bles, Th. de Bock, Breitner: Carl Dake, Eerelman, Jan van Essen, Ed. Fraskfort, Gabriel, P. de Josselin de Jong, Kamerlingh Onnes, M. ten Kate, Kever, Klinkenberg, Jan Koekkoek, Jac. van Long, Jan en Willem Maris, Mesdag, Wally Moes, Ferd. Oldevelt, Gebrs. Oyens, Schenkel, Thérèse Schwartze, Hobbe Smith, W. Steelink, P. Stortenbeker, Floris Verster, Jan Veth, Voerman, Van der Waaij, Wenckebach, Witkamp, Witsen en Wijsmuller.

Een vrij talrijk publiek van genoodigden was bij de opening, die zonder eenige verdere plechtigheid plaats had, tegenwoordig.

MAASTRICHT. Evenals vele andere grooté steden in het binnen- en buitenland zal ook Maastricht weldra in het bezit zijn van een telefoonnet.

Naar aanleiding eener door het gemeentebestuur verleende concessie voor den aanleg van telefoonleidingen, heeft zich hier eene Telefoon-maatschappij gevestigd, die bereids bij Koninklijk besluit van 19 September 1891 is erkend en weldra met den aanleg der leiding een aanvang zal maken.

De abonnementsprijzen zijn zeer laag gesteld en bedragen voor de aansluiting van een perceel aan het centraalbureau *f* 35, terwijl voor aansluiting van een tweede perceel, aan denzelfden eigenaar als het eerste toebehoorende, slechts *f* 20 per jaar wordt betaald.

Men mag verwachten dat deze onderneming, die voor velen in dezen tijd van vooruitgang eene werkelijke behoefte is, met den besten uitslag zal bekroond worden.

Het getal gevraagde abonnementen heeft in weinige dagen dan ook reeds het cijfer 85 bereikt.

GRONINGEN. De Gemeenteraad heeft besloten: *a.* de voordracht van B. en W., nopens overneming van de waterleiding door de gemeente, te renvoyeeren aan het Dagelijksch Bestuur, met uitnoodiging nader te onderzoeken, welke uitbreidingen, in geval van overneming, met het oog op de groote vermeerdering van waterverbruik, die hiervan het gevolg zal zijn, de inrichting aan de Punt (de *prise d'eau*) en de verdere werken vermoedelijk zullen dienen te ondergaan, en welke kosten met een en ander zullen gemoeid zijn, en tevens te onderzoeken of het mogelijk en met het oog op de kosten wenschelijk is, dat eene waterleiding voor rekening der gemeente worde aangelegd; *b.* inmiddels voort te gaan met de opgeschorte behandeling van het besluit, waarbij aan B. en W. is verzocht in nader overleg te treden met het bestuur der vennootschap *De Groninger Waterleiding*, ten einde lagere tarieven te verkrijgen.

ZWOLLE. Door 516 ingezetenen is aan den Gemeenteraad een verzoekschrift ingediend, om te besluiten tot het aanleggen en in eigen beheer exploiteeren eener grondwaterleiding.

Op de agenda voor de vergadering van den Raad, Maandag te houden, staat het voorstel tot aanleg eener waterleiding bovenaan.

BOLSWARD. In 1887 heeft de Raad der gemeente Bolsward de wenschelijkheid uitgesproken, om het schoone gebouw, waarin hij zijne zittingen houdt, in vroegeren luister te herstellen. Sedert heeft het Dagelijksch Bestuur bij herhaling hulp gevraagd bij de regeering. In beginsel heeft reeds het ministerie-Heemskerk verklaard, dat, terwijl de gemeente zelve voor een belangrijke som in de kosten moet bijdragen, de rijksschatkist ook een deel daarvan moet beschikbaar stellen, om dit gebouw, waarvan Georg Galland zoo terecht zegt: *In der Architektur erhob sich seit dem Rathhausbau des frieslischen venedigs, keine gleichwertige Leistung*, voor verder verval te bewaren.

Tot heden is er nog niets geschied. De Raad heeft intusschen verklaard, dat de helft der uitgaven voor rekening der gemeente zal komen en in de laatste raadszitting is besloten, om de pogingen van het Dagelijksch Bestuur te steunen en bij de leden de Tweede Kamer aanvrage te doen, dat deze mede mogen bevorderen, om op de begrooting van 1892 een post aan te brengen, waaruit een deel der kosten kan worden bestreden. In het plan ligt, om de geheele herstelling over twee à drie jaren te verdeelen, waardoor slechts een betrekkelijk kleine som telken jare gevorderd wordt.

— Aangaande het Concertgebouw te Hilversum, dat dezer dagen gereed kwam, deelt het *N. v. d. D.* het volgende mede:

»Kallen is mallen en doen is een ding" — zei Roemer Visscher, en dat hebben eenige kunstlievende ingezetenen van Hilversum hem nagezegd, toen zij, weinig pratende, veel overleggende, in nog geen vol halfjaar in de plaats hunner inwoning een gebouw hebben doen verrijzen voor concerten en tooneelvoorstellingen.

»Aan den bouwmeester I. Gosschalk droegen zij op hun plannen te verwezenlijken, en hoe deze bekende bouwkunstenaar zich van die opdracht heeft gekweten, kan thans een ieder beoordeelen.

»Als men van de spoor koent, gebruik maakt van de tram en tot den Kerkbrink rijdt, ziet men den nieuwen kunsttempel, die niet alleen van buiten, maar ook van binnen aan meer dan billijke verwachtingen beantwoordt. In de schouwburg- en concertzaal kunnen 582 personen eene ruime plaats erlangen. Er is goede gelegenheid om zich van hoed, jas of mantel te ontdoen; een gezellige foyer ontbreekt niet. Alles is gemakkelijk, behagelijk ingericht.

»Het tooneel bevat voldoende ruimte en breedte, valluiken enz. om de vertooning van allerlei tooneelwerken, zelfs van groote opera's mogelijk te maken. De bekende decoratieschilder Ellenberger, dezelfde die de décors voor de *Oedipus*-opvoering te Utrecht leverde, heeft alle tooneeldécors vervaardigd. De artisten vinden achter het tooneel welingerichte kleedkamers, die, evenals zaal en tooneel, behoorlijk verwarmd en geventileerd kunnen worden."

— Aflevering 10 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Onderaardsche rivieren (met fig.). Genotmiddelen. De uitbarsting van den Vesuvius op 7 Juni 1891 (met fig.). Iets over fosforus en fosforescentie. Een »zoogenaamd" middel tegen slangengif uit Suriname. Bij de kaart van Bergen tot den Hoek-van-Holland (met fig.). Natuur- en werktuigkundig allerlei (met fig.). Sterrenkundige opgaven. Correspondentie. Vragenhuis.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is gesteld ter beschikking van den directeur der burgerlijke openbare werken, ten einde dienst te doen als opz. 3e kl. bij den Waterstaat, C. Schermers.

— De nieuwe voordracht voor waterbouwkundig ambtenaar bij den polder »Kruiningen" bestaat uit de heeren: S. B. Blok te Kadzand, A. v. d. Werf te Ellewoutsdijk en C. Hollestelle te Tolen. De benoeming zal Donderdag 29 October plaats hebben.

— De heer C. Geldof, tijdelijk adsistent bij het onderwijs in het teekenen aan de Burgeravondschool te Middelburg, is ook voor den cursus 1891/2 daartoe benoemd.

ADVERTENTIEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Donderdag den 10den November 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 548.

Het maken van een haltegebouw met daarmede in verband staande werken ten behoeve van de halte Burgercompagniesterweg nabij station HOOGEZAND.

Begroting *f* 9560.—.

De besteding geschiedt volgens § 53 van het bestek.

Het bestek ligt van den 22sten October 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te GRONINGEN en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 3den November 1891 des voormiddags ten 10 ure.

UTRECHT, den 19den October 1891.

HOUTVERKOOPING.

Op **Donderdag 29 October e. k.**, des morgens 9 uur zal te LEEUWARDEN publiek, tegen gereede betaling worden **verkocht:**

Een partij gezaagd **HOUT**, bestaande in

Zeeuwsch YPEN-, BEUK-, EIK-, ESSCHEN-, VUUR- en GREENHOUT en WAGENSCHOT.

Te zien in de pakhuizen NOORWEGEN en ZEELAND; verkoopboekjes 6 dagen vooraf verkrijgbaar bij den Notaris A. WIERSMA te LEEUWARDEN.

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard,

Bickerstraat

AMSTERDAM.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van werken in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bevelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**

2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**

3°. „ „ voor **jalousiekappen.**

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 2 November 1891** des namiddags ten twee uur, zal in het Central Personenstation te AMSTERDAM (in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse) worden aanbesteed volgens bestek N°. 500.

De levering van 17200 M³ Grèskeien in drie perceelen resp. van 12000, 2000 en 3200 M³.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1.00 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het bureau **Weg en Werken, kamer 154.**

DE ADMINISTRATEUR.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Prenten** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

DE LINT & Co., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.

Magazijn van Parket- en Wandtegels.

Vraag dessins enz.

ATELIER

van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing.

E. STANINO - Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**

H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvrage *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

Agenten voor elke provincie gevraagd.

Asphalt- Dachpappen

(ASPHALT-DAKPAPIER.)

Zeer **doeltreffende** en **duurzame dakbedekking**, speciaal vervaardigd en tot concurrerenden prijs geleverd door **A. W. AXDERNACH** te **Beuel** a/d Rijn (**Duitschland.**)

Monsters, Prijzen en handleiding voor de bedekking van Daken gratis en franco. **Men verlange opgave van prijs franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-

HOEKMEET-

en andere

INSTRUMENTEN,

voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS,** enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & Cº.

Keizersgracht 745, Amsterdam.

Vestigen de aandacht op hunne:

AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.

AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.

Amerikaansche Hydraulische liften

voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.

Amerikaansche STOELEN en BANKEN,

met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.

Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters Attesten Prospectus gratis.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND:
Heidelberg 1876.
Mannheim 1880.

PORTLAND CEMENTWERK HEIDELBERG vorm. SCHIFFERDECKER & SÖHNE

BEKROOND:
Sydney 1879/80.
Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg

vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt in. **PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 20 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij

FERD. ENGERS, Amsterdam.

Telephoon nº. 593. Heerengracht 335.

Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet versuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN

als voorbereiding voor het Vakteekenen,

door **G. A. SCHOLTEN**, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.

Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door

Het Bouwkundig Weekblad

en de Heeren:

S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.

Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4º. bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts f 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

Houtbereiding tegen bederf.

KYANISEERINRICHTING.

H. LENSINK,

ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rotvrij)

Rasterwerken, Schuttingen,

BROEIBAKKEN, VLOEREN,

Vloerribben enz. enz.

ADAM'S

Ventiel-

GASMOTOREN

van ½—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,

Haringvliet 74, Rotterdam.

JAN HAMER & Cº.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

CARRÉ'S

Luchtdruk waterreservoirs

voor het **opperen, filtreeren en verdeelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.

MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.

***Vraag prijzen en referentiën.* (4)**

G. W. VAN DER WIEL & Cº., ARNHEM verzenden *franco*, op aanvrage per postwissel:

Gezegelde inschrijvingsbiljetten met couverten à	*f* 0.29	per	stuk
Lijsten volgens art. 11 der arbeidswet . . .	„ 0.06	„	„
Verhuurbiljetten . .	„ 0.05	„	„
Huurcontracten . .	„ 0.55	„	10 stuks
Begrootingstaten . .	„ 0.55	„	10 „
Kennisgevingen van ongelukken.	„ 0.17	„	5 „

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Cº., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG Nº. 44. ZATERDAG 31 OCTOBER 1891.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.V.U.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hooftstraat nº. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ºn-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.

ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel platgeslagen en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.

AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plant, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 959e gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 4 Nov a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.
b. Installatie van den heer L. Eikendal als gewoon lid.
c. Ballotage van de heeren W. de Zeeuw (buitenlid), Joh. Bakker Korff en H. W. M. Bakker Korff, als gewone leden voorgesteld door de heeren L. J. Rijnink en M. de Jongh.
d. Bijdrage van den heer W. Kromhout Cz.
e. Kunstbeschouwing van den heer W. Hoeker: *„Der Schatz des Freiherrn Karl von Rotschild. Meisterwerke alter Goldschmiedekunst aus dem* 14—18 *Jahrhundert.*

2e. Op de 1e algemeene prijsvraag, door het Genootschap in 1891 uitgeschreven, een hôtel in eene hoofdstad, zijn vijf antwoorden ingekomen onder de motto's: *A. B. C., Apollo, E. A. S., Metropole* en *Schets.*

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) DE FRANSCHE KATHEDRALEN.

De *Figaro* meldt, dat door het kerkelijk bestuur in Frankrijk onlangs eene nominatie van zes nieuwe architecten, voor verscheidene bisdommen, werd opgemaakt en het is niet onbelangrijk, wat over de betrekking van kerkelijk bouwmeester wordt medegedeeld.

De Staat bezit — afgescheiden van de veertigduizend kerken van Frankrijk, welke bezittingen der gemeenten zijn — zeven-en-tachtig Kathedralen, die hij verplicht is te herstellen en te onderhouden.

Deze taak was vroeger verdeeld onder vijf-en-zeventig architecten, waarvan, nog al willekeurig, de keuze aan de ministers was overgelaten. Men is begonnen dit aantal in te krimpen, zoodat er thans nog zestig architecten voor vereischt worden; verder is men gaan inzien, dat deze betrekkingen van hen, die ze uitoefenen, natuurlijk speciale bekwaamheden eischen en vooral eene grondige kennis der Gothiek. Daar deze kunst op geen enkele school wordt onderwezen (!), zijn er slechts weinigen, die voldoende kennis bezitten om als kerkelijk bouwmeester op te treden.

Men heeft toen, zeer democratisch, het keuze-stelsel door het concurrentie-systeem vervangen en, tot het deelnemen aan een dergelijk concours, onlangs de Fransche architecten in de gelegenheid gesteld.

De betrekking is niet zeer lucratief. De Regeering bestemt jaarlijks, ongerekend of er veel of weinig te herstellen valt, twee millioen francs voor het onderhouden en restaureeren harer zeven-en-tachtig kathedralen. Wel gebeurt het een enkelen keer, dat de „Algemeene raden" of de Gemeentebesturen wat bijdragen in de kosten, als het sommige belangrijke herstellingen geldt, maar de architect wordt daardoor niet rijker.

Een honorarium van vijf percent over twee of drie millioen francs, verdeeld onder zestig, is juist genoeg om niemand daarmede tevreden te doen zijn.

De waarheid is dan ook dat de meesten een verder doel voor oogen hebben. Zij weten, dat de betrekking van kerkelijk architect een klein voetstuk is, van waaraf de noodige bekendheid gemakkelijk wordt verkregen, en met deze natuurlijk de klanten. En het is daarom, dat velen der besten er begeerig naar zijn.

Zes-en-twintig candidaten hadden zich thans aangemeld. De Jury, welke hieruit de zes adspiranten moest kiezen, was uit de meest heterogene bestanddeelen samengesteld. De Baudot, de ijverige en geestdriftvolle voorvechter van de richting, door Viollet le-Duc voorgestaan, naast Vaudremer, de man van het Instituut en zijne tradities, Pascal, van de Ecole des beaux-arts, en de „independant" Corroyer, zulk eene combinatie was een verzekering voor de mededingers, dat zij eerlijk en zonder schoolsche vooroordeelen zouden beoordeeld worden.

Het onderwerp van het concours was het veronderstellen van een brand, die van enkele gedeelten (in het programma nader omschreven) van een religieus gebouw uit een tijdperk tusschen de 11e en 16e eeuw, de slechte constructie en insoliditeit in het licht had gesteld. De keuze van het gebouw was aan de mededingers zelve overgelaten (!).

Van de zes uitverkorenen, hebben twee hunne be-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

trekking direct kunnen aanvaarden, terwijl de vier overigen, in volgorde, in aanmerking komen, zoodra een nieuwe plaats open is.

Het lot van de kerkelijke gebouwen is dus weder voor eenige jaren verzekerd.

STRIJDEN.

De strijd, die in den laatsten tijd gevoerd is door de heeren Evers en Berden (zie de 4 of 5 laatste nommers van het *Bouwkundig Weekblad*), heeft nog weer eens de gemoederen in beweging gebracht over de, steeds in de lucht hangende, vraag, wat of eigenlijk het beste is om na te volgen, de werken van het Heidendom of die van het Christendom. Het is maar jammer dat men gewoonlijk bij zoo'n gelegenheid getuige moet zijn van een strijd, die op een moorddadig gevecht uitloopt. De aardigheid is er dan voor de toeschouwers, die dat eeuwige geprik vervelend vinden, spoedig af.

Ofschoon men moet erkennen dat daardoor de strijd weinig leerzaams oplevert, blijft het toch altijd een merkwaardig verschijnsel, dat nu en dan door enkelen het harnas nog weer eens wordt aangetrokken en we daardoor telkens weder worden herinnerd, dat het meest belangrijke vraagstuk voor de bouwkunst op verre na nog niet is opgelost.

In het midden latende of de bouwkunst redegevend of niet redegevend moet en kan zijn, zou het voor het algemeen leerzamer en voor de bouwkunst meer bevorderlijk zijn, wanneer men bij verschil van gevoelen omtrent de toepassing van sommige vormen, zijn meeningen met bewijsgrondige redeneeringen verduidelijkte, dan, zooals gewoonlijk geschiedt, zich te beroepen op de meeningen van anderen of te verwijzen naar sommige bouwwerken en hunne details, waaromtrent ook alweer verschillende meeningen bestaan. Men zou daardoor minder gevaar loopen dat de strijdende partijen over een bouwkunstige vraag, in het gebruik der woorden, gebaren en manier van doen, veel overeenkomst vertoonen met de verschillende partijen op godsdienstig gebied, die al eeuwen lang kibbelen en haspelen over woorden en meeningen, tot groote schade van de zaak die „zij meenen" voor te staan en te bevorderen.

Het wordt daardoor langzamerhand moeilijk, zoo niet gevaarlijk om partij te kiezen en het zou voor de ontwikkeling van de bouwkunst te betreuren zijn, indien hare beoefenaars tot een gelijke soort van onverschilligheid vervielen, als op zedelijk gebied valt waar te nemen. De bevordering der bouwkunst kan van letterzifterij niet gediend zijn.

Ook stelt men zich niet gaarne bloot aan een hak of een houw, die zijn bestemming mist en loopt men liefst geen gevaar om door de eene of andere partij als „zijn man" te worden aangezien, zoolang nog niets anders dan meeningen in het strijdperk worden gebracht en men dood moet blijven liggen bij de vormen en de bestemming of de afmetingen van een deurpaneel, een balustrade of iets dergelijks.

Toch is het voor menigeen moeilijk om zich buiten den strijd te houden, omdat de zaak ernstig genoeg is en men juist daardoor tot medestrijden geprikkeld wordt.

Evenwel is het mijne bedoeling niet aan deze schermutseling mede te doen; integendeel wensch ik alsnog ongewapend toeschouwer te blijven, die, nu er naar het schijnt, een korte of lange wapenstilstand gesloten is, de strijdende partijen op iets wensch te wijzen waarmede zij, bij een volgende gelegenheid, desverkiezende, hun voordeel kunnen doen.

Ik veroorloof mij niet, daarmede te meenen, dat hetgeen ik in het midden wensch te brengen aan de strijders onbekend is; zelfs heb ik alle reden om te vooronderstellen dat zij mijne aanwijzing reeds lang weten. Maar aangezien bij dezen strijd noch bij dien van vroegere kampvechters daarvan iets is gebleken, ben ik zoo vrij hun en in het algemeen de opmerking te maken, dat men zijn voorliefde voor de een of andere richting een weinig dient te beperken en ten minste een bepaalde richting niet op den voorgrond *kan* plaatsen, zoolang we als basis van de bouwkunst niets anders kennen dan eenige brokstukken van heidensche tempels en christelijke kerken, de geschiedenis daarvan en eenige namen van hunne stichters en bouwmeesters.

Het doel der strijders zal wel niet anders zijn dan voor deze of die richting een vaste plaats te veroveren.

Nu is het, en niet het minst voor de bouwkunst, maar een treurig feit dat de eene partij zoowel als de andere het voornaamste mist dat haar tot het doel zou kunnen brengen en dat het telkens schijnt alsof dat gemis door geen der partijen wordt gevoeld.

Prof. Gugel verkondigt in zijn „Geschiedenis der Bouwstijlen" geen meening, maar wijst op een daadzaak, waar hij zegt:

Nog miist, hoe vreemd het ook schijne, de bouwkunst den theoretischen grondslag, dien men voor de schoonheid der klankfiguren in de muziek verkregen heeft.

Nu kan men veel en lang en breedvoerig redetwisten; scherpe critieken schrijven; onaangenaam en soms hatelijk tegenover elkander gaan staan; men kan zich wapenen met alle mogelijke eigen meeningen en meeningen van anderen; elkander terechtwijzen over deze of die richting; elkander beleedigen en voor onbekwaam, onpractisch en ongeleerd uitmaken; elkanders fouten breed uitmeten en elkander eindelijk uitschelden voor alles wat grof en niet kunstig is; men kan zich wapenen van het hoofd tot de teenen, maar het allereerst noodige mist men, nl. den grond om behoorlijk op te kunnen staan.

Men spreekt van stroomingen, alsof zij de oppervlakte vormen van een oceaan die onmeetbaar diep is, en van richtingen, alsof zij precies gelijkloopend zijn, d. w. z. elkander nooit of nimmer kunnen ontmoeten.

Men spreekt van gezonde en ongezonde stellingen, van logica en van een op gezond verstand gebaseerde *leer;* van *het* beginsel, *het* ware, *het* ideale, dat men maar altijd voor oogen moet houden, alsof dat altegaar dingen zijn, die, keurig verpakt, in den handel verkrijgbaar zijn of door de geschiedenis der bouwkunst worden geleverd.

Het schijnt dikwijls, of men meent dat de met voorliefde gekozen richting, waarin men zich op bouwkunstig gebied beweegt, van zelve den grondslag meebrengt, waarop alle bouwkunstige effecten verkregen kunnen worden.

En let men op de oordeelvellingen, die over hetzelfde bouwwerk worden geleverd, dan onvervindt men dat de gevoelens zoo schrikbarend uiteenloopen, dat twijfel of ongeloof aan het bestaan van een bouw*kunst* niet uit kan blijven en de bouwkunstenaars de weinige achting, die zij nu reeds van de zijde van het publiek ondervinden, geheel zullen verliezen.

Daar zijn bijv. de beide, zeer verschillende, beoordeelingen, nu onlangs opgenomen in *De Opmerker* en in het *Bouwkundig Weekblad*, van het gebouw der nieuwe Gehoorzaal te Leiden; ze zijn zoo uiteenloopend dat het niet mogelijk is, zelfs met de teekening van het gebouw voor zich, een beeld te vormen van den werkelijken toestand.

Het is voor de bevordering der bouwkunst te hopen dat men zal willen gaan inzien, dat elke richting meer of minder recht van bestaan kan hebben, ook al is zij in sommige details strijdig met onze persoonlijke gevoelens; want, hoe schijnbaar uiteenloopend de richtingen ook mogen zijn, haar aanvangs- of haar toekomstig vereenigingspunt zal vermoedelijk wel op geen andere plaats gelegen zijn, dan daar, waar de theoretische grondslag gelegen is.

Het geloof aan zulk een grondslag, die geen richting uitsluit, is ongetwijfeld een eerste schrede op den weg om in het bezit van dien grondslag te geraken.

Met het oog op het, door Prof. Gugel, zoo juist omschreven gemis, doet het vooreerst, en misschien ook later, aan de waarde van een *kunst*werk weinig af of bij de daarstelling het voetspoor is gevolgd van heidensche of christelijke bouwmeesters. Het gevoel van dat gemis doet elkanders denkbeelden, al zijn die in verschillende richtingen tot uitdrukking gebracht, beter waardeeren en eerbiedigen, omdat de kern van ieders werk toch vermoedelijk op den eenigen, nog onbekenden grondslag berust.

In ieder geval zou het voor de bouwkunst en voor hare beoefenaars nuttig zijn, indien men kon overeenkomen om elkanders werk op een bescheiden wijze te beoordeelen en men zich niet te veel liet beheerschen door de maat van ons eigen gevoel, dat nog geen grondslag voor de bouwkunst kent of door de meeningen van anderen, die, ook onder den druk van het gemis van dien grondslag, zijn uitgesproken.

Groningen, Oct. 1891. L. M. Moolenaar,
Adj.-directeur der gemeentewerken.

MUSEUMTERREINEN.

De Nederlandsche Bond voor Landnationalisatie, die, zooals men weet zich ten doel stelt de overtuiging bij het volk te vestigen, dat privaat bezit van den grond moet plaats maken voor het bezit van den grond door den Staat of de gemeente, heeft een adres gericht aan den Gemeenteraad van Amsterdam, waarin hij verzoekt de Museumterreinen en in het algemeen allen grond, die de stad nog bezit niet te verkoopen, maar dien in eigendom te behouden en alleen voor een bepaalden tijd als pachtgrond in gebruik te geven onder voorwaarden door het gemeentebestuur vast te stellen.

De museumterreinen hebben der gemeente *f* 2.2 millioen gekost en nu liggen zij reeds sedert 1878 geheel renteloos. Wanneer deze terreinen, zoo zegt de Bond, voor 25 of 35 jaar werden verpacht onder door de gemeente vast te stellen voorwaarden, en men kon een gemiddelden jaarlijkschen pachtprijs van *f* 1,50 per M². bedingen, dan zouden de museumterreinen jaarlijks *f* 198,000 opbrengen. Rekent men hier af *f* 44,000 voor rente en aflossing van kapitaal benoodigd voor verhooging, bestrating, rioleering enz., dan zou een netto inkomst van *f* 154,000 overblijven of 7% rente van het kapitaal, dat de stad in de museumterreinen heeft gestoken.

Neemt men 3½ pct. aan als rentevoet voor gemeenteschuld, dan blijft 3½ pct. of *f* 77,000 over als jaarlijksche winst, die besteed kan worden voor schuldaflossing, waardoor Amsterdam binnen 25 jaren in het schuldvrij bezit kon zijn van een terrein, dat minstens *f* 154,000 per jaar opbrengt en waarschijnlijk meer.

Naarmate toch Amsterdam in bevolking toeneemt, naarmate het stadsbestuur meer doet om Amsterdam tot een gunstig gelegen plaats te maken voor nijverheid, handel en verkeer; naarmate meer wordt verricht door het maken van straten en pleinen, spoor- en tramwegen, een schouwburg en een beurs, parken en plantsoenen, om Amsterdam tot een aantrekkelijke woonplaats te maken, naar die mate stijgt de pachtwaarde van den grond, en de Gemeenteraad kan na het verstrijken van den pachttermijn, den jaarlijkschen huurprijs van de Museumterreinen en van allen grond, die aan de gemeente behoort, in overeenstemming brengen met de gestegen huurwaarde der huizen, die op gemeentegrond zijn gebouwd.

Bovendien zou, wanneer de grond aan de gemeente behoorde, de gelegenheid om op geschikte plaatsen ook goedkoope woningen te bouwen, in hooge mate toenemen. Door het maken van spoorweg- en tramweg-verbindingen in de nieuw aan te leggen wijken, zouden de onbemiddelde burgers, die nu vaak op een enkele kamer wonen, voor denzelfden huurprijs buiten de stad een huis met een tuin kunnen krijgen en het wonen op de vierde of vijfde verdieping zoude geheel onnoodig worden.

Bij verkoop van de museum-terreinen kan de kapitalist ten eigen bate den grond duur maken, ten koste van het algemeen. De hoogere pachtwaarde, die de grond verkrijgt tengevolge van werken, komt bij verkoop ten bate van enkelen. Door verpachting geeft Amsterdam een voorbeeld aan de andere gemeenten, haar grond op dezelfde wijze vruchtdragend te maken en daardoor een toestand voor te bereiden, waarin alle inkomsten der gemeenschap worden verkregen uit pacht of huur, zonder eenige gemeente-belasting te heffen.

Op grond van deze beschouwingen vraagt de Bond zijn verzoek in ernstige overweging te willen nemen en den grond van Amsterdam in het algemeen en de Museum-terreinen in het bijzonder in geschikte perceelen voor den tijd van 25 of 35 jaren te verpachten, om na afloop van dien termijn óf de huizen voor de geschatte waarde over te nemen óf den huurprijs van den grond in overeenstemming te brengen met den inmiddels gestegen of gedaalden huurprijs der huizen of gebouwen; die herziening daarna elke tien jaren te hervatten en de winst uit die verhuring verkregen te besteden tot verdere uitbreiding van het gemeentelijk grondbezit door onteigening tegen schadeloosstelling naar de huurwaarde.

PRIJSVRAGEN.

EERE-PRIJSVRAAG,

UITGESCHREVEN DOOR

de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, bij gelegenheid van haar vijftig-jarig bestaan.

De Maatschappij schrijft als eere-prijsvraag uit, het ontwerpen van een:

VORSTELIJK VERBLIJF

in de nabijheid eener groote stad in Nederland.

Het bouwterrein is vlak, gelegen te midden van een park, dat aan de zuidzijde 200 M. breedte heeft, en daar begrensd wordt door een grooten verkeersweg; het terrein is 200 M. diep.

Het hoofdgebouw zal bestaan uit:

eene verdieping gelijkstraats, 0.40 M. boven het omringende terrein gelegen;

eene hoofdverdieping of bel-étage;

eene tweede verdieping;

eene zolder-verdieping (mansarde), gedeeltelijk tot woning ingericht.

De verdieping gelijkstraats moet bevatten:

een woning met afzonderlijken ingang, bestaande uit drie kamers en keuken, benevens bergplaatsen, voor den vasten concierge;

een woning voor den stoker der verwarmingstoestellen, bestaande uit twee kamers en keuken;

een bureau voor den chef of intendant der keukens;

twee kamers voor officianten;

een hoofdkeuken, twee bijkeukens en spoelkeuken, een koffiekeuken, een conditory en drie provisiekamers;

een bewaarplaats voor porselein en glaswerk;

een bewaarplaats voor tafelzilver;

een bewaarplaats voor tafellinnen, en linnenkamer;

twee groote eetkamers voor dienstpersoneel, benevens twee kleine kamers en twee toilet- of kleedkamers;

een vertrek voor eene militaire wacht, en twee kamers voor den officier, kommandant der wacht;

een werkkamer voor de onder-secretarissen;

een kamer voor ordonnansen, en een voor boden;

een bergplaats voor archiefstukken;
een ruime brandvrije kluis;
een bergplaats voor brandspuiten;
ruime provisie- en wijnkelders;
voorts de bovendien noodige bergplaatsen;
een toegang voor voetgangers, in verband met een ruime vestibule, en ruime trappen naar de eerste of hoofdverdieping;
de vereischte ruimten voor verwarmingstoestellen;
de noodige diensttrappen, liften, en verdere gemakken.

De hoofdverdieping moet bevatten:
den hoofdtoegang, die ook door een doortrit voor rijtuigen bereikbaar moet zijn;
eene ruime vestibule;
eene monumentale trap en de vereischte diensttrappen naar de tweede verdieping;
eene audiëntie-zaal, minstens groot 80 M², met twee daaraan grenzende wachtkamers;
twee ontvangzalen met toiletkabinetten;
een groote eetzaal, met minstens 180 M² oppervlakte;
een dessert- en een aanrechtkamer, aan de eetzaal grenzende;
twee conversatiezalen;
twee of drie speelkamers en een rookzaal;
een groote danszaal, ter oppervlakte van minstens 250 M² met twee in de nabijheid gelegen toiletkabinetten;
een groote concertzaal, waarin een orkest, tevens geschikt voor kleine tooneelvoorstellingen, het geheel ter oppervlakte van minstens 230 M²;
de noodige garderobes;
een groote bibliotheekzaal, van ± 120 M² en een kleinere van ± 60 M², tevens leeszaal;
een kleine eetzaal;
voor het vorstelijk echtpaar, afzonderlijke werk-, zit-, slaap-, toilet-, en badvertrekken;
een kamer voor de adjudanten van dienst;
een ontvangkamer en bureau voor den hofmaarschalk;
een ontvangkamer en bureau voor de particuliere secretarissen;
twee kamers voor de dienstdoende hofdames;
voorts de noodige gemakken.

De tweede verdieping moet bevatten:
vier appartementen voor koninklijke prinsen en prinsessen, bestaande uit een slaap-, een zit- en een werkkamer;
voorts voor ieder appartement, drie kamers voor gevolg en bediening;
drie appartementen voor vorstelijke personen, met de noodige kamers voor hun gevolg; voor ieder appartement moeten aanwezig zijn een slaap-, een zit- en een werkkamer; voorts toilet- en kleedkamer;
voor ieder der hofheeren en hofdames, een slaap- en een zitkamer;
een conversatiezaal voor hofheeren en een voor hofdames;
een bibliotheek of leeszaal voor hofheeren, en een voor hofdames;
verder de noodige kabinetten, badkamers, gemakken, diensttrappen, enz.

De zolderverdieping (mansarde) moet bevatten:
kamers voor kameniers, lakeien enz.;
de noodige gemakken, badkamers, bergplaatsen, diensttrappen enz.

Het gebouw moet van alle gemakken voorzien, de communicatie oordeelkundig ingericht, en de toegangen naar behooren aangebracht worden.

Er wordt verlangd:
een situatieplan van het terrein op de schaal van 1 mM. per meter, waarop, behalve het hofdgebouw zijn aangegeven: stallen, bloemen- en plantenkassen, parkaanleg, gebouw voor de machines der electrische verlichting, enz.

De stalgebouwen moeten ruimte bevatten voor minstens 40 paarden, remises voor minstens 12 rijtuigen en voorts woningen voor stalmeesters, koetsiers, palfreniers en ander dienstpersoneel.

Verder worden verlangd:
vier plattegronden op de schaal van 5 mM. per meter;
de opstanden van den voorgevel en een der zijgevels, en de voornaamste doorsneden, een over de lengte en een over de breedte, allen op de schaal van 1 cM. per meter;
eene memorie van toelichting.

Het is verplichtend, in de plattegronden de bestemming der vertrekken te schrijven.

De keuze van stijl en de behandeling der teekeningen worden geheel vrijgelaten.

De ingekomen antwoorden zullen beoordeeld worden door eene jury, bestaande uit de heeren:
A. N. Godefroy, Oud-voorzitter en Eerelid der Mij.
J. H. Leliman, Oud-voorzitter en Eerelid der Mij.
Dr. P. J. H. Cuypers, Oud-voorzitter der Mij.
A. W. van Dam, Eerelid der Mij.
Prof. E. Gugel, Eerelid der Mij.
C. Muysken, Voorzitter der Mij.
J. F. Klinkhamer, lid van het Bestuur der Mij.,
in overleg met wie het programma is opgemaakt.

Aan den vervaardiger van het beste, en der bekroning waardig gekeurde ontwerp zal worden uitgereikt de verguld-zilveren medaille der Maatschappij en *f* 300, benevens het getuigschrift der Maatschappij;

voor het in de tweede plaats der bekroning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd de zilveren medaille en *f* 150, benevens het getuigschrift der Maatschappij;

voor het in de derde plaats der bekroning waardig gekeurde ontwerp wordt uitgeloofd de bronzen medaille en het getuigschrift der Maatschappij.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

1. Alle stukken in antwoord op deze prijsvraag worden vóór of op 25 April 1892 vrachtvrij ingewacht op het bureau der Maatschappij te Amsterdam, vergezeld van een open brief, waarin een adres, om zoo noodig met den inzender te correspondeeren, zonder den naambrief te openen.

2. De in te zenden stukken moeten gemerkt zijn met een motto, en vergezeld van een gesloten naambrief, waarop aan de buitenzijde dat motto is herhaald, en van binnen bevattende de aanduiding van naam, betrekking en woonplaats van den inzender.

3. De teekeningen mogen niet opgerold worden ingezonden. Het schrift van de memorie van toelichting, alsmede het letterschrift op de teekeningen, moeten door eene andere hand dan die des vervaardigers geschreven zijn.

4. De Jury heeft het recht, wanneer geen antwoord ter bekroning kan worden voorgedragen, aan het Bestuur voor te stellen eene andere onderscheiding toe te kennen aan zulke antwoorden, die zij meent dat daarop aanspraak hebben.

5. De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Maatschappij.

6. De uitslag der beoordeeling van de Jury zal op den eersten dag der feestviering worden bekendgemaakt, en de ingekomen plannen zullen gedurende de feesten worden tentoongesteld.

7. De niet-bekroonde ontwerpen kunnen op later te vermelden tijd worden afgehaald aan het Bureau der Maatschappij te Amsterdam, of worden aan de correspondentie-adressen teruggezonden.

8. Tot medewerking aan deze prijsvraag worden uitgenoodigd alle Nederlandsche architecten.

Amsterdam, October 1891.

Het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst,
C. Muysken, *Voorzitter.*
C. T. J. Louis Rieber, *Secretaris.*

Vragen, gesteld door het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Het Bestuur der Maatschappij heeft de volgende tien vragen, gekozen uit een twintigtal door de Besturen van eenige Afdeelingen gesteld, aan de Afdeelingen toegezonden ter behandeling in hare vergaderingen.

I. Binnen welke grenzen is de studie der Nederlandsche archeologie bevorderlijk aan de hedendaagsche bouwkunst in ons land?

II. Welke kerkgebouwen in ons land zijn speciaal als Protestantsche kerken gebouwd? Welke zijn daarvan nog over, en is daarbij een plan aan te wijzen, dat als voorbeeld eener Protestantsche kerk voor den tegenwoordigen tijd kan worden aanbevolen, en om welke redenen?

Welke eischen moeten gesteld worden aan eene Protestantsche kerk, ter onderscheiding van andere kerken?

III. Centrale verwarming is voor vereenigingsgebouwen een eisch des tijds. Welke stelsels verdienen de voorkeur in verband met een doeltreffende ventilatie?

Welke is de geschiktste en eenvoudigste wijze van ventilatie voor een woonvertrek?

Wat heeft de ondervinding geleerd omtrent Boyle's luchtpomp-ventilatoren, schoorsteenkappen, muurmonden voor luchtaanvoer enz.? Is de luchtpomp-ventilator te verkiezen boven de Archimedische ventilator, ook wat prijs betreft?

IV. Welk is de beste wijze om een in aanbouw zijnd gebouw tegen brandschade te verzekeren, en welke bepalingen zijn daaromtrent in de bestekken op te nemen, die voor de beide belanghebbende partijen, bouwheer en aannemer, het meest wenschelijk en billijk zijn?

V. Welk is het beste kleurmiddel voor blank eikenhout, uit een oogpunt van schoonheid en deugdelijkheid?

VI. Houten parketvloeren komen meer en meer in gebruik. Wat dient in 't oog te worden gehouden bij het aanbrengen dier vloeren, en wat bij het onderhoud in dagelijks druk bezochte lokalen?

VII. Welke ondervinding heeft men in de practijk opgedaan bij het gebruik maken van geheel of gedeeltelijk gecreosoteerd hout, voor fundeeringen boven den waterstand, schoeiingen, dukdalven, enz.?

VIII. Het gebruik van suiker en stroop voor metselwerken in den winter uit te voeren, schijnt aanbeveling te verdienen. Voor voegwerk wordt aanbevolen het gebruik van tarwe- of roggebloem.

Welke ervaring is daarmede opgedaan, en welke was de verhouding waarin die stoffen in de metselspecie voorkomen?

IX. Welke resultaten zijn bekend omtrent het gebruik van zink, hiertelande vervaardigd? Is dit zink even goed als het van ouds bekende merk »Vieille Montagne" of andere buitenlandsche merken?

X. In de laatste jaren zijn in eenige steden van ons land, voor bestratingen toegepast: Scoria-bricks.

Zijn deze boven de natuurlijke keien te verkiezen, en welk is het verschil in prijs met behakte Quenastkeien, per M².?

Welke keien zijn voor groote en kleine steden aan te bevelen, ook met het oog op den prijs?

Welke dekking of vloer is voor trottoirs de meest practische, ook met het oog op ontgravingen voor gas- en waterleidingen?

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 23 October 1891.

Na opening der vergadering worden de notulen gelezen der drie laatstgehouden vergaderingen en het verslag der kunstreis naar Alkmaar goedgekeurd.

Blijkens schrijven van het Hoofdbestuur der Maatschappij zijn voor de feestviering, het volgende jaar te houden, niettegenstaande sommige belangrijke bijdragen, de inkomsten onvoldoende te achten en wordt daarom een beroep gedaan op de afdeelingen om hare leden op te wekken tot meer algemeene deelneming.

Tengevolge van dien circuleerde staande de vergadering onder de leden eene lijst tot inschrijving.

Door den heer J. F. L. Frowein, die met de heeren H. C. Evers en J. Th. Cuijpers de Jury gevormd heeft voor de door de Afdeeling uitgeschreven prijsvraag voor een portierswoning enz., wordt het verslag dier Jury voorgelezen en daaruit blijkt dat de heer De Barel te Hilversum bekroond is met den eersten prijs en de heer Nelis te Haarlem met den tweeden prijs.

De Voorzitter geeft daarop het woord aan den heer J. J. van Nieukerken voor een te houden voordracht over eenvoud. Hij zegt in hoofdtrekken het volgende: in tegenstelling met het hoogst bedrijvige leven van heden met al zijn rumoerigheid, zien we nog graag terug op de vroegere eeuwen, van welke we oppervlakkig den indruk ontvangen hebben, dat de menschen veel geruster en eenvoudiger leefden en dat vooral degelijkheid en strikte eerlijkheid in alles en bij allen hoofdzakelijk op den voorgrond stonden. Bij een eenigszins aandachtig nazien der geschiedenis, wankelt het geloof daarin, omdat door schrijvers, dichters en geestelijken ook toen reeds van zoo vele zijden tegen overdaad, schijn, weelde en oneerlijkheid gewaarschuwd werd. Zeker althans, is sedert de laatste helft der 17e eeuw van die groote deugden maar weinig te vinden, ofschoon Holland in zooverre met andere rijken gelijkstond, ja die zelfs overtrof, dat de Hollandsche kunsten op elk gebied elders geëischen waren en ten voorbeeld strekten; dat de nijverheid zoo hoog aangeschreven stond dat bijv. Frankrijk, uit angst voor de concurrentie, de invoering uit Holland van sommige artikelen verbood en dat in Zweden, Denemarken en Duitschland de sporen van Hollandsche bouwkunst en kunstnijverheid zijn waar te nemen.

Waar de vreemdeling Nederland ten goede tot voorbeeld nam, volgde Nederland Frankrijk na in den geest van overdaad, weelde en wuftheid, die onder bescherming van Lodewijk XIV en Lodewijk XV een hoogen trap bereikte, en die op volkomen beginseloosheid en een ongekend zedenbederf berustte.

Niettegenstaande dien verkeerden weg bereikte de kunst een hoogen trap van bloei en waren het op het gebied der nijverheid in Frankrijk eerst de Boulès, Poitou, Pierre Galle, Oppenoordt, en later de Cressent's, Martin, Boucher en anderen, die, gepriviligeerd door het hof met al zijn toebehooren, een weergaloose pracht en rijkdom in hunne werkstukken wisten tentoon te spreiden en het ambacht in alle opzichten deden bloeien en tot een uitgelezen kunstvak stempelden.

Dieselfde geest vatte ook post in Nederland, zij het ook op niet zoo overweldigende wijze en Nederland deelde door die zucht tot navolging ook in de latere ellenden, die de volkeren hebben ondergaan.

Na Lodewijk XV trad eene reactie in, die zich in het zoogenaamd Lodewijk-XVI uitte; aanvankelijk bestonden er redenen van dien ommekeer groote verwachtingen te koesteren; zij werden echter teleurgesteld en langzaam volgde daarop volkomen ontaarding, tot er van een eigenlijken stijl geen sprake meer was.

Die tijd heeft voortgeduurd tot een 25 jaren geleden, toen er meer ingrijpende herleving kon worden waargenomen en sedert dien tijd hebben we al de stijlen, die vóór ons uit den aard der volkeren en den toestand der landen ontstaan waren, zien te voorschijn halen en weergeven op meer of minder gelukkige wijze. De herleving dier verschillende stijlen danken wij aan uitnemende mannen die het goede wilden. In de toepassing is men echter niet samengegaan om te trachten één doel te bereiken; er heeft vooral in ons land voortdurende verdeeldheid bestaan en de pogingen, die door allen tot een schoon doel werden aangewend, veroorzaakten onderling scheuring in plaats dat zij eenheid brachten, waardoor dat schoone doel alleen te bereiken was.

Het grondbeginsel van allen was waarheid, schoonheid, eenvoud; eenvoud niet in tegenstelling van rijkdom maar wel in tegenstelling van schijnvertooning, van overdaad, van wuftheid, en ook thans moeten dezelfde gronden nog in alle kunsten maar vooral in de bouwkunst voorop gesteld worden. In de toepassing dier deugden ligt bestrijding van overlading, zinlooze navolging en beginseloosheid, en in de toepassing dier deugden is op elk gebied een wapen voorhanden tegen de gebreken die dezen tijd eigen zijn.

Eenige prenten van meubels en dergelijken werden tegelijk den leden ter berichtiging aangeboden.

Langs den wand waren teekeningen en photographieën van uitgevoerde en niet-uitgevoerde bouwwerken door den heer Van Nieukerken tentoongesteld.

Na dank van den Voorzitter voor de bijdrage sloot deze de vergadering.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Gewone vergadering, gehouden op 28 October '91.

De vergadering werd door den Voorzitter geopend en de notulen der vorige werden gelezen en goedgekeurd.

Na eenige huishoudelijke zaken werd overgegaan tot de verkiezing van 5 leden tot vorming eener commissie ter voorbereiding der reglements-herziening. Hiervoor werden gekozen de heeren E. F. Ehnle, A. J. Sanders, J. Brouwer, D. Klinkert en A. W. van Malsen.

Hierna werd het woord gegeven aan den heer D. Klinkert tot het houden eener voordracht. Tot onderwerp had spreker gekozen de voornaamste meesterwerken op 't gebied der beeldhouwkunst van Michel Angelo Buonarroti. Nadat geweezen was op het verschil in uiting der klassieke en moderne beeldhouwkunst, ging spreker over tot eene schildering van genoemden kunstenaar en diens voornaamste werken; in 't bijzonder werden het beeld van David, de graftombe van Giuliano de Medicis en den Mozes besproken. Na eindiging der rede werd spreker, onder welverdiend applaus, de dank der Vergadering bij monde van den Voorzitter betuigd.

De kunstbeschouwing bestond uit »*Die Renaissance in Italien*", aangeboden door den heer J. H. Peppink. Niets meer aan de orde zijnde, werd de vergadering gesloten.

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Dinsdag 27 October 1891.

De Voorzitter opent de vergadering en nadat de notulen der vorige vergadering zijn voorgelezen en onveranderd goedgekeurd, geeft hij het woord aan den heer I. M. Lion, wapenschilder van den Hoogen Raad van Adel en calligraaf te 's-Gravenhage, die hedenavond spreken zou over »Wapenkunde en Wapenkunst".

Spreker begon met een kort overzicht te geven van den ontwikkelingsgang en besprak dienvolgens de karakteristieke verschillen uit het Oud-Gothische, Nieuw-Gothische, Renaissance en Moderne tijdvak, erop wijzende hoe verschillend alle deze uitingen zijn geweest, alhoewel afstammende van éénzelfde begrip. Vooral de moderne periode behandelde hij uitvoerig en kwam hierbij tot de conclusie dat helaas te dikwijls de grofste fouten gepleegd worden zoowel tegen de wapenkunde als de wapenkunst.

Ter toelichting van een en ander had spreker aan den wand tal van afbeeldingen geëxposeerd, deels van wapens uit genoemde tijdvakken, andersdeels, eigenhandig gemaakte schetsen en ontwerpen.

Onder meer troffen wij aan het wapen van H. M. de Koningin-Regentes, zooals dat door spreker is ontworpen en uitgevoerd, bestaande uit den hermelijnen mantel, den helm met olifantstrompen, en tot schildhouders hebbende den leeuw van Nassau (gekroond) en den leeuw van Waldeck-Pyrmont (ongekroond).

Daar spreker de gelegenheid had opengesteld tot het doen van vragen en opmerkingen, werd bij het einde zijner redevoering door menigeen hiervan gebruik gemaakt en ontstond hierdoor eene onderhoudende gedachtenwisseling. Het was dan ook bij monde van den Voorzitter, dat den heer Lion namens de Vergadering de welgemeende dank werd overgebracht voor het behandelen van een onderwerp, dat ontegenzeglijk aan allen de grootste belangstelling inboezemt.

Niets verder aan de orde zijnde, sloot de Voorzitter de vergadering.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

— Charles Garnier, de beroemde bouwmeester der groote opera te Parijs, is ernstig ziek. Professor Charcot vreest een noodlottigen afloop.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Bij den Gemeenteraad is een adres ingekomen van eene commissie tot voorbereiding van een wedstrijd voor handwerkslieden van Amsterdam en omliggende gemeenten, bestaande uit de heeren I. Gosschalk, President; Jacob F. Klinkhamer, Vice-president; J. D. Bienfait, 1ste-Penningmeester; Joan H. Schmitz, 2e-Penningmeester. C. A. A. Dudok de Wit, J. J. Reesse; Mr. N. de Roever; J. C. Spakler Jr., 1ste-Secretaris, H. P. Berlage Nzn., 2e-Secretaris.

De Commissie wendt zich tot den Raad met verzoek om een subsidie tot gedeeltelijke goedmaking van de noodzakelijke onkosten, aan den wedstrijd verbonden. Bij het adres is een begrooting overgelegd, gegrond op de rekening en verantwoordingen van de tentoonstelling der voorwerpen van kunst en nijverheid door den werkman in vrijen tijd vervaardigd van 8 Juni tot 6 Juli in 1878 te Amsterdam gehouden; van den wedstrijd voor handwerkslieden en leerlingen, in het jaar 1890 te Leiden gehouden, en van de tentoonstelling voor veiligheid en gezondheid in fabrieken en werkplaatsen, in het jaar 1890 te Amsterdam gehouden.

Uit deze begrooting blijkt, dat het totaal der onkosten ƒ 16000 zal bedragen.

Zonder steun van de gemeente en van welgestelde particulieren zal deze nuttige wedstrijd niet kunnen doorgaan.

— In de raadszitting van Dinsdag j.l. werd door den Voorzitter medegedeeld dat aan den stads-ingenieur machtiging is verleend, om als arbiter op te treden in een geschil tusschen het »Eisenwerk Kaiserlautern" en Regenten van het R. K. Maagdenhuis, in zake de stoomverwarming in het St.-Elizabethgesticht alhier.

UTRECHT. Het tractement van ƒ 1000, dat den heer Spruyt was toegelegd als adviseur van de gasfabriek, komt op de gemeente-begrooting voor 1892 niet meer voor. Eenige leden van den Raad waren de meening toegedaan, dat de titel van adviseur indertijd verleend was om den verdienstelijken man boven zijn pensioen nog een honorarium van ƒ 1000 te verschaffen. De meerderheid had een andere meening en conform het voorstel van B. en W., werd besloten het tractement als adviseur met 1 Mei 1892 te doen ophouden.

PERSONALIA.

— Aan den ingenieur van 's Rijk waterstaat Th. Bleckmann is, op zijn verzoek, wegens lichaamsgebreken, eervol ontslag verleend, behoudens aanspraak op pensioen en met toekenning van den personeelen titel van hoofdingenieur.

— De ingenieur van 's Rijks Waterstaat R. H. Gockinga wordt op zijn verzoek overgeplaatst van Arnhem naar Utrecht.

— Bij het korps van 's Rijks Waterstaat zijn bevorderd tot:

ingenieur der 1e kl., E. R. van Nes van Meerkerk, thans 2e kl.;

ingenieur der 2e kl., F. Doffegnies, thans 3e kl., en

ingenieur der 3e kl., J. P. Wijtenhorst, thans adspirant-ingenieur.

— Door den Minister van Waterstaat is, met ingang van 16 Nov. F. J. H. M. Thijs, civiel-ingenieur te Ouderkerk, voor den tijd van drie maanden benoemd tot buitengewoon opzichter bij de opneming der kleine rivieren in Friesland, in verband met het onderzoek naar den waterstaatskundigen toestand des lands.

— Benoemd tot waterbouwkundig ambtenaar bij den polder Kruiningen de heer S. B. Blok te Kadzand.

— Op de lijst van aanbeveling voor ingenieur bij den provincialen waterstaat in Limburg zijn door Gedeputeerde Staten in alphabetische orde geplaatst de heeren Huenges, civiel-ingenieur, opzichter in algemeenen dienst van den provincialen waterstaat in Limburg, Reijgers, civiel-ingenieur te Doesburg, en Zoetmulder, adjunct-ingenieur bij de gemeentewerken te Maastricht. In het geheel hadden zich voor deze betrekking 14 candidaten aangeboden.

— Tot adjunct-directeur van de gemeente-gasfabriek te 's-Hage is benoemd de civiel-ingenieur N. W. van Doesburgh, directeur der gasfabriek te Assen.

— Tot directeur der gemeente-gasfabriek te Bodegraven is benoemd de heer Z. J. Ninaber van Eijben, assistent aan de gasfabriek te Hoorn.

— De heer G. Roodenburgh, adjunct-ingenieur bij de Merwede-kanaalwerken, is belast met het hoofdtoezicht op de uitvoering van het gedeelte Nichtevecht—Haarrijn en geplaatst te Loenersloot.

— Tot chef van dienst van weg en werken der spoorwegmaatschappij Luik—Maastricht is benoemd de heer Robert, vroeger opzichter bij de spoorwegmaatschappij Grand Central Belge.

— Voor het onlangs gehouden examen voor de betrekking van adspirant-landmeter van het kadaster zijn geslaagd de heeren: J. W. ten Brank, te Zutfen; A. G. Th. de Neyn van Hoogwerff, te Deventer; Th. L. Kwisthout, te Almeloo; A. N. Hamelberg, te Hijlaard; P. J. F. Kater, te Roermond; C. A. M. Oosterman, te Breda; J. J. Roelofsen, te Roermond; H. B. Pijls, te Herten; L. H. Roborgh, te Vucht; G. Oldenziel, te Assen.

— De gemeenteraad te Schiedam benoemde den heer J. A. Hingman te 's-Hage tot leeraar in handteekenen aan de hoogere burgerschool en de burgeravondschool.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Directeur der gemeentelijke gasfabriek te Assen. Jaarwedde ƒ 1200 benevens vrij gas en cokes. Adres Burgemeester en Wethouders vóór 9 November.

ERRATUM.

In het artikel: *Verbouwing van den schouwburg te 's-Hage*, is eene zetfout geslopen. Men lese op pag. 347, 1e kolom, regel 34 v. b. in plaats van hoofd*deuren*, hoofd**muren**.

ADVERTENTIEN.

Ten overstaan van de Notarissen **van Eck en Weve**, zal op **Maandag 9 November 1891**, des avonds ten 7 ure, in het Venduhuis der Notarissen, in de Nobelstraat te *'s Gravenhage*, in het openbaar, bij Opbod en Afslag, in één perceel worden VERKOCHT

TER AFBRAAK,

het **HEERENHUIS**, staande op het middenterrein van de voormalige Buitenplaats »*BOSCHLUST*", aan den **Bezuidenhoutschen weg** te *'s Gravenhage*, met SPIEGELS, PARKETVLOER, Eikenhouten SCHUIFBLINDEN en verder alles wat aan het Gebouw behoort.

Het Huis moet vóór 1 Februari 1892 geheel zijn afgebroken.

De kooppenningen moeten betaald worden in twee termijnen, de eerste helft binnen veertien dagen na de Gunning, de andere helft binnen een maand na de Gunning.

De Kopers moeten soliede borgen stellen.

Het Huis is alle werkdagen te bezichtigen van 9 tot 4 ure.

Nadere inlichtingen, alsmede gedrukte Verkoopsvoorwaarden zijn gratis te bekomen bij den Architect W. K. VAN LIEFLAND, Bezuidenhoutschen Weg N°. 23a, en ten Kantore van de Notarissen VAN ECK en WEVE, op de Toussaintkade N°. 68, te *'s Gravenhage*.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding van bestek
N°. 548.

Maken van een haltegebouw aan den Burgeroompagniester weg, zal plaats hebben op Dinsdag den 10 November 1891 en niet DONDERDAG.

Donderdag 5 November.
Deventer. Aanbesteding van den
herbouw van perceel Nieuwe Markt No. 38.
Bestek en teekeningen liggen ter inzage in het Koffiehuis van den Heer BARENDSEN. Inlichtingen geeft de architect J. D. GANTVOORT.

Hollandsche IJzeren
SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 30sten November 1891**, des namiddags ten twee uur, zal in het Central Personenstation te AMSTERDAM, (in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse) worden aanbesteed, volgens bestek N°. 482.

Het maken van een Gebouw aan het voorplein en daarbij behoorende werken op het Stations-emplacement den Haag.
Raming ƒ 211,000.

Het bestek is van den 30sten October en de 7 daarbij behoorende teekeningen van den 5den November a. s. af te zamen tegen betaling van ƒ 3.00 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam bij den Portier, of op *franco* aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het bureau Weg en Werken, Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 10de November 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 549.

Het maken van een aschkuil met waterleiding en eenige bijkomende werken in de rijtuigloods SS. op het station VENLOO.
Begrooting ƒ 2000.—.

De besteding geschiedt volgens § 38 van het bestek.

Het bestek ligt van den 24sten October 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur A. VAN LIEBERGEN te VENLOO en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 3den November 1891, des voormiddags ten 12 ure.

UTRECHT, den 22sten October 1891.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels

Hollandsche IJzeren
Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 16den November 1891**, des namiddags ten twee uur, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, (in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse) worden aanbesteed volgens bestek N°. 491.

Het maken van zes abris en een haltegebouw aan den spoorweg Dordrecht—Nijmegen, begroot ing ƒ 5300.

Het bestek is tegen betaling van ƒ 1.00 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den portier of op *franco* aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het Bureau Weg en Werken Kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding

Op **Dinsdag den 17den November 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 550.

Het uitbreiden der laad- en los-inrichting aan de spoorweghaven te LEEUWARDEN.
Begrooting ƒ 9950.

De besteding geschiedt volgens § 40 van het bestek.

Het bestek ligt van den 27sten October 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur D. MOLENAAR te GRONINGEN en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 16den November 1891 des voormiddags ten 11.30 ure.

UTRECHT, den 24sten October 1891.

Carbolineum
„Neptun"

Het beste merk; dringt diep in de poriën en is een uitstekend voorbehoedmiddel. Het dekt met fraaie notenhout-kleur en wordt aangewend tegen bederf, vocht en huiszwam. Monsters gratis en franco. **Men verlange prijsopgave franco vracht en inkomende rechten aan het naaste spoorwegstation.**

A. W. ANDERNACH
Chemische fabriek Beuel a/d Rijn
(Duitschland.)

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & Zn., te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN.
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

ROLLUIKEN van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant WILHELM TILLMANNS, Remscheid.
Generaal Agent voor *Nederland* en *Kolonien*: T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumentec voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten
met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van ½—150 p. k.
Goedkoopste Beweegkracht.
Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*
De Directeur, W. PATON WALSH.

Bekroond:	Gouden Medaille	Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Amsterdam 1883.	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.		Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver en onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk en etiket,** allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd.**
is het **BEST DEKKENDE,** het **DUURZAAMSTE,** het **WITSTE,** het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

DE LINT & Co., Rotterdam,
GROENENDAAL 22.
Magazijn van Parket- en Wandtegels.
Vraag dessins enz.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor **INGENIEURS, ARCHITECTEN,**
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

FRED. STIELTJES & Co.
Keizersgracht 745, Amsterdam.
Vestigen de aandacht op hunne:
AMERIKAANSCHE TOEVOUWBARE STALEN HEKKEN.
AMERIKAANSCHE STALEN TAKELS, met VEILIGHEIDSWIG.
Amerikaansche Hydraulische liften
voor HOTELS, ZIEKENHUIZEN, FABRIEKEN, enz.
Amerikaansche STOELEN en BANKEN,
met opslaande zittingen, voor SCHOUWBURGEN, SCHOOLLOKALEN en KERKEN.
Circulaires en prijzen op aanvrage. Modellen ter bezichtiging.

UNRUH & LIEBIG, Machinefabrikanten, Leipzig

leveren
hydraulische en mechanische
Veiligheidsliften
voor
Personen, Goederen en Bouwstoffen enz.
met
positieve zekerheid tegen valongelukken.
Zolderinrichtingen, Elevatoren,
Bandtransporten of Paternosterwerken,
Complete inrichting voor
GRAANMAGAZIJNEN.
met geheel nieuw systeem van **Bekerwerken.**
Eenig representant voor Nederland
THEOD. FERD. BIERHORST, Haarlem.
levert tevens voor **SILO'S** als lichte vuurvaste en goedkoope constructie:
BUITEN- en **BINNENMUREN, LUCHT-** en **STOFKANALEN** in dikte van 3 à 4 cM. naar systeem RABITZ. **VLOEREN** en **GEWELVEN** systeem MONIER.
Men vrage onder toezending van schetsen opgave van prijs.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenten.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Dz., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.-C.-Hoofdstraat 1e. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1º. Aan heeren leden der Schetsclub wordt medegedeeld, dat op Maandag 9 November, des avonds te 7½ uren, de gewone bijeenkomsten weder aanvangen.

2º. Als gewone leden zijn aangenomen de heeren W. de Zeeuw, Joh. Bakker Korff en H. W. M. Bakker Korff.

3º. Het plaatwerk „Der Schatz des Freiherrn Karl von Rothschild, Meisterwerke alter Goldschmiedekunst aus dem 14—18 Jahrhundert", door den heer W. Hoeker op 4 November j. l. als kunstbeschouwing afgestaan, zal van af Zondag 8 November a. s. in het Genootschapslokaal worden tentoongesteld.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

959e *Vergadering van 4 November* 1891.

De Vice-voorzitter, de heer Jonas Ingenohl, opende de vergadering, waarna de notulen der beide vorige bijeenkomsten werden gelezen en goedgekeurd.

De heer L. Eikendal werd hierna als gewoon lid geïnstalleerd en met eenige hartelijke woorden welkom geheeten. Als gewone leden werden vervolgens de heeren W. de Zeeuw, Joh. Bakker Korff en H. W. M. Bakker Korff te Amsterdam, met algemeene stemmen aangenomen.

Aan de orde was nu de bijdrage van den heer W. Kromhout Czn. Spreker gaf een zeer eigenaardige en oorspronkelijke verhandeling ten beste, waarvoor tot titel gesteld was: „Tout à l'égout".

Op brutale en sarcastische wijze werd het hoofdmotief, een strijd tegen alle bestaande opvattingen van kunst, tegen alle academische opleidingen, tegen alle be- en veroordeelingen op gezag, behandeld en aan een scherpe en onbevooroordeelde critiek onderworpen.

Het idee van uitgang was het daarstellen van een ideaal riool, dat onder de noodige helling aangelegd, dienen zou om alles af te voeren wat, volgens sprekers meening, zonder genade gedoemd geacht werd voor een zekeren tijd te verdwijnen, teneinde den tegenwoordigen sterveling en kunstenaar de gelegenheid te geven, met al het geleerde en met al de door hem opgedane wetenschap, vrij en onafhankelijk zijn kunst te kunnen uiten en slechts dat te kunnen geven, wat hij als artist in zich bezit, iets wat tijdens het bestaan van alles wat hem steeds omringt en waaraan hij als het ware verplicht is zich te onderwerpen, vrijwel onmogelijk is.

Nadat hij zich voorstelde door Frederik van Eeden te zijn gesuggereerd, zoodat hem alles wat hem omringde en aan den tegenwoordigen tijd bond, onbekend werd, en alleen met een ontwikkelden geest en een even ontwikkeld schoonheidsgevoel gezegend, daalt hij, vergezeld van een niet-gehypnotiseerden vriend, in dat riool af en deelde van zijn bezoek de verschillende ontmoetingen mede.

Achtereenvolgens werden daar aangetroffen de kunstverspreidende Wasmuth, de Genius der Academie met daarbij aangespoelde professoren, de club der rationeelen, de diverse ordes, de tegenstrijdige kunstcritieken van *De Opmerker* en het *Bouwkundig Weekblad*, welke allen, smeekende uit hunne benarde positie verlost te worden, beterschap belovende of concessies doende, meedoogenloos werd te kennen gegeven, nog eenigen tijd op de sproeivelden, waarnaar het riool hen gevoerd had, te moeten blijven liggen en uitbleeken, totdat zij hun invloedrijke en gevaarlijke pretenties zullen hebben verloren en daardoor geschikt zullen bevonden worden weder aan de oppervlakte te verschijnen.

Spreker stelde zich voor een volgenden keer te behandelen, wat er naar zijne meening, na die algemeene indompeling en uitbleeking van de bouwkunst te verwachten was.

Een luide toejuiching viel hem na afloop dezer rede ten deel, en niet te verwonderen was het, dat een ingewikkelde en geanimeerde discussie onder de voorstanders van diverse richtingen volgde.

De kunstbeschouwing, door den heer W. Hoeker ter tafel gebracht, bestond in het prachtwerk: „Der Schatz des Freiherrn Karl von Rothschild, Meisterwerke alter Goldschmiedekunst aus dem 14—18 Jahrhundert." Deze keurige collectie photographieën werd door de aanwezigen met de meeste belangstelling bezichtigd.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

De heer Hoeker stond dit plaatwerk, op verzoek van den Voorzitter, tijdelijk af ter expositie in het Genootschapslokaal.

De heer E. J. van Dijk bracht hierna onder de aandacht van het Bestuur, den betrekkelijk voor het Genootschap zwaren huurprijs van het sociëteitslokaal, en het slechte bezoek daarvan; spreker vroeg of daarin geen bezuiniging te brengen was.

Nadat de Voorzitter den heer Van Dijk beloofd had, zijne bemerking in de eerstvolgende Bestuursvergadering ter tafel te zullen brengen, werd de bijeenkomst, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.) DE GEHOORZAAL TE LEIDEN.

(NAAR AANLEIDING VAN HET ART. „STRIJDEN" IN *De Opmerker* VAN 31 OCT. L.L.)

Ge hebt natuurlijk wel eens een standje bijgewoond. Erg prettig om zoo naar te staan kijken. Een vechtpartijtje, b.v. „Jongens, wat slaan die twee erop los"... Vervelend dat er altijd omstanders zijn, die zich ermee gaan bemoeien; het zou nu net interessant worden, wie van de twee onder de knie komt, of, dreigende en vuiststrekkende, zijn huis gaat opzoeken of de kroeg, uit vrees wellicht voor bloedigen afloop. Je hebt altijd van die bemoeiallen.... laat die twee het toch zelf uitmaken. Zoolang er geen politie bijkomt mogen ze hun gang gaan, dat geeft wat vertier. Maar neen, dan komt er zoo'n meneer met een witte das, zich gedrongen gevoelende als een engel des vredes tusschen beiden neer te dalen, en begint te preeken: „Mijne vrienden, wat hebt gij te twisten? Meent gijlieden dat ieder van u het bij het rechte einde heeft. Bedenk toch, dat wij alle zwakke schepselen zijn, en geen van allen zonder zonde, en dat gij, die elkanders ondeugden verwijt, beter doet, rustig naar uwe binnenkameren te gaan, en bij uzelven te overleggen wat...

„Die meheer heit gelijk! Ga nou naar huis Kobus..."

Afgeloopen is het standje, de omstanders weg, onder het houden van nabetrachtingen. En dan verhalen van bijgewoonde vechtpartijen! „Mijnheer, m'n broer's zwager heeft eens een neef van mij afgeranseld, die twee hadden ook geen van beiden gelijk..."

Nu vraag ik, wat had nu die familie van dien meneer, die naast mij een standje aan had staan kijken, met die vechtpartij te maken? Nu ken ik toevallig dien neef, een open kerel en een goed vriend van mij, en ik heb mij kwaad gemaakt, omdat ik vond dat die neef gelijk had.

Zoo heeft de heer L. M. Moolenaar, onder het houden van een verstandige nabetrachting over de stroomingen-quaestie in het *Bouwkundig Weekblad*, het goedgevonden zijn oordeel te zeggen over de onlangs geleverde critieken over de Gehoorzaal te Leiden. Deze zaak, die met de quaestie tusschen de heeren Evers en Berden *niets* te maken heeft, wordt door ZEd. terloops op het tapijt gebracht, zeker wel ten genoegen van de Redactie van A. et A., omdat daardoor gelegenheid wordt gegeven, even in het kort daarop terug te komen.

Dat het *Bouwkundig Weekblad* een week later dan *De Opmerker* een tegencritiek schreef over bedoeld gebouw, werd door hen, die naar Leiden geweest waren, en zelfs door velen, die de teekeningen er nog eens op nasloegen, met bewondering opgemerkt, en men vroeg zich onwillekeurig af, of dit nu een staaltje moest voorstellen van de z. g. opbouwende critiek.

Was de heer Molenaar in Leiden geweest, zeker zou hij thans niet *dit* voorbeeld aanhalen om te betoogen, dat „bij oordeelvelling de gevoelens, die over eenzelfde bouwwerk worden geleverd, zoo schrikbarend uiteenloopen, dat twijfel of ongeloof aan het bestaan van een bouwkunst niet uit kan blijven...." en hij zou *dat* gebouw er niet bijgehaald hebben, als hij spreekt over het recht van bestaan van elke richting, om de doodeenvoudige reden, dat, al heeft de Gehoorzaal te Leiden de pretentie eene richting te vertegenwoordigen, het zulk een mislukt, slecht en onbeschaafd specimen daarvan is, dat de richting zelve er niet naar beoordeeld zal willen worden.

Maar het zijn niet de richtingen, die bij beoordeeling van bouw- of andere kunstwerken op den voorgrond treden; deze hebben er niets mede te maken. Een werk wordt beoordeeld of veroordeeld, al naar gelang het voldoet aan de eischen, door ons schoonheidsgevoel gesteld, een gevoel dat langzamerhand, door het bestudeeren van veel schoons, door het zien van edele, hooge kunstuitingen uit elke richting, over de geheele wereld verspreid, zich heeft ontwikkeld, daardoor hooge eischen stelt, en, zintuig, edeler nog dan de vier overigen, zeer gevoelig voor alles wat het streelt, afkeerig van alles wat het beleedigt, moet dit gevoel de eerste maatstaf zijn, waarnaar men oordeelt.

Juist omdat „de bouwkunst den theoretischen grondslag mist", is het beoordeelen bijna een zuivere gevoelsquaestie, en het zal steeds de zeer noodige taak zijn, op te komen tegen alles, wat in strijd is met ons ontwikkeld schoonheidsgevoel.

Alleen dan, wanneer de critiek zuiver gehouden wordt van alle bijzaken, waarbij dikwijls de meest ignobele drijfveeren haar beheerschen, zal zij, hoe uiteenloopend, wellicht *nuttig* en *noodig* zijn. Zij moet de politie wezen die waakt voor elke overtreding, die strijdig is met de door ons gevoel gestelde wetten.

W. C. B.

HET NIEUWE BOUWPLAN AAN DE LAAN-VAN-MEERDERVOORT TE 'S-GRAVENHAGE.

Men schrijft ons uit 's-Hage:

In het begin van dit jaar werd door den heer D. F. Scheurleer aan B. en W. een adres om preadvies in handen gesteld om goedkeuring op een plan voor den aanleg van straten op een terrein ten noordwesten van de Laan-van-Meerdervoort.

Hoewel er geen directe bezwaren aan dit plan verbonden waren, achtten B. en W. het wenschelijk de noodige onderhandelingen met den aanvrager te voeren, ten einde te geraken tot overeenstemming omtrent eenige punten in betrekking tot dat plan, die hun voorkwamen andere regeling te behoeven dan in het adres was bedoeld, of die in dat adres onbesproken waren gelaten.

Die onderhandelingen hebben ertoe geleid, dat door den heer Scheurleer een nieuw plan werd aangeboden, waaromtrent eenstemmigheid tusschen B. en W. en hem werd verkregen.

In de dezer dagen gehouden raadsvergadering, werd het plan onder de volgende voorwaarden goedgekeurd.

I. De straten moeten de richting volgen, op de teekening aangewezen, en de op die teekening ingeschreven breedte hebben.

II. De daarin te bouwen huizen mogen zonder vergunning van den Gemeenteraad geen hoogere gevels hebben dan de breedte der straten; de hoogte der gevels gerekend van het trottoir af tot aan de kroonlijst.

III. De hoekgebouwen moeten gemaakt worden met eene afschuining of afronding, waarvan de grenslijn getrokken wordt binnen de quadrantlijn naar een straal van 2 meter.

IV. De grond, voor de straten bestemd, en die, vrijvallende door de afschuining of afronding der hoeken, wordt kosteloos overgedragen aan de Gemeente en vanwege deze ten koste van den aanvrager tot straat

ingericht, een en ander op den voet der bepalingen, goedgekeurd door den Gemeenteraad den 21sten April j. l.

V. Alle inrichtingen tot afvoer van fecaliën, hemel- en menagewater, zoo binnen- als buitenshuis, moeten zoowel in ontwerp als in uitvoering, na onderzoek der bouwpolitie, aan de goedkeuring van B. en W. worden onderworpen, op straffe van niet-aansluiting aan het te leggen gemeenteriool.

VI. Alle slooten en vijvers, die zich in het bouwplan bevinden of gedurende de bebouwing mochten gegraven worden, met uitzondering van de Afzanderijvaart, moeten op aanzegging en ten genoegen van B. en W. door den aanvrager worden gedempt.

De verdere voorwaarden zijn van ondergeschikten aard en bepalen zich hoofdzakelijk tot het kosteloos overdragen van gronden aan de gemeente, de onbelemmerde en kostelooze doorvaart ten behoeve van de afzandingen enz. enz.

Door het aannemen van het plan Scheurleer is der Residentie het vooruitzicht geopend op het bezit van

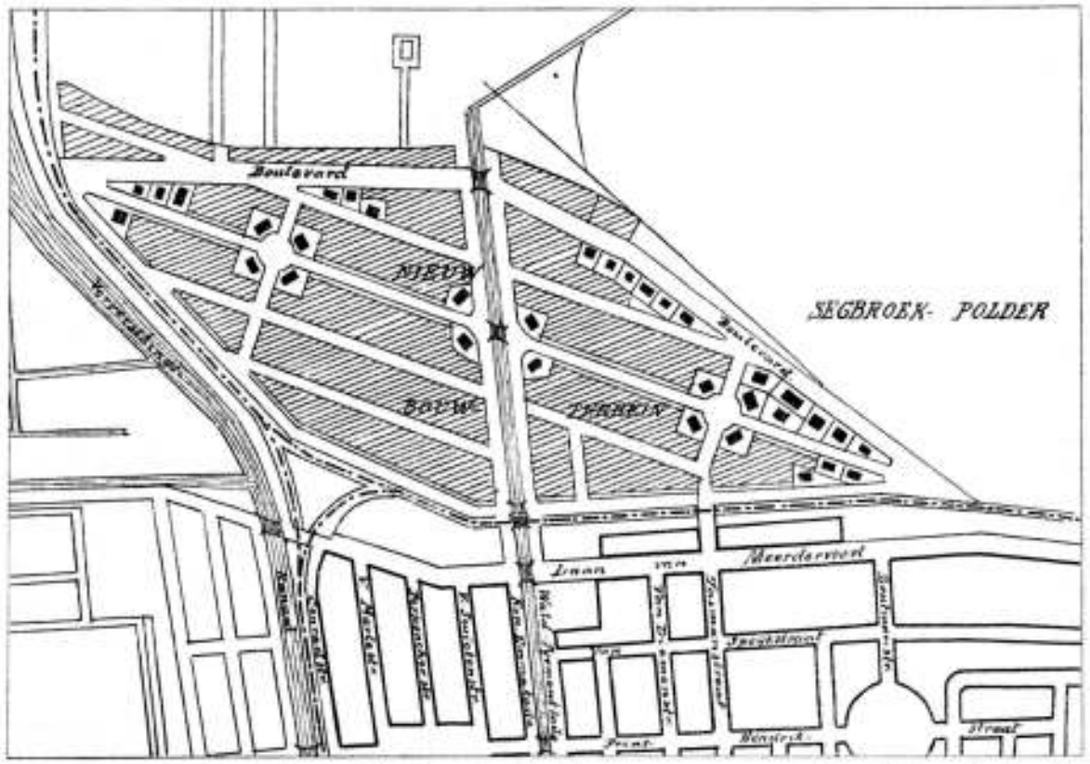

eene nieuwe, fraaie, sierlijk aangelegde wijk. Het omvangrijk plan, waarvan wij onzen lezers hierbij eene schets aanbieden, omvat den bouw van 900 à 1000 huizen en villa's.

Aan de eene zijde wordt het terrein, dat eene totale oppervlakte heeft van circa 30 HA., begrensd door de baan der ijsclub, aan de andere zijde door de Hollandsche stoomtram. Binnen dit rayon nu, zullen de huizen naar het vastgestelde plan worden gebouwd. De ingenieur, met de uitvoering van het werk belast, zal ervoor waken, dat men niet krijgt lange rijen eenvormige huizen, zonder stijl of karakter. Men zal afwisseling in de gevels brengen, terwijl ook het „bovenhuizen-systeem" zooveel mogelijk zal vermeden worden.

Het terrein zal in de lengte doorsneden worden door een boulevard van ongeveer 1300 M. Aan beide zijden van dezen boulevard zullen tuintjes ter diepte van 5 M. vóór de huizen worden aangelegd, terwijl de straat zelve gedeeltelijk met klinkers, in plaats van keien, zal worden geplaveid. De klinkerbestrating is toegestaan op den boulevard, op de kaden en in de middenstraat. De overige straten, ook die langs de stoomtram, zal men met gewone keien bestraten, wat in practisch opzicht zeker te verdedigen is.

De kaden langs de Afzanderijvaart zijn aan iedere zijde 3 M. breeder geprojecteerd dan op het oorspronkelijk ontwerp, waardoor tusschen den rijweg en het met plantsoen beplante talud, nog een trottoir zal komen voor voetgangers.

Gelijk het, eenigszins gewijzigd, ontwerp thans ter uitvoering gereed ligt, belooft het inderdaad de gemeente een wijk te zullen verschaffen, die een sieraad zal zijn voor het stadsgedeelte, dat erdoor zal worden vergroot.

Het is aan te nemen, en niet minder te wenschen, dat ook van particuliere zijde belangstelling voor de onderneming des heeren Scheurleer zal worden betoond, door het bouwen van villa's, behalve die door den ontwerper in zijn plan zijn begrepen.

Dat er tusschen het College van B. en W. en den heer Scheurleer overeenstemming is gevonden omtrent de verschillende bepalingen van het plan, kan met ingenomenheid worden gewaardeerd.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van Zaterdag 31 October 1891.

Deze eerste vergadering van een nieuw vereenigingsjaar was voor een groot deel gewijd aan het afdoen van huishoudelijke bezigheden. Volgens gebruik opende de Voorzitter haar met een korte toespraak, waarin hij in korte trekken de handelingen der Vereeniging in het afgeloopen jaar schetste en de hoop uitsprak dat ze met energie op den ingeslagen weg mocht voortgaan om den bloei der bouwkunst te Groningen te versterken. De voornaamste zaken releveerende, herinnerde spr. in de eerste plaats aan de zeer voldoende oplossing van

de uitgeschreven prijsvraag voor een provinciaal museumgebouw, in de tweede plaats aan de herziening der statuten, inmiddels koninklijk goedgekeurd, en ten derde aan de medewerking van de Vereeniging aan de totstandkoming van eene Maatschappij voor verzekering van werklieden tegen invaliditeit en ongelukken in deze gemeente. Na dergelijke resultaten kon de Vereeniging met vertrouwen de toekomst tegentreden. In 't bijzonder richtte spr. een woord van dank tot die leden, welke zich de moeitevolle taak getroost hadden het voor de genoemde Maatschappij benoodigde kapitaal bijeen te zoeken, zoodat nu weldra alle patroons in deze gemeente hunne werklieden *kunnen* en zeker ook wel *zullen* verzekeren tegen eene premie, aanzienlijk lager dan die van elders gevestigde maatschappijen. Met een kort woord ter opwekking tot een talrijk bezoek der bijeenkomsten, verklaarde de Voorzitter deze vergadering voor geopend. Hierop deelde hij mede, dat zes nieuwe leden waren toegetreden, te weten: de heeren G. G. Reitsema, C. J. B. Kloosterhuis, Gerhd. Hendriks, G. Homveld, H. J. L. Walker en H. Bebingh.

Uit het daarop voorgelezen jaarverslag van den 1e-Secretaris zij nog het volgende aangestipt:

Er werden 9 vergaderingen gehouden. Het ledental bleef bijna gelijk; 2 nieuwe leden traden toe, terwijl 3 bedankten, zoodat de vereeniging thans 58 leden telt, waarvan 40 gewone en 17 kunstlievende leden zijn en 1 buitenlid. De vragenbus leverde slechts een zevental vragen op. Het verslag behelsde bovendien de geschiedenis der feiten, reeds door den Voorzitter vermeld.

De Penningmeester deed vervolgens rekening en verantwoording van zijn gehouden beheer en de rekeningen werden staande de vergadering nagezien en goedgekeurd. De uitgaven hadden beloopen *f* 508.41 en de inkomsten *f* 500.62, reste dus een saldo ad *f* 1.21. De fondsen in de spaarbank bedragen thans nog *f* 250.

Volgens den Bibliothecaris was de toestand der bibliotheek zeer voldoende, en wederom verrijkt met de nieuw uitgekomen belangrijkste vaktijdschriften en andere werken, welke geregeld bij de leden hadden gecirculeerd.

Aan de orde kwam de benoeming van twee leden voor de Commissie van Bijstand voor de bovengenoemde Verzekeringsmaatschappij. Gekozen werden de heeren D. Edzards en J. P. Harcu.

Ook dit jaar zal er weder eene prijsvraag door de Vereeniging worden uitgeschreven. Op voorstel van het bestuur werd besloten de mededinging alleen open te stellen voor bouwkundigen in de drie noordelijke provincien. Door dezen maatregel meende men de bouwkunst in *het Noorden* meer speciaal te steunen. Uit de 4 opgegeven onderwerpen: *a* een gevel voor een plattelands-gemeentehuis; *b* een pui voor een kapperswinkel; *c* een inrit voor eene buitenplaats en *d* een voliere, werd het eerste gekozen.

Daarna bezichtigde de Vergadering de tentoongestelde photographieen van *pierre ovale*, een artikel, dat door den heer J. H. de Vries hierterstede vervaardigd wordt en steeds ruimere toepassing vindt voor de gevelversiering, en tevens een gesmeed-ijzeren deurpaneel en ijzeren hek in Gothischen stijl bewerkt, ingezonden door den heer G. Homveld, mede alhier.

Volgens de oude statuten moest het geheele Bestuur voor dezen keer nog aftreden, maar werd in zijn geheel herkozen. In 't vervolg treden jaarlijks slechts 2 bestuursleden af. Het bestuur bestaat thans uit de volgende heeren: L. M. Mooleenaar, Voorzitter, K. Hoekstra, Vice-voorzitter, J. P. Harcu, 1ste-Secretaris, Joh. W. Peddemors, 2de-Secretaris, J. N. Kruizinga, Penningmeester, J. H. de Vries en J. J. Wibbelink, Bibliothecarissen.

De Voorzitter deelde mede, dat verschillende bouwkundigen wel lid wenschten te worden, indien de vaste commissien voor de beantwoording van vragen vervielen, maar daar zulks in strijd was met de statuten, kon dit niet. Er zouden nu nog commissieleden benoemd worden, maar wegens het late uur werd dit uitgesteld tot een volgende keer en blijven de oude leden nog tot zoolang in functie.

De vraagbus bevatte deze 3 vragen:

1. Hoe komt het, dat de vloer van de concertzaal in de societeit »de Harmonie" zoo zwak geconstrueerd is, dat dit bij de minste beweging, die men bij wijze van maattrappen met de voeten maakt, hinderlijk is voor de naasthijzittenden? Steller dezes wenscht, dat men tot staving zijner bewering, een onderzoek instelle.

2. Zijn de luchtroosters en de wijze, waarop deze zijn aangebracht in dezelfde zaal, niet in strijd met de wetten die de architectuur aan zoodanige zaal oplegt?

3. Wat is *Adamant*, verkrijgbaar voor Nederland bij den heer F. Pahlm, Singel 137 te Amsterdam? Het wordt gebruikt voor muur- en plafondbepleistering. Wat zijn de resultaten? Is het ook geschikt om dadelijk, bijv. binnen 3 weken na de bepleistering, het te kunnen afverven met olieverf, zonder dat het salpetert en loslaat?

Op voorstel van den heer Joh. W. Peddemors worden de beide eerste vragen niet aan de Commissie ter beantwoording gegeven, maar kunnen in de vergadering een onderwerp van gesprek uitmaken, om daardoor persoonlijke quaesties te vermijden.

Hierna werd de vergadering gesloten.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van 29 October 1891.

De 177de vergadering werd wederom door vele leden bezocht, die voor den aanvang konden kennis maken met het prachtige plaatwerk »Denkmaler der Renaissance in Dänemark", welwillend door den heer P. de Wilde Pz. voor de kunstbeschouwing aangeboden. Na lezing der notulen werd verslag uitgebracht over de ingezonden voorwerpen op kunstindustrieel gebied. Zij bestonden uit een eikenhouten kast en een dito omhulsel (z.g. hood) voor een brandkast, vervaardigd door den meubelmaker H. Keereweer, alhier, naar een ontwerp van den architect Jesse, benevens een zeer fraai besneden stoof van eikenhout, door den heer van der Plas te Katwijk vervaardigd. De Commissie van beoordeeling, kon, op enkele kleinigheden na, niets anders dan lof hebben voor het geleverde werk, dat degelijk en net was, en dat mede getuigde voor den goeden smaak van den ontwerper.

Nadat de heer J. G. Van Deene als nieuw lid werd toegelaten, werden de door het Hoofdbestuur gestelde vragen gelezen en besloten alle te beantwoorden. Verschillende leden verklaarden zich bereid in commissie saam te werken, om zoo spoedig mogelijk de rapporten te kunnen uitbrengen.

De heer J. S. Planjer gaf een paar glazen dakpannen te bezichtigen, die den vorm der kruispan hebben. Naar veler overtuiging kan de fabrikant daarmede succes hebben; de dikte van het glas maakt de pan zeer sterk, terwijl de prijs, *f* 0.65 per stuk, niemand zal afschrikken. De heer Planjer beloofde in eene volgende vergadering nog meer nieuwe bouwartikelen van dien fabrikant tentoon te stellen.

Aan de orde werd gesteld punt *b* der agenda. »Bijdrage op kunstindustrieel gebied, door den heer Ad. J. van Achterberg, toegelicht door plaatwerken, modellen enz."

Deze bijdrage, die aansluit aan- of eene voortzetting is van een vroegere bijdrage van den heer Jesse, die toen de oude bouwkunst behandelde, werd aangevangen met eene beschrijving van Griekenland; spreker behandelde daarbij de ligging en gaf een overzicht van de volksnederzetting in het oude Griekenland. Spreker kon dit zoo rijk aan kunst zijnde tijdperk slechts doorloopen, behandelde in hoofdzaak de Dorische, Ionische en Korinthische orden en stond meer in het bijzonder stil bij de Acropolis van Athene en het Parthenon. Nadat de heer Van Achterberg had uitgeweid over de vele tempels, wat door tal van platen verduidelijkt werd, kwam hij als van zelf op de symboliek der Grieken. Hij besprak uitvoerig den vorm van velerlei vazen en vaten, en stond ook eenigen tijd stil bij de beelden van goden en godengroepen uit de Grieksche mythologie, waarvan vele exemplaren tentoongesteld waren.

Het aandachtig auditorium betuigde zijne ingenomenheid met het gehoorde en zeker kunnen velen met de waarschuwing van den heer Kok medegaan om te zorgen dat het teekenen van orden of stijlen, vroeger — naar de heer Van Achterberg in zijne lezing terecht opmerkte — al te ernstig opgevat, niet *geheel* verloren gaat, opdat men niet van het eene uiterste in het andere vervalle. De Vice-voorzitter, die de vergadering leidde, zeide den spreker dank.

In de bus werden twee vragen gevonden:

1. Men beweert dat metselen met tras een nadeeligen invloed heeft op voegwerk. Wat leert de ondervinding daarvan?

2. De qualiteit van de specie hangt af van de hardheid van de steen. Is dit proefondervindelijk bewezen?

Wegens het gevorderde uur werd geen discussie over de vragen gevoerd, maar verzocht aan de specialiteiten, de heeren Planjer, Verhoog en Splinter, daarover schriftelijk rapport uit te brengen, dat door deze heeren werd aanvaard.

Daarna werd de vergadering gesloten.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 30 October 1891.

De vrij talrijk opgekomen leden worden door den Voorzitter bij de hervatting der winteravondbijeenkomsten hartelijk welkom geheeten met den wensch, dat dezelfde lust tot arbeid wederom bij de leden moge gevonden worden om de vergaderingen zoo nuttig mogelijk te doen zijn.

Na lezing en goedkeuring der notulen en mededeeling van eenige ingekomen stukken, wordt voorgesteld een prijsvraag uit te schrijven voor het ontwerp van een post- en telegraafkantoor in een dorp. Dit voorstel wordt aangenomen.

Daarna wordt de regeling der werkzaamheden ter sprake gebracht, waarbij medegedeeld wordt dat voor 't houden van eene voordracht het Bestuur bereids toezegging had ontvangen van den heer Dr. Arieëns Kappers; verder wordt besloten om de ingekomen vragen van het Bestuur der Maatschappij, evenals vorige jaren, commissoriaal te behandelen; terwijl voor het leveren van bijdragen, bestaande in het behandelen van

onderwerpen op bouwkundig gebied en het exposeeren van voorwerpen, zich verschillende leden disponibel stelden.

Na het houden van eene korte pauze, bood de heer Baron ter kunstbeschouwing aan eenige afleveringen van de *Denkmaler Deutscher Renaissance*, waarvan met belangstelling werd kennis genomen.

Vervolgens gaf de Voorzitter een zeer uitvoerig verslag van de gehouden algemeene vergadering der Maatschappij, waarop onder dankbetuiging aan den heer Baron voor zijn gegeven kunstbeschouwing en aan de leden voor de opkomst, deze bijeenkomst gesloten werd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Gravenhage. Bij de opening der tentoonstelling van Bosboom's werken in de kunstmaal van *Pulchri Studio* waren verscheidene autoriteiten, bestuurders van musea en inzenders van stukken van Bosboom, tegenwoordig.

De heer Mesdag, Voorzitter van *Pulchri*, hield de openingsrede.

De tentoonstelling is in hooge mate de algemeene belangstelling waard, daar zij zoo spoedig na des meesters overlijden eene, zoo al niet volledige, dan toch uiterst rijke herinnering geeft van zijn kunstarbeid en door menige inzending doet denken aan bijzonderheden uit zijn leven.

Bij het binnentreden der zaal wordt men aangenaam getroffen door de rustigheid van den aanblik, zoo juist passend bij de stille, vroome intimiteit van Bosboom's kunst.

Er zijn honderdzestig nummers, zoowel teekeningen als schilderijen, ingezonden door drie-en-zestig personen, aan welker hoofd de Koningin staat. Op tafels in het midden der zaal is tentoongesteld de tegel, den 26en Maart 1887 op Bosboom's zeventigsten geboortedag hem gegeven door *Pulchri* op het laatste feest, door het genootschap in de oude zaal van het hofje Nieuwkoop gevierd, welke tegel, naar Bosboom's wensch, aan *Pulchri* na zijn dood terugkwam. Verder teekeningen van Bosboom van het hofje, teekeningen van het gastvrije *Sassenburg*, door Bosboom aan Mr. Van Tienhoven aangeboden, en teekeningen van *Erica*, het buiten van onzen Minister van buitenlandsche zaken.

De nette, op oud-Hollandsch papier gedrukte catalogus wordt voorafgegaan door eene autobiographie van den overleden meester.

— De tentoonstelling van het Garnier-album zal op Zondag 8 en Maandag 9 Nov. a. s., van des voorm. 11 tot des nam. 4 uren plaats hebben in de achterzaal van het Zuid-Hollandsch koffiehuis te 's-Gravenhage.

— Donderdagavond werd onder het voorzitterschap van den heer J. F. W. Conrad eene vergadering gehouden van het departement 's-Gravenhage der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid; na eenige mededeelingen van huishoudelijken aard, werd het plan van het z. g. Laakkanaal ter sprake gebracht, en ten slotte door den heer J. J. van Nieukerken een en ander medegedeeld over hetgeen geschied is ter bevordering van de beweging »Verdediag van het ambacht."

Blijkens die mededeelingen heeft de algemeene vergadering een bedrag van *f* 100 toegestaan om in vereeniging met *Arti et Industriae* alhier pogingen aan te wenden om het beoogde doel te bereiken. Een commissie is gevormd die zich met de voorbereiding bezighoudt, waarvoor echter eenige tijd noodig zal zijn. Behalve de door de patroons en werklieden af te leggen proeven van bekwaamheid zal ook eenige wetenschappelijke ontwikkeling geeischt worden, en waarschijnlijk zal in het laatst van dit jaar mededeeling worden gedaan wanneer het examen zal worden afgenomen. Aanvankelijk zullen slechts 5 vakken van nijverheid worden opgenomen: timmeren, smeden en meubelmaken, zoomede nog twee vakken van minder belang. De programma's zullen worden gemaakt in overleg met de heeren die als examinator zitting zullen nemen.

Amsterdam. In de dezer dagen gehouden jaarvergadering van leden der machinisten-school is het volgend jaarverslag uitgebracht:

Op de vorige algemeene vergadering werden de heeren W. Spakler en H. W. E. Struve, die volgens rooster moesten aftreden, als commissaris herkozen en werd de heer A. van Rossum, directeur der suikerfabriek »Holland" te Houtrijk en Polanen, tot commissaris benoemd en heeft zich de benoeming laten welgevallen.

Het onderwijzend personeel onderging geene verandering. Doordat het practisch onderwijs eene grootere beteekenis heeft gekregen, met het in werking stellen van een stoomwerktuig, is de werkkring van den machinist, hoofd der ambachten, te veel omvattend geworden en uitbreiding van het personeel met een 2en machinist, uitsluitend voor het behandelen van machine en ketel, noodig geoordeeld. Met het begin van den nieuwen cursus is de heer N. Groen als zoodanig aangesteld.

De cursus 1890—'91 begon met 42 leeringen in het laatste- en 60 in het eerste studiejaar.

In den loop van het jaar verlieten 7 leerlingen de school en is één leerling overleden.

Met voldoend eindexamen verlieten 27 leerlingen de school, 8 met onvoldoend eindexamen, terwijl 7 voor de tweede maal den cursus van het laatste studiejaar volgen.

Van het eerste studiejaar werd het overgangsexamen door 25 leerlingen voldoende afgelegd, terwijl 11, na een herexamen tot de 2e kl. toegelaten konden worden. 11 leerlingen volgen voor de tweede maal denzelfden cursus en 5 hebben de school verlaten.

Sedert de oprichting der school (1878) hebben zich 952 jongelieden voor plaatsing aangemeld, waarvan er 628 geplaatst werden, en wel 209 uit Noord-Holland, 111 uit Zuid-Holland, 69 uit Gelderland, 36 uit Noord-Brabant, 20 uit Utrecht, 30 uit Friesland, 20 uit Groningen, 17 uit Overijsel, 17 uit Zeeland, 3 uit Drente, 1 uit Limburg, 76 uit Oost-Indië, 4 uit West-Indië en 6 Nederlanders, wier ouders in het buitenland verblijf hielden.

Hiervan werden er 83 op verzoek ontslagen, terwijl er 32 om verschillende redenen verwijderd werden en 3 zijn overleden.

415 leerlingen verlieten de school, na den 2-jarigen cursus, om zich in verschillende werkplaatsen voor het diploma-examen te bekwamen.

Van de 363 oud-leerlingen, die een jaar of langer in de practijk werkzaam geweest kunnen zijn, zijn er 263 teruggekomen voor het diploma-examen; aan 244 hunner kon het diploma uitgereikt worden.

Voor het admissie-examen tot den cursus 1891—'92 meldden zich 67 adspiranten aan. Het examen werd door 26 adspiranten voldoende afgelegd; wij hebben bovendien 15 jongelieden, die niet geheel aan de gestelde eischen voldeden, of niet in de gelegenheid waren aan het admissie-examen deel te nemen, toegestaan den cursus voorloopig drie maanden te volgen, en daarna te beslissen of zij voldoende ontwikkeld zijn, om den cursus te blijven volgen.

De cursus is nu aangevangen met 52 leerlingen in het eerste studiejaar en 43 in het tweede. Beide klassen zijn in parallelklassen verdeeld.

Wederom zien wij ons genoodzaakt, u dringend aan te bevelen mede te werken tot versterking van het ledental. Meer dan vroeger daalt steeds het cijfer der leden. Terwijl verleden jaar aan contributiën en giften ineens nog *f* 3479.50 ontvangen werd, konden wij dit jaar niet meer dan *f* 2912 boeken.

Dat deze sprekende cijfers u mogen opwekken, om uwen steun te blijven verleenen en ook anderen daartoe aan te moedigen.

Ten slotte een woord van dank aan allen, die van hunne belangstelling blijk gaven. O. a. aan de heeren Pompe en C°, die ons uitnoodigden, jaarlijks het oudste studiejaar, gedurende een dag, een bezoek te doen brengen aan hunne caoutchoucfabriek, om het verwerken van de caoutchouc van af de grondstof te kunnen zien. Van die uitnoodiging is reeds dit jaar met de meeste voldoening gebruik gemaakt.

— In eene vergadering van het Comité-generaal voor den wedstrijd van handwerkslieden werd, na het behandelen van eenige huishoudelijke aangelegenheden, mededeeling gedaan van het bedrag der inschrijvingen, verkregen zoowel door persoonlijk bezoek als door verspreiding van circulaires. O. a. werden aanzienlijke giften ontvangen van de Imperial Continental Gas-association, van de firma Van Houten te Weesp, van de spoorwegmaatschappijen, enz.

Het bedrag is intusschen nog verre van voldoende om zonder te groote risico den wedstrijd te doen doorgaan, zelfs wanneer de gemeente Amsterdam en de omliggende gemeente gunstig beschikken op de tot haar gerichte adressen om een subsidie.

Een zuinige en op vroegere wedstrijden, ook die te Leiden gehouden, gegronde begrooting, heeft doen zien, dat er ongeveer *f* 16,000 noodig is om de zaak te doen doorgaan.

Haarlem. Het Museum van Kunstnijverheid werd gedurende de maand October door 1512 personen bezocht.

De Oriëntaalsche tentoonstelling die thans in genoemd museum geopend is, kan als bijzonder geslaagd beschouwd worden; de op keurige wijze gerangschikte verzameling geeft op het gebied der textiele kunst, der ceramiek, der lakwerken en der metaalindustrie zeer veel merkwaardigs en schoons te zien.

Bij de directie zijn verder plannen in overweging tot de uitbreiding der verzameling gipsafgietsels met een monument tot de vroegere Fransche renaissance behoorende. Tevens zal naar alle waarschijnlijkheid eene bijzondere afdeeling voor de Arabische kunst worden ingericht.

— Het maken van de ontwerpen voor een stoomtramweg Zutfen—Emmerik is opgedragen aan het technisch bureau Halbertsma, te 's-Gravenhage.

's-Hertogenbosch. In de laatste zitting van den Gemeenteraad, Donderdagavond gehouden, deelde de Voorzitter mede dat de heer P. C. van de Wint bedankt had voor de betrekking van leeraar aan de Koninklijke School voor nuttige en beeldende kunsten en van teekenaar aan het bureau der Gemeentewerken, voor welke beide betrekkingen hij de voorgaande maand benoemd werd. De Raad benoemde in zijne plaats den heer W. C. C. Steenaart.

PERSONALIA.

— Bij koninklijk besluit is aan den eervol ontslagen inspecteur van den Waterstaat J. F. W. Conrad de personeele titel verleend van hoofdinspecteur van den Waterstaat.

— Bij kon. besuit is aan C. Jongkees, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als landmeter 2e kl. bij het kadaster.

— Bij koninklijk besluit van 4 November is J. H. L. de Haas, kunstschilder te Brussel, benoemd tot Nederlandschen commissaris voor de in 1892 te München te houden internationale kunsttentoonstelling, ten einde de belangen van de Nederlandsche kunstenaars aldaar te behartigen.

— H. M. de Koningin-regentes heeft benoemd tot adjunct-intendant van het koninklijk paleis te Amsterdam Jhr. C. C. Th. Six, thans ingenieur van den provincialen waterstaat in Zeeland.

— De Minister van binnenlandsche zaken heeft goedgekeurd de benoeming van den heer F. G. J. van Beers, te Antwerpen, tot directeur der koninklijke school voor nuttige en beeldende kunsten te 's-Hertogenbosch.

Tot leeraar aan deze school, in de plaats van den heer P. C. van de Wint, die zijne benoeming niet heeft aangenomen, is benoemd de heer W. C. C. Steenaart.

— Bij den Waterstaat in Nederlandsch-Indië is benoemd tot hoofdingenieur 1e klasse, de hoofdingenieur 2e kl. W. F. Heskes.

— De heeren G. J. Hupkes en A. du Bois zijn gesteld ter beschikking van den dir. der burg. openb. werken, de eerste ten einde te worden belast met de waarneming der functiën van adjunct-chef der 3e afd. bij de exploitatie der Staatsspoorwegen en de laatste om dienst te doen als opzichter 3e kl. bij den waterstaat.

— De tijdelijk adjunct-ingenieur 1e kl. bij de Staatsspoorwegen in Nederlandsch-Indië G. Th. G. Bodde is eervol uit zijne betrekking ontslagen.

— Bij Koninklijk besluit van 3 November is de heer G. Duyster, laatstelijk opzichter der 2e kl. bij den dienst der Staatsspoorwegen ter Westkust van Sumatra, op zijn verzoek, wegens physieke ongeschiktheid, eervol uit 's lands dienst ontslagen, met toekenning van pensioen.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, is, met ingang van 1 December, benoemd tot opzichter van 's Rijks waterstaat der 4e kl. M. in 't Heat, te Rozenburg, en zijn met dien datum bevorderd: tot opzichter 1e kl. A. J. Augustijn thans 2e kl., tot opzichter 2e kl. D. Baars, thans 3e kl., en tot opzichter 3e kl. J. I. Bulkens, thans 4e kl.

— Door den Gemeenteraad te Enschedé is benoemd tot directeur der waterleiding aldaar de heer J. A. Albrecht, tevens directeur der gasfabriek.

— De Gemeenteraad van Zaandam heeft aan den heer G. J. Wolters, directeur-boekhouder der gasfabriek een gratificatie verleend van ƒ 800, voor het gehouden technisch opzicht bij den bouw van de nieuwe gasfabriek.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Werktuigkundig-ingenieur. Adres Naaml. Vennootschap »Werf Conrad" te Haarlem.

ADVERTENTIEN.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

Aanbesteding

te Scheveningen van tentoonstellingsgebouwen.

Op **Zaterdag 21 November 1891** des middags ten 12 ure zal de Raad van beheer der Naamlooze Vennootschap »Internationale Sporttentoonstelling Scheveningen" in het **Hôtel Alteburg** te Scheveningen in het **openbaar aanbesteden**:

den bouw van TENTOONSTELLINGSGEBOUWEN, overeenkomstig de door den architekt W. B. VAN LIEFLAND, ontworpen teekeningen en opgemaakt bestek.

De teekeningen, détails en bestek liggen **dagelijks** ter inzage in **één der lokalen van het Hôtel Alteburg te Scheveningen** en zijn tegen betaling van **vijftien gulden** per stel en van **één gulden** voor het bestek afzonderlijk te verkrijgen bij den architekt, **Bezuidenhout 32a** 's-GRAVENHAGE, alwaar ook dagelijks tusschen 9—11 uur de noodige inlichtingen op verzoek verstrekt worden.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 24sten November 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 551.

Het maken van eene DUBBELE WACHTERSWONING aan den Kattenbroekerdijk nabij het station Woerden, ten behoeve van den spoorweg van Utrecht naar Rotterdam.

Begrooting ƒ 6000.

De besteding geschiedt volgens § 52 van het bestek.

Het bestek ligt van den 4den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te UTRECHT en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 10den November 1891 des voormiddags ten half elf ure, aan het station Woerden.

UTRECHT, den 2den November 1891.

Haagsche Plateelbakkerij ROZENBURG.

vestigt de aandacht van H. H. Bouwkundigen en aannemers op hare nieuwe witte en beschilderde tegels, die met de beste binnen- en buitenlandsche, zoowel wat betreft qualiteit als prijs, kunnen concurreeren.

Vroeger aangemaakte witte tegels van 15 × 15 en 13 × 13 zijn nog verkrijgbaar tegen respect. 70 en 60 gulden per 1000, terwijl **eene zeer beperkte hoeveelheid** oude, nat geperste tegels van uitmuntende qualiteit verkrijgbaar zijn tegen respect. 45 en 35 gulden per 1000, betaalbaar bij aflevering aan de fabriek.

YPEN EN ESSCHEN

1.80 m. tot 2.40 m. dik, kleine witte **Esschen**. Versche en droge gezaagde **Planken** op alle dikten. Ook **Kisthout**.

Te bekomen aan zeer gerigten prijs: 2 à 3 wagons drooge **Esschen Planken** 2e soort, 4 tot 15 cm. dik, bij

R. DE LANDTSHEER,
Stoomzagerij, Gent (België).

1000 M³ PUIN.

Eene partij **grove puin**, afkomstig van de amotie van de ovens der steenfabriek »ZELDENRUST" te DRIEL, en geheel vrij van kalk, is voor het geheel en bij gedeelten

TE KOOP.

De puin ligt aan den Rijnoever zeer geschikt tot verscheping. Inlichtingen geeft de baas KRUITWAGEN aan genoemde fabriek, bij wien ook te bevragen is eene **SUFFISANTE BERGPLAATS VAN TURF** tot amotie.

ADAM'S Ventiel-GASMOTOREN

van ½—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

ATELIER

van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.

Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**

H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,
ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvrag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 30 November 1891** des namiddags ten twee uur, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM (in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse, ingang vestibule) worden aanbesteed volgens bestek N°. 492.

Het vergrooten van de goederenloods op het Stationsemplacement te Alkmaar. Begrooting ƒ 4900.

Het bestek is tegen betaling van **ƒ 1.25** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

DE ADMINISTRATEUR.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 16den November 1891**, des namiddags ten twee uur, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, (in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse) worden aanbesteed volgens bestek N°. 491.

Het maken van zes abris en een haltegebouw aan den spoorweg Dordrecht—Nijmegen, begrooting ƒ 5900.

Het bestek is tegen betaling van **ƒ 1.00** verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den portier of op *franco* aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het Bureau Weg en Werken Kamer 154.

DE ADMINISTRATEUR.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 17den November 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 157.

De levering van eiken dwarsliggers ten behoeve van den Spoorweg Luik—Limburg,
(in zes percoelen.)

Bestek N°. 158.

De levering van eiken wisselhout ten behoeve van den Spoorweg Luik—Limburg.

De besteding geschiedt volgens de artt. 9 resp. 9 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 2den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te LUIK en zijn op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van **ƒ 0.50**.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 30sten October 1891.

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 30sten November 1891**, des namiddags ten twee uur, zal in het Centraal Personenstation te AMSTERDAM, (in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse) worden aanbesteed, volgens bestek N°. 482.

Het maken van een Gebouw aan het voorplein en daarbij behoorende werken op het Stationsemplacement den Haag.
Raming ƒ 211,000.

Het bestek is van den 30sten October en de 7 daarbij behoorende teekeningen van den 9den November a. s. af te zamen tegen betaling van ƒ 3.00 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te Amsterdam bij den Portier, of op franco aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het bureau Weg en Werken, Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

DE LINT & Cº., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.

Magazijn van Parket- en Wandtegels.

Vraag dessins enz.

ROLLUIKEN

van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant **WILHELM TILLMANNS, Remscheid.**

General Agent voor *Nederland* en *Kolonien*: **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN,

voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-IJzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

Houtbereiding tegen bederf.

KYANISEERINRICHTING.

H. LENSINK,
ARNHEM,

levert pasklaar gekyaniseerd (rot- en zwamvrij)

Rasterwerken, Schuttingen, BROEIBAKKEN, VLOEREN, Vloerribben enz. enz.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van ƒ 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.
2°. " " voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.
3°. " " voor **jalousiekappen**.

Bij bestellingen van minstens ƒ 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

P. W. BRAAT.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Gzn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

GREVE'S LOODWIT

wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk** en **etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.

is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.

is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.

Zie **Opmerker** 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

WAARSCHUWING!

Door Aannemers en Stukadoors, welke de **vuurvaste Rabitz-constructie voor Plafonds, Wanden en Gewelven** door mij hebben zien uitvoeren, is herhaaldelijk geprobeerd dit voortreffelijke systeem na te maken; het is nu gebleken dat de nagemaakte wanden reeds na **4 weken afbrokkelen en de Plafonds afgevallen zijn.** HH. Architecten en Bouwkundigen

waarschuw ik dus voor dit namaaksel,

daar niemand buiten mij gerechtigd is dit systeem in Nederland uittevoeren en niemand de samenstelling der specie kent en het vuurvaste materiaal leveren kan.

THEOD. FERD. BIERHORST, Fabrikant van Italiaansche Mozaïk en Houten Parketvloeren.
Eenig Concessionaris in Nederland,
van RABITZ Vuurvaste Constructie voor Wanden, Plafonds en Gewelven, Traceeringen, Ventilatiekanalen, enz.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *francs* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

Atelier
voor Glasschilderkunst en Glas in lood.
Speciale inrichting voor glasetserij,
Artistiek geschilderd-gebrande ramen met figuren, familiewapens, tropische planten, vogels enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamborren** enz. enz.
E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.
Men vrage schetsen en prijscourant.
Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.
BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg
vorm. **Schifferdecker & Söhne,**
vervaardigt **la. PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.
Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij
FERD. ENGERS, Amsterdam.
Telephoon n°. 593. **Heerengracht 335.**
Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat
AMSTERDAM.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,
door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.
Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*,
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*,
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.
Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°. bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts f 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Veiligheids-Liften
VOOR
Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.
VOOR
Personen, Goederen, Spijzen
EN Z.
Fraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A. et W.

Redacteur-eigenaar F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hoofdstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *vier gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 960e gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 18 November a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Installatie van de heeren W. de Zeeuw, Joh. Bakker Korff en H. W. M. Bakker Korff, als gewone leden.

c. Bijdrage van den heer W. Kromhout Cz.: Vervolg der lezing van 4 Nov. j.l., *„Tout à l'égout."*

d. Kunstbeschouwing van den heer W. Hoeker. *„Der Schatz des Freiherrn Karl von Rotschild. Meisterwerke alter Goldschmiedekunst aus dem* 14—18 *Jahrhundert.* (Vervolg van 4 Nov. j.l.)

2e. De kunstbeschouwing, door den heer W. Hoeker op 4 Nov. l. gegeven, is in het Genootschapslokaal tentoongesteld.

3e. Aan heeren leden wordt medegedeeld, dat de 1e-Secretaris op Zaterdag 21 Nov. a. s., des avonds van 8 tot 10 uren, in het Genootschapslokaal zitting zal houden tot het teruggeven der in 1890 ingekomen prijsvragen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) TOUT A L'ÉGOUT.

LEZING, GEHOUDEN IN DE VERGADERING VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA, OP 4 NOVEMBER, DOOR W. KROMHOUT CZN.

'k Zou een ideaal riool maken willen, waarin alles afgevoerd werd, dat we volkomen zouden kunnen missen; een riool van enorme afmetingen, met glas bekleed, aangelegd onder een helling van tien cM. per M., zoodat alles met donderende vaart naar beneden gesleurd werd, naar de braakvelden, waar het steeds zou misten en dampen, om daar te verwisselen van stof, te vernieuwen, en langs anderen weg teruggevoerd te worden, na volledige regeneratie.

Behalve de gewone fecaliën, goot- en hemelwater, zou ik er alle geijkte kunstvormen in leiden willen, karrevrachten met orden eerstens, reeksen kapiteelen, geheele hoofdgestellen, alles naar het riool; gargouilles en maskerkoppen zou ik elkander laten ontmoeten op dat braakveld, in gezelschap van geheele reeksen stijlen; ik zou ze met elkander laten encanailleeren onder voortdurende besproeiing van moderne afvoerstoffen.

Oud-Hollandsch en nieuw-oud-Hollandsch — naar het riool ermee, alle uitingen van imitatie-zin, ook daarheen; Gothiek, zoowel als Renaissance, Romaansch zoowel als Byzantijnsch, Grieksch, Romeinsch, Indisch, Noorsch, Russisch, alles naar het riool.

En wanneer er dan verstopping mocht komen — hetgeen niet denkbaar is, omdat ik m'n riool zéér groot zou maken — wanneer dat mocht gebeuren, maakte ik 'n nieuwen afvoer voor Wasmuth, Claessen, Hetzel, voor de Stopno's en consorten, voor de inwijdingsartikeltjes schrijvende pers.

Eenmaal onze drift gaande, gaan we verder, tout à l'égout; ook de academies met heur aanhang, nog meer, kunstvereenigingen, vereenigingen voor huisvlijt, Maatschappijen tot bevorderiag van .... en Genootschappen tot .... Ook stroomingen, ware stroomen, en da capo's, alles naar het riool.

Dan bouwkunst-beoefenaars langs principieelen weg, oef! wat 'n werk, timmerbazen met artistieke pretenties; makelaars, die Bouwkunst benaderen, architecten en bouwmeesters, alles naar m'n ideaal riool. En wanneer ik me overtuigd zou hebben, dat niets dan naakte muren waren overgebleven, dan zou ik gaan naar prof. Charcot te Nancy of Frederik van Eeden te Bussum — wat dichter bij is — om me te onderwerpen aan een hypnotische suggestie, waarbij me gesuggereerd moest worden dat ik niets van stroomingen afweet, noch van stijlen of richtingen; waarbij alle vormen me ontnomen moesten worden, zoodat ik daar naakt stond met alleen 'n *besef* van Bouwkunst.

Dan fluks naar m'n riool terug en zelf erin gesprongen.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Dit reisje heb ik geheel meegemaakt, in droom of in verbeelding, zooals u wilt. Op deze gedachte-reis had ik een gespaarden vrind meegenomen, in zijn kwaliteit van gelukkigen twijfelaar.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

WAARSCHUWING!

Door Aannemers en Stukadoors, welke de **vuurvaste Rabitz-constructie voor Plafonds, Wanden en Gewelven** door mij hebben zien uitvoeren, is herhaaldelijk geprobeerd dit voortreffelijke systeem na te maken; het is nu gebleken dat de nagemaakte wanden reeds na **4 weken afbrokkelen en de Plafonds afgevallen zijn.** HH. Architecten en Bouwkundigen

waarschuw ik dus voor dit namaaksel,

daar niemand buiten mij gerechtigd is dit systeem in Nederland uittevoeren en niemand de samenstelling der specie kent en het vuurvaste materiaal leveren kan.

THEOD. FERD. BIERHORST, Fabrikant van Italiaansche Mozaïk en Houten Parketvloeren.

Eenig Concessionaris in Nederland,

van RABITZ Vuurvaste Constructie voor Wanden, Plafonds en Gewelven, Traceeringen, Ventilatiekanalen, enz.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Grasures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glasetserij,

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met **figuren, familiewapens, tropische planten, vogels** enz. enz. voor **trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, tochtdeuren, raamborren** enz. enz.

E. LÖHRER, Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg

vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt **In PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij

FERD. ENGERS, Amsterdam.

Telephoon no. 593. **Heerengracht 335.**

Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters Attesten Prospectus gratis.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN

als voorbereiding voor het Vakteekenen,

door **G. A. SCHOLTEN,** Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel.*

Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door

Het Bouwkundig Weekblad

en de Heeren:

S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam,*
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen,*
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage,* en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle.*

Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°, bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts f 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel.*

H. & J. SUYVER,

FABRIKANTEN VAN

STOOMKETELS en WERKTUIGEN,

op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met

EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).

Hollandsche Tuin en Zeepaard, Binkerstraat

AMSTERDAM.

JAN HAMER & Co.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht.

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

De Opmerker

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem.*
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH, Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren P.C.-Hooftstraat 28, 2, te *Amsterdam*, en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam.*

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ses gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.

ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.

AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam.*

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 960e gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 18 November a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.

b. Installatie van de heeren W. de Zeeuw, Joh. Bakker Korff en H. W. M. Bakker Korff, als gewone leden.

c. Bijdrage van den heer W. Kromhout Cz.: Vervolg der lezing van 4 Nov. j.l., *„Tout à l'égout."*

d. Kunstbeschouwing van den heer W. Hoeker. *„Der Schatz des Freiherrn Karl von Rotschild. Meisterwerke alter Goldschmiedekunst aus dem 14—18 Jahrhundert.* (Vervolg van 4 Nov. j.l.)

2e. De kunstbeschouwing, door den heer W. Hoeker op 4 Nov. l. gegeven, is in het Genootschapslokaal tentoongesteld.

3e. Aan heeren leden wordt medegedeeld, dat de 1e-Secretaris op Zaterdag 21 Nov. a. s., des avonds van 8 tot 10 uren, in het Genootschapslokaal zitting zal houden tot het teruggeven der in 1890 ingekomen prijsvragen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.)

TOUT A. L'ÉGOUT.

LEZING, GEHOUDEN IN DE VERGADERING VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA, OP 4 NOVEMBER, DOOR W. KROMHOUT CZN.

'k Zou een ideaal riool maken willen, waarin alles afgevoerd werd, dat we volkomen zouden kunnen missen; een riool van enorme afmetingen, met glas bekleed, aangelegd onder een helling van tien cM. per M., zoodat alles met donderende vaart naar beneden gesleurd werd, naar de braakvelden, waar het steeds zou misten en dampen, om daar te verwisselen van stof, te vernieuwen, en langs anderen weg teruggevoerd te worden, na volledige regeneratie.

Behalve de gewone fecaliën, goot- en hemelwater, zou ik er alle geijkte kunstvormen in leiden willen, karrevrachten met orden eerstens, reeksen kapiteelen, geheele hoofdgestellen, alles naar het riool; gargouilles en maskerkoppen zou ik elkander laten ontmoeten op dat braakveld, in gezelschap van geheele reeksen stijlen; ik zou ze met elkander laten encanailleeren onder voortdurende besproeiing van moderne afvoerstoffen.

Oud-Hollandsch en nieuw-oud-Hollandsch — naar het riool ermee, alle uitingen van imitatie-zin, ook daarheen; Gothiek, zoowel als Renaissance, Romaansch zoowel als Byzantijnsch, Grieksch, Romeinsch, Indisch, Noorsch, Russisch, alles naar het riool.

En wanneer er dan verstopping mocht komen — hetgeen niet denkbaar is, omdat ik m'n riool zéér groot zou maken — wanneer dat mocht gebeuren, maakte ik 'n nieuwen afvoer voor Wasmuth, Claessen, Hetzel, voor de Stopno's en consorten, voor de inwijdingsartikeltjes schrijvende pers.

Eenmaal onze drift gaande, gaan we verder, tout à l'égout; ook de academies met heur aanhang, nog meer, kunstvereenigingen, vereenigingen voor huisvlijt, Maatschappijen tot bevordering van .... en Genootschappen tot .... Ook stroomingen, ware stroomen, en da capo's, alles naar het riool.

Dan bouwkunst-beoefenaars langs principieelen weg, oef! wat 'n werk, timmerbazen met artistieke pretenties; makelaars, die Bouwkunst benaderen, architecten en bouwmeesters, alles naar m'n ideaal riool. En wanneer ik me overtuigd zou hebben, dat niets dan naakte muren waren overgebleven, dan zou ik gaan naar prof. Charcot te Nancy of Frederik van Eeden te Bussum — wat dichter bij is — om me te onderwerpen aan een hypnotische suggestie, waarbij me gesuggereerd moest worden dat ik niets van stroomingen afweet, noch van stijlen of richtingen; waarbij alle vormen me ontnomen moesten worden, zoodat ik daar naakt stond met alleen 'n *besef* van Bouwkunst.

Dan fluks naar m'n riool terug en zelf erin gesprongen.

Dit reisje heb ik geheel meegemaakt, in droom of in verbeelding, zooals u wilt. Op deze gedachte-reis had ik een gespaarden vrind meegenomen, in zijn kwaliteit van gelukkigen twijfelaar.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Ik noodig u allen uit dit reisje eveneens in uw verbeelding mede te maken, om eens te zien in wat chaos we daar aankwamen.

Bij deze uitnoodiging voeg ik echter de verplichting, u ook zoo uit te laten kleeden, opdat ik geen overwicht op u krijgen zou.

Op een uitgestrekt terrein kwamen we aan. We hadden moeite ons te gewennen aan de duffe lucht, die opsteeg. Het scheen dat alles wat hier verstrooid en opgestapeld lag, reeds vroeger de kiemen van ontbinding in zich ronddroeg, zóó spoedig waren de dampen vrij gekomen.

Zoover ons oog strekte, zagen we niets dan allerlei brokstukken, oud en nieuw, bewerkt en ruw, alles dooreen en vermengd met stevige folianten, plaatwerken, gereedschappen, waartusschen met steeds versterkenden aandrang het keuken- en hemelwater stroomde.

Het duurde niet lang, dat we geen menschelijk geluid hoorden. Een gerucht en gesteun deed ons stilstaan. We kwamen nader en ontdekten al spoedig iemand, die blijkbaar onze hulp begeerde.

Wie en wat waart ge? — vroeg ik.

Ich bin ... — 'n Duitscher, mompelde m'n vrind, misschien wel Wasmuth; en waarachtig, hij was het, ontdaan, gehavend en doorweekt.

Ja, ich bin Herr Wasmuth! verfluchte Geschichte, hab meine ganze Kunst-Bibliothek verloren, verflucht! rein 500,000 Mark zum Teufel; die Civilisation...

We keerden ons om, dat werd ons te kras, nog van beschaving te hooren spreken, terwijl de grond vóór hem bedekt lag met diverse uitgaven.

We wendden ons ontevreden af, hem belovende over een jaar terug te keeren. Hij scheen nog niet genoeg besproeid te zijn, een jaar weekens zal hem goed doen!

Iets verder, waar het water een troebelen plas gevormd had, waar op verschillende punten bonken steen uit de oppervlakte uitstaken — m'n begeleider beweerde dat het zuilen waren van de Beurs — ontmoetten wij den genius der academiën, met geknakte vleugels wel-is-waar, maar nog fier en trotsch.

Rondom aangespoelde professors, waarvan nog verscheidene wilde teekenen van leven gaven.

Een ervan, met glazige oogen, mompelde van klassiek, Ictinos, Parthenon. We trachtten hem te naderen om beter te verstaan. Dit gelukte. Hij hield blijkbaar college uit gewoonte en wond een preek af — die hij misschien reeds honderdmalen gehouden had — en waarin tot vervelens toe voorkwam van de opbouwende kracht der klassieken, van Vignola, van orden, van geloofsbelijdenis op deze orden gebaseerd.

Ik begreep er niets van.

Wat zegt hij toch? — vroeg ik m'n vriend. — Och, zeide deze, de gewone, eigen opinie-vooropstellerij! Die man meent bouwkunst te onderrichten, maar onderwijst de beginselen der archeologie. Wanneer hij straks 'n stuk van een kapiteelvoluut ziet, bouwt hij je er dadelijk een geheelen tempel mede voor! Kunst is zoodanig gereglementeerd geworden en in klassen verdeeld, dat het zulke heeren professoren gaat als den natuurvorscher, die een mammouth's-vin ontdekt en er dadelijk het geheele beest van ineenzet.

Maar, — vroeg ik — is dat alles modern?

Neen, het is ongeveer 2000 jaar oud, doch die „*opbouwende kracht*" ervan doet het zoolang leven.

Dat is toch 'n bewijs dat er een gezonde kern zit!?

Zeer zeker, antwoordde m'n begeleider, de kern is goed, subliem zelfs; het wezen der klassieke kunst staat verbazend hoog, en dit is juist het ongeluk geweest van latere geslachten, want in plaats van langs individueelen weg te trachten dezelfde hoogte te bereiken, hebben zij er dadelijk een laddertje tegen aangezet in den vorm van ordeboekjes en academies.

Maar, is dat zoo alle eeuwen door gegaan?

Neen, niet eens, later kregen we verschillende andere „*opbouwende krachten*", die niets met de klassieken te maken hadden, en toch even schoone monumenten schiepen en kunstenaars vormden!

Wel een bewijs, dat alle streven naar het schoone leidt tot een en dezelfde ideaal-hoogte; dat het tegennatuurlijk is deze hoogte te willen bereiken langs een en denzelfden weg, doch dat de wegen duizenderlei zijn, dat kunst een land is dat alleen in de oneindigheid begrensd wordt door hooge alpenrijen, die de wolken naderen.

Dit zijn de ideaal-hoogten, die men gestadig aan nadert, door te *trachten* ze te naderen. Op die hoogten zetelen Klassicisme, Romantisme; daar zetelt ook het genie der Egyptische kunst, der Indische kunst, daar zetelt ook de Rembrandtschool en reeds maakt men de plaats gereed voor de moderne Hollandsche schilderschool.

Voor de Bouwkunst-beoefenaars echter behoeft men zich niet te vermoeien, daar deze allen op weg zijn naar de Klassieken of Romantieken zonder ze ooit te bereiken; ja, slechts enkelen komen er, maar worden nog minachtend door de anderen aangezien, die daar reeds eeuwen een plaats hebben. En intusschen staat het rondom alles leeg en verlaten, en zien de hoogten op ons neer alsof ze zeggen willen: O, gij onwetenden, iedere stap die ge doet in deze richting is een zekere stap voorwaarts, maar gij verkiest het den weg van routine te volgen en daardoor niets te bereiken. —

Maar wat is dan naar je meening die opbouwende kracht toch, die de menschen moet verder helpen? — vroeg ik —; zijn dat openbaringen, die den menschen slechts enkele malen gedaan worden, waarvan zij niet mogen afwijken, zonder zich te bezondigen? —

Neen, — antwoord m'n vrind — dat zijn geen openbaringen; ze komen wanneer er behoefte is, hoofdzakelijk wanneer de maatschappij zich vervormd heeft en in disharmonie gekomen is met de vormenspraak van zoovele jaren terug. Dan ontstaat er gezonde ontevredenheid, een lastig harmonie-verlangen, juist zooals nu. Dan worden er groote riolen gemaakt en....

Bij het woord riool, zag ik nogmaals naar den professor om. Nog steeds was hij aan het afwinden. Hij had het nu over modullen en parten. Wat 'n hardnekkigheid, dacht ik. Juist wilden we heengaan, toen hij me bij m'n jas greep en hulp vroeg in zijn benarden toestand.

Neen, beet ik hem toe, nu nog niet. Misschien over een jaar. Tot dien tijd moet ge geregeld besproeid worden. Ook de geknakte genius wenkte ons. Onrechtvaardig was het, hem met zijn aanhang hier neer te werpen; alleen tegenover de Hannoversche scholen zou hij dat begrepen hebben, maar hij, de opbouwende kracht op klassieken grondslag....

Stop genie — zeide ik — we gaan verder.

Tot over een jaar! Gebruik intusschen goed de baden.

Niet ver hiervandaan zagen we, door een sterke strooming meegesleurd, allerlei voorwerpen, meubelen, ook steenstukken, in de meest afwisselende vormen. Met ons oog de richting van dezen stroom volgend, zagen we in de verte een donkere stip boven alles uitsteken, het scheen puntig uit te loopen, waarop een wezen zat.

M'n vrind zag het ook en mompelde iets van „Hannoveranen", rationeelen. Jawel, waarachtig, het zijn de rationeelen; ze schijnen mekaar zelfs hier nog gevonden te hebben. 'n Sterk ras, wat zal dat nog lang duren eer ze voldoende besproeid zijn, zie ze eens gesticuleeren; kijk, daar staat ook al iemand bij met vleugels!

Dus weer een genius? — vroeg ik.

Ja, dat moet wel, want ze beweren even oud te zijn als de klassieken. Het eenigste verschil tusschen hen is, dat ze vroeger eendrachtig, met hun tweeën één waren, maar zich nu in den laatsten tijd verbeelden het zonder elkander te kunnen redden, — vandaar de tuimeling in ons riool.

Opmerkelijk was het, dat er zoovele jongelui onder deze groep schenen te zijn. M'n begeleider naar de oorzaak daarvan vragende, deelde hij me mede, dat dit alles aanhang was van Rijksbureaus, waar enkele ouderen den staf voeren en waar deze zich tot taak stellen een jonge, met rationeele begrippen doorspekte generatie te kweeken, hierin bijgestaan door enkele almachtige scholen, expresselijk daarvoor ingericht en waar het verwerpen geleerd werd van alle *niet* door de constructie aangewezen vormen.

Dus weer volgens een beginsel? — vroeg ik.

Ja, juist het tegenovergestelde van de academiën, en eigenlijk werken beiden verkeerd.

Terwijl de eene partij tracht door lijnenspel alléén het „schoone" te bereiken, zonder directen terugblik op samenstelling en constructie, gaan de rationeelen juist omgekeerd te werk en beschouwen het schoone als direct gevolg van oordeelkundige constructie.

De eerste zeggen: *constructie* komt van zelf, de laatsten: neen, *schoonheid* komt van zelf, en... beiden beroepen zich op klassieke voorbeelden!

Ik zeide zooeven — vervolgde m'n begeleider — dat ze beiden verkeerd werken, want het is m. i. juist de taak van den bouwkunstenaar — en ook *zijn* kunst — om èn het begrip van constructie èn van lijn tegelijkertijd te voeden, te doen samenwerken, zóó, dat, wanneer hij een ontwerp maakt, dit terzelfder tijd — zonder nawerken — reeds een harmonische vereeniging te zien moet geven van beide elementen, die niet te scheiden zijn. Maar iets moois maken en dan er de constructie in te stoppen, dat is vernederend voor beiden. Het is, geloof ik, juist de onzettende hoogte van de klassieken, dat deze twee elementen zoo één waren, dat men niet weet welke van de twee heeft voorgezeten.

Doch, later zijn er beginselen gekomen, als vergoeding voor het schoone, dat men niet meer wist te maken. Met de beginselen kwamen er ook diverse „leeren", en zoo kwam men ertoe stelselmatig datgene mooi te vinden, dat men geleerd had en de rest voor barbaarsch uit te krijten.

De groote Renaissance-architecten bijv. zagen in Gothiek niets dan een kunstuiting van slechts half ontwikkelde menschen. Tijdens de revolutie stonden de heeren klassicisten op het punt de kathedralen maar af te breken, en zoo voort. Een Renaissance vaas van Bernini wordt verschrikkelijk mooi gevonden, doch voor een Rozenburg-vaasje keert men zich om. Want — men heeft ze nog niet mooi *leeren* vinden. En dan spreekt men van een noodzakelijke basis voor het onderwijs! Maar eilieve, wat is beter basis dan de natuurlijke ontwikkeling van het schoonheidsgevoel?

Neen, zeggen de klassicisten, de orden moet ge bestudeeren, dan eerst leert ge verhouding en combinaties, dan leert ge al het schoon waardeeren, maar, hoe rijmt dit met die barbaarsch-vinderij van de Gothische kathedralen?

Toen leerde men toch ook orden!

Een andere grond, die gemeenlijk aangevoerd wordt, is, dat de studie der klassieken, de middelmatigheden behoedt voor extravagances. Goed, maar deze zult ge altijd behouden, altijd zullen er enkelen zijn die werken, vooruitgaan, maar die enkelen zullen tegelijkertijd voor al de anderen werken, want alles vindt navolging, doch eerst moeten er resultaten zijn. En deze resultaten zullen voor het grijpen zijn, indien ge leerlingen een vrije ontwikkeling geeft, indien ge ze eerst zoover brengt, dat ze het schoone zien in een vaas, een ketel, glas, stuk steen, kachel, lamp, ornement, plant, bloem.

Hiertusschendoor leert ge ze constructie, steeds constructie, jaren lang.

Dan zal plotseling het oogenblik komen, dat hem de oogen opengaan, èn blad, èn bloem, èn vaas en constructie zullen hem voor de oogen gaan wirrelen, de bloemen styleeren zich, de vaas wordt decoratie, hij ziet kapiteelen zweven van allerlei vorm, indrukken worden hem duidelijk en eindelijk kristalliseert zich dat alles tot een *beeld* van Bouwkunst. Dan jubelt hij, hij is rijker geworden, hij ontdekt overal en in alles *het schoone*, van den Nijl tot den Tiber, van de Ganges tot den Rijn, alles juicht hem tegen, en, eenmaal aan het scheppen gekomen, zal hij iets maken, dat de heeren beginselmenschen — hé — vreemd vinden, curieus, en toch.... en toch... niet onaardig, máár — het is niet Klassiek, niet Middeneeuwsch, niet Moorsch, niet Indisch, maar een uitdrukking van persoonlijk gevoel en — hij zou er zijn!

Mijn vriend zoo hoorende sprekende over dit alles, begon ik bijna spijt te gevoelen dat ik bij professor Charcot was geweest; mijn medelijden was echter zóó groot voor al die verblinde individuen, die daar allen door overmaat van principes op deze ontnuchteringsvelden waren terechtgekomen, dat ik m'n opkomenden spijt ook telkens weer voelde verdringen door het heerlijke bewustzijn me 'n wilde te gevoelen, zonder vormen, zonder parten en modullen, zonder kralen en segmenten en zonder al die dingen waar m'n begeleider over sprak.

In dat heerlijke gevoel gekomen, wilde ik eens ook mijn vriend daarover onderhouden, toen hij me voorkwam, door plotseling te zeggen, dat ook hij bij eventueele terugkomst hierboven, regelrecht naar Nancy zou gaan, om zich op dezelfde wijze te doen suggereeren.

Wij waren intusschen de plek genaderd waar we zooeven iemand op een verhevenheid meenden te zien zitten. Het bleek dat we ons niet vergist hddden, want te midden van 'n opeengestapelde massa stukken gehouwen steen, baksteen, enz. — pinakels, fioelen, wimbergen, kralen, noemde m'n vrind ze — te midden daarvan stond een brok balustrade overeind, waarop een bibberende figuur, uitgeput van de reis door het riool.

Zijn blik was gericht op de groep der academies en alles wees den persoon aan, die lijdende was aan modullen-wrok niet alleen, maar helaas ook aan rationalisme-verheerlijking. Ik voelde me door het eerste tot hem aangetrokken, de laatstgenoemde neiging echter stootte me weer af. Daar haalde m'n vriend een duimstok uit zijn zak om heel ernstig de balustrade aan het nameten te gaan.

Waarachtig! — riep hij — ze hebben gelijk, het is niet 2.80 M. maar 1.80 M.

Wat meen je daarmee? vroeg ik hem.

Wel, ze zijn daarboven bezig geweest, om te bewijzen dat het rationeele van een stijl staat of valt met een balustrade van 1.80 M. hoogte, dat is een strijd geweest met harde woorden, waar ten slotte beide partijen mee inzaten, toen ze bemerkten dat de kunstquaestie vergeten was, ter wille van enkele centimeters in een betoog.

Enfin, ze kunnen hier wat uitweeken.

Toen we ons omkeerden om heen te gaan, werd m'n vrind door iemand met een lijdende stem aangeroepen.

O God, mijnheer, laat me hier gauw vandaan gaan, help me! red me! Ik wil veranderen, verbeteren, maar help me uit deze luidjes. Laat me hieruit, laat me weer boven, en ik zal alles aanleeren, ik zal Renaissancist zijn, Gothieker, Javaan en Pers, Moor en Engelschman; ik zal me dit alles eigen maken en geven wat u wenscht.

Zoo zoo, — voegde m'n vrind hem sarcastisch toe — alles wat we wenschen, zegt ge, hé?: Renaissance en Gothiek, Moorsch en Perzisch, uw ziel verkoopen dus, niet waar?

Voelt ge dan niet, dat wat ge daar voorstelt, niets anders is dan het stelen van een patent, waarvoor geslachten gewerkt hebben om het te verkrijgen? Weet ge wel, dat ge u daarmede tot leugenaar wilt maken, dat ge als een kwajongen gaat afkijken bij een buurman uit 'n vorige eeuw, om dan te zeggen: zie, dat heb ik gemaakt! Ge meent dus als de meesten, dat stijl te leeren is, dat ge daarmede uw tijd representeert en bovendien nog misschien, dat ge een denker zijt, iets voorstaat. Daar ontbreekt maar aan, dat ge nog eenige principes aanschaft!

Neen maat, blijf dan maar liever rationeel; dan dient ge tenminste een denkbeeld, dat aanmaant tot terugkeer naar allen oorsprong van vormen, naar het materiaal, maar wordt geen aller-stijlen-vrind, zooals helaas de meesten.

Doch, denk eens na, ge zijt op den goeden weg. Waarschijnlijk zult ge a.s. jaar boven kunnen komen!

(*Wordt vervolgd.*)

TWEE GEWICHTIGE HAAGSCHE RAADSBESLUITEN.

I. Het Laakkanaal.

Men schrijft ons uit Den Haag:

Het heeft gespannen!

Geen wonder. De Gemeenteraad had in zijne zitting van Dinsdag j.l. te beslissen of het kanaal zou komen, ja of neen.

En dat dit geen kleinigheid was, behoeft geen verder betoog wanneer men weet dat het eene uitgave betrof van *drie en een kwart millioen*.

Eerlijk gezegd zijn wij overvallen door de voortvarendheid van B. en W. Hoewel eene directe beschuldiging van overhaasting wat kras is, kunnen wij niet ontveinzen dat met het zoo onverwacht op de agenda plaatsen van dit gewichtige punt, de schijn is ontstaan dat men eens opzettelijk een loopje heeft willen nemen met al die bemoeizieke menschen die van advies wilden dienen.

Hoe het zij, met 19 tegen 18 stemmen is tot aanleg van een scheepvaartkanaal om de stad besloten.

Dat de gevoelens zéér uiteenliepen, bewijst de omstandigheid dat het voorstel met slechts een enkele stem meerderheid is aangenomen.

Gevolg gevende aan de tot hem gerichte uitnoodiging van het Bestuur van het Departement 's-Gravenhage der Nederl. Maatsch. ter bevordering van Nijverheid, had de heer Lindo, architect-directeur der gemeentewerken Maandag-avond, met machtiging van B. en W., eene toelichting gegeven van de plannen der vaartverbetering.

Na eene uitvoerige gedachtenwisseling werd toen besloten een schrijven aan den Raad te richten met verzoek eerst kennis te nemen van de gevoerde discussie en de bezwaren tegen het plan Lindo, en eene beslissing aan te houden.

De Gemeenteraad besloot met 23 tegen 14 stemmen op dit verzoek niet in te gaan, waarna de beraadslagingen over het voorstel van B. en W. werden geopend.

Wegens de overbodigheid en de zware lasten voor de belastingschuldigen, werd het voorstel bestreden door de heeren Rietstap, Du Tour van Bellinchave, Van Kempen en Van Zuijlen. De wethouder Mouton had de verdediging op zich genomen en kweet zich met volle overtuiging van die taak. Ook de heer Van Malsen achtte het plan van B. en W. van al de aangeboden ontwerpen het best geschikt met het oog op de ontwikkeling der Gemeente.

De heer Polak Daniëls stelde de volgende motie voor:

„De Raad wenscht het gevoelen van B. en W. te leeren kennen omtrent de mogelijkheid van aanleg van een verbindingskanaal tusschen den Trekvliet, van de grens der Gemeente tot aan den Hollandschen spoorweg, en van een aan dat kanaal verbonden zwaaiplaats, geschikt voor schepen, bedoeld in de vaartverbetering, door de Provincie ondernomen."

Deze motie, bestreden door de heeren Mouton, Schroot, Van Berckel en Lisman (waarn. voorz.) werd verworpen met 15 tegen 22 stemmen.

Bij de hervatte beraadslaging, schaarden zich de heeren Van Malsen, Hijmans, Van Berckel, Repelaer en Knoester aan de zijde van het voorstel van B. en W., terwijl de heer Van Tienhoven de mogelijkheid stelde, dat de waterverversching door het gedachte kanaal kon worden bedreigd.

Nadat de waarn.-Voorzitter nader de voordracht van B. en W. had verdedigd en daarbij had verklaard te gelooven, dat de Raad wèl zou doen, niet tot een der vroegere plannen terug te keeren, werden de discussiën gesloten en het ontwerp tot vaartverbetering met het reeds genoemd aantal stemmen aangenomen.

Volledigheidshalve willen wij hier nog aan toevoegen dat tegen het voorstel adressen waren ingekomen: *a* van de firma T. van der Kwast, *b* van G. J. van Zeben en 53 andere kooplieden en bewoners van het zuidwestelijk gedeelte van 's-Gravenhage, en *c* van de Kamer van Koophandel.

Van een oordeel over het gevallen Raadsbesluit zullen wij ons onthouden, hoewel wij van harte wenschen dat de toekomst moge leeren, dat B. en W. het plan van alle zijden hebben bekeken en doordacht en dat de voorstanders niet met overijling hebben gewerkt door het aannemen van een voorstel dat, uithoofde der kosten van *drie en een kwart millioen*, noodwendig zwaar moet drukken op de belastingschuldigen.

II. Het Schouwburgplan.

Wanneer wij in het hartje van den zomer waren, zou ik den lezer toeroepen: „hoed af"; maar nu wij half November schrijven, niemand een verkoudheid gunnen en niet gaarne in conflict komen met den dezer dagen weder zoo actief optredenden Anti-hoedafnemersbond, verzoek ik u beleefd een hoffelijk salut te brengen aan onzen ijverigen, doortastenden architect Johannes Mutters Jr.

Op den 21*sten* April j.l. werd in de Raadsvergadering de volgende motie aangenomen:

„De Raad besluit om B. en W. uit te noodigen, een voorstel in te dienen, houdende vaststelling van de voorwaarden, waaronder de Gemeente bereid zou zijn, aan particulieren een subsidie of rentegarantie toe te zeggen voor den bouw van een nieuwen schouwburg, welke in alle opzichten aan de daarbij gestelde eischen voldoet".

De aanneming dezer motie-Rietstap werd aanvankelijk vrij algemeen toegejuicht. Immers, de bestaande schouwburg was te klein, het tooneel ondoelmatig ingericht, de toegang gebrekkig en onooglijk, het brandgevaar groot, enz. enz.; in één woord: het gebouw was der Residentie onwaardig.

Maar.... de kosten!

En toen het bleek dat deze, globaal berekend, ongeveer *één millioen gulden* zouden bedragen, keerde het blaadje om en vroeg men zich af: „Is de overheid geroepen, te zorgen voor het amusement van een deel der inwoners? Is hier van een *algemeen* belang sprake en kan men zonder lachen de thesis volhouden, dat het tooneel een „leerschool van het volk" is?"

Dat B. en W. er evenzoo over dachten, laat zich verklaren uit de zonderlinge wijze waarop zij met de Commissie omsprongen, die zich in 't voorjaar vormde om, naar aanleiding van het Raadsbesluit, in dien geest plannen te ontwerpen.

De onderhandelingen werden afgebroken, of, beter gezegd, zij werden niet eens aangevangen. B. en W. schenen het denkbeeld van een uitgaaf van één millioen zóó verre van zich af te werpen, dat er h. i. zelfs niet over viel te praten.

Dit gaf den heer Mutters aanleiding tot het kiezen van een middenweg, n.l. verbouwing van den bestaanden schouwburg, volgens door hem ontworpen plannen, waarvan het eene begroot werd op *f* 350,000, het andere op *f* 375,000. Hij wilde óf die plannen tegen overeen te komen vergoeding aan de Gemeente afstaan, óf de uitvoering op zich nemen, voor rekening der Gemeente.

Zijne plannen maakten, zoowel wat uiterlijk als inrichting aangaat, een voortreffelijken indruk. Door aankoop van huizen en tuinen zouden wij een vrijstaand komediegebouw krijgen met circa 300 plaatsen meer.

Voorwaar een fraai, doeltreffend en... goedkoop plan.

Met belangstelling werd uitgezien naar het preadvies van B. en W.; en niet gering was de verbazing toen het bleek dat B. en W. als eindconclusie aan den Raad voorstelden:

1e aan den heer Mutters te antwoorden dat in zijn tweeledig aanbod niet kan worden getreden;

2e te besluiten, met wijziging van het Raadsbesluit van 21 April l.l., dat aanbiedingen van particuliere zijde zullen worden afgewacht, alvorens van de zijde der Gemeente voorwaarden aan eene subsidieering zullen worden verbonden.

Het laconieke preadvies gaf den heer Mutters aanleiding om een adres aan den Gemeenteraad te richten, waarin hij voornamelijk opkwam tegen de gedachte als zoude hij bedoeld hebben bij eventueele verbouwing als architect op te treden voor de Gemeente, buiten het beheer van de Directie der gemeentewerken.

Zoo stonden de zaken, toen het schouwburgplan Woensdag j.l. in den Gemeenteraad aan de orde kwam.

Zooals gewoonlijk werd het preadvies van B. en W. verdedigd en bestreden; er werden moties en nogmaals moties voorgesteld en verworpen, er werd meer dan twee volle uren gediscussiëerd en het gevolg was dat het onveranderd preadvies van B. en W. werd aangenomen met 20 tegen 15 stemmen, m. a. w. men besloot voorloopig aan den schouwburg niets te doen.

Het stille vertrouwen dat wij voor weinig geld iets „*goeds*" zouden krijgen is niet verwezenlijkt. Spijt ons dit in de eerste plaats voor de Residentie, niet minder doet het ons leed voor den heer Mutters, wiens flink doorwerkt plan zelfs door tegenstanders werd gewaardeerd.

INGEZONDEN.

Naar aanleiding van het stukje, get. W. C. B. (Opmerker n°. 45).

De heer W. C. B. (Ik vermoed de heer W. C. Bauer) is van meening dat ik de beide critieken over de nieuwe Gehoorzaal te Leiden heb beoordeeld en deze critieken niet als voorbeeld had moeten aanhalen om aan te toonen hoe, bij oordeelvellingen van hetzelfde bouwwerk, de gevoelens uiteen kunnen loopen.

De lezers van het art. »Strijden" zullen, naar ik hoop juister dan de heer Bauer, hebben opgemerkt, dat ik mij volstrekt geen oordeel over die critieken veroorloofd heb en dat ik alleen heb gewezen op het feit, dat ze schrikbarend uiteen loopen. De waarheid daarvan zal wel door niemand betwist worden; juist daarom en omdat deze beoordeelingen, kort geleden, algemeen waren gelezen en haar verbazend verschil aan ieder bouwkundige aanstoot heeft gegeven, haalde ik ze als voorbeeld aan.

»Voor het overige zegt de heer Bauer dat het niet de richtingen zijn, die bij het beoordeelen van bouwwerken op den voorgrond treden; deze hebben er niets mede te maken.

De lezers zullen opgemerkt hebben dat ik het tegendeel niet beweerd heb, maar nagenoeg hetzelfde heb gezegd, met dit verschil evenwel dat de heer Bauer *beslist* zegt dat bij het beoordeelen van bouwwerken, de richtingen niet op den voorgrond treden; dit leert de werkelijkheid wel anders en dit schijnt de heer Bauer ook te gevoelen, als hij aan het slot van zijn artikel, beweert: dat de critiek dikwijls wordt beheerscht door ignobele drijfveeren.

Het moet daarom velen lezers verwondered hebben dat de heer Bauer de details van een Amsterdamsch straatschandaaltje als aanloop noodig achtte om mede te deelen hetgeen hij te zeggen had en een alledaagsch krantenschrijverskunstje heeft willen gebruiken, om de lezers vooraf in eene door hem gewenschte stemming te brengen.

Dit aanloopje is zeer zeker, wat al te vlot, uit des heeren Bauer's pen gevloeid; want wat is eigenlijk zijn bedoeling daarmede geweest? Wenschte de heer Bauer mij bij de lezers van zijn art. te introduceeren als een witgelaste vredestichter, welnu als zijn bedoeling zoo onschuldig is, dan gun ik hem gaarne dat oogenblikje van kinderlijk vermaak. De rest van dat aanloopje zullen de lezers met mij moeilijk kunnen verklaren; misschien, wie weet, heeft de heer Bauer vooronderstelt dat ik gepareenteerd ben aan sommige personen, die wel eens voorliefde voor een zekere richting aan den dag hebben gelegd, of omdat mijn beroep, mijn naam.... wie weet. Maar hoe dit zij, dat zal den lezers evenals mij wel onverschillig zijn; wat heeft een Amsterdamsch straatdeuntje met de bouwkunst te maken? Mij dunkt dat de Gehoorzaal te Leiden, leelijk of mooi zoo men wil, de bouwkunst nader staat dan een paar vechtende straatjongens.

L. M. Moolenaar,
Groningen, Nov. 1891. Adjt.-Directeur der Gem.-werken.

(A et A.) Den heer Moolenaar zij tot zijn geruststelling medegedeeld: 1°. dat hem niet is *vergeten* zich een oordeel over de bewuste critieken te hebben veroorloofd (hoe komt hij daaraan?), doch wel, dat hij, tot staving van eenige zijner beweringen, een verkeerd voorbeeld had aangehaald; 2°. dat de aanhaling van dat voorbeeld der Red. eene schoone aanleiding gaf, op de Gehoorzaal-quaestie terug te komen, en door haar alleen gebruik gemaakt is van enkele juiste beweringen van den heer M., om als wapen te dienen *tegen* genoemd gebouw; 3°. dat het art. volstrekt niet geschreven is *tegen* den heer M., maar alleen, om eens te zeggen dat de critiek, in *De Opmerker* over de Gehoorzaal, juist was, en welk idee de Red. van A. et A. over critiekvoeren heeft (hierover later); en 4°. dat hij volstrekt niet is vergeleken met den mijnheer met de witte das, uit het, beoosch niet als een kruntenschrijverskunstje, noch als een geestigheid bedoeld, voorspelletje.

Wat daarmede de bedoeling was? Och een heel onschuldige beeldspraak, die toevallig werd verkozen boven een relaas van de werkelijkheid.

Het twistgeschrijf in het *Bouwk. Weekbl.* tusschen de heeren Evers en Berden (dat zijn die twee vechtende mannen — »jongens" is niet gezegd —) wordt door de lezers (dat zijn de omstanders) reeds genuimen tijd en met genoegen gevolgd (dat is het genoegen van iemand die naar een vechtpartij kijkt), totdat in datzelfde blad een artikel verschijnt met den titel: »Tracht naar het goede..." (*dat* is nu die mijnheer met de witte das), dat een eind dreigt te maken aan het twistgeschrijf, zoo de Redactie (dat is de politie) het niet doet, en nu komt de heer Moolenaar (dat is die laatste mijnheer) en houdt een verstandige nabetrachting, waarin hij per ongeluk de Gehoorzaal-quaestie (dat is het standje tusschen zijn familieleden — het *Bouwk Weekbl.* en *De Opmerker* — aanroert, en toen is door de Redactie van A. et A., de critiek van *De Opmerker* (dat is die neef) verdedigd. Oef!

Daar de heer Moolenaar het art. dus verkeerd begrepen heeft en daardoor verdachtmakingen uit, die de Redactie verre van zich werpt, is het beter, het verschil van gevoelen over »critiek", thans niet te behandelen; dit onderwerp is daarvoor te belangrijk, hierover dus later.

Het is te hopen dat de heer M. uit bovenstaande kan opmaken dat hij zich vergist heeft, iets wat hem bij deze gaarne vergeven wordt, en hij ertoe mede zal werken om te voorkomen dat een onverkwikkelijke polemiek ontsta, waarvan de oorzaak op een misvatting berust.

W. C. B.

KAMERS VAN ARBEID.

Op het, deze week te Amsterdam gehouden *Sociaal Congres*, bijeengeroepen door het Centraal-comité van antirevolutionaire kiesvereenigingen, om van gedachte te wisselen over de vraag: »Welke hun houding als christenen moet zijn tegenover de sociale nooden van onzen tijd", besprak Prof. W. H. de Savornin Lohman Azn. de *Kamers van Arbeid*. Na eene uitvoerige inleiding, komt het den rapporteur voor dat ook aan de K. v. A. hiertelande naast hare hoofdfunctie van colleges van advies voor de Regeering, ook die van vereeniging of bemiddeling kan worden toegekend.

Zijne meening omtrent den aan de K. v. A. toe te kennen werkkring in enkele woorden resumeerende, beschrijft hij deze aldus: *a*. het geven van inlichtingen aan de Regeering, hetzij uit eigen beweging, hetzij daartoe aangezocht, ten aanzien van alle onderwerpen, die met het arbeidersvraagstuk in verband staan; *b*. het trachten naar wegruiming van tusschen werklieden onderling of tusschen patroon en werklieden gerezen geschillen omtrent punten, die niet tot de competentie van den rechter behooren, indien zij daartoe worden aangezocht (vereeniging of bemiddeling bij strijd van belangen); *c*. het beslissen van geschillen, die wel tot de competentie van den rechter behooren, bij wijze van arbitrage, indien beide partijen die zaak aan het oordeel van de K. v. A. wenschen te onderwerpen.

Voor een volledige kwijting dezer taak zal aan de K. v. A. het recht moeten worden toegekend personen op te roepen en voor zich te laten verschijnen. Dit zal, hoewel ook afgescheiden hiervan een wettelijke regeling wellicht de voorkeur zouden verdienen boven eene bij koninklijk besluit, noodzakelijk maken, dat eene wet de K. v. A. in het leven roepe.

De hoofdpunten van zijn betoog vat de rapporteur samen in de volgende stellingen:

1°. De instelling van, mits op goede grondslagen berustende, Kamers van Arbeid, is het beste middel om aan den bestaanden gedesorganiseerden toestand van den arbeid een einde te maken.

2°. Deze Kamers van Arbeid moeten opgericht overal, waar zulks ter bevordering van de belangen van den arbeid dienstig wordt geoordeeld.

3°. In de Kamers van Arbeid moeten patroons en arbeiders gelijkelijk vertegenwoordigd zijn.

4°. Aan de Kamers van Arbeid moeten de volgende werkzaamheden worden opgedragen:

a, het verstrekken van inlichtingen aan de Regeering hetzij uit eigen beweging, hetzij door de Regeering daartoe aangezocht, omtrent vragen die zich op het gebied van den arbeid voordoen;

b. bemiddeling in geval van strijdige belangen;

c. de arbitrage van geschillen over bestaande rechten, waar partijen die arbitrage wenschen.

Na gehouden discussie werden deze punten, als volgt gewijzigd, door het congres aangenomen:

Punt 1 onveranderd.

2°. Deze Kamers van Arbeid moeten opgericht worden, overal waar zulks dienstig wordt geoordeeld.

3°. Het is gewenscht dat in de Kamers van Arbeid de belangen van patroons en arbeiders zich vrij en gelijkelijk kunnen doen gelden.

4°. Aan de Kamers van Arbeid kunnen o. a. de volgende werkzaamheden worden opgedragen: volgt *a*, *b* en *c*.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Gewone vergadering, gehouden op 11 *November* '91.

Na opening der vergadering werden de notulen der vorige gelezen en goedgekeurd.

De heer C. H. van Mastenbroek werd, na ballotage, als lid der Vereeniging aangenomen.

Hierna was aan de orde de bespreking over verwarming van gebouwen. De heer K. Stoffels leidde deze bespreking in, met het geven van een overzicht, omtrent het door hem toegepaste systeem van warmwaterverwarming in de Doopsgezinde kerk, in de Paleisstraat, alhier. In korte bewoordingen zette hij de samenstelling en werking dezer leiding uiteen en lichtte zijne voordracht toe met het ter bezichtiging stellen van eenige teekeningen. Nadat nog enkele opmerkingen der leden door spreker waren beantwoord, werden in 't kort nog eenige systemen, als: hoetelucht- en stoomverwarming, besproken.

De heer E. Caron had ter kunstbeschouwing aangeboden »Die Architectur der Neuzeit", welke met belangstelling werd bezichtigd.

Onder dankzegging aan de heeren Stoffels, Caron en anderen voor hunne bijdragen voor dezen avond, sloot de Voorzitter de vergadering.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is, met ingang van 1 December 1891, benoemd tot dijkgraaf van het hoogheemraadschap Delfland, provincie Zuidholland, L. A. Reuvens, hoofdingenieur van den Waterstaat in het 3e en 4e district te Zwolle.

— Door den Minister van Waterstaat is met ingang van 16 November F. J. H. M. Thijs, civiel-ingenieur te Ouderkerk, voor den tijd van 3 maanden benoemd tot buitengewoon opzichter bij de opneming der kleine rivieren in Friesland, in verband met het onderzoek naar den waterstaatkundigen toestand der lands

— Bij den dienst van weg en werken der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen zijn tot adspirant-adjunct-ingenieurs benoemd de civiel-ingenieurs C. Hubers en D. Heijen, en wel resp. met ingang van 15 November en 1 Januari.

— De voordracht voor leeraar in het handteekenen aan de H. B. school te Zierikzee bestaat uit de heeren J. H. Ochtman en Y. de Haan, beiden te Amsterdam.

— Bij de benoeming van een Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in Limburg door de Provinciale Staten van dat Gewest werden de stemmen uitgebracht als volgt:

1e vrije stemming: K. P. Huenges 13 stemmen, G. J. van Swaaij 12 stemmen, L. A. J. Keuller 10 stemmen, J. M. A. Zoetmulder 7 stemmen, A. J. M. Stoffels 1 stem.

2e vrije stemming: K. P. Huenges 21 stemmen, H. A. J. Keuller 10 stemmen, J. M. A. Zoetmulder 6 stemmen, G. J. van Swaaij 6 stemmen.

3e stemming: K. P. Huenges 28 stemmen, L. A. J. Keuller 13 stemmen, blanco 2 stemmen, zoodat is benoemd de heer Huenges, thans met de waarneming dier betrekking belast.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opziehter van den Prov. Waterstaat in Gelderland. Jaarwedde *f* 1200. Adres vóór 1 Dec. aan Ged. Staten.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-HAGE. Het genomen Raadsbesluit in zake het Laakkanaal is in het algemeen niet alleen met leedwezen vernomen, maar heeft zelfs bij velen verbittering gewekt. Het eenparig oordeel der hier verschijnende bladen luidt dan ook zeer ongunstig.

Thans wordt er door handelaren en nijveren een groote beweging op touw gezet om den Raad tot andere inrichten te brengen. Men wil trachten vernietiging van Raadsbesluit te bewerkstelligen. In de volgende week wordt reeds een meeting tegemoet gezien. Ook van de zijde van de ambtenaren (hun aantal is verbazend groot) wordt een adres van afkeuring verwacht.

— De plannen voor het op te richten volksbad, ontworpen door den architect W. B. van Liefland, zijn thans gereed.

Te oordeelen naar de teekening zal het, op het door wijlen den heer Goekoop belangeloos afgestane terrein aan den N.-W. Buitensingel te verrijzen, volksbadhuis een eenvoudig, maar voor het doel practisch ingericht gebouwtje worden.

Het lokaal zal ingericht worden voor een volksbad en schoolbad.

De badinrichting voor de schoolbezoekers komt in de achterzijde van het gebouw, maar volks- en schoolbad kunnen niet anders bereikt worden dan langs afzonderlijke toegangen. Bij iedere badcel is eene aparte kleedkamer.

ASSEN. In verband met een drietal aanvragen om concessie voor den aanleg van eene drinkwaterleiding in deze gemeente, wordt van gemeentewege een onderzoek naar het gehalte van het drinkwater ingesteld. Voorloopig geeft dat onderzoek vrij bevredigende uitkomsten. Het welwater is op de meeste plaatsen van goede hoedanigheid, regenwater wordt meerendeels slechts gefiltreerd gedronken.

— Voor de betrekking van directeur der gemeentelijke gasfabriek alhier, op eene bezoldiging van *f* 1200 met vrij gas en cokes, hebben zich 25 sollicitanten aangemeld.

(A. et A.) ERRATUM.

Door het plaatsen van de komma, *vóór* in plaats van *achter* het woord »wellicht", in de voorlaatste zinsnede van het artikel: »de Gehoorzaal te Leiden", wordt niet juist weergegeven wat bedoeld is. Men gelieve dus te lezen: »Alleen dan, wanneer de critiek zuiver gehouden wordt van alle bijzaken, waarbij dikwijls de meest ignobele drijfveeren haar beheerschen, zal zij, hoe uiteenloopend wellicht, *nuttig* en *noodig* zijn."

ADVERTENTIEN.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 30 November 1891** des namiddags ten twee uur, zal in het Central Personenstation te AMSTERDAM (in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse, ingang vestibule) worden aanbesteed volgens bestek N°. 492.

Het vergrooten van de goederenloods op het Stationsemplacement te Alkmaar. Begrooting *f* 4900.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1.25 verkrijgbaar aan het Central Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op *franco* aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het bureau Weg en Werken, kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

DE ADMINISTRATEUR.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 30 November 1891**, des namiddags ten twee ure zal in het Central-Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens bestek N°. 493.

Het maken van een zijspoor met los- en laadweg daarlangs en het maken van bijbehoorende werken op het stationsemplacement Weesp. Begrooting *f* 1800.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1.00 verkrijgbaar aan het Central-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 1ste December 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 552.

Maken van GEBOUWEN en INRICHTINGEN, ten behoeve van de halte VELPERPOORT te ARNHEM.

Begrooting *f* 15340.

De besteding geschiedt volgens § 46 van het bestek.

Het bestek ligt van den 7den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur F. SASSEN te NIJMEGEN en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 23sten November 1891, des voormiddags ten 11 ure.

UTRECHT, den 2den November 1891.

Aanbesteding

te Scheveningen van tentoonstellingsgebouwen.

Op **Zaterdag 21 November 1891** des middags ten 12 ure zal de Raad van beheer der Naamlooze Vennootschap »Internationale Sporttentoonstelling Scheveningen" in het **Hôtel Alteburg** te Scheveningen in het **openbaar aanbesteden:**

den bouw van TENTOONSTELLINGSGEBOUWEN, overeenkomstig de door den architekt W. B. VAN LIEFLAND, ontworpen teekeningen en opgemaakt bestek.

De teekeningen, détails en bestek liggen **dagelijks** ter inzage in **één der lokalen van het Hôtel Alteburg te Scheveningen** en zijn tegen betaling van **vijftien gulden** per stel en van **één gulden** voor het bestek afzonderlijk te verkrijgen bij den architekt, **Beznidenhout 32a** 's-GRAVENHAGE, alwaar ook dagelijks tusschen 9—11 uur de noodige inlichtingen op verzoek verstrekt worden.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 30 November 1891**, des namiddags ten twee ure zal in het Central-Personenstation te AMSTERDAM (in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse ingang vestibule) worden aanbesteed volgens bestek N°. 489.

Het maken van een Magazijn en werkplaats voor den Dienst der Signalen op het Westelijk stationseiland te Amsterdam. Begrooting *f* 3800.

Het bestek met teekening is tegen betaling van *f* 1.25 verkrijgbaar aan het Central-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

DE LINT & C°., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.

Magazijn van Parket- en Wandtegels.

Vraag dessins enz.

ADAM'S Ventiel-GASMOTOREN

van ½—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr., Haringvliet 74, Rotterdam.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.

J. L. BACON,

ELBERFELD.

Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.

Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.

Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.

Prima Referenzen.

Agenten voor elke provincie gevraagd.

ROLLUIKEN

van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant **WILHELM TILLMANNS, Remscheid.**

Generaal Agent voor *Nederland en Kolonien:* **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

PORTLAND-CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **I. Portland-Cement** in vaten van 180 K°. en in zakken van 50 K°. op **strengste** keur aan de **laagste** prijzen uit den voorrand te *Rotterdam* of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Kolonien tot Vertegenwoordigers zijn aangesteld de H.H.

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

aan wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten.

Portland-Cement Fabrik Karlstadt a/Main.

vorm. LUDW. ROTH.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN

KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,*

***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**

Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.

Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN chemisch zuiver** en **onvermengd** afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT zonder zijn zegel, merk** en **etiket**, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt.
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie Opmerker 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officieele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Onz.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

Bekroond:		Bekroond:
Dusseldorp 1880.	Gouden Medaille	Frankfort a/M. 1881.
Weenen 1880.	Amsterdam 1883.	Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en Cementuitvoeringen.
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, **Amsterdam,**
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS EN WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

JAN HAMER & C°.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Overal met het meeste succes geplaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardeloose imitaties gewaarschuwd. (3)

A. H. VAN BERGEN,
FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM.*
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagel.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

Photolith. van G. J. Thieme, Arnhem.

Bijvoegsel van DE OPMERKER 1891. N°47

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A. et W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jlz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën:
Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren
P.-C.-Hooftstraat n°. 2, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN, zal 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFGONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling zal 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

(A. et A.) BIJ DE PLAAT.

Indien men de Londensche gebouwen in rubrieken wilde plaatsen, met een stijl-etiket erboven op, zou men beginnen moeten eene geheele verzameling van deze papiertjes in gereedheid te brengen, zóó verscheiden zijn hier de uitingen van bouwkunst.

Vijf hoofdrubrieken zouden evenwel te maken zijn, nl.:

1°. etiket, streng klassieke stijl;
2°. id. Renaissance, op modern-Fransche wijze opgevat;
3°. id. Renaissance in navolging van Wren;
4°. id. Gothiek, en als
5°. id. de Cottage-bouw, die verreweg de interessantste is, wijl hij onder geen stijl-rubriek te plaatsen is.

Het „St.-Pancras-station" maakt dus van zelf deel uit van de vierde rubriek.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

960e Vergadering op Woensdag 18 November.

Bij afwezigheid van den Voorzitter opent de Vice-voorzitter, de heer Jonas Ingenohl, de vergadering en verwelkomt de talrijk aanwezige leden, in 't bijzonder den Eere-voorzitter, den heer Leliman. De notulen der vorige vergadering worden gelezen en, behoudens een kleine redactie-wijziging, goedgekeurd. Vervolgens heeft de installatie plaats der beide nieuwe leden, de heeren Joh. Bakker Korff en H. W. M. Bakker Korff.

Onder de ingekomen stukken bevindt zich een schrijven van den heer C. W. Nyhoff, die verklaart wegens bezigheden onmogelijk de vergaderingen te kunnen bijwonen en dientengevolge voor het volgende genootschapsjaar als 1e-Secretaris moet bedanken.

Aan de orde komt thans de bijdrage van den heer W. Kromhout Czn,, bestaande in een vervolg van zijne lezing van 4 November j.l.: „Tout à l'égout".

In aansluiting met de vorige lezing, behandelde spreker den toestand, die ontstaan was na het verdwijnen van alle conventie. In de vrije natuur teruggekeerd, kwam van zelf het denkbeeld op van deze schitterende leermeesteres te profiteeren, en dacht spreker zich een school te stichten in hare onmiddellijke nabijheid, tot het bouwen waarvan hij zich bedient van een molenmaker, en waarvoor hij zich voorstelde eene ruime toepassing van ijzer te maken. Vervolgens werd behandeld de uitwerking, die het verdwijnen van alle architecten, enz. op de wijze van bouwen had, en werd eene schoone aanhaling gegeven uit Violet-le-Duc's „Histoire d'un dessinateur."

Eindelijk werd wederom een tocht naar de sproeivelden ondernomen, om de uitwerking te zien van het riool-proces, waarbij bleek dat velen waren verdwenen en weggespoeld, doch de meesten ontbolsterd waren en gereed stonden naar boven terug te keeren, teneinde zich te kunnen ontwikkelen, en vernemende dat hiertoe in een nieuwe school gelegenheid bestond, begaven zij zich allen daarheen, om opnieuw te werken, te zoeken en te scheppen.

Onder toejuiching der aanwezigen zegt de Voorzitter den heer Kromhout dank voor zijne bijdrage. Hij opende de discussie over dit belangrijk onderwerp, waarop een levendig debat volgde. Onder de verschillende sprekers was het vooral de Eere-voorzitter, de heer Leliman, die, hoewel hulde brengende aan des heeren Kromhout's bedoelingen, in het geestige opstel vervat, toch meende een lans te moeten breken voor het degelijk onderwijs van vroeger, waarvan de vooruitgang in de bouwkunst, die toch niet te loochenen valt, het gevolg is. Hij wees met nadruk op de wenschelijkheid dat er, in overeenstemming met het slot van de rede van den heer Kromhout, te Amsterdam een school mocht ontstaan, waarop onderricht in de Bouwkunst gegeven werd of dat de verloren plaats in de Rijks-academie voor Beeldende Kunsten voor de Bouwkunst weer werd opengesteld.

Het vergevorderde uur en de warmte in het lokaal waren oorzaak dat de kunstbeschouwing van den heer W. Hoeker: *Der Schatz des Freiherrn Karl von Rotschild. Meisterwerke alter Goldschmiedekunst aus dem 14—18 Jahrhundert* (vervolg van 4 November j.l.), tot de volgende vergadering moest worden uitgesteld.

Niets meer aan de orde zijnde, wordt de vergadering gesloten.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

(A. et A.) TOUT A L'ÉGOUT.

DOOR

W. KROMHOUT CZN.

(Vervolg van pag. 372.)

We gingen verder.

M'n vrind was blijkbaar opgewonden geworden door het zoo even gesprokene.

Ja, — zeide hij — gij weet dat gelukkig niet meer, maar ik weet dat daarboven verscheidene zulke lui waren, die kunsten maakten met diverse stijlen.

Goocheltoeren zaagt ge daar. De gevels b. v. in stijl *a*, de ingang in stijl *b*, woonkamer in *c*, slaapkamer en boudoir in de luxurieuse stijlen *d* enz. Smaak was hoofdzaak, persoonlijkheid en stijl waren bijzaak of niets.

Alles ging natuurlijk systematisch. Eerst het hoofddenkbeeld, hm, en dan de details. Daarvoor waren noodig diverse kasten met boek- en plaatwerken, waarboven stond stijl A, stijl B enz. Hier en daar een doos met symbolen, met emblemen, en dan werd er op los gewerkt. En wanneer dan alles klaar was, werd er in de kranten de grootste lof gesproken over het zeer persoonlijke werk van architect X of Z.

Het was me een lust zoo mijn begeleider te hooren spreken. Hoewel me niet alles meer herinnerende, door mijn tocht naar Nancy, voelde ik bij intuïtie dat hij zeer veel waars sprak, dus liet ik hem ongestoord op zijn stokpaardje rondgaloppeeren.

Ja, — zeide hij — over persoonlijkheid gesproken, daaromtrent huldigen ze hierboven zulke eigenaardige begrippen, dat ik me niet begrijp eerst nu daartegen in verzet te komen.

Dat komt door de dampen, die hier overal opstijgen — wierp ik in 't midden —, dat komt nu los; wat ge vroeger niet zaagt, ziet ge nu met een oog, dat het generaliseeren reeds eenigszins gewend is. Maar ga verder!

Welnu — vervolgde m'n vriend —, we ontmoetten immers zoo even de academie-groep! Voor deze is de tuimeling in ons riool een echt Bismarckiaansche val. Eeuwen hebben zij zich staande gehouden en veel voortgebracht dat — nu ja — veel goeds bevatte, maar de Goden weten, hoeveel oorspronkelijks ze ook tegengehouden hebben. Zie, laat me een voorbeeld aanhalen om duidelijk te maken, wat ik bedoel.

Wanneer een steenfabrikant machinaal steen maakt, perst hij de bewerkte klei door een gat van bepaalde afmeting. Hoe ook de samenstelling van de klei moge zijn, steeds zal de vorm, waardoor zij uitgedrukt wordt, dezelfde blijven. Pers er kalk door, ge zoudt denzelfden vorm krijgen, pers er stopverf door, alweer hetzelfde, amandelpers, hetzelfde; al maakt ge een pap met gouddeelen, de vaste vorm, waar alles door moet, geeft u dezelfde stereotiepe producten te zien.

Welnu, zoo is het met de academies ook gegaan. Ook zij dreven genieën, halve genieën, talenten en middelmatigheden door dezelfde pers, waarvan het gevolg was één groote algemeene vormen-uitspraak, vol doodende gelijkheid, waarvan de eenige afwisseling bestond in den meerderen of minderen geest van den persoon, die door de pers werd gejaagd, doch die allen van de geboorte aan, den persvorm met zich ronddroegen.

De eerste fabrikant van deze persen was Vitruvius. Hij is echter nog onschuldig in vergelijk van Scamozzi en Palladio, die de groote schuld op zich geladen hebben, een pers te fabriceeren, waar twee, ja drie eeuwen lang dezelfde vormen uitgeknepen zijn. Laat ik er bijvoegen dat het voor de middelmatigheden heilzaam werkte, vormen kant en klaar afgewerkt te vinden om daarmede hun armzalige samenstellingen te maken. De rijken van geest echter maakten zeer veel schoons, dat nog schooner zou geweest zijn, indien zij niet in de pers te onnatuurlijk verwrongen waren geworden.

Enkelen zijn er intusschen geweest, die naast deze pers opgroeiden. Van dezen zeiden de academisten: zie, zij maken wel werk, doch... het mist den persvorm, hetgeen in gewone taal beteekent: de arme luidjes werken kranig, maar alles mist het merk onzer geboorte. En omdat hun geslachtslijst opklimt tot het begin onzer tijdrekening, noemen zij zich van adellijken huize; bah, wat zouden de eerste klassicisten, die alleen de verkeerdheid begingen hunne gevoelens in wet te brengen, wat zouden zij den neus ophalen voor hun naneven!

Hier schepte m'n vriend even adem. Wij waren intusschen verder gewandeld of liever gestrompeld, zoo was de weg versperd met ordeboekjes, vaste regelen, systemen, en wat dies meer zij.

Ja — vervolgde hij, toen zijn voet verward raakte in een Hollandsch exemplaar der verhevene orden — ook in het onafhankelijke Holland hebben ze aan die dwaasheden gedaan. Ja, het is 'n ware besmettelijk ziekte geweest en, jammer genoeg, elkeen die er door aangetast werd, droeg er zijn geheele leven de sporen van. De goeden echter gingen.... dood! — helaas!

Ik zal je eenige voorbeelden noemen; och, och, wat zijt ge gelukkig, dat ge daar niet meer van weet. Wellicht herinnert ge u nog het kasteel Chambord? Welnu, de ombouw is door den klassieken Mansard — dezelfde van de fameuze kappen — bedorven geworden. De man was ook lijdende aan modullen-kanker en meende aan zijn karakter verplicht te zijn, den oorspronkelijken Pierre Nepveu de les eens te moeten lezen. Later maakte Perrault zich op dezelfde manier schuldig door het Louvre te bederven met zijn kolossale colonnade.

Leonard da Vinci zelfs heeft op het punt gestaan, wandalisme te begaan, door het slot van Amboise op last van Karel VIII te vervormen tot een Renaissancepaleis. Karel VIII liep echter bij ongeluk tegen een muur aan, en dit redde de reputatie van Leonard da Vinci.

En Holland! Nu, je weet hoe hier de kunst verviel na Hendrik de Keyser, nadat Jacob van Campen en Vingbooms door de klassieke ziekte werden aangetast en overal steenen ordeboekjes stichtten, die — in den aanvang door een meester geleid als Jacob van Campen — goed waren, maar later door hun voorbeeld de oorspronkelijkheid doodden van de komende generatie van architecten. Arme Jacob van Campen! wat zou hij mooie dingen gemaakt hebben, zonder dat antieke keurslijf! Na Hendrik de Keyser dus, was het gedaan. —

Het deed me plezier zulk een enthousiast te vinden voor m'n systeem van „alles naar het riool", als eenigste middel om oorspronkelijkheid te doen zegevieren.

Ik herinner me dezelfde redeneeringen gemaakt te hebben voor mijn tocht naar Nancy, toen ik uitgeput was van het expedieeren naar de sproeivelden van al die afbrekenswaardige zaken.

Ja — voegde m'n vrind er aan toe —, dat was een uitstekende daad, want stel je niet voor, dat de persliefhebberij vermindert, integendeel, overal worden nieuwe persen daarbij gemaakt.

Zoo hadt ge de groote klassieke pers, daarnaast een andere, die we de patriottische zoude kunnen noemen, zooals o. a. de tegenwoordige oud-Hollandsche pers, waaruit men niets anders dan architecten met 17deeeuwsche kunstvormen wil knijpen, zoo vindt je die overal.... Overal is vaststelling van vorm; 't reglementeeren is aan de orde.

O, gelukkig ons riool!

Maar wat ben je van plan met je vernietigings-systeem? — vroeg hij me na een pauze.

Neen, m'n waarde, een vernietigingswerk is onze rioleering volstrekt niet. Alleen maar een regeneratiewerk, een opruiming van valsche begrippen, van diep ingekankerde, met de geboorte ingezogen gewoonten, van het bezoek aan scholen, die niet modern zijn, maar gereglementeerd volgens z. g. vaste principes, die ook al uit die pers komen waar ge zooeven van spraakt. Neen, neen, die arme menschen die daar naar beneden zijn gekomen, laat ik maar een jaar uitweeken. Dan zullen we weer eens terugkomen om te zien of ze beter bruikbaar zijn dan voorheen, maar o wee degenen, die zich nog aan wat anders vastklampen dan aan gevoel, materiaal en constructie; zij blijven hier!

Die veranderd zijn en geen beweringen meer hebben omtrent stijl, klassicisme en rationalisme, die gaan weer naar boven. Ik wil ze weder primitief doen worden, zonder broek, jas en vest, dat ze daar staan als Maleiers, met niets anders om zich uit te drukken dan hun natuurlijk esthetisch gevoel, plus materiaal. Ge zult eens zien wat ze maken zullen, met behulp van ijzer, steen, kalk enz.; doch — laat ons niet vooruitloopen. Laten we afwachten.

We waren intusschen in de nabijheid gekomen van een nieuwe groep menschen, van twee verschillende typen. Naar de eene type te oordeelen, behoorde zij tot den winkeliersstand. Welgedaanheid, een tevreden uitdrukking, niettegenstaande de ongewone en lastige situatie, met 'n zekeren trek op het gelaat dat geneigdheid tot schipperen verried, ziedaar ongeveer den indruk van hunne verschijning. Behalve deze trekken, ontdekte m'n begeleider nog vredelievendheid en zin voor rust, daar zij steeds op dezelfde plaats bleven en slechts weinig notitie namen van de anderen, die geheel en al van hen verschilden en zeer onrustig op en neer gingen.

Deze hadden meer een uitdagend uiterlijk, met iets vlugs in hun bewegingen, hartstochtelijk. We konden niet gissen wat ze eigenlijk waren, noch de eene, noch de andere, aangezien we de kruideniers boven hadden gelaten, en deze onderstelling dus niet opging.

We zouden het spoedig te weten komen.

Eenigen uit de eerste groep raakten althans in gesprek. „Tracht naar het goede, en erken het goede in ande„ren" — hoorde ik een zeggen —; „wil critiek beant„woorden aan haar doel, dat is: voorlichten, aandachtig „maken enz., dan moet het opbouwend streven tot „bemoediging in den moeilijken strijd steeds voorzitten „en niet het berijden van een stokpaardje en eigenver„heerlijking eerste viool spelen."

Het was of we een bekend orgaan hoorden spreken. We zagen elkander aan en... Groote gunst, mensch — zei m'n vriend —, we zitten midden in de goede, zalige, opbouwende critiek. Die anderen zullen de „afmakers" zijn, nu, het is hun wel aan te zien. Hoor die eene daar maar eens te keer gaan. „Vervloekt die critiek" —, hoorden we hem zeggen —, „die niet ophoudt met handjes geven en voor elken prik een pleistertje bij de hand heeft."

Opbouwen, afmaken, wat heeft dat met critiek uit te staan? In critiek bouwt ge juist op, wanneer ge het meeste afbreekt. Doet de geneesheer ook niet zoo; snijdt en kerft en brandt hij niet zoolang tot de wond gezuiverd en geheel ontdaan is van vuile bestanddeelen? Nog zijn er die met papjes werken, doch ook speciaal voor ouden van dagen en zwakke gestellen! En waar bestaat het opbouwen gewoonlijk in? —

Als om zich zelf te antwoorden haalde hij een *Bouwkundig Weekblad* uit z'n zak en begon een stuk voor te lezen, hierbij zich telkens in de rede vallende.

„De Breedstraat is werkelijk een breede straat, maar „toch niet genoegzaam om een groot gebouw, vlak daar„voor staande, goed te overzien."

(Jammer toch, dat men met den aanleg van de Breedstraat niet gewacht heeft tot de Gehoorzaal gereed was.)

„Dit doet zich voor bij het nieuwe gebouw, dat door „zijn groote hoogte de straat schijnbaar smaller maakt „en de naaste omgeving drukt.

„'t Zij verre den ontwerper hiervan een verwijt te „maken (neen, neen, goede vrienden blijven!) want aan „de afmetingen van de nieuwe Gehoorzaal was hij ge„bonden en daardoor niet in staat rekening te houden „met de kleine woonhuisjes links, en het geveltje van „de Waalsche kerk rechts."

Wat zeg je ervan? dat is nu wat men verschoonende critiek noemt; zie, niet het gebouw is te hoog voor de straat, maar de straat is te smal voor het gebouw, of liever gezegd schijnbaar te smal. Dit „schijnbaar" moest erbij om geen ruzie met de Leidenaars te krijgen, ofwel een compliment aan den architect, die alleen met wat „schijn" een straat smaller weet te maken, wat hij echter niet had moeten doen, daar de Breedstraat al niet genoegzaam breed is om een groot gebouw, dat daarvoor staat, goed te overzien. Van een architect, die zulke capaciteiten heeft, zouden we mogen denken dat hij door een andere soort schijn de straat evengoed breeder had kunnen maken.

M. a. w.: het is wel alles zwaar en te groot, maar de architect kan er heusch niets aan doen.

Dit is nu je opbouwende critiek. Is het wonder, dat Moolenaar in *De Opmerker* komt vertellen dat de zeer verschillende beoordeelingen, onlangs opgenomen in de bladen, b. v. van het gebouw der nieuwe Gehoorzaal te Leiden, zoo uiteenloopen, dat het niet mogelijk is zich, zelfs met de teekening van het gebouw voor zich, een beeld te vormen van den werkelijken toestand!?

Hier klopte m'n vriend me op de schouders. Ge herinnert je misschien die historie niet meer. Welnu, die man daar *heeft* gelijk. Men maakte te Leiden een gebouw, dat dan eens klassiek zou wezen. Om te beginnen is het ding veel te groot voor de straat en ook — ik ben na die uiteenloopende critieken in *Opmerker* en *Bouwkundig Weekblad* expres erheen geweest — ook is het topzwaar en kleingeestig gedetailleerd. Welnu, daar komt nu de opbouwende — de verschoonende critiek, die in den grond van haar hart het net zoo mis vindt als *De Opmerker*, maar dat zoo weet te zeggen, dat de ontwerper — met wat goeden wil — er een pluimpje uit kan distilleeren. Je hebt daar zooeven een brokje gehoord. De andere daarentegen heeft hetzelfde gemeend, doch zich zoo uitgedrukt, dat ieder snapt dat het gebouw heel wat te wenschen overlaat.

Velen zeggen nu, over smaak valt niet te twisten; dit is verkeerd, over smaak valt wel te twisten, doch dit houdt op, zoodra men door richting, principe of systeem verblind is geraakt.

Weer gingen we verder.

We waren vermoeid geworden en wenschten uit dezen chaos te geraken. Al voortwandelende, waren we een plek genaderd, die tamelijk boven het omringend terrein uitstak.

Van hieruit konden we goed alles overzien, teneinde den uitweg te vinden om weder boven te komen. Want eerlijk gezegd, waren we vermoeid niet alleen, maar ook overstelpt van de gevolgen van ons eigen generaliseer-systeem. We gevoelden behoefte dit purgatorium te verlaten, maar hoe, zonder opnieuw in aanraking te komen met nieuwe groepen, die ons weder zouden aanklampen? Want we zagen in alle

richtingen gestalten dooreenkrioelen, die allen weder tot clubjes behoorden, elk met eigen banier, die ze nog hoog trachtten te houden, niettegenstaande de schade, die ze reeds beloopen hadden.

Zoo zagen we links van ons niets dan jury-leden bijeen, met hautaine uitdrukkingen, blijkbaar met Schadenfreude sprekende over prijsvragen, die ze mee geholpen hadden te doen mislukken.

Iets verder af jongelui, doelloos rondziende van waar wel verlossing komen zou, gereed zich naar die kanten te verspreiden, waar maar uitkomst voor de deur stond.

Rechts daarvan de groep van de Ecole des Beaux Arts, met Villa Médecis, de Academiën van Antwerpen en Brussel, verschillende Technische Hochschülen, de Academie van Den Haag, Amsterdam.

Daartusschen niets dan water en nog eens water, dat geregeld alles bespoelde en uit zijn verband rukte.

Eindelijk een uitweg gevonden hebbende, waar we ons ongemerkt dachten te kunnen verwijderen, sloegen we die richting in. We slopen meer nog dan we liepen. Het was een oorverdoovend gegons geworden van ontevredenheids-stemmen, van het voortdurend klotsende water en verder in elkander stortende principes en stijlvormen.

Wij liepen zoo geruimen tijd voort, tot we bijna over een menschelijk wezen struikelden. Opziende, bevonden we ons niet ver meer van den uitgang. Daar stonden echter reeds enkelen voor de deur. Hoe zij den weg gevonden zouden hebben? — vroegen we elkander verwonderd af — daar wij alleen dezen uitgang meenden te kennen?

De persoon die ons bijna struikelen deed, met een aanteekenboekje in de hand, helderde dit op.

Wij zijn reporters van dag- en kunstbladen, zeide hij.

Ooolt! riepen we beiden.

Maar hoe komt ge dan hier? — vroeg ik. — Gij zijt toch niet naar beneden gesmeten?

Neen, was het antwoord, maar we merkten dat er zoovele kunstgenooten — (hm hm) — naar beneden gingen en we wisten zoo weinig waarom, dat we ons ook maar in het riool hebben laten steken, om toch een berichtje te hebben voor ons blad.

Zoo zoo — zeide ik —, dan spijt het me dat ge den uitgang gevonden hebt, maar hoe hebt ge dien gevonden?

O, daar hebben we een bizondere „flair" voor, om overal in te komen en.... om ook overal weer uit te raken.

Daar we er niets op tegen hadden, dat er een berichtje over het gebeurde in de *Amsterdammer*, *Figaro* of *Times* zou komen, gingen wij er gezamenlijk uit.

Maar a propos, vroeg me een reporter — voor hij hals over kop en nog druipnat naar zijn bureau terugkeerde — waar laat je al die menschen en hoelang blijven ze daar?

O, zeide ik, laat dat maar aan ons over, die moeten voorloopig nog wat uitweeken. Misschien mogen ze er over een jaar eerst uit, doch dit hangt alleen van henzelf af. (*Wordt vervolgd.*)

(A. et A.) EEN OUD LIEDJE.

In het *Bouwkundig Weekblad* van de vorige week vonden we een ingezonden stukje, dat we hier laten volgen, omdat *onze* lezers, die weten waar de schrijver het over heeft, er zeker meer belang in zullen stellen dan de lezers van het *Bouwkundig Weekblad*, die door hem niet eens in kennis zijn gesteld met den inhoud van het stuk, waarop het slaat.

»Geachte Redactie!

»Onaangenaam werd ik getroffen, in *De Opmerker* van 7 Nov. l.l., een artikeltje te lezen van W. C. B., waarin, met enkele woorden, op de meest ruwe wijze de Gehoorzaal te Leiden wordt »afgemaakt"; onaangenaam, vooral omdat de schrijver er zijn vollen naam niet onder heeft durven plaatsen.

»Ware dit het geval geweest, iedereen had voor zich zelf de waarde kunnen bepalen, aan deze oordeelveiling zonder bewijzen toe te kennen. Nu wordt men nieuwsgierig wie zich wel achter W. C. B. verbergt. Gaat men de namen na van hen, die in ons vak, door hun werk (wel te verstaan *uitgevoerd* werk) recht verkregen hebben om zulk een oordeel uit te spreken, dan vindt men geen oplossing voor de vraag: »Wie is W. C. B.?" Die man moet toch waarlijk veel schoons gewrocht hebben om zich zoo hoog te gevoelen, dat z. i. een dergelijke besliste opinie van hem mag verwacht en gepubliceerd worden.

»Dat hij ons zijn naam niet langer onthoude!

»De kennis daarvan zal tot de waarde van zijn geschrijf zeker veel toedoen of.... afdoen.

»Zoolang wij den naam niet weten, geeft dit, even als het vorige naamlooze geschrijf over hetzelfde onderwerp in *De Opmerker* verschenen, den indruk van haat, — haat tegen den persoon, den leerling van Delft, tegen het bestuurslid der Maatschappij, of wel tegen den man, die zich durfde verzetten tegen de afdeeling K. W.

»Ik wil mij niet in een strijd begeven met den grooten onbekende, noch den gevel verdedigen, noch over de fraaie plattegronden of de gelukkige verhoudingen en zeer geslaagde versiering van foyer en groote zaal spreken; ik wil alleen verklaren, dat ik na mijn bezoek aan het gebouw, voldaan huiswaarts ben gegaan, en gaarne instem met de woorden, door den Secretaris der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst geschreven in het *Bouwkundig Weekblad* van 3 Oct. l.l., dat Leiden tevreden kan zijn, en den heer Knuttel geluk te wenschen is met dit uitstekend resultaat.

»*Rotterdam*, 11 November 1891.

J. VERHEUL DZN."

Van niets minder dus dan »haat tegen den persoon, den leerling van Delft, tegen het Bestuurslid der Maatschappij of wel tegen den man die zich durfde verzetten tegen de Afdeeling K. W." worden wij verdacht.

Wel, wel! wat zijn we begonnen met aan zoo'n reputatie te tornen! Mogelijk worden we wel verdacht van officieuse verstandhouding met de afdeeling Kunsten en Wetenschappen, of broeit er in het brein van den schrijver reeds een samenzwering tegen het goede Delft!

Ja, wat kan men achter dat goddeloose anonieme geschrijf al niet zoeken? Gelukkig dat er nog ridderlijke naturen gevonden worden, die zich onversaagd in 't krijt begeven, zoodra de onschuld belaagd wordt, bereid om met gepaste fierheid den belager het masker af te rukken. Jammer slechts, dat er ditmaal voor zoo'n held al even weinig te verrichten valt als eertijds voor zekeren cavelier uit de Spaansche litteratuur.

Want het zij ons vergund den heer Verheul te verwijzen naar de namen onzer redactieleden, die voluit aan het hoofd van ieder nommer van ons blad gedrukt staan, het aan 's manns scherpzinnigheid overlatende om, met behulp van dien sleutel, het letterraadsel op te lossen. Mocht hem zulks onverhoopt niet gelukken, dan willen we hier voor de honderdste maal nog wel eens herhalen, wat evenzeer op ieder nommer te lezen staat, dat alle stukken, met »A. et A." gemerkt, voor rekening der Redactie zijn.

Nu blijft de mogelijkheid bestaan dat we naar des schrijvers meening niet in de termen vallen om, met het oog op uitgevoerde werken, recht van spreken te hebben. Daar is natuurlijk niets tegen in te brengen. De tijd alleen kan daarin beterschap brengen. In hoopvol vertrouwen daarop zullen we ons echter veroorloven van tijd tot tijd ronduit onze meening te zeggen, op gevaar af van deze of gene te mishagen, en we voegen daaraan toe dat we steeds bereid zijn voor de opinie van anderen onze kolommen open te stellen, zooals de heer Verheul zich uit de Apeldoornsche geschiedenis zal herinneren, al scheen hij ditmaal, door het plaatsen van zijne opmerkingen in een ander orgaan, aan onze onpartijdigheid te twijfelen.

De Redactie.

HAAGSCHE KUNSTKRING.

De 1e Afdeeling van bovengenoemden Kring (beeldende kunsten) opende verleden week haar winter-seizoen met eene tentoonstelling van studies en schetsen van Th. de Bock en P. de Josselin de Jong.

Aangezien de Kring een intiem karakter wil behouden, zijn alleen de leden uitgenoodigd ter bezichtiging van deze werkelijk interessante tentoonstelling, hoewel men de vrijgevigheid heeft gehad om introductie-kaarten voor een drietal dagen verkrijgbaar te stellen. Om verschillende redenen is deze tentoonstelling, voor een belangstellende in de kunst, hoogst merkwaardig te noemen.

Immers, doordien men te doen heeft met het werk van slechts twee artisten, wordt het zien en opmerken in de eerste plaats niet vermoeiend; daarenboven krijgt men een ruim inzicht van de bronnen, waaruit een kunstwerk wordt geboren, terwijl eindelijk ten duidelijkste blijkt hoeveel er te studeeren

en te werken valt om »kunstwerken" voort te brengen.

De Bock geeft ons een veertigtal studiën en schetsen te aanschouwen van de alom bekende Heerlijkheid Doorwerth of Dorenweerde aan den Rijn en aan den voet van de Veluwsche hoogten. Zwaar geboomte en grillige gronden zijn meesterlijk weergegeven. Uit alles blijkt ten duidelijkste dat »werken" het eenige middel is om iets te bereiken. De Bock heeft daarenboven »gedacht" bij zijn werken. Hij weet de impressie, die hij ontvangt, zoo getrouw en rein mogelijk weer te geven; het is bij hem geen zoeken naar nieuwigheden; geen kunstemakerstoeren dient hij. De natuur in al hare momenten, schitterend door 't zonlicht of grijs-grauw regenachtig, nu geestig, dan weder diep zwaarmoedig, dit alles vindt men in de thans geëxposeerde studiën terug.

Vooral een werk, waar eenige gevelde boomen tegen een heuvel liggen, met een woeste lucht en diep zwaar bosch op den achtergrond, is vol expressie. Ook zijne beuken- en berkenstammen geven brokken natuur terug, waarbij een mensch zich zoo echt gelukkig kan gevoelen. Ten zeerste valt het dan ook te betreuren dat de sloopingsmanie zich zelfs uitstrekt tot het prachtig geboomte van Doorwerth, het Dorado voor natuur-bewonderaars.

Wij mogen niet van De Bock afstappen, zonder een woord van hulde te hebben gebracht aan de verdienstelijke wijze, waarop deze gevierde schilder de zomermaanden van '91 op kunstgebied heeft besteed.

De Josselin de Jong exposeert teekeningen uit Drente, illustraties, portretten, krabbels enz. en vult bijna twee zalen.

Stuk voor stuk deze werken te bespreken, zou te veel plaatsruimte innemen. Als eindoordeel over zijne werken, geef ik gaarne als mijne meening te kennen, dat in ons land geen tweede artist zal te vinden zijn, wiens verleidelijke kunde in het uitdrukken van karakters zoo groot is als de zijne.

Van een artist in mijne onmiddellijke nabijheid, ving ik de uitdrukking op: »wat geven die zwarte lijnen en vegen mij de kleur en het karakter van Drente terug".

En dit is zoo! Soms geeft De Jong met een paar lijntjes de stemming terug, waarin de natuur en hij te zamen waren.

Verrukkelijk zijn twee teekeningen, waarvan de eene, teer en blond uitgedrukt, ons een kudde schapen bij een kooi te aanschouwen geeft en waarbij de zon zoo heerlijk schittert, terwijl de andere ons bij het staren op een boer en boerin, die met hunne landbouwwerktuigen naar hunne woning gaan, tot diepen ernst stemt.

De compositie, met het geitje voorop, boeit zoodanig dat men bij het turen en nogmaals turen, er meer en meer in verdiept geraakt. Zooals de natuur, geeft De Jong ook soms zwaarder momenten terug. Wij vinden dit in de teekening, waar een boer aan 't ploegen is op een zwart brok aarde, in schaduw, waarboven een woeste lucht vol expressie drijft. Eenstig en met volle tonen spreekt deze teekening ons aan.

Wanneer men, zooals De Jong, een zoo groote macht over het uitdrukken van vormen heeft, kan het niet anders of losse krabbeltjes van het Drentsche landleven, moeten verrassend van uitdrukking zijn en menigmaal geven deze zwarte lijntjes, hier en daar een weinig betint, de stemming van het weder, kleur en toon terug.

Geeft De Jong met deze verzameling een blik op dorschers, ploegers, zaaiers enz., van geheel anderen aard zijn de illustraties voor verschillende werken. Hier moet de schilder den schrijver verduidelijken of aanvullen. Soms gebeurt het, zooals in het werk van Mr. G. H. Betz (Ridder Walewein) dat deze in het kostuum of karakter van den tijd moeten zijn gecomposeerd. Ook daarin schijnt De Jong veel studiën te hebben gemaakt; hoe is het anders mogelijk zulke geharnaste ridders in zoo'n stijl te kunnen weergeven. Stellig en zeker is zulk een illustratie erop gezet met eene benijdenswaardige fantasie.

Wie zal het hem uit de handen nemen!

Zooals het meeste werk, door De Jong op den Haagschen Kunstkring geëxposeerd, is »karakteruitdrukking" overal in te bespeuren, maar vooral bemerkt men dit streven wanneer hij een portret of krabbels van enkele leden der Tweede Kamer geeft.

Bosboom en Maris zijn uitmuntend geslaagd en Heemskerk geeft hij op allerlei wijze. Vooral de krabbel, waar de heer Heemskerk snuffelt in eenige papieren, is zeer karakteristiek.

Thans nog een slotwoord.

Deze expositie mist al het banale van op elkander gestopte uitingen. Men heeft gelegenheid om waar te nemen en te beoordeelen wat de artist geeft, want menig criticus is onbillijk wanneer hij een of ander schilderij veroordeelt, dat soms verdwaald en misplaatst is tusschen allerlei afleiding gevende tableaux. Waar iedereen spreekt of schreeuwt als op een weekmarkt, kan het niet anders of de gehoorvliezen worden onaangenaam aangedaan. Juist daarom durven wij den welgemeenden wensch uitspreken, dat het ijverig Bestuur van den jeugdigen Haagschen Kunstkring ons nog menigmaal met dergelijke exposities zal verrassen.

Men leert er denken en opmerken; men vertoeft en geniet er, zonder vermoeid of afgemat te worden.

's-Hage, 15 Nov. '91. R. H. D.

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-HAGE.

Vergadering van Zaterdag 14 November 1891.

Na lezing en goedkeuring der notulen deelt de Voorzitter mede, dat lezingen op eene buitengewone vergadering zijn toegezegd, op 't laatst van dit jaar, door den heer Houtzagers, directeur van het Kunstnijverheidmuseum te Utrecht, en in 't begin van het volgende jaar door den heer Van Nieukerken, architect te 's-Gravenhage.

De volgende vraag was ingekomen: »Behoort het vervaardigen van postzegels tot het gebied der kunstnijverheid, zoo ja, kan Arti et Industriae zich vereenigen met de nieuwe postzegels, die den beeldenaar dragen van Koningin Wilhelmina?" Deze vraag is in handen gesteld van de heeren S. Lankhout en Lion.

Het Bestuur wenscht dezen winter twee prijsvragen uit te schrijven voor:

1e een diploma van lidmaatschap der Vereeniging;

2e ontwerpen voor beslagwerk van een deur, als kruk, slotplaat, gehengen, brievenbusplaat, trekker en dergelijken.

Later zal dit voorstel behandeld worden.

Van de Vereeniging Architectura te 's-Gravenhage is ingekomen het programma voor een behangselpatroon, door die Vereeniging uitgeschreven.

De heer M. Nooijen geeft eene bijdrage over kleur en hare toepassingen. Oneindig meer dan men oppervlakkig meenen zou, oefenen kleur en licht alom hun invloed uit; beiden zijn volstrekt onontbeerlijk voor het bestaan van den mensch. De kleur vermag somtijds goed te maken wat aan vorm ontbreekt, maar kan, slecht toegepast, ook de beste vormen bederven. Kleur en licht beiden, zijn machtige factoren door hunnen invloed op den mensch en alles wat hem omringt, en de natuur met hare eigenaardige schakeeringen trekt van beiden partij om tooverachtig schoone effecten te weeg te brengen en den mensch te stemmen of door de grijsheid harer tonen een zwaarmoedige stemming over hem te brengen.

Kleur verruimt of vernauwt, naarmate zij lichter of donkerder is, geeft meer stabiliteit aan de voorwerpen of maakt ze wankelend, naarmate de vlakten donker of lichter zijn dan de overige deelen der voorwerpen; kortom kleur en vorm te zamen vormen een meesterwerk. Daarom is op bouwkundig gebied de kleur een hoofdfactor, waarmede men te rekenen heeft. Steunt de kleur de profileeringen binnen- en buitenshuis aangebracht, dan slaagt het bouwkundig effect; wordt de kleur onzaakkundig aangebracht, dan gaan de effecten teloor.

Het klimaat beheerscht in vele opzichten de kleuren. Hel en van groote sterkte zijn in het algemeen de Oostersche kleuren. Stemmig en half de Westersche. Hoe primitiever een volk was, hoe minder het van de gemengde kleuren heeft gebruik gemaakt, en hoe hooger de beschaving klom, hoe meer van gemengde en samengestelde kleuren met hare schakeeringen gebruik werd gemaakt, althans veeltijds.

De waarde der kleuren wordt door hare tegenstellingen bepaald. Vooral de kunstschilders maken van dezen regel gebruik om effecten te verkrijgen op enkele deelen, doch dezelfde regel geldt evenzeer voor alle kleurtoepassingen. Evenzeer is bij kleurbehandeling de intensiteit der kleuren een factor, waarmede men rekening moet houden. Zoo is bijv. de intensiteit van geel veel grooter dan van rood, en van rood veel grooter dan van blauw, en dat verschil in krachteffect treft men uit den aard der zaak ook bij de secundaire en verdere kleursamenstellingen aan.

Uit die intensiteit heeft men getracht regels af te leiden en daartoe cijfers aangenomen, en uit de verhoudingen der cijfers getracht volkomen harmonie van kleur-tegenstellingen te bepalen. Ofschoon het nu duidelijk is, dat *gevoel voor kleur* en *smaak* ALLEEN *het uitmuntende* op kleurgebied kan tot stand brengen, zou het toch overweging verdienen, dat bij het onderwijs in het schilderen wat meer waarde gehecht werd aan die wetenschappelijke bepaling van kleurcontrasten; misschien dat daardoor minder disharmonie zou worden gevonden. Evenzeer zou het voor een schilder noodig zijn de waarde van architectonische onderdeelen, als bijv. profielen en dergelijken te begrijpen, om door zijn schilderwerk een architectonisch effect te kunnen verhoogen.

Met verschillende voorbeelden en proeven licht spreker zijn meening toe en vlecht in zijn rede het ontstaan der secundaire uit de primaire kleuren in, en de wetenschappelijke toepassingen uit de kennis van het zonnespectrum ontstaan.

Met aandacht werd deze wetenswaardige bijdrage aangehoord en een warm debat zou daarover gevolgd zijn, indien de Voorzitter, na den heer Nooijen den dank der Vergadering te hebben gebracht voor de behandeling van een zoo moeilijk onderwerp, de leden niet op het late uur en de nog dringend af te doene zaken gewezen had.

Daarop kwamen nog de prijsvragen aan de orde. Het te voorstel, het diploma betreffende, werd aangenomen, doch het hang- en sluitwerk der deur werd tot later uitgesteld, o. a. omdat enkele leden weren op de moeilijke beoordeeling bijv. van deurkruk, trekker enz., waar niet alleen de teekening, maar ook de kleur, d. w. z. de keuze van het materiaal een zoo grooten in-

vloed op de esthetische waarde uitoefent; een lid wenschte daarom in plaats van de teekening een model, desnoods 100 geschilderd als men het materiaal wenschte toe te passen.

Eene bespreking over het houden eener algemeene vergadering in het begin van 't volgende jaar met alle buitenleden, en het uitbreiden dier vergadering tot een gezellig samenzijn leidde tot geen afdoend resultaat en werd tot eene volgende vergadering aangehouden.

Door den heer Logher was een gedreven-zilveren kandelaar tentoongesteld, een ernstig werkstuk, van studie om iets goeds voort te brengen getuigende; de overgang van de schacht tot een vaasvorm uit een kapiteel was iets gezocht, doch overigens was het een verdienstelijk ontwerp.

De heer T. A. Haaxman exposeerde eenig kunstaardewerk, genaamd »Berbas", uit de fabriek der heeren Joost 't Hooft en Labouchère te Delft, naar ontwerpen van den heer Le Comte. Kleur en vorm van dit aardewerk zijn beiden hoogst eigenaardig: de wisselvalligheden in het glazuur brengen een effect voort, dat het iets aantrekkelijks bijzet. Het is iets nieuws op het gebied der plateelbakkerij, dat misschien een goede toekomst heeft.

Het kistje, door den heer Kerling ontworpen voor het album voor den kunstschilder D. Bles, was thans in natura aanwezig. Het is een knap werkstuk, uitgevoerd even verdienstelijk als het ontwerp is. En ornement en profileering zijn bestudeerd en beantwoorden in natura aan het effect dat men van de teekening verwacht.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling 's-Gravenhage.

Vergadering van 13 November 1891.

Na lezing der notulen worden, ter beantwoording van de vragen door de Maatschappij gesteld, 10 commissiën benoemd; eenige leden dier commissiën nemen de benoeming aan; den afwezigen zal van hunne benoeming worden kennis gegeven.

De Voorzitter deelt mede, dat de heer J. Mutters Jr. op de aanstaande vergadering zijn plan tot verbouwing van den schouwburg te 's-Gravenhage hoopt tentoon te stellen en mondeling dat plan toe te lichten.

Daarna verkrijgt de heer Alex. Imhofe uit Rotterdam het woord tot het geven van eene bijdrage: »Herinneringen uit St.-Petersburg".

Een verslag van deze bijdrage zou in dit blad zeker nog minder op zijn plaats zijn dan de bijdrage zelf was in de afdeelingsvergadering. Het was eene romantische beschrijving van den terugkeer van Czaar Alexander II in St.-Petersburg en kenschetsend voor de warme liefde, die de bevolking haren heerscher toedroeg. Met gloed en liefde tot het onderwerp werd dit voorgedragen, maar voor de kille Hollandsche bouwkundigen, die het aanhoorden, was 1°. het onderwerp niet practisch en nog minder bouwkundig genoeg en 2°. kon zeker geen enkel Hollandsch bouwkundige sympathiseeren met een land dat, zooals de Voorzitter het uitdrukte in zijnen dank aan den spreker, in de laatste tijden aan Europa zulk eene menschonteerenden godsdienstHaat met allen aankleve van dien had te aanschouwen gegeven.

Door den heer G. M. Bauer Jr. was een zeer belangrijk plaatwerk over Russisch ornement tentoongesteld en jammer was het, dat de bijdrage zoo weinig verband hield met die Russische kunst.

Afdeeling Arnhem.

Vergadering van 18 November 1891.

Na lezing der notulen van de voorgaande vergadering, werden deze, na eene warme discussie tusschen twee bestuursleden, met enkele wijzigingen aangenomen.

Van het Hoofdbestuur is een schrijven ingekomen, houdende verzoek om te berichten of ook door de leden van de Afdeeling bijdragen zijn gegeven voor de aanstaande feestviering.

Daarna werden ter tafel gebracht de vragen, gesteld door de Maatschappij en besloten, om in eene volgende vergadering daarvoor commissiën te benoemen; het lid W. Lensink stelde zich welwillend daarvoor beschikbaar.

De hoofdschotel van den avond was eene kunstbeschouwing van den Voorzitter, van werken in '91 gemaakt en nog onderhanden. Door tal van flinke details werd aan de leden duidelijk gemaakt, hoe de gevels en interieurs worden behandeld. De zeer flinke en degelijke aanbouw van het gesticht »Insula Dei" met slaapzalen en kapel alhier, de vergrooting van de R.-K. kerk te Groessen, de schoolgebouwen te Elst en Duiven, gaven stof tot langdurige bezichtiging en onderlinge bespreking en zeer verdiend waren dan ook de hulde en de dank, die hem namens de leden werd gebracht. Als meer leden der Afdeeling dit voorbeeld om hunne werken op de vergaderingen ter bezichtiging te geven volgden, zouden ongetwijfeld de avonden aan belangrijkheid winnen.

Afdeeling Leeuwarden.

Vergadering van 19 November 1891.

Na lezing en goedkeuring der notulen van de vorige bijeenkomst opende de Voorzitter de vergadering. Eenige bij het Bestuur ingekomen stukken worden voor kennisgeving aangenomen, terwijl het door het Bestuur opgemaakte programma tot het uitschrijven van een prijsvraag voor 't ontwerp van een post- en telegraafkantoor met vereenigden dienst werd goedgekeurd. Prijs en premie zijn gesteld op *f* 25 en *f* 10; inzending der antwoorden moet plaats hebben vóór 1 Februari 1892 bij den Secretaris der Afdeeling, den heer H. H. Kramer, bij wien programma's te verkrijgen zijn. Tot mededinging worden uitgenoodigd bouwkundigen woonachtig in de provincie Friesland.

Vervolgens hield de heer J. R. Nijdam eene voordracht over zuivelfabrieken", waarop wij wellicht later terugkomen. Met onverdeelde aandacht werd deze voordracht door de aanwezigen gevolgd, terwijl de teekenen van bijval zeker het bewijs leverden dat de Voorzitter uit naam van allen sprak, toen den spreker dank werd gebracht voor de uitstekende wijze waarop hij het onderwerp der zuivelfabrieken van den nieuweren tijd had behandeld.

Tot slot werden de antwoorden op de prijsvragen, in 1890 door de Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst uitgeschreven, met veel belangstelling bezichtigd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's-Hage. In het zuid-oostelijk gedeelte van het Buitenhof (Praktizijns-hoek) bevindt zich het van ouds reeds 100 te goeder naam bekend staand hotel »*De Twee Steden*".

Dit hotel 1e rang, waaraan zooveel historische herinneringen zijn verbonden, werd in het voorjaar gedeeltelijk gesloopt. Daarvoor in de plaats is, met bijtrekking van een ander pand, een majestueus hotel, geheel ingericht naar de eischen des tijds, in oud-Hollandschen stijl verrezen. Komende van de zijde van het Binnenhof, Gevangenpoort of Gravenstraat en wandelende langs den Vijverberg, komt thans, door de overhoeksche plaatsing van de entree, het gebouw flink op den voorgrond en heeft men een onbelemmerd gezicht op den schoonen gevel.

Ter rechterzijde van den ruimen en breeden toegang treft men de portiersloge aan, benevens een kofferlift, terwijl links een telephoonkamer is aangebracht.

Bij het binnenkomen in de groote vestibule, komt men onmiddellijk tot de overtuiging, dat niet alleen veel zorg is besteed aan de façade, maar dat er evenmin kosten zijn ontzien om het inwendige zoodanig in te richten dat het hotel een eereplaats kan innemen onder de nieuwe gebouwen van den laatsten tijd.

De vestibule is versierd met eene colonnade, die door twee verdiepingen heen gaat en waaromheen de bovengaanderijen zijn aangebracht. Een fraaie en kostbare rustbank is in het midden geplaatst. Door deze vestibule bereikt men de entree- of wachtkamer, de conversatie- en leeszalen, allen uitzicht hebbende op het Binnenhof, de groote eetzaal met daarachter gelegen uitgestrekten en fraai aangelegden tuin, de heerenvestiaire, de hoofdtrap en het kantoor. De twee in de vestibule uitkomende ruime gangen, brengen ons naar flinke uitpakkamers en naar de grootsche kabinetinrichting met lavator.

Langs de breede hoofdtrap met bordes, bereikt men de verschillende verdiepingen, waar ruim 25 nieuwe salons en kamers zijn bijgebouwd.

De stoffeering van zalen en trappen is in één woord »rijk" te noemen, maar »eenig" is de conversatiezaal, met rijke parketten naar oud-Hollandschen stijl betimmerd.

Het geheele hotel, zoowel gangen, vestibule, kabinetten als kamers, is voorzien van lagedruk-stoomverwarming, terwijl de verlichting electrisch is.

De ontwerpers van deze grootsche verbeteringen zijn de heeren Joh. Mutters Jzn., te 's-Gravenhage, en J. Verheul, te Rotterdam. Een woord van lof aan hen is zeker niet misplaatst, terwijl de flinke exploitatie van den tegenwoordigen eigenaar waarborg geeft tot handhaving van den ouden roem.

Amsterdam. Dinsdag en Woensdag 1 en 2 December aanst. worden door de firma Muller & Cie. in veiling gebracht de kunstnalatenschappen van Cornelis Springer, J. C. Greive Jr. en Simon van den Berg. De catalogus is versierd met de uitnemend geslaagde portretten van Springer en Van den Berg, door Wilm Steelink geetst en een houtsnee-portret van Greive, dat minder geslaagd is. Van Springer geeft de catalogus niet minder dan 55 schilderijen en studiën en bovendien 188 schetsen (fusains en aquarellen) en voor deze in belangrijkheid doen niet onder een tiental schetsalbums van den meester, uit verschillende tijdperken zijns levens. Uit den aard der zaak vertegenwoordigen de schilderijen alle stadsgezichten. Men vindt er uit Hoorn, Enkhuizen, Rotterdam, Amsterdam, Edam, Dordrecht, Haarlem, Hasselt, Delft, Vlissingen, Hilversum, Brielle, Oudewater, Naarden, Den Haag enz. Het aantal teekeningen, die als studies voor zijne schilderijen gediend hebben, beoogemen ontzag in voor de buitengewone werkzaamheid, die Springer heeft ontwikkeld. Tot 9, 10 teekeningen vindt men er van een en dezelfde plaats. Van Amsterdam niet minder dan 20, verder van Alkmaar, Amersfoort, Bolsward, Bommel, Brielle, Buren, Kuilenburg, Delft, Deventer, Dordrecht, Edam, Elburg, Elspeet, Enkhuizen, Vlissingen, Franeker, Gouda, Haarlem, Harderwijk, Hasselt, Hattem, Den Haag, Hilversum, Hoorn, Kampen, Leeuwarden, Leiden, Makkum, Middelburg, Monnikendam, Naarden, Oudewater, Soest, Utrecht, Veere, Weesp, Woerden, Workum, Wijk-bij-Duurstede, Zierikzee, Zutfen, en verder van verscheidene steden uit het buitenland: Aken, Andernach, Antwerpen, Mechelen, Brussel, Bonn, Bremen, Brunswijk, Kassel, Koblenz, Keulen, Goslar, Halberstadt, Heidelberg, Lubeck, Munster, Paderborn enz. De verzameling in haar geheel, zal eene belangwekkende bijdrage leveren voor de kennis van Springers kunstenaarsontwikkeling.

Van Greive komen onder den hamer 10 schilderijen, stads- en riviergezichten en een aantal schilderstudies, teekeningen en aquarellen, van Simon van den Berg 5 schilderijen en eenige studies en teekeningen. De laatste afdeeling van den catalogus wordt gevormd door een opgave der in veiling komende boeken en plaatwerken, meest op de kunst betrekkelijk, evenzoo uit de nalatenschap der drie schilders, en eenige antieke meubelen en schildersbenoodigdheden. Onder de boekwerken komen zeer belangrijke voor.

— Het aantal naamlooze vennootschappen is dezer dagen vermeerderd met de »Maatschappij voor handel in bouwmaterialen." Blijkens achterstaande advertentie is de zetel dezer vennootschap gevestigd te Amsterdam. Het maatschappelijk kapitaal bedraagt *f* 50,000, verdeeld in aandeelen van *f* 250, waarvan reeds 40 aandeelen geplaatst zijn. Directeur is de heer W. P. van Wageningen Sr. en commissarissen zijn de heeren W. P. van Wageningen Jr. en D. J. Stemler. De inschrijving op de nog ongeplaatste 160 aandeelen is dagelijks opengesteld.

Utrecht. In de op Zaterdag 21 dezer alhier te houden algemeene vergadering der Vereeniging voor lijkverbranding zal het volgende concept-besluit aan het oordeel der vergadering worden onderworpen:

De algemeene vergadering:

a. machtigt het hoofdbestuur tot aankoop van een terrein in de gemeente Hilversum, bij kadaster bekend in sectie C n°. 512 en 1014 (beide gedeeltelijk), groot 1400 M², voor eene som van *f* 1400 vrij geld.

b. besluit daarop te doen stichten:

1°. een gebouw tot crematorium en columbarium, in hoofdzaak naar de plannen aan haar overgelegd en

2°. in dat gebouw een crematieoven naar het systeem van den ingenieur Bourry, volgens plannen door dien ingenieur op te maken.

c. noodigt het hoofdbestuur uit, te zijner tijd de noodige voorstellen te doen tot financieele regeling der uitgaven, uit deze besluiten voortvloeiende.

Leiden. Door den heer Charles T. Liernur is bij het Gemeentebestuur concessie aangevraagd voor de toepassing van zijn stelsel hierterstede. Op dit adres en het rapport, door den Gemeentearchitect uitgebracht, wordt in een volgend nommer teruggekomen.

— Namens de commissie hiertelande voor het te Kotta-Radja op te richten algemeene grafmonument, ter nagedachtenis van de gevallenen in den Atjeh-oorlog, wordt medegedeeld, dat thans ter uitzending naar Indië gereed zijn 36 marmeren platen, voorzien van namen van in dien oorlog gesneuvelden of aan wonden overledenen, in de jaren 1873 tot 1883. Deze platen zijn gedurende eenige dagen voor belangstellenden ter bezichtiging in de werkplaats van den heer A. van Roon, mr. steenhouwer, Sumatrastraat, te 's-Hage, die belast is met de uitvoering van het marmerwerk en de verdere kunstwerken in natuurlijke steen. Het gedenkteeken zal bestaan in eene monumentale portiek, te plaatsen aan den ingang van het kerkhof te Ketta-Petjoet. Het ontwerp voor dat bouwwerk is geleverd door den heer A. van Delden, directeur der Academie van beeldende kunsten te 's-Hage.

— Op vier-en-zeventig jarigen ouderdom is te Keulen overleden de heer Joh. Theod. Stracké, tot voor weinige jaren directeur der Kon. school voor beeldende kunsten te 's-Bosch. Vele zijner werken prijken in de kerken en openbare gebouwen. Het standbeeld van Jan van Nassau te Utrecht en dat van Spinoza te 's-Hage zijn van zijn hand.

— Aflevering 11 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

Thusis en de Via-Mala (met fig.). — Een almanak in een formuie. — Lichtende fonteinen (met fig.). — Iets over fosforus en fosforescentie. — De Pleyaden (met fig.). — De vernielende werking der modere projectielen. — Natuur- en werktuigkundig allerlei (met fig.). — Genotmiddelen. — Sterrenkundige opgaven. — Korte mededeeling. — Correspondentie. — Vragenbus.

PERSONALIA.

— Bij den waterst. in Ned.-Indië zijn *overgeplaatst:* van de res. Menado naar de res. Ternate, de opz. 3e kl. C. F. J. Hamel; van de res. Madioen naar de res. Palembang, de opz. 1e kl. J. M. Lethé; van de res. Preanger-regentsch. naar de res. Batavia, de opz. 2e kl. P. Young. *Toegevoegd:* aan den chef der te waterstaatsafd.: de opz. 2e kl. N. Christiaans; de opz. 3e kl. C. Bakker. *Geplaatst:* In het Gouvernement Sumatra's Westkust, de amb. ter besch. C. Schermers.

Bij de Staatsspoorwegen op Java: *benoemd* bij de exploitatie tot onderopzichter 1e kl. de onderopzichter 2e kl. J. de Boer; tot onderopzichter 2e kl. de onderopzichter 3e kl. O. B. Andersen.

Gedetacheerd: bij den aanleg der lijn Preanger—Tjilatjap, de opz.-machinist 2e kl. C. Leefiang; bij den aanleg van Staats spoorwegen op Java, de onderopz. 1e kl. W. Meojen.

Gesteld: Ter beschikking van den directeur der burgerlijke openbare werken, ten einde dienst te doen als opzichter 3e kl., S. J. Fischer.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren F. Beijerinck en S. J. Vermaes gesteld ter beschikking van den Gouv.-Gen. van Ned.-Indië om te worden benoemd tot ingenieur der 3e kl. bij den dienst van het mijnwezen daartelande.

— Bij kon. besluit is benoemd tot landmeter tweede klasse E. Weigers, thans derde klasse; tot landmeter derde klasse J. Suk, thans vierde klasse.

— De voordracht voor directeur der gasfabriek te Assen bestaat uit de heeren G. Daams, opzichter aan de gasfabriek te Groningen, J. W. J. Klaassen, oud-directeur der gasfabriek te Schagen, A. Adriaans, directeur-boekhouder aan de gasfabriek te Winschoten.

— Tot ingenieur van den Provincialen Waterstaat te Zierikzee is benoemd de heer J. M. W. van Elzingen, te Kolijnsplaat, thans opzichter van den Prov. Waterstaat in Noord-Beveland.

ADVERTENTIEN.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 8ste December 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht van:

Bestek N°. 554.

Uitbreiden van de kolenbergplaats H.IJ.S.M. en uitvoeren van eenige daarmede in verband staande werken op het station Rotterdam D.P.

Begroting *f* 1300.—

De besteding geschiedt volgens § 24 van het bestek.

Het bestek ligt van den 19den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te Rotterdam, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 1ste December 1891 ten 10 uur voormiddag.

Utrecht, den 17den November 1891.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 15den December 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te Utrecht, van:

Bestek N°. 553.

Het maken van een locomotiefloods en daarmede in verband staande werken op het gemeenschappelijk station Rotterdam—Feijenoord.

Begroting *f* 72684.—

De besteding geschiedt volgens § 77 van het bestek.

Het bestek ligt van den 19den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT, te Rotterdam en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 7den December 1891 ten 10.30 uur voormiddag.

Utrecht, den 17den November 1891.

EIKENHOUT.

Boslagen en **bessaagd EIKENHOUT** op de Ridderhofstad Lunenburg, in de zwaarste afmetingen.

Te bevragen bij den Heer ANT. VAN DAM te Neder-Langbroek.

Bouwterrein te VENLOO.

Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.

Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 8ste December 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 559.

Uitvoeren van herstellingen aan het door ijsgang beschadigdigde remmingwerk aan de spoorwegbruggen over de Oude Maas, nabij Dordrecht en het Hollandsch Diep.

Begrooting ƒ 5640.—

De bestelling geschiedt volgens § 22 van het bestek.

Het bestek ligt van den 15den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te ROTTERDAM, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 30sten November 1891, ten 10.30 voormiddag brug Dordrecht en 1 uur namiddag brug Hollandsch Diep.

UTRECHT, den 17den November 1891.

Provincie Zuid-Holland.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 7den December 1891**, des voormiddags te 11½ uren, zal, onder nadere goedkeuring, door den Voorzitter, of een der Leden van het College van Gedeputeerde Staten der Provincie *Zuid-Holland*, en in bijzijn van den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in *Zuid-Holland*, aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur te 's-GRAVENHAGE, worden **aanbesteed**:

Het onderhouden van de werken behoorende tot het JAAGPAD LANGS DEN RIJN, ingaande den 1sten Januari 1892 en eindigende den 31sten December 1894.

Raming ƒ 29400.—.

Deze aanbesteding zal geschieden bij enkele inschrijving, overeenkomstig § 434 der Algemeene Voorschriften.

Het bestek ligt ter lezing aan het lokaal van het Provinciaal Bestuur van *Zuid-Holland* te 's-GRAVENHAGE, en is voorts, op *franco* aanvrage, tegen betaling der kosten, te bekomen bij den boekhandelaar firma GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui n°. 28a, te 's-GRAVENHAGE en door zijne tusschenkomst in de voornaamste gemeenten des Rijks.

Nadere inlichtingen, zijn te bekomen bij den Hoofd-Ingenieur van den Provincialen Waterstaat in *Zuid-Holland*, J. VAN DER VEGT, te 's-GRAVENHAGE, terwijl aanwijzing in loco zal worden gegeven op te voren gedane schriftelijke aanvrage door den Opzichter L. DALEBOUT, te OUDSHOORN, in de week der besteding voorafgaande.

De Gedeputeerde Staten der Provincie Zuid-Holland,

FOCK, *Voorzitter*.

F. TAVENRAAT, *Griffier*.

DE LINT & Co., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.

Magazijn van Parket- en Wandtegels.

Vraag dessins enz.

NAAMLOOZE VENNOOTSCHAP

Maatschappij voor Handel in Bouwmaterialen,

gevestigd te AMSTERDAM.

Goedgekeurd bij Kon. Besluit van 26 October 1891 N°. 38.

Maatschappelijk Kapitaal ƒ 50.000.—,

verdeeld in 200 aandeelen, elk groot ƒ 250.—, (splitsbaar in onderaandeelen van ƒ 125.— elk,) waarvan 40 aandeelen (ƒ 10.000) geplaatst zijn.

DIRECTEUR:

W. P. VAN WAGENINGEN SENIOR, Koopman in Bouwmaterialen, te *Amsterdam*.

COMMISSARISSEN:

W. P. VAN WAGENINGEN JUNIOR, Directeur van de »Effectenbank De Kleine Kapitalist", te *Amsterdam*.

D. J. STEMLER, Koopman, te *Amsterdam*.

De Inschrijving op de nog ongeplaatste 160 aandeelen van ƒ 250.— elk is opengesteld

dagelijks van 10 tot 4 ure

ten Kantore van de navolgende firma's en vennootschappen:

Effectenbank De Kleine Kapitalist	*Amsterdam*.
Crediet-, Deposito- en Effectenbank, DE VOGEL, WAAL & Co.	*Arnhem*.
E. A. SMIDT	*Assen*.
ADRIAAN SEGBOER	*'s-Gravenhage*.

alwaar prospectussen en inschrijvingsbiljetten verkrijgbaar zijn.

De prijs van uitgifte is 100 pCt., terwijl de aandeelen vooreen zijn van dividendbewijzen over 1892 en volgende jaren.

De storting geschiedt voor de helft bij de inlevering van het inschrijvingsbiljet, en voor de wederhelft bij de toewijzing, hetgeen vóór 31 December a. s. geschieden zal, terwijl de aandeelen binnen 8 dagen daarna worden afgeleverd.

Ingeval van overteekening zullen de hoogste inschrijvingen worden gereduceerd of de laatst ingekomenen niet worden aangenomen.

AMSTERDAM, 16 November 1891.

Verzekering tegen ongelukken.

Bericht aan fabrikanten, aannemers en allen, die werklieden in dienst hebben.

De Nederlandsche Vereeniging tot voorkoming van ongelukken in fabrieken en werkplaatsen verschaft op bepaalde voorwaarden **20 percent** reductie op de verzekeringspremiën tegen ongelukken. Men adresseere zich daartoe aan den waarnemenden Secretaris der Vereeniging, den Heer F. VERSTIJNEN, v. Limburg Stirumstraat 3, DEN HAAG.

De Voorzitter der Vereeniging:

DR. J. TH. MOUTON.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van ƒ 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.

2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.

3°. „ „ voor **jalousiekappen**.

Bij bestellingen van minstens ƒ 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

P. W. BRAAT.

Uit de hand te koop.

PARKETVLOEREN.

1 voor een kamer, groot ± 48 M². (11 M. × 5.70 M.);

1 voor een kamer, groot ± 48 M². (6.90 M. × 6.90 M.),

beiden kunnen gemakkelijk, zonder beschadiging worden opgenomen.

Eikenhouten Eetkamer-betimmering,

bestaande uit **een groot buffet, omzoomde lambriseering en een schoorsteen-betimmering met mantel, spiegel enz.**

Een en ander afkomstig uit een groot heerenhuis.

Inlichtingen geeft VAN NIEUKERKEN, *Architect*, Elandstraat 48, DEN HAAG.

ADAM'S

Ventiel-

GASMOTOREN

van ¼—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,

Haringvliet 74, Rotterdam.

GEGALVANISEERD IJZERGAAS

voor vuurvaste Plafonds en Wanden,

Systeem „RABITZ"

wordt tot fabrieksprijs in den kortst mogelijken tijd geleverd door

JAN LOMANS,

te Haarlem.

AANBESTEDING.

Op **Maandag den 30sten November 1891**, des namiddags te drie uren, zal in een der lokalen van het Gebouw »Weten en Werken", op de Gedempte Oude Gracht te HAARLEM, bij enkele inschrijving worden **AANBESTEED**:

Het gedeeltelijk sloopen van perceel N°. 13 en het geheel amoveeren van de perceelen N°. 15 en 17, in de Barteljorisstraat te Haarlem, en het daar ter plaatse bouwen van een nieuw MODEMAGAZIJN met WONING.

Aanwijzing zal worden gedaan op Dinsdag den 24sten November, des morgens te 11 uren. Bestek en teekeningen liggen van af Zaterdag 21 November ter inzage in »Weten en Werken". Bestekken zijn van af dien datum te verkrijgen ad ƒ 0,50 en inlichtingen zijn te bekomen bij

de Architecten

A. en J. A. G. VAN DER STEUR,

Wilhelminastraat 48.

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 7den December 1891**, des namiddags ten twee uur, zal in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens Bestek N°. 494:

Het maken van vier dubbele Wachterswoningen van drijfsteen regelwerk en eene dubbele steenen Wachterswoning aan den spoorweg Amsterdam–Rotterdam in vier perceelen. Begrooting voor alle perceelen ƒ 27.000.

Het bestek is tegen betaling van ƒ 1.50 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het Bureau Weg en Werken, Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 1sten December 1891**, des namiddags te 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 159.

De levering van stalen dwarsliggers met bevestigingsdeel ten behoeve van den Spoorweg Luik—Limburg.

Bestek N°. 160.

De levering van stalen spoorstaven, stalen lasch en onderlegplaten, stalen schroefbouten en ijzeren haakbouten ten behoeve van den Spoorweg Luik—Limburg,

(in vier perceelen).

De besteding geschiedt volgens de artt. 22 resp. 23 van de bestekken.

De bestekken liggen van den 14den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur te LUIK en zijn op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

UTRECHT, den 13den November 1891.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

Verkoop van 100 stellen ASSEN met WIELEN.

In de werkplaats TILBURG zijn aanwezig **100 stellen Assen met Wielen**, die bij inschrijving zullen verkocht worden.

De inschrijvingsbiljetten moeten den 2 December 1891 voor 12 ure bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen, Centrale Dienst, 1e Afdeeling te UTRECHT, ingekomen zijn.

Nadere bijzonderheden omtrent deze voorwerpen en den verkoop derzelve, worden op franco aanvrage door den Heer Ingenieur, Chef der Werkplaats te TILBURG verstrekt.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 30 November 1891**, des namiddags ten twee ure zal in het Central-Personenstation te AMSTERDAM (in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse ingang vestibule) worden aanbesteed volgens bestek N°. 489.

Het maken van een Magazijn en werkplaats voor den Dienst der Signalen op het Westelijk stationseiland te Amsterdam. Begrooting ƒ 3000.

Het bestek met teekening is tegen betaling van ƒ 1.25 verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM bij den Portier, of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 30 November 1891**, des namiddags ten twee ure zal in het Central-Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens bestek N°. 493.

Het maken van een zijspoor met los- en laadweg daarlangs en het maken van bijbehoorende werken op het stationsemplacement Weesp. Begrooting ƒ 1800.

Het bestek is tegen betaling van ƒ 1.00 verkrijgbaar aan het Centraal-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier of op *franco* aanvraag met toezending van het bedrag aan het bureau Weg en Werken Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administratour.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ROLLUIKEN

van Staal of van Heut worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant **WILHELM TILLMANNS, Remscheid.**

Generaal Agent voor *Nederland en Kolonien*: **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN

als voorbereiding voor het Vakteekenen,

door **G. A. SCHOLTEN**, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.

Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door

Het Bouwkundig Weekblad

en de Heeren:

S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.

Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°. bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts ƒ 2.50.** Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*.

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & Zn., te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN.
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

CENTRAAL-VERWARMING
en VENTILATIE.
J. L. BACON.
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Bekroond te Amsterdam 1883.
BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.
BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.
Het Portland-Cement Werk Heidelberg
vorm. **Schifferdecker & Söhne,**
vervaardigt **Ia. PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.
Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.
Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 90 millioen kilo geleverd.
Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij
FERD. ENGERS, Amsterdam.
Telephoon no. 593. **Heerengracht 335.**
Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

GREVE'S LOODWIT wordt **ALLEEN** chemisch zuiver en onvermengd afgeleverd, is het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** zonder zijn zegel, merk en etiket, allen gedeponeerd, in den handel gebracht wordt,
is dus het **EENIGE** Loodwit dat **NOOIT** door handelaren kan worden **vervalscht** of **vermengd**.
is het **BEST DEKKENDE**, het **DUURZAAMSTE**, het **WITSTE**, het langst **KLEURHOUDEND** en daarbij het **VOORDEELIGSTE** in 't gebruik.
Zie Opmerker 12 Juli '90. Afdrukken van de **Officiëele Rapporten** worden gaarne verstrekt.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

PORTLAND-CEMENT.
De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **Ia. Portland-Cement** in vaten van 180 K°. en in zakken van 50 K°. op **strengste** keur aan de **laagste** prijzen uit den voorraad te *Rotterdam* of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot Vertegenwoordigers zijn aangesteld de H.H.
HENRI HUINCK & ALEX. INHOFE, Rotterdam,
aan wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten.
Portland-Cement Fabrik Karlstadt a/Main.
vorm. LUDW. ROTH.

Houtbereiding tegen bederf.
KYANISEERINRICHTING.
H. LENSINK,
ARNHEM,
levert pasklaar gekyaniseerd (rot- en zwamvrij)
Rasterwerken, Schuttingen,
BROEIBAKKEN, VLOEREN,
Vloerribben enz. enz.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het **oppersen, filtreeren** en **verdeelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDÉ'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor **Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.**
Vraag prijzen en referentiën. (4)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem.

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG No. 48. ZATERDAG 28 NOVEMBER 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

A.V.L.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Singel 345, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1e-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT f 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ses gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) f 7.50 en Nederlandsch-Indië f 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelvar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

De 961e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag 2 December a. s., des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.

Agenda:

a. Mededeelingen van het Bestuur.
b. Kunstbeschouwing van den heer W. Hoeker.
c. Debat over de lezingen van den heer W. Kromhout Cz. (*Tout à l'égout*), gehouden in de vergaderingen van 4 en 18 Nov. j.l. Heeren leden, die aan het debat wenschen deel te nemen, wordt beleefd verzocht hunne namen vooraf aan den 1e-Secretaris op te willen geven.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) TOUT A L'ÉGOUT.

TWEEDE LEZING, GEHOUDEN IN DE VERGADERING VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA, OP 18 NOVEMBER, DOOR W. KROMHOUT CZN.

(*Vervolg van pag.* 380.)

Onze reporters hadden zich naar alle richtingen heen gespoed. We stonden dus weder met ons beiden op den gewonen, vasten grond, juist aan de andere zijde van het riool.

Wat een heerlijke lucht is het hier — zei m'n vrind —, wat rein, zuiver, — en meteen flink zijn borstkas doende zwellen, ademde hij eens goed uit —; zie, daar gaan de laatste dampen van hierbeneden.

Onze eerste behoefte was naar buiten te gaan. We namen een kaartje naar Haarlem en kwamen van zelf in het Hout terecht.

Hier uitte zich onze reactie in sprongen over paaltjes en struiken, alsof we duizend parten en modullen lichter waren geworden, en niet alleen dat we aan onze vreugd de vrije uiting lieten, door over alles te schertsen, neen, we schepten er ook groot genoegen in overal mooie plekjes op te duikelen, overal neer te zitten waar maar mos groeide, elk brokje groen te bezien, de kleurschakeering te bewonderen, ja, we keken haast de uitkomende knoppen van de takken af.

Ziedaar onze toekomstschool — zeide m'n begeleider. — Zie zoo'n eik daar eens, of zoo'n beuk, wat een heerlijke bladeren, groen, bruin, geel, rood, allerlei nuances, en daarbij elk jaar nieuw, steeds groeien, steeds voortbrengen, en telkens de vruchten meedragen voor nieuwe eikeboompjes.

En toch een eik of beuk te blijven, aprés tout — antwoordde ik. — Waar vindt je ontaarding, waar gaat het karakter van het blad over tot een ander karakter? Nergens.

Zoo moest ook bouwkunst zijn, altijd dezelfde kern behouden, door steeds bouwkunst te blijven, maar in haar uitingen, verscheidenheid geven vol verrassingen en afwisseling, overeenkomstig den persoon die schept. En niet gebonden zijn aan beginselen, uitgezonderd het groote natuurbeginsel: stabiliteit, logische groei van het eene uit het andere en afwisseling.

Wat weet natuur met materiaal te woekeren! Met dezelfde bladvezels maakt zij de grootste verscheidenheid; hier ziet ge 'n blaadje rechtvaardig en streng voor je, daar buigt de top zich eventjes drie-kwart om, bij deze is de linkerzijde anders gegroeid dan de rechterzijde, toch blijft het evenwicht bewaard, door een andere verdeeling der lobben aan de bedreigde zijde.

En waar natuur zoo'n verscheidenheid geeft, wat zullen de samenstellingen, die de mensch maakt met behulp van natuurmotieven, variëerend zijn!....

Ja — mopperde opeens m'n vrind —, bij Egyptenaren en Gothiekers misschien, maar bij de klassicisten is dat armzalig.

Bij de twee eerstgenoemden vindt ge natuurvormen overal terug, maar bij den klassieken stijl is alles zoo versteend, zoo gereglementeerd, dat het gewoonste bladornement er niet anders te vinden is dan in bevroren vorm.

Bij vele stijlen — vervolgde hij — vindt ge tenminste het bewustzijn, dat conventie verderfelijk is; niet zoo bij de klassieken. (Onder klassieken wensch ik hen te verstaan, voor wie Vignola, Scamozzi, Palladio hun boekjes maakten, en niet de Renaissancisten daarvóór, die werkelijk wel wat anders deden dan zich aan banden leggen.)

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Ornementen, die Grieken en Romeinen reeds gemaakt hebben, vindt ge door hen met de grootste stoutmoedigheid — als tot den stijl behoorende — gereproduceerd, hierin alweder geheel afwijkende van hunne voorgangers, die wel degelijk van elke versiering een aparte studie maakten — en daarvoor regelrecht tot de natuur zelve hun toevlucht namen.

Maar, — voegde hij er na eenig nadenken bij — ge hebt nu alles naar het riool geëxpedieerd, en ik ben overtuigd, dat dit de eenigste oplossing is om vooruit te komen — maar denkt ge dat zonder eenige opleiding, zonder school, het mogelijk zal zijn, bouwkunstenaars te vormen?

Neen, natuurlijk niet, wel degelijk moet er een school zijn, maar zoo, dat niets van den aanleg die in den leerling zit, verloren gaat.

In het algemeen is iemand met kunstzin begaafd, of hij is het niet. Daartusschen vindt ge van alles, dat tot alles worden kan, uitgezonderd kunstenaar.

Neem eenige jongens, zoo zal nooit van een hunner gezegd kunnen worden: hij wordt bouwmeester. Al doet zijn zin voor kleine combinaties, voor knutselarijen dit vermoeden, dan nog is hij eerder ingenieur, dan architect.

Zoo zult ge ook niet dadelijk weten wie van hen schilder is, óf beeldhouwer, óf kunst-industrieel.

Dit openbaart zich eerst later, wanneer de aanwezige aanleg door oordeelkundige ontwikkeling tot rijpheid is gekomen, en de leerling zoo ver is, dat hij schilder, beeldhouwer of architect, naar verkiezing, zou kunnen worden?

Dit sluit in dat de leerling van aanleg geruimen tijd algemeene kunstzaken bestudeeren moet, voor hij zich in een speciaal vak lanceert.

Hij zou voornamelijk veel moeten teekenen naar allerlei voorwerpen, waar iets in zit, het komt er niet op aan uit welken tijd ze zijn; naar kunstindustrieele, zoowel als naar bouwkundige details, een sarongpatroon, zoowel als een vaas. Hierbij constructieteekenen, lijnteekenen, met daarbij behoorende vakken en een menigte andere zaken, maar geen stelselmatig mooileeren van het eene of andere, vooral geen stijlvoorkeur. Dan zal de schifting komen: na waardeering van aanverwante kunsten, komt de preferentie van één daarvan.

Dan gaat de aanstaande bouwmeester constructiestelsels bestudeeren, de horizontaal-, boog-, gewelf- en ijzerbouw.

Tijdens deze uit haar aard historische studiën, die grondig moeten zijn, zal zijn oog — dat het schoone in alles reeds heeft leeren zien — het innige verband ontdekken tusschen constructie, materiaal en vorm. Het onderscheid van het schoone sluit zijn gevoel voor verhouding, kleur en massa reeds lang in zich, zijn gevoel voor den ernst der kunst doet hem breed zijn, groot, monumentaal, zooals alle eerste kunstuitingen.

Hij zal gaan ontwerpen, aanvankelijk alleen parallelopipidums van mooie verhouding, later, bij meerdere bedrevenheid maakt hij van alles, zoekende naar uitdrukking van gedachte, en zijn vrije algemeene opleiding zal hem juist behoeden voor leelijkheden, waarvoor heeren klassicisten en anderen zoo vreezen, wanneer den leerling geen z. g. vaste basis gegeven wordt; ook moet hij ver gehouden worden van alle gebouwen uit de vóór-riool-periode, daar deze hem in de war zouden brengen.

Daarom, wanneer we een school bouwen, moet dat midden in de natuur zijn, ver van de steden en het gewone leven.

Nu — zeide m'n vrind —, wat is erop tegen om dat te doen, daar het toch noodig is?

Het is hier de aangewezen plaats en nu er toch al landnationalisatie is, zal het ons niet moeilijk vallen hier een flink stuk grond te krijgen voor onze school.

Hierover doorgaande, kwamen we spoedig tot het besluit de noodige stappen te doen tot bereiking van dit doel.

M'n collega belastte zich met het maken van plannen, teekeningen en verder daarbij behoorende details.

We waren intusschen opgestapt en wandelden stadwaarts, beiden met de bedoeling een apéritif te nemen.

Spoedig waren we in een café op de Groote Markt, waar we het denkbeeld verder bespraken om dadelijk een school te stichten, zooals we die zouden wenschen.

We zaten er nog niet lang, toen iemand van enorme afmetingen heel gemoedelijk aan ons tafeltje kwam zitten, omdat — zoo zeide hij om zich te verontschuldigen — al de andere tafeltjes bezet waren.

Ja — zeide hij — ik ben vandaag in Haarlem, om een as te bestellen veur meulenwieken, en nou heb ik net nog een uurtje tied veur Brinkman....

Dus een molenaar? — vroeg m'n vriend.

Da's te zeggen, een meulemaker en timmerman.

Sapristie — zeide ik —, dan ben je onze man.

Hier keek hij me met groote oogen aan. Van wat meent mijnheer?

Dat zal ik je zeggen: We willen een groote school bouwen, hier ergens in den omtrek, bij het Hout en de duinen — en nu zouden we wel naar een architect gaan, maar die zitten allemaal in het riool, omdat ze stijl te veel hadden en....

Watblief! architect, riool, stijl? Wat meent u daarmee?

Goden, wat een gelukkige kerel! — riep m'n vrind opeens uit — die weet niet wat 'n architect en wat stijl is.... Aannemen, breng mijnheer gauw een bittertje!

Ja — vervolgde ik — we willen een school bouwen en daar moet gij ons aan helpen. Hier, deze mijnheer zal je een teekeningetje geven; neem voor materialen alleen: baksteen, hier en daar hardsteen en zandsteen, verder goed droog hout en veel ijzer.... Vooral veel ijzer, want daar moet het meeste mee gewerkt worden. De rest zullen we later bespreken. Maar nog één ding moet ik je zeggen: blijf met je ojiefjes, duivejagers, holletjes — wanneer ge die hebt — thuis. Die zullen we zelf maken... En zorg voor een goede rioleering!

Na nog eenigen tijd hierover gesproken te hebben, en de zaak zoover geregeld dat alles binnenkort zou kunnen begonnen worden, gingen we naar huis ten einde onze wel verdiende nachtrust niet te ontgaan.

Dat we een onrustigen nacht tegemoetgingen, lag voor de hand. Toen we dan ook den volgenden morgen aan de ontbijttafel kwamen, verwonderde het me geenszins dat m'n collega zich beklaagde over 'n lammen nacht....! Uren lang heb ik zelf mee in het riool gelegen en ik kon er maar niet uit.... Toen ben ik aan het rondzwalken geraakt op het sproeiveld. Stel je voor dat ik o. a. droomde dat de klassicisten met de rationeelen slaags waren geraakt, dat ze zoo tegen elkander optrokken en op den natten boden rondwoelden, dat ze op eens langzamerhand wegzakten als in drijfzand. Ik zag ze voordurend verdwijnen, maar nog hielden ze niet op; het werd hoe langer hoe heviger, tot dat op eens een klassicist een zwaar projectiel opnam en daarmede naar zijn tegenpartij wierp. Het was de opbouwende kracht waar hij mee gooide en ik ondervond er de zwaarte van, toen ik het door het slechte mikken tegen m'n hoofd kreeg, zóó dat ik plotseling wakker werd en eenigen tijd hijgende moest ademhalen. Eerst daarna sliep ik in. Het is niet te hopen dat ze werkelijk zoo aan den gang zijn gegaan, want dan blijft er na een jaar niet veel meer over!

Onder het ontbijt bracht de hoteljongen ons de krant!

Gretig grepen we ernaar om eens te zien wat onze reporters over hun tocht gezegd hadden.

Eindelijk, daar stond het: „De rioolkwestie", en daaronder: „De behoefte een nieuwen stijl te maken, hebben „eenigen ertoe gebracht de bestaande kunsttoestanden „af te breken en den afbraak met de personen die ze „voorstonden, in een riool af te leiden naar een groot „sproeiveld...."

„De behoefte een nieuwen stijl te maken", hoe komt zoo'n heer daaraan? — vroeg ik. — Wij willen juist *geen* nieuwen stijl maken.

En maken, uitvinden van een stijl — hoe komt het in iemands hoofd op ons daarvan te betichten? We willen onszelf zijn, niets meer! Enfin.

„Wij gelooven dat deze heeren veel tegenkanting „zullen ondervinden, niettegenstaande hunne betoogen „dat in schilder- en beeldhouwkunst reeds sedert lang een „ommekeer heeft plaats gegrepen, en bouwkuust dus „van zelve volgen moet."

Dat „van zelve volgen moet" is kostelijk. En toch heeft hij — onbewust — gelijk. Bouwkunst is inderdaad in rang gedaald, zóó, dat zij onderdanige dienares geworden is van de overige kunsten, zóó dat zij verre achter is gebleven bij de evoluties die Schilder- en Beeldhouwkunst gemaakt hebben, en nu verplicht is, wil ze nog aanspraak maken op haar titel, zichzelf geheel te herzien door den ballast van conventie over boord te werpen, die zij gedurende eeuwen vrijwillig torste, en alle streven naar harmonie verlamde —; maar verder:

„Wel is waar beweerden de nu uitweekende bouw„kunstenaars steeds, dat schilderkunst in geen enkel „opzicht te vergelijken is met bouwkunst, dat de eerste „geheel vrij van de stof haar scheppingen kan maken, „terwijl bouwkunst daar voortdurend mee te kampen „heeft, doch — zijn we wel ingelicht — dan moet „dit berusten op de ijdelheid der bouwkunst-beoefenaars, „die — de schilders vooruit ziende gaan — hunne vrij„zinnige beschouwingen genoopt zijn te deelen zonder „ze te kunnen volgen op denzelfden weg, uit... ja „uit... gemakzucht, winzucht, vasthoudendheid aan „jeugdstudies, invloed van vastgeroeste opvattingen, enz., „alles oorzaken, die uit schaamte verdraaid worden in „opbouwende kracht" en „eeuwigdurende bron" der „klassieken, in „voorouders-navolging" en zoo voorts!"

Komaan — zeide m'n vriend —, onze reporter schijnt daar beneden toch rondgezien en geluisterd te hebben.

„Ten bewijze hiervan, behoeven we slechts te wijzen „op de weinige toepassingen, die heeren architecten tot „dusverre van de moderne materialen maakten, met name „het ijzer, dat overal beheerschend optreedt, doch in de „architectuur slechts een schuchtere toepassing vindt.

„Indien we dus het proces toejuichen, dat alle con„ventie thans in genoemde sproeivelden ondergaat, „meenen we niet genoeg te kunnen waarschuwen tegen „de eventueel opkomende zucht, spoedig iets anders, „iets beters daarvoor in de plaats te willen stellen."

Uitstekend, goed zoo, reportertje!

„Zeer lang duurt het, dat nieuwe behoeften en ver„anderde wenschen uitdrukkingen vinden, die geheel „daarmee overeenstemmen. Doch, eenmaal deze zucht „tot klaarheid gekomen, en het bewustzijn daar, dat „de mogelijkheid *moet* bestaan eraan te voldoen, zal „de kracht van zelf komen, die, gaandeweg aan zeker„heid en vastheid winnende, wenschen en behoeften „met vormenspraak in harmonie zal weten te brengen."

Bravo! Het is toch maar goed dat hij den uitweg gevonden heeft gisteren!

Dat is zeker de verslaggever, waar je bijna over struikeldet — zeide m'n vriend. — Ik denk dat je broek nog iets uit Nancy op hem heeft uitgestraald!

„Wij achten het dus ten zeerste in het belang der „kunst, dat genoemd riool is gekomen, maar moeten „den vervaardigers wèl op het gemoed drukken hunne „slachtoffers niet te lang aan hun lot over te laten, „daar de atmospheer daar beneden niet van de ver„kwikkelijkste is, en waarschijnlijk menigeen daar zijn „moreelen dood zou vinden!"

Z'n nat pak kan hij toch niet verkroppen!

Maar over het algemeen kon het wel slechter — meende m'n vriend — want, sapristi, die heeren kunnen tusschenbeiden zoo vreemd 'n verslag samenlappen! Alleen dat begin begrijp ik niet, waar hij spreekt van stijl maken!

Nu ja — voegde ik er bij —, dat is 'n gewoon zwak. Spreek daar nu eens over op 'n vergadering en ge zult ondervinden dat ze u ook daar voor 'n stijlmaker uitkrijten!

En tegelijkertijd wordt vergeten dat stijl niets anders is dan de wijze, waarop 'n mensch zich op harmonische wijze uitspreekt, zóó, dat hetgeen hij schept, zegt en doet, de weerspiegeling is van zijn eigen ik en de maatschappij waarin hij leeft.

Stijl is persoonlijk; gemakzucht en navolging maken er zich echter meester van en zoo wordt stijl iets algemeens.

De groote bewegingen in kunst ontstaan dán, wanneer velen tegelijk dat onbestemde gevoel van onzekerheid en zwakte hebben dat zoo na staat aan ontevredenheid, wanneer men met tegenzin naar conventie toegedreven wordt en men zich geleid voelt door een bijna onweerstaanbare routine en sleur. Hiertegen te kampen is dan het eerste wat gedaan wordt, wanneer zekerheid van hoogere waarheid verkregen is.

Al de terugkeer-bewegingen naar de oude stijlen, zooals de Ital.-Renaissanceperiode, later de Louis-XVI, toen de Empire, nog later de Grieken-vereering in Duitschland, hebben m. i. haar ontstaan te danken aan dit gevoel van tegenzin. Dat men telkens bij zoo'n nieuwe beweging in bouwkunst terugkeert tot de oude Grieken en Romeinen, kan toegeschreven worden aan de dadelijke behoefte een vaste basis onder zich te hebben, evengoed als Viollet-le-Duc terugkeerde tot de oude Gothieken, alweer om steun te hebben voor nieuwe, daarin wortelende studiën.

Doch wat zien we? Dat al die stijlstudie leidt tot ongezonde stijl-navolging, waarin meer de archeologische kwestie op den voorgrond treedt dan zuiver bouwkunst. Hoe anders de vrees te verklaren af te wijken van een consequenten stijlvorm? Omdat men dan gevaar loopt de innige harmonie te verbreken? Goed, maar is dat niet al te gemakkelijk, om aldus te steunen op de verkregen resultaten uit vroegeren tijd, resultaten, die volkomen harmonieus zijn met de eischen en aspiraties van den tijd waarin ze verkregen zijn, doch niet meer passen in den onzen?

Zeer zeker is het niet zoo moeilijk z. g. in een zekeren stijl te werken, het is als het ware de truc van den horlogemaker, die alles uit elkander genomen heeft en toch 'n horloge weer in elkander weet te zetten.

Waarom verwijt men den z. g. rationalisten, dat zij altijd te veel middeneeuwsch zijn in hun bouwwerken en waarom doet men ditzelfde niet van de z. g. klassieken en oud-Hollanders?

Onze tijd is toch geheel anders en staat hoog genoeg met zijn onuitgesproken wenschen om eveneens aanspraak te maken op „karakteristiek" te zijn.

En dat dit gevoeld wordt, bewijst de overal op te merken begeerte zich onafhankelijk te willen maken van navolging en toch gaat men door steeds na te volgen, om de zeer eenvoudige reden, dat men vrees heeft voor vrije studie, vrij van allen invloed, en zij —

die nog coûte-que-coûte vrij willen zijn, bemerken alras dat zij verlamd worden door de lange nawerking van schoolstudies, van opgedane voorliefden en van — principes.

— — — — — — — — — — — — — —

Nu, wij waren reeds in zooverre gevorderd met onze school, dat de uitvoering binnenkort kon tegemoet gezien worden.

Hoe wil je dat ding maken, vroeg ik m'n collega? Denk je nog naar Nancy te gaan? Mij dunkt dat dit nu wel onnoodig voor je wezen zal, nu ge zoo druk bezig zijt je uit conventie los te werken?

Bovendien schijnt het maar voor korten tijd te helpen, daar ik langzamerhand weer alles voel terugkomen.

Ja, — was het antwoord — het zal wel moeilijk gaan zonder dit te doen, maar laat ik het probeeren! Wie weet. En wat m'n plan betreft van de school, wilde ik hoofdzakelijk een goede massa-verdeeling in het oog houden, goede groepeering dus hoofdzaak maken en verder materiaal en bestemming doen spreken.

Geruime tijd volgde nu dat we elk onzen weg gingen. (*Wordt vervolgd.*)

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van 19 *November* 1891.

Nadat de notulen der vorige vergadering waren voorgelezen en onveranderd goedgekeurd, werd het woord gegeven aan den heer A. W. Weissman, gemeente-architect van Amsterdam, tot het houden van eene lezing over de Nederlandsche Renaissance van 1530—1620, toegelicht door tal van afbeeldingen.

Spreker zou zijne voordracht gaarne beginnen met eene beschouwing over het verband van geschiedenis en bouwkunst in de 16e eeuw, doch moest hiervan afzien, daar hij met feiten kon aantoonen dat de belangrijke gebeurtenissen, die in ons vaderland in die eeuw zijn voorgevallen, geenszins haar stempel op de architectuur dier dagen hebben gedrukt. Spreker trachtte den oorsprong der Renaissance hiertelande na te gaan en toonde daarbij aan, dat het Nederlandsche graveurs waren, die den nieuwen door Frankrijk uit Italië gekomen stijl het eerst gebruikten. Onder deze is de baanbreker Lucas van Leijden (1494—1533), van wien ongeveer 200 prenten bekend zijn.

De houtsneden van Jacob Corneliszoon, dragende onder andere de jaartallen 1512 en 1517, vertoonen reeds vrij zuivere Renaissance, ofschoon de laat-Gothische krullen nog niet ontbreken. Het was deze kunstenaar, die op eene houtsnede van 1520 het eerst eigenlijke architectuurdeelen voorstelt, terwijl het vroeger meest decoratie-motieven waren.

Hieruit zien wij dat de kroonlijsten reeds veel overeenkomst met de antieken hebben; herhaaldelijk komen paneelvullingen en medaillons voor, en de vrijstaande zuiltjes hebben den kandelabervorm van de venstercolonetten der »Certosa", dikwijls met middeneeuwsche elementen verbonden.

Van Van der Steren of Van Staren, zoo genoemd naar de initialen D. V. waartusschen een ster, treffen wij op 2 prenten van 1520 en 1523 in kopergravure afbeeldingen aan van den heiligen Lucas en den H. Benedictus, versierd en gedecoreerd met slanke kolommen, fijngevormde kapiteelen of wel een Renaissancepoort, als achtergrond door pilasters met fijne reliefs geflankeerd.

Naast de genoemde plaatsnijders maakten na korten tijd ook de beoefenaars der z. g. kunstindustrie hier gebruik van, zooals blijkt uit het koorhek te Naarden (St.-Vituskerk) 1531. Zeer wel is het mogelijk dat ook omstreeks dezen tijd de Renaissance hare toepassing vond in de bouwkunst, doch hieromtrent valt niets met zekerheid te zeggen. Spreker haalde enkele voorbeelden aan, wier vormen zulks zouden getuigen, als een kapel aan de St.-Nicolaaskerk te Amsterdam en het noordelijk kruisschip der St.-Catharina- of Nieuwe kerk te Amsterdam.

Uit de periode, dat de Gothische wijze van constructie nog gedeeltelijk gevolgd, doch aan de details een zuiver Renaissance karakter gegeven werd, noemde spreker het huis van Maarten van Rossum te Zalt-Bommel (1536), het bekende huis aan de Korenmarkt te Delft, het zeer belangwekkende huis te Edam aan den Dam en de latijnsche school te Nijmegen, aan welke gebouwen de vermenging van Gothiek en Renaissance duidelijk is waar te nemen.

De beoefenaars der zoog. kunstindustrie maakten zich hiervan spoedig los, getuige de koorbanken te Dordrecht en het koorhek te Enkhuizen. Het eerste kunstwerk is in hoofdzaak van de hand van Jan Terwen (1538—1542) en het tweede van de hand van een zevental onbekende meesters, terwijl op een der panoelen het jaartal 1542 voorkomt.

Tot dusverre hadden de beeldende kunstenaars zich uitsluitend van de Korinthische bouworde bediend in navolging der Noord-Italianen. Het puristische streven der 16e-eeuwsche meesters uit Italië, vooral Serlio, bleef hiertelande ook niet zonder uitwerking. Pieter Coeck van Aalst bezorgde eene bewerking van Serlio in het Nederlandsch in 1553, waarvan in 1606 nog een herdruk ondernomen werd. Alvorens dit werk uitkwam, zag men bij exceptie reeds de strengere vormen toepassen, bijv. aan het orgel der St.-Gommaruskerk te Enkhuizen (1549), terwijl het Muntpoortje te Dordrecht van 1555 nog geheel de vormen der Certosa vertoont.

Alsnu werden meer of minder uitvoerig tal van schoone scheppingen uit dezen tijd der Renaissance besproken, als de beroemde schoorsteen uit het raadhuis te Kampen, van Colijn van Camerijck (1546), en de monumenten in de Lieve-Vrouwekerk te Breda.

Hoewel het hiertelande niet aan bouwwerken van vóór 1566 ontbreekt vindt men er weinige die gedagteekend zijn. Het raadhuis te Nijmegen (1554), een afgebroken gevel van 1558 op den hoek van het Damrak en de Prins-Hendrikkade te Amsterdam, een gevel van 1559 in de »Kijk-in-'t Jatstraat" te Groningen, de gevels van het Haagsche raadhuis 1564 (zijgevel), 1565 (voorgevel), werden door spreker meer gedetailleerd behandeld. Naast gevels als de genoemde, waarbij de antieke pilasterorden tot versiering zijn aangebracht, ontbreekt het niet aan andere, waarbij de bouwmeesters alleen van klassieke lijstwerken en enkele Renaissance vormen hebben gebruik gemaakt als het voormalig Arsenaal te Amsterdam (1554), deel uitmakende van het zoog. Oost-Ind. Huis met een gevel aan de St.-Annastraat te Amsterdam en het Waaggebouw te Enkhuizen. In 1566 werd te Amsterdam een bouwwerk opgericht, dat van grooten invloed is geweest op vele latere scheppingen, nl. de toren van de Oude- of St.-Nicolaaskerk, van Joost Janssen, genaamd Bilhamer. Hij kan beschouwd worden als eene vertaling in Renaissance dialect van de laat-Gothische spitsen, waarvan die der St.-Bavokerk te Haarlem een der schoonste voorbeelden is.

Alsnu behandelde spreker de kerkelijke kunstvoortbrengselen uit deze periode en noemde daarbij het sierlijke houten hek, dat de kapel der St.-Catharinakerk te Amsterdam afsluit (1538), het koorhek te Abkoude, het hek in de St.-Mariakerk te Vianen (1542), de zeer fraaie hekwerken van de St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, een geheel koperen koorhek uit de St-Jacobskerk te Utrecht enz.

Voorts de predikstoel van de St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, van vóór 1550, die van de St.-Nicolaaskerk te IJselstein en de St.-Jacobskerk te Utrecht. Niet alleen de kerken, ook de raadhuizen prijkten dikwijls met keurige voortbrengselen van kunstnijverheid, als: het prachtige gestoelte in de raadzaal van het stadhuis te Kampen (1543 en 1546), idem in het stadhuis te Nijmegen (1560) door Pieter van Dulcken, de schoorsteen uit het huis van Maarten van Rossum te Zalt-Bommel, enz.

Onder de voortbrengselen der geelgieters-kunst noemde hij de doopvonten in de Lieve-Vrouwekerk te Breda en in de St.-Walburgskerk te Zutfen (1527).

Merkwaardige grafteekens uit dien tijd zijn die uit de St.-Gommaruskerk te Enkhuizen, uit de St.-Catharinakerk te Amsterdam (1545 en 1540) uit de Lieve-Vrouwekerk te Breda, van Willem van Galen (1539), uit de St.-Laurenskerk te Alkmaar van Pieter Claesz Palinak en huisvrouw Josina van Foreest (1516). Ook maakte spreker melding van de graveerkunst, op deze zerken voorkomende, en daarmede in direct verband het afbeelden van lijken in den meest realistischen vorm, waartoe tal van voorbeelden werden aangehaald.

Onder de voortbrengselen uit den eersten tijd van den tachtigjarigen oorlog noemde spreker de kanselarij te Leeuwarden 1566—1571, door Bartholomeus Janszoon, die in hoofdzaak laat-Gothisch is. Ongeveer zeven jaar later werd de Oosterpoort te Hoorn gebouwd, waarop echter tegenstrijdige jaartallen vermeld staan, het Burgerweeshuis te Amsterdam in 1581 met zijn rijk versierde poorten en de Waaggevel te Alkmaar in 1582.

Door de talrijke plaatwerken, welke hij vervaardigde, had Hans Vredeman de Vries in dezen tijd een onbetwistbaren invloed op de kunstuitingen.

Spreker gaf van dezen kunstenaar een korte levensbeschrijving. Uit zijne ontwerpen spreekt een onuitputtelijke verbeeldingskracht, doch tevens sterke neiging tot alles wat barok is, in dat opzicht alleen te vergelijken met Wendel Dietterlin, zijn Duitschen tijdgenoot.

De invloed van Vredeman de Vries is vooral op te merken bij den Amsterdamschen stadsbouwmeester Hendrik de Keijzer, in 1567 geboren, die oorspronkelijk stads-steenhouwer en beeldsnijder was. Spreker gaf eene korte levensbeschrijving en noemde, onder eene zijner eerste werken, het poortje van het tuchthuis op den Heiligeweg. In 1603 werd hem opgedragen de bouw van de Zuiderkerk, die in 1614 voltooid was. Spreker behandelde dit bouwwerk vrij uitvoerig en noemde onder de scheppingen van dezen kunstenaar nog de Montalbaanstoren (1606), de Beurs op het Rokin en de Haarlemmerpoort, welke echter beide in 1838 zijn gesloopt; voorts de Westerkerk 1620, voltooid in 1638, terwijl De Keijzer reeds in 1621 was overleden.

Ook buiten Amsterdam werden zijne talenten gewaardeerd, getuige het in 1601 gemaakte grafteeken voor Dr. Pieter Hoogerbeets in de Groote kerk te Hoorn; het grafteeken, in 1616 in de Groote kerk te Delft, opgericht voor »Zijne Excellentie den Prince van Oraignen, hoogloffelijker memorie"; de in 1619 gebouwde gevel voor het stadhuis te Delft enz., welke werken met nog vele andere zijner voornaamste scheppingen na zijnen dood zijn uitgegeven onder den titel »Architectura Moderna".

In denzelfden tijd leefde te Haarlem de kunstenaar Lieven de Keij, omstreeks 1560 te Gent geboren; was De Keijzer meer een volgeling van Vredeman de Vries, De Keij sloot zich meer aan bij Wendel Dietterlin, reden waarom Van Mander van dezen stijl zegt: »Dan 't is moeijlijck datter weder een nieuwe vaijl moderne stijl op zijn Hoogduijtsch in ghebruijck is gecomen, die wij qualijck los zullen worden." De voornaamste scheppingen van dezen kunstenaar zijn »de Vleeschhal" te Haarlem en de toren van de Nieuwe kerk aldaar. Ook maakte hij in 1596 een ontwerp voor het Gemeenlandshuis te Leiden, dat nooit is uitgevoerd.

De invloed van de bouwmeesters uit dezen tijd beperkt zich niet alleen tot de plaatsen, waar zij werkzaam waren, maar men kan dezen zelfs geheel in het oosten van het land, b.v. aan de Boterwaag te Nijmegen, duidelijk ontwaren. Van den invloed der Haarlemsche bouwkunst van dien tijd is elders slechts weinig te bespeuren en is de hoofdwacht te Zwolle misschien het eenige gebouw, dat aan De Keij doet herinneren.

Ten slotte gaf spreker eenige opmerkingen over den woonhuisbouw van dien tijd, waarin ook voor ons nog zoovzel bruikbaars is te vinden. De pogingen, die gedaan zijn om deze woonhuisgevels tot bepaalde groepen of scholen te brengen, zijn afgestuit op de groote verscheidenheid, die men erbij aantreft. Spreker haalde hierbij verschillende voorbeelden aan. In het algemeen kan men van de woonhuisgevels in het laatst der 16e en het begin der 17e eeuw zeggen dat de toppen in den regel van trappen voorzien zijn, waarop slechts enkele uitzonderingen, en dat smalle banden van gehouwen steen meestal de gebakken steen afwisselen. Spreker meende tot besluit de studie onzer gevels uit dien tijd met aandrang te mogen aanbevelen in afwachting van den nieuwen stijl, waarvan enkele enthousiastische jongeren mogen droomen, en is zeker dat in deze studie voorbeelden te vinden zijn, die vrij wat meer geschikt zijn voor onzen tijd en ons land dan die in de buitenlandsche werken, waarmede men ons heden ten dage overstroomt.

De Voorzitter bracht spreker den dank der Vergadering en hield zich overtuigd dat ieder bouwkunstenaar ten volle mede zal gaan met de bedoeling der woorden, door den spreker aan het slot zijner geberigd.

Na ballotage werden vervolgens 3 nieuwe candidaten tot leden der Vereeniging aangenomen.

EBERSON—DE ROEVER.

Een zestiental jaren geleden had er een wedstrijd plaats voor het ontwerpen van een museumgebouw, waartoe een drietal bouwkunstenaars van Rijkswege werden uitgenoodigd, en thans schijnt die zaak opnieuw het onderwerp van levendige gedachtenwisseling te worden, getuige de hierachter geplaatste en uit de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* overgenomen brieven.

Dezer dagen wordt de verzameling penningen, nagelaten door den architect Eberson, in het openbaar verkocht, en, volgens een in de laatste jaren in zwang komend reclame-stelsel, gaat eene levensbeschrijving, en zelfs een geëtst portret van den verzamelaar, den catalogus vooraf.

De biographie is geschreven door des heeren Ebersons neef Mr. N. de Roever, archivaris van Amsterdam, lid en secretaris van de Commissie van toezicht van 's-Rijks Museum. Dat in deze levensbeschrijving de volkomen onbeduidende architect »en chef" van wijlen Koning Willem III tot een groot kunstenaar wordt opgevijzeld, zal ik diens neef niet euvel duiden. Daarover haalt men eenvoudig de schouders op. Maar in die biographie komt eene zinsnede voor, die ik niet zonder protest laat voorbijgaan. Men leest daar het volgende:

»In 1875 werd van Rijkswege een concours-project (voor een museumgebouw te Amsterdam) uitgeschreven, waartoe ook Eberson uitgenoodigd werd. Al begreep hij terstond, dat deze wedstrijd slechts voor den vorm uitgeschreven werd en dat het reeds vast stond, wie van het drietal met de uitvoering zou worden belast, hij weigerde te gelooven, dat men genoegen zou nemen met een ontwerp, dat met meer dan een gering cijfer het vastgestelde bedrag zou overschrijden. Zijn eerlijk hart enz...."

De bewering dat de mededinging, in 1875 tusschen drie bouwkundigen geopend, slechts eene schijnvertooning was, is eene schandelijke insinuatie zoowel ten aanzien van de zeventien leden der gemengde beoordeelingscommissie (van wie geen één zich voor het ontwerp van den heer Eberson kon verklaren) als ten opzichte van den toenmaligen minister Mr. Heemskerk, en deze insinuatie is te ergerlijker, wijl zij neergeschreven wordt door een lid van de commissie van toezicht van 's Rijks Museum.

Terwijl ik daartegen protesteer, geef ik Mr de Roever den raad om des heeren Eberson's rol bij de voorbereiding van de stichting van 's Rijks Museum stil te laten rusten, opdat ik niet genoodzaakt worde het stilzwijgen te verbreken dat ik sinds vijftien jaren bewaar.

23 November 1891. VICTOR DE STUERS.

Ik zal het recht van den heer Victor de Stuers om zijne grieven tegen mij bij deze of gene gelegenheid te luchten, geenszins betwisten. Ja, ik was er zelfs op verdacht, dat de onweerswolk te eeniger tijd over mijn hoofd zou losbarsten. Voorlang had ik mij daarom met eene flinke parapluie van onverstoorbaarheid gewapend, die ik na slechts voor het opsteken had. Het buitje heeft mij dus weinig gedeerd en ik kan den heer refendaris verzekeren, dat zijn bliksems niet bij mij ingeslagen zijn!

Wat ik echter misprijzen moet, is de thans opnieuw gebleken tactiek, om personen die niet tot de bewonderaars van 's heeren De Stuers richting behoorden, *in casu* den heer L. H. Eberson, na zijn dood een brevet van onbekwaamheid uit te reiken, ja zelfs verdacht te maken, nu hij zich niet meer tegen de hem naar het hoofd geslingerde aantijgingen verdedigen kan. De ten slotte als knaleffect afgevuurde grootmoedigheid, waarmede de heer De Stuers een vijftienjarig stilzwijgen over de houding des heeren Eberson in de Museumzaak bewaarde, had hem daarvan dienen terug te houden. Ik vrees dat de heer De Stuers vergeten heeft, daaromtrent vooraf met zijne voortreffelijke keukenmeid te raadplegen. Ongetwijfeld zou zij hem hebben doen gevoelen of hij daarmede al dan niet de perken der welgemanierdheid te buiten ging.

Aangezien het langdurig zwijgen bij de wetenschap van zooveel gruwelijks hem thans op het harte brandt, opene hij ter algemeene voorlichting de bladzijden uit het boek der wordingsgeschiedenis van het Museum, waarop hij het oog heeft en die den persoon van den heer Eberson in een minder gunstig daglicht zouden stellen. Daar het hem echter in den regel niet gegeven schijnt zaken objectief te beschouwen, noch om personaliteiten buiten spel te laten, kome hij voor ditmaal niet met redeneeringen, maar met feiten en officieele stukken, de laatste liefst geheel en onversneden, voor den dag!

Mr. N. DE ROEVER.

In zijn antwoord zwijgt mr. N. de Roever over het punt waarop het aankomt.

Het is niet de vraag, of het »mijne tactiek is personen die »mijne richting niet bewonderen na hun dood een brevet van »onbekwaamheid uit te reiken of verdacht te maken". Ik ben mij bewust, zonder noodzakelijkheid levenden noch dooden aan te vallen. Integendeel, ik doe het zwijgen tot tal van ongerechtigheden die eene kastijding verdienden; en ik zou omtrent den heer Eberson geen woord gerept hebben, indien mr. De Roever niet had goedgevonden zijnen oom voor te stellen als het slachtoffer van de dupliciteit van den minister Heemskerk en van de gemengde jurycommissie in zake de ontwerpen voor 's Rijks Museum.

Dat is het wat mij geërgerd heeft: de onbewezen bewering dat de mededinging, door de regeering in 1875 geopend, slechts eene schijnvertooning was. Tegen die insinuatie, ergerlijk vooral in den mond van een lid van de Commissie van toezicht van 's Rijks Museum, teekende ik protest aan. En daarover zwijgt mr. De Roever volkomen.

Dat zwijgen »*speaks volumes*".

VICTOR DE STUERS.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

's HAGE. Woensdag den 25 Nov. j.l. had in het lokaal van den Christelijken volksbond alhier eene samenkomst plaats van enkele genoodigden, waaronder de leden van den Arbeidsraad, om te beraadslagen over de oprichting van een Nederlandsche Vereeniging tot loons- en werkverzekering.

De inleider, de heer Van Soest, wees op de vele nooden en ongelukken waaraan de werklieden van onzen tijd zijn blootgesteld en dat een van de grootste rampen, die hen voortdurend periodiek daarbij treffen, is de werkeloosheid, die tot zelfs den uitstekendsten werkman tot wanhoop brengt. Hierin was naar de meening van het voorloopig samengestelde Comité verandering te brengen wanneer eerst particulieren mede de hand tot hulp aan den ploeg willen slaan. De werkman zelf zou al spoedig toetreden; ten bewijze daarvan strekken de ontelbare begrafenisfondsen, verzekeringen tegen ziekten en dergelijken, waarin de werklieden hoofdzakelijk deelnemen, en zeker niet het minst bewijst de Postspaarbank dat de Nederlandsche werkman uit zijn aard spaarzaam en zuinig is.

Het geldt hier een goed, hoogst nuttig doel, en om een begin van uitvoering aan dit denkbeeld te geven was een voorloopig reglement samengesteld, dat aan enkele aanwezigen ter kennisneming gegeven was.

Op de vraag van den Voorzitter of iemand het woord hierover verlangde, ontstond een langdurig, eerst geanimeerd, maar later zeer afmattend debat. Van den kant der aanwezige patroons voerde de heer Van Malsen op meesterlijke wijze het

woord. In een glashelder betoog bewees hij de onmogelijkheid van practische uitvoering zooals de zaak thans was op touw gezet. De Commissie bleek zelf onoverkomelijke moeilijkheden te hebben voorzien, want in de statuten was men reeds begonnen met alleen bekwame werklieden in de verzekering op te nemen Men begreep dat men de als een gevolg van hun vak aan chronische werkeloosheid lijdenden daarin niet opnemen kon. Maar had de Commissie wel voorzien, dat zij de patroons, die 's winters hunne werklieden in dienst houden, ofschoon zij geen werk voor hen hebben, nu tevens in de eerste plaats een dienst bewijzen zou? dat daarom de bekwame werklieden, die meestal toch aan het werk blijven, en hierbij vooral steunen op hun patroons, zich wel niet verzekeren zouden? had men wel begrepen dat, was het bedrag der verzekering hoog, men de werkeloosheid zou in de hand werken? Kortom, talrijke bezwaren, juist voorgesteld, werden door den heer Van Malsen geopperd en maakten blijkbaar een ingrijpenden indruk zoowel op de voorstellers als op de toehoorders.

De heer Van Doorn wees op een principieel bezwaar, nl. gebrek aan elken grondslag, en de heer Elout van Soeterwoude vroeg zeer ad rem wie de bekwaamheid der werklieden constateeren moest.

Eindelijk werd gevraagd of men wel den juisten weg had bewandeld alvorens met dit voorstel af te komen? Wat was het gevoelen geweest van patroons- en werkliedenvereenigingen? Deze toch zouden wel het eerst bevoegd zijn de levensvatbaarheid van het voorstel te beoordeelen.

Mr. van Reijnst trachtte al die bezwaren te ontleden, doch het gelukte bijster slecht: uit elk antwoord bleek dat men te doen had met menschen die van goede wille zijn, doch die in 't geheel geen blik hebben in de werklieden-quaestie.

De vergadering ging dan ook zeer onvoldaan uit elkaar; de Voorzitter beloofde echter de zaak opnieuw grondig te onderzoeken en hoopte dan weder op de hulp der patroons een beroep te doen.

Inmiddels waren de bezoekers, die niet dikwijls de lokalen van den Christelijken Volksbond bezoeken, in de gelegenheid het nieuwe zaaltje, gebouwd door den vroegeren aannemer, thans architect, Chr. Huurman, te bezichtigen Dit zaaltje bewijst ook van goeden wil, maar zeker is het niet te veel gevergd, alvorens te bouwen eerst eenige studie te maken van de vormen, die men wil toepassen. Toch zijn vele onderdeelen blijkbaar wel bestudeerd, maar juiste kennis van proportie heeft hier ontbroken. Tot verontschuldiging moge evenwel strekken dat men in die zaal wel komt om te hooren maar niet om te kijken.

AMSTERDAM. De heeren W. H. Nolthenius en J. M. T. Büngener hebben een plan van bebouwing en exploitatie der museum-terreinen bij den Raad ingediend. Er is nu keus uit vijf ontwerpen.

— Tot verbetering van het toezicht op de spoorwegdiensten worden, bij nota van wijziging, door den Minister van Waterstaat de noodige voorstellen gedaan. Het aantal leden van den Raad van Toezicht wordt van 3 op 5 gebracht. Aan het bureel van dien Raad worden 3 ingenieurs verbonden op eene jaarwedde van ƒ 3200. Het bureelpersoneel van den Raad zal met een adjunct-commies en met 3 klerken of toekenaars worden uitgebreid.

ROTTERDAM. De groote Schouwburg aan de Aert-van-Nesstraat werd op ƒ 45,000 ingezet en het hoogste bod was dat van den heer Zaaijer alhier, nl. ƒ 76,000; de afslag of definitieve veiling zal Woensdag e. k. geschieden.

DELFT. Den 23sten November j.l. overleed alhier Cornelis Johannes de Bruijn Kops. Den 27sten Mei 1830 te Haarlem geboren, werd hij voor het bouwkundig vak opgeleid en verwierf hij op twintigjarigen leeftijd het diploma van civiel-ingenieur aan de toenmalige Koninklijke Academie, thans Polytechnische school.

Korten tijd daarna werd hem door het Bestuur dezer stad opgedragen een ontwerp eener gasfabriek te maken en werd hem, bij de uitvoering, de leiding daarvan toevertrouwd.

Na de voltooiing, op 1 Januari 1856, werd hij tot directeur dier fabriek benoemd. Een jaar later werd De Bruijn Kops tevens tot gemeente-architect aangesteld. Beide betrekkingen heeft hij steeds met de stiptste plichtsbetrachting en grooten ijver vervuld.

Op het gebied der gasfabrikage verwierf hij zich een goeden naam en meermalen bekleedde hij het Voorzitterschap bij de Vereeniging van Nederlandsche gasfabrikanten.

Als gemeente-architect ontwierp hij verschillende belangrijke werken, waarvan o. a. werden uitgevoerd: de afgraving van West-, Oost- en Zuidvest met den aanleg van Phoenixstraat, Oostplantsoen en Zuiderstraat; de uitbreiding van het westelijk deel der stad enz. Voorts zijn alle thans bestaande scholen, beweegbare bruggen, enz., naar zijne ontwerpen gebouwd.

In Februari dezes jaars was De Bruijn Kops genoodzaakt wegens eene ernstige ziekte verlof aan te vragen en na vergeefs, ook in het buitenland, herstel voor zijn geknakte gezondheid te hebben gezocht, zag hij zich genoodzaakt in Juli j.l. zijne omvangrijke betrekkingen neder te leggen. Den 1sten September werd hem op de meest eervolle wijze en onder dankzegging voor de vele en gewichtigen diensten der Gemeente bewezen, ontslag verleend, behoudens aanspraak op pensioen.

Het genot om zijne laatste levensjaren rustig door te brengen, mocht hij echter niet smaken, want den 23 November j.l. ontsliep hij onverwachts in den ouderdom van 61 jaren.

Donderdag j.l. werd zijn lijk op de Algemeene Begraafplaats te 's Hage in het familiegraf bijgezet. Onder de vele kransen, die de lijkkist sierden, merkten wij op die van ambtenaren en werklieden der gemeentewerken en der gasfabriek, van welke beide takken van dienst deputatiën aanwezig waren.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit is met ingang van 1 December a. s., aan L. A. Reuvens, op zijn verzoek, eervol ontslag verleend als hoofdingenieur van den Waterstaat der 1e klasse, behoudens aanspraak op pensioen en met dankbetuiging voor de door hem in die betrekking aan den lande bewezen diensten, en zijn benoemd bij den Rijkswaterstaat:

tot hoofding. 1e kl., W. F. Leemans, thans hoofding. 2e kl.; tot hoofding. 2e kl., G. A. Escher, thans ing. 1e kl.; tot ing. 1e kl., R. J. Castendijk, thans ing. 2e kl.; tot ing. 2e kl., H. Wortman, thans ing. 3e kl.; tot ing. 3e kl., A. A. H. W. König, thans adspirant-ing.

— Wegens volbrachten diensttijd is M. Hönig, gewezen opziener 1e kl. bij het boschwezen in Nederlandsch-Indië, eervol uit 's lands dienst ontslagen.

— Naar het *Utr. Dagbl.* vernemt, is de heer E. Engelenburg, civiel ingenieur, meteoroloog aan het meteorologisch instituut te Utrecht, in de plaats van Dr. M. Snellen, tijdelijk benoemd tot directeur van de waarnemingen te land aan genoemd instituut.

— Volgens verschillende berichten heeft de heer Piepers, voorzitter van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten, thans het voornemen te kennen gegeven om met 1 Januari e.k. zijne betrekking neer te leggen.

— Uit het vroeger medegedeelde drietal voor de benoeming van een directeur der gemeentelijke gasfabriek te Assen is de heer G. Daams, opzichter der gasfabriek te Groningen, gekozen.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Opzichter 1e klasse van den Prov. Waterstaat in Zeeland, te Kolijnsplaat. Jaarwedde ƒ 1400. Adres vóór 7 Dec. aan het gewestelijk bestuur.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en T-IJzer enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagesl.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruisen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

Ministerie van Justitie.
OPENBARE AANBESTEDING.

Op **Zaterdag den 19den December 1891**, des namiddags ten 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie worden **aanbesteed**:

Het driejarig onderhoud, aanvangende 1 Januari 1892 en eindigende 31 December 1894, van:
De Strafgevangenis te Nieuwer-Amstel.
Het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Haarlem.
Het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Hoorn.
Het Rijksopvoedingsgesticht te Alkmaar.
Het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Middelburg.
De Strafgevangenis te Goes.
Het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Zierikzee.
Het Paleis van Justitie en de Gevangenissen te 'sHertogenbosch.
De Strafgevangenis te Breda.
Het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Eindhoven.
Het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Maastricht.
Het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Roermond.
en
het éénjarig onderhoud van de Strafgevangenis te Rotterdam, aanvangende 1 Januari 1892 en eindigende 31 December 1892.

De besteding geschiedt in 21 perceelen.

Bestekken liggen ter lezing in bovengenoemde gebouwen en op het bureau van den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-GRAVENHAGE en zijn, op franco aanvrage, tegen betaling van ƒ 1.65, verkrijgbaar bij de GEBR. VAN CLEEF, Boekhandelaars, Spui N°. 28a, te 's-GRAVENHAGE.

Aanwijzing zal geschieden voor de Strafgevangenissen te Nieuwer-Amstel, Goes, Breda en Rotterdam en het Rijksopvoedingsgesticht te Alkmaar den 11den December 1891, des namiddags te 1½ ure;

voor de gebouwen te Haarlem, Middelburg, Zierikzee, 's-Hertogenbosch, Eindhoven, Roermond, Maastricht den 12den December 1891 en wel des namiddags te 1½ ure aan de Gevangenissen en des namiddags te 3 uren aan de Rechtsgebouwen en voor het Rechtsgebouw en het Huis van bewaring te Hoorn den 14den December 1891 des namiddags te 1½ ure aan het Huis van bewaring en te 3 uren aan het Rechtsgebouw.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-GRAVENHAGE en verder:

voor de werken aan de gebouwen te Nieuwer-Amstel, Haarlem en Hoorn bij den Opzichter G. SLUIS te Amsterdam;

voor die aan het gebouw te Alkmaar bij den Opzichter D. KEENS aldaar;

voor die aan de gebouwen te Middelburg en Goes bij den Opzichter J. H. HANNINK te Goes;

voor die aan de gebouwen te Zierikzee bij den Opzichter M. COUVEE aldaar;

voor die aan het gebouw te Breda bij den Opzichter W. H. PEETERS aldaar;

voor die aan de gebouwen te Eindhoven bij den Opzichter P. VAN DE ERVE te Breda;

voor die aan de gebouwen te Maastricht bij den Opzichter J. E. HOUBEN aldaar;

voor die aan de gebouwen te Roermond bij den Opzichter G. RAMMERS aldaar;

voor die aan het gebouw te Rotterdam bij den Hoofdopzichter G. J. VAN DER GOES aldaar.

De Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
Aanbesteding.

Op **Dinsdag den 8sten December 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT van:

Bestek N°. 161.

De levering van eiken wisselhout en eiken brugliggers ten behoeve van de Staatsspoorwegen.
(In zeven perceelen).

De besteding geschiedt volgens art. 12 van het bestek.

Het bestek ligt van den 19den November 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan de bureaux van de Heeren Sectie-Ingenieurs W. J. KLEEK DE REUS, te MEPPEL en A. J. BUIS, te BREDA, en is op *franco* aanvrag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van ƒ 0.50.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door de Sectie-Ingenieurs voornoemd.

UTRECHT, den 17den November 1891.

Hollandsche IJzeren SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.
Aanbesteding.

Op **Maandag den 7den December 1891**, des namiddags ten twee uur, zal in het Central Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3de klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens Bestek N°. 494:

Het maken van vier dubbele Wachterswoningen van drijfsteen regelwerk en eene dubbele steenen Wachterswoning aan den spoorweg Amsterdam–Rotterdam in vier perceelen. Begrooting voor alle perceelen ƒ 27.000.

Het bestek is tegen betaling van ƒ 1,50 verkrijgbaar aan het Centraal Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier, of op franco aanvraag **met toezending van het bedrag** aan het Bureau Weg en Werken, Kamer 154.

De dag der aanwijzing is in het bestek vermeld.

De Administrateur.

Aanbesteding.

Namens PARNASSIM DER PORT. ISRAËL. GEMEENTE te *AMSTERDAM*, zal ondergeteekende op **Dinsdag den 8sten December 1891**, des voormiddags 10 uren, aan het Bureau van genoemde gemeente (ingang Rapenburgerstraat) in het openbaar **aanbesteden**:

Den herbouw van het Badhuis met Voorleserswoning aan het Jonas Daniël Meijerplein te Amsterdam, met alle daarbij behoorende materialen, arbeidsloonen, transporten, onkosten enz. enz.

Bestek met twee teekeningen zijn te bekomen van af Maandag 30 November a. s. à ƒ 2.— per stel bij den Boekhandelaar H. C. REINDERS Spiegelstraat 60, te AMSTERDAM.

Aanwijzing in loco op Donderdag 3 Dec. des namiddags ten 2 ure.

Inlichtingen ten kantore van ondergeteekende

C. W. NIJHOFF,
Architect.
Kantoor: Beursplein (Voormalig verkoophuis).

Ministerie van Justitie.
OPENBARE AANBESTEDING.

Op **Woensdag 23 December 1891**, des namiddags te 2 ure, zal in een der lokalen van het Departement van Justitie worden **aanbesteed**:

Het uitbreiden van de Strafgevangenis te Alkmaar.
Raming ƒ 143,500.

Het bestek met de daarbij behoorende teekeningen is van af 4 December op aanvrage, tegen betaling van ƒ 2.75, *franco* verkrijgbaar bij de Boekhandelaars DE GEBROEDERS VAN CLEEF, Spui N°. 28a te 's-GRAVENHAGE en ligt met detailteekeningen ter inzage in het Hotel de Toelast te ALKMAAR, alwaar **aanwijzing** zal worden gedaan op Donderdag den 17den December 1891, des middags ten 12 ure.

Inlichtingen zijn te bekomen bij den Ingenieur-Architect voor de Gevangenissen en Rechtsgebouwen te 's-GRAVENHAGE.

In Minister van Justitie,
Voor den Minister,
De Secretaris-Generaal:
P. J. VAN BEIJMA.

Gemeente-gasfabrieken te Rotterdam.
Inschrijving
OP
Donderdag 17 December 1891,
des voormiddags ten 11 uur,
TEN KANTORE VAN DE

Gemeente-Gasfabrieken Oost-Zeedijk, naar de LEVERING van:
Getrokken IJzeren pijpen en Fittings, Vertind Looden Buizen, Rood en Geel Koperen Pijp en Bladkoper, Roodkoperen Lantaarns, Koperen Hoofdkranen, Koperen Fittings en Branders, Houten Rozetten, Lampenglazen, Porceleinen Kappen, Lantaarn-ruiten, Gashaken, Houtschrooven, Draadnagels, Moer- en andere bouten, Pitterstangen, Bordpapier, Stalen Schoppen, Lijn- en Patentolie, Vet en Zeep, Kaarsen, Loodwit, IJzer- en Loodmenie, Lampkatoen, Poetslappen, Poetskatoen, Sponzen, Zeemvellen, Borstelwerk, Kwasten, Schiemansgaren, Snuit van Vlas, Striktouw, Bezems, Kluitskalk, Smeé-, Plaat- en Bandijzer, Geslagen IJzeren Vuurdeurplaten, Gegoten IJzerwerk, Lantaarnpalen, Lantaarnstoeltjes, Zakken, Wanten en andere Magazijngoederen; ten dienste der Gemeente-Gasfabrieken te Rotterdam.

De Voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, ter lezing op het kantoor der Gemeente-Gasfabrieken, Oost-Zeedijk, en zijn voor den prijs van 25 cents, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin N°. 73, alwaar ook de gezegelde inschrijvingsbilletten tegen betaling van 22½ cent verkrijgbaar zijn.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren H. PANDER & Zn., te Rotterdam bij de Heeren J. BOS & ZONEN.
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

PORTLAND-CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **I^e. Portland-Cement** in vaten van 180 K^o. en in zakken van 50 K^o. op **strengste** keur aan de **laagste** prijzen uit den voormaal te *Rotterdam* of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot Vertegenwoordigers zijn aangesteld de H.H.

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

aan wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten.

Portland-Cement Fabrik Karlstadt a/Main.
vorm. LUDW. ROTH.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — **Gouden Medaille** Amsterdam 1883. — **Bekroond:** Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

ROLLUIKEN van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant **WILHELM TILLMANNS, Ronscheid.**
Generaal Agent voor *Nederland* en *Koloniën*: **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS
Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,
in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.
Voor inlichtingen geheve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.,** Boekstraat F 62 te *Arnhem*
De Directeur, **W. PATON WALSH.**

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT
Voor het verwijderen van **warme- of slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)
Vraag prijzen en referenties.

DE LINT & Co., Rotterdam,
GROENENDAAL 22.
Magazijn van Parket- en Wandtegels.
Vraag dessins ens.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van 1/4—150 p. k.
Goedkoopste Beweegkracht.
Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van G. J. THIEME, te Arnhem.
De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Plans en Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-Inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.
Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.
G. J. THIEME.

G. W. VAN DER WIEL & Co., ARNHEM verzenden *franco*, op aanvrage per postwissel:

Gezegelde inschrijvingsbiljetten met couverten à	ƒ 0.29	per	stuk
Lijsten volgens art. 11 der arbeidswet	„ 0.06	„	„
Verhuurbiljetten	„ 0.05	„	„
Huurcontracten	„ 0.55	„ 10	stuks
Begrootingstaten	„ 0.55	„ 10	„
Kennisgevingen van ongelukken	„ 0.17	„ 5	„

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst- en Technische Wetenschap

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGz.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Drieknoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Singel 345, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1sten Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT ƒ 2.25 per 3 maanden of wel, bij voorafbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) ƒ 7.50 en Nederlandsch-Indië ƒ 8.—, beiden bij vooruitbetaling
ADVERTENTIEN, à 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling à 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

96te Vergadering op Woensdag 2 December.

Bij afwezigheid van den Voorzitter opent de Vice-voorzitter, de heer Jonas Ingenohl, de vergadering. De notulen der vorige vergadering worden gelezen en goedgekeurd. Onder de ingekomen stukken is een schrijven van den heer C. W. Bauer, die als redactie-lid bedankt, wegens vertrek uit Amsterdam. De Voorzitter stelt voor met de benoeming van eenen plaats-vervanger te wachten tot de jaarlijksche algemeene vergadering, die over 14 dagen moet plaats hebben.

Vervolgens gaat men over tot het kiezen van drie leden als commissie van verificatie voor de kas. Na een tweede stemming worden daartoe gekozen de heeren V. d. Vliet, Paul de Jongh en Rijnink.

Hierna wordt overgegaan tot het debat over de lezing van den heer W. Kromhout Czn.: *Tout à l'égout.* Verschillende sprekers nemen daaraan deel, en op warme maar vriendschappelijke wijze wordt over stijl, school, conventie, smaak, kunst, materiaal, enz. enz. geredetwist.

Gedurende het debat circuleerde de kunstbeschouwing, gegeven door den heer W. Hoeker: *Der Schatz des Freiherrn Karl von Rotschild, Meisterwerke alter Goldschmiedekunst*, die met belangstelling werd bezichtigd. De Voorzitter sloot, na den heer Hoeker namens de aanwezigen te hebben bedankt, niets meer aan de orde zijnde, te 10½ uren de vergadering.

(A. et A.)

TOUT A L'ÉGOUT.

DOOR W. KROMHOUT CZN.

(*Vervolg en slot van pag.* 390.)

Op een goeden dag bij 'n boekhandelaar inloopende, vroeg ik dezen of hij nog iets over kunst had?

Neen, was het antwoord, alles is naar het riool gegaan en ik heb er ook geen vraag meer naar gehad.

En toch meen ik nog iets te hebben; wacht! — en heengaande, kwam hij na eenige oogenblikken terug met een exemplaar van Viollet-le-Duc's: „Histoire d'un dessinateur".

Dat is goed — zeide ik —, dat is 'n mooi boek, en daarin bladerende, vond ik al spoedig het mooie brokje, waarin M. Majorin met den kleinen Jan kennis maakte.

Deze, een arme tuinmanszoon, had tot zoogbroeder de spruit van een professor, waar zijne moeder als min had gediend voor den kleinen André.

Beiden onderhielden vriendschap, hoewel het van de geboorte af, reeds bestemd scheen dat beiden zich met een scherpen hoek van elkander zouden verwijderen, èn door ontwikkeling èn door opvoeding.

Een gewone Zondagsuitspanning van de professors-familie was een uitstapje te maken naar de woning van den tuinman. Jan was dan steeds in de wolken, daar hij bij die gelegenheden van André papier en potlood kreeg om zijn krabbeltjes te maken, want reeds sedert lang teekende hij alles wat zich om hem heen bevond. Op zoo'n Zondag gebeurde het, dat een vriend van den professor medeging, Mr. Majorin, de personificatie van Viollet-le-Duc.

Na de ontmoeting met de tuinmansfamilie, ging men buiten onder een boom zich neervlijen, sprekende over koetjes en kalfjes, kijkende naar de mooie lucht. Ondertusschen liet Jan zijn teekenwerk aan André zien.

Maar dat moet je zoo niet doen — zeide André.

Ik heb het toch zoo gezien — antwoordde Jan, die zijn meer gereglementeerde kameraad dezen keer niet toe wilde geven.

Dat zullen we eens zien — zeide André.

Pa, moet men nu zóó een kat teekenen?

Laat eens zien — zeide deze, en André gat den heer Mellinot een stukje papier, waarop een kat geteekend was bijna in vooraanzicht, twee pooten, kop daarboven, met een staart daarop, als uit den kop gegroeid.

Maar dat is een kat op twee pooten, jongen, als je ten minste wilt dat het een kat is. Maar wat heeft ze daar op den kop?

Dat is d'r staart — antwoordde Jan beschroomd.

Majorin, tot hiertoe weg in droomerij, kwam eensklaps bij.

Laat me 't ook eens zien!

Beurtelings keek hij naar de kat en naar den kleinen Jan, zoodat deze geheel in de war raakte en niet wist wat te doen.

Hoe oud ben je? — vroeg Majorin hem.

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

Met Allerheiligen elf jaar, menheer!

Ga je naar school?

Ja, menheer, als ik ten minste niet in den tuin moet werken voor vader.

En leer je teekenen, op school?

Neen, menheer, alleen vierkanten en rondjes, maar niet dikwijls.

En daar heb je zeker veel pleizier in?

Niet veel, menheer.

Je teekent liever katten, zeker?

Ja, menheer.

Waar heb je deze geteekend?

Bij de deur thuis.

En wat deed die kat daar?

Zij draaide heen en weer en zocht iets.

Toen heb je haar gevraagd een oogenblik stil te staan, om haar portret te maken, niet waar?

O neen menheer, zij zou niet eens gewild hebben.

Maar hoe heb je het dan aangelegd om haar te teekenen?

Ik heb eens goed gekeken; zij kwam langzaam naar me toe als om eten te vragen, want ik had juist iets in m'n mond, en zij keek me zóó raar aan, zóó gek, net als een wezenlijk mensch. Ik heb haar aangekeken zonder te lachen, want katten houden er niet van dat men haar uitlacht. Zij zag mij ook aan en toen ik een stukje papier en potlood uit m'n zak wilde halen, ging zij weg. Maar ik wist toch hoe zij er uitzag en zoo heb ik haar geteekend.

Maar je weet toch wel dat katten vier pooten hebben?

Jan antwoordde niet.

Waarom teekende je er niet meer dan twee?

Och... menheer — ik heb zeker niet goed gekeken, ik heb de anderen niet gezien!

Jongen, kom hier, ombels me!

Groote verwondering van mijnheer en mevrouw. Men stapte op.

Na eenige minuten van stilzwijgen zeide Majorin als in zich zelve: Zoo'n jongen moest de mijne zijn!

Is dat nu omdat hij een kat geteekend heeft met twee pooten en een pluim op den kop? — vroeg de professor.

Neen, maar omdat hij 'n geboren opmerker is, en zoo'n gave zal hem ver brengen, en vooral zal die gave hem voor dwaasheden behoeden.

Om je de waarheid te zeggen, zie ik niet, dat zoo'n teekening van 'n kat op twee pooten — —

Neen, — viel de heer Majorin hem in de rede — neen, gij ziet dat niet; als zoovele anderen, hebt ge nooit gezien... dan door de oogen van menschen die niet kunnen zien. —

Voor u, geleerden, is een kat niets anders dan een dier dat tot het kattengeslacht behoort, op vier pooten, met een staart, twee bewegelijke uitspringende ooren en snor.

Wanneer men iets van dezen inventaris weglaat, meent ge dat het geen kat meer is. Onze kleine echter bekommert zich daar niet om, hij heeft nooit slechte prenten gezien van compleete katten, hij ziet alleen 'n kat in een zekeren stand die hem treft en hij vat de hoofdlijnen, die deze houding karakteriseeren.

Bij de deur zittende, heeft hij den rug van het beest niet gezien, verborgen als deze was door den kop, en zoo ziet hij z'n staart dadelijk achter den kop. Hij bemerkt niet eens de achterpooten, die door de voorsten worden bedekt, hij ziet noch buik, noch zijden. Z'n oog omvat in enkele seconden de algemeene trekken, de physionomie van het dier, en nog onvaardig, geeft hij het dier weer, zooals zijn herinnering zijn vingers doet bewegen.

Oh, wat zou kleine Jan een groot kunstenaar kunnen worden!

Misschien, — antwoordde de professor — wanneer z'n vader 'n twintigduizend francs kon besteden om hem op de Ecole des beaux Arts te doen studeeren.

Ja, — hernam Majorin — om hem z'n natuurlijke gaven te doen verliezen, het kostbaarste wat hij bezit, zonder het te weten....

Dan moet hij aan zijn lot overgelaten om geheel alleen een groot artist te worden.

Ach neen, — dát is juist het ongeluk. Hij moet een volledige opleiding hebben, om zijn verstandelijke gaven te ontwikkelen, hij moet hard werken, maar niet zóó, dat hij op zijn vijf-en-twintigste jaar zwemt in middelmatigheid of bemerkt dat hij wel weer van voren af aan kan beginnen.

Was het wonder dat ik bij het herlezen van dit stuk, aan onze school dacht en de oorzaak van haar ontstaan?

Is kleine Jan, zooals Viollet-le-Duc hem daar voorstelt, niet geheel de in-zich-zelf-kracht-vindende toekomstige kunstenaar, vrij van conventie, die tot alles kan geraken, ook tot architect — mits geen school of stijl of orde hem gaat beheerschen?

Toch verdenk ik er Viollet-le-Duc van, dat hij van Jan een volbloed Gothieker zou gemaakt hebben, indien hij hem had willen opleiden tot bouwmeester. Dit is echter niet gebeurd; Jan is een bekwaam kunstindustrieel geworden, met persoonlijken stijl, en die zeer mooie dingen maakte.

Maanden waren verloopen.

De school was reeds onder de kap, en beloofde goed te zullen worden, dank de zorgen van onzen „meulenmaker" en m'n collega, die de geheele leiding op zich genomen had.

Af en toe ging ik ook eens zien en groot was telkens m'n blijdschap op te merken dat er toch ook zonder pilasters, kolommen, segmenten, kralen en schuine kanten nog iets goeds te maken viel, waar gedachte in zat, aardige combinatiën, oordeelkundige toepassing van aanwezige materialen en — wat me het meeste trof, was het gebruik van ijzer met de vele variatiën die hierin gemaakt kunnen worden.

Over het algemeen waren de toestanden zeer veranderd sedert den aanleg van ons riool.

We gingen wel eens hier en daar heen om te zien wat gebouwd werd door de overblijvende constructeurs, maar treffend was het op te merken, dat hetgeen gemaakt werd tenminste gezond was en menigmaal uitmuntte boven de verscheidene pretentieuze gebouwen uit de vóór-riool-periode.

Overal waar we kwamen, bij alle werken die in uitvoering waren, nergens zagen we 'n spoor van architect of teekenaar. Toch werkte men door. Het bleek dat alom nieuwe contracten waren gesloten met de overgebleven timmerbazen *zonder* artistieke pretenties, na de mare van het verdwijnen der stijl- en beginselmenschen. Bij enkele werken namen we de vrijheid eens in te loopen, en goed deed het ons te zien, hoe nù reeds conventie plaats maakte voor gewone vormen. Zoo zagen we ergens iemand bezig een geheelen topgevel met zijn pinakels, vaasjes, krullen en de hemel weet wat meer, uit te radeeren, omdat — zooals hij zeide — nu de architect er niet was, hij dit niet detailleeren kon en dus de gewone dakafsluiting — z. g. brandmuur — zou maken. Natuurlijk juichten we dit toe, daar we een bewijs erin zagen dat hij — die timmerman door den nood gedrongen — zijn eenvoudigen constructieven zin liet werken en daardoor als eerste gevolg *rationeel* werd. Wij juichten dit te meer toe, daar we dit als gezond rationalisme beschouwden,

dat later van zelf zich met gevoel zou vereenigen, wanneer onze school gereed zou zijn.

Dit zou niet lang meer duren.

Van mijn vrind kreeg ik op 'n goeden dag bericht dat de school nagenoeg gereed was en men reeds de inschrijving geopend had voor leerlingen. Hij was de eerste, schreef hij me, die zich had laten inschrijven, omdat, zooals hij zeide, er nog veel te leeren viel, wanneer men het vroeger verkeerd geleerde wilde doen verdringen door nieuwe elementen, in verband staande met hoogere opvatting van bouwkunst.

Ook ik meldde me toen onmiddellijk aan.

Zoo naderde ook de tijd, dat we noodzakelijk weder naar de sproeivelden moesten afdalen om de uitwerking te zien van ons proces.

Deze dag brak aan.

Weer met ons beiden gingen we naar beneden.

Doodstil was het overal, en drukkend. Alleen hier en daar water, dat sijpelend nog aan vroegere kracht herinnerde.

De dampen waren opgetrokken; geen lucht van ontbinding kwam ons meer tegen.

Denzelfden weg volgende van den vorigen keer, bevreemdde het ons geen Wasmuth meer te ontmoeten.

Hij zal geheel opgelost zijn! — merkte m'n begeleider op.

Ik antwoordde niet. Het werd me te eng, aan dood had ik niet gedacht.

Op de plaats gekomen, waar de zuilen van de Beurs lagen — ze waren erg toegetakeld, maar nog niet geheel onkenbaar — vonden we eveneens geen spoor van 'n menschelijk wezen. Geen genius was daar meer, ook geen professoren — alles was weg.

Ik dacht met een rilling aan den droom van m'n vriend, die allen langzamerhand had zien verdwijnen als in drijfzand. Zonder te spreken gingen we werktuiglijk naar de plek, waar den vorigen keer de rationeelen-groep zich geposteerd had. Zij zullen er nog wel zijn, sprak m'n begeleider bemoedigend, als ze maar veranderd zijn! Doch, hoe we liepen, hoe we zochten, niets konden we van hen ontdekken, alleen de plaats waar de balustrade gestaan had, was nog aangewezen door 'n duimstok, die daarbij lag. De wimbergen, fioelen, waren weggespoeld. Dáár, waar het water in den bodem was weggezakt, zagen we sporen van zand en kleine brokjes afgescheurde zandsteen.

Het werd ons hoe langer hoe banger. Niet dat we de justitie vreesden, och neen, boven had men zich toch al lang gewend aan de afwezigheid van bouwkunstenaars, van bouwkunst-bevorderende vereenigingen enz., maar we stonden voor 'n algeheel verdwijnen, waar we alleen gehoopt hadden op omkeering van begrippen.

Onder het voortgaan, meenden we in de verte toch eenig gegons hooren. Dadelijk werd onze hoop weer levendig, dat niet alles verdwenen zou zijn, wat we de vorige maal hadden achtergelaten. Met nieuwen moed togen we naar de plaats, waar we de critiekschrijvers hadden ontmoet, maar ook hier moesten we opnieuw teleurgesteld worden, daar wel verfrommelde en verbleekte kunstbladen hier lagen, maar geen menschen. En toch hoorden we dat gegons ook hier terug.

Bij den heuvel gekomen, vanwaar we vroeger den uitgang terug vonden, werd dit geluid sterk, zelfs meenden we stemmen boven uit te hooren.

Driftig sloegen we de richting in vanwaar dit kwam, en ontdekten al spoedig dat het bij den uitgang was, waar al sterker en sterker het geluid kwam van sprekende, lachende en juichende menschen. Nog zagen we niets, totdat we bij het omslaan van een verhevenheid verrast werden door den aanblik van een zwarte groep menschen, die daar.... 'n patertje langs den kant deden en daarbij aan hun vroolijkheid de vrijste uiting lieten. Nog hadden ze ons niet gezien.

Zouden dat nu die professors zijn, en de rationeelen en de critici en kunstbevorderaars? — vroeg m'n vrind me.

Ik had nog geen antwoord gegeven, toen het bleek dat men ons gezien had, want als een zwerm kwam alles naar ons toe en stonden we daar te midden van een grooten kring enthousiasten, die ons hun bevrijders noemden.

Wij hebben broederschap gesloten! — riepen de klassicisten.

Wij slaan geen gaten meer in de lucht met rationeelderij — zeiden de kraaltjes-mannen —; leve het rationeele in de bouwkunst! — riepen de klassicisten — leve het eeuwig klassieke dat met rationeel samengaat! — antwoordden de rationeelen.

Hip, hip, hoera! — klonk het van alle kanten.

Maar — vroeg ik, toen de geestdrift wat bedaarde — is er geen enkele omgekomen?

Ja — was het antwoord — er waren er die zoo vastgeroest waren in hun stijlbegrippen, zóó wars van toenadering en generalisatie, die zóó in vroegere eeuwen thuis behoorden, dat ze van zelf den moreelen dood gestorven zijn.

Een klassicist verdween nà een omhelzing met zoo'n beurszuil; een ander begroef zichzelf onder ordeboekjes, een derde spoelde weg met 'n fioel en wimberg. Ook enkele oud-Hollanders waren onverbeterlijk.

En waar zijn de Wasmuth's met de Stopno's? — vroeg ik.

Die zijn een zaakje op gaan zetten van oude papieren en oud ijzer; ook verkoopen ze zandsteen van al de afbraak.

En de geniën der academien?

Naar Griekenland gevlogen.

En van het rationalisme?

De lucht in, met de bedoeling te waken tegen nieuwe materiaalverkrachting, wanneer we weer boven komen.

Maar — vroeg men ons van alle kanten — is er al een nieuwe school gekomen, boven?

Ja en neen — antwoordde ik. — Geen eigenlijke school, meer een gouddelverij, een inrichting, waar ieder de gelegenheid gegeven wordt de zich in hem bevindende goudertsen voor den dag te halen, te wasschen en voor de maatschappij bruikbaar te maken... zonder boekjes.

De verrukking was onbeschrijflijk. Ieder wilde nog naar school.

We sloten ons in gelederen, eendrachtig, — vroegere klassicisten naast vroegere rationalisten — met critiek daartusschen in.

Regelrecht gingen we in een stevigen pas van een-twee, een-twee, naar de duinen, waar onze school lag.

Daar gekomen, verspreidde elk zich in het gebouw om te werken, te zoeken, te scheppen.

Eenige honderde jaren later doceert 'n professor: De vormenspraak, die wij heden beoefenen, vindt haar oorsprong in de XIXe eeuw, toen de maatschappij zich geheel vervormd had, toen het ijzer.... enz.

En hiermede, mijne heeren, eindigde m'n gedachtereis, die gij zoo welwillend waart mede te maken!

HAAGSCHE KUNSTKRING.

Wederom heeft de afdeeling „Beeldende Kunsten" van bovengenoemden Kring hare zalen geopend voor leden, donateurs en geïntroduceerden.

Het succes door De Bock en De Josselin de Jong behaald, heeft het ijverig en doortastend Bestuur doen besluiten om twee nog weinig bekende kunstenaars bij het publiek in te leiden. Dien maatregel kunnen wij

niet anders dan toejuichen. Hierdoor toch is het alleen mogelijk om het voor den artist zoo treurig maar waar „onbekend maakt onbemind" te doen vervallen.

De heeren Ch. Dankmeijer en A. Koning verdienen onze sympathie voor het door hen geleverd werk.

Wat Dankmeijer ons te zien geeft, is hoog astistiek werk; hij voelt bij intuïtie stemming, toon, en geeft die stemming en dien toon zoo eerlijk mogelijk terug. Het geforceerd zoeken naar „nieuwigheid" is hem vreemd. Hij schijnt gelukkig te zijn bij het zien van iets moois, maar om dat terug te geven heeft hij ongetwijfeld met groote moeilijkheden te kampen. Immers tusschen iets moois zien of voelen en het teruggeven ligt de geheele lijdensgeschiedenis van een artist.

Een artist zal wel steeds teleurgesteld blijven wanneer hij zijn „werk" vergelijkt bij hetgeen hij zich had voorgesteld, bij hetgeen hij zoo gaarne had bereikt. Van zelfvoldoening kan zoo zelden sprake zijn.

Ch. Dankmeijer is artist genoeg om te begrijpen en te willen weten, dat zijn kunst nog verre van volmaakt is; hij zal gaarne erkennen dat zij nog niet compleet genoeg is.

Het boeiende, dat Dankmeijer geeft in *Scheepen*, is hoofdzakelijk te vinden in de fijne opvolging van tonen, waardoor hij een mooie uitdrukking van de stemming bereikt. Ik koester dan ook het volle vertrouwen en durf zelfs als mijne overtuiging uit te spreken, dat Dankmeijer eenmaal zal behooren tot de echt Hollandsche toon- en stemmingkunstenaren. Het opzettelijk geteekende, wat soms zoo hinderlijk is, past deze schilder niet toe, op gevaar af hierdoor de proportiën en het karakter niet altijd duidelijk uit te spreken. En hier verwijs ik naar zijn *Jodenbuurt*.

Toch toont hij veel ernst voor 't karakter-teekenen te hebben; onder de vele teekeningen leveren een portret en een kinderkopje hiervoor het bewijs.

Is het soms mogelijk dat het teekenen met de kwast meer bezwaren oplevert dan met een stukje craijon?

Echt mooi gezien is *de Loosduinsche vaart bij avond*. Enkele lantaarns geven een mystieke verlichting op boomen en water. Vooral de lucht is ernstig en vol diepte tegen de roodflikkerende gasvlammen. De schuit is gelukkig gevonden in dat lang smalle formaat. Uit zoo'n stukje ruischt een aangrijpende melodie.

Alles hier te beschrijven is ondoenlijk; trouwens de ons verleende plaatsruimte maakt het onmogelijk.

Een tweetal stukken moet ik evenwel nog aanstippen, n.l. *het meisje voor de piano* en *het stadsgezicht te Deventer* met die expressieve lucht.

Dankmeijer's naam zal door de talrijke bezoekers van deze tentoonstelling niet meer vergeten worden. Zijne stemmingen maken indruk, zij herleven telkens in onzen geest. Een artist, die het reeds zoo ver heeft weten te brengen, kan dankbaar zijn.

In de tweede zaal exposeert A. Koning. Hij teekent zonder moeite, kiest mooi en geeft iets *in*gezonds aan zijn kunst. Ik verwijs hiertoe naar zijn groote stuk met de *boerenwoningen*.

Vast en degelijk zijn die daken geschilderd, frisch het parelachtige stuk lucht, breed het bronsgroen der boomen, juist de mooie rood-wit-en-zwarte kleurtjes in de koeien. 't Is een stuk vol passie geschilderd, dat echter met een weinig meer rust of beteugeling van passie, rijper en meer compleet zou zijn geworden.

Ook Koning zal met ernstige studie de kunst weten op te voeren. Hij is reeds artist, maar moet — hoe moeilijk het dan ook moge zijn om frisch te blijven — zijne impressiën meer en meer gaan wegen en wikken.

Aantrekkelijk is het lieve stukje met *een wit paard tegen een avondlucht*, en vol kleur en malsche tonen het *karretje met paardjes*.

In alles en boven alles geeft Koning in zijn aantal teekeningen de bewijzen dat hij in de natuur overal getroffen wordt en doordien hij handig zijne indrukken weet weer te geven, is dan ook de productie verrassend.

Maar dat haastig teruggeven zijner impressie zal wel wat minder worden, wanneer de artist ook detailkarakter wil zien en zonder verwaarloozing van die details toch mooi, geestig en artistiek wil „blijven".

Ik herhaal wat ik reeds bij den aanvang deed uitkomen. De Haagsche Kunstkring heeft ons twee strevende kunstenaars doen kennen, van wie wij op onze gewone tentoonstellingen weinig of niets ontdekten.

De pogingen om Ch. Dankmeijer en A. Koning door zulke exposities beter te leeren kennen en waarderen, heeft zeer zeker doel getroffen.

Wij eindigen deze beschouwing met den innigen wensch, dat het in de laatste weken meer en meer toetreden van leden en donateurs ertoe moge bijdragen om het wakkere Bestuur van den Kring aan te sporen tot het met kracht voortgaan op den ingeslagen weg.

Den Haag 3 Dec. 91. R. H. D.

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Gewone vergadering, gehouden op 25 November '91.

De Voorzitter opende de vergadering met een welkom aan het nieuwe lid, den heer C. H. van Mastenbroek.

Mededeeling werd gedaan dat de heer J. C. D. di Gazar wegens ongesteldheid verhinderd was zijne voordracht over »Persepolis" dezen avond te houden.

Na goedkeuring van de notulen der vorige vergadering, werden de leden in kennis gesteld met een ingekomen schrijven van den heer Charles Garnier, meldende de ontvangst van het hem aangeboden album. Vol ingenomenheid met het vereerende geschenk betuigt de heer Garnier zijn dank aan de Vereeniging »Architectura", alsmede aan de verschillende medewerkers. Als bewijs van erkentelijkheid schonk hij der Vereeniging een exemplaar van het door hem, met medewerking van den heer Ammaire, onlangs uitgegeven werk, getiteld: *L'habitation humaine*. Met luid applaus werd dit schrijven door de Vergadering begroet.

Naar aanleiding eener ingekomen vraag van huishoudelijken aard, volgde een aangename bespreking, waaraan vele leden deelnamen.

De kunstbeschouwing bestond uit een groot aantal afbeeldingen, toepasselijk op de helaas niet gehouden voordracht van den heer Di Gazar, welke afbeeldingen welwillend door den heer E. von Saher, conservator van het Kunstnijverheid-museum te Haarlem, ter bezichtiging waren afgestaan.

VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN.

Vergadering van 28 November 1891.

Bij de opening deelde de Voorzitter mede, dat de zaak der »Verzekeringsmaatschappij tegen invaliditeit en ongelukken" nu haar beslag had gekregen door de koninklijke goedkeuring. Binnen eenige dagen zou aan alle belanghebbenden een prospectus met tarief worden toegezonden. Tevens nam de Voorzitter deze gelegenheid tebaat, de aanwezigen op te wekken tot deelneming voor de bij hen in dienst zijnde personen.

Nadat negen nieuwe leden aangenomen waren en de begrooting voor het volgende jaar met algemeene stemm. i was goedgekeurd en vastgesteld op een bedrag van *f* 362.66, bracht het Bestuur het programma voor een uit te schrijve.i prijsvraag, artikelsgewijze in stemming. Na eenige op- en aanmerkingen werd de Vergadering het eens; het programma luidt ongeveer als volgt:

Er wordt verlangd eene teekening, op $^1/_{20}$ der ware grootte, van een voorgevel voor een plattelandsgemeentehuis. De teekeningen mogen niet gewasschen, gekleurd of als schets behandeld worden.

De gevel moet 16 M. breed zijn, en bestaan uit eene verdieping gelijkvloers en een bel-étage, minstens 4 M. boven den beganen grond. De keuze van materiaal en stijl is vrijgelaten. Er moet eene verticale doorsnede aan toegevoegd worden.

De ontwerpen moeten vóór of op 1 Maart 1892 aan het adres van den te-Secretaris ingezonden worden, onder een zinspreuk of motto, en voorzien zijn van een correspondentie-adres. Er worden een prijs en premie uitgeloofd, resp. van *f* 25 en *f* 10, benevens het diploma der Vereeniging. De bekroonde ontwerpen worden het eigendom der Vereeniging.

De ingekomen ontwerpen kunnen tentoongesteld worden te Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en natuurlijk te Groningen. Tot Jury zullen worden aangewezen 5 gewone leden der Vereeniging, in eene volgende vergadering door de leden te benoemen.

Alleen personen uit de prov. Groningen, Friesland en Drente kunnen mededingen. Aan belangstellenden zullen gedrukte uitvoerige programma's worden toegezonden.

Hierna werden verschillende commissiën voor het beantwoorden der in de bus gevonden vragen, benoemd.

Vervolgens liet de heer Lupkes een nieuw artikel zien, nl. kaenoliet, van de Ned. Kaenoliet-maatschappij, systeem Beins, te Rotterdam. Voor zoover op het oog na te gaan, scheen dit een zeer geschikte specie voor wand- en vloerbekleeding. Gepolijst kost het *f* 5.00 en niet gepolijst *f* 2.50 per M². De heer Hoekstra zou in eene volgende vergadering een plaat van een M² ter bezichtiging stellen om alsdan, na ingewonnen informaties, nader op dit artikel terug te komen.

Daar de heer De Vries, die eene kunstbeschouwing zou houden, niet aanwezig was, moest dit nummer der agenda worden uitgesteld. Toch konden de aanwezigen kennismaken met de nieuwste afleveringen van »Decoratiemotieven."

De vraagbus bevatte 2 vragen en wel:

1°. »Is zachte, halfharde en harde Morlevsteen alle drie tegen vorst bestand en is het proefondervindelijk bewezen, dat zij noch stukvriest, noch groen wordt? Hoe staat zij in verhouding met den prijs van St.-Joire en hoe is de kleur van de steen?"

2°. »Hoe is de waterverf van G. M. Boks en Cie te Amsterdam, in alle kleuren te verkrijgen. Is ze niet aflatende aan de kleuren en proefhoudend goed gebleken?"

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING GRONINGEN.

Vergadering van 20 November 1891.

Na bezichtiging eener collectie van 80 platen uit het *Vademecum der bouwvakken*, werd de vergadering geopend.

Tot de ingekomen stukken behoorde een verzoek van den Secretaris der Maatschappij om tijdiger toezending van de adressen der nieuw aangenomen leden, eene nieuwe opwekking tot deelneming der achtergebleven leden in 't bijdragen tot viering van 't gouden feest der Maatschappij, waarin door den Voorzitter was voorzien; voorts verschillende adressen van handelaren in bouwmaterialen en aanverwante artikelen, zoomede eenige exemplaren, behelzende de door de Maatschappij aan de orde gestelde vragen.

De bijdrage, door den heer Moolenaar te leveren, werd uitgesteld tot de December-vergadering; eene bijdrage door den heer Blink over electrotechniek zal geleverd worden in de maand Januari.

De heer Jager hield eene voordracht over het aluminium, naar aanleiding van een artikel in het weekblad *De Amhachtsman* van den 20 Juni l.l. en eenige bijzonderheden, die omtrent dit belangrijke metaal in verschillende wetenschappelijke werken worden medegedeeld.

Door Lavoisier reeds voor ongeveer 100 jaren vermoed, werd het bestaan in 1828 door Wöhler in den vorm van fijn poeder aangetoond. Gedurende de eerste 20 jaren eene zeldzaamheid; begon het langzamerhand meer en meer belangstelling te wekken. Hoewel het aluminium, als aluminiumroest, een belangrijk deel uitmaakt van onze gewone kleiaarde, en dus alom voorhanden is, was de innige verbinding oorzaak, dat niet dan met zeer groote kosten het zuivere metaal kon worden te voorschijn gebracht. Door de vorstelijke mildheid van Napoleon III gelukte het de bereiding zoodanig te verbeteren, dat de prijs per kilo van 3000 gulden daalde tot 150 gulden. Thans wordt het uit korund, een delfstof, vervaardigd, met behulp van door watervallen bewogen wordende machines, o. a. te Neuhaus bij Schafhausen; de verkoopprijs is gedaald tot *f* 3.50 per kilo, het soortelijk gewicht is 2.56, dus bijna $^1/_3$ gedeelte van ijzer. Het metaal gelijkt in vele opzichten op zilver, laat zich evenals zilver bewerken, roest noch in water, noch bij verwarming, noch bij dagelijksch gebruik en is dus voor velerlei doeleinden geschikt.

Het adres van den agent der noordelijke provincièn is de heer Wolters, physisch instrumentmaker in de Violenstraat te Groningen; eene aanvrage om het metaal in staven en in platen te bekomen, is verzonden.

De Voorzitter noodigde vervolgens de heeren Riepma, Sips, Huisman, Switters, Moolenaar, Raammaker, Alons, Ekamp, van de Wint, Boswinkel, Huisinga en Eisses uit met hem de commissie te vormen tot het beantwoorden der door de Maatschappij aan de orde gestelde vragen en bepaalde op voorstel van den heer Sips eene buitengewone Januari-vergadering, de heeren verzoekende de onderwerpen vooraf te willen overdenken, opdat tijdig rapport aan de Maatschappij kan worden gedaan.

Evenals in de vorige vergadering, deelde de Voorzitter ook nu de meest interessante onderwerpen mede, die in de laatste maand in de beschikbare geschriften voorkomen, waarna de vergadering gesloten werd.

AFDEELING AMSTERDAM.

Vergadering van 25 November 1891.

De vergadering werd ditmaal gehouden in het Nutsgebouw.

Na aanneming van den heer C. J. Rijnierse als lid van de Afdeeling, verkreeg Prof. Mr. B. H. Pekelharing uit Delft het woord om eene voordracht te houden over Vakvereenigingen.

Prof. Pekelharing vestigde daarbij het oog op Groot-Brittannie, omdat de vakvereenigingen daar een integreerend deel vormen en vooral een zeer groot aandeel hebben genomen in de lotsverbetering van den werkman.

De vakvereenigingen kunnen niet worden beschouwd als rechtstreeksche voortzetting van de gilden. Het doel van elk gild was oorspronkelijk de zwakkeren te steunen en kracht te ontleenen aan onderlinge samenwerking. De gilden bestonden uit knechts en patroons; de patroon werkte zelf ook mede, evenals dikwijls zijne vrouw en kinderen. De knecht kon, wanneer hij zich de noodige bekwaamheden verworven had, patroon worden. Later werden de voorwaarden, aan de functie van patroon verbonden, bemoeilijkt en vooral de eisch dat de knecht, wilde hij patroon worden, geld moest bezitten, was een groot beletsel. Het aantal patroons werd eveneens beperkt.

Langzamerhand ontaardden de gilden omdat zij monopoliën werden voor hen, die er als meesters zitting in hadden. De zucht naar natuurlijke vrijheid die onder werklieden ontkiemde en die vooral door schrijvers als Rousseau werd opgewekt, deed de werklieden ontevreden worden. Men zag in het gildewezen eene miskeuning van het natuurrecht. Adam Smith bestreed in het laatst der vorige eeuw met alle kracht den invloed der gilden, en vooral door de groote uitvindingen, als de stoomkracht, die een industrieele omwenteling teweegbrachten, waartegen de gilden, als berekend op kleine huiselijke productie, niet konden medegaan, was hun voortbestaan moeilijk.

De wet van 1562, waarop het gildewezen was gebaseerd, had dan ook allerlei beperkingen; het was b. v. verboden met kunstlicht te werken, het aantal leerlingen en knechts was vastgesteld, zodat vele patroons de door de gilden vastgestelde bepalingen overschreden.

Een gevolg hiervan was dat de werklieden conservatief optraden. Zij richtten zich met petities tot het Parlement, waarin zij crop aandrongen dat de bepalingen van het gildewezen zouden blijven gehandhaafd. Het Parlement, waarin de werklieden niet waren vertegenwoordigd, negeerde deze petities en zoo ontstonden er coalities van werklieden of *Trade Unions*, waarin geen patroons zitting hadden en die ook voornamelijk tegen de belangen van de laatsten waren gericht.

In 1800 kwam een wet tot stand, die deze vereenigingen verbood en de leden met zware straffen bedreigde. De *Trade Unions* werden nu geheime genootschappen of zoogenaamde *friendly societies*, vereenigingen voor ondersteuning bij ziekten, enz.

In 1824 zag men zich genoodzaakt die wet te wijzigen, maar beschouwde toch steeds deze vereenigingen als conspiraties tegen de bestaande orde van zaken.

De vooruitgaande begrippen dwongen echter tot geheele afschaffing, en de vereenigingen streefden ernaar om rechtspersoonlijkheid te verkrijgen.

Nu volgde er voor de *Trade Unions* inderdaad een zeer treurig tijdperk, daar de in Groot-Brittannie zoo machtige pers, welke voornamelijk in handen was van de aristocratie, bijna eenparig te velde trok tegen de werklieden-vereenigingen, haar beschuldigend de afschaffing van den eigendom te beoogen.

Een koninklijke commissie, welke in 1866 te Sheffield een onderzoek instelde naar aanleiding van geschillen tusschen werklieden onderling, verklaarde zich vóór de vakvereenigingen, toonde de onjuistheid aan van de tegen haar ingebrachte beschuldigingen en drong erop aan dat de vakvereenigingen meer vrijheid zouden verkrijgen.

In 1871 werd een wet uitgevaardigd, waarbij aan de vakvereenigingen rechtspersoonlijkheid werd verleend en werd in 1875, dank zij de uitbreiding van het kiesrecht in 1867, definitief besloten tot afschaffing van de strafbepalingen op sommige combinaties. Dus eerst na een strijd van 75 jaar waren de vakvereenigingen vrij en konden zij zich wijden aan hare doeleinden, d. i. eenzijdigheid tegen te gaan bij de vaststelling der voorwaarden, waaronder de arbeid wordt verricht en waarin dus begrepen is: het vaststellen van den loonstandaard, de duur van den arbeid, de beperking van vrouwen- en kinderarbeid, de regeling van het boetenstelsel en het truck- en cottagesysteem.

Prof. Pekelharing trad nu in tal van bijzonderheden over den hevigen strijd der vakvereenigingen, zoowel tegen de grootindustrie als tegen verkeerde begrippen en herinnerde eraan dat, naar men vroeger als vast aan dat de vraag het aanbod regelt, men nu tot de overtuiging is gekomen dat bij weinig vraag het aanbod grooter wordt, want niemand wil tot de uitgeslotenen behooren. De arbeid kan niet vergeleken worden met koopwaar; koopwaar is afgescheiden van den persoon, maar arbeid niet; de werkman geeft daarbij geheel zichzelf, zijn geluk en dikwijls ook dat zijner familie.

De werkliedenvereenigingen hebben steeds naar loonsverhooging gestreefd, welke verhooging echter besloten is tusschen twee grenzen, n.l. het loon, dat de werkman om te leven bepaald noodig heeft, en het loon, dat de patroon kan uitkeeren zonder het bezwaar dat hij het bedrijf zonder winst zal moeten drijven of niet verder kan uitoefenen.

Tot de *Trade Unions* worden slechts zij toegelaten, die het vak verstaan. De *Trade Unions* verzetten zich niet tegen het stukwerk, maar wel dat men daarin niet als norm aanneemt hetgeen middelmatigheden kunnen verrichten; ook tegen het stelsel van aanneming en van aanbesteding bestaan bezwaren, daar de werkman daarin zelf niet wordt gekend.

De *Trade Unions* zorgden ook voor de veiligheid van werklieden in werkplaatsen en fabrieken. Op haar aandrang is men dan ook van het repressieve- tot het preventieve stelsel ten aanzien van machines en gebouwen overgegaan.

Aan de hervorming van het leerlingstelsel wordt steeds tevergeefs door de *Trade Unions* gewerkt. Ambachtsscholen en avondcursussen moeten nu aan dit bezwaar voldoen. Verder vormen de *Trade Unions* een weerstandskas voor werkstakingen, welke stakingen spreker wel niet bepaald goedkeurde, maar die toch niet te vermijden waren en die dikwerf getuigen dat de vrijheidszin bij de arbeiders niet is gedoofd.

Tegenover de *Trade Unions* en vooral tegen de werkstakingen kwam nu bij de patroons de prikkel om zich te verzetten, hetgeen zij door het z. g. *lock-out*-stelsel trachten te bereiken, dat op groote schaal werd toegepast bij den bouw van het Paleis van Justitie, waar men vreemde werklieden in grooten getale deed overkomen.

In de laatste twee jaren is de publieke opinie ten opzichte an de voorheen 200 gehate *Trade Unions* geheel gewijzigd, een feit, na de groote werkstaking in 1889 van de Londensche boot- en dokwerkers, aan ieder bekend. Bij deze staking, welke onder leiding van den socialist John Burns plaats vond, is vooral een scheiding ontstaan tusschen de oude *Trade Unions* en de nieuwe socialistische vakvereenigingen. Hoewel nu werkstakingen ten goede kunnen werken, geeft men natuurlijk de voorkeur aan samenwerking en verzoening.

Daarom werd er sedert 1846 door een bond van vakvereenigingen naar gestreefd om *boards of conciliation* of raden van verzoening te vormen.

Spreker herinnerde daarbij aan verschillende pogingen om door gemeen overleg loontarieven vast te stellen. De meeste dezer pogingen sorteerden echter weinig effect, omdat de patroons weigerden de vakvereenigingen te erkennen en, zoo dit al gebeurde, werden de vertegenwoordigers g eheel als ondergeschikten behandeld, terwijl men van den kant der werklieden te doen had met een historisch wantrouwen, waardoor, ook wegens gebrek aan vormen, de toenadering uiterst bemoeilijkt werd.

Eerst in 1869 werd voor het noorden van Engeland een dergelijke bond door de ijzer- en metaalwerkers in het leven geroepen, welke bond sedert de oprichting meer dan 800 geschillen heeft beslist of voorkomen.

In 1872 werd aan deze *boards of conciliation* rechtspersoonlijkheid verleend.

Prof. Pekelharing behandelde nu in het kort de beweging in andere landen en besprak den tegenwoordigen toestand in de groote kolenmijnen in het noorden van Frankrijk, waar ongeveer 30000 mijnwerkers het werk hebben gestaakt.

Na de bemoeiingen van de Fransche regeering, is de geest van de werklieden, die eerst tegen de regeering was, zoodanig gewijzigd, dat men thans tot arbitrage en conciliatie geneigd is. De wet op de arbitrage werd deser dagen geteekend.

In Duitschland en in België bestaan sedert 1889 reeds wetten die de arbitrage regelen.

Met een korte herinnering aan de groote staking onder de sigarenmakers in 1873 in Amsterdam en vooral in Kampen, waarbij de beproefde schikkingen tot geen resultaat leidden, wees spreker ook op den te 's-Gravenhage opgerichten arbeidsraad en besloot hiermede zijn belangwekkende voordracht.

De Voorzitter, zijn dank betuigende voor de boeiende rede van Prof. Pekelharing, die ook voor de Maatschappij welke toch ook als vakvereniging is te beschouwen, belangrijk is, vroeg den spreker eenige inlichtingen omtrent de resultaten door den heer Van Marken te Delft met den 8-uurs-werkdag verkregen.

Prof. Pekelharing wist niet met zekerheid of bij de laatste nieuwe vergrooting der gebouwen van de gist- en spiritusfabriek bepaald de 8-uurs-werkdag was ingevoerd. Wel echter een minimum-loon en maximum-arbeidsdag en de resultaten voldeden den heer Van Marken. Verder deelde spreker op de vraag van een der bestuursleden over de werking van de *Chambre Syndicale* in Frankrijk het een en ander mede over de vakvereenigingen in Frankrijk, en deed daarbij uitkomen dat zij eerst sedert 1884 behoorlijk zijn georganiseerd; wel waren zij reeds in het derde keizerrijk opgericht maar mochten toen niet optreden tegen de keizerlijke politiek; vandaar voortdurend conflicten met de regeering, daar de politiek in Frankrijk steeds aan elke vereeniging verbonden is.

Namens de vertegenwoordigers van de vereeniging »Amstels Bouwkring" en den president van de timmerliedenvereeniging »Concordia inter nos" werd een woord van hulde aan den spreker en een woord van dank aan het Afdeelingsbestuur gebracht voor de uitnoodiging, en de vergadering gesloten.

Afdeeling Leiden en Omstreken.

Vergadering van den 26ste November 1891.

Vóór den aanvang van de 178e vergadering konden de vele opgekomen leden zich verlustigen aan de beschouwing van de plaatwerken »*Renaissance Italienne*", en Hugo Licht's »*Architektur Deutschlands*", beide welwillend afgestaan door den heer L. Berghuis alhier.

Voorts was door het lid J. I. Planjer eene fraaie collectie nieuwe tegels voor wandbekleeding ingezonden, terwijl de gebrooders Kruyt, handelaren in ijzerwaren alhier, verschillende hang- en sluitwerken, deurveeren, scheltrekkers, geëmailleerde tegels enz. tentoongesteld hadden. Ook de ter dezer stede gevestigde firma De Vries en Stevens liet zich niet onbetuigd. Behalve eene collectie electrische apparaten, die door hunne nette afwerking zeer de aandacht trokken, was ook aanwezig een controlemeter, die dient om het gasverbruik per uur van verschillende branders, gaskachels enz. te constateeren, Ook was van die firma aanwezig, het in den laatsten tijd zooveel besproken metaal *aluminium*, afkomstig van de Aluminium Industrie-Actien-Gesellschaft te Neuhausen. De leden bewonderden niet alleen het lichte aluminiumblad, het ruwe metaaldraad enz., maar konden ook eenige keurig afgewerkte voorwerpen, als huissleutel, aschbakje, inktkoker enz. bezichtigen; ze waren het eigendom van den heer Dr. P. J. Kaiser.

Het was niet te verwonderen dat de Voorzitter een woord van warmen dank bracht aan alle inzenders.

Hierna ging de Voorzitter, de heer D. E. C. Knuttel, over tot het doen van eenige mededeelingen over gebouwen voor lijkverbranding. Spreker ving aan met in herinnering te brengen dat de oude volkeren de lichamen hunner afgestorvenen verbrandden, aan roofvogels gaven, of ook balsemden en begroeven, terwijl de eerste Christenen meenden hunne dooden te moeten begraven; de catacomben zijn daar als getuigen van deze hunne opvatting.

Tijdens de groote Fransche omwenteling wenschte men aldaar weer tot het verbranden van lijken over te gaan. Te Parijs constitueerde zich eene commissie voor lijkverbranding, welke een rapport bij den Raad van Frankrijks hoofdstad indiende dat goedgekeurd werd.

Buiten Parijs zou een groot veld beschikbaar gesteld worden, omsloten door vier muren, waarin tal van nissen in de binnenzijde aangebracht moesten worden. In het midden van de afgesloten ruimte zou een centraal-verbrandingsmonument worden opgericht, in den vorm eener pyramide, beneden ingericht als lijkoven, boven dienstdoende als schoorsteen. In de pyramide zou de asch van groote mannen bewaard worden. In de stad zelve zouden vier gebouwen bestemd worden tot voorloopige bewaring der te verbranden lijken, gebouwen in tempel-vorm, met een drievoet in het midden, waarop welriekende oliën zouden gebrand worden. Nadat de heer Knuttel nog medegedeeld had welke plechtigheid men bij het vervoer der lijken verlangde, zeide hij dat het plan echter niet tot uitvoering kwam en de lijkverbranding op den achtergrond raakte tot 1869.

Nadat in Italië een radjah, volgens de gebruiken zijner nationaliteit op een brandstapel van welriekend hout verbrand was, welk proces 24 uren duurde, togen de chemisten aan het werk. De professoren Tolle en Gorini bestudeerden ijverig het onderwerp der lijkverbranding en laatstgenoemde dacht den lijkoven uit. Hij ging van het gezonde denkbeeld uit dat er geen onaangename lucht mocht zijn waar te nemen, geen verbrandingsproducten te zien mochten zijn, het verbrandingsproces niet lang mocht duren en in de handeling niets stootends voor de toeschouwers mocht weeen.

Bij den oven van Gorini, die in den loop der tijden veel verbeterd werd, strijkt de vlam, door hout gevoed, langs het lijk. Bij den Siemens-gasoven komt het lijk niet met de vlam in aanraking, maar heeft het verbrandingsproces alleen plaats door de felle hitte. Deze oven is door Bourry veel verbeterd; hij zorgde voor een veel snellere verbranding, juist een zaak die van groot belang is. Na eene bespreking van de ovens, waarvan fraaie, duidelijke teekeningen vervaardigd waren, behandelde de heer Knuttel de gebouwen, die noodzakelijk aan den oven verbonden moeten zijn, en bestemd zijn voor het nederzetten van lijken en verschillende uitvaartplechtigheden; een zaal voor het maken van secties en den doodschouw kan niet ontbreken, terwijl ook wachtkamers voor de families, voorhallen en woning voor den bewaarder, tot een goed geheel behooren. Het gebouw, zeide spreker verder, moet een plechtig uiterlijk hebben. Te Working, in Engeland, maakte men er een Gothische kerk van, met een toren als schoorsteen. Het crematorium van Stockholm, dat zeer geroemd wordt, is geïnspireerd door het klassicisme en door de grafmonumenten der oude volken. Bij de meeste gebouwen echter zijn de Renaissance-vormen gevolgd, zoo te Gotha; daar vindt men de groote urnhal in het midden en in de zijvleugels de lokalen voor den dienst.

Nadat in den loop des heeren Knuttel's improvisatie verschillende afbeeldingen van hoofd- en onderdeelen van gebouwen ter bezichtiging waren gegeven, vermeldde spreker dat voor het plan voor Hilversum, waar, zooals bekend is, een crematorium zal opgericht worden, de koepelvorm gekozen is, terwijl helaas slechts één groote hal eraan zal worden toegevoegd.

Er is ook sprake geweest van het oprichten van een crematorium op een terrein in of nabij Leiden. Een door den heer K. ontworpen schets van dat gebouw, waaraan geen van de hiervoor genoemde zalen ontbrak, en dat ook uitwendig den koepel met koepelvorm te zien gaf, werd den leden ter bezichtiging gegeven.

Der belangrijke voordracht, die met de meeste aandacht werd gevolgd, viel een luid applaus ten deel.

De heeren H. J. Jesse en Adr. J. van Achterberg, benoemd tot het beantwoorden van vraag 1 der Maatschappij: *Binnen welke grenzen is de studie der Nederlandsche archeologie bevorderlijk aan de hedendaagsche bouwkunst in ons land?* hadden hun rapport reeds gereed.

Eerstgenoemde deed hiervan voorlezing, waarna de heer Van Ruyven zijne meening omtrent een door den heer Stoel uit Alkmaar ingezonden model voor een riool van cementsteen zeide. De wanden van dit riool waren samengesteld uit groote cementsteenen, zoodat daarbij, evenals bij een gemetseld riool, voegen aangetroffen worden, wat aan de dichtheid der wanden schaadt. Het voordeel, dat de heer Stoel beoogt, namelijk gemakkelijker aansluiting van loozingen dan bij de bestaande cementriolen, werd door de leden niet ingezien, ja zelfs zou de herstelling van de aansluiting bij buiren meerdere moeilijkheden opleveren, dan dat de wanden uit een stuk bestonden.

Hierna werd de vergadering gesloten.

Afdeeling Utrecht.

Vergadering van 1 Dec. 1891.

De Voorzitter opende met een korte toespraak aan de talrijk opgekomen leden, de vergadering, waarna de notulen der vorige vergadering door den Secretaris werden voorgelezen en goedgekeurd.

De heer j. W. Molijn uit Gouda, die welwillend eenige monsters rietplanken ter bezichtiging had gesteld, verkreeg het woord en gaf eene zeer duidelijke verklaring van de samenstelling der planken, de toepassing ervan voor plafonds, separatiemuren, gewelven, kapbekleedingen enz., zoowel bij hout- als ijzerconstructie; ook werd een stuk rietplank eenigen tijd boven een gasvlam geplaatst, waarbij bleek dat het materiaal heel wat warmte kan doorstaan eer het riet, dat rondom met gips bezet is, aan het branden gaat.

De Voorzitter dankte den heer Molijn voor zijne mededeelingen, en zeker waren alle aanwezigen overtuigd dat het materiaal, mits met verstand toegepast, goede diensten bewijzen kan.

Hierna werden eenige door het Hoofdbestuur gestelde vragen behandeld. Voor de vijfde vraag: *welk is het beste kleurmiddel voor blank eikenhout uit een oogpunt voor schoonheid en degelijkheid*, waren door een fabrikant eenige monsters eikenhout, bewerkt met amonia, ter bezichtiging gesteld, terwijl voor de beantwoording van enkele andere vragen commissies werden benoemd.

Verder worden nog verschillende onderwerpen besproken en een nieuw lid aangenomen, waarna de vergadering gesloten werd.

TWISTGESCHRIJF DE STUERS—DE ROEVER.

De *N. Rott. Cr.* bevatte deze week de volgende correspondentie, die wij als een vervolg op de in het vorig nommer overgenomen ingezonden stukken, mededeelen:

Zoo gij enkel tegen mij grieven hadt ingebracht, ik zou er u aanstonds op geantwoord hebben. De vingers jeuken mij reeds daartoe!

Geene noodzakelijkheid hoegenaamd bestond er voor u om de schim des heeren Eberson in den strijd te mengen en met woorden van hoon en verdachtmaking te bejegenen. Toch hebt gij goedgevonden dit te doen en daarmede een man gesmaald, die mij en velen lief en dierbaar was om de hoogheid van zijn karakter.

Daarom heb ik allereerst den handschoen opgenomen, dien gij op het graf geworpen hebt en u verzocht uwe insinuaties te bewijzen. Gij zijt daarvan in gebreke gebleven en hebt gedaan alsof gij het niet gehoord hadt! Dat gaat niet aan! Dat zijn sluipmoordenaarsmanieren!

Thans sommeer ik u de bewijzen te produceeren, waarop gij u zoudt kunnen beroepen of uwe woorden ten aanzien van den heer Eberson in te trekken, openlijk en onomwonden. Eerst dan kan ik met u als met een ruiterlijk tegenstander in het krijt treden.

Zoo gij er evenwel de voorkeur aan geeft uwe aantijgingen onbewezen te laten en ze niet te herroepen, dan zult gij mij en allen weldenkenden moeten toestaan u te laten liggen voor hetgeen gij zijt!

27 November 1891. Mr. N. de Roever.

Ik begin met te constateeren, dat Mr. De Roever met geen enkel woord zijne beschuldiging gestaafd heeft dat de wedstrijd, in 1875 door de Regeering uitgeschreven voor een museumgebouw, slechts schijnvertooning zou geweest zijn.

De onwaardige toon, welken hij aanslaat, mag mij niet weerhouden thans bekend te maken hetgeen ik weet omtrent des heeren Ebersons rol bij bedoelde gelegenheid. Men zal zien dat Mr. De Roever allerminst gerechtigd was juist de biographie van zijn oom te gebruiken, om te beweren, dat de regeering in 1875 niet een eerlijken wedstrijd voor den museumbouw gehouden heeft.

In 1863, toen men meende langs den weg van het privaat initiatief een museum te kunnen stichten, werd daarvoor een open wedstrijd uitgeschreven, waarvan de uitslag was dat de 1e prijs werd toegekend aan de heeren Ludwig en Emil Lange uit Munchen, en de 2e aan den heer P. J. H. Cuypers uit Roermond. Voorts werden 5 accessits uitgereikt, waarvan een aan den heer L. H. Eberson te Arnhem.

De commissie voor de stichting van het museum handelde daarop zeer zonderling. Zij sloeg de twee bekroonden over en droeg ten slotte het maken van ontwerpen op aan den heer Eberson, die slechts een accessit bekomen had! Diens nieuwe ontwerpen, welke in elk opzicht ellendig waren, werden van regeeringswege afgekeurd en de geheele zaak van het museum viel in duigen.

Toen op aandrang der Tweede Kamer de Regeering eindelijk de museumstichting ter hand genomen had, besloot de minister Heemskerk een wedstrijd te openen tot het bekomen van plannen en daartoe uit te noodigen de heeren Cuypers, Eberson, Oudshoorn en Vogel. Oudshoorn stierf inmiddels; aan de drie overigen werd opgelegd een in bijzonderheden tredend programma, waarvan een der voornaamste eischen was, dat er een straat met poort dwars door het museumgebouw moest loopen.

De gemengde jury-commissie stond niet weinig verbaasd te zien dat de heer Eberson een ontwerp had ingezonden, hetwelk eigenlijk eene herhaling scheen van zijne oude plannen, en dat verschillende eischen van het programma onbevredigd liet, o. a. den sterk in het oog loopenden eisch van de midden door het gebouw open te houden straat. Desniettemin getroostte de commissie zich de moeite, diens ontwerp na te gaan, en te constateeren dat het slecht en smakeloos was.

De slotsom was dat de jury nagenoeg eenparig aan het ontwerp van den heer Cuypers den voorgang en aan dat van den heer Vogel de tweede plaats toekende, en dat men eenparig oordeelde dat het plan van den heer Eberson verre achterstond bij de overige. Van de 17 leden verklaarden zich 15 voor het ontwerp Cuypers, geen één voor dat van den heer Eberson.

Terwijl naar aanleiding van dit advies de heer Cuypers aan den Koning werd voorgedragen ter benoeming tot architect voor het nieuwe museumgebouw, maakte de heer Eberson van zijne positie als architect des Konings gebruik om te trachten de benoeming van den heer Cuypers tegen te houden.

Ik zou hierover den mantel der vergetelheid hebben laten liggen, indien niet Mr. De Roever mij had gedwongen dien op te lichten, door juist zijn oom voor te stellen als het slachtoffer van eene oneerlijke regeering, die slechts voor den schijn een wedstrijd geopend zou hebben.

30 Nov. 1891. Victor de Stuers.

Alweder bewering, zonder bewijs!

Ik beschouw het derde ingezonden stukje »Eberson-De Roever" als eene wending om mij iedere aanleiding tot stilzwijgen over het besloten concours te ontnemen. Van mijne zijde wensch ik ook geen voet te geven aan de verdenking, dat ik mij, door aan te dringen op voorafgaande oplossing der persoonlijke quaestie, van eene verantwoording wilde afmaken. Wellicht zal ik dit elders dan in dit blad moeten doen.

Als antwoord op mijne aan den heer De Stuers gedane sommatie acht ik het bedoelde stukje gansch onvoldoende, aangezien het na een relaas van feiten, die iedereen uitvoeriger lezen kan in het verslag van den hoofddirecteur van 's Rijks Museum, opgenomen in de verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst 1885, niets bevat wat naar een bewijs of herroeping zweemt, maar integendeel de beschuldiging slechts in anderen vorm herhaalt.

Ik blijf alzoo staan op mijn eisch van eerbetering en neem intusschen geen woord van hetgeen ik schreef terug.

1 Dec. 1891. Mr. N. de Roever.

DE KERKROOF TE WARMENHUIZEN.

Onder bovenstaanden titel bevat de *N. Rott. Cr.* van 4 dezer het volgende ingezonden stuk:

Sedert eenigen tijd is er een voor den heer Victor de Stuers zeer onverkwikkelijke strijd uitgebroken betreffende de voorgeschiedenis van den bouw van het Rijksmuseum te Amsterdam. De Haagsche correspondent van de *Middelburgsche Courant* wilde ook een duit in het zakje gooien, en schreef een in de meeste couranten overgenomen berichtje met de strekking, dat het vorige ministerie den heer De Stuers meer vrijheid van handelen zou hebben gelaten dan het tegenwoor-

dige. Dit berichtje was zeer dwaas en ten eenenmale in strijd met de waarheid, want juist het vorige ministerie was krachtig genoeg, om den heer De Stuers c. s. telkens en telkens aan banden te leggen.

Ik herinner slechts aan de restauratie van het Mauritshuis, den bouw van het universiteitsgebouw te Utrecht, en vooral aan de verbouwing van het Binnenhof. Deze laatste quaestie heeft zelfs bijna tot eene catastrophe geleid, waar het echter, tot schade voor de Nederlandsche kunst en geschiedenis, niet toe gekomen is.

De heer de Stuers zelf meende het briefje van dien Haagschen correspondent niet onbeantwoord te mogen laten. Hij maakt er zich echter eenvoudig met een »het is gelogen" af. Ik zou mij geheel niet in deren strijd gemengd hebben, indien niet de laatste zin van het stukje van den heer De Stuers in de *N. Rott. Courant* aan mijn adres ware gericht, want ook mijn bericht omtrent den kerkroof te Warmenhuizen wordt, met eene allergeestigste woordspeling op mijnen naam, eenvoudig gelogen geheeten.

En toch is niets meer waar, dan wat ik omtrent dit feit aan het licht heb willen brengen. Reeds in het *Nieuws van den Dag* van 26 Juli 1890 werd geconstateerd: »Gedurende enkele dagen was het vooraf door een tweetal kunstschilders, mede onder toezicht van den heer Cuypers, bijgewerkt." En dat dit bericht in overeenstemming met de waarheid was, is mij door een dier kunstschilders zelf verzekerd, en wel in tegenwoordigheid van de heeren J. Ph. van der Kellen en Mr. A. M. Pareau, die ongetwijfeld gaarne bereid zullen zijn, dit te getuigen.

Dat die overschildering noodig was, wilde men ten minste de gewelfschilderingen voor het Amsterdamsche publiek tentoonstellen, blijkt uit de beschrijving die de heer David van der Kellen Jr. er in den *Nederl. Spectator* van 1861 van gegeven heeft. Toen was van verschillende taferelen zelfs niets meer te onderscheiden.

Reeds in *De Opmerker* van 2 Aug. 1890 wees de heer A. W. Weissman, thans stadsarchitect te Amsterdam, op hetzelfde schandaal, en eindigde zijn artikel met de krasse woorden: »Waar zijn de mannen ten onzent, die den minister van binnenlandsche zaken weten te beduiden, dat er, met medewerking van het aan zijn departement verbonden personeel, tal van Nederlandsche kunstwerken voorgoed bedorven worden, en voor de kunsthistorie verloren gaan?"

Waarom antwoordde de heer De Stuers toen niets op die directe beschuldiging, en haalt hij mij nu van ter zijde in een strijd, die over heel iets anders loopt? Soms om de aandacht van de onzuivere zaak af te leiden? E. W. MOES.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

AMSTERDAM. Woensdag j.l. werd in den Gemeenteraad de voordracht van B. en W. aangenomen betreffende het bebouwen van de museumterreinen. Door den heer A. N. Godefroy was intusschen nog een ontwerp dienaangaande aan den Raad gezonden, zoodat nu te kiezen was tusschen vier plannen.

De heer Godefroy projecteerde in de aslijn van het Rijksmuseum een vijver met zwaneneiland en fonteinen, omgeven door een villapark, waarin een vorstelijk verblijf, terwijl de overige ruimte voor eenvoudige woon- en winkelhuizen bedoeld was.

Door den Raad werd ook besloten tot het bouwen van een museum voor moderne kunst op het nieuwe terrein, voor welk doel *f* 300,000 werd toegestaan.

— Zaterdag werd te Londen het Krasnapolsky-restaurant, dat daar door den architect Jan Springer is gebouwd, feestelijk ingewijd. Binnenkort hopen we een uitvoerige beschrijving van dit belangrijk bouwwerk te geven.

— Zaterdag jl. had hierterstede de negende vergadering plaats van de Nederlandsche Vereeniging van werktuig- en scheepsbouwkundigen. Door de verificatie-commissie werd verslag uitgebracht over den toestand der Vereeniging. Tot President werd gekozen de heer P. van der Burg, tot Secretaris de heer R. Witte, tot Vice-president de heer Murk Lels en tot Vice-secretaris de heer J. H. L. van Deinse.

Met nagenoeg algemeene stemmen werd aangenomen een voorstel, dat de Vereeniging zich zal wenden tot H. M. de Koningin, met het verzoek om de Nederlandsche industrie niet uit te sluiten voor de vervaardiging en levering van twee stoomschepen type Goldfinch, waarvoor de Tweede Kamer aan het Departement van koloniën de noodige gelden heeft toegestaan.

Na afloop der vergadering werd door de leden de Marinewerf bezichtigd. Nu deze werf weder geheel en al in »working order" is, konden de leden er verschillende belangwekkende zaken berichtigen, o. a. het pneumatisch klinken en boren, de nieuwe groote pons- en schaarmachine, de enorme platenwals (op het oogenblik de grootste in ons land), en vooral de inrichting voor het meten van weerstanden van schepen door middel van parafinemodellen. Alle moeite was aangewend om dit bezoek den leden zoo aangenaam mogelijk te maken.

— Er heeft zich een commissie gevormd om den schilder W. Roelofs hulde te brengen ter gelegenheid van zijn zeventigsten geboortedag. Deze commissie wenscht het portret van den talentvollen landschapschilder te doen maken. Josef Israels zal zich, naar men vernoemt, met het schilderen daarvan belasten.

ROTTERDAM. De groote schouwburg is verkocht voor *f* 112,000 aan de heeren Muller en Drooglever, timmerlieden alhier. Bij den inzet acht dagen geleden, was het hoogste bod *f* 76,000.

Indertijd kostte dit gebouw *f* 428,700 aan bouw en met alle inrichtingen als voor centrale verwarming, ameublement, tooneel-machinerieen, schermen, schilderwerk, verlichting, schellen, gas- en waterleiding, bliksemafleiders, tooneel-decoratief te zamen *f* 662,100.

LEIDEN. De Gemeenteraad besloot in zijne zitting van 3 December l.l., het Dagelijksch Bestuur te machtigen tot den bouw van een archiefgebouw volgens het door den gemeente-architect opgemaakt plan.

Zooals bekend is, heeft de voor eenigen tijd overleden heer C. H. Krantz daarvoor een legaat van *f* 40,000 aan de gemeente vermaakt.

Was er vóór de aanbieding van dit legaat reeds een eenvoudig ontwerp van minder kosten opgemaakt, de erfgenamen wenschten nu dat een meer sierlijk cachet aan het gebouw zou gegeven worden. Dit nieuwe project, in middeleeuwschen stijl ontworpen, werd den Raad in 't begin van de maand October door Burgemeester en Wethouders ter kennisneming aangeboden. Toen werd, na het houden van eene geheime zitting, besloten, de plannen vooraf te stellen in handen van de Archief-commissie uit den Raad, met verzoek zoowel omtrent de *oprichting* als de *inrichting* van advies te dienen.

Na bijna twee maanden wachtens (de heeren waren waarschijnlijk met de hun bewezen eer verlegen geraakt) verscheen een rapport van Burgemeester en Wethouders, waaruit bleek dat overleg met de commissie had plaats gehad en dat het project uitwendig geene en inwendig enkele kleine wijzigingen had ondergaan.

Het plan, dat alsnu door den Raad is goedgekeurd, bevat een eigenlijke bewaarplaats, van vier verdiepingen hoog en in verband daarmede, een gebouw voor den archivaris, bevattende gelijkgronds, entree, steenen trap, werk- en atlaskamers, en op de 1e verdieping, archivariskamer, kamer voor het publiek en charterkamer; het geheel wordt brandvrij ingericht, terwijl de woning van den concierge op eenigen afstand van het archiefgebouw is ontworpen. De centrale verwarming, voor het gebouw gedacht, is thans vervallen.

— In dezelfde zitting is ingekomen een verzoek van het Bestuur der practische Ambachtsschool, tot het in eigendom bekomen van een stuk gemeentegrond nabij de Haagbrug voor de oprichting van een schoolgebouw met directeurswoning. Vermelding verdient daarbij dat een ingezetene van Leiden tot bereiking van dit doel een bedrag van *f* 36000 als renteloos voorschot ter beschikking heeft gesteld van het Bestuur der Ambachtsschool, onder bepaling dat die som in 18 jaren moet zijn afgelost.

— De heeren Mr. H. B. Greven en Mr. W. van der Vlugt, professoren te dezer stede, hebben zich tot den Raad gewend om den eigendom te verkrijgen van een gedeelte gemeentegrond aan de Bloemmarkt naast de aldaar geplaatste meisjesschool, voor de stichting van een gebouw voor den werkmansstand (z.g. volkskoffiehuis met leeslokalen enz.).

KRALINGEN. Aan den Raad werd door B. en W. voorgesteld eene oproeping te doen voor opzichter der gemeentewerken, op een salaris van *f* 70 's maands, te verhoogen met *f* 250 's jaars, indien de titularis akte M. O. in het teekenen bezit en onderwijs geeft in dat vak aan de burgeravondschool. Deze laatste voorwaarden meenden B. en W. aan de oproeping te moeten toevoegen, om te voldoen aan het verlangen van den inspecteur van het M. O., om een gediplomeerd onderwijzer in het teekenen aan de burgeravondschool aan te stellen. De Raad besloot evenwel enkel voor een opzichter eene oproeping te doen op eene wedde van *f* 70 's maands.

PERSONALIA.

— Tot bouwkundige der gemeente Teteringen is benoemd de architect A. Verlegh te Breda.

— Aan den heer G. Daams, opzichter der gemeente-gasfabriek te Groningen, is als zoodanig, met ingang van 1 Dec. jl., eervol ontslag verleend. B. en W. hebben den Raad spoedshalve voorgesteld, geene sollicitatie voor de opengevallen betrekking uit te schrijven, maar daarvoor te benoemen den heer W. K. N. Geerling, opzichter aan de gemeente-gasfabriek te 's-Hage.

— In de plaats van wijlen den heer M. H. Insinger is tot commissaris van de Maatschappij tot Expl. van Staatsspoorwegen, benoemd de heer W. Ruijs, te Rotterdam.

— In Ned.-Indië zijn: *Ontslagen:* op verzoek eervol uit 's lands dienst de opziener 1e kl. bij het mijnwezen J. Th. R. Nagel. *Benoemd:* bij den waterstaat tot ingenieur 2e kl. de ingenieur 3e kl. W. H. M. de Bruijn; tot ingenieur 3e kl., de adsp.-ingenieur G. L. Driessen. *Gesteld:* ter beschikking van den directeur der burg. openb. werken, de ambt. op non-activiteit L. G. de Val.

ADVERTENTIEN.

Opzichter-Teekenaar.

Als zoodanig biedt zich iemand, door afloop van werkzaamheden tegen Januari of Februari aan. Beste referentiën ten dienste. Adres letter S. M. aan het Advertentiebureau van J. A. FRENTROP, 's HAGE.

OPENBARE Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Vrijdag den 18 December 1891**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize aldaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van eene SCHOOL aan de 3e Schielaan.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plantelijke Secretarie* en het *Stads-Timmerhuis* te ROTTERDAM, en zijn tevens voor *f* 1.— verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* N°. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco zal plaats hebben op *Vrijdag* den 11 *December* 1891, des voormiddags te 11 uren.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.

AANBESTEDING

Op **Dinsdag den 29ste December 1891**, des namiddags ten 2 ure, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:

Bestek N°. 555.

Het maken van de uitbreiding der goederenloodsen, het maken van eene veeiading en eenige diverse werken op het station ARNHEM.

Begroting *f* 23000.—.

De besteding geschiedt volgens § 71 van het bestek.

Het bestek ligt van den 1sten December 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur F. SASSEN, te NIJMEGEN en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.—.

Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.

Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 19den December 1891 ten 11 uur voormiddag.

UTRECHT, den 28sten November 1891.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ADAM'S Ventiel-GASMOTOREN
van ½—150 p. k.
Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en brochuren worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Gemeente-gasfabrieken te Rotterdam.
Inschrijving
op
Donderdag 17 December 1891,
des voormiddags ten 11 uur,
TEN KANTORE VAN DE
Gemeente-Gasfabrieken Oost-Zeedijk,
naar de LEVERING van:
Getrokken IJzeren pijpen en Fittings, Vertind Looden Buizen, Rood en Geel Koperen Pijp en Bladkoper, Roodkoperen Lantaarns, Koperen Hoofdkranen, Koperen Fittings en Branders, Houten Rozetten, Lampenglazen, Porceleinen Kappen, Lantaarn-ruiten, Gashaken, Houtschroeven, Draadnagels, Moeren andere bouten, Fitterstangen, Bordpapier, Stalen Schoppen, Lijn- en Patentolie, Vet en Zeep, Kaarsen, Loodwit, IJzer- en Loodmenie, Lampkatoen, Poetslappen, Pootskatoen, Sponzen, Zeemvellen, Borstelwerk, Kwasten, Schiemanagaren, Snuit van Vlas, Striktouw, Bezems, Kluitkalk, Smeé-, Plaat- en Bandijzer, Geslagen IJzeren Vuurdeurplaten, Gegoten IJzerwerk, Lantaarnpalen, Lantaarnstoeltjes, Zakken, Wanten en andere Magazijngoederen; ten dienste der Gemeente-Gasfabrieken te Rotterdam.

De Voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, ter lezing op het kantoor der Gemeente-Gasfabrieken, Oost-Zeedijk, en zijn voor den prijs van 25 cents, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin N°. 73, alwaar ook de gezegelde inschrijvingsbilletten tegen betaling van 22½ cent verkrijgbaar zijn.

DE LINT & C°., Rotterdam,
GROENENDAAL 22.
Magazijn van Parket- en Wandtegels.
Vraag dessins enz.

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS-, HOEKMEET- en andere INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN, LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.

Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)
J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

Atelier

voor Glasschilderkunst en Glas in lood.

Speciale inrichting voor glasetserij.

Artistiek geschilderd-gebrande ramen met figuren, familiewapens, tropische planten, vogels enz. enz. voor trapramen, veranda's, erkers, vallichten, bovenlichten, lochtdeuren, raamhoeren enz. enz.

E. LÖHRER. Stationsplein Utrecht.

Men vrage schetsen en prijscourant.

Opgericht 1881. Gouden medaille 1886.

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK

van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* bereelt zich aan voor de

leveringen van alle mogelijke ornamenten

in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.

Tegen betaling van *f* 2.— zullen *franco* worden toegezonden:

1°. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink**.
2°. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament**.
3°. „ „ voor **jalousiekappen**.

Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.

F. W. BRAAT.

JAN HAMER & C°.

Marnixstraat 402

AMSTERDAM.

Veiligheids-Liften

VOOR

Stoom-, Gas-, Hand- en Waterkracht,

VOOR

Personen, Goederen, Spijzen

ENZ.

Vraag onze geïllustreerde brochure en referentielijst. (2)

Meer dan 100 alleen in Nederland geplaatst.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat *F* 62 te *Arnhem*

De Directeur, **W. PATON WALSH**

PORTLAND-CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **1e. Portland-Cement** in vaten van 180 K° en in zakken van 50 K°, op **strengste** keur aan de **laagste** prijzen uit den voorraad te *Rotterdam* of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot Vertegenwoordigers zijn aangesteld de H.H.

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

aan wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten.

Portland-Cement Fabrik Karlstadt a/Main.

vorm. LUDW. ROTH.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!

Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en Horlogemakers

moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met

HET LIJNTEEKENEN

als voorbereiding voor het Vakteekenen,

door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.

Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door

Het Bouwkundig Weekblad

en de Heeren:

S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.

Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°, bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts** *f* **2.50**. Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

ROLLUIKEN

van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant **WILHELM TILLMANNS**, Remscheid.

Generaal Agent voor *Nederland* en *Koloniën*: **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

Bekroond te Amsterdam 1883.

BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.

BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.

Het Portland-Cement Werk Heidelberg

vorm. **Schifferdecker & Söhne,**

vervaardigt in **PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.

Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.

Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.

Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij

FERD. ENGERS, Amsterdam.

Telephoon n°. 593. Heerengracht 335.

Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

ATELIER

van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing.

E. STANINO - Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**

H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Houtbereiding tegen bederf.

KYANISEERINRICHTING.

H. LENSINK,

ARNHEM.

levert pasklaar gekyaniseerd (rot- en zwamvrij)

Rasterwerken, Schuttingen,

BROEIBAKKEN, VLOEREN,

Vloerribben enz. enz.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Co., te Arnhem

ZES-EN-TWINTIGSTE JAARGANG N°. 50. ZATERDAG 12 DECEMBER 1891.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.V.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT JGs.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Broekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN SPRINGER, W. C. BAUER en M. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Singel 345, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *ter gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling

ADVERTENTIËN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnommer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.

AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per plaat, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 36e algemeene, tevens 962e gewone vergadering zal gehouden worden op Woensdag 16 December a. s., des avonds te 7½ uren precies, in het Genootschapslokaal.

De agenda dezer vergadering is als volgt:

a. Openingsrede van den Voorzitter;
b. Mededeelingen van het Bestuur;
c. Verslag van den 1e-Secretaris;
d. Verslag van den 2e-Secretaris;
e. Verslag van den Bibliothecaris-archivaris;
f. Verslag van den Secretaris der Schetsclub;
g. Verslag van den Secretaris der Lokaalcommissie;
h. Rekening en verantwoording van den Penningmeester;
i. Verslag van de Verificatie-commissie;
k. Behandeling der begrooting van 1892;
l. Verkiezing van twee Bestuursleden. Volgens rooster treden af de heeren Jonas Ingenohl en J. C. D. di Gazar (herkiesbaar);
m. Verkiezing van een Bestuurslid, in plaats van den heer C. W. Nijhoff, die als zoodanig heeft bedankt;
n. Verkiezing van een Redactielid. Volgens rooster treedt af de heer W. C. Bauer, die, wegens vertrek naar elders, zich niet herkiesbaar stelt;
o. Verkiezing van drie Lokaalcommissarissen. Aftredende leden de heeren Paul J. de Jongh, C. L. van Kesteren en H. J. Walle Jan;
p. Verkiezing van een Voorzitter;
q. Uitloting van 5 aandeelen der rentelooze leening van 1884 voor de bibliotheek;
r. Uitloting van 5 aandeelen der leening van 1886.

2e. Als buitenlid is toegetreden de heer C. F. Grönert, te Nijmegen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ZUIVELFABRIEKEN.

In de laatstgehouden vergadering van de Afdeeling Leeuwarden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, behandelde de heer J. R. Nijdam de vraag: „Welke eischen worden gesteld aan een doelmatige ingerichte zuivelfabriek?"

Daar de bouw dezer fabrieken thans aan de orde van den dag is, meenen wij onzen lezers geen ondienst te doen met hun het voornaamste uit deze voordracht mede te deelen.

De fabriek moet ten aanzien van de windstreken zoodanig gelegen zijn dat het room- en koellokaal aan de noord-oostzijde ligt, opdat de frissche morgenlucht ongehinderd kan binnenstroomen en de warmte later op den dag geen nadeeligen invloed op de temperatuur dezer lokalen kan hebben.

De verschillende lokalen voor de boterbereiding moeten met elkander in verbinding staan; evenzoo de lokalen welke voor de kaasbereiding dienen. De lokaliteit voor de boterbereiding moet echter geheel afgescheiden zijn van die der kaasbereiding. De vloer van het ontvanglokaal legge men zoo hoog, dat de melk uit den daarin aanwezigen ontvangbak in de centrifuges kan vloeien; tevens is het van belang om voor de buitendeur een overdekt bordes te maken, waarop de transportkannen uit den wagen kunnen worden geplaatst. In den regel wordt de melk gewogen en het is daarom aan te bevelen om een weegtoestel te nemen waarop men een bak plaatst, zóó groot, dat de melk van den grootsten leverancier ineens kan gewogen en in den ontvangbak overgestort worden.

Het kantoor van den directeur of beheerder moet zoodanig gelegen zijn, dat men van daaruit de voornaamste lokalen kan overzien; evenzoo de verschillende vertrekken onderling, opdat de directeur, overal waar hij zich bevindt, een oog kan houden op de werkzaamheden en het personeel in de lokalen. Hiervoor plaatse men flinke groote ramen, waardoor het idee van „spionneering", geheel wordt weggenomen, daar dit in den regel tot geene goede verstandhouding tusschen beheerder en ondergeschikten aanleiding geeft.

De grootte van de verschillende lokalen hangt af van de hoeveelheid melk, die men wenscht te ver-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

werken. Wanneer men alleen het centrifugestelsel in practijk wil brengen, is een melkkoellokaal overbodig. Dit stelsel wordt echter tegenwoordig meest in verbinding met het afkoelingsysteem in toepassing gebracht.

In het roomlokaal moet derhalve voldoende ruimte zijn voor het afkoelen of verwarmen van den room. Het kaaslokaal moet ruimte hebben om de kaasbakken te kunnen plaatsen en de kaas te bereiden. Het perslokaal moet de noodige kaaspersen en het pekellokaal de noodige pekelbakken kunnen bevatten. Wanneer men nu een fabriek wenscht, waarin dagelijks 12 à 1400 liter melk (dus 's morgens en 's avonds 6 à 700 liter) moet worden verwerkt, en men aanneemt dat men daarvan ± 20 à 25% room verkrijgt, dan zal men een waterbassin moeten kunnen plaatsen om den verkregen room af te koelen of te verwarmen. In de kaasbakken moet de overblijvende ± 75 à 80 % magere melk verwerkt kunnen worden. Een drietal bakken van 15 à 1600 liter inhoud zijn daarvoor voldoende, omdat de eerste bak, als dit noodig is, tweemaal kan worden gevuld.

Neemt men nu tevens aan, dat van 100 liter melk ± 6 kilo kaasstof komt, dan zal men in het perslokaal, ruimte moeten hebben voor een voldoend aantal kaaspersen om ± 140 à 160 kazen van 5 à 6 kilo te kunnen persen. Als men dagelijks 140 à 160 kazen fabriceert en men deze 4 à 5 dagen in een pekelbad laat drijven, dan zal het pekellokaal ruimte moeten bevatten voor het pekelen van 6 à 700 kazen.

De pekelbakken moeten niet te breed zijn en behooren zoodanig geplaatst te worden dat men ze aan weerszijden kan naderen om de kazen te kunnen keeren. Overigens moet men nog ruimte beschikbaar hebben voor droogplanken, om de kazen zoolang te kunnen bergen tot ze droog zijn, wanneer ze naar het pakhuis worden getransporteerd.

De grootte van het kaaspakhuis hangt geheel af van omstandigheden in den kaashandel. Is de kaashandel willig en wordt de kaas spoedig verkocht, dan is er meestal ruimte over. Bij een gedrukte markt is het echter met het oog op de speculatie van veel belang, dat een flink pakhuis aanwezig is.

Aan een goed pakhuis worden nog al bijzondere eischen gesteld. Het moet frisch en droog zijn. In een donker, koel lokaal is de kaas het best op hare plaats, omdat de warmte de versche kaas doet rijzen. Eene voldoende hoeveelheid ventilatieramen moet aanwezig zijn, welke van buiten en van binnen met luiken kunnen worden gesloten. De onderlinge afstanden der kaasplanken moeten niet te klein zijn en de bovenste plank slechts zoo hoog dat men de kazen van den vloer kan bereiken, omdat ze dagelijks moeten worden gekeerd of afgewreven. Het is derhalve aan te bevelen, de planken der stellingen onderling niet dichter dan 75 cM. van elkaar te plaatsen.

Daar een kaaspakhuis, of althans een gedeelte daarvan, des winters verwarmd moet kunnen worden, omdat de versche kaas spoedig bevriest, verdient het aanbeveling, het pakhuis boven de andere lokalen aan te brengen; men kan dan de noodige warmte door middel van stoom leveren. Deze inrichting is goedkooper, ofschoon zij eene lift noodig maakt om de kazen vlug en gemakkelijk boven te krijgen.

Alle lokalen moeten zooveel mogelijk geventileerd worden. Neerschuivende bovenramen verdienen de voorkeur boven tuimelende, daar deze bij het openen der deuren dikwijls dichtslaan en breken. IJzeren ventilatieroosters met sluitbare kleppen boven de vloeren dienen om de vloeren te doen drogen. De vloeren legge men 2 à 2½ cM. per M. hellend, opdat het spoelwater kan wegvloeien. Asphalt is voor vloeren in zuivelfabrieken zeer aan te bevelen; dit veroorzaakt geen geraas en de zuren hebben daarop geen invloed. Het heeft echter het nadeel, daar het in die lokalen, waar veel heet water gebruikt wordt, eenigszins smelt en daardoor de indruksels van kannen en verder gereedschap achterlaat. Portlandcementvloeren zijn niet bestand tegen de zuren; hard gebakken tegels zijn voor vloeren in die lokalen zeker beter.

Riolen moeten in de lokalen nimmer worden aangebracht; kan men ze buiten niet vermijden, dan moeten ze door stankvrije kolken worden afgesloten. Het bezetten der muren met witte tegeltjes, ter hoogte van ± 1.50 M. is voor de zindelijkheid aan te bevelen. Eene overdekte spoelplaats aan de zuidzijde kan van tweeërlei diensten zijn, 1°. om er de verschillende gereedschappen onder schoon te maken en 2°. om de zonnehitte af te weren van de daarachter gelegen lokalen. Een frissche boterkelder en een flinke regenbak mogen niet ontbreken.

Om de melk voldoende af te koelen is ijs noodzakelijk. Een ijshuis kan dus niet achterwege blijven; terwijl als een voornaam onderdeel de verzamelplaats van wei en karnemelk nog genoemd moet worden.

Daar cementsteenen bakken niet voldoende tegen de invretende zuren bestand zijn en men bij eene bekleeding met glazen platen niet veel baat heeft gevonden, wegens het springen ervan bij wisseling van temperatuur, wordt de voorkeur gegeven aan houten bakken (Amerikaansch-grenen), doch deze kan men niet in den grond plaatsen. Wanneer men nu de wei eerst in een putje laat loopen, kan men ze direct daaruit in de houten bakken of kuipen pompen, door middel van een eenvoudigen elevator, die door stoom in beweging gebracht wordt.

De stank, welke dikwijls bij zuivelfabrieken en vooral bij de kaasfabrikage wordt waargenomen, heeft tot vele dwaze voorbehoedmiddelen aanleiding gegeven. Men gaat dikwijls van het idee uit dat de wei zelf de onaangename lucht verspreidt. Daarom brengt men de weiputten op eenigen afstand van de fabriek en laat door buizen of open goten de wei daarheen vloeien; waarna men met een pomp de wei in de bussen of kannen pompt. Nu wordt juist daardoor de stank veroorzaakt, want het is niet de zoete wei zelve, maar juist het aanzetsel in pijpen, goten en pompen en bovenal het morsen dat die onaangename lucht doet ontstaan, daar binnen korten tijd de grond in de omgeving der bakken is doortrokken met wei. Beter is het daarom de weibakken, zooals reeds gezegd is, op een luchtige, donkere plaats te hebben.

Men kan nu niet meer willekeurig te werk gaan en niet zooveel morsen en gebeurt dit, dan loopt de gemorste wei direct weg door het riool. Daarenboven is men in de gelegenheid om de bakken en pijpen dagelijks met stoom te reinigen.

Het machine- en ketelhuis, dient van elkaar gescheiden te zijn, om de machine en stoompomp voor stof te vrijwaren Een glazen raam tusschenbeiden is noodzakelijk om den geregelden gang der machine in het ketelhuis waar te nemen.

Het machinehuis moet zoodanig geplaatst zijn dat de hoofd- of drijfas de kortst mogelijke lengte heeft, ten einde zoo gering mogelijk wrijving te hebben, daar geen groote drijfkracht noodig is. Voor eene fabriek als de hierbedoelde is eene machine van 8 en een of twee ketels van 10 paardekracht voldoende; verder twee karns van ± 400 liter inhoud. Voor de verwijdering van de melk- of vochtdeelen uit de boter gebruikt men kneders

Het Pasteuriseeren der melk geschiedt door de vloeistof tot 63 à 68 graden C. te verhitten en daarna snel te laten afkoelen. Door dit proces worden de bacteriën gedood en de melk verduurzaamd Om de melk vóór het centrifugeeren op een bepaalden warmtegraad te brengen, hetwelk voor de verbeterde roomafscheiding noodzakelijk is, worden dikwijls, en vooral des winters, de melkverwarmers of voorwarmers gebruikt; terwijl mede tot de nieuwste uitvindingen de „boterseperator" behoort, een werktuig, waarmede onmiddellijk na de roomafscheiding boter wordt gemaakt. Stoomleidingen moeten worden aangebracht naar het kaas- en roomlokaal, naar den elevator, het kaaspakhuis en naar de spoelplaats om daar de melk- en roomkannen te kunnen reinigen. In geen lokaal mag een koudwaterleiding ontbreken.

VITRIT,

EEN NIEUW MATERIAAL VOOR DE BOUW- EN KUNSTINDUSTRIE.

Op de onlangs te Dresden gehouden ceramiek-tentoonstelling trok een nieuw bouwmateriaal, „Vitrit" genaamd, in het bijzonder de aandacht. Het bestond uit verschillende platen van gebakken steen met glas overtrokken, en was ingezonden door de glasfabriek „Carlswerk" te Bunzlau.

De naam „Vitrit", uit het Latijn afgeleid, wijst op de vervaardiging van het materiaal en op de toepassing van het glas als versieringsmiddel. Naar de meening der fabrikanten hebben tot heden twee oorzaken verhinderd van het glas — met uitzondering natuurlijk van het gewone gebruik als vensterglas — in de bouwkunst eene meer uitgebreide toepassing te maken, nl. 1° de bruikbaarheid en 2° de hooge prijs, in verband met het bezwaar om massieve blokken te maken van de afmetingen, die door den architect verlangd worden en deze op soliede wijze tusschen de overige materialen te kunnen aanbrengen.

Het vitrit, zooals reeds gezegd is een materiaal van kunststeen met een innig daarmede verbonden glasoppervlak, heeft deze gebreken niet; het is niet duur, taai en ijzersterk.

Bij de pogingen, door genoemde fabriek gedaan, om een middel te vinden tot het maken van kunststeenen met eene vasthoudende glasbekleeding, ging men van de stelling uit, dat elk materiaal, voor zooverr het uitwendige betreft, slechts door eene dunne laag — de oppervlakte — effect sorteert. De kern van het materiaal kan van andere stof en daardoor goedkooper zijn, mits slechts voldaan wordt aan de eischen, die met betrekking tot samenhang, weerstand tegen druk en andere uitwendige invloeden daaraan gesteld kunnen worden, en in duurzaamheid gelijk staat aan het materiaal in welks plaats het komt. Aan deze eischen beantwoordt het vitrit.

In hoofdzaak is dit dezelfde gedachtegang, die aanleiding gegeven heeft tot het maken van gepleisterde gevels en het metselen met bekleedingssteenen, waartoe verglaasde steenen in de veelvuldigste vormen en kleuren vervaardigd worden. In dit opzicht is het vitrit dus niets nieuws en blijft het de vraag: primo, of het gebruik ervan voordeelig is, en secundo, of de vastheid en schoonheid ervan zich van soortgelijke materialen gunstig onderscheidt.

Wat het eerste punt betreft, kan het vitrit in platen van 1½ M² oppervlakte en dus in de afmetingen der grootste bouwblokken geleverd worden; het blijft daarbij glad, glanzend, vrij van barsten, poriën en oneffenheden. Daardoor zou het mogelijk zijn groote vlakken gelijkmatig te bekleeden met vermijding van veel voegen, die in den regel verzamelplaatsen zijn van vuil en dikwijls tusschen verglaasde tegels onrustig werken.

Ook in den vorm van bekleedingssteenen wordt het vitrit in verschillende kleuren vervaardigd, terwijl de platen, die ervan gemaakt worden, voorzien zijn van metalen schroefmoeren, oogen, haken en dergelijken, waardoor het mogelijk is door middel van eene ijzerconstructie, kleine bouwwerken, paviljoens, tentoonstellingskiosken enz. spoedig in elkaar te zetten en zoo noodig even spoedig af te breken en elders opnieuw op te bouwen.

Wat betreft het maken van gekleurd vlakornement, heeft het vitrit een onbetwistbaar voordeel op andere soortgelijke materialen, omdat het mogelijk is de teekeningen van den architect, zonder noemenswaardige verhooging van kosten, met een zandstraalblaastoestel dadelijk op het glas te brengen, waardoor de persoonlijke smaak bevredigd wordt. Het ornement kan mat op glanzend of glanzend op mat worden aangebracht. Door de werking der zandstraal blijven de door het schabloon bedekte deelen in relief staan, terwijl de fond 1 à 2 m.M. ingediept wordt.

Daar de deelen der platen, die aan de inwerking der zandstraal zijn blootgesteld, andere tinten aannemen als de glanzend gebleven deelen, ontstaan daardoor eigenaardige kleur-effecten. Bij zwart glas b. v. geven de matte deelen eene donkere, leigrauwe kleur, die bij het glanzend zwart sterk afsteekt.

Worden levendiger kleuren verlangd, dan kan men de glasoppervlakte nog met eene dunne laag van gekleurd glas bekleeden, die in gesmolten toestand aangebracht en met de onderste glaslaag innig verbonden wordt. Met de zandstraal kan men, waar dit noodig is, deze dunne laag verwijderen, zoodat de fond met het ornement een passend contrast vormt.

De ruwe oppervlakte laat zich ook vergulden, verzilveren of op andere wijze kleuren. Maar ook zonder deze bijzondere versiering komt de meer of minder doorzichtige oppervlakte van het vitrit, wit of gekleurd, voordeelig uit.

Het uitwendige weerstandsvermogen is door de fabrikanten op verschillende wijzen beproefd en heeft tot de volgende uitkomsten geleid.

Kogelschoten, op matigen afstand op vitritplaten afgevuurd, en slagen met den afgeronden kop van een stalen hamer hadden geen invloed erop.

Sterkere slagen met een geharden spitsen hamer maakten op vitritplaten zwakkere indrukken dan op een gepolijste granietplaat. Harde slagen met zulk een hamer verbrijzelden de glaslaag op de getroffen plaats. Het glas werd doorboord zonder dat zijscheuren ontstonden.

Wanneer men zware stukken ijzer op de platen liet vallen, braken deze zóó, dat de breukvlakken der glas- en kunststeenlagen nauwkeurig aan elkander sloten.

Bij eene poging om de beide lagen van elkander te scheiden, spatte de glazen bekleeding uit elkaar en liet eene schelpachtige laag op de kunststeen achter.

Kan men dezen sterken samenhang zonder groote moeite bij alle voorwerpen van vitrit bereiken, dan is dit ongetwijfeld een der uitstekendste eigenschappen van het materiaal, dat ook voor den invloed van water en vorst geheel ongevoelig schijnt.

Bij eene andere proef werd eene groote vitritplaat in een oven aan smelthitte blootgesteld, waardoor zij eenige verandering onderging; het glas smolt zoo ver, dat het hier en daar door de gasontwikkeling in de steenlaag in blazen werd opgedreven; deze laatste werd door omzetting der kalksteendeeltjes en calciumoxyde losser, maar had toch nog den samenhang van gewone zandsteen. Overigens bleef glas en steen, in weerwil van de duidelijke kenteekenen eener smelting, even vast als te voren verbonden. Men zal moeten afwachten of de practijk deze in het laboratorium ge-

bleken goede eigenschappen niet te schande maakt. Eene slechte verwachting schijnt intusschen hieromtrent *Die Glashütte* te hebben. Deze schrijft:

„Voor bouwkundige doeleinden heeft het vitrit nog geen toepassng gevonden; wij betwijfelen dan ook of men er een blijvend en ruim gebruik van zal maken, voornamelijk omdat het materiaal te duur is. Vakmannen van naam zijn het hierin met ons eens.

„In dit opzicht zijn reeds talrijke en kostbare proefnemingen gedaan, maar men staat altijd voor een vraagstuk dat waarschijnlijk nog langen tijd noodig zal hebben vóór eene voor de practijk bevredigde oplossing gevonden is."

TOEPASSING VAN LIERNUR'S STELSEL.

De heer C. F. Liernur heeft onder dagteekening van 14 Maart j. l. aan den Gemeenteraad van Leiden het volgend adres gericht:

„Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekende Charles Thieme Liernur, hoofdingenieur van het *Internationaal hygiënisch technisch Instituut voor het rioleeren van steden* te Berlijn, dat hij namens dit Instituut verzoekt hem eene concessie te verleenen voor de toepassing van zijn stelsel voor het verzamelen en poudretteeren der faecale stoffen op de geheele bebouwde kom der Gemeente en alle eventueele uitbreidingen ervan, onder de navolgende voorwaarden:

1). Dat hij op zijn kosten zal laten bouwen en leveren alles wat tot het stelsel en de inrichtingen daarvan behoort, in overeenkomst met het hiermede overgelegde, door 16 teekeningen verduidelijkte generaal plan, met bijbehoorende memorie van toelichting ged. 14 Maart 1891.

2). Dat hij zal doen aansluiten aan bedoeld stelsel alle privaten en urinoirs in de stad ten koste der eigenaars der betrokken huizen of andere gebouwen, tegen eenheidsprijzen, vastgesteld in overeenkomst met het Gemeentebestuur, en dat dit zulk aansluiten en het dragen der kosten ervan verplichtend zal maken voor bedoelde eigenaars.

3). Dat hij zal doen verrichten gedurende 50 achtereenvolgende jaren van af den dag dat de eerste aansluiting plaats heeft, alle werkzaamheden verbonden met het ophalen der faecale stoffen en het herleiden ervan tot poudrette, door middel van de door hem geleverde inrichtingen, en dat deze poudrette gedurende gezegde 50 jaren, zal overgaan in zijn eigendom.

4). Dat na afloop der 50 jaren de geheele inrichting, zonder eenige vergoeding aan hem, zal overgaan in eigendom aan de Gemeente.

5). Dat na afloop der 50 jaren hij de voorkeur zal hebben het stelsel te blijven exploiteeren zonder eenige vergoeding aan de Gemeente, indien deze niet geneigd zal zijn te gaan exploiteeren voor eigen rekening.

6). Dat de Gemeente aan hem zal betalen aan het einde van elk jaar, gedurende bedoelde 50 jaren *f* 1.25, zegge: Een gulden en vijf en twintig cents per hoofd der door het buizennet bediende bevolking, volgens registers opgemaakt gedurende de voorafgaande 3 maanden, en dat daarbij de bevolking van huizen, die minder dan 4 maanden waren aangesloten, zal blijven buiten rekening.

7). Dat bovenstaande bepalingen zullen gelden voor bebouwde uitbreidingen der stad voor zooverre de daarop staande huizen bediend kunnen worden door de inrichtingen van het algemeene pompstation.

8). Dat alle rechten en verplichtingen, af te leiden uit bovenstaande voorwaarden, van kracht zullen zijn voor zijne rechtsnavolgers."

Dit adres werd in handen gesteld van den Gemeentearchitect, den heer Knuttel, die in een uitgewerkt rapport tot de conclusie komt dat hij zich gelukkig zou achten zoo hij mocht medewerken Leiden het Liernur-stelsel te verschaffen en zoo doende een einde te maken aan een toestand waarover men reeds zoo lange jaren heeft geklaagd.

PRIJSVRAGEN.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Op de prijsvragen, dit jaar door genoemde Maatschappij uitgeschreven, zijn in alles te zamen 9 antwoorden ingekomen; als:

Ie prijsvraag, Zomer-schouwburggebouw, Zes, onder de volgende motto's: 3; *Théâtre; Es irrt der Mensch solang er strebt; Nul bien sans peine; Een kop* (figuur); *L'étude n'a pas de fin.*

IIe prijsvraag, Gebouw voor tropische planten in een botanischen tuin, twee, onder de motto's *Sic volo* en *Eenvond.*

IIIe prijsvraag, Bovenlicht van een trapportaal, een enkel antwoord onder het motto *Moloch.*

VEREENIGING »ARCHITECTURA" TE 'S-HAGE.

Gewone vergadering, gehouden op 9 December '91.

Nadat de vergadering door den Voorzitter was geopend, werden de notulen der vorige gelezen en goedgekeurd.

Aan de orde was de benoeming van eenen Vice-president-Penningmeester, ter vervanging van den heer H. Baron, die, wegens het verlaten der stad, deze functie niet verder kon waarnemen. Gekozen werd de heer P. J. Lorrie, die de benoeming aanvaardde.

Tot candidaten voor den Arbeidsraad voor de bouwvakken, te 's-Gravenhage, werden gekozen de heeren E. F. Ehnle en K. Stoffels, architecten, alsmede de heeren W. C. F. Bresler en W. A. Kramers, patroons. De heeren J. T. Wouters, E. van Rij en J. H. Eshuys werden benoemd tot afgevaardigden der Vereeniging op de aanstaande algemeene vergadering van den Arbeidsraad ter verkiezing van leden voor de opengevallen zetels.

Hierna werd door den Voorzitter het woord verleend aan den heer J. C. D. di Gazar, uit Amsterdam, tot het houden eener voordracht over »Persepolis". Spreker bepaalde zich eerst tot eenige bijzonderheden over den godsdienst en het land der oude Perzen, om daarna over te gaan tot eene nauwkeurige beschrijving van den burcht »Persepolis", welke hij toelichtte met eene door hem zelf vervaardigde situatie-teekening. Met talrijke bijzonderheden over de verschillende gebouwen en beeldhouwwerken der stad, almede vertalingen der inscripties, hierop gevonden, wist spreker de aandacht der Vergadering levendig te boeien. Onder welverdiend applaus oogstte de heer Di Gazar voor zijne schoone voordracht den dank der Vergadering.

De kunstbeschouwing, v. n. bestaande uit *Le Japon artistique*, aangeboden door de heeren C. L. Stal en A. J. Sanders, werd met veel belangstelling bezichtigd.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

AFDEELING ROTTERDAM.

Vergadering van Donderdag 3 Dec. 1891.

In de zaal waren tentoongesteld de bekroonde antwoorden op de prijsvragen in 1890 uitgeschreven, als:

1°. Een post- en telegraafkantoor;

2°. Eene licht- of vensteropening met tochtramen.

Aan de orde waren de 10 door het Bestuur der Maatschappij gestelde vragen. Ter beantwoording dier vragen werden, evenals vroeger, verschillende commissiën benoemd.

Door den heer P. A. Boer, jnr. steenhouwer te Rotterdam, was tentoongesteld eene groote verzameling monsters van Noordsch-, Zweedsch- en Schotsch graniet, waaronder prachtige qualiteiten en soorten die zeer de aandacht trokken.

»BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Vergadering van Donderdag 10 December 1891.

Na de installatie van een drietal nieuwe leden bekwam de heer Berlage, architect te Amsterdam, het woord om, in navolging van zeker Duitsch schrijver, de kunst van stedenbouw te behandelen.

Van vele erkend fraaie pleinen en stadsgezichten werd de situatie, van enkele ook de photographie ter bezichtiging gegeven, terwijl de toelichtingen duidelijk maakten, waardoor die goede effecten verkregen waren.

Thans vindt men kerken aan alle zijden vrij, pleinversieringen in 't centrum, straten die de pleinen als 't ware doorsnijden of er op een hoek samenkomen; beter is het de kerken aan twee of drie zijden in te bouwen, de versieringen opzijde aan te brengen en de straten op behoorlijken afstand in tegenover elkaar loopende richtingen te projecteeren.

De richting der straten bepaalt in zekeren zin den vorm der pleinen; neemt men daarbij groote regelmatigheid in acht, dan komt dit ten goede aan het verkeer, maar de bevalligheid en het pittoreske gaat verloren.

De rechte lijn en de vooropstelling van den rechthoek als grondvorm werden evenzeer veroordeeld, als de boulevardmanie, — waarvoor men ten onzent zelfs schilderachtige waterpartijen opofferde — en de zucht om, in navolging van sommige wereldsteden, rechte straten van ongemeene lengte en breedte aan te leggen.

Moge men toch eindelijk eens ophouden met dergelijken stedenaanleg, plaats geven aan gezondere begrippen en o. a. straten aanleggen, wier breedte in evenredigheid staat tot 't te verwachten verkeer, met daartusschen, hier en daar, fraai aangelegde pleinen, omgeven door monumentale bouwwerken, die voor elke stad of stadsdeel toch gevorderd worden.

Op deze wijze hield spreker zijn auditorium geruimen tijd bezig. Bij het einde ontving hij, bij monde van den Voorzitter, den dank der Vereeniging voor de behandeling van een zoo hoogst belangrijk onderwerp. Deze aprak o. m. zijn vertrouwen uit, dat dergelijke voordrachten zullen bijdragen om weldra bij den aanleg van steden een hoogeren rang toe te kennen aan de eischen der esthetika.

Hierop circuleerde het programma voor de tentoonstelling van oude- en nieuwe kunstnijverheid, welke door de Vereeniging Vak en Kunst te Dordrecht werd op touw gezet en werden de aanwezigen opgewekt, in hun kring tot het welslagen mede te werken.

De huishoudelijke zaken, zich bepalende tot het benoemen van eene Commissie van drie leden voor het nazien der rekening van den Penningmeester, de onderwerpen voor de uit te schrijven prijsvragen en de algemeene vergadering, werden op de gebruikelijke wijze afgedaan en daarna de vergadering gesloten.

BUITENLANDSCHE BERICHTEN.

De heer Alphand, de inspecteur-generaal van openbare werken, te Parijs, is in den leeftijd van 73 jaren overleden.

De heer Alphand verliet in 1838 deEcole des ponts et chaussées en ging daarop als ingenieur naar Bordeaux.

Hier onderscheidde hij zich o.a. bij den bouw der spoorwegen in de Landes. Toen de heer Haussmann prefect van de Seine was geworden, viel zijn aandacht op den bekwamen ingenieur, en benoemde hij dezen tot hoofdingenieur der wegen en plantsoenen van Parijs. In deze betrekking werkte de heer Alphand dan ook krachtig mede tot de voltooiing van het grootsche hervormingsplan van Parijs, door den heer Haussmann met den steun van den keizer ontworpen. Alphand legde de parken aan buiten de stad en wijzigde en verfraaide den aanleg van de Champs Elysées, van het Bois de Boulogne en van het Bois de Vincennes. In 1862 werd hem het oppertoezicht opgedragen over alle openbare wegen te Parijs. Gedurende den oorlog van 1870 bracht Alphand de verdedigingswerken in orde en liet hij onder zijn toezicht eenige nieuwe verschansingen opwerpen.

Na den dood van den ingenieur Belgrand werd de heer Alphand eveneens met het toezicht op de riolen en de waterwerken belast:. Zijne degelijke wijze om zijn plannen te ontvouwen en zijn juiste en heldere bewijsvoering deden hem meestal over de oppositie, die zijne voorstellen soms vonden, zegevieren.

Ook in 1889 maakte men gebruik van zijne groote gaven, door hem het ontwerpen van en het oppertoezicht over den bouw en de inrichting der tentoonstellingsgebouwen op te dragen. Niet alleen de Fransche regeering, ook vele buitenlandsche regeeringen hebben zijn verdiensten erkend. In 1889 werd hij o.a. tot grootofficier van het Legioen van Eer benoemd.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-GRAVENHAGE. Dezer dagen had in het Hotel »de Twee Steden" eene bijeenkomst plaats van belangstellenden in den bouw van een nieuwen schouwburg.

Onder herinnering aan hetgeen in den laatsten tijd in den Gemeenteraad omtrent den schouwburgbouw is voorgevallen, betoogde de voorzitter Mr. C. W. Vaillant het belang van den bouw van een nieuwen schouwburg door particulieren. Het doel dezer vergadering was om te komen tot het oprichten van een vennootschap tot exploitatie van een schouwburg.

De Maatschappij zou worden opgericht met een aandeelenkapitaal van *f* 50,000 en een obligatie-kapitaal van *f* 375,000.

De obligatieleening zal worden geamortiseerd in vereeuwd 60 jaren, zoodat daarvoor eene annuiteit van 4 pct. vereischt zal worden en de gemeente dus daarvoor gedurende dien tijd *f* 15,000 's jaars zal te betalen hebben.

Op verzoek werden door den heer Joh. Mutters Jr. de grondslagen medegedeeld, waarnaar de exploitatie door particulieren zou geschieden.

Er zou gesticht worden een geheel gerestaureerde, aan de eischen des tijds beantwoordende schouwburg met een grooter aantal zitplaatsen, die uit het oogpunt van veiligheid voor de bezoekers en het tooneelpersoneel aan alle eischen voldoet. De exploitatiekosten worden geraamd op *f* 35,000 's jaars. Winstbejag staat niet op den voorgrond.

Uit een kort debat bleek de geneigdheid der aanwezigen om de zaak tot een goed einde te brengen. Het gronddenkbeeld van het plan Mutters werd niet bestreden.

In beginsel werd mitsdien overeengekomen om een stadsschouwburgmaatschappij, in hoofdzaak op de bovenvermelde grondslagen, te stichten en te trachten de noodige geldmiddelen voor dit doel bijeen te krijgen en de gevorderde ondersteuning van de gemeente te erlangen.

— Door den Minister van koloniën zijn de heeren O. P. Eckert, G. G. Carl, M. Seibt, H. R. Jost en A. R. Nitzschke ter beschikking gesteld van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, om bij den dienst van het boschwezen daar te lande te worden benoemd tot tijdelijk adspirant-houtvester.

— De Bond van Nederlandsche steenfabrikanten heeft aangenomen de leveranție van 40 millioen steenen ten behoeve van de zeesluizen te IJmuiden. De meeste leden van den Bond verbonden zich om een gedeelte dier steenen te leveren. Zij doen dit om buitenlandsche concurrentie te weren, in het belang van de vaderlandsche nijverheid.

DORDRECHT. De Vereeniging »voor Vak en Kunst" heeft besloten in April van het volgend jaar, bij gelegenheid van haar vijfjarig bestaan, eene tentoonstelling te houden van oude en nieuwe kunstnijverheid. Met dat doel zijn provinciale comite's benoemd, teneinde aan deze zaak meer uitbreiding te geven.

Deze tentoonstelling, waarop alle voorwerpen worden toegelaten, die de kunstnijverheid vroeger en heden-ten-dage heeft voortgebracht, zal slechts kort — veertien dagen — duren, wat zeker de goedkeuring zal wegdragen der inzenders, die hunne voorwerpen niet zonder toezicht willen laten of gelegenheid tot verkoopen niet wenschen te laten ontgaan, daar nu de tegenwoordigheid van henzelven of de aanstelling van derden minder bezwaar en minder kosten oplevert. De gelegenheid tot verkoop is zeer gunstig bij spoedigen omzet, terwijl er ook geringer aanleiding is tot het bederven van voorwerpen. Onderhoud gedurende veertien dagen is vrij wel onnoodig. Een ander voordeel is, dat geen plaatsruimte behoeft betaald te worden, wat allicht van inzending zou terughouden.

Men mag vertrouwen, dat op deze tentoonstelling het ware handwerk tot zijn recht zal komen, vooral wat onze meubelmakers betreft. Een vaak en niet ten onrechte door hen geopperd bezwaar is, dat zij op groote tentoonstellingen niet kunnen wedijveren met de omvangrijke inzendingen van meubelfabrieken, en men mag aannemen, dat voor deze de duur der tentoonstelling te kort zal zijn, om daarvoor aanzienlijke kosten te maken. Het streven der Vereeniging »Vak en kunst" is dan ook zeker, het vaderlandsch handwerk te bevorderen en aan te moedigen en daaraan de plaats toe te kennen, die het in onze nationale kunstnijverheid toekomt.

VENLO. Het Gemeentebestuur heeft ten tweeden male beproefd om het zoogenaamde villapark, dat op het voormalige fort Ginkel werd aangelegd, in openbare veiling te brengen. Hoewel de inzetprijzen gemiddeld op *f* 1.50 per centiare waren bepaald, deden zich slechts voor enkele perceelen gegadigden op, zoodat de verkoop opnieuw mislukte. Wel werd voor het geheel *f* 50,000 geboden doch onder voorwaarde, dat de bezwarende bepalingen omtrent de wijze van bebouwing, het afsluiten met ijzeren hekwerk, enz. moesten vervallen.

Waarschijnlijk zal een derde veiling gehouden worden, sedert de hierterstede bestaande vereeniging »Onderlinge geldbelegging" besloten heeft dit park op aandeelen te koopen en daarvoor een hoogeren prijs dan *f* 50,000 te bieden.

APELDOORN. De Gemeenteraad besloot met 9 tegen 7 stemmen tot den aanleg van eene drinkwaterleiding bij concessie, en hiertoe de vroegere aanvragers, de heeren Van Barneveld, Kooij en Van den Broek, te Amsterdam, uit te noodigen.

BROUWERSHAVEN. Heden 4 Dec. had van Rijkswege de opneming in loco plaats van den in dit jaar gerestaureerden voorgevel van het Stadhuis alhier, overeenkomstig den bouw in 1599, toen door »den Rade dezer stede werd besloten het Stadhuis uit te trekken en eenen nieuwen gevel te maken aan de strate, sierlijk en massief, met aanverwante werken."

De gerestaureerde gevel is opgetrokken van Udelfangersteen, vertoont twee verdiepingen van drie ramen en eene zolderverdieping. Een fraaie trap, waarvan de borstwering met 4 daarop geplaatste leeuwen, prijkende met de wapens van deze stad en de provincie Zeeland, is versierd, geleidt naar den ingang, die midden in de 1e verdieping is aangebracht. Boven de deur leest men de spreuk: »Lex Reipublicae Conversatis"; daar boven is in eene nis geplaatst het beeld, de Gerechtig-

heid voorstellende. De vensters, met ruitjes in lood gevat, zijn aan de buitenzijden van luiken voorzien, terwijl boven de onderste zijvensters de wapens van Brouwershaven en Zeeland zijn aangebracht. Op den topgevel is het beeld Charitas geplaatst (voorstellende eene vrouw met 3 kinderen).

Reeds in 1875 werd door de Rijks-adviseurs verklaard, dat dit Stadhuis tot de zuiverste voorbeelden van den Holl.-Renaiss. stijl gerekend kan worden en dat het te bejammeren was dat eene dikke korst van cement de fijne details van het beeldhouwwerk bedekte, zoodat de oppervlakkige beschouwer weinig kon vermoeden dat onder die cementlaag een gebouw verscholen ligt, dat onder de goede monumenten van Nederland mag genoemd worden.

Door den photograaf A. Bos zijn van den nu gerestaureerden gevel afbeeldingen genomen, en wel in drie verschillende grootten, welke natuurlijk bij hem verkrijgbaar gesteld zijn.

— In 1891 werden vervaardigd 494,424,000 Waalsteenen tegen 504,000,000 in 1890. Langs den Hollandschen IJsel werden vervaardigd 76,608,000 steenen, tegen 86,500,000 in het jaar te voren. Niettegenstaande door nieuw in exploitatie gebrachte steenfabrieken ongeveer 20 millioen Waalsteenen werden gemaakt, bedroeg dit getal toch in 1891 ongeveer 36 millioen minder dan in 1890.

Groote partijen steen werden dit najaar reeds verkocht en gedeeltelijk afgeleverd, terwijl ook de verkoop van de steen voor de sluis te IJmuiden met den aannemer werd besloten. Het bestuur der Vereeniging van Nederlandsche Steenfabrikanten noemt den toestand bevredigend, wijl er geen overproductie is, waartegen het bestuur met allen ernst blijft waarschuwen.

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de zeven-en-twintigste jaargang van *De Opmerker* aan.

Aan heeren geabonneerden wordt in herinnering gebracht, dat de prijs van het Weekblad *f* 2.25 per drie maanden bedraagt en daarover in het midden van elk kwartaal beschikt wordt.

De abonnementsprijs voor het geheele jaar wordt tot *zes gulden* teruggebracht, als dit bedrag vóór den eersten Februari 1892 *vrachtvrij en zonder eenige korting hoogenaamd* wordt toegezonden aan de Administratie van *De Opmerker*, te Arnhem.

Afzonderlijke nommers zijn, voorzoover de voorraad strekt, steeds te bekomen bij de genoemde Administratie en bij den heer Joh. G. Stemler Czn., Boekhandelaar in de Haarlemmerstraat te Amsterdam. De prijs bedraagt 15 cent per nommer en 25 cent per plaat.

Van de jaargangen 1884 tot en met 1891 zijn nog enkele volledige exemplaren voorhanden, de prijs daarvan is per jaargang: in losse bladen *f* 3.—, ingebonden *f* 3.80.

De Administratie.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit van 1 December 1891 n°. 43 is, met ingang van 1 Januari 1892, aan den directeur, belast met de leiding van de zaken van de spoorwegen, N. Th. Michaëlis, op zijn verzoek, eervol ontslag uit zijne betrekking als zoodanig verleend, behoudens aanspraak op pensioen en met dankbetuiging voor de door hem gedurende eene reeks van jaren aan den lande bewezen gewichtige diensten.

— Bij Koninklijk besluit van 10 December 1891 n°. 30 zijn, met ingang van 1 Januari 1892, benoemd tot adspirant-ingenieur van den Rijkswaterstaat H. L. van Hooff en Jhr. F. E. P. Sandberg.

— In Ned.-Indië zijn gesteld ter beschikking van den dir. der burg. openb. werken, de ambt. op nonact. P. Koot en H. la Fontaine, laatstelijk opzichters resp. der 1e en 2e kl. bij den Waterstaat en 's lands burg. openb. werken.

— Tot tijdelijk opzichter 1e klasse bij de Publieke Werken te Amsterdam, is benoemd de heer J. E. van Niftrik.

VACANTE BETREKKINGEN.

— Practisch ervaren opz.-teekenaar, bekend met sluizen- en bruggenbouw, terrein-opname en waterpassen. Duur werkkring 3 à 4 jaar. Salaris *f* 80 à *f* 100 's maands. Adres lett. A C, bureau van dit blad. (*Zie adv.*)

— Adjunct-inspecteur der gasfabriek te Utrecht. Jaarwedde *f* 900 à *f* 1200. Adres vóór 20 Dec. aan Burg. en Weth.

— Adjunct gasmeester gasfabriek te Utrecht. Jaarwedde *f* 1000 à *f* 1300 met vrije woning, enz. Adres vóór 20 Dec. van Burg. en Weth.

ADVERTENTIEN.

Bekwame
BEELDHOUWERS
(FIGURISTEN)
in Hout en Steen werkende, kunnen **vast werk bekomen** in het Atelier van
J. A. OOR & ZONEN
te Roermond.

Bouwterrein te VENLOO.
Aan den Roermondschen weg zijn eenige **goed gelegen BOUWTERREINEN** te koop, zeer geschikt voor den bouw van heerenhuizen.
Te bevragen bij den Mr. Timmerman H. VAN GASSELT, te *Venloo*.

Bekendmaking.
Het BESTUUR VAN HET WATERSCHAP GROOT EN KLEIN BAARZANDE, zal op **Donderdag den 7den Januari 1892**, des voormiddags ten elf ure, TEN KANTORE van den Ontvanger-Griffier te *GROEDE*, in het openbaar, onder nadere goedkeuring
AANBESTEDEN:
Het maken van een grintbaan over den bestaanden aardeweg van af den Rijksstraatweg aan de haven te Breskens, over de binnendijken en binnenberm van den zeedijk in de richting van het gehucht Nummero één gemeente Hoofdplaat, met bijlevering van de daartoe benoodigde materialen, arbeidsloonen en onderhoud.
Raming *f* 6634.
De besteding geschiedt naar de voorschriften van art. 69 der Algemeene Voorschriften, bij enkele inschrijving.
Het bestek zal van af den 8e December 1891 ter lezing liggen op de volgende plaatsen: Middelburg, koffiehuis »de Vergenoeging", Vlissingen, hotel »het Gouden Lam", Goes, hotel »de Zoutkeet"; Ter Neuzen »Nederlandsch Logement", Walsoorden, hotel »Adriaansens-Polfliet", Oostenburg, hotel »de Eenhoorn", Breskens, hotel »de Commerce", Hoofdplaat, koffiehuis »A. C. Maes", Schoondijke, hotel »'s Lands Welvaren", Groede, logement „de Drie Koningen", alsmede bij den Ontvanger-Griffier te Groede, alwaar het mede verkrijgbaar is tegen betaling van 60 cent en bij franco toezending ad 62 cent.
Aanwijzing zal geschieden op Dinsdag den 5e Januari 1892 des voormiddags van 10 tot 12 uro, waartoe zal worden bijeengekomen aan de haven van Breskens.
Buitendien geschiedt geen aanwijzing.
Groede, den 26 November 1891.
Het Bestuur voornoemd,
A. LOMBAARD, *Dijkgraaf.*
J. G. MEIJER, *Ontv.-Griffier.*

Groote Boomverkooping,
Mr. W. H. SMIT, Notaris te HEEMSTEDE, zal op 22 en 23 *December* 1891, te 10 uren, op het Landgoed 'BEESTENBURG', onder *HILLEGOM*,
publiek verkoopen:
800 à 1000 Eiko-, Beuke-, Denne- en Lindeboomen, waaronder zeer zwaro exemplaren, uitstekend geschikt voor Werkhout, Bergroeden, Scheepstimmerhout, Palen. Dwarsliggers, Heipalen, Mijnhout.
De Boomen staan in onmiddellijke nabijheid van water en op 15 minuten afstand van het Station Veenendaal.
Betaaldag 25 Juli 1892, mits borgen stellende.
Nadere inlichtingen en Notitiën zijn te verkrijgen bij den Notaris voornoemd, als bij de firma's Gebr. VAN TIL en R. VAN TIL en Co., te *Hillegom*,

DE TILBURGSCHE
STOOMKETELFABRIEK,
Gebr. DEPREZ,
vervaardigt als **specialiteit** aan **concurreerende prijzen** onder de **strengste keur:**
STOOMKETELS,
van alle afmetingen en systemen.
Bewerking onberispelijk.
Attesten ter inzage van geleverde Stoomketels van **2** tot **450 M².**
Ketelappendages,
RESERVOIRS.
Steeds in voorraad liggende en staande **KETELS**, van uitmuntende constructie.

GEVRAAGD:
Praktisch ervaren OPZICHTER-TEEKENAAR,
bekend met **Sluizen-** en **Bruggenbouw, Terreinopname** en **Waterpassen**. Duur van den werkkring drie à vier jaren. Traktement **80** tot **100** Gulden 's maands. Brieven franco met opgave van tegenwoordige of laatst bekleede betrekking onder lett. A. C. aan het Bureau van dit blad.

AANBESTEDING.
Door BURGEMEESTER en WETHOUDERS van *ZAANDAM*, zal op **Zaterdag 19 December 1891**, des namiddags ten 1½ ure in het Gemeentehuis worden **aanbesteed:**
1. **Het bouwen van een brandspuithuis.**
2. **Het bouwen van een lijkenhuis bij de barak voor besmettelijke ziekon.**
3. **Het onderhoud en de herstellingen der straat- en grindwegen, der steen- en brikglooiingen, en der berm- en oeverwerken, gedurende het jaar 1892**
4. **Het verrichten van eenige vernieuwingen aan, en het onderhouden der Papenpadsluis, der Noorder Valdeursluis en der Zuider Valdeursluis, gedurende het jaar 1892.**
5. **Het onderhoud van de kachels in eenige gemeente-gebouwen, gedurende de jaren 1892 en 1893.**
6. **De levering van eenige houtwaren.**

De bestekken zijn à *f* 0.25 per Exemplaar verkrijgbaar ter Gemeente-Secretarie van af 8 Dec. e. k.
Inlichtingen worden gegeven door den Gemeente-Architect.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
AANBESTEDING
Op **Dinsdag den 12den Januari 1892**, des namiddags ten 2 uro, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:
Bestek N°. 556.
Het maken van een gebouw voor goederenkantoren op het station Rotterdam—Feijenoord.
Begrooting *f* 6700.—.
De besteding geschiedt volgens § 49 van het bestek.
Het bestek ligt van den 10den December 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur W. HOEUFFT te ROTTERDAM, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 0.50.
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (Dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.
Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 4den Januari 1892, ten 10.30 voormiddag.
UTRECHT, den 7den December 1891.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Gebr. VAN DER VLIET,
IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*,
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz.
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en gegoten Staal uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen alter stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN
van ¼—150 p. k.
Goedkoopste Beweegkracht.
Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.
H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
Aanbesteding
Op **Dinsdag den 29sten December 1891**, des namiddags ten 2 uro, aan het Centraalbureau der Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen bij de Moreelse Laan te UTRECHT, van:
Bestek N°. 560.
Het maken van grondwerken, het uitbreiden en wijzigen van sporen en wissels en het verrichten van eenige diverse werken ten behoeve van het station DEN HAAG.
Begrooting *f* 45000.—.
De besteding geschiedt volgens § 51 van het bestek.
Het bestek ligt van den 7den December 1891 ter lezing aan het Centraalbureau bij de Moreelse Laan en aan het bureau van den Heer Sectie-Ingenieur H. E. BEUNKE te UTRECHT, en is op *franco* aanvraag (per brief) aan genoemd Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) te bekomen, tegen betaling van *f* 1.
Inlichtingen worden gegeven aan het Centraalbureau (dienst van Weg en Werken) en door den Sectie-Ingenieur voornoemd.
Aanwijzing op het terrein zal geschieden den 21sten December 1891 ten 10.30 uur voormiddag.
UTRECHT, den 4den December 1891.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat
AMSTERDAM.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — **Gouden Medaille** Amsterdam 1883. — **Bekroond:** Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.
JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren, Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, Amsterdam,
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam,*
Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer 81 *en* 129.
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

WAARSCHUWING!

Door Aannemers en Stukadoors, welke de **vuurvaste Rabitz-constructie voor Plafonds, Wanden en Gewelven** door mij hebben zien uitvoeren, is herhaaldelijk geprobeerd dit voortreffelijke systeem na te maken; het is nu gebleken dat de nagemaakte wanden reeds na **4 weken afbrokkelen en de Plafonds afgevallen zijn.** HH. Architecten en Bouwkundigen

waarschuw ik dus voor dit namaaksel,

daar niemand buiten mij gerechtigd is dit systeem in Nederland uittevoeren en niemand de samenstelling der specie kent en het vuurvaste materiaal leveren kan.

THEOD. FERD. BIERHORST, **Fabrikant van Italiaansche Mozaik en Houten Parketvloeren.**

Eenig Concessionaris in Nederland,

van RABITZ Vuurvaste Constructie voor Wanden, Plafonds en Gewelven, Traceeringen, Ventilatiekanalen, enz.

PORTLAND-CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **P. Portland-Cement** in vaten van 180 K^{a} en in zakken van 50 K^{a}, op **strengste** keur aan de **laagste** prijzen uit den voorraad te *Rotterdam* of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot Vertegenwoordigers zijn aangesteld de H.H.

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

aan wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten.

Portland-Cement Fabrik Karlstadt a/Main.
vorm. LUDW. ROTH.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.,** Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.,** Beekstraat F 62 te *Arnhem*

De Directeur, **W. PATON WALSH**

ROLLUIKEN

van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant **WILHELM TILLMANNS, Remscheid.**
Generaal Agent voor *Nederland* en *Kolonien:* **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

DE LINT & C°., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.
Magazijn van Parket- en Wandtegels.
Vraag dessins enz.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie,** bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen en Gravures,** ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

A. H. VAN BERGEN,

FABRIKANT TE
Heiligerlee, prov. Gron.
SPECIALITEIT IN
Nieuwe Constructie
BRANDSPUITEN.
TORENUURWERKEN
EN
LUIDKLOKKEN,
op binnen- en buitenlandsche Tentoonstellingen bekroond.
ANTWERPEN 1885. EEREDIPLOMA.
Gouden en Zilveren Medailles.

JAN HAMER & C°.

Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Luchtpompventilators
EN
SCHOORSTEENKAPPEN
Systeem „BOYLE"
Duizenden met het meeste succes geplaatst.
Belangrijke Prijsverlaging.
Men zij tegen slechte en waardelooze imitatie gewaarschuwd. (3)

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem.

De Opmerker.

Orgaan van het Genootschap

ARCHITECTVRA ET AMICITIA

Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap

A.V.U.W.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Mzn.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN STRINGER, M. DE JONGH en PAUL J. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Singel 345, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *zes gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIEN, ad 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een herwijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling ad 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent JOH. G. STEMLER CZN., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. Als leden van het Bestuur zijn herkozen de heeren Jonas Ingenohl en J. C. D. di Gazar.

2e. Als Voorzitter is herkozen de heer Jan Springer.

3e. Tot lid van het Bureau van redactie is gekozen de heer Paul J. de Jongh.

4e. Als lokaalcommissarissen zijn herkozen de heeren Paul J. de Jongh en C. L. van Kesteren, terwijl tot derde lokaalcommissaris gekozen is de heer W. van Boven.

5e. Van de rentelooze bibliotheek-leening van 1884 zijn uitgeloot de n^{rs}. 9, 43, 21, 50 en 12.

6e. Van de 2½ pct. leening van 1886 zijn uitgeloot de n^{rs}. 51, 89, 66, 53 en 80.

7e. Heeren leden, die in den loop van 1892 bijdragen of kunstbeschouwingen wenschen te geven, wordt beleefd verzocht hiervan den 1e-Secretaris in kennis te willen stellen.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

ARCHITECTURA ET AMICITIA.

36e Algemeene, tevens 962e gewone vergadering van 16 December 1891.

De Voorzitter heette na de opening der vergadering de aanwezige leden welkom en sprak daarna eene rede uit, waarin in groote trekken de toestand van het Genootschap werd geschetst en waarin een algemeen overzicht werd gegeven van de belangrijkste gebeurtenissen, die in het afgeloopen genootschapsjaar hebben plaats gevonden en die het Genootschap in het volgend jaar naar alle waarschijnlijkheid zullen wachten.

Daarna beval de Voorzitter de belangen van het Genootschap met warmte bij de leden aan en wekte hen op hunne beste krachten aan zijn bloei te wijden en door een sterken, onderlingen band een krachtig geheel te vormen, dat altijd in staat zal zijn zijne ideeën voor te staan en met succes werkzaam te zijn in de bouwkundige wereld. De Voorzitter eindigde met den wensch dat de verschillende, in den loop van den avond uit te brengen verslagen de leden met nieuwen moed mogen bezielen, om de hun wachtende taak met ernst en ijver te volbrengen, opdat elk volgend jaar in belangrijkheid moge winnen en getuigenis moge afleggen van een rusteloos streven naar steeds meerdere volmaaktheid. De notulen der vorige vergadering werden hierop voorgelezen en goedgekeurd.

Onder de ingekomen stukken bevond zich o. a. een schrijven van de Vereeniging „Vak en Kunst" te Dordrecht, waarin werd kennis gegeven van het voornemen om in 1892, bij gelegenheid van het 5-jarig bestaan dezer Vereeniging, eene tentoonstelling van oude en nieuwe kunstnijverheid te organiseeren. Het Bestuur der Vereeniging „Vak en Kunst" wekte in zijn schrijven de leden van het Genootschap op om door inzending op deze tentoonstelling van hunne ingenomenheid met het plan blijk te geven en zond daartoe een aantal circulaires met verzoek deze aan gunstig bekende adressen te willen verzenden.

De Voorzitter spoorde de leden aan om aan het verzoek der vereeniging „Vak en kunst" te voldoen en door ruime deelneming aan de tentoonstelling hunne belangstelling in onze kunstnijverheid te toonen, terwijl aan het verzoek tot verspreiding der circulaires voldaan zal worden. Tevens deelde de Voorzitter mede dat als leden van het provinciaal Comité, dat genoemde Vereeniging in de provincie Noord-Holland terzijde zal staan, genoemd zijn de heeren Dr. P. J. H. Cuijpers en J. R. de Kruijff te Amsterdam en E. von Saher te Haarlem.

Achtereenvolgens werden nu behandeld de verslagen van den 1e-Secretaris over den toestand van het Genootschap in al zijn onderdeelen, van den 2e-Secretaris over het Bestuur, de Redactie en de Commissie tot behandeling van bepaalde vakken en ter oplossing van vragen, van den Bibliothecaris-archivaris over de bibliotheek en de leestafel, van den Secretaris der Schetsclub over de Schetsclub, van den Penningmeester over de uitgaven en inkomsten van het afgeloopen jaar en de begrooting van 1892, en eindelijk van de Verificatie-commissie over het beheer der geldmiddelen door den Penningmeester. Nadat de Ver-

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen A. et A.

gadering de verslagen had goedgekeurd, werd de begrooting van 1892 artikelsgewijze behandeld. De heer G. A. Zeeman stelde voor den post voor het jaarverslag te schrappen en dit zeer verkort in het weekblad te doen opnemen. De post voor het verslag zou dan bij de uitgaven voor de bibliotheek kunnen gevoegd worden.

De Voorzitter was voor het uitgeven van een afzonderlijk jaarverslag. De heer Nijhoff meende, dat het goed zou zijn met het al of niet schrappen van den post voor het verslag tot het volgend jaar te wachten, daar dan toch de wet herzien moet worden en deze het uitbrengen van een jaarverslag voorschrijft. Het voorstel van den heer Zeeman werd in stemming gebracht en met 28 stemmen tegen 2 verworpen. Echter wordt besloten het uit te geven jaarverslag zoo veel mogelijk te bekorten. De heer Jansen stelde voor den post voor de Schetsclub te verhoogen. De Voorzitter antwoordde dat het een memoriepost is, dus dat het beter is af te wachten of er gelden noodig zijn en ze dan aan den Penningmeester aan te vragen. Aan de orde waren nu de verkiezingen. Als tegencandidaten voor verkiezing van twee bestuursleden (aftredende leden de heeren Jonas Ingenohl en J. C. D. di Gazar, die beide herkiesbaar waren) werden gekozen de heeren L. J. Rijnink en Paul J. de Jongh. Bij de stemming werden de heeren Jonas Ingenohl en J. C. D. di Gazar als bestuursleden gekozen.

Voor de verkiezing van een lid van het Bureau van redactie (aftredend lid de heer W. C. Bauer, niet herkiesbaar) werden door het Bestuur als candidaten gesteld de heeren Paul J. de Jongh en Joh. Stuyt. Eerstgenoemde werd als zoodanig gekozen en aanvaardde staande de vergadering deze benoeming. Bij de verkiezing van drie lokaalcommissarissen (aftredende leden de heeren Paul J. de Jongh, C. L. van Kesteren en H. J. Walle Jr) werden als tegencandidaten gesteld de heeren W. van Boven, J. Koffieberg en E. H. Kluwer. Bij de stemming verkregen de heeren Paul J. de Jongh, C. L. van Kesteren en W. van Boven de vereischte meerderheid en namen hunne benoeming aan.

De Voorzitter deelde vervolgens mede dat de verkiezing van een bestuurslid in plaats van den heer C. W. Nijhoff, die als zoodanig bedankt had, vervallen was, daar de heer Karel Muller op zich had genomen den heer Nijhoff gedurende den tijd dat deze de vergaderingen niet kan bijwonen, te vervangen, en deze zich in aansluiting daarmede bereid had verklaard zijne functie als 1e-Secretaris te blijven vervullen.

Als Voorzitter werd vervolgens bij acclamatie herkozen de heer Jan Springer.

Aan de orde was nu de uitloting van 5 aandeelen der rentelooze bibliotheekleening van 1884 en van 5 aandeelen 2½% leening van 1886. Van de eerste werden uitgeloot de nos. 9, 43, 21, 50 en 12 en van de tweede de nos. 51, 89, 66, 53 en 80. Intusschen had eene lijst gecirculeerd voor bijdragen en kunstbeschouwingen in 1892 te geven, waarop door vele leden geteekend werd.

De Voorzitter bracht daarna dank aan de verslaggevers en aan de heeren Paul J. de Jongh, C. L. van Kesteren, Karel Meijer, A. van Vliet en J. E. Lippits, die het stembureau hadden gevormd.

Vervolgens wijdde hij een woord van warme waardeering aan den heer H. G. Jansen, die, na gedurende eenige jaren het redacteurschap op uitstekende wijze te hebben waargenomen, in den loop van het jaar als zoodanig zijn ontslag had genomen, en aan den heer W. C. Bauer, die, na het aftreden van den heer Jansen met de functie van redacteur belast, eveneens zijne beste krachten aan het Orgaan had gewijd en thans door vertrek naar elders genoopt was ontslag aan te vragen.

Nadat de Voorzitter de leden voor hunne tegenwoordigheid op deze 36e algemeene vergadering bedankt had, werd de bijeenkomst, niets meer aan de orde zijnde, gesloten.

(A. et A.) GEÏLLUSTREERDE AANPLAKBILJETTEN. [1])

Ieder mensch heeft iets van een verzamelaar in zich. En deze algemeene eigenschap — al bepaalt zij zich bij een enkel persoon in sommige gevallen alleen tot het bewaren van zaken die op zijn eigen vroegeren levensloop betrekking hebben — ontaardt bij anderen in een manie. Er zijn er die alleen *mooie* voorwerpen uit vroeger eeuwen verzamelen (wat een dure liefhebberij is), maar anderen zijn er, die alles, rijp en groen, mooi en leelijk, trachten machtig te worden, mits de voorwerpen maar zeldzaam zijn.

Aan deze laatste soort van verzamelaars heeft de wetenschap heel veel te danken. Hun onschuldige manie heeft gewaakt tegen het verloren gaan van talrijke en belangrijke documenten, die voor de geschiedenis van groot nut zijn.

Met allen eerbied voor de scherpe satire op de collectionneurs, die „Klikspaan" in zijn „Studententypen" heeft gegeven, mag men toch met eenige zekerheid aannemen, dat onze kennis van veel voor de kunst belangrijke feiten grootendeels aan de verzamelaars te danken is.

Dit is vooral het geval met de geïllustreerde aanplakbiljetten. Een eenigszins volledige collectie daarvan bijeen te brengen kan veilig een reuzenwerk genoemd worden. Uit den aard van de zaak toch, is het aanplakbiljet tot een kort leven gedoemd. Het is bestemd om, slechts korten tijd op een muur geplakt, de aandacht der voorbijgangers te trekken en de vernielzucht van straatjongens en andere barbaren te trotseeren, en men mag dus niet verwachten dat het dit gevaarlijk bestaan langer dan een maand uithoudt. Wanneer men er dan in slaagt een merkwaardig aanplakbiljet machtig te worden, mag dit als een redding beschouwd worden.

Het spreekt van zelf, dat wij ons hier niet zullen bezighouden met de geschiedenis van de publiciteit en van die aanplakbiljetten, waarop met groote, meer of minder mooie letters staat te lezen wat men wil aankondigen, maar hier zullen alleen in aanmerking komen de met teekeningen versierde, de artistieke aanplakbiljetten.

Voor de geschiedenis daarvan is een uitstekende leiddraad te vinden in het werk van Maindron: *Les Affiches illustrées.*

Slechts zeer weinig en onduidelijke sporen bestaan er van de wijze, waarop in de oudheid aan het publiek werd bekend gemaakt wat men wilde aankondigen.

In het Louvre te Parijs bevindt zich — in de joodsche afdeeling — slechts één opschrift, een wettelijke aankondiging in het Grieksch. Deze werd gevonden door Clermont-Ganneau op den tempel van Jerusalem en is uitvoerig beschreven in de *Revue Archéologique*. Daar wordt medegedeeld dat het opschrift dateert uit den regeeringstijd van Herodes, dus uit de laatste jaren van de eeuw vóór Christus. De tekst, de oudste die uit Jerusalem is overgebleven, zal waarschijnlijk dagteekenen van enkele jaren vóór Christus geboorte; in ieder geval moet 't opschrift zich op den tempel bevonden hebben tijdens zijn predikingen. Van dit opschrift is de volgende vertaling gegeven:

Dat geen vreemdeling doordringe tot binnen de tryphactos (*balustrade*) *en de afgesloten ruimte* (peribolos),

[1]) Lezing gehouden door den heer A. Reijding, in de vergadering van het Genootschap, den 21ste Oct. jl.

die rondom de hieron (*terras*) *van den tempel zijn: Hij die* (*tijdens zijn verblijf daar ter plaatse*) *gevat werd, zou oorzaak zijn, dat de dood erop volgde* (*voor hem*).

De Egyptenaren schijnen ook slechts één document te hebben overgelaten dat voor ons doel de moeite waard is. Het bestaat in een papyrus van den 10den Juni 146 vóór Christus. Dit eenig overblijfsel geeft het zeer uitvoerig signalement van twee, uit Alexandrië ontsnapte slaven, en belooft een belooning aan dengene, die hun verblijfplaats zal aanwijzen.

De Grieksche aanplakbiljetten zijn beter bekend. Ze werden op expresselijk voor dat doel gewitte muren geschreven, of geschilderd op speciaal daarvoor toebereide houten borden.

Toen na den slag van Salamis, tengevolge van den brand van de stad, de origineele tekst van de wetten van Solon was verloren gegaan, herstelden de Atheners dien weer en schreven hem op dertien wit geschilderde houten borden of tafelen.

Deze annonce-tafelen werden op de publieke plaatsen, marktpleinen enz. neergezet; zij stonden verticaal, en met de randen tegen elkaar. Men kreeg op die manier een prisma, dat men om zijn verticale as liet draaien; een machinerie, van binnen aangebracht, deelde aan de geheele inrichting een langzame en gelijkmatige beweging mede.

De voorbijganger kon op die manier, zonder zich te verplaatsen, successievelijk kennisnemen van de verschillende afschriften, die gegrift of geschilderd waren op de 4 vlakken, van deze monumenten, die den naam droegen van *axonen*. Bij de groote volksspelen gaven de *axonen* de volgorde en de voorwaarden van den wedstrijd aan; zij vermeldden evenzeer de namen der athleten en den duur der voorstellingen.

In Rome werden de wetten aan het volk bekend gemaakt door een stelsel van publiciteit, dat al veel overeenkomst toont met het onze.

Wanneer de wetten, behandeld in de *centuriën* of *comitiën*, eenmaal aangenomen waren, werden ze onmiddellijk gegraveerd op tafels of zuilen van brons (al naar gelang van het gewicht dat men eraan hechtte), en zoo bleven ze voor het publiek tentoongesteld, alvorens ze werden opgeborgen in de „Openbare Schatkamer", een soort van archief, waar ze met de meeste zorg werden bewaard.

De gewone besluiten, kennisgevingen of aankondigingen werden aangebracht op gewitte muren, die den naam verkregen van *albums*. Zeer zware straffen werden bedreigd tegen hen, die in de verleiding mochten komen dergelijke aankondigingen uit te wisschen of te vernielen.

In de *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, van Daremberg en Saglio, vindt men een reproductie van een schilderstuk dat gevonden is in Pompeji, en tegenwoordig in 't museum te Napels bewaard wordt. Het stelt voor een plein, met vier personen op den voorgrond, die een zeer lange opschrifttafel staan te lezen, bevestigd aan 't bovenste deel van de voetstukken van drie ruiterstandbeelden.

Hetzelfde werk geeft een zeer interessant fragment van een *album*, dat in 1821 ontdekt is in een van de straten die op het *Forum* uitkwamen.

Hiervan wordt de volgende beschrijving gegeven in *Les Ruines de Pompéi*, door Mazois:

„Het is een muur rijk met kroonlijsten en frontons versierd, en over zijn geheele lengte verdeeld door pilasters, die gladde paneelen insluiten." De Romeinen hadden de gewoonte om met het penseel, met roode of zwarte verf, op de muren van de meest bezochte plaatsen al datgene te schilderen wat wij tegenwoordig door middel van gedrukte aanplakbiljetten bekend maken.

O. a. kwamen op de Pompejaansche muren de volgende opschriften voor.

De troep gladiatoren: jacht en teuten.

Een ander luidt:

De troep gladiatoren van Aulus Suettius Cerius, edil, zal te Pompeji strijden den laatsten dag van Mei. Er zal jacht en velum zijn."

De *impresarii* van dien tijd waren practische menschen en verzuimden niets om hun begunstigers te voldoen. Behalve de genoemde opschriften heeft men te Pompeji een zeker aantal kennisgevingen gevonden, die zeer uitvoerig, in onderdeelen, vermelden waaruit de voorstellingen, die het publiek aangeboden werden, zouden bestaan. Bijna al de aankondigingen eindigen met de geruststellende verzekering dat er een zeil, een *velum* aanwezig zal zijn, één groot, of verschillende kleine, om de bezoekers tegen regen of brandenden zonneschijn te vrijwaren: „*Vela erunt!*"

Met het architectonisch karakter dat men eraan gaf, was het *album* meer genietbaar dan de aanplakborden, die men in onze moderne steden, zelfs in Parijs, te zien krijgt, en de axonen zullen zeker een vroolijker uiterlijk gehad hebben dan de onsmakelijke advertentiekolommen met koepeldaken, die hier en elders de straten ontsieren.

Het tooneel had eveneens een groot aandeel in de publiciteit te Rome. De tooneelspelers, bezorgd voor hun reputatie en hun persoonlijk belang, vonden dit middel om de algemeene aandacht te trekken verre van verwerpelijk. Hun aankondigingen waren groot en goed van samenstelling, en de namen der acteurs die de gunst van 't publiek bezaten, werden geschilderd met vette, zgn. chocolaadletters, net als tegenwoordig.

Edouard Fournier herinnert in zijn *Vieux-Neuf*, dat niet alleen de naam van den beroemden acteur met reusachtige letters op de aankondiging voorkwam, maar ook de voornaamste scène, in opzichtige kleuren geschilderd. Een zekere Callades muntte in die soort van schilderingen uit, zóó zelfs dat Plinius zich verwaardigt zijn *Tabellae comicae* onder de merkwaardigste schilderstukken te rangschikken.

Ook in dit opzicht blijkt er dus niets nieuws onder de zon te zijn, vooral als men weet dat ook de boekhandelaars in dien tijd al hun toevlucht namen tot geïllustreerde reclames. De puien hunner winkels waren er geheel mee overdekt, terwijl de werken, die zij afleverden, behoorlijk werden aangekondigd op de annonceborden of zuilen.

Zeer merkwaardig zou het zijn na te gaan hoe deze aankondigingsmethoden, in bijna onveranderden vorm tot ons gekomen, dien vorm tot op dit oogenblik met slechts geringe wijziging hebben behouden.

Het schijnt dat na de verovering van Gallië door de Romeinen, deze de bij hen bekende manieren van annonceeren hebben ingevoerd. Ook staat vermeld dat zoowel de Karolingsche als de Merovingische vorsten zich van dat systeem hebben bediend. Bewijzen om de bewering te staven ontbreken echter.

In de middeleeuwen mist men alle sporen van aanplakbiljetten. De mededeelingen aan het publiek geschieden òf door den *herout* òf door den *omroeper*.

Tegen het eind van de 13e eeuw echter had de omroeperij zooveel gewicht gekregen, dat de koning van Frankrijk en de bisschop van Parijs, die zich tot dien tijd de voordeelen ervan hadden voorbehouden, het baantje van omroeper verpachtten, en dit hielden zij tot de 16e eeuw vol.

In 1539 namelijk, wordt door Frans I een besluit uitgevaardigd, dat de verschillende plaatsen aanwijst waar de besluiten moeten worden omgeroepen en waarbij hij tegelijkertijd beveelt dat ze, met groote

letters op perkament geschilderd, in alle 16 de wijken der stad en in de voorsteden, op de meest in 't oog loopende plaatsen moeten worden vastgehecht.

Sinds dat oogenblik heeft het aanplakbiljet burgerrecht verkregen en er wordt dan ook op allerlei manieren en tot allerlei doeleinden gebruik van gemaakt.

De godsdienstoorlogen in de tweede helft van de 16e eeuw hadden de aanplakbiljetten, tengevolge van allerlei schimpschriften en satirieke voorstellingen, die de beide partijen bezigden, tot een geducht wapen gemaakt.

Ook tijdens de Fronde werden de talrijke hatelijke aanplakbiljetten weldra gevaarlijk voor de openbare rust, totdat in 1653 een verordening van kracht wordt, waarbij den drukkers wordt verboden, zonder vergunning van den koning, biljetten te drukken en den aanplakkers, biljetten aan te plakken. Tegen overtreding hiervan werd de doodstraf bedreigd.

Hoe streng dit verbod ook was, toch werd den boekhandelaars altijd toegestaan de bij hen verschijnende boekwerken, door middel van reclamebiljetten aan te kondigen.

Het edict van 1653, waarbij aan ieder, die geen boekhandelaar was, het aanplakken verboden werd, had algemeene ontevredenheid en het op reusachtige schaal vermeerderen van het aanplakken ten gevolge. De andere gilden eischten gelijke rechten als de boekhandelaars en schijnen die ook in 1722 verkregen te hebben.

Het clandestiene aanplakken werd intusschen al moeilijker en moeilijker, en zelfs gevaarlijk voor wie het in practijk brachten. Maar dit prikkelde juist de Parijzenaars, en in het *Tableau de Paris* van Mercier wordt een aardig staaltje verhaald van de wijze waarop sommigen te werk gingen om de politie te verschalken.

„Een man, die een groote mand (*une hotte*) op den rug droeg, hield bij den een of anderen paal, die dicht bij een muur stond, stil en ging alsof hij zeer vermoeid was tegen den paal leunen, met zijn mand altijd op den rug. Ondertusschen had een kleine jongen, die onder in de mand zat zijn twee handen er maar uit te steken en een aanplakbiljet aan den muur te hechten, dat van te voren al met plaksel was besmeerd. De jongen werd dan gemaskeerd door de twee zijdelingsche opstaande kanten van de mand. Zoo gauw mogelijk dook de jongen weer naar beneden en bedekte zijn hoofd met 't een of ander. De man vertrok met loome passen, maar dan stond het biljet aan de muur".

Dit dateert van het begin van de 18e eeuw. Op eenige jaren na, is dit ook het tijdstip — als men nl. de biljetten van de gilden uitzondert — waarop de eigenlijke geïllustreerde aanplakbiljetten voor 't eerst verschijnen.

De artistieke aanplakbiljetten zijn ook nog zoo heel oud niet. Hun oorsprong schijnt samen te vallen met het gebruik der zoogenaamde *thèses historiées*, die in het begin van de 17e eeuw voor het eerst verschijnen, tegelijk met de officieële kennisgevingen, waarboven men in Frankrijk het koninklijke wapen aantreft.

De *thèses historiées* zijn aanplakbiljetten, waarop de stellingen voorkomen, door den doctorandus bij zijn promotie te verdedigen. Behalve ornementale encadrementen, kwamen hierop zinnebeeldige voorstellingen voor, betrekking hebbende op de wetenschap door den doctorandus beoefend. Deze *thèses historiées* blijven ongeveer tot het eind van de 18e eeuw in gebruik.

De godsdienstige congregaties, en daarna de tooneelspelers, behooren tevens onder de eersten, die door middel van geïllustreerde aanplakbiljetten getracht hebben de aandacht van het publiek te vestigen op hetgeen door hen beoogd werd. Hiertoe gaven zij hun aankondigingen den vorm van een prent.

In den beginne mist men in deze biljetten iederen zweem van oorspronkelijkheid. De godsdienstige biljetten vertoonden veelal een naïeve compositie die niet zonder gratie was en betrekking had op doop en definitieve aanneming als lid van de kerk, maar de tooneelspelers bezigden aankondigingen, geheel zonder eenige waarde. Het oudste tooneel-aanplakbiljet, dat men heeft kunnen vinden, dateert van 1630.

Het bestaat in een zeer grof bedrukt stuk papier, waarin het stuk overdreven opgehemeld, en van den auteur gezegd wordt dat hij het onderwerp goddelijk heeft behandeld. De acteurs beloven echter dat zij den schrijver zullen overtreffen, als het publiek zoo goed wil zijn hun voorstelling te komen bijwonen.

Om dit bericht heen is een zeer smakelooze houten rand, die jaren lang voor biljetten van allerlei aard in gebruik bleef.

In navolging van de tooneelspelers maakten de wervers, kunstemakers en dansers van hetzelfde middel gebruik om publiek te trekken. Verstandiger echter dan de tooneelspelers, versierden zij hun biljetten met prenten, grove houtsneden, die meer direct in verband stonden met hetgeen zij bij hunne voorstelling te zien gaven.

(Wordt vervolgd.)

(A. et A.) INGEZONDEN.

Aan de Redactie van »De Opmerker."

In het *Weekblad* van 5 Dec. jl. wordt vermeld dat door mij een ontwerp tot bebouwing der Museumterreinen aan den Raad dezer stad zou zijn aangeboden, en er alzoo 4 plannen aanhangig waren gemaakt.

Dit is *niet* juist; want mijn concept is alleen in het *Bouwkundig Weekblad* van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst van 28 Nov. jl. geplaatst om er de aandacht van de leden der Maatschappij op te vestigen. Het strekte tevens om een ander beginsel in het licht te stellen, dan hetgeen bij de behandelde voorstellen gevolgd is geworden. Indien het werk van Camillo Sitte, *der Städte Bau* (Wien 1889) in de boekerij van het Genootschap voorhanden is, zij de lezing aanbevolen van Hoofdstuk VIII, pag. 90—91, getiteld: »Die Motiven-Armuth und Nüchternheit moderner Stadtanlagen. (Zie het onderstaande uittreksel.)

Met de opname der rectificatie van het onjuiste bericht zult u zeer verplichten

uw dw. dienaar
A. N. GODEFROY, hon. lid.

C. Sitte, *der Städte-bau.* Cap. VIII pag. 90—91. Wien, 1889. Carl Graeser.

Um den Stadtbau als Kunstwerk kümmert sich eben heute fast Niemand mehr, sondern nur als technisches Problem. Wenn dann nachträglich die künstlerische Wirkung den gehegten Erwartungen in keiner Weise entspricht, stehen wir verwundert und rathlos da; bei der nächsten Unternehmung wird aber wieder Alles nur vom technischen Standpunkte aus behandelt, als ob die Tracirung einer Eisenbahn vorzunehmen wäre, bei der Kunstfragen nichts mitzureden haben.

Mit Regt beklagt man die Langeweile moderner Strassen und tadelt gleich darauf die plumpe Massenwirkung der modernen Baublöcke.

Gradlinigkeit und Rechtwinkeligkeit sind nun allerdings Merkmale empfindungsloser Anlagen, aber offenbar nicht das Entscheidende an der Sache, denn geradlinig und rechtwinkelig sind auch die barocken Anlagen, und wie gewaltige rein künstlerische Effecte wurden da trotzdem erreicht.

Motto: »Wien de schoen past, trekk' hem aan."

(A. et A.) Als een aardig staaltje van de opvatting van Rembrand's kunst, vond ik in de kronieken van Amsterdam, door Wagenaar, onderstaand stukje biographie van den grooten meester, waarvan de critiek, vervat in de dichtregelen van Pels (hij leefde in Rembrand's tijd) mij onwillekeurig een vergelijking deed maken met de hedendaagsche stroomingen van conventie, realisme, enz.

P. J. DE J.

Rembrand van Rijn:
tusschen Leiderdorp en Koudekerk, daar zijn Vader een Koorenmolenaar was, ter wereld gekomen, heeft, zo sommigen willen, de beginselen der Schilderkonst geleerd bij Pieter Lastman te Amsterdam (1).

Doch hij heeft zig ook, naderhand, elders en bij anderen, geoefend. Omtrent den jaare 1630 zette hij zig, hier ter stede, neder. Hij schilderde de hertstogten kragtig, en was zeer rijk van verbeelding. Doch men heeft in hem altoos berispt, dat hij 't leeven, met gebreken met al, te digt volgde, en zig aan geene regels bondt.

Men hoore Pels zingen, in 't »Gebruik en Misbruik des Tooneels," van

Den grooten Rembrand, die 't bij Titiaan, van Dijk,
Noch Michiel Angelo, noch Rafel zag te haalen,
En daarom liever koos doorluchtiglijk te dwaalen,
Om de eerste ketter in de Schilder konst te zijn.

Die, schoon hij niet voor één' van all' die meesters week
In houding, noch in kracht van kolorijt bezweek,
Als hij een' naakte vrouw, gelijk 't somtijds gebeurde,
Zou schild'ren, tot model geen Grieksche Venus keurde;
Maar eer een' waschter, of turfstreedster uit een' schuur,
Zijn' dwaaling noemende navolging van Natuur,
Al 't ander ijdele versiering.

Die door de gansche Stad op bruggen, en op hoecken,
Op Nieuwe, en Noordermarkt zeer ijv'rig op ging zoecken
Harnassen, Moriljons, Japonsche Ponjerts, bont,
En rafelkraagen, die hij schilderachtig vond,
En vaak een' Scipio aan 't Roomsche ligchaam paste,
Of de eed'le leden van een' Cyrus mêe vermaste.

(1) Door Vondel geprezen om „zijne ordonnantien, kleuren en kleederen, waarin hij naar Rubbens zweemde."

VEREENIGING »ARTI ET INDUSTRIAE" TE 'S-HAGE.

Vergadering van 12 December 1891.

Na lezing en goedkeuring der notulen deelt de Voorzitter mede:

dat van de fabriek »de Porceleine flesch" en van den heer Le Comte, eerelid der Vereeniging, een schrijven ingekomen is, eene dankbetuiging bevattende voor de waardeering van het nieuwste fabrikaat der fabriek, »llarbos" geheeten.

dat de vereeniging *Vak en Kunst* te Dordrecht medewerking vraagt voor hare, het volgende jaar te houden tentoonstelling van kunstnijverheidsvoortbrengselen. De Voorzitter beveelt de medewerking der leden in de pogingen dier zustervereeniging dringend aan.

De heer A. J. Delboy wordt benoemd tot kunstlievend lid der Vereeniging.

Aan de orde is het voorstel tot het houden eener buitengewone dagvergadering met tentoonstelling van werkstukken der leden in het voorjaar van 1892.

De Voorzitter licht dit voorstel toe: De bedoeling is eene vergadering te houden, aanvangende des morgens 10 uren en eindigende des namiddags ongeveer 4 uren. Op deze vergadering kunnen behandeld worden òf onderwerpen in het algemeen belang der kunstnijverheid òf er kunnen sprekers optreden tot het doen van mededeelingen of tot het houden van eene lezing. Dit kan nader bepaald worden; daarenboven is de commissie, die benoemd werd om een onderzoek in te stellen naar oud-Haagsche porselein- en aardewerkfabrieken, voornemens die zaak ernstig aan te vatten en daarom mogen met recht belangrijke mededeelingen, nevens eene tentoonstelling zoo mogelijk van het oude aardewerk, verwacht worden. De bedoeling is voorts den leden de gelegenheid te geven, 't zij *voor dien dag alleen*, 't zij voor enkele dagen meer, hun werk tentoon te stellen, met andere woorden eene kunstbeschouwing te geven op kunstnijverheid-gebied. Deze dag zou sluiten met een gemeenschappelijken maaltijd en een gezellig samenzijn.

Een debat ontstaat. Eene eerste vraag is zullen er genoeg deelnemers zijn voor die kunstbeschouwing of tentoonstelling, en het Bestuur wordt in overweging gegeven te voren een lijst voor deelneming te laten circuleeren. Een tweede, meer kritieke vraag is: hebben de kunstlievende leden recht van inzending of zullen alleen de werkende leden exposeeren mogen?

Men wenscht eene jury, dàn uit enkel werkende leden, dàn uit werkende *en* kunstlievende leden samen, dàn weer een jury geheel buiten de Vereeniging staande.

Het resultaat dier verschillende meeningen is: dat besloten wordt eene toelatings-commissie te benoemen uit werkende en kunstlievende leden te zamen, en dat nader de uitvoering zal worden geregeld

Daarna wordt, in verband met de besprekingen op de vorige vergadering, besloten tot het uitschrijven van eene prijsvraag voor een diploma van lidmaatschap der Vereeniging. Tot juryleden worden voorgedragen de heeren H. L. Boersma, A. Le Comte te Delft en J. J. van Nieukerken. Die voordracht wordt goedgekeurd.

De heer Boersma behandelt daarop in vluchtige trekken »Spaansche kunst," naar aanleiding van- en in verband met eene schoone collectie photographieën. Hij releveert hoe de Spaansche kunst eerst na den tijd van de verdrijving der Mooren uit Spanje een eigenaardig karakter heeft aangenomen, en hoe grooten invloed Italiaansche, Fransche en Vlaamsche kunst daarop hebben uitgeoefend; omgekeerd hebben Moorsche invloeden, die met de verdrijving der Mooren niet tevens te verdelgen waren, in Spanje niet alleen, maar zelfs door geheel Europa de kunstuitingen geïnspireerd. Niet alleen in de kunst maar ook in de taal zijn nu nog vele overblijfselen van de overheersching der Mooren waar te nemen.

Italiaansche, Fransche en Vlaamsche kunstenaars hebben in Spanje in de 15e, 16e en 17e eeuwen meesterstukken van groote kunstwaarde voortgebracht, zoo o. a. de kathedraal van Toledo en de Leeuwenpoort, door H. van den Eyken. Van diens zoon Henri is de tombe op het graf van den Hertog van Mendoza.

Ook later vertoonen talrijke kunstvoortbrengselen eene zeer groote verwantschap met de kunstrichting in de overige deelen van Europa.

Een groot aantal zeer schoone photographieën, welwillend voor het doel afgestaan door den heer Parson, verduidelijkt het gesprokene. Verbazend rijk zijn de versieringen aan bouwkundige deelen aangebracht, zoowel in Renaissance als in meer Gothische vormen.

Een hartelijke dank, aan den spreker door den Onder-voorzitter gebracht, spreekt het gevoelen der Vergadering uit.

Vóór de sluiting bezichtigden de aanwezigen eenige werkstukken van de Ambachtsschool, t. w. een bank en eene omlijsting voor een barometer en een thermometer, beiden naar het ontwerp van den heer P. J. den Hertog, een gesmeed-ijzeren bloempotstandaard, naar het ontwerp des heeren H. L. Boersma, en een gesmeed-ijzeren deurpaneel, vervaardigd onder toezicht des heeren Van Eldik, onderwijzer in het smeden aan de Ambachtsschool.

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

'S-HAGE. Men schrijft ons:

In het nummer van den 21 November j. l. kwam eene beschrijving voor over de inrichting van het gerestaureerde hotel *de Twee Steden*.

Bij de inzending van dit artikel liet de stoffeering nog grootendeels op zich wachten, maar nu deze geheel gereed is, achten wij ons verplicht hierop met een enkel woord te wijzen.

Een waar kunstgewrocht is de hoofdtrap, geheel uit teakhout vervaardigd en voorzien van een geslagen-ijzeren hekwerk met uiterst sierlijke ornementeering. Een Smyrna-looper en kostbare bloemvazen voltooien het rijk geheel.

Eenig is de inrichting en stoffeering van de conversatiezaal, door kolommen in drie deelen verdeeld, waarvan de uitersten tot lees- en schrijfsalon zijn ingericht, terwijl het middengedeelte tot converseeren is bestemd.

De betimmering is van Amerikaansch en inlandsch notenhout. Het oud-Hollandsch rustbankje is niet vergeten; omgeven door kolommen en gebeeldhouwde balustrades maakt het een alleraardigst effect. Weet men dat de betimmering is uitgevoerd door de Koninklijke Nederlandsche Meubelfabriek van Allan & Co. en dat het kostbare ameublement, het zeldzaam fraaie tapijt en de zware draperieën van dezelfde firma afkomstig zijn, terwijl de schilderstukken tusschen wand- en plafondbetimmering het werk zijn van den kunstschilder Storrenbeker, dan zal het geen betoog behoeven dat smaak en kunst zijn samengegaan.

Van het zeventigtal logeerkamers noemen wij alleen de op de eerste étage aan de pleinzijde gelegen roode en blauwe salons. Bij beiden paart zich kostbaarheid aan degelijkheid.

De overige kamers zijn mede geheel naar de eischen des tijds gerestaureerd.

Geheel het gebouw (ook zalen en kamers) is electrisch verlicht, terwijl de centrale lage-stoomdrukverwarming geregeld een normale en aangename temperatuur onderhoudt.

Voor de veiligheid der logés is in ruime mate zorggedragen. Op iedere étage zijn brandslangen aangebracht, welke onmiddellijk met de waterleiding in verbinding kunnen worden gebracht terwijl bij nacht een wacht-controle op uurwerk (laatste vinding) is ingesteld.

Den heer A. J. Burgers, eigenaar van dit eenig hotel, komt openlijk een woord van hulde toe voor zijn energie en ondernemingsgeest.

— Enkele dagen na het nemen van het Raadsbesluit in zake het Laakkanaal, gingen er van uit de talrijk alhier aanwezige ambtenaren stemmen op (zie Binnenl. n°. 46 van 14 Nov.), om zich met een adres tot den Raad te wenden en daarin — uithoofde der zware lasten — op vernietiging van het genomen besluit aan te dringen.

Toen evenwel de eerste opwelling voorbij was en de gemoederen tot bedaren waren gebracht, hoorde men weinig of niets meer van de bewuste adresbeweging.

Vijf weken zijn er sedert verstreken. Van stilzitten is evenwel geen sprake geweest. Eenige invloedrijke ambtenaren, mannen van naam, hebben zich onledig gehouden met het daarstellen van een adres dat, 6 pagina's druk beslaande, geen

aanspraak kan maken op het zoo gewilde »kort en bondig", maar in alle opzichten een degelijk, flink doordacht stuk mag genoemd worden.

Dit adres zal aan de Regentes worden aangeboden met het doel dat het H. M. moge behagen om afwijzend te beschikken op het verzoek van het Gemeentebestuur tot onteigening van gronden ten behoeve van het z. g. Laakkanaal.

De ontwerpers zeggen, dat der requestranten meening in korte woorden deze is: het Laakkanaal is onnoodig en bijna geheel onnut; de aan den aanleg van het kanaal vastgeknoopte aanschaffing van gronden, om die met winst te verkoopen, ligt niet op den weg der Gemeente en zal haar op een zwaar verlies te staan komen.

De verhooging der gemeente-belastingen met *f* 160,000 's jaars voor het Laakkanaal, zal direct en indirect verderflijk werken op de welvaart der stad.

Het raadsbesluit van 10 November in zake het Laakkanaal, is een reuzenstap op den weg, dien zoovele groote en kleine gemeenten in en buiten het vaderland, nu reeds met pijn en angst bewandelen, den weg die onvermijdelijk lijdt tot bankroet.

Dit adres zal niet alleen voor de ambtenaren, maar voor alle ingezetenen op bepaalde uren gedurende drie dagen (vermoedelijk van 22 tot en met 24 dezer) ter teekening liggen.

Ook van de zijde van de Kamer van Koophandel en de Vereeniging voor Handel en Nijverheid worden maatregelen genomen om het de Residentie bedreigend onheil af te wenden.

— Op de prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging »Architectura" alhier, voor het ontwerp van een »behangselpatroon", zijn vier antwoorden ingekomen, onder de navolgende motto's: 1e *Nous verrons*, 2e *Architectura*, 3e *A Vafeur* en 4e *Patroon*.

Den vervaardiger van het ontwerp onder motto *Nous verrons*, wordt verzocht een correspondentie-adres op te geven, aan den 1ste-Secretaris, Laan 26a, te 's-Gravenhage.

— Bij de beraadslagingen der Tweede Kamer over hoofdstuk IX (Waterstaat) werd door den heer Travaglino de wenschelijkheid betoogd tot wijziging van de algemeene voorwaarden voor aanbestedingen, die thans den weg openen tot allerlei onbillijkheden, waartegenover de particulieren weerloos staan. De heer Hartogh behandelde hetzelfde onderwerp, waarop de heer Huber de Regeering vroeg wees dat de tegenwoordige maatregelen geleidelijk zijn genomen om een einde te maken aan allerlei malversatiën.

De Minister van Waterstaat antwoordde dat de door zijn voorganger te dier zake benoemde Commissie rapport heeft uitgebracht en dat naar aanleiding daarvan nieuwe voorwaarden ontworpen zijn, waarmede hij zich niet geheel kan vereenigen. De heer Havelaar, die als minister heeft medegewerkt tot herziening van de algemeene voorwaarden, deed opmerken dat speciaal ten opzichte van de verantwoordelijkheid van den aannemer bij rampen, groote voorzichtigheid noodig is. Hij sloot zich hieromtrent aan bij hetgeen de heer Huber heeft gezegd. In zake de arbitrale uitspraak tusschen den aannemer en de directie zou hij het hoogst gevaarlijk achten de zaak bij arbiters over te brengen en zijns inziens moet de beslissende uitspraak bij den Minister blijven.

BERICHT.

Uithoofde van de feestdagen zal het volgend nummer a. s. Donderdag verschijnen.

PERSONALIA.

— In Ned.-Indië is:

Verleend: Een tweej. verlof naar Europa, wegens ziekte, aan den ingenieur 1e kl. bij den Waterstaat, S. J. G. van Overveldt.

Tijdelijk gesteld: ter beschikking van den dir. der openbare werken, teneinde te worden werkzaam gesteld bij den aanleg van Staatsspoorwegen, de werktuigk. bij de Bataviasche havenwerken W. J. Tjassens Keiser.

Door den direct. der burg. openb. werken *overgeplaatst:* van de res. Semarang naar de res. Japara, de opz. 1e kl. J. Sonjé; van de res. Batavia naar de res. Rembang, de opz. 2e kl. G. Rapp; van de res. Palembang naar de res. Batavia, de opz. 2e kl. J. A. Lapré; van de res. Japara naar de res. Semarang, de opz. 3e kl. A. Keller; van de res. Menado naar de res. Ternate, de opz. 3e kl. A. Muller; *toegevoegd:* aan den chef der 3e Waterstaatsafd., de opz. 2e kl. Ch. van Aaken; aan den chef der 1e Waterstaatsafd., de adsp.-ingen. W. H. Kloppenburg; aan den chef der 2e Waterstaatsafd. de opz. 3e kl. L. V. R. Beekveld; aan den chef der 3e Waterstaatsafd., de opz. 3e kl. A. du Bois en S. J. Fischer; *ingetrokken:* de overplaatsing, van de residentie Menado naar de residentie Ternate, van den opz. 3e kl. O. F. J. Hamel.

Bij den dienst der Staatsspoorwegen *gesteld:* tijdelijk ter beschikking van den chef der exploitatie van de Oosterlijnen, de ing. 2e kl. J. B. Hubenet; *gedetacheerd* bij de afdeeling spoor- en tramwegen en stoomwezen van het departement, de tijdelijk ingenieur 2e kl. J. W. Post en de tijdelijk teekenaar 1e kl. J. Feher.

Bij den aanleg der lijn Preanger—Tjilatjap: *ontheven* eervol van het beheer der 5e sectie, de bouwkundig-ambtenaar F. J. Nellensteijn; *belast* met het beheer der 5e sectie, de civiel-ing. C. J. N. Bijvanck.

Bij het toezicht op de spoorwegdiensten en het stoomwezen: *tijdelijk belast* met de waarneming der functien van inspecteur te Semarang, de inspecteur te Soerabaia A. F. G. Mallinckrodt.

— Bij kon. besluit is, met ingang van 1 Januari 1892, op het daartoe door hem gedaan verzoek, aan M. C. J. Piepers eervol ontslag verleend als lid en Voorzitter van den Raad van toezicht op de spoorwegdiensten, behoudens aanspraak op pensioen en met dankbetuiging voor de gewichtige diensten, gedurende eene reeks van jaren den lande bewezen.

— Door den Minister van Koloniën zijn de heeren E. G. B. Ten Brink, J. C. Swaab, A. Meyboom, J. Dogterom en A. J. A. Engelkamp gesteld ter beschikking van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië om te worden benoemd tot opzichter der 3de klasse bij den Waterstaat en 's lands burgelijke openbare werken daar te lande.

— Tot opzichter van de gemeentelijke gasfabriek te Groningen is benoemd de heer W. K. N. Geerling, thans in gelijke betrekking te 's-Gravenhage.

— Tot onderdirecteur van gasfabriek en waterleiding te Middelburg is thans definitief benoemd de heer Jhr. Gevers, tot dusver tijdelijk als zoodanig werkzaam.

ADVERTENTIEN.

Levering bezaagd Eikenhout.

Op **Vrijdag, 15 Januari 1892**, des namiddags om **twee uur**, zal op het Raadhuis te ZUTPHEN,

worden aanbesteed:

De levering van het benoodigde EIKENHOUT voor een nieuw brugdek op de groote IJsselbrug, ongeveer 118,424 M³.

De **voorwaarden** liggen ter lezing op het bureau van den Gemeente-Architect P. H. VAN ETTEGER en zullen op franco aanvrage worden toegezonden.

Aanbesteding.

Op **Donderdag 31 December 1891** des vóórmiddags **11 uur**, zal door de Heeren PEEK & CLOPPENBURG in het *American Hotel* worden **aanbesteed:**

Het amoveeren van 4 perceelen

Nieuwendijk en Nieuwstraat te **Amsterdam** en het daar ter plaatse bouwen van een **magazijn met Woning**, in aansluiting en ter vergrooting van het bestaande Magazijn Nieuwendijk.

Bestek en Teekeningen te verkrijgen van af Woensdag 23 December bij ELLERMANN, HARMS & Co. *Spuistraat Amsterdam*, en bij PEEK & CLOPPENBURG, *Utrecht*.

Aanwijzing in loco op Maandag 28 December, vóórmiddags 11 uur.

Inlichtingen bij den Architect

W. G. WELSING, **Heerengracht 415, Amsterdam.**

Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.

Aanbesteding.

Op **Maandag den 28 December 1891**, des namiddags ten twee uur zal in het Central-Personenstation te AMSTERDAM, in het lokaal naast de wachtkamer 3e klasse (ingang vestibule) worden aanbesteed, volgens bestek N°. 509.

De levering van 880.064 Kub. meters met chloorzink bereide EIKEN WISSELHOUTEN van verschillende lengten.

Het bestek is tegen betaling van *f* 1.00 te verkrijgen aan het Central-Administratiegebouw der Maatschappij aan het Droogbak te AMSTERDAM, bij den Portier of op *franco* aanvrage **met toezending van het bedrag** aan het bureau Weg en Werken Kamer 154.

De Administrateur.

INSCHRIJVING

op Dinsdag 29 December 1891,

in het Timmerhuis te Rotterdam, naar de levering van:

Getrokken en Vlakke Waalklinkers, Waalhardgrauw, Waalboerengrauw, Strantklinkers uit Utrecht of van de Maas, IJsel Straatplavei en Beste harde IJsel-Ondersteen, Escaussijnsch steenen Trottoirbanden, Schelpkalk, Doornikschen Waterkalk, Porphyr- en Greskeien, Steenslag van natuurlijke steen, Grof Grind, Grindzand, Metselzand, Duinzand, Gegoten IJzeren Straatsyphons en Straatberrieranden, Staaf-, Band- en Plaatijzer.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, in het Timmerhuis ter lezing, en zijn, tegen betaling van **25** cents, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers aan den *Houttuin* n°. 73, alwaar tevens de in te vullen gezegelde inschrijvingsbiljetten, tegen betaling van **22½** cent per stuk, te bekomen zijn.

Inschrijving

OP

Dinsdag 29 December 1891,

IN HET

Timmerhuis te Rotterdam, naar de levering van

Tegels, Dakpannen, Kannenbuizen, Pleister, Tras, Portland-Cement, Touwwerk, Hennep, Snuit van Vlas, Teer, Bruinwerk, Mos, Strookdweilen, Blokmakerswerk, Borstelmakerswerk, Sponsen, Grijs Linnen, Afneemdoeken, Molton en Wollen Dweilen, Amerikaansch Wasdoek, Gordijnlinnen, Singel, Meubelkoord, Band, Jaloeziebandladder, Glazen Ballons, Lampeglazen, Zeemvellen, Leder, Patent-olie, Groene Zeep, Kaarsen, Amerikaansche Reuzel, Vet (root), Wagensmeer, Poetskatoen, Lampenkatoen, Turf, Houtskolen, Besems, Boenders, Manden, Zink, Lood, Vertind Looden Buizen, Metalen Main en Tapkranen, Spijkers, IJzerwaren, Kolenbakken, Staal, Verfwaren en Vensterglas.

De voorwaarden liggen, op de gewone dagen en uren, in het Timmerhuis ter lezing en zijn, tegen betaling van 25 cents, verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE EN ZOON, Boekdrukkers aan den Houttuin n°. 73, alwaar tevens de in te vullen gezegelde inschrijvings-biljetten tegen betaling van 22½ cents per stuk, te bekomen zijn.

OPENBARE Aanbesteding.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS VAN *ROTTERDAM* zijn voornemens op **Dinsdag den 5 Januari 1892**, des namiddags te 1 uur, ten Raadhuize alsdaar **aan te besteden:**

Het BOUWEN van eene SCHOOL aan de St. Janstraat.

Bestek, voorwaarden en teekening liggen op de gewone dagen en uren, ter kennisneming op de *Plaatselijke Secretarie* en in het *Stads-Timmerhuis* te ROTTERDAM, en zijn tevens voor *f* 1.— verkrijgbaar bij Wed. P. VAN WAESBERGE & ZOON, Boekdrukkers, *Houttuin* N°. 73.

Nadere inlichtingen zijn te bekomen aan gemeld Timmerhuis. De aanwijzing in loco 1 plaats hebben op *Dinsdag* den 29 *December* 91, des voormiddags te 11 uren.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Maandag 28 December 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**

Bestek N°. 1.

Het leveren van 500,000 stuks STRAATKLINKERS en 400,000 stuks TROTTOIRKLINKERS (Waal- IJssel- of Utrechtsche steen.)

Bestek N°. 19.

De levering en het inzetten van GLASRUITEN gedurende het jaar 1892.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar voor bestek n°. 19 de aanwijzing zal worden gehouden op Maandag 21 December a. s., namiddags 1½ uur; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten tegen betaling *f* 0.50 per stel ter Secretarie verkrijgbaar.

AANBESTEDING.

BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Zaterdag 9 Januari 1892**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize

aanbesteden:

Bestek N°. 13.

Het maken en leveren van vier IJZEREN PONTONS en van vier IJZEREN DRAAGBALKEN voor het Rivierbad.

Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten tegen betaling van *f* 0.50 ter Secretarie verkrijgbaar.

DE LINT & C°., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.

Magazijn van Parket- en Wandtegels.

Vraag dessins enz.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE en Stéréotype-Inrichting

van G. J. THIEME, te Arnhem.

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *franco* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

ADAM'S Ventiel-GASMOTOREN

van ½—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr., Haringvliet 74, Rotterdam.

ATELIER

van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,

E. STANINO - Amsterdam.

Monster-collectie ter bezichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**

H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.

Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.

Onbrandbaar — Isoleerend.

Monsters Attesten Prospectus gratis.

PORTLAND-CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **1e. Portland-Cement** in vaten van 180 K° en in zakken van 50 K°. op **strengste** keur aan de **laagste** prijzen uit den voorraad te *Rotterdam* of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot Vertegenwoordigers zijn aangesteld de H.H.

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

aan wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten.

Portland-Cement Fabrik Karlstadt a/Main.

vorm. LUDW. ROTH.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Czn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

DE KONINKLIJKE STOOMFABRIEK
van **werken** in **zink** en andere **metalen** te *Delft* beveelt zich aan voor de
leveringen van alle mogelijke ornamenten
in **lood, zink** en **koper** en vooral ook voor **Kunstsmeedwerken** naar iedere te geven teekening.
Tegen betaling van *f* 2.— zullen *francо* worden toegezonden:
1e. **Catalogus** van **ornamenten** in **lood** en **zink.**
2e. „ „ voor gesmeed-ijzeren **trapbalusters** en **balusters** met **zinken ornament.**
3e. „ „ voor **jalousiekappen.**
Bij bestellingen van minstens *f* 30.— worden de twee gulden gerestitueerd.
P. W. BRAAT.

Houtbereiding tegen bederf.
KYANISEERINRICHTING.
H. LENSINK,
ARNHEM,
levert jasklaar gekyaniseerd (rot- en zwamvrij)
Rasterwerken, Schuttingen,
BROEIBAKKEN, VLOEREN,
Vloerribben enz. enz.

JAN HAMER & Co.
Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
CARRÉ'S
Luchtdruk waterreservoirs
voor het **oppersen, filtreeren** en **verdeelen** van water in gebouwen ter vervanging van de hoogwaterreservoirs.
MILDE'S Micro-telephonen.
CHUBB'S Patent-Kluisdeuren.
WOOD'S Stalinrichtingen.
GARVEN'S Weegwerktuigen.
WERKTUIGEN voor Verbeterde Boter- en Kaasbereiding.
Vraag prijzen en referenties. (4)

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.
KONINKLIJKE FABRIEK VAN
WATERPAS-
HOEKMEET-
en anders
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**
WEEGWERKTUIGEN.

Nieuw! Prijs compleet slechts f 2.50. Nieuw!
Architecten, Aannemers, Opzichters, Timmerlieden, Schrijnwerkers, Smeden, Machinisten, Loodgieters, Zinkwerkers, Ververs, Metselaars en **Horlogemakers**
moeten vooral niet verzuimen kennis te maken met
HET LIJNTEEKENEN
als voorbereiding voor het Vakteekenen,
door *G. A. SCHOLTEN*, Architect en Leeraar Middelbaar Onderwijs te *Tiel*.
Dit belangrijke werk is o. a. zeer aanbevolen door
Het Bouwkundig Weekblad
en de Heeren:
S. LANTINGA Az., Directeur van de Ambachtsschool te *Rotterdam*.
Dr. D. G. CRAMER, Directeur der H. B. School te *Zutphen*.
J. A. MONDT, Leeraar M. O. teekenen te *'s Hage*, en
J. DE JONG Hz., Leeraar a/d H. B. School te *Zwolle*.
Het werk bestaat uit drie deelen kl. 4°, bevat 200 bladzijden tekst, 26 afzonderlijke platen en 240 figuren tusschen den tekst, en kost **slechts** *f* 2.50. Uitgave van D. MIJS te *Tiel*.

ROLLUIKEN
van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant
WILHELM TILLMANNS, Remscheid,
Generaal Agent voor *Nederland* en *Koloniën*: **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

Bekroond te Amsterdam 1883.
BEKROOND: Heidelberg 1876. Mannheim 1880.
BEKROOND: Sydney 1879/80. Melbourne 1880.
Het Portland-Cement Werk Heidelberg
vorm. **Schifferdecker & Söhne,**
vervaardigt **in. PORTLAND-CEMENT** van steeds gelijke voortreffelijke kwaliteit en fijnste maling.
Jaarlijksche productie ruim 450,000 vat.
Gedurende de laatste 4 jaren heeft de fabriek o. m. voor de fortificatiën te Straatsburg meer dan 50 millioen kilo geleverd.
Het **Heidelberger Cement** is steeds voorradig bij
FERD. ENGERS, Amsterdam.
Telephoon no. 593. **Heerengracht 335.**
Vertegenwoordiger voor de Koloniën.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruissen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
EERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard,
Bickerstraat
AMSTERDAM.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & Dr., te Arnhem.

De Opmerker.
Orgaan van het Genootschap
ARCHITECTVRA ET AMICITIA
Weekblad voor Beeldende Kunst en Technische Wetenschap
A.V.C.M.

Redacteur-uitgever F. W. VAN GENDT Jr.
Adres voor Redactie en Administratie van het Weekblad en advertentiën: Bureau van *De Opmerker*, Driekoningenstraat 28, *Arnhem*.
Bureau der Redactie van *Architectura et Amicitia* JAN STRINGER, M. DE JONGH en PAUL L. DE JONGH.
Stukken, deze Redactie betreffende, te adresseeren Singel 345, te *Amsterdam*,
en al, wat de Administratie van het Genootschap betreft aan den 1ste-Secretaris, American Hotel, te *Amsterdam*.

ABONNEMENT *f* 2.25 per 3 maanden of wel, bij vooruitbetaling en franco toezending, *tien gulden* per jaar. Voor het buitenland (de landen der Postunie) *f* 7.50 en Nederlandsch-Indië *f* 8.—, beiden bij vooruitbetaling.
ADVERTENTIËN, zal 20 cent voor elken regel plaatsruimte en 10 cent voor een bewijsnummer, worden tot Vrijdagavond aangenomen.
AFZONDERLIJKE NOMMERS, bij contante betaling zal 15 cent per stuk en 25 cent per post, te bekomen aan het Bureau van *De Opmerker* te *Arnhem* en bij den Hoofd-correspondent Jos. G. STEMLER Czn., Boekhandelaar te *Amsterdam*.

MEDEDEELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP.

1e. De 963e gewone vergadering van het Genootschap zal gehouden worden op Woensdag 6 Januari 1892, des avonds te 8 uren, in het Genootschapslokaal.
Agenda:
1e. Mededeelingen van het Bestuur.
2e. Keuze van boek- en plaatwerken voor bibliotheek en leestafel.
3e. Lezing van den heer N. van Harpen.
4e. Kunstbeschouwing van den heer W. Kromhout Cz.: photographieën uit Spanje.

Namens het Bestuur:
De 1e-Secretaris,
C. W. Nijhoff.

(A. et A.) GEILLUSTREERDE AANPLAKBILJETTEN.

(Vervolg en slot van pag. 416.)

Hoe het komt dat de graveurs van de 18e eeuw, die in zooveel verschillende genres meesterstukken van smaak hebben geleverd, zich nooit aan aanplakbiljetten hebben gewaagd, is bijna onbegrijpelijk. Wanneer men b.v. de schoone adreskaartjes kent, die Choffard, Cochin en Moreau gegraveerd hebben, weet men dat zij er blijkbaar niets tegen hebben gehad om hun kunst in dienst van de reclame te stellen.

Hadden zij zich erop toegelegd, we zouden zonder twijfel documenten van de grootste waarde gekregen hebben, aangezien hun talent, hoofdzakelijk gelegen in losse, gracieuse compositie zich daar op 't voordeeligst had kunnen toonen, men zou haast zeggen, voor niets anders meer geschiktheid aan den dag legde.

De aanplakker zelf is talrijke malen in verschillende tijden in beeld gebracht. De oudste voorstelling ziet men op een grove gekleurde houtsnede uit het begin van de 18e eeuw.

Een aanplakker, met zijn laddertje bij zich, houdt de aankondiging van een droevige gebeurtenis in de hand: „Fille perdue des Vertus buvant de mistié avec un charbonnié."

„Reconpance d'un tonot de vin noviot."

Van Bouchardon bestaat een van eenigszins later dateerende gravure op koper. Deze stelt voor een aanplakker uit 1742, met driekanten steek op en kort slootje voor. Hij is bezig met het aanplakken van een bericht waarin de uitgave van *Les Cris de Paris* wordt aangekondigd.

Een latere gravure, uit 1823, vertoont ons reeds *l'homme-affiche* of den *Sandwich-man*.

Eindelijk een zeer bekende voorstelling als annonce voor het werk van Gavarni: *Les Français, peints par eux-mêmes*, die een aanplakker in zwarten rok met hoogen hoed, te zien geeft.

Mercier is een van de weinigen, die over de aanplakbiljetten en de aanplakkers van zijn tijd eenige aanduidingen heeft nagelaten. Het beeld, dat hij van de aanplakkers schetst, is goed gedacht en waarschijnlijk zeer juist waargenomen.

„Zij zijn met hun veertigen," zegt hij, „net als in de Académie française; en wat nog grooter overeenkomst doet ontstaan, geen aanplakker wordt aangenomen als hij niet lezen en schrijven kan. Men ontheft den aanplakker van ieder ander talent, evenals dit soms gebeurt in het illustre gezelschap dat door een despotisch en rijmelend minister werd ingesteld.

„Op hun borst hebben zij een koperen plaat hangen; zij dragen een laddertje, een sloof, een stijfselpot en een kwast. *Ils affichent, mais ils ne s'affichent point.* Zoo bescheiden zijn de 40 onsterfelijken niet altijd.

„De aanplakker is het zinnebeeld van de onverschilligheid. Met hetzelfde strakke gezicht plakt hij het heilige, het profane, het rechtsgeleerde, het doodvonnis of het verloren hondje aan; hij leest van wat hij aanplakt nooit iets anders dan de vergunning om aan te plakken. Zoodra hij die ziet, zou hij zijn eigen vonnis aan den muur hechten.

Er zijn er die dertig jaar lang voor de comedie en de opera hebben aangeplakt en er nooit een voet gezet hebben. Als zij het biljet maar aan den straatkant gehecht hebben, en dit dan goed recht staat, bekijken ze 't met stille voldoening en gaan weg."

Het oudst bekende commercieële aanplakbiljet is afkomstig van 1722. Het heeft betrekking op zakparapluies en parasols en vertoont een onbeholpen

De Redactie van Architectura et Amicitia stelt zich alleen verantwoordelijk voor den inhoud van stukken, gewaarmerkt met de initialen [illegible]

POLYTECHNISCHE SCHOOL

houtgravure met een tekst in boekdruk uitgevoerd. De buitengewoon geringe zorg, die de graveur aan deze voorstelling heeft besteed, moet vooral in 't oog loopen als men bedenkt hoeveel keurige prenten in dien tijd (in koper gegraveerd b.v.) het licht zagen.

Het tijdperk der revolutie en de daaraan voorafgaande jaren leverden al weinig bijzonders op in de aanplakbiljetten. De kunst van die dagen toch bepaalde zich bijna uitsluitend tot het voortbrengen van schilderstukken, waarvan de waarde vrij algemeen als twijfelachtig wordt beschouwd, terwijl de in die dagen noodlijdende nijverheid niet dan noode de hulp van kunstenaars inriep.

Enkele aanplakbiljetten, zooals die van „La bonne bière de Mars", gedrukt tijdens het Directoire, getuigen van eenige werkzaamheid in den hier bedoelden zin, maar over 't algemeen mag men niet aannemen dat in dit opzicht van 1715 tot 1825 ongeveer, belangrijke vooruitgang plaats vond.

Met de monarchie komt alles weer tot rust en kalmte. De boekhandel, die al tijdens de Restauratie begint te bloeien, bereikt een hooger standpunt door de talrijke geïllustreerde werken die verschijnen, en die men meent door geïllustreerde biljetten te moeten aankondigen. Voor de leeskabinet-romans die levendig op het publiek van die dagen inwerken, werden aanplakbiljetten bedacht en geteekend, die de sensatietooneelen uit de boeken op de meest pakkende wijze voorstelden.

Als de beste teekenaar van affiches uit dien tijd verdient Dévéria genoemd te worden, niettegenstaande wat hij in dien tijd leverde beneden datgene blijft wat tegenwoordig door de besten in dit genre wordt voortgebracht. In een opzicht echter is men reeds vooruitgegaan. In plaats van de onsmakelijke grove houtsneden van dien tijd (zooals men weet dateert de groote vlucht, die de houtsnee genomen heeft, van Gustave Doré's tijd), in plaats van deze houtsneden, ziet men de lithographieën komen, die nog wel onvolmaakt, maar toch beter aan de bestemming beantwoordden dan de producten der vroegere procédés.

Beaucé, de Beaumont, Bertall, Calame, Français, Frère, Grandville, Nanteuil, Raffet, Horace Vernet en veel anderen hebben belangrijke bijdragen geleverd voor het groote aantal aankondigingsbiljetten dat uit dien tijd is overgebleven. En wezenlijk, de aanplakbiljetten van dien tijd, vergeleken met wat de schilderkunst opleverde, dan kan de vergelijking slechts ten nadeele van de laatste uitvallen.

In 1845 verschijnen voor 't eerst de kleine almanakken in boekvorm en weer zijn het Cham, Vernier, Ed. Morin, die allerlei aardige reclamebiljetten ervoor teekenen. Bovendien hebben deze de eigenaardigheid dat daarbij gebruik gemaakt is van lithographischen kleurendruk, een procédé, dat tot dien tijd slechts voor de uitvoering van kostbare plaatwerken in aanmerking kwam.

Langzamerhand is onze beschouwing genaderd tot den tegenwoordigen tijd, en aangezien de Fransche artisten nog altijd het voorbeeld blijven geven voor merkwaardige en goed ontworpen aanplakbiljetten, verdienen zij ook in de eerste plaats vermelding.

Gustave Doré heeft voor het tijdschrift *London* een kolossaal aanplakbiljet ontworpen. De Neuville voor de opera's *Don Carlos* en *Hamlet*. Manet teekende een affiche voor het boek *Les Chats*, van zijn vriend Champfleury, terwijl Courbet zijn talent toonde in een aanplakbiljet voor de pantomine van Desnoyers: *Le Bras noir*.

Uit de opsomming van deze namen blijkt dat zeer groote artisten zich niet ontzien hebben hun kunst dienstbaar te maken aan de reclame.

Een van de meest geappreciëerde Parijsche artisten, die zich op het teekenen van aanplakbiljetten heeft toegelegd, is ongetwijfeld Jules Chéret. De sprekende en toch losse, passagère opvatting van zijn composities, waardoor deze, bij haar groote aantrekkelijkheid voor het oog, het karakter van voorbijgaand kunstwerk behouden, moet algemeen waardeering kunnen ontmoeten. Daar komt bij dat de kleurcombinaties, die deze teekenaar gebruikt, bij al hare eenvoudigheid, buitengewoon gelukkig mogen worden genoemd: zij zijn frisch, helder, levenslustig, terwijl de twee of drie meestal zacht in elkaar overgaande tinten van den fond gewoonlijk zoo gekozen zijn dat ze op krachtige wijze medewerken om de kleuren der hoofdfiguren te doen uitkomen.

Het groote gebrek, waardoor onze Hollandsche, en ook de Duitsche en Engelsche aanplakbiljetten meestal zondigen, wordt door Chéret steeds op de zorgvuldigste wijze vermeden. Dit gebrek is overvloed van motieven en verwarring in de details. De Nederlandsche aanplakbiljetten willen meestal, en zeer dikwijls is dit ook het doel van degenen die ze laten maken, héél veel te kijken geven. En juist daardoor valt het hoofdbegrip niet in het oog: het biljet spreekt niet.

Wat nu de kleuren aangaat, zien we zoowel in de Fransche als in de Engelsche biljetten een streven om zeer eenvoudige, maar zeer vroolijke kleuren aan te nemen. Maar met hoeveel meer smaak en overleg gebeurt dit bij de Franschen dan bij de Engelschen. Bij de Engelsche aanplakbiljetten — die trouwens in de laatste jaren al eenigszins verbeterd zijn — krijgt men altijd een indruk van kermis-schilderstukken; de Fransche daarentegen geven, ondanks de geringe middelen, blijk van meer distinctie en hoogere opvatting.

Bij de Duitschers treffen we doorgaans meer samengestelde tinten aan; bruingeel, roodbruin, grijsgroen, vormen er meestal de hoofdtonen. Van vroolijkheid, aantrekkelijkheid voor bevallige vormen, valt meestal niet veel te bespeuren, hoewel men er onmiddellijk heeft bij te voegen dat de teekening in vele gevallen onberispelijk is.

De Italiaansche artisten komen nader bij het doel. Simonetti, een aquarellist van groote verdienste, staat aan het hoofd van de beweging. Hij heeft een groote menigte aanplakbiljetten geleverd, waaronder die voor de tentoonstelling te Turijn algemeen de aandacht hebben getrokken. Simonetti bereikt hoofdzakelijk zeer rijke effecten door het gebruik van een groote menigte kleuren en een massa goud en zilver, maar de details benadeelen het totaal-effect. In een ander land dan Italië, zullen ze spoedig vervelen.

Door de Spaansche artisten worden aanplakbiljetten gemaakt die bijzonder interessant zijn om hun felheid van kleur. Vooral voor de stierengevechten worden soms buitengewoon mooie biljetten geteekend.

We kunnen, wat ons vaderland betreft, aangaande de aanplakbiljetten niet veel bemoedigends mededeelen. De biljetten voor *Van Toulon naar St. Helena* en *de Reis om de Wereld*, die hier vroeger aangeplakt waren, en waarop de Hollandsche tekst ook Nederlandsche auteurs zou doen vermoeden, blijken in Parijs gedrukt te zijn en eerst dienst gedaan te hebben voor het Théatre de la Porte St. Martin. Als toen ze goed beziet vindt men nog de sporen van de Fransche letters.

Een aantal aanplakbiljetten voor den Amsterdamschen schouwburg zijn geteekend door Charles Rochussen, die, om den stadsschouwburg te steunen, zijn geoefende teekenstift gaarne beschikbaar stelde voor composities, die allerlei tooneelen uit het vertoonde stuk te aanschouwen gaven. De groote waarde, die men aan deze platen als illustraties zal moeten toekennen, doet hare waarde als aanplakbiljet wel iets dalen. Er staat te veel op om onmiddellijk, en het eerst van alles, op een plein of straat de aandacht van ieder onverschillig voorbijganger te trekken. De platen, die Holswilder voor den Amsterdamschen Schouwburg teekende, zullen evenzeer, ondanks de groote illustratieve waarde, uit een decoratief oogpunt minder voldoen.

Een groot aantal aanplakbiljetten voor tooneelvoorstellingen is in de laatste jaren geleverd door Joh. Braakensiek. De groote juistheid van lijnen, waardoor zijn figuren uitmunten, en de sprekende composities, die hij in zijn lithographieën voortdurend gaf en nog geeft, doen zijn werk algemeene waardeering vinden. Zeer doeltreffend en goed opgevat waren de platen tegen het drankmisbruik en voor het Tehuis van oude zeelieden.

Een zeer belangrijk feit voor de geschiedenis der geïllustreerde aanplakbiljetten hier-te-lande was ongetwijfeld de prijsvraag, het vorig jaar door den theehandelaar Brandsma uitgeschreven voor een reclamebiljet, dat betrekking moest hebben op zijn theewinkel. De degelijke wijze van uitschrijven van dien wedstrijd, in verband met de lang niet karige belooningen, strekken dezen koopman tot eer.

Wat waren echter zoowel van den wedstrijd in Duitschland, als hier-te-lande de resultaten? Eenige zeer goede aquarellen van Bauer en Koning werden bekroond, en zeer terecht; het waren ook naar de algemeene opinie de beste kunstwerken die ingekomen waren. Hun waarde als reclamebiljet moet echter, evenals het later ter reproductie gekozene van Van der Waaij en Witkamp, niet overschat worden. Vergelijkt men ze bij de collectie Chéret b.v., dan springt het verschil tusschen het aantrekkelijke, wufte, opgewekte van de Fransche biljetten en het veel te innige, peinzende, pessimistische van de Hollandsche aquarellen in 't oog. Dat de laatstgenoemde eigenschappen ter aanprijzing van geurige thee niet de meest gewenschte zijn, is een zaak, waarover wel geen verschil van meening zal bestaan.

Ten slotte een korte beantwoording van de vraag: Waar blijven de oude aanplakbiljetten? Waar blijft al dat papier, dat plaksel, die verf, en — daar toch een aanplakbiljet tot een kort bestaan gedoemd is, hoe verdwijnt het zonder dat wij het bemerken?

In zijn werk *La Mascarade de la Vie parisienne* verhaalt de schrijver Champfleury een ontdekking die hij deed in de buurt van de *Manufacture des Gobelins*, en die ongeveer op 't volgende neerkomt.

. . . . „Topino was een voddenraper, die in de *Rue du Petit-Banquier* woonde. In die buurt bevatten de namen van de straten dikwijls uitdrukkingen, die in omgekeerde reden staan tot het fortuin van de bewoners. De *Mont-au-Riche*, de *Cité-Doré*, de *Rue du Petit-Banquier* verleenen slechts schuilplaats aan arme menschen, en worden begrensd door treurige woningen, evenals de *Rue Gracieuse* een van de smerigste straten van heel Parijs is; maar de voddenraper Topino bekommerde zich weinig om de dwaasheden van het toeval; hij zou even gelukkig geweest zijn in de *Rue de la Mortellerie* als in de *Chaussée d'Antin*, want hij bracht overal zijn onbezorgd karakter mee.

„Topino was redenaar en handelsman, en hij wist zijn eigen smaak dienstbaar te maken aan zijn verlangen om in het publiek te spreken. Hij had zijn woning als museum ingericht. De voddenraper was trouwens een zeer minzame cicerone — altijd liepen hem een troep kinderen uit de buurt na, waarvan hij op een zeer buitengewone manier de opvoeding voltooide.

„Topino logeerde gelijkvloers en had een groot vertrek gehuurd, waarvan de aanvankelijke versiering alleen bestond uit drie vensters, waar helder daglicht door binnenkwam. Van dit eene vertrek maakte Topino een zoogenaamd volledig „appartement", een serie van vertrekken dus. Hij verdeelde de eene kamer nl. in vier gelijke deelen door middel van oude aanplakbiljetten. Hij scheurde de biljetten op zeer behendige wijs van de Parijsche muren af, en zoo, voortdurend op elkaar geplakt, hadden zij ten slotte heel stevige schotten gevormd.

„Hij gebruikte ze van allerlei soort, aanplakbiljetten van schouwburgen, van tandmeesters, van haarwater, maar ook reclamebiljetten van confectiemagazijnen, badinrichtingen en geheime middelen. En Topino wist ze met smaak te doen afwisselen.

„Topino was dol op gekleurde biljetten met opzichtige figuren, omdat de kinderen van de buurt er zooveel pret in hadden en zoodoende had hij een museum verkregen, eenig in zijn soort.

„Een kolossale St.-Augustinus, die een *maison de nouveautés* beschermt, kon men ten voeten uitzien, naast *De grijze overjas* (*la redingote grise*) van den keizer, die als uithangbord diende voor een confectiewinkel. Een enorme slak, die de artist zeker met behulp van een microscoop had geteekend en waarvan de deugdelijkheid den borstlijders werd aangeprezen, stak zijn horens uit tegen madame *Ma* in eigen persoon, bezig haar overvloedigen haardos, dien zij aan haar eigen middel te danken heeft, te kammen.

„Alle genietingen van de wereld werden door deze aanplakbiljetten met hun troostvolle titels beloofd. Saint-Augustinus, in zijn bisschoppelijke waardigheid, schreeuwde *Confiance, bon marché!* en daar vlak tegenover, kondigde een ander biljet de verwoesting van venijnige ondieren aan, onder het devies: *Plus de punaises!*

„De *Belle-jardinière* vertoonde een meneer, die in een warme *waterproof* wandelde, en de *Bains d'Evian* in Savoye deden de drukkende zomerhitte vergeten door den aanblik van een beekje dat onder groen geboomte rustig voortkabbelde. Overal zag men hoopen villa's te huur, heerlijk suikergoed, tanden voor vijf francs per stuk, overjassen met vreemde namen, zooals *Colbertstoffriche* en eindelijk het zoo verlokkende aanplakbiljet, dat de kroon op alles zette: „Hebt gij geld noodig?"

„Vermakelijkheden, genees middelen, reizen, huizen, tooneelvoorstellingen, dat alles vereenigde Topino in zijn woning. Hij had niet noodig te reizen, want hij kende ieder land uit zijn aanplakbiljetten beter dan uit een atlas. Hij wist meer van de ziekten dan een dokter, want als er overvloed van annonces van geneesmiddelen aangeplakt werd, dan wist hij zeker dat er een epidemie op handen was. De voddenraper gaf ook volstrekt niet om het bijwonen van tooneelvoorstellingen, want te voren zag hij al de voornaamste scènes van het stuk op zijn aanplakbiljetten en hij was verstandig genoeg om het heele stuk te snappen met behulp van de gekleurde figuren. Ook had Topino geen almanak noodig; dank zij zijn aanplakbiljetten maakte hij uit het grooter of kleiner aantal moffen en pelzen, dat op de muren werd aangekondigd, op, of de winter streng of zacht zou zijn. Hij was geleerd geworden door zijn verzameling. Geen geval in 't leven was hem vreemd gebleven, noch het huwelijk, voorgesteld door een jong dametje met het bijbehoorend kapsel, noch de loting, in den vorm van een Fransch militair, die door een Arabier onthoofd wordt, noch de dood, vertegenwoordigd door een biljet, met doodkisten erop van allerlei afmeting en model, maar de voddenraper had dit biljet in een donker hoekje gehangen om bij de bezoekers van zijn museum geen droevige ideeën op te wekken.

„Topino bleef op de hoogte van iederen vooruitgang in de nijverheid en hij trachtte bij de wetenschap niet achter te blijven, want van tijd tot tijd hernieuwde hij zijn museum met behulp van een stuiver plaksel. Zoodra een nieuw, kijkerig aanplakbiljet in Parijs de aandacht trok, wreef de voddenraper zich in de handen, zooals een kunstliefhebber, die een Rafaël bij een slager ontdekt. Topino liet het biljet twee dagen leven; daar hij de reclame in den handel begreep, oordeelde hij dat het biljet in twee dagen zijn doel bereikt had. Als die tijd verstreken was, weekte hij behoedzaam het aanplakbiljet los, zoo voorzichtig alsof hij een schilderij ging verdoeken, en plakte het over een oud exemplaar in zijn museum.

„Het museum was ook zoo bekend in de buurt, dat de voddenrapers die toerden in de straten, waar Topino niet kwam, expres voor hem nieuwe aanplakbiljetten losweekten, en blij waren als ze er hem een konden brengen dat hij niet had. Daartegenover stond dat Topino, in ruil voor die diensten, de aanplakbiljetten aan de kinderen van de voorstad uitlegde en hun hoofd volpropte met allerlei moderne ideeën, die ze op de openbare scholen niet eens konden opdoen. Daarom ging hij ook voor een geleerde door, en terwijl zijn aanbtgenooten hun tijd in de kroeg zoek brachten, sufte en peinsde Topino over de uitlegging van het een of ander diepzinnig beeld, dat hij in de Parijsche straten gevonden had."

NEDERLANDSCHE VEREENIGING TOT VOORKOMING VAN ONGELUKKEN IN FABRIEKEN EN WERKPLAATSEN.

In de Cecilia-zaal van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te 's-Gravenhage had j.l. Zaterdag een buitengewone algemeene vergadering van leden en donateurs plaats, die slechts door 12 van de 180 leden werd bijgewoond.

In zijn welkomstwoord drukte de Voorzitter Dr. J. Th. Mouton dan ook zijn leedwezen uit over de geringe belangstelling, bij deze gelegenheid door leden en donateurs aan den dag gelegd, en sprak daarbij den wensch uit dat de gewichtige punten, die straks ter behandeling zouden komen, aanleiding mochten geven tot de verklaring: „les absents ont tort."

De Voorzitter gaf hierna te kennen dat hij zijne benoeming als zoodanig had aanvaard, nadat het Bestuur toezegging had gedaan van medewerking tot het oprichten van een onderlinge verzekering-maatschappij tegen ongelukken. De statuten voor eene zoodanige Maatschappij, waaraan ook de *Nederlandsche Werklieden-vereeniging* haar medewerking heeft verleend, zouden weldra gereed zijn en met de verdere bescheiden aan de leden worden toegezonden, zoodat de inwerking-treding binnenkort kon worden tegemoet gezien.

Onder hetgeen door de Vereeniging sedert de jongste vergadering in het najaar van '90 was verricht, behoorde in de eerste plaats het concipiëeren van een instructie voor den technischen adviseur. De ontwerpinstructie werd met algemeene stemmen goedgekeurd en achten wij gewichtig genoeg om in het geheel hier te laten volgen:

„De technische adviseur staat in de uitoefening zijner functiën onder onmiddellijk toezicht van het Bestuur en is daaraan verantwoording schuldig.

Hij correspondeert met den Voorzitter of met het bestuurslid dat daartoe door het Bestuur wordt aangewezen.

Aan hem wordt opgedragen: *a* het brengen der bezoeken, *b* het geven van technische adviezen aan de leden, die zich daarom tot het Bestuur wenden, *c* het uitbrengen der verklaringen, noodig voor de reductie der assurantie-premiën, *d* de redactie van de technische mededeelingen, door de Vereeniging in het licht te geven, *e* alle technische werkzaamheden, waarmede het Bestuur hem in het belang der Vereeniging zal belasten. Voor de adviezen sub *b*, de verklaringen sub *c*, de mededeelingen sub *d*, is de technische adviseur aansprakelijk.

Bij bezoeken, die de technische adviseur zal brengen aan de fabrieken of werkplaatsen der leden, is hij gehouden: *a* zich vóór het binnentreden daarvan aan te melden bij den eigenaar, den directeur of het bureau, *b* tot geheimhouding van alle bijzonderheden, die daarbij ter zijner kennis komen.

Wanneer eenig ongeluk, voorgevallen in de fabriek of werkplaats van een der leden der Vereeniging, ter kennis van den technischen adviseur komt, is hij gehouden ten deze zijne medewerking tot onderzoek en verbetering aan te bieden.

De technische adviseur houdt aanteekening van zijne adviezen in een register, dat het eigendom blijft der Vereeniging.

Hij brengt met inachtneming van het bepaalde omtrent zijne gehoudenheid bij het doen der bezoeken, jaarlijks verslag van zijne werkzaamheden uit aan het Bestuur der Vereeniging.

Hij ontvangt reis- en verblijfkosten ter zake der bezoeken en voor bureaukosten."

Bij het aan de orde stellen der benoeming van een technisch adviseur der Vereeniging, werd hiertoe bij acclamatie en onder bijvalsbetuigingen de heer F. W. Westerouen van Meeteren te Amsterdam gekozen, die deze betrekking reeds tijdelijk waarnam.

Een tweede hoofdschotel vormden de beschouwingen omtrent de bedoeling en den zin van het Koninkl. Besl. van 15 Juli 1891 (*Stbl.* n°. 147) betrekkelijk de Arbeidswet.

Het Bestuur meende den leden zonder vooroordeel tegen de algemeene strekking van meergenoemd besluit, te mogen adviseeren om de technische onderdeelen daarvan aan eene nauwgezette overweging te onderwerpen.

Mocht zoodanige overweging leiden tot het uitspreken van één of meer wenschen tot wijziging, verduidelijking of verzwakking, hier en daar wellicht ook tot verscherping, dan zou het Bestuur gaarne bereid zijn om dusdanige wenschen aan het oordeel van den Minister van Justitie te onderwerpen.

De conclusie der technische beschouwingen luidde aldus: „Wij gelooven — het Bestuur — derhalve dat het zeker op den weg der Vereeniging ligt om den Minister van Justitie bescheiden te verzoeken, alsnog een zoodanige toelichting van het meergenoemd Kon. Besl. te willen publiceeren, welke aan den belanghebbende een duidelijker voorstelling omtrent de gemaakte bepalingen zal kunnen geven."

Een en ander gaf aanleiding tot een levendig debat. Besloten werd zich neer te leggen bij de zooeven genoemde conclusie en aan de prudentie van het Bestuur over te laten wanneer en op welke wijze dit onderwerp bij de Regeering aanhangig zal worden gemaakt.

Nadat de Voorzitter had medegedeeld dat de Vereeniging lid was geworden van het Congres te Bern, hetwelk door den heer Westerouen van Meeteren als afgevaardigde der Vereeniging was bijgewoond, werd op voorstel van een der leden besloten om het verslag over het daar verhandelde uit het tijdschrift van het *Instituut* over te nemen en den leden te doen toekomen.

Bij gemis van een zoo zeer gewenschte wet op de *Berufs Genossenschaften* werd door een ander lid de wenschelijkheid in het midden gebracht om te trachten dat de Vereeniging officieel door de Regeering werd erkend.

Algemeen was men het met den voorsteller eens. Niet alleen zou een officieele band met de Regeering ertoe kunnen leiden dat de fabrikanten de Vereeniging in een ander licht leerden kennen en beschouwen, maar tevens zou de Regeering in de Vereeniging een betrouwbare bron vinden om te raadplegen bij geschillen en moeilijkheden, welke zich bij de toepassing van de Arbeidswet mochten voordoen.

Aan het Bestuur werd volmacht gegeven om den weg te kiezen die tot het gewenschte doel kan leiden.

Onder dankbetuiging werd de vergadering daarna door den Voorzitter gesloten.

Belanghebbenden willen wij erop wijzen dat het Bestuur thans definitief is samengesteld uit de heeren:

Dr. J. Th. Mouton, 's-Gravenhage, Voorzitter;
F. H. van Malsen, id. Onder-voorzitter;
Mr. H. J. A. Mulder, id. Secretaris;
P. A. Bos, Gorichem;
D. van der Horst, Utrecht;
Mr. G. T. J. de Jongh, Leeuwarden;
G. Knuttel, Delft;
G. D. Nellensteijn, Amsterdam;
F. W. Westerouwen van Meeteren, Amsterdam, technisch adviseur.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Afdeeling Groningen.

Onder de ingekomen stukken is eene missive van de afdeeling Leiden, mededeelende dat aan het Hoofdbestuur der Mij. is aangeboden de som van *f* 100 voor eene uit te schrijven prijsvraag ter bekoming van een uniform getuigschrift voor de afdeelingen. Wanneer dit diploma voor verschillende doeleinden kan dienen, wordt besloten, het door Leiden's Bestuur gedane te ondersteunen en $^1/_3$ gedeelte der kosten te betalen uit de onvoorziene uitgaven van 1892.

De aftredende bestuursleden, de heeren Sips en Eissen, worden herkozen en verkozen de heer Allons.

De begrooting voor 1892 wordt overeenkomstig 't voorstel van den Penningmeester vastgesteld op een ontvangst en uitgaaf van *f* 69. De Voorzitter zal genieten voor het beschikbaar stellen der weekbladen en tijdschriften $^1/_3$ der kosten.

De lezing van den heer Moolenaar wordt wegens ziekte uitgesteld.

De Voorzitter geeft een overzicht van de belangrijkste onderwerpen, voorkomende in de bovengenoemde geschriften. Daarna worden adsistenten gevraagd voor de maandelijksche openbare kunstbeschouwing in een van de gemeentelijke burgerscholen Zondag van 10—3 uren te houden, de aanwezige gecartonneerde platen van 't maandblad der teekenonderwijzers bezichtigd en de flink bezochte vergadering onder dank voor die opkomst gesloten.

Afdeeling 's-Hage.

Vergadering van 18 December 1891.

Bij afwezigheid van den Voorzitter, den heer H. J. Mondt, neemt de Vice-voorzitter, de heer P. du Rieu, het voorzitterschap waar. De notulen worden gelezen en goedgekeurd.

Als leden worden benoemd de heeren Nic. Molenaar en P. Gugelot.

De vergadering, de laatste van 't jaar zijnde, is bestemd tot het doen van verkiezingen. In het Bestuur worden gekozen in plaats van den Voorzitter en den heer P. Tirion, die volgens rooster moesten aftreden, de heeren W. B. van Liefland en J. van Sluis. Als Voorzitter wordt uit het bestuur door de Vergadering gekozen de heer P. du Rieu.

De rekening en verantwoording van den Penningmeester wordt na controle door eene commissie goedgekeurd.

Tot candidaten voor den Arbeidsraad worden de aftredende leden voorgesteld, versterkt met de heeren H. J. Klerckx als patroon en W. Wissink als werkman. In den Raad waren deze 2 plaatsen onbezet gebleven.

Door den Arbeidsraad wordt eene bijdrage aangevraagd ter voorziening in de onvermijdelijke kosten, die daaraan verbonden zijn. Het Bestuur, dat op de begrooting voor het volgende jaar wijst, ten bewijze hoe slecht het met de financiën gesteld is, zal de aanvraag onderzoeken en daarover rapporteeren.

Ingekomen zijn de antwoorden op de vragen 5, 6, 8, 9 en 10 door de Maatschappij gesteld; eene volgende vergadering zullen zij behandeld worden.

Tot afgevaardigden voor de algemeene vergadering worden benoemd de Voorzitter en de Secretaris.

De heer Van Seters verkrijgt het woord tot het toelichten van eenige aanwezige monsters van pyrograniet, een materiaal in vele opzichten met marmer overeenkomende en uitgevonden in Rusland door een man, die geheel zijn vermogen en jaren arbeid aan die vinding heeft ten koste gelegd. In Rusland, Amerika en Engeland bestaan fabrieken voor het maken van het pyrograniet, dat uit afval van vuurvaste en gebakken steenen en uit klei, die voor de steenfabrikanten onbruikbaar is, bestaat, waaraan een bindmiddel is toegevoegd. Dit bindmiddel wordt uit den aard der zaak geheim gehouden.

Het materiaal is zeer goedkoop, ongeveer $^1/_3$ van den prijs van marmer en verdient alle aanbeveling, omdat het tegen de lucht bestand is en niet onderhevig aan die invloeden, waardoor marmer zijn waarde verliest. Het is in een woord een hoogst aanbevelenswaardig materiaal, dat een voortreffelijke toekomst tegemoet gaat, waarvan dan trouwens nu reeds in Amerika, Rusland en Engeland de bewijzen voorhanden zijn, die bovendien gestaafd worden met certificaten van zeer ernstige onderzoekers.

Aldus sprak in hoofdzaak de heer Van Seters. Zeer vele vragen werden gedaan ten opzichte van het materiaal dat er zeer mooi uitziet, maar uit de beantwoording dier vragen bleek o. a. dat die goedkoope prijs alleen te bereiken is, wanneer eene fabriek in Holland kan worden opgericht en dat voor de kennis van de fabrikage, m. a. w. voor het brevet der vervaardiging, eerst zou moeten betaald worden honderdduizend gulden, waarna men kan beginnen de fabriek op te richten. De Voorzitter bedankt den heer Van Seters voor zijne toelichtingen.

Onder de verkiezingen, die plaats vonden, was ook de benoeming eener Commissie ter verzameling van stukken voor het *Bouwkundig Weekblad*, de *oude gebouwen* enz.

Afgeloopen jaar had geene commissie bestaan, omdat de benoemden eerst zekerheid wenschten, dat, mochten zij iets inzenden, de verbintenis bestond, dat de uitgaaf volgen zou; dat m. a. w. de commissie niet zou blootgesteld zijn aan het in portefeuille houden van stukken, die nimmer meer daglicht zien, zooals dit met eene vroegere commissie had plaats gevonden.

Benoemd werden thans weder de heeren J. F. L. Frowein, J. Mutters Jr. en J. J. Van Nieukerken, die, om aan het stemmen een eind te maken én omdat de wet nu eenmaal die commissie wilde, het mandaat aanvaardden met eene opmerking, waaruit ten duidelijkste bleek, dat zij evenmin als vroeger het plan hadden iets in het licht te geven voordat de zekerheid zou verkregen zijn, dat insending van stukken harentwege, door plaatsing zou worden gevolgd.

Eenvoudig belachlijk is de voldoening aan een dergelijk wetsartikel te achten. Waarom moet deze commissie bestaan, die eene opdracht heeft zóó vaag, dat ernstige mannen, óf weigeren moeten daarin zitting te nemen óf om een eind aan de zaak te maken de opdracht aanvaarden met de mededeeling dat zij niet het plan hebben eenige werkzaamheden te verrichten.

PROEVEN VAN BEKWAAMHEID, DOOR PATROONS EN WERKLIEDEN AF TE LEGGEN.

Met belangstelling werd kennis genomen van onderstaande circulaire, die hieronder in haar geheel wordt medegedeeld.

Het beginsel, den 24 Mei 1888 door de afgevaardigden van talrijke corporatiën aangenomen, om op voorstel van de Vereeniging »Arti et Industriae" te 's-Gravenhage aankomende patroons en werklieden in de gelegenheid te stellen tot het afleggen van proeven van bekwaamheid in hun vak, kon door onvoorziene omstandigheden eerst heden ten uitvoer worden gebracht.

Door de Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Nijverheid en de Vereeniging »Arti et Industriae", die zich daartoe vereenigden, is eene Commissie benoemd, die thans uwe krachtige hulp en medewerking inroept, om deze eerste poging van uitvoering zóó goed te doen slagen, dat op uitgebreide schaal daarmede kan worden voortgegaan, zoowel tot verbetering der ambachten als tot welzijn hunner beoefenaren.

Voorloopig wordt de gelegenheid tot proefaflegging voor »meester" en voor »gezel" in de vijf volgende vakken opengesteld:

a. Timmeren;
b. Meubelmaken;
c. Smeden;
d. Koperwerken;
e. Huisschilderen.

De Commissie wil met een enkel woord wijzen op de groote voordeelen, die in 1888 den doorslag gaven, om het beginsel van proefaflegging door aankomende patroons en door werklieden weder in het leven te roepen, t. w.:

In het algemeen:

1° dat den werkgever een richtsnoer zal gegeven worden tot het verkrijgen van goed werk voor een billijken prijs. De »meester" toch zal niet naar anderen behoeven te gaan om het werk dat aan hem opgedragen is te doen vervaardigen. Hij zal door zijne ondergeschikten niet misleid kunnen worden, wat aard en behandeling van het werk betreft, omdat hij op de hoogte van zijn vak is. De winsten van het werk komen alzoo direct ten goede aan den meester en niet aan een tusschen-

persoon, die in werkelijkheid slechts handelaar is, ofschoon deze ook den titel van »patroon" voert;

2° dat door voortdurende studie der jongeren de ambachten zelve ontwikkeld en verbeterd zullen worden en mitsdien de Nederlandsche kunstnijverheid, eertijds in zoo hoog aanzien, weder in bloei zal toenemen;

3° dat het publiek, toegerust met de wetenschap dat er een graad van bekwaamheid wordt vereischt om »meester" te worden, eerst zal trachten de te vervaardigen kunstvoortbrengselen in Nederland gemaakt te krijgen, vóór dat het zich tot het buitenland wendt. Dat mitsdien ook daardoor de Nederlandsche kunstnijverheid zeer zal worden gebaat;

4° dat het ambacht in eer zal stijgen en menigeen, die zich thans ter wille van stand of andere vooroordeelen daarvan afwendt, een prikkel zal krijgen om te trachten eene eervolle plaats daarbij in te nemen;

5° dat aan het licht zullen komen de gebreken, aanwezig in de thans bestaande vakopleiding; dat door bekendheid met die gebreken ook ernstige pogingen te wachten zijn om zoo noodig van Staatswege verandering en verbetering in die opleiding te brengen.

Voor patroons:

1° dat zij door den titel van »meester", die hun alsdan rechtmatig toekomt, meer kans hebben dat hun het werk wordt opgedragen, hetwelk thans in handen komt van ongeschikte patroons, omdat er geenerlei aanwijzing bestaat wie al of niet bekwaam zijn;

2° dat de »meester" tegenover zijne »gezellen" niet meer staan zal alsof hij zijne positie grootendeels te danken heeft aan geld of geluk; maar als iemand, die rechtmatig bevoegd is het werk zijner ondergeschikten te beoordeelen en daarom als meester voor hen op te treden;

3° dat er voor den beoefenaar van een vak een prikkel zal bestaan om zich te bekwamen; dat er een doel kan worden nagejaagd, hetwelk, onafhankelijk van meerdere of mindere gegoedheid, voor een ieder bereikbaar is;

4° dat, indien den geslaagden »meester" fortuin ontbreekt om zich als patroon te vestigen, hij veel meer kans dan anderen heeft, dat hem het noodige kapitaal daartoe zal verstrekt worden; daarenboven, dat hij gewapend met het diploma van »meesterschap", in elk geval eerder dan anderen dat soort van werk zal krijgen waarvoor beter wordt betaald dan voor minder soort van werk.

En voor de gezellen:

1° dat ook voor hen een prikkel zal bestaan om zich te bekwamen, en daardoor liefde tot het vak zal worden aangekweekt, hetgeen zoowel gunstig op henzelven als op het vak werken moet;

2° dat de »gezel" minder kans beloopen zal werkloos te worden dan de minder bekwamen en de meeste kansen heeft, bij gelijke practische bruikbaarheid als anderen, het hoogste loon te ontvangen;

3° dat hij bij het zoeken naar werk in andere plaatsen bewijzen zijner bekwaamheid overleggen kan;

4° dat ook hij eene positie inneemt, waartoe bekwaamheden vereischt worden, zooals bij algemeene toepassing van dezen maatregel een ieder weten zal; en dat evenredig aan die bekwaamheden ook zijn loon stijgen zal.

Deze en nog vele andere argumenten werden, en zeker niet ten onrechte, aangehaald, om het beginsel van proefaflegging tot »meester" en »gezel" weder in het leven te roepen.

De Commissie brengt u dit in herinnering en verzoekt u thans vriendelijk uwen invloed te willen gebruiken om de beoefenaren der vakken, waarin proeven zullen worden afgenomen, op te wekken aan deze eerste poging tot uitvoering deel te nemen.

Daartoe ontvangt u hierbij eenige aanplakbiljetten met verzoek heeren fabrikanten en werkbazen in uwe gemeente uit te noodigen, deze in hunne fabrieken of werkplaatsen te willen doen ophangen.

Programma's van eischen, door de Commissie in overleg met deskundigen opgemaakt, zijn bij den Secretaris der Commissie, den heer J. J. van Nieukerken, architect, Elandstraat 48 te 's-Gravenhage, op aanvraag verkrijgbaar na 1 Januari e. k.

De eerste proefaflegging zal plaats hebben in December 1892, in de ambachtsschool te 's-Gravenhage. De reden waarom thans de aandacht daarop reeds gevestigd wordt is belanghebbenden in de gelegenheid te stellen zich tijdig daartoe voor te bereiden.

Geenerlei kosten zullen voor het diploma van meester of van gezel gevraagd worden, omdat de Commissie de meening is toegedaan dat vooral daarmede de vakken niet belast mogen worden, en tevens opdat de mindergegoeden door financieele redenen niet belet zouden worden een graad van bekwaamheid in hun vak te verwerven.

Mocht u, daar de geldmiddelen der Commissie beperkt zijn, eenigen financieelen steun kunnen verleenen, het zou tot welslagen dezer zaak in zooverre kunnen bijdragen dat de Commissie aan onbemiddelden, die met goed gevolg proeven van bekwaamheid hebben afgelegd, desverlangd eenige restitutie van reis- en verblijfkosten zou verleenen.

Wanneer deze eerste proefaflegging slaagt, waaraan de Commissie niet twijfelt, dan zullen stappen worden gedaan meer algemeene toepassing voor verschillende vakken, die zich daartoe leenen te verkrijgen.

De Commissie voornoemd:

J. F. W. Conrad, Voorzitter. Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Lid van het hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering der Nijverheid. Oud Hoofd-inspecteur van den Waterstaat, enz.

H. L. Boersma, Directeur der Ambachtsschool. Voorzitter der vereeniging »Arti et Industriae."

P. J. van Houten, Penningmeester. Lid van het Hoofdbestuur der Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Nijverheid.

J. J. van Nieukerken, Secretaris. Architect. Oud-voorzitter der vereeniging »Arti et Industriae."

BINNENLANDSCHE BERICHTEN.

— Blijkens achterstaande annonce zullen de ontwerpen, ingekomen op de eereprijsvraag, uitgeschreven door de vereeniging »Architectura" te 's-Hage, aldaar op 26 en 27 dezer van 11—4 uren in het Zuid-Hollandsch koffiehuis tentoongesteld worden.

DIRKSLAND. Door den heer G. J. de Groot, ingenieur te 's-Gravenhage, is bij de gemeentebesturen van het eiland Goedereede en Overflakkee concessie aangevraagd voor het aanleggen van eene waterleiding.

Van de gemeentebesturen wordt de garantie gevraagd, dat minstens voor zestienduizend gulden water zal geleverd worden. Wanneer hieraan kan worden tegemoet gekomen, zoo in eene groote behoefte worden voorzien, want op dit eiland wordt uitsluitend regenwater gebruikt, dat aan de eischen der gezondheidsleer niet voldoen kan; het aantal leiders aan *febris thyphoidea* is dan ook vrij groot.

— Van den heer A. E. Braat te Rotterdam ontvingen wij eene tabel van den uitslag van eenige proefnemingen, met het oog op de deugdzaamheid en den inkoopsprijs, met tras- en portlandcement van verschillende mortelverhoudingen. Deze proeven zijn genomen in het laboratorium van de naamlooze vennootschap »Niel-on-Rupell", fabrikante van het Josson-cement; zij werden met de meeste nauwkeurigheid verricht en geven eene vergelijking van het weerstandsvermogen van cementbeton tegenover trasbeton. Uit deze proeven blijkt dat de prijzen van het trasbeton bij gelijk weerstandsvermogen per M³ steeds hooger zijn dan die van het cement-beton. De heer Braat zendt op aanvrage aan belangstellenden gaarne deze tabel en verklaart zich tot het geven van opheldering en inlichtingen gaarne bereid.

BERICHT.

Met primo Januari a. s. vangt de zeven-en twintigste jaargang van *De Opmerker* aan.

Aan heeren geabonneerden wordt in herinnering gebracht, dat de prijs van het Weekblad *f* 2.25 per drie maanden bedraagt en daarover in het midden van elk kwartaal beschikt wordt.

De abonnementsprijs voor het geheele jaar wordt tot *zes gulden* teruggebracht, als dit bedrag vóór den eersten Februari 1892 *vrachtvrij en zonder eenige korting hoegenaamd* wordt toegezonden aan de Administratie van *De Opmerker*, te Arnhem.

Afzonderlijke nommers zijn, voorzoover de voorraad strekt, steeds te bekomen bij de genoemde Administratie en bij den heer Joh. G. Stemler Czn., Boekhandelaar in de Haarlemmerstraat te Amsterdam. De prijs bedraagt 15 cent per nommer en 25 cent per plaat.

Van de jaargangen 1884 tot en met 1891 zijn nog enkele volledige exemplaren voorhanden, de prijs daarvan is per jaargang: in losse bladen *f* 3.—, ingebonden *f* 3.80.

De Administratie.

Aflevering 12 van *De Natuur* (uitgave van J. G. Broese te Utrecht) bevat:

De chrysanthemum (met fig.). — De pyrogravure (met fig.). — Het militair gebruik van den kabelballon. — Korte met dedeeling. — De spiritistische leitjes (met fig.). — Genotmiddelen. — Verband tusschen het sterven van vele waterdieren en de strenge koude gedurende den winter van 1890—1891. — De muziekinstrumenten op de Nieuwe Hebriden (met fig.). — De hervorming van den kalender. — Sterrenkundige opgaven. — Correspondentie. — Antwoorden.

PERSONALIA.

— Bij Koninklijk besluit zijn, met ingang van 1 Januari 1892, benoemd: tot hoofdinspecteur van den Rijkswaterstaat G. van Diesen, thans inspecteur; tot inspecteur van den Rijkswaterstaat J. M. F. Wellan en W. F. Leemans, thans hoofdingenieur der 1ste klasse.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid is bepaald, dat, met ingang van 1 Januari 1892, de onderstaande ambtenaren van den Rijkswaterstaat zullen dienst doen als volgt:

de ingenieur der 3de klasse A. A. H. W. Konig, thans toegevoegd aan den inspecteur in de 1ste inspectie, onder de bevelen van den hoofdingenieur voor de verlegging van den Maasmond;

de adspirant-ingenieur H. L. van Hooff, onder de bevelen van den inspecteur in de 1ste inspectie; en

de adspirant-ingenieur Jhr. F. E. P. Sandberg, onder de bevelen van den inspecteur in de 2de inspectie.

— Bij beschikking van den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, is, met ingang van 1 Januari 1892, benoemd tot opzichter van den Rijkswaterstaat der 4e kl.: H. Wind, te Zwolle; en zijn met dien datum bevorderd tot opzichter 1e kl.: J. G. Grutterink, thans 2e kl.; tot opz. 2e kl.: D. Lijsen Pz., thans 3e kl. en tot opzichter 3e kl.: W. van Langeveld, thans 4e kl.

— In de Fransche *Académie des beaux arts* heeft eene daartoe benoemde commissie eene lijst ingediend van candidaten naar twee opengevallen plaatsen van *associé étranger*. Nr. 2 op deze voordracht is de heer Alma Tadema, nr. 3 de heer Dr. P. J. H. Cuypers, de architect van het Rijksmuseum.

— Bij de Maatschappij tot Exploitatie der Staatsspoorwegen is in de plaats van den heer J. A. Roetert Tak, aan wien met ingang van 1 Januari e. k. op verzoek eervol ontslag wordt verleend als ingenieur der tractie te Zwolle, benoemd de heer E. T. Melms, thans adjunct-ingenieur. Met ingang van dienzelfden datum is de adjunct-ingenieur H. J. E. Wenckebach bevorderd tot ingenieur bij den dienst van weg en werken van gemelde Maatschappij.

ADVERTENTIEN.

CENTRAAL-VERWARMING en VENTILATIE.
J. L. BACON,
ELBERFELD.
Hofleverancier van Z. M. den Koning van Pruisen en Duitschen Keizer.
Meer dan 5000 toestellen aller stelsels in werking.
Ontwerpen, begrootingen en **brochuren** worden op aanvraag *gratis* geleverd.
Prima Referenzen.
Agenten voor elke provincie gevraagd.

Vereeniging „Architectura", te 's-Gravenhage.
TENTOONSTELLING
teekeningen Eere-prijsvraag »*Scheveningen*", op **26** en **27 Dec.** n.s., van des voorm. 11 tot des nam. 4 ure, in de achterzaal van het Zuid-Holl. Koffiehuis, te 's-GRAVENHAGE.

AANBESTEDING.
BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Zaterdag 9 Januari 1892**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize
aanbesteden:
Bestek N°. 13.
Het maken en leveren van vier IJZEREN PONTONS en van vier IJZEREN DRAAGBALKEN voor het Rivierbad.
Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten tegen betaling van **f 0.50** ter Secretarie verkrijgbaar.

H. & J. SUYVER,
FABRIKANTEN VAN
STOOMKETELS en WERKTUIGEN,
op de Intern. Tentoonstelling te *Amsterdam* 1883 bekroond met
ERE-DIPLOMA (hoogste onderscheiding).
Hollandsche Tuin en Zeepaard, Bickerstraat
AMSTERDAM.

AANBESTEDING.
BURGEMEESTER en WETHOUDERS der Gemeente *ARNHEM*, zullen **Maandag 28 December 1891**, 's voormiddags 11½ uur, in het openbaar, ten Gemeentehuize **aanbesteden:**
Bestek N°. 1.
Het leveren van 500,000 stuks STRAATKLINKERS en 400,000 stuks TROTTOIRKLINKERS (Waal- IJssel- of Utrechtsche steen.)
Bestek N°. 19.
De levering en het inzetten van GLASRUITEN gedurende het jaar 1892.
Inlichtingen worden alle werkdagen, tot den dag der aanbesteding, tusschen 10 en 12 uur gegeven aan het Bureau Gemeentewerken ten Gemeentehuize, alwaar voor bestek n°. 19 de aanwijzing zal worden gehouden op Maandag 21 December a. s., namiddags 1½ ure; bestekken met gezegelde inschrijvingsbiljetten tegen betaling *f* 0.50 per stel ter Secretarie verkrijgbaar.

ATELIER
van Gebrand Kunstglas en Loodverglazing,
E. STANINO - Amsterdam.
Monster-collectie ter besichtiging bij de heeren VOS & LE GRAND, Kalverstraat 183, en in het Gebouw der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402. Te 's-Gravenhage bij de Heeren **H. PANDER & Zn.**, te Rotterdam bij de Heeren **J. BOS & ZONEN.**
H.H. Architecten en Bouwkundigen worden hierop beleefd attent gemaakt.

Aanbesteding.
Op **Donderdag 31 December 1891** des vóórmiddags **11 uur**, zal door de Heeren PEEK & CLOPPENBURG in het *American Hotel* worden **aanbesteed:**
Het amoveeren van 4 perceelen
Nieuwendijk en Nieuwstraat te **Amsterdam** en het daar ter plaatse bouwen van een **magazijn met Woning**, in aansluiting en ter vergrooting van het bestaande Magazijn Nieuwendijk.
Bestek en Teekeningen te verkrijgen van af Woensdag 23 December bij ELLERMANN, HARMS & Co. *Spuistraat Amsterdam*, en bij PEEK & CLOPPENBURG, *Utrecht*.
Aanwijzing in loco op Maandag 28 December, vóórmiddags 11 uur.
Inlichtingen bij den Architect
W. G. WELSING, **Heerengracht 415, Amsterdam.**

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN
KONING & BIENFAIT, *Amsterdam*,
***Administratie-Gebouw H. IJ. S. M., Kamer* 81 *en* 129.**
Inrichting tot het nemen van metselproeven bij kunstmatige vorst.
Mechanisch en Chemisch Onderzoek van Bouwmaterialen, Tras, Steenen, Cement, enz. — Tarieven op aanvrage verkrijgbaar.

B. HOLSBOER. - Arnhem.
Leverancier van Z. M. den Koning.
Fabriek en Magazijn van Instrumenten voor wetenschappelijk gebruik.
Bekroond voor Waterpas-, Hoekmeet- en andere instrumenten met Zilver 1868, 1881, 1883 (Internat. Tentoonst.)
Hoogste onderscheiding 1879.
EQUERRES, MEETKETTINGEN, BRIEF- en PAKKETBALANSEN, enz. enz.
BAKENS, ROTATIE- en INDUCTIE-TOESTELLEN, TELEGRAAF-APPARATEN, enz. enz.

PORTLAND-CEMENT.

De ondergeteekenden hebben de eer te berichten, dat zij leveren **P. Portland-Cement** in vaten van 180 K° en in zakken van 50 K°, op **strengste** keur aan de **laagste** prijzen uit den voorraad te *Rotterdam* of rechtstreeks van de fabriek per spoor of per schip, en voor den verkoop in Nederland en zijne Koloniën tot Vertegenwoordigers zijn aangesteld de H.H.

HENRI HUINCK & ALEX. IMHOFE, Rotterdam,

aan wien men alle orders en prijsaanvragen gelieve te richten.

Portland-Cement Fabrik Karlstadt a/Main.
vorm. LUDW. ROTH.

ASPHALTE VAN VAL DE TRAVERS

Zindelijk, Vochtwerend, Ondoordringbaar, Geraaswerend,

in groote verscheidenheden, voor: **Rijwegen, Trottoirs, Lawn-Tennis-Courts, Kelders, Winkel- en Magazijnvloeren, Gangen, Muur-, Brug- en Dakbedekkingen, Betonfundeeringen** enz.

Voor inlichtingen gelieve men zich te adresseeren aan **THE NEUCHATEL ASPHALTE COMPANY Ld.**, Passage Wijnand Fockink, kamer 9 en 10, *Amsterdam* en voor *Arnhem* bij den Heer **H. G. KNOOPS C.Ozn.**, Beekstraat F 62 te *Arnhem*

De Directeur, **W. PATON WALSH.**

BECKER & BUDDINGH. — ARNHEM.

KONINKLIJKE FABRIEK VAN

WATERPAS-
HOEKMEET-
en andere
INSTRUMENTEN,
voor INGENIEURS, ARCHITECTEN,
LANDMETERS, TEEKENAARS, enz.
Geëmailleerd-ijzeren **PEILSCHALEN**

WEEGWERKTUIGEN.

ROLLUIKEN van Staal of van Hout worden sinds 1860 onder garantie geleverd door den uitvinder en fabrikant **WILHELM TILLMANNS**, Remscheid.
Generaal Agent voor *Nederland* en *Koloniën*: **T. G. TISSOT Jr., AMSTERDAM.**

RIETPLANKENFABRIEK, (Syst. GIRAUDI.)

J. W. MOLIJN - Gouda.
Plafonds, Separatiemuren, Ventilatiekokers.
Onbrandbaar — Isoleerend.
Monsters Attesten Prospectus gratis.

Bekroond: Dusseldorp 1880. Weenen 1880. — Gouden Medaille Amsterdam 1883. — Bekroond: Frankfort a/M. 1881. Amsterdam 1882.

JOHANN ODORICO, Frankfort a/M.
FABRIEK VAN
Marmermozaïek en Terrazzo- en Granito-vloeren,
Glasmozaïek,
Kunstmarmer en **Cementuitvoeringen.**
Opgericht 1830.
Eenig vertegenwoordiger voor *Nederland*
FERD. ENGERS, **Amsterdam,**
Heerengracht n°. 335, bij de Oude Spiegelstraat.

G. W. VAN DER WIEL & C°., ARNHEM verzenden *franco*, op aanvrage per postwissel:

Gezegelde inschrijvingsbiljetten met couverten à	*f* 0.29	per	stuk
Lijsten volgens art. 11 der arbeidswet	„ 0.06	»	»
Verhuurbiljetten	» 0.05	»	»
Huurcontracten	» 0.55	» 10	stuks
Begrootingsstaten	» 0.55	» 10	»
Kennisgevingen van ongelukken	» 0.17	» 5	»

Gebr. VAN DER VLIET,

IJZERHANDELAARS te *AMSTERDAM*.
Staal-, Plaat-, Band-, Hoek- en **T-IJzer** enz
Steeds voorhanden
BALK-IJZER in verschillende profielen en lengten.
Vijlen en **gegoten Staal** uit de fabriek van Gebr. BÖHLER & Co. te Weenen, alsmede
CHRISTIANA STER Hoefnagels.

DE LINT & C°., Rotterdam,

GROENENDAAL 22.
Magazijn van Parket- en Wandtegels.
Vraag dessins enz.

ADAM'S
Ventiel-
GASMOTOREN

van ¼—150 p. k.

Goedkoopste Beweegkracht.

Franco toezending van **geïllustreerde Prijscourant** op aanvrage.

H. E. OVING Jr.,
Haringvliet 74, Rotterdam.

PHOTOLITHOGRAPHIE, PHOTOZINCOGRAPHIE
en Stéréotype-Inrichting
van **G. J. THIEME, te Arnhem.**

De ondergeteekende vestigt de aandacht op zijne inrichting voor **Photolithographie**, bijzonder geschikt voor de reproductie van **Plans, Teekeningen** enz. van HH. Architecten en Bouwkundigen; op die voor **Photozincographie** voor de reproductie van **Platen** en **Gravures**, ook van **Teekeningen** voor Boekwerken enz. ten dienste van HH. Uitgevers en op zijne **Stéréotype-inrichting** voor HH. Drukkers, alles tot de minste prijzen.

Prospectussen met proeven van bewerking, worden op *francs* aanvrage gratis toegezonden.

G. J. THIEME.

JAN HAMER & C°.

Marnixstraat 402
AMSTERDAM.
Amerik. Lucht- en Stofzuigers
WING'S PATENT

Voor het verwijderen van **warme-** of **slechte lucht, stof, stoom, gassen** enz. Voor **droging** en **afkoeling** in fabrieken van verschillenden aard. (1)

Vraag prijzen en referenties.

Gedrukt bij G. W. van der Wiel & C°., te Arnhem